ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกสมัยใหม่

ศิริพร ดาบเพชร

ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกสมัยใหม่

ศิริพร ดาบเพชร

ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

2562

ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกสมัยใหม่

รองศาสตราจารย์ ดร. ศิริพร ดาบเพชร

พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2562

สงวนลิขสิทธิ์

ข้อมูลทางบรรณานุกรม

ศิริพร ดาบเพชร

ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกสมัยใหม่-- กรุงเทพฯ:
คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2562.
429 หน้า

1.เอเชียตะวันออก I. ชื่อเรื่อง.

950

ISBN 978-616-296-196-0

รูปเล่ม ศิริพร ดาบเพชร

ผู้ทรงคุณวุฒิ รองศาสตราจารย์วุฒิชัย มูลศิลป์ ราชบัณฑิต
รองศาสตราจารย์ ดร. โกวิท วงศ์สุรวัฒน์

พิมพ์ที่ บริษัท จรัลสนิทวงศ์การพิมพ์ จำกัด
219 ซอยเพชรเกษม 102/2 แขวงบางแคเหนือ
เขตบางแค กรุงเทพฯ 10160

จัดพิมพ์โดย คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
114 สุขุมวิท 23 เขตวัฒนา กรุงเทพฯ 10110

ติดต่อ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
โทรศัพท์ 0-2649- 5160
http://history.soc.swu.ac.th/ และ https://www.facebook.com/historyswu

คำนำ

หนังสือประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกสมัยใหม่เล่มนี้ กล่าวถึงประวัติศาสตร์สมัยใหม่ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 19 และประวัติศาสตร์ร่วมสมัยในช่วงเวลาปัจจุบันของเอเชียตะวันออก มีเนื้อหาครอบคลุมประเด็นพัฒนาการประวัติศาสตร์ การเมืองการปกครอง การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ของจีน ญี่ปุ่น และเกาหลีใต้

คริสต์ศตวรรษที่ 19 เป็นช่วงเวลาสำคัญช่วงหนึ่งของประวัติศาสตร์โลก เพราะเป็นช่วงเวลาของการเกิดรัฐชาติ (Nation State) ในยุโรปและเอเชีย เกิดการปฏิวัติอุตสาหกรรม และการแพร่หลายของแนวคิดชาตินิยม เสรีนิยม และการค้าเสรี ที่นำไปสู่การขยายตัวทางการค้า ลัทธิจักรวรรดินิยม (Imperialism) และลัทธิอาณานิคม (Colonialism) ที่ขยายอำนาจเข้ามาแสวงหาผลประโยชน์และยึดครองดินแดนในภูมิภาคต่าง ๆ ของโลกเป็นอาณานิคม จนมีผลต่อพัฒนาการของชาติต่างๆ ในปัจจุบัน

ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเป็นภูมิภาคหนึ่งที่ได้รับผลกระทบรุนแรงจากระเบียบโลก (world order) ของคริสต์ศตวรรษที่ 19 คือ การค้าเสรี ลัทธิจักรวรรดินิยม ลัทธิอาณานิคม การทำให้ทันสมัย (Modernization) และความศิวิไลซ์ (Civilization) ทำให้ชาติในเอเชียตะวันออกต้องปรับตัวเพื่อความอยู่รอด โดยเฉพาะการพัฒนาประเทศแบบตะวันตก บางชาติ เช่น ญี่ปุ่น ประสบความสำเร็จในการปฏิรูปประเทศและกลายเป็นชาติมหาอำนาจที่ขยายจักรวรรดินิยมญี่ปุ่นไปยังจีน เกาหลี และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ขณะที่จีนเผชิญทั้งการคุกคามจากภายนอกและปัญหาภายใน รวมทั้งทัศนคติของคนรุ่นเก่าที่ยึดมั่นกับแนวคิดอนุรักษ์นิยมทำให้การปรับตัวล่าช้า จนระบอบจักรพรรดิที่ปกครองจีนมากว่า 2,000 ปี ล่มสลายลง ส่วนเกาหลีระบอบกษัตริย์ล่มสลายและตกเป็นอาณานิคมของญี่ปุ่นระหว่าง ค.ศ. 1910-1945

ความสำเร็จของจักรวรรดินิยมญี่ปุ่นพัฒนาไปสู่ลัทธิทหารนิยม นำญี่ปุ่นเข้าสู่สงครามเพื่อยึดครองดินแดนจีนและสงครามโลก ความพ่ายแพ้อย่างย่อยยับของญี่ปุ่นในสงครามโลกครั้งที่ 2 ทำให้ญี่ปุ่นถูกปกครองโดยต่างชาติเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ กองทัพถูกยกเลิก สถาบันจักรพรรดิถูกลดบทบาท แต่ภายใต้การปกครองของสหรัฐอเมริกา ญี่ปุ่นได้รับการวางรากฐานประชาธิปไตย และพัฒนาเศรษฐกิจ ทำให้ฟื้นตัวอย่างรวดเร็วและกลายเป็นมหาอำนาจทางเศรษฐกิจในเวลาต่อมา แต่มีปัญหาความสัมพันธ์กับจีนและเกาหลีจากสาเหตุในประวัติศาสตร์มาจนปัจจุบัน

ส่วนจีนหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เกิดสงครามกลางเมือง ชัยชนะของฝ่ายคอมมิวนิสต์ทำให้จีนปกครองในระบอบคอมมิวนิสต์มาจนปัจจุบัน ใน 2 ทศวรรษแรกของระบอบคอมมิวนิสต์ การเมืองและเศรษฐกิจของจีนยังไม่มั่นคง แต่เมื่อจีนเริ่มพัฒนาประเทศ การ

เติบโตทางเศรษฐกิจของจีนเป็นไปอย่างรวดเร็ว ทำให้จีนกลายเป็นคอมมิวนิสต์ที่มีเศรษฐกิจแบบทุนนิยม

สำหรับเกาหลีหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เผชิญกับการแตกแยกภายในระหว่างฝ่ายคอมมิวนิสต์กับฝ่ายประชาธิปไตย จนแยกเป็นสองประเทศมาจนปัจจุบัน และมีสถานการณ์ความสัมพันธ์ที่ตึงเครียดระหว่างกันอยู่อย่างต่อเนื่องมาจนปัจจุบัน เกาหลีเหนือยังคงเป็นประเทศคอมมิวนิสต์แบบสุดขั้ว มีความเข้มแข็งทางทหาร แต่เศรษฐกิจตกต่ำ ส่วนเกาหลีใต้ที่เคยเป็นประเทศยากจนและมีรัฐบาลเผด็จการทหารปกครองมาตั้งแต่หลังสงครามเกาหลี ในทศวรรษ 1990 เกาหลีใต้ประสบความสำเร็จในการพัฒนาประเทศกลายเป็นประเทศอุตสาหกรรมและเป็นประชาธิปไตย

หนังสือประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกสมัยใหม่เล่มนี้เป็นการทำงานค้นคว้าอย่างต่อเนื่องในด้านประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกของผู้เขียน โดยปรับปรุงขยายจากงานชิ้นล่าสุด คือ เอกสารคำสอนวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกสมัยใหม่ (พ.ศ. 2559) ในหลักสูตรศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ มศว และปรับเพิ่มเติมเนื้อหาจาก 15 เป็น 21 บท โดยมีผลงานค้นคว้าจากงานวิจัยเกี่ยวกับจีน ญี่ปุ่น ของผู้เขียน รวมทั้งจากการเป็นที่ปรึกษาวิจัยนิสิตในรายวิชาการวิจัยทางประวัติศาสตร์และสัมมนาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกมาอย่างต่อเนื่องหลายปี

ขอขอบคุณคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ในการสนับสนุนโครงการจัดพิมพ์หนังสือตำราที่ส่งเสริมการผลิตผลงานวิชาการของคณาจารย์ ทำให้หนังสือเล่มนี้ได้รับการตีพิมพ์เผยแพร่ ขอขอบพระคุณรองศาสตราจารย์วุฒิชัย มูลศิลป์ ราชบัณฑิต ผู้เป็นอาจารย์ที่ปรึกษาของผู้เขียนมายาวนาน และรองศาสตราจารย์ ดร โกวิท วงศ์สุรวัฒน์ ที่ได้ประเมิน.ให้ความเห็น และคำแนะนำที่เป็นประโยชน์ยิ่งในการปรับปรุงงานเล่มนี้ให้มีคุณภาพมากขึ้นจนผลงานเล่มนี้สำเร็จลงได้ด้วยดี

หวังเป็นอย่างยิ่งว่าหนังสือเล่มนี้จะเป็นประโยชน์ในการเสริมเติมองค์ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกในวงวิชาการไทยต่อไป

รองศาสตราจารย์ ดร. ศิริพร ดาบเพชร
ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
ภาค 1 เอเชียตะวันออกในคริสต์ศตวรรษที่ 19	1
บทที่ 1 จีน ญี่ปุ่น เกาหลี ก่อนการเข้ามาของชาติตะวันตก	2
บทที่ 2 จีนกับชาติตะวันตกในคริสต์ศตวรรษที่ 19	21
บทที่ 3 ญี่ปุ่นกับชาติตะวันตกในคริสต์ศตวรรษที่ 19	36
ภาคที่ 2 การปรับตัวของเอเชียตะวันออก	47
บทที่ 4 การปรับตัวของจีนในยุคจักรวรรดินิยม	48
บทที่ 5 การปรับตัวของญี่ปุ่นในยุคจักรวรรดินิยม	67
บทที่ 6 การสร้างจักรวรรดิญี่ปุ่นและการต่อสู้เพื่อเอกราชของเกาหลี	93
บทที่ 7 การปฏิรูปและการปฏิวัติในจีน	108
ภาคที่ 3 เอเชียตะวันออกในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20	130
บทที่ 8 สาธารณรัฐจีนยุคแรก ความพยายามเพื่อสร้างสังคมใหม่	131
บทที่ 9 ญี่ปุ่นในคริสต์ศตวรรษที่ 20 ประชาธิปไตยสมัยไทโช และลัทธิทหารนิยม	159
บทที่ 10 ไต้หวันและเกาหลีภายใต้สมัยอาณานิคม	185
บทที่ 11 รัฐบาลสาธารณรัฐจีนและการขยายอำนาจ ของพรรคคอมมิวนิสต์	201
ภาคที่ 4 การสร้างชาติของเอเชียตะวันออกในยุคสงครามเย็น	222
บทที่ 12 ญี่ปุ่นยุคใหม่ประชาธิปไตยและทุนนิยม	223
บทที่ 13 ยุคการเคลื่อนไหวทางสังคมของญี่ปุ่น	244
บทที่ 14 การสร้างสังคมคอมมิวนิสต์ของเหมา เจ๋อตง	271
บทที่ 15 เกาหลียุคสงครามเย็น รัฐเผด็จการและประชาธิปไตย	293

ภาค 5 เอเชียตะวันออกร่วมสมัย 307
บทที่ 16 นโยบายปฏิรูปและเปิดประเทศของจีน 308
บทที่ 17 การปรับตัวของญี่ปุ่นในสังคมโลกในทศวรรษ 1980-1990 334
บทที่ 18 จีน การเติบโตทางเศรษฐกิจกับปัญหาสำคัญของชาติ 355
บทที่ 19 ญี่ปุ่นในคริสต์ศตวรรษที่ 21 367
บทที่ 20 การเติบโตทางเศรษฐกิจของเกาหลีใต้ 382
บทที่ 21 ความสัมพันธ์ในเอเชียตะวันออกปัจจุบัน 400
ส่งท้าย 412
บรรณานุกรม 415

สารบัญตารางและภาพประกอบ

ตารางที่ ลำดับยุคการปกครองของจีน 1 3

รูปที่ 1 “เรือดำ” วาดโดยจิตรกรชาวญี่ปุ่น 37

รูปที่ 2 ภาพถ่ายพลเรือจัตวาเพอรีและภาพวาดเพอรีในมุมมองของญี่ปุ่น 38

รูปที่ 3 จักรพรรดิถงจื้อและพระนางฉือซี(ซูสีไทเฮา) 57

รูปที่ 4 ภาพ China – the Cake of Kings... and of Emperors 64

รูปที่ 5 ภาพพิมพ์บล็อกไม้ การเปลี่ยนแปลงทางการศึกษาสมัยเมจิ 78

รูปที่ 6 การเจรจาทำสนธิสัญญาชิโมะโนะเซกิระหว่างจีนกับญี่ปุ่น 101

รูปที่ 7 พระนางฉือซี ผู้มีอำนาจสูงสุดในปลายราชวงศ์ชิง และจักรพรรดิกวางซวี่ 110

รูปที่ 8 ซุน ยัตเซน ผู้นำการปฏิวัติจีน ค.ศ. 1911 122

รูปที่ 9 สถานีรถไฟอาลีซานและทางรถไฟบนยอดเขา ที่สร้างตั้งแต่สมัยอาณานิคม 189

รูปที่ 10 หน้าแรกของหนังสือพิมพ์ The Japan Times ฉบับวันที่ 1910 สิงหาคม 29 193

รูปที่ 11 ภาพโปสเตอร์โฆษณาภาพยนตร์เรื่อง *The Birth of Gojira* ค.ศ. 1954 255

รูปที่ 12 ศาลเจ้ายะสึคุนิ ที่กรุงโตเกียว 404

ภาค 1 เอเชียตะวันออกในคริสต์ศตวรรษที่ 19

ภูมิภาคเอเชียตะวันออกมีความเจริญมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ อารยธรรมสำคัญของโลกที่ตั้งอยู่ในภูมิภาคนี้ คือ อารยธรรมจีน ซึ่งได้ถ่ายทอดไปยังดินแดนใกล้เคียง คือ ญี่ปุ่นและเกาหลี ทำให้รากฐานอารยธรรม แนวคิด ภูมิปัญญา วิถีชีวิตของผู้คนในดินแดนเหล่านี้มีพื้นฐานมาจากจีน ที่สำคัญคือ ลัทธิขงจื่อและศาสนาพุทธมหายาน รากฐานความคิดและประวัติศาสตร์มีส่วนสำคัญอย่างยิ่งที่ส่งผลต่อแนวคิดและการปฏิบัติของชนชั้นนำทั้งสามชาติในการเผชิญหน้ากับชาติตะวันตกในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ในภาคที่ 1 กล่าวถึงภูมิหลังของชาติในเอเชียตะวันออกด้านสภาพสังคม ทัศนคติ วิถีชีวิตก่อนและหลังการเข้ามาของชาติตะวันตกในคริสต์ศตวรรษที่ 19 เพื่อให้เข้าใจลักษณะความสัมพันธ์และทัศนคติของชาติในเอเชียตะวันออก ที่ส่งผลต่อพัฒนาการด้านต่างๆ ของแต่ละชาติ และความสัมพันธ์กับภายนอกตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 19 โดยเน้นจีนและญี่ปุ่น เพราะเป็นชาติที่ได้รับผลกระทบโดยตรงจากการเข้ามาของชาติตะวันตก ส่วนเกาหลีในช่วงนี้ใช้นโยบายโดดเดี่ยวและได้รับผลกระทบจากการแข่งขันอำนาจของจีนและญี่ปุ่นในเกาหลีมากกว่าผลกระทบจากชาติตะวันตก

บทที่ 1
จีน ญี่ปุ่น เกาหลี
ก่อนการเข้ามาของชาติตะวันตก

ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเป็นดินแดนที่มีอารยธรรมเฉพาะของตนเอง ซึ่งเกิดจากการสร้างสรรค์และสั่งสมมานาน และหยั่งรากลงไปในวิถีชีวิต ความคิด ความเชื่อ ธรรมเนียมประเพณี ตลอดจนการเมืองการปกครอง บทนี้กล่าวถึงภูมิหลังของจีน ญี่ปุ่น และเกาหลีในด้านสภาพสังคม วิถีชีวิต แนวคิดและความเชื่อทางการเมืองก่อนการเข้ามาของชาติตะวันตก ซึ่งจะทำให้เข้าใจลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างจีน ญี่ปุ่น และเกาหลีกับโลกภายนอก และมีผลต่อความสัมพันธ์ระหว่างเอเชียตะวันออกกับชาติตะวันตกในคริสต์ศตวรรษที่ 19

1. ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์และสังคมของจีน

จีนเป็นชาติที่มีประวัติศาสตร์ยาวนาน และสร้างสรรค์อารยธรรมความเจริญด้วยตนเอง ทำให้จีนภาคภูมิใจในอารยธรรมและความยิ่งใหญ่ของตน ดังที่จีนเรียกชื่อประเทศตนเองว่า จงกว๋อ (Zongguo) แปลว่า อาณาจักรกลาง หมายถึง ศูนย์กลางของโลกที่มีอารยธรรม ซึ่งสะท้อนให้เห็นแนวคิดทางการเมืองในอดีตที่จีนมองว่าตนมีความเหนือกว่าชาติอื่นๆ แนวคิดนี้มีผลอย่างมากต่อทัศนคติของชนชั้นนำจีนในคริสต์ศตวรรษที่ 19 เมื่อชาติตะวันตกที่มีแนวคิดการเมืองและวัฒนธรรมที่แตกต่างเข้ามาติดต่อกับจีน จนส่งผลให้เกิดความไม่เข้าใจกันระหว่างจีนกับชาติตะวันตก

1.1 การปกครองของจีนก่อนยุคราชวงศ์

ก่อนเข้าสู่ยุคราชวงศ์ เรียกว่า ยุคตำนาน มีการปกครองโดยเลือกผู้ปกครองจากบุคคลที่มีความสามารถหรือมีความดีเด่นในด้านอื่น เช่น มีความกตัญญู ซื่อสัตย์ มีคุณธรรม เช่น หวงตี้ (Huangdi) หรือ จักรพรรดิเหลือง บุคคลในตำนานที่ชาวจีนเชื่อว่าเป็นผู้ก่อตั้งประเทศจีน เป็นนักรบ นักปกครอง สอนให้ราษฎรทำสิ่งต่างๆ เช่น ทำอิฐสร้างบ้าน เลี้ยงไหม ขุดบ่อน้ำ เลี้ยงสัตว์ วางระเบียบการปกครอง จัดสรรที่ดินให้ราษฎร และให้มีการบันทึกเรื่องราวต่างๆ ต่อจากสมัยของหวงตี้เป็นยุคของผู้ปกครอง 3 คน คือ เหยา (Yao) ซุ่น (Sun) และ อวี้ (Yu) ซึ่งเลือกจากผู้ที่มีความสามารถ มีคุณธรรม จนเมื่ออวี้มอบราชสมบัติให้กับโอรส จึงเป็นการเริ่มเข้าสู่ยุคราชวงศ์เป็นครั้งแรกในสมัยราชวงศ์เซี่ย ซึ่งมีหลักฐานเป็นสิ่งของเครื่องใช้ แต่ยังไม่พบหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษรในสมัยนี้ ราชวงศ์เซี่ยจึงอยู่ในสมัยกึ่งก่อนประวัติศาสตร์

ตารางที่ 1 ลำดับยุคการปกครองของจีน

ราชวงศ์			ช่วงเวลา
ราชวงศ์เซี่ย (Xia Dynasty)			2205 – 1766 ปี ก่อน ค.ศ.
ราชวงศ์ซาง (Shang Dynasty)			1766 – 1122 ปี ก่อน ค.ศ.
ราชวงศ์โจว (Zhou Dynasty)	ราชวงศ์โจวตะวันตก (Western Zhou Dynasty)		1122 – 771 ปี ก่อน ค.ศ.
	ราชวงศ์โจวตะวันออก (Eastern Zhou Dynasty)		771 – 255 ปี ก่อน ค.ศ.
	ยุคชุนชิว (Spring and Autumn Period)		722 – 481 ปี ก่อน ค.ศ.
	ยุคจ้านกั๋ว (Warring States Period)		403 – 221 ปี ก่อน ค.ศ.
ราชวงศ์ฉิน (Qin Dynasty)			221 – 206 ปี ก่อนค.ศ.
ราชวงศ์ฮั่น (Han Dynasty)	ฮั่นตะวันตก (Western Han)		206 ปี ก่อน ค.ศ.– ค.ศ. 24
	ฮั่นตะวันออก (Eastern Han)		ค .ศ. 25 – 220
ยุคสามก๊ก (Three kingdom)	เว่ย (Wei)		ค.ศ. 220 – 265
	ชูแคว้น (Shu Han)		ค .ศ.221 – 263
	อู่ (Wu)		ค .ศ.222 – 280
ราชวงศ์จินตะวันตก (Western Jin Dynasty)			ค .ศ.265 – 316
ราชวงศ์จินตะวันออก (Eastern Jin Dynasty)			ค .ศ.317 – 420
ราชวงศ์เหนือและใต้ (Northern and Southern Dynasties)	ราชวงศ์ใต้	ซ่ง (Song)	ค .ศ.420 – 479
		ฉี (Qi)	ค .ศ.479 – 502
		เหลียง (Liang)	ค .ศ.502 – 557
		เฉิน (Chen)	ค .ศ.557 – 589
	ราชวงศ์เหนือ	เว่ยเหนือ (Northern Wei)	ค .ศ.386 – 534
		เว่ยใต้ (Southern Wei)	ค .ศ.534 – 550
	ฉีเหนือ (Northern Qi)		ค .ศ.550 – 577
	เว่ยตะวันตก (Western Wei)		ค .ศ.535 – 556
	โจวเหนือ (Northern Zhou)		ค .ศ.557 – 581
ราชวงศ์สุย (Sui Dynasty)			ค .ศ.581 – 618
ราชวงศ์ถัง (Tang Dynasty)			ค .ศ.618 – 907
ยุค 5 ราชวงศ์ (Five Dynasty)	เหลียงยุคปลาย (Later Liang)		ค .ศ.907 – 923
	ถังยุคปลาย (Later Tang)		ค .ศ.923 – 936
	จีนยุคปลาย (Later Jin)		ค .ศ.936 – 946
	แคว้นยุคปลาย (Later Han)		ค .ศ.947 – 950
	โจวยุคปลาย (Later Zhou)		ค .ศ.951 – 960
ราชวงศ์ซ่ง (Song Dynasty)	ราชวงศ์ซ่งเหนือ (Northern Song Dynasty)		ค .ศ.960 – 1127
	ราชวงศ์ซ่งใต้ (Southern Song Dynasty)		ค .ศ.1127–1279

ราชวงศ์เหลียว (Liao Dynasty)	ค .ศ.916 – 1125
ราชวงศ์จิน (Jin Dynasty)	ค .ศ.1125–1234
ราชวงศ์หยวน (Yuan Dynasty)	ค .ศ.1279–1368
ราชวงศ์หมิง (Ming Dynasty)	ค .ศ.1368–1644
ราชวงศ์ชิง (Qing Dynasty)	ค .ศ.1644–1911
สาธารณรัฐจีน (Republic of China)	ค .ศ.1912–1949
สาธารณรัฐประชาชนจีน (People's Republic of China)	1949 – ปัจจุบัน

จีนเข้าสู่ยุคประวัติศาสตร์สมัยราชวงศ์ซาง ดังมีหลักฐานลายลักษณ์อักษรจารึกอยู่บนกระดูกสัตว์หรือบนกระดองเต่า เรียกว่า กระดูกมังกร หรือ เจียกู่เหวิน (Jiaguwen) ที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรม อักษรที่จารึกบนกระดูกสัตว์มีคำว่า หวาง (Wang) หรืออ๋อง (กษัตริย์) ซาง ตี่ (ซั่งตี้) หรือ เทพเจ้า สะท้อนความเชื่อของคนจีนเรื่องผู้ปกครองและเทพ และมีการบวงสรวงเทพ สมัยราชวงศ์โจวมีการปกครองแบบนครรัฐ มีเจ้าปกครองเมืองต่างๆ สมัยโจวตะวันออกบ้านเมืองแตกแยก เจ้าผู้ครองแคว้นต่อสู้แย่งกันเป็นใหญ่ เรียกว่า ยุคชุนชิว (ฤดูใบไม้ผลิและใบไม้ร่วง 771–481 ปีก่อน ค.ศ.) และยุคจ้านกว๋อ (ยุคสงครามระหว่างแคว้น 403–221 ปีก่อน ค.ศ.) เป็นช่วงที่เจ้าครองแคว้นมีอำนาจมาก มีสงครามระหว่างแคว้น เกิดแนวคิดกษัตริย์เป็นโอรสแห่งสวรรค์ หรือ เทียนจื่อ (Tianzi) ได้รับอาณัติสวรรค์ หรือ เทียนมิ่ง (Tianming) ให้มาปกครองแผ่นดิน ถือเป็นกรอบแนวคิดทการเมืองของจีนกว่าสองพันปี การแตกแยกของบ้านเมืองทำให้เกิดสำนักความคิดจำนวนมากเพื่อหาแนวทางแก้ไขความขัดแย้งในบ้านเมือง เรียกว่า ยุคปรัชญาร้อยสำนัก สำนักที่มีความสำคัญต่อมา เช่นลัทธิเต๋า (เต๋า–Daoism) ของเหลาจื่อ (Laozi 604–531 ปีก่อน ค.ศ.) ลัทธิขงจื่อ (ขงจื๊อ – Confucianism) ของขงจื่อ (Confucius 551–479 ปีก่อน ค.ศ.) สมัยราชวงศ์ฮั่น ราชสำนักนำลัทธิขงจื่อมาเป็นแนวทางในการปกครองบริหารบ้านเมืองจนปฏิบัติสืบมาอีกกว่าสองพันปี

1.2 แนวคิดการเมืองของจีน

แนวคิดการเมืองของจีนได้รับอิทธิพลจากแนวคิดอาณัติสวรรค์ (Mandate of heaven) วัฏจักรราชวงศ์ (Dynastic cycle) และลัทธิขงจื่อ เกิดขึ้นในปลายสมัยราชวงศ์โจว อาณัติสวรรค์ คือ ความเชื่อว่าผู้ปกครองเป็นโอรสสวรรค์ได้รับอาณัติจากสวรรค์หรือเทียนมิ่ง (Tianming) ให้มาปกครองบ้านเมือง ผู้ปกครองต้องมีคุณธรรม หากไม่มีคุณธรรมและไม่มีความสามารถ สวรรค์จะส่งสัญญาณเตือน เช่น การเกิดภัยธรรมชาติ การจลาจล ดังคำกล่าวว่า "สวรรค์เห็นในสิ่งที่ประชาชนเห็น สวรรค์ได้ยินในสิ่งที่ประชาชนได้ยิน" ถ้าผู้ปกครองไม่สนใจแก้ปัญหาหรือแก้ไม่ได้ เท่ากับว่าสวรรค์ถอนอาณัติ ประชาชนมีสิทธิที่อันชอบธรรมที่จะต่อต้าน ฝ่ายที่ชนะถือเป็นผู้ที่สวรรค์มอบอาณัติให้มาปกครองบ้านเมือง

วัฏจักรราชวงศ์เป็นเรื่องของการขึ้นมามีอำนาจและสิ้นสุดอำนาจของราชวงศ์ ในต้นราชวงศ์มีผู้ปกครองที่มีความสามารถจนตั้งราชวงศ์ขึ้นมาได้ แต่เมื่อเวลาผ่านไปผู้ปกครองหรือราชวงศ์อาจอ่อนแอด้วยปัจจัยต่างๆ ทำให้เกิดการเตือนจากสวรรค์ ถ้าแก้ไขปัญหาในบ้านเมืองไม่ได้ สวรรค์จะถอนอาณัติและถูกโค่นล้มราชวงศ์ไปในที่สุด และจะมีราชวงศ์ใหม่ที่ได้รับอาณัติสวรรค์ให้มาปกครองแทน ด้วยแนวคิดทางการเมืองเช่นนี้จึงพบว่าในประวัติศาสตร์จีนมักเกิดการกบฏทั้งจากขุนนางและชาวนาโค่นล้มราชวงศ์เดิม ตั้งราชวงศ์ใหม่ขึ้นมาปกครอง โดยผู้ปกครองคนใหม่ได้รับการยอมรับในฐานะผู้ที่ได้รับอาณัติสวรรค์

ลัทธิขงจื่อมีอิทธิพลต่อสังคมจีนในทุกด้าน คำสอนสำคัญของลัทธิจงจื่อ คือ *"มนุษย์สามารถพัฒนาได้ผ่านการศึกษา การเรียนรู้ และการตั้งอยู่ในศีลธรรมอันดีงาม เมื่อใดที่ทุกคนปฏิบัติตามหน้าที่ของตน สังคมที่กลมเกลียวก็จะตามมา"*[1] ลัทธิขงจื่อมีคุณธรรมสำคัญ 5 ประการ ได้แก่ เหยิน (มนุษยธรรม) จง (ความจงรักภักดี) ชิ่น (การมีสัจจะ) เซี่ยว (ความกตัญญู) และซู่ (การเอาใจเขามาใส่ใจเรา)[2] ลัทธิขงจื่อจัดรูปแบบความสัมพันธ์ของมนุษย์หรืออู่หลุน[3] เพื่อแสดงถึงหลักปฏิบัติต่อกัน 5 รูปแบบ คือ ผู้ปกครองกับผู้ใต้การปกครอง บิดากับบุตร ผู้อาวุโสกับผู้น้อย สามีกับภรรยา และเพื่อนกับเพื่อน คุณธรรมและรูปแบบความสัมพันธ์นี้กลายเป็นแนวทางจัดระเบียบและควบคุมสังคมของจีน

ลัทธิขงจื่อให้ความสำคัญกับ 1) การมีมนุษยธรรม คือ การปกครองด้วยคุณธรรมความเมตตา 2) การศึกษาเพราะเชื่อว่าการศึกษาทำให้คนมีความประพฤติแตกต่างกัน 3) การปฏิบัติตามหน้าที่ของตนเพราะทำให้สังคมไม่วุ่นวาย และ 4) การยึดมั่นประเพณีเพราะเชื่อว่าสังคมจะพัฒนาได้ต้องมีระเบียบแบบแผน ระเบียบแบบแผนที่ดีผ่านการศึกษาบทกวีดนตรีที่จะช่วยพัฒนาบุคคล ลัทธิขงจื่อมีอิทธิพลต่อสังคมจีน ทำให้เกิดการแบ่งชนชั้นเป็น 4 ชนชั้น คือ ผู้ปกครอง-นักปราชญ์, ชาวนา, ช่างฝีมือ และ พ่อค้า ชนชั้นในสังคมจีนเปลี่ยนแปลงได้ตามการศึกษา ทำให้สังคมจีนเน้นความกตัญญู เคารพผู้อาวุโส บรรพบุรุษที่ล่วงลับ (เน้นพิธีกรรมการบูชาบรรพบุรุษ) ยกย่องครูอาจารย์และผู้มีความรู้ เพราะเห็นว่าการศึกษาจะยกระดับฐานะทางสังคมได้ มีคำสอนให้ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ซึ่งเอื้อประโยชน์ต่อชนชั้นปกครองในการเกณฑ์แรงงานมาทำงานเพื่อส่วนรวม และเน้นการปฏิบัติตามธรรมเนียมประเพณีเพราะจะทำให้สังคมมีระเบียบแบบแผน

ด้านการปกครอง ลัทธิขงจื่อสอนว่ารัฐบาลเป็นศูนย์กลางอารยธรรม ผู้นำต้องมีคุณธรรม ยุติธรรม ทำดีได้รางวัล ทำชั่วถูกลงโทษ ต้องดูแลราษฎรให้มีกิน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดการเมืองเรื่องอาณัติสวรรค์ ชนชั้นปกครองใช้ตำราขงจื่อในการเรียนการสอนและการสอบเข้ารับราชการ ลัทธิขงจื่อจึงมีอิทธิพลมากทั้งต่อสังคมจีนและด้านการปกครอง

ลัทธิขงจื่อเป็นที่นิยมในสังคมจีนเพราะคำสอนครอบคลุมด้านต่างๆ ในชีวิต เน้นเรื่องครอบครัว เครือญาติ สอดคล้องกับสังคมหมู่บ้าน สังคมเกษตรกรรม การที่ผู้ปกครอง-ขุนนาง ยึดลัทธิขงจื่อเป็นแนวทางการปกครองทำให้ลัทธิขงจื่อฝังรากลึกในสังคมจีน ลัทธิขงจื่อมี

ภาพลักษณ์ดีเพราะเน้นคุณธรรม ความดี เน้นประเพณี สอดคล้องกับความเชื่อเรื่องการบูชาเทพเจ้า บรรพกษัตริย์ บรรพบุรุษ และการเน้นคุณธรรม ความสามารถ คนยกสถานะได้ด้วยการศึกษา ลัทธิขงจื่อกลายเป็นรากฐานสังคมและความคิดตลอดจนการประพฤติปฏิบัติของสังคมเอเชียตะวันออกทั้งจีน เกาหลี และญี่ปุ่น แต่มีรายละเอียดบางอย่างแตกต่างกันตามวัฒนธรรมพื้นฐานดังจะกล่าวต่อไป

1.3 การปกครองและการบริหารสมัยราชวงศ์

การปกครองและบริหารบ้านเมืองสมัยราชวงศ์ ประกอบด้วยสถาบันหลักๆ ได้แก่

สถาบันจักรพรรดิ ระบอบจักรพรรดิของจีนเกิดขึ้นในสมัยราชวงศ์ฉิน โดยฉินสื่อหวงตี้ (Qin Shi Huangdi) หรือจิ๋นซีฮ่องเต้ สถาปนาระบอบจักรพรรดิขึ้นเมื่อ 221 ปี ก่อน ค.ศ. ระบอบจักรพรรดิสิ้นสุดใน ค.ศ. 1912 สมัยราชวงศ์ชิง ตามความเชื่อการเมืองของจีน จักรพรรดิมีอำนาจปกครองโดยได้รับอาณัติสวรรค์ จักรพรรดิมีอำนาจสูงสุดและเป็นผู้เดียวที่ติดต่อกับสวรรค์ได้ แต่ในบางรัชสมัยจักรพรรดิอ่อนแอหรือด้อยความสามารถทำให้อำนาจตกอยู่กับขุนนาง เชื้อพระวงศ์ หรือขันที บางครั้งแย่งชิงอำนาจกันจนเป็นเหตุให้ราชสำนักอ่อนแอและถูกโค่นล้มราชวงศ์ไป

สถาบันขุนนาง ลัทธิขงจื่อมีอิทธิพลต่อการปกครองประเทศของจีน เพราะขุนนางต้องศึกษาเล่าเรียนและสอบตามตำราขงจื่อ สมัยราชวงศ์ถัง จีนพัฒนาระบบการสอบคัดเลือกขุนนางที่เป็นมาตรฐาน นับเป็นครั้งแรกที่นำระบบการสอบแข่งขันมาใช้คัดเลือกคนเข้ารับราชการ[4] แบ่งเป็น 3 ระดับ จัดสอบทุก 3 ปี ระดับแรก คือ ระดับอำเภอ ผู้สอบผ่าน เรียกว่า ซิ่วไฉ (Xiucai) ระดับที่สอง คือ ระดับจังหวัด ผู้สอบผ่านเรียกว่า จู่เหริน (Juren) ระดับสาม คือ ระดับประเทศ จัดสอบที่เมืองหลวง เป็นการสอบที่มีพิธีการต่างๆ มากมาย ผู้สอบผ่านทางวิชาการจะได้รับการสอบสัมภาษณ์จากจักรพรรดิเป็นขั้นสุดท้าย ถ้าสอบผ่านเป็นบัณฑิตขั้นสูงสุด เรียกว่า จิ้นซือ (Jinshi) หรือ จอหงวน และได้รับแต่งตั้งเป็นขุนนาง การสอบขุนนางฝ่ายทหารเริ่มขึ้นในสมัยพระนางอู่เจ๋อเทียน (Wuzhetian) หรือบูเช็กเทียน ในสมัยราชวงศ์ถัง แต่การสอบคัดเลือกขุนนางฝ่ายทหารมีไม่สม่ำเสมอเหมือนขุนนางฝ่ายพลเรือน การเรียนและการสอบที่ยึดตามตำราขงจื่ออย่างเคร่งครัด ทำให้รูปแบบการศึกษาและความคิดของผู้เรียนมีลักษณะเช่นเดียวกับในอดีต จึงกล่าวได้ว่าการศึกษาแบบจารีตทำให้สังคมจีนมีความเป็นอนุรักษ์นิยมสูง ซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการเปลี่ยนแปลงความคิดและการพัฒนาประเทศในคริสต์ศตวรรษที่ 19

การบริหารราชการแผ่นดินของจีน เป็นการบริหารแบบรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง โครงสร้างการบริหารแบ่งออกเป็นส่วนกลางและส่วนภูมิภาค *การบริหารราชการส่วนกลาง* แบ่งการบริหารเป็น 3 ฝ่าย คือ ฝ่ายพลเรือน ฝ่ายกลาโหม และฝ่ายตรวจตราควบคุม[5] อำนาจสูงสุดในการปกครองบริหารเป็นของจักรพรรดิ รองลงมามีอัครมหาเสนาบดีเป็นผู้ดูแลการ

บริหารราชการแผ่นดิน แต่ตำแหน่งนี้ยกเลิกในสมัยจักรพรรดิหงอู่ (Hongwu ค.ศ.1368 – 1398) แห่งราชวงศ์หมิง ทำให้ตั้งแต่สมัยนี้จักรพรรดิมีอำนาจสูงสุดอย่างแท้จริง

ฝ่ายพลเรือน มีเสนาบดีกระทรวงทำหน้าที่บริหารราชการแผ่นดิน แต่ละราชวงศ์อาจมีกระทรวงไม่เท่ากัน ส่วนใหญ่แล้วมีจำนวน 6 – 9 กระทรวง ที่สำคัญ เช่น กระทรวงมหาดไทยดูแลงานที่เกี่ยวข้องกับข้าราชการพลเรือน การคัดเลือกข้าราชการมาจากการสอบตามระบบขงจื่อ กระทรวงภาษี ดูแลงานด้านการสำมะโนประชากร การคลัง และภาษีของรัฐ กระทรวงพิธีการ ดูแลงานด้านการศึกษา ศาสนา และพระราชพิธีต่างๆ กระทรวงยุทธนาธิการ ดูแลด้านการทหาร การสงคราม กระทรวงยุติธรรม ดูแลด้านการรักษากฎหมายและความสงบภายใน กระทรวงโยธาธิการ ดูแลด้านการเกณฑ์แรงงานและงานสาธารณะ เช่น การสร้างถนน สร้างกำแพง สร้างเขื่อน และขุดคูคลอง

ฝ่ายกลาโหม ผู้บัญชาการสูงสุดของฝ่ายทหาร ได้แก่ องค์จักรพรรดิ

ฝ่ายตรวจตราควบคุม คือ สำนักตรวจตราควบคุม ทุกกระทรวงมีฝ่ายตรวจตราควบคุมตรวจสอบการปฏิบัติงาน มีขุนนางตำแหน่งผู้ตรวจราชการขึ้นตรงต่อจักรพรรดิโดยคัดเลือกจากข้าราชการชั้นผู้น้อยที่มีความสามารถและซื่อสัตย์ ส่งไปตรวจราชการ ดูแลการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ส่วนท้องถิ่น ตรวจสภาพยุ้งฉาง สภาพโรงเรียนและวัด รับรายงานจากขุนนางท้องถิ่นและรับคำร้องทุกข์จากราษฎร ผู้ตรวจราชการถวายรายงานต่อจักรพรรดิได้โดยตรง มีสิทธิทักท้วง ตักเตือนและลงโทษขุนนางที่ถูกตรวจสอบได้ แต่ผู้ตรวจราชการมีระยะเวลาการดำรงตำแหน่งซึ่งจำกัดไว้ประมาณ 9 ปี[6]

การบริหารราชการส่วนท้องถิ่น มีโครงสร้างการปกครองเหมือนกับส่วนกลาง คือ แบ่งออกเป็น ฝ่ายพลเรือน ฝ่ายทหารส่วนภูมิภาคและฝ่ายตรวจตราควบคุม แต่ละมณฑลมีข้าราชการฝ่ายพลเรือนเป็นหัวหน้าสูงสุด ข้าราชการทุกระดับในส่วนท้องถิ่นได้รับการแต่งตั้งไปจากส่วนกลางและขึ้นตรงต่อองค์จักรพรรดิ

หลักสำคัญของการปกครองท้องถิ่น คือ จะไม่แต่งตั้งให้ขุนนางทำหน้าที่ในบ้านเกิดเพื่อความเป็นธรรมในการปฏิบัติหน้าที่ เพราะอาจเกิดการสมรู้ร่วมคิดหรือลำเอียงเข้าข้างญาติพี่น้องเพื่อนฝูงได้[7] และให้อยู่ในท้องที่ในระยะเวลาไม่นานเพื่อไม่ให้มีการสะสมอำนาจภายในท้องถิ่น แต่ละท้องถิ่นยังมีผู้ตรวจราชการจากราชสำนัก ทำให้ส่วนกลางมีอำนาจมั่นคงยิ่งขึ้น เพราะหน่วยงานส่วนท้องถิ่นและการตรวจตราควบคุมส่วนท้องถิ่นขึ้นต่อจักรพรรดิโดยตรง[8]

การปกครองส่วนท้องถิ่นแบ่งออกเป็นระดับต่างๆ แต่ละราชวงศ์อาจแบ่งแตกต่างกัน แต่โดยรวมแบ่งได้ดังนี้ คือ เสิ่น (Sen) หรือ มณฑล(provinces) ฝู่ (Fu) หรือเมือง (จังหวัด – prefectures) โจว (Zhou) หรือ เขต (second-class prefectures) เป็นหน่วยการปกครองพิเศษจัดขึ้นในบางพื้นที่ เช่น เขตดูแลการค้าเกลือ เขตรักษาความสงบ และเขตเก็บภาษี เสี้ยน (Xian) หรือ อำเภอ (districts) และหมู่บ้าน

1.4 โครงสร้างสังคมจีนในยุคจารีต

คำสอนในลัทธิขงจื่อ ได้แก่ ความกตัญญู จงรักภักดี คุณธรรม เมตตาธรรมและการทำตามหน้าที่ตามหลักความสัมพันธ์ทั้งห้า มีอิทธิพลต่อสังคมจีนยุคจารีตอย่างมาก ทำให้สังคมจีนเป็นสังคมที่ยึดมั่น จารีตประเพณี เคารพผู้อาวุโส ยกย่องปัญญาชน ลัทธิขงจื่อให้ความสำคัญกับการศึกษาเล่าเรียน สังคมจีนจึงยกย่องผู้ที่มีความรู้มีการศึกษา การเปลี่ยนฐานะของคนในสังคมทำได้โดยการศึกษาและเข้าสอบคัดเลือกขุนนาง

ชนชั้นในสังคมจีนแบ่งเป็น 4 ชนชั้นตามลำดับ ได้แก่ ขุนนาง-นักปราชญ์ ชาวนา ช่างฝีมือ และพ่อค้า ชาวนา มีประมาณร้อยละ 80 ของจำนวนประชากร มีความสำคัญในสังคมจีนอย่างยิ่ง เพราะเป็นผู้ผลิต ผู้เสียภาษี และเป็นแรงงานของรัฐในงานโยธาและเป็นทหาร ชาวนาส่วนใหญ่ยากจน เช่าที่ดินจากขุนนางหรือเจ้าที่ดิน การถูกเกณฑ์แรงงานและการต้องรับภาระด้านภาษีทำให้ชาวนาเดือดร้อนมาก ในประวัติศาสตร์จีนจึงมีกบฏชาวนาต่อต้านราชสำนักอยู่เสมอ บางกลุ่มสามารถโค่นล้มราชวงศ์เก่าและผู้นำกบฏชาวนาตั้งตนเป็นจักรพรรดิได้ เช่น หลิว ปัง (Liu Bang) ผู้สถาปนาราชวงศ์ฮั่น จู หยวนจาง (Zhu Yuanzhang) ผู้สถาปนาราชวงศ์หมิง

การที่ลัทธิขงจื่อเน้นเรื่องคุณธรรม ความซื่อสัตย์ ทำให้พ่อค้าถูกจัดเป็นชนชั้นล่างสุด เพราะถือว่าเอาเปรียบและหาประโยชน์จากการผลิตของชาวนาและช่างฝีมือ การพูดโฆษณาหรือพูดเท็จเพื่อให้ขายสินค้าได้ก็ขัดกับคำสอนของลัทธิขงจื่อ สังคมจีนจึงไม่เน้นเรื่องการค้า ในบางเวลาเช่นปลายราชวงศ์หมิงและต้นราชวงศ์ชิงห้ามชาวจีนเดินทางออกไปค้าขายกับต่างประเทศด้วย

ส่วนในครอบครัวซึ่งเป็นสถาบันพื้นฐานของสังคมนั้น ชาวจีนยึดมั่นในลัทธิขงจื่ออย่างยิ่ง ลูกหลานต้องเคารพนับถือและกตัญญูต่อบรรพบุรุษ โดยมีประเพณีที่แสดงถึงความกตัญญู เช่นการไหว้บูชาบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว ระบบอาวุโสในสังคมจีนสอนให้ผู้น้อยต้องเชื่อฟังผู้ใหญ่ โดยเริ่มจากในครอบครัว มีบิดาเป็นใหญ่ที่สุด รองลงมาคือพี่ชายคนโต ลูกหลานต้องเคารพเชื่อฟังบิดามารดาและผู้อาวุโสในครอบครัว ส่วนนอกบ้าน จักรพรรดิ ขุนนาง และครูเป็นผู้ได้รับการยกย่องนับถือ

1.5 สภาพเศรษฐกิจในยุคจารีต

เศรษฐกิจจีนยุคจารีตขึ้นกับการเกษตรเป็นหลัก ประชากรร้อยละ 80 เป็นชาวนา รายได้หลักของราชสำนักมาจากภาษีที่เก็บจากชาวนาและช่างฝีมือทั้งที่เป็นเงินหรือสิ่งของ การค้าขายเน้นการค้าภายในประเทศมากกว่าการค้ากับภายนอก เส้นทางการค้าสำคัญภายในประเทศ คือ เส้นทางคลองต้าอวิ้นเหอ (Dayunhe) จากกรุงเป่ยจิงในภาคเหนือลงมาทางใต้ที่เมืองหังโจว ในมณฑลเจ้อเจียง (Zhejiang)

สำหรับการค้ากับต่างชาติ จีนติดต่อผ่านระบบบรรณาการ (Tributary system) โดยติดต่อค้าขายกับรัฐใกล้เคียง เช่น เกาหลี ญี่ปุ่น หมู่เกาะริวกิว และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น เวียดนาม พม่า อยุธยา กัมพูชา ชวา มะละกา แต่จีนไม่สนับสนุนให้คนจีนออกไปค้าขายยังต่างแดนเพราะความเชื่อที่ว่าจีนยิ่งใหญ่เป็นศูนย์กลางโลก สินค้าสำคัญของจีน เช่น ใบชา ผ้าไหม เครื่องเคลือบดินเผา กระดาษ การค้าภายใต้ระบบบรรณาการรุ่งเรืองมากในสมัยราชวงศ์หมิงและราชวงศ์ชิง

จีนติดต่อค้าขายกับดินแดนทางตะวันตก เช่น เปอร์เซีย และยุโรป ผ่านเส้นทางสายแพรไหม (Silk road) ตั้งแต่สมัยราชวงศ์ฮั่น ซึ่งเป็นเส้นทางการค้าทางบกจากจีนไปทางตะวันตก เข้าสู่อินเดีย เปอร์เซีย จนถึงยุโรปตอนใต้ แต่ด้วยเหตุผลทางด้านความปลอดภัย และความวุ่นวายทางการเมืองภายในของจีน หลังจากสมัยราชวงศ์หยวนเส้นทางสายแพรไหมจึงหมดความสำคัญลง

ในคริสต์ศตวรรษที่ 15 ชาวยุโรปสำรวจทางทะเลเพื่อเดินทางมาหาเครื่องเทศและพริกไทยจากหมู่เกาะเครื่องเทศ (หมู่เกาะโมลุกกะ) ซึ่งเป็นสินค้าที่มีราคาสูงมากในยุโรป ชาวยุโรปเดินทางมาถึงทวีปเอเชียในคริสต์ศตวรรษที่ 16 โดยจีนเป็นเป้าหมายหนึ่งของชาวยุโรป เพราะมีสินค้าที่เป็นที่ต้องการทั้งผ้าไหม เครื่องปั้นดินเผา ในปลายสมัยราชวงศ์หมิง (ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 16) ชาวตะวันตกเดินทางทางทะเลเข้ามาติดต่อกับจีนได้สำเร็จ โดยเข้ามาทางตอนใต้ของจีนซึ่งมีเมืองท่าสำคัญคือเมืองกว่างโจว (Guangzhou หรือ กวางตุ้ง -Canton) ในมณฑลกว่างตง (Guangdong) ชาติแรกที่เข้ามาคือ โปรตุเกส ตามด้วยฮอลันดา (ในปลายราชวงศ์หมิง ฮอลันดาเข้าปกครองไต้หวันอยู่ประมาณ 30 ปี เรียกชื่อว่า ฟอร์โมซา ก่อนที่ราชวงศ์ชิงจะยึดครองไต้หวันได้ในเวลาต่อมา) ในคริสต์ศตวรรษที่ 18 อังกฤษและฝรั่งเศสเข้ามาค้าขาย โดยอังกฤษเป็นชาติที่ทำการค้ากับจีนมากที่สุด ส่วนรัสเซียซึ่งมีพรมแดนติดกับจีนได้ใช้เส้นทางทางบกติดต่อกับจีนทางตอนเหนือ

1.6 ความสัมพันธ์แบบจารีตระหว่างจีนกับต่างชาติก่อนสงครามฝิ่น

การติดต่อกับต่างชาติของจีนตลอดมาอยู่ในรูปแบบที่จีนเหนือกว่า เพราะความคิดของจีนที่เชื่อว่าจีนเป็นศูนย์กลางโลกและมีพร้อมทุกสิ่ง ส่วนชาวต่างชาติเป็นผู้น้อยป่าเถื่อนที่เข้ามาขอความเมตตาจากจีน ต้องการสินค้าหรือเรียนรู้ความเจริญจากจีน ทำให้จีนติดต่อผ่านระบบบรรณาการ และการติดต่อทางการค้าผ่านระบบกวางตุ้ง (Canton System)

การติดต่อผ่านระบบบรรณาการ คือ จีนติดต่อกับรัฐอื่นในฐานะทางการเมืองที่เหนือกว่า เมื่อพิจารณาในแง่ของจีน จีนถือว่าจีนเป็นรัฐที่ยิ่งใหญ่เจริญก้าวหน้าและมีผลิตผลที่ชาติอื่นต้องการ มากกว่าที่จีนต้องการผลิตผลจากชาติอื่น ดังนั้นจีนไม่จำเป็นต้องติดต่อกับต่างชาติ การที่จีนยอมติดต่อกับต่างชาติที่เป็น “คนป่าเถื่อน” หรือ “พวกนอกกำแพง” ในมุมมองของจีน เท่ากับว่าจักรพรรดิจีนเมตตาต่อชนป่าเถื่อน ชาติที่ต้องการติดต่อกับจีนจึงต้อง

อยู่ในฐานะที่ต่ำกว่าและมอบบรรณาการให้จักรพรรดิจีนผู้ซึ่งเปรียบเสมือนโอรสสวรรค์ จีนถือว่ารัฐนั้นเป็นรัฐบรรณาการและอนุญาตให้ค้าขายกับจีนได้ ระบบบรรณาการเป็นการแสดงสถานะทางการเมืองที่เหนือกว่าของจีน ถ้ารัฐใดไม่ยอมรับโดยเฉพาะรัฐที่อยู่ใกล้กับจีน เช่น เกาหลี จีนอาจใช้กำลังเข้าโจมตีได้ ทั้งนี้จีนมองระบบบรรณาการเป็นเรื่องการเมือง แต่บางชาติมองในด้านผลประโยชน์ทางการค้าที่จะได้จากการติดต่อกับจีน

รัฐที่ให้บรรณาการจีนนั้นมีเหตุผลต่างกันไป รัฐที่อยู่ใกล้จีน เช่น เกาหลี เวียดนาม ระบบบรรณาการมีความสำคัญเพราะถ้าแข็งข้อ จีนสามารถส่งกองทัพเข้าโจมตีได้ ส่วนรัฐที่อยู่ห่างไกลออกไป เช่น สยาม มะละกา ถือเป็นการทำตามประเพณีและเพื่อประโยชน์เรื่องสิทธิในการค้าขายกับจีนมากกว่าเหตุผลทางการเมือง ทางการจีนกำหนดระเบียบและระยะเวลาในการมอบบรรณาการ รัฐที่ใกล้ชิดมอบบรรณาการทุกปี รัฐห่างไกลมอบบรรณาการ 3 ปีต่อครั้ง ตามธรรมเนียมแล้วรัฐบรรณาการต้องแจ้งมายังจีนเมื่อเปลี่ยนกษัตริย์ หรือถ้าขัดแย้งแย่งบัลลังก์กัน ผู้ได้รับการรับรองจากจีนมักได้รับการยอมรับว่าเป็นกษัตริย์ที่ชอบธรรม จีนติดต่อกับชาติอื่นในระบบบรรณาการมาตลอด เมื่อชาติตะวันตกเข้ามาติดต่อกับจีนทางทะเลในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 16 จีนจำกัดการค้าไว้ที่เมืองกวางตุ้งทางตอนใต้ แต่ในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ชาติตะวันตกส่งทูตเข้ามาติดต่อ พร้อมกับแนวคิดการค้าเสรีและรัฐที่เท่าเทียม ระบบบรรณาการและการค้าผูกขาด จึงทำให้เกิดความขัดแย้งกัน อันเป็นผลจากความแตกต่างด้านแนวคิดทางการเมืองระหว่างรัฐและความแตกต่างด้านวัฒนธรรม

2. ภูมิหลังของญี่ปุ่นสมัยโทกุงาวะ

ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 16 ญี่ปุ่นเกิดสงครามกลางเมืองระหว่างเจ้าผู้ครองแคว้น หรือ ไดเมียว (Daimyo) ความวุ่นวายยุติลงได้ด้วยบุคคล 3 คน คือ โนบุนางะ โอดะ (Nobunaga Oda ค.ศ.1534-1582) ฮิเดโยชิ โทโยโทมิ (Hideyoshi Toyotomi ค.ศ.1536-1598) และอิเอยาสุ โทกุงาวะ (Ieyasu Tokugawa ค.ศ.1544-1616) โนบุนางะ โอดะเป็นผู้นำในการรวมชาติคนแรก ต่อมาถูกลอบสังหาร ฮิเดโยชิ โทโยโทมิ ขึ้นเป็นผู้นำและได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้นำที่ยิ่งใหญ่ของญี่ปุ่น หลังจากฮิเดโยชิเสียชีวิต ได้เกิดการต่อสู้ระหว่างผู้สำเร็จราชการที่เขาตั้งไว้ในเดือนตุลาคม ค.ศ.1600 เรียกว่า สงครามเซกิงาฮาระ (Battle of Sekigahara) ผู้ได้ชัยชนะ คือ โทกุงาวะ อิเอยาสุ ซึ่งสืบเชื้อสายมาจากตระกูลขุนนางเก่าแก่[9]

โทกุงาวะ อิเอยาสุ ได้รับการแต่งตั้งจากจักรพรรดิให้ดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุด หรือ โชกุน (Shogun) เมื่อ ค.ศ.1603 เรียกว่า **ระบบโชกุนโทกุงาวะ** (Tokugawa ค.ศ.1603-1867) เป็นการปกครองของโชกุนซึ่งมีฐานะเป็นผู้นำทหาร[10] รัฐบาลโชกุน หรือรัฐบาลบะกุฟุ (Bakufu) มีอำนาจสูงสุด มีศูนย์กลางอำนาจอยู่ที่เมืองเอโดะ และมีไดเมียวประมาณ 200 กว่าคนปกครองเขตแดนต่างๆ

2.1 โครงสร้างการปกครองสมัยโทกุงาวะ

สมัยโทกุงาวะเป็นช่วงเวลาสำคัญในประวัติศาสตร์ญี่ปุ่น เพราะเป็นช่วงที่ญี่ปุ่นมีเอกภาพทางการเมืองและวัฒนธรรมสูง เนื่องจากไม่มีสงครามภายในและการปิดประเทศตั้งแต่ ค.ศ. 1639-1854 รัฐบาลโชกุนปกครองแบบรวมศูนย์อำนาจ เศรษฐกิจขยายตัวทั้งทางการเกษตร การค้า เกิดเมืองศูนย์กลางการค้าใหญ่ๆ ที่สำคัญ เช่น เมืองหลวงเอโดะ (Edo ปัจจุบันคือเมืองโตเกียว) เมืองเกียวโต (Kyoto) เมืองที่ประทับของจักรพรรดิ และเมืองโอซากะ (Osaka) สมัยโทกุงาวะรัฐบาลโชกุนควบคุมอำนาจเบ็ดเสร็จ และกำหนดกฎเกณฑ์ที่ทำให้อำนาจมั่นคงมากขึ้น สถาบันทางการเมืองการปกครองที่มีความสำคัญ ได้แก่

สถาบันจักรพรรดิ ในทางทฤษฎี จักรพรรดิเป็นประมุขสูงสุด เพราะสืบเชื้อสายจากสุริยะเทพี (อะมาเตระซึ: Amaterasu) แต่หลายสมัยจักรพรรดิไม่มีอำนาจบริหาร รัฐบาลโชกุนมอบรายได้จากภาษีให้เป็นค่าใช้จ่ายในราชสำนัก และแต่งตั้งข้าราชการจากส่วนกลางมาประจำที่เกียวโตเพื่อสอดส่องความเคลื่อนไหวของจักรพรรดิและข้าราชสำนัก โชกุนโทกุงาวะรักษาสถาบันจักรพรรดิไว้ เพื่อเป็นเครื่องหมายแห่งอำนาจสูงสุดในทางทฤษฎี

สถาบันศาสนา เดิมสถาบันศาสนามีฐานะร่ำรวยและเข้มแข็ง เพราะครอบครองที่ดินจำนวนมาก พระหรือนักบวชในนิกายต่างๆ ได้รับการเคารพนับถือ แต่ในสมัยโทกุงาวะวัดถูกควบคุมอย่างเข้มงวดทั้งด้านการเงิน กำลังคน และถูกริบอาวุธ เพราะที่ผ่านมาวัดหรือพระที่มีอิทธิพลได้เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับการสู้รบแย่งชิงอำนาจในสงครามกลางเมือง

สถาบันการปกครองของโชกุน รัฐบาลโชกุนโทกุงาวะปกครองแบบฟิวดัล[11] โดยรวมอำนาจไว้ที่ส่วนกลาง คือ ที่เมืองเอโดะ

สถาบันการปกครองของไดเมียว ไดเมียวคือเจ้าผู้ครองแคว้น

การปกครองแบ่งออกเป็น รัฐบาลโชกุนและรัฐบาลไดเมียว โชกุนมีอำนาจสูงสุดปกครองที่ดิน 1 ใน 4 ที่ใช้เพาะปลูกได้ทั่วประเทศ ที่ดินที่เหลืออีก 3 ใน 4 จัดสรรให้บรรดาไดเมียว[12] แคว้นของไดเมียวทั่วประเทศมีประมาณสองร้อยกว่าแคว้น

จากประวัติศาสตร์ของญี่ปุ่นที่เกิดสงครามแย่งชิงอำนาจระหว่างไดเมียวอยู่เสมอ ทำให้ผู้นำสมัยโทกุงาวะวางโครงสร้างการบริหารและการปกครองไว้อย่างซับซ้อนและมีประสิทธิภาพมาก โดยให้การรับรองฐานะของราชสำนักจักรพรรดิที่เกียวโต แต่จักรพรรดิไม่มีอำนาจในการปกครอง รัฐบาลโชกุนมีอำนาจปกครองโดยตรง 1 ใน 4 ของประเทศ และปกครองโดยอ้อมผ่านไดเมียว และควบคุมอำนาจไว้ได้อย่างเด็ดขาดและมีประสิทธิภาพ ผ่านระบบการปกครองและกลไกต่างๆ ดังนี้

การแบ่งไดเมียวเป็น 3 กลุ่ม เพื่อปกครองควบคุม โดยแบ่งตามความสัมพันธ์ที่มีต่อตระกูลโทกุงาวะ คือ *ไดเมียวฟุได* (Fudai) หรือไดเมียวบริวาร เป็นกลุ่มที่สวามิภักดิ์ต่อตระกูลโทกุงาวะก่อนสงครามเซกิงาฮาระ โชกุนไว้ใจและอยู่ในกลุ่มผู้บริหารงานของรัฐบาล แคว้นของ

ไดเมียวกลุ่มนี้อยู่ติดกับอาณาเขตที่ดินของโทกุงาวะ *ไดเมียวชิมปัน* (Shimpan) หรือไดเมียวเครือญาติ สืบเชื้อสายจากตระกูลโทกุงาวะ ปกครองแคว้นตามชายแดนของแคว้นโทกุงาวะ ทำหน้าที่เป็นเขตกันชนทางทหารให้แก่โชกุน และ *ไดเมียวโทซามะ* (Tosama) หรือไดเมียวชั้นนอก เป็นกลุ่มที่สวามิภักดิ์หลังสงครามเซกิงาฮาระ เป็นกลุ่มที่โชกุนยังไม่ไว้ใจ และเกือบทั้งหมดของไดเมียวโทซามะมีแคว้นอยู่ห่างไกลจากเมืองเอโดะ[13]

การใช้ระบบซังกิน โกตาอิ (Sankin Kotai) ควบคุมไดเมียวโดยกำหนดให้ไดเมียวสลับกันเข้ามาประจำที่เมืองเอโดะปีละ 6 เดือน เพื่อแสดงความภักดีต่อโชกุน ภรรยาและบุตรของไดเมียวต้องอยู่ประจำที่เมืองเอโดะ เสมือนเป็นตัวประกันไม่ให้ไดเมียวต่อต้านโชกุน ทำให้โชกุนควบคุมอำนาจของไดเมียวได้ และยังส่งผลต่อสังคมและเศรษฐกิจทางอ้อม เพราะการเดินทางทำให้เกิดการเติบโตทางเศรษฐกิจของหัวเมืองชุมทาง เส้นทางคมนาคมมีความสะดวกปลอดภัย เพราะมีการสัญจรไปมาอย่างสม่ำเสมอ รวมทั้งทำให้วัฒนธรรมประเพณีจากศูนย์กลางได้รับการถ่ายทอดไปยังหัวเมืองต่างๆ ทำให้เกิดความเป็นเอกภาพในสังคมญี่ปุ่น[14]

การใช้ระบบตรวจสอบและรักษาดุลอำนาจ โชกุนส่งบริวารที่สวามิภักดิ์ไปปะปนอยู่กับไดเมียวชั้นนอก เพื่อสอดส่องดูแลและคานอำนาจตามหัวเมืองห่างไกล และส่งไปอยู่ที่เมืองเกียวโตเพื่อคอยสอดส่องความเคลื่อนไหวของราชสำนัก[15]

การควบคุมการดำรงชีวิตต่างๆ เช่น ห้ามไดเมียวสร้างความสัมพันธ์เกี่ยวดองระหว่างตระกูล การสมรสระหว่างตระกูลของไดเมียวต้องได้รับอนุญาตจากโชกุน การสร้างหรือต่อเติมปราสาทต้องได้รับอนุญาตจากโชกุน ห้ามติดต่อกับราชสำนักที่เกียวโตโดยตรง เพื่อป้องกันราชสำนักร่วมมือกับไดเมียวก่อการต่อต้านรัฐบาลโชกุน[16]

การควบคุมฐานะการเงินของไดเมียว เช่น ขอให้ไดเมียวบางคนยอมรับทำโครงการต่างๆ เพื่อให้เงินของไดเมียวหมดไปหรือลดน้อยลง เพื่อไม่สามารถนำไปใช้สร้างอิทธิพลเพื่อมาต่อต้านหรือแข่งขันอำนาจโชกุนได้

2.2 โครงสร้างสังคมญี่ปุ่นสมัยโทกุงาวะ

สังคมญี่ปุ่นมีพื้นฐานมาจากวัฒนธรรมของจื่อ ชนชั้นในสังคมแบ่งเป็น 4 ชนชั้น ได้แก่ นักรบ นักปราชญ์ ชาวนา ช่างฝีมือ และพ่อค้า-แต่ไม่สามารถเลื่อนชนชั้นด้วยการศึกษาได้อย่างจีน ในสมัยโทกุงาวะเพื่อรักษาและเสริมสร้างความมั่นคงของระบบโชกุน จึงมีการกำหนดกฎเกณฑ์ข้อปฏิบัติของแต่ละชนชั้น และควบคุมให้สังคมเป็นไปตามกฎเกณฑ์อย่างเคร่งครัด

ชนชั้นนักรบ-นักปราชญ์ ได้แก่ ไดเมียว ซามูไร เชื้อพระวงศ์ พระ เป็นกลุ่มที่มีสิทธิพกดาบและใช้ชื่อตระกูล ในระยะแรกของระบบฟิวดัลซามูไรส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรอยู่ในที่ดิน และเป็นทหารในยามสงคราม ได้เงินเดือนเป็นข้าวซึ่งเป็นภาษีข้าวที่ไดเมียวแบ่งให้ แต่การสร้างปราสาทเป็นศูนย์อำนาจทำให้ซามูไรต้องเข้ามารับใช้นายอยู่ในปราสาท หน้าที่ในการทำนาจึงตกเป็นของชาวนาที่เช่าที่ดินซามูไร สมัยโทกุงาวะ บ้านเมืองสงบสุขไม่มีสงคราม

บทบาทด้านทหารของซามูไรจึงลดลง ซามูไรรุ่นที่ 5 หรือ 6 ของตระกูลซามูไรมีทักษะด้านการทหารลดลง ซามูไรจำนวน 7–8 คน จาก 10 คน ไม่มีทักษะทางทหารเหมือนซามูไรรุ่นเก่า[17] ส่วนใหญ่หันไปศึกษาวิทยาการจากตะวันตก และซามูไรยากจนลงเพราะไม่ได้รับรางวัลหรือทรัพย์สินจากสงคราม บางส่วนกู้ยืมเงินจากพ่อค้า หรือแต่งงานกับบุตรสาวของพ่อค้าเพื่อปลดหนี้ ซามูไรบางคนกลายเป็นพวกโรนินหรือซามูไรพเนจรไม่มีเจ้านาย

ชนชั้นชาวนา ได้รับการยกย่องในฐานะเป็นผู้ผลิตของประเทศ แต่ต้องรับภาระในการเสียภาษีและถูกเกณฑ์แรงงาน รวมทั้งมีกฎหมายควบคุมชาวนาอย่างเข้มงวด ชาวนาส่วนใหญ่มีฐานะยากจนเพราะถูกเก็บภาษีมาก และเดือดร้อนจากภัยธรรมชาติ สมัยโทกุงาวะเกิดกบฏชาวนานับพันครั้ง

ชนชั้นช่างฝีมือ เป็นกลุ่มที่เริ่มการอุตสาหกรรมในปลายสมัยโทกุงาวะ

ชนชั้นพ่อค้า พ่อค้าถือเป็นชนชั้นล่างสุดในสังคม และมีกฎหมายควบคุมอย่างเข้มงวดเพื่อแยกพ่อค้าออกจากชนชั้นสูง เช่น ห้ามสวมเสื้อผ้าที่ทำจากผ้าไหม ห้ามอยู่บ้านเดียวกับซามูไร แต่ปลายสมัยโทกุงาวะเศรษฐกิจแบบพาณิชย์ขยายตัว ประกอบกับการเกิดเมืองการค้าหลายแห่งทำให้พ่อค้าค้าขายได้มากขึ้น การค้าขยายไปยังเมืองต่างๆ พ่อค้ามีฐานะร่ำรวยและมีความสำคัญมากขึ้น พ่อค้าหลายตระกูลกลายเป็นกลุ่มผูกขาดทางธุรกิจ พ่อค้าบางคนสร้างสัมพันธ์กับชนชั้นนักรบ เช่น การแต่งงาน การเป็นบุตรบุญธรรม เป็นต้น

2.3 การเปลี่ยนแปลงของญี่ปุ่นสมัยปิดประเทศ

ญี่ปุ่นปิดประเทศตั้งแต่ ค.ศ.1639-1854 เพราะไม่ต้องการติดต่อกับชาติตะวันตก เนื่องจากทางการเกรงว่าพวกที่เข้ารีตนับถือศาสนาคริสต์จะยุ่งเกี่ยวกับอำนาจภายนอก มีอาวุธของต่างชาติ และไม่จงรักภักดีต่อญี่ปุ่น จึงขับไล่ชาวตะวันตกและปราบปรามชาวญี่ปุ่นที่เข้ารีต ใน ค.ศ. 1638 ชาวญี่ปุ่นจำนวนหนึ่งอพยพหนีไปยังดินแดนอื่น รัฐบาลญี่ปุ่นขับไล่อิทธิพลศาสนาคริสต์ออกไปจากญี่ปุ่นจนหมด[18] และประกาศปิดประเทศ ห้ามชาวต่างชาติเข้าญี่ปุ่น ยกเว้นจีนและฮอลันดาที่อนุญาตให้ทำการค้าที่เมืองนางะซะกิทางใต้ และห้ามชาวญี่ปุ่นที่อยู่ต่างแดนเข้าประเทศ ตลอดระยะเวลาสองร้อยกว่าปีของการปิดประเทศ

สมัยโทกุงาวะญี่ปุ่นเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง สรุปได้ดังนี้

การขยายตัวของการเกษตร เนื่องจากการขยายที่ดิน การชลประทาน การใช้เครื่องมือ การใช้ปุ๋ย การคมนาคมที่สะดวกทำให้เกษตรกรสามารถขายผลผลิตได้ในเขตที่อยู่ห่างไกลมากขึ้น รายได้จึงมากขึ้น และเริ่มปลูกพืชเพื่อการค้าแทนเพื่อยังชีพ[19]

การเกิดเมืองศูนย์กลางการค้า ระบบซังกิน โกตาอิ มีส่วนทำให้ระบบเศรษฐกิจการเงินการค้าแพร่หลาย เมืองเอโดะขยายตัว มีพลเมืองเกือบล้านคน กลายเป็นศูนย์กลางการค้าประชาชน พ่อค้า หรือนายหน้าที่อยู่ในเมืองเดินทางออกมาซื้อหาสั่งสินค้าตามหัวเมือง ทำให้มี

การพัฒนาด้านการบริการ การคมนาคม และการขนส่งสินค้า[20] เมืองที่อยู่ในเส้นทางการค้าเติบโตและมีฐานะทางเศรษฐกิจดีขึ้น เช่น โอซากะเป็นศูนย์การค้าใหญ่ทางภาคตะวันตก เกียวโตเป็นเมืองอุตสาหกรรมและมีพลเมืองหลายแสนคน[21]

การเติบโตของชนชั้นพ่อค้า สันติภาพและเอกภาพสมัยโทกุงาวะทำให้การค้าขยายตัว ระบบซังกิน โกตาอิทำให้การคมนาคมทั้งทางบก-ทะเลพัฒนาและปลอดภัย ส่งผลต่อการขยายตัวทางเศรษฐกิจ ชนชั้นพ่อค้าก้าวขึ้นมาเป็นผู้นำเศรษฐกิจ และเป็นนายทุนให้กู้ยืมเงินแก่ไดเมียว-ซามูไร ชนชั้นนักรบยากจนลง เพราะไม่ได้รับบำเหน็จรางวัลหรือทรัพย์สินจากสงครามจึงต้องกู้ยืมพ่อค้า และมีการแต่งงานระหว่างชนชั้นนักรบกับชนชั้นพ่อค้าบางคน เพื่อล้างหนี้ของชนชั้นนักรบ และเพื่อการยกฐานะในสังคมของพ่อค้า

การพัฒนาเป็นเศรษฐกิจการค้า การพัฒนาระบบเงินตราให้มีมาตรฐานเดียวกัน โดยมีการผลิตเงินเหรียญและกำหนดให้ใช้เหรียญเงินและทองของรัฐบาล เพื่อใช้ในการแลกเปลี่ยนสินค้า ทำให้เศรษฐกิจญี่ปุ่นเริ่มพัฒนาเป็นเศรษฐกิจที่มีชนชั้นนายทุน มีการสะสมทุน ซึ่งเมื่อญี่ปุ่นเปิดประเทศ ระบบที่ใช้เงินตรา การสะสมทุนโดยพ่อค้า-เจ้าที่ดิน และการค้าขายภายในเป็นปัจจัยส่งเสริมให้การพัฒนาเศรษฐกิจของญี่ปุ่นเป็นไปได้อย่างรวดเร็วยิ่งขึ้น[22]

การขยายตัวของการศึกษา การส่งเสริมการศึกษาลัทธิขงจื่อใหม่ ทำให้ชนชั้นนักรบจำนวนมากกลายเป็นนักศึกษาที่ศึกษาความรู้จากตะวันตก เรียกว่า ดัตช์ศึกษา (Dutch learning) ระบบการค้าที่สลับซับซ้อนทำให้พ่อค้าต้องศึกษาหาความรู้มากขึ้น ทำให้การศึกษาแพร่หลาย สำหรับระบบการศึกษานั้น ไดเมียวเป็นผู้จัดการศึกษาให้แก่ซามูไร ส่วนชาวบ้านชาวเมืองเรียนในโรงเรียนราษฎร์และโรงเรียนวัด ในปลายสมัยโทกุงาวะ อัตราผู้ได้รับการศึกษาในญี่ปุ่นเทียบได้กับยุโรป และสูงกว่าทุกชาติในเอเชีย โดยพลเมืองชายที่อ่านออกเขียนได้มีจำนวนร้อยละ 45 และหญิงจำนวนร้อยละ 15[23]

การพัฒนาทางวัฒนธรรม ความเป็นเอกภาพทางการเมืองและการรวมศูนย์อำนาจทำให้วัฒนธรรมจากเมืองหลวงถ่ายทอดไปทั่ว ผ่านการที่เจ้าเมืองมาประจำที่เมืองเอโดะทุกปี และเกิดวัฒนธรรมใหม่ของชนชั้นพ่อค้าที่มีฐานะดี เช่น การสร้างสถานบันเทิงเพื่อการผ่อนคลายของพ่อค้า การสร้างสรรค์ทางศิลปะและวรรณคดี เช่น โคลงกลอน โรงละคร โรงแสดงหุ่น และเกอิชา ส่วนซามูไรจึงหันไปศึกษาวิชาความรู้มากขึ้นโดยเฉพาะวิชาการตะวันตก และซามูไรบางส่วนกู้หนี้ยืมสินพ่อค้า บางคนยอมเป็นบุตรบุญธรรมของพ่อค้า

การพัฒนาความรู้เกี่ยวกับตะวันตก การติดต่อกับชาวดัตช์และการขยายตัวของการศึกษาทำให้เกิดการรื้อฟื้นความสนใจเรื่องยุโรปและความรู้ของยุโรปขึ้นมา โดยโชกุนอนุญาตให้นำหนังสือของชาวตะวันตกที่ไม่เกี่ยวข้องกับคริสต์ศาสนาเข้ามาได้ ทำให้นักศึกษาญี่ปุ่นที่สนใจความรู้ทางวิทยาศาสตร์ของตะวันตกได้เรียนโดยใช้ภาษาดัตช์ ซึ่งเรียนจากพวกดัตช์ที่เมืองนางะซะกิ และจากพ่อค้าดัตช์ที่เข้ามาที่เมืองเอโดะตามระบบซังกิน โกตาอิ นักศึกษาเหล่านี้ได้รวบรวมศัพท์เพื่อจัดทำพจนานุกรมภาษาดัตช์-ญี่ปุ่น งานแปลยุคแรกคือ

การแปลตำราแพทย์ โดยนายแพทย์สุงิตะ เก็นปากุ (Sugita Genpaku) แปลหนังสือกายวิภาคศาสตร์เป็นภาษาญี่ปุ่น[24] ทำให้ความรู้ด้านการแพทย์ของญี่ปุ่นพัฒนาขึ้น นายแพทย์และนักศึกษาแพทย์ต่างพบว่าความรู้ด้านการแพทย์แผนจีนกับของตะวันตกมีความแตกต่างกัน โดยเฉพาะความรู้ด้านกายวิภาคเป็นความรู้ใหม่ที่ชาวญี่ปุ่นได้เรียนรู้ ต่อมาการศึกษาความรู้ของตะวันตกขยายไปยังศาสตร์แขนงอื่น เช่น การต่อเรือ ดาราศาสตร์ เภสัชศาสตร์

การพัฒนาความรู้สึกด้านชาตินิยม สมัยโทกุงาวะมีการขับไล่คริสต์ศาสนาและชาวตะวันตกออกไปจากญี่ปุ่น และให้ความอุปถัมภ์ลัทธิขงจื่อ นักศึกษาได้ศึกษาประวัติศาสตร์ย้อนไปถึงหนังสือประวัติศาสตร์ 2 เล่ม คือ โคจิกิ (Kojiki ค.ศ. 712) หรือบันทึกตำนานเทพเจ้าของญี่ปุ่นที่เขียนจากเรื่องเล่าต่อๆ กันมาของตระกูลจักรพรรดิ และนิฮอง โชกิ (Nihon Shoki ค.ศ. 720) หรือบันทึกญี่ปุ่น นอกจากนี้ตระกูลมิโตะ (Mito) ซึ่งเป็นสาขาของตระกูลโทกุงาวะได้เขียนประวัติศาสตร์ญี่ปุ่น ชื่อ ได นิฮอน ชิ (Dai Nihon Shi) หรือประวัติศาสตร์ที่ยิ่งใหญ่ของญี่ปุ่น เพื่ออธิบายประวัติศาสตร์และการปกครองของราชวงศ์อย่างถูกต้อง รวมทั้งเพื่อสอนศีลธรรมแก่นักเรียน แต่เรื่องราวที่เขียนออกมากลับเป็นการแสดงให้เห็นถึงความไม่ชอบธรรมในอำนาจของโชกุน การให้ความสำคัญต่อลัทธิชินโตมากกว่าพุทธศาสนา และการศึกษาประวัติศาสตร์ของนักปราชญ์ทั้งหลายทำให้เกิดความสงสัยในอำนาจของโชกุนและมีการเรียกร้องเพื่อฟื้นฟูอำนาจที่แท้จริงของจักรพรรดิขึ้นมา[25]

โดยรวมแล้ว สังคมญี่ปุ่นสมัยโทกุงาวะมีความสงบสุข เป็นระเบียบเรียบร้อย ชนชั้นในสังคมมีการปฏิบัติตามกฎเกณฑ์อย่างเคร่งครัด ซามูไรกลายเป็นกลุ่มที่มีการศึกษาดีแต่ฐานะทางเศรษฐกิจตกต่ำลง ชนชั้นพ่อค้ามีความสำคัญมากขึ้น และระบบเศรษฐกิจที่สลับซับซ้อนมากขึ้นก็ทำให้ชนชั้นพ่อค้าต้องหาความรู้มากขึ้น ชาวนาที่ร่ำรวยเป็นกลุ่มที่รู้หนังสือ ทำให้ญี่ปุ่นมีความพร้อมด้านบุคลากรเมื่อต้องปรับปรุงประเทศในสมัยเมจิ

3. ภูมิหลังของเกาหลีก่อนการเข้ามาของอิทธิพลต่างชาติ

เกาหลีอยู่ภายใต้การปกครองของราชวงศ์โชซอน (Choson) หรือ ตั้งแต่ ค.ศ. 1392–1910 ในสมัยนี้เป็นช่วงเวลาที่เกาหลีมีการเปลี่ยนแปลงอย่างมากในทุกด้านโดยเฉพาะในยุคจักรวรรดินิยมในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา เกาหลีอ่อนแอลงจากปัญหาภายในทั้งด้านการแตกแยกทางการเมือง การทุจริตและแก่งแย่งอำนาจของขุนนาง และปัญหาสภาพชีวิตความเป็นอยู่ที่แร้นแค้นของประชาชนจนเกิดกบฏชาวนาครั้งใหญ่ในทศวรรษ 1860 และ 1890 ความอ่อนแอของเกาหลียังทำให้เกาหลีถูกคุกคามจากภายนอกทั้งจากชาติในเอเชียตะวันออกด้วยกันและจากจักรวรรดินิยมตะวันตก จนนำไปสู่การสิ้นสุดเอกราชในที่สุด

3.1 การปกครองสมัยโชซอน

สังคมเกาหลีได้รับอิทธิพลจากลัทธิขงจื่อซึ่งเข้ามาในเกาหลีตั้งแต่สมัยโบราณของอาณาจักรเกาหลี จักรพรรดิแทโจ (ค.ศ. 1392–1398) ผู้สถาปนาราชวงศ์โชซอน ยกย่องลัทธิขงจื่อเป็นลัทธิหลักของชาติและลดอิทธิพลของศาสนาพุทธลง[26] ในช่วงต้นสมัยโชซอนหลักปรัชญาการเมืองของขงจื่อถูกนำมาใช้ในการปกครองประเทศและใช้ในชนชั้นขุนนางที่มีอิทธิพลเท่านั้น จนในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 17 หลักคำสอนของลัทธิขงจื่อถูกนำมาใช้อย่างแพร่หลายในทุกด้านและทุกชนชั้น จึงมีอิทธิพลและได้รับการปลูกฝังในสังคมเกาหลีเรื่อยมา

ชนชั้นปกครองเกาหลีนำลัทธิขงจื่อมาใช้เป็นแนวทางในการจัดระเบียบสังคม ซึ่งไม่เพียงแต่จะอยู่ในกรอบของความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองกับผู้ถูกปกครองเท่านั้น แต่ยังขยายสู่การจัดระเบียบทางสังคมในด้านอื่น ๆ เช่น หลักความสัมพันธ์ของคนในสังคมปลูกฝังเรื่องความจงรักภักดีและความไว้วางใจของผู้ปกครองกับผู้ใต้ปกครอง ความกตัญญูของบุตรต่อบิดามารดา ความซื่อสัตย์และการแบ่งหน้าที่ของสามีกับภรรยา ความเคารพและการลำดับอาวุโสของพี่กับน้อง และความซื่อสัตย์และจริงใจของเพื่อนกับเพื่อน ภายใต้ความสัมพันธ์ดังกล่าวมีกฎหลัก 3 ประการที่แสดงถึงลักษณะความสัมพันธ์เชิงอำนาจอย่างชัดเจน คือ สิทธิอำนาจของผู้ปกครองเหนือผู้ใต้ปกครอง สิทธิอำนาจของบิดาเหนือบุตร และสิทธิอำนาจของสามีเหนือภรรยา[27] เกาหลียังได้รับอิทธิพลจากจีนในการอธิบายทุกอย่างเป็นลักษณะของหยินและหยาง (Yin-Yang) คือ ลักษณะของความเป็นคู่ตรงข้ามและควบคุมกัน เช่น ฟ้ากับดิน ความแข็งแรงกับความอ่อนโยน ซึ่งลักษณะการแบ่งทุกอย่างออกเป็น 2 ส่วนเช่นนี้ถูกนำมาใช้กับการอธิบายในเชิงความแตกต่างระหว่างเพศในสังคมเกาหลีในยุคโชซอนด้วย โดยระบุว่าผู้ชายเป็นหยางที่เชื่อมโยงไปกับสวรรค์ ในขณะที่ผู้หญิงเป็นหยินที่เชื่อมโยงไปกับโลก ผู้ชายจึงมีความเหนือกว่าและเป็นผู้นำผู้หญิงที่มีความด้อยกว่าและเป็นผู้ตาม[28] ลักษณะความเชื่อเช่นนี้ ยิ่งช่วยเสริมความชัดเจนในเรื่องของอำนาจบนความแตกต่างทางเพศในสังคมเกาหลี ดังนั้นโครงสร้างทางสังคมจึงมีรากฐานอยู่บนความไม่เท่าเทียม ซึ่งมีอิทธิพลมาถึงปัจจุบัน

3.2 โครงสร้างสังคมเกาหลี

สมัยโชซอนได้รับอารยธรรมจีนอย่างมาก ทำให้ลัทธิขงจื่อมีความสำคัญและมีอิทธิพลต่อแนวคิดทางการเมือง วิถีชีวิต ความคิด และการศึกษาของชาวเกาหลี แต่สิ่งที่เกาหลีแตกต่างจากจีนคือราชสำนักเกาหลีจำกัดการสอบไล่ไว้เฉพาะชนชั้นสูง หรือ พวกยังบันเท่านั้น และราชสำนักเกาหลีแต่ไม่รับทฤษฎีอาณัติสวรรค์แบบจีน ทำให้การเลื่อนชนชั้นในสังคมเกาหลีต่างจากจีน ระบบชนชั้นในสังคมเกาหลี จักรพรรดิเป็นผู้ปกครองสูงสุด รองลงมาคือ ชนชั้นปกครอง ได้แก่ ขุนนาง นักปราชญ์ เรียกว่า ยังบัน (Yangban) แบ่งออกเป็นขุนนางฝ่ายพลเรือน (มุนบัน) และขุนนางฝ่ายทหาร (มูบัน) ในสมัยนี้ชนชั้นยังบันมีอภิสิทธิ์มากกว่า

สมัยก่อนหน้า เช่น เป็นกลุ่มเดียวที่มีสิทธิ์สอบเข้ารับราชการได้และมีส่วนในการปกครองบ้านเมือง และได้รับการยกเว้นภาษี ชนชั้นยังบันพยายามสร้างและรักษาสถานะพิเศษของตนในสังคม เช่น มีการแต่งงานเฉพาะกับพวกยังบันด้วยกัน มีบ้านเรือนแยกออกไปจากชนชั้นอื่น ยังบันที่เป็นพลเรือนได้สิทธิพิเศษมากกว่าที่เป็นทหาร การสืบทอดตระกูลให้ความสำคัญกับบุตรจากภรรยาหลวงและบุตรที่เกิดจากภรรยารองไม่อาจรับตำแหน่งสูง ๆ ในงานราชการได้[29]

ชนชั้นต่อมาคือ ชนชั้นกลาง หรือ ชุงอิง (Chungin) เป็นพวกที่รับราชการเป็นลูกจ้างของทางการแต่ไม่ใช่ระดับขุนนาง เช่น แพทย์ (ชาย) นักกฎหมาย ล่ามแปลภาษา นักกฎหมาย นักบัญชี เสมียน ศิลปิน โหรหลวง ยาม ชนชั้นชุงอิงคือลูกหลานของชนชั้นยังบันที่เกิดจากภรรยาน้อย ซึ่งจะไม่ได้รับการยกย่อง และไม่มีสิทธิสอบรับราชการ

ชนชั้นรองลงมา คือ ซังมิน (Sangmin) หรือ ยังอิน (Yangin) คือ สามัญชนทั่วไปเช่น ชาวไร่ชาวนา ช่างฝีมือ หรือทำการค้า เป็นชนชั้นที่ต้องเสียภาษีและถูกเกณฑ์แรงงานทำงานให้ทางการหรือเป็นทหาร ชนชั้นสุดท้าย คือ ชอนมิน (Chonmin) หรือทาสของชนชั้นยังบัน และผู้ประกอบอาชีพที่สังคมดูถูก เช่น คนรับใช้ในราชสำนัก คนฆ่าสัตว์ โสเภณี และแพทย์หญิง ทาสถูกควบคุมโดยทางการและถูกนายเงินซื้อขายได้ บุตรที่เกิดจากชนชั้นชอนมินมีฐานะเป็นทาสเช่นกัน ทำให้ทาสในสังคมเกาหลีมีจำนวนมาก จนมีการปลดปล่อยทาสใน ค.ศ. 1801[30]

ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 18 ราชสำนักเกาหลีอ่อนแอเพราะมีการแตกแยกระหว่างกลุ่มตระกูลที่มีอิทธิพล จนเกิดการแย่งชิงอำนาจกันภายในราชสำนักอยู่บ่อยครั้ง ราชสำนักแตกแยกเป็นฝักเป็นฝ่าย ส่วนสภาพทั่วไปในบ้านเมืองก็มีปัญหาการฉ้อราษฎร์บังหลวง ประชาชนเดือดร้อนจากระบบราชการ การขูดรีดภาษี ชนชั้นชาวนามีความเป็นอยู่ที่ยากลำบากและถูกเก็บภาษีหนักจนเกิดกบฏชาวนาหลายครั้ง

3.3 ความสัมพันธ์และการต่อต้านต่างชาติ

ราชวงศ์โชซอนมีการติดต่อกับจีนสมัยราชวงศ์หมิงในฐานะรัฐบรรณาการ ส่งทูตไปราชสำนักปีละ 4 ครั้ง และในโอกาสพิเศษอื่น ๆ เช่น การขึ้นครองราชย์ของจักรพรรดิองค์ใหม่ของทั้งสองฝ่าย และมีการติดต่อแลกเปลี่ยนทางการค้าระหว่างกัน โดยมีสินค้าที่นำเข้าจากจีน คือ ผ้าไหม หนังสือ ยา เครื่องเคลือบ ส่วนสินค้าที่ส่งไปขายที่จีน เช่น โสม ผ้าขนสัตว์ ม้า[31]

ในคริสต์ศตวรรษที่ 16 ราชวงศ์โชซอนอ่อนแอลงเพราะถูกญี่ปุ่นสมัยโทโยโทมิ ฮิเดโยชิ ส่งกองทัพเข้ารุกรานถึง 2 ครั้ง เพราะต้องการขยายการค้ามาบนแผ่นดินใหญ่ แม้เกาหลีจะต้านทานไว้ได้และได้รับความช่วยเหลือจากจีน แต่ก็ทำให้ราชวงศ์โชซอนปิดประเทศไม่ติดต่อกับภายนอกยกเว้นจีน เป็นที่รู้กันดีในหมู่ชาวต่างชาติว่าอาณาจักรโชซอนเป็นชาติที่ไม่ไว้ใจชาวต่างชาติและไม่ยินดีต้อนรับชาวต่างชาติที่เข้าไปยังอาณาจักร โดยมีคำกล่าวจากเกาหลีว่า “เราไม่มีสิ่งใดและเราไม่ต้องการสิ่งใด โปรดออกไปจากดินแดนของเรา”[32] ชาวจีนหรือชาวญี่ปุ่นที่เรือแตกและต้องขึ้นฝั่งที่เกาหลีได้รับการดูแลที่เป็นมิตร ตรงกันข้ามกับชาวตะวันตกที่

ถูกต่อต้าน เช่น เฮนดริก ฮาเมล (Hendrik Hamel) กะลาสีเรือชาวดัตช์ซึ่งเป็นชาวตะวันตกคนแรกที่อาศัยอยู่ในเกาหลี มีทางเลือกว่าจะอยู่และรับวัฒนธรรมเกาหลี หรือจะหลบหนีออกไปให้เร็วที่สุด[33] จนเกาหลีได้รับการเรียกขานว่าเป็น อาณาจักรฤาษี (The Hermit Kingdom)

ศาสนาคริสต์เข้ามาเผยแพร่ในเกาหลีตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 18 ทำให้มีการต่อต้านจากพวกนับถือลัทธิขงจื่อ จนมีการประหารและจับกุมพวกคาธอลิก ในคริสต์ศตวรรษที่ 19 อังกฤษขยายการค้าในจีนมากขึ้นจึงต้องการเข้ามาในเกาหลี ใน ค.ศ. 1832 บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษส่งลอร์ดแอมเฮิร์ตมายังเกาหลี แต่ไม่สามารถขึ้นฝั่งได้เพราะขัดกับกฎหมายเกาหลีเรื่องการค้ากับต่างชาติ ต่อมาจีนที่เกาหลีมองว่าเป็นมหาอำนาจแพ้อังกฤษในสงครามฝิ่นครั้งที่ 1 ใน ค.ศ. 1842 ประกอบกับใน ค.ศ. 1845 มีเรือรบอังกฤษเข้ามาสำรวจทำแผนที่ชายฝั่งเกาหลี และในปีนี้ตัวแทนการค้าของจีนในฮ่องกงซึ่งเป็นของอังกฤษแล้วอธิบายกับอังกฤษว่า “จีนไม่สามารถเปิดการค้าในเกาหลีได้เพราะเกาหลีไม่ใช่ส่วนหนึ่งของจีน แต่เกาหลีไม่สามารถเปิดการค้าได้เองเพราะเกาหลีไม่ใช่รัฐเอกราช”[34] คำอธิบายนี้ย่อมสร้างความสับสนให้กับอังกฤษในสถานะของเกาหลี ในความหมายของจีนคือเกาหลีไม่ใช่มณฑลหนึ่งของจีน จีนจึงเปิดการค้าในเกาหลีไม่ได้ตามที่อังกฤษต้องการ แต่เกาหลีเป็นรัฐบรรณาการของจีน ความพยายามเปิดการค้าการทูตในเกาหลีทำให้ราชสำนักเกาหลีหวั่นเกรงพวกตะวันตกและถือว่าการเผยแผ่ศาสนาคริสต์เป็นอันตรายจากชาติตะวันตก ราชสำนักเกาหลีจึงไม่ต้องการติดต่อกับต่างชาติและมุ่งทำลายอิทธิพลของชาติตะวันตกทุกอย่าง

ความวุ่นวายในเกาหลีทำให้ตั้งแต่ทศวรรษ 1860 มีการรวมกลุ่มของปัญญาชนที่ต้องการจะสร้างสังคมเกาหลีขึ้นใหม่ เรียกว่า **ตงฮัก** (Tonghak) แปลว่า การเรียนรู้จากตะวันออก เป็นกลุ่มที่ใช้แนวคิดทางศาสนาดึงดูดประชาชน มีเป้าหมาย คือ สร้างความเท่าเทียมให้เกิดขึ้นในสังคม สร้างโอกาสที่เท่าเทียมให้ประชาชน ทำให้เกาหลีพึ่งตนเองได้ เป็นอิสระจากอิทธิพลของต่างชาติ และต่อต้านการเรียนรู้จากชาติตะวันตก ไม่นานพวกตงฮักสามารถขยายสาขาได้ทั่วเกาหลี ผู้ก่อตั้งตงฮัก ชื่อ โช เจอู (Cho Che-U ค.ศ.1824–1864) แต่รัฐบาลเกาหลีไม่ยอมรับ และพยายามปราบปรามอยู่ตลอด หลังถูกปราบปรามใน ค.ศ. 1864 กลุ่มตงฮักหันไปเคลื่อนไหวแบบลับๆ แทน

ใน ค.ศ. 1864 พระเจ้าโคจง (Gojong ค.ศ. 1864–1907) ขึ้นครองราชย์ขณะอายุ 13 พรรษา พระราชบิดาชื่อ ยี ฮาจุง (Yi Ha-ung ค.ศ. 1821–1898) เข้าคุมอำนาจเป็นผู้สำเร็จราชการ เรียกตามฐานะที่เป็นพระบิดาของกษัตริย์ว่า แทวอนกุน (Taewongun) เป็นผู้สำเร็จราชการถึง ค.ศ. 1898 แดวอนกุนมีนโยบายโดดเดี่ยวเกาหลีจากโลกภายนอก ต่อต้านการติดต่อกับชาติตะวันตก ทำลายทุกอย่างที่เป็นของชาวต่างชาติ ทำลายอิทธิพลตระกูลต่างๆ ทำลายล้างพวกคาธอลิก ติดต่อเฉพาะกับรัฐพื้นเมืองในเอเชียตะวันออกเป็นหลัก โดยเฉพาะจีน

สรุป

รัฐในเอเชียตะวันออกก่อนการเข้ามาของชาติตะวันตกในยุคจักรวรรดินิยมเป็นรัฐจารีตที่มีแนวคิดทางการเมือง สังคม ความเชื่อ แบบดั้งเดิม โดยมีพื้นฐานร่วมกันคือการเป็นสังคมที่นับถือลัทธิขงจื่อ และพุทธศาสนา แต่สังคมจีน ญี่ปุ่น เกาหลี ในยุคจารีตนี้ต่างมีแนวคิดและการปฏิบัติในสังคมแตกต่างกันในรายละเอียด อย่างไรก็ตาม สิ่งหนึ่งที่เหมือนกันคือรัฐเหล่านี้ไม่ต้องการติดต่อกับชาติตะวันตก สำหรับจีนนั้นไม่ได้ปิดประเทศ แต่ติดต่อในระบบบรรณาการเป็นหลักและไม่ให้ความสำคัญกับความต้องการเข้ามาของชาติตะวันตก ส่วนญี่ปุ่นและเกาหลีปิดประเทศและไม่ต้องการติดต่อกับชาติตะวันตกด้วยเหตุผลเรื่องการต่อต้านคริสต์ศาสนาเป็นสำคัญ อย่างไรก็ตาม ตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา ชาติในเอเชียตะวันออกต้องเผชิญกับอิทธิพลของชาติตะวันตกที่มากขึ้น จนส่งผลกระทบที่แตกต่างกัน

ในช่วงเวลาที่เกาหลีปิดตัวเองจนถูกเปรียบเทียบว่าเป็น อาณาจักรฤาษี นั้น รัฐเพื่อนบ้านของเกาหลีที่เกาหลีมอบบรรณาการให้คือ จีน กำลังดำเนินการฟื้นฟูตนเองให้เข้มแข็งหลังแพ้สงครามกับต่างชาติมาถึง 2 ครั้ง คือ สงครามฝิ่นครั้งที่ 1 และ 2 ส่วนญี่ปุ่นหลังจากถูกสหรัฐอเมริกาบังคับเปิดประเทศใน ค.ศ.1854 ญี่ปุ่นเริ่มพัฒนาประเทศด้วยการเรียนรู้จากชาติตะวันตกมากขึ้น แม้จะมีกลุ่มที่ต่อต้าน แต่ก็เป็นเพียงช่วงแรกของการเปิดประเทศ การเปลี่ยนแปลงในญี่ปุ่นนำไปสู่การสิ้นสุดของระบบโชกุนในเวลาต่อมา และการเข้าสู่ยุคปฏิรูปประเทศในสมัยเมจิ (Meiji ค.ศ. 1868-1912) รัฐบาลเมจิพยายามสร้างชาติให้ทัดเทียมตะวันตก และต้องการหาอาณานิคม ส่วนเกาหลีตกอยู่ในสถานการณ์ที่วุ่นวายมากขึ้นทั้งจากความขัดแย้งภายในและการขยายอิทธิพลของกลุ่มสนับสนุนจีนและกลุ่มสนับสนุนญี่ปุ่นในเกาหลี

[1] แดเนียล ทิวดอร์. (2560). *มหัศจรรย์เกาหลี จากเถ้าถ่านสู่มหาอำนาจเศรษฐกิจและ* แปลโดย ฐิติพงษ์ เหลืองอรุณเลิศ. หน้า หน้า 60.

[2] นิตยา (พลพิพัฒนพงศ์) ชวี. (2542). *วัฒนธรรมจีน.* หน้า 157.

[3] *แหล่งเดิม.* หน้า 154.

[4] เขียน ธีระวิทย์. (2517). *วิวัฒนาการการปกครองของจีน.* หน้า 63.

[5] จอห์น เค. แฟร์แบงค์ และคณะ. (2511). *อู่อารยธรรมตะวันออก เล่ม 1.* หน้า 602.

[6] ศิริพร ดาบเพชร. (2543). *ความรุ่งเรืองของจีนสมัยราชวงศ์หมิงตอนต้น (ค.ศ.1368-1464).* หน้า 15.

[7] จอห์น เค แฟร์แบงค์ และคณะ. (2511). *เล่มเดิม.* หน้า 607.

[8] เขียน ธีรวิทย์. (2517). *เล่มเดิม.* หน้า 61.

[9] Andrew Gordon. (2014). *A Modern History of Japan.* pp. 10-11.

[10] Marius Jansen. (2000). *The Making of Modern Japan*. p. 31.

[11] ระบบฟิวดัล (feudalism) ของญี่ปุ่นมีลักษณะคล้ายกับระบบฟิวดัลในยุโรปตะวันตกในยุคกลาง มีพื้นฐานมาจากระบบการถือครองที่ดิน ที่เจ้าแบ่งที่ดิน (fiefs) ให้ขุนนางหรืออัศวินปกครอง ผู้ที่ได้รับที่ดินมีพันธะสัญญาต้องจงรักภักดี ให้ความช่วยเหลือทางทหาร หรือภาษี แก่เจ้า เช่นเดียวกับในญี่ปุ่นที่โชกุนเปรียบเสมือนเจ้า ไดเมียวหรือผู้ครองแคว้นปกครองดินแดนต่างๆ และต้องมอบภาษีและช่วยเหลือทางทหารแก่โชกุน

[12] Marius Jansen. (2000). *op.cit.* p. 37.

[13] *Ibid.* pp. 37-43.

[14] Edwin O. Reischauer. (1977). *op.cit.* p.70

[15] Andrew Gordon. (2014). *op.cit.* pp. 24-25.

[16] Sansom. G.B. (1950). *The Western World and Japan*. p. 192.

[17] Andrew Gordon. (2014). *op.cit*. p. 29.

[18] เอ็ดวิน โอ. ไรเชาเออร์. (2524). *เล่มเดิม.* หน้า 77.

[19] Andrew Gordon. (2014). *op.cit*. p. 29.

[20] *Ibid.*

[21] เอ็ดวิน โอ. ไรเชาเออร์. (2524). *เล่มเดิม.* หน้า 80.

[22] Edwin O. Reischauer. (1977). *op.cit.* p.72.

[23] เอ็ดวิน โอ. ไรเชาเออร์. (2524). *เล่มเดิม.* หน้า 94.

[24] Lipman & et al. (2011). *op.cit.* p.134.

[25] Edwin O. Reischauer. (1977). *op.cit.* pp. 73-74.

[26] แดเนียล ทิวดอร์. (2560). *เล่มเดิม.* หน้า 59.

[27] นภดล ชาติประเสริฐ. (2560). *เกาหลีใต้ปัจจุบัน.* หน้า 301-302.

[28] *แหล่งเดิม.* หน้า 303.

[29] สุรางค์ศรี ตันเสียงสม. *ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับสาธารณรัฐเกาหลี ค.ศ. 1949-1999*. หน้า 25.

[30] *แหล่งเดิม.* หน้า 27.

[31] *แหล่งเดิม.* หน้า 29.

[32] Bruce Cumings. (2005). *Korea's Place in the Sun.* p. 87.

[33] *Ibid.* p. 88.

[34] *Ibid.*

บทที่ 2
จีนกับชาติตะวันตก
ในคริสต์ศตวรรษที่ 19

ชาติตะวันตกเข้ามาติดต่อกับเอเชียมากขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 19 เพื่อแสวงหาตลาดระบายสินค้าและวัตถุดิบราคาถูก แต่ความแตกต่างด้านความคิดทางการเมือง วัฒนธรรม และแนวคิดการค้าที่ชาติยุโรปเน้นการค้าเสรี รวมถึงการที่ชาติในเอเชียตะวันออกไม่ต้องการติดต่อกับชาติตะวันตกทำให้เกิดความขัดแย้งกันขึ้น บทนี้กล่าวถึงความสัมพันธ์และทัศนคติของชาติในเอเชียตะวันออกคือ จีน และญี่ปุ่น กับชาติตะวันตกที่ส่งผลต่อความสัมพันธ์ของทั้งสองฝ่ายในช่วงเวลานี้ ซึ่งจะทำให้เข้าใจถึงรูปแบบความสัมพันธ์และความคิดที่แตกต่างกันทางวัฒนธรรมการเมืองการทูตและการค้าของทั้งสองฝ่าย จนนำไปสู่ความขัดแย้งและส่งผลกระทบให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อจีนและญี่ปุ่นอย่างมาก

1. ความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับชาติตะวันตกที่นำไปสู่สงครามฝิ่น

ตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 อังกฤษซึ่งมีผลประโยชน์ทางการค้าในจีนมากจากการค้าใบชาของบริษัทอินเดียตะวันออก ส่งทูตมาขอเปิดเมืองท่าและติดต่อทางการค้าเพิ่มขึ้น แต่จีนในสมัยจักรพรรดิเฉียนหลง (Qianlong ค.ศ. 1736-1795) แห่งราชวงศ์ชิง (Qing ค.ศ. 1644 - 1912) ปฏิเสธ แม้ว่าอังกฤษจะส่งทูตมาอีก 2 ครั้ง แต่ไม่ได้รับการตอบสนองจากจีนและมีความขัดแย้งกันด้านการทูต การขาดดุลการค้ากับจีนมาตลอดทำให้อังกฤษนำฝิ่นมาขายจนคนจีนจำนวนมากติดฝิ่น จีนปราบฝิ่นจนเกิดเป็นสงครามระหว่างกัน เรียกว่า สงครามฝิ่น แต่สาเหตุที่แท้จริงไม่ได้มาจากการปราบฝิ่น กล่าวได้ว่าฝิ่นเป็นชนวนเหตุสำคัญให้เกิดสงครามขึ้น แต่สาเหตุที่แท้จริงมาจากด้านการค้าและความแตกต่างทางวัฒนธรรมการเมืองและด้านความสัมพันธ์ระหว่างประเทศที่สั่งสมมาตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 จนนำไปสู่สงครามฝิ่นครั้งที่ 1 (ค.ศ. 1839-1942) และความขัดแย้งที่ตามมาอีกหลายครั้ง ซึ่งส่งผลกระทบต่อจีนทั้งในด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม

1.1 ความขัดแย้งด้านการค้า

ในการติดต่อค้าขายกับชาวต่างชาติที่เข้ามาทางชายฝั่งตอนใต้ของจีน จีนใช้ระบบกวางตุ้ง (Canton System) ซึ่งกำหนดขึ้นเพื่อใช้ติดต่อกับชาติตะวันตกเป็นสำคัญเพราะชาติเอเชียอื่นๆ ติดต่อกับจีนในระบบบรรณาการอยู่แล้ว เมื่อพ่อค้าชาวตะวันตกเข้ามาค้าขายกับจีนมากขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 18 ราชวงศ์ชิงจึงจัดระเบียบการค้าและควบคุมชาวตะวันตกให้อยู่

เป็นที่เป็นทาง โดยกำหนดให้พ่อค้าต่างชาติค้าขายได้ที่เมืองกว่างโจว (หรือ กวางตุ้ง) มณฑลกว่างตง ซึ่งเป็นเมืองท่าที่ใหญ่และเก่าแก่ที่สุดในบริเวณชายฝั่งทะเลภาคใต้ของจีน และเป็นเมืองที่เชื่อมโยงเส้นทางการค้าบริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออกเฉียงใต้กับเส้นทางการค้าภายในประเทศ การกำหนดให้พ่อค้าต่างชาติเข้ามาค้าขายได้เฉพาะที่เมืองกว่างโจว ทำให้เมืองกว่างโจวกลายเป็นศูนย์กลางการค้าของจีนในภาคใต้ และเป็นศูนย์กลางการค้าทางทะเลของยุโรปในตะวันออกไกล (Far East)

ระบบกวางตุ้ง มี 2 ส่วนสำคัญ ได้แก่ ฮอปโป (Hoppo) คือ เจ้าหน้าที่ดูแลการค้าที่ราชสำนักแต่งตั้ง และโคหอง (Cohong) หรือสมาคมพ่อค้า ฮอปโปมีหน้าที่ควบคุมการทำงานของโคหองและเก็บภาษีสินค้าขาเข้า-ขาออกโดยเก็บผ่านโคหอง แต่การที่ไม่มีอัตราภาษีที่แน่นอนทำให้พ่อค้าต่างชาติร้องเรียนอยู่เสมอ นอกจากนี้ยังมีปัญหาการฉ้อราษฎร์บังหลวงและการขูดรีดภาษีจากพ่อค้าต่างชาติ รวมทั้งฮอปโปถือโอกาสรีดไถเงินจากพ่อค้าโคหองด้วย

สมาคมพ่อค้าหรือโคหอง มีหน้าที่ควบคุมดูแลการค้ากับชาวต่างชาติที่เข้ามาที่เมืองกว่างโจวหรือกวางตุ้งโดยเฉพาะพ่อค้าชาวตะวันตก โดยทำหน้าที่เป็นผู้แทนในการติดต่อระหว่างรัฐบาลกับพ่อค้าต่างชาติ และระหว่างเอกชนจีนกับพ่อค้าต่างชาติเพราะทางการจีนไม่อนุญาตให้เอกชนติดต่อกับต่างชาติโดยตรง กำหนดราคาสินค้า ขนส่งสินค้าให้แก่พ่อค้าต่างชาติ ทำรายงานและจ่ายเงินค่าธรรมเนียมภาษีศุลกากรให้แก่รัฐบาล เก็บภาษีการค้าให้รัฐ รับคำร้องทุกข์หรือหนังสือต่างๆ จากชาวต่างชาติแต่ผู้เดียว ทั้งนี้ชาวต่างชาติจะยื่นคำร้องไปยังทางการโดยตรงไม่ได้

แม้ว่าพ่อค้าตะวันตกถูกควบคุมอย่างเข้มงวด ถูกเก็บภาษีมากและอัตราไม่แน่นอน แต่ยังค้าขายกับจีนเพราะได้กำไรมาก พ่อค้าตะวันตกยื่นคำร้องเรียนถึงปัญหาต่างๆ อยู่เสมอ เช่น ใน ค.ศ. 1759 สมัยจักรพรรดิเฉียนหลง เจมส์ ฟลินต์ (James Flint) พ่อค้าอังกฤษ เรียนภาษาจีนจนอ่านออกเขียนได้จึงยื่นหนังสือร้องทุกข์ต่อราชสำนักโดยตรง ผลคือฟลินต์ถูกจับและถูกจำคุก 3 ปี ในข้อหาละเมิดกฎหมาย 3 ข้อ คือ การเดินทางขึ้นเหนือ การยื่นคำร้องทุกข์อย่างไม่เหมาะสม และการเรียนภาษาจีน ครูสอนภาษาจีนให้ฟลินต์ถูกประหาร พ่อค้าโคหองที่รับผิดชอบถูกสอบสวน การที่จักรพรรดิไม่พอใจเพราะชาวต่างประเทศไม่ได้รับอนุญาตให้เรียนรู้หนังสือจีน นอกจากเพราะความเชื่อว่าเป็นภาษาของชาติที่ยิ่งใหญ่แล้ว จักรพรรดิชาวแมนจูอาจมีความรู้สึกว่าหากชาวป่าเถื่อนสามารถเรียนรู้ภาษาจีนได้ก็จะไม่ต่างอะไรกับที่ชาวแมนจูได้พยายามเรียนรู้ภาษาและวัฒนธรรมจีนเพื่อปกครองชาวจีน นอกจากนี้การทำหนังสือร้องเรียนโดยตรงนั้นผิดกฎที่จีนตั้งไว้ว่าต้องยื่นเรื่องผ่านสมาคมโคหอง

ใน ค.ศ. 1760 จักรพรรดิเฉียนหลงประกาศปิดเมืองท่าทุกแห่ง เปิดเฉพาะที่เมืองกว่างโจวเพียงแห่งเดียว โดยมีเหตุผล 3 ประการ คือ เพื่อจำกัดเส้นทางการเดินเรือของชาวต่างชาติ เพื่อขจัดข้อขัดแย้งเกี่ยวกับเรื่องการเงินและการบริการต่างๆ เพราะการค้าขายขัดต่อหลักทฤษฎีขงจื่อ และเพื่อควบคุมตรวจตราและกำจัดสิ่งผิดกฎหมายที่ชาวต่างชาติและชาว

จีนค้าขายกัน รวมถึงออกประกาศเพื่อควบคุมชาวต่างชาติและเพื่อแก้ปัญหาที่สมาคมพ่อค้าจีนก่อขึ้น ได้แก่ ไม่อนุญาตให้เรือรบต่างชาติเข้ามาที่ป้อมหู่เหมิน (Humen) หรือ ป้อมปากประตูเสือ ไม่อนุญาตให้ชาวต่างชาตินำผู้หญิงและอาวุธเข้ามาในสถานีการค้า คนนำร่องและนายหน้า (กัมปะโด) ซึ่งเป็นชาวจีนที่ได้รับการว่าจ้างจากชาวต่างชาติต้องจดทะเบียนกับหน่วยงานราชการที่เมืองมาเก๊า (Macao) และต้องถือใบอนุญาตติดตัวเพื่อการตรวจสอบ จำกัดจำนวนแรงงานชาวจีนที่ทำงานกับโรงสินค้าต่างชาติ ห้ามชาวต่างชาติออกจากสถานีการค้ายกเว้นวันที่ 8 18 และ 28 ของเดือน แต่ต้องมีล่ามติดไปด้วย ชาวต่างชาติต้องยื่นคำร้องเรียนต่อโคหองเท่านั้น เพื่อควบคุมไม่ให้ชาวต่างชาติข้ามขั้นตอนการติดต่อกับทางการจีน โคหองต้องไม่ก่อหนี้กับพ่อค้าต่างชาติ ชาวต่างชาติที่พักที่กว่างโจวเกินเวลาที่ทางการจีนกำหนดต้องออกไปพักที่เมืองมาเก๊าแทน และกำหนดเวลาในการเข้ามาค้าขายของพ่อค้าต่างชาติตามทิศทางลมมรสุม คือเข้ามาค้าขายได้ระหว่างเดือนตุลาคมถึงเดือนมีนาคม

จีนกำหนดให้เรือสินค้าต่างชาติไปเริ่มต้นที่มาเก๊าเพื่อจ้างคนนำร่อง ล่าม กัมปะโด จากนั้นไปที่ป้อมหู่เหมินเพื่อวัดขนาดความกว้างของปากเรือเพื่อเสียค่าธรรมเนียม และได้รับอนุญาตให้เทียบท่าได้ที่เมืองวัมเพา (Whampao) ที่จุดนี้จะมีการตรวจสินค้าโดยพ่อค้าโคหองก่อนนำสินค้าเข้ามาขาย การกำหนดอัตราภาษีสินค้าแต่ละชนิดถือเป็นสิทธิของพ่อค้าโคหองที่กำหนดตามความพอใจ และมีการเปลี่ยนแปลงสัญญาการค้าขายปีต่อปี ตั้งแต่ ค.ศ. 1760 การควบคุมการค้าที่เมืองกว่างโจวเข้มงวดมากขึ้น การค้าของชาวตะวันตกถูกจำกัดไว้ที่เมืองท่าทางใต้เพื่อให้ห่างจากเมืองหลวงเป่ยจิงให้มากที่สุด

ระบบกวางตุ้งทำให้จีนได้ประโยชน์ทั้งในด้านภาษีและการควบคุมชาวต่างชาติ แต่ระบบนี้ทำให้ชาวตะวันตกไม่พอใจ เพราะไม่มีระบบที่แน่นอนและพ่อค้าต่างชาติขาดดุลเสมอ สินค้าที่จีนส่งออกมากที่สุดคือ ใบชา คิดเป็นร้อยละ 90-95 ของสินค้าออกทั้งหมดของจีน สินค้าออกอื่นๆ ได้แก่ ไหมดิบ เครื่องเคลือบ ครั่ง เป็นต้น โดยมีอังกฤษเป็นผู้ซื้อรายใหญ่ ส่วนสินค้าที่จีนนำเข้าจากอังกฤษ ได้แก่ ขนสัตว์ ตะกั่ว ดีบุก เหล็ก ทองแดง ผ้าขนสัตว์ ผ้าลินิน และสินค้าฟุ่มเฟือยอื่นๆ แต่จีนซื้อในปริมาณน้อย ตรงกันข้ามอังกฤษนำเข้าใบชาจากจีนเพิ่มขึ้นทุกปี แม้ทำให้รัฐบาลอังกฤษได้กำไรมหาศาลจากการเก็บภาษีนำเข้าจากบริษัทอินเดียตะวันออกในอัตราร้อยละ 110 แต่อังกฤษประสบภาวะขาดดุลการค้าอย่างต่อเนื่องกับจีน และกลายเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างจีนกับอังกฤษในเวลาต่อมา

1.2 ความพยายามทางการทูตของอังกฤษ

ความเข้มงวดของระบบกวางตุ้งทำให้อังกฤษซึ่งมีผลประโยชน์ทางการค้าในจีนมากที่สุดและต้องการขยายการค้าในจีน เรียกร้องให้จีนผ่อนคลายความเข้มงวดเพื่อให้การค้าสะดวกขึ้น นอกจากนี้ อังกฤษยังต้องการติดต่อกับจีนในระดับรัฐต่อรัฐที่เท่าเทียมกัน ไม่ใช่ในฐานะที่จีนวางตนเหนือกว่า อังกฤษจึงส่งทูตมาเจรจากับจีน

คณะทูตแมคคาร์ทนีย์ ค.ศ.1793 อังกฤษส่งลอร์ด จอร์จ แมคคาร์ทนีย์ (Lord George Macartney ค.ศ. 1737–1806) มาจีนเพื่อเจรจาการค้า คณะทูตนำอาวุธปืนและเครื่องมือทางวิทยาศาสตร์ต่างๆ มาถวายจักรพรรดิจีนด้วย อังกฤษอาจนำสิ่งของเหล่านี้มาเพื่อให้จีนเห็นความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ อุตสาหกรรม และประสิทธิภาพด้านอาวุธของอังกฤษ และเพื่อเป็นของขวัญสำหรับการสร้างความสัมพันธ์ทางการทูต แต่จีนบันทึกไว้ว่าเป็นของบรรณาการจากอังกฤษ แสดงถึงทัศนคติของจีนที่มองอังกฤษในฐานะรัฐบรรณาการ คณะทูตยื่นข้อเสนอขอให้มีทูตอังกฤษประจำที่กรุงเป่ยจิง ขอเปิดเมืองท่าเพิ่ม ขอให้ยกเลิกระบบกวางตุ้ง และขอให้กำหนดอัตราภาษีศุลกากรที่แน่นอน แต่จีนไม่ตกลง

คณะทูตยังมีปัญหาเรื่องพิธีการเข้าเฝ้าจักรพรรดิ จีนต้องการให้ทูตอังกฤษคำนับหรือ "โค่วโถว" ตามธรรมเนียมจีน แต่ลอร์ดแมคคาร์ทนีย์ไม่ยอม เพราะเห็นว่าหากยอมทำตามจะยิ่งทำให้จีนมองอังกฤษว่าเป็นผู้น้อยมาอ่อนน้อมต่อจีนและยังเป็นการลดเกียรติพระเจ้าจอร์จที่ 3 กษัตริย์อังกฤษ ซึ่งส่งพระราชสาส์นมาถวายจักรพรรดิเฉียนหลงด้วย ลอร์ดแมคคาร์ทนีย์จึงยืนยันว่าจะทำเพียงการคุกเข่าลงข้างเดียวเช่นเดียวกับที่ปฏิบัติต่อกษัตริย์อังกฤษ

การเจรจาครั้งนี้ไม่สำเร็จ จีนยังคงเชื่อมั่นในการเป็นอาณาจักรกลางของตน เห็นได้จากพระราชสาส์นที่จักรพรรดิเฉียนหลงมีต่อพระเจ้าจอร์จที่ 3 ว่า *"อาณาจักรสวรรค์ของเราเต็มไปด้วยทรัพยากรล้ำค่ามากมาย การค้าที่เมืองกว่างโจวถือเป็นเมตตาจิตที่เผื่อแผ่ให้กับชาวยุโรป และจะไม่ให้เกินกว่าที่เป็นอยู่"* [1] ส่วนลอร์ดแมคคาร์ทนีย์ บันทึกไว้ว่า *"จีนเป็นอาณาจักรเก่าแก่ แปลกประหลาด มีนักรบชั้นเยี่ยม ดังนั้นอาณาจักรนี้อาจจะไม่ล่มจมไปในทันที อาจทรงตัวอยู่ได้ชั่วคราวเหมือนเรือที่แตก ก่อนจะค่อยๆ แตกสลายออกเป็นชิ้นๆ และไม่อาจสร้างให้ยิ่งใหญ่ขึ้นมาบนรากฐานอันเก่าแก่ได้อีก"* [2]

คณะทูตลอร์ดแอมเฮิร์ต ค.ศ. 1816 อังกฤษส่งคณะทูตเดินทางไปจีนอีกครั้งนำโดยลอร์ดแอมเฮิร์ต (Lord Amherst) ในสมัยจักรพรรดิเจียชิ่ง (Jiaqing ค.ศ. 1796–1820) เพื่อเจรจาขยายการค้าและแก้ปัญหาอื่นๆ ที่เกิดขึ้นในเวลานั้น จีนยังคงถือว่าลอร์ดแอมเฮิร์ตนำบรรณาการไปถวายและต้องโค่วโถวต่อจักรพรรดิจีน แต่ลอร์ดแอมเฮิร์ตไม่ยอมรับพิธีการนี้จึงไม่ได้เข้าเฝ้า หลังจากคณะทูตชุดนี้ จักรพรรดิเจียชิ่งมีคำสั่งไม่ให้ทูตเดินทางมาที่กรุงเป่ยจิงอีก เพราะไม่พอใจที่คณะทูตอังกฤษเดินทางกลับไปก่อน

คณะทูตลอร์ดเนเปียร์ ค.ศ. 1834 อังกฤษพยายามเปิดความสัมพันธ์กับจีน จึงส่งคณะทูตลอร์ดเนเปียร์ (Lord Napier) ไปจีนในสมัยจักรพรรดิเต้ากวง (Daoguang ค.ศ. 1821–1850) ในช่วงนี้แนวคิดเรื่องการค้าเสรีซึ่งมีที่มาจากความคิดของอดัม สมิธ (Adam Smith) ในหนังสือ *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (ค.ศ.1776) ขยายตัวและมีอิทธิพลมากในอังกฤษช่วงทศวรรษ 1820 จนนำไปสู่การยุบเลิกบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษใน ค.ศ. 1833 จีนทราบเรื่องนี้และมีความห่วงใยว่าใครจะควบคุมดูแลพ่อค้าอังกฤษในจีน จึงบอกให้อังกฤษส่งหัวหน้าพ่อค้ามา อังกฤษส่งลอร์ดเนเปียร์ไปเพื่อเจรจา

การทูตและการค้า แต่เมื่อคณะทูตมาถึงเมืองกว่างโจวได้ติดต่อกับข้าหลวงใหญ่ประจำมณฑลกว่างตงโดยตรง แทนที่จะหยุดรอที่มาเก๊าและติดต่อกับสมาคมโคหอง ข้าหลวงใหญ่ของจีนจึงปฏิเสธการติดต่อและแจ้งให้คณะทูตไปรอที่มาเก๊า ลอร์ดเนเปียร์ไม่พอใจ ความขัดแย้งมีถึงขั้นข่มขู่กัน จีนจึงสั่งถอนลูกจ้างจีนที่โรงสินค้าของอังกฤษ งดส่งเสบียงอาหารและหยุดการค้า พ่อค้าอังกฤษและชาติอื่นที่ได้รับผลกระทบจึงไม่พอใจลอร์ดเนเปียร์ สุดท้ายลอร์ดเนเปียร์ยอมไปที่มาเก๊า แต่ป่วยจนถึงแก่กรรมในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1834 ก่อนได้เข้าเฝ้า

จะเห็นได้ว่า ในด้านความสัมพันธ์ทางด้านการทูต อังกฤษส่งคณะทูตเข้าติดต่อในฐานะที่เท่าเทียม เป็นราชทูตจากกษัตริย์อังกฤษถึงจักรพรรดิจีน แต่การติดต่อล้มเหลวทุกครั้ง เพราะจีนและอังกฤษมีโลกทัศน์แตกต่างกันในเรื่องนี้ จีนเชื่อในความเป็นอาณาจักรที่ยิ่งใหญ่ติดต่อกับต่างชาติในลักษณะรัฐที่เหนือกว่า ขณะที่อังกฤษเข้ามาติดต่อในฐานะที่เท่าเทียมกัน การที่จีนต้องการให้ทูตอังกฤษปฏิบัติเหมือนรัฐบรรณาการจึงเป็นปัญหาและทำให้เกิดความไม่เข้าใจระหว่างกัน โลกทัศน์ทางการเมืองที่แตกต่างกันระหว่างจีนกับอังกฤษนี้จะนำไปสู่ความขัดแย้งที่รุนแรงถึงขั้นเกิดสงครามระหว่างจีนกับอังกฤษในเวลาต่อมา

2. สงครามฝิ่นทั้งสองครั้งและผลที่ตามมา

2.1 ความพยายามของอังกฤษจีนหลังความล้มเหลวทางการทูต

ในคริสต์ศตวรรษที่ 19 อังกฤษกลายเป็นชาติที่ผูกขาดการค้าของชาติตะวันตกในจีน แต่ระบบกวางตุ้งสร้างปัญหาให้กับพ่อค้าชาวตะวันตกอย่างมาก ทั้งจากการที่จีนไม่กำหนดอัตราภาษีและราคาสินค้าที่แน่นอน การค้าถูกผูกขาดทำให้พ่อค้าต่างชาติไม่สามารถซื้อขายสินค้ากับประชาชนได้โดยตรง ทำให้ต้องยอมซื้อสินค้าจากสมาคมพ่อค้า ส่งผลให้สมาคมพ่อค้ามีอำนาจมาก บางครั้งกีดขวางการค้าของต่างชาติเพราะความขัดแย้งส่วนตัวหรือเพื่อเรียกร้องผลประโยชน์ พ่อค้าในสมาคมโคหองบางคนซื้อสินค้าจากพ่อค้าต่างชาติแล้วไม่จ่ายค่าสินค้าหรือก่อหนี้กับพ่อค้าต่างชาติ และการขาดดุลการค้าของพ่อค้าต่างชาติเนื่องจากจีนซื้อสินค้าของต่างชาติน้อย ทำให้อังกฤษต้องการให้จีนยกเลิกระบบกวางตุ้ง และเปิดเมืองท่าอื่นเพิ่มขึ้น

รัฐบาลอังกฤษสมัยนายกรัฐมนตรีวิลเลียม พิตต์ (William Pitt) พยายามแก้ปัญหาขาดดุลการค้ากับจีนด้วยการลดภาษีนำเข้าใบชาจีน ซึ่งขณะนั้นเป็นเครื่องดื่มที่ชาวอังกฤษนิยมมากที่สุดโดยลดจากร้อยละ 110 เหลือร้อยละ 10 รัฐบาลอังกฤษหวังว่าการลดภาษีนำเข้าจะทำให้ชาจีนในอังกฤษมีราคาถูกลง การลักลอบนำเข้าใบชาเถื่อนจะลดลงเพราะไม่ได้กำไรเหมือนเดิม ซึ่งจะส่งผลให้จีนขายชาได้น้อยลงและต้องลดราคาลงในที่สุด อังกฤษพยายามแก้ปัญหาขาดดุลด้วยการนำสินค้าใหม่ๆ จากอินเดีย เช่น ฝ้ายดิบ คราม ไปขายในจีนแทนสินค้าประเภทผ้าฝ้าย ผ้าขนสัตว์ของอังกฤษซึ่งขายได้น้อยมาก แต่ไม่เป็นผล นอกจากนี้อังกฤษยังมีความลำบากในการหาเงิน (silver) ในเมืองกว่างโจวมาซื้อใบชา ผ้าไหม และสินค้า

อื่นๆ ของจีน การขาดดุลการค้ากับจีนและสินค้าอังกฤษขายได้น้อย ทำให้อังกฤษนำฝิ่นจากอินเดียเข้ามาขายในจีนมากขึ้น จนฝิ่นกลายเป็นสินค้าที่ทำกำไรให้อังกฤษอย่างมากและสร้างความเสียหายแก่จีนอย่างมหาศาลทั้งทางเศรษฐกิจและสังคม และเป็นสาเหตุหนึ่งที่นำไปสู่สงครามระหว่างจีนกับอังกฤษในเวลาต่อมา

ความไม่เข้าใจกันทางวัฒนธรรมการทูตและการเมืองระหว่างจีนกับอังกฤษ และความต้องการขยายผลประโยชน์ทางการค้าของอังกฤษโดยเฉพาะการนำฝิ่นเข้ามาขาย ทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างสองชาติขึ้น จนนำไปสู่สงครามฝิ่นครั้งที่ 1 ระหว่างจีนกับอังกฤษใน ค.ศ. 1839–1842 และสงครามฝิ่นครั้งที่ 2 ใน ค.ศ. 1856–1860 ระหว่างจีนกับอังกฤษ ฝรั่งเศส ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่แสดงถึงความตกต่ำอย่างรุนแรงของราชวงศ์ชิงเพราะทำให้ชาติตะวันตกขยายอิทธิพลในจีนมากยิ่งขึ้น และความอ่อนแอของราชสำนักทำให้เกิดกบฏภายในหลากหลายกลุ่ม โดยเฉพาะการต่อต้านจากชาวจีนชาติพันธุ์ต่างๆ ราชสำนักชิงต้องใช้ทั้งกำลังเงินและกำลังทหารจำนวนมากเพื่อปราบปราม ทำให้ฐานะการคลังของประเทศย่ำแย่ลงไปอีก

2.2 การแพร่ขยายของฝิ่นในจีน

ฝิ่นเข้ามาในจีนตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 7-8 สมัยราชวงศ์ถัง เพื่อใช้เป็นยาระงับความเจ็บปวดโดยพ่อค้าอาหรับและเติร์กนำเข้ามา ส่วนการสูบฝิ่นในจีนเริ่มขึ้นโดยชาวฮอลันดาเผยแพร่แก่ชาวจีนที่เกาะฟอร์โมซาหรือไต้หวันเมื่อ ค.ศ.1620 โดยใช้ผสมใบยาสูบเพื่อสูบ ในทศวรรษ 1660 การสูบฝิ่นแพร่ไปตามมณฑลชายทะเลอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะมณฑลฝูเจี้ยน (Fujian) และกว่างตง[3] ระยะแรกผู้นิยมสูบฝิ่นเป็นพวกคนยากจน กรรมกร จากนั้นจึงแพร่ไปยังชนชั้นสูงทั้งขุนนางและคนในราชสำนัก

ชาวจีนติดฝิ่นเป็นจำนวนมากจนส่งผลเสียต่อสุขภาพและเศรษฐกิจ จักรพรรดิหย่งเจิ้ง (Yongzheng ค.ศ. 1723-1735) จึงออกพระราชกฤษฎีกาห้ามสูบฝิ่น ประกาศว่าฝิ่นเป็นสิ่งผิดกฎหมายเป็นครั้งแรกเมื่อ ค.ศ.1729 แต่การนำเข้าฝิ่นมีมากขึ้น ใน ค.ศ. 1767 จีนนำเข้าฝิ่น 1,000 หีบ (1หีบ บรรจุฝิ่นประมาณ 140 ปอนด์) หรือประมาณ 60 ตัน[4] ค.ศ. 1796 จักรพรรดิเจียชิ่งประกาศห้ามนำเข้าฝิ่นโดยเด็ดขาด แต่ยังมีการลักลอบนำฝิ่นเข้ามาอย่างต่อเนื่องและมากขึ้นทุกปี เช่น ค.ศ. 1799 ฝิ่นเข้าสู่จีนเพิ่มเป็น 4,000 หีบ ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 พ่อค้าเอกชนอังกฤษจากอินเดียเริ่มนำฝิ่นเข้ามาขายในจีนแข่งกับบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ ทำให้ตัดราคากันเอง ราคาฝิ่นถูกลงทำให้การบริโภคฝิ่นของคนจีนเพิ่มขึ้น เมื่อรัฐบาลอังกฤษยกเลิกการผูกขาดการค้าของบริษัทอินเดียตะวันออกใน ค.ศ. 1833 ทำให้พ่อค้าเอกชนนำฝิ่นมาขายที่จีนมากยิ่งขึ้น เช่น ใน ค.ศ. 1836 จีนนำเข้าฝิ่น 30,000 หีบ ระหว่าง ค.ศ. 1838–1839 ก่อนเกิดสงครามฝิ่น ฝิ่นเข้าสู่จีนมากถึง 40,000 หีบ หรือประมาณ 2,400,000 กิโลกรัม[5]

การซื้อฝิ่นส่งผลกระทบต่อค่าของเงินด้วย โดยจีนใช้เงิน (silver) และทองแดง ในการซื้อสินค้า เงินที่ถูกนำไปจ่ายเป็นค่าฝิ่นส่งผลกระทบต่อมูลค่าของทองแดง ซึ่งประชาชนส่วนใหญ่ใช้กัน โดย 1 ตำลึงเงินในสมัยจักรพรรดิเฉียนหลงมีค่าเท่ากับ 1,000 เหรียญทองแดง สมัยจักรพรรดิเจียชิ่งเพิ่มเป็น 1,500 เหรียญทองแดง และสมัยจักรพรรดิเต้ากวง 1 ตำลึงเงินเท่ากับ 2,700 เหรียญทองแดง ประชาชนส่วนใหญ่ได้รับผลกระทบเพราะต้องนำเหรียญทองแดงไปแลกเหรียญเงินสำหรับจ่ายภาษี จึงต้องใช้เหรียญทองแดงมากขึ้นเพื่อแลกเหรียญเงิน เงินมีมูลค่าสูงอย่างรวดเร็วและขาดแคลน เพราะเงินไหลออกนอกประเทศจากการจ่ายค่าฝิ่น เช่น ในทศวรรษ 1820 เงินไหลออก 2 ล้านตำลึง (tael) ต่อปี ในทศวรรษ 1830 เงินไหลออก 9 ล้านตำลึงต่อปี[6] ทางการจีนพยายามห้ามการค้าและการสูบฝิ่น แต่ไม่เป็นผล

นอกจากราชสำนักจีนต่อต้านการค้าฝิ่นด้วยการประกาศห้ามค้าฝิ่นและให้ฝิ่นเป็นสิ่งผิดกฎหมายแล้ว กระแสต่อต้านฝิ่นในหมู่ชาวตะวันตกก็มีเช่นกัน ใน ค.ศ. 1821 มีการพิมพ์หนังสือชื่อ *คำสารภาพของผู้สูบฝิ่นชาวอังกฤษ (Confession of an English Opium Eater)* ของ เดอ ควินซี (De Quincey) มีเนื้อหาเกี่ยวกับอันตรายของฝิ่นที่มีต่อประชาชน และใน ค.ศ. 1829 ในอังกฤษมีการอภิปรายกันว่า การผูกขาดการค้าของบริษัทอินเดียตะวันออกควรถูกยกเลิก และคาดหวังว่าในกลางทศวรรษ 1830 จีนควรให้นำเข้าฝิ่นอย่างถูกกฎหมายเพื่อจะควบคุมปริมาณฝิ่นได้ ทำให้เกิดปฏิกิริยาตอบโต้อย่างรุนแรงในจีน ขุนนางจีนโต้ว่าชาวต่างชาติเป็นพวกโหดร้ายและโลภมาก จีนไม่ต้องการฝิ่นหรือค้าขายกับชาวต่างชาติเลย[7] อังกฤษไม่สนใจการต่อต้านของจีน บริษัทอินเดียตะวันออกในอินเดียส่งเสริมให้ปลูกฝิ่นและขายฝิ่นโดยการประมูลราคา ฝิ่นจากอินเดียถูกนำเข้ามาในจีนมากขึ้นโดยพ่อค้าอังกฤษ พ่อค้าฟาร์ซี (อาหรับ) ส่งให้ตัวแทนที่เมืองกว่างโจว พ่อค้าฝิ่นบางคนให้ผลประโยชน์แก่ฮอปโปเป็นการตอบแทน

ปัญหาจากฝิ่นทำให้จีนขาดดุลการค้ามหาศาล คนจีนจำนวนมากติดฝิ่น แม้อังกฤษได้กำไรจากการค้าฝิ่น ซึ่งร้อยละ 75 ของกำไร อังกฤษนำกลับมาซื้อใบชาและผ้าไหมของจีน[8] แต่อังกฤษยังคงไม่พอใจระบบผูกขาดการค้าของจีน ที่สำคัญอังกฤษต้องการให้จีนยอมรับความสัมพันธ์ระหว่างรัฐที่เท่าเทียมกัน ต้องการติดต่อกับรัฐบาลจีนโดยตรง ไม่ต้องผ่านสมาคมโคหอง และต้องการให้จีนเปิดเมืองท่าเพิ่มขึ้น ดังนั้นแม้จะได้เปรียบการค้าจากฝิ่น แต่อังกฤษยังคงไม่พอใจ ซึ่งผลสุดท้ายทำให้เกิดความขัดแย้งถึงขั้นทำสงครามกัน โดยฝิ่นเป็นชนวนเหตุหนึ่งในหลายๆ สาเหตุที่เร่งให้ความขัดแย้งถึงจุดวิกฤติ

2.3 สงครามฝิ่นครั้งที่ 1 (Opium War ค.ศ.1839 – 1842)

สงครามฝิ่น อังกฤษเรียกว่า สงครามการค้า (Trade War) เกิดขึ้นใน ค.ศ. 1839 ในปีนี้อังกฤษส่งกัปตัน ชาร์ล เอลเลียต (Capt. Charles Elliot) มาเป็นผู้แทนการค้าของอังกฤษในจีน พ่อค้าอังกฤษเรียกร้องให้รัฐบาลอังกฤษเจรจาขยายพื้นที่การค้าและความเท่าเทียมกับจีน

จักรพรรดิเต้ากวงแต่งตั้งหลิน เจ้อสวี (Lin Zexu, ค.ศ. 1785–1850) มาเป็นข้าหลวงพิเศษประจำมณฑลกว่างตง เพื่อปราบการค้าฝิ่น

สถานการณ์ก่อนสงคราม หลิน เจ้อสวีประกาศว่าการค้าฝิ่นเป็นความผิดตามกฎหมายจีนและผิดศีลธรรมด้วย ในสาส์นของหลิน เจ้อสวี ที่ส่งถึงพระราชินีวิกตอเรียแห่งอังกฤษ ระบุว่าการค้าฝิ่นในจีนเป็นสิ่งผิดกฎหมายเช่นเดียวกับในอังกฤษ อังกฤษควรห้ามการค้าฝิ่น หลิน เจ้อสวีสั่งให้พ่อค้าต่างชาตินำฝิ่นมามอบให้จีนพร้อมทำทัณฑ์บนไว้ แล้วจีนจะอนุญาตให้พ่อค้าที่ยอมปฏิบัติตามค้าขายต่อไป แต่พ่อค้าต่างชาติไม่ยอม หลินจึงสั่งปิดล้อมชุมชนต่างชาติในเมืองกว่างโจวในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1839 เอลเลียตจึงให้พ่อค้าต่างชาติมอบฝิ่นให้ตน โดยออกใบรับให้พ่อค้าแต่ละคน ทำให้ฝิ่นทั้งหมดกลายเป็นทรัพย์สินของรัฐบาลอังกฤษ จากนั้นจึงมอบฝิ่นให้แก่จีนจำนวนกว่า 20,280 หีบ หลิน เจ้อสวีให้นำฝิ่นไปทำลายด้วยการเผาและทิ้งลงแม่น้ำ และยกเลิกการปิดล้อมชุมชนต่างชาติ พร้อมทั้งให้ทำหนังสือทัณฑ์บนแก่พ่อค้าฝิ่น แต่เอลเลียตไม่ตกลงและออกไปอยู่ที่มาเก๊าพร้อมพ่อค้าต่างชาติ พร้อมกับส่งรายงานไปยังรัฐบาลอังกฤษที่ลอนดอน ขณะที่การค้าฝิ่นเถื่อนยังดำเนินต่อไป เอลเลียตและตัวแทนของหลิน เจ้อสวี เจรจากันที่มาเก๊า แต่ตกลงกันไม่ได้

เมื่อข่าวการปิดล้อมชุมชนต่างชาติของหลิน เจ้อสวี ไปถึงลอนดอนในวันที่ 21 กันยายน ค.ศ. 1839 พร้อมกับข้อมูลว่าเอลเลียตแนะนำให้พ่อค้ามอบฝิ่นทั้งหมดให้เป็นของรัฐบาลอังกฤษโดยรัฐบาลอังกฤษจะจ่ายค่าชดเชยให้ ทำให้รัฐบาลอังกฤษสนใจการค้าฝิ่นในจีนมากขึ้น ส่วนชาวตะวันตกบางกลุ่มก็มีปฏิกิริยาต่อการค้าฝิ่นในทางไม่ดี เช่น มีการตีพิมพ์บทความเกี่ยวกับการค้าฝิ่นเป็นตอนๆ ในนิตยสาร *Times* และมีการเสนอความเห็นว่าการค้าฝิ่นเป็นสิ่งผิดมนุษยธรรม ส่วนที่เมืองกว่างโจว วารสาร *The Chinese Repository* ของมิชชันนารีอเมริกัน ตีพิมพ์ความเห็นของบาทหลวงคนหนึ่งว่าการค้าฝิ่นเป็นสิ่งชั่วร้าย ในอังกฤษมีการตั้งกลุ่มต่อต้านการค้าฝิ่นขึ้นมา และมีการอภิปรายกันในรัฐบาลอังกฤษและหนังสือพิมพ์ในอังกฤษว่า อังกฤษควรเลิกการค้าที่ผิดคุณธรรมนี้ รวมทั้งมีเสียงเรียกร้องให้รัฐบาลอังกฤษรับผิดชอบต่อการกระตุ้นให้ปลูกฝิ่นในอินเดียด้วย[9]

เริ่มสงคราม รัฐบาลอังกฤษตัดสินใจทำสงครามกับจีน เพราะไม่พร้อมจ่ายเงินชดเชยค่าฝิ่นให้พ่อค้าตะวันตกที่เอลเลียตรับปากไว้เพราะเป็นเงินจำนวนมาก[10] และเห็นเป็นโอกาสดีที่จะบังคับให้จีนเปิดเมืองท่าเพิ่มขึ้น อังกฤษส่งเรือรบและทหารจากอินเดียเข้ามาข่มขู่จีน ระหว่างนี้ได้เกิดเหตุการณ์ที่ชาวจีนที่เมืองกว่างโจวถูกกลาสีเรือชาวอังกฤษฆ่าตายในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1839 จีนเรียกร้องให้ส่งตัวมาลงโทษตามกฎหมายจีน แต่เอลเลียตไม่ยอม หลิน เจ้อสวีจึงกดดันโดยตัดเสบียงอาหารของอังกฤษ ผู้ปกครองมาเก๊าซึ่งตอนนั้นอยู่ภายใต้การปกครองของโปรตุเกสไม่อยากเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับปัญหานี้ เอลเลียตจึงออกไปอยู่ที่เกาะฮ่องกง

การปะทะกันครั้งแรกเกิดขึ้นในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1839 บริเวณท่าเรือฮ่องกง และที่ป้อมหู่เหมิน ในกลาง ค.ศ. 1840 อังกฤษปิดล้อมท่าเรือที่กว่างโจว เมืองท่าหนิงปอ (Ningpo) และยึดเมืองติ้งไห่ (Dinghai) ทางชายทะเลตะวันออกของจีนที่มณฑลเจ้อเจียง ควบคุมปากทางเข้าออกของเรือบริเวณปากแม่น้ำฉางเจียงไว้ได้ จากนั้นรุกขึ้นเหนือจนถึงป้อมต้ากู (Dagu) ที่เมืองเทียนจิน (Tianjin) ซึ่งอยู่ห่างจากกรุงเป่ยจิงประมาณ 70 กิโลเมตร

การที่กองทัพอังกฤษรุกขึ้นไปถึงเมืองเทียนจิน ทำให้ราชสำนักเห็นว่าเป็นความผิดพลาดของหลิน เจ้อสวี ที่ทำให้เกิดการสู้รบขึ้น ในเดือนกันยายน ค.ศ. 1840 หลิน เจ้อสวีจึงถูกปลดและถูกเนรเทศไปอยู่ที่เมืองอี้หลี (Ili) ทางชายแดนตะวันตกของจีน ราชสำนักจีนแต่งตั้ง ฉี ชาน (Qi Shan) ข้าหลวงใหญ่มณฑลจื่อลี่ (Zhili ปัจจุบันคือมณฑลเหอเป่ย) มาเจรจากับอังกฤษ อังกฤษยอมถอนทหารจากเมืองติ้งไห่ โดยจีนรับจะชดใช้ค่าเสียหายให้ แต่อังกฤษยังต้องการฮ่องกงและให้จีนเปิดเมืองท่าเพิ่ม ระหว่างการเจรจาอังกฤษได้โจมตีป้อมนอกเมืองกว่างโจว ฉี ชานจึงยอมทำสัญญาตกลงจ่ายค่าเสียหาย ยกฮ่องกงให้อังกฤษ และตกลงว่าจีนกับอังกฤษจะมีความสัมพันธ์อย่างเป็นทางการและเท่าเทียมกัน เมื่อราชสำนักชิงทราบเรื่อง ฉี ชานถูกปลด ถูกริบทรัพย์ และถูกลงโทษประหารชีวิตแต่ภายหลังลดเหลือเนรเทศ ส่วนเอลเลียตถูกเรียกตัวกลับเพราะรัฐบาลอังกฤษไม่พอใจที่เอลเลียตเรียกร้องฮ่องกง ซึ่งขณะนั้นเป็นเพียงเกาะที่มีหมู่บ้านชาวประมงเล็กๆ อาศัยอยู่ ไม่มีคุณค่าอะไรและไม่ยอมเรียกร้องค่าฝิ่นที่ถูกทำลาย อังกฤษส่งเซอร์เฮนรี่ พอร์ตทิงเจอร์ (Sir Henry Pottinger) เป็นผู้แทนที่มีอำนาจเต็มมาเจรจากับจีน แต่การเจรจาไม่คืบหน้า อังกฤษจึงส่งเรือเข้าโจมตีจีน จีนต้องยอมสงบศึก

สนธิสัญญาไม่เท่าเทียมกัน วันที่ 29 สิงหาคม ค.ศ. 1842 การพ่ายแพ้ทำให้จีนต้องทำ**สนธิสัญญาหนานจิง** (Treaty of Nanjing) กับอังกฤษ มีสาระสำคัญ คือ การติดต่ออย่างเท่าเทียมระหว่างจีนกับอังกฤษ จีนเปิดเมืองท่า 5 แห่ง คือ เมืองกว่างโจว เซียะเหมิน (Xiamen) ฝูโจว (Fuzhou) หนิงปอ และ ซั่งไห่ ให้อังกฤษค้าขาย อังกฤษได้เกาะฮ่องกงหรือเซียงกั่ง จีนชดใช้เงิน 21 ล้านเหรียญเม็กซิกัน แยกเป็นค่าปฏิกรรมสงคราม 12 ล้าน ค่าฝิ่นที่ถูกทำลาย 6 ล้าน และหนี้ที่พ่อค้าจีนติดพ่อค้าอังกฤษ 3 ล้าน โดยต้องจ่ายสี่ส่วนก่อนสิ้น ค.ศ. 1845 และต้องเสียดอกเบี้ยร้อยละ 5 ต่อปี หากจ่ายช้า จีนต้องยกเลิกระบบกวางตุ้ง และเก็บภาษีในอัตราแน่นอน ต่อมากำหนดภาษีสินค้าขาเข้าไว้ที่ร้อยละ 5 โดยเฉลี่ย ภาษีสินค้าขาออกร้อยละ 1.5–10.75

ใน ค.ศ. 1843 มีการทำสนธิสัญญาเพิ่มเติม คือ **สนธิสัญญาโบก** (Treaty of Bogue) ให้อังกฤษได้สิทธิการเป็นชาติที่ได้รับอนุเคราะห์ (most-favoured nation) และได้สิทธิสภาพนอกอาณาเขต (Extraterritoriality) หรือสิทธิทางการศาล

สนธิสัญญาหนานจิงและสนธิสัญญาเพิ่มเติมมีลักษณะสำคัญ คือ การค้าเสรีและเท่าเทียมกัน กำหนดอัตราภาษีที่แน่นอน อังกฤษได้สิทธิชาติได้รับความอนุเคราะห์อย่างยิ่ง

ส่วนเรื่องฝิ่นไม่ได้ระบุไว้ว่าจีนให้ค้าขายได้หรือไม่ เพราะจีนถือว่ากฎหมายของตนได้ห้ามไว้อยู่แล้ว ส่วนอังกฤษถือว่าเมื่อไม่ระบุไว้ในสนธิสัญญา อังกฤษก็ค้าขายฝิ่นได้ ดังนั้นฝิ่นจึงยังเป็นสาเหตุประการหนึ่งในสงครามฝิ่นครั้งที่ 2 หรือสงครามแอร์โรว์ (ค.ศ. 1856–1860) ที่อังกฤษร่วมกับฝรั่งเศสรบกับจีน ในครั้งนั้นจึงมีข้อความระบุให้ฝิ่นเป็นสินค้าที่ค้าขายได้

เมื่ออังกฤษเปิดประเทศจีนแล้ว ชาติตะวันตกอื่นๆ ได้เข้ามาทำสนธิสัญญากับจีนตามแบบสนธิสัญญาหนานจิง เช่น สหรัฐอเมริกา ฝรั่งเศส สนธิสัญญาที่สหรัฐอเมริกาทำกับจีนเรียกว่า **สนธิสัญญาหวางเซี่ย** (Treaty of Wangxia ค.ศ. 1844) สหรัฐอเมริกาได้สิทธิสภาพนอกอาณาเขต สิทธิการเป็นชาติที่ได้รับอนุเคราะห์ ได้สิทธิก่อตั้งโบสถ์และโรงพยาบาลในเมืองท่า สนธิสัญญากับฝรั่งเศสเรียกว่า **สนธิสัญญาวัมเพา** (Treaty of Whampoa) ได้สิทธิเช่นเดียวกับ USA แต่มีข้อความเพิ่มเติมเรื่องการได้สิทธิเผยแผ่ศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก

2.4 สงครามฝิ่นครั้งที่ 1 เกิดขึ้นเพราะเหตุใด

นักวิชาการด้านประวัติศาสตร์จีนวิเคราะห์สาเหตุความขัดแย้งระหว่างจีนกับอังกฤษจนนำไปสู่สงครามไว้ทั้งในด้านความขัดแย้งทางวัฒนธรรมการเมือง การทูต และความขัดแย้งจากการค้า หลี่ เชี่ยนหนง (Li Chien-nung หรือ Li Qiannong) นักประวัติศาสตร์จีนกล่าวว่าสาเหตุของสงครามเกิดจากความแตกต่างด้านวัฒนธรรมและแนวความคิด คือ ความแตกต่างด้านความคิดเรื่องความเท่าเทียมกันที่ชาติตะวันตกเชื่อว่าทุกชาติเท่าเทียมกัน แต่จีนเชื่อว่าตนเป็นชาติที่ยิ่งใหญ่ที่สุด และไม่มีผู้ใดเหนือกว่าจักรพรรดิจีน รวมทั้งความแตกต่างด้านเศรษฐกิจที่ชาติตะวันตกเห็นว่าการค้าเป็นสิ่งสำคัญและพยายามปกป้องผลประโยชน์ของตน แต่จีนเห็นว่าการค้ากับต่างชาติเป็นความเมตตากรุณาของจีน และการจำกัดการค้าไว้ที่เมืองกว่างโจวเป็นเครื่องมือในการควบคุมพวกป่าเถื่อน[11]

จอห์น เค. แฟร์แบงค์ (John K. Fairbank) เห็นว่าความขัดแย้งนี้เป็นความขัดแย้งระหว่างวัฒนธรรมตะวันตกและตะวันออกด้านแนวคิดความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ที่จีนใช้ความสัมพันธ์แบบรัฐบรรณาการ (Chinese Tributary Relations) กับอังกฤษที่เชื่อในแนวคิดรัฐชาติแบบตะวันตก (Western Family of Nation-States) ที่เห็นว่าทุกชาติมีความเท่าเทียมกัน รวมทั้งเป็นความขัดแย้งด้านการค้าแบบผูกขาดของจีนกับการค้าแบบเสรีนิยมของตะวันตก และความขัดแย้งด้านระบบการพิจารณาคดี กฎหมายและการลงโทษแบบจารีตของจีน[12]

จาง ซินเป่า (Chang Hsin-pao) เห็นว่าสงครามฝิ่นที่เกิดขึ้นเป็นความขัดแย้งจากการค้า ระหว่างความต้องการขยายการค้าของอังกฤษกับการต่อต้านของจีนที่มีเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเองเป็นหลัก เป็นความขัดแย้งจากการค้าใบชา ความไม่สมดุลของการค้าที่อังกฤษขาดดุลตลอด จนต้องนำฝิ่นมาขาย ส่วนถาน จง (Tan Chung) วิเคราะห์ว่าสงครามเกิดจากความขัดแย้งเรื่องฝิ่นเป็นหลัก และปฏิกิริยาต่อต้านที่รุนแรงของหลิน เจ้อสวี [13]

ผู้เขียนเห็นด้วยกับความเห็นของหลี่ เซี่ยนหนง และแฟร์แบงค์ ที่ว่าความขัดแย้งนี้สาเหตุหลักมาจากความแตกต่างด้านแนวคิดความสัมพันธ์ระหว่างประเทศของจีนกับชาติตะวันตก ทัศนคติของจีนที่ยึดมั่นในความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการและการมองว่าชาติตะวันตกด้อยกว่า ทำให้จีนไม่สนใจในการติดต่อค้าขายหรือสนใจข้อเรียกร้องของอังกฤษเรื่องการค้าและการเปิดเมืองท่า ขณะที่อังกฤษมีความคิดว่าทุกชาติมีความเท่าเทียมกัน ทำให้เกิดความขัดแย้งต่อความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างจีนกับชาติตะวันตกโดยเฉพาะอังกฤษนานกว่าครึ่งศตวรรษ ส่วนความขัดแย้งด้านการค้านั้น กล่าวได้ว่าเป็นผลต่อเนื่องจากความแตกต่างทางวัฒนธรรมการเมือง เพราะหากจีนไม่มีความเชื่อเช่นนี้ จีนอาจประนีประนอมกับอังกฤษเรื่องเมืองท่าหรือการติดต่อค้าขาย นอกจากนี้ การที่จีนพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจได้ทำให้สินค้าต่างชาติขายได้น้อย และไม่สนใจสินค้าต่างชาติ ทำให้ชาติตะวันตกเป็นฝ่ายขาดดุลมาตลอด ความไม่พอใจหลักของชาติตะวันตกจึงมาจากการไม่พอใจการค้าผูกขาดของจีนและความต้องการขยายการค้าให้มากขึ้นเป็นหลัก ส่วนฝิ่นเป็นเพียงชนวนเหตุที่ทำให้ความขัดแย้งนี้เกิดขึ้น การตอบโต้ที่รุนแรงของจีนในการปราบฝิ่นทำให้อังกฤษถือเป็นโอกาสที่ชอบธรรมในการใช้กำลังเข้าบังคับจีน ซึ่งแม้ไม่มีความขัดแย้งเรื่องฝิ่นในครั้งนี้ อังกฤษก็คงหาทางอื่นในการบังคับจีนให้เปิดความสัมพันธ์ทางการค้าให้มากขึ้น เพราะช่วงเวลานั้นเป็นช่วงเวลาที่ชาติตะวันตกกำลังแข่งขันกันขยายอิทธิพลในโพ้นทะเลทั้งด้านการเมืองและการค้า

3. สงครามฝิ่นครั้งที่ 2 (ค.ศ. 1856 – 1860)

สงครามฝิ่นที่เกิดขึ้นสะท้อนให้เห็นถึงความอ่อนแอของราชวงศ์ชิง และแสดงให้เห็นว่าจีนไม่สามารถอยู่ได้โดยไม่สนใจโลกภายนอก ทำให้ความเชื่อมั่นในการเป็นอาณาจักรที่ยิ่งใหญ่ลดลง ประชาชนบางส่วนไม่เชื่อมั่นราชสำนัก และการที่จีนต้องเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขตและสิทธิอื่นๆ การเปิดเมืองท่าเพิ่มทำให้กลายเป็นเขตอิทธิพลของต่างชาติจะกลายเป็นความขัดแย้งระหว่างจีนกับชาติตะวันตกจนเกิดสงครามระหว่างจีนกับชาติตะวันตกขึ้นอีกครั้งใน ค .ศ.1856

หลังสิ้นสุดสงครามฝิ่น 1 ใน ค.ศ. 1842 จีนปฏิบัติตามข้อสัญญาทุกประการ แต่การค้าของชาติตะวันตกกลับขยายตัวไม่มากนัก เพราะจีนยังรักษาระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเอง เช่น ยังทอผ้าใช้เองมากกว่าซื้อผ้าจากต่างชาติ แต่ที่เมืองซั่งไห่การค้าขยายตัวมากขึ้น ทำให้มีบริษัทการค้าและบ้านพักอาศัยของชาวต่างชาติเข้ามาตั้งในเมืองซั่งไห่ตามสิทธิที่ระบุไว้ในสนธิสัญญา ชาวต่างชาติได้เช่าที่ดินจากชาวจีนโดยไม่มีกำหนดเวลา ซั่งไห่จึงกลายเป็นเขตอิทธิพลของต่างชาติ เรียกว่า “เขตนิคมต่างชาติสากล” (International Settlement) ในเขตนี้ชาวต่างชาติมีสิทธิกำหนดระเบียบการปกครองตนเองอย่างอิสระจากกฎหมายจีน จึงมีชาวจีนที่ทำผิดกฎหมายจีนหลบหนีเข้าไปอาศัยอยู่ในเขตชาวต่างชาติ ซึ่งสภาเทศบาลของชาวต่างชาติได้เรียกเก็บเงินค่าคุ้มครองเป็นการแลกเปลี่ยน ทำให้จีนไม่พอใจ

ที่ไม่สามารถปกครองดินแดนของตนได้เต็มที่ ขณะที่ชาวต่างชาติยังไม่พอใจที่ไม่ได้รับผลประโยชน์ทางการค้ามากเท่าที่ต้องการ ซึ่งในที่สุดได้เกิดสงครามระหว่างจีนกับตะวันตกใน ค.ศ.1856 หรือ สงครามฝิ่นครั้งที่ 2

3.1 สาเหตุของสงครามฝิ่นครั้งที่ 2

สงครามฝิ่นครั้งที่ 2 มีสาเหตุจากประการแรก ปัญหาต่างๆ ระหว่างจีนกับชาติตะวันตกยังไม่สามารถตกลงกันได้อย่างเรียบร้อย กล่าวคือสงครามครั้งแรกเกิดขึ้นเพราะฝิ่น แต่ในสนธิสัญญาหนานจิงไม่ได้กล่าวถึงฝิ่นเลยทำให้ฝิ่นยังคงเป็นสินค้าที่ผิดกฎหมายของจีน ขณะที่ชาวตะวันตกยังนำฝิ่นเข้ามาขาย ประการที่สองชาวตะวันตกไม่พอใจที่เห็นว่าจีนยังยึดมั่นระบบบรรณาการ ไม่ให้ความสำคัญกับชาติตะวันตก และรัฐบาลจีนไม่แก้ปัญหาที่เกิดขึ้น[14] ประการที่สามเกิดจากความต้องการผลประโยชน์ของชาติตะวันตกที่เพิ่มมากขึ้นและเข้าควบคุมสัมปทานต่างๆ รวมทั้งต้องการขยายการค้าไปยังพื้นที่อื่นๆ นอกเขตเมืองท่า 5 แห่ง ที่จีนเปิดให้ และพยายามเรียกร้องให้จีนยอมปรับปรุงสนธิสัญญาหนานจิง ในขณะที่จีนต้องการปกป้องผลประโยชน์ของตนเอง นอกจากนี้การที่ชาติตะวันตกได้รับสิทธิสภาพนอกอาณาเขตก็เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างชาวจีนกับชาวตะวันตก

ชนวนความขัดแย้งที่นำไปสู่สงครามเกิดจาก 2 เหตุการณ์ คือ จีนประหารชีวิตบาทหลวงชาวฝรั่งเศสที่เผยแผ่ศาสนานอกเขตเมืองท่า ทำให้ฝรั่งเศสไม่พอใจ เหตุการณ์ที่สองคือความขัดแย้งระหว่างอังกฤษกับจีนเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขต โดยทางการจีนที่เมืองกว่างโจวจับเรือและลูกเรือแอร์โรว์ (Arrow) 12 คน ในข้อหาโจรสลัด และลักลอบขนส่งสินค้าหนีภาษี เรือลำนี้จดทะเบียนที่ฮ่องกงจึงอยู่ภายใต้อธิปไตยอังกฤษ อังกฤษถือว่าจีนละเมิดสิทธิสภาพนอกอาณาเขต จึงเรียกร้องให้จีนปล่อยตัวลูกเรือ และให้ เย่ หมิงเฉิน (Ye Mingchen) ข้าหลวงใหญ่ประจำมณฑลกว่างตง ขอขมา แต่เย้อ หมิงเฉิน ปฏิเสธ แม้ว่าต่อมายอมปล่อยลูกเรือ แต่ยังไม่ยอมขอขมา เรือรบอังกฤษจึงระดมยิงเมืองกว่างโจว แต่ไม่นานต้องถอนตัวออกไปเพราะติดพันเหตุการณ์ความขัดแย้งในอินเดีย ต่อมาอังกฤษร่วมมือกับฝรั่งเศสส่งกองทัพเข้ายึดเมืองกว่างโจวได้ในปลายปี ค.ศ. 1857 ยึดเมืองเทียนจินและป้อมต้ากูหน้าเมืองเทียนจินได้ในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1858 จีนต้องยอมแพ้

3.2 การทำสนธิสัญญาเทียนจิน

ความพ่ายแพ้ทำให้จีนต้องยอมลงนามในสนธิสัญญาเทียนจิน (Treaty of Tianjin) กับอังกฤษและฝรั่งเศส สาระสำคัญ คือ อังกฤษสิทธิส่งทูตและเจ้าหน้าที่พร้อมครอบครัวมาประจำที่กรุงเป่ยจิง และจีนต้องส่งทูตไปประจำลอนดอน ต้องเปิดเมืองท่าเพิ่มในเขตแม่น้ำฉางเจียง คือ เมืองฮั่นโขว (Hankou) จิ่วเจียง (Jiujiang) หนานจิง เจิ้นเจียง (Zhenjiang) และเมืองท่าอีก 6 แห่ง ได้แก่ ในแมนจูเรีย (Manchuria) มณฑลซานตง (Shandong) มณฑลกว่างตง

ไต้หวัน (Taiwan) และเกาะไห่หนาน (Hainan) ทางใต้ ลดอัตราภาษีนำเข้าเหลือร้อยละ 2.5 จ่ายค่าเสียหายให้พ่อค้าอังกฤษและจ่ายค่าปฏิกรรมสงคราม การเผยแผ่ศาสนาคริสต์ได้รับการคุ้มครอง ชาวอังกฤษ ชาวฝรั่งเศสและมิชชันนารีชาวฝรั่งเศสมีสิทธิเดินทางได้ทุกเมือง โดยมีใบอนุญาตหรือหนังสือเดินทาง และภายใน 30 ไมล์จากเมืองท่าไม่ต้องใช้ใบอนุญาต เรืออังกฤษและฝรั่งเศสมีสิทธิเข้าไปทอดสมอและลาดตระเวน การติดต่ออย่างเป็นทางการให้ใช้ภาษาอังกฤษ และห้ามใช้คำที่หมายถึงคนป่าเถื่อนเมื่อเอ่ยถึงชาวอังกฤษในเอกสารจีน เก็บภาษีฝิ่น 30 ตำลึงต่อฝิ่น 1 หาบ (ประมาณ 130 ปอนด์) ฝิ่นขายได้ที่เมืองท่า การขนส่งฝิ่นภายในประเทศเป็นหน้าที่ของชาวจีนเท่านั้น[15]

สหรัฐอเมริกาและรัสเซียขอทำสัญญาเช่นเดียวกับอังกฤษและฝรั่งเศส ตามสิทธิชาติที่ได้รับอนุเคราะห์ แต่ระหว่างรอการให้สัตยาบันได้เกิดความขัดแย้งขึ้น เมื่อจีนขัดขวางไม่ให้ทูตต่างชาติไปยังเป่ยจิง กองทัพอังกฤษและฝรั่งเศสจึงบุกถึงกรุงเป่ยจิง จักรพรรดิเสียนเฟิง (Xianfeng ค.ศ.1850–1861) เสด็จหนีไปจากเป่ยจิง กองทัพต่างชาติบุกยึด ปล้น และเผาพระราชวังฤดูร้อนหยวนหมิงหยวน และบังคับให้เจ้าชายกง (Prince Gong ค.ศ. 1833–1898) อนุชาของจักรพรรดิ ซึ่งเป็นตัวแทนเจรจายอมรับข้อเรียกร้องของชาติตะวันตกและจีนลงนามใน **อนุสัญญาเป่ยจิง** (The Beijing Convention ค.ศ.1860) สาระสำคัญ คือ อังกฤษมีสิทธิแต่งตั้งทูตถาวรประจำกรุงเป่ยจิง เปิดเมืองเทียนจินเป็นเมืองท่าค้าขาย ยกเกาะเกาลูนซึ่งอยู่ตรงข้ามเกาะฮ่องกงให้อังกฤษ จีนต้องชำระค่าปฏิกรรมสงครามให้อังกฤษและฝรั่งเศสเพิ่มอีกประเทศละ 8 ล้านตำลึงจีน และจักรพรรดิจีนต้องส่งพระราชสาส์นแสดงความเสียใจอย่างสุดซึ้งไปยังพระนางเจ้าวิกตอเรีย กษัตริย์อังกฤษ[16]

รัสเซียถือโอกาสขอทำสัญญากับจีนเพิ่มอีก โดยที่จีนไม่พร้อมทำสงครามจึงยินยอม โดยรัสเซียได้ดินแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำเฮยหลงเจียงและฝั่งตะวันตกของแม่น้ำอัสซูรี ทำให้รัสเซียมีท่าเรือน้ำอุ่น การพ่ายแพ้ครั้งนี้ทำให้ชนชั้นนำจีนบางคนเริ่มตระหนักถึงภัยคุกคามจากต่างชาติอย่างแท้จริง จนนำไปสู่แนวคิดฟื้นฟูประเทศให้เข้มแข็ง แต่ในระหว่างนี้จีนต้องเผชิญกับปัญหาความมั่นคงภายใน ที่เกิดกบฏกลุ่มต่างๆ ต่อต้านราชสำนักอย่างต่อเนื่อง

สรุป

การที่จีนเป็นชาติที่มีอารยธรรมเก่าแก่และมีความยิ่งใหญ่มายาวนาน ทั้งการสร้างสรรค์ภูมิปัญญาต่างๆ การขยายอาณาเขต การมีรัฐบรรณาการ ทำให้จีนภูมิใจในความเจริญของตนเอง และการมีพื้นฐานความคิดทางการเมืองของจีนที่เชื่อว่าตนเป็นอาณาจักรกลาง จึงไม่สนใจติดต่อกับต่างชาติ ยกเว้นชาติที่อ่อนน้อมเข้ามาหาจีน ทำให้เมื่อเข้าสู่คริสต์ศตวรรษที่ 19 ชาติตะวันตกเข้ามาติดต่อจึงเกิดความไม่เข้าใจกับจีนทั้งในด้านแนวคิดการเมืองระหว่างประเทศ วัฒนธรรม และการค้า เพราะในเวลานั้นชาติตะวันตกมีการปฏิวัติอุตสาหกรรมแล้ว และได้พัฒนาแนวคิดทางการเมืองเรื่องความเท่าเทียม เสรีนิยม การค้าเสรี ซึ่งเป็นสิ่งที่จีนไม่มีและไม่เห็นความจำเป็นที่จะต้องมี รวมทั้งไม่เห็นความจำเป็นในการติดต่อกับชาติตะวันตก ทำให้เกิดความไม่เข้าใจกันทั้งทางวัฒนธรรม การเมือง และการค้า ซึ่งทำให้เกิดความขัดแย้งกันจนกลายเป็นสงครามฝิ่นครั้งที่ 1 และสงครามฝิ่นครั้งที่ 2 ในเวลาต่อมา

[1] จอห์น เค แฟร์แบงค์ และคณะ. (2518). *เล่มเดิม*. หน้า 88.

[2] *แหล่งเดิม.*

[3] Immanuel C.Y. Hsu. (1995). *op.cit.* p.27

[4] Jack Gray. (2002). *op.cit*. p.26.

[5] *Ibid.*, Hsu. (1995). *op.cit.* p. 16 and Jonathan D. Spence. (2013). *op.cit.* p.149.

[6] Jonathan D. Spence. (2013). *op.cit.* p.149 and Jack Gray. (2002). *op.cit*. p.28.

[7] Jonathan D. Spence. (2013). *op.cit.* p.149 and Jack Gray. (2002). *op.cit*. pp.26-27.

[8] Jack Gray. (2002). *op.cit*. p.28

[9] *Ibid.* p.42.

[10] *Ibid.* p.43.

[11] Li Chien-nung (Li Qiannong). (1956). *The Political History of China, 1840 - 1928*. p.43.

[12] J.K. Fairbank. (1953). *Trade and Diplomacy on the China Coast: the Opening of the Treaty Ports 1842 – 1854.*

[13] Tan Chung. (1978). *China & the Brave New World: A Study of the Origins of the Opium War*.

[14] Jonathan D. Spence. (2013). *op.cit.* p.175.

[15] *Ibid.* p.186

[16] *Ibid.* p.183

บทที่ 3
ญี่ปุ่นกับชาติตะวันตก
ในคริสต์ศตวรรษที่ 19

ตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 ญี่ปุ่นเริ่มเผชิญกับการเข้ามาของชาติตะวันตก เช่น รัสเซีย อังกฤษ ฝรั่งเศส และสหรัฐอเมริกา ซึ่งขอเข้ามาติดต่อกับญี่ปุ่นทางการค้าและการทูต แต่ถูกปฏิเสธมาโดยตลอด จนกระทั่งญี่ปุ่นถูกสหรัฐอเมริกาเข้ามาบังคับเปิดประเทศ และเมื่อญี่ปุ่นยอมเปิดความสัมพันธ์กับสหรัฐอเมริกาใน ค.ศ.1854 แล้ว ชาติตะวันตกชาติอื่นๆ ได้เข้ามาทำสนธิสัญญาการค้าและไมตรีกับญี่ปุ่นเช่นกัน

บทนี้กล่าวถึงแนวคิดของญี่ปุ่นที่มีผลต่อความสัมพันธ์ระหว่างญี่ปุ่นกับชาติตะวันตกก่อนและหลังการเปิดประเทศ การเปิดประเทศ ผลกระทบจากการเปิดประเทศ การสิ้นสุดระบบโชกุน และวิเคราะห์ถึงสภาพการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมของญี่ปุ่นในสมัยโทกุงาวะที่มีอิทธิพลต่อความเจริญของญี่ปุ่นก่อนและหลังเปิดประเทศ รวมถึงความสัมพันธ์ระหว่างญี่ปุ่นกับชาติตะวันตกหลังการเปิดประเทศ

1. การเปิดประเทศญี่ปุ่นของสหรัฐอเมริกา

ตั้งแต่ ค.ศ.1639-1854 รัฐบาลโชกุนโทกุงาวะปิดประเทศ ใช้นโยบายอยู่อย่างโดดเดี่ยว มีคำสั่งห้ามเผยแผ่ศาสนาคริสต์และห้ามชาวต่างชาติเข้าประเทศญี่ปุ่น[1] มีเพียงการอนุญาตให้เปิดเมืองท่าทางใต้ที่เมืองนางะซะกิ และอนุญาตให้เฉพาะจีนและฮอลันดาเข้ามาติดต่อค้าขายเท่านั้น แม้ชาติตะวันตกชาติอื่นต้องการเข้ามาค้าขายแต่ญี่ปุ่นก็ปฏิเสธอย่างเด็ดขาด และใช้วิธีการลงโทษอย่างรุนแรงหากพบชาวต่างชาติที่ไม่ใช่ชาวจีนและดัตช์

1.1 สหรัฐอเมริกาบังคับเปิดประเทศญี่ปุ่น ค.ศ. 1853

ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 ความพยายามที่จะเปิดประเทศญี่ปุ่นโดยรัสเซีย ฮอลันดา อังกฤษ และสหรัฐอเมริกา เพิ่มมากขึ้น สหรัฐอเมริกาเป็นผู้ที่ให้ความสนใจการเปิดประเทศญี่ปุ่นมากที่สุด เพราะในกลางทศวรรษ 1840 สหรัฐอเมริกาได้แคลิฟอร์เนียทางฝั่งตะวันตกจากการทำสงครามกับเม็กซิโก การเดินเรือจากฝั่งแคลิฟอร์เนียข้ามมหาสมุทรแปซิฟิกเพื่อค้าขายกับจีนนั้นมีความจำเป็นต้องจอดแวะเรือที่ญี่ปุ่น เพื่อเติมเชื้อเพลิงคือถ่านหินสำหรับการเดินเรือต่อไปยังจีน สหรัฐอเมริกายังต้องการให้ญี่ปุ่นจัดการป้องกันลูกเรือและทรัพย์สมบัติของสหรัฐอเมริกา อนุญาตให้เรืออเมริกันเข้าแวะเมืองท่าเพื่อเติมเสบียงอาหาร เพื่อจัดตั้งสถานีเติมถ่านหิน และเพื่อดำเนินการค้าโดยการขายหรือแลกเปลี่ยน

พ่อค้าชาวดัตช์และนักศึกษากลุ่มดัตช์ศึกษาสนับสนุนให้รัฐบาลโชกุนเปิดประเทศ แต่คนส่วนใหญ่ยังต้องการให้ปิดประเทศอย่างเดิม แม้ที่ผ่านมาตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 ชาติตะวันตกหลายชาติ เช่น อังกฤษ รัสเซีย สหรัฐอเมริกา เรียกร้องให้ญี่ปุ่นเปิดประเทศหลายครั้ง แต่ไม่สำเร็จ จนกระทั่งในเดือนกรกฎาคม ค.ศ.1853 สหรัฐอเมริกาส่งพลเรือจัตวา แมทธิว ซี. เพอร์รี (Matthew C. Perry ค.ศ.1794–1858) นำเรือรบ 4 ลำ ซึ่งต่อมาเป็นที่รู้จักกันในชื่อ “เรือดำ” ไปทอดสมอที่อ่าวเอโดะ (Edo Bay) เรือดำทำให้ชาวญี่ปุ่นรู้สึกประหลาดใจและหวาดกลัว เพราะเป็นครั้งแรกที่เห็นเรือที่สร้างจากเหล็กลอยน้ำได้ พ่นควันโขมงสีดำและแล่นทวนน้ำได้โดยไม่ต้องใช้ใบเรือ

รูปที่ 1 “เรือดำ” วาดโดยจิตรกรชาวญี่ปุ่น
(ภาพจากนิทรรศการที่หอคอยโงเรียวกะคุ (Goryokaku Tower) ถ่ายโดยผู้เขียน)

เพอร์รีขอพบโชกุนซึ่งเขาเข้าใจว่าเป็นจักรพรรดิ เพื่อยื่นสารจากนายแฟรงคลิน เพียร์ซ (Franklin Pierce ค.ศ. 1853–1857) ประธานาธิบดีสหรัฐอเมริกา ซึ่งเรียกร้องให้ญี่ปุ่นเปิดเมืองท่าสำหรับเป็นที่เติมถ่านหิน เสบียงอาหาร และปฏิบัติอย่างเหมาะสมต่อกลาสีเรืออเมริกันที่เรือแตกและขึ้นฝั่งญี่ปุ่น เพอร์รีให้เวลาญี่ปุ่น 1 ปี ในการพิจารณาแต่เตือนว่าให้พิจารณาให้ดี เขาจะกลับมารับคำตอบในปีหน้า พร้อมกองเรือที่มีเรือรบมากกว่านี้[2]

โชกุนปรึกษากับที่ปรึกษาอาวุโส ส่วนใหญ่เห็นว่าการอยู่โดดเดี่ยวเป็นกฎหมายของบรรพบุรุษ คริสต์ศาสนาเป็นตัวบ่อนทำลาย และการค้าเป็นเรื่องการแลกเปลี่ยนสินค้า ซึ่งมีประโยชน์ต่อญี่ปุ่นน้อยมาก ความเห็นเรื่องการเปิดประเทศทำให้รัฐบาลแตกเป็น 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายสนับสนุนให้ขับไล่ชาวต่างชาติ กับฝ่ายที่เห็นตามความเป็นจริงว่าญี่ปุ่นไม่สามารถทำอะไรได้นอกจากทำตามข้อเรียกร้องของสหรัฐอเมริกา[3] ผู้มีอำนาจในรัฐบาลทั้งโชกุนและที่ปรึกษา

ไม่กล้าตัดสินใจในทันที และได้ทำสิ่งที่ผิดธรรมดา คือ นับเป็นครั้งแรกในรอบหลายร้อยปี ภายใต้การปกครองของรัฐบาลทหารที่โชกุนขอความเห็นจากจักรพรรดิ และขอคำปรึกษาจากไดเมียวทั้งหลายด้วย ทำให้ไดเมียวที่อยู่ตรงข้ามกับโชกุนโทกุงาวะเห็นถึงความผิดปกติหรือความอ่อนแอของรัฐบาลโชกุน

ในครั้งนี้ศิลปินชาวญี่ปุ่นวาดภาพเรือดำและเพอร์รีขึ้น ซึ่งสะท้อนมุมมองของชาวญี่ปุ่นต่อเหตุการณ์ครั้งนี้เป็นอย่างดี เรือดำที่ชาวญี่ปุ่นวาดขึ้นมีหน้าตาเป็นปีศาจ พ่นควันโขมง และวาดภาพนายพลเพอร์รีที่มีคิ้วใหญ่หนา จมูกยาวใหญ่ ใบหน้าใหญ่ มีหนวดเคราและถือดาบในลักษณะที่ข่มขู่ญี่ปุ่น ซึ่งต่างจากภาพถ่ายของพลเรือจัตวาเพอร์รีที่ตัวจริงมีลักษณะที่สุภาพ แต่ดูมีอำนาจและมีลักษณะของทหาร[4]

รูปที่ 2 ภาพถ่ายพลเรือจัตวาเพอรีและภาพวาดเพอรีในมุมมองของญี่ปุ่น
(จาก Huffman, 2014 และภาพจากนิทรรศการที่หอคอยโงเรียวกะคุ (Goryokaku Tower) ถ่ายโดยผู้เขียน)

1.2 ญี่ปุ่นเปิดประเทศ ค.ศ.1854

เมื่อนายพลเพอรีกลับมาถึงญี่ปุ่นในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ.1854 จักรพรรดิ ขุนนางบางส่วน และประชาชนส่วนใหญ่ต่างเรียกร้องให้ใช้นโยบายต่อต้านสหรัฐอเมริกา แต่รัฐบาลโชกุนไม่สามารถทำตามความเห็นได้ เพราะเกรงอันตรายจากเรือปืนและอาวุธของสหรัฐอเมริกา เนื่องจากเพอร์รีกลับมายังญี่ปุ่นพร้อมเรือรบอีก 8 ลำ ประกอบกับญี่ปุ่นเห็นตัวอย่างจากจีนที่แพ้สงครามกับอังกฤษในสงครามฝิ่นครั้งที่ 1 ทำให้ญี่ปุ่นหวั่นเกรงกำลังเรือรบต่างชาติ ทางเดียวที่รัฐบาลโชกุนต้องทำ คือ การยอมทำสนธิสัญญาเปิดประเทศกับสหรัฐอเมริกา โดยมีการลงนามสนธิสัญญากันที่เมืองคะนะงะวะในปลายเดือนมีนาคม ค.ศ. 1854 เรียกว่า **สนธิสัญญาคะนะงะวะ** (Treaty of Kanagawa) ตามข้อเรียกร้องของสหรัฐอเมริกา โดยญี่ปุ่น

ยอมปฏิบัติในเรื่องการจัดหาถ่านหิน เสบียงอาหาร การปฏิบัติต่อเรือและลูกเรืออเมริกันด้วยดี เปิดเมืองท่าให้ค้าขาย 2 เมือง คือ ชิโมดะ (Shimoda) บนเกาะฮอนชู และฮาโกดาเตะ (Hakodate) บนเกาะฮอกไกโด และให้กงสุลอเมริกันประจำที่เมืองชิโมดะได ส่วนฮาโกดาเตะกลายเป็นเมืองท่าสำคัญของญี่ปุ่นทางตอนเหนือ

จากนั้น ใน ค.ศ. 1856 ญี่ปุ่นทำสนธิสัญญาในลักษณะเดียวกันกับอังกฤษ รัสเซีย เนเธอร์แลนด์ และฝรั่งเศส และใน ค.ศ.1858 ทาวน์เซนต์ แฮริส (Townsend Harris) กงสุลอเมริกันคนแรกในญี่ปุ่น ได้ทำสนธิสัญญาทางไมตรีและพาณิชย์ (Treaty of Amity and Commerce) กับญี่ปุ่น สาระสำคัญของสนธิสัญญาประกอบด้วย ให้มีการแลกเปลี่ยนทูตและกงสุลกันระหว่างสหรัฐอเมริกาและญี่ปุ่น ญี่ปุ่นเปิดเมืองท่าฮาโกดาเตะ ซึ่งอยู่ทางตอนเหนือที่เกาะฮอกไกโด เมืองท่าคานากาวะ และเมืองท่านางะซะกิทางใต้ ให้ค้าขายได้โดยเสรี ส่วนเมืองเอโดะและโอซากะจะเปิดให้สหรัฐอเมริกาเข้าทำการค้าและพักอาศัยได้ กำหนดพิกัดอัตราภาษีศุลกากรสินค้าเข้าและออกในอัตราร้อยละ 5 ของราคาสินค้า สหรัฐอเมริกาได้รับสิทธิสภาพนอกอาณาเขต คนอเมริกันที่อยู่ในญี่ปุ่นมีเสรีภาพในการนับถือศาสนา และสนธิสัญญาแก้ไขได้หลังจากวันที่ 7 กรกฎาคม ค.ศ. 1872[5]

ต่อมาญี่ปุ่นได้ทำสนธิสัญญาเดียวกันนี้กับชาติตะวันตกชาติอื่นๆ เช่น อังกฤษ รัสเซีย ฮอลันดา และเปิดประเทศติดต่อกับต่างชาติอย่างเต็มตัว อย่างไรก็ตาม ภายในวงการเมืองของญี่ปุ่นมีความเห็นขัดแย้งกันมาตลอดตั้งแต่การยอมเปิดประเทศใน ค.ศ. 1854 และต่อเนื่องมาเมื่อญี่ปุ่นต้องยอมทำสนธิสัญญากับชาติตะวันตกชาติอื่นๆ เพิ่มขึ้น พวกอนุรักษ์นิยมกับบรรดาไดเมียวที่อยู่ห่างไกลจากการคุกคามคัดค้านอย่างรุนแรงไม่ให้เปิดประเทศ และเสนอให้ขับไล่ชาวต่างชาติออกไป แต่รัฐบาลโชกุนไม่มีทางเลือกเพราะเห็นตัวอย่างจากจีนที่แพ้สงครามต่ออังกฤษในสงครามฝิ่นครั้งที่ 1 (ค.ศ. 1839-1842) ความรู้สึกต่อต้านชาติตะวันตกทำให้ในช่วงแรกของการเปิดประเทศซามูไรจากแคว้นรอบนอกได้ก่อการต่อต้านชาติตะวันตกหลายครั้ง

2. การล่มสลายของระบบโชกุนและการฟื้นฟูอำนาจจักรพรรดิ

ก่อนการเข้ามาของชาติตะวันตก รัฐบาลโชกุนโทกุงาวะประสบปัญหาการเสื่อมอำนาจมาก่อนแล้วโดยเฉพาะจากปัญหาชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน และเมื่อญี่ปุ่นถูกสหรัฐอเมริกาเข้ามาบังคับเปิดประเทศ รัฐบาลโชกุนไม่อาจตัดสินใจได้จึงต้องขอความเห็นจากจักรพรรดิและไดเมียว และเมื่อญี่ปุ่นต้องยอมเปิดประเทศทำให้ไดเมียวแคว้นรอบนอกที่มีแนวคิดต่อต้านโชกุนและฟื้นคืนอำนาจให้จักรพรรดิเคลื่อนไหวเพื่อโค่นล้มอำนาจของโชกุนตระกูลโทกุงาวะได้ในที่สุด

2.1 สถานการณ์ที่ส่งผลลบต่อความเชื่อมั่นของอำนาจโชกุน

รัฐบาลโชกุนโทกุงาวะประสบปัญหาการเสื่อมอำนาจมาตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 โดยมีสาเหตุมาจากหลายปัจจัย ได้แก่

การเกิดการจลาจลของชาวนาอย่างต่อเนื่อง ช่วง ค.ศ. 1783–1787 เกิดปัญหาภัยธรรมชาติทางตอนกลางถึงตอนเหนือของญี่ปุ่น และใน ค.ศ. 1783 ภูเขาไฟอะซะมะ (Asama) ปะทุอย่างรุนแรง มีประชาชนเสียชีวิตและไร้ที่อยู่อาศัยจำนวนมาก และเกิดปัญหาขาดแคลนอาหารอย่างหนัก ส่งผลให้ชาวญี่ปุ่นเสียชีวิตอย่างน้อยเกือบล้านคน และเกิดปัญหาอาชญากรรมตามมา รวมทั้งมีทารกจำนวนมากถูกทิ้งและถูกฆ่าเพราะไม่สามารถเลี้ยงดูได้[6] ทำให้ในช่วงนี้ชาวญี่ปุ่นจำนวนมากอพยพหนีความขาดแคลนขึ้นไปอยู่ที่ฮอกไกโด[7]

ญี่ปุ่นประสบปัญหาภัยธรรมชาติติดต่อกันหลายปีในช่วง ค.ศ. 1795 - 1825 ทำให้ผลผลิตไม่เพียงพอต่อจำนวนประชากร อาหารมีราคาสูงจนคนส่วนใหญ่ไม่สามารถซื้อหาได้[8] จึงเกิดการจลาจลทั้งในเมืองและในชนบทอย่างต่อเนื่อง ดังเห็นได้จากจำนวนการจลาจลใน ค.ศ. 1800–1850 มีถึง 814 ครั้ง คิดเป็น 16.2 ครั้ง ต่อปี[9] การขาดอาหารรุนแรงมากขึ้นในทศวรรษ 1830 โชกุนแก้ปัญหาเฉพาะหน้าด้วยการนำเข้าข้าวจากหัวเมืองมายังเมืองหลวงแล้วแจกจ่ายไปยังพื้นที่ต่างๆ กว่าสถานการณ์จะกลับเข้าสู่ภาวะปกติก็คือในต้นทศวรรษ 1840 เมื่อสภาพอากาศเข้าสู่ภาวะปกติและการเพาะปลูกกลับมาได้ผลตามปกติ แต่การจลาจลของชาวนาที่เกิดขึ้นต่อเนื่องหลายสิบปีมีผลให้อำนาจของรัฐบาลโชกุนเสื่อมลง

การสูญเสียความเชื่อมั่นจากการเปิดประเทศ ในช่วงที่สหรัฐอเมริกาเข้ามาบังคับเปิดประเทศญี่ปุ่น รัฐบาลโชกุนได้ทำให้ภายในประเทศหมดความเชื่อมั่นต่อรัฐบาล ทำให้เกิดความไม่พอใจอย่างมากในหมู่ชาวญี่ปุ่น และก่อให้เกิดความขัดแย้งในกลุ่มผู้นำรัฐบาล โดยแบ่งออกเป็น 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายสนับสนุนโชกุน และฝ่ายที่จงรักภักดีต่อจักรพรรดิ สถานการณ์ความขัดแย้งภายในเลวร้ายลงเมื่อโชกุนเสียชีวิตลงใน ค.ศ.1858 โดยไม่มีทายาท ความขัดแย้งระหว่างทั้งสองกลุ่มได้รุนแรงขึ้นจนทำให้เกิดความแตกแยกทางการเมือง ซึ่งสรุปได้ 3 ประการ คือ ปัญหาการสืบทอดตำแหน่งโชกุน การต่อสู้ทางการเมืองระหว่างทั้งสองฝ่ายเพื่อควบคุมสภาอาวุโส และความขัดแย้งเรื่องการดำเนินนโยบายต่างประเทศ

ความรู้สึกต่อต้านต่างชาติ ในช่วงแรกของการเปิดประเทศได้เกิดการต่อต้านชาวตะวันตกของบรรดาซามูไรหลายครั้ง เช่น ใน ค.ศ. 1862 กองกำลังของไดเมียวแคว้นซะสึมะ (Satsuma) สังหารชาวอังกฤษในบริเวณใกล้กับเมืองโยโกฮามะ ทำให้โชกุนต้องชดใช้ค่าเสียหายเป็นจำนวนมาก ปีต่อมาป้อมปืนของแคว้นโชชู (Choshu) ระดมยิงเรืออเมริกัน เรือฝรั่งเศส และฮอลแลนด์ ในบริเวณช่องแคบใกล้กับเมืองชิโมะโนะเซกิ (Shimonoseki) และปิดช่องแคบชิโมะโนะเซกิ ห้ามเรือสินค้าต่างชาติเข้ามา นอกจากนี้ยังมีการปะทะกันระหว่างเรือ

ปืนของอังกฤษกับเรือปืนของแคว้นซะสึมะ ทำให้เรืออังกฤษเสียหาย การกระทำนี้เป็นการตอบสนองต่อนโยบายขับไล่ชาวต่างชาติ ซึ่งราชสำนักที่เกียวโตเป็นผู้ประกาศ

เหตุการณ์รุนแรงเกิดขึ้นอีกในปลายเดือนสิงหาคม ค.ศ.1864 เมื่อกองทัพพันธมิตรของอังกฤษ ฝรั่งเศส ฮอลันดา เตรียมโจมตีแคว้นโชชู ทำให้แคว้นโชชูยอมสงบศึก เพราะเห็นกองกำลังเรือรบที่เข้มแข็งกว่า รวมทั้งยอมเปิดช่องแคบชิโมะโนะเซกิให้เรือต่างชาติกลับเข้ามาค้าขาย และชดใช้ค่าเสียหายให้ต่างชาติ เหตุการณ์นี้ทำให้ซามูไรในแคว้นเหล่านี้ตระหนักถึงความเข้มแข็งด้านอาวุธของชาติตะวันตก ทำให้ไม่กล้าละเมิดสัญญาอีก รัฐบาลโชกุนต้องเลิกควบคุมการค้าและเปิดให้ต่างชาติค้าขายอย่างเสรี เป็นการยุติการอยู่โดดเดี่ยวของญี่ปุ่น

ปัญหาเศรษฐกิจหลังการเปิดประเทศ ด้านเศรษฐกิจได้เกิดผลกระทบตามมา กล่าวคือ เมื่อชาวตะวันตกเข้ามาค้าขายก็ได้ซื้อสินค้าญี่ปุ่นจำนวนมาก ส่งผลให้สินค้าภายในประเทศมีราคาสูงขึ้นและขาดแคลน โดยเฉพาะข้าวและไหม เมื่อสินค้าขาดแคลนพ่อค้าจึงกักตุนสินค้า ทำให้สินค้ามีราคาสูงมากขึ้นและเกิดปัญหาเงินเฟ้อรุนแรงตามมา ประกอบกับการขาดความรู้เรื่องระบบเงินตรา ทำให้ทองคำของญี่ปุ่นไหลออกนอกประเทศจำนวนมาก เพราะเงินเหรียญของญี่ปุ่นมีส่วนผสมของทองคำในอัตราส่วนที่สูง ทำให้เป็นที่ต้องการของต่างชาติ รัฐบาลโชกุนต้องรับภาระค่าใช้จ่ายจำนวนมาก จึงต้องเรียกเก็บภาษีจากชาวนาเพิ่มและกู้ยืมจากพ่อค้า ความเดือดร้อนที่เกิดขึ้นทำให้ความไม่พอใจรัฐบาลโชกุนเพิ่มมากขึ้น เศรษฐกิจภายในตกต่ำลงมาก ทำให้เกิดการประท้วงตามเมืองต่างๆ ระหว่าง ค.ศ. 1851 – 1867 จำนวน 373 ครั้ง หรือ 21.9 ครั้ง ต่อปี[10] ใน ค.ศ. 1866 พ่อค้าข้าวในเมืองเอโดะและโอซากะ ผู้ผลิตไหมที่เขตบาชู (Bashu) ทางตะวันตกของเอโดะ และชาวนาประมาณ 6,000 คน ก่อการจลาจล[11] การปราบปรามผู้ก่อจลาจลของรัฐบาลโชกุนยิ่งเพิ่มความไม่พอใจให้กับประชาชนมากขึ้น และเกิดกระแสต่อต้านรัฐบาลโทกุงาวะเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะการต่อต้านที่นำโดยไดเมียวจากแคว้นรอบนอก

บทบาทของไดเมียวหัวก้าวหน้าในการฟื้นฟูอำนาจจักรพรรดิ ปัญหาการเมืองและเศรษฐกิจทำให้รัฐบาลโชกุนเสื่อมความนิยมลงไปมากและขาดความเชื่อถือจากชาวญี่ปุ่น เพราะไม่สามารถป้องกันประเทศได้ และโชกุนยังกระทำการตรงข้ามกับคำสั่งของจักรพรรดิที่ไม่ให้เปิดความสัมพันธ์กับชาติตะวันตก และมีประชาชนเดือดร้อนจากการเปิดการค้ากับต่างชาติ ดังนั้นจึงเกิดการเรียกร้องให้โชกุนคืนอำนาจให้จักรพรรดิและต่อต้านตะวันตก ดังมีคำขวัญว่า ***ซอนโนะ โจอิ*** (Sonno joi) หรือ เทิดเกียรติจักรพรรดิ ขับไล่พวกป่าเถื่อน" (Revere the Emperor, Expel the Barbarians) นำโดยไดเมียวหัวก้าวหน้าจากแคว้นทางตะวันตก คือ ซะสึมะ (Satsuma) โชชู (Choshu) ฮิเซ็น (Hizen) และโทะซะ (Tosa) หรือเรียกย่อๆ ว่า ซะ-โช-ฮิ-โทะ (Sa-Cho-Hi-To) ซึ่งได้เรียนรู้วิทยาการจากตะวันตกและปฏิรูปการปกครองในแคว้นของตนมาตั้งแต่ก่อนที่สหรัฐอเมริกาจะเข้ามาเปิดประเทศญี่ปุ่นใน ค.ศ.1853 และหลังจากเปิดประเทศไดเมียวกลุ่มนี้ต่อต้านชาวตะวันตก จนได้เห็น

แสนยานุภาพทางอาวุธของชาติตะวันตกด้วยตนเอง จึงยอมรับความด้อยกว่าของญี่ปุ่นและหันมาให้ความสำคัญกับการเรียนรู้จากตะวันตกมากขึ้น

แคว้นซะสึมะ มีการปฏิรูปหลายอย่าง เช่น การปรับปรุงทางเศรษฐกิจเพื่อนำเงินมาเป็นค่าใช้จ่ายในการพัฒนา ได้แก่ ผูกขาดการค้าน้ำตาลในตอนเหนือของหมู่เกาะริวกิว และนำกำไรมาชดใช้หนี้สินจากการสร้างปราสาทที่เอโดะ รวมทั้งนำไปใช้ในกิจการอื่นๆ เช่น ส่งเสริมการทำปศุสัตว์แบบตะวันตกขึ้นในแต่ละหมู่บ้าน สร้างโรงงานหลอมเหล็กสำหรับผลิตปืนใหญ่เพื่อใช้ป้องกันชายฝั่งทะเลได้ และแปลหนังสือดัตช์เกี่ยวกับการสร้างเรือรบ

แคว้นฮิเซ็น แคว้นนี้เป็นที่ตั้งของเมืองนางะซะกิที่เปิดติดต่อกับโลกภายนอก ไดเมียวจึงต้องรับผิดชอบในการป้องกันเมืองท่า แต่รัฐบาลไม่ให้งบประมาณ ไดเมียวจึงผลิตสินค้าออกขายเพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการผลิตยุทธปัจจัย ที่สำคัญคือแคว้นนี้เป็นเขตที่มีการติดต่อกับชาวดัตช์ที่มาค้าขายกว่าสองศตวรรษ จึงมีความสนใจต่อความรู้ทางวิทยาศาสตร์และการพัฒนาเทคโนโลยีของยุโรป และไดเมียวสนับสนุนอย่างเป็นทางการในการเรียนรู้เทคนิคของตะวันตก ตลอดจนวิธีการหลอมเหล็ก การสร้างเรือและไฟฟ้า และสามารถสร้างเตาหลอมพลังงานสูงได้สำเร็จเป็นแห่งแรกของญี่ปุ่น ใน ค.ศ.1850

แคว้นโชชู เป็นแคว้นใหญ่ติดอันดับ 1 ใน 5 และได้รับสิทธิให้เข้าเฝ้าจักรพรรดิที่เกียวโตได้ แคว้นโชชูมีเศรษฐกิจมั่นคง เพราะมีรายได้จากการค้า ผูกขาดการค้าเกลือ กระดาษ และผลิตภัณฑ์อื่นๆ จึงมีเงินมากสำหรับซื้ออาวุธยุทธปัจจัยต่างๆ

แคว้นโทะซะ เป็นแคว้นใหญ่เศรษฐกิจดี มีการผูกขาดการค้าเกลือ กระดาษ ไม้แปรรูป ไดเมียวเป็นผู้นำการปฏิรูปทั้งหมดในแคว้น

นอกจากนี้ โทกุงาวะ นะริอากิ ไดเมียวแห่งแคว้นมิโตะ ซึ่งมีความใกล้ชิดทางเครือญาติกับตระกูลโทกุงาวะเป็นผู้นำในการปฏิรูปภายในแคว้น โดยสั่งให้เจ้าหน้าที่เลิกฟุ่มเฟือย หันมาสนใจศึกษาความรู้ใหม่และการทหาร จัดตั้งโรงเรียนประจำหมู่บ้านเพื่อให้ประชาชนได้เรียนหนังสือ แต่งตั้งขุนนางที่มีความสามารถเข้าทำงาน และส่งเสริมโครงการสาธารณะต่างๆ เพื่อช่วยเหลือประชาชน เป็นต้น[12]

2.2 การสิ้นสุดอำนาจของตระกูลโทกุงาวะ

หลังจากที่ญี่ปุ่นเปิดประเทศและไดเมียวที่ต่อต้านชาติตะวันตกเผชิญกับประสิทธิภาพด้านอาวุธของชาติตะวันตกด้วยตนเองจากการปะทะกันหลายครั้ง ทำให้ไดเมียวกลุ่มนี้เปลี่ยนแนวคิดจากการต่อต้านมาเป็นการเรียนรู้จากต่างชาติ เพื่อปรับปรุงญี่ปุ่นให้ทัดเทียมตะวันตก และต้องการเข้าไปมีส่วนในการบริหารประเทศให้เป็นไปตามแนวทางของตน นำไปสู่การเรียกร้องให้โชกุนคืนอำนาจให้จักรพรรดิ แม้แต่ซามูไรในกลุ่มที่สนับสนุนโชกุนเองก็ได้อิทธิพลจากนักประวัติศาสตร์ที่ศึกษาพบว่าเดิมอำนาจที่แท้จริงเป็นของจักรพรรดิ ทำให้บรรดาผู้มีการศึกษาเกิดความสงสัยในการผูกขาดอำนาจของโชกุน

บรรดาซามูไรรอบนอกที่มีความทะเยอทะยานและต้องการมีส่วนในอำนาจของโชกุนด้วย ได้เรียกร้องให้มีการรวมตัวกันระหว่างราชสำนักและฝ่ายทหาร ซึ่งหมายความว่าราชสำนักและไดเมียวควรมีส่วนร่วมในอำนาจการปกครองด้วย โดยมีแคว้นซะสึมะ โชชูและโทะซะ เป็นผู้นำในการล้มล้างอำนาจโชกุน และร่วมมือกับราชสำนักที่เกียวโตเพื่อต่อต้านอำนาจของเอโดะ โดยมีทั้งการกดดันทางการเมือง และการปะทะกันทางทหาร

ในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ.1867 จักรพรรดิโคเมอิ (Komei) สวรรคต เจ้าชายมุตซึฮิโตะ (Mutsuhito) พระชนม์ 15 ชันษา ขึ้นเป็นจักรพรรดิ การเปลี่ยนรัชกาลใหม่นี้เป็นเร่งเร้าให้กระแสความไม่พอใจ การต่อต้านโชกุน และความต้องการฟื้นฟูอำนาจจักรพรรดิเพิ่มมากขึ้น[13] จนมีการกดดันให้โชกุนออกจากตำแหน่ง เช่น การที่จักรพรรดิพระราชทานอนุญาตให้กองทัพของแคว้นซะสึมะเข้าไปยังเกียวโต เพื่อพิทักษ์จักรพรรดิ ขุนนางจากซะสึมะและโชชูกดกันให้โชกุนเคอิกิลาออก และเริ่มโจมตีกองกำลังของโชกุน[14] โชกุนเคอิกิลาออกจากตำแหน่งโชกุนเมื่อวันที่ 9 พฤศจิกายน ค.ศ.1867 และในวันที่ 3 มกราคม ค.ศ.1868 กองทัพผสมของโชชู ซะสึมะ และโทะซะ เป็นแกนนำยึดอำนาจในโตเกียวและประกาศฟื้นฟูอำนาจจักรพรรดิ แต่กลุ่มทหารและไดเมียวฝ่ายโชกุนบางคนไม่ยอม กองทัพผสมของไดเมียวจึงร่วมกันต่อต้านและผลักดันกองทัพโชกุนกลับไปยังเอโดะ ต่อมาโชกุนตกลงยอมแพ้ และถูกกักตัวอยู่ในปราสาท ผู้สนับสนุนตระกูลโทกุงาวะหลบหนีไปที่เกาะฮอกไกโด ตระกูลโทกุงาวะจึงหมดผู้สนับสนุน สิ้นสุดการปกครองของตระกูลโทกุงาวะกว่า 265 ปี และเข้าสู่การพัฒนาประเทศในสมัยเมจิ

กล่าวได้ว่า การที่บรรดาไดเมียวและซามูไรจากแคว้นรอบนอกเหล่านี้มีบทบาทสำคัญในประวัติศาสตร์ญี่ปุ่นในช่วงเวลานี้ ขณะที่ขุนนางจากแคว้นอื่นๆ กว่าสองร้อยแคว้นยังคงนิ่งเฉยนั้น เป็นเพราะแคว้นรอบนอกเหล่านี้เป็นแคว้นใหญ่และมีโอกาสที่จะทำได้สำเร็จ แคว้นซะสึมะและโชชูมีกำลังคนมากและอยู่ห่างไกลจากศูนย์อำนาจที่เอโดะ และมีการรวมตัวกันดี นอกจากนั้นแคว้นเหล่านี้มีความรู้สึกต่อต้านรัฐบาลโทกุงาวะมาเป็นเวลานาน ที่สำคัญที่สุดคือแคว้นเหล่านี้มีเศรษฐกิจดีจึงสามารถซื้ออาวุธที่มีประสิทธิภาพจากตะวันตกมาใช้ได้ และร่วมมือกับราชสำนักที่เกียวโตเพื่อต่อต้านอำนาจของโชกุน ดังในกรณีของแคว้นโชชูที่มีชัยชนะเหนือกองทัพของโชกุนได้ใน ค.ศ.1866 นอกจากนี้ ยังมีการร่วมมือกันอย่างแน่นแฟ้นระหว่างแคว้นต่างๆ เพื่อต่อต้านโชกุน ทำให้กำลังเข้มแข็งยิ่งขึ้น และในที่สุดก็สามารถกดดันโชกุนและยึดอำนาจในโตเกียวได้

2.3 วิเคราะห์การสิ้นสุดอำนาจของตระกูลโทกุงาวะ

ระบบการเมืองการปกครองของตระกูลโทกุงาวะมีประสิทธิภาพมาก ทำให้รัฐบาลโทกุงาวะปกครองประเทศอย่างมั่นคงมาเป็นเวลาสองร้อยกว่าปี แต่ในทางตรงข้าม ระบบการปกครองและกฎเกณฑ์ที่เข้มงวดของรัฐบาล ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญในทุกด้าน และส่งผลให้รัฐบาลโชกุนเสื่อมอำนาจลงโดยที่ไม่ได้ตระหนักถึงมาก่อน

ด้านสังคม ระบบชนชั้นกำหนดฐานะบทบาทของคนในสังคมไว้อย่างแน่นอนตามจุดมุ่งหมายที่ต้องการให้สังคมอยู่คงที่ แต่กลับกลายเป็นสาเหตุสำคัญของการเปลี่ยนแปลงในชนชั้นนักรบ เนื่องจากการวางมาตรการต่างๆ ของรัฐบาล ทำให้ภายในประเทศเกิดความสงบสุขปราศจากสงคราม นักรบไม่ได้ทำหน้าที่ของตนจึงไม่ได้ผลตอบแทนจากสงคราม ทำให้ซามูไรยากจนลง การไม่มีศึกสงครามทำให้ซามูไรหันไปศึกษาหาความรู้มากขึ้น จึงเกิดความคิดเรื่องชาติศึกษา ชาตินิยม ส่วนไดเมียวมีฐานะยากจนลงเช่นกันเนื่องจากการถูกควบคุมจากรัฐบาลโชกุนทั้งทางเศรษฐกิจ การดำรงชีวิต การที่ไดเมียวต้องเดินทางมายังเมืองเอโดะทุกปี และการที่รัฐบาลออกกฎให้ไดเมียวบริจาคทรัพย์เพื่อสร้างโครงการสาธารณะต่างๆ ทำให้มีค่าใช้จ่ายมาก แต่ไดเมียวที่อยู่บริเวณแคว้นรอบนอกมีการทำการค้ากับต่างชาติ ทำให้เป็นกลุ่มที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดีและเรียนรู้ความก้าวหน้าของชาติตะวันตก ซึ่งกลุ่มนี้ได้กลายเป็นผู้นำการเคลื่อนไหวเพื่อล้มล้างอำนาจโชกุน

ความสัมพันธ์ระหว่างไดเมียวกับซามูไร ทั้งในเรื่องความใกล้ชิด การจงรักภักดีระหว่างเจ้านายกับลูกน้องที่เคยยึดปฏิบัติมาก็ผ่อนคลายลงไป เพื่อความอยู่รอดทำให้ซามูไรบางคนต้องกู้ยืมเงินพ่อค้า บางคนกลายเป็นซามูไรพเนจรก่อปัญหาแก่บ้านเมือง ขณะที่พ่อค้าซึ่งเป็นชนชั้นต่ำในสังคมมีฐานะร่ำรวยกลายเป็นที่พึ่งพิงด้านเศรษฐกิจของชนชั้นนักรบ ทำให้เกิดความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดระหว่างชนชั้นนักรบและพ่อค้า ระบบชนชั้นที่เข้มงวดผ่อนคลายลง

ด้านเศรษฐกิจ ระบบซันกินโกไตที่มีจุดประสงค์เพื่อควบคุมอำนาจของไดเมียว โดยเฉพาะการที่โชกุนกำหนดให้ไดเมียวเดินทางมารายงานตัวที่เมืองเอโดะเป็นประจำ มีส่วนส่งเสริมการเติบโตของเศรษฐกิจภายใน ทั้งในด้านการใช้ระบบเงินตรา การเกิดเมืองการค้า การพัฒนาจากพ่อค้าคนกลางมาเป็นเจ้าของกิจการของพ่อค้า การเป็นเจ้าของกิจการกู้ยืมและแลกเปลี่ยนเงิน และทำให้พ่อค้าเข้ามากุมอำนาจทางเศรษฐกิจของประเทศ แต่สำหรับชาวนาซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศนั้นกลับต้องประสบปัญหาเศรษฐกิจ เนื่องจากเป็นผู้จ่ายภาษีให้แก่รัฐ โดยที่รัฐบาลไม่ได้ช่วยเหลือเมื่อเกิดปัญหา ดังนั้นจึงเกิดการจลาจลของชาวนาหลายครั้งตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 18

ด้านการเมือง การดำเนินนโยบายอยู่โดดเดี่ยว การควบคุมไดเมียวอย่างเข้มงวด โดยเฉพาะการห้ามไดเมียวมีป้อมปราการ ปืนใหญ่ เรือรบ ส่งผลต่อการพัฒนาประสิทธิภาพกองทัพมาก อาวุธหลักที่ญี่ปุ่นมีในขณะนั้นคือดาบ ขณะที่ชาติตะวันตกใช้เรือปืนและอาวุธปืน ทำให้ญี่ปุ่นไม่มีความพร้อมในการป้องกันประเทศ ดังนั้นเมื่อพลเรือจัตวาเพอร์รีเข้ามาพร้อมกับเรือรบที่ทันสมัยที่ญี่ปุ่นไม่เคยเห็นมาก่อน ทำให้เกิดความตื่นตระหนกในหมู่ชาวญี่ปุ่น และกลายเป็นจุดที่ทำให้เกิดความแตกแยกทางความคิดในการแก้ปัญหา จนนำไปสู่การสิ้นสุดของโชกุนโทกุงาวะ

สรุป

การรวมอำนาจที่เด็ดขาดในสมัยโทกุงาวะจนปราศจากสงครามกลางเมือง และการปิดประเทศญี่ปุ่นในช่วง ค 1854-ศ. 1639.ทำให้ญี่ปุ่นเกิดเอกภาพทางการเมืองและวัฒนธรรมสูง รวมทั้งเกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ โดยมีการขยายตัวทางการเกษตร การเกิดเมืองการค้าสำคัญ ชนชั้นพ่อค้ามีบทบาทมากขึ้น และเกิดวัฒนธรรมใหม่ของชนชั้นพ่อค้า ขณะที่บทบาทของซามูไรในฐานะนักรบมีความสำคัญลดลงเพราะบ้านเมืองปราศจากสงคราม ซามูไรจึงหันไปศึกษาความรู้ทั้งความรู้แบบตะวันตกจากชาวดัตช์และการศึกษาประวัติศาสตร์ของญี่ปุ่น ซึ่งทำให้เกิดคำถามถึงอำนาจของโชกุนที่ขึ้นมาแทนที่จักรพรรดิที่สืบเชื้อสายมาจากเทพเจ้าแห่งดวงอาทิตย์ตามความเชื่อดั้งเดิมของญี่ปุ่นเกิดความรู้สึกชาตินิยมและความภาคภูมิใจในความเก่าแก่ของชนชาติญี่ปุ่น

ในปลายสมัยโทกุงาวะญี่ปุ่นเผชิญกับการขยายอำนาจเข้ามาของชาติตะวันตกที่ต้องการให้ญี่ปุ่นเปิดประเทศ ซึ่งนอกจากเกี่ยวข้องกับความมั่นคงปลอดภัยของญี่ปุ่นแล้ว การยอมเปิดประเทศยังส่งผลต่อความมั่นคงของโชกุนโทกุงาวะในเวลาต่อมา เพราะบรรดาซามูไรหัวก้าวหน้าในหลายแคว้นรวมตัวกันเรียกร้องอำนาจคืนให้กับจักรพรรดิ จนนำไปสู่การสิ้นสุดระบบโชกุน และฟื้นฟูอำนาจของจักรพรรดิขึ้นมาอีกครั้งในสมัยเมจิ

[1] G.B. Sansom. (1950). *The Western World and Japan*. pp. 212-213.

[2] Andrew Gordon. (2014). *op.cit.* p. 50.

[3] ดับเบิลยู จี. บิสลีย์. (2543). *ประวัติศาสตร์ญี่ปุ่นสมัยใหม่.* หน้า 94-97.

[4] James L. Huffman. (2014). *Modern Japan: A History in Documents*. p.42.

[5] Andrew Gordon. (2014). *op.cit.* pp. 50 – 51.

[6] *Ibid.* p. 29.

[7] Jonathan N Lipman & et.al. (2011). *op.cit.* p. 127.

[8] *Ibid.* p. 162.

[9] Andrew Gordon. (2014). *op.cit.* p. 32.

[10] *Ibid.* p. 31.

[11] *Ibid.* p. 51.

[12] *Ibid.* p. 52.

[13] ฮิวจ์ บอร์ตัน. (2526). *ศตวรรษใหม่ของญี่ปุ่น: จากเปอรี่ถึงปัจจุบัน* .หน้า 88.

[14] *แหล่งเดิม.* หน้า 89.

ภาคที่ 2 การปรับตัวของเอเชียตะวันออก

ภาคที่ 2 การปรับตัวของเอเชียตะวันออก อภิปรายประเด็นสำคัญๆ เกี่ยวกับการปรับตัวของเอเชียตะวันออกในยุคจักรวรรดินิยมตะวันตก ชาติตะวันตกขยายอิทธิพลเข้ามาในจีนก่อนญี่ปุ่น แต่การปรับตัวของญี่ปุ่นเกิดขึ้นก่อนจีน ส่วนเกาหลีการปรับตัวช้าสุดด้วยปัจจัยหลายประการทั้งจากปัจจัยภายในด้านความคิดของราชสำนักและการแตกแยกของชนชั้นปกครอง และปัจจัยภายนอกจากการขยายอิทธิพลของจีนและญี่ปุ่นในเกาหลี

การอภิปรายในประเด็นนี้นอกจากจะทำให้เข้าใจการตอบสนองของรัฐในเอเชียตะวันออกต่อการเข้ามาของลัทธิจักรวรรดินิยมแล้ว ยังทำให้เข้าใจปัจจัยที่มีผลต่อพัฒนาการที่แตกต่างกันของรัฐในเอเชียตะวันออก โดยจะวิเคราะห์ถึงปัจจัยที่มีผลต่อการปรับตัวที่แตกต่างกันของจีน ญี่ปุ่น เกาหลี ทั้งปัจจัยด้านความคิดทัศนคติของชนชั้นนำ และสถานการณ์ภายในประเทศที่มีผลต่อการปรับตัว โดยในช่วงเวลานี้เกาหลีกลายเป็นส่วนหนึ่งในแข่งขันอำนาจกันของจีนและญี่ปุ่น

บทที่ 4
การปรับตัวของจีน
ในยุคจักรวรรดินิยม

หลังแพ้สงครามฝิ่นครั้งที่ 1 จีนต้องทำสนธิสัญญาที่ไม่เท่าเทียมกันกับชาติตะวันตกหลายชาติ ทำให้จีนต้องเปิดเมืองท่าเพิ่มขึ้น เสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขต และชาติตะวันตกได้รับสิทธิการเป็นชาติที่ได้รับอนุเคราะห์อย่างยิ่ง สนธิสัญญากับชาติตะวันตกทำให้จีนอยู่ในสภาพเสียเปรียบทางการศาล เสียสิทธิการปกครองดินแดน เสียผลประโยชน์ทางการค้า และทำให้ชาติตะวันตกขยายอิทธิพลในจีนมากขึ้น ขณะเดียวกันก็ส่งผลต่อสภาพเศรษฐกิจและสังคมของจีน ราชสำนักต้องนำเงินจำนวนมากมาใช้ในการสงครามและการเสียค่าปฏิกรรมสงครามทำให้ต้องเก็บภาษีประชาชนมากขึ้น และเมื่อชาวตะวันตกเข้ามาในจีนเพิ่มขึ้นก็มีผลกระทบโดยตรงต่อประชาชนด้านสังคมและเศรษฐกิจ ทำให้ชาวจีนเกิดความไม่พอใจรัฐบาลของตน ประกอบกับความขัดแย้งภายในของจีนทั้งจากประเด็นเศรษฐกิจ ผลประโยชน์ทางภาษี ชนกลุ่มน้อย ทำให้เกิดกบฏภายในหลายครั้ง เกิดความไม่สงบไปทั่วประเทศ ปัญหาภายในและความสัมพันธ์กับต่างชาติทำให้ชนชั้นปกครองของจีนเห็นถึงความจำเป็นในการพัฒนาประเทศให้เข้มแข็งที่เริ่มตั้งแต่ทศวรรษ 1860 ผู้ที่มีบทบาทสำคัญคือขุนนางส่วนภูมิภาคและปัญญาชน ส่วนราชสำนักชิงยังไม่ได้ให้การสนับสนุนมากนัก

1. ปัญหาภายในของจีนในคริสต์ศตวรรษที่ 19

ก่อนที่จีนจะพ่ายแพ้สงครามฝิ่นครั้งที่ 2 ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความอ่อนแอและความตกต่ำของรัฐบาลจีนนั้น จีนประสบปัญหาต่างๆ มาตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 และลุกลามมากขึ้นในครึ่งแรกของคริสต์ศตวรรษที่ 19 ปัญหาสำคัญ คือ ปัญหาชีวิตความเป็นอยู่ที่ยากลำบากของชาวนาจากการขาดแคลนที่ดินทำกิน ปัญหาการฉ้อราษฎร์บังหลวงที่นำมาซึ่งการขูดรีดชาวนา และปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำ จนนำมาซึ่งการจลาจลต่อต้านรัฐบาลในหลายพื้นที่หลายครั้ง

1.1 ปัญหาสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน

การขาดแคลนที่ดินทำกินเป็นปัญหาของจีนมาทุกยุคสมัย แต่ในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ปัญหานี้เพิ่มมากขึ้น เพราะเป็นผลจากการเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากรในประเทศที่ไม่สัมพันธ์กับจำนวนที่ดินทำกิน ในช่วงเวลาอันสงบสุขในยุคต้นของราชวงศ์ชิงจำนวนประชากรเพิ่มขึ้นจาก 275 ล้านคน ใน ค.ศ. 1779 เป็น 400 กว่าล้านคนในต้นทศวรรษ 1860[1] ทำให้จำนวน

ที่ดินทำกินที่มีจำกัดอยู่แล้วไม่ได้สัดส่วนกับจำนวนประชากร รวมทั้งการครอบครองที่ดินอยู่ในมือของคนส่วนน้อยที่เป็นเจ้าที่ดิน-ขุนนาง ชาวนาส่วนใหญ่ต้องเช่าที่ดินทำกิน และหากผลผลิตไม่ดีก็ไม่มีเงินจ่ายภาษี ค่าเช่าที่ดิน หรือชดใช้หนี้สินที่กู้ยืมมา ทำให้ความเป็นอยู่ของชาวนายากลำบาก ปัญหาการฉ้อราษฎร์บังหลวงและขูดรีดภาษีเพิ่มมากขึ้นเพราะขุนนางมีอำนาจมากขึ้น ทำให้ชาวนารวมตัวต่อต้านรัฐบาลอยู่บ่อยครั้ง กบฏชาวนาครั้งสำคัญคือ กบฏลัทธิบัวขาว (ค.ศ.1796 – 1804) ที่ขยายไปหลายพื้นที่ ราชสำนักต้องใช้เงินมหาศาลในการปราบปรามทำให้สูญเสียงบประมาณแผ่นดินจำนวนมาก

ก่อนสงครามฝิ่นครั้งที่ 1 จีนมีปัญหาเศรษฐกิจจากการไหลออกของเงินตำลึงจีนที่ถูกนำไปซื้อฝิ่น การติดฝิ่นของคนทุกชนชั้น ปัญหาอุทกภัยในเขตแม่น้ำหวงเหอและแม่น้ำหวยที่มีผู้คนเดือดร้อนจำนวนมาก ปัญหาจากการผูกขาดการค้าเกลือของรัฐบาลที่ไร้ประสิทธิภาพและมีการทุจริตทำให้การค้าเกลือเถื่อนเพิ่มขึ้น นักศึกษาประสบความลำบากในการเข้ารับราชการเพราะการเล่นพรรคเล่นพวกและติดสินบน การฉ้อราษฎร์บังหลวงเพิ่มขึ้นเมื่อการปกครองของราชสำนักไม่เข้มแข็งเหมือนก่อน

หลังสงครามฝิ่นครั้งที่ 1 ปัญหาของชนชั้นล่างเพิ่มมากขึ้น ผู้ที่เดือดร้อนที่สุด คือ ชาวนาเพราะถูกรีดภาษีและค่าเช่าที่ดินแพง ชาวนาส่วนใหญ่ไม่มีที่ดินทำกิน เจ้าที่ดินคนเดียวมีครอบครัวชาวนาเช่าที่ดินกว่าร้อยครอบครัว เจ้าหน้าที่รัฐกดขี่ข่มเหงและขูดรีดภาษีเพิ่มโดยอ้างว่าต้องนำไปจ่ายค่าปฏิกรรมสงครามและเก็บไว้เป็นงบประมาณของประเทศ ทั้งยังเกิดภัยธรรมชาติซ้ำเติม ชาวนาในหลายพื้นที่จึงรวมตัวต่อต้านรัฐบาลและเข้าร่วมกับกลุ่มกบฏ จนเกิดกบฏลุกลามไปทั่วประเทศตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 ยาวนานกว่า 20 ปี ซึ่งสร้างความตกต่ำอ่อนแอให้กับราชวงศ์ชิงมากขึ้นไปอีก ผู้ต่อต้านซึ่งเป็นชาวจีนฮั่นและชาวจีนชาติพันธุ์ต่างๆ มีความเชื่อว่าสวรรค์กำลังจะถอนอาณัติหรืออำนาจที่ให้ไว้แก่ราชวงศ์ชิงของชาวแมนจูในการปกครองประเทศ ซึ่งเป็นความเชื่อในแนวคิดการเมืองแต่ดั้งเดิมของจีนเรื่องอาณัติสวรรค์และวัฏจักรราชวงศ์

1.2 การต่อต้านราชสำนักชิง

ตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 การต่อต้านราชสำนักเพิ่มมากขึ้น กลุ่มกบฏที่ก่อการและมีบทบาทมากในช่วงนี้ ได้แก่ กบฏไท่ผิง (The Taiping Rebellion, ค.ศ. 1850 -1864) กบฏเหนียน (The Nian Rebellion, ค.ศ. 1851-1868) และกบฏมุสลิม (Muslim Rebellion, ค.ศ. 1855-1873)

กบฏไท่ผิง (ค.ศ. 1850–1864) เป็นกลุ่มที่มีความเข้มแข้งและสร้างปัญหาให้กับราชวงศ์ชิงอย่างมาก เพราะกลุ่มกบฏขยายตัวอยู่ในเขตลุ่มแม่น้ำฉางเจียงซึ่งเป็นแหล่งเกษตรกรรมและเส้นทางค้าขายที่สำคัญของประเทศ กลุ่มกบฏมีการรวมตัวอย่างเป็นระบบ มี

การจัดการที่ดี กองทัพมีระเบียบวินัยและเข้มแข็ง รวมทั้งสามารถชักจูงประชาชนให้เข้าร่วมกับกลุ่มกบฏได้เป็นจำนวนมาก

สาเหตุของกบฏเกิดจากความไม่พอใจในความไม่เท่าเทียมกันในสังคม ปัญหาความยากจนของชาวนา ปัญหาความแตกต่างด้านเชื้อชาติระหว่างชาวจีนแคะ (ฮักกา) เชื้อชาติเดียวกับพวกไท่ผิงกับชาวจีนฮั่น ซึ่งชาวจีนแคะเห็นว่าตนถูกกดขี่และไม่ได้รับการดูแลช่วยเหลือเท่าเทียมกับชาวฮั่น

ผู้นำในการก่อกบฏ คือ หง ซิ่วฉวน (Hong Xiuquan ค.ศ. 1814–1864) ชาวจีนแคะในมณฑลกว่างซี มีอาชีพครู สอบเข้ารับราชการไม่ผ่านถึง 3 ครั้ง ทำให้เสียใจจนล้มป่วย เมื่อหายป่วยได้เปลี่ยนไปนับถือศาสนาคริสต์ โดยเชื่อว่าตนเองเป็นผู้ได้รับมอบหมายจากพระเจ้าให้มาช่วยเหลือผู้อื่น และประกาศว่าพระเยซูเป็นพี่ชายของตน[2] หง ซิ่วฉวนเริ่มเผยแพร่ความคิดไปยังชาวบ้านชาวนาที่มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ยากลำบาก และได้รับความเลื่อมใสศรัทธามากขึ้น ทั้งนี้อาจเป็นเพราะ หง ซิ่วฉวน เป็นคนมีการศึกษา เป็นครู ซึ่งเป็นที่ยกย่องในสังคมจีนอยู่แล้ว และแนวความคิดที่เขาเผยแพร่ก็เป็นนโยบายที่เน้นความเสมอภาคเท่าเทียมและการจัดสรรที่ดิน ทำให้ชาวบ้านสนใจจนเข้าร่วมกับหง ซิ่วฉวน มากขึ้น จากนั้นเริ่มก่อการจลาจลจากทางใต้ที่มณฑลกว่างซี ขึ้นไปทางเหนือจนถึงมณฑลหูหนาน ไท่ผิงยึดได้เมืองต่างๆ จำนวนมาก และตั้งหนานจิงเมืองหลวงเก่าของจีนเป็นศูนย์กลาง

เมื่อขยายพื้นที่ได้มากขึ้นและมีสมาชิกมากขึ้น หง ซิ่วฉวน จึงประกาศตนเป็นกษัตริย์แห่งสวรรค์ หรือ เทียนหวาง (Tian Wang) แห่งอาณาจักรไท่ผิงเทียนกว๋อ (Taiping Tian Guo) หรือ อาณาจักรแห่งสวรรค์ที่มีสันติสุขอันยิ่งใหญ่ ตั้งเมืองหลวงที่เมืองหนานจิงและเปลี่ยนชื่อเป็น เทียนจิง หมายถึง นครแห่งสวรรค์ มีกองทัพ กฎหมาย และเงินตราของตนเอง

อุดมการณ์ของกลุ่มไท่ผิง คือ ต่อต้านลัทธิขงจื่อ ต่อต้านราชวงศ์ชิง ต่อต้านการนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ต่อต้านระบบศักดินา เน้นความเสมอภาคเท่าเทียม เช่น ผู้หญิงเข้ารับราชการได้ ยกเลิกประเพณีโบราณ เช่น การสอบรับราชการ การรัดเท้าสตรี การแต่งงานแบบคลุมถุงชน จัดให้มีการปฏิรูปการเกษตร การจัดสรรที่ดินโดยทุกครอบครัวในกลุ่มไท่ผิงได้รับการจัดสรรที่ดินตามขนาดของครอบครัว และส่งเสริมให้เป็นรัฐสวัสดิการ ห้ามการสูบฝิ่น การมีโสเภณี การรื่นเริงและการดื่มสุรา [3]

กลุ่มไท่ผิงมีอุดมการณ์ในการปฏิวัติที่ชัดเจน ได้รับการสนับสนุนจากชาวนา และสร้างความสามัคคีได้เหนียวแน่นจึงยึดเมืองต่างๆ ได้ง่ายดาย จนกลายเป็นขบวนการกลุ่มใหญ่ที่ปราบได้ยาก แต่หลังจากเข้มแข็งอยู่นานนับสิบปีกลุ่มไท่ผิงก็อ่อนแอลงเพราะเกิดการแย่งชิงอำนาจกันเองและแตกแยกทางอุดมการณ์ เพราะเมื่อ หง ซิ่วฉวน ตั้งตนเป็นกษัตริย์ใช้ชีวิตอย่างหรูหรา ไม่ออกมาพบปะรวมกลุ่มกับชาวบ้านอย่างที่เคยทำมา ส่วนผู้นำคนอื่นๆ ก็มีความเป็นอยู่ที่สะดวกสบาย ละเลยหน้าที่ ผู้ที่ออกต่อสู้ก็คือทหารชั้นล่างและชาวบ้าน ทำให้เกิด

ความไม่พอใจกลุ่มผู้นำที่ทำตัวไม่ต่างจากชนชั้นสูงในราชสำนักชิง ทำให้กลุ่มไท่ผิงอ่อนแอลงหลังสงครามฝิ่นครั้งที่ 2 ราชสำนักชิงจึงร่วมมือกับชาติตะวันตกปราบกบฏไท่ผิงได้ในที่สุด

ในช่วงแรกชาติตะวันตกให้ความสนใจและชื่นชมสนับสนุนอุดมการณ์ของพวกไท่ผิง เช่น คาร์ล มากซ์ (Karl Marx) ชื่นชมอุดมการณ์ที่เน้นความเท่าเทียมและการจัดสรรที่ดินของไท่ผิง[4] แต่ต่อมาชาติตะวันตกช่วยราชสำนักชิงปราบกบฏไท่ผิง เพราะการประกาศห้ามสูบฝิ่นและให้ฝิ่นเป็นสิ่งผิดกฎหมายของกลุ่มไท่ผิงขัดขวางผลประโยชน์ของชาติตะวันตก อีกทั้งกลุ่มกบฏยึดพื้นที่บริเวณแม่น้ำฉางเจียง ซึ่งเป็นเส้นทางการค้าของชาติตะวันตกโดยเฉพาะอังกฤษ กบฏที่เกิดขึ้นเป็นเวลานานนับสิบปีจึงขัดขวางการค้าของชาติตะวันตก

กบฏไท่ผิงเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ราชวงศ์ชิงเสื่อมเร็วขึ้น เพราะทางการจีนต้องทุ่มเทกำลังคน กำลังเงิน และอาวุธจำนวนมากมาปราบกบฏที่ยาวนานกว่า 14 ปี ความเข้มแข็งในช่วงแรกของไท่ผิงและอุดมการณ์ที่เน้นความเท่าเทียม ประกอบกับความเสื่อมศรัทธาในขุนนางราชสำนักชิงที่มีปัญหาการฉ้อราษฎร์บังหลวง และการไร้ประสิทธิภาพในการปราบปรามการทุจริตของราชสำนัก ทำให้ประชาชนจำนวนมากศรัทธาไท่ผิงและเข้าร่วมด้วย การจลาจลที่เกิดขึ้นในบริเวณกว้างทำให้มีประชาชนเดือดร้อนไปทั่ว และทำให้ความมั่นคงของราชสำนักสั่นคลอน

การปราบกบฏทำให้เกิดการถ่ายโอนอำนาจไปสู่ส่วนภูมิภาค และทำให้เกิดแนวคิดในการทำตนเองให้เข้มแข็งด้วยการเลียนแบบชาติตะวันตก เพราะขุนนางส่วนกลางที่เป็นข้าหลวงในมณฑลต่างๆ ที่ปราบกบฏ เช่น เจิ้ง กั๋วฝาน (Zeng Guofan ค.ศ.1811-1872) ที่มณฑลเจียงซี หลี่ หงจาง (Li Hongzhan .ค.ศ,1823-1901) ที่มณฑลเจียงซู จั้ว จงถัง (Zuo Zhongtang ค.ศ. 1812-1885) ที่มณฑลเจ้อเจียง ได้ใช้อาวุธของชาติตะวันตก และได้ร่วมกับกองทัพของชาติตะวันตกในการปราบกบฏไท่ผิง จึงได้เห็นความก้าวหน้าด้านอาวุธยุทโธปกรณ์ของชาวตะวันตก และตระหนักถึงความจำเป็นในการต้องปรับปรุงบ้านเมือง

กบฏเหนียน (ค.ศ.1851–1868) มีจุดเริ่มต้นมาตั้งแต่ทศวรรษ 1790 ในบริเวณพื้นที่มณฑลซานตง เจียงซู หูหนาน และอานฮุย ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากอุทกภัยในเขตแม่น้ำหวงเหอ ในช่วง 50 ปีแรกของคริสต์ศตวรรษที่ 19 กบฏเหนียนเติบโตและเข้มแข็งขึ้น ผู้เข้าร่วมกลุ่มกบฏ คือ ชาวนายากจน และสมาชิกของสมาคมลับต่างๆ สมาชิกในบางพื้นที่เข้าร่วมมือกับกบฏกลุ่มอื่นๆ เช่น กบฏบัวขาว (The White Lotus Rebellion) และพวกที่ต่อต้านการผูกขาดการค้าเกลือของรัฐบาล

สาเหตุของการก่อกบฏและเป้าหมายทางการเมืองไม่ชัดเจนเหมือนไท่ผิง แต่สาเหตุส่วนใหญ่มาจากความยากจน และการถูกกดขี่จากเจ้าหน้าที่รัฐ[5] จุดประสงค์ของกบฏเหนียน คือ ล้มล้างราชวงศ์แมนจู สนับสนุนการค้าและการปกครองท้องถิ่น พวกเหนียนพยายามตั้งชุมชนในที่ที่ปลอดภัยโดยมีกองทหารขนาดเล็กทำหน้าที่ดูแลลาดตระเวน สร้างกำแพงหมู่บ้าน ตั้งกลุ่มดูแลธัญญาหารประจำหมู่บ้าน บางครั้งก็เข้ายึดครองธัญญาหารของหมู่บ้านใกล้เคียง

หรือขายอาหารราคาถูกให้ชาวบ้านเพื่อจูงใจให้ชาวบ้านเข้าร่วมกับพวกเหนียน การปฏิบัติการต่อต้านรัฐบาลมีหลายวิธี เช่น ขโมยพาหนะขนส่งของพ่อค้าเกลือของรัฐ ลักพาตัวเจ้าที่ดินร่ำรวยไปเรียกค่าไถ่ ปล้นคุกเพื่อช่วยพรรคพวกและปล่อยนักโทษ

ราชสำนักแต่งตั้งให้ เจิ้ง กั๋วฝาน เป็นแม่ทัพปราบกบฏ เจิ้ง กั๋วฝาน ใช้ทั้งวิธีการสู้รบและพยายามจูงใจให้ชาวบ้านในท้องถิ่นต่างๆ กลับมาภักดีต่อราชวงศ์ชิง และเลือกหัวหน้าหมู่บ้านคนใหม่ที่เป็นคนที่ภักดีต่อราชวงศ์ แต่วิธีนี้ล้มเหลว เพราะข้าหลวงในมณฑลที่กบฏเหนียนก่อการไม่ร่วมมืออย่างเต็มที่ และเพราะเจิ้ง กั๋วฝาน ปลดทหารในกองทัพที่ดีที่สุดของตนไปหลายคนจากการล้มเหลวในการสู้รบกับกบฏที่หนานจิง เจิ้ง กั๋วฝานจึงแต่งตั้งให้ทหารคนสนิท คือ หลี่ หงจาง เป็นข้าหลวง 3 มณฑล คือ มณฑลเจียงซู เจียงซี และอานฮุย หลี่ หงจาง สร้างผลงานนำเงินภาษีมาสนับสนุนกองทัพได้ ราชสำนักจึงสลับตำแหน่งของเจิ้ง กั๋วฝานกับหลี่ หงจาง ทำให้เจิ้ง กั๋วฝาน เป็นข้าหลวง 3 มณฑล ส่วนหลี่ หงจางเป็นผู้บัญชาการกองทัพปราบกบฏ[6] หลังการสู้รบอย่างหนักในหลายพื้นที่ ใน ค.ศ.1868 กองทัพราชวงศ์ชิงสามารถปราบกบฏเหนียนได้ในที่สุด หลี่ หงจาง และ เจิ้ง กั๋วฝาน ได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้ปกป้องอันยิ่งใหญ่ของราชวงศ์ เจิ้ง กั๋วฝานเสียชีวิตเมื่อ ค.ศ. 1872 ส่วนหลี่ หงจาง ต่อมาเป็นขุนนางที่มีอำนาจสูงสุดในราชสำนักชิงนานกว่า 30 ปี

กบฏมุสลิม (ค.ศ. 1855–1873) ชาวมุสลิมในจีนเรียกอีกชื่อว่า ชาวหุย (Hui) พวกหุยเริ่มก่อการต่อต้านรัฐบาลในมณฑลหยุนหนาน (Yunnan) ทางใต้ของจีนใน ค.ศ. 1855 ซึ่งเป็นช่วงที่กบฏไท่ผิงและกบฏเหนียนก่อการอยู่

สาเหตุของการก่อกบฏ คือ เพื่อต่อต้านการเก็บภาษีที่ดินที่หนัก และไม่พอใจเรื่องผลประโยชน์การทำเหมืองแร่ทอง แร่เงิน ที่ทางการได้ผลประโยชน์มากแต่คนในท้องถิ่นยากจน พวกหุยยึดเมืองต้าหลี่ (Dali) เมืองสำคัญทางตะวันตกของเมืองคุนหมิง (Kunming) เมืองหลวงของมณฑลหยุนหนานไว้ได้ แต่ยึดครองได้ไม่นานกองทัพรัฐบาลก็ยึดคืนได้ ที่เมืองต้าหลี่ ตู้เหวินซิ่ว (Du Wenxiu) ตั้งตนเป็นสุลต่านสุไลมาน ตั้งรัฐผิงหนาน (Pingnan Guo) หรืออาณาจักรสันติสุขทางใต้ เลียนแบบกบฏไท่ผิง แต่ใน ค.ศ.1873 ถูกปราบได้ กบฏมุสลิมยังขยายไปยังพื้นที่อื่นทางตะวันตกเฉียงเหนือ เช่น มณฑลกานสู ทางใต้ของมณฑลส่านซี ภายหลังเมื่อรัฐบาลปราบกบฏไท่ผิงและกบฏเหนียนได้แล้วก็หันมาปราบกบฏมุสลิมจนแตกพ่ายไปในที่สุด

นอกจากกบฏทั้งสามกลุ่มแล้ว ในช่วงเวลานี้ได้เกิดการจลาจลและสมาคมลับต่อต้านรัฐบาลหลายกลุ่ม เช่น สมาคมมีดเล็กหรือเสี่ยวเตา ฮุ่ย (Xiaodao Hui) เกิดจลาจลทั่วเมืองต่างๆ หลายสิบครั้ง การจลาจลจำนวนมากและกว้างขวาง ทำให้จีนต้องยอมร่วมมือกับชาติตะวันตกในการปราบปราม ประกอบกับความพ่ายแพ้จากสงครามฝิ่น ทำให้ขุนนาง – นักปราชญ์จีนบางกลุ่ม เห็นความจำเป็นของการพัฒนาประเทศด้านกองทัพและอาวุธให้ทันสมัยตามแบบตะวันตก

2. การปรับตัวของจีนและบทบาทของขุนนาง–นักปราชญ์

การพ่ายแพ้สงครามฝิ่นทั้งสองครั้งและการถูกบังคับทำสนธิสัญญากับชาติตะวันตก ทำให้ชนชั้นปกครองจีนกลุ่มหนึ่งเห็นถึงความอ่อนแอของจีน และเกิดแนวคิดที่จะพัฒนาด้านอาวุธและกองทัพจีนให้ทันสมัยทัดเทียมชาติตะวันตก เรียกว่า การทำตนเองให้เข้มแข็ง (Self–strengthening) หรือการฟื้นฟูตนเองในรัชสมัยจักรพรรดิถงจื้อ (Tongzi Restoration) ผู้ที่มีบทบาทไม่ใช่จักรพรรดิถงจื้อ (ค.ศ. 1856–1875) หรือราชสำนัก แต่เป็นขุนนางส่วนภูมิภาคเป็นส่วนใหญ่ และเชื้อพระวงศ์บางคนที่เห็นความจำเป็นของการปฏิรูป

2.1 ความพยายามของขุนนาง–นักปราชญ์หลังสงครามฝิ่นครั้งที่ 1

การพ่ายแพ้สงครามฝิ่นครั้งที่ 1 ไม่ได้ทำให้ราชสำนักชิงตระหนักถึงความอ่อนแอของตนหรือเห็นความจำเป็นของการปรับปรุงประเทศ เพราะราชสำนักชิงมีแนวคิดว่าการที่จีนยอมทำสนธิสัญญากับชาติตะวันตกนั้นเป็นความเมตตากรุณาของจีน และในประวัติศาสตร์ของจีนหลายราชวงศ์ได้ใช้วิธีการเช่นนี้ในการติดต่อสัมพันธ์กับชนเชื้อชาติอื่นๆ ที่จีนเรียกว่าพวกนอกกำแพง เช่น ราชสำนักจีนในอดีตได้ส่งบรรณาการให้ชนกลุ่มน้อยตามชายแดน หรือพระราชทานเจ้าหญิงจีนให้ไปเสกสมรสกับกษัตริย์ของชนกลุ่มน้อย เพื่อเจริญไมตรีและป้องกันปัญหาบริเวณชายแดน

หลังสงครามฝิ่นครั้งที่ 1 ชนชั้นนำบางคนเห็นความจำเป็นว่าจีนควรต้องปรับปรุงประเทศ จึงมีแนวคิดต้องการพัฒนากองทัพและอาวุธของจีนให้ทันสมัย และสร้างไมตรีกับชาติตะวันตก โดยขุนนาง– ปัญญาชนจีนกลุ่มนี้ที่มีบทบาท เช่น หลิน เจ้อสวี เว่ย หยวน (Wei Yuan) ฉี อิง (Qi Ying) และสวี จี้หยู (Xu Jiyu) ซึ่งมีแนวคิดว่า ต้องใช้วิธีของพวกอนารยชนมาควบคุมอนารยชนเพื่อทำให้จีนเข้มแข็ง หมายถึง การลอกเลียนความเจริญของชาติตะวันตกเพื่อนำมาใช้ควบคุมชาวตะวันตกนั่นเอง แต่อีกกลุ่มคือกลุ่มที่ต้องการต่อต้านชาติตะวันตก

หลิน เจ้อสวี สอบคัดเลือกขุนนางได้ระดับจิ้นซือซึ่งเป็นขั้นสูงสุดเมื่อ ค.ศ.1811 เข้ารับราชการตำแหน่งผู้รวบรวมเอกสารในราชบัณฑิตยสถานฮานหลิน เป็นผู้ควบคุมการสอบเข้ารับราชการประจำมณฑลหยุนหนาน เป็นผู้ตรวจสอบและควบคุมเกลือในมณฑลเจ้อเจียง เป็นข้าหลวงดูแลด้านการศาลและการเงินในมณฑลเจียงซู เป็นข้าหลวงใหญ่มณฑลเจียงซูและหูกว่าง เมื่อ ค.ศ.1837 ใน ค.ศ.1838 ได้รับแต่งตั้งเป็นข้าหลวงใหญ่ประจำมณฑลกว่างตงเพื่อปราบการค้าฝิ่น

การที่ต้องเผชิญหน้ากับอังกฤษในสงครามฝิ่นและจีนต้องพ่ายแพ้เพราะอาวุธของจีนไม่สามารถสู้กับอังกฤษได้นั้น ทำให้หลิน เจ้อสวีเห็นความสำคัญในการพัฒนาประสิทธิภาพของอาวุธและกองทัพของจีนให้ทันสมัย แนวคิดของหลิน เจ้อสวี ในเรื่องนี้เห็นได้จากจดหมายที่หลินเขียนถึงเพื่อนชื่อ อู๋ ฉือสวี (Wu Cixu) เมื่อหลินถูกปลดออกจากตำแหน่งข้าหลวงมณฑล

กว่างตงและถูกเนรเทศไปยังเมืองอี้หลี หลินกล่าวถึงความเข้มแข็งของกองทัพชาติตะวันตก และเห็นว่าสิ่งสำคัญที่สุดสำหรับจีนก็คือ เรือปืน และกองทัพเรือ[7] แต่หลินไม่ได้เปิดเผยความคิดนี้ต่อสาธารณชนเนื่องจากเกรงจะถูกกล่าวหาว่าเป็นผู้ต่อต้านราชวงศ์ชิง เพราะชื่นชมความทันสมัยของต่างชาติ

เว่ย หยวน (Wei Yuan ค.ศ.1794-1856) เป็นปัญญาชนหัวก้าวหน้า และเป็นบรรณาธิการหนังสือที่รวบรวมบทความเกี่ยวกับนโยบายการเมืองของราชวงศ์ชิง และพยายามส่งเสริมให้มีการปรับปรุงการทำงานให้ทันสมัยขึ้น[8] เว่ย หยวน สนใจสถานการณ์ของโลก ในผลงานของเขาที่ตีพิมพ์ใน ค.ศ. 1844 เรื่อง*ไห่ กว๋อ ตู้ จื่อ* หรือ *อักขรานุกรมภูมิศาสตร์ของประเทศทางทะเล* (Illustrated Gazetteer of the Maritime Countries) เสนอเรื่องราวความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับชาติตะวันตกในขณะนั้น โดยเน้นเรื่องภูมิศาสตร์ เขากล่าวถึงจุดประสงค์ของงานเขียนเล่มนี้ว่าเป็นการนำเสนอวิธีการตอบสนองต่อการคุกคามของชาติตะวันตก โดยใช้วิธีต่อสู้และควบคุมชาวต่างชาติที่จีนมองว่าเป็นพวกอนารยชน และหาแนวทางว่าทำอย่างไรจึงจะให้พวกอนารยชนต่อสู้กันเอง ควบคุมกันเอง และจะนำความเจริญทางกองทัพหรือวิทยาการต่างๆ ของชาวตะวันตกมาใช้ควบคุมชาวตะวันตกอีกชั้นหนึ่ง รวมทั้งต้องพัฒนากองทัพ อาวุธ และการทหารของจีนให้มีประสิทธิภาพ เพื่อที่จีนจะได้กลับมาเป็นชาติที่ยิ่งใหญ่เหมือนเดิม[9]

ในผลงานเรื่องนี้ เว่ย หยวน ใช้ข้อมูลที่มาจากต่างชาติโดยตรงมากกว่าจะใช้ข้อมูลที่ชาวจีนเขียนถึงต่างชาติ ซึ่งมักมีการบิดเบือนข้อมูลหรือเข้าข้างตนเอง ผลงานของเว่ย หยวน ได้รับการเผยแพร่ไปสู่กลุ่มขุนนางและปัญญาชนหัวก้าวหน้าบางส่วน ซึ่งจะมีอิทธิพลต่อชนชั้นปกครองของจีนในการตอบสนองต่อการคุกคามของชาติตะวันตกในเวลาต่อมา

ฉี อิง เป็นเชื้อพระวงศ์แมนจูที่ได้รับแต่งตั้งให้เป็นตัวแทนทางการจีนในการทำสนธิสัญญาหนานจิงกับอังกฤษ ฉี อิง ใช้นโยบายการทูตแบบประนีประนอมและเป็นมิตรกับชาติตะวันตก ให้ความสำคัญกับแนวคิดใช้อนารยชนควบคุมอนารยชน จึงผูกมิตรกับสหรัฐอเมริกาและฝรั่งเศสเพื่อให้ช่วยคานอำนาจกับอังกฤษ ซึ่งฉี อิง บันทึกไว้ว่า วิธีการที่จะเป็นไมตรีกับพวกอนารยชนและควบคุมพวกนี้ต้องปรับเปลี่ยนท่าทีของพวกเขา ด้วยการให้ความจริงใจและใช้วิธีการอันชาญฉลาดของจีน[10]

สวี จื้หยู หัวหน้าดูแลและควบคุมชาวต่างชาติในมณฑลฝูเจี้ยน เป็นขุนนางปัญญาชนที่ทำงานร่วมกับ ฉี อิง ในการกำหนดนโยบายความสัมพันธ์ของจีนกับชาติตะวันตกในเมืองเซียะเหมินและฝูโจว มณฑลฝูเจี้ยน การทำงานที่ต้องติดต่อกับชาติตะวันตกทำให้เขาได้รับข้อมูลใหม่ๆ ของชาติตะวันตก ซึ่งเขาสนใจแผนที่โลกเป็นพิเศษ และเสนอผลงานทางภูมิศาสตร์เรื่อง *การพรรณนาว่าด้วยสมุทรมณฑลโดยสังเขป* (A Brief Description of The Ocean Circuit) ตีพิมพ์เมื่อ ค.ศ.1850 หนังสือนี้ให้รายละเอียดด้านภูมิศาสตร์ สังคม ประวัติศาสตร์ การเมือง และเศรษฐกิจของชาติตะวันตก โดยเฉพาะอังกฤษและ

สหรัฐอเมริกาโดยสังเขป ซึ่งเขาเห็นว่าการขยายอำนาจของอังกฤษในดินแดนอเมริกาและอินเดียเป็นการเชื่อมโยงทางภูมิศาสตร์เป็นหลัก และใช้ข้อมูลทางประวัติศาสตร์มาเปรียบเทียบกับเหตุการณ์ในปัจจุบัน ทำให้เห็นความเปลี่ยนแปลงของชาติตะวันตกอย่างต่อเนื่อง สวี จี้หยูสนใจเรื่องการศึกษาแบบตะวันตกมากกว่าเรื่องการทหาร[11] รวมทั้งชื่นชมการเปิดกว้างและการยืดหยุ่นของระบบประธานาธิบดีและสภาคองเกรสของสหรัฐอเมริกา[12]

อย่างไรก็ตาม การปรับปรุงประเทศยังไม่เกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม เพราะขุนนาง–ปัญญาชนจีนส่วนใหญ่ยังยึดติดกับความเชื่อเดิมๆ คือ ลัทธิขงจื่อ การยึดมั่นธรรมเนียมประเพณี และความเชื่อมั่นในการเป็นอาณาจักรกลางของจีน ดังนั้นการดำเนินการอย่างจริงจังด้านการทำตนเองให้เข้มแข็งจึงเริ่มขึ้นหลังการพ่ายแพ้สงครามฝิ่นครั้งที่ 2 และต้องยอมให้ต่างชาติส่งทูตมาประจำที่เมืองหลวง

2.2 การปรับตัวของจีนตั้งแต่ทศวรรษ 1860 และบทบาทของขุนนาง

หลังจากจีนแพ้สงครามเป็นครั้งที่ 2 ในสงครามแอร์โรว์ หรือสงครามฝิ่นครั้งที่ 2 ต้องทำสนธิสัญญาเทียนจินและอนุสัญญาเป่ยจิงกับอังกฤษและฝรั่งเศส การพ่ายแพ้สงครามทำให้จีนต้องสูญเสียเกียรติภูมิและผลประโยชน์ต่างๆ ให้กับต่างชาติ ภายในประเทศยังเกิดความวุ่นวายจากกลุ่มกบฏต่างๆ ในหลายบริเวณของจีน สร้างความวุ่นวายในบ้านเมือง ความเสียหายต่อชีวิตทรัพย์สินและความมั่นคงของราชสำนักชิงอย่างยิ่ง ปัญหาเหล่านี้ทำให้ในต้นทศวรรษ 1860 ขุนนาง-ปัญญาชนกลุ่มหนึ่งเกิดแนวคิดในการฟื้นฟูประเทศ หรือ **การทำตนเองให้เข้มแข็ง** ด้วยการเลียนแบบชาติตะวันตกเพื่อพัฒนาประเทศ ผู้มีบทบาทเสนอแนวคิดฟื้นฟูประเทศ เช่น เจ้าชายกง และเฝิง กุ้ยเฟินในส่วนกลาง เจิ้ง กั๋วฝาน จั้ว จงถัง และ หลี่ หงจาง ในส่วนภูมิภาค

เฝิง กุ้ยเฟิน (Feng Guifen ค.ศ. 1809–1874) เป็นราชบัณฑิต และเป็นคนแรกที่กล่าวถึงการฟื้นฟูจีนด้วยการทำตนเองให้เข้มแข็ง แต่ผลงานเรื่อง *การศึกษาคำสอนอันแท้จริงจากอาจารย์สมัยราชวงศ์โจวตอนต้น* เขียนเมื่อ ค.ศ. 1861–1862 ไม่ได้รับการเผยแพร่จนเฝิง กุ้ยเฟิน เสียชีวิต ผลงานของเขาจึงได้รับการเผยแพร่เมื่อ ค.ศ. 1889 เฝิง แนะนำให้เรียนรู้เทคโนโลยีของชาติตะวันตก ที่สำคัญที่สุด คือ การต่อเรือและการสร้างอาวุธปืน โดยเริ่มจากการศึกษาวิชาการขั้นพื้นฐานทั้งภาษาต่างประเทศ คณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ แต่ความคิดนี้ไม่ได้รับการเผยแพร่ เนื่องจากก้าวหน้าเกินไปสำหรับสังคมจีนสมัยนั้น แต่แนวคิดของเฝิง กุ้ยเฟินมีข้อจำกัด เช่น ยังสนับสนุนลัทธิขงจื่อ ไม่สนับสนุนการปฏิรูปการเมือง และเน้นการผูกมิตรกับต่างชาติ

เจ้าชายกง อนุชาของจักรพรรดิเสียนเฟิง มีบทบาทในการเจรจาตกลงกับต่างชาติในกรณีความขัดแย้งต่างๆ เช่น สงครามฝิ่นครั้งที่ 2 เจ้าชายกงเน้นการฟื้นฟูประเทศด้วยการปรับปรุงระบบการทำงานของรัฐบาล มีผลงาน คือ ตั้งสำนักงานการต่างประเทศ หรือ จงหลี่

หยาเหมิน (Zongli Yamen) ตั้งสถาบันภาษาถงเหวิน กว่าน (Tongwen Guan) และปรับปรุงระบบกฎหมายระหว่างประเทศ เจ้าชายกงเห็นว่าชาวตะวันตกต้องการรักษาผลประโยชน์ทางการค้ามากกว่าต้องการดินแดนจีน และเห็นว่าภัยร้ายแรงที่สุด คือ การจลาจลภายในประเทศ ในฎีกาที่ถวายจักรพรรดิเสียนเฟิงเมื่อ ค.ศ. 1861 เจ้าชายกงกล่าวว่า

> "ทุกวันนี้จีนถูกคุกคามด้วยโรคร้าย 3 อย่าง โรคร้ายที่หัวใจคือพวกกบฏ โรคร้ายที่แขนคือความพยายามยึดครองพื้นที่ชายแดนของรัสเซีย และโรคร้ายที่ขาคือการกอบโกยผลประโยชน์ด้านการค้าของอังกฤษ...เราต้องรักษาโรคที่หัวใจก่อน ตามด้วยรักษาโรคที่แขนและที่ขาเป็นอันดับสุดท้าย"[13]

ความคิดเช่นนี้ทำให้เจ้าชายกงยอมร่วมมือกับชาติตะวันตกในการปราบกบฏในประเทศ สนับสนุนการเลียนแบบความทันสมัยด้านอาวุธและกองทัพของชาติตะวันตกโดยเห็นว่าจำเป็นที่สุด จึงจ้างเจ้าหน้าที่ชาวอังกฤษมากกว่า 600 คน มาทำงาน ซึ่งมีผลให้ชาติตะวันตกขยายอิทธิพลเข้ามาในจีนในเวลาต่อมา[14]

เจิ้ง กั๋วฝาน มีผลงานสำคัญคือการปราบกบฏไท่ผิง กบฏเหนียน เจิ้ง กั๋วฝานเริ่มสนใจเทคโนโลยีตะวันตกเมื่อสั่งปืนใหญ่ของตะวันตกมาใช้ปราบกบฏไท่ผิง และเห็นว่าต้องคัดเลือกผู้มีความรู้ความสามารถมาฝึกหัดใช้เรือปืน และอาวุธของชาติตะวันตก จากนั้นจึงผลิตขึ้นเอง เจิ้ง กั๋วฝาน สนับสนุนให้ก่อตั้งโรงเรียนสอนภาษาต่างประเทศ เพื่อเป็นความรู้พื้นฐานในการศึกษาวิทยาการตะวันตก และเน้นการสร้างชาติให้เข้มแข็งมากกว่าเน้นการขับไล่ต่างชาติ[15] แต่ยังเน้นการอนุรักษ์ธรรมเนียมประเพณีจีน

จั้ว จงถัง เป็นข้าหลวงใหญ่มณฑลฝูเจี้ยนและเจ้อเจียง ทางชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกและภาคใต้ เป็นผู้มีบทบาทในการปราบกบฏไท่ผิง ค.ศ. 1864 และมีบทบาทในการปรับปรุงกองทัพเรือของจีน จ้างชาวต่างชาติมาเป็นที่ปรึกษาในการตั้งอู่ต่อเรือฝูโจว แต่ความคิดของจั้วไม่ได้เผยแพร่ออกสู่สาธารณะ

หลี่ หงจาง เป็นผู้ที่มีชื่อเสียงและมีอำนาจมากที่สุดคนหนึ่งตลอด 3 ทศวรรษของจีน เคยดำรงตำแหน่งสำคัญๆ คือ แม่ทัพปราบกบฏไท่ผิง กบฏเหนียน ผู้บัญชาการกองทัพข้าหลวงใหญ่ประจำมณฑลเจียงซู เจียงซี อานฮุย เลขาธิการส่วนพระองค์พระนางฉือซี ข้าหลวงใหญ่มณฑลกว่างตง–กว่างซี และข้าหลวงใหญ่มณฑลจื่อลี่ หลี่ หงจาง ได้เห็นประสิทธิภาพอาวุธของชาติตะวันตกในการร่วมปราบกบฏไท่ผิงกับกองทัพต่างชาติ จึงเห็นว่าจีนจำเป็นต้องเรียนรู้และนำเครื่องจักรมาผลิตอาวุธ ต้องฝึกหัดผู้คนทำให้เกิดการสนับสนุนการศึกษาวิชาการของชาวตะวันตก ก่อตั้งสถาบันภาษาถงเหวินกว่าน ที่กรุงเป่ยจิง แต่หลี่ หงจางประสบปัญหาด้านงบประมาณจึงเกิดความคิดว่า การทำประเทศให้เข้มแข็งต้องเริ่มจากการสร้างความมั่งคั่งให้แก่จีนก่อน อย่างไรก็ตาม หลี่ หงจาง ยังเชื่อว่าจีนเหนือกว่าตะวันตกทุกด้าน

รูปที่ 3 จักรพรรดิถงจื้อและพระนางฉือซี(ซูสีไทเฮา)
การฟื้นฟูตนเองเริ่มสมัยจักรพรรดิถงจื้อแต่จักรพรรดิไม่มีบทบาท
เพราะยังเยาว์และมีพระมารดาฉือซีเป็นผู้สำเร็จราชการ (จากภาพโปสการ์ด)

3. การทำตนเองให้เข้มแข็งในทศวรรษ 1860–1890

การทำตนเองให้เข้มแข็งระหว่าง ค.ศ. 1861–1895 แบ่งเป็น 3 ระยะ ระยะที่ 1 ค.ศ. 1861–1872 การพัฒนาด้านการทหาร การสร้างบุคลากรและหน่วยงานติดต่อกับชาวตะวันตก ระยะที่ 2 ค.ศ. 1873–1884 การพัฒนาเศรษฐกิจ สาธารณูปโภค อุตสาหกรรม และระยะที่ 3 ค.ศ. 1885–1895 การพัฒนาอุตสาหกรรมการทหาร การต่อเรือ

3.1 การทำตนเองให้เข้มแข็งระยะที่ 1 ค.ศ. 1861 – 1872

ระยะที่ 1 เป็นการทำตนเองให้เข้มแข็งด้านการทหาร การสร้างบุคลากรและหน่วยงานติดต่อกับชาวตะวันตก โดยมีการเลียนแบบความทันสมัยด้านอาวุธ และการพัฒนากองทัพตามแบบชาติตะวันตก เพื่อจะทำให้จีนสามารถจะเรียนรู้วิธีการสร้างเรือและอาวุธของตะวันตกได้ และ เพื่อที่จะเรียนรู้เทคนิคของพวกป่าเถื่อนที่เหนือกว่า เพื่อจะควบคุมพวกป่าเถื่อนได้ สมัยนี้จีนยังไม่ยอมรับเรื่องอื่นๆ ของตะวันตก นอกจากเรื่องอาวุธและเรือ รวมถึงมีการเตรียมการทางการทูตเพื่อติดต่อกับประเทศตะวันตก การดำเนินงานสำคัญในระยะแรก เช่น การตั้งสำนักงานการต่างประเทศ ใน ค.ศ.1861 ที่เป่ยจิง ทำหน้าที่ประสานงานในการติดต่อระหว่างจีนกับต่างชาติ (ยกฐานะเป็นกระทรวงการต่างประเทศใน ค.ศ. 1901) การ

แต่งตั้งข้าหลวงดูแลการค้าจัดระบบการเก็บภาษีศุลกากร ดูแลและดำเนินงานการค้ากับต่างประเทศ การตั้งสถาบันภาษาต่างประเทศใน ค.ศ.1862 โดยร่วมมือกับชาวตะวันตกดำเนินงานคัดเลือกนักศึกษาจากเมืองกว่างโจว เมืองซั่งไห่ ไปศึกษาภาษาต่างประเทศที่เป่ยจิง ต่อมาเปิดโรงเรียนสอนภาษาในอีกหลายเมือง การตั้งโรงเรียนสอนภาษาที่ซั่งไห่โดยหลี่หงจาง ใน ค.ศ. 1863 การตั้งโรงงานผลิตอาวุธเจียงหนาน ในซั่งไห่ใน ค.ศ.1865 การตั้งอู่เรือฝูโจวใน ค.ศ. 1866 การตั้งคลังสรรพาวุธที่หนานจิง ผลิตอาวุธที่มีประสิทธิภาพมากกว่าที่เจียงหนาน และตั้งคลังสรรพาวุธที่เทียนจินใน ค.ศ. 1867 การตั้งคลังสรรพาวุธในมณฑลต่างๆ เช่น ในซานตง ฝูเจี้ยน ซื่อชวน ใน ค.ศ. 1869

หลี่ หงจางให้ความสำคัญกับการพัฒนาการศึกษา ระหว่าง ค.ศ. 1872 – 1881 นักเรียนชายอายุ 12-14 ปี ถูกไปเรียนที่มลรัฐคอนเนคติคัต ประเทศสหรัฐอเมริกา 4 รุ่น รวม 120 คน โดยให้พักอยู่กับครอบครัวชาวอเมริกัน นักเรียนเหล่านี้ต้องเรียนภาษาอังกฤษและความรู้พื้นฐานของจีน บางคนเมื่ออยู่นานไปได้ละทิ้งประเพณีจีน เช่น ตัดผมเปียและแต่งกายแบบตะวันตก ส่วนผู้ดูแลนักเรียนแต่งงานกับครูชาวอเมริกัน เมื่อนักเรียนเหล่านี้เรียนจบชั้นมัธยม สหรัฐอเมริกาไม่อนุญาตให้เข้าเรียนโรงเรียนทหาร ประกอบกับเห็นว่านักเรียนละเลยการศึกษาแบบจีน หลี่ หงจางจึงเรียกตัวนักเรียนเหล่านี้กลับใน ค.ศ. 1881 นักเรียนบางคนต่อมากลายเป็นผู้มีบทบาทในวงการทหาร วิศวกรรม และธุรกิจ ต่อมาใน ค.ศ. 1884 จีนได้ส่งนักเรียนไปศึกษาด้านการทหารและการต่อเรือที่อังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมนี[16]

ในช่วงนี้จีนส่งคณะทูตไปยังประเทศตะวันตก ได้แก่ สหรัฐอเมริกา อังกฤษ เยอรมนี เบลเยี่ยม เดนมาร์ก สวีเดน ฮอลแลนด์ รัสเซีย ภายใต้การนำของแอนสัน เบอร์ลิงแกม อดีตทูตสหรัฐอเมริกา (ในฐานะทูตหมุนเวียนของจีน) โดยเป็นการไปเยือนเพื่อปรับและพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่าง ค.ศ. 1868–1870

การดำเนินการทำตนเองให้เข้มแข็งในสมัยแรกนี้ มีลักษณะสำคัญ คือ ประการแรกเป็นดำเนินการโดยรัฐบาลซึ่งมีข้าราชการที่ไม่มีประสิทธิภาพ เข้าไปดำเนินงานอย่างใหม่ แต่ใช้วิธีการบริหารจัดการแบบเก่า ประการที่สอง เป็นการดำเนินการที่เชื่อถือไว้วางใจชาวตะวันตก โดยไม่คำนึงว่าชาวตะวันตกนั้นมีความรู้หรือมีประสบการณ์ใดมาก่อน เช่น โรงคลังแสงที่หนานจิงมีผู้อำนวยการคือ นายแพทย์ฮอลลิเดย์ แมคคาร์ทนีย์ (Holliday Macartney) ชาวอังกฤษ อู่ต่อเรือฝูโจวอยู่ภายใต้การแนะนำของชาวฝรั่งเศส 2 คน ซึ่งไม่เคยสร้างเรือแม้แต่ลำเดียว วัสดุต่างๆ ต้องสั่งเข้ามาจากต่างประเทศ เมื่อรวมกับการมีหัวหน้าที่ไม่มีความรู้ ความชำนาญ มีการทุจริตในวงราชการ ทำให้เรือและปืนที่นำออกมานำไปเทียบกับของยุโรปไม่ได้ ประการต่อมาคือ อุตสาหกรรมทางทหารที่สร้างขึ้นมาเป็นการสนับสนุนของผู้นำในภูมิภาค ทำให้ผู้นำในท้องถิ่นมีอำนาจเข้มแข็งขึ้นมา และจะทำให้ผู้นำพวกนั้นเอนเอียงไปทางศักดินา เช่น หลี่ หงจาง ข้าหลวงใหญ่ที่หนานจิง สร้างโรงคลังแสงหนานจิง จั่ว จงถัง ข้าหลวงใหญ่ที่ฝูโจว สร้างอู่เรือฝูโจว นอกนั้นมีการร่วมมือและประสานงานกันเล็กน้อยเท่านั้น

ในระหว่างมณฑลต่างๆ แม้ภายหลังจะมีการโยกย้ายตำแหน่ง เช่น จั้ว จงถัง ไปทางตะวันตกเฉียงเหนือใน ค.ศ.1868 หลี่ หงจางไปเมืองเทียนจินทางเหนือ แต่ขุนนางเหล่านี้ได้สร้างฐานอำนาจขึ้นใหม่ และยังคงผูกพันด้านส่วนตัวอยู่กับโครงการที่ทำมาแต่เดิม

3.2 การทำตนเองให้เข้มแข็งระยะที่ 2 ค.ศ. 1873–1885

ระยะที่ 2 เน้นการสร้างความมั่งคั่งด้านเศรษฐกิจ อุตสาหกรรม สาธารณูปโภค ผู้มีบทบาทคือ หลี่ หงจาง ซึ่งเน้นพัฒนาอุตสาหกรรม การศึกษา การทูต และสาธารณูปโภคที่จำเป็น[17]การทำตนเองให้เข้มแข็งในระยะที่ 2 เป็นการดำเนินการที่รัฐเป็นผู้ให้คำแนะนำ พ่อค้าเป็นผู้ดำเนินการ รัฐอุปถัมภ์เงินทุนในระยะแรก โดยเอกชนต้องใช้คืนเต็มจำนวน และต้องรับผิดชอบกำไรขาดทุนเอง การดำเนินการที่สำคัญในระยะที่สอง เช่น การก่อตั้งบริษัทเรือกลไฟของพ่อค้าจีน ใน ค.ศ. 1872 การตั้งเหมืองแร่ถ่านหินไคผิงใน ค.ศ. 1877 การตั้งโรงงานทอผ้าฝ้ายที่ซ่างไห่และที่กานซูใน ค.ศ.1878 การวางสายโทรเลขระหว่าง ต้ากูและเทียนจินใน ค.ศ. 1879 และในค.ศ. 1881 มีการวางสายโทรเลขภายใต้โครงการองค์การโทรเลขแห่งราชอาณาจักรเปิดใช้โทรเลขสายซั่งไห่–เทียนจิน การสร้างทางรถไฟยาว 6 ไมล์ทางตอนเหนือของเทียนจิน แต่ถูกชาวบ้านต่อต้านเพราะความเชื่อโชคลางว่าการสร้างทางรถไฟทำให้หลุมศพของบรรพบุรุษได้รับความกระทบกระเทือน และจะส่งผลร้ายต่อลูกหลาน

3.3 การทำตนเองให้เข้มแข็งระยะที่ 3 ค.ศ. 1885–1895

ระยะที่ 3 ให้ความสำคัญกับการสร้างอุตสาหกรรมทหาร-การต่อเรือ ลงทุนในอุตสาหกรรมเบาเพื่อสร้างความมั่งคั่งให้กับชาติโดยมี หลี่ หงจางเป็นผู้มีบทบาทสำคัญ และมีขุนนางอื่น เช่น จาง จื่อตง (Zhang Zhidong) หลิว คุนอี๋ (Liu Kunyi) การดำเนินงานในช่วงนี้เป็นการลงทุนร่วมกันระหว่างเอกชนและรัฐบาล และเริ่มการลงทุนโดยเอกชน เพื่อให้หลุดพ้นจากการครอบงำของข้าราชการ และมีการตั้งสถาบันทางทหารและโรงงาน เช่น โรงทอผ้ามากขึ้นหลายแห่ง ที่สำคัญ เช่น การตั้งสถาบันทหารเทียนจิน และกองทัพเรือใน ค.ศ. 1885 การตั้งโรงงานปั่นด้ายและทอผ้าหัวซินใน ค.ศ. 1888 การตั้งโรงงานเหมืองแร่และถลุงเหล็กที่กุ้ยโจว ตั้งโรงงานถลุงเหล็กฮั่นหยาง และตั้งโรงงานทอผ้าฝ้ายหูเป่ยใน ค.ศ. 1889

3.4 ผลของการทำตนเองให้เข้มแข็ง

นักประวัติศาสตร์จีนมีความเห็นแตกต่างกันไปเกี่ยวกับผลการทำตนเองให้เข้มแข็งของจีน จอห์น เค. แฟร์แบงค์ สรุปว่า มีทั้งประสบความสำเร็จและล้มเหลว ความสำเร็จคือราชวงศ์ชิงสามารถปราบกบฏภายในประเทศได้ ทำให้ราชวงศ์ชิงสามารถรักษาอำนาจไว้ได้ ส่วนความล้มเหลว คือ มีการโยกย้ายอำนาจจากส่วนกลางออกสู่ส่วนภูมิภาค จากขุนนางแมนจูไปยังขุน

นางจีน เพราะขุนนางที่มีบทบาทในการฟื้นฟูประเทศและการปราบกบฏล้วนแต่เป็นขุนนางส่วนภูมิภาคที่เป็นชาวจีน ส่วนแมรี ซี. ไรท์ (Mary C. Wright) สรุปว่าการฟื้นฟูประเทศล้มเหลว เพราะมีความขัดแย้งระหว่างความคิดเก่ากับวิธีการปฏิบัติแบบใหม่ กล่าวคือ ราชวงศ์ชิงยังยึดมั่นลัทธิขงจื่อเป็นหลักในการฟื้นฟูประเทศ โดยขยายการสอบเข้ารับราชการแต่ไม่สามารถแก้ปัญหาการซื้อขายตำแหน่งราชการได้ เพราะยังมีการอนุญาตให้ซื้อขายตำแหน่งราชการอยู่ และเมื่อมีปัญหาทุจริตก็มีการผัดผ่อนลดหย่อนโทษ ทำให้การพยายามปรับปรุงระบบราชการไม่สำเร็จ การพ่ายแพ้สงครามต่อญี่ปุ่น และการที่จีนถูกคุกคามจากต่างชาติจนอยู่ในฐานะกึ่งอาณานิคม

อาจกล่าวได้ว่า การฟื้นฟูประเทศในสมัยนี้เป็นการพยายามรักษาอำนาจของราชวงศ์ ขณะที่การปรับปรุงด้านกองทัพ อาวุธ และความสัมพันธ์กับต่างประเทศ เป็นการพยายามป้องกันประเทศจากภัยคุกคามของชาติตะวันตก และเป็นการดำเนินงานของขุนนางหัวก้าวหน้าเพียงไม่กี่คน ขณะที่ผู้ปกครองประเทศทั้งจักรพรรดิถงจื้อซึ่งไม่มีอำนาจ พระนางฉือซี (Cixi ค.ศ.1835–1908) หรือพระนางซูสีไทเฮา พระมารดาของจักรพรรดิซึ่งเป็นผู้สำเร็จราชการ และขุนนางระดับสูง ไม่ได้ให้ความสำคัญกับการฟื้นฟูประเทศอย่างจริงใจ แต่ทำไปเพื่อรักษาผลประโยชน์ของตน*

การปรับปรุงประเทศด้วยการทำตนเองให้เข้มแข็งดำเนินอยู่ถึง 30 ปี หากพิจารณาในแต่ละระยะ เห็นได้ว่าการดำเนินการแต่ละระยะทำได้ตามที่ตั้งเป้าหมายไว้ เช่น มีการซื้ออาวุธจากชาติตะวันตก ตั้งหน่วยงานและสร้างบุคลากรติดต่อกับชาติตะวันตกตามเป้าหมายในระยะแรก เมื่อดำเนินการมาระยะหนึ่ง จึงเห็นความจำเป็นของการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อจะได้มีเงินมาใช้ในการปรับปรุงประเทศ จึงดำเนินการพัฒนาอุตสาหกรรม เช่น โรงงานทอผ้า และเหมืองแร่ รวมทั้งพัฒนาสาธารณูปโภค เช่น วางสายโทรเลข สร้างทางรถไฟ และระยะต่อมาก็เห็นความจำเป็นของการพัฒนากองทัพเรือ การต่อเรือรบของตนเอง

อย่างไรก็ตาม ตั้งแต่ทศวรรษ 1870 จีนเผชิญการคุกคามจากชาติตะวันตกและญี่ปุ่น ซึ่งเริ่มพัฒนาประเทศมาระยะหนึ่ง งบประมาณจำนวนมากถูกใช้ไปกับสงครามและค่าปฏิกรรมสงคราม นอกจากนี้ การปรับปรุงประเทศยังไม่ได้รับการสนับสนุนโดยตรงจากผู้มีอำนาจในราชสำนัก ประชาชนส่วนใหญ่มีความคิดอนุรักษ์นิยมซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการปรับปรุงประเทศ ซึ่งในท้ายที่สุดใน ค.ศ. 1895 จีนต้องแพ้สงครามต่อญี่ปุ่นที่มีขนาดเล็กกว่าจีนและกองทัพไม่เข้มแข็งเท่าจีน อันเนื่องมากจากการแข่งขันกันขยายอำนาจในเกาหลี จึงอาจกล่าวได้ว่าการทำตนเองให้เข้มแข็งของจีนยังไม่ประสบความสำเร็จ โดยสรุปสาเหตุที่ทำให้การทำตนเองให้เข้มแข็งล้มเหลวได้ดังนี้[18]

1. การคัดค้านจากพวกหัวเก่า ขาดการประสานงานและการสนับสนุนที่ดี เพราะรัฐบาลกลางไม่เห็นด้วย ส่วนขุนนางท้องถิ่นแต่ละภาคไม่ชประสานงานกัน เช่น การรบในเกาหลี เมื่อ ค.ศ.1894 ข้าหลวงมณฑลอื่นที่มีกองทัพสมัยใหม่ไม่ช่วยเหลือ หลี่ หงจาง ซึ่ง

เป็นข้าหลวงมณฑลจื่อลี่ที่รับผิดชอบเกาหลีอยู่ หรือสงครามกับฝรั่งเศส ค.ศ.1884 สงครามกับญี่ปุ่น ค.ศ.1894–1895 กองเรืออื่นๆ ของจีนไม่ช่วยกันสู้รบ

2. การขาดความร่วมมือจากประชาชน ต่างจากญี่ปุ่นสมัยเมจิที่ประชาชนมีส่วนร่วมสำคัญในการพัฒนาประเทศ

3. การขาดเงินทุน เพราะประสบปัญหาภัยธรรมชาติ การต้องจ่ายค่าปฏิกรรมสงครามแก่ชาติตะวันตก การนำผลกำไรที่ได้จากการลงทุนเช่นบริษัทเดินเรือกลไฟของจีน นำกำไรมาแบ่งในหมู่ผู้ถือหุ้นแทนที่จะนำไปลงทุนต่อ ทำให้กิจการไม่ขยายตัว รวมทั้งมีปัญหาการทุจริตและขาดแรงจูงใจ

4. การคุกคามของจักรวรรดินิยมเปลี่ยนจากคุกคามเพื่อผลประโยชน์ทางการค้ามาเป็นการแสวงหาอาณานิคม และคุกคามจีนมากขึ้นทั้งจากชาติตะวันตกและญี่ปุ่น เพราะฉะนั้นถึงจะมีการปรับปรุงแต่ความต้องการของต่างชาติก็เพิ่มมากขึ้นเป็นการต้องการดินแดนของจีน ทำให้หันเหความสนใจของผู้นำจีนจากการพัฒนาประเทศไปเป็นการทำสงครามหรือป้องกันเขตแดน รวมทั้งต้องเสียค่าใช้จ่ายทางทหารและค่าปฏิกรรมสงครามแทนที่จะได้นำเงินมาพัฒนาประเทศ

5. ความผิดพลาดในการเลือกใช้คน เช่น จ้างชาวตะวันตกที่ไม่เชี่ยวชาญมาทำงาน

6. การเป็นสังคมอนุรักษ์นิยม ตัวอย่างที่สะท้อนความเป็นสังคมอนุรักษ์นิยมของจีน เช่น การที่ชาวบ้านรื้อทางรถไฟทิ้งโดยอ้างว่ารางรถไฟเหมือนมังกรซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของจักรพรรดิ และเมื่อรถไฟวิ่งแรงสั่นสะเทือนส่งผลเสียทำให้บรรพบุรุษต้องตกใจ ทำให้การหมุนเวียนของ “เฟิง สุ่ย” (ลม น้ำ) ต้องเปลี่ยนไป ทำให้ส่งผลเสียหายต่อความอุดมสมบูรณ์และผลผลิต[19] รวมถึงการกีดกันไม่ให้คณะทูตต่างชาติเข้าเฝ้าจักรพรรดิจนถึง ค.ศ. 1873 จักรพรรดิถงจื้อมีอำนาจปกครองด้วยพระองค์เอง ชาวต่างประเทศขอเฝ้า จีนจัดให้เฝ้าที่ตำหนักสีม่วงที่เคยรับรองทูตบรรณาการที่มาจิ้มก้อง ทูตได้เข้าเฝ้าเพียงครึ่งชั่วโมงหลังจากรอมาถึง 12 ปี รวมถึงกรณีส่งนักเรียนจีนไปเรียนที่ต่างประเทศก็เลือกนักเรียนที่มาจากครอบครัวยากจน เมื่อนักเรียนไม่แสดงการคารวะตามธรรมเนียมจีน (โค่วโถว) ก็ไม่พอใจว่านักเรียนเหล่านี้ลืมประเพณีจีน ไม่เคารพครูและผู้อาวุโส จึงเรียกตัวกลับเมืองจีน เป็นต้น

4. การคุกคามจีนจากญี่ปุ่นและชาติตะวันตก

หลังแพ้สงครามฝิ่นครั้งที่ 2 จีนเริ่มการปรับปรุง เรียกว่า การทำตนเองให้เข้มแข็งในทศวรรษ 1860 ระยะแรกจีนพยายามปรับความสัมพันธ์กับชาติตะวันตก ด้วยการตั้งหน่วยงานการต่างประเทศ ส่งเสริมการเรียนภาษาตะวันตก ทำให้ความสัมพันธ์เริ่มดีขึ้น แต่ใน ค.ศ. 1870 เกิด**เหตุการณ์สังหารหมู่ที่เมืองเทียนจิน** โดยชาวจีนที่ไม่พอใจการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศสที่การอ้างสิทธิคุ้มครองมิชชันนารี และชาวจีนเข้าใจผิดว่ามิชชันนารีรับเด็ก

จีนไปอุปถัมภ์แล้วทำร้ายเด็ก จนสถานกงสุลฝรั่งเศสและสถานเลี้ยงเด็กถูกเผา แม่ชีและบาทหลวงชาวฝรั่งเศสเสียชีวิต จีนต้องยอมชดใช้ค่าเสียหายให้ฝรั่งเศส ส่งคณะทูตไปขอโทษ ลงโทษข้าราชการจีนและประหารผู้ต้องสงสัย จากนั้นการคุกคามจีนมากขึ้น นอกจากนี้ จีนยังถูกญี่ปุ่นที่เริ่มทำตนเป็นชาติจักรวรรดินิยมคุกคามด้วย

4.1 การคุกคามชายแดนของจีน

ตั้งแต่ทศวรรษ 1870 จีนถูกรัสเซียและญี่ปุ่นคุกคามบริเวณชายแดนและส่วนที่เป็นรัฐบรรณาการ เมื่อจีนแพ้สงครามจีน-ญี่ปุ่นใน ค.ศ. 1895 สถานะของจีนตกต่ำลงมากในสายตาของชาติตะวันตก ทำให้จีนถูกบังคับขอสัมปทานในดินแดนจีนหลายพื้นที่

รัสเซียยึดครองอี้หลี ค.ศ. 1871–1881 อี้หลีอยู่ทางตะวันตกเฉียงเหนือของจีน ปัจจุบันคือเขตปกครองตนเองซินเจียง ใน ค.ศ. 1862-1877 เกิดกบฏมุสลิมในหลายพื้นที่ เช่น ที่มณฑลส่านซี กานสู หนิงเซี่ย และซินเจียง รัสเซียถือโอกาสส่งทหารเข้ายึดพื้นที่บางแห่งในอี้หลี จีนเจรจาขอดินแดนคืนตั้งแต่ปลายทศวรรษ 1870 แต่รัสเซียถ่วงเวลาและพยายามเจรจาให้ได้เปรียบ จนทูตจีนยอมตกลงเซ็นสัญญาที่เสียเปรียบคือยกดินแดนบางส่วนให้รัสเซีย จีนส่งทูตไปเจรจาอีกครั้งใน ค.ศ. 1881 และตกลงลงนามในสนธิสัญญาเซนต์ปีเตอร์สเบิร์ก (Treaty of St. Petersburg) จีนได้ดินแดนคืนโดยจ่ายค่าชดเชยทางทหารให้รัสเซียจำนวน 5 ล้านตำลึงจีน รัสเซียได้สิทธิถือครองพื้นที่ตอนเหนือแม่น้ำอามูร์ (Amur) และแม่น้ำอัสซูรี และรัสเซียรับรองสิทธิของจีนในชายแดนตะวันตกของจีน ต่อมาจีนประกาศตั้งอี้หลีเป็นมณฑลซินเจียง ปัจจุบันเป็นเขตปกครองตนเองซินเจียงอุยกูร์

สงครามจีน–ฝรั่งเศส ด้วยเรื่องเวียดนาม ค.ศ. 1884–1885 เวียดนามหรือที่จีนเรียกว่า อันนัม (Annam) หมายถึง สันติสุขทางใต้ เป็นรัฐบรรณาการของจีน ในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 ฝรั่งเศสขยายอำนาจในเวียดนามเพื่อหาเส้นทางเดินเรือมายังจีนตอนใต้ ใน ค.ศ. 1858 ฝรั่งเศสยึดเมืองไซ่ง่อน (Saigon) ทางตอนใต้ของเวียดนามได้ จากนั้นฝรั่งเศสยึดเมืองในเวียดนามได้หลายเมือง ค.ศ. 1862 เวียดนามยอมทำสนธิสัญญาสงบศึก ทำให้ฝรั่งเศสได้ดินแดนญวนตอนใต้หรือโคชินไชนา (Cochin China)

เมื่อฝรั่งเศสได้โคชินไชน่าแล้ว ฝรั่งเศสขยายอำนาจในเวียดนามต่อ โดยเข้ามาในเขมร จนได้ดินแดนส่วนใหญ่ของเขมร จากนั้นขยายอำนาจไปยังเวียดนามตอนเหนือ คือ แคว้นตังเกี๋ย (Tonkin) ฝรั่งเศสยึดเมืองฮานอย (Hanoi) เมืองสำคัญของแคว้นตังเกี๋ยได้ใน ค.ศ. 1880 และส่งกำลังทหารเข้ามาในตังเกี๋ย อ้างว่าเพื่อปราบพวกฮ่อหรือพวกไท่ผิงที่หนีเข้ามาในเวียดนาม เวียดนามขอความช่วยเหลือจีน หลี่ หงจางพยายามให้เจรจากับฝรั่งเศส แต่ขุนนางหลายคนสนับสนุนการทำสงครามเพราะเชื่อมั่นในความเข้มแข็งของจีน[20] จีนจึงร่วมมือกับเวียดนามส่งทหารมาสู้ฝรั่งเศสในตังเกี๋ย ใน ค.ศ. 1884 กองเรือฝรั่งเศสเข้าโจมตีและทำลายอู่ต่อเรือฝูโจวทางชายฝั่งตะวันออกของจีน

ขณะที่สงครามกับฝรั่งเศสกำลังดำเนินอยู่นั้น รัสเซียถือโอกาสขยายอำนาจเข้ามายังภาคเหนือของจีน ญี่ปุ่นขยายอิทธิพลเข้าสู่เกาหลี แม้จีนจะมีชัยชนะในสมรภูมิลางซอนทางตะวันตกเฉียงใต้ แต่ฝรั่งเศสควบคุมอินโดจีนไว้ได้ ดังนั้นเพื่อยุติสงคราม จีนจึงขอเจรจากับฝรั่งเศสและลงนามในสนธิสัญญาเทียนจิน (Treaty of Tianjin, ค.ศ.1885) โดยจีนยอมรับสิทธิและอำนาจของฝรั่งเศสเหนือดินแดนเวียดนาม ส่วนฝรั่งเศสยอมถอนทหารออกจากเกาะไต้หวันและหมู่เกาะเพสคาดอเรส (Pescadores Islands)

4.2 จีนถูกขอสัมปทานจากต่างชาติ

การแพ้สงครามกับญี่ปุ่นแสดงให้เห็นว่าการปรับปรุงประเทศของจีนไม่สำเร็จเมื่อเทียบกับญี่ปุ่นที่ปรับปรุงประเทศในช่วงใกล้เคียงกัน ศักดิ์ศรีและเกียรติภูมิของจีนตกต่ำลง จีนถูกชาติมหาอำนาจคือ ฝรั่งเศส เยอรมนี รัสเซีย ทวงบุญคุณที่ช่วยไกล่เกลี่ยในสงครามกับญี่ปุ่น และต้องถูกชาติอื่นๆ รุมขอสัมปทานในจีน การขอและยึดดินแดนจีนมีดังนี้

รัสเซีย ใน ค.ศ. 1896 รัสเซียขอสร้างทางรถไฟสายทรานส์ – ไซบีเรียไปยังเมืองท่า วลาดิวอสต็อกที่เริ่มสร้างมาตั้งแต่ ค.ศ.1891 โดยผ่านดินแดนแมนจูเรียของจีน ขอเช่าตอนล่างสุดของแหลมเหลียวตง ซึ่งมีเมืองท่าต้าเหลียน (Dalian) หรือ ไดเรน (Dairen) และหลี่ว์ซุ่น หรือ พอร์ตอาเธอร์ ตั้งอยู่ 25 ปี ซึ่งดินแดนนี้เป็นส่วนที่ 3 ชาติมหาอำนาจแนะนำให้ญี่ปุ่นคืนจีนนั่นเอง และได้สิทธิสร้างทางรถไฟเชื่อมเมืองต้าเหลียนและหลี่ว์ซุ่นเข้ากับทางรถไฟสายตะวันออกของจีนด้วย

เยอรมนี ใช้เหตุการณ์ที่มิชชันนารีชาวเยอรมัน 2 คน ถูกสังหารใน ค.ศ. 1897 เป็นสาเหตุเข้ายึดครองเมืองท่าชิงเต่า (Qingdao) ในมณฑลซานตง อ้างสิทธิในเหมืองแร่และทางรถไฟในดินแดนใกล้ๆ นั้น และใน ค.ศ. 1898 ได้บีบบังคับขอเช่าอ่าวเจียวโจว (Jiaozhou Bay) ในแหลมซานตง

อังกฤษ ขอเช่าและปกครองเมืองท่าเว่ยไห่ ทางเหนือของแหลมซานตง บังคับเช่าพื้นที่เกษตรกรรมบนเกาะเกาลูน เรียกว่า นิวเทอริทอรี่ (the new Territories) และมีอิทธิพลเหนือบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำฉางเจียง

ฝรั่งเศส ขอเช่าอ่าวกว่างโจวทางตอนใต้ของจีน อ้างสิทธิปกครองในตังเกี๋ย (เวียดนามตอนบน) ติดพรมแดนมณฑลหยุนหนาน มณฑลกว่างตง มณฑลกว่างซี ได้รับสิทธิพิเศษในการทำการค้า และเหมืองแร่ในเขตเหล่านี้ และบีบให้จีนยอมรับว่าจีนจะไม่ให้เกาะไห่หนานทางใต้ของจีนแก่มหาอำนาจอื่น

สหรัฐอเมริกา ระหว่างที่มหาอำนาจอื่นกำลังขยายเขตอิทธิพลในจีนอยู่นั้น สหรัฐอเมริกากำลังติดพันสงครามกับสเปนจึงไม่ได้ยุ่งเกี่ยวกับการขยายอำนาจในจีน ต่อมาสหรัฐอเมริกาเสนอนโยบายเปิดประตูจีนใน ค.ศ. 1899 เรียกร้องให้ชาติต่างๆ มีโอกาส

ค้าขายในจีนได้ในส่วนที่อยู่นอกเขตสัมปทาน และให้เคารพสิทธิในเขตเมืองท่าหรือเขตเช่าของแต่ละชาติ ซึ่งมีส่วนช่วยให้จีนไม่ถูกเชือดเฉือนดินแดนต่อไปอีก

รูปที่ 4 ภาพ China – the Cake of Kings... and of Emperors
การ์ตูนล้อเลียนจากหนังสือพิมพ์ *Le Petit Journal*, 16th January 1898 ของฝรั่งเศส
ผู้นำของประเทศมหาอำนาจตะวันตกแบ่ง "เค้ก" ในจีน
(จาก https://digital.library.cornell.edu/catalog/ss:3293809 Accessed June 28, 2019)

เหตุการณ์ที่จีนถูกต่างชาติเข้ามาแสวงหาผลประโยชน์ผ่านเขตเช่า ทำให้มหาอำนาจเข้ามามีอิทธิพลในจีนมากยิ่งขึ้น เรียกว่า การแบ่งเค้กหรือการผ่าแตงโมจีน ดังภาพการ์ตูนล้อเลียนเหตุการณ์ในหนังสือพิมพ์ *Le Petit Journal* ของฝรั่งเศส ฉบับวันที่ 16 มกราคม ค .ศ. 1898 นำเสนอภาพผู้นำประเทศของมหาอำนาจกำลังตกลงแบ่งผลประโยชน์ในจีน ประกอบด้วย พระนางวิกตอเรียของสหราชอาณาจักร ไกเซอร์วิลเลียมที่ 2 ของเยอรมนี ซาร์นิโคลัสที่ 2 ของรัสเซีย พระนางมารีของฝรั่งเศส และญี่ปุ่น ส่วนขุนนางจีนในภาพคือหลี่ หงจาง ถูกกันออกไปจากการเจรจา

การขยายอำนาจของต่างชาติสร้างความไม่พอใจให้กับชาวจีนที่ได้รับผลกระทบทั้งในด้านเศรษฐกิจที่ต่างชาติเข้าควบคุมผลประโยชน์ทางการค้าและเศรษฐกิจในพื้นที่ต่างๆ ในด้านการเมืองนั้นการมีสิทธิสภาพนอกอาณาเขตทำให้สถานะของต่างชาติในจีนเป็นเสมือนผู้มี

สิทธิพิเศษ รวมทั้งคนจีนที่กระทำผิดได้หนีไปเป็นคนในบังคับต่างชาติเพื่อหลีกเลี่ยงการลงโทษจากกฎหมายจีน ส่วนในด้านสังคมนั้น คนจีนส่วนหนึ่งได้หันไปเข้ารีตนับถือศาสนาคริสต์ ซึ่งหลักปฏิบัติบางประการขัดแย้งกับวัฒนธรรมประเพณีจีน ทำให้เกิดความไม่พอใจในหมู่ชาวจีนที่มองว่าคนเหล่านี้ละทิ้งประเพณี จนมีการทำร้ายชาวจีนที่นับถือศาสนาคริสต์ บาทหลวงและมิชชันนารีอยู่หลายครั้ง

สรุป

ในช่วงครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 19 นอกจากจีนต้องเผชิญกับการขยายอำนาจของชาติตะวันตก จนพ่ายแพ้สงครามและทำให้ชาติตะวันตกขยายอิทธิพลในจีนแล้ว จีนยังต้องเผชิญกับปัญหาความมั่นคงภายในที่เกิดการต่อต้านรัฐบาลขึ้นในหลายพื้นที่ ซึ่งล้วนแต่มีส่วนทำให้ราชสำนักชิงอ่อนแอลง ทำให้เกิดการดำเนินการต่างๆ เพื่อฟื้นฟูความเข้มแข็งของจีนทั้งในด้านการทหาร การศึกษา อุตสาหกรรม แต่การพ่ายแพ้สงครามต่อญี่ปุ่นนอกจากสะท้อนว่าการฟื้นฟูประเทศของจีนไม่ประสบความสำเร็จแล้ว ยังมีผลทำให้สถานะของจีนในสายตาของชาติตะวันตกยิ่งตกต่ำลงอีก จนนำมาซึ่งการบีบบังคับขอเช่าดินแดนต่างๆ ของจีน จนชาวจีนหวั่นเกรงว่าดินแดนของตนจะถูกเชือดเฉือนจนหมดไป และเมื่อจะเข้าสู่คริสต์ศตวรรษที่ 20 จีนอยู่ในฐานะตกต่ำอย่างยิ่ง ซึ่งทำให้ชาวจีนที่มีการศึกษาเห็นควรว่าจีนต้องมีการปฏิรูปอย่างจริงจัง และมีความพยายามปฏิรูปที่ต่อมาเรียกว่า การปฏิรูปร้อยวันเมื่อ ค .ศ.1898

[1] Morris Rossabi. (2014). *A History of China*. p. 298.

[2] Rossabi. (2014). *op.cit.* pp. 303 – 304.

[3] Jonathan D. Spence. (2013). *op.cit.* p.176

[4] ดูเพิ่มเติมในหวังหลง. (2559). *ราชสำนักจีนหันซ้าย โลกหันขวา.* สำนักพิมพ์มติชน.

[5] Jonathan D. Spence. (2013). p. 183

[6] *Ibid*. p. 186.

[7] อนงคณา มานิตพิสิฐกุล. (2543). *การตอบสนองต่อการคุกคามของชาติตะวันตกของจีนในสมัยราชวงศ์ชิง, 1861-1895*. หน้า 22

[8] จอห์น เค. แฟร์แบงค์ และคนอื่นๆ. (2518). *เล่มเดิม.* หน้า 138

[9] อนงคณา มานิตพิสิฐกุล. (2543). *เล่มเดิม*. หน้า 23

[10] *แหล่งเดิม.*

[11] *แหล่งเดิม.* หน้า 24

[12] Jonathan D. Spence. (2013). *op.cit.* p. 234.

[13] Hu Sheng (1991). *From The Opium Wars to the May Fourth Movement*, Vol I p. 404

[14] อนงคณา มานิตพิสิฐกุล. (2543). *เล่มเดิม.* หน้า 49 และ Liu Kwang-ching. (1978). "The Ch'ing Restoration" *The Cambridge History of China vol 10. part I. Late Ch'ing 1800-1911*, p.426

[15] Mary C. Wright. (1962). *The Last Stand of Chinese Conservation: The T'ung-chih Restoration,1862-1874*. p.74

[16] Jonathan D. Spence. (2013). *op.cit*. pp. 211- 212.

[17] *Ibid*. p. 210.

[*] ดูรายละเอียดใน อนงคณา มานิตพิสิฐกุล. (2543). *เล่มเดิม.* หน้า 73-75.

[18] วุฒิชัย มูลศิลป์. (2521). *จีน การต่อสู้เพื่อมหาอำนาจ* .หน้า 29 – 35.

[19] Jonathan D. Spence. (2013). *op.cit.* p. 238.

[20] *Ibid*. p. 220.

บทที่ 5
การปรับตัวของญี่ปุ่น
ในยุคจักรวรรดินิยม

ญี่ปุ่นตระหนักถึงอันตรายจากการขยายอำนาจของชาติตะวันตกตั้งแต่ก่อนถูกบังคับเปิดประเทศแล้ว ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 ชนชั้นนำและปัญญาชนที่ศึกษาความรู้ตะวันตกเริ่มเตรียมการป้องกันและเรียนรู้เกี่ยวกับชาติตะวันตกมากขึ้น ทำให้ญี่ปุ่นรู้ว่าไม่สามารถสู้กับเรือรบของชาวตะวันตกได้ จึงยอมเปิดประเทศ รัฐบาลโชกุนและชนชั้นนำญี่ปุ่นต่างให้ความสำคัญกับการศึกษาความรู้จากโลกตะวันตก เมื่อเข้าสู่สมัยเมจิ (Meiji, ค.ศ.1868 – 1912) มีจักรพรรดิมุตซึฮิโตะ[1]*ปกครอง เรียกชื่อรัชสมัยคือ เมจิ หรือสมัยแห่งรัฐบาลที่รู้แจ้ง ตั้งแต่ปลายสมัยโทกุงาวะญี่ปุ่นแสวงหาความรู้จากทั่วโลก และตั้งเป้าหมายของการเป็นชาติที่ยิ่งใหญ่ บทนี้กล่าวถึงการปรับตัวของญี่ปุ่นในปลายสมัยโทกุงาวะและสมัยเมจิด้วยการเรียนรู้ความรู้ตะวันตก การส่งทูตและนักศึกษาไปยังสหรัฐอเมริกาและยุโรป การส่งเสริมการศึกษา และการพัฒนาประเทศด้านต่าง ๆ ซึ่งส่งผลให้ญี่ปุ่นประสบความสำเร็จในการพัฒนาประเทศและกลายเป็นชาติจักรวรรดินิยมในเวลาต่อมา

1. การปรับตัวของญี่ปุ่นในปลายสมัยโทกุงาวะ

ในคริสต์ศตวรรษที่ 18 แม้ญี่ปุ่นยังปิดประเทศอยู่ แต่ชนชั้นนำญี่ปุ่นเริ่มศึกษาเรียนรู้ความรู้ของชาติตะวันตกมากขึ้น ทั้งภาษาดัตช์ การแพทย์ และแปลหนังสือตะวันตก เมื่อเปิดประเทศรัฐบาลโชกุนส่งคณะทูตและนักเรียนไปยังประเทศตะวันตกเพื่อศึกษาเรียนรู้

1.1 การศึกษาความรู้ตะวันตกและการแปลหนังสือ

ในสมัยโทกุงาวะที่ปิดประเทศ ญี่ปุ่นเปิดเฉพาะเมืองท่าที่นางะซะกิทางใต้ของประเทศติดต่อกับโลกภายนอกผ่านฮอลันดาและจีน โชกุนบางคน เช่น โชกุนโยชิมูเนะ (ค.ศ.1716–1745) สนใจด้านวิชาการและภูมิปัญญาโดยเฉพาะของยุโรป จึงยกเลิกคำสั่งห้ามศึกษาเรื่องราวของชาติตะวันตก อนุญาตให้นำหนังสือที่ไม่เกี่ยวกับศาสนาคริสต์เข้ามาได้ ทำให้ปัญญาชนกลุ่มหนึ่งรวมตัวกันศึกษาวิทยาการตะวันตกโดยมีล่ามชาวญี่ปุ่นและชาวฮอลันดา

---

* จักรพรรดิมุตซึฮิโตะ หรือ เมจิ ประสูติเมื่อวันที่ 15 ตุลาคม ค.ศ. 1851 ขึ้นครองราชสมบัติเมื่อวันที่ 31 มกราคม ค.ศ. 1867 แต่เริ่มนับสมัยเมจิ เมื่อวันที่ 3 มกราคม ค.ศ. 1868

เป็นผู้สอนภาษาเพื่อใช้ในการศึกษา เรียกว่า กลุ่มดัตช์ศึกษา และสามารถเรียบเรียงพจนานุกรมดัตช์-ญี่ปุ่นได้สำเร็จ และแปลตำราของตะวันตกเป็นภาษาญี่ปุ่น บุคคลที่มีความสำคัญต่อการศึกษาความรู้ของตะวันตกที่ควรกล่าวถึง คือ สุงิตะ เก็นปากุ และ มาเอโนะ เรียวทากุ (Maeno Ryotaku) บุคคลทั้งสองเป็นนายแพทย์ที่ศึกษาและแปลตำราเกี่ยวกับสรีระวิทยาของดัตช์ใน ค.ศ.1774[1] โชกุนตั้งสำนักงานแปลตำราตะวันตกที่เป็นประโยชน์ขึ้นเมื่อ ค.ศ. 1811 และพัฒนาเป็นโรงเรียนสอนวิทยาศาสตร์และภาษายุโรปอื่นๆ ซามูไรหันมาศึกษาวิทยาการตะวันตก ไดเมียวหัวก้าวหน้าส่งซามูไรไปศึกษาที่เมืองท่านางะซะกิ ทำให้การศึกษาวิทยาการสมัยใหม่เริ่มแพร่หลายในญี่ปุ่น

อย่างไรก็ตาม ในช่วงทศวรรษ 1820 –1840 รัฐบาลปราบปรามพวกดัตช์ศึกษา ทำให้ปัญญาชนบางคน เช่น ใน ค.ศ.1825 ไอซะวะ เซอิชินิ (Aizawa Seishini) ที่ปรึกษาไดเมียวแห่งมิโตะ เขียน *ชินรอน* (Shinron) หรือ *A New Thesis* (หรือ New Theses) โจมตีความอ่อนแอของญี่ปุ่นในการเผชิญการคุกคามจากตะวันตก ตำหนิผู้นำที่ไม่มีความสามารถ และชาวบ้านที่ไม่เรียนรู้ งานเขียนนี้ถูกเผยแพร่อย่างลับๆ ในหมู่ผู้ต่อต้านรัฐบาลโชกุน แม้งานเขียนของเซอินิชิโจมตีผู้นำญี่ปุ่น แต่เขาก็มีทัศนคติต่อต้านต่างชาติ เช่นในงานเขียนใช้คำว่า “ชาวตะวันตกที่ป่าเถื่อน” (Western barbarians) มีความพยายามจะเปลี่ยน “อาณาจักรกลาง” ของเรา (Middle Kingdom) ไปตามวิถีทางของพวกป่าเถื่อน[2]

กลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 อิทธิพลจากจักรวรรดินิยมตะวันตกโดยเฉพาะเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับจีน ทำให้ผู้ที่มีหัวก้าวหน้าโดยเฉพาะไดเมียวที่อยู่รอบนอก เช่น ชะสึมะ โชชู โทะซะ ฮิเซ็น เห็นอันตรายจากชาติตะวันตกมากขึ้น จึงปฏิรูปแคว้นของตนโดยใช้วิทยาการและเทคโนโลยีแบบตะวันตก ในช่วงนี้ความพยายามเปิดประเทศญี่ปุ่นของชาติตะวันตกเพิ่มขึ้น ซึ่งอาจเป็นผลสืบเนื่องจากการที่ชาติตะวันตกสามารถเข้าไปค้าขายยังจีนได้สะดวกขึ้นจากการทำสนธิสัญญากับจีน ทำให้ต้องการเข้ามาค้าขายในญี่ปุ่นและเกาหลีเพิ่มขึ้นด้วย โดยใน ค .ศ. 1844 เรือรบดัตช์เข้ามายังญี่ปุ่นพร้อมสาส์นจากกษัตริย์ดัตช์เพื่อชักจูงให้ญี่ปุ่นเปิดการทูตเพื่อหลีกเลี่ยงการเป็นแบบราชวงศ์ชิง และใน ค.ศ.1845 สหรัฐอเมริกาและฝรั่งเศสเสนอให้ญี่ปุ่นเปิดการค้า แต่ญี่ปุ่นปฏิเสธ ญี่ปุ่นกังวลต่อการพยายามเข้ามาของชาติตะวันตก จึงได้เสริมการป้องกันชายฝั่งทะเล อนุญาตให้ใช้เทคนิคการทหารของตะวันตกและการศึกษาวิทยาการตะวันตกเพิ่มขึ้น จนในที่สุดสหรัฐอเมริกาได้เข้ามาบังคับเปิดประเทศญี่ปุ่นเมื่อ ค .ศ. 1853 และเมื่อพลเรือจัตวาเพอรีเดินทางมาพร้อมกับกองเรือที่ทันสมัยใน ค.ศ.1854 ทำให้ญี่ปุ่นตระหนักถึงความเข้มแข็งของชาติตะวันตกยิ่งขึ้น จนต้องยอมเปิดประเทศ

1.2 การส่งคณะทูตและนักศึกษาไปต่างประเทศ

หลังญี่ปุ่นเปิดประเทศ ชาติตะวันตกเข้ามามีบทบาทในญี่ปุ่นมากขึ้น พ่อค้าชาวต่างชาติเข้ามายังเมืองท่าต่างๆ เป็นจำนวนมาก ในช่วงนี้ญี่ปุ่นได้ส่งคณะทูตและผู้แทนไป

ยังยุโรปและสหรัฐอเมริกาเพื่อศึกษาเรียนรู้ตะวันตกอย่างจริงจังมากขึ้น[3] คณะทูตชุดแรกเดินทางไปยังสหรัฐอเมริกาใน ค.ศ.1860 มีผู้ร่วมคณะ 77 คน แต่จากบันทึกของมุระงากิ อะวาจิ โนะ คามิ (Muragaki Awaji no Kami) ผู้ช่วยทูต สะท้อนว่าในช่วงแรกคณะทูตยังไม่เข้าใจวัฒนธรรมและการประพฤติปฏิบัติหลายอย่างของชาวตะวันตก และไม่มีความพยายามที่จะศึกษาเกี่ยวกับวิทยาการตะวันตกอย่างจริงจัง ล่ามบางคนในคณะทูตแสดงความเห็นว่า การไปดูรัฐสภาของสหรัฐอเมริกาทำให้เห็นว่าผู้แทนอเมริกันโต้เถียงกันอย่างจริงจัง และในการไปเยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์ประวัติศาสตร์ธรรมชาติของสหรัฐอเมริกา ตัวแทนญี่ปุ่นบางคนได้วิจารณ์ว่าชาวตะวันตกป่าเถื่อนเพราะเก็บโครงกระดูกสัตว์ต่างๆ และไม่เข้าใจว่าสิ่งเหล่านี้แสดงความเจริญของชาติอย่างไร แต่ต่อมาตัวแทนชาวญี่ปุ่นเกิดความเข้าใจว่าวัตถุสิ่งของในพิพิธภัณฑ์แสดงถึงความเป็นมาของสหรัฐอเมริกา ซึ่งแม้จะเป็นชาติเกิดใหม่แต่ได้พยายามแสดงรากเหง้าที่มาของประเทศ[4]

ญี่ปุ่นส่งคณะทูตไปยุโรปใน ค.ศ. 1862 ในครั้งนี้ผู้ร่วมเดินทางเขียนรายงานบรรยายสภาพความขัดแย้งในสังคมอุตสาหกรรมและความยากจน อิทธิพลของชาติต่างๆ รถไฟ โทรเลข โรงพยาบาล และมุมมองต่อเมืองหลวงของยุโรป โดยเปรียบเทียบปารีส เมืองหลวงของฝรั่งเศสว่าสวยงามเหมือนเมืองเกียวโต เปรียบเทียบลอนดอนเมืองหลวงของอังกฤษว่าเหมือนเมืองโตเกียวในแง่เมืองที่มีความคึกคักทางเศรษฐกิจ ผู้คน และวิจารณ์ว่ารัสเซียล้าหลังเมื่อเทียบกับยุโรปตะวันตก รายงานการเดินทางของคณะทูตญี่ปุ่นครั้งนี้แสดงให้เห็นความสนใจต่อตะวันตกของญี่ปุ่นที่เพิ่มมากขึ้น ไดเมียวบางแคว้นส่งนักศึกษาไปเรียนยังต่างประเทศ และโชกุนคนสุดท้ายให้นักศึกษาที่ต่างประเทศลองเขียนร่างรัฐธรรมนูญสำหรับญี่ปุ่น แสดงให้เห็นถึงการเปิดกว้างทางความรู้และให้ความสำคัญต่อการเรียนรู้จากชาติตะวันตก

อย่างไรก็ตาม ในญี่ปุ่นช่วงนี้มีกระแสต่อต้านชาวตะวันตกอย่างมากเช่นกัน บุคคลผู้ร่วมเดินทางไปกับคณะทูตบางคนเมื่อกลับมายังญี่ปุ่นได้ถูกคุกคามโดยผู้ไม่เห็นด้วยกับการเปิดความสัมพันธ์กับต่างชาติ บางคนบันทึกไว้ว่าเมื่อกลับมาจากยุโรป ได้ไปเยี่ยมเพื่อนแต่กลับจะถูกทำร้ายโดยเพื่อนที่ไม่เห็นด้วยกับการติดต่อกับชาติตะวันตก ทำให้ต้องเล่าถึงสิ่งที่ตนเองได้พบเจอมาและชี้แจงถึงความจำเป็นของญี่ปุ่นที่ต้องปรับตัว ทำให้กลุ่มผู้ต่อต้านมีความเข้าใจมากขึ้น และเริ่มเปิดกว้างในการเรียนรู้จากตะวันตก[5]

นักศึกษาที่ร่วมเดินทางไปในคณะ เช่น ฟูกุซาวะ ยูกิชิ (Fukuzawa Yukichi ค.ศ.1835-1901) ฟูกุชิ เก็นนิชิโระ (Fukuchi Genichiro) เป็นผู้มีส่วนสำคัญในการเผยแพร่แนวคิดว่าญี่ปุ่นจำเป็นต้องพัฒนาประเทศแบบตะวันตก ฟูกุซาวะ ยูกิชิ เป็นนักปราชญ์สำคัญคนหนึ่งของญี่ปุ่นที่มีบทบาทเด่นในการสนับสนุนให้เรียนรู้จากตะวันตก จากการเดินทางไปเห็นความเจริญของต่างชาติทำให้เขาเชื่อว่า ญี่ปุ่นจำเป็นต้องพัฒนาประเทศตามแบบตะวันตก ยูกิชิเขียนหนังสือชื่อ *เซอิโย จิโจ* (Seiyo Jijo) หรือ *สภาพของตะวันตก* (“Conditions in the West”) แนะนำถึงสิ่งที่ญี่ปุ่นควรปฏิบัติ เช่น การสร้างโรงเรียน โรงพยาบาล ธนาคาร บริษัท

ประกันภัย หนังสือพิมพ์ โรงงาน ระบบการเลือกตั้ง และการเก็บภาษีอากร ตลอดจนนำเสนอเรื่องราวการปฏิวัติของสหรัฐอเมริกาเพื่อเป็นตัวอย่างให้ชาวญี่ปุ่นเห็นว่าปัญหาที่ญี่ปุ่นกำลังเผชิญอยู่เป็นสิ่งที่สหรัฐอเมริกาเคยเผชิญมาแล้ว และแนะนำว่าญี่ปุ่นต้องมีการจัดระบบองค์กรใหม่ และประชาชนต้องให้ความร่วมมือกันเพื่อเป็นวิธีแก้ปัญหาทางหนึ่ง[6] งานเขียนนี้ได้รับการตีพิมพ์ครั้งแรกใน ค.ศ.1866 จำนวน 150,000 เล่ม ซึ่งสามารถขายได้ทั้งหมด ทำให้ฟุกุซาวะ ยูกิชิ มีชื่อเสียงในฐานะเป็นผู้เชี่ยวชาญอารยธรรมตะวันตก[7]

2. อุดมการณ์ของผู้นำสมัยเมจิ

สมัยเมจิเป็นช่วงเวลาสำคัญของญี่ปุ่น เพราะมีการปฏิรูปเพื่อพัฒนาประเทศเข้าสู่สมัยใหม่ การพัฒนาญี่ปุ่นในช่วงแรกของสมัยเมจิมีอุปสรรคสำคัญหลายประการ ที่สำคัญที่สุด คือ ปัญหาเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในช่วง 2-3 ปีแรกของสมัยเมจิ โดยมีสาเหตุมาจากญี่ปุ่นต้องปรับตัวเข้ากับระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ของชาติตะวันตกทำให้ต้องวางโครงสร้างทางเศรษฐกิจใหม่ และรัฐบาลต้องใช้งบประมาณจำนวนมากในการพัฒนาประเทศด้านต่างๆ[8] นอกจากนี้ รัฐบาลเมจิต้องวางโครงสร้างทางการเมืองแบบสมัยใหม่ ซึ่งมีกระแสต่อต้านบ้างในช่วงแรก ปัญหาที่เกิดขึ้นในช่วงแรกของการปฏิรูปประเทศนี้ทำให้บรรดาผู้นำได้ทุ่มเทอย่างหนักที่จะแก้ปัญหาและดำเนินการปฏิรูปให้ประสบความสำเร็จ

เอกลักษณ์ประการหนึ่งของญี่ปุ่นตั้งแต่อดีต คือ การเป็นนักปฏิบัติและรู้จักเลือกสิ่งที่เหมาะสมกับตนมาประยุกต์ใช้ นับตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 7 ที่ญี่ปุ่นส่งคณะทูตและนักศึกษาจำนวนกว่าร้อยคนไปยังราชสำนักจีนสมัยราชวงศ์ถังเพื่อศึกษาเรียนรู้อารยธรรมจีนทั้งในด้านการปกครอง กฎหมาย ภาษา วรรณคดี ลัทธิความเชื่อและศาสนา จากนั้นญี่ปุ่นได้ปรับเปลี่ยนอารยธรรมเหล่านี้ให้เหมาะสมกับญี่ปุ่น และพัฒนาสร้างสรรค์ต่อจนเกิดเป็นลักษณะของญี่ปุ่นเอง การรับและเรียนรู้อารยธรรมจากต่างชาติมาตั้งแต่อดีตทำให้ผู้นำญี่ปุ่นเห็นถึงความสำคัญของการเรียนรู้จากชาติอื่น และไม่ยึดติดกับวัฒนธรรมของตนจนปรับเปลี่ยนไม่ได้แบบจีน หากแต่ยอมรับจุดอ่อนและแสวงหาความรู้ใหม่ๆ และคัดเลือกสิ่งที่เหมาะสมกับญี่ปุ่น[9] โดยเฉพาะในช่วงที่ประเทศกำลังอยู่ในภาวะที่ต้องปรับตัวเพื่อความอยู่รอด ทำให้ผู้นำญี่ปุ่นที่แม้จะมีความคิดแตกต่างกัน แต่มีความรักชาติเหมือนกันมีอุดมการณ์ไปในทางเดียวกัน คือ อุดมการณ์รักชาติและความสำนึกในชาติ โดยยึดจักรพรรดิเป็นศูนย์กลาง และยอมรับวิธีการพัฒนาประเทศตามแนวทางของตะวันตกทั้งในด้านการทหารและอุตสาหกรรม เพื่อบรรลุเป้าหมายหลักคือการยกเลิกสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาค และสร้างความเท่าเทียมทางเชื้อชาติกับชาติตะวันตก ดังคำขวัญซึ่งเป็นอุดมการณ์แห่งชาติที่ว่า ***"ฟุโกกุ เคียวเฮ"*** (Fukoku Kyohei) หรือ ประเทศมั่งคั่ง การทหารเข้มแข็ง (rich country and strong military)

ในการพัฒนาประเทศเพื่อให้บรรลุอุดมการณ์ที่ตั้งไว้ จึงมีการดำเนินการภายใต้ปณิธานการสร้างชาติที่เรียกว่า *คำปฏิญาณกฎบัตร 5 มาตรา* (Charter Oath หรือ Five-

Article Oath) ซึ่งเป็นคำปฏิญาณของจักรพรรดิเมจิที่ประกาศในเดือนมีนาคม ค.ศ.1868 สาระสำคัญ ได้แก่ ต้องตั้งสภาบริหารราชการขึ้นทั่วประเทศและใช้หลักประชาธิปไตย ทุกชนชั้นจะร่วมมือกันในการบริหารประเทศ ประชาชนทุกคนจะได้รับสิทธิเท่าเทียมกัน การปฏิบัติที่ล้าสมัยไร้เหตุผลจะถูกยกเลิก การกระทำทุกอย่างต้องเป็นไปตามหลักของกฎหมาย และจะต้องแสวงหาความรู้จากทั่วโลก เพื่อสร้างรากฐานการปกครองของจักรพรรดิให้เข้มแข็งมั่นคง คำปฏิญาณนี้โดยเฉพาะมาตราที่ 3-5 แสดงให้เห็นถึงความตั้งใจในการปฏิรูปประเทศของคณะรัฐบาลใหม่ซึ่งจะดำเนินอย่างต่อเนื่องในทศวรรษต่อไป[10]

ในช่วงแรกของสมัยเมจิ การบริหารราชการขึ้นกับผู้นำจากแคว้นซะสึมะ โชชู ฮิเซ็น และโทะซะ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นพวกหัวก้าวหน้า มีการศึกษาดี ในบรรดาผู้นำในสมัยเมจิ 12 คน จำนวน 10 คน เช่น อิโตะ ฮิโระบุมิ (Ito Hirobumi, ค.ศ. 1841–1909) ยะมะงะตะ อะริโตะโมะ (Yamagata Aritomo, ค.ศ. 1838-1922) เคยไปศึกษายังต่างประเทศ มี 2 คน ที่ไม่เคยไปศึกษาที่ต่างประเทศ คือ โอกุมะ ชิเงะโนะบุ (Okuma Shigenobu, ค.ศ. 1838–1922) และ ไซโง ทะกะโมริ (Saigo Takamori, ค.ศ.1827-1877) เป็นปัญญาชนหัวก้าวหน้า[11] ทำให้การปกครองบ้านเมืองประกอบไปด้วยผู้ที่มีความรู้และมีความคิดก้าวหน้า ส่งผลต่อการวางแผนปฏิรูปประเทศเพื่อพัฒนาประเทศและตอบสนองต่อการขยายตัวของจักรวรรดินิยมตะวันตก

3. การปฏิรูปประเทศสมัยเมจิ

ผู้นำญี่ปุ่นตระหนักว่าการจะสร้างให้ญี่ปุ่นเป็นชาติที่ทันสมัยตามแบบชาติตะวันตกนั้น จำเป็นจะต้องอาศัยความรู้ความเชี่ยวชาญจากชาติตะวันตก เพื่อนำไปสู่เป้าหมายสำคัญ 3 ประการ คือ เพื่อป้องกันประเทศ เพื่อแก้ไขสนธิสัญญาที่ไม่เป็นธรรมและให้ญี่ปุ่นอยู่ในฐานะที่เท่าเทียมกับชาติตะวันตก และเพื่อสร้างเศรษฐกิจให้รุ่งเรือง การทหารเข้มแข็ง[12]

3.1 การปฏิรูปสังคม

สิ่งจำเป็นที่ต้องทำในระยะแรก คือ การปฏิรูปสังคมและพัฒนาความรู้ เพราะเป็นก้าวแรกที่จะทำให้การพัฒนาด้านอื่นๆ เป็นไปได้และสำเร็จ การปฏิรูปสังคมเกิดขึ้นในช่วงแรกของสมัยเมจิ โดยมีเป้าหมายเพื่อปรับโครงสร้างทางสังคมเพราะระบบชนชั้นแบบเดิมเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาประเทศ รวมถึงมีการรับวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามาปรับใช้เพื่อสร้างความทันสมัย การปฏิรูปสำคัญได้แก่

3.1.1 การยกเลิกระบบชนชั้น

ระบบโครงสร้างสังคมที่แบ่งชนชั้นไม่เป็นที่ยอมรับของชาติตะวันตก และเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาประเทศ การมีอภิสิทธิ์ของชนชั้นซามูไรส่งผลให้เกิดความแปลกแยกในสังคมและเป็นสิ่งที่ล้าสมัย รัฐบาลเมจิจึงดำเนินการยกเลิกอภิสิทธิ์ทางชนชั้น โดยเฉพาะชนชั้นนักรบที่ถูกลดบทบาทลง การยกเลิกชนชั้นทำอย่างเป็นขั้นตอน คือ การออกประกาศยกเลิกระบบชนชั้นใน ค.ศ.1869 ทำให้ประชาชนทุกคนมีความเสมอภาคกัน ยกเลิกประเพณีที่ล้าสมัยและแสดงถึงการแบ่งชนชั้น เช่น การห้ามเดินสวนทางกับชนชั้นนักรบ ให้ทุกคนมีสิทธิในการประกอบอาชีพตามที่ตนต้องการ สามารถเลือกที่พักอาศัย ย้ายที่อยู่ ตั้งนามสกุลของตนเองได้ ทุกชนชั้นสามารถแต่งงานกันได้ ยกย่องสตรีมากขึ้น

ในการยกเลิกสิทธิพิเศษของชนชั้นนักรบนั้น ใน ค.ศ.1873 รัฐบาลออกประกาศให้เก็บภาษีเงินรายได้ของซามูไร และออกกฎหมายเกณฑ์ทหารตามแบบสากล โดยชายทุกคนที่มีอายุ 20 ปี ต้องเกณฑ์ทหาร ใน ค.ศ. 1876 ออกกฎหมายห้ามซามูไรพกดาบ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์และสิทธิพิเศษของชนชั้นซามูไร ทำให้เกียรติยศและสิทธิพิเศษของชนชั้นนักรบลดลง และหลังเข้าสู่สมัยเมจิเกือบ 10 ปี สิทธิพิเศษและบทบาทสำคัญของชนชั้นนักรบในสังคมญี่ปุ่นที่ดำเนินมานานจึงสิ้นสุดลง[13]

ในช่วงแรกของสมัยเมจิรัฐบาลยังจ่ายเงินบำนาญให้แก่ขุนนางและซามูไรเป็นรายปี ระบบนี้เป็นการประกันความภักดีของกลุ่มคนจำนวนมากที่มีต่อรัฐบาลใหม่ แต่เป็นภาระหนักแก่รัฐบาล ใน ค.ศ.1876 รัฐบาลจึงประกาศยกเลิกระบบการจ่ายเงินรายปี เปลี่ยนการจ่ายเงินปีของซามูไรเป็นพันธบัตร ทำให้รายได้ต่อปีของซามูไรลดลงร้อยละ 10-75 การดำเนินการเหล่านี้ทำให้ระบบชนชั้นในสังคมฟิวดัลสิ้นสุดลง ผลที่ตามมาคือ ซามูไรที่ไม่พอใจก่อความวุ่นวายขึ้น ครั้งสำคัญคือ **กบฏซะสึมะ** (Satsuma Rebellion or Seinan Senso : Southwestern War) ใน ค.ศ. 1877 โดยเหตุการณ์เกิดจากการที่เกิดความวุ่นวายในหลายพื้นที่ เช่น แคว้นโชชู ทำให้รัฐบาลได้ย้ายอาวุธยุทธภัณฑ์ออกจากเมืองคะโงะชิมะ เมืองหลวงของแคว้นซะสึมะเพื่อป้องกันไว้ก่อน แต่ซามูไรในแคว้นนี้ยึดอาวุธกลับคืนมาและอ้างว่าสืบทราบว่ามีแผนการลอบสังหารไซโง ทากาโมริ (Saigo Takamori) หัวหน้าซามูไรจากแคว้นซะสึมะ ซึ่งเป็นผู้สนับสนุนการปฏิรูปประเทศและการทหาร และเป็นหนึ่งในผู้บริหารของรัฐบาลเมจิช่วงแรก

เมื่อเกิดความวุ่นวายขึ้นในแคว้นซะสึมะ ไซโงเดินทางไปโตเกียวเพื่อชี้แจงเหตุการณ์ แต่คณะของไซโงถูกต่อต้านจากกองทหารที่เมืองคุมะโมะโตะเพราะทางโตเกียวไม่แน่ใจในสถานการณ์ ทำให้เกิดการต่อสู้กันขึ้นระหว่างซามูไรของแคว้นซะสึมะกับกองทหารสมัยใหม่ของรัฐบาล การต่อสู้ดำเนินอยู่ถึง 6 เดือน ไซโงและบริวารเสียชีวิต ไซโงได้รับการยกย่องว่าเป็นซามูไรคนสุดท้ายของญี่ปุ่น[14] เหตุการณ์กบฏซะสึมะแสดงให้เห็นว่าการปฏิรูปประเทศไม่ได้ดำเนินไปอย่างราบรื่นทั้งหมด การยกเลิกสิทธิพิเศษของชนชั้นซามูไรทำให้เกิดกระแสต่อต้านที่รุนแรง แต่เหตุการณ์นี้ก็เป็นการพิสูจน์ให้ทั้งผู้ปฏิรูปและผู้ต่อต้านเห็นว่ากองทัพ

ซามูไรแบบเก่าที่ใช้ดาบเป็นอาวุธ ไม่อาจสู้กับกองทัพสมัยใหม่ที่ทหารส่วนใหญ่มาจากชาวไร่ชาวนาที่ได้รับการฝึกทหารแบบตะวันตก[15]

3.1.2 การรับวัฒนธรรมตะวันตก

ในช่วงสองปีแรกของสมัยเมจิเป็นช่วงที่ญี่ปุ่นลอกเลียนแบบจากชาติตะวันตกทุกด้าน โดยเฉพาะการเรียนรู้และปฏิบัติตามวัฒนธรรมตะวันตก เพราะเชื่อว่าประเทศตะวันตกมีความเจริญกว่า ประกอบกับชาวตะวันตกดูถูกขนบธรรมเนียมของญี่ปุ่นหลายอย่างว่าเป็นสิ่งโบราณล้าสมัย การเดินทางเยือนต่างประเทศของคณะทูตอิวากุระยิ่งทำให้ผู้นำญี่ปุ่นเห็นว่าการปรับปรุงตนให้ทันสมัยแบบตะวันตกอาจจะช่วยให้ชาติตะวันตกมองญี่ปุ่นดีขึ้น และจะทำให้ญี่ปุ่นมีความเจริญก้าวหน้า ญี่ปุ่นจึงควรเอาแบบอย่างจากตะวันตก ส่วนพวกหัวรุนแรงที่ต่อต้านการติดต่อกับชาติตะวันตกก็ได้เห็นว่าชาติตะวันตกมีความก้าวหน้ากว่าญี่ปุ่นมาก ดังนั้นการต่อต้านย่อมไม่มีประโยชน์[16]

รัฐบาลเมจิยกเลิกขนบธรรมเนียมประเพณีหลายอย่างที่เห็นว่าล้าสมัย เช่น การให้ทหารเปลี่ยนทรงผมจากแบบซามูไรมาเป็นแบบตะวันตกเพื่อความสะดวกในการสวมหมวกทหารแบบตะวันตก การเปลี่ยนเครื่องแบบทหารและข้าราชการเป็นแบบตะวันตก การใช้ปฏิทินของตะวันตกที่ให้ 1 สัปดาห์มี 7 วัน หยุดวันอาทิตย์ แทนปฏิทินแบบจันทรคติของเอเชียตะวันออก แต่การนับศกยังเป็นรัชศกแบบจีน และการดำเนินวิถีชีวิตแบบตะวันตก เช่น การไว้เครา การแต่งกายแบบตะวันตก การรับประทาน การเต้นรำ การฟังและเล่นดนตรีตะวันตก การฝึกภาษาอังกฤษ โดยจักรพรรดิได้รับบทบาทให้เป็นผู้นำที่ทันสมัย เป็นผู้นำในการรับอารยธรรมตะวันตก ซึ่งเป็นการสร้างภาพลักษณ์ให้กับจักรพรรดิเมจิทั้งภาพผู้นำที่ทันสมัยแบบตะวันตกและภาพของจักรพรรดิแห่งราชวงศ์อันเก่าแก่ที่สืบทอดมาจากเทพเจ้าแห่งดวงอาทิตย์[17] ซึ่งจะนำไปสู่การสร้างลัทธิชาตินิยมที่ปลูกฝังความจงรักภักดีและยกย่องจักรพรรดิดุจเทพเจ้าในเวลาต่อมา

กลุ่มปัญญาชน นักคิด นักเขียน ต่างมีส่วนช่วยเผยแพร่วิทยาการของตะวันตก ปัญญาชนสำคัญ เช่น ฟุกุซาวะ ยูกิชิ ได้นำบันทึกเรื่องราวจากที่ได้ติดตามคณะทูตไปเยือนต่างประเทศมาเขียนเป็นผลงานเรื่อง *เซอิโย จิโจ* หรือสภาพการณ์ของตะวันตก อธิบายเกี่ยวกับสถาบันทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของโลกตะวันตก การปฏิวัติของชาวอเมริกัน และแปลคำประกาศอิสรภาพของสหรัฐอเมริกาไว้ด้วย ทำให้ชาวญี่ปุ่นได้รับรู้เรื่องราวของชาติตะวันตกมากขึ้น ฟุกุซาวะ ยูกิชิเป็นคนแรกที่เขียนโจมตีระบบสังคมฟิวดัลลัทธิขงจื่อ และเรียกร้องให้ชาวญี่ปุ่นใช้ความคิดริเริ่มและมีความพยายาม นอกจากนี้เขายังเขียนหนังสือชื่อ *กากูมอง โน ซูซูเม* (Gakumon no susume) หรือ การส่งเสริมวิทยาการ (The Encouragement of Learning) เขียนระหว่าง ค .ศ.1872–1880 ซึ่งขายได้เกือบล้านเล่ม[18]

นักเขียนคนอื่นๆ ได้แปลหนังสือของตะวันตกเป็นภาษาญี่ปุ่นอีกเป็นจำนวนมาก และมีการรวมกลุ่มปัญญาชนขึ้น มีเป้าหมายเพื่อเผยแพร่ความรู้และวิทยาการตะวันตกให้แก่ชาว

ญี่ปุ่น โดยตั้งเป็นสมาคม เรียกว่า สมาคมเมจิที่ 6 หรือ เมโรคุชะ (Meirokusha) สมาคมนี้ออกวารสาร ชื่อ *เมโรคุ ซาชชิ* พิมพ์เผยแพร่ในญี่ปุ่น แต่ละฉบับมียอดจำหน่ายถึงสามพันกว่าเล่ม บทความในวารสารมีทั้งเรื่องการเมือง สังคม และวัฒนธรรม เช่น การตั้งสภาของประชาชน ความแตกต่างระหว่างสามีภรรยา ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ ศาสนาและวัฒนธรรมตะวันตก ความคิดเห็นส่วนใหญ่ในบทความเป็นความคิดที่ก้าวหน้าและกระตุ้นให้สังคมญี่ปุ่นรับรูปแบบและค่านิยมตะวันตก โดยมีเป้าหมายเพื่อเปลี่ยนโลกทัศน์ของคนญี่ปุ่น อย่างไรก็ตาม การลอกเลียนแบบวัฒนธรรมและการปฏิบัติของชาติตะวันตกของญี่ปุ่นนั้นเป็นเพียงชั่วระยะเวลาหนึ่งเท่านั้น ต่อมาสิ่งที่ญี่ปุ่นเห็นว่าไม่เป็นเหตุเป็นผลหรือไม่เข้ากับสังคมญี่ปุ่นได้ถูกยกเลิกไป พร้อมกับมีการฟื้นฟูขนบธรรมเนียมเดิมของตนขึ้นมา

3.2 การปฏิรูปกฎหมาย

จุดประสงค์สำคัญประการหนึ่งในการส่งคณะทูตอิวากุระไปยังประเทศสหรัฐอเมริกาและทวีปยุโรป ใน ค .ศ.1872 คือ เพื่อขอแก้ไขสนธิสัญญาไม่เป็นธรรม ซึ่งเป็นเป้าหมายสำคัญที่สุดเป้าหมายหนึ่งของญี่ปุ่น แต่ญี่ปุ่นได้รับการแจ้งว่าสัญญาจะได้รับการแก้ไขเมื่อญี่ปุ่นมีระบบกฎหมายที่เป็นไปตามมาตรฐานตะวันตก[19] เพราะระบบกฎหมายเดิมที่เป็นแบบจารีตประเพณี ทำให้ชาติตะวันตกใช้เป็นข้ออ้างในการขอสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ผู้นำญี่ปุ่นเห็นความจำเป็นในการปฏิรูประบบกฎหมายเพื่อขอแก้ไขสนธิสัญญาที่ไม่เป็นธรรม จึงเริ่มด้วยการยกเลิกกฎเกณฑ์ต่างๆ ที่ล้าสมัย เช่น ออกพระราชกฤษฎีกาห้ามทำแท้ง ห้ามเปลือยกายอาบน้ำในที่สาธารณะ ห้ามอาบน้ำร่วมกันในที่สาธารณะระหว่างชายหญิงเมื่อ ค.ศ. 1869 ห้ามการเขียนเรื่องลามก ห้ามสักบนผิวหน้าและการเปิดเผยร่างกายของกรรมกรในเมืองโตเกียวเมื่อ ค.ศ. 1872 และยกเลิกการลงโทษด้วยวิธีทรมานเมื่อ ค.ศ. 1876

การปฏิรูปกฎหมายของญี่ปุ่นนำแบบอย่างมาจากตะวันตก ค.ศ. 1873 กุสตาฟ บัวซงนาด เดอ ฟงตาราบี (Gustave Boissonade de Fontarabie) นักกฎหมายชาวฝรั่งเศส ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นที่ปรึกษาของกระทรวงยุติธรรม ฟงตาราบีได้จัดทำร่างประมวลกฎหมายอาญาโดยใช้ส่วนประกอบของกฎหมายในระบบฟิวดัลของญี่ปุ่นและประมวลกฎหมายนโปเลียน ค.ศ. 1810 เป็นพื้นฐาน เสร็จสมบูรณ์ใน ค.ศ. 1877 และประกาศใช้ในต้น ค.ศ.1882

ข้อกำหนดสำคัญของระบบกฎหมายใหม่ ได้แก่ การยกเลิกการทรมาน การสร้างบุคลากรฝ่ายตุลาการที่ได้รับการฝึกฝนอบรมอย่างดี การกำหนดกฎเกณฑ์เรื่องพยานหลักฐานและวิธีการพิจารณาคดีของศาล ส่วนประมวลกฎหมายแพ่งของฟงตาราบีนั้น สภามีความเห็นว่ามีลักษณะเป็นแบบฝรั่งเศสมากเกินไป จึงมีการพิจารณาแก้ไขหลายครั้ง จนประกาศใช้เมื่อ ค.ศ. 1898 และประมวลกฎหมายพาณิชย์ประกาศใช้เมื่อ ค.ศ. 1899 นอกจากรูปแบบกฎหมายของฝรั่งเศสแล้ว ต่อมาญี่ปุ่นได้นำรูปแบบกฎหมายของเยอรมนีมาใช้ด้วย[20]

3.3 การพัฒนาการศึกษา

การพัฒนาประเทศต้องมีประชากรที่มีความรู้ และจากคำปฏิญาณกฎบัตร 5 มาตรา ที่ใช้เป็นหลักในการพัฒนาประเทศ ในข้อ 5 ที่ว่า จะแสวงหาความรู้จากทั่วโลก ทำให้การพัฒนาการศึกษาเป็นเรื่องที่ผู้นำญี่ปุ่นให้ความสำคัญมาก โดยเน้นเรื่องการเรียนรู้วิทยาการสมัยใหม่จากตะวันตก และการจัดระบบการศึกษาแผนใหม่

3.3.1 การเรียนรู้วิทยาการสมัยใหม่จากตะวันตก

การเรียนรู้วิทยาการสมัยใหม่จากตะวันตก ประกอบด้วย 3 แนวทาง คือ การแปลตำราตะวันตก การจ้างครูชาวต่างประเทศ และการส่งคนไปศึกษายังต่างประเทศ

การแปลตำราตะวันตก กลุ่มดัตช์ศึกษาให้ความสนใจการแปลหนังสือมาตั้งแต่สมัยโทกุงาวะ งานแปลที่มีชื่อเสียงมากคือ ตำราคู่มือการผ่าตัด ชื่อ “Kaitai Shinsho” พิมพ์เมื่อ ค.ศ. 1774 ของ นายแพทย์สุงิตะ เก็นปากุ และคณะรวม 7 คน เป็นผู้แปล นับเป็นหนังสือแปลตำราแพทย์สมัยใหม่เล่มแรกของญี่ปุ่น ต่อมาใน ค.ศ. 1811 โชกุนตั้งสถาบันและคณะกรรมการสำหรับแปลตำราต่างชาติขึ้นที่โตเกียว หลังการเข้ามาของพลเรือจัตวาเพอรีใน ค.ศ. 1853 การศึกษาหาความรู้ของชาติตะวันตกได้รับความสนใจมากขึ้น “สถาบันการศึกษาตำราของชนป่าเถื่อน” เปลี่ยนชื่อเป็น “สถาบันสำหรับหนังสือตะวันตก” และ “สถาบันเพื่อการพัฒนา” ตามลำดับ[21] ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความคิดที่เปลี่ยนไปของผู้นำญี่ปุ่นต่อการติดต่อและหาความรู้จากชาติตะวันตก

ในสมัยเมจิได้ตั้งกรมการแปลขึ้นและส่งเสริมการแปลตำราตะวันตกกันอย่างแพร่หลาย นอกจากนี้ยังมีเอกชนจำนวนมากที่เห็นความสำคัญของการศึกษาความรู้จากต่างชาติ จึงมีปัญญาชนจำนวนมากหันมาแปลหนังสือตำรากันมากขึ้น โดยเฉพาะด้านวิทยาศาสตร์

การจ้างครูชาวต่างประเทศ การจ้างชาวต่างประเทศเข้ามาสอนหนังสือเป็นวิธีลัดที่ได้ผลเร็วที่สุด เพราะช่วยให้เด็กจำนวนมากและรัฐบาลเรียนรู้วิทยาการตะวันตกได้อย่างเต็มที่ ในระยะแรกของสมัยเมจิได้จ้างครูชาวต่างประเทศจำนวนมาก สาขาที่จ้างมากที่สุดคือ วิทยาศาสตร์ การจ้างครูชาวต่างชาตินั้นมีอยู่มากในช่วง 20 ปีแรก จากนั้นค่อยๆ ลดจำนวนลง เพราะรัฐบาลมีนโยบายตัดทอนรายจ่าย ประกอบกับมีนักศึกษาชาวญี่ปุ่นจำนวนมากกลับมาจากการไปศึกษายังต่างประเทศเข้ามาทำหน้าที่แทนครูชาวต่างชาติ

การส่งคนไปศึกษาและดูงานในต่างประเทศ เริ่มมาตั้งแต่ปลายสมัยโทกุงาวะ โดยใน ค.ศ. 1860 ส่งคณะทูตไปเยือนสหรัฐอเมริกา และไปเยือนยุโรปใน ค.ศ. 1861 รวมทั้งส่งคนไปศึกษาสภาพการขยายอิทธิพลของตะวันตกบริเวณเมืองเซี่ยงไฮ้ (ชั่งไห่-Shanghai) ในจีน ใน ค.ศ.1862 บุคคลเหล่านี้ไปศึกษาเรื่องราวของต่างชาติทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การเมืองการปกครอง แล้วนำมาพัฒนาญี่ปุ่น คณะทูตที่เดินทางไปยังต่างประเทศก็ได้ไปศึกษาเรียนรู้วิทยาการตะวันตก และนำหนังสือของตะวันตกกลับมาเป็นจำนวนมาก[22]

ส่วนการส่งนักเรียนไปศึกษาที่ต่างประเทศนั้น นักเรียนคณะแรกถูกส่งไปฮอลันดา ใน ค.ศ. 1862 ต่อมาส่งไปเยอรมนี อังกฤษ ฝรั่งเศส โดยมีทั้งโชกุนและไดเมียวเป็นผู้ส่งไป ระหว่าง ค.ศ. 1864–1867 นักเรียนของแคว้นต่าง ๆ ไปศึกษายังต่างประเทศจำนวนหลายร้อยคน บุคคลเหล่านี้เป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาประเทศญี่ปุ่นในเวลาต่อมา

การส่งคนไปศึกษาและดูงานยังต่างประเทศเป็นเรื่องที่รัฐบาลเมจิและเอกชนส่งเสริมอย่างเต็มที่โดยมีเป้าหมายเพื่อแสวงหาความรู้ นำไปสู่การปฏิรูปทางการเมือง การศาลและสังคมอย่างจริงจัง ค.ศ. 1871–1873 คณะทูตอิวากุระ นำโดยเจ้าชายอิวากุระ โทโมมิ (Iwakura Tomomi) เดินทางไปสหรัฐอเมริกาและยุโรป มีเป้าหมายหลักคือเพื่อขอยืดเวลาที่สหรัฐอเมริกาและยุโรปจะเปิดเมืองท่าในญี่ปุ่นเพิ่มเติม ส่วนเป้าหมายรองคือการศึกษาเกี่ยวกับประเทศตะวันตก ซึ่งประสบความสำเร็จ เพราะคณะทูตสนใจความทันสมัยและอารยธรรมที่แตกต่างจากญี่ปุ่น คณะทูตให้ความสนใจเป็นพิเศษต่อกิจการรถไฟ โทรเลข หนังสือพิมพ์ และอุตสาหกรรมประเภทต่าง ๆ[23]

เมื่อคณะทูตกลับมายังญี่ปุ่นได้ทำให้เจ้าหน้าที่ในรัฐบาลยอมเชื่อว่าญี่ปุ่นยังล้าหลังชาติตะวันตกทั้งในด้านเศรษฐกิจและการทหาร และญี่ปุ่นไม่สามารถหลีกเลี่ยงการเข้ามาของชาติตะวันตกได้ ดังนั้นจึงต้องอดทนและยอมรับเพื่อความอยู่รอดปลอดภัย การเข้ามาของชาติตะวันตกเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ญี่ปุ่นเห็นความจำเป็นที่จะสร้างผู้นำรุ่นใหม่ที่ทันสมัยเพื่อเปลี่ยนแปลงญี่ปุ่นในทุกด้าน ทั้งการมีสถาบันที่เป็นตัวแทนของประชาชน การเปลี่ยนแปลงประเพณีต่าง ๆ การยกเลิกการห้ามนับถือศาสนาคริสต์ รวมถึงการเห็นว่าชาติตะวันตกให้ความสำคัญกับอดีตจากการได้ไปทัศนศึกษาที่พิพิธภัณฑ์ต่าง ๆ ทั้งในยุโรปและสหรัฐอเมริกา[24]

รัฐบาลส่งนักเรียนไปศึกษาด้วยทุนรัฐบาลจำนวนมาก กระทรวงหรือกรมใดที่ขาดผู้เชี่ยวชาญก็จะมีการคัดเลือกบุคลากรเพื่อส่งไปศึกษา ช่วงแรกผู้ที่ถูกส่งไปมากที่สุด คือ กลุ่มเชื้อพระวงศ์และข้าราชการระดับสูง ในรูปแบบของการดูงานระยะสั้น ภาคเอกชนส่งคนไปดูงานเช่นกัน เช่น บริษัทมิตซุยส่งคนไปศึกษาวิชาบริหารธุรกิจ มหาวิทยาลัยเคโอ ซึ่งเป็นมหาวิทยาลัยชั้นนำของญี่ปุ่นส่งอาจารย์ไปศึกษาวิชาเศรษฐศาสตร์ตั้งแต่ ค.ศ. 1875 เป็นต้นมา รัฐบาลมีมาตรการคัดเลือกคนไปศึกษายังต่างประเทศโดยใช้ระบบคัดเลือกที่เข้มงวดมากขึ้นและผู้ที่ไปเรียนมีฐานะเป็นนักเรียนนอกอย่างแท้จริง คือ มีสาขาวิชาที่ชัดเจนและได้รับการควบคุมอย่างใกล้ชิด สาขาที่เรียนกันมากที่สุดคือ วิทยาศาสตร์ รองลงมาคือสังคมศาสตร์

3.3.2 การจัดระบบการศึกษาแผนใหม่

สมัยโทกุงาวะจัดระบบการศึกษาหลายอย่างซึ่งอาจจำแนกได้สองแบบ คือ การศึกษาตามแบบแผนในโรงเรียนที่โชกุนหรือไดเมียวตั้งขึ้นเพื่อบุตรหลานของชนชั้นสูงและชนชั้นนักรบ และโรงเรียนราษฎร์ที่รับทั้งชนชั้นสูงและสามัญชน ซึ่งใช้แนวทางการศึกษาแบบจีน อีกแบบคือการศึกษาที่ไม่มีแบบแผน คือการศึกษาตามวัดประจำหมู่บ้านหรือโรงเรียนวัดโดยพระเป็น

ผู้สอน[25] และซามูไรบางคนได้เรียนความรู้ตะวันตก รัฐบาลเมจิปฏิรูปโดยใช้ระบบการศึกษาแบบตะวันตกและกำหนดหลักสูตรเพื่อประโยชน์ของรัฐ

การจัดระบบการศึกษาแบบตะวันตก โดยตั้งกระทรวงศึกษาธิการตามแบบตะวันตก ใน ค.ศ. 1871 รัฐบาลประกาศแผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติใน ค.ศ. 1872 และประกาศจุดมุ่งหมายของการศึกษาว่า เพื่อส่งเสริมการเรียนภาคปฏิบัติ ให้โอกาสทางการศึกษาแก่ประชาชนทุกคนอย่างไม่จำกัด เน้นให้ทุกคนได้เรียนเพื่อสร้างคนให้เด่นขึ้นตามลัทธิปัจเจกชนนิยมของตะวันตก ไอซาวะ ยาสุชิ นักคิดคนสำคัญสมัยโทกุงาวะเคยเสนอข้อกังวลไว้ว่า “ประชาชนที่โง่เขลาจะถูกชักจูงง่ายโดยมิชชันนารีและอาจทรยศต่อญี่ปุ่น” ผู้นำรัฐบาลเมจิซึ่งคำนึงถึงข้อกังวลนี้จึงให้ความสำคัญต่อการขยายโอกาสทางการศึกษา เพราะเห็นว่าการมีประชากรที่ไม่มีการศึกษานั้นเป็นอันตรายมากกว่าสิ่งอื่น และเน้นว่าต้องปลูกฝังให้คนญี่ปุ่นมีการศึกษาและเชื่อฟังผู้นำ [26]

ผู้นำในรัฐบาลมีมุมมองที่ต่างกันสำหรับการจัดการศึกษาสำหรับเด็กชายและเด็กหญิง โดยเด็กชายได้รับการคาดหวังว่าจะนำความรู้ไปพัฒนาประเทศชาติ ส่วนเด็กหญิงได้รับการคาดหวังว่าจะได้เรียนทักษะที่จำเป็นต่อบทบาทภายในประเทศในอนาคต ในฐานะที่จะเป็นภรรยาและแม่ และประชาชนที่มีความจงรักภักดีต่อจักรพรรดิ[27]

แผนการศึกษาใน ค.ศ. 1872 นำไปสู่การจัดระบบการศึกษาให้เป็นแบบเดียวกันทั่วประเทศ เริ่มจากต่ำไปหาสูงรวม 3 ระดับ คือ ประถมศึกษา มัธยม และอุดมศึกษา แบ่งประเทศญี่ปุ่นออกเป็น 8 เขตการศึกษา แต่ละเขตมีมหาวิทยาลัยหนึ่งแห่ง โรงเรียนมัธยมศึกษา 32 แห่ง โรงเรียนประถมศึกษา 210 แห่ง แต่ละแห่งสำหรับประชากร 600 คน ซึ่งให้เด็กทุกคนที่มีอายุ 6 ปี เข้าเรียนภาคบังคับ 16 เดือน โครงการขยายตัวอย่างรวดเร็ว ใน ค.ศ. 1880 มีโรงเรียนประถมศึกษา 28,000 แห่ง มีนักเรียนกว่า 2 ล้านคน (ร้อยละ 40 ของเด็กวัยเรียน) และขยายการศึกษาภาคบังคับเป็นสามปี ใน ค.ศ. 1886 มีผู้เข้าเรียนร้อยละ 46 และใน ค.ศ. 1900 การศึกษาภาคบังคับขยายไปอีกหนึ่งปี รวมบังคับ 4 ปี และเพื่อส่งเสริมการศึกษาที่สมบูรณ์ยิ่งขึ้นจึงมีการสถาปนามหาวิทยาลัยขึ้น ซึ่งพัฒนามาจากสถาบันชั้นสูงโตเกียวอิมพีเรียล (Tokyo Imperial) ตั้งเมื่อ ค.ศ. 1869 ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นมหาวิทยาลัยโตเกียวเมื่อ ค.ศ.1877 และเป็นมหาวิทยาลัยโตเกียวอิมพีเรียล (Tokyo Imperial University) เมื่อ ค.ศ. 1886 ซึ่งเป็นปีที่ถือว่าเป็นมหาวิทยาลัยสมบูรณ์แบบ มีหลายคณะเปิดสอน[28] (หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เปลี่ยนชื่อเป็น มหาวิทยาลัยโตเกียว) และมีมหาวิทยาลัยของเอกชนเกิดขึ้น เช่น มหาวิทยาลัยเมจิ (Meiji University) ตั้งขึ้นใน ค.ศ. 1881

การกำหนดหลักสูตรเพื่อตอบสนองรัฐ รัฐบาลให้ส่วนท้องถิ่นควบคุมดูแลการศึกษา แต่กระทรวงศึกษาธิการกำหนดแบบเรียนทั้งหมด ส่วนโรงเรียนเอกชนต้องมีใบอนุญาตจากทางราชการและต้องรับการตรวจสอบจากทางการด้วย เมื่อเป็นเช่นนี้ระบบการศึกษาทั้งระบบจึงส่งเสริมความต้องการของรัฐบาล คือ จัดให้มีการฝึกอบรมด้วยการปฏิบัติจริงตามหลักสูตร

แนวทางของชาติตะวันตก และสอนจริยธรรมศึกษาตามหลักจริยธรรมขงจื่อและลัทธิชาตินิยม โดยมีจักรพรรดิเป็นศูนย์รวม เพื่อสร้างพลเมืองที่จงรักภักดีและมีทักษะพื้นฐานที่จำเป็นสำหรับการดำรงชีวิตสมัยใหม่ ระบบการศึกษานี้เห็นผลในคริสต์ศตวรรษที่ 20 เมื่อญี่ปุ่นประสบความสำเร็จทางการพัฒนาเศรษฐกิจและการทหาร และเข้าสู่ลัทธิทหารนิยม

ในช่วงแรกของการปฏิรูปการศึกษา มีผู้ไม่พอใจกับข้อบังคับให้เข้าเรียนและต้องจบชั้นประถมศึกษาจากโรงเรียนในท้องถิ่นจึงจะได้รับเงินสนับสนุนร้อยละ 10 จากเงินภาษี ในทศวรรษ 1890 ผู้เสียภาษีที่ไม่พอใจนโยบายของรัฐบาลก่อจลาจลประท้วง ทำให้โรงเรียนกว่าสองพันแห่งถูกทำลาย โดยส่วนใหญ่ถูกเผา คิดเป็น 1 ใน 10 ของโรงเรียนทั่วประเทศ แต่การศึกษายังคงได้รับการส่งเสริมและเมื่อสิ้นสุดคริสต์ศตวรรษที่ 19 จำนวนผู้เข้าเรียนคิดเป็นร้อยละ 90 ใน ค.ศ. 1905 มีเด็กชายที่เข้าเรียนร้อยละ 98 และเด็กหญิงร้อยละ 95[29] ซึ่งนับเป็นอัตราที่สูงมาก

รูปที่ 5 ภาพพิมพ์บล็อกไม้ การเปลี่ยนแปลงทางการศึกษาสมัยเมจิ
(จากพิพิธภัณฑ์เอโดะ กรุงโตเกียว ภาพถ่ายโดยผู้เขียน)

3.4 การปฏิรูปเศรษฐกิจ

นอกเหนือจากอิทธิพลของผลงานของฟูคุซาวา ยูกิชิแล้ว บันทึกของ คิโดะ โคอิน (Kido Koin) ซามูไรจากแคว้นโชชู ซึ่งเป็นผู้หนึ่งที่ได้ร่วมเดินทางไปสหรัฐอเมริกาและทวีปยุโรปกับคณะทูตอิวากุระ ได้แสดงความชื่นชมและความประทับใจต่อความเจริญของชาติตะวันตก ความสวยงามเป็นระเบียบของบ้านเมืองและสถาปัตยกรรม การศึกษา และอุตสาหกรรมของชาติตะวันตก ความเห็นของคิโดะ โคอิน มีส่วนสำคัญที่ทำให้ผู้นำเมจิเห็นความสำคัญและความจำเป็นในการพัฒนาเศรษฐกิจ โดยเฉพาะอุตสาหกรรม เพราะเป็นสิ่งที่นำมาซึ่งความมั่งคั่งและ

เข้มแข็ง และจะทำให้ญี่ปุ่นมีเงินไปพัฒนาการทหาร การปฏิรูปเศรษฐกิจที่สำคัญ คือ การปฏิรูประบบภาษีโดยเฉพาะภาษีที่ดินและระบบการเงิน การพัฒนาการสื่อสารและคมนาคม การพัฒนาการเกษตรและอุตสาหกรรม และการค้าต่างประเทศ

3.4.1 การจัดระบบภาษีและการเงิน

ในช่วงแรกของสมัยเมจิ ระบบการถือครองที่ดินยังคงเป็นแบบเดิมคือระบบฟิวดัล และรายได้หลักของรัฐบาลมาจากภาษีที่ดิน แต่รายจ่ายกลับเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว เพราะการพัฒนาประเทศให้ทันสมัยต้องใช้เงินจำนวนมาก และในช่วงแรกรัฐบาลยังต้องรับภาระการจ่ายเงินเดือนให้ไดเมียวและซามูไร แต่ก็แลกกับการขยายการเก็บภาษีในดินแดนที่ถูกรวมเข้ามาเป็นของรัฐบาลกลาง แต่รายจ่ายที่มากทำให้ฐานะทางการคลังมีปัญหารายรับไม่พอกับรายจ่าย

ขั้นแรกในการแก้ปัญหาและจัดระบบภาษีให้มีมาตรฐานชัดเจน คือ การแก้ปัญหาเรื่องความเป็นเจ้าของที่ดิน โดยใน ค.ศ.1872 รัฐบาลยกเลิกกฎห้ามการโอนหรือขายที่ดิน และเริ่มออกโฉนดขึ้นใหม่ และโอกุมะ ชิเงะโนบุ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงการคลัง จัดทำรายละเอียดเกี่ยวกับระบบภาษีที่ดินขึ้นใหม่ และประกาศใช้เมื่อวันที่ 28 กรกฎาคม ค.ศ. 1873 มีสาระสำคัญคือ ที่ดินทั้งหมดจะได้รับการตีราคาโดยถือตามราคาตลาดถ้าเพิ่งเปลี่ยนมือ และถือตามราคาประเมินถ้ายังไม่เปลี่ยนมือ เจ้าของที่ดินต้องเสียภาษีร้อยละ 3 ของราคาที่ดิน[30] แต่ใน ค.ศ. 1877 ลดเหลือร้อยละ 2.5 การชำระภาษีจ่ายในรูปของเงินแทนผลผลิต ผู้จ่ายภาษีคือเจ้าของที่ดิน จากเดิมผู้เพาะปลูกซึ่งอาจเช่าที่ดินเป็นผู้จ่าย

การปฏิรูปภาษีนี้ทำให้รัฐบาลมีรายได้ประจำปีที่แน่นอนจากภาษีที่ดิน ทำให้สามารถกำหนดแผนการพัฒนาประเทศได้ดีขึ้น และภาษีที่ดินยังเป็นรายได้หลักของรัฐบาล ระบบภาษีใหม่ทำให้เอกชนทุกครัวเรือนเข้าสู่ระบบภาษี มีส่วนร่วมโดยตรงในการจ่ายภาษี ส่งผลทางอ้อมคือทำให้ประชาชนเกิดสำนึกว่าเป็นส่วนหนึ่งของระบบเศรษฐกิจของประเทศ

รัฐบาลเมจิปฏิรูประบบการเงินให้ทันสมัยและมีมาตรฐานเดียวกันทั้งประเทศ โดยออกมาตรการจัดระบบการเงินใน ค.ศ. 1871 มีข้อกำหนดว่ารัฐบาลกลางเป็นผู้ออกเงินตรา ใช้ระบบเงินตราแบบทศนิยม กำหนดเงินเยนเป็นหน่วยเงินมูลฐานแทนระบบในสมัยโทกุงาวะ และใช้มาตรฐานทองคำ รัฐบาลตั้งธนาคารชาติขึ้นใน ค.ศ. 1872 เพื่อทำหน้าที่อำนวยความสะดวกด้านการเงินและสินเชื่อที่มั่นคง ตั้งโรงกษาปณ์ขึ้นที่เมืองโอซากะ เพื่อผลิตเหรียญเงินชนิดใหม่ ยกเลิกการใช้เหรียญชนิดเก่า และพิมพ์ธนบัตรแบบใหม่ออกใช้แทนแบบเก่า ซึ่งการใช้ธนบัตรแบบเดิมค่อยๆ ลดลงไปจนกระทั่ง ค.ศ. 1879 การใช้ธนบัตรของแคว้นต่างๆ จึงหมดไป แต่ระบบการเงินของญี่ปุ่นยังคงมีปัญหาและเกิดภาวะเงินเฟ้อขึ้นเมื่อ ค.ศ. 1878 เพราะรัฐบาลแก้ปัญหาการขาดแคลนเหรียญโดยออกธนบัตรเพิ่ม ทำให้มูลค่าของธนบัตรลดลง ราคาสินค้าเพิ่มสูงขึ้น[31] รัฐบาลจึงหาทางแก้ปัญหาโดยจัดระบบการเก็บภาษีใหม่ ลดรายจ่าย จัดตั้งธนาคารแห่งประเทศญี่ปุ่นขึ้นใน ค.ศ. 1882 ทำหน้าที่ออกธนบัตรเพียงแห่งเดียวโดยมีทุนสำรองตามระบบธนาคารกลางแบบยุโรป จนถึง ค.ศ. 1894 ระบบการเงินจึง

เริ่มดีขึ้น และใน ค.ศ. 1897 ญี่ปุ่นได้ใช้มาตรฐานทองคำอย่างเป็นทางการเช่นเดียวกับประเทศตะวันตก

3.4.2 การพัฒนาด้านการสื่อสารและคมนาคม

ในสมัยเมจิ รัฐบาลเร่งพัฒนาระบบการสื่อสารคมนาคมของประเทศเพื่อพัฒนาและป้องกันประเทศ ที่สำคัญ คือ นำระบบไปรษณีย์โทรเลขมาใช้ใน ค.ศ. 1871 และอีก 6 ปีต่อมาญี่ปุ่นเข้าเป็นสมาชิกสหภาพไปรษณีย์สากลทำให้การสื่อสารพัฒนาอย่างรวดเร็ว การวางสายโทรเลขที่สำคัญๆ ในประเทศเสร็จสมบูรณ์ และมีการวางสายเคเบิ้ลใต้น้ำเชื่อมระหว่างเมืองนางะซะกิกับเมืองซั่งไห่ในจีน ส่วนโทรศัพท์นำเข้ามาใช้ในหน่วยราชการของญี่ปุ่นเมื่อ ค.ศ. 1877 และรัฐบาลเริ่มพัฒนาเครือข่ายโทรศัพท์อย่างจริงจังใน ค.ศ. 1890[32]

รถไฟเป็นระบบคมนาคมที่สำคัญทั้งในด้านการเปิดตลาดการค้าภายในประเทศ และความมั่นคงของประเทศ รัฐบาลรับผิดชอบการสร้างทางรถไฟสายสำคัญ ต่อมารัฐบาลเปิดโอกาสให้เอกชนเข้ามามีส่วนร่วมในการลงทุนได้โดยเฉพาะทางรถไฟในท้องถิ่น บริษัทรถไฟเอกชนแห่งแรกจึงตั้งขึ้นใน ค.ศ. 1881 และเกิดขึ้นอีกหลายบริษัทในช่วงครึ่งหลังทศวรรษ 1880 ส่งผลให้เส้นทางรถไฟของเอกชนเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว โดยใน ค.ศ. 1885 มีระยะทาง 130 ไมล์ หรือประมาณ 209 กิโลเมตร เมื่อถึง ค.ศ. 1895 ทางรถไฟของเอกชนขยายระยะทางเป็นกว่า 15,000 ไมล์ หรือประมาณ 24,140 กิโลเมตร[33] หลังสงครามกับรัสเซีย (ค.ศ. 1904–1905) ทางรถไฟถูกสร้างเพิ่มมากขึ้น ด้วยเหตุผลว่าการคมนาคมขนส่งควรมีความเชื่อมโยงเป็นหนึ่งเดียวกัน ทำให้ใน ค.ศ. 1906 รัฐบาลออกกฎหมายโอนกิจการรถไฟเป็นของรัฐเพื่อความคล่องตัวในการพัฒนากิจการรถไฟ และเพื่อความมั่นคงทางการเมืองการทหาร เพราะเส้นทางรถไฟถือได้ว่าเป็นทั้งเส้นทางยุทธศาสตร์และเส้นทางการค้า

การเดินเรือ ในต้นสมัยเมจิการขนส่งทางทะเลของญี่ปุ่นส่วนใหญ่ยังอาศัยเรือสำเภา ส่วนการเดินเรือในแถบตะวันออกไกลอยู่ภายใต้การผูกขาดของบริษัทเดินเรือต่างชาติซึ่งเข้ามาประกอบกิจการตั้งแต่ปลายสมัยโทกุงาวะ ประกอบกับการค้าต่างประเทศของญี่ปุ่นเกือบทั้งหมดตกเป็นของต่างชาติ ทำให้รัฐบาลเห็นความจำเป็นเร่งด่วนในการส่งเสริมให้คนญี่ปุ่นเข้ามาจัดการด้านการเดินเรือและการค้าต่างประเทศโดยตรง แต่สิ่งแรกที่ต้องทำคือการจัดตั้งบริษัทเดินเรือที่ทันสมัย ดังนั้นตั้งแต่ ค.ศ. 1870 เป็นต้นมา รัฐบาลจึงส่งเสริมการตั้งบริษัทเดินเรือขึ้น 3–4 แห่ง บางบริษัทอยู่ในรูปของรัฐวิสาหกิจ บางบริษัทเป็นของเอกชน แต่ได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาล

บริษัทที่มีชื่อเสียงที่สุด คือ บริษัทเดินเรือมิตซูบิชิ ซึ่งรัฐบาลให้ความช่วยเหลือและปกป้องอย่างเต็มที่ในการแข่งขันกับบริษัทเดินเรือต่างชาติ เช่น มอบเรือให้ 30 ลำ และให้เงินช่วยเหลือ[34] ทำให้บริษัทเดินเรือของสหรัฐอเมริกาและอังกฤษต้องถอนตัวออกไปในที่สุด ทำให้บริษัทมิตซูบิชิสามารถขยายกิจการและต่อมากลายเป็นบริษัทขนาดใหญ่ของญี่ปุ่นที่มีกิจการครอบคลุมหลายด้าน ต่อมาได้เกิดความขัดแย้งและแข่งขันกันเองระหว่างบริษัทเดินเรือมิตซูบิ

ชิกับมิตซุย จนรัฐบาลต้องเข้าไปไกล่เกลี่ยจนสามารถรวมกันเป็นบริษัทเดียวกันได้สำเร็จใน ค.ศ. 1885 จากนั้นรัฐบาลได้ส่งเสริมให้จัดตั้งบริษัทเดินเรือขึ้นอีกหลายแห่ง และออกกฎหมายส่งเสริมการเดินเรือและต่อเรือใน ค.ศ. 1896

3.4.3 การพัฒนาการเกษตรและอุตสาหกรรม

การพัฒนาการเกษตรสมัยเมจิ เริ่มจากการยกเลิกข้อจำกัดที่เป็นอุปสรรคต่อการประกอบอาชีพ อนุญาตให้เพาะปลูกอย่างอิสระ จัดตั้งสถานีทดลองเกษตร เพื่อช่วยในการปรับปรุงการเกษตรให้ทันสมัย โดยเฉพาะการปรับปรุงพันธุ์พืชจากต่างประเทศให้เข้ากับสภาพดินฟ้าอากาศของญี่ปุ่น ตั้งโรงเรียนการเกษตรทั้งของรัฐและเอกชน ส่งคนไปศึกษาเรื่องการเกษตรยังต่างประเทศ ปรับปรุงระบบการทำนา ปรับปรุงพันธุ์ข้าวที่ทนต่ออากาศหนาว จัดระบบชลประทาน และใช้ปุ๋ยมากขึ้น ส่งผลให้ผลผลิตเพิ่มมากขึ้น และการผลิตไหมดิบจนเป็นสินค้าที่มีความสำคัญเป็นอันดับ 2 รองจากข้าว[35] การตั้งสถานีทดลองการเกษตรขึ้นใน ค.ศ. 1874 ที่โตเกียว ต่อมาย้ายไปที่เมืองซัปโปโร (Supporo) บนเกาะฮอกไกโด มีหัวหน้าหน่วยการเกษตรของสหรัฐอเมริกาเป็นผู้ดูแล[36] และตั้งวิทยาลัยการเกษตรที่ฮอกไกโดซึ่งขยายตัวอย่างมากและทำให้การเกษตรของญี่ปุ่นเจริญก้าวหน้าขึ้น

การพัฒนาอุตสาหกรรม ในต้นสมัยเมจิรัฐบาลมีนโยบายรับความรู้และเทคนิคและการผลิตจากตะวันตกมาใช้โดยตรง ที่สำคัญประการแรก คือ การจ้างผู้เชี่ยวชาญชาวต่างประเทศ ค.ศ. 1870–1885 รัฐบาลญี่ปุ่นจ้างผู้เชี่ยวชาญชาวต่างชาติจำนวนมากเข้าทำงานในเกือบทุกโครงการสำคัญ โดยอยู่ในความควบคุมของกระทรวงอุตสาหกรรม ผู้เชี่ยวชาญเหล่านี้มีหน้าที่ให้คำแนะนำด้านเทคนิคและฝึกอบรมวิศวกรชาวญี่ปุ่น ประการที่สอง รัฐบาลส่งเสริมธุรกิจเอกชน โดยให้ความช่วยเหลือทั้งทางตรงและทางอ้อม เช่น ให้เงินช่วยเหลือ ให้สิ่งของที่รัฐบาลมีอยู่ ดังกรณีที่รัฐบาลให้เอกชนเช่าเครื่องปั่นด้ายในเงื่อนไขพิเศษ ให้กู้เงินในอัตราดอกเบี้ยต่ำ ให้ความช่วยเหลือด้านเทคนิคการผลิตโดยส่งผู้แทนไปดูงานในต่างประเทศ และปกป้องอุตสาหกรรมของชาวญี่ปุ่นให้แข่งขันกับบริษัทต่างชาติได้ทั้งอุตสาหกรรมการเดินเรือ สิ่งทอ อุตสาหกรรมการผลิตเครื่องอุปโภคบริโภค[37] รวมทั้งการส่งนักศึกษาไปเรียนต่างประเทศ ประการต่อมา คือ การสร้างพื้นฐานและถ่ายโอนเทคโนโลยีจากตะวันตก เช่น การส่งครูสัญจรออกไปสอนทั่วประเทศ การนำตัวอย่างอาหารหรือเครื่องจักรของต่างชาติส่งไปยังท้องถิ่น เพื่อใช้เป็นแบบสำหรับการผลิตในประเทศ การจัดตั้งโรงเรียน วิทยาลัยเทคนิค ประการสุดท้าย คือ การตั้งรัฐวิสาหกิจ อุตสาหกรรมที่อยู่ในรูปรัฐวิสาหกิจนี้เป็นพื้นฐานของการพัฒนาเศรษฐกิจ การพัฒนากองทัพ และเพื่อช่วยลดการเสียดุลการค้า เช่น ระบบการคมนาคม อุตสาหกรรมเหมืองแร่ การผลิตอาวุธ การผลิตผ้าขนสัตว์ การกรอไหมและปั่นด้าย รวมถึงการจัดตั้งโรงงานผลิตเครื่องมือ นอกจากนี้ยังก่อตั้งโรงงานปูนซีเมนต์ โรงงานแก้ว โรงงานผลิตปูนขาว เพื่อผลิตวัสดุสำหรับก่อสร้างอาคารสถานที่ราชการแบบตะวันตก เพื่อให้ต่างชาติตระหนักถึงความทันสมัยของญี่ปุ่น

ต่อมารัฐบาลขายโรงงานอุตสาหกรรมและวิสาหกิจบางประเภทที่ไม่เกี่ยวข้องกับด้านยุทธศาสตร์และการทหารให้เอกชน เพื่อลดภาระการเงินและด้านการบริหารของรัฐบาล ใน ค.ศ. 1880 รัฐบาลออกกฎหมายว่าด้วยเรื่องการขายโรงงานอุตสาหกรรม ส่งผลให้รัฐวิสาหกิจจำนวนมากถูกขายโอนให้แก่ภาคเอกชน โดยให้เหตุผลว่าโรงงานอุตสาหกรรมถูกตั้งเพื่อกระตุ้นเศรษฐกิจ จึงควรให้เอกชนดำเนินการ และเพื่อลดภาระต้นทุน[38] แต่กิจการที่เกี่ยวกับด้านความมั่นคง เช่น การผลิตอาวุธ รัฐเป็นผู้ดำเนินการเองและหลังจากชนะสงครามกับจีน (ค.ศ.1894–1895) ญี่ปุ่นได้รับเงินค่าปฏิกรรมสงครามเป็นจำนวนมาก ทำให้การพัฒนาอุตสาหกรรมโดยเฉพาะอุตสาหกรรมหนักเพิ่มมากขึ้น

3.4.5 การส่งเสริมการค้ากับต่างประเทศ

รัฐบาลเมจิมีนโยบายส่งเสริมการค้ากับต่างประเทศ โดยดำเนินการต่างๆ ดังนี้[39] ประการแรก การโฆษณาเผยแพร่สินค้าของญี่ปุ่นให้เป็นที่รู้จักในต่างประเทศ โดยไปร่วมงานแสดงสินค้านานาชาติ เช่น งานแสดงสินค้านานาชาติที่กรุงเวียนนา ค.ศ. 1873 ส่งเจ้าหน้าที่ไปสำรวจตลาดต่างประเทศและลู่ทางตลาดต่างประเทศ และเพื่อเรียนรู้และนำกรรมวิธีแบบยุโรปมาใช้ในญี่ปุ่น ประการที่สอง มีนโยบายส่งเสริมการค้าโดยตรง คือ รัฐบาลรับซื้อสินค้าจากเอกชนแล้วส่งไปขายยังต่างประเทศ สินค้าที่ขาย เช่น ไหมดิบ ชา ปอ ข้าว ยาสูบ ซีอิ๊ว โดยมีตลาดทั้งในยุโรป สหรัฐอเมริกา อินเดีย และจีน และประการที่สาม สนับสนุนให้พ่อค้าญี่ปุ่นทำการค้ากับต่างประเทศทั้งส่งออกและนำเข้า โดยรัฐบาลให้การช่วยเหลือคุ้มครอง เช่น การให้เงินก่อตั้งบริษัท การจัดตั้งสำนักงานตรวจสอบใบชา ทำให้ใน ค.ศ. 1875 ญี่ปุ่นส่งใบชาไปขายยังยุโรปเป็นครั้งแรก จากการที่รัฐบาลมีนโยบายส่งเสริมการส่งออก ทำให้อัตราการเติบโตทางการค้ากับต่างประเทศพัฒนามากยิ่งขึ้น และต่อมาญี่ปุ่นได้เริ่มขยายตลาดและแหล่งวัตถุดิบโดยเข้าไปในแมนจูเรียของจีน

3.5 การปฏิรูปการเมือง

ผู้นำญี่ปุ่นตระหนักดีว่าการจะรักษาเอกราชและอธิปไตยของชาติไว้ได้นั้นจำเป็นจะต้องเรียนรู้ความเจริญแขนงต่างๆ จากชาติตะวันตก เพื่อนำมาพัฒนาให้ญี่ปุ่นมีความทันสมัยทัดเทียมกัน ซึ่งสิ่งแรกที่ต้องทำคือการสถาปนารัฐบาลกลางที่เข้มแข็งและทันสมัย เพื่อดำเนินการปกครองประเทศให้มีระเบียบและมั่นคง

3.5.1 การรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง

หลังจากระบบโชกุนสิ้นสุดอำนาจไปแล้ว จักรพรรดิเมจิออกแถลงการณ์ให้ยุบเลิกหน่วยงานของรัฐบาลโชกุนและตั้งรัฐบาลชั่วคราวขึ้นเพื่อบริหารประเทศ โดยจักรพรรดิเป็นผู้นำสูงสุดของรัฐบาล และปราบปรามกลุ่มต่อต้านที่สนับสนุนรัฐบาลโชกุน แต่ปัญหาใหญ่ที่

รัฐบาลใหม่ต้องเผชิญ คือ ความไร้เอกภาพในการบริหารประเทศเพราะแคว้นต่างๆ ยังปกครองตนเองในลักษณะแคว้นอิสระเหมือนเดิม และรัฐบาลใหม่ขาดกองทัพที่เป็นของตนเอง ดังนั้นเพื่อบรรลุจุดประสงค์ที่วางไว้ คือ การสถาปนารัฐบาลกลางที่เข้มแข็ง เพื่อรักษาเอกราชและพัฒนาประเทศญี่ปุ่นให้ทันสมัย จึงเปิดโอกาสให้กลุ่มต่างๆ ที่มีความคิดก้าวหน้าเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารประเทศ โดยเริ่มจากการเรียกประชุมไดเมียวจากทุกแคว้นเพื่อจัดตั้งสภาที่ปรึกษา ซึ่งเป็นการประชุมเพื่อแสวงหาความคิดเห็นและการสนับสนุนจากขุนนาง

การประชุมครั้งนี้นำไปสู่การออกคำปฏิญาณกฎบัตร 5 มาตรา ใน ค.ศ.1868 ซึ่งเป็นแนวนโยบายที่เน้นถึงการที่จะต้องมีการปรึกษาหารือกันอย่างกว้างขวาง และขจัดประเพณีที่ล้าสมัย มาตรการนี้เป็นหลักประกันให้แก่กลุ่มที่ระแวงว่าแคว้นซะสึมะและโชชูจะคุมอำนาจ เพราะได้มีขุนนางจากหลายแคว้นเข้าร่วมบริหารประเทศด้วย และเป็นการประนีประนอมกับฝ่ายโทกุงาวะและขุนนางเก่า เพราะรัฐบาลใหม่ยังต้องการให้ขุนนางกลุ่มเดิมเข้ามาช่วยบริหารประเทศด้วย

ผู้นำรัฐบาลเมจิสั่งให้ค้นคว้าระบบการปกครองที่เคยใช้ในอดีตของประเทศจีน ญี่ปุ่น และประเทศตะวันตกชาติต่างๆ เพื่อนำมาปรับปรุงการปกครอง ซึ่งในเดือนมิถุนายน ค.ศ.1868 รัฐบาลได้เสนอโครงสร้างใหม่ของรัฐบาล เรียกว่า เซอิไตโช (Seitaisho) ขึ้น โดยมีหลักการแบ่งแยกอำนาจออกเป็น 3 ฝ่าย คือ บริหาร นิติบัญญัติ และตุลาการ ซึ่งเป็นการปรับปรุงการปกครองเพื่อให้มีรัฐบาลกลางที่เข้มแข็ง มีอำนาจเด็ดขาด หน่วยงานบริหารภายใต้รัฐธรรมนูญนี้ประกอบด้วย 2 สภา คือ สภาสูงที่มีสมาชิกเป็นขุนนางที่ได้รับการแต่งตั้ง และสภาล่างที่เป็นตัวแทนของไดเมียว[40] หลักการปกครองนี้ถือกันว่าเป็นรัฐธรรมนูญฉบับแรก[41] รัฐธรรมนูญนี้มีลักษณะบางอย่างเป็นแบบตะวันตก แต่ยังไม่ใช่ประชาธิปไตย ต่อมารัฐบาลได้เปลี่ยนชื่อเมืองเอโดะ เป็น โตเกียว ประกาศใช้ชื่อรัชสมัยเมจิ หรือ รัฐบาลที่รู้แจ้ง และใน ค .ศ.1869 จักรพรรดิเมจิย้ายมาประทับที่โตเกียวเป็นการถาวร

ในส่วนการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง ได้มีการดำเนินการต่างๆ ดังนี้

การถวายดินแดนคืนจักรพรรดิ เป็นการดำเนินการขั้นแรกในการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง โดย คิโดะ โคอิน แห่งโชชู เป็นผู้นำในการดำเนินการโน้มน้าวให้ไดเมียวแคว้นโชชู ซะสึมะ ฮิเซ็น และโทะซะ ถวายดินแดนคืนแด่จักรพรรดิในเดือนมีนาคม ค.ศ.1869 เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้แก่รัฐบาลกลางและเป็นตัวอย่างแก่แคว้นอื่นๆ ซึ่งแคว้นส่วนใหญ่ปฏิบัติตาม ต่อมารัฐบาลมีคำสั่งให้ไดเมียวถวายดินแดนคืนจักรพรรดิทั้งหมด โดยแต่งตั้งไดเมียวเหล่านั้นให้เป็นผู้ปกครองแคว้นต่อไปตามเดิม แต่เปลี่ยนรูปแบบมาเป็นข้าราชการของรัฐบาล[42]

การยกเลิกแคว้นและตั้งจังหวัด ในวันที่ 29 สิงหาคม ค.ศ.1871 รัฐบาลประกาศยกเลิกแคว้นต่างๆ พร้อมกันทั่วประเทศเพื่อสร้างความมั่นคงภายใน ผู้ว่าราชการแคว้นทุกแคว้นพ้นจากตำแหน่งและให้ทุกคนเข้ามาอาศัยอยู่ในโตเกียว ซึ่งได้รับการยินยอมจากแคว้นต่างๆ ด้วยดี ใน ค.ศ. 1872 รัฐบาลได้แบ่งเขตการปกครองออกเป็น 72 จังหวัด (Ken) และแต่งตั้งผู้ว่า

ราชการจังหวัดจากส่วนกลางไปปกครอง และลดเหลือ 45 จังหวัดใน ค.ศ. 1890[43] การยกเลิกระบบแคว้นทำให้อิทธิพลของฝ่ายโชกุน ไดเมียว และซามูไร ลดลงอย่างรวดเร็ว และทำให้กลุ่มปัญญาชนรุ่นใหม่ที่มีความคิดก้าวหน้าเข้ามามีบทบาทในรัฐบาลมากขึ้น ส่วนในการปกครองส่วนท้องถิ่น ระบบข้าราชการส่วนท้องถิ่นได้ค่อยๆ ก่อตัวขึ้น โดยมีการออกข้อบังคับ ค .ศ.1875 กำหนดตำแหน่ง หน้าที่ อำนาจของข้าราชการท้องถิ่น เช่น ดูแลศาลเจ้า วัด โรงเรียน อาคารสาธารณะ ลิขสิทธิ์ต่างๆ การประเมินภาษี ดูแลสาธารณูปโภค สำมะโนประชากร จดทะเบียนที่ดิน และผู้ว่าราชการจังหวัดมีอำนาจควบคุมกิจการตำรวจในท้องถิ่น การบริหารท้องถิ่นขึ้นต่อกระทรวงมหาดไทยซึ่งตั้งขึ้นใน ค.ศ.1873

การจัดระบบควบคุมกองทัพ การที่แคว้นต่างๆ มีกองทัพเป็นของตนเองเป็นอันตรายต่อความมั่นคงของรัฐบาลกลาง ผู้นำรัฐบาลเมจิจึงค่อยๆ ดำเนินการสร้างกองทัพที่ขึ้นตรงต่อตน โดยเริ่มจากการตั้งหน่วยทหารขึ้นหน่วยหนึ่งใน ค.ศ.1868 โดยอาศัยการรวมกองทัพจากแคว้นต่างๆ ซึ่งมีทหารจากซะสึมะ โชชู และโทะซะ เป็นกำลังหลัก และออกคำสั่งในนามของจักรพรรดิให้แคว้นต่างๆ ลดกำลังทหารลง พร้อมกับให้ช่วยออกค่าใช้จ่ายในการฝึกทหารที่ค่ายฝึกในเกียวโต ซึ่งในสมัยโทกุงาวะ ไดเมียวเป็นผู้รับผิดชอบค่าใช้จ่าย ใน ค.ศ.1870 รัฐบาลได้วางแผนจัดระบบทหารระดับชาติ โดยกำหนดว่ากิจการทหารทั้งของส่วนกลางและท้องถิ่นต้องเป็นแบบเดียวกัน คือ ทหารบกใช้แบบแผนของเยอรมนี ทหารเรือใช้ของอังกฤษ[44] และจัดตั้งกองทหารรักษาพระองค์ขึ้นใน ค.ศ. 1871 ประกอบด้วยหน่วยทหารปืนใหญ่และทหารราบ มีกำลังพลประมาณ 10,000 คน เป้าหมายแรกของการตั้งกองกำลังนี้คือ เพื่อรองรับสถานการณ์จากการประกาศยกเลิกแคว้น[45] หลังจากการประกาศยกเลิกแคว้นสำเร็จลงแล้ว จึงมีประกาศยกเลิกกองทัพที่มีอยู่ในแคว้นต่างๆ โดยให้รัฐบาลกลางเท่านั้นที่มีกองทัพได้

รัฐบาลออกประกาศการเกณฑ์ทหารใน ค.ศ.1873 กำหนดให้ผู้ชายชาวญี่ปุ่นทุกคนที่มีอายุ 20 ปี เข้าเป็นทหารประจำการ 3 ปี ผู้ที่สามารถเว้นจากการเกณฑ์ทหารได้แก่ นักเรียน ข้าราชการ ทายาทและหัวหน้าครอบครัว ตลอดจนผู้ที่สามารถจ่ายเงินทดแทน ประกาศเกณฑ์ทหารนี้ทำให้บทบาทของชนชั้นซามูไรในฐานะนักรบของประเทศสิ้นสุดลง รวมทั้งเป็นการปลูกฝังความคิดค่านิยมแบบใหม่แก่คนรุ่นใหม่ เป็นการช่วยกำหนดรูปแบบของความจงรักภักดีที่กองทัพต้องมีต่อองค์จักรพรรดิ และสร้างความเป็นเอกภาพแก่ประเทศด้วย

ในเดือนมีนาคม ค .ศ.1876 รัฐบาลยกเลิกการจ่ายเงินบำนาญให้ซามูไร และยกเลิกสิทธิการพกดาบ ซามูไรบางกลุ่มไม่พอใจจึงก่อความวุ่นวายขึ้นในแคว้นโชชูและซะสึมะใน ค.ศ. 1877 คือ **กบฏซะสึมะ** มีผู้นำคือ ไซโง ทากะโมริ (Saigo Takamori) อดีตไดเมียวผู้นำการปฏิรูปเมจิซึ่งมีความเห็นใจชนชั้นซามูไร กองทัพซามูไรต่อสู้กับกองทหารสมัยใหม่ของรัฐบาล แต่ถูกปราบลงได้โดยทหารเกณฑ์ที่ได้รับการฝึกแบบสมัยใหม่และเป็นกองทัพสมัยใหม่ อย่างไรก็ตาม ยังมีซามูไรก่อการต่อต้านรัฐบาลต่อมาด้วยการลอบสังหารบุคคลในรัฐบาล ซึ่งจะดำเนินการเช่นนี้เพื่อความต้องการของตนนานกว่า 40 ปี[46]

3.5.2 การปฏิรูปการปกครองระหว่าง ค.ศ.1871-1889

หลังจากการยกเลิกแคว้นของไดเมียวและการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางในเบื้องต้นสำเร็จลงแล้ว ได้มีการจัดรูปแบบการปกครอง โดยแบ่งออกเป็นส่วนกลางและส่วนภูมิภาค

การปกครองส่วนกลาง ระหว่าง ค.ศ.1871-1875 รัฐบาลนำรูปแบบการปกครองที่แบ่งแยกอำนาจการบริหารส่วนกลางออกเป็น 3 ฝ่าย มาใช้ โดยแยกออกเป็น 3 สภา คือ สภากลาง (เซยอิน) เป็นองค์การบริหารสูงสุดของรัฐ มีหน้าที่เกี่ยวกับการบริหารกิจการทุกอย่างของรัฐ สภาขวา (ยูอิน) ในทางปฏิบัติสภานี้ถือเป็นองค์การบริหารหน่วยย่อยของสภากลาง ผู้ที่ได้รับแต่งตั้งให้เป็นหัวหน้ากระทรวงต่างๆ ของสภาขวา คือ พวกซามูไรซึ่งเป็นที่ปรึกษาของสภากลาง ทำให้ซามูไรเหล่านี้เป็นทั้งผู้กำหนดนโยบายและควบคุมการบริหาร สภาซ้าย (ซาอิน) มีหน้าที่ในการบัญญัติกฎหมาย แต่ในทางปฏิบัติกลับไม่มีอิสระในการดำเนินการ เพราะเป็นเสมือนที่ปรึกษาของสภากลาง

สภาทั้งสามถูกยกเลิกไปใน ค.ศ.1875 คงเหลือแต่สภาที่ปรึกษาเท่านั้น โดยมีการจัดตั้งสภาบริหาร (ซันโย) วุฒิสภา (เกนโรอิน) และสภาตรวจสอบ (ไดชินอิน) การปฏิรูปรัฐบาลในครั้งนี้เป็นไปเพื่อการประนีประนอมระหว่างกลุ่มคณาธิปัตย์ (oligarchy) ซึ่งเป็นกลุ่มหรือคณะบุคคลที่มีบทบาทในการบริหารประเทศในช่วงแรกของสมัยเมจิ กับผู้ที่ต้องการจัดตั้งสภาผู้แทนราษฎรตามหลักการประชาธิปไตย แต่อย่างไรก็ตามผู้นำกลุ่มเดิมยังคงมีอำนาจในการบริหารอยู่เช่นเดิม

ในเดือนธันวาคม ค.ศ.1885 รัฐบาลได้ดำเนินการปฏิรูปทางการเมืองที่สำคัญอีกขั้น คือ มีการจัดตั้งคณะรัฐมนตรี มีนายกรัฐมนตรีเป็นหัวหน้ารัฐบาล การดำเนินการนี้นอกจากจะทำให้องค์การบริหารของญี่ปุ่นมีรูปแบบตามอย่างตะวันตกแล้ว ยังทำให้ฝ่ายบริหารมีอำนาจและมีพื้นฐานอำนาจที่มั่นคง ซึ่งเป็นการเตรียมการรองรับรูปแบบการปกครองโดยระบบรัฐธรรมนูญ และใน ค.ศ.1887 รัฐบาลได้นำเอาระบบการสอบเข้ารับราชการตามแบบเยอรมนีเข้ามาใช้ด้วย

การปกครองส่วนภูมิภาค รัฐบาลจัดตั้งกระทรวงมหาดไทยขึ้นใน ค.ศ.1873 เพื่อทำหน้าที่ควบคุมดูแลการบริหารราชการส่วนภูมิภาคทั้งหมด โดยแบ่งหน่วยการปกครองจังหวัดออกเป็น อำเภอ เขต ตลาด และหมู่บ้าน

3.5.3 การกำเนิดพรรคการเมืองและรัฐธรรมนูญ

หลังจากรัฐบาลเมจิบริหารประเทศได้ระยะหนึ่ง เริ่มมีกระแสเรียกร้องสิทธิพลเมืองและเรียกร้องให้มีรัฐสภาที่เป็นตัวแทนของประชาชนที่มาจากการเลือกตั้ง และมีแนวคิดทางการเมืองต่างๆ เผยแพร่ในญี่ปุ่นทั้งแนวคิดอนุรักษ์นิยม หัวก้าวหน้า เสรีนิยม และกลุ่มที่ต่อต้านการผูกขาดอำนาจของคณาธิปัตย์[47] ในเดือนมกราคม ค.ศ.1874 กลุ่มชนชั้นผู้นำส่วนหนึ่งที่มาจากแคว้นโทะซะรณรงค์หาเสียงกระตุ้นให้รัฐบาลจัดตั้งสภาผู้แทนราษฎรโดยมีนักศึกษาหนุ่มที่กลับมาจากต่างประเทศเข้าร่วมด้วย กลุ่มนี้ยื่นข้อเสนอให้รัฐบาลยกเลิก

อำนาจเผด็จการของรัฐบาลและเรียกร้องให้จัดตั้งสภาที่ประชาชนเป็นผู้เลือกสมาชิก และให้มีการเลือกตั้งโดยมีข้อจำกัดเรื่องคุณสมบัติบางประการ ข้อเรียกร้องนี้ถูกคัดค้านจากกลุ่มผู้เชี่ยวชาญด้านการเมืองในมหาวิทยาลัย เพราะเห็นว่าญี่ปุ่นยังไม่พร้อมที่จะนำระบบสภามาใช้ และประชาชนยังไม่มีความสนใจทางการเมือง จึงจำเป็นต้องปกครองโดยข้าราชการรูปแบบเดิมไปก่อน แต่ต้องเน้นถึงผลประโยชน์ของชาติให้มากที่สุดซึ่งเป็นความเห็นที่ตรงกับความเห็นของผู้นำประเทศ ความตื่นตัวเรื่องประชาธิปไตยได้แพร่ไปยังกลุ่มปัญญาชนต่างๆ โดยเฉพาะนักหนังสือพิมพ์ ซึ่งหนังสือพิมพ์บางฉบับได้ออกข่าวสนับสนุนกลุ่มประชาธิปไตย รัฐบาลจึงมีมาตรการกำหนดโทษผู้เสนอข่าวการเมืองที่เป็นอันตรายต่อรัฐบาล ใน ค.ศ.1875 ทำให้เกิดการต่อสู้ระหว่างหนังสือพิมพ์กับรัฐบาล

หลังเหตุการณ์กบฏซะสึมะ ค.ศ.1877 กลุ่มผู้เรียกร้องสิทธิทางการเมืองแข็งแกร่งขึ้น เนื่องจากมีการรวมตัวกันระหว่างสมาคมของผู้รักชาติกับกลุ่มซามูไรที่ต่อต้านรัฐบาล รวมทั้งชาวนาที่ประสบปัญหาเศรษฐกิจ ตลอดจนได้รับความร่วมมือจากกลุ่มพ่อค้านักธุรกิจ ทำให้มีสมาคมการเมืองเกิดขึ้นทั่วประเทศโดยเฉพาะในเขตเมืองและเขตที่เศรษฐกิจเติบโต กลุ่มผู้เรียกร้องสิทธิทางการเมืองเริ่มรวมตัวกันได้เหนียวแน่นมากขึ้น โดยมี อิตางากิ ไทสุเกะ (Itagaki Taisuke) แห่งแคว้นโทะซะเป็นผู้นำ รัฐบาลจึงออกมาตรการเพื่อควบคุมขบวนการเรียกร้องทางการเมือง โดยใน ค.ศ.1880 ได้ออกกฎหมายจำกัดสิทธิการชุมนุมในที่สาธารณะ เว้นแต่ได้รับอนุญาตจากทางการ ห้ามการรวมตัวกันทางการเมือง ห้ามครู นักเรียน นักศึกษา ทหาร เข้าร่วมกลุ่มการเมือง กลุ่มองค์กรที่มีวัตถุประสงค์ทางการเมืองโดยเฉพาะกลุ่มทหารจะถูกเพ็งเล็งเป็นพิเศษ

ในช่วงนี้มีกระแสวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาลมากขึ้นจากการที่คณะรัฐบาลมาจากคนเพียงสองกลุ่ม รัฐบาลเห็นว่าการเคลื่อนไหวทางการเมืองมีแนวโน้มจะรุนแรงขึ้นจึงได้มีประกาศพระบรมราชโองการเมื่อวันที่ 12 ตุลาคม ค.ศ.1881 เพื่อให้คำสัญญาแก่ประชาชนว่าจักรพรรดิจะพระราชทานกฎหมายรัฐธรรมนูญแก่ประชาชนและจัดตั้งรัฐสภาแห่งชาติขึ้นภายใน ค.ศ.1890 แต่ก็ไม่อาจระงับการเคลื่อนไหวทางการเมืองได้ กลับกลายเป็นว่ากลุ่มการเมืองต่างๆ ได้เคลื่อนไหวเพื่อเตรียมจัดตั้งพรรคการเมืองขึ้น

4. รัฐธรรมนูญเมจิ

รัฐธรรมนูญเมจิเป็นรัฐธรรมนูญที่เป็นลายลักษณ์อักษรฉบับแรกในโลกตะวันออก การประกาศใช้รัฐธรรมนูญเมจิถือเป็นความพยามในการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยของญี่ปุ่น โดยยึดตามหลักการของโลกตะวันตก ที่เน้นระบบรัฐสภาและการมีรัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายในการปกครองประเทศ แม้ว่ารัฐธรรมนูญเมจิยังไม่ใช่รัฐธรรมนูญที่เป็นไปตามระบอบประชาธิปไตยแบบตะวันตกโดยสมบูรณ์ แต่การประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับนี้และการมีรัฐสภาทำให้ญี่ปุ่นได้รับการยอมรับจากชาติตะวันตกในระดับหนึ่ง

4.1 การร่างรัฐธรรมนูญเมจิ

ความสนใจที่จะให้มีรัฐบาลตามระบอบรัฐธรรมนูญเริ่มขึ้นในปลายสมัยโทกุงาวะ ส่วนกลุ่มคณาธิปัตย์มีความสนใจในลัทธิการเมืองของตะวันตกเช่นกัน ใน ค.ศ.1869 รัฐบาลแต่งตั้งคณะกรรมาธิการพิเศษขึ้นเพื่อศึกษารัฐธรรมนูญของประเทศตะวันตก มี เอโตะ ชิมเป แห่งแคว้นฮิเซ็นเป็นผู้นำ การแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับรัฐธรรมนูญแพร่หลายมากขึ้นหลังจากการกลับจากต่างประเทศของคณะทูตอิวากุระ แต่มีความขัดแย้งกันเรื่องระยะเวลาที่จะเริ่มประกาศใช้หลักการสำคัญๆ เช่น เจ้าชายอิวากุระ ผู้นำคณะทูตอิวากุระเห็นว่าจักรพรรดิควรเป็นองค์อำนาจสำหรับทุกขั้นตอนในการร่างรัฐธรรมนูญ และควรดำเนินการอย่างค่อยเป็นค่อยไปในการปกครองระบอบรัฐธรรมนูญ จักรพรรดิควรมีอำนาจสูงสุดในการบังคับบัญชากองทัพ การประกาศสงคราม การตกลงสันติภาพและสนธิสัญญา อำนาจในการควบคุมการผลิตเงิน การเปิด-ปิดประชุมสภา การถอดถอนข้าราชการระดับต่างๆ[48]

คิโดะ โคอิน แห่งแคว้นโชชูซึ่งร่วมเดินทางไปกับคณะทูต เห็นว่าญี่ปุ่นควรมีรัฐธรรมนูญที่เป็นลายลักษณ์อักษร แต่ควรดำเนินการอย่างช้าๆ จักรพรรดิควรมีอำนาจสูงสุดในการบริหารประเทศ โดยมีนายกรัฐมนตรีซึ่งเป็นรัฐบุรุษอาวุโส หรือ เกนโร (genro)[49] เป็นผู้รับสนองพระราชโองการและรับผิดชอบการทำงานร่วมกับรัฐสภา ประชาชนทุกคนต้องมีความเท่าเทียมกันทางกฎหมาย ส่วนอิโตะ ฮิโระบูมิมีความเห็นว่าจักรพรรดิควรมีอำนาจสูงสุด รัฐธรรมนูญใหม่และกฎหมายต่างๆ ต้องคำนึงถึงศักดิ์ศรีและอำนาจจักรพรรดิ การให้หรือจำกัดเสรีภาพของประชาชนต้องระวังไม่ให้กระทบเกียรติภูมิของจักรพรรดิ[50]

ช่วงนี้รัฐบาลถูกกดดันให้ริเริ่มศึกษาและค้นคว้าเพื่อสร้างรัฐธรรมนูญของรัฐขึ้น ดังนั้นจึงส่งคณะศึกษารัฐธรรมนูญมี อิโตะ ฮิโระบูมิ เป็นผู้นำ ไปศึกษารัฐธรรมนูญของหลายประเทศในตะวันตกและเห็นว่ารัฐธรรมนูญของเยอรมนีเหมาะสมที่สุด เพราะเน้นอำนาจสูงสุดของจักรพรรดิและคณะรัฐมนตรีไม่ต้องอยู่ภายใต้การควบคุมของรัฐสภา คณะรัฐมนตรีและทหารขึ้นตรงต่อจักรพรรดิ อิโตะและคณะได้ศึกษารัฐธรรมนูญอยู่ที่เยอรมนีเป็นเวลา 9 เดือน เมื่อเดินทางกลับมาก็ได้ทำการร่างรัฐธรรมนูญขึ้นทันทีในเดือนมีนาคม ค.ศ.1883 โดยตั้งสำนักงานร่างรัฐธรรมนูญขึ้นสังกัดกระทรวงสำนักพระราชวัง และอิโตะได้รับการแต่งตั้งให้เป็นรัฐมนตรีว่าการสำนักพระราชวังและเป็นประธานสำนักร่างรัฐธรรมนูญ

การร่างรัฐธรรมนูญดำเนินไปอย่างช้าๆ และค่อนข้างเป็นความลับภายใต้การกำกับของอิโตะ ฮิโระบูมิ และอิโนะอุเอะ โควาชิ (Inoue Kowashi)[51] อิโตะปฏิรูปการบริหารหลายอย่าง เพื่อปูทางให้กับรัฐบาลในการบริหารงานตามระบบรัฐธรรมนูญ เช่น การสถาปนาสถาบันข้าราชการใหม่ การปรับปรุงคณะรัฐมนตรี การแต่งตั้งข้าราชการระดับต่ำด้วยการเน้นความสามารถ โดยอิโตะจ้างที่ปรึกษากฎหมายชาวเยอรมันคือ เฮอร์มานน์ รอสเลอร์ (Hermann Roessler) มาให้คำปรึกษาในการร่างรัฐธรรมนูญด้วย จนกระทั่ง ค.ศ.1886 จึงได้มีการร่างและศึกษารายละเอียดของรัฐธรรมนูญ ซึ่งเสร็จสิ้นลงในเดือนกันยายน ค.ศ.1887

การดำเนินการขั้นสุดท้ายของอิโตะเพื่อให้รัฐธรรมนูญนี้ได้ประกาศใช้อย่างสมบูรณ์ คือ การสถาปนากลุ่มผู้บริหารขึ้นมาใหม่เป็นองค์กรพิเศษ เรียกว่า คณะองคมนตรี (Privy Council) เพื่อทำหน้าที่พิจารณาร่างรัฐธรรมนูญตามพระบรมราชโองการของจักรพรรดิ โดยอิโตะเป็นประธานองคมนตรี และในวันที่ 11 กุมภาพันธ์ ค.ศ.1889 จักรพรรดิทรงมีพระบรมราชโองการพระราชทานรัฐธรรมนูญเมจิ ซึ่งถือเป็นรัฐธรรมนูญฉบับลายลักษณ์อักษรฉบับแรกของโลกตะวันออก และได้ถูกเน้นย้ำว่ารัฐธรรมนูญฉบับนี้ได้มาด้วยการที่จักรพรรดิพระราชทานให้เป็นของขวัญแก่ประชาชน

4.2 สาระสำคัญของรัฐธรรมนูญเมจิ

รัฐธรรมนูญเมจิมี 76 มาตรา แบ่งออกเป็น 7 หมวดใหญ่ มีส่วนที่เป็นข้อบังคับเดิมของญี่ปุ่นอยู่เพียง 3 มาตรา คือ อารัมภบท (มาตรา 1) มาตราที่ว่าด้วยการสงครามและภาวะฉุกเฉิน (มาตรา 31) และมาตราว่าด้วยงบประมาณ (มาตรา 71) นอกนั้นเป็นการเลียนแบบรัฐธรรมนูญเยอรมนี และรัฐธรรมนูญของประเทศอื่นๆ อีก 9 มาตรา สาระสำคัญของรัฐธรรมนูญเมจิ ประกอบด้วย[52]

ส่วนที่ 1 ว่าด้วยสถาบันจักรพรรดิ (มาตรา 1-17) ถือว่าจักรพรรดิเป็นประมุขสูงสุดของประเทศ มีสถานะศักดิ์สิทธิ์ที่ผู้ใดล่วงละเมิดไม่ได้ ทรงใช้อำนาจสูงสุดทั้งการปกครองและการทหารผ่านคณะรัฐมนตรีและกองทัพบกและกองทัพเรือ

ส่วนที่ 2 ว่าด้วยสิทธิและหน้าที่ของพลเมือง (มาตรา 18-32) เช่น พลเมืองทุกคนอยู่ภายใต้กฎหมาย หน้าที่ในการต้องเกณฑ์ทหารของชายญี่ปุ่น หน้าที่ในการเสียภาษี สิทธิเสรีภาพขั้นพื้นฐาน สิทธิในการได้รับความยุติธรรม การนับถือศาสนาและแสดงความคิดเห็นภายใต้กฎหมาย สิทธิเสรีภาพและหน้าที่ของพลเมืองเปลี่ยนแปลงได้หากประเทศเข้าสู่ภาวะสงครามหรืออยู่ในภาวะฉุกเฉิน

ส่วนที่ 3 ว่าด้วยสภา (เรียกว่าสภาไดเอท) (มาตรา 33-54) กำหนดให้มี 2 สภา คือ สภาขุนนาง (House of peer) และสภาผู้แทนราษฎร (House of Representatives) สภาขุนนางประกอบด้วยสมาชิกที่เป็นเชื้อพระวงศ์และผู้ที่จักรพรรดิแต่งตั้ง สภาขุนนางเป็นตำแหน่งถาวร สามารถตรวจสอบการใช้อำนาจการปกครองของสภาผู้แทนราษฎร มีสิทธิยับยั้งกฎหมายที่สภาผู้แทนราษฎรเสนอมา ส่วนสมาชิกสภา ผู้แทนราษฎรได้รับการเลือกตั้งจากประชาชนตามกฎหมายการเลือกตั้ง

ส่วนที่ 4 ว่าด้วยคณะรัฐมนตรีและสภาองคมนตรี (มาตรา 55-56) เป็นสภาบริหารของรัฐ ประกอบด้วยคณะรัฐมนตรีและสภาองคมนตรี คณะรัฐมนตรีมีหน้าที่ถวายคำแนะนำในการบริหารประเทศต่อจักรพรรดิโดยตรงและรับผิดชอบในด้านปฏิบัติ และเป็นผู้ลงนามรับรองกฎหมายทั้งหมดของแผ่นดิน สภาองคมนตรีเป็นผู้ตัดสินและกำหนดนโยบายที่สำคัญของรัฐและเป็นที่ปรึกษาขององค์จักรพรรดิ

ส่วนที่ 5 ว่าด้วยศาลยุติธรรม (มาตรา 57-61) ศาลเป็นผู้รับผิดชอบต่อขบวนการยุติธรรม ผู้พิพากษามาจากการแต่งตั้งตามคุณสมบัติที่และมีอำนาจอิสระในการพิพากษาคดี

ส่วนที่ 6 ว่าด้วยการคลัง (มาตรา 62-72) สภาไดเอทมีอำนาจหน้าที่ในการผ่านงบประมาณ กำหนดระบบภาษี แต่ไม่รวมการใช้จ่ายของสำนักพระราชวัง

ส่วนที่ 7 ว่าด้วยกฎหมายเพิ่มเติม (มาตรา 73-76) การเพิ่มเติมกฎหมายรัฐธรรมนูญทำได้เมื่อมีความจำเป็น โดยต้องได้คะแนนเสียงไม่น้อยกว่า 3 ใน 4 ของจำนวนสมาชิกสภา และการแก้ไขกฎมณเทียรบาลเป็นอำนาจจักรพรรดิ กฎหมายหรือข้อบังคับใดๆ จะขัดต่อรัฐธรรมนูญไม่ได้

จะเห็นได้ว่า รัฐธรรมนูญให้อำนาจสูงสุดแด่จักรพรรดิ และกำหนดสถานะอันศักดิ์สิทธิ์ของจักรพรรดิไว้ รวมทั้งการทหารของรัฐไม่ถูกควบคุมโดยสภาไดเอท ทำให้รัฐธรรมนูญเมจิถูกวิจารณ์ว่าเป็นรัฐธรรมนูญที่สนับสนุนให้ผู้บริหารใช้อำนาจอย่างเผด็จการ มีลักษณะไม่เป็นประชาธิปไตย เช่น การระบุว่าอำนาจอธิปไตยเป็นของจักรพรรดิไม่ได้มาจากประชาชน จำกัดผู้มีสิทธิออกเสียงเลือกตั้งว่าต้องเป็นชายฉกรรจ์ที่เสียภาษีให้รัฐจำนวน 15 เยนขึ้นไป

อาจกล่าวได้ว่า จุดมุ่งหมายของรัฐธรรมนูญนี้ไม่ได้มีเป้าหมายหลักเพื่อประชาธิปไตย แต่เป็นไปเพื่อสร้างรูปแบบการปกครองแบบรัฐสภาที่มีจักรพรรดิเป็นประมุขภายใต้รัฐธรรมนูญ และเพื่อแสดงให้ชาติตะวันตกเห็นว่าญี่ปุ่นมีรัฐธรรมนูญใช้ในการปกครอง เพื่อเป็นข้ออ้างในการเรียกร้องขอแก้ไขสนธิสัญญาที่ไม่เป็นธรรมกับต่างชาติ และเพื่อสร้างความเท่าเทียมทางการเมืองกับชาติตะวันตกที่มีรัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายในการปกครองประเทศ โดยอังกฤษซึ่งเห็นการปรับปรุงประเทศของญี่ปุ่น จึงได้ตกลงยกเลิกสิทธิสภาพนอกอาณาเขตให้ญี่ปุ่นใน ค.ศ. 1899 และชาติอื่นได้ยกเลิกตามมา นับเป็นความสำเร็จในการปรับปรุงประเทศของญี่ปุ่น ญี่ปุ่นได้ใช้รัฐธรรมนูญฉบับนี้โดยไม่ได้แก้ไขไปจนถึง ค.ศ.1946 สิ่งสำคัญอีกประการที่เกิดขึ้นเมื่อมีการนำรัฐธรรมนูญเมจิมาใช้แล้ว คือ กลุ่มคณาธิปัตย์กลายเป็นสถาบันการเมืองขึ้นมา และมีลักษณะเป็นผู้บริหารพิเศษ หรือเรียกว่า สภาเกนโร (คณะรัฐบุรุษอาวุโส)[53]

สรุป

การปฏิรูปประเทศในสมัยเมจิดำเนินไปใน 4 ด้านใหญ่ คือ ด้านการเมือง – สังคม ด้านการสร้างสถาบันสมัยใหม่ ด้านการสร้างสัญลักษณ์ของชาติ และด้านสาธารณูปโภค

ด้านการเมือง-สังคม เป็นการเคลื่อนไหวเพื่อเสรีภาพและสิทธิของประชาชน มีการอภิปรายกันอย่างแพร่หลายว่าระบบการเมืองแบบใดดีที่สุดสำหรับญี่ปุ่น ใครควรมีส่วนร่วมในการเมือง หนังสือพิมพ์มีบทบาทในการเผยแพร่และเสนอแนวคิด รวมทั้งเกิดสมาคมทางการเมืองในท้องถิ่นกว่า 200 แห่ง นักคิดอย่างฟุกุซาวะ ยูกิชิ เสนอความเห็นว่าระบบชนชั้นเป็นอุปสรรคต่อการสร้างญี่ปุ่นสมัยใหม่ ควรยกเลิกการให้ความสำคัญกับการสืบตระกูล ซึ่งนำไปสู่การยกเลิกระบบชนชั้นในสังคมในที่สุด โดยมีการกำจัดระบบไดเมียว ระบบชนชั้น ลดสิทธิพิเศษซามูไรเพื่อเปลี่ยนให้เป็นสามัญชน เน้นสร้างความเท่าเทียมของชนชั้นต่างๆ การยกเลิกชนชั้นนักรบ นำไปสู่ระบบการทหารสมัยใหม่และทางการได้สร้างอัตลักษณ์ร่วมของคนญี่ปุ่นให้มีความรู้สึกของความเป็นประชาชนของจักรพรรดิและของประเทศชาติ แต่เดิมมีความรู้สึกเป็นคนของแคว้น โมริ อะริโนะริ (Mori Arinori) รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการกำหนดให้สอนประวัติศาสตร์ว่าญี่ปุ่นเป็นชาติที่แตกต่างจากชาติอื่น ที่สืบเชื้อสายมาจากเทพเจ้าแห่งดวงอาทิตย์ ทำให้ชาวญี่ปุ่นเกิดความรู้สึกภาคภูมิใจในชาติและรู้สึกว่าตนเหนือกว่าชาติอื่น ซึ่งจะส่งผลต่อมาเมื่อญี่ปุ่นสามารถขยายจักรวรรดินิยมญี่ปุ่นได้สำเร็จและเข้าสู่ลัทธิทหารนิยมที่รุกรานประเทศอื่น

ในด้านการสร้างสัญลักษณ์ของชาติ ผู้นำญี่ปุ่นได้สร้างและปลูกฝังแนวคิดว่า “จักรพรรดิเป็นสัญลักษณ์ของชาติ” จักรพรรดิคือหนึ่งเดียวของญี่ปุ่น สร้างภาพลักษณ์ให้จักรพรรดิเมจิเป็นจักรพรรดิที่ทันสมัย และยิ่งใหญ่เผยแพร่สู่ชาวญี่ปุ่น ผ่านหนังสือพิมพ์ ขบวนเสด็จและพระราชพิธีต่างๆ นอกจากนี้ใน ค.ศ.1889 โมริ อะริโนะริ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ สร้างประเพณีบันไซ (Banzai) เพื่อเป็นการแสดงความเคารพจักรพรรดิให้นักเรียนปฏิบัติ

ในด้านการสร้างความเจริญด้านสาธารณูปโภคต่างๆ นั้นเป็นไปตามคำขวัญ “ฟุโกกุ เคียวเฮ” หรือประเทศมั่งคั่ง การทหารเข้มแข็ง ที่สำคัญเช่น การปรับปรุงการทหาร อุตสาหกรรม ทางรถไฟ วางสายโทรเลข และรับแนวคิดของอดัมส์ สมิท เรื่องการค้าเสรี (Laissez faire) มาใช้พัฒนาเศรษฐกิจ อุตสาหกรรม การพาณิชย์ ธนาคาร

ความสำเร็จในด้านเศรษฐกิจและความเข้มแข็งทางการทหารจากการพัฒนาประเทศสมัยเมจิส่งผลอย่างรวดเร็ว โดยหลังจากพัฒนาประเทศได้ไม่นาน ญี่ปุ่นก็สามารถขยายอำนาจทางการทหารไปยังดินแดนเพื่อนบ้าน อันเป็นการเริ่มจักรวรรดินิยมญี่ปุ่นที่เข้มแข็ง

[1] แมริอุส บี. แจนเสน. (2526). *เล่มเดิม.* หน้า 42-56.

[2] Jonathan N. Lipman & et al. (2014). *op.cit.* p. 165.

[3] แมริอุส บี. แจนเสน. (2526). *เล่มเดิม.* หน้า 64.

[4] *แหล่งเดิม.* หน้า 64-66.

[5] *แหล่งเดิม.* หน้า 69 และ James Huffman. (2010). *op.cit.* p. 31.

[6] แมริอุส บี. แจนเสน. (2526). *เล่มเดิม.* หน้า 67.

[7] ฮิวจ์ บอร์ตัน. (2526). *เล่มเดิม.* หน้า 96.

[8] *แหล่งเดิม.* หน้า 95.

[9] ดูเพิ่มเติมใน ศิริพร ดาบเพชร. (2559). *ญี่ปุ่นกับการสร้างจักรวรรดินิยม.* บทที่ 1.

[10] Andrew Gordon. (2014). *op.cit.* pp. 77-78.

[11] วุฒิชัย มูลศิลป์. (2551). *ไทย จีน ญี่ปุ่น ในยุคจักรวรรดินิยมใหม่ วิเคราะห์ เปรียบเทียบ* .หน้า 170.

[12] ฟูกุตาเกะ ทาดาชิ. (2538). *โครงสร้างสังคมญี่ปุ่น.* หน้า 12.

[13] Edwin O. Reischauer. (1977). *op.cit.* p. 82 and Andrew Gordon. (2014). *op.cit.* pp. 65-66

[14] ดูเพิ่มเติมในหนังสือ *ราชสำนักจีนหันซ้าย โลกหันขวา.* ผู้เขียนวิเคราะห์เปรียบเทียบบทบาทของไซโง ทะกะโมริ กับหง ซิ่งฉวน ผู้นำกบฏไท่ผิง ซึ่งถือเป็นผู้นำที่ต้องการเปลี่ยนแปลงสังคมเช่นกัน แต่ได้รับการยกย่องต่างกัน

[15] ดับเบิลยู.จี. บิสลีย์ .(2543). *เล่มเดิม* .หน้า 185-186.

[16] แมริอุส บี. แจนเสน. (2526). *เล่มเดิม.* หน้า 77.

[17] Takashi Fujitani. (1996). *Splendid Monarchy: Power and Pageantry in Modern Japan.*

[18] แมริอุส บี. แจนเสน. (2526). หน้า 73-74.

[19] Andrew Gordon. (2014). *op.cit.* p. 73

[20] ดับเบิลยู.จี. บิสลีย์ .(2543). *เล่มเดิม* .หน้า 213.

[21] แมริอุส บี. แจนเสน. (2526). *เล่มเดิม.* หน้า 63.

[22] *แหล่งเดิม* .หน้า 64-65.

[23] *แหล่งเดิม* .หน้า 76.

[24] *แหล่งเดิม.* หน้า 85-89.

[25] วุฒิชัย มูลศิลป์. (2551). *เล่มเดิม.* หน้า 167-168.

[26] Andrew Gordon. (2014). *op.cit.* p.67

[27] *Ibid.*

[28] ดับเบิลยู.จี. บิสลีย์ .(2543). *เล่มเดิม* .หน้า 215 – 216 และ วุฒิชัย มูลศิลป์. (2551). *เล่มเดิม.* หน้า 182.

[29] Andrew Gordon. (2014). *op.cit.* p. 68.

[30] *Ibid.* p. 70.

[31] ฮิวจ์ บอร์ตัน. (2526). *เล่มเดิม.* หน้า 161.

[32] *แหล่งเดิม.* หน้า 159.

[33] ดับเบิลยู.จี. บิสลีย์ .(2543). *เล่มเดิม* .หน้า 225.

[34] เพ็ญศรี กาญจโนมัย. (2538). *ญี่ปุ่นสมัยใหม่.* หน้า 134.

[35] ดับเบิลยู.จี. บิสลีย์ .(2543). *เล่มเดิม* .หน้า 218-219.

[36] ฮิวจ์ บอร์ตัน. (2526). *เล่มเดิม.* หน้า 155.

[37] *แหล่งเดิม.* หน้า 158-159.

[38] *แหล่งเดิม.* หน้า 170.

[39] *แหล่งเดิม.* หน้า 154-156.

[40] Marius Jansen. (2000). *op.cit.* p. 341.

[41] ฮิวจ์ บอร์ตัน. (2526). *เล่มเดิม.* หน้า 99.

[42] Marius Jansen. (2000). *op.cit.* p. 345 and Andrew Gordon. (2014). *op.cit*. pp. 62-63.

[43] Andrew Gordon. (2014). *op.cit*. p. 63.

[44] ดับเบิลยู.จี. บิสลีย์ .(2543). *เล่มเดิม* .หน้า 210 — 211.

[45] Andrew Gordon. (2014). *op.cit*. p. 66.

[46] ดับเบิลยู.จี. บิสลีย์ .(2543). *เล่มเดิม* .หน้า 185-186.

[47] ฮิวจ์ บอร์ตัน. (2526). *เล่มเดิม.* หน้า 126 – 128.

[48] *แหล่งเดิม.* หน้า .174

[49] เกนโร (genro) คือ รัฐบุรุษอาวุโส (ส่วนเกนโรอิน คือ วุฒิสภา) ได้รับยกย่องเป็นผู้สร้างญี่ปุ่นสมัยใหม่ มีบทบาทในฐานะที่ปรึกษาของจักรพรรดิในสมัยเมจิ ไทโชและต้นสมัยโชวะ เกนโรในสมัยเมจิและต้นสมัยไทโชส่วนใหญ่เป็นซามูไรจาก 4 แคว้น ที่มีบทบาทในการฟื้นฟูอำนาจจักรพรรดิ และมีบทบาททางการเมือง เช่น อิโตะ ฮิโรมูมิ เกนโรคนแรกจากแคว้นโชชู เกนโรบางคนดำรงตำแหน่งเป็นนายกรัฐมนตรี เช่น ไซออนจิ กิมโมชิ (Saionki Kimmichi) ซึ่งเป็นเชื้อพระวงศ์และนายกรัฐมนตรีระหว่าง ค.ศ.1906-1908 และ 1911-1912 และคัตซึระ ทาโร (Katsura Taro) นายกรัฐมนตรีระหว่าง ค.ศ. 1912-1913 และรัฐบุรุษเหล่านี้มีส่วนในการ “เลือกสรร” นายกรัฐมนตรีญี่ปุ่นในสมัยไทโช

[50] ฮิวจ์ บอร์ตัน. (2526). *เล่มเดิม.* หน้า .190

[51] Andrew Gordon. (2014). *op.cit.* p. 91.

[52] เพ็ญศรี กาญจโนมัย. (2538). *เล่มเดิม.* หน้า 153-156.

[53] *แหล่งเดิม.* หน้า 157.

บทที่ 6
การสร้างจักรวรรดิญี่ปุ่น
และการต่อสู้เพื่อเอกราชของเกาหลี

หลังเปิดประเทศ ญี่ปุ่นได้ปรับตัวและปฏิรูปประเทศ โดยมีเป้าหมายเพื่อทำให้ประเทศปลอดภัยจากการคุกคามของต่างชาติ เพื่อแก้ไขสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาค และเพื่อสร้างความเท่าเทียมกับชาติตะวันตก ความสำเร็จในการพัฒนาประเทศด้านอุตสาหกรรมทำให้ญี่ปุ่นต้องการแสวงหาวัตถุดิบและตลาดภายนอก นอกจากนี้ความต้องการทัดเทียมชาติตะวันตกทำให้ญี่ปุ่นเริ่มดำเนินนโยบายจักรวรรดินิยมแบบชาติตะวันตก ทำให้ญี่ปุ่นเป็นประเทศเอเชียประเทศแรกที่ได้เป็นเจ้าอาณานิคม

ขณะที่ญี่ปุ่นประสบความสำเร็จในการพัฒนาประเทศ จีนอ่อนแอลงจากปัญหาภายในทั้งเศรษฐกิจตกต่ำ ประชาชนต่อต้านรัฐบาล ราชสำนักอ่อนแอ รวมทั้งการถูกคุกคามจากชาติตะวันตกและญี่ปุ่น ส่วนเกาหลี ความแตกแยกภายในทำให้อิทธิพลของจีนและญี่ปุ่นแทรกซึมเข้าไปมากขึ้นจนเกิดความวุ่นวาย ทำให้เกาหลีตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของญี่ปุ่นและเป็นอาณานิคมของญี่ปุ่นในเวลาต่อมา

บทนี้ศึกษาวิเคราะห์นโยบายต่างประเทศของญี่ปุ่นตั้งแต่ ค.ศ. 1874 ที่นำไปสู่การสร้างจักรวรรดินิยมญี่ปุ่นในเอเชียตะวันออก รวมถึงความพยายามของเกาหลีในการรักษาสถานะเอกราชท่ามกลางอิทธิพลจีนและญี่ปุ่น ซึ่งจะทำให้เข้าใจพัฒนาการที่แตกต่างกันของชาติในเอเชียตะวันออกทั้งสามชาติในยุคจักรวรรดินิยม

1. นโยบายต่างประเทศกับพัฒนาการของจักรวรรดิญี่ปุ่น

นโยบายต่างประเทศของญี่ปุ่นตั้งแต่ทศวรรษ 1870 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 มีพัฒนาการไปตามบริบททางการเมือง เศรษฐกิจ และความสัมพันธ์กับต่างประเทศ ระยะแรกญี่ปุ่นพัฒนาประเทศและดำเนินการต่างๆ เพื่อยกเลิกสนธิสัญญาไม่เท่าเทียมกัน และแสวงความมั่นคงปลอดภัยของดินแดน เมื่อญี่ปุ่นพัฒนาประเทศด้านเศรษฐกิจไประยะหนึ่ง ทำให้เห็นความจำเป็นของการแสวงหาดินแดนที่จะเป็นแหล่งวัตถุดิบ แหล่งระบายสินค้า และยังต้องป้องกันประเทศและผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากชาติตะวันตก ทำให้ต่อมาญี่ปุ่นดำเนินนโยบายเพื่อการป้องกันประเทศด้านการเมืองและเศรษฐกิจ ด้วยการเริ่มรุกเข้าไปในดินแดนที่อยู่ใกล้เคียง และเมื่อประสบความสำเร็จจึงเริ่มใช้ลัทธิจักรวรรดินิยมแบบตะวันตกเพื่อการเป็นมหาอำนาจ ซึ่งประสบความสำเร็จจากการชนะสงครามกับจีนใน ค.ศ. 1895 ทำให้ญี่ปุ่นได้อาณานิคมแห่งแรกคือ ไต้หวัน และขยายอิทธิพลในเกาหลี ตามด้วยการชนะรัสเซียใน ค.ศ.

1905 จากนั้นในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 จึงมีนโยบายการสร้างและป้องกันผลประโยชน์ในจีนและดินแดนใกล้เคียง

1.1 นโยบายเพื่อการยกเลิกสนธิสัญญาไม่เท่าเทียมกัน

ช่วงแรกของสมัยเมจิในทศวรรษ 1870–1880 ผู้นำญี่ปุ่นมีเป้าหมายหลักและนโยบายเร่งด่วน คือ การยกเลิกสนธิสัญญาไม่เท่าเทียมกันที่ทำกับต่างชาติ เพื่อให้ญี่ปุ่นมีอิสรภาพในการปกครองตนเองอย่างแท้จริง ญี่ปุ่นจึงปฏิรูปประเทศทุกด้านและปรับปรุงระบบกฎหมาย ใน ค.ศ. 1894 ญี่ปุ่นประกาศใช้ระบบกฎหมายใหม่แบบตะวันตก และขอแก้ไขสนธิสัญญากับต่างชาติ อังกฤษยอมยกเลิกสิทธิสภาพนอกอาณาเขตให้เป็นชาติแรกใน ค.ศ. 1894 มีผลใน ค.ศ. 1899 ทำให้ญี่ปุ่นยกเลิกสิทธิสภาพนอกอาณาเขตกับอังกฤษและชาติอื่นได้ในเวลาต่อมา[1] และใน ค.ศ.1902 ญี่ปุ่นได้ทำสนธิสัญญาเป็นพันธมิตรกับอังกฤษ คือ The Anglo – Japanese Alliance ซึ่งเป็นสนธิสัญญาที่มีความเท่าเทียมกันระหว่างชาติในเอเชียกับยุโรปเป็นครั้งแรก นับเป็นความสำเร็จอย่างยิ่งของญี่ปุ่น

1.2 นโยบายเพื่อสร้างและรักษาความมั่นคงปลอดภัยของดินแดน

ทศวรรษ 1870 ญี่ปุ่นเริ่มให้ความสำคัญกับนโยบายด้านความมั่นคงปลอดภัยของดินแดน โดยกำหนดขอบเขตและผนวกดินแดนรอบๆ เช่น ฮอกไกโดทางเหนือ อาณาจักรริวกิว (Ryukyu) ทางใต้ และเจรจากับรัสเซียเรื่องหมู่เกาะทางตอนเหนือ คือ หมู่เกาะคูริล (Kurile) และสะขะลิน (Sakhalin) หรือคาราฟุโต หมู่เกาะคูริลอยู่ทางตะวันออกเฉียงเหนือของเกาะฮอกไกโด สนธิสัญญารัสเซีย-ญี่ปุ่นฉบับแรกระบุว่าหมู่เกาะคูริลแบ่งเป็น 2 ส่วน ส่วนเกาะสะขะลินยังไม่ได้ตกลงกัน ในรัฐบาลมีทั้งเสียงเรียกร้องให้รัฐบาลใช้นโยบายขยายดินแดน และให้เจรจากับรัสเซียเพื่อขอซื้อดินแดนตอนเหนือของหมู่เกาะสะขะลิน พร้อมทั้งบีบบังคับให้รัสเซียยอมรับข้อเรียกร้องให้ญี่ปุ่นได้ดินแดนหมู่เกาะคูริลทั้งหมด ส่วนอีกกลุ่มสนับสนุนนโยบายประนีประนอมกับรัสเซียเพื่อผ่อนคลายความตึงเครียด[2] รัฐบาลญี่ปุ่นจึงส่งตัวแทนไปยังรัสเซียเพื่อเจรจาแก้ไขปัญหาเขตแดน และทำสนธิสัญญากันใน ค.ศ. 1875 ระบุว่าญี่ปุ่นยกเลิกข้อเรียกร้องทั้งหมดเหนือหมู่เกาะสะขะลิน ส่วนรัสเซียยกเลิกข้อเรียกร้องดินแดนครึ่งหนึ่งทางตอนเหนือของคูริล และยกเกาะคูริลให้ญี่ปุ่นทั้งหมด[3] จากนั้นญี่ปุ่นจึงผนวกเกาะคูริลเข้ากับจังหวัดฮอกไกโด

1.3 นโยบายการป้องกันประเทศและขยายอิทธิพลการเมืองและเศรษฐกิจ

การป้องกันประเทศให้ปลอดภัย การต้องหาที่ระบายสินค้าและแหล่งวัตถุดิบตลอดจนการเห็นตัวอย่างการใช้ลัทธิจักรวรรดินิยมของตะวันตก ทำให้ในทศวรรษ 1870 ญี่ปุ่นเริ่มรุกเข้าไปในดินแดนที่อยู่ใกล้ญี่ปุ่นและด้อยพัฒนากว่า เช่น ริวกิว (ปัจจุบันคือจังหวัด

โอกินาวา) อาณาจักรโชซอน (เกาหลี) และไต้หวันของจีน จนเกิดเหตุการณ์ที่ญี่ปุ่นขยายอิทธิพลเข้าไปในหมู่เกาะริวกิวและไต้หวัน ริวกิวอยู่ทางตอนใต้ของเกาะคิวชู เดิมอยู่ภายใต้อิทธิพลของจีน แต่ในคริสต์ศตวรรษที่ 17 ไดเมียวแคว้นซะสึมะเข้ายึดริวกิวได้ ริวกิวจึงส่งบรรณาการให้ทั้งจีนและญี่ปุ่น และถือว่าตนมีอิสระด้วย จึงทำสัญญากับชาติตะวันตกในนามริวกิวเอง เมื่อมีการยกเลิกเขตแดนของไดเมียวใน ค.ศ. 1872 ญี่ปุ่นผนวกริวกิวเข้ากับญี่ปุ่น

ใน ค.ศ.1873 จีนกับญี่ปุ่นขัดแย้งกันเนื่องจากชาวไต้หวันสังหารชาวประมงริวกิวที่เรือแตกแล้วไปขึ้นฝั่งที่ไต้หวัน[4] จีนถือว่าริวกิวเป็นรัฐบรรณาการ จึงเห็นว่าเรื่องนี้เป็นเรื่องภายใน แต่ญี่ปุ่นถือว่าริวกิวเป็นรัฐบรรณาการเช่นกัน จึงเรียกร้องให้จีนส่งชาวไต้หวันที่ก่อเหตุมาให้ญี่ปุ่นลงโทษ แต่จีนไม่ยอมเจรจาด้วย ญี่ปุ่นจึงใช้กำลังกับไต้หวันใน ค.ศ. 1874 และบีบให้จีนยอมรับว่าริวกิวอยู่ภายใต้การปกครองของญี่ปุ่น หลี่ หงจาง ข้าหลวงใหญ่ของจีนเห็นว่าอาวุธปืนของจีนสู้ญี่ปุ่นไม่ได้ จึงยอมเจรจากับญี่ปุ่น ทำให้ญี่ปุ่นและรัสเซียสรุปว่าจีนสละสิทธิเหนือดินแดนหมู่เกาะริวกิว ในเดือนตุลาคม ค.ศ.1874 ญี่ปุ่นและจีนลงนามอนุสัญญาว่าญี่ปุ่นจะถอนทหารออกจากไต้หวัน จีนยอมจ่ายค่าปฏิกรรมสงคราม ยอมรับสิทธิของญี่ปุ่นที่จะส่งกองกำลังไปดูแลคนในบังคับของตนที่เกาะไต้หวัน[5] เหตุการณ์นี้แสดงให้เห็นความอ่อนแอของจีนและการเริ่มขยายบทบาททางการทหารของญี่ปุ่น

จากข้อตกลงใน ค.ศ. 1874 นี้ ทำให้ต่อมาญี่ปุ่นอ้างสิทธิทางกฎหมายผนวกหมู่เกาะริวกิวเข้าเป็นส่วนหนึ่งของจังหวัดโอกินาวาใน ค.ศ. 1879 ทำให้จีนประท้วง ขณะนั้นประธานาธิบดียูลิซิส เอส แกรนท์ (Ulysses S. Grant) ของสหรัฐอเมริกาเดินทางเยือนประเทศในแถบเอเชียตะวันออกและได้แวะจีน จีนขอให้สหรัฐอเมริกาช่วยเจรจากับญี่ปุ่น ทำให้มีการจรจากันใหม่ ญี่ปุ่นเสนอว่าจะยกหมู่เกาะริวกิวทางตอนใต้สุดและหมู่เกาะซะกิชิมะให้จีน ถ้าจีนให้ญี่ปุ่นเป็นชาติที่ได้รับสิทธิการอนุเคราะห์ยิ่งเหมือนยุโรปชาติอื่นๆ แต่ หลี่ หงจาง ตัวแทนของราชสำนักจีนไม่ให้มีการแก้ไขสนธิสัญญา ใน ค.ศ. 1881 หลี่ หงจาง แจ้งต่อสหรัฐอเมริกาซึ่งเป็นเหมือนตัวกลางว่า จีนไม่ตกลงแบ่งริวกิวให้กับญี่ปุ่น แต่จะยอมลงนามในสนธิสัญญาที่จีนและญี่ปุ่นจะประกันเอกราชของดินแดนเหล่านี้ การประกันเอกราชนี้อีกนัยหนึ่งกล่าวได้ว่าจีนต้องยอมสละสิทธิ์ที่เคยอ้างอำนาจเหนือดินแดนเหล่านี้มาก่อน

1.4 นโยบายเพื่อการเป็นมหาอำนาจ

หลังจากญี่ปุ่นยกเลิกสนธิสัญญากับชาติตะวันตก และขยายอำนาจไปในดินแดนใกล้เคียงแล้ว ญี่ปุ่นซึ่งต้องการได้เกาหลีจึงดำเนินนโยบายต่างประเทศเชิงรุกมากขึ้น นำไปสู่สงครามกับจีน ใน ค.ศ.1894-1895 และต่อมาญี่ปุ่นยังทำสงครามกับรัสเซียจากการแข่งขันกันขยายอำนาจในเกาหลีใน ค.ศ.1904-1905 ชัยชนะทั้งสองครั้งของญี่ปุ่นต่อชาติที่ยิ่งใหญ่กว่า โดยเฉพาะการชนะรัสเซียถือเป็นครั้งแรกที่ชาติในเอเชียมีชัยชนะเหนือชาติตะวันตก ทำให้

สถานะความเป็นมหาอำนาจของญี่ปุ่นชัดเจนขึ้น และก่อนหน้านี้ใน ค .ศ.1902 ญี่ปุ่นได้ทำสนธิสัญญาพันธไมตรีกับอังกฤษ ซึ่งแสดงถึงการยอมรับว่าญี่ปุ่นมีเท่าเทียมกับชาติตะวันตก

2. สถานการณ์ของเกาหลีในยุคจักรวรรดินิยม

ราชวงศ์โชซอนของเกาหลีมีนโยบายโดดเดี่ยวปิดประเทศมาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 16 โดยต่อต้านชาวต่างชาติและศาสนาคริสต์ ติดต่อกับจีนเป็นหลัก จีนถือว่าเกาหลีเป็นเสมือนรั้วชั้นนอกของจีนที่มีความสำคัญมาก ในคริสต์ศตวรรษที่ 17 ชาวตะวันตกพยายามติดต่อเกาหลีผ่านจีน ทำให้ชนชั้นนำเกาหลีที่ไปยังราชสำนักจีนได้รู้จักความเจริญของชาติตะวันตกผ่านหนังสือ ตำรา สิ่งของต่างๆ ที่ราชสำนักชิงสั่งเข้ามาหรือที่บาทหลวงและพ่อค้าต่างชาติถวายจักรพรรดิจีน เช่น แผนที่ยุโรป เครื่องมือดาราศาสตร์ จนในคริสต์ศตวรรษที่ 18 เริ่มเกิดแนวคิดเรียกร้องให้รัฐบาลโชซอนปรับปรุงประเทศ ประกอบกับในช่วงเวลานี้ศาสนาคริสต์แพร่เข้ามาในเกาหลีมากขึ้นพร้อมกับวิทยาการความรู้ของชาติตะวันตก ทางการเห็นว่าสิ่งเหล่านี้ทำให้เกิดความแปลกแยกในสังคมและกังวลต่ออาวุธของชาติตะวันตก จึงมีการจับกุมคุมขังและกวาดล้างผู้เผยแผ่ศาสนาคริสต์

2.1 การบังคับเปิดประเทศเกาหลี

ในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ราชสำนักโชซอนอ่อนแอลงจากการแตกแยกภายใน ปัญหากบฏชาวนา และความพยายามขยายอำนาจเข้ามาในเกาหลีของชาติตะวันตก เริ่มจากในต้นทศวรรษ 1830 อังกฤษพยายามเข้ามาขอเปิดการค้าในเกาหลี 2 ครั้ง และในกลางคริสต์ศตวรรษ 1860 รัสเซียเข้ามาขอเปิดการค้าเกาหลีเช่นกัน แต่ไม่สำเร็จ ต่อมาใน ค.ศ. 1866 เกิดการปะทะกันระหว่างทหารเกาหลีกับทหารอเมริกันที่พยายามเดินทางไปเมืองเปียงยาง และฝรั่งเศสเดินเรือเข้ามาถึงกรุงโซล[6] แต่เกาหลียังคงปฏิเสธการติดต่อกับต่างชาติ คิมเคฮุก (Kim Key-Hiuk) นักประวัติศาสตร์เกาหลีใช้คำว่า “exclusionism” หรือ “การแยกตัวเองออกไป” เพื่ออธิบายลักษณะโดดเดี่ยวตนเองของเกาหลีที่แตกต่างจากที่อื่น โดยการโดดเดี่ยวตนเองของเกาหลีมีมานานก่อนการขยายอิทธิพลของชาติตะวันตกในคริสต์ศตวรรษที่ 19 และเกาหลีไม่ได้ตระหนักถึงการเพิ่มขึ้นของอิทธิพลตะวันตกในช่วงเวลานี้[7] ซึ่งจะพัฒนาเป็นลัทธิจักรวรรดินิยมใหม่ (Neo Imperialism) ที่ขยายจากการเข้าแสวงหาผลประโยชน์ในดินแดนอื่น เป็นการเข้ายึดครองและปกครองดินแดนอาณานิคม

ส่วนสถานการณ์ภายในประเทศนั้น ตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 เกาหลีเผชิญปัญหาผลผลิตทางการเกษตรตกต่ำ ชาวนาจำนวนมากไม่สามารถเสียภาษีได้จึงพากันหลบหนีไปอยู่ในเขตป่าเขา ราชสำนักเผชิญปัญหาที่สำคัญที่ส่งผลกระทบในวงกว้างคือ การเกิดกบฏ

ชาวนาที่เริ่มขึ้นตั้งแต่ ค.ศ. 1811 และขยายไปทั่วอาณาจักร และในทศวรรษ 1860 กลายเป็นกลุ่มต่อต้านทางการเรียกว่า พวกตงฮัก (Tonghak) หรือ การเคลื่อนไหวเพื่อเรียนรู้ตะวันออก (Eastern Learning Movement) ซึ่งเป็นกลุ่มเคลื่อนไหวที่ใช้แนวคิดทางศาสนาดึงดูดประชาชนจำนวนมากให้เข้าร่วม โดยเผยแพร่อุดมการณ์ที่มุ่งเน้นการสร้างความเท่าเทียมให้เกิดขึ้นในสังคม ต่อต้านการทุจริตและการกดขี่ข่มเหงของขุนนาง การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจของเกาหลีและเป็นอิสระจากอิทธิพลต่างชาติ[8] กบฏชาวนาขยายตัวจาก 3 เมืองทางใต้ไปยังพื้นที่อื่น โดยมีการต่อสู้ฆ่าฟันเจ้าหน้าที่รัฐ เจ้าที่ดินและพ่อค้าที่ร่ำรวย แม้กลุ่มกบฏจะถูกปราบได้ใน ค.ศ. 1864 แต่ยังคงมีการเคลื่อนไหวต่อต้านราชสำนัก คำสอน อุดมการณ์ของพวกตงฮักยังคงถูกเผยแพร่อย่างลับๆ[9]

ในช่วงเวลานี้ พระเจ้าโคจงซึ่งเพิ่งขึ้นครองราชย์มีพระชนม์เพียง 13 พรรษา พระบิดาจึงเป็นผู้สำเร็จราชการเรียกว่า แทวอนกุน ซึ่งเริ่มการปฏิรูปราชสำนักและสังคมเกาหลีตั้งแต่ ค.ศ. 1866-1873 ตามแนวทางอนุรักษ์นิยม เน้นการควบคุมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง นำคนรุ่นใหม่เข้ามาทำงานและสร้างความเข้มแข็งให้กับระบบราชการ ทำลายอิทธิพลชนชั้นยังบันตระกูลต่างๆ โดยเฉพาะสิทธิพิเศษเรื่องภาษี รวมทั้งปฏิรูปเพื่อรักษาราชวงศ์และสังคมเกาหลีที่ตกต่ำจากกบฏชาวนาด้วยการกำจัดรากเหง้าของปัญหา เช่น การทุจริตของขุนนาง การโกงภาษี และการใช้อำนาจบาตรใหญ่ของเจ้าหน้าที่รัฐ[10] กล่าวได้ว่า นโยบายปฏิรูปราชสำนักและสังคมเกาหลีของแทวอนกุนเป็นการดำเนินการที่เล็งเห็นถึงปัญหาที่แท้จริงของสังคมเกาหลี และการกำจัดอิทธิพลตระกูลต่างๆ ยังทำให้ราชสำนักควบคุมอำนาจได้อย่างมั่นคงมากขึ้น ในด้านการต่างประเทศ แทวอนกุนมีนโยบายโดดเดี่ยวเกาหลีจากโลกภายนอก ติดต่อเฉพาะกับจีนและรัฐในเอเชียตะวันออกเป็นหลัก ต่อต้านการติดต่อกับชาติตะวันตกและทุกอย่างที่เป็นของชาวต่างชาติ นำไปสู่การกวาดล้างบาทหลวงและผู้นับถือศาสนาคริสต์ ทำให้ชาวตะวันตกพยายามเข้าแทรกแซงในเกาหลี

ญี่ปุ่นพยายามเจรจาเพื่อยกเลิกการอยู่โดดเดี่ยวของเกาหลีและเปิดความสัมพันธ์ทางการทูตกับญี่ปุ่นเช่นเดียวกับที่เกาหลีมีให้กับจีน แต่เกาหลีปฏิเสธเมื่อญี่ปุ่นส่งทูตมาใน ค.ศ. 1872-1873 ญี่ปุ่นส่งกองเรือแล่นคุมเชิงตามแนวชายฝั่งของเกาหลี อ้างว่าเพื่อสำรวจเส้นทางเดินเรือ ต่อมากองกำลังญี่ปุ่นยกขึ้นบกที่เกาะกังฮวาและยึดเมืองปูซานใน ค.ศ. 1875 เกาหลีระดมยิง จีนซึ่งยังหวาดเกรงญี่ปุ่นอยู่จากกรณีที่ญี่ปุ่นเคยส่งกำลังไปไต้หวัน หลี่ หงจาง จึงแจ้งให้เกาหลียอมรับข้อเสนอของญี่ปุ่น เกาหลีและญี่ปุ่นเจรจากันเป็นผลให้มีการทำสนธิสัญญากังฮวา (Treaty of Kanghwa, ค.ศ.1876) ซึ่งเป็นสนธิสัญญาแบบใหม่ฉบับแรกของเกาหลี โดยเกาหลียอมเปิดเมืองท่าปูซานและอีก 2 เมืองให้ญี่ปุ่น แลกเปลี่ยนทางการทูต พ่อค้าญี่ปุ่นมีเสรีภาพเต็มที่ในเมืองท่า มีสิทธิเช่าซื้อที่ดิน เรือญี่ปุ่นมีสิทธิสำรวจและทำแผนที่น่านน้ำชายฝั่งเกาหลีทั้งหมด ให้สิทธิสภาพนอกอาณาเขตบางส่วนแก่คนในบังคับของญี่ปุ่น

และในสนธิสัญญานี้ระบุว่าเกาหลีเป็นรัฐเอกราชมีอำนาจอธิปไตย การรับรองอธิปไตยของเกาหลีนี้อีกนัยหนึ่งเท่ากับญี่ปุ่นปฏิเสธอำนาจของจีนเหนือเกาหลีนั่นเอง[11]

หลังจากที่ญี่ปุ่นทำสนธิสัญญากังฮวากับเกาหลีแล้ว ญี่ปุ่นได้ส่งบริษัทต่างๆ เข้ามาจับจองกรรมสิทธิ์ที่ดิน ส่งสินค้าเข้ามาขายในเกาหลี และขยายอำนาจทางเศรษฐกิจการเมืองในเกาหลีเพิ่มขึ้น แม้ญี่ปุ่นจะเข้ามามีอิทธิพลในเกาหลี แต่จีนยังเห็นว่ารัสเซียเป็นอันตรายมากกว่า จีนจึงแนะนำให้เกาหลียึดนโยบายอิงจีน ญี่ปุ่น สหรัฐอเมริกา เพื่อต่อต้านรัสเซีย แต่แนวคิดนี้ถูกคัดค้านจากพวกชนชั้นสูงในเกาหลี ต่อมาสหรัฐอเมริกาทำสนธิสัญญาชูเฟลด์ทกับเกาหลี ในสนธิสัญญานี้เกาหลียอมรับว่าขึ้นกับจีน

2.2 ความพยายามรักษาเอกราชของเกาหลี

ญี่ปุ่นพยายามขยายอำนาจเข้าไปในเกาหลี ซึ่งราชสำนักเกาหลีแบ่งเป็น 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายอนุรักษ์นิยมที่สนับสนุนจีนต่อต้านญี่ปุ่น และฝ่ายหัวก้าวหน้าที่นิยมญี่ปุ่น ค.ศ. 1882 เกิดการจลาจลโดยฝ่ายต่อต้านญี่ปุ่น จีนและญี่ปุ่นต่างส่งทหารเข้าไปดูแล หลังเหตุการณ์สงบเกาหลียังคงถูกบังคับทั้งจากจีนและญี่ปุ่นที่พยายามเข้ามามีอำนาจในเกาหลี ประกอบกับรัสเซียพยายามรักษาผลประโยชน์ของตนในเกาหลี ทำให้สถานการณ์ในเกาหลีสับสนมากขึ้น

ในราชสำนักเกาหลีมีความขัดแย้งกันระหว่างราชินีมิน หรือ มย็องซ็อง (Myeongseong ค.ศ. 1851–1895) มเหสีของจักรพรรดิโคจง กับแตวอนกุนพระบิดาของจักรพรรดิโคจง โดยต่างฝ่ายต่างมีผู้สนับสนุน ใน ค.ศ. 1866 จักรพรรดิโคจง พระชนม์ 15 พรรษา อภิเษกสมรสกับราชินีมิน พระชนม์ 16 พรรษา ราชินีมินเป็นผู้ที่แตวอนกุนเห็นชอบให้เป็นมเหสีของจักรพรรดิโคจง เพราะราชินิมินมาจากตระกูลมินที่เก่าแก่แต่ขณะนั้นไม่มีบทบาทและอิทธิพลในราชสำนักและเป็นลูกกำพร้า จึงไม่ต้องกังวลว่าตระกูลของพระมเหสีจะเข้ามาขยายอิทธิพลในราชสำนัก ราชินีมินมีความเฉลียวฉลาด สนใจศึกษาเรียนรู้ จึงมีบทบาทในการร่วมปรึกษางานราชการกับจักรพรรดิโคจง และสามารถปกครองบริหารบ้านเมืองได้เช่นเดียวกับจักรพรรดิ ราชินีมินสนใจการต่างประเทศและสนใจเรียนรู้ความรู้ต่างๆ อย่างกว้างขวาง จนมีคำกล่าวว่าแตวอนกุนเป็นผู้สร้าง “นักการเมืองหญิงที่มีความสามารถที่สุดในประวัติศาสตร์ยุคราชวงศ์”[12] ความสามารถของราชินีมินทำให้มีความไม่พอใจพระนางเกิดขึ้นเพราะค่านิยมเกาหลีไม่สนับสนุนให้สตรีมีบทบาท รวมทั้งทำให้แตวอนกุนผู้สำเร็จราชการหวาดระแวง

ใน ค.ศ. 1874 แตวอนกุนถูกร้องเรียนว่ามีปัญหาการทุจริต จักรพรรดิโคจงซึ่งบรรลุนิติภาวะแล้วจึงปกครองประเทศด้วยพระองค์เอง ในปีนี้ญี่ปุ่นนำเรือรบเข้ามาเพื่อบังคับเปิดประเทศเกาหลี จีนแนะนำให้เกาหลียอมเปิดความสัมพันธ์กับญี่ปุ่นเพื่อไม่ให้เกิดการปะทะกัน การถูกบังคับเปิดประเทศและการได้เรียนรู้ความเจริญของต่างชาติ ทำให้ราชินีมินต้องการปรับปรุงประเทศโดยดูตัวอย่างจากญี่ปุ่นเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้เกาหลี แต่ทรงตระหนักดีว่าญี่ปุ่นเป็นอันตรายต่อเอกราชของเกาหลี จึงยังคงรักษาความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกับจีนเพื่อคาน

อำนาจญี่ปุ่น ขุนนางเกาหลีบางคนใช้เหตุการณ์การโจมตีของกองโจรสลัดในน่านน้ำที่เป็นอันตรายขึ้นทุกวันมาโน้มน้าวให้จักรพรรดิสนใจการปรับปรุงกองทัพสมัยใหม่แบบญี่ปุ่น เกาหลีจึงเริ่มปรับปรุงกองทัพให้ทันสมัยแบบตะวันตก โดยญี่ปุ่นให้ความช่วยเหลือ ทำให้ทหารในกองทัพแบบเก่าไม่พอใจ ประกอบกับการดูแลทหารในกองทัพแบบเก่าและแบบใหม่มีความไม่เท่าเทียม ทหารในกองทัพแบบเก่าจึงก่อกบฏขึ้นใน ค.ศ. 1882 และบุกเข้าพระราชวังจักรพรรดิโคจงและราชินีมินต้องลี้ภัยไปต่างเมือง กลุ่มกบฏยกให้แตวอนกุนกลับมาปกครอง แต่ราชสำนักชิงส่งกองทัพมาช่วยจักรพรรดิและราชินีมินปราบกบฏได้สำเร็จ

ราชสำนักเกาหลีแตกแยกเป็น 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายขุนนางที่สนับสนุนราชินีมินในการรักษาความสัมพันธ์กับจีนเป็นหลักและพัฒนาประเทศอย่างค่อยเป็นค่อยไป กับฝ่ายขุนนางที่เห็นว่าควรมีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกับญี่ปุ่น เพื่อพัฒนาประเทศให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว และให้เกาหลีมีอิสรภาพแบบชาติตะวันตก จนเกิดเหตุวุ่นวายในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1884 เมื่อฝ่ายสนับสนุนญี่ปุ่นนำโดยคิมอ็อกคุน (Kim Ok-kyun) ก่อรัฐประหารขึ้นในเกาหลี โดยการรู้เห็นของทูตญี่ปุ่นประจำเกาหลี ฝ่ายจีนมีหยวน ซื่อไข่ (Yuan Shikai ค.ศ. 1859 - 1916) ข้าหลวงจีนประจำเกาหลี ซึ่งมีความสัมพันธ์อันดีกับจักรพรรดิเกาหลี ได้กระตุ้นให้ชาวเกาหลีต่อต้านญี่ปุ่น[13] จีนและญี่ปุ่นต่างส่งทหารมาในเกาหลีเพื่อรักษาผลประโยชน์ของตน และเพื่อจัดการเหตุวุ่นวาย แต่ต่างยังไม่พร้อมทำสงครามกัน กองทัพของหยวน ซื่อไข่ช่วยเกาหลีปราบกบฏได้สำเร็จ ส่วนญี่ปุ่นช่วยเหลือให้ผู้นำกบฏหลบหนีไปญี่ปุ่น

เมื่อสถานการณ์สงบแล้วทั้งจีนและญี่ปุ่นกลับไม่ยอมถอนทหารไม่ยอมออกไป ดังนั้น อิโตะ ฮิโระบุมิ ตัวแทนรัฐบาลญี่ปุ่นจึงเดินทางไปจีนเพื่อหาทางแก้ไขปัญหาร่วมกับ หลี่ หงจาง ในที่สุดทั้งสองฝ่ายได้ทำข้อตกลง เรียกว่า อนุสัญญาหลี่ - อิโตะ (ค.ศ. 1885) ประนีประนอมกันว่าทั้งคู่จะถอนทหารและที่ปรึกษาออกจากเกาหลี ถ้าเกิดเหตุการณ์ยุ่งยากจนต้องส่งทหารเข้าไปอีก ญี่ปุ่นและจีนต้องแจ้งให้อีกฝ่ายทราบก่อนส่งทหารเข้าไป

หลังเหตุการณ์วุ่นวาย ฝ่ายราชินีมินที่จีนสนับสนุนกลายเป็นกลุ่มที่มีอำนาจ เกาหลีจึงดำเนินการเปลี่ยนแปลงประเทศ ขณะเดียวกันก็ยอมรับความเจริญทางเทคโนโลยีของตะวันตก มีการตั้งสถาบันภาษาเพื่อฝึกหัดนักการทูต ตั้งโรงกษาปณ์ นำวิทยาการตะวันตกมาใช้ส่งเสริมการเพาะปลูก การทอผ้า ส่งเยาวชนไปเรียนที่ต่างประเทศ 40 คน ใน ค.ศ. 1883 โดยส่วนใหญ่เรียนทหาร เทคนิค อาชีวะ ชนชั้นยังบันเดินทางไปจีนเพื่อศึกษาปีนใหญ่แบบใหม่ที่หลี่ หงจางสร้างขึ้นในช่วงการทำตนเองให้เข้มแข็งของจีนและกลับมายังเกาหลีพร้อมกับความคิดที่จะปรับปรุงกองทัพเกาหลี นักปกครองบางคนดูตัวอย่างจากสหรัฐอเมริกาโดยได้รับคำแนะนำจากมิชชันนารีที่สนับสนุนการศึกษาสมัยใหม่ในเกาหลี ที่สำคัญคือ โรงเรียนชายแพกแจ (Paejae School for Boys) และโรงเรียนสตรีอีฮวา (Ewha School for Girls) ที่ตั้งขึ้นเมื่อ ค.ศ. 1886 ต่อมาพัฒนาเป็นมหาวิทยาลัยสตรีอีฮวา และมิชชันนารีอเมริกันสอนภาษาอังกฤษให้แก่ชนชั้นยังบันในโรงเรียนอังกฤษของหลวง โรงเรียนสมัยใหม่กลายเป็น

หนทางของชนชั้นรองๆ ในสังคมที่จะได้โอกาสเลื่อนสู่สังคมที่สูงกว่าในระบบชนชั้นที่เข้มงวดของเกาหลี[14]

ราชสำนักเกาหลีปฏิรูปตามแบบตะวันตกและญี่ปุ่น แต่ยังคงเน้นความใกล้ชิดกับจีน ส่วนปัญญาชนอีกกลุ่มนำโดยคิมอ็อกคุนต้องการโค่นรูปแบบจีนและรับแนวทางการพัฒนาแบบญี่ปุ่นแทน ปัญญาชนหลายคนในกลุ่มนี้เป็นพวกยังบันที่ความก้าวหน้าในอาชีพการงานถูกกีดขวางโดยตระกูลมิน เช่น ยุน ชีโฮ (Yun Chi-ho) เป็นนักปฏิรูปที่มีอิทธิพลในคริสต์ศตวรรษที่ 20 ยู กึลชุน (Yu Kil-chun) เป็นชาวเกาหลีคนแรกที่ไปศึกษายังสหรัฐอเมริกาที่สถาบันดรูมเมอร์ (Governor Drummer Academy) ซึ่งเป็นโรงเรียนประจำที่มีชื่อเสียงในแมสซาชูเซส ปัญญาชนเหล่านี้มองญี่ปุ่นเป็นแบบอย่างแห่งความก้าวหน้าที่สุดของเอเชีย ปัญญาชนบางคนตั้ง “พรรคเอกราช” (“independence party”) หรือเรียกว่า “พรรคแห่งการตื่นรู้” (“enlightenment party”) ทศวรรษ 1880 จึงถูกเรียกว่าเป็น ยุคแห่งภูมิปัญญาของเกาหลี (Period of Korean Enlightenment) [15] ผู้ให้คำแนะนำปัญญาชนรุ่นใหม่ของเกาหลีที่สำคัญคือ ฟุคุซาวะ ยูกิชิ ปัญญาชนญี่ปุ่น ที่ยกย่องความก้าวหน้าของชาติตะวันตก ส่งเสริมการพัฒนาเทคโนโลยี การศึกษาความรู้และปรัชญาตะวันตก

เกาหลีตอบสนองการถูกเปิดประเทศและการขยายอำนาจของต่างชาติ 2 แบบ คือ การปฏิรูปเพื่อความอยู่รอด และการต่อต้าน กลุ่มที่ต้องการปฏิรูปประเทศคือพวกชนชั้นปกครองนักปราชญ์ที่มีแนวทางการปฏิรูปต่างกันเป็น 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายต้องการปฏิรูปแบบสมัยใหม่แต่สนับสนุนความสัมพันธ์ทางการเมืองกับจีน และฝ่ายที่สนับสนุนให้ญี่ปุ่นเป็นแบบอย่าง ส่วนกลุ่มที่ต่อต้าน คือ พวกตงฮัก ซึ่งใน ค.ศ. 1894 ได้เกิดการลุกฮือขึ้นอีกครั้งของพวกตงฮัก หลังจากเคลื่อนไหวและถูกปราบไปเมื่อ ค.ศ. 1864 ตงฮักเป็นกลุ่มผู้รักชาติหัวรุนแรงในเกาหลีที่ต้องการสร้างสังคมเกาหลีขึ้นใหม่ที่เน้นความเท่าเทียม เน้นฟื้นฟูความรู้ตะวันออก ต่อต้านตะวันตก และการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ เกาหลีได้ขอความช่วยเหลือจากจีนเพื่อปราบพวกตงฮัก เมื่อจีนแจ้งญี่ปุ่นว่าจะส่งทหารเข้าไป ญี่ปุ่นจึงส่งกองทัพเข้าไปด้วย กองทัพญี่ปุ่นที่มีประสิทธิภาพสามารถปราบกบฏตงฮักลงได้ สิ้นสุดการต่อสู้ที่กลุ่มตงฮักยาวนานของกว่า 30 ปี ตั้งแต่ ค.ศ. 1862-1894 แต่พวกตงฮักที่หนีรอดยังคงเคลื่อนไหวอยู่และจะมีบทบาทอีกครั้งเมื่อต่อต้านญี่ปุ่นที่เข้ายึดครองเกาหลีใน ค.ศ. 1910

เมื่อปราบกบฏตงฮักเรียบร้อยแล้ว ทั้งจีนและญี่ปุ่นกลับไม่ยอมถอนทหารออกไปจากเกาหลี จนเกิดการสู้รบกันขึ้น ญี่ปุ่นประกาศสงครามกับจีนในเดือนสิงหาคม ค.ศ.1894 กลายเป็น**สงครามจีนญี่ปุ่นครั้งที่ 1** (Sino-Japanese War ค.ศ. 1894 – 1895) โดยญี่ปุ่นเป็นฝ่ายโจมตีก่อน ในการทำสงครามกับจีนนั้น ฟุคุซาวะ ยูกิชิ และหนังสือพิมพ์ญี่ปุ่นส่วนใหญ่แสดงความเห็นสนับสนุนการทำสงครามกับจีน โดยอ้างว่าการทำสงครามเป็นการนำความศิวิไลซ์และความเจริญก้าวหน้าของญี่ปุ่นเข้าไปยังจีน[16]

แม้ว่ากองทัพของญี่ปุ่นจะมีขนาดและกำลังพลสู้จีนไม่ได้ แต่ญี่ปุ่นสามารถยึดเกาหลีและแหลมเหลียวตงไว้ได้ และได้ชัยชนะ ความสำเร็จของญี่ปุ่นกล่าวได้ว่าเป็นผลมาจากการพัฒนาประเทศให้ทันสมัยและการพัฒนาอุตสาหกรรมตั้งแต่สองทศวรรษก่อน การสู้รบแสดงให้เห็นความเหนือกว่าของกองทัพญี่ปุ่นในด้านยุทธวิธีและการฝึกทหารแบบตะวันตก ในสนธิสัญญาชิโมะโนะเซกิ (Treaty of Shimonoseki) ที่ลงนามโดยหลี่ หงจาง และอิโตะ ฮิโระบุมิ เมื่อวันที่ 17 เมษายน ค.ศ. 1895 ระบุว่า จีนยอมรับในเอกราชและบูรณภาพของเกาหลีโดยสมบูรณ์ จีนยกหมู่เกาะเพสดาคอเรส เกาะไต้หวัน และแหลมเหลียวตง (Liaodong) ในแมนจูเรียใต้ให้ญี่ปุ่น จ่ายค่าปฏิกรรมสงครามให้ญี่ปุ่น 200 ล้านตำลึง (350 ล้านเยน) เปิดเมืองท่าเพื่อการค้าและอุตสาหกรรมเพิ่มขึ้นอีก 4 แห่ง กองทัพญี่ปุ่นประจำอยู่ที่เมืองท่าเว่ยไห่ (Weihai) ในตอนเหนือของแหลมเหลียวตงจนกว่าจีนจะจ่ายค่าปฏิกรรมสงครามและจนกว่าทั้ง 2 ชาติ จะตกลงทางการค้าต่อกัน[17] มีเรื่องเล่าในบันทึกของจีนว่าในครั้งนี้ อิโตะ ฮิโรบุมิ ได้ถามหลี่ หงจางว่า เมื่อสิบปีก่อนได้เคยเตือนหลี่ หงจางว่าให้จีนเร่งปรับปรุงประเทศ แต่ผ่านมาสิบปีทำไมจีนยังไม่เปลี่ยนแปลง หลี่ หงจางตอบว่าจีนเป็นประเทศใหญ่และผู้คนยึดมั่นประเพณี การเปลี่ยนแปลงในจีนและในราชสำนักจีนเป็นสิ่งยากลำบาก

รูปที่ 6 การเจรจาทำสนธิสัญญาชิโมะโนะเซกิระหว่างจีนกับญี่ปุ่น
ตัวแทนญี่ปุ่นแสดงถึงความทันสมัยแบบตะวันตก
ส่วนจีนในชุดขุนนางและทรงผมแบบแมนจูแสดงถึงความอนุรักษ์นิยม
(จาก http://jshighschool.blogspot.com/2015/04/jica-34.html?view=sidebar
Accessed July 7, 2015)

2.3 สถานะของเกาหลีและญี่ปุ่นหลังสงครามจีน–ญี่ปุ่น

ชัยชนะของญี่ปุ่นทำให้เกาหลีอยู่ภายใต้อิทธิพลของญี่ปุ่นมากขึ้น ในกองทัพบกเกาหลีญี่ปุ่นฝึกและบังคับบัญชาโดยตรง ควบคุมกิจการไปรษณีย์โทรเลข ทางรถไฟ และภาษี จักรพรรดิโคจงและราชินีมินพยายามผูกสัมพันธ์กับรัสเซีย เพื่อนำมาคานอำนาจกับญี่ปุ่น โดยประกาศยืนยันสถานะกษัตริย์แห่งเกาหลีและประกาศว่าเกาหลีเป็นเอกราชจากจีนและญี่ปุ่น

ส่วนญี่ปุ่นได้รับการยกย่องในฐานะที่ชนะจีนซึ่งเป็นชาติใหญ่อันดับหนึ่งในเอเชีย สนธิสัญญาชิโมะโนะเซกิทำให้ญี่ปุ่นได้อาณานิคม คือ เกาะไต้หวัน ที่อยู่ใกล้ริวกิวทำให้ญี่ปุ่นขยายเส้นทางอิทธิพลทางใต้ได้[18] และได้มณฑลซานตงและแหลมเหลียวตงทางตะวันออกเฉียงเหนือของจีนที่ติดกับเกาหลีซึ่งจะช่วยเอื้อต่อการขยายอำนาจของญี่ปุ่นในเกาหลีและจีนตอนเหนือ รวมถึงกีดกันรัสเซียที่พยายามขยายอิทธิพลในพื้นที่นี้ด้วย หนังสือพิมพ์ญี่ปุ่นได้สรุปสภาพของญี่ปุ่นว่า

> "ผลของสงครามทำให้ฐานะของประเทศเปลี่ยนแปลงไป ญี่ปุ่นได้แสดงให้ชาวโลกเห็นคุณลักษณะพื้นฐาน 3 ประการของคนญี่ปุ่น ประการที่หนึ่ง ความรักชาติ ซึ่งทำให้ญี่ปุ่นมีชื่อเสียงไปทั่วโลก ประการที่สอง คนญี่ปุ่นมีความสามารถพิเศษในการแยกแยะอารยธรรมสมัยใหม่ และสามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้ ประการที่สาม คนญี่ปุ่นเป็นชาติที่เข้มแข็งและมั่นคง"[19]

มหาอำนาจตะวันตกมองชัยชนะของญี่ปุ่นด้วยความกังวลเพราะเกรงว่าญี่ปุ่นจะได้สิทธิพิเศษในจีน มหาอำนาจบางชาติ เช่น รัสเซียจึงตัดสินใจขัดขวางญี่ปุ่น โดยแถลงว่าจะไม่ยอมให้มีการละเมิดเอกราชของเกาหลี มิฉะนั้นรัสเซียจะร่วมมือกับจีนปกป้องเกาหลีถ้าจำเป็น ส่วนอังกฤษแสดงความเห็นว่าแม้ว่าอังกฤษจะยินดีที่เกาหลีพ้นจากความวุ่นวายภายใน แต่อังกฤษไม่ต้องการให้เกาหลีตกเป็นของญี่ปุ่น

แม้ญี่ปุ่นได้รับแจ้งว่าการที่ญี่ปุ่นเรียกร้องดินแดนบนแผ่นดินใหญ่ของจีน อาจทำให้ชาติมหาอำนาจต้องเข้าแทรกแซง แต่ญี่ปุ่นยังต้องการดินแดนมณฑลซานตงและแหลมเหลียวตง และจากสนธิสัญญาที่ระบุว่าจีนยกแหลมเหลียวตงให้ญี่ปุ่น ทำให้หลายชาติมีปฏิกิริยาขึ้นมาทันทีโดยเฉพาะรัสเซียไม่เห็นด้วยอย่างยิ่ง เพราะรัสเซียต้องการท่าเรือน้ำอุ่นในบริเวณนี้ไม่ว่าจะเป็นเกาหลีหรือแหลมเหลียวตง โดยหวังจะให้ท่าเรือดังกล่าวเป็นจุดหมายปลายทางของรถไฟสายทรานส์-ไซบีเรียทางด้านตะวันออก ซึ่งอยู่ระหว่างการก่อสร้าง ในทัศนะของรัสเซียแหลมเหลียวตงจึงเป็นเขตอิทธิพลสำคัญที่รัสเซียไม่ต้องการให้ตกเป็นของญี่ปุ่น

เมื่อรัสเซียทราบว่าญี่ปุ่นต้องการแหลมเหลียวตง จึงเสนอให้อังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมนี เข้าแทรกแซงเพื่อขัดขวางญี่ปุ่น สำหรับอังกฤษนั้นเกรงว่ารัสเซียจะขยายอำนาจในเอเชีย อังกฤษจึงต้องการให้ญี่ปุ่นได้เกาหลีและแมนจูเรียใต้มากกว่าที่จะให้ตกเป็นของรัสเซีย อังกฤษจึงไม่สนใจข้อเสนอของรัสเซีย แต่ฝรั่งเศสและเยอรมนีเห็นว่าถ้าเมืองพอร์ตอาร์เธอร์

(Port Arthur) หรือเมืองหลี่ว์ซุ่น (Lushun) และแหลมเหลียวตงตกเป็นของญี่ปุ่น จะต้องเป็นอันตรายต่อสันติภาพในภูมิภาค ดังนั้นหลังจากข้อความในสนธิสัญญาชิโมะโนะเซกิประกาศออกมา ในวันที่ 23 เมษายน ค.ศ. 1895 อัครราชทูตฝรั่งเศส เยอรมนี และรัสเซียประจำกรุงโตเกียว จึงให้ "คำแนะนำ" ว่า ให้ญี่ปุ่นสละสิทธิ์ในแหลมเหลียวตงโดยอ้างว่าการยึดครองแหลมเหลียวตงของญี่ปุ่นเป็นการคุกคามอย่างร้ายแรงต่อเมืองหลวงของจีน[20] พร้อมกันนั้นรัสเซียได้เตรียมกองทัพเรือเพื่อโจมตีญี่ปุ่นถ้าญี่ปุ่นไม่ยอม[21]

ผลจากการแทรกแซงของมหาอำนาจ ทำให้มุซึ มูเนมิซึ (Musi Munemisi) รัฐมนตรีว่าการกระทรวงต่างประเทศ พยายามให้รัฐบาลเลื่อนการเจรจาและคิดแสวงหาพันธมิตร แต่ไม่สำเร็จ* ในตอนแรกประชาชนชาวญี่ปุ่นไม่ทราบเหตุการณ์นี้ เมื่อหนังสือพิมพ์ลงข่าวจึงมีการวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาล รัฐบาลญี่ปุ่นจึงสั่งปิดหนังสือพิมพ์ทุกฉบับที่เสนอข่าวในทางไม่ดี เหลือแต่หนังสือพิมพ์ที่ออกเป็นภาษาต่างประเทศเพียงฉบับเดียว ในที่สุดญี่ปุ่นต้องยอมรับข้อเรียกร้องของรัสเซีย โดยยอมคืนแหลมเหลียวตงให้จีน แต่มีเงื่อนไขว่าญี่ปุ่นต้องได้ค่าปฏิกรรมสงครามเพิ่มเป็น 30 ล้านตำลึงจีน

การที่รัฐบาลญี่ปุ่นต้องยอมจำนนต่อการกดดันของสามมหาอำนาจ ทำให้ประชาชนญี่ปุ่นเกิดความไม่พอใจทั้งต่อสนธิสัญญาและต่อรัฐบาลของอิโตะ ฮิโระบูมิ มีเสียงวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาลและข้อเสนอแนะต่างๆ เช่น ผู้นำของพรรคจิยูโต เสนอให้ยึด 3 จังหวัดทางตะวันออกของแมนจูเรีย ยึดเกาหลี และหาพันธมิตรทางการเมือง รวมทั้งเกิดการเคลื่อนไหวของนักชาตินิยมหัวรุนแรงต่อต้านชาติตะวันตกที่กดดันญี่ปุ่น ทำให้ประชาชนสนับสนุนนโยบายรุกราน เกิดความรักชาติในรูปแบบใหม่ เรียกว่า ลัทธิญี่ปุ่น (นิฮอน ชูงิ) ที่สำคัญการแทรกแซงนี้ทำให้ชาวญี่ปุ่นเห็นว่า มหาอำนาจเอาเปรียบญี่ปุ่นซึ่งอ่อนแอกว่า โดยกีดกันไม่ให้ญี่ปุ่นได้ดินแดนใหม่ แม้ว่าญี่ปุ่นจะทำตามที่มหาอำนาจทำคือการยึดดินแดน ดังนั้นคนญี่ปุ่นเริ่มเห็นว่าทางที่ญี่ปุ่นจะเป็นมหาอำนาจ คือ การใช้ความเข้มแข็งทางจิตใจผสมกับพลังทางวัตถุ จึงมีการเพิ่มงบประมาณทางทหารมากยิ่งขึ้น

สำหรับเกาหลีนั้น ญี่ปุ่นพยายามขยายอำนาจเข้าไปมากขึ้นโดยได้รับการสนับสนุนจากแทวอนกุนและขุนนางฝ่ายที่สนับสนุนญี่ปุ่น การที่จักรพรรดิโคจงและราชินีมินดึงรัสเซียเข้ามาเพื่อขัดขวางอำนาจของญี่ปุ่นในเกาหลี ทำให้มิอุระ โกโร (Miura Goro) ข้าหลวงญี่ปุ่นประจำเกาหลีให้การสนับสนุนกลุ่มของแทวอนกุน จนนำไปสู่เหตุการณ์ฆาตกรรมราชินีมินในวันที่ 8 ตุลาคม ค.ศ. 1895 โดยนายทหารชาวเกาหลีที่ภักดีต่อแทวอนกุนพร้อมด้วยทหารญี่ปุ่นราว 20-25 คน บุกเข้าพระราชวังเกียงบอก ต่อสู้กับทหารราชองครักษ์ และบุกเข้าสังหารราชินีมินและพระสนมที่พยายามปกป้องพระราชินี จากนั้นนำพระศพไปเผาทำลายในสวนของพระราชวัง ต่อมาข้าราชการ ทหาร และพลเรือนชาวญี่ปุ่นรวม 56 คน รวมถึงมิอุระ โกโจ ถูกนำตัวขึ้นศาลไต่สวนที่เมืองฮิโรชิมาในข้อหามีส่วนเกี่ยวข้องกับคดีนี้ แต่ทุกคนได้รับการปล่อยตัวเพราะมีหลักฐานไม่เพียงพอ ส่วนในเกาหลีจักรพรรดิโคจงประกาศรายชื่อบุคคล

4 คน ว่าเป็นผู้ทรยศและมีส่วนเกี่ยวข้องกับการสังหารราชินีมิน ในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1896 พระเจ้าโคจงและพระโอรส ต่อมาคือพระเจ้าซุนจง (Sunjoung) ลี้ภัยไปอยู่ภายใต้การคุ้มครองของรัสเซีย ปีต่อมาพระเจ้าโคจงซึ่งได้รับการสนับสนุนจากรัสเซียได้กลับสู่พระราชวัง ประกอบพิธีพระราชทานเพลิงศพให้ราชินีมินอย่างสมเกียรติ และประกาศตั้งจักรวรรดิเกาหลี แต่ใน ค.ศ. 1904-1905 เกิดความขัดแย้งจากการแข่งขันกันขยายอำนาจในเกาหลีระหว่างรัสเซียกับญี่ปุ่นจนกลายเป็นสงครามรัสเซีย-ญี่ปุ่น (Russo-Japanese War)

3. การขยายอำนาจของจักรวรรดิญี่ปุ่นในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20

ชัยชนะของญี่ปุ่นในสงครามจีน-ญี่ปุ่นทำให้รัสเซียร่วมมือกับฝรั่งเศสและเยอรมนีเพื่อบีบให้ญี่ปุ่นคืนแหลมเหลียวตงให้จีน เกาหลีนำรัสเซียมาคานอำนาจญี่ปุ่น และรัสเซียทำสัญญาลับกับจีนใน ค.ศ.1896 เพื่อร่วมมือกับจีนต่อต้านญี่ปุ่น ความร่วมมือของชาติต่างๆ เพื่อกีดกันญี่ปุ่น โดยเฉพาะการขยายอำนาจของรัสเซียในเกาหลีและแมนจูเรีย ทำให้ญี่ปุ่นหาทางถ่วงดุลโดยขยายความสัมพันธ์กับชาติตะวันตกชาติอื่น และใช้กำลังเข้าปกป้องผลประโยชน์ของตนในต่างแดน ในปลายเดือนมกราคม ค.ศ. 1902 ญี่ปุ่นทำสนธิสัญญาพันธมิตรกับอังกฤษ (Anglo-Japanese Alliance) ซึ่งไม่พอใจการขยายอำนาจของรัสเซียเช่นกัน นับเป็นความเท่าเทียมกันสูงสุดระหว่างชาติในเอเชียกับยุโรปเป็นครั้งแรก อังกฤษและญี่ปุ่นตกลงกันว่าจะช่วยเหลือกันถ้าอีกฝ่ายถูกโจมตีจากรัสเซียและประเทศอื่น ทั้งสองชาติไม่ทำลายสถานภาพเดิมของกันในเอเชียตะวันออก และอังกฤษรับรู้ผลประโยชน์พิเศษของญี่ปุ่นในเกาหลีและทั้งสองฝ่ายยอมรับผลประโยชน์ของกันในจีน

หลังชนะสงครามกับจีน ญี่ปุ่นเข้าไปมีอิทธิพลในเกาหลีมากขึ้น ทำให้ต้องแข่งขันกับรัสเซียที่ไม่ต้องการให้ญี่ปุ่นขยายอิทธิพลมาทางตะวันออกเฉียงเหนือของจีนและคาบสมุทรเกาหลี เพราะรัสเซียต้องการดินแดนที่เป็นทางออกทะเลในพื้นที่แถบนี้ ความขัดแย้งระหว่างญี่ปุ่นกับรัสเซียเพิ่มมากขึ้น ใน ค.ศ. 1903 ญี่ปุ่นยื่นข้อเสนอต่อรัสเซียเพื่อตกลงปัญหาเกาหลีและแมนจูเรีย เสนอให้มีการเคารพสิทธิของจีนในแมนจูเรีย รัสเซียมีสิทธิคุมเฉพาะเส้นทางรถไฟเท่านั้น ญี่ปุ่นจะยอมรับสิทธิเมื่อมีการเซ็นสัญญา และรัสเซียต้องยอมรับสิทธิการแสวงหาผลประโยชน์ของญี่ปุ่นในแมนจูเรียและเกาหลี แต่ตกลงกันไม่ได้ เพราะที่จริงแล้วญี่ปุ่นไม่ต้องการให้รัสเซียมีอิทธิพลในแมนจูเรีย และเห็นว่ารัสเซียพยายามขยายอิทธิพลและผลประโยชน์ในแมนจูเรีย[22] ขณะที่รัสเซียต้องการรักษาสิทธิในการหาผลประโยชน์ในเกาหลี ในญี่ปุ่น นักหนังสือพิมพ์ ปัญญาชนชั้นนำ และศาสตราจารย์ในมหาวิทยาลัยโตเกียวเรียกร้องให้รัฐบาลญี่ปุ่นทำสงครามกับรัสเซียด้วย[23] ในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1904 ญี่ปุ่นจึงประกาศสงครามกับรัสเซีย และบุกเข้าเกาหลีที่ประกาศเป็นกลาง เกาหลีจึงถูกญี่ปุ่นยึดครองและพยายามบังคับให้เกาหลีเป็นของญี่ปุ่น โดยใน ค.ศ. 1904 เกาหลียอมทำอนุสัญญาตกลงให้ญี่ปุ่นเข้ามามีอำนาจในเกาหลี

เมื่อเข้าสู่ ค.ศ.1905 รัสเซียแพ้สงครามในหลายพื้นที่ ประธานาธิบดีธีโอดอร์ รูสเวลท์ ของสหรัฐอเมริกา เสนอตัวเป็นผู้ไกล่เกลี่ยปัญหา และมีการทำสนธิสัญญาพอร์ตสมัท (Treaty of Portsmouth 1905) ระบุว่าญี่ปุ่นได้สิทธิเขตเช่าในแหลมเหลียวตง เส้นทางรถไฟสายใต้ของแมนจูเรีย ได้เหมืองแร่ของรัสเซีย และรัสเซียยกเขตทางใต้ของเกาะสะขะลินให้ญี่ปุ่น เป็นต้น ชัยชนะเหนือรัสเซียทำให้ญี่ปุ่นได้รับการยกย่องมากขึ้น เพราะเป็นครั้งแรกที่ชาติตะวันตกพ่ายแพ้สงครามกับชาติในเอเชีย และทำให้ญี่ปุ่นก้าวขึ้นเป็นประเทศมหาอำนาจประเทศหนึ่งในโลก

หลังได้ชัยชนะเหนือรัสเซียทำให้ญี่ปุ่นเตรียมการผนวกเกาหลีตั้งแต่ ค.ศ. 1905 และสำเร็จใน ค.ศ. 1910 ซึ่งในเกาหลีมีทั้งฝ่ายที่ต้องการเป็นเอกราช และฝ่ายที่ต้องการรวมกับญี่ปุ่น ในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1910 ญี่ปุ่นจึงตัดสินใจผนวกเกาหลีเป็นอาณานิคมและส่งข้าหลวงใหญ่ไปปกครองเกาหลีในฐานะเมืองหนึ่งของญี่ปุ่นจนถึง ค.ศ.1945

กล่าวได้ว่า เมื่อสิ้นสุดคริสต์ศตวรรษที่ 19 ญี่ปุ่นประสบความสำเร็จในการปฏิรูปประเทศ และสามารถขยายอำนาจไปยังดินแดนใกล้เคียงที่เคยอยู่ใต้อิทธิพลของจีนมาก่อนจนยึดเป็นอาณานิคมได้ทั้งไต้หวัน ริวกิว และเกาหลี ซึ่งถือเป็นการเริ่มต้นจักรวรรดินิยมญี่ปุ่น และทำให้ญี่ปุ่นเริ่มขยายอำนาจเข้าไปยังจีนในเวลาต่อ

สรุป

ญี่ปุ่นสมัยเมจิประสบความสำเร็จทั้งในการพัฒนาประเทศ การสร้างความเท่าเทียมกับชาติตะวันตก และการสร้างจักรวรรดินิยมญี่ปุ่น โดยจักรวรรดินิยมญี่ปุ่นมีลักษณะที่น่าสนใจ คือ ญี่ปุ่นดำเนินการขยายอำนาจแบบจักรวรรดินิยมตะวันตก ไม่ใช่ในลักษณะการเป็นรัฐบรรณาการแบบวิถีตะวันออก และในทศวรรษ 1890 ชนชั้นปกครองและปัญญาชนญี่ปุ่นได้กล่าวถึงการนำความศิวิไลซ์ไปสู่เกาหลี ซึ่งเป็นการใช้ภาษาคล้ายกับที่ชาติตะวันตกอ้างเรื่องภาระของคนผิวขาว (the white man's burden) การสร้างจักรวรรดินิยมญี่ปุ่นเป็นผลมาจากแรงผลักดันด้านยุทธศาสตร์ความมั่นคงปลอดภัยของประเทศมากกว่าชาติยุโรปที่การขยายอำนาจมีจุดเริ่มต้นจากด้านเศรษฐกิจ และการสร้างจักรวรรดิญี่ปุ่นเน้นความต้องการของชาติมากกว่ากลุ่มธุรกิจ โดยในช่วงต้นให้ความสำคัญต่อความมั่นคงทางดินแดนและสถานะของประเทศในเวทีโลก ต่อมาจึงเป็นด้านการปกป้องและขยายผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ

การปกครองของญี่ปุ่นในอาณานิคมมีลักษณะขูดรีดทางเศรษฐกิจคล้ายกับที่ชาติตะวันตกใช้ในการปกครองอาณานิคมของตนในเอเชียและแอฟริกา แต่ญี่ปุ่นอาจเป็นประเทศจักรวรรดินิยมชาติเดียวที่พัฒนาอุตสาหกรรมและบ้านเมืองในอาณานิคมอย่างจริงจังทั้งในเกาหลี ไต้หวัน (และแมนจูเรียในเวลาต่อมา) เพราะญี่ปุ่นไม่เพียงแต่ต้องการแสวงหาผลประโยชน์จากอาณานิคมเท่านั้น แต่รัฐบาลญี่ปุ่นยังมีนโยบายส่งชาวญี่ปุ่นไปตั้งถิ่นฐานเป็น

การถาวรในอาณานิคม ดังนั้นจึงให้ความสำคัญกับการพัฒนาทางเศรษฐกิจและบ้านเมืองในอาณานิคมของตน และญี่ปุ่นใช้การผนวกทางวัฒนธรรมในอาณานิคมด้วย เช่น การบังคับใช้ภาษาญี่ปุ่นในการเรียนหนังสือในเกาหลี ไต้หวัน

จักรวรรดินิยมของญี่ปุ่นมีส่วนที่ต่างจากจักรวรรดินิยมตะวันบางเรื่อง เช่น อาณานิคมของญี่ปุ่นเป็นรัฐที่พัฒนาแล้วเมื่อญี่ปุ่นเข้าปกครอง ต่างจากอาณานิคมของชาติตะวันตกในเอเชียและแอฟริกา และญี่ปุ่นปกครองอาณานิคมในภูมิภาคของตนเอง ไม่เหมือนจักรวรรดินิยมตะวันตกที่ขยายอิทธิพลไปนอกภูมิภาค และญี่ปุ่นอาจเป็นประเทศเดียวในโลกที่เคยเป็นเหยื่อจักรวรรดินิยม แต่สามารถพัฒนาจนกลายเป็นประเทศจักรวรรดินิยมได้ ความสำเร็จของญี่ปุ่นในการพัฒนาประเทศทำให้ญี่ปุ่นเริ่มแสวงหาความ เท่าเทียมกับชาติตะวันตก และความมั่นคงทางเศรษฐกิจ นำมาซึ่งการรุกรานดินแดนเพื่อนบ้าน และกลายเป็นชาติจักรวรรดินิยมยึดครองดินแดนอื่นเป็นอาณานิคมได้สำเร็จ

[1] Andrew Gordon. (2014). *op.cit.* p. 117.

[2] Marius B. Jansen (2000). *op.cit.* pp. 361-363.

[3] *Ibid*. p. 423.

[4] *Ibid*. p.368.

[5] ฮิวจ์ บอร์ตัน. (2526). *เล่มเดิม.* หน้า 133.

[6] สุรางค์ศรี ตันเสียงสม. (2550). *เล่มเดิม.* หน้า 36.

[7] Bruce Cumings. (2005). *Korea's Place in the Sun.* p. 89.

[8] *Ibid.* p. 107.

[9] กี-เชียง โอ, จอห์น. (2547). *การเมืองเกาหลีใต้.* แปลโดย เกียรติชัย พงษ์พาณิชย์. หน้า 48-49.

[10] Bruce Cumings. (2005). *op.cit.* p. 108.

[11] Bruce Cumings. (2005). *op.cit.* p. 102.

[12] *Ibid.* p. 94.

[13] กี-เชียง โอ, จอห์น. (2547). *เล่มเดิม.* หน้า 230.

[14] Bruce Cumings. (2005). *op.cit.* p. 111.

[15] *Ibid.* p. 111.

[16] James Huffman. (2011). *Modern Japan: A History in Documents*.

[17] กี-เชียง โอ, จอห์น. (2547). *เล่มเดิม.* หน้า 283 และ W.G. Beasley. (1987). *op.cit.* pp. 56-58.

[18] W.G. Beasley. (1987). *op.cit.* pp. 56-58.

[19] ฮิวจ์ บอร์ตัน. (2526). *เล่มเดิม.* หน้า 284.

[20] W.G. Beasley. (1987). *op.cit.* p. 59.

[21] ฮิวจ์ บอร์ตัน. (2526). *เล่มเดิม.* หน้า 286.

* ดูเพิ่มเติมใน มูซึ มูเนมิซึ (2532). *เคน เคน โรคุ (Ken Ken Roku) บันทึกการทูตของผู้นำญี่ปุ่นเกี่ยวกับสงครามกับจีนเมื่อ ค.ศ. 1894-95.*

[22] W.G. Beasley. (1987). *op.cit.* p. 79.

[23] Andrew Gordon. (2014). *op.cit.* p. 119.

บทที่ 7
การปฏิรูปและการปฏิวัติในจีน

หลังจีนแพ้สงครามต่อญี่ปุ่นใน ค.ศ. 1895 ปัญญาชนของจีนแสวงหาแนวทางฟื้นฟูบ้านเมือง โดยมีความเห็นเป็น 2 แนว คือ แนวทางปฏิรูปที่ยังรักษาสถาบันจักรพรรดิไว้ และแนวทางปฏิวัติเพื่อเปลี่ยนเป็นสาธารณรัฐ กลุ่มแรกทำการปฏิรูปที่ต่อมาเรียกว่า การปฏิรูปร้อยวันใน ค.ศ. 1898 ซึ่งดำเนินอยู่ไม่นาน เพราะฝ่ายอนุรักษ์นิยมต่อต้านและควบคุมอำนาจไว้ได้ การที่ฝ่ายอนุรักษ์นิยมมีอำนาจและสนับสนุนการต่อต้านชาวตะวันตกและชาวจีนที่เข้ารีตจนเกิดเหตุการณ์การลุกฮือของพวกนักมวย ทำให้ความสัมพันธ์กับชาติตะวันตกของจีนตกต่ำถึงขีดสุด จนส่งผลเสียหายที่รุนแรงต่อจีน ทำให้ผู้มีอำนาจในราชสำนักเห็นความจำเป็นในการปฏิรูป แต่ดูเหมือนจะสายเกินไป เพราะกลุ่มนักปฏิรูปบางส่วนหันไปหาแนวทางปฏิวัติเพื่อโค่นล้มราชวงศ์ชิง จนนำมาซึ่งการสิ้นสุดระบอบจักรพรรดิของจีนใน ค .ศ.1912

1. การปฏิรูป 100 วัน

การปฏิรูปร้อยวัน (The Hundred Days' Reform) เกิดขึ้นใน ค.ศ. 1898 โดยจักรพรรดิกวางซวี่ (Guangxu ค.ศ. 1875-1908) สนับสนุนการปฏิรูป

1.1 การเคลื่อนไหวเพื่อปฏิรูป

ช่วงที่จีนแพ้สงครามกับญี่ปุ่นใน ค.ศ. 1895 นักศึกษาจีนทั่วประเทศเดินทางมาสอบเข้ารับราชการที่กรุงเป่ยจิง ปัญญาชนเหล่านี้รู้สึกอดสูกับความตกต่ำของจีน อีกทั้งเห็นความเจริญก้าวหน้าของญี่ปุ่นที่ปฏิรูปประเทศในเวลาใกล้เคียงกัน แต่ญี่ปุ่นประสบความสำเร็จมากกว่า จากชาติเล็กๆ ที่เคยรับอารยธรรมจีน กลายเป็นชาติที่เข้มแข็งทางการทหารและเศรษฐกิจ จึงร่วมกันเขียนฎีกาถวายจักรพรรดิกวางซวี่เพื่อขอให้ปฏิรูปบ้านเมือง มี คัง โหย่วเว่ย (Kang Youwei ค.ศ.1858-1927) ซึ่งสอบได้ที่หนึ่ง และเหลียง ฉีเชา (Liang Qichao ค.ศ. 1873-1929) ลูกศิษย์ของคัง โหย่วเหวย เป็นผู้นำ ร่วมกับบรรดานักศึกษาที่มาสอบเขียนคำกราบบังคมทูลเสนอการปฏิรูปแก่ราชสำนักหลายครั้ง จนถึง ค.ศ. 1897 จักรพรรดิกวางซวี่จึงได้อ่านคำกราบบังคมทูลที่ปัญญาชนเหล่านี้ถวายเป็นครั้งที่ 5 ขณะนั้นจักรพรรดิมีพระชนม์ยี่สิบกว่าพรรษาแล้ว แต่ไม่มีอำนาจในการปกครอง เพราะอำนาจบริหารอยู่ในมือของพระนางฉือซีซึ่งเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินมาหลายสมัย จักรพรรดิกวางซวี่ได้เรียนภาษาอังกฤษและรับรู้ถึงปัญหาที่จีนกำลังเผชิญอยู่ จึงตัดสินใจว่าการจะปฏิรูปประเทศได้นั้นตนเองต้องมีอำนาจอย่างแท้จริง และสนใจแนวทางการปฏิรูปที่นักศึกษาเสนอมา

คัง โหย่วเหวย เป็นปัญญาชนที่มีความคิดก้าวหน้า เคยเดินทางไปฮ่องกงและชั่งไห่เมื่อ ค.ศ.1882 ทำให้ได้เห็นการพัฒนาบ้านเมืองในเขตอิทธิพลของชาติตะวันตก ความเป็นระเบียบเรียบร้อยและประสิทธิภาพในการปกครองของทั้งสองเมืองทำให้เขาประทับใจ และต้องการให้จีนเจริญเท่าชาติตะวันตกหรือมากกว่า เขาซื้อหนังสือแปลเกี่ยวกับตะวันตกมาศึกษา ทั้งหนังสือเกี่ยวกับฟิสิกส์ การไฟฟ้า และอื่นๆ ทำให้เชื่อว่าจีนสามารถพัฒนาได้ คัง โหย่วเหวยเน้นว่าความรู้แบบจีนเป็นพื้นฐานที่จำเป็น แต่การปฏิบัติควรเป็นแบบตะวันตก หรือ ถียง (ti-yong) และจ้างชาวตะวันตกเป็นปรึกษา[1] คังพยายามพิสูจน์ว่าลัทธิขงจื่อไม่ได้ต่อต้านการเปลี่ยนแปลงในสังคมและไม่ได้เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาความคิดพื้นฐานของคนจีนและในกระบวนการต่างๆ ด้วย[2] ดังนั้นข้อเสนอเพื่อการปฏิรูปของคัง โหย่วเหวยและปัญญาชน จึงมีทั้งในด้านการพัฒนาการศึกษา การทหาร และเศรษฐกิจ

ข้อเสนอในคำกราบบังคมทูล เช่น จีนต้องมีกองทัพที่ทันสมัย พัฒนาอุตสาหกรรม ราชสำนักควรใช้ประโยชน์จากทักษะด้านเทคโนโลยีจากชาวจีนโพ้นทะเลในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ควรขึ้นภาษีเพื่อนำเงินมาใช้พัฒนาประเทศ พัฒนาระบบธนาคารแห่งชาติ สร้างทางรถไฟเชื่อมโยงทั่วประเทศ สร้างเรือขนส่งสินค้า จัดระบบไปรษณีย์ที่ทันสมัย ปรับปรุงเศรษฐกิจ เช่น ตั้งโรงเรียนฝึกสอนทางการเกษตร ตั้งศูนย์พัฒนาอุตสาหกรรม จัดระบบที่อยู่อาศัยและที่ทำกินในหมู่คนจนและในชนบท และจีนควรพัฒนาโดยดูตัวอย่างจากต่างชาติ เช่น นักปฏิรูปชาวญี่ปุ่นในสมัยเมจิ จอร์จ วอชิงตัน ประธานาธิบดีสหรัฐอเมริกา จักรพรรดินโปเลียน โบนาปาร์ต แห่งฝรั่งเศส และพระเจ้าปีเตอร์มหาราชแห่งรัสเซีย[3]

ในช่วงนี้หนังสือพิมพ์ภาษาจีนและบทความต่างๆ พากันเสนอแนวคิดของนักคิดชาวตะวันตกและยกตัวอย่างประเทศที่เคยยิ่งใหญ่แต่ต้องเผชิญกับปัญหาการเมืองและเศรษฐกิจในขณะนั้น เช่น ตุรกี อินเดีย ซึ่งสภาพของจีนก็ไม่ต่างกัน จากชาติที่ยิ่งใหญ่แต่ต้องเผชิญกับอำนาจของชาติตะวันตกที่ได้รับสิทธิพิเศษด้านเศรษฐกิจและสิทธิในการพักอาศัยอยู่ในเมืองจีน ทำให้ชาวจีนรู้สึกไม่พอใจการขยายอำนาจของชาติตะวันตกอย่างมาก และชาวจีนบางกลุ่มต้องการปฏิรูปประเทศ

คัง โหย่วเหวย ได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้นำการปฏิรูปที่ต่อมาเรียกว่า การปฏิรูปร้อยวัน เพราะมีอายุดำเนินการ 103 วัน (ระหว่าง 11 มิถุนายน ถึง 20 กันยายน ค.ศ. 1898) คัง โหย่วเหวยเห็นว่าระบบกฎหมายและการปกครองของจีนอ่อนแอจนอาจทำให้จีนล่มสลายลง จีนจึงต้องปฏิรูปประเทศโดยดูแบบอย่างจากพระเจ้าปีเตอร์มหาราชแห่งรัสเซียและจักรพรรดิเมจิแห่งญี่ปุ่น เพื่อให้จีนมีรัฐธรรมนูญในการปกครองประเทศและรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง[4]

จักรพรรดิกวางซวี่ออกพระราชกฤษฎีกาหลายสิบฉบับเพื่อดำเนินการปฏิรูป ทั้งในด้านการปกครอง การศึกษา อุตสาหกรรม และการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมกับนานาชาติ เช่น ให้ตั้งโรงเรียนสมัยใหม่ที่สอนทั้งความรู้แบบจีนและความรู้แบบสมัยใหม่ โดยหากโรงเรียนไม่พอให้ใช้วัดเป็นสถานที่เรียน การสอบคัดเลือกขุนนางทุกระดับให้ใช้หลักสูตรที่มีวิชาปัญหา

ปัจจุบัน ให้แก้กฎหมายเพื่อนำไปสู่การยกเลิกสิทธิสภาพนอกอาณาเขต การตั้งโรงเรียนฝึกหัดแพทย์ สำนักเกษตรกรรม อุตสาหกรรม และพาณิชยกรรมในกรุงเป่ยจิงและส่วนท้องถิ่น การจัดทำงบประมาณประจำปีของประเทศ การส่งเสริมการผลิตใบชาและไหมเพื่อส่งออก ตั้งโรงเรียนการรถไฟ การเหมืองแร่ ปฏิรูปกองทัพบก กองทัพเรือ ตำรวจ และการไปรษณีย์ การตั้งธนาคารและหอการค้า และตั้งสำนักงานแปลมีเหลียง ฉีเชา เป็นผู้อำนวยการ เพื่อให้ชาวจีนได้เรียนความรู้ของชาติตะวันตกได้อย่างเข้าใจและรวดเร็ว และให้สิทธิผู้พิพากษาตามท้องถิ่นร้องเรียนถึงจักรพรรดิได้

ระหว่างการปฏิรูป คัง โหย่วเหวยและนักปฏิรูปหนุ่มคนอื่นๆ ได้รับแต่งตั้งให้ทำงานในหน่วยงานต่างๆเช่น กระทรวงทั้งหก สำนักราชเลขาธิการ สำนักงานการต่างประเทศ เพื่อเป็นกำลังสำคัญในการปฏิรูป และอาจรวมถึงเป็นกำลังในการต่อต้านขุนนางผู้ใหญ่ซึ่งเป็นฝ่ายไม่เห็นด้วยกับการปฏิรูป[5] ดังนั้นบรรดานักคิดเหล่านี้จึงมีบทบาทในการอภิปรายแนวทางการปฏิรูปและทำบันทึกกราบทูลจักรพรรดิและที่ปรึกษา ตัวอย่างข้อเสนอหนึ่งของ คัง โหย่วเหวย เช่น เสนอให้จักรพรรดิกวางซวี่ดูความล้มเหลวของตุรกีและความสำเร็จของญี่ปุ่นสมัยเมจิ

รูปที่ 7 พระนางฉือซี ผู้มีอำนาจสูงสุดในปลายราชวงศ์ชิง
และจักรพรรดิกวางซวี่ (จากภาพโปสการ์ด)

1.2 ผลการปฏิรูป

การออกพระราชกฤษฎีกาต่างๆ ในช่วงการปฏิรูปขัดกับกลุ่มผลประโยชน์เดิม เช่น การสอบเข้ารับราชการโดยใช้หลักสูตรใหม่ ทำให้นักศึกษาที่เตรียมตัวมานานไม่พอใจ การปิดวัดทำให้ผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่นและคนที่อาศัยวัดหาผลประโยชน์ไม่พอใจ การปลดขุนนางที่มีงานซ้ำซ้อนกันทำให้ขุนนางบางกลุ่มไม่พอใจ ส่วนพระนางฉือซีก็ไม่พอใจที่จะยกเลิกการศึกษาตามตำราคลาสสิกและการปราบทุจริตซึ่งเป็นผลประโยชน์ของขุนนางของพระนาง

ผลที่สุดฝ่ายอนุรักษ์นิยมยึดอำนาจ จักรพรรดิกวางซวี่ถูกควบคุมในพระตำหนัก คัง โหย่วเหวย เหลียง ฉีเชา หลบหนีไปฮ่องกง ญี่ปุ่น และแคนาดาในเวลาต่อมา ส่วนนักปฏิรูปคนอื่นๆ ก็พากันหลบหนี บางคนถูกลงโทษประหารชีวิต ส่วนพระราชกฤษฎีกาที่ออกมาถูกยกเลิกเกือบทั้งหมด เหลือเพียงประการเดียว คือ การตั้งสถานศึกษาที่พัฒนาต่อมาเป็นมหาวิทยาลัยเป่ยจิง (เป่ยต้า)

อิมมานูเอล ซี.วาย. สีว์ (Immanuel C.Y. Hsü) นักประวัติศาสตร์จีน เสนอว่าความล้มเหลวของการปฏิรูปร้อยวันสะท้อนให้เห็นว่า การปฏิรูปจากเบื้องบนลงมาเบื้องล่างไม่ประสบความสำเร็จ การที่พระนางฉือซีและพวกอนุรักษ์นิยมกลับมามีอำนาจ และสนับสนุนการต่อต้านต่างชาติในเหตุการณ์การจลาจลของพวกนักมวยเวลาต่อมา ทำให้จีนประสบความลำบาก การลงโทษนักปฏิรูปและการต่อต้านชาวจีนยังทำให้ช่องว่างระหว่างคนจีนกับคนแมนจูเพิ่มมากขึ้น และชาวจีนมีความรู้สึกว่าต้องโค่นล้มรัฐบาลแมนจูชาวจีนจึงจะอยู่รอด

แจ็ค เกรย์ (Jack Gray) นักประวัติศาสตร์จีน เห็นว่าการปฏิรูปร้อยวันล้มเหลวเพราะความคิดของคนจีนส่วนใหญ่ยังไม่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน หลังจากความล้มเหลวในครั้งนี้ความคิดของชาวจีนที่ทันสมัยจะเริ่มมีอิทธิพลมากขึ้น ความพยายามของ คัง โหย่วเหวยที่จะรวบรวมนักปฏิรูปเพื่อกดกันพวกอนุรักษ์นิยมยังไม่ประสบความสำเร็จ แต่ต่อมาความกดดันนี้เติบโตรวดเร็ว การปฏิรูปไม่ได้รับการสนับสนุนจากขุนนางแมนจู มีเพียงจักรพรรดิกวางซวี่เพียงคนเดียวที่สนับสนุนการปฏิรูป แต่กล่าวได้ว่าเป็นไปเพื่อสร้างอำนาจของตนเป็นหลัก[6] เมื่อการปฏิรูปไม่สำเร็จทำให้นักชาตินิยมส่วนหนึ่งได้หันไปหาแนวทางการปฏิวัติ

ดังนั้นจึงวิเคราะห์ได้ว่า ความล้มเหลวของการปฏิรูปร้อยวัน ประการแรกเป็นเพราะจักรพรรดิไม่มีอำนาจที่แท้จริง ประการที่สอง นักปฏิรูปที่เป็นขุนนางรุ่นใหม่ไม่มีประสบการณ์ในการปฏิรูปมาก่อน ผู้นำการปฏิรูป เช่น คัง โหย่วเหวย ไม่เคยมีประสบการณ์ทำงานกับรัฐบาลมาก่อนและไม่เคยไปต่างประเทศ มีความรู้เกี่ยวกับตะวันตกเพียงเล็กน้อยจากหนังสือแปล ประการที่สาม การที่คัง โหย่วเหวยไม่ต้องการล้มระบบจักรพรรดิทำให้นักเคลื่อนไหวที่ต้องการโค่นล้มราชวงศ์ชิงไม่เข้าร่วมด้วย เช่น สมาคมชิงจงฮุ่ย (Xingjonghui) หรือ สมาคมฟื้นฟูจีน ที่ก่อตั้งเมื่อ ค.ศ. 1984 ของ ดร.ซุน ยัตเซน (Sun Yatsen ค.ศ.1866–1925) ที่มีแนวคิดปฏิวัติโค่นล้มราชวงศ์ชิง ประการสุดท้าย การปฏิรูปล้มเหลวเพราะถูกคัดค้านอย่าง

หนักจากพวกอนุรักษ์นิยมที่เกรงว่าระบบขงจื่อจะถูกทำลาย และการสูญเสียผลประโยชน์ของพวกขุนนางบางกลุ่มทำให้ไม่เห็นด้วยกับการปฏิรูป และต่อต้านการคุกคามจากตะวันตก [7]

การที่กลุ่มปฏิรูปถูกปราบปรามอย่างเด็ดขาด นักปฏิรูปหลายคนต้องลี้ภัยออกนอกประเทศ นักปฏิรูประดับแกนนำอีก 6 คน ถูกประหารชีวิต จักรพรรดิถูกควบคุมตัว พระนางฉือซีและขุนนางอนุรักษ์นิยมกลับมามีบทบาทในราชสำนัก อีกทั้งในระหว่างที่การปฏิรูปร้อยวันดำเนินอยู่นั้น ชาติตะวันตกแสดงท่าทีสนับสนุนการปฏิรูป ทำให้ราชสำนักชิงต่อต้านชาติตะวันตกมากขึ้น ความรู้สึกนี้ส่งผลให้ราชสำนักชิงสนับสนุนพวกมวยให้ต่อต้านชาวตะวันตกและชาวจีนที่เข้ารีต จนลุกลามบานปลายและส่งผลเสียหายรุนแรงต่อจีน

2. การลุกฮือของพวกนักมวย (The Boxer Uprising ค.ศ. 1900)

การลุกฮือของพวกนักมวยเป็นเหตุการณ์ที่ชาวจีนซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวนาที่ฝึกวิชาหมัดมวย และสมาชิกของสมาคมลับต่อต้านราชวงศ์ชิงสมาคมอื่นๆ เช่น สมาคมลับดอกบัวขาว สมาคมฟ้าดิน รวมกลุ่มในชื่อ สมาคมอี้เหอฉวน (Yi He Quan) หรือ กำปั้นเพื่อความยุติธรรมและสามัคคี ในเขตมณฑลซานตงทางภาคตะวันออก และมณฑลเหอเป่ยทางตอนเหนือของจีน สมาชิกสมาคมอี้เหอฉวนรวมตัวต่อต้านและทำร้ายชาวจีนที่เข้ารีตและชาวต่างชาติในเมืองจีน

2.1 สาเหตุของการลุกฮือของพวกนักมวย

การลุกฮือของพวกนักมวยเกิดจากสาเหตุหลายประการ ได้แก่

ประการแรก เกิดจากความไม่พอใจที่ชาวตะวันตกขยายอิทธิพลเข้ามาในเมืองจีนอย่างมากจากข้อตกลงในสนธิสัญญาและการขอสัมปทานเขตเช่า ระหว่าง ค.ศ. 1898 – 1899 ก่อนการลุกฮือของพวกนักมวยนั้น ชาติตะวันตกรวมถึงญี่ปุ่นขยายอิทธิพลในพื้นที่ทั่วประเทศจีนมากขึ้น สร้างความรู้สึกกดดันและเกลียดชังชาวตะวันตกในหมู่ชาวจีนส่วนใหญ่ที่กลัวว่าประเทศของตนจะถูกผ่าเป็นเสี่ยงๆ

ประการที่สอง เกิดจากความไม่พอใจที่ชาวตะวันตกเผยแผ่ศาสนาคริสต์ในจีน ทำให้คนจีนจำนวนมากเปลี่ยนศาสนา และไม่ทำตามวัฒนธรรมประเพณีเช่นการบูชาบรรพบุรุษ และไม่พอใจเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขตที่ชาวต่างชาติได้รับสิทธิไม่ต้องขึ้นศาลจีนเมื่อทำผิด และชาวจีนที่เข้ารีตได้รับการคุ้มครองจากชาวต่างชาติด้วย

ประการที่สาม เกิดจากความลำบากในการดำรงชีวิตจากปัญหาเศรษฐกิจและภัยธรรมชาติ หลังจากที่ชาติตะวันตกได้รับอนุญาตให้ค้าขายได้ในเมืองท่าตามสนธิสัญญาฉบับต่างๆ และเสียภาษีสินค้าขาเข้าเพียงร้อยละ 5 ทำให้สินค้าอุตสาหกรรมที่มีราคาถูกจากต่างชาติหลั่งไหลเข้ามาในจีนแทนที่สินค้าอุตสาหกรรมพื้นบ้านของจีน ชาวจีนขายสินค้าได้น้อยลงหรือขายไม่ได้เนื่องจากถูกตีตลาดจากสินค้าราคาถูกของต่างชาติ ประกอบกับการเข้า

มาสร้างทางรถไฟในจีนเพื่อขนส่งสินค้าของชาติตะวันตก ทำให้ชาวจีนที่มีอาชีพรับจ้างขนส่งสินค้าในเส้นทางคลองต้ายุ่นเหอ (Dayunhe) ที่เชื่อมระหว่างภาคเหนือกับภาคใต้ของจีนได้รับผลกระทบ รวมถึงชาวบ้านที่อยู่ในเส้นทางคลองต้ายุ่นเหอและกรรมกรแบกหามตามท่าเรือต้องตกงาน[8]

ในส่วนปัญหาภัยธรรมชาตินั้น ชาวจีนในเขตมณฑลซานตงต้องเผชิญกับอุทกภัยเป็นประจำ เนื่องจากการเปลี่ยนทางเดินของแม่น้ำหวงเหอ ซึ่งชาวบ้านเชื่อว่าเป็นผลมาจากการสร้างทางรถไฟและการทำเหมืองแร่ของต่างชาติ ทำให้สมดุลธรรมชาติตามความเชื่อเรื่องลมและน้ำ หรือเฟิงสุ่ย (feng sui) หรือฮวงจุ้ย ถูกทำลาย

2.2 การลุกฮือของพวกนักมวยและผลที่ตามมา

ระยะแรกพวกนักมวยรวมกลุ่มกันคล้ายสมาคมลับ อุดมการณ์แรกของสมาคม คือ ต่อต้านราชวงศ์ชิง ฟื้นฟูราชวงศ์หมิง แต่ภายหลังเปลี่ยนเป็นต่อต้านชาติตะวันตก สมาชิกส่วนใหญ่เป็นชาวนายากจนที่ได้ฝึกฝนศิลปะการต่อสู้ป้องกันตัว และเชื่อว่าได้รับความคุ้มครองจากเทพเจ้าตามความเชื่อท้องถิ่น เชื่อในเรื่องการใช้เวทมนตร์คาถาให้ร่างกายอยู่ยงคงกระพัน สมาชิกทุกคนต้องปฏิบัติตามอุดมการณ์ของสมาคม คือต้องสาบานว่าจะฆ่าชาวตะวันตก ชาวจีนที่เข้ารีตและชาวจีนที่เป็นมิตรกับตะวันตก โดยพวกมวยจะใช้หมัดมวยหรือเวทมนตร์คาถาในการทำร้ายชาวตะวันตกและชาวจีนที่เข้ารีต

พวกนักมวยเปลี่ยนอุดมการณ์มาเป็นต่อต้านชาวตะวันตกใน ค.ศ. 1897 เมื่อสมาชิกในสมาคมดาบใหญ่สังหารชาวเยอรมนี 2 คน ในมณฑลซานตงซึ่งเป็นเขตเช่าของเยอรมนี เยอรมนีจึงเข้ายึดเมืองเจียวโจวและเผาหมู่บ้านของสมาชิกสมาคมดาบใหญ่ที่เป็นผู้ต้องสงสัย เหตุการณ์นี้เป็นจุดที่ทำให้พวกนักมวยเริ่มหันไปต่อต้านชาวตะวันตก และทำให้ขุนนางแมนจูบางคนที่มีแนวคิดต่อต้านการเผยแผ่ศาสนาคริสต์และชาวต่างชาติสนับสนุน รวมทั้งชักจูงให้พระนางฉือซีให้การอุปถัมภ์พวกนักมวยด้วย[9] โดยอ้างว่าชาวตะวันตกต้องการโค่นล้มพระนางและฟื้นฟูอำนาจให้จักรพรรดิกวางซวี่

พวกนักมวยกระทำการผิดกฎหมายในการต่อต้านชาวต่างชาติ ทำให้เจ้าหน้าที่จีนไม่แน่ใจว่าควรปฏิบัติต่อพวกมวยเช่นไร และเมื่อราชสำนักอยู่เบื้องหลังการกระทำของพวกนักมวย ขุนนางจีนจำนวนมากจึงจำยอมต่อการกระทำของพวกนักมวย และเมื่อพวกนักมวยนำเรื่องไสยศาสตร์ โหราศาสตร์ การอยู่ยงคงกระพันมาจูงใจทำให้ชาวจีนทั้งที่มีและไม่มีการศึกษาเข้าร่วมสมาคมมวยหรือให้การสนับสนุนในทางอื่นๆ[10] เมื่อพวกนักมวยได้รับการสนับสนุนจากพวกผู้ดีและขุนนาง อวี้ เสียน ข้าหลวงมณฑลซานตงที่ให้การสนับสนุนพวกนี้ตั้งแต่แรกได้เปลี่ยนชื่อจาก สมาคมอี้เหอฉวน หรือ กำปั้นเพื่อความยุติธรรมและสามัคคี เป็น อี้เหอถวน หมายถึง กองกำลังเพื่อความยุติธรรมและสามัคคี

ความวุ่นวายเริ่มขึ้นตั้งแต่เดือนมิถุนายน ค.ศ.1900 เมื่อพวกนักมวยรวมตัวกันในกรุงเป่ยจิง โดยมีคนของราชสำนักสนับสนุนอยู่ลับๆ พวกนักมวยทำร้ายและสังหารชาวจีนที่เข้ารีตซึ่งก่อนหน้านี้มีการทำร้ายคนจีนที่เข้ารีตมาอย่างต่อเนื่อง เช่น เหตุการณ์ในเดือนเมษายน -พฤษภาคม ค.ศ. 1891 พวกนักมวยทำลายโบสถ์คริสต์ สังหารบาทหลวงมิชชันนารี และชาวจีนที่เข้ารีตในเมืองหลายแห่ง เช่น เมืองหยางโจว อู๋ซี ความรุนแรงเพิ่มมากขึ้น เพราะมีการทำร้ายทั้งชาวจีนที่เข้ารีตและชาวต่างชาติ เช่น ชาวเยอรมนี ต่อมาได้เข้าปิดล้อมสถานทูตต่างชาติไว้นานกว่า 50 วัน ต่อมาในวันที่ 20 มิถุนายน ค.ศ. 1900 คลีเมนส์ ฟอน เคทเลอร์ (Clemens von Ketteler) ทูตเยอรมันประจำจีนถูกสังหารในกรุงเป่ยจิง ทำให้สถานการณ์ตึงเครียดมากขึ้น ในวันที่ 21 มิถุนายน ค.ศ.1900 พระนางฉือซีออกประกาศสงครามต่อต้านอำนาจของชาติตะวันตก[11] ทำให้เป็นที่แน่ชัดว่าราชสำนักอยู่เบื้องหลังพวกนักมวย ในประเด็นนี้ต่อมามีหลักฐานเพิ่มเติมจากบันทึกของเต๋อหลิง เชื้อพระวงศ์ที่เป็นนางกำนัลของพระนางฉือซีระบุว่า พระนางฉือซีกล่าวว่า ข้อกล่าวหาว่าพระนางสนับสนุนพวกมวยให้โจมตีชาวตะวันตกนั้นไม่เป็นความจริง[12] ซึ่งนักประวัติศาสตร์ต้องศึกษาต่อไป

เมื่อสถานการณ์ร้ายแรงขึ้น ชาติตะวันตกและญี่ปุ่นจึงตั้งกองทัพพันธมิตรขึ้น มีทหารประมาณ 20,000 คน ทั้งชาวญี่ปุ่น รัสเซีย อังกฤษ ฝรั่งเศส และสหรัฐอเมริกา กองทัพพันธมิตรยึดเมืองเทียนจินได้ในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1900 ทำลายทางรถไฟสายเทียนจิน-เป่ยจิงในวันที่ 14 สิงหาคม กองทัพอังกฤษยึดสถานทูตคืนได้เป็นชาติแรก และกองทัพพันธมิตรเข้าประจำในสถานทูต เมื่อสถานการณ์เข้าขั้นวิกฤติ พระนางฉือซีและจักรพรรดิกวางซวี่จึงลี้ภัยไปที่เมืองซีอาน ราชสำนักให้หลี่ หงจาง เป็นตัวแทนเจรจากับชาติตะวันตกและลงนามในข้อตกลงร่วมกันในเดือนกันยายน ค.ศ. 1901 เรียกว่า อนุสัญญาบ็อกเซอร์ (Boxer Protocol) มีสาระสำคัญ คือ จีนต้องลงโทษผู้กระทำผิด และประหารผู้นำที่สนับสนุนพวกมวย จีนต้องชดใช้ค่าเสียหายจากการจลาจล 450 ล้านตำลึง (รายได้ต่อปีของจีนในขณะนั้นคือ 250 ล้านตำลึง) จีนต้องส่งคณะทูตไปขอโทษเยอรมนีและญี่ปุ่น ให้มีกองทหารอารักขาทูต และให้ยกฐานะสำนักงานการต่างประเทศเป็น กระทรวงการต่างประเทศ ให้ทำลายป้อมต้ากูและอื่นๆ ที่อยู่ระหว่างเมืองเป่ยจิงและชายฝั่งทะเล ห้ามจีนนำเข้าอาวุธ 25 ปี ห้ามจัดการสอบทุกอย่างในเมืองที่ต่อต้านชาวต่างชาติเป็นเวลา 5 ปี และจีนต้องสร้างอนุสาวรีย์เพื่อระลึกถึงชาวตะวันตกกว่า 200 คน ที่เสียชีวิตจากเหตุการณ์นี้[13]

หลังเหตุการณ์สงบ พระนางฉือซีเสด็จกลับกรุงเป่ยจิงโดยทางรถไฟโดยมีคณะทูตต่างชาติไปรอต้อนรับที่สถานีรถไฟ และในปลายเดือนมกราคม ค.ศ.1902 ราชสำนักชิงได้จัดงานต้อนรับคณะทูตต่างประเทศอย่างมีไมตรีที่พระราชวังหลวง และหลังจากนี้พระนางฉือซีได้เปิดโอกาสให้คณะภริยาทูตเข้าเฝ้าที่พระราชวังต้องห้ามหลายครั้ง ทั้งเพื่อสร้างความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันและเพื่อเรียนรู้ต่างชาติ

การลุกฮือของพวกนักมวยและอนุสัญญาบ็อกเซอร์ สะท้อนถึงความตกต่ำถึงขีดสุดด้านความสัมพันธ์กับต่างประเทศสมัยราชวงศ์ชิง ทำให้จีนต้องทำสัญญากับชาติตะวันตกและญี่ปุ่น จีนถูกบีบคั้นอย่างมากจนสหรัฐอเมริกาต้องเข้ามาดูแลให้ความเป็นธรรมกับจีน ส่งผลให้สหรัฐอเมริกาขยายอิทธิพลในจีนเพิ่มขึ้น แต่การจลาจลของพวกนักมวยทำให้พระนางฉือซีและเหล่าที่ปรึกษาเห็นใจชาวนามากขึ้น เพราะได้เห็นชีวิตที่ยากลำบากของชาวนาระหว่างที่ลี้ภัย รวมทั้งทำให้ราชสำนักเห็นความจำเป็นว่าจีนจำเป็นต้องปฏิรูปประเทศ ข้าหลวงประจำมณฑลภาคกลางและภาคใต้ของประเทศที่เคยต่อต้านการช่วยเหลือพวกมวยของราชสำนักมีความกล้ามากขึ้นที่จะเปลี่ยนแปลงสิ่งต่างๆ และนำไปสู่การปฏิรูปของราชสำนักโดยมีพระนางฉือซีเป็นผู้สนับสนุน

2.3 การขยายตัวของชาตินิยมจีนหลังเหตุการณ์ลุกฮือของพวกนักมวย

ความรู้สึกเป็นศัตรูกับชาติตะวันตกและความรู้สึกหวาดกลัวที่เกิดขึ้นของคนจีน ทำให้ความรู้สึกชาตินิยมของคนจีนเพิ่มมากขึ้น และมีการเคลื่อนไหวด้านชาตินิยมเกิดขึ้นในหลายรูปแบบหลังจากการลุกฮือของพวกมวย เช่น การพิมพ์หนังสือเรื่อง *กองทัพปฏิวัติ* (The Revolutionary Army) ของ โจว หรง (Zou Rong ค.ศ. 1885-1905) ใน ค.ศ. 1903 ที่เรียกร้องให้ชาวจีนต่อต้านการปกครองของแมนจู ปลดปล่อยประเทศจากการยึดครองของตะวันตก และเปลี่ยนการปกครองเป็นแบบสาธารณรัฐซึ่งมีอิทธิพลมากต่อแนวคิดของบรรดานักปฏิวัติรุ่นใหม่[14] ต่อมาโจว หรง ถูกทางการประหารชีวิตจากการเคลื่อนไหวต่อต้านราชวงศ์ชิง แต่ชื่อเสียงและข้อเรียกร้องของเขาได้กลายเป็นแรงบันดาลใจให้แก่นักปฏิวัติจีนรุ่นต่อมา

นอกจากนี้ใน ค.ศ. 1905 เกิดเหตุการณ์สำคัญ 2 เหตุการณ์ ที่มีส่วนกระตุ้นความคิดชาตินิยมของคนจีนมากยิ่งขึ้น เหตุการณ์แรก คือ การทำสงครามระหว่างรัสเซียกับญี่ปุ่นใน ค.ศ. 1904 ซึ่งญี่ปุ่นมีชัยชนะเหนือรัสเซีย นับเป็นชัยชนะของชาติในเอเชียเหนือชาติยุโรปเป็นครั้งแรกในยุคจักรวรรดินิยม ทำให้คนญี่ปุ่นภาคภูมิใจและมีเกียรติยศในระดับนานาชาติเพิ่มขึ้น สำหรับคนจีนที่ติดตามข่าวสงครามย่อมเกิดความรู้สึกที่หลากหลาย ทั้งความรู้สึกดีใจที่ชาวเอเชียด้วยกันสามารถเอาชนะชาติตะวันตกที่คุกคามชาติเอเชียได้ รวมทั้งความรู้สึกว่าตนด้อยกว่าญี่ปุ่นที่เป็นชาวเอเชียด้วยกัน แต่ขณะนี้ญี่ปุ่นพัฒนาประเทศจนก้าวหน้าและได้รับการยอมรับจากชาติตะวันตก ทั้งการได้แก้ไขสนธิสัญญาที่ไม่เท่าเทียม การมีสนธิสัญญาเป็นพันธมิตรกับอังกฤษ และการชนะรัสเซีย รวมถึงการที่ญี่ปุ่นขยายอำนาจเข้ามาในจีนแข่งกับชาติตะวันตก ส่วนจีนนั้นอยู่ในฐานะที่ตกต่ำในสายตาของนานาชาติ บ้านเมืองมีความวุ่นวาย ประชาชนมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ยากลำบาก เกิดการกบฏและจลาจล และการแตกแยกในบ้านเมือง ประกอบกับในระหว่างสงครามญี่ปุ่น-รัสเซียนั้น มีชาวจีนจำนวนหนึ่งที่อาศัยอยู่ในญี่ปุ่นถูกทางการญี่ปุ่นจับและประหารชีวิตในข้อหาเป็นจารชนของฝ่ายรัสเซีย ทำให้ชาวจีนที่อยู่

ในญี่ปุ่นซึ่งส่วนใหญ่เป็นนักศึกษาและชาวจีนที่ติดตามข่าวรู้สึกไม่พอใจและอดสูใจที่ชาวจีนถูกกระทำเช่นนี้ จึงเกิดความรู้สึกว่าที่ประเทศจีนตกต่ำและชาวจีนถูกดูถูกเป็นเพราะความตกต่ำของราชวงศ์ชิงที่ทำให้ประเทศจีนอ่อนแอและถูกกดขี่จากต่างชาติ จึงเกิดความรู้สึกต่อต้านราชวงศ์ชิงที่เป็นชนต่างชาติ

เหตุการณ์ที่สองที่กระตุ้นความรู้สึกชาตินิยมของคนจีน คือ การที่พ่อค้าชาวจีนเคลื่อนไหวต่อต้านกฎหมายห้ามคนจีนเข้าประเทศสหรัฐอเมริกาและคว่ำบาตรสหรัฐอเมริกาใน ค.ศ. 1905 กฎหมายฉบับนี้ออกมาตั้งแต่ ค.ศ. 1892 และใน ค.ศ. 1902 กฎหมายถูกขยายให้มีผลบังคับใช้ในฮาวายและฟิลิปปินส์ด้วย ซึ่ง 2 แห่งนี้มีชาวจีนอพยพไปอยู่จำนวนมาก พ่อค้าชาวจีนจึงต่อต้านสหรัฐอเมริกาที่ออกกฎหมายที่เลือกปฏิบัติต่อชาวจีนเช่นนี้ การเคลื่อนไหวนี้รัฐบาลจีนไม่ได้ห้ามปราม เท่ากับว่าทางการจีนสนับสนุนการเคลื่อนไหวนี้อย่างไม่เป็นทางการ ต่อมาประธานาธิบดีธีโอดอร์ รูสเวลส์ของสหรัฐอเมริกาจึงเรียกร้องให้ทางการจีนปราบปรามการเคลื่อนไหวนี้ แม้ภายใน 5 เดือนการเคลื่อนไหวต่อต้านสหรัฐอเมริกาจะสิ้นสุดลง แต่ได้มีส่วนปลุกกระแสชาตินิยมในหมู่คนจีนมากขึ้น

โจนาธาน ดี. สเปนซ์ นักประวัติศาสตร์จีนที่มีชื่อเสียง เห็นว่าเหตุการณ์เหล่านี้เป็นการแสดงออกถึงความรู้สึกชาตินิยมของคนจีน โดยการลุกฮือของพวกมวยถือเป็นกระแสชาตินิยมที่รุนแรงที่สุดและเป็นปฏิกิริยาตอบโต้ชาวตะวันตกที่รุนแรง สำหรับชาวจีนแล้วความคิดชาตินิยมถือเป็นเรื่องที่ใหม่และเร่งด่วนที่ต้องคิดถึงลักษณะความสัมพันธ์ที่คนจีนต้องมีต่อชาวตะวันตกและต่อชาวแมนจู และความรู้สึกนี้นำมาซึ่งความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชาวจีนที่เห็นว่าต้องรวมตัวกันเพื่อความอยู่รอด[15]

จะเห็นได้ว่า การต่อต้านชาวตะวันตกและศาสนาคริสต์ในจีนมีมานานแล้ว แต่รุนแรงขึ้นในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 เพราะชาวบ้านได้รับผลกระทบโดยตรงมากขึ้นตั้งแต่หลังจากที่จีนแพ้สงครามต่อญี่ปุ่น ทำให้ชาติตะวัตกและญี่ปุ่นหมดสิ้นความเกรงใจจีน จนนำมาซึ่งการขอสัมปทานในพื้นที่ต่างๆ ทั่วประเทศจีน ทำให้อิทธิพลทางเศรษฐกิจ การศาล และศาสนาคริสต์แพร่ขยายไปทั่วจีน การที่มีบาทหลวง มิชชันนารีเข้าไปเผยแผ่ศาสนา ชักจูงให้คนจีนที่เข้ารีตยกเลิกธรรมเนียมประเพณีที่ขัดกับศาสนาคริสต์โดยเฉพาะการบูชาต่างๆ ตามความเชื่อของจีน ทำให้กระทบต่อความรู้สึกของชาวบ้านมาก รวมถึงผลกระทบด้านเศรษฐกิจและความไม่พอใจที่คนจีนที่เข้ารีตหรือชาวตะวันตกได้สิทธิพิเศษทางการศาล

3. การปฏิรูปของราชวงศ์ชิง (ค.ศ. 1901 – 1908)

เมื่อพระนางฉือซีกลับมาปกครองประเทศอีกครั้งได้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้น พระนางฉือซีออกพระบรมราชโองการให้มีการปรับปรุงประเทศใน ค.ศ.1901 ทำให้ขุนนางและปัญญาชนเกิดความตื่นตัวเรื่องการปฏิรูปประเทศอีกครั้ง

3.1 หลักการปฏิรูปของราชวงศ์ชิง

การปฏิรูปของราชวงศ์ชิงในครั้งนี้เน้นให้มีการปฏิรูปสถาบันต่างๆ อย่างจริงจัง โดยมีหลักการ คือ นำสิ่งที่ดีของตะวันตก มาปรับปรุงข้อบกพร่องของจีน เพราะที่ผ่านมาการศึกษาภาษาต่างประเทศ การนำเครื่องจักรและอาวุธของต่างชาติมาใช้เป็นเพียง "ผิวหนังและเส้นผมของเทคโนโลยีตะวันตก" ไม่ใช่รากฐานความเจริญของชาติตะวันตก ซึ่งมีพื้นฐานอยู่ที่รูปแบบการปกครองแบบตะวันตก[16]

ขุนนางที่มีบทบาทสำคัญในการปฏิรูปของราชสำนักคือ จาง จื่อตง ข้าหลวงใหญ่มณฑลหูหนาน–หูเป่ย และหลิว คุนอี้ ข้าหลวงใหญ่มณฑลเจียงซี–อานฮุย–เจียงซู พื้นที่ที่ขุนนางทั้งสองปกครองนี้อยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำฉางเจียงซึ่งเป็นเขตที่มีการขยายอิทธิพลของชาติตะวันตก จาง จื่อตง และหลิว คุนอี้ สามารถรักษาความสงบกับต่างชาติและจงรักภักดีต่อราชวงศ์ชิง ในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1901 ทั้งสองเสนอโครงการปฏิรูปที่คล้ายกับการปฏิรูป 100 วัน คือ ใช้วิธีการของตะวันตก แต่ไม่ละทิ้งลัทธิขงจื่อ จาง จื่อตง กล่าวว่า "ความรู้สึกของประชาชนไม่เหมือนกับเมื่อ 30 ปีมาแล้ว ประชาชนนิยมชมชอบความร่ำรวยของต่างประเทศและชิงชังความยากจนของประเทศจีน"[17] รวมทั้งนิยมความเข้มแข็งกองทหารต่างชาติ การทำงานอย่างตรงไปตรงมาของการเก็บภาษี การรักษาความเป็นระเบียบเรียบร้อยอย่างเข้มงวดในเขตเช่าของต่างชาติ แต่กล่าวได้ว่าการปฏิรูปครั้งนี้ไม่ได้มีจุดมุ่งหมายเพื่อพัฒนาประเทศอย่างแท้จริง แต่ทำเพื่อรักษาอำนาจของราชสำนักเป็นหลัก เพราะในช่วงนี้กระแสเรียกร้องให้ล้มล้างราชวงศ์ชิงแพร่หลายในหมู่ชาวจีนโพ้นทะเลและเกิดกบฏต่อต้านราชวงศ์ชิงในพื้นที่ต่างๆ

3.2 แผนการปฏิรูปของราชวงศ์ชิง

การปฏิรูปการศึกษา เริ่มจากการยกเลิกการสอบเรียงความแปดตอนในการสอบรับราชการใน ค.ศ. 1901 และปีต่อมาให้เริ่มสอบวิชาเหตุการณ์ปัจจุบัน มีการจัดหลักสูตรการเรียนการสอนใหม่โดยเรียนตามตำราของจีนและนำความรู้สมัยใหม่ของตะวันตกเข้ามาผสมผสาน วิชาใหม่ที่เรียน เช่น ประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ การเมืองการปกครอง วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และปรับปรุงเนื้อหาการสอบเข้ารับราชการให้มีความรู้ทั้งของจีนและตะวันตก ส่งคนไปดูงานและศึกษาต่อต่างประเทศ จัดสอบวิชาเศรษฐกิจและการเมืองสำหรับราชบัณฑิตฮานหลิน จัดสอบประจำปีสำหรับนักศึกษาที่จบจากต่างประเทศ คัดเลือกนักเรียนไปศึกษายังต่างประเทศ ตลอดจนยกระดับการศึกษาด้วยการยกฐานะสถานศึกษาระดับมณฑลเป็นวิทยาลัย

ใน ค.ศ.1904 ราชสำนักชิงปรับปรุงและขยายโครงการการศึกษาแบบใหม่ตามแบบอย่างญี่ปุ่น คือ แบ่งการศึกษาออกเป็นระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษา วิทยาลัย และ

อุดมศึกษา แต่เป็นไปอย่างล้าช้า เพราะปัญหาหลายประการ เช่น หัวเมืองไม่ยอมรับการเปลี่ยนแปลงหลักสูตรแบบใหม่ การขาดแคลนครูแบบใหม่ และนักเรียนที่ส่งไปเรียนยังต่างประเทศมักไม่กลับมาช่วยพัฒนาประเทศ หรือเรียนไม่สำเร็จ ดังนั้นเพื่อให้การปฏิรูปได้ผลดีมากขึ้นทางการจึงตั้งกระทรวงศึกษาธิการขึ้นใน ค.ศ. 1905 ในปีเดียวกันนี้ได้มีการเรียกร้องให้ยกเลิกการสอบไล่เข้ารับราชการตามแบบเก่าซึ่งจะมีผลตั้งแต่ ค.ศ. 1906 ปรับปรุงการสอบเข้ารับราชการโดยเพิ่มวิชารัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ ปัญหาในปัจจุบัน และส่งเสริมการแปลหนังสือตำรา

การปฏิรูปการศึกษามีปัญหาการขาดแคลนครู การขาดเงินจ้างชาวต่างชาติ ทำให้ทางการจีนส่งนักเรียนไปศึกษาที่ประเทศญี่ปุ่นซึ่งขณะนั้นพัฒนามากแล้วแทน ทำให้ลดปัญหาค่าใช้จ่ายลงได้ส่วนหนึ่ง

การปฏิรูปการปกครอง มีเป้าหมายเพื่อสร้างรัฐบาลที่ดี มั่งคั่ง มั่นคง จึงมีการดำเนินการต่างๆ เช่น ตัดลดค่าใช้จ่ายที่ไม่จำเป็น ยกเลิกระเบียบการทำงานที่ซ้ำซ้อน ยกเลิกการซื้อขายตำแหน่งขุนนาง มีการตรวจสอบการทำงาน เพิ่มเงินเดือนให้ผู้ที่ทำงานดี ลดการลงโทษจำคุก ปรับปรุงระบบการสอบคัดเลือกขุนนาง ลดจำนวนทหารกองธงและวางแผนการดำรงชีวิตใหม่ให้ทหารแปดกองธง ซึ่งเป็นกลุ่มที่เคยได้รับผลประโยชน์มากเพราะเป็นกองทหารเก่าแก่ของราชวงศ์ชิง ลดความซ้ำซ้อนด้านเอกสาร และปรับปรุงกฎหมาย เป็นต้น ใน ค.ศ.1906 ราชสำนักปรับปรุงหน่วยงานราชการส่วนกลางตามแบบตะวันตก แต่ดำเนินการเพียงแค่ขยายกระทรวงจาก 6 เป็น 11 กระทรวง ชาวแมนจูยังคงมีบทบาทสำคัญในรัฐบาล และการบริหารยังเป็นแบบเก่า

แนวคิดเรื่องรัฐธรรมนูญ หลังจากญี่ปุ่นชนะรัสเซีย จีนเห็นความสำคัญของการปกครองระบอบรัฐธรรมนูญว่ามีประสิทธิภาพในการเป็นพื้นฐานสร้างเอกภาพของผู้ปกครองและผู้อยู่ใต้ปกครองเพื่อทำงานให้ชาติ[18] แม้กระทั่งรัสเซียก็มีการปกครองแบบรัฐสภา ฝ่ายปฏิรูปของราชวงศ์ชิงจึงหวังว่าถ้ารวมการปกครองระบบรัฐธรรมนูญกับการเปลี่ยนแปลงรัฐบาลเพื่อสร้างอำนาจบริหารในส่วนกลางแล้ว จะทำให้พวกที่คุมผลประโยชน์ในส่วนภูมิภาคได้มีส่วนร่วมกับรัฐบาลในการปกครองบริหารประเทศ ซึ่งจะทำให้เกิดความเป็นเอกภาพในบ้านเมืองและความมั่นคงของราชสำนัก ดังนั้นระหว่าง ค.ศ. 1906 – 1911 ราชสำนักจึงพยายามปรับปรุงการบริหารให้ทันสมัยเพื่อให้สอดคล้องกับระบอบรัฐธรรมนูญ แต่ผลกลับกลายเป็นว่าเกิดการแย่งอำนาจกันระหว่างขุนนางส่วนกลางกับส่วนภูมิภาค ในเมืองหลวงเชื้อพระวงศ์แมนจูยึดอำนาจไว้ได้และกุมตำแหน่งในรัฐบาลมากขึ้น รวมทั้งขัดขวางไม่ให้มีการปฏิรูป และทำให้การรวมอำนาจไว้ที่ส่วนกลางลำบากมากขึ้น

ขณะเดียวกันความรู้สึกชาตินิยมก็ยิ่งแพร่หลายในหมู่ชาวจีนมากขึ้น โดยเฉพาะตั้งแต่ ค.ศ. 1905 เพราะไม่พอใจที่สหรัฐอเมริกาห้ามกรรมกรจีนเข้าประเทศ ประกอบกับความรู้สึกด้านชาตินิยมถูกกระตุ้นอย่างต่อเนื่องมาตั้งแต่การต่อต้านตะวันตกของพวกมวย และการ

เผยแพร่แนวคิดชาตินิยมของ โจว ทรง ใน ค.ศ. 1903 นักศึกษาและพ่อค้าจีนจึงประท้วงด้วยการพร้อมใจกันไม่ซื้อขายสินค้าอเมริกัน โดยเฉพาะในเขตเมืองท่า เช่น ซั่งไห่ กว่างโจว รวมทั้งปลุกระดมทางหนังสือพิมพ์ให้ชาวจีนร่วมต่อต้านด้วย ทำให้การค้าของสหรัฐอเมริกากระทบกระเทือนอยู่หลายเดือน โดยที่ราชสำนักไม่ได้สั่งปราบปรามอย่างรุนแรงเพราะเกรงว่าประชาชนจะต่อต้านราชวงศ์ชิงไปด้วย

เมื่อกระแสชาตินิยมและการเรียกร้องรัฐธรรมนูญมีมากขึ้น รัฐบาลชิงจึงส่งคณะดูงานไปศึกษารูปแบบของรัฐบาลภายใต้ระบอบรัฐธรรมนูญของยุโรป สหรัฐอเมริกา และญี่ปุ่น และเห็นว่ารัฐธรรมนูญที่ใช้ในเยอรมนีและญี่ปุ่นเหมาะสมกับสังคมจีนมากที่สุด จึงจัดตั้งคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญขึ้น อนึ่ง ในการดูงานที่ญี่ปุ่นนั้น อิโต ฮิโระบุมิ ประธานคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญของญี่ปุ่น บรรยายให้คณะดูงานของจีนฟังว่าจำเป็นที่จะต้องให้จักรพรรดิเป็นผู้กุมอำนาจสูงสุดไว้ ไม่ปล่อยให้ตกไปอยู่ในมือประชาชน[19] ซึ่งเป็นแนวทางที่เห็นได้ในรัฐธรรมนูญเมจิของญี่ปุ่นที่ประกาศใช้เมื่อ ค.ศ. 1889

คณะผู้ดูงานของจีนเสนอต่อราชสำนักว่า แนวคิดที่ว่าจักรพรรดิเป็นผู้มอบรัฐธรรมนูญเสรีภาพของพลเมืองและการอภิปรายในที่สาธารณะ จะทำให้สถานะของจักรพรรดิสูงส่งยิ่งขึ้น เพราะจะอยู่เหนือทุกคน พระนางฉือซีจึงสัญญาว่าจะให้มีแผนการปกครองแบบรัฐธรรมนูญใน ค.ศ. 1907–1908 ราชสำนักส่งคณะไปดูงานที่ญี่ปุ่นและเยอรมนีอีกครั้ง ใน ค.ศ.1908 ราชสำนักชิงประกาศใช้รัฐธรรมนูญชุดหนึ่ง เพื่อเป็นหลักสำหรับโครงการ 9 ปี ที่จะเตรียมการปกครองโดยมีรัฐธรรมนูญ และสัญญาว่าจะประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับถาวรภายใน ค.ศ. 1916 กลุ่มที่ต้องการรัฐธรรมนูญเห็นว่าใช้เวลานานเกินไป แต่ยังไม่ทันจะดำเนินการอย่างใด จักรพรรดิกวางซวี่และพระนางฉือซีสวรรคตเมื่อวันที่ 14 และ 15 พฤศจิกายน ค.ศ. 1908 ตามลำดับ ผู้ที่ขึ้นครองราชสมบัติสืบต่อมาคือเจ้าชายผู่อี๋ (Puyi) หรือ ปูยี ในรัชกาลซวนถง (Xuantong ค.ศ. 1908–1912) มีพระชนม์เพียง 3 พรรษา จึงต้องมีผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ซึ่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดินได้ให้สัญญาว่าจะให้มีรัฐสภาภายใน ค.ศ.1913

การปฏิรูปการทหาร การพัฒนากองทัพสมัยใหม่มีขึ้นตั้งแต่สมัยการฟื้นฟูตนเองให้เข้มแข็งในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 หลังจากที่จีนแพ้สงครามกับญี่ปุ่นใน ค.ศ. 1895 มีการตั้งกองทัพสมัยใหม่ขึ้น 2 หน่วย คือ กองทัพเพื่อสร้างตนเองให้เข้มแข็ง (Self-Strengthening Army) โดยจาง จื่อตง และกองทัพเป่ยหยาง (Beiyang) โดยหยวน ซื่อไข่ กองทัพเป่ยหยางฝึกทหารแบบเยอรมนีตั้งแต่ ค.ศ. 1895 มีบทบาทมากขึ้นในฐานะกองทัพสมัยใหม่ของจีน และเมื่อหยวน ซื่อไข่มีอำนาจมากขึ้นหลังเหตุการณ์ปราบฝ่ายปฏิรูปในการปฏิรูปร้อยวัน

การปฏิรูปการทหารมีหลายประการ เช่น ใน ค.ศ. 1901 ออกประกาศยกเลิกการสอบคัดเลือกขุนนางฝ่ายทหาร ลดจำนวนทหารกองธงลงร้อยละ 20–30 ในแต่ละปี ตั้งสถาบันการศึกษาวิชาทหารในมณฑลต่างๆ ฝึกการทหารสมัยใหม่ตามแบบเยอรมนีให้ทหารกองธง ตั้งสำนักการฝึกหัดทหารที่กรุงเป่ยจิงใน ค.ศ. 1903 เพื่อเป็นศูนย์กลางควบคุมการฝึก

ทหารแบบใหม่ที่ตั้งขึ้นทั่วประเทศและเพื่อลดอำนาจกองทัพส่วนภูมิภาค การจัดองค์กรของสำนักฝึกหัดทหารจะให้ความสำคัญกับขุนนางแมนจูเป็นหลัก แต่ หยวน ซื่อไข่เป็นผู้มีอำนาจสูงสุดในทางปฏิบัติ[20] ใน ค .ศ.1904 รัฐบาลประกาศตั้งกองทัพสมัยใหม่ทั่วประเทศ แบ่งออกเป็น 36 กองพลๆ ละ 12,500 นาย ส่งนักเรียนไปเรียนวิชาทหารที่ประเทศญี่ปุ่น และจัดการศึกษาวิชาทหารในรูปแบบโรงเรียนตั้งแต่ระดับประถมศึกษา

การปฏิรูปสังคม ทำขึ้นเพื่อให้ต่างชาติเห็นว่าจีนเป็นชาติที่มีความเจริญ ทันสมัย โดยยกเลิกประเพณีหรือความคิดที่ล้าสมัย การปฏิรูปด้านสังคมมีหลายประการ เช่น อนุญาตให้ชาวจีนและชาวแมนจูแต่งงานกันได้ ให้ยกเลิกการมัดเท้า และห้ามสูบฝิ่น

การปฏิรูปเศรษฐกิจ รัฐสนับสนุนการพัฒนาด้านการเกษตรและอุตสาหกรรมด้วยเทคโนโลยีจากตะวันตก ออกกฎหมายเหมืองแร่ การคมนาคมขนส่ง กฎหมายแพ่งและอาญา กฎหมายเกี่ยวกับการพาณิชย์ ส่งเสริมการสร้างทางรถไฟ ใช้เงินเหรียญเป็นเงินมาตรฐานเพื่อสะดวกต่อการใช้จ่ายและอัตราแลกเปลี่ยนค่อนข้างคงที่ เก็บภาษีสรรพสามิตจากบุหรี่ สุราฝิ่น ที่นำเข้าจากต่างประเทศ ตั้งหน่วยงานเก็บภาษีฝิ่น ส่งเสริมระบบการไปรษณีย์โทรเลข

ระหว่างที่ราชสำนักชิงกำลังปฏิรูปประเทศอยู่นี้ ภายในประเทศก็มีการเคลื่อนไหวของขบวนการปฏิวัติตามแนวสาธารณรัฐนิยม ซึ่งเกิดขึ้นตั้งแต่ปลายทศวรรษ 1890 ผู้นำสำคัญของขบวนการปฏิวัติคือ สมาคมชิงจงฮุ่ย นำโดย ซุน ยัตเซน ซึ่งก่อการครั้งแรกที่เมืองกว่างโจว ใน ค.ศ.1895 (ค.ศ. 1905 เปลี่ยนชื่อเป็นสมาคมถงเหมิงหุย (Tongmenghui) หรือ สมาคมพันธมิตรเพื่อการปฏิวัติจีน) แต่ระยะนั้นขบวนการของกลุ่มปฏิวัติยังไม่มีเอกภาพและยังไม่มีบทบาทสำคัญ ส่วนใหญ่ก่อการอยู่บริเวณมณฑลชายทะเลซึ่งเป็นบริเวณที่การปฏิรูปประเทศคึกคักมากที่สุด[21]

4. การปฏิวัติซินไฮ่ ค.ศ. 1911

หลังการลุกฮือของพวกมวย ราชวงศ์ชิงปฏิรูปประเทศเพื่อลดกระแสต่อต้านของฝ่ายปฏิวัติต่อต้านราชสำนักที่มีการเคลื่อนไหวมากขึ้น กลุ่มเคลื่อนไหวเพื่อการปฏิวัติหลายกลุ่มได้เผยแพร่อุดมการณ์และหาการสนับสนุนจากประชาชนทั้งในประเทศและโพ้นทะเล

4.1 การเคลื่อนไหวเพื่อการปฏิวัติ

กลุ่มเคลื่อนไหวเพื่อการปฏิวัติที่สำคัญ คือ สมาคมชิงจงฮุ่ย หรือสมาคมฟื้นฟูจีน ตั้งขึ้นที่ฮาวายใน ค.ศ. 1894 โดย ซุน ยัตเซน สมาคมฮวาชิงฮุ่ย (Hua Xing Hui) หรือสมาคมฟื้นฟูจีน ตั้งขึ้นใน ค.ศ. 1904 โดยนักศึกษาที่เคยไปเรียนที่ญี่ปุ่น เช่น หวง ชิง (Huang Xing) และสมาคมกวงฟุฮุ่ย (Guang Fu Hui) ตั้งขึ้นใน ค.ศ. 1904 นำโดย ไช่ หยวนเผ่ย (Cai Yuanpei)

สมาคมเหล่านี้มีอุดมการณ์เพื่อโค่นล้มราชวงศ์ชิง และก่อตั้งสาธารณรัฐที่มีการปกครองแบบประชาธิปไตยโดยชนชั้นกลาง[22]

สมาคมเหล่านี้เคลื่อนไหวต่อต้านราชวงศ์ชิงหลายครั้งระหว่าง ค.ศ.1901 – 1905 แต่ไม่สำเร็จ เพราะเป็นการเคลื่อนไหวเฉพาะกลุ่มไม่ได้ร่วมมือกัน หลังจากญี่ปุ่นชนะรัสเซียใน ค.ศ. 1905 ปัญญาชนจีนจำนวนมากตื่นตัวทางการเมือง เห็นว่าที่ญี่ปุ่นชนะรัสเซียได้เพราะญี่ปุ่นมีรัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุดในการปกครอง แต่รัสเซียยังปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ปัญญาชนจีนจึงเชื่อว่าการมีรัฐสภาช่วยกันบริหารประเทศจะทำให้จีนกลับมาเข้มแข็งอีกครั้ง ด้วยกระแสแนวคิดการเมืองเช่นนี้ทำให้สมาคมทั้งสามรวมตัวกันเป็นสมาคมพันธมิตรเพื่อการปฏิวัติจีน หรือ จงกว๋อ เก๋อหมิง ถงเหมิงฮุ่ย (Zhongguo Geming Tongmenghui) ใน ค.ศ. 1905 การรวมตัวมีขึ้นในญี่ปุ่น ซุน ยัตเซน เป็นหัวหน้าสมาคม ซุน ยัตเซนเป็นผู้ที่มีชื่อเสียงโดดเด่นที่สุดในขณะนั้น เพราะเคยก่อการปฏิวัติมาหลายครั้งและเป็นที่รู้จักดีในหมู่ชาวจีนโพ้นทะเล และได้รับการยอมรับจากต่างชาติในฐานะนักปฏิวัติ

4.2 บทบาทของ ซุน ยัตเซน ผู้นำการปฏิวัติ

ซุน ยัตเซน เกิดในครอบครัวชาวนาที่เมืองกว่างโจว เรียนหนังสือตามตำราแบบเก่าของจีน เมื่ออายุ 13 ปีได้ไปอยู่ที่โฮโนลูลูในฮาวายกับพี่ชายที่ทำงานกับชาวอเมริกัน ซุนเข้าเรียนโรงเรียนมัธยมที่ฮาวาย ต่อมาหันไปนับถือศาสนาคริสต์ พี่ชายจึงส่งตัวกลับหลังจากอยู่ที่ฮาวาย 4 ปี เมื่อกลับมาเมืองจีนซุน ยัตเซน ได้เผยแพร่ความคิดแบบใหม่ ต่อต้านการเชื่อวัตถุบูชา และทำลายวัตถุบูชาของท้องถิ่น ครอบครัวจึงส่งไปศึกษาที่ฮ่องกง ซุน ยัตเซน เรียนแพทย์ที่ฮ่องกงจนจบหลักสูตรของอังกฤษ เมื่อจีนทำสงครามกับฝรั่งเศสด้วยเรื่องเวียดนามใน ค.ศ. 1884 –1885 ทำให้ซุน ยัตเซนเริ่มสนใจการเมือง เขาส่งจดหมายถึง หลี่ หงจาง ขุนนางผู้มีอิทธิพลในราชสำนัก เสนอความคิดเรื่องการสร้างกำลังและความมั่งคั่งของชาติ แต่ไม่ได้รับคำตอบ ต่อมา ซุน ยัตเซนเห็นว่าหลี่ หงจางเป็นเพียงคนชราที่ขาดความคิดริเริ่มจึงไม่ศรัทธา

ใน ค.ศ. 1894 ซุน ยัตเซน ตั้งสมาคมชิงจงฮุ่ยขึ้นที่ฮาวายได้รับการสนับสนุนจากชาวจีนโพ้นทะเล มีคำขวัญว่า ประณามการทุจริตและความอ่อนแอของราชวงศ์ชิง สมาคมชิงจงฮุ่ยมีอุดมการณ์เพื่อฟื้นฟูจีน ตั้งสาธารณรัฐ ขับไล่แมนจู สมาคมมีสาขาในมาเก๊า ฮ่องกง กว่างโจว ใน ค.ศ. 1895 ซุน ยัตเซนวางแผนยึดที่ทำการรัฐบาลที่กว่างโจว แต่ถูกกวาดล้างก่อน จนต้องหนีไปญี่ปุ่น เมื่อไปถึงญี่ปุ่น ซุน ยัตเซน ได้ตัดผมเปีย แต่งตัวแบบตะวันตก และใช้ชื่อว่า นากายามา (แปลว่าภูเขากลาง) ซึ่งมีความหมายเดียวกับชื่อ ซุน จงซาน ซึ่งเป็นชื่อจีนอีกชื่อของซุน ยัตเซน

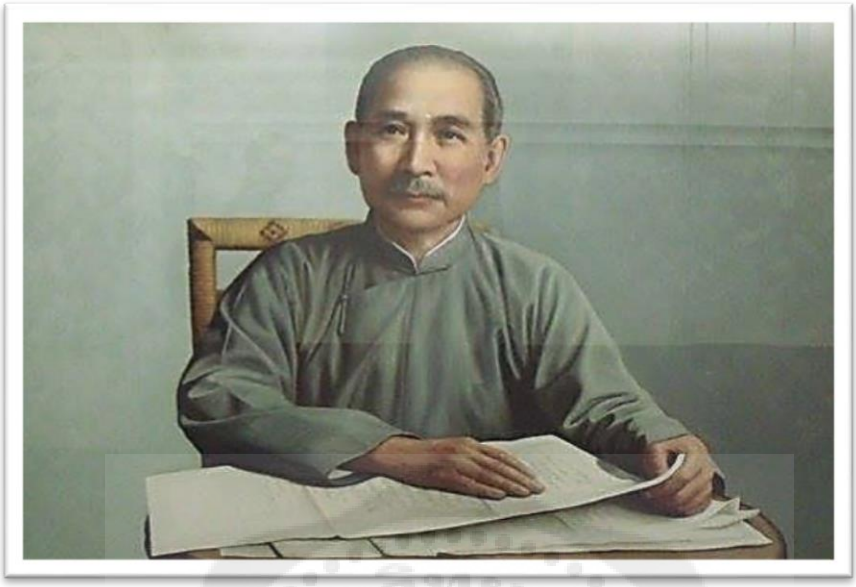

รูปที่ 8 ซุน ยัตเซน ผู้นำการปฏิวัติจีน ค.ศ. 1911
(ภาพจากอนุสรณ์สถาน ดร.ซุน ยัตเซน กรุงไทเป ภาพถ่ายโดยผู้เขียน)

ซุน ยัตเซนเลือกเมืองโยโกฮามะในญี่ปุ่นเป็นศูนย์กลางการเคลื่อนไหวและพยายามผูกมิตรกับคัง โหย่วเหวย และเหลียง ฉีเชา ซึ่งลี้ภัยไปอยู่ที่เมืองโยโกฮามะเช่นกัน แต่ทั้งสองฝ่ายมีอุดมการณ์ต่างกัน เพราะคังและเหลียงสนับสนุนสถาบันจักรพรรดิและตั้งสมาคมปกป้องจักรพรรดิ (เป่าหวงฮุ่ย) แข่งกับสมาคมซิงจงฮุ่ยของซุน ยัตเซน โดยหากำลังคนและกำลังเงินจากชาวจีนโพ้นทะเลเช่นกัน

ใน ค.ศ. 1896 เมื่อซุน ยัตเซนเดินทางไปกรุงลอนดอน ได้ถูกคนของรัฐบาลจีนลักพาตัวไปคุมขังอยู่ที่สถานทูตจีน เพื่อส่งตัวไปประหารชีวิตที่จีน แต่ซุน ยัตเซนลอบส่งข่าวไปขอความช่วยเหลือจากอาจารย์ชาวอังกฤษ หนังสือพิมพ์อังกฤษเสนอข่าวกดดันรัฐบาลอังกฤษและสถานทูตจีน จนซุน ยัตเซนได้รับการปล่อยตัว และมีชื่อเสียงโด่งดังในฐานะนักปฏิวัติ ซุน ยัตเซน นำสมาคมซิงจงฮุ่ยก่อการหลายครั้ง แม้จะไม่ประสบความสำเร็จแต่ก็ทำให้ซุน ยัตเซน มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักมากขึ้น และต่อมาได้เป็นหัวหน้าสมาคมถงเหมิงฮุ่ย

4.3 การเคลื่อนไหวของสมาคมถงเหมิงฮุ่ย

สมาคมถงเหมิงฮุ่ยตั้งขึ้นใน ค.ศ. 1905 ซุน ยัตเซนพยายามเผยแพร่อุดมการณ์การปฏิวัติของตน คือ ซาน หมิน จู่ อี้ (San Min Zu Yi) หรือ **หลักไตรราษฎร์** ไปยังประชาชนให้มากที่สุดโดยผ่านหนังสือพิมพ์ของสมาคม คือ หนังสือพิมพ์หมินเป้า (Min Bao) แข่งกับหนังสือพิมพ์ซินหมิน ชงเป้า (Xinmin Chongbao) ของสมาคมเป่าหวงฮุ่ย ของกลุ่มปฏิรูปที่นำ

โดย คัง โหย่วเหวย ที่เน้นการปกครองในระบอบรัฐธรรมนูญที่มีจักรพรรดิเป็นประมุข สมาคมถงเหมิงฮุ่ยและสมาคมเป่าหวงฮุ่ยมีอุดมการณ์แตกต่างกันโดยสิ้นเชิง นอกจากแข่งขันกันเผยแพร่อุดมการณ์แล้วยังแข่งกันหาการสนับสนุนจากประชาชนและใช้หนังสือพิมพ์ของตนเป็นสื่อในการโจมตีฝ่ายตรงข้าม

ใน ค.ศ. 1905 ซุน ยัตเซน เขียนบทความลงหนังสือพิมพ์หมินเป้า และหนังสือพิมพ์จีนในญี่ปุ่น และที่โฮโนลูลู ฮาวาย นำเสนออุดมการณ์ของสมาคมถงเหมิงฮุ่ย ซึ่งเคยเผยแพร่มาตั้งแต่ ค.ศ. 1897 คือ **หลักไตรราษฎร์** ประกอบด้วย

ลัทธิชาตินิยม) Nationalism) หรือ หมิน จู๋ จู่ อี้)Min Zu Zhu Yi) หมายถึง การโค่นล้มแมนจู ขับไล่จักรวรรดินิยมตะวันตก เพื่อจัดตั้งรัฐบาลประชาชน

ประชาธิปไตย) Democracy) หรือ หมิน ฉวน จู่ อี้)Min Quan Zhu Yi) หมายถึง การจัดตั้งรัฐบาลสาธารณรัฐ เพื่อมุ่งบรรลุสิทธิของประชาชน) ประการ คือ การริเริ่ม 4initiative) การมีสิทธิออกเสียงของประชาชน)referendum) การเลือกตั้ง)election) และการถอดถอน)recall) อำนาจการปกครองแบ่งเป็น ส่วน คือ บริหาร นิติบัญญัติ ตุลาการ การตรวจตรา 5 ส่วนหลังเป็นอิทธิพลแน 2 และการสอบไล่ ซึ่งวคิดการปกครองแบบเก่าของจีน

สังคมนิยม) Socialism)หรือ หมิน เซิง จู่ อี้)Min Seng Zhu Yi) หมายถึง การจัดสรรที่ดินให้ประชาชนอย่างเท่าเทียม

นอกจากเผยแพร่อุดมการณ์ปฏิวัติให้แพร่หลายมากขึ้นแล้ว สมาคมถงเหมิงฮุ่ยยังได้ประกาศแผนการปฏิวัติ โดยแบ่งเป็น 3 ระยะ คือ

1. เมื่อปฏิวัติแล้ว ต้องมีรัฐบาลทหารปกครอง 3 ปี เพื่อปราบปรามการทุจริต

2. ทหารถอนตัว เริ่มใช้รัฐธรรมนูญชั่วคราวปกครอง มอบอำนาจการปกครองให้องค์กรส่วนท้องถิ่น ให้ความรู้แก่ประชาชนเรื่องการปกครองแบบใหม่ 6 ปี

3. รัฐบาลพลเรือนปกครองตามรัฐธรรมนูญ มีการเลือกตั้ง มีประธานาธิบดี สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร จากการเลือกตั้ง[23]

สมาคมถงเหมิงฮุ่ยพยายามก่อการปฏิวัติ รวมทั้งร่วมมือกับสมาคมลับอื่นๆ เช่น สมาคมฟ้าดิน สมาคมกวงฟุฮุ่ย โดยมีฐานอยู่ที่ญี่ปุ่น ใน ค.ศ. 1907 รัฐบาลจีนทำหนังสือประท้วงไปยังรัฐบาลญี่ปุ่นที่ให้ที่พำนักแก่กลุ่มปฏิวัติ รัฐบาลญี่ปุ่นจึงต้องให้นักปฏิวัติจีนออกนอกประเทศญี่ปุ่น สมาคมถงเหมิงฮุ่ยจึงย้ายที่ทำการใหญ่ไปยังเมืองฮานอย ในอินโดจีนของฝรั่งเศส ซึ่งอยู่ใกล้จีน และฝรั่งเศสอนุญาตให้กลุ่มปฏิวัติอยู่ในฮานอยได้ เมื่อปัญหาเรื่องฐานที่ตั้งหมดไปสมาคมถงเหมิงฮุ่ยจึงเริ่มเคลื่อนไหวก่อการในพื้นที่มณฑลทางใต้ของจีน 3 แห่ง คือ กว่างตง กว่างซี และหยุนหนาน ถึง 6 ครั้ง ระหว่าง ค .ศ.1907-1908 แต่ถูกปราบปรามจากรัฐบาลที่มีกำลังทหารและอาวุธที่เข้มแข็งกว่า การถูกปราบปรามจากรัฐบาลได้ทุกครั้งทำให้กลุ่มปฏิวัติเริ่มไม่แน่ใจว่าจะก่อการได้สำเร็จหรือไม่ แต่เมื่อจักรพรรดิกวางซวี่และพระนางฉือซีสวรรคตในเดือนพฤศจิกายน ค .ศ.1908 กลุ่มปฏิวัติจึงตั้งใจก่อการปฏิวัติขึ้นอีก และเริ่มหา

แนวร่วมที่เป็นกองทหารสมัยใหม่ นอกจากนี้ซุน ยัตเซน ได้เดินทางไปประชาสัมพันธ์อุดมการณ์การปฏิวัติและระดมทุนจากชาวจีนโพ้นทะเลในประเทศต่างๆ ในวันที่ 10 ตุลาคม ค .ศ.1911 ระหว่างที่ซุน ยัตเซน กำลังอยู่ที่ประเทศสหรัฐอเมริกา กลุ่มปฏิวัติที่เมืองอู่ชางมณฑลหูเป่ย ก็ได้ก่อการขึ้นเป็นผลสำเร็จหลังจากพยายามก่อการมานับสิบครั้ง

4.4 การปฏิวัติซินไฮ่ (10 ตุลาคม ค.ศ.1911)

สมาคมถงเหมิงฮุ่ยก่อการปฏิวัติขึ้นในหลายพื้นที่ โดยเฉพาะทางตอนใต้ของประเทศ และนับจากที่จักรพรรดิกวางซวี่และพระนางฉือซีสวรรคตลง กลุ่มปฏิวัติพยายามเพิ่มบทบาทมากขึ้นโดยขยายฐานกำลังมาปฏิบัติการยังพื้นที่ภาคกลางของประเทศ ซึ่งเป็นเขตที่มีประชาชนหนาแน่นและเป็นศูนย์กลางเศรษฐกิจ รวมทั้งแทรกซึมเข้าไปในกองทัพสมัยใหม่ เผยแพร่แนวคิดไปในหมู่ทหารรุ่นใหม่ และในที่สุดกลุ่มปฏิวัติสามารถก่อการได้สำเร็จในวันที่ 10 ตุลาคม ค .ศ.1911 เรียกกันว่า การปฏิวัติสองสิบ เพราะเกิดขึ้นในวันที่สิบ เดือนสิบ หรือการปฏิวัติซินไฮ่ ตามปีซินไฮ่ของปฏิทินจีน หรือ การปฏิวัติอู่ฮั่น (Wuhan)* ตามชื่อเมือง

ชนวนเหตุของการก่อการ เกิดจากปัญหาความขัดแย้งเรื่องทางรถไฟ จากการที่รัฐบาลจีนเร่งสร้างทางรถไฟเชื่อเส้นทางทั่วประเทศ เพื่อช่วยให้การรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางประสบความสำเร็จ รัฐบาลจีนพยายามหลีกเลี่ยงการกู้เงินจากต่างชาติมาลงทุนสร้างทางรถไฟ เพราะไม่ต้องการให้ต่างชาติขยายอำนาจเข้ามาในจีนมากขึ้น ทำให้การก่อสร้างล่าช้า โดยใน ค.ศ.1896 จีนมีทางรถไฟทั่วประเทศ 370 ไมล์ ขณะที่สหรัฐอเมริกามีทางรถไฟทั่วประเทศ 182,000 ไมล์ อังกฤษ 21,000 ไมล์ ฝรั่งเศส 25,000 ไมล์ ญี่ปุ่น 2,300 ไมล์[24] ปลายทศวรรษ 1890 ชาติตะวันตกและญี่ปุ่นขอเช่าเมืองต่างๆ ในจีนและบังคับขอสัมปทานสร้างทางรถไฟในเขตอิทธิพลของตน รัฐบาลจีนต้องขายพันธบัตรให้ต่างชาติเพื่อนำเงินมาสร้างทางรถไฟ ทำให้ทางรถไฟมีรัฐบาลจีนเป็นเจ้าของแต่เพียงในนามเท่านั้น เพราะมหาอำนาจอ้างสิทธิในการสร้างทางรถไฟและเข้าดำเนินกิจการในฐานะผู้ถือครองพันธบัตร ดังนั้นเยอรมนีในมณฑลซานตง ฝรั่งเศสในมณฑลหยุนหนาน รัสเซียและต่อมาคือญี่ปุ่นในแมนจูเรีย ได้รับสัมปทานสร้างทางรถไฟในพื้นที่เขตเช่าของตน และได้ครอบครองเศรษฐกิจทั้งทรัพยากรและผลประโยชน์ทางการค้าในบริเวณเส้นทางรถไฟ

ความขัดแย้งเรื่องทางรถไฟเพิ่มมากขึ้น รัฐบาลจีนต้องการโอนกิจการรถไฟสายฮั่นโข่ว-กว่างโจว ซึ่งเดิมสัญญาสัมปทานเป็นของสหรัฐอเมริกา แต่นักธุรกิจจีนในมณฑลหูหนานหูเป่ย และกว่างตง รวบรวมเงินกันและกู้เงินจากฮ่องกงมาซื้อสัมปทานรถไฟคืนจาก

* เมืองอู่ฮั่นเป็นชื่อรวมของเมืองแฝด 3 เมือง คือ อู่ชาง (Wuchang) ฮั่นโข่ว (Hankou–ฮั่นเค้า) และฮั่นหยาง (Hanyang) การปฏิวัติเริ่มที่เขตอู่ชาง

สหรัฐอเมริกา และเข้าลงทุนในกิจการรถไฟสายซื่อชวน-ฮั่นโข่ว และฮั่นโข่ว-กว่างโจว ขณะเดียวกันรัฐบาลชิงกำลังขอกู้เงินจากภาคีธนาคาร (consortium) ที่ สหรัฐอเมริกา อังกฤษ ฝรั่งเศส และเยอรมนี ถือหุ้นอยู่ ประเทศเหล่านี้ต่างต้องการกีดกันรัสเซียและญี่ปุ่น รัฐบาลชิงจึงต่อรองกับภาคีธนาคารว่าจะโอนกิจการรถไฟไปเป็นของรัฐ เพื่อป้องกันไม่ให้เอกชนจีนขายกิจการรถไฟให้แก่บริษัทญี่ปุ่น จากนั้นรัฐบาลออกคำสั่งโอนกิจการรถไฟกลับมาเป็นของรัฐในเดือน พฤษภาคม ค.ศ. 1911 แต่รัฐบาลไม่มีเงินลงทุนเพียงพอในการสร้างทางรถไฟ จึงต้องขอกู้เงินจากภาคีธนาคาร ประชาชนจำนวนมากโดยเฉพาะในมณฑลกว่างตง ซื่อชวน หูเป่ย และหูหนาน จึงรวมกันเป็นสมาคมพิทักษ์ทางรถไฟ ก่อการประท้วงรัฐบาล ทั้งส่งคำร้องเรียนและเดินขบวนต่อต้าน แต่ถูกกำลังทหารเข้าปราบปราม

การประท้วงการโอนกิจการรถไฟของรัฐบาลดำเนินไปอย่างแข็งขัน และเชื่อกันว่าได้รับการสนับสนุนจากพวกปฏิวัติ เพราะชาวจีนต่างระแวงสมาชิกภาคีธนาคาร (สหรัฐอเมริกา อังกฤษ ฝรั่งเศส และ เยอรมนี) ไม่น้อยไปกว่าที่ระแวงญี่ปุ่นและรัสเซีย นักธุรกิจจีนและประชาชนรวมตัวต่อต้านการโอนกิจการนี้ การประท้วงรุนแรงมากโดยเฉพาะในมณฑลซื่อชวน ในเดือนกันยายน ค.ศ. 1911 รัฐบาลต้องส่งกองทัพสมัยใหม่จากมณฑลหูเป่ยเข้าไปช่วยปราบปรามการประท้วงที่มณฑลซื่อชวน ฝ่ายคณะปฏิวัติในมณฑลหูเป่ยเห็นว่าการที่กำลังทหารส่วนหนึ่งในหูเป่ยเคลื่อนไปที่มณฑลซื่อชวนเป็นโอกาสเหมาะที่จะก่อการปฏิวัติขึ้นในมณฑลหูเป่ย จึงกำหนดว่าจะก่อการปฏิวัติขึ้นภายในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1911 แต่ยังไม่ทันจะกำหนดวันที่แน่นอนฝ่ายปฏิวัติก็ต้องลงมือโดยไม่ทันวางแผนมาก่อน

การปฏิวัติ เกาการปฏิวัติกิดขึ้นอย่างฉับพลัน เพราะรัฐบาลสืบทราบว่ากำลังมีการดำเนินการของพวกปฏิวัติในมณฑลหูเป่ย จึงส่งทหารเข้าตรวจค้นจับกุมนักปฏิวัติและได้รายชื่อนักปฏิวัติส่วนหนึ่งซึ่งเป็นทหารหนุ่มในกองทัพสมัยใหม่ ทหารเหล่านี้จึงตัดสินใจก่อการขึ้นในคืนวันที่ 10 ตุลาคม ค.ศ. 1911 โดยบุกยึดคลังแสงในเมืองอู่ชางและโจมตีที่ทำการข้าหลวง ฝ่ายปฏิวัติยึดเมืองอู่ชางได้เร็วเพราะทหารส่วนหนึ่งถูกนำไปปราบจลาจลที่มณฑลซื่อชวน ทำให้กำลังทหารมีไม่พอที่จะใช้ปราบกลุ่มปฏิวัติ และข้าหลวงใหญ่มณฑลหูหนาน มณฑลหูเป่ย ทั้งฝ่ายทหารและพลเรือนหนีออกจากเมืองตั้งแต่การปฏิวัติเริ่มขึ้น กลุ่มปฏิวัติยึดเมืองอู่ชางได้ในเช้าวันที่ 11 ตุลาคม รัฐบาลชิงขอให้ฝรั่งเศสและรัสเซียช่วยปราบพวกกบฏ แต่ฝ่ายปฏิวัติขอให้ต่างชาติวางตัวเป็นกลาง จึงไม่มีการแทรกแซงจากต่างชาติ[25] ต่อมาฝ่ายปฏิวัติยึดเมืองฮั่นโข่วและเมืองฮั่นหยางได้อีก ทำให้ยึดเมืองอู่ชาง ฮั่นโขว่ และฮั่นหยาง หรือที่เรียกรวมกันว่าเมืองอู่ฮั่น ได้สำเร็จ อู่ฮั่นเป็นเมืองสำคัญทางเศรษฐกิจรองจากเมืองซั่งไห่และเป็นศูนย์กลางการคมนาคมทางรถไฟที่สำคัญ การยึดเมืองอู่ฮั่นได้จึงถือเป็นชัยชนะแรกของฝ่ายปฏิวัติ

เมื่อได้เมืองอู่ฮั่นแล้ว ฝ่ายปฏิวัติจัดตั้งรัฐบาลทหารชั่วคราวขึ้นในมณฑลหูเป่ย โดยจัดการปกครองแบบสาธารณรัฐ และแต่งตั้งให้นายพลหลี่ หยวนหง (Li Yuanhong) ผู้นำในกองทัพและเป็นผู้ที่ลูกน้องนับถือ เป็นผู้นำชั่วคราวในมณฑลหูเป่ย จากนั้นการปฏิวัติได้แพร่ไป

ยังมณฑลอื่นอย่างรวดเร็ว ในปลาย ค .ศ.1911 มณฑลส่วนใหญ่ประกาศตนเป็นอิสระจากรัฐบาลชิง เช่น มณฑลส่านซี ซื่อชวน ซานซี เจียงซู หูหนาน เจียงซี เจ้อเจียง หยุนหนาน กุ้ยโจว และเมืองชั่งไห่ การประกาศเป็นอิสระมีทั้งประกาศโดยฝ่ายปฏิวัติ โดยกองทัพสมัยใหม่ และบางพื้นที่ข้าหลวงประจำมณฑลเป็นผู้ประกาศเอง

การปฏิวัติที่เกิดขึ้นและแพร่สะพัดไปทั่วประเทศอย่างรวดเร็วนั้น เกิดจากสาเหตุหลายประการ ดังนี้

1. ความรู้สึกชาตินิยมที่ชาวจีนไม่ต้องการให้ชาวแมนจูปกครองและเห็นว่าการปกครองของราชวงศ์ชิงทำให้ประเทศจีนตกต่ำ

2. อิทธิพลของความคิดและเหตุการณ์จากตะวันตก ได้แก่ แนวคิดประชาธิปไตย เสรีภาพ สาธารณรัฐ มนุษยชน และอิทธิพลจากการพัฒนาประเทศจนประสบความสำเร็จของญี่ปุ่น

3. ความจำเป็นในการริเริ่มระบบการเมืองแบบใหม่ โดยเห็นว่าจีนปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มานานกว่า 2,000 ปี มีปัญหามากมายที่ระบบเก่าแก้ไขไม่ได้

4. จีนประสบปัญหาด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมตลอดมา ประกอบกับปัญหาจากภายนอก คือ การคุกคามจากต่างชาติซึ่งราชวงศ์ชิงแก้ไขไม่ได้ และจีนถูกประเทศมหาอำนาจตะวันตกรวมทั้งเพื่อนบ้านอย่างญี่ปุ่นครอบงำและกดขี่ ขยายอิทธิพลในพื้นที่เขตเช่าต่างชาติเสมือนว่าจีนเป็นประเทศกึ่งอาณานิคม

ขณะเกิดการปฏิวัติ ซุน ยัตเซน กำลังระดมทุนเพื่อการปฏิวัติอยู่ที่สหรัฐอเมริกา และอ่านพบข่าวการปฏิวัติในหนังสือพิมพ์ ซุน ยัตเซน จึงเดินทางต่อไปยังประเทศอังกฤษเพื่อเรียกร้องให้รัฐบาลอังกฤษยอมรับการปฏิวัติที่เกิดขึ้น และขอให้ภาคีธนาคารระงับการให้เงินกู้กับรัฐบาลชิง ซึ่งภาคีธนาคารยอมรับคำขอของซุน ยัตเซน เพราะซุน ยัตเซน เป็นคนหนึ่งที่มีโอกาสขึ้นเป็นผู้นำรัฐบาลสาธารณรัฐจีน จากนั้นซุน ยัตเซน จึงเดินทางกลับเมืองจีน โดยมาถึงเมืองชั่งไห่เมื่อวันที่ 25 ตุลาคม ค.ศ. 1911

การต่อรองของราชสำนัก ราชสำนักชิงเรียกตัวหยวน ซื่อไข่ ซึ่งเคยดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่มณฑลเหอเป่ย และเป็นผู้ก่อตั้งกองทัพเป่ยหยาง กองทัพสมัยใหม่ ขณะนั้นหยวน ซื่อไข่ ออกจากราชการไปแล้วแต่ยังคงมีอิทธิพลอยู่ ทำให้ราชสำนักชิงตั้งหยวน ซื่อไข่ เป็นแม่ทัพปราบฝ่ายปฏิวัติในมณฑลกว่างตงและกว่างซี และให้เป็นตัวแทนของราชสำนักเจรจากับฝ่ายปฏิวัติ หยวน ซื่อไข่ ต้องการเข้ามามีบทบาททางการปกครองและการทหารอีกครั้ง แต่ก่อนจะยอมรับตามคำสั่งของรัฐบาล หยวน ซื่อไข่ ได้เสนอข้อเรียกร้องต่อรัฐบาล 6 ข้อ คือ 1) ให้จัดการประชุมสภาใน ค.ศ. 1912 2) ให้ตั้งคณะรัฐมนตรี 3) ให้พรรคการเมืองและการเคลื่อนไหวทางการเมืองเป็นสิ่งถูกกฎหมาย 4) อภัยโทษแก่นักปฏิวัติที่เมืองอู่ชาง 5) โอนอำนาจการคุมกองทัพทั้งหมดให้หยวน ซื่อไข่ และ 6) รัฐบาลต้องรับรองว่าจะมีงบประมาณใช้ในกิจการของกองทัพ[26]

ข้อเรียกร้อง 4 ข้อแรก เป็นการพยายามจูงใจพวกปฏิวัติให้เห็นว่าหยวน ซื่อไข่ ไม่ได้ต่อต้านฝ่ายปฏิวัติ ส่วน 2 ข้อหลัง เป็นการทำเพื่อผลประโยชน์ของหยวน ซื่อไข่เอง แม้ราชสำนักจะเห็นว่าหยวน ซื่อไข่ ต้องการมีอำนาจในการปกครองและการทหาร แต่จำต้องยอมตามข้อเรียกร้องของหยวน ซื่อไข่ เพราะขณะนั้นมณฑลต่างๆ ทยอยประกาศอิสระจากรัฐบาลกลาง ในวันที่ 27 ตุลาคม ค .ศ.1911 หยวน ซื่อไข่จึงได้รับแต่งตั้งให้เป็นข้าหลวงพิเศษมีอำนาจสั่งการสูงสุดในกองทัพ และในเดือนต่อมาได้เข้ารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของราชวงศ์ชิง โดยมีการเลือกจากสภานิติบัญญัติตามวิถีทางรัฐธรรมนูญที่เพิ่งประกาศใช้ และหยวน ซื่อไข่ ได้แต่งตั้งคนของตนเข้าดำรงตำแหน่งในรัฐบาล

เมื่อได้อำนาจแล้ว หยวน ซื่อไข่ ได้นำกองทัพเป่ยหยางเข้ายึดเมืองฮั่นโข่ว และฮั่นหยาง คืนมาได้ภายในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1911 แต่หลังจากนั้น หยวน ซื่อไข่ ได้หยุดการโจมตีฝ่ายปฏิวัติ โดยอ้างกับราชสำนักว่าอาวุธและกระสุนที่จะใช้ในกองทัพขาดแคลน การกระทำเช่นนี้ของหยวน ซื่อไข่ อาจเป็นเพราะเขาต้องการแสดงบทบาทในการปราบฝ่ายปฏิวัติให้ราชสำนักเห็นเพื่อให้ราชสำนักยอมทำตามความต้องการของเขา ขณะเดียวกันก็ต้องการให้ฝ่ายปฏิวัติเห็นว่าเขามีอำนาจเหนือกว่า เพื่อให้มีอำนาจต่อรองกับฝ่ายปฏิวัติ เพราะหยวน ซื่อไข่ ได้พยายามติดต่อกับฝ่ายปฏิวัติเช่นกัน

อย่างไรก็ดี แม้สถานการณ์จะยังไม่แน่นอน แต่ฝ่ายปฏิวัติได้ประกาศใช้รัฐธรรมนูญในการปกครองประเทศในวันที่ 2 ธันวาคม ค.ศ. 1911 ตามด้วยการประกาศให้เมืองหนานจิงเป็นเมืองหลวงของสาธารณรัฐจีน ซุน ยัตเซนได้รับเลือกให้เป็นประธานาธิบดีชั่วคราว (provisional president) ของสาธารณรัฐจีนอย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ 1 มกราคม ค.ศ. 1912 โดยปกครองด้วยรัฐบาลทหารตามแผนการปฏิวัติระยะที่ 1 ทำให้จีนมี 2 รัฐบาล เพราะในเวลานั้นยังมีจักรพรรดิปกครองอยู่ที่กรุงเป่ยจิง

สรุป

การที่จีนเผชิญกับการขยายอำนาจของชาติตะวันตกและปัญหาการต่อต้านรัฐบาลในหลายพื้นที่ ทำให้ราชสำนักชิงอ่อนแอลง ทำให้เกิดการดำเนินการต่างๆ เพื่อฟื้นฟูความเข้มแข็งของจีนทั้งในด้านการทหาร การศึกษา อุตสาหกรรม แต่การพ่ายแพ้สงครามต่อญี่ปุ่นนอกจากสะท้อนว่าการฟื้นฟูประเทศของจีนไม่ประสบความสำเร็จแล้ว ยังมีผลทำให้สถานะของจีนในสายตาของชาติตะวันตกยิ่งตกต่ำลงอีก จนนำมาซึ่งการบีบบังคับขอเช่าดินแดนต่างๆ ของจีน จนชาวจีนหวั่นเกรงว่าดินแดนของตนจะถูกเชือดเฉือนจนหมดไป และเมื่อจะเข้าสู่คริสต์ศตวรรษที่ 20 จีนอยู่ในฐานะตกต่ำอย่างยิ่ง ซึ่งทำให้ชาวจีนที่มีการศึกษาเห็นควรว่าจีนต้องมีการปฏิรูปอย่างจริงจัง และมีความพยายามปฏิรูปที่ต่อมาเรียกว่า การปฏิรูปร้อยวัน

ความตกต่ำของจีนทั้งภายในประเทศและในการเมืองระหว่างประเทศทำให้ปัญญาชนร่วมกันเสนอแนวคิดปฏิรูปประเทศหรือการปฏิรูปร้อยวัน แต่กลุ่มอนุรักษ์นิยมขัดขวางจนไม่ประสบผลสำเร็จ ฝ่ายปฏิรูปถูกลงโทษและทำให้ฝ่ายอนุรักษ์นิยมควบคุมอำนาจได้เด็ดขาด แต่การสนับสนุนพวกนักมวยของฝ่ายอนุรักษ์นิยมในการต่อสู้กับชาติตะวันตกทำให้จีนต้องถูกคุกคามมากขึ้น ในที่สุดราชสำนักชิงต้องยอมรับการปฏิรูปประเทศ แต่กลุ่มที่มีแนวคิดปฏิวัติไม่ได้ให้ความสำคัญเพราะเห็นว่าทางเดียวที่จะรักษาประเทศจีนไว้ได้คือการโค่นล้มระบอบจักรพรรดิเท่านั้น จนนำมาสู่การปฏิวัติใน ค.ศ. 1911

หลังจากฝ่ายปฏิวัติพยายามก่อการมานับสิบครั้ง ในที่สุดก็ประสบความสำเร็จ คณะปฏิวัติได้สถาปนาสาธารณรัฐขึ้นมาและตั้งความหวังกับการปกครองรูปแบบใหม่ว่าจะทำให้จีนกลับสู่ความเข้มแข็ง และไม่ถูกเอาเปรียบจากต่างชาติเหมือนที่เป็นมาในปลายราชวงศ์ชิง แต่ด้วยความไม่พร้อมด้านการทหารทำให้ฝ่ายปฏิวัติต้องร่วมมือกับ หยวน ซื่อไข่ ผู้มีอำนาจทางทหาร และเป็นผู้มีความทะเยอทะยาน จนทำให้การปกครองแบบสาธารณรัฐไม่เป็นไปตามที่ ซุน ยัตเซน และพรรคพวกตั้งความหวังไว้

[1] Jonathan D. Spence. (2013). *op.cit.* pp. 217 – 218.

[2] *Ibid*. p. 218.

[3] *Ibid.* p. 220.

[4] Immanuel C.Y. Hsu. (1995). *op.cit*. p.369.

[5] Jack Gray. (2002). *op.cit.* p.133.

[6] Immanuel C.Y. Hsu. (1995). *op.cit*. pp. 471- 475 and Jack Gray. (2002). *op.cit.* pp. 134 – 135.

[7] Jack Gray. (2002). *op.cit.* p. 134 และ วุฒิชัย มูลศิลป์) .2521). *เล่มเดิม.* หน้า 44 – 45.

[8] Jack Gray. (2002). *op.cit.* pp.135 – 136. และธมาภรณ์ พูมพิจ) .2547 .(*การตอบสนองของจีนต่อการคุกคามของชาติมหาอำนาจ ระหว่าง ค.ศ.1895 – 1912* .หน้า 66 – 67.

[9] Jack Gray. (2002). *op.cit.* pp. 136-137.

[10] *Ibid.*

[11] Jonathan D. Spence. (2013). *op.cit*. p.223.

[12] เต๋อหลิง) .2557). *ประวัติศาสตร์ลับ หลังวังซูสีไทยเฮา.* แปลโดย ปานชีวา บุตราช.

[13] *Ibid*. p. 233

[14] Jonathan D. Spence. (2013). *op.cit.* p. 226.

[15] *Ibid.* p. 222.

[16] จอห์น เค แฟร์แบงค์ และคนอื่นๆ (2525). *เอเชียตะวันออกยุคใหม่* เล่ม 3. หน้า 771.

[17] *แหล่งเดิม.*

[18] *แหล่งเดิม.* หน้า 785.

[19] *แหล่งเดิม.* หน้า 786.

[20] ธมาภรณ์ พูมพิจ) .2547). *เล่มเดิม.* หน้า 87.

[21] จอห์น เค แฟร์แบงค์ และคนอื่นๆ .(2525). *เล่มเดิม.*หน้า 770.

[22] Hu Sheng. (1991). *op.cit.* p.338.

[23] เขียน ธีระวิทย์) .2517) .*เล่มเดิม.* หน้า 105-106.

[24] Jonathan D. Spence. (2013). *op.cit.* p.239.

[25] ธมาภรณ์ พูมพิจ) .2547). *เล่มเดิม.* หน้า 132.

[26] Hu Sheng. (1991). *op.cit.* p. 486.

ภาคที่ 3 เอเชียตะวันออกในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20

คริสต์ศตวรรษที่ 20 เป็นช่วงเวลาสำคัญของเอเชียตะวันออก เพราะเกิดเหตุการณ์สำคัญที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาการของเอเชียตะวันออกอย่างมาก ในภาคนี้จะเน้นอภิปรายประเด็นทางการเมืองที่ส่งผลกระทบต่อเอเชียตะวันออก

ในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 ระบอบจักรพรรดิที่ปกครองจีนมานานกว่า 2,000 ปี สิ้นสุดลง จีนเปลี่ยนเป็นระบอบสาธารณรัฐที่เต็มไปด้วยปัญหา และสุดท้ายปกครองระบอบคอมมิวนิสต์จนปัจจุบัน ขณะที่ญี่ปุ่นสมัยเมจิประสบความสำเร็จในการพัฒนาประเทศกลายเป็นมหาอำนาจที่มีฐานะเท่าเทียมกับชาติตะวันตกตั้งแต่ต้นศตวรรษ มีอาณานิคมของตนเองและเริ่มการปกครองอาณานิคมโดยเน้นการดูดกลืนทางวัฒนธรรมและการปราบปรามอย่างรุนแรง ในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 20 ญี่ปุ่นเริ่มขยายอำนาจด้วยกำลังจนนำมาซึ่งลัทธิทหารนิยมที่รุกรานดินแดนอื่นและนำประเทศเข้าสู่สงครามจนจักรวรรดิญี่ปุ่นสิ้นสุดลงด้วยความพ่ายแพ้ ญี่ปุ่นถูกต่างชาติปกครองเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์

ส่วนเกาหลีสิ้นสุดสถานะประเทศเอกราช ตกเป็นอาณานิคมของญี่ปุ่น ระบอบจักรพรรดิสิ้นสุดลง ตามด้วยสงครามที่แบ่งแยกเกาหลีออกเป็นเหนือ-ใต้ มาจนปัจจุบัน หลังสงครามเกาหลี เกาหลีใต้แม้จะเป็นสาธารณรัฐแต่อยู่ภายใต้การปกครองของเผด็จการทหารมาถึงต้นทศวรรษ 1990 ก่อนจะเปลี่ยนผ่านเป็นประชาธิปไตยโดยสมบูรณ์ ส่วนเกาหลีเหนืออยู่ภายใต้ระบอบคอมมิวนิสต์จนปัจจุบัน

ส่วนด้านพัฒนาการทางสังคม มีการเคลื่อนไหวทางความคิดที่เน้นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและความคิดประชาชนในหลายเหตุการณ์ และมีการเคลื่อนไหวด้านชาตินิยม การต่อสู้ทางความคิดระหว่างฝ่ายต่างๆ

ในภาคที่ 3 นี้จะทำให้เข้าใจสถานการณ์ทางการเมืองและสังคมของเอเชียตะวันออกในคริสต์ศตวรรษที่ 20 ทั้งประเด็นว่าเพราะเหตุใดการปกครองในยุคแรกของสาธารณรัฐจีนจึงไม่ประสบความสำเร็จดังอุดมการณ์ของฝ่ายปฏิวัติ การพยายามเปลี่ยนแปลงสังคมของนักคิดปัญญาชนต่างๆ เช่น การเคลื่อนไหวทางภูมิปัญญาของจีน การเคลื่อนไหวของนักชาตินิยมเกาหลี ญี่ปุ่น การปกครองอาณานิคมของญี่ปุ่น การเกิดแนวคิดสังคมนิยม คอมมิวนิสต์ สัจจนิยม เสรีนิยม ประชาธิปไตย และอื่นๆ เพื่อแสวงหาแนวทางปฏิรูปสังคม

บทที่ 8
สาธารณรัฐจีนยุคแรก
ความพยายามเพื่อสร้างสังคมใหม่

การเปลี่ยนแปลงจากระบอบจักรพรรดิเป็นระบอบสาธารณรัฐของจีน นำมาซึ่งความคาดหวังว่าจีนกำลังเข้าสู่ยุคใหม่และจะสามารถแก้ไขปัญหาความตกต่ำของบ้านเมืองได้ แต่ภายใต้ระบอบสาธารณรัฐ จีนกลับมีปัญหาการเมืองแบบเผด็จการ การแย่งอำนาจของขุนศึก ความขัดแย้งระหว่างฝ่ายสาธารณัฐกับพรรคคอมมิวนิสต์ ทำให้นับตั้งแต่เปลี่ยนแปลงการปกครองจีนมีแต่ความแตกแยก บ้านเมืองอ่อนแอมากขึ้น ถูกมหาอำนาจและญี่ปุ่นแทรกแซง ส่วนประชาชนยังมีชีวิตที่ยากลำบากเหมือนเดิม ในด้านการต่างประเทศ จีนถูกญี่ปุ่นขยายอิทธิพลเข้ามามากขึ้นในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1 และหลังสงครามโลกจีนรู้สึกว่าตนไม่ได้รับความเป็นธรรมในเวทีการเมืองโลกจากการประชุมสันติภาพใน ค .ศ.1919 ทำให้ปัญญาชนส่วนหนึ่งเห็นว่าระบอบประชาธิปไตยไม่อาจแก้ไขปัญหาได้ จึงรณรงค์ปฏิรูปสังคมเพื่อสร้างสรรค์ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมใหม่ และบางส่วนหันไปหาแนวคิดสังคมนิยม คอมมิวนิสต์

1. การสิ้นสุดระบอบจักรพรรดิและรัฐบาลสาธารณรัฐของหยวน ซื่อไข่

1.1 การสิ้นสุดระบอบจักรพรรดิ ค.ศ. 1912

เมื่อฝ่ายปฏิวัติประกาศตั้งรัฐบาลสาธารณรัฐขึ้นในวันที่ 1 มกราคม ค.ศ. 1912 เท่ากับว่าจีนมีรัฐบาล 2 คณะ คือ รัฐบาลสาธารณรัฐที่เมืองหนานจิง มี ดร.ซุน ยัตเซน เป็นประธานาธิบดี และรัฐบาลราชวงศ์ชิงที่เป่ยจิง มีหยวน ซื่อไข่เป็นนายกรัฐมนตรี ทั้ง 2 ฝ่ายตกลงเจรจากัน ฝ่ายสาธารณรัฐต้องการโค่นล้มราชวงศ์ชิงโดยหวังพึ่งหยวน ซื่อไข่ ซุน ยัตเซน จึงยื่นข้อเสนอต่อหยวน ซื่อไข่ 5 ข้อ คือ ให้หยวน ซื่อไข่ แจ้งต่อทูตหรือกงสุลต่างชาติถึงการสละราชสมบัติ หยวน ซื่อไข่ต้องประกาศอย่างเป็นทางการว่าจะสนับสนุนฝ่ายสาธารณรัฐ ซุน ยัตเซนจะลาออกเมื่อมีการประกาศสละราชย์ โดยรัฐบาลจะเลือกหยวน ซื่อไข่ เป็นประธานาธิบดี และหยวน ซื่อไข่ต้องสัญญาว่าจะยอมรับระบบรัฐธรรมนูญและตั้งรัฐสภา[1]

หยวน ซื่อไข่เจรจากับราชสำนักเพื่อให้จักรพรรดิผู้อี้สละราชสมบัติด้วยความสมัครใจ ขุนนางคัดค้าน แต่หยวน ซื่อไข่ ใช้กำลังทหารที่ตนบัญชาการเข้าข่มขู่ขุนนาง พระพันปีหลงอวี้ (Longyu) ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์เรียกประชุมสภาเชื้อพระวงศ์และมีมติว่าจักรพรรดิจะสละราชย์โดยจะมีประกาศในวันที่ 12 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1912 แต่แลกเปลี่ยนกับกฎหมายอภิสิทธิ์เชื้อพระวงศ์ เช่น ให้จักรพรรดิคงพระนามเดิมต่อไป รัฐบาลจีนจะให้การยกย่องตราบ

เท่าที่ต่างชาติจะยอมรับ จักรพรรดิได้รับค่าใช้จ่ายรายปี 4 ล้านตำลึงจีน หรือ 4 ล้านดอลลาร์สหรัฐฯ หากมีการเปลี่ยนแปลงเงินตราสกุลใหม่ โดยรัฐบาลใหม่รับผิดชอบ จักรพรรดิประทับอยู่ในพระราชวังหลวงได้ชั่วคราวจากนั้นต้องไปอยู่ที่พระราชวังฤดูร้อนและมีทหารรักษาพระองค์ รัฐบาลจะดูแลสุสานราชวงศ์ชิงและดำเนินการก่อสร้างสุสานจักรพรรดิกวางซวี่และพระนางฉือซีต่อ พร้อมทั้งจัดพิธีตามประเพณีโบราณโดยรัฐบาลสาธารณรัฐเป็นผู้รับผิดชอบ ข้าราชการในวังยังคงทำงานต่อไปได้แต่ต้องยกเลิกขันที ทหารรักษาวังต้องรวมเข้ากับกองทัพของประเทศ[2]

เมื่อจักรพรรดิผู่อี๋สละราชสมบัติ ซุน ยัตเซนจึงลาออกจากตำแหน่งประธานาธิบดีชั่วคราว และเสนอให้หยวน ซื่อไข่เข้าดำรงตำแหน่งแทน โดยมีเงื่อนไขว่า ต้องตั้งเมืองหนานจิงเป็นเมืองหลวง หยวน ซื่อไข่ต้องมารับตำแหน่งที่เมืองหนานจิง และรัฐบาลต้องปฏิบัติตามรัฐธรรมนูญที่ตราขึ้นโดยรัฐสภา ซึ่งประธานาธิบดีจะใช้อำนาจผ่านสภาและคณะรัฐมนตรี ซึ่งเท่ากับเป็นการควบคุมอำนาจประธานาธิบดีเพราะฝ่ายปฏิวัติก็ไม่ไว้ใจหยวน ซื่อไข่เต็มที่ หยวน ซื่อไข่ไม่อยากไปจากศูนย์อำนาจของตนที่เป่ยจิง จึงสร้างสถานการณ์ว่ามีการจลาจลประท้วงต่อต้านการย้ายเมืองหลวง และใช้เป็นข้ออ้างไม่ไปหนานจิง[3] รัฐสภาจึงยินยอมให้หยวน ซื่อไข่ประกอบพิธีรับตำแหน่งประธานาธิบดีที่เป่ยจิงในวันที่ 16 มีนาคม ค.ศ. 1912 และในวันที่ 5 เมษายน ค.ศ.1912 รัฐสภาลงมติให้กรุงเป่ยจิงเป็นเมืองหลวงของสาธารณรัฐ จากนั้นมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญ ซึ่งกำหนดว่าอำนาจที่ถูกต้องตามกฎหมายอยู่ภายใต้ตัวแทนของสภามณฑล จนกว่าจะมีรัฐสภาใหม่หลังการเลือกตั้งทั่วไป ประธานาธิบดีเป็นประมุขสูงสุด มีสิทธิแต่งตั้งคณะรัฐมนตรีซึ่งขึ้นต่อประธานาธิบดี ไม่ต้องขึ้นต่อสภา รัฐธรรมนูญนี้เป็นการประนีประนอมระหว่างหยวน ซื่อไข่ กับฝ่ายปฏิวัติ[4]

ฝ่ายปฏิวัติประนีประนอมกับหยวน ซื่อไข่ เพราะนักปฏิวัติส่วนใหญ่เห็นว่าการปฏิวัติสำเร็จลงแล้ว โดยราชวงศ์ชิงถูกโค่นล้มและตั้งสาธารณรัฐสำเร็จแล้ว รวมทั้งต้องการให้เกิดความสงบสุขในประเทศ แต่ซุน ยัตเซน เห็นว่าการปฏิวัติยังไม่สิ้นสุดเพราะมหาอำนาจตะวันตกและญี่ปุ่นยังมีอิทธิพลในจีน การจัดระเบียบทางการเมืองเพื่อสร้างประชาธิปไตยและการปรับปรุงความเป็นอยู่ของประชาชนตามหลักไตรราษฎร์ยังไม่เกิดขึ้น แต่สมาชิกส่วนใหญ่เห็นว่าการปฏิวัติเรียบร้อยแล้วและการรอมชอมกับหยวน ซื่อไข่ จะทำให้เกิดสันติภาพโดยเร็ว อีกทั้งสมาชิกส่วนใหญ่เห็นว่าแนวคิดของซุน ยัตเซนเป็นเพียงอุดมคติที่ไม่อาจใช้ได้ในชีวิตจริง ซุน ยัตเซนไม่สามารถคัดค้านเสียงส่วนใหญ่ได้ [5]

นอกจากนี้ฝ่ายปฏิวัติยังมีจุดอ่อนสำคัญ 2 ประการ คือ ขาดทักษะในการจัดองค์กรทางการเมืองที่เข้มแข็ง และขาดกำลังทหารสมัยใหม่ ดังนั้นเพื่อให้การปฏิวัติประสบความสำเร็จโดยสมบูรณ์ ซุน ยัตเซนจึงสละตำแหน่งประธานาธิบดีชั่วคราวให้กับผู้มีกำลังทหารเข้มแข็ง คือ หยวน ซื่อไข่

1.2 รัฐบาลสาธารณรัฐของหยวน ชื่อไข่ (ค.ศ. 1912 –1916)

ความขัดแย้งทางการเมืองครั้งแรกของสมัยสาธารณรัฐเกิดขึ้นเมื่อประธานาธิบดี หยวน ชื่อไข่ แต่งตั้งคณะรัฐมนตรีที่มาจากคนสนิทของตน ส่วนสมาชิกถงเหมิงฮุยได้เป็นรัฐมนตรีกระทรวงเล็กๆ หยวน ชื่อไข่ พยายามคุมอำนาจไว้คนเดียว เช่น ไม่ให้งบประมาณแก่กองทัพปฏิวัติจำนวนห้าแสนคนภายใต้การดูแลของหวง ซิง ทำให้ต้องสลายกำลังไป ส่วนนายกรัฐมนตรีถัง เซ่าอี้ (Tang Shaoyi) ก็ประสบปัญหาในการทำงานหลายประการ เพราะถัง เซ่าอี้ เคยไปศึกษาที่สหรัฐอเมริกาจึงมีความเข้าใจระบบรัฐสภาดีและพยายามพิสูจน์ว่าเขาไม่ใช่หุ่นเชิดของหยวน ชื่อไข่ ทำให้การทำงานไม่ราบรื่น ในที่สุดถัง เซ่าอี้ลาออก หยวน ชื่อไข่จึงแต่งตั้งคนของตน คือ จาง ปิงจุน (Zhang Bingjun) ขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรี ทำให้อำนาจของหยวน ชื่อไข่ มั่นคงและเบ็ดเสร็จ

รัฐธรรมนูญที่บังคับใช้กำหนดให้มีการเลือกตั้งทั่วไปภายใน 6 เดือน หลังจากจัดตั้งรัฐบาล ดังนั้นในเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1912 รัฐบาลจึงประกาศกฎหมายเลือกตั้ง ซึ่งรัฐธรรมนูญกำหนดสมาชิกสภาไว้ 2 ประเภท คือ วุฒิสภา กับ สภาผู้แทนราษฎร แต่สตรียังไม่มีสิทธิออกเสียงเลือกตั้ง เพื่อเตรียมตัวสำหรับการเลือกตั้งที่จะมีขึ้น ซุน ยัตเซนกับผู้นำกลุ่มปฏิวัติ เช่น หวง ซิง (Huang Xing ค.ศ. 1874–1916) และ ซ่ง เจียวเหริน (Song Jiaoren ค.ศ. 1882–1913) ตั้งพรรคการเมืองขึ้น ชื่อ **พรรคกว๋อหมินตั่ง** (Guomindang) หรือพรรคชาตินิยม (The Nationalist Party) เมื่อวันที่ 25 สิงหาคม ค.ศ.1912 มีซุน ยัตเซนเป็นหัวหน้าพรรค หวง ซิงเป็นรองหัวหน้าพรรค ซ่ง เจียวเหริน วัยเพียง 30 ปี ผู้นำอันดับสามของพรรคเป็นแกนนำในการหาเสียงและได้รับการสนับสนุนจากพวกปัญญาชนและพ่อค้า ส่วนซุน ยัตเซน ไม่ได้ยุ่งเกี่ยวกับการเมืองแต่ไปดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการรถไฟจีน เพราะซุน ยัตเซนเห็นว่าการมีทางรถไฟอย่างทั่วถึงทั่วประเทศจะช่วยพัฒนาเศรษฐกิจของชาติ และสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในชาติได้

ระหว่างการหาเสียงเลือกตั้ง ซ่ง เจียวเหริน ประกาศนโยบายของพรรคกว๋อหมินตั่ง ระบุว่า คณะรัฐมนตรีต้องมีความรับผิดชอบต่อสภา มีระบบพรรคการเมือง มีฝ่ายรัฐบาลและฝ่ายค้าน รัฐสภาเป็นผู้ใช้อำนาจนิติบัญญัติ ต้องมีการตรวจสอบและยับยั้งการใช้อำนาจที่เกินขอบเขตของประธานาธิบดี ทำให้หยวน ชื่อไข่ ไม่พอใจ ประกอบกับชัยชนะของพรรคกว๋อหมินตั่งที่จะสั่นคลอนอำนาจของตน หยวน ชื่อไข่ จึงพยายามติดสินบนซ่ง เจียวเหริน แต่ไม่สำเร็จ ผลการเลือกตั้งในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1912 พรรคกว๋อหมินตั่งได้รับเลือกตั้งเข้ามามากทั้ง 2 สภา คือ 269 จาก 596 ที่นั่งในสภาผู้แทนราษฎร และ 123 จาก 274 ที่นั่งในวุฒิสภา ซึ่งจะมีสิทธิเลือกนายกรัฐมนตรี พร้อมกับจัดตั้งรัฐบาลและเลือกประธานาธิบดีได้

ในวันที่ 20 มีนาคม ค.ศ. 1913 ซ่ง เจียวเหริน ถูกลอบสังหาร ผลการสอบสวนพัวพันถึงนายกรัฐมนตรีจาง ปิงจุนและประธานาธิบดีหยวน ชื่อไข่ ซึ่งขณะนั้นกำลังขอกู้เงินจาก

ต่างประเทศตามแผนการพัฒนาประเทศ พรรคกว๋อหมินตั่งจึงประท้วงและคัดค้านการกู้เงินครั้งนี้ หยวน ซื่อไข่ จึงกู้เงินโดยไม่ผ่านสภาและให้สิทธิผูกขาดการเก็บภาษีเกลือและภาษีอื่นๆ แก่ต่างชาติเพื่อประกันการกู้เงิน[6] ปัญหาเงินกู้ทำให้เกิดการจลาจลขึ้นใน ค.ศ. 1913 บริเวณมณฑลทางใต้ ซุน ยัตเซนส่งโทรเลขขอให้หยวน ซื่อไข่ลาออก แต่หยวน ซื่อไข่ กลับปลดซุน ยัตเซนออกจากตำแหน่งผู้อำนวยการรถไฟ ทำให้พรรคกว๋อหมินตั่งไม่พอใจ ประกาศยึดเมืองหนานจิงเป็นเมืองหลวงและยกกำลังไปต่อต้านหยวน ซื่อไข่ ผู้ว่าการทหารในมณฑลหลายแห่งที่เป็นฝ่ายกว๋อหมินตั่งถูกปลด มณฑลหลายแห่ง เช่น เจียงซี อานฮุย กว่างตง ฝูเจี้ยน หูหนาน และซื่อชวน จึงประกาศอิสระจากรัฐบาลกลาง เรียกกันว่า การปฏิวัติครั้งที่สอง แต่ถูกกองทัพเป่ยหยางที่ขึ้นกับหยวน ซื่อไข่ปราบได้

ความพ่ายแพ้ครั้งนี้เป็นเพราะสมาชิกพรรคกว๋อหมินตั่งแตกแยกกัน และสู้กำลังทหารของหยวน ซื่อไข่ไม่ได้ ประกอบกับทูตต่างชาตินิยมหยวน ซื่อไข่ เพราะในครั้งที่เกิดการลุกฮือของพวกนักมวย หยวน ซื่อไข่ได้ปราบพวกนักมวยอย่างเด็ดขาด ทูตอังกฤษจึงช่วยให้หยวน ซื่อไข่ได้กู้เงินและส่งอาวุธให้ พร้อมกับสั่งห้าม ซุน ยัตเซน และหวง ซิง เข้าฮ่องกง นอกจากนี้ประชาชนไม่ต้องการให้มีการต่อสู้และไม่เข้าใจว่าเมื่อมีการปฏิวัติตั้งสาธารณรัฐขึ้นแล้วเหตุใดจึงยังไม่มีความสงบ[7] ฝ่ายปฏิวัติจึงถูกปราบปราม ซุน ยัตเซนลี้ภัยไปญี่ปุ่น เหตุการณ์นี้ทำให้หยวน ซื่อไข่คุมอำนาจมากขึ้น โดยตั้งขุนศึกของตนไปเป็นผู้ว่าการมณฑลต่างๆ

วันที่ 10 ตุลาคม ค.ศ.1913 รัฐสภาเลือกหยวน ซื่อไข่ขึ้นเป็นประธานาธิบดี ในเดือนพฤศจิกายนหยวน ซื่อไข่ สั่งยุบพรรคกว๋อหมินตั่ง ตามด้วยยุบสภาในเดือนมกราคมปีต่อมา และตั้งคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ เรียกว่า รัฐธรรมนูญหยวน ซื่อไข่ ประกาศใช้เมื่อวันที่ 1 พฤษภาคม ค.ศ. 1914 ระบุว่าประธานาธิบดีดำรงตำแหน่ง 10 ปี ถ้ารัฐสภาเห็นชอบสามารถดำรงตำแหน่งต่อไปโดยไม่หมดวาระ ประธานาธิบดีแต่งตั้งทายาทได้ และรัฐสภาขึ้นตรงต่อประธานาธิบดี เท่ากับว่าเป็นเผด็จการ การปกครองแบบประชาธิปไตยไม่เป็นไปตามที่หวังไว้ ต่อมาหยวน ซื่อไข่วางแผนขึ้นเป็นจักรพรรดิ โดยได้รับการสนับสนุนจากกลุ่มเชื้อพระวงศ์แมนจู ในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ.1915 สภาผู้แทนราษฎรลงคะแนนเสียง 1,993 เสียง ให้หยวน ซื่อไข่ขึ้นเป็นจักรพรรดิ[8] หยวน ซื่อไข่ประกอบพิธีรับตำแหน่งในวันที่ 1 มกราคม ค.ศ. 1916 การกระทำของหยวน ซื่อไข่ ทำให้พันธมิตรที่ใกล้ชิดของเขาจำนวนมากไม่พอใจและแยกตัวออกมา การประท้วงต่อต้านหยวน ซื่อไข่เกิดตามมณฑลต่างๆ นอกจากนี้แผนการของหยวน ซื่อไข่ยังต้องพบอุปสรรคจากปัญหาเรื่องข้อเรียกร้อง 21 ประการ (21 demands) ที่ญี่ปุ่นยื่นข้อเสนอแก่จีน ทำให้ประชาชนจีนต่อต้านเขามากยิ่งขึ้น

2. จีนในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1 และการขยายอำนาจของญี่ปุ่นในจีน

เมื่อสงครามเกิดขึ้นในยุโรปใน ค.ศ. 1914-1918 (สงครามโลกครั้งที่ 1) จีนอยู่ในสมัยของประธานาธิบดีหยวน ซื่อไข่ และในยุคขุนศึก (ค.ศ. 1916-1928) มหาอำนาจในสงครามแบ่งออกเป็นฝ่ายหลักๆ คือ ฝ่ายสัมพันธมิตรนำโดยอังกฤษ ฝรั่งเศส รัสเซีย กับฝ่ายมหาอำนาจกลาง นำโดยเยอรมนี ออสเตรีย-ฮังการี อิตาลี

เมื่อเริ่มสงคราม จีนประกาศเป็นกลาง แต่จีนต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับสงครามอย่างเลี่ยงไม่ได้ โดยมีสาเหตุหลายประการ ได้แก่ ความต้องการขยายอำนาจของญี่ปุ่นในจีน เพราะเขตเช่าของเยอรมนีในจีน คือ มณฑลซานตง แหลมเหลียวตงเป็นที่ต้องการของญี่ปุ่นมาตั้งแต่สงครามจีน-ญี่ปุ่นครั้งที่ 1 แต่ญี่ปุ่นถูกสามมหาอำนาจบีบให้คืนแก่จีน การมีสนธิสัญญาพันธมิตรอังกฤษ – ญี่ปุ่น ค.ศ. 1902 ทำให้อังกฤษขอให้ญี่ปุ่นช่วยปราบเยอรมนีในน่านน้ำจีน ญี่ปุ่นจึงฉวยโอกาสขยายอำนาจในจีน ในวันที่15 สิงหาคม ค.ศ. 1914 ญี่ปุ่นประกาศให้เยอรมนีถอนออกจากน่านน้ำจีน ให้ส่งมอบเขตเช่าของเยอรมนีในซานตงให้ญี่ปุ่น โดยญี่ปุ่นอ้างว่าจะส่งคืนจีน จากนั้นในวันที่23 สิงหาคม ค.ศ.1914 ญี่ปุ่นประกาศสงครามกับเยอรมนี รบกับเยอรมนีในแหลมเหลียวตงในจีน ยึดเมืองท่าเกียวเจาของเยอรมนีได้ ซึ่งในญี่ปุ่นมีเสียงสนับสนุนให้โอนสิทธิของเยอรมนีในจีนให้แก่ญี่ปุ่นทันที

จีนตอบโต้ญี่ปุ่นโดยประกาศยกเลิกเขตทหารในมณฑลซานตง ขอให้กองทหารต่างชาติทั้งหมดถอนออกไปจากดินแดนจีน หยวนซื่อไข่ประกาศย้ำความเป็นกลางของจีน แต่ญี่ปุ่นประท้วงจีนว่าทำโดยพลการ ไม่เหมาะสม และแสดงถึงความไม่ไว้ใจญี่ปุ่น จากนั้นในเดือนมกราคม ค.ศ. 1915 ญี่ปุ่นยื่นข้อเรียกร้อง 21 ประการ (21 demands) ต่อจีน ระหว่างเดือนกุมภาพันธ์- เมษายน ค.ศ.1915 รัฐบาลจีน-ญี่ปุ่นเจรจาต่อรองข้อเรียกร้อง 21 ประการ ระหว่างนั้นในกลางเดือนกุมภาพันธ์ ญี่ปุ่นส่งทหารไปมณฑลซานตงและเขตแมนจูเรีย ยืนยันไม่ถอนออกจนกว่าญี่ปุ่นจะได้ผลการเจรจาที่พอใจ

ข้อเรียกร้อง 21 ประการ เป็นข้อเรียกร้องที่ญี่ปุ่นเสนอต่อจีนอย่างลับๆ ใน ค.ศ. 1915 ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1 สาเหตุเกิดจากการที่เมื่อสงครามเกิดขึ้น อังกฤษซึ่งทำสนธิสัญญาเป็นพันธมิตรญี่ปุ่นตั้งแต่ ค.ศ. 1902 ตกลงว่าจะให้ญี่ปุ่นรับผิดชอบความมั่นคงของน่านน้ำแถบตะวันออก เพราะอังกฤษ ฝรั่งเศส ติดพันสงครามกับเยอรมนีในยุโรป ขณะที่ญี่ปุ่นต้องการประกันความมั่นคงของญี่ปุ่นในจีน และต้องการขยายอำนาจของญี่ปุ่นเข้าสู่จีนในช่วงที่ชาติตะวันตกติดพันสงครามในยุโรป ญี่ปุ่นจึงวางแผนขยายอำนาจในจีนโดยยื่นข้อเรียกร้องต่อจีน 21 ประการ มี 5 หมวดหลัก คือ[9]

หมวด 1 เขตเช่า ญี่ปุ่นให้จีนโอนสิทธิเขตเช่าของเยอรมนีในมณฑลซานตงให้ญี่ปุ่น และขอขยายสิทธิทางเศรษฐกิจสำหรับพลเมืองญี่ปุ่นในแมนจูเรียและมองโกเลียใน โดยให้

ญี่ปุ่นมีสิทธิถือครองที่ดินสำหรับการค้า อุตสาหกรรม และการเกษตร ทั้งนี้เพื่อสร้างความเข้มแข็งของญี่ปุ่นในแมนจูเรียและในแหลมซานตง

หมวด 2 อุตสาหกรรม ญี่ปุ่นเสนอให้จัดตั้งบริษัทร่วมจีน–ญี่ปุ่น คือ บริษัทฮั่นเย่ผิง (Han-Ye-Ping) ผูกขาดการทำเหมืองแร่ถ่านหินและอุตสาหกรรมเหล็กกล้าบางแห่งในลุ่มแม่น้ำฉางเจียง โดยญี่ปุ่นให้บริษัทกู้เงินและให้จ่ายหนี้คืนในเวลา 40 ปี เป็นสินแร่เหล็ก

หมวด 3 ดินแดน ญี่ปุ่นบังคับไม่ให้จีนให้ชาติอื่นเช่าหรือโอนท่าเรือใดๆ ที่อยู่ชายฝั่งทะเลจีนให้แก่มหาอำนาจอื่น ทั้งนี้ญี่ปุ่นต้องการกันไม่ให้เยอรมนีเข้ามามีอำนาจ

หมวด 4 กิจการภายใน ญี่ปุ่นให้จีนจ้างชาวญี่ปุ่นเป็นที่ปรึกษาทางเศรษฐกิจและตำรวจ และให้ญี่ปุ่นได้สัมปทานก่อสร้างทางรถไฟทางภาคใต้ของจีน

หมวด 5 สิทธิพิเศษ ญี่ปุ่นขอให้จีนขยายสิทธิพิเศษทางการค้าของญี่ปุ่นในมณฑลฝูเจี้ยน จีนต้องไม่จ้างชาวต่างชาติอื่นๆ ทำงานในอุตสาหกรรมพื้นฐานในมณฑลฝูเจี้ยน ทั้งนี้เพื่อให้ฝูเจี้ยนเป็นเขตอิทธิพลของญี่ปุ่น

หยวน ซื่อไข่ เผยแพร่เรื่องนี้ให้หนังสือพิมพ์รู้และประกาศว่าต้องยอมเซ็น 4 หมวด แต่ไม่ตกลงเรื่องที่ต้องจ้างชาวญี่ปุ่นเป็นที่ปรึกษา เพราะจะทำให้ญี่ปุ่นเข้ามาครอบงำจีน

ข้อเรียกร้อง 21 ประการทำให้เกิดเหตุวุ่นวายขึ้นในจีน เกิดกระแสต่อต้านญี่ปุ่นและสินค้าญี่ปุ่น พวกที่ไม่เห็นด้วยกับการเซ็นสัญญาและไม่พอใจหยวน ซื่อไข่ โจมตีว่าหยวน ซื่อไข่ยอมญี่ปุ่นเพื่อจะได้กู้เงินจากญี่ปุ่น และเพื่อให้ญี่ปุ่นสนับสนุนการครองราชย์ของตน[10] กลุ่มต่อต้านจึงเรียกร้องให้หยวน ซื่อไข่นำระบบรัฐสภากลับมาใช้ ส่วนมณฑลต่างๆ ในภาคกลางและภาคใต้ 8 แห่ง ตั้งตัวเป็นอิสระ ฝ่ายต่อต้านจัดตั้งรัฐบาลที่เมืองกว่างโจว ความวุ่นวายนี้ทำให้หยวน ซื่อไข่ยอมลาออก และต่อมาเสียชีวิตด้วยโรคประจำตัวในวันที่ 6 มิถุนายน ค.ศ.1916 จากนั้นการเมืองจีนก็เข้าสู่ยุคที่เรียกว่า ยุคขุนศึก

สำหรับปฏิกิริยาของมหาอำนาจตะวันตกนั้น สหรัฐอเมริกาประท้วงข้อเรียกร้องของญี่ปุ่น มหาอำนาจอื่นๆ รวมทั้งที่เป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่นอย่างอังกฤษก็ต่อต้านข้อเรียกร้องของญี่ปุ่นเช่นกัน แต่ไม่มากนัก เพราะประเทศในยุโรปกำลังติดพันสงครามที่ยุโรปเป็นสมรภูมิรบ ซึ่งถือเป็นการฉวยโอกาสที่ฉลาดของญี่ปุ่นในการขยายอำนาจเข้ามาในจีน

ใน ค.ศ.1917 เทราอุชิ มะซะตะเกะ (Terauchi Masakatae ค.ศ.1852-19191) อดีตข้าหลวงใหญ่ประจำเกาหลี ขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรีญี่ปุ่น มีนโยบายยุติการรุกรานจีน หันมาสร้างความเป็นมิตรในฐานะคนผิวเหลืองด้วยกัน เพื่อให้จีนประทับใจและเป็นพันธมิตรญี่ปุ่นเมื่อมีการต่อสู้ระหว่างเชื้อชาติ และหวังจะชักจูงจีนให้เข้าร่วมสงครามต่อต้านเยอรมนี ฝ่ายสัมพันธมิตรสนับสนุนญี่ปุ่นในการชักจูงจีน จึงสนับสนุนญี่ปุ่นกรณีซานตง แต่สหรัฐอเมริกายืนยันนโยบายเปิดประตูจีน-ความเท่าเทียมทางการค้า อุตสาหกรรมในจีน

ในตอนนี้รัฐบาลญี่ปุ่นจึงสร้างความสัมพันธ์อย่างลับๆ กับนายกรัฐมนตรี ตวน ฉีหรุ่ย (Duan Qirui ค.ศ.1865-1936) ที่นิยมญี่ปุ่น เสนอให้จีนยืมเงินเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจ แลกกับ

การเข้าสู่สงครามของจีน ผลคือ ในวันที่ 14 สิงหาคม ค.ศ.1917 จีนประกาศสงครามต่อเยอรมนี ญี่ปุ่นจึงให้จีนกู้ยืมเงินกว่า 145 ล้านเยน เพื่อพัฒนาระบบโทรเลข เหมืองแร่ ป่าไม้ เส้นทางรถไฟ พร้อมกับข้อตกลงต่างๆ ที่ให้สัมปทานพิเศษแก่ญี่ปุ่น

ในเดือนตุลาคม ค.ศ.1917 เกิดการปฏิวัติรัสเซีย (Russian Revolution) หรือ การปฏิวัติบอลเชวิค (Bolshevik Revolution) หรือ การปฏิวัติเดือนตุลาคม (October Revolution) โดยพรรคคอมมิวนิสต์บอลเชวิก นำโดยวลาดีมีร์ เลนิน (Vladimir Lenin) ก่อการโค่นล้มราชวงศ์โรมานอฟ (Romanov) ทำให้ฝ่ายพันธมิตรกังวลต่อความปลอดภัยของยุทธปัจจัยที่เมืองวลาดิวอสต๊อก ญี่ปุ่นต้องการส่งทหารไปไซบีเรียเพื่อต่อต้านพวกบอลเชวิก ดังนั้นใน ค.ศ. 1918 ญี่ปุ่นจึงบีบให้จีนทำข้อตกลงร่วมมือในการส่งทหารไปไซบีเรีย การเพิ่มที่ปรึกษาทางทหารชาวญี่ปุ่นในกองทัพจีน ข้อตกลงนี้ทำให้ญี่ปุ่นเคลื่อนย้ายทหารในดินแดนจีนได้ตามกฎหมาย หลังสงครามโลกสิ้นสุดลงมีการประชุมสันติภาพที่ปารีสใน ค.ศ.1919 ในเวลานั้นมีกองทัพญี่ปุ่นอยู่ในเมืองวลาดิวอสต๊อก เมืองฮาร์บิน (ในแมนจูเรีย) เมืองชาตาและเมืองไบคาล (ในไซบีเรีย) ซึ่งมีส่วนทำให้ฝ่ายพันธมิตรยอมรับข้อเรียกร้องของญี่ปุ่นเรื่องมณฑลซานตงในการประชุมที่ปารีส ดังจะกล่าวถึงต่อไป

3. บทวิเคราะห์ การปฏิวัติจีนสำเร็จหรือไม่?

จากสถานการณ์ในสมัยรัฐบาลหยวน ซื่อไข่ จะเห็นได้ว่า แม้ฝ่ายปฏิวัติล้มล้างราชวงศ์ชิงและเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นสาธารณรัฐได้แล้ว แต่การเมืองจีนไม่มั่นคงและไม่เป็นไปตามอุดมการณ์ของซุน ยัตเซน ดังนั้น หากจะวิเคราะห์ว่าการปฏิวัติ ค.ศ. 1911 ประสบความสำเร็จหรือไม่ จึงควรพิจารณาจากจุดมุ่งหมายของการปฏิวัติ คือ หลักไตรราษฎร์

จุดมุ่งหมายแรกของหลักไตรราษฎร์ คือ ชาตินิยม การปฏิวัติสามารถโค่นล้มพวกแมนจูได้ แต่จักรวรรดินิยมตะวันตกและญี่ปุ่นยังมีอิทธิพลอยู่และแทรกแซงการเมืองจีนอยู่ตลอดเวลา เห็นได้จากการสนับสนุนหยวน ซื่อไข่ ส่วนญี่ปุ่นฉวยโอกาสในช่วงที่ชาติตะวันตกติดพันสงคราม ขยายอำนาจเข้ามาในจีนมากขึ้น

จุดมุ่งหมายประการที่สอง คือ ให้มีการปกครองในระบอบประชาธิปไตย การปฏิวัติสามารถจัดตั้งสาธารณรัฐที่เป็นประชาธิปไตยได้ แต่ระบอบสาธารณรัฐล้มเหลว เพราะถูกแทนที่ด้วยระบบที่หยวน ซื่อไข่ มีอำนาจเพียงคนเดียว และขุนศึกมีอำนาจขึ้นมา จนนำไปสู่ความแตกแยกในยุคขุนศึก

จุดมุ่งหมายประการที่สาม คือ สังคมนิยม ที่เน้นการจัดสรรที่ดินให้ประชาชนอย่างเท่าเทียมกัน ถือว่ายังไม่เป็นรูปธรรม เพราะมีอุปสรรคจากสถานการณ์การเมือง

การปฏิวัติ ค.ศ. 1911 ที่ยังไม่ประสบความสำเร็จ อาจสรุปได้ว่ามาจากหลายปัจจัย ได้แก่ การปฏิวัติถูกคัดค้านและต่อต้านจากพวกอนุรักษ์นิยม นักปฏิวัติ-นักการเมืองไม่

สามารถหาเสียงสนับสนุนจากประชาชนได้เต็มที่ นักการเมืองที่เข้ามามีอำนาจแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัว ที่สำคัญคือประชาชนจีนส่วนใหญ่ คือ ชาวนา ไม่เข้าใจอุดมการณ์ปฏิวัติ แนวคิดสาธารณรัฐและประชาธิปไตยอย่างแท้จริง ผู้ที่เกี่ยวข้อง เช่น ฝ่ายปฏิวัติหรือต่อมาคือพรรคกว๋อหมินตั๋งไม่สามารถสื่อสารกับประชาชนจีนส่วนใหญ่ที่อยู่ตามหัวเมืองและในชนบทให้เข้าใจได้ ส่วนหนึ่งเป็นเพราะชาวจีนมีจำนวนมาก การสื่อสารให้ทั่วถึงเป็นไปได้ยากหากไม่มีสื่อหรือเครื่องมือใดๆ ต่างจากญี่ปุ่นสมัยเมจิที่ใช้การศึกษาภาคบังคับของรัฐบาลเป็นเครื่องมือ ประชาชนในจีนเวลานั้นส่วนใหญ่มีการศึกษาน้อยจึงไม่เข้าใจอุดมการณ์ประชาธิปไตยหรือรูปแบบของสาธารณรัฐอย่างแท้จริง ชาวจีนในชนบทมีจำนวนมากฝ่ายปฏิวัติเข้าไม่ถึงทุกพื้นที่ และฝ่ายปฏิวัติเคลื่อนไหวอยู่ในเขตเมืองเป็นส่วนใหญ่ และชาวจีนระแวงว่าการปฏิวัติหรือความแตกแยกอาจทำให้ต่างชาติเข้าแทรกแซง จึงต้องการให้บ้านเมืองสงบสุข คนจำนวนมากจึงไม่เข้าใจว่าเมื่อโค่นล้มราชวงศ์ชิงได้แล้ว เปลี่ยนแปลงการปกครองแล้ว แต่เพราะเหตุใดบ้านเมืองจึงแตกแยกวุ่นวายไม่สิ้นสุด ประกอบกับมหาอำนาจตะวันตกและญี่ปุ่นให้การสนับสนุนหยวนซื่อไข่เพื่อรักษาผลประโยชน์ของตนในจีน ทำให้ฝ่ายปฏิวัติไม่ได้รับการสนับสนุนจากต่างชาติ

4. จีนในยุคขุนศึก (The Warlord Era ค.ศ. 1916 – 1928)

ยุคขุนศึกครอบคลุมช่วงเวลาตั้งแต่เมื่อ หยวน ซื่อไข่ถึงแก่อสัญกรรมใน ค.ศ. 1916 จนถึงเมื่อเจียง ไคเช็ก (Chaing Kai-shek) หรือ เจียง เจียสือ (Jiang Jiashi ค.ศ.1887-1975) ยกทัพขึ้นเหนือปราบขุนศึกและรวมจีนเป็นหนึ่งเดียวกันอีกครั้งเมื่อ ค.ศ.1928 จีนในยุคขุนศึกเป็นช่วงเวลาแห่งความแตกแยก มณฑลต่างๆ เป็นอิสระจากอำนาจของรัฐบาลกลาง ผู้ปกครองมณฑลโดยเฉพาะที่เป็นฝ่ายทหารพยายามรักษาและเพิ่มอำนาจของตนจนเกิดการต่อสู้แย่งชิงอำนาจกันทั่วไป

4.1 สาเหตุและลักษณะการขยายอำนาจของขุนศึก

การเกิดขึ้นของยุคขุนศึกเป็นผลสืบเนื่องมาจากสภาพการปกครองที่รัฐบาลกลางตั้งแต่สมัยราชวงศ์ชิงอ่อนแอ ตั้งแต่สมัยเกิดกบฏไท่ผิง ราชสำนักส่งขุนนางออกสู่ท้องถิ่นเพื่อปราบกบฏ ทำให้ขุนนางท้องถิ่นมีอำนาจมากขึ้นในการบริหารและจัดเก็บภาษี สภาพเช่นนี้ดำเนินมาอย่างต่อเนื่อง และในช่วงก่อนการสิ้นสุดราชวงศ์ชิง ราชสำนักประสบปัญหาการเงิน ทำให้มณฑลต่างๆ ต้องบริหารจัดการทรัพยากรในท้องถิ่นและภาษีเองเพื่อนำเงินมาใช้ดูแลกองทัพของตน มณฑลต่างๆ มีการปกครองโดยทหารเป็นหลัก ประกอบกับเมื่อหยวน ซื่อไข่ขึ้นปกครองประเทศได้ตั้งนายทหารคนสนิทไปเป็นข้าหลวงในส่วนภูมิภาค หยวน ซื่อไข่มีส่วนในการสร้างกองทัพเป่ยหยางซึ่งเป็นกองทัพสมัยใหม่ของราชวงศ์ชิง จึงมีนายทหารสนับสนุนมาก ซึ่งหยวน ซื่อไข่ได้กระจายอำนาจไปยังขุนศึกภายใต้บังคับบัญชา และตั้งแต่ ค.ศ. 1913 เป็น

ต้นมา กองทัพสมัยใหม่เพิ่มจำนวนขึ้นและกระจายเป็นกองทัพส่วนภูมิภาค ขุนศึกจึงมีบทบาทมากขึ้น เมื่อหยวน ซื่อไข่ถึงแก่อสัญกรรม ผู้นำคนอื่นไม่มีบารมีพอที่จะควบคุมอำนาจนายทหารเหล่านั้นได้ ทำให้ขุนศึกมีอำนาจปกครองมณฑลของตน

ความไร้ประสิทธิภาพของรัฐบาลสาธารณรัฐ และความสูญสลายของประเพณีการควบคุมสังคมแบบเดิม ทำให้การใช้ “คำสั่ง” ในการปกครองเข้าแทนที่การปกครองที่ยึดระบบกฎหมาย “ขุนศึก” หรือ ตู๋จุ้น (dujun) ในฐานะผู้ปกครองฝ่ายทหารเข้าควบคุมการปกครองในมณฑลแทนที่ฝ่ายพลเรือน เพื่อจะได้นำเงินภาษีมาใช้สร้างความมั่นคงทางการเมืองการทหาร สภาพการณ์เช่นนี้ทำให้ความผูกพัน ความจงรักภักดีของประชาชนมาอยู่ที่ผู้ปกครองฝ่ายทหาร แทนที่จะเป็นรัฐบาลกลางซึ่งอยู่ห่างไกลออกไป สภาพเช่นนี้จึงคล้ายกับว่าขุนศึกเป็นเสมือนผู้ครองรัฐในระบบฟิวดัล[11] ซึ่งไม่เป็นผลดีต่อระบอบสาธารณรัฐ เพราะขุนศึกแต่ละแห่งต่างแข่งกันสะสมอำนาจ แย่งกันเป็นใหญ่ทางการเมือง และแบ่งกันเป็นกลุ่มต่างๆ แต่ขุนศึกไม่มีพรรคการเมืองและไม่มีความสามารถในการจัดตั้งรัฐบาล ขณะที่พรรคการเมืองที่มีอยู่มีความแตกแยก ทำให้ไม่มีฝ่ายใดสามารถนำความเข้มแข็งทางทหารมาผสมผสานเข้ากับองค์กรใหม่ทางการเมืองได้ ในช่วงการแย่งชิงความเป็นใหญ่กันของขุนศึกนั้น การปกครองของจีนเสื่อมลง ประชาชนอยู่ในสภาพเดือดร้อนลำบาก จนถึงขั้นมีผู้กล่าวว่าเป็นช่วงที่สังคมจีนตกต่ำถึงขีดสุด[12] ความสับสนวุ่นวายในช่วงนี้มีผู้วิเคราะห์ว่าเกิดจากความเห็นแก่ตัวของขุนศึกที่ต้องการรักษาอำนาจของตนเอง การขาดหลักการทางการเมืองของขุนศึก และความไม่เห็นแก่ประโยชน์ของชาติ[13]

ขุนศึกจีนในช่วงนี้มีจำนวนมากนับร้อยคน ขุนศึกแต่ละคนหรือแต่ละกลุ่มต่างพยายามรักษาอำนาจและแข่งขันกันเป็นใหญ่ ดังนั้นขุนศึกจึงต้องสร้างบุคลิกลักษณะให้เข้มแข็ง การที่ขุนศึกมีกองทัพหรือทหารที่ต้องเลี้ยงดูจึงต้องแสวงหารายได้จากแหล่งต่างๆ ทั้งรายได้ที่มาจากภาษีโดยเฉพาะจากเมืองใหญ่ๆ ในมณฑล จากการเรียกเก็บค่าผ่านทางที่เป็นเส้นทางการค้าทางรถไฟ จากขุนศึกคนอื่นๆ หรือจากชาติมหาอำนาจที่ต้องการค้าขาย กองทัพของขุนศึกจึงอยู่ไม่เป็นที่เพราะต้องเดินทางไปตามเมืองต่างๆ เพื่อเก็บภาษีหรือรีดไถอื่นๆ ซึ่งสร้างความเกลียดกลัวให้กับประชาชนอย่างมาก

อย่างไรก็ตาม การมีกองทัพเป็นกำลังหนุนไม่ได้ทำให้ขุนศึกมีอำนาจทางการเมืองไปโดยปริยาย แต่จะมีอำนาจทางการเมืองได้เมื่อขุนศึกได้รับการรับรองว่ามีความชอบธรรมและมีสถาบันอื่นๆ ยอมรับ บรรดาขุนศึกทั้งหลายจึงต้องการให้รัฐบาลกลางแต่งตั้งตนอย่างเป็นทางการ รวมทั้งขุนศึกพยายามประกาศตัวว่าเป็นผู้สนับสนุนหลักชาตินิยมและสวัสดิการสาธารณะเพื่อหาเสียงสนับสนุนจากประชาชน แต่ขุนศึกเหล่านี้ไม่มีอุดมการณ์ที่แน่นอน หากแต่เปลี่ยนความจงรักภักดีได้ทันทีหากมีผลประโยชน์ให้ ดังนั้นขุนศึกจึงพร้อมที่จะทำงานร่วมกับรัฐสภาและสภาอื่นๆ พร้อมๆ กับขยายอำนาจของตนภายใต้การทำงานให้สถาบัน ขุนศึกเหล่านี้มีกำลังทางทหารแต่ไม่มีความสามารถในการจัดตั้งองค์กรการเมืองสมัยใหม่

บรรดาขุนศึกทั้งหลายจึงไม่สามารถบริหารประเทศได้ ส่วนใหญ่ขยายอิทธิพลอยู่ในระดับภูมิภาค และไม่มีขุนศึกประกาศตัวตั้งราชวงศ์ใหม่เช่นในอดีต[14] ขุนศึกแบ่งออกเป็นกลุ่มต่างๆ ดังนี้ [15]

ขุนศึกจากกองทัพเป่ยหยาง ที่โดดเด่นคือ ต้วน ฉีหรุ่ย เป็นนายกรัฐมนตรีสาธารณรัฐจีนหลังหยวน ซื่อไข่อสัญกรรม และเฝิง กว๋อจาง (Feng Guozhang ค.ศ. 1859-1919) ซึ่งดำรงตำแหน่งประธานาธิบดีอยู่ระยะหนึ่งในช่วงยุคขุนศึก ทั้งสองคนมีบทบาทมากในยุคแรกๆ และต่างพยายามสร้างอำนาจของตนให้มั่นคงโดยการเลื่อนตำแหน่งหรือแต่งตั้งคนสนิทเป็นข้าหลวงในภูมิภาค

ขุนศึกกลุ่มอนุรักษ์นิยม ได้แก่ อู๋ เพ่ยฝู (Wu Peifu ค.ศ.1874-1939) และจาง จั้วหลิน (Zhang Zoulin ค.ศ. ค.ศ.1875-1928) ขุนศึกจากแมนจูเรียซึ่งนิยมญี่ปุ่น ทั้งสองเป็นขุนศึกที่มีชื่อเสียงในภาคเหนือและเคยยึดอำนาจที่กรุงเป่ยจิงได้ระยะหนึ่ง สำหรับจาง จั้วหลิน เคยเป็นข้าหลวงฝ่ายทหารในมณฑลเฟิงเทียน (ในแมนจูเรีย) และให้การสนับสนุนเมื่อหยวน ซื่อไข่วางแผนขึ้นครองราชย์ จาง จั้วหลินได้รับแต่งตั้งเป็นข้าหลวงใหญ่ 3 มณฑลในแมนจูเรีย คือ เฟิงเทียน จี๋หลิน (Jilin) และเฮยหลงเจียง (Heilongjiang) ใน ค.ศ. 1919 ทำให้มีอำนาจในแมนจูเรีย และพยายามขยายอำนาจเข้ามายังตอนเหนือของจีน จึงขัดแย้งกับขุนศึกอื่นๆ จาง จั้วหลิน มีอำนาจเหนือรัฐบาลที่เป่ยจิงระหว่าง ค.ศ. 1925-1926 แต่ใน ค.ศ. 1928 ได้ถูกกองทัพปฏิวัติจากทางใต้นำโดยเจียง ไคเชก ขับออกจากกรุงเป่ยจิง และเสียชีวิตในปีเดียวกันจากการถูกญี่ปุ่นลอบวางระเบิดรถไฟที่เขาโดยสารกลับแมนจูเรีย จาง จั้วหลินถูกวิจารณ์ว่าเป็นขุนศึกที่นิยมการปฏิวัติและมีอุดมการณ์น้อยที่สุดในบรรดาขุนศึก และทำทุกอย่างเพื่ออำนาจของตน[16]

ขุนศึกปฏิกิริยา หมายถึง ขุนศึกที่ปฏิบัติโดยไม่ดูตามสภาพการณ์ที่เป็นไปในขณะนั้น ขุนศึกกลุ่มนี้ที่เด่นๆ เช่น จาง ซุน (Zhang Xun ค.ศ.1854 - 1923) ลูกน้องของหยวน ซื่อไข่ จาง ซุน พยายามฟื้นฟูราชวงศ์ชิงขึ้นมาใหม่ ใน ค.ศ.1917 แต่อยู่ได้เพียงสองสัปดาห์เท่านั้น จักรพรรดิผู่อี๋ก็ต้องประกาศล้มเลิกการฟื้นฟู จากนั้นจาง ซุน ก็หมดบทบาท

ขุนศึกนักปฏิรูป เช่น เฝิง อวี้เสียง (Feng Yuxiang ค.ศ. 1882-1948) เฉิน จย่งหมิง (Chen Jiongming ค.ศ.1878-1933) เอี๋ยน สีซาน (Yan Xishan ค.ศ. 1883-1960) เฝิง อวี้เสียงเคยเป็นทหารในกองทัพของหลี่ หงจาง และหยวน ซื่อไข่ ต่อมาเปลี่ยนไปนับถือศาสนาคริสต์จึงมีฉายาว่าขุนศึกคริสเตียน เฝิง อวี้เสียงเน้นให้ทหารในกองทัพของตนยึดมั่นระเบียบวินัย รักษาสุขภาพให้เข้มแข็งด้วยการฝึกทหารอย่างหนัก ห้ามสูบฝิ่น ห้าม ดื่มสุรา ห้ามเล่นการพนัน ห้ามการมีโสเภณีในเขตของตน และส่งเสริมงานด้านสาธารณะสงเคราะห์

เช่น ตั้งศูนย์สงเคราะห์ขอทาน ตั้งสถานพยาบาลผู้ติดยาเสพติด สถานเลี้ยงเด็กกำพร้า และในยามสงบจะนำทหารมาทำงานสาธารณะ เช่น สร้างถนน สร้างเขื่อน ปลูกต้นไม้[17]

เฉิน จย่งหมิง เกิดในตระกูลผู้ดี ได้รับการศึกษาแบบจารีตและแบบสมัยใหม่ เป็นนักหนังสือพิมพ์และเป็นสมาชิกแรกเริ่มของสมาคมถงเหมิงฮุ่ย ร่วมการปฏิวัติใน ค.ศ.1911 มีส่วนสำคัญในการจัดตั้งกำลังปฏิวัติในมณฑลกว่างตง สะสมกำลังเพื่อต่อต้านหยวน ซื่อไข่ ในการปฏิวัติครั้งที่ 2 ค.ศ.1913และต่อต้านการขึ้นครองราชย์ของหยวน ซื่อไข่ เฉิน จย่งหมิง สามารถจัดตั้งกองทัพในภาคตะวันออกของมณฑลกว่างตงและภาคใต้ของมณฑลฝูเจี้ยนได้ใน ค.ศ. 1917-1918 เขาให้ความสำคัญเรื่องการปรับปรุงการศึกษา ตั้งคณะกรรมการการศึกษาประจำมณฑล ตั้งโรงเรียนประถมขึ้นหลายแห่ง และกระตุ้นให้มีการรวมตัวเป็นสหภาพการค้าและสมาคมชาวนา[18]

เมื่อซุน ยัตเซน วางแผนยกทัพขึ้นเหนือเพื่อรวมชาติโดยใช้มณฑลกว่างตงเป็นฐานที่มั่น เฉิน จย่งหมิงไม่เห็นด้วยเพราะเกรงว่ามณฑลกว่างตงจะต้องแบกภาระด้านเศรษฐกิจ ภาษี และกำลังทหาร และไม่เชื่อว่าการรวมชาติโดยใช้กำลังจะสำเร็จ ใน ค .ศ.1922 ความขัดแย้งระหว่างเฉิน จย่งหมิง กับซุน ยัตเซนถึงขั้นแตกหักเมื่อ เฉิน จย่งหมิงนำกำลังโจมตีฐานที่มั่นของซุน ยัตเซน แต่ซุน ยัตเซนและขุนศึกจากมณฑลหยุนหนานและกว่างซีซึ่งเป็นพันธมิตรกันขับเฉิน จย่งหมิงจากเมืองกว่างโจวได้ และใน ค .ศ.1925 หลังซุน ยัตเซน ถึงแก่อสัญกรรมแล้ว กองทัพของเฉิน จย่งหมิงถูกกองทัพปฏิวัติทำลาย ทำให้หมดอำนาจลง

ขุนศึกเอี้ยน สีซาน เกิดในตระกูลพ่อค้าและนักการธนาคาร จบการศึกษาด้านการทหารจากญี่ปุ่น ทำให้ได้รับแนวคิดปฏิวัติ จึงเข้าร่วมกับกลุ่มปฏิวัติของซุน ยัตเซน และร่วมการปฏิวัติ 1911 ที่มณฑลส่านซี ต่อมาได้รับแต่งตั้งเป็นข้าหลวงทหารของมณฑลส่านซีนานกว่า 20 ปี การที่มณฑลส่านซีอยู่ห่างไกล เดินทางลำบากเพราะมีภูเขาล้อมรอบและอยู่ในเขตแม่น้ำหวงเหอซึ่งเดินเรือได้ไม่สะดวก ทำให้ไม่เกี่ยวข้องกับสงครามกลางเมืองในยุคขุนศึก เอี้ยน สีซานปฏิรูปการปกครองในมณฑล ยกเลิกประเพณีโบราณ เช่น เลิกไว้ผมเปีย ยกเลิกการรัดเท้าสตรี ส่งเสริมการศึกษาให้เยาวชนเรียนหนังสืออย่างน้อย 4 ปี รณรงค์เรื่องอักษรศาสตร์ และจัดการศึกษาให้สามารถสนองความต้องการของประชาชนได้ เช่น ให้โรงเรียนสอนในสิ่งที่นักเรียนสามารถนำความรู้หรือทักษะการปฏิบัติไปใช้ในการดำรงชีพได้ ส่งเสริมเรื่องระเบียบวินัย ศีลธรรม เช่น ประกาศว่าความเกียจคร้าน เล่นการพนัน การสังสรรค์รื่นเริงที่มากเกินไป และการทะเลาะกัน เป็นเรื่องที่ผิดกฎหมาย รวมทั้งเผยแพร่เรื่องลัทธิชาตินิยมและต่อต้านจักรวรรดินิยมแก่ประชาชนในมณฑล ในช่วงที่พรรคคอมมิวนิสต์จีนขยายอำนาจ เอี้ยน สีซานมีนโยบายต่อต้านคอมมิวนิสต์ เมื่อพรรคคอมมิวนิสต์จีนมีชัยชนะใน ค.ศ. 1949 เอี้ยน สีซานถูกบังคับให้ออกไปอยู่ที่ไต้หวัน จนถึงแก่กรรมเมื่อ ค.ศ. 1960

4.2 สภาพการเมืองและผลกระทบจากยุคขุนศึก

สภาพการเมืองในยุคขุนศึกเต็มไปด้วยความวุ่นวาย มีการต่อสู้กันเองในหมู่ขุนศึก การแข่งขันกันสนับสนุนนักการเมืองในสภาเพื่อประโยชน์ของตน และการแย่งอำนาจระหว่างขุนศึกกับนักการเมือง รวมทั้งการพยายามฟื้นฟูระบอบจักรพรรดิของขุนศึกบางคน ซึ่งล้วนแต่ทำให้ระบอบรัฐสภาอ่อนแอลงและเกิดความแตกแยกในประเทศมากขึ้น เมื่อเข้าสู่ต้นทศวรรษ 1920 ความวุ่นวายแตกแยกทางการเมืองของจีนเพิ่มมากขึ้น ขุนศึกพยายามหาพันธมิตรและแบ่งเป็นกลุ่มต่างๆ ขุนศึกเหล่านี้พยายามชิงความเป็นใหญ่กัน รวมทั้งให้การสนับสนุนแก่บุคคลต่างๆ ขุนศึกบางกลุ่มได้รับการสนับสนุนทางการเงินและอาวุธจากต่างชาติ คือ ญี่ปุ่น อังกฤษ สหรัฐอเมริกา ด้วย

ภายใต้การปกครองของขุนศึกซึ่งปกครองคนในชนบทด้วยอำนาจ บังคับเกณฑ์แรงงานให้ทำงานในกองทัพ บังคับให้ชาวบ้านขนส่งลำเลียงสัมภาระ ให้จัดหาที่พักและเสบียงอาหารแก่ทหาร บางครั้งทหารได้เข้าปล้นสะดมหมู่บ้าน บังคับเก็บภาษีตามอำเภอใจ และรีดเงินจากธนาคาร ร้านค้าหรือหอการค้าประจำเมือง สภาพบ้านเมืองที่วุ่นวายเช่นนี้ทำให้เศรษฐกิจหยุดชะงัก เพราะความไม่ปลอดภัยในการเดินทางขนส่งสินค้า เนื่องจากมีการสู้รบกันเป็นประจำ ทางรถไฟไม่สามารถใช้ได้ เนื่องจากทหารเข้ายึดเส้นทางรถไฟ ส่วนในกรุงเป่ยจิงมีการสู้รบกันหลายครั้ง ในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1924 ขุนศึกเฝิง อวี้เสียงก่อการยึดอำนาจในกรุงเป่ยจิง ออกแถลงการณ์ให้ขุนศึกหยุดทำสงครามและเรียกร้องให้ขุนศึกลาออก เฝิง อวี้เสียงหันไปปรองดองกับจาง จั้วหลิน และขุนศึกกลุ่มอานฮุยของต้วน ฉีหรุ่ย เชิญให้ต้วน ฉีหรุ่ย มาดำรงตำแหน่งหัวหน้ารัฐบาลชั่วคราวเพื่อหาทางแก้ปัญหา และเชิญซุน ยัตเซน ซึ่งอยู่ที่เมืองกว่างโจวมาช่วยแก้ปัญหาความวุ่นวายของชาติด้วย

ระหว่างที่ซุน ยัตเซนกำลังเดินทางมายังกรุงเป่ยจิงในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1924 นั้น มหาอำนาจได้รับรองรัฐบาลต้วน ฉีหรุ่ย โดยมีเงื่อนไขว่ารัฐบาลจีนต้องเคารพต่อสิทธิและผลประโยชน์ของชาติตะวันตกในจีน ตามระบุไว้ในสนธิสัญญาต่างๆ ทำให้ซุน ยัตเซนไม่พอใจมหาอำนาจมาก เมื่อซุน ยัตเซนมาถึงกรุงเป่ยจิงนั้นเขาอยู่ในสภาพป่วยหนักด้วยโรคมะเร็งตับและถึงแก่อสัญกรรมในวันที่ 12 มกราคม ค.ศ.1925 โดยที่การปฏิวัติจีนยังไม่สำเร็จสมดังอุดมการณ์ของเขา ดังนั้นในพินัยกรรมของซุน ยัตเซน จึงเรียกร้องให้ทำการปฏิวัติจีนให้สำเร็จ

หลังจากซุน ยัตเซน ถึงแก่อสัญกรรม ผู้นำที่ขึ้นมามีอำนาจแทนโดยพฤตินัยคือ เจียง ไคเชก นายทหารคนสนิทและเป็นน้องเขยของมาดามซ่ง ชิงหลิง (Soong Qingling ค.ศ. 1893-1981) ภรรยาของซุน ยัตเซน เจียง ไคเชกขึ้นมามีอำนาจและต้องการปราบรัฐบาลที่เป่ยจิงและปราบขุนศึกเพื่อรวมชาติ จึงยกทัพขึ้นเหนือใน ค.ศ.1926 และสามารถรวมประเทศได้สำเร็จใน ค.ศ. 1929 เรียกเหตุการณ์นี้ว่า การยกทัพขึ้นเหนือ (The Northern Expedition ค.ศ. 1926-1929) ความวุ่นวายในยุคขุนศึกจึงจบลง

ยุคขุนศึกส่งผลกระทบต่อสังคมจีนอย่างมากและในหลายด้าน ดังนี้[19]

1. ชาวจีนเกิดความรู้สึกชาตินิยมและรักชาติมากขึ้น เพราะขุนศึกบางคนใช้ถ้อยคำปลุกเร้าในการหาความสนับสนุน เช่น ทำลายจักรวรรดินิยม ปกป้องเมืองจีน ทำเพื่อประโยชน์สุขของประชาชน ถ้อยคำเหล่านี้ทำให้ปัญญาชนจีนเกิดความตื่นตัวและดำเนินกิจกรรมที่นำไปสู่การปฏิวัติทางภูมิปัญญา

2. สภาพบ้านเมืองในยุคขุนศึกส่งผลต่อชีวิตของประชาชน เพราะมีความทุกข์ยาก ถูกกดขี่จากการปล้นสะดม จากการขูดรีดภาษีที่หนักและถูกเก็บภาษีนานาชนิดโดยไม่มีกฎเกณฑ์ใดๆ เพราะขุนศึกต้องการนำเงินไปใช้ในกองทัพ

3. ส่งผลต่อเศรษฐกิจของประเทศ ได้แก่ เกิดภาวะเงินเฟ้อ การค้าหยุดชะงัก เส้นทางรถไฟและสาธารณูปโภคต่างๆ เสื่อมโทรม ฝิ่นแพร่ระบาดอีกเพราะขุนศึกเพิ่มภาษีที่ดินที่เหมาะกับการปลูกฝิ่นให้สูงขึ้น ชาวบ้านบางส่วนจึงปลูกฝิ่นเพื่อนำเงินมาจ่ายภาษี สงครามระหว่างขุนศึกทำให้พืชผลเสียหาย ชาวนาต้องถูกเกณฑ์เป็นทหารหรือทำงานอื่นๆ สัตว์เลี้ยงและพาหนะที่ใช้ในการเกษตรถูกยึดไป และเกิดภาวะขาดแคลนอาหาร ของมีราคาแพง โจรผู้ร้ายชุกชุม

4. สภาพความเลวร้ายในการดำรงชีวิต ในสังคมส่วนรวม ความสิ้นหวังและความตกต่ำของบ้านเมือง ตลอดจนความอัปยศต่างๆ ที่เกิดขึ้นจากการแสวงหาผลประโยชน์ของต่างชาติโดยการร่วมมือของขุนศึกและนักการเมือง ทำให้ปัญญาชนจีนเกิดความรู้สึกตื่นตัวมากยิ่งขึ้นว่าจะต้องมีการปฏิวัติสังคมเสียใหม่

5. ภายใต้การปกครองของขุนศึกบางคน เช่น เฝิง อวี้เสียง, เฉิน จย่งหมิง และ เอี๋ยน สีซาน ได้พยายามปฏิรูปต่างๆ เช่น พัฒนาการศึกษา ควบคุมอาชญากรรม พัฒนาเศรษฐกิจ และนำกำลังทหารมาสร้างงานสาธารณะต่างๆ

6. คนจีนส่วนใหญ่ไม่เชื่อมั่นในระบอบสาธารณรัฐและประชาธิปไตย เพราะเห็นว่าภายใต้ยุคขุนศึกระบอบสาธารณรัฐมีเพียงในนามเท่านั้น

7. ทำให้ทหารเข้ามามีบทบาททางการเมืองจีนมากขึ้น และส่งผลให้คนหนุ่มรุ่นใหม่ของชาติทั้งในพรรคกว๋อหมินตั่งและพรรคคอมมิวนิสต์มีประสบการณ์ทางทหารจากสถานการณ์ต่างๆ ของชาติ ไม่ว่าจะเป็นเพื่อการต่อต้านญี่ปุ่น และการร่วมอยู่ในกองทัพขุนศึก

8. เป็นช่วงที่จีนแตกแยก รัฐบาลไม่มีอำนาจควบคุมส่วนภูมิภาคได้อย่างมีประสิทธิภาพ มณฑลต่างๆ แยกตัวเป็นอิสระและปกครองตนเอง คนในสังคมมีความรู้สึกไม่ปลอดภัยจึงจัดตั้งเป็นสมาคมลับ เป็นสหภาพชาวนา หรือพึ่งบารมีให้ผู้มีอำนาจในท้องถิ่นคุ้มครอง

5. การปฏิวัติทางภูมิปัญญา วัฒนธรรม และขบวนการชาตินิยม

ความสับสนวุ่นวายทางการเมือง การต่อสู้แย่งชิงอำนาจทางทหาร ทำให้ปัญญาชนส่วนหนึ่งพยายามหาทางแก้ปัญหาในบ้านเมือง โดยการเสนอแนวความคิดต่างๆ นำไปสู่การปฏิวัติทางภูมิปัญญา(The Intellectual Revolution) และการเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรม ใหม่ (The New Cultural Movement) และเกิดเป็นขบวนการชาตินิยมและสังคมนิยมในเวลาต่อมา

5.1 ปัจจัยที่มีผลต่อการปฏิวัติทางภูมิปัญญา

การปฏิวัติทางภูมิปัญญาหรือการปฏิวัติปัญญาชนเกิดในช่วง ค.ศ. 1917 – 1923 นำโดยนักศึกษาที่ผ่านการศึกษาจากต่างประเทศ โดยได้รับอิทธิพลทั้งจากสถานการณ์ภายนอกและภายในประเทศ

ปัจจัยจากสถานการณ์ภายใน มูลเหตุที่ทำให้เกิดแนวความคิดในการปฏิวัติภูมิปัญญามาจากการที่พวกปัญญาชนมองเห็นความวุ่นวายสับสนของประเทศ ความล้าหลังและอ่อนแอทางด้านต่างๆ ทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม การแก่งแย่งอำนาจในยุคขุนศึก ความเสื่อมทรามทางด้านศีลธรรม สังคมมีการแก่งแย่ง เห็นแก่ตัว พวกปัญญาชนเห็นว่าการเปลี่ยนแปลงระบบการปกครองเป็นสาธารณรัฐยังไม่ได้ทำให้ทุกอย่างดีขึ้น เพราะในขณะที่รูปแบบการปกครองเปลี่ยนไป แต่แนวคิดและความเชื่อของชาวจีนยังเป็นความเชื่อในจารีตเดิมที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาประเทศตามแบบตะวันตก

ปัญญาชนที่ได้รับการศึกษาจากตะวันตกและได้รับอิทธิพลตะวันตกต้องการเปลี่ยนแปลงความคิดชาวจีน และมุ่งทำลายความเชื่อเก่าๆ จารีตประเพณี โครงสร้างทางสังคมแบบเก่า และระเบียบแบบแผนทางสังคมเก่าๆ โดยมุ่งเน้นไปที่รากฐานวัฒนธรรมของจีน คือลัทธิขงจื่อ โดยโจมตีลัทธิขงจื่อว่าสร้างสังคมศักดินา พวกปัญญาชนตั้งใจรับแบบอย่างจากชาติตะวันตกมาใช้ทั้งในด้านแนวคิดประชาธิปไตย วิทยาศาสตร์ หรือ วัฒนธรรมตะวันตก เพราะเห็นว่าเป็นรากฐานของการพัฒนาแบบใหม่ และสนับสนุนให้ใช้ภาษาพูดหรือไป่ฮัว (baihua) แทนภาษาคลาสสิก ชาวจีนบางคนบอกว่า การปฏิวัติทางภูมิปัญญาที่เกิดขึ้นในช่วงนี้ถือเป็นการเปลี่ยนแปลงทางภูมิปัญญาและสังคมที่ดำเนินไปอย่างรุนแรงและเปลี่ยนไปถึงรากฐานของสังคมมากที่สุดกว่าครั้งใดในประวัติศาสตร์จีนนับตั้งแต่ยุคชุนชิว (722–221 ก่อนคริสต์ศักราช) เป็นต้นมา [20]

ปัจจัยสถานการณ์ภายนอกประเทศ เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในประเทศต่างๆ ในช่วงนั้นทำให้ชาวจีนเกิดความรู้สึกชาตินิยมและเรียกร้องประชาธิปไตยที่เข้มแข็งและมั่นคงมากขึ้น เหตุการณ์หนึ่งที่มีผลต่อความรู้สึกชาตินิยมของชาวจีน คือ ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1 ประธานาธิบดีวูดโรว์ วิลสัน ของสหรัฐอเมริกา ประกาศนโยบาย 14 ประการ ซึ่งข้อหนึ่งเน้นว่าทุกชาติมีความเท่าเทียมกัน ปัญญาชนจีนรุ่นใหม่เชื่อว่าทุกอย่างจะเป็นอย่างที่วิลสันประกาศ

และคาดหวังว่าจีนจะก้าวเข้าสู่ยุคใหม่ที่มีความเท่าเทียมกับนานาชาติและจะได้รับการปฏิบัติอย่างเท่าเทียมจากมหาอำนาจด้วย ไม่ใช่เป็นประเทศที่มหาอำนาจเข้ามาหาประโยชน์อย่างแต่ก่อน แต่ปรากฏว่าสิ่งที่พวกเขาคิดกลับไม่เป็นเช่นนั้น เพราะจีนยังคงเสียเปรียบมหาอำนาจเหล่านี้อยู่ โดยชาวจีนหวังไว้ว่าจะได้มณฑลซานตงคืน เพราะเดิมซานตงเป็นเขตเช่าของเยอรมนี แต่ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1 ญี่ปุ่นบังคับเอาไปจากจีน แม้ว่าจีนจะประท้วงญี่ปุ่นและประท้วงในการประชุมสันติภาพที่แวร์ซายส์ใน ค.ศ. 1919 แต่มหาอำนาจกลับยินยอมให้ญี่ปุ่นได้มณฑลซานตง ชาวจีนจึงผิดหวังกับหลักการของวิลสันและการประชุมสันติภาพนี้

นอกจากนี้การปฏิวัติล้มล้างระบอบการปกครองเก่าในประเทศต่างๆ ก็เป็นตัวอย่างที่ทำให้ปัญญาชนจีนต้องการที่จะเปลี่ยนแปลงและพัฒนาชาติขึ้นใหม่ เช่น การปฏิวัติของพรรคบอลเชวิกในรัสเซียใน ค.ศ. 1917 ที่ล้มล้างระบอบกษัตริย์และเปลี่ยนเป็นระบอบคอมมิวนิสต์ ความพยายามก่อกบฏเพื่อยึดอำนาจรัฐในฟินแลนด์ เยอรมนี ออสเตรีย-ฮังการี ที่เลียนแบบการปฏิวัติรัสเซีย ปัญญาชนจีนมีความรู้สึกว่าตนมีหน้าที่ที่จะต้องฟื้นฟูประเทศชาติ

5.2 ปัญญาชนสำคัญในการปฏิวัติทางภูมิปัญญา

การเติบโตทางเศรษฐกิจมีส่วนทำให้เกิดปัญญาชนเพิ่มขึ้น และทำให้เกิดชนชั้นพ่อค้าและชนชั้นคนงานในรูปแบบใหม่ คือ เป็นผู้ที่มีความคิดทางการเมือง มีความเป็นชาตินิยมสูง พวกนี้จะอยู่ตามเมืองที่เป็นเขตเช่าของต่างชาติและเมืองใหญ่ที่มีเศรษฐกิจดี เช่น ซั่งไห่ เป่ยจิง หนานจิง เทียนจิน กว่างโจว อู่ฮั่น เมืองเหล่านี้กลายเป็นเมืองใหญ่และมีปัญญาชนรุ่นใหม่ๆ เกิดขึ้น ซึ่งมีแนวคิดต่อต้านจักรวรรดินิยมต่างชาติและความวุ่นวายภายในชาติ ศูนย์กลางทางความคิดในยุคนี้คือ มหาวิทยาลัยเป่ยจิง หรือ เป่ยต้า ผู้นำในการปฏิวัติภูมิปัญญาและการเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรมโจมตีและล้มล้างแนวคิดอนุรักษ์นิยมคือลัทธิขงจื่อ และเผยแพร่แนวคิดใหม่ๆ จากตะวันตก ซึ่งมีทั้งแนวคิดประชาธิปไตย สังคมนิยม เสรีนิยม ปฏิบัตินิยม ผู้ที่มีบทบาทส่วนใหญ่คือปัญญาชนที่จบการศึกษาจากต่างประเทศ ที่สำคัญ ได้แก่

ไช่ หยวนเผ่ย (Cai Yuanpei ค.ศ. 1876 – 1940) สอบไล่ได้เป็นขุนนางระดับมณฑลที่เจ้อเจียงใน ค.ศ.1889 และสอบได้ชั้นจิ้นซือคือชั้นสูงสุดใน ค.ศ.1890 ขณะอายุ 22 ปี ใน ค.ศ.1907 เป็นสมาชิกราชบัณฑิตยสถาน (ฮานหลิน) ในปีสุดท้ายของราชวงศ์ชิง ไช่หยวนเผ่ยดำรงตำแหน่งขุนนางทางการศึกษาที่เจ้อเจียง และเข้าร่วมเป็นพันธมิตรกับกลุ่มปฏิวัติ เมื่อเกิดปฏิวัติ ค.ศ. 1911 ไช่ หยวนเผ่ยกำลังศึกษาอยู่ที่มหาวิทยาลัยไลป์ซิก ประเทศเยอรมนี เมื่อกลับมาจีนใน ค.ศ. 1912 ได้รับแต่งตั้งเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการในรัฐบาลสาธารณรัฐชุดแรก ก่อนจะลาออกและเดินทางไปเยอรมนีและฝรั่งเศส และเป็นผู้มีส่วนจัดตั้งโครงการทำงานศึกษา-ทำงานในฝรั่งเศสของนักศึกษาจีน ช่วยให้นักศึกษาและคนงานจีนจำนวนมากเดินทางมาทำงานและศึกษาในฝรั่งเศส เมื่อกลับมาได้ดำรงตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยเป่ยจิงเมื่อ ค.ศ. 1917

ก่อนนี้มหาวิทยาลัยเป่ยจิงนี้ถือเป็นสถาบันการศึกษาชั้นสูง ได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลและมีประเพณีอนุรักษ์นิยมสืบต่อกันมา บรรดาอาจารย์ที่สอนล้วนมาจากชนชั้นขุนนาง นักศึกษาไม่ได้สนใจศึกษาอย่างจริงจัง ถือว่าเป็นเพียงบันไดสำหรับไต่เต้าไปสู่ตำแหน่งงานทางราชการ บรรยากาศภายในมหาวิทยาลัยมีแต่เรื่องสนุกสนาน เมื่อไช่ หยวนเผ่ยเข้ารับตำแหน่งอธิการบดีได้ประกาศว่า มหาวิทยาลัยเป็นสถานที่สำหรับศึกษาหาความรู้ ไม่ใช่เส้นทางลัดไปสู่ความมั่งคั่งร่ำรวยและตำแหน่งงาน การบริหารมหาวิทยาลัยเป่ยจิงของไช่หยวนเผ่ย มีหลักว่านักศึกษามีสิทธิเสรีภาพในการศึกษา มีการแสดงความคิดเห็นอย่างเสรีบนพื้นฐานของความมีเหตุมีผล และต้องยอมรับมุมมองที่แตกต่างอย่างมีเหตุผล[21] มหาวิทยาลัยจะต้องเป็นสถาบันสำหรับค้นคว้าวิจัย โดยใช้แนวทางอารยธรรมตะวันตก และสร้างวัฒนธรรมของจีนใหม่ โดยต้องประเมินคุณค่าตามวิธีทางวิทยาศาสตร์

ภายใต้การบริหารงานของไช่ หยวนเผ่ย มหาวิทยาลัยเป่ยจิงกลายเป็นสถาบันการศึกษาชั้นสูงที่มีศาสตราจารย์ที่มีความคิดเห็นทางการเมืองต่างกันไป ตั้งแต่เสรีนิยม สังคมนิยม ปฏิบัตินิยม อนุรักษ์นิยม บรรดานักวิชาการและนักศึกษามีอิสระในการเสนอความคิดเห็นและมีแนวคิดทางภูมิปัญญาสมัย ใหม่ เช่น เฉิน ตู๋ซิ่ว (Chen Duxiu ค.ศ. 1879–1942) คณบดีคณะอักษรศาสตร์ หู ชื่อ (Hu Shih ค.ศ. 1891–1962) ศาสตราจารย์ด้านปรัชญา หลี่ ต้าเจา (Li Dazhao ค.ศ.1889–1927) ผู้ศึกษาลัทธิสังคมนิยมได้รับแต่งตั้งเป็นบรรณารักษ์ห้องสมุด มีผู้ช่วย คือ เหมา เจ๋อตง (Mao Zedong ค.ศ.1893–1976)

เมื่อเกิดขบวนการ 4 พฤษภาคม ค.ศ. 1919 ซึ่งเป็นการเคลื่อนไหวครั้งสำคัญของนักศึกษาปัญญาชนที่ต่อต้านผลการประชุมที่แวร์ซายส์และต่อต้านญี่ปุ่น ไช่ หยวนเผ่ยลาออกจากตำแหน่งอธิการบดี เพื่อประท้วงรัฐบาลที่จับตัวนักศึกษาที่เดินขบวนประท้วง แต่ภายหลังได้รับการแต่งตั้งกลับมาอีกครั้ง และเป็นอธิการบดีจนถึง ค.ศ. 1922

เฉิน ตู๋ซิ่ว เป็นชาวอานฮุย เกิดในครอบครัวร่ำรวย ใน ค.ศ. 1897 สอบไล่เพื่อเข้ารับราชการระดับมณฑล แต่สอบตก ต่อมาไปศึกษาที่ญี่ปุ่นและฝรั่งเศสเมื่อ ค.ศ. 1907 โดยศึกษาด้านการเมืองและวรรณกรรมซึ่งเขาได้รับอิทธิพลจากฝรั่งเศสมาก ใน ค.ศ.1911 ได้เข้าร่วมในการปฏิวัติโค่นล้มราชวงศ์ชิง เฉิน ตู๋ซิ่วออกวารสารรายเดือนชื่อ เยาวชนใหม่ (New Youth) หรือ ซินชิงเหนียน (Xinqingnian) ใน ค.ศ. 1915 และได้รับแต่งตั้งเป็นคณบดีคณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเป่ยจิง ใน ค.ศ. 1917

วารสารเยาวชนใหม่สะท้อนอิทธิพลปรัชญาตะวันตกและความนิยมลัทธิประชาธิปไตยแบบตะวันตก วารสารนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะปลุกระดมเยาวชนของชาติให้ทำลายประเพณีเก่าแก่ที่ทำให้ชาวจีนมีความเฉื่อยชา และหันมาศึกษาความรู้สมัยใหม่ เฉิน ตู๋ซิ่วเป็นนักเขียนที่มีอิทธิพลมากที่สุดคนหนึ่ง เขากระตุ้นผู้อ่านผ่านวารสารให้เปิดใจกว้างรับความคิดใหม่เพื่อหาทางแก้ปัญหาของชาติ เรียกร้องให้คนรุ่นใหม่ปฏิรูปความคิดและความประพฤติ โดยเน้นว่า “วิทยาศาสตร์และประชาธิปไตยเป็นพื้นฐานของการสร้างชาติให้เข้มแข็ง เยาวชนยุคใหม่ต้อง

ต่อสู้กับลัทธิขงจื่อ ต่อสู้กับประเพณีและพิธีการในยุคเก่า ต่อสู้กับปรัชญารุ่นเก่าทั้งหมด และต้องสร้างสังคมใหม่ๆ ซึ่งมีฐานยึดมั่นอยู่กับประชาธิปไตยและวิทยาศาสตร์"[22]

เฉิน ตู๋ซิ่วโจมตีลัทธิขงจื่อ เต๋า พุทธศาสนา เขาชื่นชมการปฏิวัติรัสเซีย ต่อต้านระบอบกษัตริย์และจักรวรรดินิยม เฉิน ตู๋ซิ่วเสนอหลักชี้นำ 6 ประการ คือ 1) มีความเป็นอิสระและไม่ยอมตนเป็นข้าทาส 2) ก้าวไปข้างหน้า ไม่ยอมเข้ากับฝ่ายอนุรักษ์นิยม 3) ก้าวร้าวและไม่ถอยหลังอีก 4) มีความเป็นสากล ไม่จำกัดตนเองอยู่เพียงชาติเดียว 5) มุ่งลัทธิประโยชน์นิยมเป็นหลัก และ 6) มีการปฏิบัติจริง มีความคิดวิทยาศาสตร์และไม่ใช้อุดมคติที่เลื่อนลอย[23]

เฉิน ตู๋ซิ่วโจมตีลัทธิอนุรักษ์นิยมและประเพณีนิยมอย่างรุนแรงว่าเป็นที่มาของความเลวร้าย โจมตีลัทธิขงจื่อว่าสร้างสังคมศักดินา เป็นแบบแผนของสังคมเกษตรซึ่งเข้าไม่ได้กับชีวิตสมัยใหม่ในสังคมทุนนิยมและอุตสาหกรรม เฉินบอกว่าต้องล้มล้างลัทธิขงจื่อให้หมดสิ้น เพราะเน้นพิธีกรรม พิธีรีตอง ซึ่งเป็นเพียงเปลือกนอก สั่งสอนให้คนรับฟังและปฏิบัติตาม เป็นผลให้จีนอ่อนแอและต่อสู้กับประเทศในโลกสมัยใหม่ไม่ได้ โจมตีว่าลัทธิขงจื่อให้ยอมรับแต่ความสำคัญของครอบครัว มองข้ามปัจเจกชนที่เป็นหน่วยพื้นฐานของสังคม ทำให้เกิดความไม่เท่าเทียมกันในแต่ละบุคคล โจมตีว่าลัทธิขงจื่อเน้นให้กตัญญูเป็นหลัก ทำให้บุคคลต้องยอมอ่อนน้อมขึ้นอยู่กับผู้อื่นและคิดแต่จะพึ่งผู้อื่น และโจมตีว่าลัทธิขงจื่อสอนปรัชญาจารีตนิยม ไม่สนใจเสรีภาพด้านการแสดงความคิดเห็น ดังนั้นต้องสร้างความเชื่อใหม่ สังคมใหม่ และรัฐใหม่ที่มีพื้นฐานแบบสังคมตะวันตก มีความเชื่อเรื่องความเท่าเทียมกัน และสิทธิมนุษยชน[24]

หลังจากวารสารเยาวชนใหม่ออกเผยแพร่ เฉิน ตู๋ซิ่วก็มีอิทธิพลต่อบรรดานักศึกษาอย่างมาก นักศึกษาได้ออกวารสารของตนมากมายหลายร้อยฉบับ หลายฉบับมีชื่อว่าใหม่ เช่น สตรีใหม่ แสงใหม่ โลกใหม่ อากาศใหม่ แม้วารสารที่นักศึกษาออกนี้จะอยู่ไม่นานแต่ก็แสดงให้เห็นอิทธิพลทางความคิดของเฉิน ตู๋ซิ่ว ที่มีต่อนักศึกษาจีนในช่วงนั้น และมีอิทธิพลต่อความคิดของประชาชนจีนในระดับเดียวกับ ซุน ยัตเซน คัง โหย่วเว่ย และเหลียง ฉีเชา

แนวคิดของเฉิน ตู๋ซิ่ว มีอิทธิพลต่อนักศึกษาและชาวจีนมาก นักการศึกษารุ่นเก่าขอให้ไช่ หยวนเผ่ย อธิการบดีมหาวิทยาลัยเป่ยจิงย้ายเฉิน ตู๋ซิ่วให้พ้นจากตำแหน่ง แต่ไช่ หยวนเผ่ยปฏิเสธ เพราะเฉิน ตู๋ซิ่วเป็นคนมีความสามารถและเป็นนักบริหารที่ดีเยี่ยม แนวความคิดของเฉิน ตู๋ซิ่วได้รับความสนับสนุนจากเยาวชนที่มีการศึกษาอย่างมาก

ในช่วงที่เกิดขบวนการ 4 พฤษภาคม รัฐบาลเห็นว่า เฉิน ตู๋ซิ่วมีบทบาทสำคัญในการกระตุ้นให้นักศึกษาก่อการประท้วงจึงถูกจำคุก 3 เดือน เมื่อถูกปล่อยตัวเฉินเดินทางไปที่เมืองซั่งไห่และเริ่มศึกษาลัทธิมาร์ก เขาเป็นหนึ่งในผู้ก่อตั้ง**พรรคคอมมิวนิสต์จีน** (The Chinese Communist Party) ใน ค.ศ. 1921 และเป็นเลขาธิการพรรคคอมมิวนิสต์จีนคนแรก

หู ซื่อ เกิดที่มณฑลอานฮุยในครอบครัวขุนนาง เรียนหนังสือที่โรงเรียนแบบตะวันตกที่เมืองซั่งไห่และเดินทางไปยังสหรัฐอเมริกาใน ค.ศ. 1910 ในฐานะนักเรียนทุนที่สหรัฐอเมริกา

นำเงินค่าปรับจากเหตุการณ์ลุกฮือของพวกมวยใน ค.ศ. 1900 มาจัดตั้งเป็นทุนการศึกษาให้นักศึกษาจีน หู ซื่อ จบการศึกษาระดับปริญญาตรีสาขาปรัชญาจากมหาวิทยาลัยคอร์แนล และเข้าศึกษาต่อที่มหาวิทยาลัยโคลัมเบีย โดยเรียนวิชาปรัชญากับจอห์น ดิวอี้ (John Dewey) ซึ่งเป็นนักปรัชญาแนวปฏิบัตินิยมที่มีชื่อเสียง หู ซื่อ เดินทางกลับเมืองจีนใน ค.ศ. 1917 และได้รับแต่งตั้งเป็นศาสตราจารย์ด้านปรัชญาที่มหาวิทยาลัยเป่ยจิง

หู ซื่อเป็นนักวิชาการที่เน้นการใช้วิธีคิดที่เป็นวิทยาศาสตร์ ยึดมั่นลัทธิปฏิบัตินิยม ลัทธิเสรีนิยม ปัจเจกชนนิยม วิทยาศาสตร์ ประชาธิปไตย และการปฏิบัติ หู ซื่อต้องการให้ปรับปรุงสังคมให้ดีขึ้นตามขั้นตอน โดยต้องศึกษาปัญหา ทดสอบดำเนินการแก้ปัญหาตามแนวทางวิทยาศาสตร์และประชาธิปไตย เน้นปรัชญาเกี่ยวกับการไม่เชื่อเรื่องสวรรค์นรกหรือพระเจ้าว่ามีจริง ในการประเมินคุณค่าของจริยธรรมตามประเพณีและแนวคิดต่างๆ ในทัศนะของนักปฏิบัตินิยมอย่างหู ซื่อ คือ สัจจะเปลี่ยนแปลงได้ตามสัดส่วนที่สามารถเอามาใช้ประโยชน์ได้ ซึ่งมีพื้นฐานอยู่ที่การทดลองในทางปฏิบัติ[25] ทัศนคตินี้เป็นแนวคิดของสังคมทุนนิยมอุตสาหกรรม ซึ่งตรงข้ามกับแนวคิดขงจื่อที่ถือว่าสัจจะไม่มีการเปลี่ยนแปลงดำรงอยู่เป็นนิรันดร์ เพราะฉะนั้น หู ซื่อ จึงมองว่าลัทธิขงจื่อไม่สัมพันธ์กับความเป็นจริงของโลกสมัยใหม่ และบอกว่าถ้าจีนยังนับถือลัทธิขงจื่ออยู่ก็ยากที่จะเปลี่ยนแปลงจีนให้ทันยุโรป หู ซื่อ ได้คิดวลีเรียกลัทธิขงจื่อว่า “บรรษัทขงจื่อและบุตรจำกัด” (Confucius and Son Incorporation) ส่วนผู้สนับสนุนหู ซื่อ ก็มีคำขวัญว่า “ลัทธิขงจื่อพินาศ”[26] หู ซื่อเป็นบรรณาธิการวารสารสัปดาห์วิจารณ์ (Weekly Critic) ทำหน้าที่อภิปรายถกเถียงปัญหาต่างๆ ของชาติอย่างเปิดเผยและได้รับความสนใจจากคนรุ่นใหม่ของจีนมาก ที่สำคัญหู ซื่อเป็นผู้ริเริ่มการเขียนหนังสือจีนโดยใช้ภาษาพูดซึ่งทำให้ผู้อ่านเข้าใจง่ายขึ้น

หลี่ ต้าเจา (Li Dazhao ค.ศ.1889–1927) เป็นชาวมณฑลเหอเป่ยมาจากครอบครัวชาวนา เรียนหนังสือแบบจีนและศึกษาที่วิทยาลัยเป่ยหยางในเทียนจินใน ค.ศ. 1907–1913 ไปศึกษาที่ญี่ปุ่นในวิชาเศรษฐศาสตร์การเมืองกับนิติศาสตร์ระหว่าง ค.ศ.1913–1915 สนใจการเมืองตะวันตก หลี่ ต้าเจาเดินทางกลับจีนใน ค.ศ.1915 เพื่อร่วมต่อต้านและประท้วงข้อเรียกร้อง 21 ประการของญี่ปุ่น หลี่ ต้าเจา เป็นบรรณารักษ์ในมหาวิทยาลัยเป่ยจิง เขามีแนวคิดสังคมนิยมจึงตั้งสมาคมกระแสใหม่ (New Tide Society) ใน ค.ศ. 1918 และตั้งสมาคมวิจัยลัทธิมาร์ก (Marxist Research Society) เพื่อศึกษาและเผยแพร่ลัทธิมาร์ก โดยมีเหมา เจ๋อตง เป็นผู้ช่วย หลี่ ต้าเจา เป็นหนึ่งในผู้ก่อตั้งพรรคคอมมิวนิสต์จีนเมื่อ ค.ศ. 1921

หลู่ ซวิ่น (Lu Xün ค.ศ.1881–1936) เป็นนามปากกาของโจว ซู่เหริน นักคิดนักเขียนคนสำคัญ ต่อมาได้รับการยกย่องว่าเป็น “บิดาแห่งวรรณคดีจีนสมัยใหม่” เกิดในตระกูลปัญญาชน หลู่ ซวิ่นเริ่มศึกษาตำราคลาสสิกของจีนก่อน ต่อมาได้ทุนไปศึกษาต่อในญี่ปุ่นเมื่อ ค.ศ. 1902 โดยเรียนวิชาแพทย์ ภายหลังเปลี่ยนไปศึกษาวรรณคดี เขาเกลียดชังอิทธิพลของลัทธิขงจื่อในสังคมจีน เขาต้องการเป็นนักประพันธ์เพื่อทำการเปลี่ยนแปลงและ

โน้มน้าวจิตใจชาวจีนให้มีความรู้สึกชาตินิยม หลู่ ซวิ่นเดินทางกลับจีนใน ค.ศ. 1909 และทำงานเป็นครู ต่อมา ค.ศ. 1912 ไช่ หยวนเผย ซึ่งเป็นรัฐมนตรีกระทรวงศึกษาธิการ ได้ชักชวนให้หลู่ ซวิ่นเข้ารับราชการในกระทรวงศึกษาธิการ

หลู่ ซวิ่น ได้รับยกย่องเป็น “บิดาแห่งวรรณคดีของจีนใหม่” เรื่องสั้นที่มีชื่อเสียงมาก คือ “บันทึกประจำวันของคนบ้า” และ “เรื่องจริงของอาคิว” (ค.ศ. 1921) ซึ่งหลู่ ซวิ่นสะท้อนสังคมจีนที่เขาเรียกว่าสังคมทาสผ่านตัวละครชื่อ อาคิว ที่เป็นแบบฉบับของชาวจีนที่ต่ำต้อยไร้การศึกษา ฐานะยากจน ลักษณะนิสัยของอาคิวที่อ่อนน้อมกับคนที่มีอำนาจและข่มเหงคนที่ด้อยกว่าตน สะท้อนถึงคนในสังคมที่จะมีลักษณะเช่นนี้ ส่วนในผลงานเรื่อง “ความเรียง” หลู่ ซวิ่น เขียนเยาะเย้ยถากถางและประณามความโหดร้ายทารุณและทรยศต่อชาติของขุนศึกในยุคนั้น เรื่องนี้ทำให้เขาถูกทางการล่าตัว[27]

ปัญญาชนเหล่านี้มีความคิดแตกต่างกัน หู ชื่อ เป็นนักปฏิบัตินิยม สนับสนุนการปรับปรุงสังคมอย่างค่อยเป็นค่อยไปโดยศึกษาและแก้ปัญหาไปทีละเรื่อง ส่วนหลี่ ต้าเจากับเฉิน ตู๋ซิ่วต้องการให้มีการเปลี่ยนแปลงสังคมและการเมืองอย่างฉับพลันแบบโซเวียต หู ชื่อเขียนบทความเสนอให้ชาวจีนศึกษาให้มากขึ้น พูดถึงลัทธิให้น้อยลง โดยบอกว่าลัทธิต่างๆ ฟังดูขลัง แต่ที่จริงแล้วเป็นเหมือนความฝันที่หลอกตัวเองและผู้อื่น ส่วนหลี่ ต้าเจาผู้นิยมลัทธิมาร์กบอกว่า “ลัทธิเป็นสิ่งจำเป็นในการชี้นำ ในการแก้ปัญหาสังคมต่างๆ ร่วมกัน” การเคลื่อนไหววัฒนธรรมใหม่และการปฏิวัติทางภูมิปัญญา มีผลต่อสังคมจีนมีหลายด้าน ที่สำคัญ ได้แก่

1. มีการปฏิวัติวรรณกรรมใช้ภาษาพูดแทนภาษาเขียน ทำให้ประชาชนส่วนใหญ่ที่มีการศึกษาไม่มากนักเข้าใจแนวความคิดของปัญญาชนผ่านงานเขียนที่ตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์หรือวารสารได้ง่ายขึ้น

2. เกิดวรรณกรรมแนวใหม่ที่มีพื้นฐานที่ลัทธิมนุษยนิยม จินตนิยม สัจจนิยม และชาตินิยม วรรณคดีมีบทบาทในการสร้างสำนึกทางสังคมให้แก่สาธารณชนมากขึ้น

3. การหลั่งไหลเข้ามาของแนวคิดและอุดมการณ์ต่างประเทศทำให้เกิดทัศนะที่ตรงกันข้าม 2 ทัศนะ ที่ว่าด้วยการสร้างสังคมใหม่และความมีชีวิตใหม่ ได้แก่ วิธีปฏิบัตินิยมของ หู ชื่อที่เน้นการปรับปรุงอย่างค่อยเป็นค่อยไป ซึ่งพรรคกว๋อหมินตั่งรับมาใช้บางส่วน กับการเข้าสู่ปัญหาโดยการปฏิวัติมาร์กซิสม์ ซึ่งพรรคคอมมิวนิสต์จีนรับมาใช้

4. ลัทธิชาตินิยมกระตุ้นให้ชาวจีนกังวลต่อสถานะของจีนในโลกและก่อให้เกิดปฏิกิริยาตอบโต้และต่อต้านมหาอำนาจต่างชาติ และผลักดันให้แก้ไขสัญญาที่ไม่เท่าเทียมกัน

5. แนวคิดของนักคิดเหล่านี้แพร่หลายอยู่ในสังคมจีนโดยเฉพาะในหมู่นักเรียนนักศึกษา และปรากฏชัดเจนมากขึ้นในเหตุการณ์ที่เรียกว่า ขบวนการ 4 พฤษภาคม ที่แสดงให้เห็นว่าการเคลื่อนไหวทางภูมิปัญญาเพื่อสร้างสังคมและทางวัฒนธรรมความคิดใหม่ๆ ในสังคมจีนตั้งแต่ต้นทศวรรษ 1910 ได้ผลสำเร็จเมื่อสังคมจีนโดยเฉพาะเยาวชนคนรุ่นใหม่เป็นผู้นำในการเคลื่อนไหวทางสังคมและชาตินิยมครั้งใหญ่ในเหตุการณ์ 4 พฤษภาคม

6. ขบวนการ 4 พฤษภาคม ค.ศ. 1919 (The May Fourth Movement) [28]

การเคลื่อนไหว 4 พฤษภาคม เป็นการชุมนุมของชาวจีนเพื่อประท้วงมหาอำนาจในการประชุมสันติภาพที่แวร์ซายส์ กรุงปารีสเมื่อ ค.ศ. 1919 โดยมีสาเหตุสืบเนื่องมาจากกรณีข้อเรียกร้อง 21 ประการของญี่ปุ่น ทำให้เมื่อจีนเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 กับฝ่ายสัมพันธมิตร จีนจึงหวังว่าจะได้แก้ไขสัญญาที่ไม่เท่าเทียมกัน ยกเลิกข้อเรียกร้อง 21 ประการที่หยวน ซื่อไข่ตกลงกับญี่ปุ่น รวมถึงต่อต้านการขยายอำนาจของญี่ปุ่นในมณฑลซานตง

หลังสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 1 ฝ่ายสัมพันธมิตรจัดประชุมที่พระราชวังแวร์ซายส์ ในกรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส ใน ค.ศ. 1919 ผู้แทนจีนทั้งฝ่ายรัฐบาลภาคเหนือ (ที่เมืองเป่ยจิง) และภาคใต้ (ที่เมืองกว่างโจว) เข้าร่วมประชุมด้วย ชาวจีนหวังว่าจะได้ยกเลิกสัญญาที่ไม่เป็นธรรมและได้มณฑลซานตงกลับคืน อีกทั้งเชื่อว่าตนเองมีสิทธิที่จะใช้กฎหมายระหว่างประเทศเพื่อชาติของตนเอง และมีสิทธิที่จะไม่ยอมรับข้อเรียกร้อง 21 ประการ ของญี่ปุ่น แต่ญี่ปุ่นโต้ว่ารัฐบาลจีนยินดียกให้ญี่ปุ่นครอบครองเองและในการประชุมสันติภาพที่แวร์ซายส์ ญี่ปุ่นได้ยื่นข้อเรียกร้อง 2 ข้อ คือ ความเสมอภาคในเชื้อชาติ ไม่ว่าจะเป็นยุโรปหรือเอเชียต้องมีความเสมอภาคกันตามข้อเสนอ 14 ประการ ของวูดโร วิลสัน ประธานาธิบดีสหรัฐอเมริกา และสิทธิในแหลมซานตงของจีนแทนที่เยอรมนี มหาอำนาจตะวันตกไม่อาจยอมรับได้ข้อเรียกร้องแรกของญี่ปุ่น จึงต้องยอมให้ญี่ปุ่นในข้อที่ 2 เพื่อให้ญี่ปุ่นเข้าเป็นสมาชิกสันนิบาตชาติ โดยที่ข้อโต้แย้งของผู้แทนจีนไม่ได้รับการพิจารณา

เมื่อผลการประชุมออกมา ชาวจีนที่รักชาติส่งโทรเลขประท้วงไปยังกรุงปารีส นักศึกษาจีนเดินขบวนประท้วงและเรียกร้องให้ญี่ปุ่นคืนดินแดนซานตง ในตอนแรกการรวมตัวเป็นไปอย่างสงบจนกระทั่งเกิดการกระทบกระทั่งระหว่างนักศึกษากับเจ้าหน้าที่ นักศึกษาถูกจับและถูกตัดสินประหารชีวิต ทำให้นักศึกษาทั่วประเทศรวมตัวประกาศหยุดเรียน และเดินขบวนในเมืองใหญ่ๆ หลายแห่ง ประชาชนชั้นกลางทั้งพ่อค้าและสหพันธ์กรรมกรเข้าร่วมและสนับสนุนนักศึกษา มีการต่อต้านการใช้สินค้าญี่ปุ่นไปทั่วประเทศ รัฐบาลจีนต้องยอมปล่อยตัวนักศึกษาที่ถูกจับเพื่อระงับความวุ่นวายที่เกิดขึ้น ส่วนคณะรัฐมนตรีลาออก และจีนปฏิเสธไม่ยอมลงนามในสนธิสัญญาแวร์ซายส์

ขบวนการ 4 พฤษภาคม เป็นเหตุการณ์สำคัญในประวัติศาสตร์จีนสมัยใหม่ที่มวลชนทุกชนชั้นเข้ามามีส่วนร่วมและมีบทบาทในการเคลื่อนไหว โดยมีความสำคัญดังนี้

1. เป็นการเคลื่อนไหวหรือเป็นปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรมแบบใหม่ของจีน แสดงถึงการเข้าสู่ยุคใหม่อย่างแท้จริง
2. เป็นการเคลื่อนไหวทางปัญญาของจีน ที่ตั้งคำถามถึงความอ่อนแอของสังคมจีนที่มีที่มาจากวัฒนธรรมประเพณีความเชื่อเก่าๆ ในสังคมแบบขงจื่อที่ทำให้คนในสังคมยึดมั่นขนบธรรมเนียมเดิม ไม่กล้าคิดริเริ่ม ไม่กล้าแสวงหาแนวทางใหม่ๆ อยู่ภายใต้

ระบบอาวุโส ไม่ส่งเสริมคนมีความสามารถ ทำให้คนรุ่นใหม่หันไปหาแนวทางใหม่ๆ เพื่อเปลี่ยนแปลงสังคมจีน

3. นักศึกษาและชนชั้นกลางเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมือง และย้ายศูนย์กลางประชามติของจีนมาสู่ชนชั้นใหม่ ทำให้ซุน ยัตเซนเห็นแนวทางใหม่ที่จะนำเอานักศึกษาเข้ามาเป็นสมาชิกพรรคกว๋อหมินตั่ง
4. เป็นการแสดงออกด้านชาตินิยมครั้งสำคัญในประวัติศาสตร์จีน และเป็นการเคลื่อนไหวทางมวลชนครั้งแรกของจีน
5. ก่อให้เกิดการโจมตีจักรวรรดินิยมและขุนศึก
6. ทำให้นักวิชาการจีนส่วนหนึ่งเปลี่ยนจากการเลื่อมใสประชาธิปไตยมาสนใจลัทธิมาร์กแทน จนนำไปสู่การตั้งพรรคคอมมิวนิสต์จีนขึ้นใน ค.ศ. 1921

6. การก่อตั้งพรรคคอมมิวนิสต์จีน (Chinese Communist Party: CCP)

ลัทธิมาร์ก (Marxism) เข้าสู่จีนราว ค.ศ. 1904 เมื่อหนังสือพิมพ์ประชาชนลงประวัติคาร์ล มาร์ก (Karl Marx ค.ศ. 1818 -1883) ใน ค.ศ.1908 หนังสือพิมพ์เทียนอี๋เป้า (Tianyi Bao) ลงบทความเรื่อง *บทนำสำหรับคำประกาศของคอมมิวนิสต์* (Introduction to the Communist Manifesto) ของเฟรเดอริช เองเกลส์ (Friedrich Engels ค.ศ. 1820-1895) ความรู้เรื่องลัทธิมาร์กยังไม่แพร่หลายจนเกิดการปฏิวัติรัสเซีย ค.ศ. 1917 และขบวนการ 4 พฤษภาคม 1919 ชาวจีนที่นิยมลัทธิมาร์กเชื่อว่าจีนสามารถนำหลักการนี้มาแก้ไขเรื่องประเพณีนิยมของจีนได้ โดยดูตัวอย่างจากรัสเซียสมัยเลนินที่ต่อต้านทุนนิยม

6.1 การก่อตั้งพรรคคอมมิวนิสต์จีน

จุดเริ่มต้นของการนำลัทธิมาร์กมาใช้เริ่มจากในมหาวิทยาลัยเป่ยจิง เมื่อหลี่ ต้าเจาตั้งสมาคมวิจัยลัทธิมาร์กและสมาคมเพื่อการศึกษาลัทธิสังคมนิยม (Society for the Study of Socialism) ใน ค.ศ. 1919 ส่วนเฉิน ตู๋ซิ่ว สนใจลัทธิมาร์กหลังมีขบวนการ 4 พฤษภาคม เฉินตั้งสมาคมศึกษาลัทธิมาร์ก (Marxist Study Society) และกลุ่มเยาวชนสังคมนิยม (Socialist Youth Corps) ใน ค.ศ. 1920 ที่เมืองซั่งไห่

ค.ศ. 1920 ผู้นิยมลัทธิมาร์กที่เป่ยจิงรวมตัวตั้งสมาคมเป่ยจิงเพื่อทฤษฎีมาร์ก (Beijing Society for Marxist Theory) และมีผู้แทนขององค์การคอมมิวนิสต์สากล หรือโคมินเทิร์น (Comintern) จากสหภาพโซเวียตเข้ามาแนะนำให้หลี่ ต้าเจา ตั้งพรรคคอมมิวนิสต์จีน หลี่ ต้าเจา กับ เฉิน ตู๋ซิ่ว จึงร่วมกันจัดตั้งพรรคคอมมิวนิสต์จีน โดยมีการประชุมอย่างเป็นทางการในวันที่ 1 กรกฎาคม ค.ศ. 1921 ที่บ้านหลังหนึ่งในเขตสัมปทานของฝรั่งเศสที่เมืองซั่งไห่ แต่

ต้องเลิกกลางคันเพราะมีตำรวจมาตรวจสอบ ต่อมาจึงจัดการประชุมขึ้นอีกครั้งโดยลอยเรือประชุมในทะเลสาบหนานหู มีผู้ร่วมประชุม 12 คน มีเหมา เจ๋อตง เป็นหนึ่งในนั้น แต่เฉิน ตู๋ซิ่ว กับ หลี่ ต้าเจาไม่ได้เข้าร่วมประชุมด้วย ที่ประชุมเลือก เฉิน ตู๋ซิ่วเป็นเลขาธิการพรรคคนแรก แต่หลี่ ต้าเจา กับเฉิน ตู๋ซิ่ว มีความเห็นต่างกันในเรื่องพลังมวลชน กล่าวคือ เฉิน ตู๋ซิ่ว เห็นว่ากรรมกรเป็นกำลังสำคัญในการปฏิวัติ เนื่องจากชาวนามีความคิดอนุรักษ์นิยมมากไป ขณะที่หลี่ ต้าเจาเน้นพลังชาวนา

องค์การคอมมิวนิสต์สากลเห็นว่าการร่วมมือกับพรรคกว๋อหมินตั่งที่มีประชาชนทุกชั้นเป็นสมาชิก จะทำให้การเผยแพร่แนวคิดไปสู่ประชาชนได้ผลและไปสู่เป้าหมายคือการปฏิวัติจีนได้เร็วขึ้น จึงเสนอให้พรรคคอมมิวนิสต์จีนร่วมมือกับพรรคกว๋อหมินตั่ง เลนิน ผู้นำโซเวียตเสนอให้พรรคคอมมิวนิสต์จีนสร้างความร่วมมือกันระหว่างชนชั้นกรรมกรกับชนชั้นกลางผู้น้อยเพื่อต่อสู้กับชนชั้นสูงและจักรวรรดินิยม เพื่อให้เป็นไปตามขั้นตอนของลัทธิมาร์ก คือ เป็นสังคมประชาธิปไตย สังคมทุนนิยม และเกิดการต่อต้านนายทุนจนเข้าสู่การเป็นคอมมิวนิสต์ ในตอนแรกซุน ยัตเซนปฏิเสธ แต่ต่อมาตัดสินใจร่วมมือกับพรรคคอมมิวนิสต์จีนใน ค.ศ. 1923 เมื่อองค์การโคมินเทิร์นส่งอดอล์ฟ จอฟฟ์ (Adolph Joffe) มาเจรจา แต่มีข้อแม้ว่าพรรคคอมมิวนิสต์จีนต้องเข้ามาเป็นรายบุคคลไม่ใช่ทั้งพรรค

การที่ซุน ยัตเซนตัดสินใจร่วมมือกับพรรคคอมมิวนิสต์จีนแม้จะเห็นชัดเจนว่ามีอุดมการณ์ต่างกัน มีเหตุผลหลายประการ ได้แก่ ซุน ยัตเซนเห็นว่าชาวจีนทุกคนมีสิทธิร่วมการปฏิวัติ ซุน ยัตเซนต้องการประโยชน์จากการเคลื่อนไหวของกรรมกรและชาวนาจากพรรคคอมมิวนิสต์จีนและการจัดตั้งพรรคให้เป็นระบบจากโคมินเทิร์น ซุน ยัตเซนเห็นว่านโยบายการต่อสู้ทางชนชั้นของคอมมิวนิสต์อาจทำลายพรรคกว๋อหมินตั่ง จึงควรรวมกันเพื่อเปลี่ยนแนวคิดของคอมมิวนิสต์ให้เป็นแบบเดียวกับพรรคกว๋อหมินตั่ง รวมทั้งยังมีเหตุผลมาจากการที่ซุน ยัตเซน ผิดหวังที่ชาติตะวันตก เช่น สหรัฐอเมริกา อังกฤษให้การสนับสนุนขุนศึก ทำให้ซุน ยัตเซนเกรงว่าสหภาพโซเวียตจะช่วยเหลือขุนศึกจึงตัดสินใจร่วมมือกับพรรคคอมมิวนิสต์เพื่อดึงสหภาพโซเวียตมาเป็นพวก[29] ความสำเร็จของพรรคบอลเชวิกยังเป็นตัวอย่างที่ซุน ยัตเซนต้องการให้การปฏิวัติจีนสำเร็จเช่นนั้นบ้าง ซุน ยัตเซนเลื่อมใสนโยบายเศรษฐกิจแผนใหม่ของสหภาพโซเวียต ซึ่งเป็นแนวทางให้กับการปฏิรูปเศรษฐกิจของพรรคกว๋อหมินตั่งได้ และโซเวียตเสนอว่าจะคืนสิทธิต่างๆ ให้จีนขณะที่ชาติตะวันตกอื่นๆ ยังมุ่งหาผลประโยชน์ในจีน

6.2 แนวร่วมครั้งที่ 1 ระหว่างพรรคกว๋อหมินตั่งและพรรคคอมมิวนิสต์

ใน ค.ศ. 1923 พรรคกว๋อหมินตั่งตกลงร่วมมือกับพรรคคอมมิวนิสต์จีนโดยขอความช่วยเหลือจากโคมินเทิร์น นับเป็นแนวร่วมครั้งแรก (the 1st United Front) พรรคกว๋อหมินตั่งประกาศนโยบายมุ่งต่อต้านลัทธิจักรวรรดินิยม ต่อต้านขุนศึกเพื่อรวมประเทศ ยึดหลักไตรราษฎร์ มุ่งล้มเลิกสัญญาที่ไม่เป็นธรรม และให้มีรัฐธรรมนูญในการปกครองประเทศ

องค์การโคมินเทิร์นส่งมิคาอิล โบโรดิน (Mikhail Borodin) และนายทหารระดับสูง พร้อมคณะอีก 40 คน มาช่วยปฏิรูปพรรคกว๋อหมินตั่งให้เป็นพรรคการเมืองเพื่อเตรียมการปฏิวัติ ฝึกการประชาสัมพันธ์ในหมู่ประชาชน อบรมกองทัพของพรรคกว๋อหมินตั่ง ส่งคนของพรรคกว๋อหมินตั่งและพรรคคอมมิวนิสต์จีนไปดูงานที่กรุงมอสโคว ในครั้งนี้ เจียง ไคเชก นายทหารคนสนิทของซุน ยัตเซนได้ไปศึกษาด้านการทหารที่กรุงมอสโคว และกลับมาตั้งโรงเรียนนายร้อยวัมเพา (Whampoa Military Academy) ซึ่งจะเป็นฐานกำลังของเขาต่อมา

อุดมการณ์ที่ต่างกันของพรรคกว๋อหมินตั่งและพรรคคอมมิวนิสต์จีนทำให้ความร่วมมือเป็นไปด้วยความไม่ไว้วางใจกัน แต่ต้องรวมกันเพราะความจำเป็น ทำให้ในพรรคแตกแยกเป็นฝ่ายขวา ฝ่ายซ้าย รวมกันได้เพราะบารมีซุน ยัตเซน และคำสั่งพรรคคอมมิวนิสต์โซเวียตที่ไม่ให้ฝ่ายซ้ายแยกตัวออก แต่เมื่อซุน ยัตเซน ถึงแก่อสัญกรรมใน ค.ศ.1925 ความแตกแยกของฝ่ายซ้ายและฝ่ายขวาในพรรคปรากฏชัดเจนมากขึ้น

ขณะนั้นหัวหน้าพรรคกว๋อหมินตั่ง คือ เหลียว จงไค (Liao Zhongkai) ผู้คุมอำนาจการเมือง คือ หวาง จิงเว่ย (Wang Jingwei) ผู้นำฝ่ายซ้าย และหู ฮั่นหมิน (Hu Hanmin) ผู้นำฝ่ายขวา ส่วนเจียง ไคเชกคุมกองกำลังของพรรค ซึ่งถือได้ว่าเป็นผู้นำตัวจริงเพราะคุมกำลังทหารทั้งหมดของพรรค เจียง ไคเชกพยายามแสดงออกว่ามุ่งเน้นอุดมการณ์ปฏิวัติโลกของคอมมิวนิสต์โซเวียต ทำให้สตาลิน โบโรดิน ตัวแทนองค์การคอมมิวนิสต์สากล และฝ่ายซ้ายบางคนในพรรคกว๋อหมินตั่งเชื่อถือ สมาชิกฝ่ายซ้ายจำนวนมากอึดอัดใจกับแนวร่วม แต่ไม่สามารถขัดองค์การโคมินเทิร์นได้ ในเดือนพฤศจิกายน ค .ศ.1925 ฝ่ายขวาในพรรคจัดประชุมและออกแถลงการณ์ให้ขับฝ่ายซ้ายออกจากพรรค ปลดโบโรดินออกจากที่ปรึกษา แต่ฝ่ายซ้ายตอบโต้ว่าการประชุมไม่ครบองค์จึงเป็นโมฆะ และลงมติตำหนิการประชุมนั้น

ในต้น ค.ศ. 1926 มีการประชุมสมัชชาใหญ่สมัยที่ 2 ในครั้งนี้ฝ่ายซ้ายหลายคนได้เป็นกรรมการในคณะกรรมการชุดต่างๆ ของพรรคมากขึ้น ทำให้ฝ่ายขวาไม่พอใจมากขึ้น และอาจเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดกรณีเรือจงซานในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1926 ซึ่งทำให้ฝ่ายซ้ายหลายคนถูกกำจัดไป เรือจงซานเป็นเรือปืนของพรรคกว๋อหมินตั่ง ผู้บัญชาการเรือซึ่งเป็นฝ่ายซ้ายในพรรคได้รับคำสั่งให้เตรียมเรือเพื่อรับการตรวจ จึงเข้าใจว่าเป็นคำสั่งของเจียง ไคเชก เมื่อเตรียมพร้อมแล้วจึงแจ้งกลับไปทางโทรศัพท์ แต่เจียง ไคเชก กลับมีคำสั่งให้ทหารจับกุมผู้ปฏิบัติงานการเมืองในโรงเรียนนายร้อยวัมเพา เช่น โจว เอินไหล (Zhou Enlai, ค.ศ. 1898–1976) ผู้ช่วยฝ่ายการเมืองของโรงเรียนนายร้อย และผู้อำนวยการกองทัพเรือ ทหารได้ยึดอาวุธ ทำร้ายและสังหารคนงานและชาวนาจำนวนมาก เจียง ไคเชก อ้างว่าสืบทราบมาว่ามีการวางแผนจับตัวเขา เมื่อได้ยินทางโทรศัพท์ว่ามีการเตรียมพร้อมแล้วจึงเข้าใจว่าเป็นแผนการจับตัว จึงสั่งการให้ทหารออกกวาดล้างผู้มีแผนร้าย จากกรณีนี้เห็นได้ชัดเจนว่าเจียง ไคเชกเป็นผู้มีอำนาจสั่งการสูงสุดในพรรคและอยู่เบื้องหลังการกำจัดฝ่ายซ้ายในพรรค หลังเหตุการณ์นี้ หวาง จิงเว่ย ซึ่งรักษาการประธานรัฐบาลกว๋อหมินตั่งที่เมืองอู่ฮั่นได้รีบนำตราประจำตำแหน่ง

หัวหน้าพรรคกว๋อหมินตั๋งมามอบให้เจียง ไคเชก แล้วเดินทางไปยุโรปทันทีก่อนจะเดินทางกลับในปีถัดมา[30] แสดงให้เห็นว่าหวาง จิงเว่ย ก็รู้ดีว่าใครอยู่เบื้องหลังเหตุการณ์นั้นและคงหวาดเกรงอิทธิพลของเจียง ไคเชก มาก

หลังเหตุการณ์นี้ อำนาจของเจียง ไคเชกในพรรคก็ขึ้นสูงสุด ต่อมาฝ่ายขวาจัดการประชุม และมีมติควบคุมฝ่ายซ้ายในพรรคไม่ให้เข้าร่วมเป็นคณะกรรมการทุกชุดเป็นจำนวนเกิน 1 ใน 3 ไม่ให้ฝ่ายซ้ายมีส่วนชี้นำพรรค ฝ่ายซ้ายจึงต้องการจะมีกองกำลังของตนเอง แต่สตาลินไม่อยากให้มีความขัดแย้งถึงขึ้นแตกหักจึงสั่งให้ฝ่ายคอมมิวนิสต์อดทนทำงานในพรรคกว๋อหมินตั๋งต่อไป

6.3 การปราบปรามฝ่ายซ้ายและการสิ้นสุดแนวร่วม

เดือนมีนาคม ค.ศ. 1927 สหภาพกรรมกรในเมืองซั่งไห่ภายใต้การนำของคอมมิวนิสต์นัดหยุดงานและใช้กำลังต่อต้านขุนศึก และสนับสนุนการโจมตีขุนศึกของกองทัพกว๋อหมินตั๋งที่มาถึงเมืองซั่งไห่ ซึ่งเจียง ไคเชกนำทัพมาปราบขุนศึก เจียง ไคเชก ออกแถลงการณ์รับรองความปลอดภัยของชุมชนชาวต่างชาติ และฝ่ายซ้ายยอมให้ทหารปลดอาวุธกรรมกรตามคำสั่งของโซเวียตที่ให้กว๋อหมินตั๋งเป็นฝ่ายนำ บรรดานายธนาคาร นักธุรกิจและสมาคมลับต่างๆ เสนอให้เจียง ไคเชก ยืมเงินไปใช้ในการดำเนินงานปราบขุนศึก เพราะไม่ต้องการให้สหภาพกรรมกรภายใต้การสั่งการของพวกคอมมิวนิสต์ก่อกวน ดังนั้นเพื่อประโยชน์ของตน ในวันที่ 12 เมษายน ค.ศ. 1927 ทหารของเจียง ไคเชก จึงปราบปรามสหภาพกรรมกร และจับกุมกรรมกรที่เป็นฝ่ายซ้ายจำนวนมาก หนึ่งในนั้นคือ โจว เอินไหล ผู้นำฝ่ายซ้ายของพรรคและเป็นผู้ช่วยของเจียงในโรงเรียนนายร้อยวัมเพา แต่โจว เอินไหล ได้รับความช่วยเหลือจึงหนีรอดมาได้ ที่เมืองซั่งไห่มีการตั้งศาลทหารตัดสินลงโทษประหารชีวิตพวกคอมมิวนิสต์ ฝ่ายซ้ายในพรรค คนงานและชาวบ้านจำนวนมาก โจว เอินไหลประมาณว่ามีผู้เสียชีวิตราว 5,000 คน[31] อนึ่ง ในวันที่ 6 เมษายน ค.ศ. 1927 จาง จั้วหลิน ขุนศึกจากแมนจูเรียซึ่งต่อต้านคอมมิวนิสต์ นำกำลังบุกสถานทูตสหภาพโซเวียตในกรุงเป่ยจิง จับกุมคนจีนในสถานทูตรวมถึงหลี่ ต้าเจา ผู้ก่อตั้งพรรคคอมมิวนิสต์จีนและศิษย์ไปประหารชีวิต

หลังเหตุการณ์ที่เมืองซั่งไห่หนึ่งวัน เจียง ไคเชก ประกาศแยกพรรคกว๋อหมินตั๋งฝ่ายขวาออกจากฝ่ายซ้ายที่นำโดยหวาง จิงเว่ย พร้อมกับจัดตั้งรัฐบาลที่เมืองหนานจิง โดยมหาอำนาจตะวันตกให้การรับรอง ทั้งที่ยังมีหวาง จิงเว่ย เป็นหัวหน้ารัฐบาลกว๋อหมินตั๋งที่เมืองอู่ฮั่น และเริ่มกำจัดสมาชิกฝ่ายซ้ายออกจากพรรคกว๋อหมินตั๋ง อย่างไรก็ตาม เจียง ไคเชก ประกาศว่าไม่ได้เป็นศัตรูกับสหภาพโซเวียต เพียงแต่ต้องการแยกพวกคอมมิวนิสต์ออกจากพรรคกว๋อหมินตั๋ง ส่วนพวกนักธุรกิจ นักการเงิน สมาคมหอการค้าต่างสนับสนุนเจียง ไคเชก เพราะเห็นว่าหากให้เงินแก่เจียง ไคเชก ผลประโยชน์ของตนก็จะปลอดภัย ดังนั้นจีนจึงมีรัฐบาล 3 ฝ่าย คือ รัฐบาลเป่ยจิง มี จาง จั้วหลิน เป็นผู้มีอำนาจ มีญี่ปุ่นสนับสนุน รัฐบาล

หนานจิงมีเจียง ไคเชก เป็นหัวหน้า มีชาติตะวันตกรับรอง และรัฐบาลอู่ฮั่น ของพรรคกว๋อหมิน ตั้งฝ่ายซ้ายภายใต้การนำของหวาง จิงเว่ย มีองค์การคอมมิวนิสต์สากลสนับสนุน

ขณะที่สถานการณ์เริ่มวิกฤติ ในวันที่ 27 เมษายน ค.ศ. 1927 พรรคคอมมิวนิสต์จีน จัดประชุมที่เมืองอู่ฮั่น เฉิน ตู๋ซิ่ว เลขาธิการพรรค ยืนยันการดำเนินงานภายใต้แนวร่วม และเห็นว่าควรร่วมมือกับหวาง จิงเว่ย ที่อู่ฮั่น และขุนศึกเฝิง อวี้เสียง เพื่อต่อต้านเจียง ไคเชก ในการประชุมนี้โจว เอินไหล ถูกตำหนิว่าไม่ยอมปลดอาวุธคนงานที่เมืองซั่งไห่ก่อน จึงทำให้ถูกปราบปราม ส่วนเหมา เจ๋อตง ถูกตำหนิว่าอยู่เบื้องหลังการก่อการที่รุนแรงของชาวนา แต่ที่ประชุมไม่ได้ประณามการกวาดล้างที่เมืองซั่งไห่หรือการกวาดล้างฝ่ายซ้ายของเจียง ไคเชก ทำให้ในเวลาต่อมา เหมา เจ๋อตง กล่าวว่า ในช่วงนั้นเฉิน ตู๋ซิ่ว ยังครอบงำพรรคคอมมิวนิสต์จีนอยู่ และยังยอมจำนนต่อพวกกว๋อหมินตั่งในอู่ฮั่น[32] การที่เฉิน ตู๋ซิ่ว ยึดมั่นคำสั่งของสหภาพโซเวียต ที่ให้เป็นพันธมิตรกับกว๋อหมินตั่งนี้ จะนำผลร้ายแก่พรรคคอมมิวนิสต์จีนในเวลาต่อมาเมื่อถูกเจียง ไคเชก ปราบปรามอย่างหนัก ทำให้เหมา เจ๋อตง วิจารณ์ว่าเฉิน ตู๋ซิ่วเป็นผู้ทรยศต่อพรรคโดยไม่รู้ตัว[33] ส่วนที่สหภาพโซเวียตหลังจากเลนินเสียชีวิต ได้เกิดความขัดแย้งระหว่างโจเซฟ สตาลิน (Joseph Stalin) กับลีออง ทรอตสกี (Leon Trotsky) สตาลินต้องการให้เจียง ไคเชก และพรรคกว๋อหมินตั่งเป็นผู้นำการปฏิวัติจีนต่อไป แต่ทรอตสกี้ไม่เห็นด้วย เพราะเห็นว่าจีนสามารถเป็นคอมมิวนิสต์ได้โดยไม่ต้องทำตามขั้นตอนของลัทธิมาร์ก แต่สตาลินไม่เห็นด้วย[34]

เจียง ไคเชก มุ่งมั่นกำจัดคอมมิวนิสต์ และในวันที่ 26 กรกฎาคม ค.ศ. 1927 พรรคกว๋อหมินตั่งประกาศขับไล่พวกคอมมิวนิสต์ออกจากพรรค พร้อมกับสั่งให้คอมมิวนิสต์ยุติการกระทำที่ขัดขวางการปฏิวัติ ทำให้แนวร่วมพันธมิตรสิ้นสุดลง ซึ่งเกิดจากสาเหตุหลายประการ เช่น ความแตกต่างด้านทัศนคติทางการเมือง ความไม่ไว้วางใจกันและกัน การแย่งชิงอำนาจและความเป็นใหญ่ และการแทรกแซงขององค์การคอมมิวนิสต์สากล

ส่วนการแตกแยกของเจียง ไคเชก กับหวาง จิงเว่ย ก็สามารถรวมกันได้ในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1928 เจียง ไคเชก ขึ้นเป็นผู้นำสูงสุดของพรรคอย่างเป็นทางการ จากนั้นได้ยกทัพขึ้นเหนือ และด้วยความช่วยเหลือจากขุนศึกเฝิง อวี้เสียง ที่เคยเรียกร้องให้ขุนศึกหยุดการต่อสู้ ทำให้กองทัพของเจียง ไคเชก ยึดกรุงเป่ยจิงไว้ได้ ขุนศึกจาง จั้วหลิน ที่มีอำนาจอยู่ที่กรุงเป่ยจิงหนีไปแมนจูเรีย ต่อมาถูกฝ่ายญี่ปุ่นสังหารด้วยการวางระเบิดเส้นทางรถไฟที่จาง จั้วหลิน โดยสาร จาง เสวียเหลียง (Zhang Xüeliang ค.ศ. 1900–2001) ลูกชายจาง จั้วหลินจึงเข้าร่วมกับเจียง ไคเชก ทำให้เจียงรวมประเทศสำเร็จ ในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1928 และในต้น ค.ศ. 1929 เจียง ไคเชก ประกาศตั้งสาธารณรัฐชาตินิยม โดยเจียง ไคเชก ขึ้นดำรงตำแหน่งประธานาธิบดี มีกรุงหนานจิงเป็นเมืองหลวง และเปลี่ยนชื่อเป่ยจิงเป็นเป่ยผิง (Beiping) หรือสันติสุขทางเหนือ

สรุป

สภาพการเมืองของจีนในยุคต้นสาธารณรัฐไม่เป็นไปตามที่ซุน ยัตเซ็นตั้งความหวังไว้ ว่าจะสร้างสาธารณรัฐที่เป็นประชาธิปไตย เพราะการปกครองภายใต้หยวน ซื่อไข่ ที่เป็นเผด็จการและพยายามฟื้นฟูระบอบกษัตริย์ ต่อมาบ้านเมืองยังเกิดการแตกแยกในยุคขุนศึก และสถานการณ์ที่ถูกบีบบังคับจากภายนอกประเทศ คือ การขยายอำนาจเข้ามาของญี่ปุ่นในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1 ทำให้จีนไม่อาจพัฒนาประเทศหรือแก้ไขปัญหาของประเทศได้เต็มที่ แม้ว่าจะเปลี่ยนแปลงการปกครองมาเป็นระบอบประชาธิปไตยแล้ว

ความวุ่นวายในสังคมทำให้เหล่าปัญญาชนแสวงหาแนวทางเพื่อแก้ปัญหาของบ้านเมือง โดยมุ่งปรับเปลี่ยนด้านแนวความคิดของประชาชนให้มีความก้าวหน้าทันสมัย มีความคิดที่เป็นวิทยาศาสตร์คือเป็นเหตุเป็นผล ต่อต้านขนบธรรมเนียมความคิดเก่าๆ โดยเฉพาะลัทธิขงจื่อ ทำให้สมัยนี้แม้จะมีความวุ่นวายทางการเมือง แต่จีนมีการพัฒนาทางภูมิปัญญาและการเคลื่อนไหวเพื่อเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมเกิดขึ้น ที่สำคัญคือการใช้ภาษาพูดในงานเขียนเพื่อจะสื่อความคิดใหม่ๆ ทางการเมืองและการเปลี่ยนแปลงสังคมไปสู่ประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศ และมีแนวคิดใหม่ๆ เช่น ลัทธิคอมมิวนิสต์ เข้ามาในสังคมจีน จนเกิดการก่อตั้งพรรคคอมมิวนิสต์จีนขึ้นและเกิดแนวร่วมครั้งที่ 1 กับพรรคกว๋อหมินตั่ง แต่อุดมการณ์ที่ต่างกันก็ทำให้แนวร่วมสิ้นสุดลงและเกิดการกวาดล้างฝ่ายคอมมิวนิสต์ที่จะดำเนินต่อมา

[1] Immanuel C.Y. Hsu. (1995). *op.cit*. p. 473.

[2] Jonathan D. Spence. (2013). *op.cit*. p. 258.

[3] Jack Gray. (2002). *op.cit*. p.145.

[4] *Ibid.*

[5] ทวีป วรดิลก. (2542). *ประวัติศาสตร์จีน.* หน้า 780.

[6] Jack Gray. (2002). *op.cit*. p.145.

[7] ทวีป วรดิลก. *เล่มเดิม.* หน้า 785 – 786.

[8] Jonathan D. Spence. (2013). *op.cit*. p. 271.

[9] Andrew Gordon. (2014). *op.cit*. p. 173 and Jack Gray. (2002). *op.cit*. p. 149.

[10] *Ibid*. p. 149.

[11] *Ibid.* p.168.

[12] จอห์น เค แฟร์แบงค์ และคนอื่นๆ. (2525). *เล่มเดิม*. หน้า 819.

[13] Jack Gray. (2002). *op.cit*. p. 168.

[14] จอห์น เค แฟร์แบงค์ และคนอื่นๆ. (2525). *เล่มเดิม*.หน้า 819 – 821.

[15] *แหล่งเดิม* , วุฒิชัย มูลศิลป์. (2521). *เล่มเดิม*. หน้า 184 -212 , Bai Shouyi. (ed). (1993). *An Outline History of China 1919-1949*. p. 46 and Jack Gray. (2002). *op.cit.* pp. 168 – 190.

[16] วุฒิชัย มูลศิลป์. (2521). *เล่มเดิม*. หน้า 191.

[17] *แหล่งเดิม*. และ Jack Gray. (2002). *op.cit*. p. 190.

[18] Jack Gray. (2002). *op.cit.* p.190.

[19] จอห์น เค แฟร์แบงค์ และคนอื่นๆ. (2525). *เล่มดิม*. หน้า 821 และ วุฒิชัย มูลศิลป์. (2521). *เล่มเดิม*. หน้า 212 – 217.

[20] Immanuel C.Y. Hsu. (1995). *op.cit*. p. 575.

[21] Jonathan D. Spence. (2013). *op.cit*. p. 290.

[22] *Ibid*., p. 210 and Gray. (2002). *op.cit.* p.195.

[23] ทวีป วรดิลก. (2542). *เล่มเดิม*. หน้า 832.

[24] Jonathan D. Spence. (2013). *op.cit.* p. 210.

[25] Jack ray. (2002). *op.cit.* p. 195.

[26] ทวีป วรดิลก. (2542). *เล่มเดิม.* หน้า 834.

[27] *แหล่งเดิม.* หน้า 829.

[28] ในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2562 (ค.ศ. 2019) ครบรอบ 100 ปี ขบวนการ 4 พฤษภาคม ได้มีการแปลหนังสือของ Rana Mitter นักประวัติศาสตร์จีน เรื่อง *A Bitter Revolution: China's Struggle with the Modern World* โดยสำนักพิมพ์บุ๊คสเคป สุทธิมาน ลิมปนุสรณ์ ผู้แปล และเขียนคำนำเสนอฉบับแปลโดย ดร.วาสนา วงศ์สุรวัฒน์ ผู้เชี่ยวชาญประวัติศาสตร์จีน หนังสือนี้เน้นย้ำความสำคัญของขบวนการ 4 พฤษภาคม ที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงสังคมจีนในด้านความคิดและวัฒนธรรม ซึ่งเป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงได้ยากในสังคมที่ยึดมั่นจารีตประเพณีอย่างเคร่งครัดของจีนเพราะฝังรากลึกมานับพันปี การแปลหนังสือเรื่องนี้จึงเป็นคุณูปการยิ่งในการศึกษาประวัติศาสตร์จีนของวงวิชาการไทย

[29] ทวีป วรดิลก. (2542). *เล่มเดิม.* หน้า 850.

[30] ทวีป วรดิลก. (2547). *เหมา เจ๋อตง ฮ่องเต้นักปฏิวัติ.* หน้า 117.

[31] *แหล่งเดิม.* หน้า 126.

[32] *แหล่งเดิม.* หน้า 127.

[33] *แหล่งเดิม.* หน้า 130.

[34] Jonathan D. Spence. (2013). *op.cit.* p. 320.

บทที่ 9
ญี่ปุ่นในคริสต์ศตวรรษที่ 20
ประชาธิปไตยสมัยไทโชและลัทธิทหารนิยม

หลังจากที่ญี่ปุ่นประสบความสำเร็จในการพัฒนาประเทศ สามารถยกเลิกสนธิสัญญาไม่เป็นธรรม สร้างจักรวรรดินิยมญี่ปุ่น และมีอาณานิคมแห่งแรกคือไต้หวันจากชัยชนะเหนือจีนใน ค.ศ. 1895 ทำให้ญี่ปุ่นได้รับการยอมรับจากชาติตะวันตกในฐานะที่เท่าเทียมกัน ดังที่อังกฤษทำสนสัญญาเป็นพันธมิตรใน ค.ศ. 1902 ญี่ปุ่นยังขยายอิทธิพลต่อไป โดยมีเป้าหมายคือ การเข้าครอบครองแมนจูเรียของจีนและเกาหลี ทำให้เกิดสงครามกับรัสเซียตามมาซึ่งญี่ปุ่นมีชัยชนะใน ค.ศ. 1905 ตามด้วยการขยายอำนาจของญี่ปุ่นในเกาหลีและผนวกเกาหลีเป็นอาณานิคมใน ค.ศ. 1910

ในช่วงแรกของคริสต์ศตวรรษที่ 20 ญี่ปุ่นขยายอิทธิพลทางทหารและเศรษฐกิจเข้าไปในจีนในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1 และในทศวรรษ 1920 ซึ่งเป็นช่วงที่ญี่ปุ่นมีการเปลี่ยนแปลงนโยบายการต่างประเทศเป็นนโยบายประนีประนอมมากขึ้น อันเป็นผลจากการมีรัฐบาลพลเรือนในสมัยไทโช (ค.ศ. 1912-1920) แต่การใช้นโยบายประนีประนอมกลับส่งผลให้ฝ่ายทหารหัวรุนแรงและฝ่ายธุรกิจที่ต้องการขยายผลประโยชน์ไปยังจีนไม่พอใจ ส่งผลให้เกิดการลัทธิทหารนิยมในทศวรรษ 1930 ที่จะนำญี่ปุ่นเข้าสู่สงครามอีกครั้งในสงครามจีน-ญี่ปุ่นครั้งที่ 2 สงครามมหาเอเชียบูรพา และการสิ้นสุดจักรวรรดินิยมญี่ปุ่นในที่สุด

1. สงครามโลกครั้งที่ 1 กับการขยายอิทธิพลของญี่ปุ่นในจีน

เมื่อเกิดสงครามขึ้นในยุโรปใน ค.ศ. 1914 ที่จะลุกลามเป็นสงครามโลกครั้งที่ 1 นั้น มหาอำนาจตะวันตกที่มีอิทธิพลในเอเชียตะวันออกอย่างอังกฤษและเยอรมนี ได้ประกาศสงครามต่อกัน การที่ญี่ปุ่นมีข้อตกลงกับอังกฤษตามสนธิสัญญาพันธมิตร ค.ศ. 1902 ทำให้ญี่ปุ่นกลายเป็นพันธมิตรกับอังกฤษในสงครามโลกไปด้วย ญี่ปุ่นใช้โอกาสนี้ขยายอำนาจเข้าไปในจีนด้วยการร่วมมือกับฝ่ายสัมพันธมิตร เพราะอังกฤษขอร้องให้ญี่ปุ่นช่วยเหลือด้านตะวันออกไกลถ้าอาณานิคมของอังกฤษในจีนถูกเยอรมนีโจมตีและขอให้ญี่ปุ่นทำลายเรือสินค้าของเยอรมนี แต่อังกฤษเกรงว่าญี่ปุ่นจะขยายอำนาจออกไป อังกฤษจึงสนับสนุนให้จีนประกาศสงครามกับเยอรมนีด้วย ญี่ปุ่นต้องการขยายอำนาจเข้าในบริเวณแหลมเหลียวตงของจีนแต่หลังชนะจีนใน ค.ศ. 1895 มหาอำนาจ 3 ชาติได้บีบให้ญี่ปุ่นคืนพื้นที่นี้แก่จีน ต่อมาบริเวณนี้กลายเป็นพื้นที่เขตเช่าของเยอรมนีในจีน

ในช่วงที่เยอรมนีติดพันสงครามในยุโรป ในวันที่ 8 สิงหาคม ค.ศ. 1914 กองทัพญี่ปุ่นเข้าควบคุมเขตเช่าของเยอรมนีในจีน รวมถึงทางรถไฟและฐานทัพในมณฑลซานตงและในหมู่เกาะในทะเลแปซิฟิก ญี่ปุ่นประกาศให้เรือรบทั้งหมดของเยอรมนีในเอเชียยอมแพ้ต่อญี่ปุ่น บังคับให้เยอรมนีโอนสิทธิการเช่าเมืองเกียวเจาและสิทธิพิเศษในมณฑลซานตงให้แก่ญี่ปุ่น[1] อังกฤษเห็นว่าญี่ปุ่นพยายามขยายอำนาจ จึงขอให้ญี่ปุ่นจำกัดขอบเขตสงครามไว้เฉพาะเพื่อป้องกันความปลอดภัยของการค้าทะเลเท่านั้น แต่ในที่สุดอังกฤษต้องผ่อนผันตามญี่ปุ่นเพียงแต่ขอให้ญี่ปุ่นจำกัดขอบเขตไว้เฉพาะในเขตเช่าเกียวเจาและน่านน้ำที่ต่อเนื่องกัน

สถานการณ์ที่เกิดขึ้นทำให้จีนขอให้สหรัฐอเมริกาเข้ามาช่วยเป็นผู้นำหลักประกันความเป็นกลางของจีนโดยแจ้งแก่ชาติอื่นๆ แต่สหรัฐอเมริกายึดนโยบายโดดเดี่ยว (isolationism) ไม่ต้องการเกี่ยวข้องกับการเมืองระหว่างประเทศมากนัก จึงไม่สามารถทำอะไรได้เต็มที่ ในวันที่ 15 สิงหาคม ค.ศ. 1914 ญี่ปุ่นยื่นคำขาดให้เยอรมนีถอนกำลังทหารออกจากน่านน้ำจีน ยอมวางอาวุธ และมอบเขตเช่าเกียวเจาในซานตงให้ญี่ปุ่น โดยอ้างว่าเพื่อที่ญี่ปุ่นจะคืนให้แก่จีนต่อไป แต่ไม่ได้รับคำตอบจากเยอรมนี ญี่ปุ่นจึงประกาศสงครามกับเยอรมนี และยกพลขึ้นบกทางเหนือของแหลมเหลียวตง เท่ากับว่าญี่ปุ่นละเมิดความเป็นกลางของจีน ญี่ปุ่นสามารถยึดดินแดนที่เป็นเขตผลประโยชน์ของเยอรมนีในจีนได้ทั้งหมดรวมถึงทางรถไฟของเยอรมนีความยาวกว่า 2,000 ไมล์ หรือราว 3,200 กิโลเมตร[2] และในสงครามโลกครั้งที่ 1 ญี่ปุ่นได้กำไรมหาศาลจากการผลิตอาวุธและสินค้าสงครามเพื่อขายให้แก่ฝ่ายสัมพันธมิตร

ญี่ปุ่นได้ยื่นข้อเรียกร้อง 21 ประการต่อจีนใน ค.ศ. 1915 เพราะไม่พอใจที่ประธานาธิบดียวน ซื่อไข่ ของจีน ขอให้กองทัพต่างชาติถอนตัวออกจากซานตง เพราะสงครามโลกใกล้สิ้นสุดแล้ว ทำให้ญี่ปุ่นเห็นว่าเป็นการประกาศที่ไม่เป็นผลดีต่อผลประโยชน์ของญี่ปุ่น[3] ในช่วงที่ยุโรปกังวลกับสงครามโลกครั้งที่ 1 ญี่ปุ่นจึงวางแผนเพิ่มสิทธิในแมนจูเรียและมองโกเลียใน (Inner Mongolia) ให้จีนโอนสิทธิในมณฑลซานตงของเยอรมนีให้ญี่ปุ่น และยื่นข้อเรียกร้อง 21 ประการ ต่อจีนดังที่กล่าวมาแล้ว ข้อเรียกร้องหมวด 4 ที่ให้มีความร่วมมือระหว่างตำรวจญี่ปุ่นและจีน ให้จีนจ้างที่ปรึกษาชาวญี่ปุ่นในด้านการเมือง เศรษฐกิจ การทหาร ทำให้ชาวจีนมองว่าญี่ปุ่นกำลังพยายามทำให้จีนเป็นอาณานิคมของญี่ปุ่น จึงต่อต้านญี่ปุ่นและสินค้าญี่ปุ่นในจีน หยวน ซื่อไข่ปฏิเสธข้อเรียกร้องของญี่ปุ่น และขอการสนับสนุนจากนานาชาติ อังกฤษและฝรั่งเศสแสดงออกว่าไม่เห็นด้วยกับข้อเรียกร้องที่รุนแรงเช่นนี้ ญี่ปุ่นจึงยอมถอนข้อเรียกร้องที่ 4 ไป[4] แต่รัฐบาลจีนถูกบีบจนต้องยอมตกลงกับญี่ปุ่น 4 หมวด ทำให้ชาวจีนรวมตัวประท้วงอย่างหนัก

นอกจากนี้ ใน ค.ศ. 1916 ญี่ปุ่นได้ทำสนธิสัญญาลับกับรัสเซีย เพื่อตกลงยอมรับผลประโยชน์ของกันในเอเชียตะวันออก ทำให้ญี่ปุ่นสามารถลดปัญหาความขัดแย้งที่อาจจะเกิดขึ้นกับรัสเซียในอนาคต และมีผลให้ญี่ปุ่นทุ่มเทกับการขยายอำนาจในจีนได้เต็มที่

กล่าวได้ว่า สงครามโลกครั้งที่ 1 ที่ยุติลงใน ค.ศ. 1918 ส่งผลต่อฐานะมหาอำนาจในเอเชียตะวันออกค่อนข้างมาก เยอรมนีหมดอิทธิพลในจีน รัสเซียเกิดการปฏิวัติล้มล้างราชวงศ์โรมานอฟใน ค.ศ.1917 เปลี่ยนการปกครองเป็นระบอบคอมมิวนิสต์ อังกฤษและฝรั่งเศสบอบช้ำจากสงคราม ญี่ปุ่นขยายอิทธิพลเข้าไปในดินแดนแมนจูเรียและมองโกเลีย

ผลของสงครามโลกครั้งที่ 1 ที่มีต่อญี่ปุ่นนั้น คือ ทำให้พวกชาตินิยมทั้งหลายชื่นชมกับความก้าวหน้าทางทหารและเศรษฐกิจของญี่ปุ่นในการรุกรานเพื่อนบ้านเป็นอันมาก แต่ผู้นำญี่ปุ่นบางคนคัดค้านการรุกรานของรัฐบาลที่มีต่อเพื่อนบ้านโดยเฉพาะจีน นายพลยามางาตะ อาริโตะโมะ (Yamagata Aritomo) เห็นว่าญี่ปุ่นควรอธิบายให้ประธานาธิบดีหยวน ชื่อไข่ ของจีนเข้าใจและยอมรับความจำเป็น 2 ประการของญี่ปุ่น คือ ญี่ปุ่นมีพลเมืองล้นประเทศ การขยายอำนาจของญี่ปุ่นในแมนจูเรียจึงเป็นสิ่งจำเป็น อีกประการ คือ ญี่ปุ่นและจีนควรร่วมมือกันต่อต้านชาติตะวันตกบนพื้นฐานของการมีเชื้อชาติเดียวกัน[5] ประกอบกับจีนเดินขบวนต่อต้านสินค้าญี่ปุ่นในช่วงที่ญี่ปุ่นยื่นข้อเรียกร้อง 21 ประการต่อจีน ทำให้เกิดผลเสียต่อเศรษฐกิจญี่ปุ่นมาก และการพ่ายแพ้ของเยอรมนีซึ่งเป็นประเทศทหารนิยมที่ญี่ปุ่นยกย่องและเลียนแบบมาตั้งแต่สมัยเมจิจึงหมดไป และความคิดทหารนิยมก็ลดความสำคัญลง ลัทธิประชาธิปไตยของฝ่ายสัมพันธมิตรได้รับการยกย่องอีกครั้ง

หลังสงครามโลกครั้งที่ 1 มีการประชุมสันติภาพที่พระราชวังแวร์ซายส์ ประเทศฝรั่งเศสใน ค.ศ. 1919 ญี่ปุ่นได้เจรจากับมหาอำนาจเพื่อประกันผลประโยชน์ในจีนที่ได้มาช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1 เป็นลายลักษณ์อักษร โดยโน้มน้าวให้ที่ประชุมรับรองสิทธิพิเศษของญี่ปุ่นในชานตง และเรียกร้องความเท่าเทียมทางเชื้อชาติระหว่างชาวตะวันตกและเอเชีย ซึ่งเป็นหลักข้อหนึ่งของสันนิบาตชาติ (League of Nations) องค์กรระหว่างประเทศที่ตั้งขึ้นมาหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ในประเด็นชานตงนั้นถูกจีนคัดค้านและจีนเรียกร้องให้ญี่ปุ่นยกเลิกข้อเรียกร้อง 21 ประการ โดยอ้างว่าเพราะจีนถูกข่มเข็ญจากญี่ปุ่น จีนจึงจำยอมตกลงเซ็นสัญญา แต่ญี่ปุ่นยังคงยืนยันว่าจะยึดครองเขตอิทธิพลของเยอรมนีในจีน การคุกคามของญี่ปุ่นต่อจีนก่อให้เกิดการคัดค้านจากกลุ่มประเทศที่เห็นใจจีน ทำให้ญี่ปุ่นไม่อาจเรียกร้องความเท่าเทียมกันทางเชื้อชาติได้ เพราะสหรัฐอเมริกาและออสเตรเลียตอบโต้ด้วยการจำกัดจำนวนชาวญี่ปุ่นที่จะเข้าไปทำมาหากินในประเทศของตน อย่างไรก็ตาม ในการประชุมที่แวร์ซายส์มหาอำนาจยอมรับข้อเสนอเรื่องสิทธิของญี่ปุ่นในมณฑลชานตง เพื่อให้ญี่ปุ่นเข้าเป็นสมาชิกสันนิบาตชาติ

การปฏิเสธไม่ให้ญี่ปุ่นได้รับสิทธิความเท่าเทียมทางเชื้อชาติของสหรัฐอเมริกาและพันธมิตร เท่ากับเป็นการทำลายหลักการของมหาอำนาจตะวันตกในประเด็นนี้ และสร้างความโกรธแค้นต่อชาวญี่ปุ่นและทหารรุ่นหนุ่มจนนำมาซึ่งการดำเนินนโยบายทางทหารที่ก้าวร้าวขึ้นของญี่ปุ่นในเวลาต่อมา

2. เศรษฐกิจญี่ปุ่นก่อนและหลังสงครามโลกครั้งที่ 1

สมัยเมจิญี่ปุ่นใช้งบประมาณจำนวนมหาศาลในการพัฒนาประเทศแบบตะวันตก ซึ่งจำนวนมากมาจากการกู้เงินจากต่างชาติ นอกจากนี้ญี่ปุ่นเข้าสู่สงครามหลายครั้ง ทั้งสงครามกับจีน รัสเซีย หรือการผนวกเกาหลี การพัฒนาประเทศของญี่ปุ่นส่งผลให้ญี่ปุ่นมีอุตสาหกรรมที่ประสบความสำเร็จอย่างมาก เช่น การผลิตกระแสไฟฟ้าจากพลังน้ำ อาวุธ เครื่องจักร ญี่ปุ่นเป็นชาติในเอเชียชาติแรกที่รับเทคนิคด้านอุตสาหกรรมและพาณิชยกรรมจากชาติตะวันตก และการที่ญี่ปุ่นรับเทคนิคจากตะวันตกแต่ใช้แรงงานราคาถูกในโลกตะวันออก ทำให้อุตสาหกรรมและการค้าของญี่ปุ่นขยายตัวอย่างรวดเร็ว[6] โดยเฉพาะอุตสาหกรรมทอผ้า ส่วนอุตสาหกรรมหนักของญี่ปุ่นพัฒนาในระดับหนึ่ง ส่วนใหญ่เป็นอุตสาหกรรมการทหาร กิจการประเภทต่างๆ ที่ญี่ปุ่นเริ่มลงทุนมาในสมัยเมจิเริ่มสร้างรายได้แก่ญี่ปุ่นตั้งแต่ปลายทศวรรษ 1880 ผลตอบแทนจากชัยชนะในสงครามกับจีนและสงครามกับรัสเซียมีส่วนกระตุ้นเศรษฐกิจญี่ปุ่น แต่ญี่ปุ่นใช้เงินจำนวนมากในสงคราม รวมถึงลงทุนในภาคอุตสาหกรรม พัฒนากองทัพและประเทศ และนำเข้าข้าวจากต่างประเทศเพราะพื้นที่เพาะปลูกน้อยทำให้ได้ผลผลิตไม่เพียงพอ ทำให้ที่ผ่านมาญี่ปุ่นเสียดุลการค้ามาโดยตลอด และอยู่ในฐานะประเทศลูกหนี้

สงครามโลกครั้งที่ 1 ให้ผลตอบแทนแก่ญี่ปุ่นอย่างมหาศาล การที่ประเทศยุโรปติดพันสงครามในยุโรปทำให้ญี่ปุ่นเข้าแทนที่ยุโรปในตลาดเอเชียโดยส่งสินค้าออกประเภทเครื่องอุปโภคบริโภคเข้าไปในตลาดของยุโรปในเอเชีย และขายสินค้ายุทโธปกรณ์ให้ประเทศพันธมิตรตะวันตก ทำให้ในช่วง ค.ศ. 1915–1919 ญี่ปุ่นได้เปรียบดุลการค้า 240 ล้านเยน จากเดิมที่เคยขาดดุลการค้ามาตลอด[7] นอกจากนี้ญี่ปุ่นยังใช้ประโยชน์จากการมีสนธิสัญญาพันธมิตรกับอังกฤษประกาศสงครามกับเยอรมนีและเข้ายึดเขตเช่าและผลประโยชน์ต่างๆ ของเยอรมนีในจีน ทำให้เศรษฐกิจญี่ปุ่นในช่วงนี้ขยายตัวขึ้น

การเติบโตทางเศรษฐกิจที่รวดเร็วของญี่ปุ่นในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1 มีผลกระทบทั้งด้านดีและด้านลบ ในด้านลบนั้นการขยายตัวทางเศรษฐกิจที่เร็วเกินไป ทำให้ญี่ปุ่นเกิดเงินเฟ้อภายในประเทศ ราคาสินค้าเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว แต่ค่าจ้างแรงงานลดลง ทำให้ชาวนาชาวกรรมกร ลูกจ้างร้านค้ารายย่อย ประสบความลำบากโดยเฉพาะการที่ข้าวมีราคาสูงขึ้นมาก เช่น ในเดือนมกราคม ค.ศ. 1917 ข้าว 1 โกะคุ (Koku หรือประมาณ 180.4 ลิตร) ราคา 16 เยน ในเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1918 ขึ้นเป็น 39 เยน และใน ค .ศ.1920 ขึ้นเป็น 55 เยน[8] ราคาข้าวที่เพิ่มขึ้นกว่าร้อยละ 100 ในช่วง ค .ศ.1917–1918 ทำให้ในเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1918 ได้เกิดการประท้วงที่เรียกว่า การจลาจลข้าว (Rice Riots) ขึ้น เริ่มจากการประท้วงในชนบทเข้าสู่เมืองทั้งในเมืองโตเกียว เกียวโต โอซากะ โกเบ และเมืองสำคัญอื่นๆ ผู้ก่อจลาจลเข้าโจมตีและเผาที่ทำการของพ่อค้าข้าวและนายทุนเงินกู้ รัฐบาลต้องใช้กำลังเข้าปราบปราม เหตุการณ์นี้ทำให้ทั้งรัฐบาลและสถาบันต่างๆ ต่างตื่นตระหนก เพราะไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อนใน

ประวัติศาสตร์ และเป็นสิ่งสะท้อนว่ารัฐบาลไม่สามารถแก้ปัญหาความทุกข์ยากของประชาชนได้ ราคาข้าวตกต่ำเนื่องจากรัฐบาลใช้นโยบายทำให้อาหารมีราคาถูก จึงนำเข้าข้าวจากเกาหลีและไต้หวัน เกษตรกรญี่ปุ่นเร่งผลิตเพื่อให้ได้ผลผลิตจำนวนมากโดยใช้ปุ๋ย เท่ากับเป็นการเพิ่มค่าใช้จ่าย แม้ว่าผลผลิตข้าวจะมากขึ้นแต่กลับทำให้ราคาข้าวถูกลง

รัฐบาลพยายามแก้ปัญหาเศรษฐกิจแต่ไม่ประสบผลสำเร็จ เนื่องจากสินค้าญี่ปุ่นมีราคาสูงกว่าสินค้าจากต่างประเทศ เพราะต้นทุนที่สูงกว่าทั้งวัตถุดิบและค่าแรง จึงมีสินค้าเข้ามากกว่าสินค้าออก ส่งผลให้ญี่ปุ่นขาดดุลการค้าอีกครั้ง และยังเป็นเพราะการที่ชาติมหาอำนาจต้องการฟื้นฟูประเทศหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 จึงกลับสู่ตลาดอาณานิคม ญี่ปุ่นไม่สามารถหาที่ระบายสินค้าได้ อุตสาหกรรมของญี่ปุ่นจึงประสบปัญหาทั้งการติดค้างหรือลดค่าจ้างแรงงาน การปิดโรงงาน ทำให้เกิดการนัดหยุดงานบ่อยครั้งเพื่อขอขึ้นค่าแรงและเรียกร้องให้ปรับปรุงสภาพการทำงาน สวัสดิการ การประท้วงและนัดหยุดงานดำเนินไปอย่างต่อเนื่องระหว่าง ค.ศ. 1918-1921 หลายครั้งมีแรงงานเข้าร่วมนับหมื่นคนหรือมากกว่านั้น เช่น ใน ค.ศ. 1918 มีคนงาน 66,000 คน เข้าร่วม ใน ค.ศ. 1919 คนงานของอู่ต่อเรือในเมืองโกเบกว่า 15,000 คน นัดหยุดงาน ในเดือนกรกฎาคม-สิงหาคม ค.ศ. 1921คนงานราว 25,000 คน ในอุตสาหกรรมเหมืองถ่านหินและต่อเรือนัดหยุดงานและเดินขบวนประท้วง เป็นต้น[9]

ใน ค.ศ. 1923 ชาวญี่ปุ่นเผชิญกับแผ่นดินไหวครั้งรุนแรงที่สุดครั้งหนึ่งในเขตคันโตะ (Kanto) ซึ่งเป็นที่ตั้งของกรุงโตเกียว ประชาชนเสียชีวิตจำนวนมาก อาคารบ้านเรือนทรัพย์สินเสียหายอย่างหนัก ส่งผลต่อทั้งสภาพจิตใจและความเป็นอยู่ของประชาชน ต่อมาใน ค.ศ. 1929 เกิดภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก (Great Depression) ญี่ปุ่นซึ่งพึ่งพาการค้ากับต่างประเทศมาตลอดได้รับผลกระทบมาก เพราะส่งออกได้น้อยลง โดยเฉพาะตลาดผ้าไหม เนื่องจากญี่ปุ่นมีอาณานิคมเพียงเกาหลีกับไต้หวัน ทำให้มีแหล่งระบายสินค้าน้อยกว่าชาติตะวันตก ปัญหาเศรษฐกิจที่เกิดขึ้น ปัญหากรรมกร และปัญหาชาวนาก่อจลาจล ทำให้ประชาชนไม่เชื่อถือรัฐบาลในระบอบพรรคการเมือง เห็นว่ารัฐบาลพลเรือนอ่อนแอควบคุมดูแลบ้านเมืองไม่ได้ เป็นการเปิดโอกาสให้ทหารเข้ามามีบทบาททางการเมืองในยุคทหารนิยมในช่วงทศวรรษ 1930

3. สภาพการเมืองสมัยไทโชที่มีผลต่อการเกิดลัทธิทหารนิยม

จักรพรรดิเมจิสวรรคตเมื่อวันที่ 30 กรกฎาคม ค.ศ.1912 เป็นการสิ้นสุดรัชสมัย จักรพรรดิโยชิฮิโตะครองราชย์สืบต่อมา เรียกว่า สมัยไทโช (Taisho ค.ศ.1912-1926 แปลว่า รัชสมัยแห่งความถูกต้องและความรู้แจ้งอันยิ่งใหญ่) จักรพรรดิไทโชมีพระพลานามัยไม่สมบูรณ์จึงทรงแต่งตั้งเจ้าชายฮิโรฮิโตะ (Hirohito) รัชทายาทที่มีพระชนมายุ 21 พรรษาเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ตั้งแต่ ค.ศ. 1921 เป็นต้นมา

3.1 การเมืองสมัยไทโช

สมัยไทโชการเมืองในระบบรัฐสภาของญี่ปุ่นมีพัฒนาการมากขึ้น เพราะแม้ว่าในสมัยเมจิได้ประกาศใช้รัฐธรรมนูญแล้ว แต่กลุ่มคณาธิปัตย์ซึ่งเป็นขุนนางระดับสูงที่มีบทบาทมาตั้งแต่ต้นสมัยเมจิยังคงกุมอำนาจสูงสุดและผลัดเปลี่ยนกันขึ้นมาเป็นนายกรัฐมนตรี แต่ในสมัยไทโชได้เกิดการกระจายอำนาจไปสู่ข้าราชการ กองทัพบก และพรรคการเมือง และหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 สื่อมวลชนและประชาชนญี่ปุ่นเข้าใจการปกครองระบบรัฐสภาและรัฐธรรมนูญมากขึ้น ทำให้พรรคการเมืองกลายเป็นสถาบันทางการเมืองที่สำคัญและมีบทบาทมากขึ้น จนเรียกว่าระบอบประชาธิปไตยสมัยไทโช (Taisho Democracy) สมัยไทโชมี 2 พรรคสำคัญ คือ เซยูไก (Seiyukai) และ โดชิไค (Doshikai) ผลัดกันจัดตั้งรัฐบาล

แม้ระบอบประชาธิปไตยของญี่ปุ่นมีการพัฒนามากในสมัยนี้ แต่นโยบายและบทบาททางการเมืองของรัฐบาลพลเรือน ตลอดจนความสัมพันธ์ของนักการเมืองกับกลุ่มธุรกิจ และนโยบายต่างประเทศที่รอมชอมก็ทำให้ฝ่ายทหารไม่พอใจ ส่วนประชาชนก็มองว่านักการเมืองกับกลุ่มธุรกิจมีผลประโยชน์ร่วมกัน นักการเมืองไม่รับรู้ปัญหาที่แท้จริงของสังคม ส่วนการเมืองในระบบพรรคและการแข่งขันเพื่อจัดตั้งรัฐบาลเป็นสิ่งที่ขัดแย้งกับค่านิยมแบบกลุ่มในสังคมญี่ปุ่น ทำให้ประชาชนมองว่าผู้นำทางการเมืองแตกแยกกัน และมีจุดมุ่งหมายต่างกัน ทำให้การเมืองของญี่ปุ่นไม่สงบอย่างแท้จริง

นอกจากนี้ การพัฒนาเป็นประชาธิปไตยของญี่ปุ่นยังไม่สำเร็จอย่างแท้จริง เพราะสภาขุนนางยังไม่ได้ถูกลิดรอนอำนาจ ข้าราชการในราชสำนักและองคมนตรีในพระราชวังยังมีอิทธิพลอยู่ ทหารมีอำนาจสูงและไม่พอใจที่จะอยู่ใต้อำนาจควบคุมของรัฐบาลที่มาจากพรรคการเมืองหรือพลเรือน ประชาชนส่วนใหญ่ไม่เข้าใจประชาธิปไตย กลุ่มไซบะซึและกลุ่มธุรกิจต่าง ๆ เข้ามามีอิทธิพลทางการเมือง ประชาชนที่ยังมีความคิดแบบเก่าไม่อาจยอมรับชนชั้นพ่อค้าได้[10]

การเมืองญี่ปุ่นได้เกิดเหตุการณ์วุ่นวายที่เรียกว่า วิกฤติการณ์การเมืองสมัยไทโช สาเหตุสำคัญเกิดจากการที่รัฐบาลของนายกรัฐมนตรีไซออนจิ รัฐบุรุษอาวุโส ซึ่งเป็นสมาชิกกลุ่มเกนโรและเป็นประธานพรรคเซยูไก ไซออนจิมีแนวคิดพัฒนาญี่ปุ่นให้เป็นแบบตะวันตก รัฐบาลประสบปัญหาด้านการเงิน งบประมาณไม่เพียงพอต่อการใช้จ่ายในการพัฒนาประเทศ จึงต้องตัดงบประมาณด้านการบริหารและการทหารลง ทำให้ฝ่ายทหารไม่พอใจจึงตอบโต้โดยการไม่ยอมเสนอชื่อนายทหารเข้าดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีกระทรวงกลาโหม ซึ่งใน ค.ศ. 1900 สมัยนายกรัฐมนตรียามางาตะ อาริโตโมะ (Yamagata Aritomo, ค.ศ. 1898–1900) ได้ออกพระราชกฤษฎีกากำหนดให้ผู้ที่ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหมและกระทรวงทหารเรือต้องมียศเป็นพลเอก พลโท พลตรี เท่านั้น ทำให้ไม่สามารถตั้งคณะรัฐบาลได้ ไซออนจิจึงต้องลาออกไปเมื่อวันที่ 5 ธันวาคม ค.ศ.1912

นายกรัฐมนตรีญี่ปุ่นในทศวรรษ 1910 – ค.ศ. 1932		
ชื่อ	**ค.ศ.**	**พรรค**
นายไซออนจิ กิมโมชิ (Saionji Kimmochi)	1906-1908	เซยูไก
นายคัตซึระ ทาโร (สมัยที่ 2) (Katsura Taro)	1908-1911	เซยูไก
นายไซออนจิ กิมโมชิ (สมัยที่ 2)	1911-1912	เซยูไก
นายคัตซึระ ทาโร (สมัยที่ 3)	1912-1913 (2 เดือน)	โดชิไก
พลเรือเอกยามาโมโตะ กอนโนะเฮียวเอะ (กอมเบ) (Adm. Yamamoto Gonnohyoe /Gombei)	1913-1914	เซยูไก
นายโอกุมะ ชิเงโนบุ (Okuma Shigenobu)	1914-1916	-
พลเอกเทราอุชิ มะซะตะเกะ (Terauchi Masatake)	1916-1918	เซยูไก
นายฮาระ เคอิ หรือ ทากาชิ (Hara Kei / Takashi)	1918-1921	เซยูไก
นายทากาฮาชิ โคเระกิโยะ (Takahashi Korekiyo)	1921-1922	เซยูไก
พลเรือเอกคะโตะ โทโมะซาบูโร (Adm. Kato Tomosaburo)	1922-1923	เซยูไก
พลเรือเอกยามาโมโตะ (สมัยที่ 2)	1923 (3 เดือน)	เซยูไก
นายคิโยอุระ เคโงะ (Kiyoura Keigo)	1924 (6 เดือน)	-
นายคะโตะ ทากาอากิ หรือโคเม (Kato Takaaki/ Komei)	1924-1925, 1925-1926	เคนเซไก
นายวาคัตซึกิ เรจิโระ (Wakatsuki Reijiro)	1926-1927	เคนเซไก
พลเอกทานากะ กิอิชิ (Gen. Tanaka Giichi)	1927-1929	เซยูไก
นายฮามางุชิ โอซาชิ (Hamaguchi Oschi)	1929-1931	มินเซโตะ
นายวาคัตซึกิ (สมัยที่ 2)	1931 (8 เดือน)	มินเซโตะ
นายอินูไก ซึโยชิ (Inukai Tsuyoshi)	1931-1932 (5 เดือน)	เซยูไก

ที่มา: Andrew Gordon. (2014). *A Modern History of Japan*. p. 355.

คัตซึระ ทาโร ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากนายยามางาตะจึงได้ขึ้นดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีสมัยที่ 3 ทำให้หนังสือพิมพ์และปัญญาชนพากันวิจารณ์ว่าเหตุการณ์นี้เป็นแผนของฝ่ายทหารในการเผชิญหน้ากับรัฐบาล เหตุการณ์นี้สะท้อนความไม่เป็นเอกภาพระหว่างรัฐบาลพลเรือนกับฝ่ายทหาร ทำให้เกิดการรวมตัวเป็นขบวนการเพื่อปกป้องการปกครองในระบอบรัฐธรรมนูญ (“protect the constitution movements”, ค.ศ. 1912-1913) โดยมีมติว่า “การกระทำโดยพลการของกลุ่มทหารได้มาถึงจุดที่เป็นอันตรายต่อการปกครองในระบอบ

รัฐธรรมนูญ และเราจะร่วมกันต่อต้านการปกครองโดยกลุ่มคณาธิปัตย์ และจะต้องปกป้องรัฐธรรมนูญ”[11]รัฐบาลของคัตซึระประสบปัญหาถูกต่อต้านอย่างหนัก คัตซึระจึงตั้งพรรคการเมืองขึ้นมา ชื่อพรรคโดชิไก แต่เสียงส่วนใหญ่ในสภาล่างยังเป็นของพรรคเซยูไกภายใต้การนำของนายฮาระ เคอิ และเมื่อสภาล่างลงมติไม่ไว้วางใจรัฐบาล คัตซึระจึงปิดประชุมสภา ทำให้ประชาชนในกรุงโตเกียวไม่พอใจ เกิดการเดินขบวนประท้วงและต่อสู้กับตำรวจเพื่อต่อต้านการปกครองโดยพลการของกลุ่มคณาธิปัตย์ และเกิดการจลาจลตามเมืองต่างๆ คัตซึระจึงลาออกไปในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ.1913 และถึงแก่กรรมด้วยโรคมะเร็งในปีนั้นเอง

กลุ่มคณาธิปัตย์ที่ต้องการคุมอำนาจต่อไปมีความเห็นว่าต้องเลือกนายกรัฐมนตรีที่ได้รับเสียงสนับสนุนจากพรรคการเมืองที่มีเสียงข้างมากในสภาล่าง จึงแต่งตั้งพลเรือเอกยามาโมโตะ กอนโนะเฮียวเอะ ซึ่งค่อนข้างประนีประนอม เป็นนายกรัฐมนตรี ทำให้รัฐบาลค่อนข้างมีความมั่นคง และเพื่อหาเสียงสนับสนุน พลเรือเอกยามาโมโตะจึงแต่งตั้งฮาระ เคอิ หัวหน้าพรรคเซยูไกเป็นรัฐมนตรีกระทรวงมหาดไทย และมอบตำแหน่งรัฐมนตรีกระทรวงยุติธรรมและกระทรวงคมนาคมให้กับพรรคเซยูไกด้วย[12] ส่วนพรรคโดชิไกก็เลือกนายคะโตะ ทากาอากิ เป็นหัวหน้าพรรค รัฐบาลของพลเรือเอกยามาโมโตะบริหารประเทศได้อย่างเรียบร้อย แต่ในเดือนมกราคม ค.ศ.1914 ได้เกิดกรณีการรับสินบนของกองทัพเรือญี่ปุ่นกับบริษัทเยอรมนี พรรคโดชิไกจึงเสนอญัตติไม่ไว้วางใจรัฐบาล ประกอบกับความไม่พอใจของประชาชนทำให้พลเรือเอกยามาโมโตะ ลาออกในเดือนมีนาคม ค.ศ.1914

กลุ่มเกนโรได้เลือกนายโอกุมะ ชิเงโนบุ รัฐบุรุษอาวุโสเป็นนายก รัฐมนตรีคนต่อมา และมีคะโตะ ทากาอากิ หัวหน้าพรรคโดชิไก เป็นรัฐมนตรีกระทรวงการต่างประเทศ การที่โอกุมะเคยเป็นหัวหน้าพรรคก้าวหน้ามาก่อนและแสดงความสนใจรูปแบบการปกครองในระบบพรรคการเมือง ตลอดจนเป็นผู้เรียกร้องระบอบประชาธิปไตยมาตั้งแต่สมัยเมจิ[13] ทำให้ประชาชนหวังว่าจะเห็นรัฐบาลเสรีนิยมตามระบอบรัฐธรรมนูญ แต่ปรากฏว่าโอกุมะกลับทำตามความต้องการของฝ่ายคณาธิปัตย์และฝ่ายทหารเพื่อรักษาตำแหน่งนายกรัฐมนตรีไว้[14] และเห็นพ้องกับฝ่ายทหารด้วยการเพิ่มกำลังกองทัพบกและทำลายอิทธิพลของพรรคเซยูไกในสภาล่าง และมีนโยบายต่างประเทศที่สอดคล้องกับฝ่ายทหาร คือ ใช้นโยบายรุกรานและขยายอำนาจของญี่ปุ่นบนผืนแผ่นดินใหญ่ โดยเฉพาะนายคะโตะ ทากาอากิ รัฐมนตรีกระทรวงการต่างประเทศถือโอกาสจากการเป็นพันธมิตรของอังกฤษนำญี่ปุ่นเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 เพื่อสร้างความเป็นมหาอำนาจให้ญี่ปุ่น แม้ว่านายพลยามางาตะ รัฐบุรุษอาวุโสที่สนับสนุนโอกุมะ จะเห็นว่าญี่ปุ่นยังไม่ควรดำเนินนโยบายรุกราน

ญี่ปุ่นเข้าสู่สงครามโลกครั้งที่ 1 โดยประกาศสงครามต่อเยอรมนีในวันที่ 23 สิงหาคม ค.ศ.1914 และขยายอิทธิพลในจีนออกไปโดยไม่สนใจต่อแนวเขตจำกัดสงครามที่รัฐบาลจีนประกาศขึ้น รัฐบาลจีนจึงประกาศยกเลิกเขตทหารในมณฑลซานตงและประกาศให้กองทหารต่างชาติถอนออกไปจากดินแดนจีน ญี่ปุ่นจึงใช้นโยบายรุกรานต่อจีนมากขึ้น โดยประท้วงว่า

จีนกระทำการในลักษณะที่แสดงว่าไม่วางใจญี่ปุ่น และใน ค.ศ.1915 ญี่ปุ่นได้ยื่นข้อเรียกร้อง 21 ประการ ต่อจีน

แม้ว่าญี่ปุ่นจะประสบความสำเร็จจากการที่จีนยอมเซ็นข้อเรียกร้องนี้ แต่ได้ทำให้เกิดความรู้สึกชาตินิยมอย่างรุนแรงขึ้นในจีน การต่อต้านสินค้าญี่ปุ่นในจีนทำให้เศรษฐกิจญี่ปุ่นเสียหาย กลุ่มรัฐบุรุษอาวุโส นักการเมืองและประชาชนที่เป็นพวกเสรีนิยมจึงไม่ให้การสนับสนุนรัฐบาลของนายโอกุมะ ประกอบกับโอกุมะและคะโตะถูกวิพากษ์วิจารณ์อย่างหนักในกรณีที่มีการติดสินบนและการแทรกแซงการเลือกตั้งเมื่อเดือนมีนาคม ค.ศ.1915 โดยรัฐมนตรีกระทรวงมหาดไทย ทำให้ประชาชนและพรรคเซยูไกไม่พอใจรัฐบาลมากขึ้น และทำให้บารมีของโอกุมะเสื่อมลง[15] และคะโตะ ทากาอากิ รัฐมนตรีกระทรวงการต่างประเทศ ถูกบีบให้ลาออกเพื่อให้นายกรัฐมนตรีโอกุมะพ้นจากการถูกวิพากษ์วิจารณ์

แม้ว่าคะโตะลาออกไปแล้ว แต่กลุ่มคณาธิปัตย์ยังคงไม่พอใจและต่อต้านรัฐบาลในระบอบรัฐสภา และเมื่อโอกุมะประกาศว่าจะให้คะโตะที่ลาออกไปขึ้นมาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ทำให้นายพลยามางาตะผู้นำกลุ่มคณาธิปัตย์เห็นว่าโอกุมะท้าทายอำนาจกลุ่มคณาธิปัตย์ ยามางาตะจึงส่งพลเอกเทราอุชิ มะซะตะเกะ ข้าหลวงใหญ่ประจำเกาหลีเข้ารับสมัครเลือกตั้งและได้รับชัยชนะ เทราอุชิได้ขึ้นดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีแทนโอกุมะและจัดตั้งรัฐบาลที่อยู่เหนือการเมือง นับว่าเป็นชัยชนะที่ฝ่ายคณาธิปัตย์ซึ่งเป็นอนุรักษ์นิยมมีต่อผู้นำพรรคการเมืองต่างๆ อีกครั้ง ส่วนพรรคโดชิไกและพรรคพวกของคะโตะได้รวมตัวกันตั้งพรรคการเมืองใหม่ชื่อ พรรคเคนเซไก (Kenseikai)

รัฐบาลเทราอุชิ เทราอุชิจัดตั้งรัฐบาลในเดือนตุลาคม ค.ศ.1916 และจัดการเลือกตั้งทั่วไปในเดือนสิงหาคม ค.ศ.1917 ในครั้งนี้คะแนนส่วนใหญ่ของพรรคเคนเซไกของคะโตะลดลง ทำให้พรรคเซยูไกที่สนับสนุนรัฐบาลขึ้นมามีบทบาท รัฐบาลเทราอุชิภายใต้การชี้นำของฝ่ายคณาธิปัตย์ได้ตกลงยุตินโยบายรุกรานจีนและหันมาสร้างความเป็นมิตรกันในฐานะที่เป็นคนผิวเหลือง โดยเชื่อว่าถ้าญี่ปุ่นสามารถทำให้จีนประทับใจในความเป็นมิตรของญี่ปุ่นแล้ว ญี่ปุ่นจะได้จีนเป็นพันธมิตรของญี่ปุ่นเมื่อมีการต่อสู้ระหว่างเชื้อชาติ (race) ญี่ปุ่นจึงเริ่มดำเนินการสร้างความเป็นมิตรกับจีนและชักจูงจีนให้เข้าร่วมสงครามต่อต้านเยอรมนี ตัวอย่างของนโยบายนี้คือการที่นายกรัฐมนตรีเทราอุชิส่งนายนิชิฮาระ คะเมโซ ไปยังจีนในเดือนมิถุนายน ค.ศ.1916 นิชิฮาระได้สร้างความสัมพันธ์อย่างลับๆ กับนายกรัฐมนตรีตวน ฉีหรุ่ย (Duan Qirui) ของจีนและบรรดาสมาชิกในรัฐบาลที่นิยมญี่ปุ่น และเสนอให้จีนยืมเงินเพื่อการพัฒนาทางเศรษฐกิจแลกเปลี่ยนกับการเข้าสู่สงครามโลกครั้งที่ 1 ของจีน ผลก็คือจีนประกาศสงครามต่อเยอรมนีเมื่อในที่ 14 สิงหาคม ค.ศ.1917 และญี่ปุ่นให้จีนกู้ยืมเงินกว่า 145 ล้านเยน เพื่อพัฒนาระบบโทรเลข เหมืองแร่ ป่าไม้ เส้นทางรถไฟ พร้อมกับข้อตกลงต่างๆ ที่ให้สัมปทานพิเศษแก่ญี่ปุ่น[16]

ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1 ญี่ปุ่นจะได้รับประโยชน์อย่างมหาศาลจากการผลิตสินค้าอุตสาหกรรมส่งขายให้ประเทศสัมพันธมิตร ประชาชนมีรายได้เพิ่มขึ้น แต่ความรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจไม่ได้ขยายไปยังชาวนาหรือกรรมกรเลย ราคาสินค้าส่วนใหญ่สูงขึ้นโดยเฉพาะราคาข้าว แต่ชาวนาก็ไม่ได้เป็นผู้รับประโยชน์ และเกิดภาวะเงินเฟ้อ โดยรัฐบาลควบคุมสถานการณ์ไม่ได้ ประชาชนที่ได้รับความเดือดร้อนก่อจลาจลขึ้นทั่วไปในชนบทและขยายเข้าสู่เมืองต่างๆ พ่อค้าข้าวและคนร่ำรวยถูกโจมตี ในวันที่ 15 สิงหาคม ค.ศ.1918 การจลาจลขยายเข้าสู่กรุงโตเกียว ทางการต้องใช้กำลังทหารเข้าปราบปราม นายเทราอุชิจึงต้องลาออกในเดือนกันยายน ค.ศ.1918[17]

รัฐบาลฮาระ เคอิ การจลาจลที่เกิดขึ้นทำให้การคัดเลือกนายก รัฐมนตรีคนใหม่กลายเป็นเรื่องสำคัญมาก กลุ่มคณาธิปัตย์ต้องพยายามหาคนที่มีความเหมาะสมและมีความสามารถมาเป็นนายกรัฐมนตรี ในตอนแรกได้เชิญให้ไซออนจิ ซึ่งเป็นสมาชิกในกลุ่มคณาธิปัตย์เช่นกัน กลับมาเป็นนายกรัฐมนตรีอีกครั้ง แต่ไซออนจิปฏิเสธ ฮาระ เคอิ หัวหน้าพรรคเซยูไกซึ่งมีที่นั่งในรัฐสภามากกว่าพรรคอื่นๆ จึงได้รับการสนับสนุนให้ขึ้นดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี นับเป็นนายกรัฐมนตรีคนแรกที่มาจากสามัญชนและได้รับการสนับสนุนจากรัฐมนตรีที่เป็นสมาชิกในพรรคเซยูไก เป็นผู้นำพรรคการเมืองที่เข้มแข็งที่สุด และได้ชื่อว่าเป็นผู้จัดตั้งรัฐบาลโดยระบบพรรคเป็นครั้งแรก[18] การที่กลุ่มคณาธิปัตย์ที่นำโดยนายพลยามางาตะสนับสนุนฮาระ เพราะฮาระเคยให้การสนับสนุนเทราอุชิมาก่อน และฮาระยังเป็นผู้ที่มีความเฉลียวฉลาด คุมเสียงข้างมากในสภา และสามารถเข้ากับฝ่ายทหารได้ดี

รัฐบาลของฮาระได้รับการสนับสนุนจากฝ่ายต่างๆ เป็นอย่างดี ฮาระแต่งตั้งสมาชิกของพรรคเซยูไกให้เข้าดำรงตำแหน่งทั้งหมดในคณะรัฐมนตรี ยกเว้นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหมและกระทรวงทหารเรือที่ต้องมาจากตำแหน่งนายพลตามที่กฎหมายกำหนดไว้ เมื่อเปรียบเทียบกับรัฐบาลที่ผ่านมา ในระยะแรกรัฐบาลของฮาระค่อนข้างมีความมั่นคงภายในประเทศ ส่วนนโยบายต่างประเทศยังดำเนินไปเหมือนรัฐบาลก่อน คือ ใช้นโยบายประนีประนอมและเป็นมิตรแทนการรุกราน ฮาระแต่งตั้งชิเดฮาระ คิจูโร (Shidehara Kijuro) เป็นเอกอัครราชทูตไปยังกรุงวอชิงตันเพื่อสถาปนาความสัมพันธ์ และยืนยันที่จะเป็นมิตรกับจีนต่อไป ทั้งนี้เพื่อที่ญี่ปุ่นจะได้รับคำรับรองจากมหาอำนาจสำหรับผลประโยชน์ของญี่ปุ่นในจีน

เมื่อสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 1 ได้มีการเจรจาสันติภาพที่กรุงปารีส (Paris Peace Conference) ใน ค.ศ.1919 ญี่ปุ่นประสบความสำเร็จหลายประการ คือ ได้รับสิทธิในมณฑลซานตงของจีนแทนที่เยอรมนี ผูกมัดจีนให้ตกลงตามแผนของญี่ปุ่นด้วยการให้จีนกู้ยืมเงินและทำสัญญาโอนสิทธิพิเศษต่างๆ โดยไม่ระบุเวลา ได้รับสิทธิในการคุ้มครองดูแลหมู่เกาะในแปซิฟิกของเยอรมนีภายใต้องค์การสันนิบาตชาติ แต่ญี่ปุ่นถูกปฏิเสธเรื่องสิทธิความเท่าเทียมกันทางเชื้อชาติ ทำให้ประชาชนญี่ปุ่นและนักชาตินิยมหัวรุนแรงไม่พอใจ

อย่างไรก็ตาม สงครามโลกครั้งที่ 1 ได้เสริมสร้างฐานะความเป็นผู้นำของญี่ปุ่นในเอเชียตะวันออก และญี่ปุ่นได้รับประโยชน์มากกว่าค่าใช้จ่ายที่สูญเสียไปทำให้การต่อต้านรัฐบาลไม่รุนแรงมากนัก แต่การที่ภายในประเทศประสบปัญหาเศรษฐกิจหลังสงครามทำให้เกิดขบวนการกรรมกรหรือสหภาพกรรมกรที่มีความเข้มแข็ง ทำให้มีการเดินขบวนเรียกร้องให้รัฐบาลแก้ปัญหาและเรียกร้องสิทธิต่างๆ รัฐบาลได้ปราบปรามอย่างรุนแรง จนทำให้พวกหัวรุนแรงรวมตัวกันมากขึ้น ลัทธิมากซ์ (Marxism) เริ่มได้รับความนิยมในหมู่ปัญญาชน ความวุ่นวายที่เกิดขึ้นนำไปสู่การลอบสังหารนายกรัฐมนตรีฮาระ เมื่อวันที่ 4 พฤศจิกายน ค.ศ.1921 โดยคนงานของสถานีรถไฟโตเกียว

รัฐบาลทากาฮาชิ โคเระกิโยะ หลังจากฮาระเสียชีวิต ทากาฮาชิ โคเระกิโยะ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังขึ้นดำรงตำแหน่งต่อมา แต่ไม่ได้รับการยอมรับจากหลายฝ่ายในพรรค สมาชิกพรรคเซยูไกบางคนย้ายไปสังกัดพรรคอื่น ทำให้พรรคเซยูไกกลายเป็นพรรคเสียงข้างน้อย ทากาฮาชิจึงลาออกจากตำแหน่งในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1922

รัฐบาลคะโตะ โทโมะซาบูโร คะโตะรัฐมนตรีกระทรวงทหารเรือสมัยรัฐบาลฮาระ ได้รับเลือกจากกลุ่มคณาธิปัตย์ให้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี คะโตะต้องการให้พรรคการเมืองต่างๆ ร่วมกันจัดตั้งรัฐบาลแห่งชาติขึ้น แต่ไม่ได้รับความร่วมมือจากพรรคเซยูไกและพรรคเคนเซไก คะโตะจึงตั้งคณะรัฐมนตรีที่มาจากข้าราชประจำทั้งหมด

ในช่วงนี้มีเหตุการณ์ระหว่างประเทศที่น่าสนใจเกิดขึ้นและส่งผลกระทบต่อญี่ปุ่นมาก คือ ในเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1921 สหรัฐอเมริกาได้เตรียมจัดการประชุมที่กรุงวอชิงตันเพื่อพิจารณาปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในเขตแปซิฟิกทั้งหมด ได้แก่ การลดอาวุธทางทะเล นโยบายเปิดประตู ฐานะของญี่ปุ่นในซานตง การต่ออายุสัญญาพันธมิตรอังกฤษ-ญี่ปุ่น สถานภาพของดินแดนในครอบครองของเยอรมนี เรื่องสายเคเบิลในแปซิฟิก และเรื่องยาเสพติด ฮาระตอบตกลงเข้าร่วมประชุม แต่ถูกลอบสังหารก่อนการประชุมจะเริ่มขึ้นเพียงหนึ่งสัปดาห์[19]

ในการประชุมที่กรุงวอชิงตันนี้ได้ข้อสรุปว่า ญี่ปุ่นได้ร่วมลงนามในสนธิสัญญาสี่มหาอำนาจ ค.ศ. 1922 ระหว่างสหรัฐอเมริกา อังกฤษ ฝรั่งเศส และญี่ปุ่น ระบุว่าจะเคารพต่อสิทธิการครอบครองหมู่เกาะในมหาสมุทรแปซิฟิกซึ่งกันและกัน จะร่วมกันปรึกษาหารือหากเกิดความขัดแย้งที่เป็นอันตรายต่อสิทธิของประเทศดังกล่าวในเขตแปซิฟิก สหรัฐอเมริกาและอังกฤษรับรองว่าจะไม่สร้างฐานทัพในน่านน้ำระหว่างสิงคโปร์และเกาะฮาวายซึ่งเป็นการประกันความปลอดภัยของญี่ปุ่น ทำให้ญี่ปุ่นยอมตกลงทำสนธิสัญญาลดกำลังอาวุธห้ามหาอำนาจในอัตราส่วน อังกฤษ(5): สหรัฐอเมริกา (5) : ญี่ปุ่น (3) : ฝรั่งเศส (1.75) : อิตาลี (1.75) และตกลงยกเลิกสนธิสัญญาพันธมิตรระหว่างอังกฤษกับญี่ปุ่น[20]

สำหรับปัญหามณฑลซานตงของจีนนั้น จีนยืนยันว่าข้อเรียกร้องของญี่ปุ่นในซานตงไม่ถูกต้องตามกฎหมาย แต่ญี่ปุ่นอ้างถึงข้อตกลงในสนธิสัญญาแวร์ซายส์และไม่ยอมให้มีการพิจารณาความถูกต้องตามกฎหมายของข้อเรียกร้อง 21 ประการ แต่ญี่ปุ่นถูกกดดันจากอังกฤษ

และฝรั่งเศสจึงยอมเจรจากับจีนใหม่ ผู้แทนของญี่ปุ่นคือ ชิเดฮาระ คิจูโร ใช้นโยบายประนีประนอม และทำสนธิสัญญาระหว่างจีนกับญี่ปุ่นขึ้นใหม่ในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ.1922 โดยญี่ปุ่นสัญญาว่าจะคืนมณฑลชานตงให้จีนพร้อมด้วยอธิปไตย และให้จีนกู้ยืมเงินเพื่อซื้อทางรถไฟสายจี่หนานและชิงเต่ากลับคืน[21]

นอกจากนี้ญี่ปุ่นยังลงนามในสนธิสัญญาเก้ามหาอำนาจที่เป็นการรับรองอิสรภาพและอธิปไตยของจีน และตกลงจะถอนทหารออกจากไซบีเรียเพื่อเอาใจสหรัฐอเมริกา ทำให้พวกชาตินิยมในญี่ปุ่นประณามรัฐบาลและชิเดฮาระว่าใช้นโยบายอ่อนข้อให้จีน

แม้ว่ารัฐบาลของคะโตะตกลงกับมหาอำนาจในการประชุมที่กรุงวอชิงตันได้ แต่ไม่สามารถแก้ปัญหาเศรษฐกิจภายในประเทศได้ และคะโตะถึงแก่กรรมอย่างกระทันหันในเดือนสิงหาคม ค.ศ.1923

รัฐบาลยามาโมโตะ กอนโนะเฮียวเอะ (สมัยที่ 2) ใน ค.ศ.1923 นั้นกลุ่มคณาธิปัตย์หรือเกนโรถึงแก่กรรมไปเกือบหมด เหลือเพียงไซออนจิเท่านั้น โดยไซออนจิเชื่อว่ารัฐบาลที่อยู่เหนือระบบพรรคเท่านั้นจึงจะแก้ปัญหาเศรษฐกิจได้[22] จึงเสนอให้พลเรือเอกยามาโมโตะที่ไม่ได้สังกัดพรรคการเมืองขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรี แต่พลเรือเอกยามาโมโตะได้ลาออกไปเมื่อเกิดกรณีลอบปลงพระชนม์มกุฎราชกุมารฮิโรฮิโตะ แม้ว่าจะไม่สำเร็จก็ตาม

รัฐบาลคิโยอุระ เคโงะ ไซออนจิเลือกคิโยอุระ เคโงะ ขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรี และได้ตั้งรัฐมนตรีที่มาจากข้าราชการประจำ ทำให้คะโตะ ทากาอากิ ผู้นำพรรคเคนเซไก ทากาฮาชิ โคเระกิโยะ ผู้นำพรรคเซยูไก และอินูไก ซึโยชิ ผู้นำพรรคคากุชิน ไม่พอใจ จึงร่วมกันเป็นฝ่ายค้านเรียกร้องรัฐบาลที่มาจากพรรคการเมืองตามระบอบรัฐธรรมนูญและจัดตั้งสันนิบาตสามพรรคขึ้นค้านรัฐบาล รัฐบาลแพ้เสียงข้างมากในการเลือกตั้งจึงลาออกไปในเดือนมิถุนายน ค.ศ.1924

ส่วนด้านการต่างประเทศก็มีปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างญี่ปุ่นกับสหรัฐอเมริกา เพราะในเดือนเมษายน ค.ศ.1924 สหรัฐอเมริกาออกกฎหมายกีดกันชาวต่างชาติ ทำให้ชาวญี่ปุ่นถูกกีดกันไม่ให้เข้าไปในสหรัฐอเมริกา ชาวญี่ปุ่นมีความรู้สึกว่าถูกสหรัฐอเมริกาแสดงความดูถูกเหยียดหยาม กลุ่มชาตินิยมและพวกทหารนิยมได้แสดงความรู้สึกเกลียดชังสหรัฐอเมริกาอย่างรุนแรง โดยเฉพาะในหมู่ทหารเกณฑ์รุ่นใหม่ของกองทัพบกและกองทัพเรือ

รัฐบาลคะโตะ ทากาอากิ (หรือ คะโตะ โคเม) การเลือกตั้งในเดือนพฤษภาคม ค.ศ.1924 นั้น พรรคการเมืองต่างๆ ได้รับคะแนนเสียงมากกว่ากลุ่มคณาธิปัตย์ และพรรคที่ได้รับเลือกมากที่สุด คือ พรรคเคนเซไก ของคะโตะ เขาจึงเป็นผู้นำจัดตั้งรัฐบาลผสม โดยจัดตั้งคณะรัฐมนตรีที่มาจากพรรคการเมือง ซึ่งในครั้งนี้ได้รับการสนับสนุนจากไซออนจิผู้นำคนสุดท้ายของกลุ่มคณาธิปัตย์ที่เห็นว่ารัฐบาลที่ไม่ได้มาจากระบบพรรคไม่ประสบความสำเร็จ[23] ผลงานสำคัญของรัฐบาลคะโตะ คือ ออกกฎหมายการให้สิทธิลงคะแนนเสียงเลือกตั้งทั่วไปแก่พลเมือง โดยประกาศใช้ในวันที่ 5 พฤษภาคม ค.ศ.1925 กำหนดให้พลเมืองชายทุกคนที่มี

อายุ 25 ปีขึ้นไป มีสิทธิลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง ทำให้ผู้มีสิทธิเลือกตั้งเพิ่มขึ้นจาก 3 ล้านคน เป็น 14 ล้านคน แต่การเลือกตั้งครั้งแรกภายใต้กฎหมายนี้จะเริ่มใช้ใน ค.ศ.1928[24] กฎหมายนี้ยังจำกัดสิทธิการเลือกตั้งให้เฉพาะผู้ชายอายุ 25 ปีขึ้นไปเท่านั้น แต่ถือเป็นการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญทางการเมืองของยุค และเป็นการยกเลิกข้อกำหนดเรื่องการให้สิทธิเลือกตั้งแก่ผู้เสียภาษีเท่านั้น นอกจากนี้ยังมีการเคลื่อนไหวเพื่อสิทธิเลือกตั้งของสตรีด้วย[25]

อย่างไรก็ตาม จากความวุ่นวายทางการเมืองและการขยายตัวของลัทธิคอมมิวนิสต์ในญี่ปุ่น ทำให้รัฐบาลออกกฎหมายรักษาความสงบเรียบร้อย (Peace Preservation Law) ให้อำนาจตำรวจอย่างเต็มที่ในการจับกุมผู้มีความคิดเป็นภัยต่อรัฐบาลและประเทศ

รัฐบาลคะโตะประสบปัญหาเช่นเดียวกับรัฐบาลก่อนหน้าเมื่อไม่สามารถแก้ปัญหาเศรษฐกิจหลังสงครามของประเทศได้ ราคาสินค้าในประเทศสูงขึ้นและญี่ปุ่นยังต้องสั่งสินค้าเข้ามากกว่าส่งออก ทำให้เกิดการขาดดุลการค้ากับต่างประเทศ ธนาคารประสบปัญหาเพราะได้ออกเงินกู้จำนวนมาก ประกอบเกิดแผ่นดินไหวรุนแรงเมื่อ ค.ศ.1923 ทำให้สถานการณ์เศรษฐกิจของประเทศเลวร้ายมากขึ้น รัฐบาลรณรงค์ให้ประชาชนประหยัด

ใน ค.ศ.1925 เกิดการแตกแยกในรัฐบาลผสม คะโตะจึงปรับคณะรัฐมนตรีใหม่โดยเลือกรัฐมนตรีที่มาจากสมาชิกพรรคเคนเซไกทั้งหมด ทำให้พรรคเซยูไกกลายเป็นพรรคฝ่ายค้าน ญี่ปุ่นจึงเข้าสู่การเมืองแบบสองพรรคในกลางทศวรรษ 1920 และเมื่อคะโตะถึงแก่กรรมในเดือนมกราคม ค.ศ.1926 วาคัตซึกิ เรจิโร รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยได้ขึ้นดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีสืบต่อมา

รัฐบาลวาคัตซึกิ เรจิโระ ในสมัยนี้ญี่ปุ่นพยายามสร้างความร่วมมือและเป็นมิตรกับนานาประเทศเพื่อส่งเสริมผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่น โดยเฉพาะความสัมพันธ์กับจีน แต่ก็ไม่ยอมลดหย่อนสิทธิพิเศษใดๆ ที่ญี่ปุ่นมีอยู่แล้วในจีนและแมนจูเรีย และก่อนหน้านี้นายชิเดฮาระ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศของญี่ปุ่น ได้ถูกฝ่ายทหารและฝ่ายตรงข้ามวิพากษ์วิจารณ์มากในกรณีที่ชิเดฮาระปฏิเสธที่จะแทรกแซงความวุ่นวายในแมนจูเรียเมื่อ ค.ศ.1925 และกองทัพกวานตง (Kwantung Army) ของญี่ปุ่น ซึ่งมีอำนาจควบคุมเส้นทางรถไฟสายแมนจูเรียใต้ของญี่ปุ่น ประกาศให้ถือเขตเส้นทางรถไฟเป็นกลาง คำสั่งนี้เท่ากับเป็นการป้องกันไม่ให้ขุนศึกฝ่ายตรงข้ามนายพลจาง จั้วหลิน (Zhang Zoulin) ขุนศึกจากแมนจูเรียเคลื่อนทัพเข้ามาในเขตสร้างทางรถไฟ ซึ่งมีส่วนช่วยให้จาง จั้วหลิน ได้รับชัยชนะและควบคุมแมนจูเรียได้ นักทหารนิยมของญี่ปุ่นพยายามผลักดันให้ชิเดฮาระขอสัมปทานพิเศษจากจาง จั้วหลิน เพื่อเป็นการตอบแทนความช่วยเหลือ แต่ชิเดฮาระยืนยันหลักการสนับสนุนการค้าระหว่างประเทศและความสัมพันธ์ด้านเศรษฐกิจ[26]

นโยบายต่างประเทศของรัฐบาลที่ค่อนข้างประนีประนอมกับจีน ทำให้พรรคเซยูไกซึ่งเป็นพรรคฝ่ายค้านโจมตีนโยบายเอาใจจีนของรัฐบาล ในด้านเศรษฐกิจปัญหายังคงมีอยู่ขณะที่ประชาชนเริ่มวิพากษ์วิจารณ์และเบื่อหน่ายกับรัฐบาลและพรรคการเมืองที่มีข่าวเรื่องการ

ทุจริต ต่อมารัฐบาลวาคัตซึกิต้องลาออกในเดือนเมษายน ค.ศ.1927 เมื่อสภาองคมนตรีไม่ให้การรับรองโครงการทางการเงินของรัฐบาล

จักรพรรดิไทโชสิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ 25 ธันวาคม ค.ศ 1926 เจ้าชายฮิโรฮิโตะ รัชทายาทและผู้สำเร็จราชการขึ้นเป็นจักรพรรดิองค์ใหม่ เรียกว่า**สมัยโชวะ** (Showa era, ค.ศ. 1926-1989) หมายถึง ยุคแห่งสันติภาพอันรุ่งเรือง

รัฐบาลทานากะ กิอิชิ พลเอกทานะกะ กิอิชิ หัวหน้าพรรคเซยูไกพรรคฝ่ายค้านที่ใหญ่สุด ได้รับเลือกให้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีคนต่อมา ทานะกะต้องเผชิญกับปัญหาวิกฤติการณ์ทางธนาคารอย่างรุนแรงทันทีที่ขึ้นรับตำแหน่ง ธนาคาร 20 แห่งถูกปิดรวมทั้งธนาคารในไต้หวันที่รัฐบาลญี่ปุ่นเป็นเจ้าของ แต่รัฐบาลสามารถแก้ปัญหาได้โดยออกกฎหมายชดใช้ค่าเสียหายให้แก่ผู้ฝากเงิน และให้อำนาจแก่ธนาคารแห่งประเทศญี่ปุ่นให้ธนาคารไต้หวันกู้ยืมเงินเพื่อเปิดกิจการอีกครั้ง ธนาคารที่ประสบปัญหาหลายแห่งสามารถเปิดกิจการต่อไปได้ หลายแห่งได้รวมกับธนาคารที่ใหญ่กว่า ทำให้ปัญหาทางการเงินคลี่คลายลง

รัฐบาลฮามางุชิ โอซาชิ นายฮามางุชิ หัวหน้าพรรคมินเซโตะผู้นำพรรคฝ่ายค้าน รับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีต่อจากทานากะ ในสมัยนี้มีความเคลื่อนไหวทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยที่สำคัญ เช่น การออกกฎหมายเพื่อปฏิรูปความสัมพันธ์ระหว่างนายจ้าง-ลูกจ้าง, เจ้าที่ดิน-ชาวนา ให้สิทธิเลือกตั้งแก่สตรีในการเลือกตั้งท้องถิ่น ลดอายุผู้มีสิทธิเลือกตั้ง[27]

ด้านนโยบายต่างประเทศ รัฐบาลฮามางุชิที่มีชิเดฮาระเป็นรัฐมนตรีกระทรวงการต่างประเทศยึดหลักอยู่ร่วมกันอย่างสันติกับนานาชาติและจีน จึงพยายามหลีกเลี่ยงความขัดแย้งที่จะเกิดขึ้นกับมหาอำนาจและจีน โดยรับรองว่าจะไม่ใช้กำลังทหารแทรกแซงในจีน และทำข้อตกลงลดกำลังรบทางเรือที่กรุงลอนดอนใน ค.ศ.1930[28] ทำให้กำลังรบทางเรือของอังกฤษ สหรัฐ และญี่ปุ่น อยู่ในอัตราส่วน 10 : 10 : 6 แม้ว่าในความเป็นจริงแล้วญี่ปุ่นต้องอยู่ในอัตราส่วน 7 ก็ตาม ข้อตกลงนี้ทำให้ฝ่ายทหารไม่พอใจรัฐบาลที่ยอมอ่อนข้อให้มหาอำนาจ

รัฐบาลพยายามแก้ปัญหาเศรษฐกิจที่เรื้อรังมานาน เช่น ใช้นโยบายตัดทอนรายจ่ายของประเทศเพื่อทำให้งบประมาณเข้าสู่สมดุล ลดเงินเดือนข้าราชการลงร้อยละ 10 ตัดทอนรายจ่ายทางทหาร และหันกลับไปใช้มาตรฐานทองคำ แต่การแก้ปัญหาเศรษฐกิจไม่ได้ผล เพราะเกิดภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลกใน ค.ศ. 1929 นอกจากนี้ยังเกิดปัญหาการว่างงานซึ่งรุนแรงมากขึ้น รายได้ของกรรมกรและชาวนาลดลง ขณะที่ภาษียังเก็บเท่าเดิม ขณะที่กลุ่มไซบะซึซึ่งเป็นกลุ่มนักธุรกิจร่ำรวยกลุ่มเล็กๆ สามารถคุมเศรษฐกิจส่วนใหญ่ของประเทศไว้ได้ ปัญหาเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นทำให้ประชาชนไม่พอใจรัฐบาลและพวกที่สนับสนุนลัทธิชาตินิยมหัวรุนแรงก็รวมตัวกันเป็นสมาคมต่างๆ มากขึ้น นอกจากนี้ทหารส่วนใหญ่ในกองทัพก็มาจากครอบครัวชาวนาทำให้ความไม่พอใจรัฐบาลรุนแรงมากขึ้น

ปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำทำให้ประชาชนเสื่อมศรัทธารัฐบาลที่มาจากพรรคการเมือง และในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ.1930 ฮามางุชิถูกลอบสังหารที่สถานีรถไฟโตเกียวโดยผู้คลั่งชาติฝ่าย

ขวาจัด แต่เขาเสียชีวิตในกลางปีต่อมา และเกิดข่าวลือเรื่องรัฐประหารที่เรียกว่า กรณีเดือนมีนาคม และกองทัพกวานตงของญี่ปุ่นเริ่มปฏิบัติการตามความพอใจและนอกคำสั่งของรัฐบาล โดยก่อการรัฐประหารในแมนจูเรียในเดือนกันยายน ค.ศ.1931 เข้ายึดแมนจูเรียทั้งหมดไว้

ทศวรรษ 1920 เป็นช่วงที่ญี่ปุ่นมีการพัฒนาทางการเมืองในแนวทางลัทธิเสรีนิยมประชาธิปไตย แต่ปัญหาเศรษฐกิจและการเมืองที่เกิดขึ้นในช่วงนี้ทำให้แนวคิดประชาธิปไตยเริ่มไม่ได้รับความนิยม เพราะรัฐบาลพลเรือนไม่อาจแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจได้ ประกอบกับในแวดวงการเมืองนั้นการที่นักการเมืองแตกแยก มีการแข่งขันกันระหว่างพรรคต่างๆ ซึ่งผิดจากประเพณีนิยมของคนญี่ปุ่นที่ยึดถือความสามัคคีและการรวมกลุ่ม รวมถึงการที่นักการเมืองบางคนอิงนักธุรกิจ ทำให้ประชาชนไม่พอใจว่ารัฐบาลพลเรือนเป็นปากเสียงให้นักธุรกิจโดยไม่สนใจประชาชน

3.2 การต่างประเทศของญี่ปุ่นที่นำไปสู่ลัทธิทหารนิยม

ตั้งแต่สงครามโลกครั้งที่ 1 ถึง ค.ศ.1922 อาจเรียกได้ว่าเป็นสมัยจักรวรรดินิยมระยะที่ 2 ของญี่ปุ่น เนื่องจากญี่ปุ่นตัดสินใจเข้าร่วมสงครามกับฝ่ายสัมพันธมิตรและถือโอกาสหาผลประโยชน์ในขณะที่มหาอำนาจยุโรปติดพันสงคราม เข้ายึดครองผลประโยชน์ของเยอรมนีในซานตง และพยายามเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับจีน เช่น ข้อเรียกร้อง 21 ประการ การใช้นโยบายเรียกร้องให้ชาวผิวเหลืองร่วมใจต่อต้านผิวขาว หรือการให้จีนยืมเงินเพื่อญี่ปุ่นจะได้มีโอกาสเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองและเศรษฐกิจของจีน

การกระทำของญี่ปุ่นต่อจีนทำให้สหรัฐอเมริกาไม่พอใจ เพราะสหรัฐอเมริกาต้องการรักษานโยบายเปิดประตูจีน เพื่อผลประโยชน์ทางการค้าและการลงทุนของสหรัฐอเมริกาในจีน ประกอบกับสหรัฐอเมริกาใช้นโยบายกีดกันทางเชื้อชาติ เนื่องจากมีชาวญี่ปุ่นอพยพไปอยู่ในสหรัฐอเมริกาเป็นจำนวนมาก ทำให้ชาวญี่ปุ่นไม่พอใจ นอกจากนี้ รัฐบาลญี่ปุ่นดำเนินนโยบายต่างประเทศที่ประชาชนและฝ่ายทหารเห็นว่าเป็นความเสียเปรียบของญี่ปุ่น โดยเฉพาะการทำสนธิสัญญาลดอาวุธหลายฉบับในทศวรรษ 1920 ดังที่กล่าวมาในข้างต้น ความไม่พอใจต่อความอ่อนแอของรัฐบาลพลเรือนประกอบด้วยเหตุการณ์ต่างๆ ได้แก่

ความไม่พอใจเรื่องหลักความเท่าเทียมทางเชื้อชาติ การที่ชาติตะวันตกไม่ยอมรับญี่ปุ่นเรื่องหลักความเท่าเทียมทางเชื้อชาติ (Racial Equality Proposal, 1919) ในการประชุมสันติภาพที่แวร์ซายส์เมื่อ ค.ศ. 1919 ทำให้ประชาชนญี่ปุ่นเห็นว่ารัฐบาลของตนอ่อนแอ

การทำสนธิสัญญาลดกำลังอาวุธ ค.ศ.1921 ที่กรุงวอชิงตัน ของสามประเทศในสัดส่วน คือ อังกฤษ (5) : สหรัฐอเมริกา (5) : ญี่ปุ่น (3)

การทำสนธิสัญญาสี่มหาอำนาจ (The Four Power Pact) ค.ศ. 1922 ระหว่างสหรัฐอเมริกา อังกฤษ ฝรั่งเศส และญี่ปุ่น และข้อตกลงว่าจะเคารพต่อสิทธิการครอบครองหมู่เกาะในมหาสมุทรแปซิฟิกซึ่งกันและกัน ซึ่งฝ่ายทหารและประชาชนญี่ปุ่นบางส่วนมองว่าเป็น

การกีดกันการขยายอำนาจของญี่ปุ่นในอนาคต การทำสนธิสัญญาลดกำลังอาวุธ 5 มหาอำนาจ ในสัดส่วน อังกฤษ (5) : สหรัฐอเมริกา (5) : ญี่ปุ่น (3) : ฝรั่งเศส (1.75) : อิตาลี (1.75) ซึ่งญี่ปุ่นเห็นว่าตนควรได้ถือครองอาวุธมากกว่านี้ และในปีนี้มีการยกเลิกสนธิสัญญาพันธมิตรอังกฤษ-ญี่ปุ่น (1902) และการทำสนธิสัญญาเก้ามหาอำนาจ (The Nine Power Treaty) รับรองอิสรภาพและอธิปไตยของจีน ตกลงถอนทหารออกจากไซบีเรีย เพื่อเอาใจสหรัฐอเมริกา ทำให้กลุ่มชาตินิยมโจมตีว่าใช้นโยบายอ่อนข้อให้จีน และญี่ปุ่นถูกมหาอำนาจกดดันให้ทำสนธิสัญญาจีน-ญี่ปุ่น คืนมณฑลซานตงให้จีน และให้จีนกู้เงินเพื่อซื้อทางรถไฟสายจี่หนานและชิงเต่ากลับคืน

การออกกฎหมายห้ามชาวญี่ปุ่นอพยพไปสหรัฐอเมริกา ค.ศ. 1924 ทำให้ชาวญี่ปุ่นถือว่าได้รับการดูถูกทางเชื้อชาติ ส่งผลให้กลุ่มชาตินิยม-ทหารนิยมเกลียดชังสหรัฐอเมริกาอย่างรุนแรง โดยเฉพาะในหมู่ทหารเกณฑ์รุ่นใหม่

การต่างประเทศนั้นในทศวรรษ 1920 ญี่ปุ่นใช้นโยบายอยู่ร่วมกันโดยสันติกับนานาชาติ แต่การยอมอ่อนข้อต่อจีน ต่อตะวันตก ทำให้ญี่ปุ่นสูญเสียผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและเสียโอกาสในการขยายตัวของกองทัพ เจ้าหน้าที่รัฐและนายทหารรุ่นหนุ่มไม่พอใจต่อนโยบายต่างประเทศและการบริหารประเทศของรัฐบาลพลเรือนเพิ่มขึ้น โดยเห็นว่ารัฐบาลพลเรือนมีนโยบายการทูตที่อ่อนแอ รวมถึงไม่พอใจที่งบประมาณการทหารถูกตัดทอนและกองทัพถูกลดขนาด และเห็นว่าพรรคชาตินิยมของจีนที่นำโดยเจียง ไคเชก กำลังท้าทายอำนาจของญี่ปุ่นในแมนจูเรียและจีนตอนเหนือจากการยกทัพขึ้นเหนือเพื่อรวมชาติของเจียง ไคเชกในช่วง ค.ศ. 1926 - 1928 ทำให้นายทหารรุ่นหนุ่มที่หัวรุนแรงก่อการจลาจลหลายครั้งเพื่อกดดันรัฐบาลตนเอง[29] มีการปลุกระดมในกลุ่มคนคลั่งชาติให้สนับสนุนลัทธิทหารนิยมหรือลัทธิจักรวรรดินิยม มองว่าการทำสงครามเป็นสิ่งถูกต้อง ความคิดประชาธิปไตยจึงค่อยๆ ลดความนิยมลง โดยลัทธิทหารขึ้นมาแทนที่ในต้นศตวรรษ 1930

4. การขยายอิทธิพลในจีนและการเติบโตของลัทธิทหารนิยมญี่ปุ่นในทศวรรษ 1930

ตั้งแต่ปลายทศวรรษ 1920 ญี่ปุ่นเริ่มแสวงหาดินแดนใหม่ที่อุดมสมบูรณ์ เพื่อเป็นแหล่งวัตถุดิบ แหล่งตลาด และที่ระบายพลเมืองโดยขยายไปยังดินแดนที่ไม่ใช่อาณานิคม คือ แมนจูเรีย ซึ่งอยู่ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของจีน ญี่ปุ่นได้เข้าไปลงทุนด้านเกษตรกรรมและอุตสาหกรรม ส่งชาวเกาหลีเข้าไปตั้งชุมชนในแมนจูเรีย ร่วมมือกับขุนศึกจาง จั้วหลิน โดยให้การสนับสนุนจาง จั้วหลิน เพื่อขยายอิทธิพลญี่ปุ่นในแมนจูเรียทั้งด้านการทหารและเศรษฐกิจ นอกจากการตั้งบริษัทต่างๆ แล้วญี่ปุ่นได้เข้าไปตั้งบริษัทรถไฟสายแมนจูเรียใต้ (Mantetsu) และใช้การทหาร การทูต การบริหาร เพื่อทำให้แมนจูเรียเป็นศูนย์กลางเศรษฐกิจของญี่ปุ่น โดยกองทัพกวานตงมีบทบาทสำคัญในการขยายอิทธิพลของญี่ปุ่น โดยรัฐบาลญี่ปุ่นอ้างว่าต้องส่งกองทัพไปเพื่อป้องกันเส้นทางรถไฟและชุมชนชาวเกาหลีและญี่ปุ่นในแมนจูเรีย

เมื่อเจียง ไคเชก ยกทัพขึ้นเหนือและปราบขุนศึกเพื่อรวมชาติจีนตั้งแต่ ค.ศ. 1926 ญี่ปุ่นกังวลว่าจะเป็นอุปสรรคต่อการขยายอำนาจของญี่ปุ่น นายทานะกะ กิอิชิ ซึ่งเป็นทั้งนายกรัฐมนตรีใน ค.ศ. 1927-1929 และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศด้วย เกรงว่าถ้าจีนรวมประเทศได้สำเร็จจะเป็นภัยต่อญี่ปุ่น และยังไม่พอใจที่มีประชาชนจีนเพิ่มขึ้นในดินแดนแมนจูเรีย เพราะญี่ปุ่นต้องการขยายอำนาจทางทหารและเศรษฐกิจเข้าไปในแมนจูเรีย นอกจากนี้ระบบรถไฟที่จีนเป็นเจ้าของก็ได้รับการพัฒนามากขึ้นจนอาจเป็นคู่แข่งกับทางรถไฟสายแมนจูเรียใต้ที่ญี่ปุ่นเป็นเจ้าของได้ นายทานะกะ จึงตัดสินใจใช้นโยบายที่ก้าวร้าวต่อจีน

เมื่อเจียง ไคเชก นำทหารเคลื่อนพลขึ้นเหนือเพื่อรวมประเทศจีน ที่ปรึกษาทางทหารและพลเรือนของทานากะสนับสนุนให้ญี่ปุ่นปฏิบัติการที่จำเป็นก่อนที่เจียง ไคเชก จะประสบชัยชนะและเห็นว่าควรขัดขวางการขยายอำนาจของฝ่ายจีนคอมมิวนิสต์ด้วย[30] แม้ว่าในขณะนั้นฝ่ายคอมมิวนิสต์จีนยังไม่มีท่าทีว่าจะมีอิทธิพลก็ตาม ดังนั้นหลังจากขึ้นดำรงตำแหน่งเพียงเดือนเดียวทานากะได้ส่งทหารญี่ปุ่นจำนวน 20,000 นาย จากแมนจูเรียเข้าไปยังเมืองชิงเต่าในมณฑลซานตงของจีน เพื่อขัดขวางการขยายตัวของกองทัพของเจียง ไคเชก โดยญี่ปุ่นอ้างว่าเพื่อปกป้องชีวิตและทรัพย์สินของคนญี่ปุ่นในซานตง เพราะขณะนั้นภายในจีนเกิดการแตกแยก

กองทหารจีนและญี่ปุ่นไม่ได้ปะทะกันโดยตรง แต่เจียง ไคเชก เดินทางมายังญี่ปุ่นเพื่อเข้าพบทานากะ และเสนอว่า จีนจะรับรองสิทธิและผลประโยชน์ของญี่ปุ่นในแมนจูเรีย เพื่อแลกกับการที่ญี่ปุ่นจะรับรองการรวมจีนให้เป็นหนึ่งเดียวภายใต้การนำของเจียง ไคเชก อย่างไรก็ตาม นายทานากะปฏิเสธข้อเสนอนี้ แม้ว่าเจียง ไคเชก จะไม่ประสบความสำเร็จในการเจรจากับญี่ปุ่น แต่เจียง ไคเชกสามารถนำทัพเคลื่อนขึ้นเหนือและเข้าใกล้เมืองจี่หนาน เมืองหลวงของมณฑลซานตง ทำให้ทานากะตัดสินใจส่งกำลังทหารเข้าไปในจีนเพิ่มขึ้น และเกิดการปะทะกันเล็กน้อยระหว่างทหารทั้งสองฝ่าย แต่ในการสู้รบที่เมืองจี่หนาน กองทัพญี่ปุ่นสังหารชาวจีนไปจำนวนมาก รัฐบาลญี่ปุ่นไม่ได้ลงโทษผู้ก่อการ ทำให้ถูกต่อต้านอย่างหนักจากฝ่ายที่ไม่เห็นด้วยและได้รับการประณามจากชาวโลกว่าญี่ปุ่นทำการโหดร้าย มีการต่อต้านสินค้าญี่ปุ่นในจีนมากขึ้น ทานากะตกเป็นเป้าโจมตีจากฝ่ายตรงข้าม

สถานการณ์รุนแรงขึ้นเมื่อกองทัพกวานตงของญี่ปุ่นในแมนจูเรีย ซึ่งมีนายทหารหนุ่มหัวรุนแรงได้ปฏิบัติการนอกเหนือจากการควบคุมของรัฐบาล กองทัพกวานตงต้องการจัดตั้งผู้ปกครองหุ่นในแมนจูเรียเพื่อจะได้เป็นมิตรกับญี่ปุ่น จึงวางแผนลอบสังหารขุนศึกจาง จั้วหลิน เพื่อหวังให้เกิดความวุ่นวายในแมนจูเรีย เพื่อที่กองทัพกวานตงจะได้ใช้เป็นข้ออ้างในการเข้ายึดครองแมนจูเรียได้ทันที ดังนั้นในวันที่ 4 มิถุนายน ค.ศ.1928 ขณะที่จาง จั้วหลินเดินทางจากปักกิ่งกลับมายังเมืองมุกเดน ขบวนรถไฟของเขาถูกลอบวางระเบิดในบริเวณที่กำลังทางรถไฟสายแมนจูเรียใต้ โดยนายพันโคเมโอโตะ ไดซากุ (Komeoto Daisaku) แห่งกองทัพกวานตงเป็นผู้วางแผน[31] โดยเขาคาดหวังว่าการลอบสังหารครั้งนี้จะทำให้นายกรัฐมนตรีทานากะหันมาสนับสนุนนโยบายที่ก้าวร้าวในแมนจูเรียของกองทัพกวานตงมากขึ้น

อย่างไรก็ตาม แม้ทานากะและพรรคเซยูไกมีแนวคิดสนับสนุนการใช้กำลังทหารเพื่อปกป้องผลประโยชน์ของญี่ปุ่นในแมนจูเรียมากกว่าพรรคมินเซโตะ แต่ทานากะปฏิเสธแนวทางที่รุนแรง แต่รัฐบาลทานากะถูกกดดันจากราชสำนักไม่ให้การตำหนิกองทัพกวานตงออกสู่สาธารณะ ทำให้รัฐบาลไม่อาจตำหนิกองทัพกวานตงที่กระทำการโดยพลการนอกคำสั่งของรัฐบาล[32] ท่าทีของรัฐบาลที่นิ่งเฉยต่อปฏิบัติการของกองทัพกวานตงในแมนจูเรียทำให้รัฐบาลของทานากะถูกวิพากษ์วิจารณ์มาก ประกอบกับปัญหาเศรษฐกิจที่ยังแก้ไม่ได้และความไม่มั่นคงทางการเมือง ทำให้เขาถูกบีบจนต้องลาออกไปในเดือนกรกฎาคม ค.ศ.1929

ในสมัยรัฐบาลฮามางุชิ (ค.ศ. 1929-1930) นายชิเดฮาระ คิจูโร รัฐมนตรีกระทรวงการต่างประเทศ มีนโยบายยึดหลักอยู่ร่วมกันอย่างสันติกับนานาชาติ จึงพยายามหลีกเลี่ยงความขัดแย้งที่จะเกิดขึ้นกับมหาอำนาจและจีน โดยญี่ปุ่นรับรองว่าจะไม่ใช้กำลังทหารแทรกแซงในจีน และทำข้อตกลงลดกำลังรบทางเรือที่กรุงลอนดอนใน ค.ศ. 1930 ทำให้กำลังรบทางเรือของอังกฤษ สหรัฐ และญี่ปุ่น อยู่ในอัตราส่วน 10 : 10 : 6 แม้ว่าในความเป็นจริงแล้วญี่ปุ่นต้องอยู่ในอัตราส่วน 7 ก็ตาม ข้อตกลงนี้ทำให้ฝ่ายทหารไม่พอใจรัฐบาลมากที่ยอมอ่อนข้อให้มหาอำนาจ

นอกจากนี้ ญี่ปุ่นได้รับผลกระทบจากภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก (The Great Depression ค.ศ.1929–1931) ขณะที่ในช่วงนั้นประชากรญี่ปุ่นเพิ่มขึ้นมาก ทำให้อาหารขาดแคลน คนว่างงานจำนวนมาก ภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทำให้ญี่ปุ่นสูญเสียตลาดในต่างประเทศ ภาคอุตสาหกรรมที่เติบโตมาอย่างต่อเนื่องต้องชะงักลง ปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลกใน ค.ศ. 1929 ทำให้ประชาชนส่วนใหญ่ได้รับผลกระทบ โดยเฉพาะครอบครัวทหารผู้น้อยที่ส่วนใหญ่มาจากครอบครัวชาวนา ปัญหาเศรษฐกิจทำให้ประชาชนเสื่อมศรัทธารัฐบาลที่มาจากพรรคการเมือง และเกิดการเรียกร้องให้ขยายดินแดนไปยังจีนเพื่อแก้ปัญหาเศรษฐกิจ ทหารจึงแนะให้รัฐบาลใช้นโยบายก้าวร้าว เข้ายึดแมนจูเรีย และมีเสียงเรียกร้องจากบรรดากลุ่มธุรกิจให้ญี่ปุ่นขยายตลาดหรือดินแดนไปยังจีนแผ่นดินใหญ่ โดยเฉพาะแมนจูเรีย

ในวงการเมืองมีการใช้ความรุนแรงมากขึ้น โดยเจ้าหน้าที่รัฐและนายทหารรุ่นหนุ่มเข้าไปเกี่ยวข้องกับการลอบสังหารบุคคลสำคัญหลายคนในช่วงนี้ เช่น ในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ.1930 นายกรัฐมนตรีฮามางุชิถูกลอบสังหารที่สถานีรถไฟโตเกียวโดยผู้คลั่งชาติฝ่ายขวาจัด แต่เขาเสียชีวิตในเดือนสิงหาคมปีถัดมา และเกิดข่าวลือเรื่องรัฐประหาร ต่อมาในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1932 อดีตรัฐมนตรีกระทรวงการคลัง นายอิโนะอุเอะ จุนโนะซุเกะ (Inoue Junnosuke) และในเดือนมีนาคมปีเดียวกัน นายทาคุมะ ประธานบริษัทมิตซุย ถูกฆาตกรรมโดยกลุ่มผู้คลั่งชาติที่เรียกตนเองว่าสันนิบาตเลือด (The League of Blood) นอกจากนี้กลุ่มนายทหารหนุ่มยังวางแผนก่อรัฐประหารในเดือนมีนาคมและตุลาคม ค.ศ. 1931 แต่แผนการล้มเหลว[33]

วิกฤติการณ์มุกเดน ค.ศ. 1931 การขยายอำนาจของญี่ปุ่นบนแผ่นดินจีนเพิ่มมากขึ้นตั้งแต่ต้นทศวรรษ 1930 แม้ได้เกาหลีเป็นอาณานิคมแล้ว แต่ตั้งแต่ปลายทศวรรษ 1920 ญี่ปุ่นเริ่มหาดินแดนใหม่เพื่อเป็นแหล่งวัตถุดิบ แหล่งตลาด และที่ระบายพลเมืองโดยใน ค.ศ. 1931 ญี่ปุ่นยกทัพยึดเมืองมุกเดน (Mukden) ปัจจุบันคือเมืองเสิ่นหยาง (Shenyang) เมืองสำคัญของแมนจูเรีย เรียกว่า วิกฤติการณ์มุกเดน (Mukden Incident) ทำให้ญี่ปุ่นขยายอำนาจในแมนจูเรียมากขึ้น จึงเกิดการต่อต้านญี่ปุ่นในแมนจูเรีย ชาวจีนโจมตีชุมชนชาวเกาหลีในแมนจูเรีย ทำให้กองทัพกวานตงเข้าตอบโต้ ทหารเริ่มปฏิบัติการตามความพอใจโดยก่อการรัฐประหารในแมนจูเรียในเดือนกันยายน ค.ศ.1931 กองทัพญี่ปุ่นยกทัพยึดเมืองมุกเดน (Mukden) (ปัจจุบันคือเมืองเสิ่นหยาง (Shenyang) เมืองสำคัญของแมนจูเรีย) และขยายอำนาจในแมนจูเรียมากขึ้น แม้ว่าในตอนแรกรัฐบาลญี่ปุ่นไม่เห็นด้วยกับการกระทำของกองทัพกวานตง แต่ก็ไม่อาจห้ามปรามได้ ทำให้รัฐบาลญี่ปุ่นต้องประกาศรับรองการกระทำของกองทัพกวานตงในแมนจูเรีย

ใน ค.ศ.1932 ญี่ปุ่นประกาศตั้ง**ประเทศแมนจู** หรือ**แมนจูกว๋อ** (Manchuguo) พร้อมตั้งรัฐบาลขึ้นโดยเชิญ ผู่อี๋ อดีตจักรพรรดิองค์สุดท้ายของราชวงศ์ชิงเป็นผู้บริหารสูงสุดของรัฐบาล (Chief Executive) และต่อมาตั้งเป็นจักรพรรดิ แต่เป็นเพียงรัฐบาลหุ่นและจักรพรรดิหุ่นของญี่ปุ่น ส่วนเจียง ไคเชกเมื่อสงบศึกกับญี่ปุ่นแล้วได้ปราบคอมมิวนิสต์ต่อ แม่ทัพหลายคนจึงแยกตัวออกมาเพราะไม่พอใจนโยบายเกี่ยวกับญี่ปุ่น

การที่อดีตจักรพรรดิผู่อี๋ยอมรวมมือกับญี่ปุ่นนั้น น่าจะมาจากความไม่พอใจของบรรดาเชื้อพระวงศ์แมนจูที่ทหารของพรรคกว๋อหมินตั๋งทำลายและปล้นสุสานของราชวงศ์ชิงที่อยู่นอกกรุงเป่ยจิงเมื่อ ค.ศ. 1927 ทั้งที่ตามข้อตกลงที่ฝ่ายปฏิวัติทำกับราชวงศ์ชิงเพื่อเรียกร้องให้จักรพรรดิผู่อี๋สละราชสมบัติเมื่อ ค.ศ. 1912 นั้น ระบุว่ารัฐบาลใหม่จะดูแลสุสานราชวงศ์ชิง ในการปล้นสุสานราชวงศ์ชิงครั้งนี้ทหารของเจียง ไคเชก ได้ใช้ระเบิดทำลายทางเข้าสุสานพระนางฉือซี ปล้นเครื่องประดับในสุสาน ร็อคันและทำลายเสื้อผ้าของพระศพ และนำเอามุกที่อยู่ในพระโอษฐ์ของพระนางฉือซีไปด้วย เหตุการณ์นี้ทำให้เชื้อพระวงศ์ราชวงศ์ชิงกระทบกระเทือนใจมาก ซึ่งอาจเป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้อดีตจักรพรรดิผู่อี๋ตัดสินใจเข้าร่วมกับญี่ปุ่น[34]

5. สงครามจีน–ญี่ปุ่น สงครามมหาเอเชียบูรพาและการสิ้นสุดจักรวรรดินิยมญี่ปุ่น

สภาพที่เกิดขึ้นในญี่ปุ่นที่กระแสชาตินิยมรุนแรงขึ้นและกองทัพในแมนจูเรียก่อการโดยอิสระ ทำให้ผู้นำญี่ปุ่นมีทางเลือก 2 ประการ คือ การเสริมกำลังทหารเพื่อขยายจักรวรรดิ หรือร่วมมือระหว่างประเทศด้านการเมืองและเศรษฐกิจ ซึ่งผลที่สุดญี่ปุ่นได้ใช้นโยบายทางการทหารขยายอำนาจเข้าไปในจีน ลัทธิทหารนิยมทำให้ญี่ปุ่นก่อสงครามเพื่อขยายอำนาจ

5.1 สงครามจีน-ญี่ปุ่นครั้งที่ 2 ค.ศ. 1937

สงครามจีน-ญี่ปุ่นครั้งที่ 2 เกิดขึ้นใน ค.ศ. 1937 เริ่มจากเหตุการณ์วันที่ 7 กรกฎาคม ค.ศ. 1937 ที่เรียกว่า วิกฤติการณ์สะพานมาร์โค โปโล หรือวิกฤติการณ์ 7/7 เมื่อญี่ปุ่นอ้างว่ามีทหารญี่ปุ่นหายไประหว่างการฝึกใกล้กับสะพานหลู่โกว (Lukou Qiao) หรือสะพานมาร์โค โปโล ชานกรุงเป่ยจิง หรือชื่อในขณะนั้นคือ เป่ยผิง ญี่ปุ่นขอเข้ามาตรวจค้นในเขตของจีน แต่ทางการจีนปฏิเสธ กองทหารญี่ปุ่นจึงบุกเข้ามาในเขตจีน สงครามที่ไม่มีการประกาศภาวะสงครามต่อกันจึงเกิดขึ้นและขยายตัวออกไปตามเมืองท่าชายฝั่งทะเล ญี่ปุ่นเปิดฉากการรบเป็น 2 แนว คือ ทางเหนือและทางตอนกลางของประเทศจีน ทางเหนือมีการสู้รบในบริเวณเมืองเทียนจิน เมืองเป่ยผิง แล้วขยายไปทางตะวันตกและทางใต้ของจีน การสู้รบทางตอนกลางของจีนอยู่ในบริเวณเมืองซั่งไห่ แล้วขยายเข้าไปในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำฉางเจียง ในปลายเดือนกรกฎาคม ค.ศ.1937 กองทัพญี่ปุ่นยึดได้เมืองเทียนจิน เมืองเป่ยผิง และยึดเมืองอื่นๆ ในเวลาต่อมา เช่น ไท่หยวน (Taiyuan) เมืองหลวงของมณฑลซานซี จากนั้นการสู้รบทางเหนือได้ขยายลงมาในบริเวณแม่น้ำหวงเหอกับแม่น้ำฉางเจียงเมื่อเข้าสู่เดือนธันวาคม และกลายเป็นสมรภูมิเดียวกับการสู้รบทางตอนกลางของประเทศ

ระหว่างที่ญี่ปุ่นเข้ายึดครองเมืองต่างๆ ของจีนนั้น เยอรมนีซึ่งเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่น เกรงว่าจีนจะขอความช่วยเหลือจากสหภาพโซเวียต และจะทำให้สหภาพโซเวียตเข้าแทรกแซง เยอรมนีจึงเสนอให้ญี่ปุ่นยุติสงครามกับจีน ญี่ปุ่นจึงยื่นขอเสนอต่อจีน ดังนี้ ให้มองโกเลียเป็นอิสระ ให้ขยายเขตปลอดทหารในจีนภาคเหนือในเมืองซั่งไห่ และไม่ตั้งคนที่ต่อต้านญี่ปุ่นไปปกครอง ให้ยุติการดำเนินกิจกรรมต่อต้านญี่ปุ่นในจีน ให้มีมาตรการต่อต้านพรรคคอมมิวนิสต์ แต่ระหว่างที่มีการเจรจากันอยู่นั้นญี่ปุ่นยังขยายอำนาจทหารในจีนต่อไป และขยายการรบเข้ามาทางตอนกลางของจีนซึ่งเป็นที่ตั้งเมืองหลวง คือ กรุงหนานจิง

ญี่ปุ่นยื่นข้อเสนอแก่รัฐบาลจีนว่าให้ร่วมมือกับญี่ปุ่น โดยญี่ปุ่นจะไม่เรียกร้องดินแดนหรือค่าปฏิกรรมสงคราม จะยกเลิกสิทธิสภาพนอกอาณาเขตให้แก่จีน ให้ร่วมมือกันป้องกันลัทธิคอมมิวนิสต์ และร่วมมือกันทางเศรษฐกิจโดยญี่ปุ่นจะไม่ผูกขาดอำนาจทางเศรษฐกิจในจีน แต่เจียง ไคเชก ปฏิเสธ การสู้รบจึงเริ่มขึ้นในเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1937 ญี่ปุ่นโจมตีเมืองซั่งไห่นอกเขตเช่านานาชาติ และยึดเมืองซั่งไห่ได้ในเดือนพฤศจิกายน จากนั้นกองทัพญี่ปุ่นจึงมุ่งหน้าสู่กรุงหนานจิง พร้อมโจมตีเมืองตามรายทางจนหลายเมืองเกือบกลายเป็นเมืองร้าง เมื่อเจียง ไคเชกทราบข่าวว่าเมืองซั่งไห่แตก จึงย้ายเมืองหลวงจากกรุงหนานจิงไปที่เมืองอู่ฮั่น เมื่อวันที่ 8 ธันวาคม ค.ศ. 1937 และมอบให้แม่ทัพ ถัง เซิงจื่อ เป็นผู้บัญชาการที่กรุงหนานจิง ต่อมาเมื่อเสียเมืองอู่ฮั่น จึงย้ายเมืองหลวงลึกเข้าไปอีกที่เมืองฉงชิ่ง หรือจุงกิง มณฑลซื่อชวน เมื่อเดือนตุลาคม ค.ศ. 1938

หลังจากเจียง ไคเชก ออกไปจากกรุงหนานจิงแล้ว 4 วันต่อมามีคำสั่งให้ถอนกำลังทหารออกจากกรุงหนานจิง ในขณะนั้นในกรุงหนานจิงมีประชากรประมาณ 6-7 แสนคน เป็น

ชาวเมืองที่ไม่ได้อพยพออกไปกว่าครึ่งล้านคน และชาวชนบทหลายหมื่นคนที่อพยพเข้ามาเพราะคิดว่าปลอดภัย ประชาชนเหล่านี้ต้องเผชิญกับชะตากรรมอันเลวร้ายจากกองทหารญี่ปุ่นที่สังหารและทำทารุณกรรมต่างๆ จนเรียกเหตุการณ์ครั้งนี้ว่า **การข่มขืนหนานจิง** (The Rape of Nanjing)* ทางการจีนประเมินว่ามีชาวจีนถูกสังหารชีวิตประมาณ 3 แสนคน เกือบทั้งหมดเป็นพลเรือนทั้งหญิง ชาย เด็ก คนแก่ ส่วนทหารได้ถอนกำลังออกไปก่อนแล้ว

เหตุการณ์ที่เมืองหนานจิงนี้มีผลทำให้เกิดความขัดแย้งต่อความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับญี่ปุ่นมาจนปัจจุบัน เพราะจีนเรียกร้องให้ญี่ปุ่นขอโทษและชดใช้ให้กับชาวจีนที่เสียชีวิตหรือถูกทารุณกรรมในเหตุการณ์นี้ ผู้นำรัฐบาลญี่ปุ่นหลายสมัยได้กล่าวแสดงความเสียใจ กล่าวขอโทษ แต่ทางญี่ปุ่นไม่ยอมรับตัวเลขผู้เสียชีวิต 3 แสนคน ที่ทางการจีนประกาศออกมา ฝ่ายญี่ปุ่นกล่าวว่ามีการปล้นและสังหารพลเรือนบ้าง แต่ไม่มากเท่าที่ทางการจีนอ้าง รวมทั้งกล่าวว่าการกระทำของญี่ปุ่นต่อจีน เกาหลี และชาติอื่นๆ ในเอเชีย ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ไม่ใช่การรุกรานแต่เป็นการปลดปล่อยชาติเอเชียจากชาติจักรวรรดินิยม ซึ่งชาติที่ถูกญี่ปุ่นเข้าไปรุกรานต่างไม่ยอมรับคำกล่าวอ้างนี้ของญี่ปุ่น[35] และผู้นำญี่ปุ่นยังคงเดินทางไปเคารพป้ายวิญญาณทหารที่ถูกศาลตัดสินว่าเป็นอาชญากรสงครามที่ศาลเจ้ายะสุคุนิ (Yasukuni) ซึ่งญี่ปุ่นถือว่าเป็นวีรบุรุษในสงคราม แต่จีนถือว่าเป็นอาชญากรสงคราม ทำให้มีความขัดแย้งกันมาตลอดจนปัจจุบัน

ในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ.1938 เจ้าชายโคะโนะเอะ ฟุมิมารุ (Konoe Fumimaro) นายกรัฐมนตรีญี่ปุ่น (ค.ศ.1937–39, 1940–41) ประกาศ**นโยบายระเบียบใหม่ในเอเชียตะวันออก**เพื่อจัดระเบียบเอเชียใหม่ (New Order in East Asia) คือ รวมจีน ญี่ปุ่น แมนจูกว๋อ เข้าด้วยกันทางเศรษฐกิจ การทหาร วัฒนธรรม โดยตั้งอยู่บนรากฐาน 6 ประการ คือ ความมั่นคงของเอเชียตะวันออก การเป็นมิตรกับเพื่อนบ้าน การป้องกันร่วมกันต่อต้านคอมมิวนิสต์ การร่วมมือกันทางเศรษฐกิจ การสร้างวัฒนธรรมใหม่ และการสร้างสันติภาพของโลก ญี่ปุ่นยื่นข้อเสนอแก่รัฐบาลกว๋อหมินตั่งให้ร่วมมือกับญี่ปุ่น โดยญี่ปุ่นจะไม่เรียกร้องดินแดนหรือค่าปฏิกรรมสงคราม ยกเลิกสิทธิสภาพนอกอาณาเขตให้แก่จีน ให้ร่วมมือกันป้องกันลัทธิคอมมิวนิสต์ และร่วมมือกันทางเศรษฐกิจโดยญี่ปุ่นจะไม่ผูกขาดอำนาจทางเศรษฐกิจในจีน หวาง จิงเว่ย ผู้นำคนหนึ่งของพรรคกว๋อหมินตั่งสนับสนุนญี่ปุ่น แต่เจียง ไคเชก ปฏิเสธ และขับหวาง จิงเว่ย ออกจากพรรค หวาง จิงเว่ย จึงตั้งรัฐบาลขึ้นโดยมีญี่ปุ่นและแมนจูกว๋อรับรอง เท่ากับว่าเป็นรัฐบาลหุ่นของญี่ปุ่น ทำให้ญี่ปุ่นมีรัฐบาลจีนไว้ทำการเจรจาตกลงด้วย โดยมีข้อตกลงคือรัฐบาลหวาง จิงเว่ย ให้การรับรองประเทศแมนจูกว๋อ ยอมให้ทหารญี่ปุ่นเข้ามาในจีนได้ ให้ญี่ปุ่นเข้าควบคุมทรัพยากรธรรมชาติในจีน และให้ญี่ปุ่นตั้งที่ปรึกษาด้านการศึกษาและวัฒนธรรมประจำในจีน

5.2 ญี่ปุ่นกับสงครามมหาเอเชียบูรพา

สงครามของญี่ปุ่นขยายตัวมากขึ้นจากสงครามจีน-ญี่ปุ่น กลายเป็นสงครามมหาเอเชียบูรพาเมื่อญี่ปุ่นโจมตีอ่าวเพิร์ล (Pearl Harbour) ที่ตั้งฐานทัพของสหรัฐอเมริกาในหมู่เกาะฮาวาย ในวันที่ 7 ธันวาคม ค.ศ. 1941 (ตามเวลาของสหรัฐอเมริกา) สหรัฐอเมริกาจึงประกาศเข้าร่วมสงครามกับฝ่ายพันธมิตร และให้ความช่วยเหลือจีนในฐานะพันธมิตร ใน ค.ศ. 1943 มหาอำนาจตะวันตกยกเลิกสัญญาที่ไม่เท่าเทียมกันให้แก่จีน เมื่อเข้าสู่ปลายสงครามโลกครั้งที่ 2 กองทัพพันธมิตรยึดเมืองต่างๆ ในจีนคืนมาจากญี่ปุ่นได้

สถานการณ์ของญี่ปุ่นทรุดหนักมากขึ้นเมื่อเยอรมนียอมแพ้สงครามในต้นเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1945 ในวันที่ 26 กรกฎาคม ค.ศ. 1945 ฝ่ายสัมพันธมิตร ประกอบด้วย ประธานาธิบดีสหรัฐอเมริกา ประธานาธิบดีจีน และนายกรัฐมนตรีอังกฤษยื่น**คำประกาศปอร์ตสดัม** (Portsdam's Declaration) แก่ญี่ปุ่น โดยมีจุดมุ่งหมายให้ญี่ปุ่นยอมจำนนโดยไม่มีเงื่อนไข สาระสำคัญของคำประกาศนี้ ได้แก่

1. ญี่ปุ่นควรได้รับโอกาสในการยุติสงคราม เปิดโอกาสให้ญี่ปุ่นตัดสินใจ
2. กองกำลังบก อากาศ ทะเลของสหรัฐอเมริกา สหราชอาณาจักร จีน และประเทศทางตะวันตก พร้อมเข้าโจมตีญี่ปุ่นจนกว่าญี่ปุ่นจะยุติสงคราม
3. อำนาจและอิทธิพลของบุคคลที่ชักนำญี่ปุ่นเข้าสู่สงครามต้องถูกกำจัด และสร้างระเบียบใหม่ที่มีความยุติธรรม มั่นคง และมีสันติภาพ
4. ญี่ปุ่นจะถูกยึดครองจนกว่าสัมพันธมิตรจะแน่ใจว่าระเบียบใหม่จะเกิดขึ้นและอำนาจการทำสงครามของญี่ปุ่นจะหมดไป
5. เอกราชของญี่ปุ่นจำกัดอยู่ที่ 4 เกาะใหญ่ และ เกาะเล็กน้อยตามที่คำประกาศกำหนด
6. กองกำลังญี่ปุ่นนอกประเทศ ได้รับอนุญาตให้กลับประเทศญี่ปุ่นได้และได้รับโอกาสที่จะใช้ชีวิตอย่างปกติสุข
7. ญี่ปุ่นจะไม่มีฐานะเป็นทาสหรือถูกทำลายทั้งชาติ แต่อาชญากรสงครามต้องถูกลงโทษ
8. รัฐบาลญี่ปุ่นต้องกำจัดอุปสรรคที่ขัดขวางการฟื้นฟูประชาธิปไตยในหมู่ชาวญี่ปุ่น เสรีภาพทางการพูด ศาสนา ความคิด และการเคารพสิทธิมนุษยชนจะได้รับการสถาปนา
9. ญี่ปุ่นได้รับอนุญาตให้ดำเนินอุตสาหกรรมต่อไป แต่ต้องไม่ใช่อุตสาหกรรมที่เกี่ยวข้องกับการทหาร
10. กองกำลังของฝ่ายสัมพันธมิตรจะออกจากญี่ปุ่นทันทีที่บรรลุจุดประสงค์เหล่านี้ และญี่ปุ่นมีรัฐบาลที่รักสันติภาพ มีความรับผิดชอบ
11. ฝ่ายสัมพันธมิตรเรียกร้องให้ญี่ปุ่นยอมแพ้อย่างไม่มีเงื่อนไขในทันที มิฉะนั้นญี่ปุ่นจะเกิดความพินาศ[36]

รัฐบาลญี่ปุ่นไม่ได้แสดงท่าทียอมรับคำประกาศของฝ่ายสัมพันธมิตร โดยหนังสือพิมพ์ญี่ปุ่นตีพิมพ์คำพูดของนายกรัฐมนตรีญี่ปุ่นว่า คำประกาศนี้ไม่มีคุณค่า และนายกฯ จะเพิกเฉยต่อคำประกาศ[37] ทำให้ 10 วันต่อมา สหรัฐอเมริกาตัดสินใจทิ้งระเบิดปรมาณูลูกแรกที่เมืองฮิโระชิมะ (Hiroshima) เมื่อวันที่ 6 สิงหาคม ค.ศ. 1945 ตามด้วยสหภาพโซเวียตประกาศยกเลิกสถานะเป็นกลางกับญี่ปุ่น และประกาศสงครามกับญี่ปุ่นในวันที่ 8 สิงหาคม ญี่ปุ่นตระหนักดีว่าญี่ปุ่นไม่มีกำลังพอที่จะต้านทานโซเวียตในแมนจูเรีย เพราะกองทัพกวานตงถูกเรียกกลับมาสู้รบในญี่ปุ่นนานแล้ว และต่อมาในวันที่ 9 สิงหาคม ญี่ปุ่นถูกทิ้งระเบิดปรมาณูลูกที่สองที่เมืองนะงะซะกิ

ในตอนนี้ความเห็นในกลุ่มผู้นำญี่ปุ่นแตกเป็น 2 กลุ่ม กลุ่มรัฐบุรุษอาวุโสเห็นว่าญี่ปุ่นควรยอมแพ้ ขณะที่นายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีว่าการต่างประเทศเห็นว่าไม่ควรยอมแพ้ ผลที่สุดจักรพรรดิฮิโรฮิโตะลงมติขอยอมจำนนต่อสหรัฐอเมริกา โดยมีเงื่อนไขว่าสถาบันจักรพรรดิจะต้องคงอยู่แม้ญี่ปุ่นจะถูกยึดครอง แต่ฝ่ายสัมพันธมิตรปฏิเสธและให้ญี่ปุ่นยอมแพ้อย่างไม่มีเงื่อนไข ญี่ปุ่นประกาศยอมแพ้ในวันที่ 15 สิงหาคม ค.ศ. 1945 (ในสหรัฐอเมริกาเป็นวันที่ 14) จักรพรรดิฮิโรฮิโตะประกาศยอมแพ้ทางวิทยุและให้ทหารญี่ปุ่นวางอาวุธ และในวันที่ 2 กันยายน ค.ศ. 1945 มีการทำพิธียอมแพ้อย่างเป็นทางการบนเรือรบ USS Missouri สงครามโลกครั้งที่ 2 จึงสิ้นสุดลง และถือเป็นการสิ้นสุดจักรวรรดินิยมญี่ปุ่นลงโดยสิ้นเชิง

สรุป

ในทศวรรษ 1910–1920 ในทางการเมืองมีกระจายอำนาจสู่กองทัพบก และพรรคการเมือง พรรคการเมืองเป็นสถาบันการเมืองที่สำคัญ ในด้านสังคม ความคิดและวัฒนธรรมแบบตะวันตกได้รับความนิยมในญี่ปุ่นอย่างมาก แนวคิดเสรีนิยม สังคมนิยม คอมมิวนิสต์แพร่หลายในสังคม การแสดงออกอย่างเสรีของหนุ่มสาว ทำให้เกิดความขัดแย้งในสังคมญี่ปุ่นระหว่างพวกฝ่ายซ้าย ฝ่ายขวา และคนรุ่นเก่า รุ่นใหม่ มีการขยายตัวทางเศรษฐกิจและการพัฒนาสหภาพกรรมกรที่ทำให้ฝ่ายซ้ายเข้ามามีบทบาทการเมือง

สภาพปัญหาและเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในช่วงทศวรรษ 1920 มีส่วนทำให้ประชาชนเกิดความไม่พอใจรัฐบาลพลเรือนในระบบพรรคการเมือง ประชาชนมีความรู้สึกต่อต้านรัฐสภา ความคิดของพวกสังคมนิยมและการจลาจลวุ่นวายของกรรมกร ทำให้คนญี่ปุ่นเห็นว่ารัฐบาลพลเรือนอ่อนแอ ควบคุมดูแลบ้านเมืองไม่ได้ ประชาชนหมดศรัทธารัฐบาลในระบบพรรค เพราะเห็นว่ารัฐสภาและบริษัทธุรกิจใหญ่ๆ ที่เรียกว่า ไซบะซึ มีความใกล้ชิด เล่นพรรคเล่นพวก เกิดช่องว่างระหว่างคนรวย – คนจน ประชาชนจึงหันไปนิยมพวกทหาร

ในด้านการต่างประเทศ ญี่ปุ่นไม่ประสบความสำเร็จในการเรียกร้องหลักความเท่าเทียมกันทางเชื้อชาติ ทำให้คนญี่ปุ่นรู้สึกเจ็บอายและโกรธแค้น ไม่พอใจที่ไม่ได้รับการยอมรับจากตะวันตก แม้ว่าญี่ปุ่นจะได้เป็นสมาชิกถาวรในสันนิบาตชาติ และในการประชุมสันติภาพ

ที่ปารีส ค.ศ. 1919รัฐบาลจีนคณะชาติเรียกร้องความเห็นใจจากสันนิบาตชาติในปัญหาซานตง และข้อเรียกร้อง 21 ประการ ซึ่งจีนดำเนินการต่อต้านญี่ปุ่นทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจ สหรัฐอเมริกายังสนับสนุนจีนในการคว่ำบาตรสินค้าญี่ปุ่น ทำให้เศรษฐกิจของญี่ปุ่นเสียหายอย่างหนัก และชาวอเมริกันยังต่อต้านที่ชาวญี่ปุ่นอพยพไปอยู่ในสหรัฐอเมริกามากขึ้น รวมถึงการทำสนธิ สัญญาลดกำลังอาวุธหลายครั้ง ซึ่งญี่ปุ่นไม่พอใจความไม่เสมอภาคนี้ รวมถึงการที่สภาคองเกรสของสหรัฐอเมริกาผ่านกฎหมายห้ามชาวตะวันออกรวมถึงญี่ปุ่นเข้าประเทศ ทำให้ญี่ปุ่นไม่พอใจสหรัฐอเมริกามาก และการต้องยอมทำสนธิสัญญาเก้ามหาอำนาจซึ่งเป็นสนธิสัญญาเพื่อป้องกันไม่ให้มหาอำนาจเข้าไปหาผลประโยชน์ในจีน เท่ากับเป็นการประกันเอกราชและอธิปไตยต่อจีนด้วย ทำให้ฝ่ายชาตินิยมหัวรุนแรงของญี่ปุ่นไม่พอใจที่รัฐบาลใช้นโยบายอ่อนข้อให้จีน

การต่างประเทศของญี่ปุ่นในช่วงนี้มีผลให้เกิดลัทธิทหารนิยม ทั้งการยอมอ่อนข้อต่อจีน ความไม่เท่าเทียมกับตะวันตกทั้งด้านเชื้อชาติและการครอบครองอาวุธ การขยายกองทัพที่ทำให้ญี่ปุ่นสูญเสียผลประโยชน์มาก ประชาชนเริ่มหันมาศรัทธาทหาร กลุ่มหัวรุนแรงมองว่าสงครามเป็นสิ่งถูกต้อง ความคิดประชาธิปไตยค่อยๆ ลดความนิยมลง ลัทธิทหารขึ้นมาแทนที่ในต้นศตวรรษ 1930

ลัทธิทหารนิยมทำให้ญี่ปุ่นดำเนินนโยบายต่างประเทศที่ก้าวร้าวโดยจีนเป็นประเทศที่ตกเป็นเหยื่อ เพราะญี่ปุ่นต้องการขยายยึดครองดินแดนแมนจูเรียของจีน เพื่อการขยายอำนาจทางการเมือง การทหารและเศรษฐกิจ รวมถึงการระบายพลเมืองญี่ปุ่นไปตั้งถิ่นฐานยังต่างแดน ส่วนภายในประเทศเป็นช่วงที่การเมืองของญี่ปุ่นต้องเผชิญกับแรงกดดัน รัฐบาลที่มาจากพลเรือนถูกโจมตีทั้งในด้านการแก้ปัญหาเศรษฐกิจที่ไม่ได้ผล การมีผลประโยชน์ร่วมกันระหว่างฝ่ายการเมืองกับนักธุรกิจ และการดำเนินนโยบายต่างประเทศที่รอมชอมกับชาติตะวันตกและยุโรป จากกรณีการทำสนธิสัญญาลดกำลังอาวุธครั้งต่างๆ การยอมอ่อนข้อต่อจีน เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ทำให้ลัทธิทหารนิยมเริ่มเข้ามามีบทบาท จนนำญี่ปุ่นเข้าสู่สงครามกับจีนและสงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งจบลงด้วยความพ่ายแพ้อย่างย่อยยับของญี่ปุ่น

ความพ่ายแพ้ในสงครามโลกครั้งที่ 2 ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญแก่ญี่ปุ่นหลายประการ ทั้งการถูกสหรัฐอเมริกาเข้ายึดครอง ปกครอง การเปลี่ยนแปลงสถานะของจักรพรรดิ การกำจัดลัทธิทหารนิยม การยกเลิกการมีกองทัพ ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง เศรษฐกิจ การทหาร

[1] Andrew Gordon. (2014). *op.cit.* p. 173 and W.G. Beasley. (1987). *op.cit.* p. 123.

[2] W.G. Beasley. (1987). *op.cit.* p. 114.

[3] ดับเบิลยู จี. บิสลีย์. (2543). *เล่มเดิม.* หน้า 309-310.

[4] Andrew Gordon. (2014). *op.cit.* p. 173.

[5] ดับเบิลยู จี. บิสลีย์. (2543). *เล่มเดิม.* หน้า 311.

[6] เอ็ดวิน โอ. ไรเชอร์. (2525). *เล่มเดิม.* หน้า 227.

[7] *แหล่งเดิม.* หน้า 368.

[8] ดับเบิลยู จี. บิสลีย์. (2543). *เล่มเดิม.* หน้า 345-346.

[9] *แหล่งเดิม.* หน้า 345-346.

[10] *แหล่งเดิม.* หน้า 339-344.

[11] ฮิวจ์ บอร์ตัน. (2526). *เล่มเดิม.* หน้า 340 และ Marius B. Jansen. (2000). *op.cit.* p. 503.

[12] ฮิวจ์ บอร์ตัน. (2526). *เล่มเดิม.* หน้า 341.

[13] เพ็ญศรี กาญจโนมัย. (2538). *เล่มเดิม.* หน้า 187.

[14] ฮิวจ์ บอร์ตัน. (2526). *เล่มเดิม.* หน้า 341.

[15] *แหล่งเดิม.* 379.

[16] *แหล่งเดิม.* หน้า 384.

[17] ดับเบิลยู จี. บิสลีย์. (2543) *เล่มเดิม.* หน้า 334.

[18] เพ็ญศรี กาญจโนมัย. (2538). *เล่มเดิม.* หน้า 188 และดับเบิลยู จี. บิสลีย์. (2543). *เล่มเดิม.* หน้า 334.

[19] ฮิวจ์ บอร์ตัน. (2526). *เล่มเดิม.* หน้า 403.

[20] *แหล่งเดิม.* หน้า 404.

[21] *แหล่งเดิม.* หน้า 405.

[22] เพ็ญศรี กาญจโนมัย. (2538). *เล่มเดิม.* หน้า 189.

[23] ฮิวจ์ บอร์ตัน. (2526). *เล่มเดิม.* หน้า 411.

[24] *แหล่งเดิม.*หน้า 413.

[25] Marius B. Jansen (2000). *op.cit.* p. 509.

[26] ฮิวจ์ บอร์ตัน. (2526). *เล่มเดิม.* 416.

[27] Marius B. Jansen (2000). *op.cit.* p. 511.

[28] *Ibid.* p. 511.

[29] Andrew Gordon. (2014). *op.cit.* p. 185.

[30] ฮิวจ์ บอร์ตัน. (2526). *เล่มเดิม.* หน้า 420.

[31] Marius B. Jansen. (2000). *op.cit*. p. 579.

[32] Andrew Gordon. (2014). *op.cit.* p. 186.

[33] *Ibid.* p.186.

[34] ดูเพิ่มเติมใน Jung Chang. (2013). *Empress Dowager Cixi: The Concubine Who Launched Modern China.* P.372.

* ดูเพิ่มเติมใน วุฒิชัย มูลศิลป์. (2551). "เมื่อประวัติศาสตร์เป็นเหตุแห่งความขัดแย้งระหว่างชาติในเอเชีย" *ไทย จีน ญี่ปุ่น ในยุคจักรวรรดินิยมใหม่ วิเคราะห์ เปรียบเทียบ* และ Iris Chang. (1998). *The Rape of Nanking, The Forgotten Holocaust of World War II.* (หรือฉบับแปลโดย ฉัตรนคร องคสิงห์. (2546). *หลั่งเลือดที่นานกิง*.) ปัจจุบันจีนกำหนดให้วันที่ 13 ธันวาคม ซึ่งเป็นวันที่ญี่ปุ่นบุกหนานจิงเป็นวัดหยุดของชาติ เพื่อแสดงการรำลึกถึงเหตุการณ์นี้

[35] วุฒิชัย มูลศิลป์. (2551). *เล่มเดิม*. หน้า 347.

[36] ฮิวจ์ บอร์ตัน. (2526). *เล่มเดิม*. หน้า 520-521.

[37] *แหล่งเดิม*. หน้า 522.

บทที่ 10
ไต้หวันและเกาหลี
ภายใต้สมัยอาณานิคม

หลังชนะสงครามกับจีนใน ค.ศ. 1895 ญี่ปุ่นได้ไต้หวันเป็นอาณานิคมตามที่ระบุในสนธิสัญญาชิโมะโนะเซกิ ต่อมาใน ค.ศ. 1910 ญี่ปุ่นผนวกเกาหลีเป็นอาณานิคม ในการปกครองอาณานิคมไต้หวันและเกาหลีนั้น ญี่ปุ่นเน้นนโยบายดูดกลืนทางวัฒนธรรมผ่านระบบการศึกษา การบังคับใช้ภาษาญี่ปุ่น และใช้นโยบายการเข้าไปแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจในอาณานิคม การที่ญี่ปุ่นมีนโยบายให้คนญี่ปุ่นอพยพไปตั้งถิ่นฐานในอาณานิคมนั้นทำให้อาณานิคมของญี่ปุ่นได้รับการพัฒนาให้ทันสมัย บทนี้ศึกษาวิเคราะห์รูปแบบการปกครองอาณานิคมของญี่ปุ่นในไต้หวันและเกาหลี ซึ่งนโยบายหลักของญี่ปุ่นคือเน้นการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมและการใช้ประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากอาณานิคม[1]

1. การปกครองไต้หวันของญี่ปุ่น

ความสำคัญของไต้หวันในฐานะอาณานิคมแห่งแรกของจักรวรรดิญี่ปุ่นที่ได้มาใน ค.ศ. 1895 คือ การที่ญี่ปุ่นได้อยู่ในฐานะเดียวกับมหาอำนาจที่ศิวิไลซ์และมีอาณานิคม ญี่ปุ่นมีดินแดนใหม่ที่จะใช้ประโยชน์ทางเศรษฐกิจ นอกจากนี้อาณานิคมเป็นเสมือนรางวัลแห่งความภาคภูมิใจที่ชาวญี่ปุ่นได้จากการทำงานอย่างหนักในการสร้างชาติให้ทันสมัย[2] ที่สำคัญในช่วงนี้ชนชั้นนำญี่ปุ่นมีแนวคิดว่าญี่ปุ่นมีภาระหน้าที่สำคัญในสร้างความศิวิไลซ์ในดินแดนที่ด้อยกว่า ดังที่ทาเกโคชิ โยซาบุโร (Takekoshi Yosaburo) นักการเมืองและนักหนังสือพิมพ์ชาวญี่ปุ่นกล่าวว่า “ชาติตะวันตกเคยเชื่อว่าเป็นความรับผิดชอบของพวกเขาเท่านั้นที่จะปกครองและสร้างความศิวิไลซ์ให้เกิดขึ้นในดินแดนต่างๆ แต่ ณ บัดนี้ เราชาวญี่ปุ่นที่รุ่งเรืองขึ้นมาในดินแดนตะวันออกสุด จะรับหน้าที่อันยิ่งใหญ่นี้แทน”[3]

1.1 การปกครองไต้หวันของญี่ปุ่นช่วงแรก

การปกครองไต้หวันของญี่ปุ่นไม่ได้เป็นไปโดยง่าย เพราะญี่ปุ่นไม่เคยมีประสบการณ์การปกครองอาณานิคมหรือเมืองขึ้นมาก่อน รวมทั้งไม่มีประสบการณ์การบริหารปกครองพลเรือนต่างชาติ ไม่มีนโยบายระดับสูงที่จะชี้นำหรือชักจูงใจคนพื้นเมือง การปกครองช่วงแรกจึงเป็นการใช้กำลังทหารปราบปรามชาวพื้นเมืองที่ดื้อดึงและต่อต้าน

เมื่อญี่ปุ่นได้ไต้หวันใน ค.ศ. 1895 นั้น ภูมิประเทศของไต้หวันเต็มไปด้วยป่าทึบที่มีโรคภัยสารพัดชนิด ประชากรบนเกาะไต้หวันหรือฟอร์โมซามีชาวจีนราว 3 ล้านคน เป็นชาวพื้นเมืองเชื้อสายมาลาโย-โปลินิเชียน ราว 120,000 คน[4] เมื่อญี่ปุ่นยกพลขึ้นเกาะไต้หวันนั้นได้ถูกต่อต้านจากชาวพื้นเมือง ที่ออกแถลงการณ์ประกาศว่าจะไม่ยอมอยู่ใต้การปกครองของญี่ปุ่น "เราชาวเกาะฟอร์โมซา...ยอมตายเสียก่อนที่จะต้องรับใช้ศัตรู"[5]

การปกครองไต้หวันในช่วงแรกจึงเป็นการใช้กำลังทหารเข้าปกครอง เพื่อปราบปราบผู้ต่อต้านและเพื่อรักษาความสงบ ข้าหลวงใหญ่ (Governor – General) ของญี่ปุ่นในไต้หวัน 2-3 คนแรก จึงยังไม่ได้สร้างรูปแบบการปกครองอาณานิคมขึ้น[6] ค.ศ. 1896 ญี่ปุ่นตั้งกระทรวงอาณานิคมมาปกครองไต้หวัน แต่ถูกยกเลิกไปในปีเดียวกัน ระหว่าง ค.ศ. 1897 – 1910 ญี่ปุ่นไม่มีหน่วยงานที่ปกครองไต้หวันโดยเฉพาะแต่ให้ขึ้นกับกระทรวงมหาดไทยของญี่ปุ่น[7] และญี่ปุ่นใช้ระบบการปกครองแบบดั้งเดิม คือ การให้แต่ละหมู่บ้าน เมือง มีหัวหน้าปกครองและผนวกเข้ากับระบบตำรวจแบบสมัยใหม่ที่ญี่ปุ่นตั้งขึ้น ในตอนแรกใช้ตำรวจชาวญี่ปุ่น ต่อมาใน ค.ศ. 1902 จึงอนุญาตให้ชาวไต้หวันเข้าสมัครเป็นตำรวจได้[8] และใน ค.ศ. 1910 จึงตั้งกรมอาณานิคมขึ้นตรงต่อนายกรัฐมนตรีญี่ปุ่นมาดูแลไต้หวัน

1.2 การปกครองภายใต้นโยบายอาณานิคม

นโยบายสำคัญของญี่ปุ่นต่ออาณานิคม คือ การใช้ประโยชน์จากอาณานิคมในระยะยาว จึงต้องทำให้ไต้หวันมีเลี้ยงตัวเองได้และพึ่งพิงเงินสนับสนุนจากรัฐบาลที่โตเกียวเพียงเล็กน้อย นายพลคัตสึระ ทาโร (Katsura Taro) ข้าหลวงใหญ่ที่ปกครองไต้หวันระหว่างเดือนมิถุนายน-ธันวาคม ค.ศ. 1896 จึงวางระบบต่างๆ เพื่อพัฒนาไต้หวัน ด้านสาธารณูปโภคได้รับการพัฒนาเป็นอันดับแรกๆ และเป็นไปอย่างรวดเร็ว เพราะญี่ปุ่นไม่ได้ต้องการแค่ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากไต้หวัน แต่ต้องการให้คนญี่ปุ่นที่อพยพมาอยู่ที่ไต้หวันมีความสะดวกปลอดภัย การลงทุนพัฒนาเกาะไต้หวันด้านสาธารณูปโภคจึงเกิดจากทุนของรัฐบาลญี่ปุ่น ทั้งการสร้างระบบคมนาคมทางรถไฟ ถนน ซึ่งถูกสร้างขึ้นเชื่อมพื้นที่ต่างๆ ทั่วเกาะไต้หวันการพัฒนาระบบเดินเรือทะเล ท่าเรือ และพัฒนาระบบการไปรษณีย์โทรเลข การใช้ไฟฟ้า

ระหว่าง ค.ศ. 1898 – 1906 นายพลโคดามะ เกนทาโร (Kodama Gentaro) ได้รับการแต่งตั้งเป็นข้าหลวงใหญ่ไต้หวันคนที่ 4 มีนายแพทย์โกโต ชินเป (Goto Shinpei) เป็นผู้ช่วยในตำแหน่งหัวหน้าฝ่ายพลเรือน (Chief of Home Affairs) โกโตมีมุมมองว่าชาวไต้หวันไม่อาจจะถูกดูดกลืนหรือผสมผสานเป็นญี่ปุ่นได้อย่างสมบูรณ์ การปกครองไต้หวันจึงต้องไม่เหมือนกับที่ชาวญี่ปุ่นถูกปกครอง แต่ควรมีกฎหมายที่ใช้เฉพาะกับไต้หวัน ดังนั้นจึงนำไปสู่การออกกฎหมายพิเศษและพระราชบัญญัติต่างๆ ที่ครอบคลุมทั้งในด้านอำนาจการบริหาร อำนาจการบังคับใช้กฎหมาย และอำนาจทางทหาร ที่ใช้ในไต้หวันเพื่อทำให้เกิดความสงบเรียบร้อยขึ้นในสังคม

รูปที่ 9 อาคารที่ทำการข้าหลวงใหญ่ญี่ปุ่นในไต้หวัน สร้างขึ้นทั้งเพื่อใช้เป็นที่ทำการรัฐบาลและเพื่อแสดงอำนาจของรัฐบาลญี่ปุ่นที่เหนือกว่าคนพื้นเมือง (ภาพถ่ายจากนิทรรศการในตึกแดงโดยผู้เขียน)

รูปที่ 10 ตึกแดง (Red House) ที่ย่านซีเหมินติ้ง กรุงไทเป สร้างสมัยอาณานิคม เป็นศูนย์กลางการค้าของญี่ปุ่นในไต้หวัน (ภาพถ่ายจากนิทรรศการในตึกแดงโดยผู้เขียน)

นายแพทย์โกโตประสบความสำเร็จในการสร้างความสงบเรียบร้อยในไต้หวัน มีการตั้งหน่วยงานหลายแห่งเพื่อช่วยปกครองและบริหารงานด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง หน่วยงานหนึ่งคือ คณะกรรมการเพื่อการสำรวจธรรมเนียมประเพณีของไต้หวัน (Commission for the Investigation of Traditional Customs in Taiwan) ซึ่งมีบทบาทในการออกนโยบายทางสังคมที่ใช้ปกครองคนพื้นเมือง และเป็นหน่วยงานที่แสดงถึงมุมมองและความตั้งใจของโก

โตที่จะใช้ไต้หวันเป็น “ห้องทดลองการปกครองอาณานิคมของญี่ปุ่น” (laboratory) โกโตเปรียบการปกครองไต้หวันเป็น “มหาวิทยาลัยอาณานิคม” ที่ชาวญี่ปุ่นจะเข้ามาศึกษาเรียนรู้[9]

มาร์ก อาร์. พีทที (Mark. R. Peattie) นักวิชาการที่ศึกษาเรื่องการปกครองอาณานิคมของญี่ปุ่น มีความเห็นว่านายแพทย์โกโตซึ่งจบการศึกษาจากเยอรมนี ได้รับแนวคิดการปกครองอาณานิคมของชาติตะวันตกโดยเฉพาะเยอรมนีที่มองอาณานิคมเป็นเหมือน “ห้องทดลอง” รวมถึงอิทธิพลจากทฤษฎีการคัดเลือกตามธรรมชาติของชาร์ล ดาร์วิน[10] ซึ่งอธิบายถึงการที่สิ่งมีชีวิตบางชนิดสูญพันธุ์ไป บางชนิดมีการปรับตัวและสามารถดำรงอยู่ได้ และสรุปว่าสิ่งมีชีวิตที่ปรับตัวเข้ากับสิ่งแวดล้อมเท่านั้นจึงจะอยู่ได้ กลายเป็นหลักการว่าผู้ที่อยู่รอดคือผู้ที่เหมาะสมที่สุด นักชาตินิยมชาวตะวันตกได้นำแนวคิดทางชีววิทยานี้มาใช้อธิบายการขยายอำนาจของตนเพื่อแสดงให้เห็นว่าชาติที่อ่อนแอกว่าจะถูกปกครองโดยชาติที่เข้มแข็งกว่า

ภายใต้การวางแผนของนายพลโคดามะและนายแพทย์โกโต ไต้หวันได้รับการพัฒนาไปมาก เพราะนำแนวทางการสร้างชาติญี่ปุ่นมาใช้กับไต้หวัน คือ นำวิทยาการสมัยใหม่มาใช้พัฒนาเศรษฐกิจไต้หวัน เพื่อนำทรัพยากรของไต้หวันมาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด ดังนโยบายของนายพลโคดามะที่ประกาศใน ค.ศ. 1901 ว่า

> “.... ไม่มีอะไรอื่นอีกแล้วที่จะสำคัญไปกว่าการเร่งพัฒนาความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจของไต้หวัน เราต้องสร้างอำนาจทางเศรษฐกิจของไต้หวันให้เข้มแข็งพอที่จะแข่งขันกับการชิงดีชิงเด่นทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศในโลกปัจจุบัน ...ไต้หวันอาจเป็นเพียงเกาะเล็กเกาะหนึ่งในโลกอันกว้างใหญ่ ไต้หวันไม่สามารถที่จะอยู่โดดเดี่ยวได้ ถ้าเราไม่ทำอะไรไต้หวันจะถูกคลื่นพัดพาหลายไป”[11]

การพัฒนาที่สำคัญในช่วงแรก เช่น การพัฒนาด้านสาธารณสุขเพื่อกำจัดโรคระบาดและมาลาเรีย ซึ่งมีส่วนช่วยให้คุณภาพชีวิตประชาชนดีขึ้นและจำนวนประชากรเพิ่มขึ้นเป็น 2 เท่าระหว่าง ค.ศ. 1904 – 1940[12] ในด้านเศรษฐกิจ ญี่ปุ่นจัดระบบการเช่าที่ดิน ภาษีที่ดิน และกรรมสิทธิ์ที่ดินบนเกาะไต้หวันใหม่ เพื่อแก้ปัญหากรรมสิทธิ์ที่ดิน มีการรังวัดสำรวจที่ดินทำโฉนดและแผนผังที่ดินขึ้นใหม่ ซื้อที่ดินที่เจ้าของไม่ได้ใช้ประโยชน์มาจัดสรรใหม่ ทำให้ชาวนารายย่อยมีที่ดินเป็นของตนเองมากขึ้น แต่ยังให้สิทธิพิเศษแก่ชนชั้นนำชาวไต้หวันในการถือครองที่ดิน รวมทั้งจัดระบบการชั่งตวงวัดและระบบเงินตราให้เป็นแบบเดียวกัน ควบคุมการค้าผูกขาดฝิ่น เกลือ การบูรและยาสูบ ทำให้ภาษีจากสินค้าเหล่านี้เพิ่มขึ้น[13] และการพัฒนาเทคโนโลยีด้านการเกษตรเพื่อเพิ่มผลผลิต

รัฐบาลญี่ปุ่นส่งเสริมให้ชาวไต้หวันผลิตข้าวซึ่งส่วนใหญ่ส่งออกไปยังญี่ปุ่น ปรับปรุงระบบชลประทาน การใช้ปุ๋ย การขนส่งสินค้า และส่งเสริมการปลูกใบชา และการปลูกอ้อยเพื่อผลิตน้ำตาล ญี่ปุ่นให้ความสำคัญกับอุตสาหกรรมน้ำตาลมากทำให้กลายเป็นอุตสาหกรรมหลัก

ของเกาะไต้หวัน[14] รายได้จากภาษีน้ำตาลเป็นรายได้หลักรองลงมาจากภาษีที่ดิน[15] ไต้หวันมีความมั่นคงทางการคลังมากขึ้น และนำไปสู่การตั้งธนาคารแห่งไต้หวัน นอกจากนี้ ญี่ปุ่นได้ใช้ทรัพยากรในไต้หวันอย่างเต็มที่ เช่น ทำอุตสาหกรรมป่าไม้ในแหล่งไม้สนที่เทือกเขาอาลีซาน ซึ่งบริเวณนี้เป็นที่อยู่ของชนเผ่าพื้นเมืองหลายชนเผ่าที่ต่อต้านญี่ปุ่น ทำให้ญี่ปุ่นได้เข้าปราบปรามอย่างหนักกว่าที่จะเข้ายึดครองพื้นที่และทำอุตสาหกรรมป่าไม้สนโดยไม้จำนวนมหาศาลถูกใช้ในการก่อสร้างต่างๆ ในไต้หวันและส่งไปยังญี่ปุ่น ใน ค.ศ. 1906 ญี่ปุ่นเริ่มสร้างทางรถไฟขึ้นมาบนเทือกเขาเพื่อใช้ลำเลียงท่อนซุงลงมา ปัจจุบันเส้นทางรถไฟที่เทือกเขาอาลีซาน (Alishan Forest Railway) มีอายุใช้งานกว่า 110 ปี

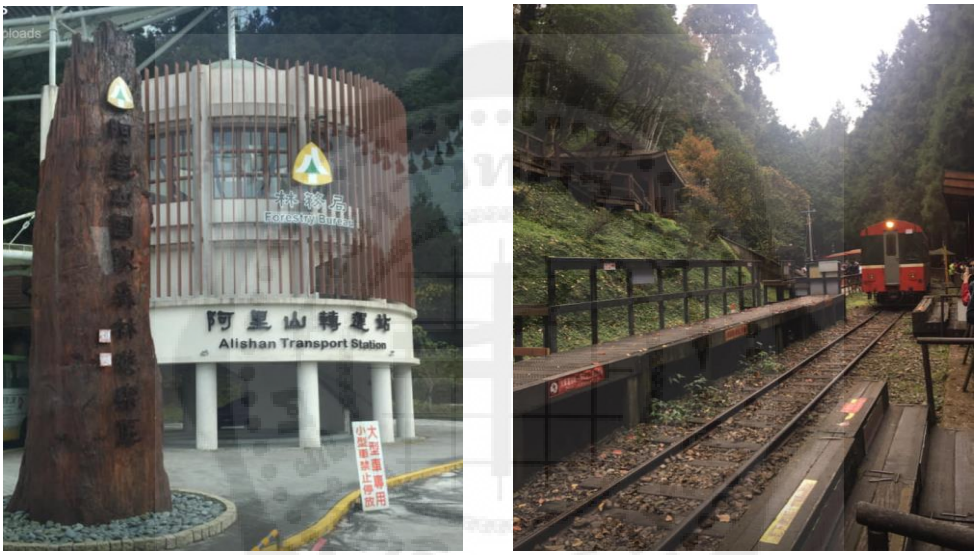

รูปที่ 9 สถานีรถไฟอาลีซานและทางรถไฟบนยอดเขาที่สร้างตั้งแต่สมัยอาณานิคม
(ภาพถ่ายโดยผู้เขียน)

1.3 นโยบายดูดกลืนทางวัฒนธรรม

ชนชั้นปกครองญี่ปุ่นได้อภิปรายกันถึงการสร้างความพร้อมให้กับชาวญี่ปุ่นในการปกครองอาณานิคม ในการประชุมที่เป็นการจัดตั้งสมาคมไต้หวันในโตเกียวเมื่อ ค.ศ. 1898 คัตสึระ ทาโร ประธานสมาคมและอดีตข้าหลวงใหญ่ไต้หวัน ได้กล่าวถึงความสำคัญของการฝึกฝนทางภาษาเพื่อใช้ติดต่อในอาณานิคมญี่ปุ่น[16] สมาชิกบางคนได้บริจาคเงินเพื่อสนับสนุนโรงเรียนที่เกี่ยวข้องกับสมาคม แต่สองปีต่อมาสมาชิกสมาคมได้อภิปรายว่าข้าราชการและประชาชนทั่วไปยังรู้เรื่องเกี่ยวกับอาณานิคมน้อยมาก จึงควรเรียนรู้ให้มากขึ้น จึงมีแผนการตั้งโรงเรียนอาณานิคม (Colonial school) สอนวิชาต่างๆ ที่จะใช้ในการปกครองอาณานิคม เช่น การเมือง เศรษฐกิจ ประวัติศาสตร์การทูต ประวัติศาสตร์ของอาณานิคมและกฎหมาย และ

เสนอให้เรียนภาษาต่างๆ ที่คนญี่ปุ่นจะได้ใช้ในการปกครองอาณานิคม เช่น ภาษาจีน ภาษาจีนสำเนียงไต้หวัน ภาษาอังกฤษ ภาษารัสเซีย ภาษาเกาหลี[17] จากภาษาที่ส่งเสริมให้เรียนนี้แสดงให้เห็นว่าญี่ปุ่นมีแผนการอยู่แล้วสำหรับการขยายอำนาจไปยังเกาหลีและจีนแผ่นดินใหญ่

ใน ค.ศ. 1900 จึงมีการเปิดโรงเรียนสมาคมไต้หวัน (Taiwan Society School) ในกรุงโตเกียว มีนักเรียนระดับมัธยมปลายราว 100 คน เข้าเรียน ส่วนในมหาวิทยาลัยโตเกียวและมหาวิทยาลัยวาเซดะมีการสอนวิชาการเงินและบัญชีสำหรับผู้ที่จะเข้ารับราชการที่อาณานิคมและผู้ที่จะประกอบอาชีพนักธุรกิจด้วย[18]

การต่อต้านของชาวไต้หวันในช่วงแรกที่ญี่ปุ่นเข้าปกครอง ทำให้นักปกครองชาวญี่ปุ่นมีนโยบายดูดกลืนไต้หวันทางวัฒนธรรมผ่านระบบการศึกษาสำหรับชาวอาณานิคม โดยมีจุดประสงค์ที่จะสร้างชาวไต้หวันให้เป็น "พลเมืองที่จงรักภักดีต่อญี่ปุ่น และมีความสามารถเท่าผู้นำชาวญี่ปุ่น"[19] จึงมีหลักสูตรที่สอนด้วยภาษาญี่ปุ่นตั้งแต่ระดับประถม ไม่ใช้ภาษาจีนในโรงเรียนและในหน่วยงานราชการ เพื่อให้คนพื้นเมืองเรียนภาษาญี่ปุ่น

การสอนวิชาหน้าที่พลเมืองใช้แนวทางเดียวกับหลักสูตรในญี่ปุ่นคือ เน้นคุณธรรมในลัทธิขงจื่อและความจงรักภักดี และสอนวิชาคณิตศาสตร์ วิชาการเขียนหนังสือราชการเพื่อฝึกคนมาทำงานให้รัฐบาลท้องถิ่น ในการใช้นโยบายผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมนี้ญี่ปุ่นได้รับอิทธิพลมาจากนโยบายการปกครองของฝรั่งเศส[20]

ในด้านสังคมนั้น ชาวญี่ปุ่นถือว่าชาวไต้หวันอยู่ต่ำกว่าชาวญี่ปุ่น งานศึกษาของนักวิชาการชาวตะวันตกระบุว่าตลอด 50 ปี ที่ญี่ปุ่นปกครองไต้หวัน ชาวพื้นเมืองไต้หวันที่ทำงานให้กับรัฐบาลอาณานิคมได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งสูงสุดแค่นายอำเภอเท่านั้น[21] ญี่ปุ่นมีมาตรการกีดกันชาวไต้หวันหลายประการ เช่น ชาวไต้หวันถูกจำกัดให้เรียนแค่ขั้นพื้นฐาน และเรียนวิชาที่สามารถนำมารับใช้รัฐบาลญี่ปุ่นได้อย่างวิชาคณิตศาสตร์และการเขียน

1.4 การเคลื่อนไหวเพื่อความเท่าเทียมของชาวไต้หวัน

หลังจากการปฏิวัติซินไฮ่ในจีนเพื่อโค่นล้มราชวงศ์ชิงเมื่อเดือนตุลาคม ค.ศ. 1911 กระแสชาตินิยมจีนแพร่หลายมากขึ้น ในไต้หวันได้เกิดการเคลื่อนไหวทั้งกลุ่มที่เรียกร้องเพื่อกลับไปรวมกับจีนและกลุ่มที่ต้องการประกาศเอกราชจากญี่ปุ่น ประกอบกับการเปลี่ยนแปลงในสังคมญี่ปุ่นที่เน้นเรื่องเสรีนิยมมากขึ้นในสมัยไทโช (ค.ศ. 1912 –1926) ทำให้เกิดสมาคมที่เรียกร้องสิทธิความเท่าเทียมของชาวไต้หวันในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1 และการเดินขบวนต่อต้านญี่ปุ่นและชาติตะวันตกของนักศึกษาจีนในเหตุการณ์ 4 พฤษภาคม ค.ศ. 1919 ที่ปลุกกระแสชาตินิยมจีนอย่างรุนแรง รวมถึงก่อการประท้วงของชาวเกาหลีในอาณานิคมเกาหลี ทำให้นโยบายการศึกษาของญี่ปุ่นในไต้หวันเปลี่ยนไป โดยใน ค.ศ. 1919 รัฐบาลอาณานิคมออกกฎหมายที่เปิดโอกาสให้ชาวไต้หวันได้เรียนหนังสือระดับมัธยมศึกษาและขั้นสูง

กว่ามัธยม รวมถึงการเรียนในวิทยาลัยพาณิชย์และการเกษตร ซึ่งนักเรียนชาวไต้หวันต้องแข่งขันกับนักเรียนชาวญี่ปุ่นโดยเฉพาะการเข้าศึกษาในมหาวิทยาลัยที่ตั้งขึ้นใน ค.ศ. 1928[22]

ผลจากการขยายการศึกษาให้กับชาวไต้หวันและกระแสชาตินิยม เสรีนิยม รวมถึงคอมมิวนิสต์ที่เข้ามาในเอเชียตะวันออก ทำให้นักเรียนและนักศึกษาชาวไต้หวันที่อยู่ในญี่ปุ่นเรียกร้องสิทธิความเสมอภาคมากขึ้น มีการตั้งกลุ่มการเมืองแนวคิดต่างๆ กลุ่มวัฒนธรรม และกลุ่มเยาวชน เพื่อเคลื่อนไหวในทศวรรษ 1920 การเคลื่อนไหวของกลุ่มต่างๆ ในไต้หวันเน้นเรื่องเสรีนิยมมากกว่าความรุนแรง และยอมรับว่าการปกครองของญี่ปุ่นจะมีต่อไปแต่กลุ่มเหล่านี้จึงเรียกร้องให้มีรัฐสภาในการปกครองไต้หวัน มีเพียงบางกลุ่มที่เลียนแบบการต่อสู้ของกลุ่มชาวนาเกาหลีเรียกร้องเอกราช[23] แต่เมื่อญี่ปุ่นบุกแมนจูเรียของจีนใน ค.ศ. 1931 รัฐบาลญี่ปุ่นจึงใช้มาตรการปราบปรามการเคลื่อนไหวในไต้หวันอย่างเข้มงวดมากขึ้น ทำให้การเคลื่อนไหวต่างๆ ลดลง

กล่าวโดยสรุป การปกครองไต้หวันของญี่ปุ่นนั้นญี่ปุ่นใช้วิธีการควบคุมด้วยกำลังในช่วงแรก ตามด้วยการวางระเบียบกฎเกณฑ์และออกกฎหมายเพื่อปกครองไต้หวัน การดึงชนชั้นสูงหรือชนชั้นปกครองชาวไต้หวันเข้ามาสนับสนุนญี่ปุ่นด้วยการให้ผลประโยชน์ต่างๆ เช่น สิทธิพิเศษด้านสถานะ การครอบครองที่ดิน การส่งเสริมให้บุตรหลานของชนชั้นสูงไต้หวันได้เรียนหนังสือที่ญี่ปุ่น การวางระเบียบ การปลูกฝังความจงรักภักดีต่อญี่ปุ่นและการฝึกหัดเด็กนักเรียนไต้หวันผ่านระบบการศึกษา และการใช้วิธีการลงโทษและข่มขู่ต่อผู้ต่อต้าน[24]

2. เกาหลีภายใต้การปกครองของญี่ปุ่น

หลังญี่ปุ่นชนะรัสเซียใน ค.ศ. 1905 แล้ว ญี่ปุ่นบังคับให้เกาหลีเป็นรัฐในอารักขาของญี่ปุ่น และผนวกเกาหลีเป็นอาณานิคมใน ค.ศ. 1910 ญี่ปุ่นเข้าไปแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจในเกาหลี จากนั้นในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1 ญี่ปุ่นเริ่มขยายอำนาจเข้าสู่แมนจูเรียของจีนและเข้าไปมีอิทธิพลมากขึ้นในทศวรรษต่อมา จนยึดครองแมนจูเรียได้ในทศวรรษ 1930 แม้แมนจูเรียจะไม่อยู่ในฐานะอาณานิคมของญี่ปุ่น แต่ญี่ปุ่นมีอิทธิพลในแมนจูเรียทั้งในด้านการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ การทหาร การปกครองอาณานิคมของญี่ปุ่นในไต้หวัน เกาหลี และที่ญี่ปุ่นใช้กับแมนจูเรีย มีนโยบายหลักคือเน้นการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมและการใช้ประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากอาณานิคม การปกครองเกาหลีของญี่ปุ่นแบ่งเป็น 3 ช่วง ช่วงแรกคือตั้งแต่ ค.ศ. 1910 เป็นการปกครองโดยทหาร ช่วงที่ 2 หลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ตั้งแต่ ค.ศ. 1919 เริ่มมีแนวทางการปกครองแบบประชาธิปไตย อันเป็นผลมาจากการขยายตัวของแนวคิดประชาธิปไตยในญี่ปุ่นในสมัยไทโช การปกครองในช่วงแรกและช่วงที่ 2 ญี่ปุ่นให้ความสำคัญกับการปกครองด้านวัฒนธรรม เพื่อดูดกลืนวัฒนธรรมของชาวเกาหลี

เช่นเดียวกับการปกครองในไต้หวัน และช่วงที่ 3 ตั้งแต่ ค.ศ. 1930 เป็นการปกครองแบบทหารนิยม[25] เพราะเป็นช่วงที่ลัทธิทหารนิยมมีบทบาทสำคัญในญี่ปุ่น

2.1 การปกครองเกาหลีของญี่ปุ่นช่วงแรก (ทศวรรษ 1910)

หลังจากญี่ปุ่นผนวกเกาหลีอย่างเป็นทางการในวันที่ 22 สิงหาคม ค.ศ. 1910 ในหน้าแรกของหนังสือพิมพ์เจแปน ไทม์ (Japan Times) หนังสือพิมพ์ภาษาอังกฤษของญี่ปุ่นฉบับวันที่ 29 สิงหาคม ค.ศ. 1910 กล่าวถึงการผนวกเกาหลีและการที่กษัตริย์ของเกาหลีจะมีสถานะเป็นเจ้า (prince) หนังสือพิมพ์โตเกียว อาซาฮี (Tokyo Asahi Shinbun) ของญี่ปุ่น ฉบับวันที่ 30 สิงหาคม ตีพิมพ์บทความเกี่ยวกับการขยายอำนาจอธิปไตยของญี่ปุ่นไปยังดินแดนภายนอก รวมถึงตีพิมพ์ภาพแผนที่ประกอบและกล่าวถึงเกาหลีว่าเป็นส่วนหนึ่งของญี่ปุ่นแล้ว ในแผนที่นั้นได้เพิ่มเส้นเขตแดนที่ญี่ปุ่นวางแผนจะขยายดินแดนต่อไป คือ ทางตะวันตกขยายไปยังจีนแผ่นดินใหญ่และแมนจูเรีย ทางตะวันออกขยายไปยังมหาสมุทรแปซิฟิก และมีเส้นในแผนที่ที่ครอบคลุมคาบสมุทรเกาหลีทั้งหมด ภาพในหนังสือพิมพ์นี้สะท้อนความคิดการขยายจักรวรรดินิยมของญี่ปุ่นอย่างชัดเจน[26]

เมื่อญี่ปุ่นเข้าปกครองเกาหลีนั้นมีการอภิปรายกันว่าควรใช้นโยบายการปกครองสายกลางหรือเข้มงวด[27] หลังจากที่สนธิสัญญาการผนวกเกาหลีมีผลบังคับใช้แล้ว รัฐบาลญี่ปุ่นยังไม่ได้ประกาศนโยบายการปกครองเกาหลีออกมาอย่างเป็นทางการ ทำให้มีการวิเคราะห์ในหน้าหนังสือพิมพ์ เช่น บทความในหนังสือพิมพ์โตเกียว อาซาฮี ฉบับวันที่ 25 สิงหาคม ค.ศ. 1910 เขียนโดย อิบินะ ดันโจ (Ebina Danjo) อธิการบดีมหาวิทยาลัยโดชิชา (Doshiza University) เสนอว่าความใกล้เคียงกันทางเชื้อชาติ ภาษา และศาสนาของชาวญี่ปุ่นและเกาหลีจะทำให้การปกครองเป็นไปอย่างราบรื่นกว่าการปกครองอาณานิคมของชาติตะวันตก ญี่ปุ่นน่าจะประสบความสำเร็จในการปกครองเกาหลี[28] เช่นเดียวกับบรรณาธิการนิตยสารไทโย (Taiyo หรือ The Sun) ซึ่งเป็นกระบอกเสียงสำคัญของจักรวรรดินิยมญี่ปุ่น เห็นว่าความแตกต่างทางเชื้อชาติ ศาสนา ประเพณี และลักษณะนิสัย เป็นอุปสรรคของการปกครองผู้คนในดินแดนที่แตกต่าง แต่คนญี่ปุ่นกับเกาหลีมีเชื้อชาติและวัฒนธรรมเดียวกันมายาวนาน ดังนั้นเขาจึงคาดว่าญี่ปุ่นจะประสบปัญหาเพียงเล็กน้อยเท่านั้นในการปกครองเกาหลี[29]

ส่วนนิตยสารมินโซคุ โท เรคิชิ (Minzoku to rekishi หรือ Ethos and History) มีความเห็นคล้ายกันว่า ชาวญี่ปุ่นกับเกาหลีมีเชื้อสายเดียวกันแต่ต่างสาขา ญี่ปุ่นสืบเชื้อสายมาจากเทพเจ้าแห่งดวงอาทิตย์ ส่วนชาวเกาหลีเป็นสาขาเล็กๆ สาขาหนึ่ง และหลายเดือนต่อมา บรรณาธิการนิตยสารไทโยเขียนถึงความเกี่ยวพันทางสายเลือดระหว่างเกาหลีโบราณกับราชวงศ์ญี่ปุ่น ว่า สายเลือดของชาวเกาหลีอยู่ในหลายตระกูลขุนนางของญี่ปุ่น แม้ว่าจะไม่เกี่ยวข้องกับราชวงศ์ญี่ปุ่นก็ตาม[30]

ทัศนคติของปัญญาชนและสื่อของญี่ปุ่นเหล่านี้สะท้อนถึงทัศนคติของสังคมญี่ปุ่นในเวลานั้น ที่เต็มไปด้วยความรู้สึกชาตินิยมและมีความภาคภูมิใจในความเก่าแก่ของราชวงศ์และเชื้อชาติญี่ปุ่น ความรู้สึกชาตินิยมที่เกิดขึ้นในหมู่ชาวญี่ปุ่นนี้เป็นผลมาจากความสำเร็จต่างๆ จากการปฏิรูปประเทศและการทหาร จึงทำให้ชาวญี่ปุ่นมองว่าตนมีความเหนือกว่าเชื้อชาติอื่น แม้จะมีเชื้อสายหรือวัฒนธรรมเหมือนกันแต่ญี่ปุ่นก็เหนือกว่า

The "Japan Times" Extra.

Tokyo, Monday, August 29, 1910.

JAPAN AND KOREA MADE ONE.

THE EMPEROR OF JAPAN REIGNS OVER CHOSEN NOW.

FOREIGN INTERESTS IN KOREA RECEIVE FULL PROTECTION.

DECLARATION.

Notwithstanding the earnest and laborious work of reforms in the administration of Korea, in which the Governments of Japan and Korea have been engaged for more than four years since the conclusion of the

foreign as well as Japanese, will there be admitted and goods may be imported into and exported from those ports.

THE TEXT OF THE TREATY OF ANNEXATION.

Treaty, and have affixed thereto their seals.

Viscount MASAKATA TERAUCHI, Resident-General.

The 22nd day of the 8th month of the 43rd year of Meiji.

YE WAN YONG, Minister President of State,

arrangement, telegraphed to the Japanese Government in the evening of the 20th the final draft of the Treaty of Annexation, and requested that it be submitted to His Majesty the Emperor of Japan for approval. His Majesty referred it to the Privy Council which specially met on the 22nd, and Imperial sanction was then

รูปที่ 10 หน้าแรกของหนังสือพิมพ์ The Japan Times ฉบับวันที่ 29 สิงหาคม 1910
(จาก http://www.japantimes.co.jp/opinion/2010/08/29/editorials/
the-annexation-of-korea Retrieved on March 9, 2016)

การผนวกเกาหลีของญี่ปุ่นยังได้การสนับสนุนจากกลุ่มชาวเกาหลีที่ชื่นชมนโยบายการสร้างชาติให้ทันสมัยของญี่ปุ่นด้วย เช่น สมาคม Ilchinhoe ของเกาหลี เรียกร้องต่อกษัตริย์เกาหลีใน ค.ศ. 1909 สนับสนุนให้รวมเกาหลีเข้ากับญี่ปุ่นเพื่อเกาหลีจะได้รับการพัฒนา สมาคมนี้ได้รับการสนับสนุนจากสมาคมมังกรดำของญี่ปุ่นซึ่งเน้นเรื่องชาตินิยม ส่วนในญี่ปุ่นสมาคมมังกรดำได้เคลื่อนไหวเสนอแนวคิดการผนวกเกาหลีต่อสังคมญี่ปุ่นเช่นกัน[31]

อย่างไรก็ตาม นักวิชาการและสื่อมวลชนในญี่ปุ่นคาดคะเนผิดไป เพราะการต่อต้านในเกาหลีทำให้รัฐบาลญี่ปุ่นตัดสินใจปกครองเกาหลีอย่างเข้มงวด ต่างจากการปกครองในไต้หวัน เพราะภูมิหลังของไต้หวันและเกาหลีต่างกัน เมื่อญี่ปุ่นปกครองไต้หวันนั้น ไต้หวันยังไม่เกิดความรู้สึกชาตินิยมแบบสมัยใหม่แต่เป็นความรู้สึกท้องถิ่นนิยมที่ไม่ต้องการผู้ปกครองต่างชาติ และไม่ผูกพันกับราชสำนักชิง หรือจีนแผ่นดินใหญ่ จึงไม่มีปฏิกิริยาต่อต้านญี่ปุ่นรุนแรงนัก ประกอบกับญี่ปุ่นใช้กำลังทหารเข้าปราบปรามตั้งแต่ต้น และเริ่มนโยบายพัฒนาที่หลายส่วนเป็นประโยชน์ต่อชาวไต้หวัน การต่อต้านในไต้หวันจึงมีมากในช่วงแรกและลดลงในเวลาต่อมา ส่วนเกาหลีมีสถานะความเป็นรัฐ มีสถาบันกษัตริย์ที่สืบต่อกันมายาวนาน และตั้งแต่ครึ่งหลัง

ของคริสต์ศตวรรษที่ 19 เกาหลีเผชิญกับการพยายามขยายอำนาจเข้ามาของต่างชาติ ทำให้มีการต่อสู้ ปรับตัว เพื่อรักษาเอกราช จึงมีความรู้สึกชาตินิยมมาก่อนแล้ว ดังนั้นเมื่อถูกญี่ปุ่นยึดครองจึงมีความรู้สึกต่อต้าน แม้จะมีชาวเกาหลีบางส่วนสนับสนุนและเข้าร่วมมือกับญี่ปุ่นก็ตาม

ขณะที่ช่วงแรกญี่ปุ่นปกครองไต้หวันอยู่ภายใต้กระทรวงมหาดไทยของญี่ปุ่น แต่เกาหลีถูกปกครองโดยข้าหลวงใหญ่ที่แต่งตั้งในนามของจักรพรรดิ มาจากทหารระดับนายพล อำนาจของข้าหลวงใหญ่เกาหลีค่อนข้างเป็นอำนาจอิสระและมีขอบเขตกว้างขวาง ข้าหลวงใหญ่คนแรก คือ พลเอกเทราอุชิ มะซะตะเกะ ต่อมาเป็นนายกรัฐมนตรีระหว่าง ค.ศ. 1916-1918 ข้าหลวงใหญ่เกือบทุกคนมาจากกองทัพบกญี่ปุ่น[32] การปกครองในเกาหลีจึงเป็นการปกครองที่เข้มงวดและกดขี่ ในเวลาต่อมาชาวเกาหลีเปรียบการสมัยอาณานิคมว่าเป็นช่วง “การปกครองแบบทรราชที่สุดในประวัติศาสตร์ของประชาชนเกาหลี”[33] ทำให้มีการต่อต้านการปกครองของญี่ปุ่นมาตลอดนำโดยเฉพาะจากชนชั้นนำเกาหลี

ดับเบิ้ลยู จี.บิสลีย์ วิเคราะห์ว่า สาเหตุความขัดแย้งส่วนหนึ่งเป็นเพราะทางการญี่ปุ่นไม่สามารถตกลงผลประโยชน์กับชนชั้นนำเกาหลีได้ทำให้การปกครองของญี่ปุ่นไม่ราบรื่น[34] ซึ่งประเด็นนี้มีความเกี่ยวข้องกับเรื่องสิทธิและผลประโยชน์ของชนชั้นนำเกาหลีดังจะกล่าวถึงต่อไป นอกจากนี้กลุ่มต่อต้านญี่ปุ่นอีกกลุ่มที่เข้มแข็ง คือ กลุ่มที่นับถือศาสนาคริสต์ ซึ่งมีเครือข่ายกว้างขวางและได้รับการสนับสนุนจากนักสอนศาสนาชาวตะวันตกโดยเฉพาะชาวอเมริกันที่เข้ามาในเกาหลีและตั้งสถาบันทางศาสนา สถาบันการศึกษา และการแพทย์ขึ้น

ญี่ปุ่นตั้งใจพัฒนาเกาหลีให้ทันสมัยและแสวงหาประโยชน์จากเกาหลีให้เต็มที่ เพราะญี่ปุ่นมีเป้าหมายที่จะให้คนญี่ปุ่นอพยพมาตั้งถิ่นฐานในอาณานิคมด้วย ประกอบกับเกาหลีมีประชากรและทรัพยากรมากกว่าไต้หวัน แผนการพัฒนาเกาหลีของญี่ปุ่นจึงมีขอบเขตกว้างกว่าของไต้หวัน[35] นโยบายเศรษฐกิจอันดับแรกที่ญี่ปุ่นดำเนินการ คือ การปฏิรูปที่ดินในเกาหลี ญี่ปุ่นสำรวจที่ดินและตรวจสอบกรรมสิทธิ์ที่ดินของเจ้าของที่ดินชาวเกาหลี ทั้งนี้เพื่อเพิ่มรายได้จากภาษีที่ดิน การสำรวจที่ดินและการจัดการกรรมสิทธิ์ที่ดินดำเนินอยู่นานเกือบ 9 ปี โดยมีจุดประสงค์เพื่อตรวจสอบผู้ครอบครองที่ดิน เพื่อออกโฉนดให้กับผู้มีหลักฐานแสดงความเป็นเจ้าของ เพื่อสำรวจสภาพที่ดินและประเมินคุณค่าที่ดินแต่ละแห่ง รวมทั้งสำรวจที่ดินสาธารณะ[36]

การปฏิรูปที่ดินทำให้ครัวเรือนในชนบทเป็นเจ้าของที่ดินเพิ่มขึ้นร้อยละ 2 แต่ชาวนาที่ไม่มีหนังสือแสดงกรรมสิทธิ์จะถูกยึดที่ดินเป็นที่สาธารณะ ทำให้มีที่ดินว่างเปล่าหรือที่ดินที่ยังไม่ใช่ประโยชน์ที่ชาวญี่ปุ่นสามารถซื้อได้ ซึ่งประมาณร้อยละ 8 ของที่ดินที่ใช้เพาะปลูกตกเป็นของชาวญี่ปุ่น[37] ชาวญี่ปุ่นและชาวเกาหลีบางคนกลายเป็นเจ้าของที่ดินขนาดใหญ่ ทำให้ชนชั้นผู้ดีเกาหลีที่เคยเป็นเจ้าที่ดินต้องสูญเสียผลประโยชน์ รวมถึงเสียสิทธิในการปกครองที่เคยมี ส่วนผู้ที่ถูกยึดที่ดินต้องอพยพเข้าไปหางานทำในเมือง แต่ระบบอุตสาหกรรมยังไม่ได้รับการพัฒนาทำให้ไม่มีงานทำ ชาวเกาหลีจำนวนหนึ่งจึงอพยพไปยังแมนจูเรียและไซบีเรีย[38] ผลจาก

การปฏิรูปที่ดินที่ทำให้ชาวญี่ปุ่นกลายเป็นเจ้าที่ดิน ทำให้เกิดความรู้สึกต่อต้านญี่ปุ่นมากขึ้นและปะทุขึ้นในการประท้วงใน ค.ศ. 1919

ญี่ปุ่นยังได้กำหนดนโยบายทางเศรษฐกิจเพื่อส่งเสริมผลประโยชน์ของชาวญี่ปุ่น โดยออกระเบียบว่าบริษัทใดๆ ที่จะตั้งขึ้นต้องได้รับใบอนุญาตจากข้าหลวงใหญ่ ทั้งนี้เพื่อปกป้องผลประโยชน์ของบริษัทญี่ปุ่นไม่ให้มีคู่แข่ง และญี่ปุ่นได้พัฒนาทรัพยากรธรรมชาติในเกาหลีโดยทำอุตสาหกรรมเหมืองแร่ เช่น ถ่านหิน เงิน และอุตสาหกรรมอาหาร แต่ผลประโยชน์ส่วนใหญ่ตกเป็นของญี่ปุ่น โดยเฉพาะการให้เกาหลีส่งผลผลิตข้าวส่วนใหญ่ที่เกาหลีผลิตได้ไปยังญี่ปุ่นตามจำนวนที่กำหนด

ในด้านการพัฒนาด้านสาธารณูปโภค โครงสร้างพื้นฐานทั้งการรถไฟ โทรคมนาคม ถนน โรงงานไฟฟ้า เหมืองแร่ อุตสาหกรรมเบา ระบบชลประทาน ได้รับการพัฒนาเพื่อสร้างพื้นฐานที่มั่นคงทางเศรษฐกิจ มีการส่งเสริมการพัฒนาด้านสาธารณสุขและการรักษาความสงบเรียบร้อยในประเทศ ทำให้ประชากรเกาหลีเพิ่มขึ้นระหว่าง ค.ศ. 1910 – 1940[39]

ส่วนนโยบายการศึกษานั้น รัฐบาลญี่ปุ่นยอมรับว่าระบบการศึกษาที่เข้มแข็งมีความสำคัญต่อการพัฒนาของเกาหลี แต่มีการถกเถียงกันในบางประเด็น เช่น ควรจะให้ชาวญี่ปุ่นและเกาหลีเรียนร่วมกันหรือไม่ ภาษาที่จะใช้ในห้องเรียนควรเป็นภาษาใด และหลักสูตรการเรียนการสอนควรเป็นแบบใด[40] ซึ่งทางคณะผู้บริหารของญี่ปุ่นในเกาหลีเลือกใช้นโยบายการศึกษาแบบเดียวกับการผลิตคนญี่ปุ่นในสมัยเมจิ และแบบเดียวกับที่ใช้ในไต้หวัน เพื่อสร้างชาวเกาหลีให้เป็นแบบคนญี่ปุ่น คือ เป็นพสกนิกรที่จงรักภักดีต่อจักรพรรดิและมีคุณธรรม เน้นดูดกลืนทางวัฒนธรรมผ่านแบบเรียนและการสื่อสารผ่านหนังสือพิมพ์ กำหนดให้ใช้ภาษาญี่ปุ่นในโรงเรียนและชีวิตประจำวัน ให้ชาวเกาหลีเปลี่ยนมาใช้ชื่อแบบคนญี่ปุ่น เป็นต้น โดยหวังว่าจะสร้างความเป็นเอกภาพระหว่างชาวญี่ปุ่นกับเกาหลี [41] แต่กลับกลายเป็นว่านโยบายผสมกลมกลืนนี้สร้างความไม่พอใจให้กับชาวเกาหลีมากขึ้น

ญี่ปุ่นตั้งโรงเรียนขึ้นในเกาหลีโดยใช้หลักสูตรที่คล้ายกับที่ใช้ในไต้หวัน ในช่วงแรกเป็นโรงเรียนระดับประถม ต่อมาในทศวรรษ 1920 ได้ตั้งโรงเรียนระดับมัธยมและสูงกว่ามัธยม แต่การศึกษาที่ญี่ปุ่นจัดในเกาหลีไม่ใช่การศึกษาภาคบังคับ จึงมีเด็กนักเรียนชาวเกาหลีเพียงส่วนน้อยที่เข้าเรียนโรงเรียนที่ญี่ปุ่นจัดให้ ส่วนใหญ่ยังนิยมเรียนโรงเรียนแบบขงจื่อตามจารีตประเพณี นอกจากนี้ชาวเกาหลีไม่นิยมส่งบุตรหลานเข้าโรงเรียนแต่จะใช้การเรียนที่บ้านมากกว่า แม้ว่ารัฐบาลญี่ปุ่นพยายามกดดันเพื่อให้เด็กนักเรียนเกาหลีเข้าเรียนในโรงเรียนของรัฐ ก็แทบจะไม่ประสบความสำเร็จ จนถึงปลายทศวรรษ 1930 ญี่ปุ่นจึงจัดระบบการศึกษาภาคบังคับให้เกาหลี[42] การที่ชาวเกาหลีไม่นิยมเข้าเรียนในโรงเรียนของญี่ปุ่นนั้น ดับเบิ้ลยู จี. บิสลีย์ เห็นว่าในสังคมเกาหลีขณะนั้นความรู้สึกชาตินิยมมีผลสำคัญมากกว่าความต้องการทันสมัย ทำให้คนเกาหลีต่อต้านไม่เข้าเรียนโรงเรียนญี่ปุ่น ซึ่งมีผลทำให้โอกาสในสังคมของชาว

เกาหลีมีน้อยลงไปอีก[43] เพราะหากไม่รู้ภาษาญี่ปุ่นก็ย่อมไม่สามารถเข้าทำงานกับรัฐบาลอาณานิคมหรือศึกษาต่อระดับสูงได้

นอกจากนี้ ระบบการศึกษาที่ญี่ปุ่นจัดให้คนเกาหลีไม่เท่าเทียมกับที่จัดให้กับคนญี่ปุ่นในเกาหลี ชาวเกาหลีต้องเรียนชั้นประถมต้น 4 ปี เรียกว่าโรงเรียนสามัญ และเรียนต่อในโรงเรียนสามัญขั้นสูง โดยเด็กชายเรียนต่ออีก 4 ปี ส่วนเด็กหญิงเรียนต่ออีก 3 ปี จากนั้นนักเรียนสามารถเข้าเรียนต่อในโรงเรียนเทคนิคหรือวิทยาลัยอาชีวะ นักเรียนเกาหลีบางส่วนมีโอกาสเรียนในโรงเรียนเอกชนที่จัดสอนโดยมิชชันนารีชาวตะวันตก บางส่วนเลือกเรียนในโรงเรียนแบบจารีตของเกาหลี ส่วนนักเรียนเกาหลีที่จะไปเรียนต่อที่ญี่ปุ่นต้องเรียนเตรียมความพร้อม 2 ปี ซึ่งนักเรียนญี่ปุ่นได้รับยกเว้น นักเรียนเกาหลีบางส่วนได้เข้าเรียนต่อมหาวิทยาลัยที่ญี่ปุ่น ใน ค.ศ. 1920 นักเรียนเกาหลีในญี่ปุ่นมีจำนวน 1,230 คน และเพิ่มเป็น 29,427 คนใน ค.ศ. 1942 ซึ่งถือว่าเป็นสัดส่วนที่น้อยหากเทียบกับจำนวนชาวเกาหลีที่อาศัยในญี่ปุ่นในขณะนั้นที่มีประมาณ 2 ล้านคน[44]

การปกครองเกาหลีในทศวรรษแรกของญี่ปุ่นต้องเผชิญกับการต่อต้านจากชนชั้นนำเกาหลีอย่างต่อเนื่อง กลุ่มชนชั้นนำเกาหลีที่ต่อต้านญี่ปุ่นส่วนหนึ่งมาจากกลุ่มตงฮัก ซึ่งใน ค.ศ. 1905 เปลี่ยนชื่อเป็นกลุ่มชอนโดเกียว หรือคำสอนแห่งวิถีสวรรค์ กลุ่มนี้ขยายเครือข่ายไปทั่วประเทศและระดมมวลชนเคลื่อนไหวเป็นขบวนการอิสรภาพครั้งแรกในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1919 ขบวนการอิสรภาพนี้เป็นกลุ่มรวมผู้รักชาติหลากหลายแนวคิด เช่น พวกตงฮักเดิม พวกคริสเตียน พวกองค์กรพุทธ เป็นต้น มีการเดินขบวนเพื่อเรียกร้องอิสรภาพจากญี่ปุ่น ผู้ร่วมขบวนการมีทั้งชนชั้นสูงที่เป็นพวกอนุรักษ์นิยมและสามัญชน มีการประกาศอิสรภาพและถูกจับกุมทันที มีการปลุกระดมชาวคริสต์ทั่วประเทศให้ประท้วงญี่ปุ่นโดยกลุ่มชอนโดเกียวให้เงินสนับสนุน และมีการเคลื่อนไหวในเซี่ยงไฮ้ แมนจูเรีย[45] ญี่ปุ่นปราบปรามและจับกุมชาวเกาหลีจำนวนมากกว่า 2,000 คน[46] ทำให้เกิดรัฐบาลพลัดถิ่นเกาหลีขึ้นในจีนและสหรัฐอเมริกาเพื่อเคลื่อนไหวต่อต้านญี่ปุ่น

2.2 การปกครองเกาหลีของญี่ปุ่นช่วงที่ 2 (ทศวรรษ 1920)

การประท้วงในเกาหลีใน ค.ศ. 1919 ทำให้นโยบายการปกครองของญี่ปุ่นในเกาหลีเปลี่ยนไปเป็นการพยายามผ่อนคลาย ประกอบกับก่อนหน้านั้นใน ค.ศ. 1918 ได้เกิดการจลาจลครั้งใหญ่ในญี่ปุ่น คือ การจลาจลข้าว (Rice Riots) ขึ้น อันเป็นผลมาจากญี่ปุ่นเกิดเงินเฟ้อภายในประเทศ ทำให้ราคาสินค้าเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว แต่ค่าจ้างแรงงานลดลง ทำให้ชาวนา กรรมกร ลูกจ้างร้านค้ารายย่อย ประสบความลำบากโดยเฉพาะข้าวมีราคาสูงขึ้นมากในช่วง ค.ศ. 1917-1918 ราคาข้าวเพิ่มขึ้นกว่าร้อยละ 100[47] การจลาจลเริ่มจากชนบทเข้าสู่เมือง ทั้งในเมืองโตเกียว เกียวโต โอซากะ โกเบ และเมืองสำคัญอื่นๆ ผู้ก่อจลาจลเข้าโจมตีและเผาที่ทำการของพ่อค้าข้าวและนายทุนเงินกู้ เหตุการณ์นี้มีผู้ออกมาประท้วงบนท้องถนน

ราว 2 ล้านคน รัฐบาลต้องใช้กำลังทหารหลายพันคนเข้าปราบปราม[48] เหตุการณ์นี้ทำให้ทั้งรัฐบาลและสถาบันต่างๆ ตื่นตระหนก เพราะไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อนในประวัติศาสตร์

เหตุการณ์ในญี่ปุ่นใน ค.ศ. 1918 และในเกาหลี ค.ศ. 1919 ทำให้รัฐบาลญี่ปุ่นสมัยนายกรัฐมนตรีฮาระ เคอิ (Hara Kei) ช่วง ค.ศ. 1918-1921 เปลี่ยนนโยบายใหม่ในการปกครองเกาหลี โดยนายกรัฐมนตรีฮาระได้วางแผนปฏิรูปการปกครองอาณานิคม ขั้นแรกคือการกำจัดหรือจำกัดการปกครองโดยทหารที่เป็นตลอดทศวรรษแรกของการปกครองอาณานิคมเกาหลี แนวทางนี้ญี่ปุ่นได้ใช้กับไต้หวันมาก่อนและประสบความสำเร็จดีจึงนำมาใช้กับเกาหลี แต่สถานการณ์ในเกาหลีต่างจากไต้หวันมาก เพราะเกาหลีมีกลุ่มชาตินิยมที่ต่อต้านญี่ปุ่นอย่างรุนแรง และที่ผ่านมากองทหารญี่ปุ่นในเกาหลีเตรียมพร้อมในการปราบปรามความไม่สงบในเกาหลีอยู่ตลอด

ในตอนแรกที่เข้าปกครองเกาหลีนั้น ญี่ปุ่นคิดว่าการผสมกลมกลืนทางเชื้อชาติและวัฒนธรรมระหว่างชาวญี่ปุ่นและเกาหลีจะเป็นไปโดยง่าย แต่ผลกลับกลายเป็นว่าชาวเกาหลีมีความรู้สึกชาตินิยมและต่อต้านญี่ปุ่นอย่างรุนแรง ทำให้แนวคิดของญี่ปุ่นในการปกครองเกาหลีเปลี่ยนเป็นการกำหนดกฎเกณฑ์เพื่อชักนำหรือควบคุมชาวเกาหลีให้เป็นไปตามที่ญี่ปุ่นตั้งใจ เช่น การเป็นพลเมืองที่จงรักภักดีต่อญี่ปุ่นและจักรพรรดิ และพยายามทำให้ชาวเกาหลีมีความรู้สึกที่ดีต่อญี่ปุ่น รัฐบาลญี่ปุ่นจึงออกกฎหมายที่ลดช่องว่างระหว่างคนสองเชื้อชาติลง เช่น ลดความแตกต่างด้านการแต่งกาย การศึกษา กฎหมาย อนุญาตให้คนเกาหลีที่มีการศึกษาเข้ามาทำงานร่วมกับคนญี่ปุ่นได้[49] แต่การเปลี่ยนแปลงเพื่อสร้างการผสมกลมกลืนทางเชื้อชาตินี้ไม่ได้ทำให้ญี่ปุ่นประสบความสำเร็จ การเคลื่อนไหวทางชาตินิยมของเกาหลียังดำเนินต่อไป

ในมุมมองของนายกรัฐมนตรีฮาระ เคอิ นั้น เขาเห็นว่าการจะแก้ปัญหาในเกาหลีต้องใช้การปฏิรูปที่ทำให้เกาหลีมีความใกล้เคียงกับญี่ปุ่น และให้เสรีภาพในการปกครองแก่ชาวเกาหลีบ้างเพื่อลดการต่อต้าน เขาเห็นว่าญี่ปุ่นไม่ควรปกครองเกาหลีเหมือนชาวอเมริกาหรืออังกฤษปกครองคนต่างเชื้อชาติ ศาสนา นายฮาระเห็นว่าชาวเกาหลีควรจะได้สิทธิทางการเมืองเหมือนชาวญี่ปุ่น ชาวเกาหลีควรมีตัวแทนในสภาไดเอทของญี่ปุ่น ซึ่งหมายความว่าควรมีตัวแทนทั้งในสภาผู้แทนและวุฒิสภา นายฮาระแสดงความเห็นต่อผู้สื่อข่าวชาวอเมริกันว่า “ความปรารถนาของชาวเกาหลีทั้งมวลนั้นไม่ใช่เอกราช แต่คือการได้รับการปฏิบัติที่เท่าเทียมกับชาวญี่ปุ่น ข้าพเจ้าตั้งใจจะให้โอกาสที่เท่าเทียมกับชาวเกาหลีทางด้านการศึกษา อุตสาหกรรม ตำแหน่งในรัฐบาล และปฏิรูปรัฐบาลท้องถิ่นเช่นเดียวกับที่มีในญี่ปุ่น”[50] แต่นายฮาระ เคอิไม่มีโอกาสได้ทำการปฏิรูปเกาหลี เพราะถูกลอบสังหารเมื่อวันที่ 4 พฤศจิกายน ค.ศ.1921 โดยคนงานของสถานีรถไฟ อันเป็นผลจากความไม่พอใจที่รัฐบาลนายฮาระปราบปรามการเคลื่อนไหวของกลุ่มกรรมกรหัวรุนแรง

ใน ค.ศ.1922 ซอน ยองฮุย ผู้นำกลุ่มซอนโดเกียวเสียชีวิต ทำให้การรวมตัวของกลุ่มต่อต้านญี่ปุ่นอ่อนแอลง และต่อมากลุ่มซอนโดเกียวค่อยๆ หมดบทบาทไปเพราะเกิดการ

แตกแยกกันเองในหมู่ผู้นำ ส่วนกลุ่มปัญญาชนรักชาติแตกเป็นฝ่ายขวาและฝ่ายซ้าย ฝ่ายขวาตั้งสโมสรอิสรภาพ ฝ่ายซ้ายตั้งกลุ่มสังคมนิยมขึ้นในเกาหลีและในต่างประเทศ (หลังได้เอกราชใน ค.ศ. 1945 ตั้งเป็นพรรคกรรมกรภาคใต้) แต่กลุ่มปัญญาชนไม่มีบทบาทมากเพราะญี่ปุ่นควบคุมอย่างเข้มงวด[51]

ในช่วง ค.ศ. 1920 – 1926 กลุ่มชอนโดเกียวและกลุ่มปัญญาชนออกวารสาร *แกบอก* พิมพ์เผยแพร่แนวคิดต่างๆ เพื่อเป็นการแสดงออกของชาวเกาหลี แต่ญี่ปุ่นตรวจสอบอย่างเข้มงวด และระงับการตีพิมพ์หลายครั้งจนถูกสั่งปิดใน ค.ศ. 1926 บทความในวารสารมีส่วนกระตุ้นแนวคิดใหม่ๆ ในเกาหลี เช่น ประชาธิปไตย ยุติธรรม สัจธรรม เน้นการพัฒนาสังคมเกาหลีในทางวัฒนธรรม เศรษฐกิจ สังคม และการพัฒนาทางเศรษฐกิจ โดยเน้นการรวมศูนย์ในเขตเมือง เพราะมองว่าคนในเมืองจะเป็นกลุ่มที่นำไปสู่การเป็นประชาธิปไตยแบบตะวันตก ในช่วงนี้มีพรรคการเมืองเกิดขึ้น แต่ยังไม่มีบทบาท นอกจากนี้ลัทธิคอมมิวนิสต์ในจีนเริ่มแพร่ไปที่เกาหลีตั้งแต่ ค.ศ.1921 เมื่อจีนตั้งพรรคคอมมิวนิสต์จีนขึ้น ทำให้มีกลุ่มที่เคลื่อนไหวตามแนวทางคอมมิวนิสต์เพิ่มขึ้นอีกกลุ่ม

2.3 การปกครองเกาหลีของญี่ปุ่นช่วงที่ 3 (ทศวรรษ 1930 – 1945)

หลังจาก ค.ศ. 1934 ญี่ปุ่นปราบปรามพวกรักชาติในเกาหลีอย่างหนัก สมาชิกจำนวนมากหนีไปเคลื่อนไหวแบบลับๆ บางส่วนหนีไปจีนทั้งที่เมืองชั่งไห่และแมนจูเรียซึ่งขณะนั้นตกอยู่ภายใต้อำนาจของญี่ปุ่นมาตั้งแต่ ค.ศ. 1931 การที่ชาวเกาหลีบางส่วนหนีไปแมนจูเรียเพราะที่นั่นมีชุมชนชาวเกาหลีอยู่จำนวนมาก บางส่วนหนีไปสหรัฐอเมริกา สหภาพโซเวียต และก่อการเคลื่อนไหวนอกประเทศเพื่อต่อต้านญี่ปุ่น

ต่อมาญี่ปุ่นเข้าสู่ภาวะสงครามจากการขยายอำนาจไปยังจีนแผ่นดินใหญ่ในสงครามจีน – ญี่ปุ่นครั้งที่ 2 ใน ค.ศ. 1937 และเข้าสู่สงครามมหาเอเชียบูรพาในเวลาต่อมา ฝ่ายชาตินิยมเกาหลีที่มีทั้งฝ่ายประชาธิปไตยและฝ่ายคอมมิวนิสต์ได้เคลื่อนไหวต่อต้านญี่ปุ่นร่วมกับฝ่ายสัมพันธมิตรโดยเฉพาะจีนและสหภาพโซเวียต สหรัฐอเมริกาตกลงให้สหภาพโซเวียตเข้าดูแลในเกาหลี เพื่อให้สหภาพโซเวียตร่วมมือกับฝ่ายพันธมิตรและเพื่อให้ช่วยโจมตีญี่ปุ่นให้ยอมแพ้โดยเร็วในช่วงปลายของสงคราม สหภาพโซเวียตจึงเข้ามามีบทบาทในเกาหลีและทำให้ฝ่ายคอมมิวนิสต์ในเกาหลีตอนเหนือมีบทบาทมากขึ้น

ในทศวรรษ 1930 ที่ญี่ปุ่นเริ่มก่อสงครามนี้ เกาหลีรวมถึงไต้หวันมีความสำคัญกับญี่ปุ่นมากในด้านการเป็นแหล่งผลิตอาหาร โดยเฉพาะหลังจากการจลาจลข้าวใน ค.ศ. 1918 ความสำคัญทางเศรษฐกิจของอาณานิคมทั้งสองแห่งนี้เพิ่มมากขึ้นตั้งแต่ทศวรรษ 1920 โดยเป็นทั้งตลาดระบายสินค้าอุตสาหกรรมของญี่ปุ่นและเป็นแหล่งผลิตอาหาร โดยเมื่อสิ้นสุดทศวรรษ 1920 นั้น มากกว่าร้อยละ 90 ของสินค้าส่งออกของเกาหลีส่งไปยังญี่ปุ่น 2 ใน 3 ของสินค้าเป็นผลิตภัณฑ์อาหารประเภทต่างๆ โดยเฉพาะข้าว ส่วนไต้หวันนั้นสินค้าออกร้อยละ

75 ส่งไปยังญี่ปุ่นส่วนใหญ่เป็นผลิตภัณฑ์อาหาร[52] ดังนั้นเมื่อญี่ปุ่นเข้าสู่ภาวะสงครามกับจีนและต่อมาในสงครามมหาเอเชียบูรพาในช่วงแรกญี่ปุ่นจึงมีแหล่งเสบียงสำคัญในอาณานิคมทั้งสองแห่งนี้

สรุป

ในการปกครองอาณานิคมในไต้หวันและเกาหลีนั้น ญี่ปุ่นเน้นนโยบายดูดกลืนทางวัฒนธรรมผ่านระบบการศึกษา การบังคับใช้ภาษาญี่ปุ่น และใช้นโยบายการเข้าไปแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจในอาณานิคม

การที่ญี่ปุ่นมีนโยบายให้คนญี่ปุ่นอพยพไปตั้งถิ่นฐานในอาณานิคมนั้นทำให้อาณานิคมของญี่ปุ่นได้รับการพัฒนาให้ทันสมัยไปด้วย ทั้งในด้านสาธารณูปโภค สาธารณสุข เศรษฐกิจทั้งทางการเกษตรและอุตสาหกรรม แต่ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจส่วนใหญ่ตกเป็นของญี่ปุ่น การปกครองในไต้หวันนั้นราบรื่นกว่าในเกาหลี ซึ่งแม้ญี่ปุ่นมีความตั้งใจในตอนแรกว่าจะใช้นโยบายทางวัฒนธรรมปกครองเกาหลี แต่การต่อต้านญี่ปุ่นของกลุ่มชาตินิยมเกาหลีที่ดำเนินมาตั้งแต่ก่อนตกเป็นอาณานิคม ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างญี่ปุ่นกับเกาหลีไม่ราบรื่นและกลายเป็นบาดแผลในประวัติศาสตร์ของทั้งสองชาติต่อมา

[1] หัวข้อนี้เป็นส่วนหนึ่งในหนังสือของผู้เขียน เรื่อง *ญี่ปุ่นกับการสร้างจักรวรรดินิยม* (2559) บทที่ 6

[2] Mark R. Peattie. (1984). Japanese Attitudes toward Colonialism, 1895 – 19450. In *The Japanese Colonial Empire, 1895 – 1945.* Edited by Ramon H. Myers and Mark R. Peattie. p. 82

[3] *Ibid.* p. 83

[4] ประเสริฐ จิตติวัฒนพงศ์. (2526). *เล่มเดิม.* หน้า 206

[5] *แหล่งเดิม.* หน้า 177

[6] Mark R. Peattie. (1984). *op.cit*. p.83

[7] W.G. Beasley. (1987). *op.cit*. p. 144

[8] จอห์น เค. แฟร์แบงค์ และคนอื่นๆ. (2521). *เล่มเดิม.* หน้า 960

[9] Mark. R. Peattie. (1984). *op.cit*. p. 83

[10] *Ibid*. p. 85

[11] Patricia Tsurumi. (1976). "Taiwan under Kodama Gentaro" Paper on Japan (Vol.4), East Asian Research Center, Harvard University. p. 101 (อ้างใน ประเสริฐ จิตติวัฒนพงศ์. (2526). *เล่มเดิม.* หน้า 181

[12] *แหล่งเดิม.*

[13] W.G. Beasley. (1987). *op.cit*. pp. 146 - 147

[14] จอห์น เค. แฟร์แบงค์ และคนอื่นๆ. (2521). *เล่มเดิม.* หน้า 961

[15] ประเสริฐ จิตติวัฒนพงศ์. (2526). *เล่มเดิม.* หน้า 181

[16] Alexis Dudden. (2005). *Japan's Colonization of Korea: Discourse and Power*. p. 138.

[17] *Ibid.*

[18] Mark. R. Peattie. (1984). *op.cit*. p. 86

[19] W.G. Beasley. (1987). *op.cit*. p. 147

[20] Mark. R. Peattie. (1984). *op.cit*. p. 96

[21] Mark Caprio (2009). *Japanese Assimilation Policies in Colonial Korea, 1910-1945*. p. 80

[22] W.G. Beasley. (1987). *op.cit*. p. 147 และ จอห์น เค. แฟร์แบงค์ และคนอื่นๆ. (2521). *เล่มเดิม*. หน้า 961

[23] W.G. Beasley. (1987). *op.cit*. p. 147

[24] Liao Ping-hui and David Der-wei Wang (ed). (2006). *Taiwan under Japanese Colonial Rule, 1895 – 1945: History, Culture, Memory.*

[25] จอห์น กี-เชียง โอ. (2547). *เล่มเดิม.* หน้า 51 -52

[26] Mark Caprio (2009). *op.cit*. p. 81

[27] *Ibid.*

[28] *Ibid.* p. 82

[29] *Ibid.* p. 83

[30] *Ibid.*

[31] ประเสริฐ จิตติวัฒนพงศ์. (2526). *เล่มเดิม.* หน้า 190

[32] *แหล่งเดิม.*หน้า 192

[33] จอห์น กี-เชียง โอ. (2547). *เล่มเดิม.* หน้า 57

[34] W.G. Beasley. (1987). *op.cit*. p. 148

[35] ประเสริฐ จิตติวัฒนพงศ์. (2526). *เล่มเดิม.* หน้า 192

[36] *แหล่งเดิม.* หน้า 193

[37] W.G. Beasley. (1987). *op.cit*. p. 148

[38] ประเสริฐ จิตติวัฒนพงศ์. (2526). *เล่มเดิม.* หน้า 193

[39] จอห์น เค. แฟร์แบงค์ และคนอื่นๆ. (2521). *เล่มเดิม*. หน้า 965

[40] Mark Caprio (2009). *op.cit*. pp. 81-82

[41] W.G. Beasley. (1987). *op.cit*. p. 148

[42] Mark Caprio (2009). *op.cit*. p. 92

[43] W.G. Beasley. (1987). *op.cit*. p. 149

[44] *Ibid.* p. 93

[45] จอห์น กี-เชียง โอ. (2547). *เล่มเดิม.* หน้า 52 -53

[46] W.G. Beasley. (1987). *op.cit*. p. 148

[47] ดับเบิลยู จี. บิสลีย์. (2543). *เล่มเดิม.* หน้า 345-346

[48] Mark Caprio (2009). *op.cit*. p.112

[49] *Ibid.*

[50] Mark. R. Peattie. (1984). *op.cit*. pp. 106 - 107

[51] จอห์น กี-เชียง โอ. (2547). *เล่มเดิม.* หน้า 54

[52] W.G. Beasley. (1987). *op.cit*. p. 149

บทที่ 11
รัฐบาลสาธารณรัฐจีนและ
การขยายอำนาจของพรรคคอมมิวนิสต์

หลังจากรวมประเทศสำเร็จแล้ว เจียง ไคเชก ดำเนินการฟื้นฟูประเทศและพยายามสร้างความเป็นเอกภาพในสังคมจีน รวมถึงการขอแก้ไขสนธิสัญญาที่ไม่เท่าเทียมกันกับต่างชาติ แต่ภายใต้การปกครองของรัฐบาลเจียง ไคเชก จีนมีปัญหาและอุปสรรคหลายประการ รัฐบาลสาธารณรัฐจีนประสบปัญหาหลายประการที่เป็นอุปสรรคต่อการปกครองและบริหารประเทศ ที่สำคัญ ได้แก่ การขยายอำนาจของญี่ปุ่นในจีน และการขยายตัวของพรรคคอมมิวนิสต์จีน บทนี้วิเคราะห์อุปสรรคภายในและภายนอกที่มีต่อการปกครองของรัฐบาลเจียง ไคเชก การขยายอำนาจของพรรคคอมมิวนิสต์จีนตั้งแต่ทศวรรษ 1930 และแนวร่วมครั้งที่ 2 รวมถึงวิเคราะห์การขยายอำนาจและการต่อสู้ทางแนวความคิดของพรรคคอมมิวนิสต์จีนระหว่างกลุ่มที่ยึดตามแนวทางของโซเวียตและกลุ่มที่เน้นตามแนวทางของสังคมจีน

1. สาธารณรัฐจีนภายใต้การนำของเจียง ไคเชก

หลังจากเจียง ไคเชก ปราบขุนศึก รวมชาติได้สำเร็จ และขึ้นครองอำนาจใน ค.ศ. 1928 รัฐบาลสาธารณรัฐภายใต้การบริหารงานของเจียง ไคเชกมีภาระสำคัญในการฟื้นฟูประเทศในทุกๆ ด้าน และการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในชาติ

1.1 การพัฒนาประเทศภายใต้รัฐบาลกว๋อหมินตั่ง

หลังจากความวุ่นวายทางการเมืองและการสู้รบอันยาวนานในยุคขุนศึก ภายใต้การปกครองของรัฐบาลกว๋อหมินตั่ง สังคมจีนมีการเปลี่ยนแปลงหลายอย่างซึ่งถือเป็นผลงานของรัฐบาล ที่สำคัญคือ รัฐบาลให้ความสำคัญกับการสร้างสาธารณูปโภคพื้นฐานที่จำเป็น โดยเฉพาะด้านการสาธารณสุขและการศึกษา การวางรากฐานอุตสาหกรรม การพยายามสร้างแนวคิดในสังคมแบบใหม่โดยมุ่งเน้นในเรื่องความเป็นเหตุเป็นผลและลบล้างความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ และการแก้ไขสนธิสัญญาที่ไม่เท่าเทียมกันกับชาติตะวันตก

ในสมัยนี้มีการสร้างโรงพยาบาล โรงเรียน และวิทยาลัย จำนวนมากและทุกแห่งได้รับการจัดสรรห้องทดลองทางวิทยาศาสตร์ เพื่อสร้างทรัพยากรบุคคลที่มีความรู้ความสามารถด้านวิทยาศาสตร์และการแพทย์ มีการสร้างสนามกีฬา การขยายโครงสร้างพื้นฐานด้านการคมนาคมอย่างมาก โดยพัฒนาทั้งเส้นทางถนน รถไฟ และการเดินเรือกลไฟ เพื่อการขนส่งที่สะดวกขึ้น รวมถึงการเปิดการเดินทางทางอากาศ รัฐบาลเริ่มต้นพัฒนาอุตสาหกรรมโดยรัฐให้

การสนับสนุนและจีนได้รับความช่วยเหลือด้านเทคนิคจากสันนิบาตชาติ สังคมจีนตามเมืองใหญ่ขยายตัวขึ้น และพัฒนาเป็นเมืองที่มีความทันสมัยแบบตะวันตก มีการสร้างห้างสรรพสินค้า โรงภาพยนตร์ มีการขยายตัวของการใช้ไฟฟ้า วิทยุ และมีการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมและการใช้ชีวิตของคนในเมือง เช่น การสังสรรค์ตามสโมสร การเต้นรำ การเล่นกีฬา การเข้าไนท์คลับ เป็นต้น[1]

ในด้านการต่างประเทศ ตั้งแต่เดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1928 เจียง ไคเชกพยายามดำเนินการขอยกเลิกสนธิสัญญาไม่เท่าเทียมกัน และประสบความสำเร็จ โดยสหรัฐอเมริกาเป็นประเทศแรกที่ยอมยกเลิก ตามด้วยมหาอำนาจอื่น ทำให้ความสัมพันธ์กับชาติตะวันตกดีขึ้น แต่ชาติตะวันตกยังมีข้อแม้เรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขตที่จะยกเลิกให้เมื่อให้จีนมีระบบกฎหมายที่ทันสมัย จีนจึงประกาศยกเลิกสิทธิสภาพนอกอาณาเขตของตนเอง สหรัฐอเมริกา อังกฤษ ญี่ปุ่น คัดค้าน จึงมีการเจรจากันขึ้น แต่เกิดเหตุการณ์ญี่ปุ่นบุกแมนจูเรีย ใน ค.ศ. 1931 ทำให้การเจรจายุติลงชั่วคราว ใน ค.ศ. 1943 จึงยกเลิกได้ทั้งหมด

ปัญหาสำคัญที่รัฐบาลจีนต้องเผชิญ คือ การขยายอำนาจของญี่ปุ่นบนแผ่นดินจีนที่เพิ่มมากขึ้น หลังจากญี่ปุ่นยกทัพยึดเมืองมุกเดนใน ค.ศ. 1931 ญี่ปุ่นขยายอำนาจในแมนจูเรียมากขึ้นจนตั้งประเทศแมนจูในปีต่อมา ประชาชนจีนส่วนใหญ่เห็นว่าการขยายอำนาจของญี่ปุ่นเป็นเรื่องที่มีผลกระทบต่อเสถียรภาพความมั่นคงของจีนอย่างยิ่ง จึงมีกระแสเรียกร้องทั้งในพรรคและประชาชนให้ต่อต้านญี่ปุ่น แต่เจียง ไคเชกเห็นว่าการขยายอำนาจของพรรคคอมมิวนิสต์เป็นเรื่องสำคัญกว่า เพราะเขาเชื่อว่าพรรคคอมมิวนิสต์เป็นเสมือนมะเร็งร้ายที่กำลังแพร่ขยายไปทั่วเมืองจีนและเป็นอันตรายต่อความมั่นคง ส่วนญี่ปุ่นยังอยู่บริเวณชายแดน จึงควรกำจัดพรรคคอมมิวนิสต์ก่อน นโยบายนี้ทำให้การขยายอำนาจของญี่ปุ่นในดินแดนตงเป่ย หรือภาคตะวันออกเฉียงเหนือของจีนเพิ่มมากขึ้น และทำให้เกิดการต่อต้านภายในประเทศ สำหรับการเคลื่อนไหวของพรรคคอมมิวนิสต์จีนนั้น หลังจากถูกปราบใน ค.ศ. 1927 จนแนวร่วมครั้งที่ 1 สิ้นสุดลง สมาชิกพรรคคอมมิวนิวนิสต์หลบหนีไปเคลื่อนไหวอยู่ตามหัวเมืองและตามชนบท ในช่วง ค.ศ. 1933-1934 เจียงสั่งการให้โจมตีฐานที่มั่นที่สำคัญของพรรคคอมมิวนิสต์ภายใต้การนำของเหมา เจ๋อตง ที่เมืองรุ่ยจิน (Ruijin) มณฑลเจียงซีอย่างต่อเนื่อง

1.2 ขบวนการชีวิตใหม่ (The New Life Movement ค .ศ.1934)

ปัญหาที่เกิดขึ้นในจีนโดยเฉพาะความแตกแยกทางความคิดด้านอุดมการณ์การเมือง การที่ประชาชนไม่พอใจรัฐบาลที่ให้ความสำคัญต่อการปราบปรามชาวจีนด้วยกันเองมากกว่าต่อต้านญี่ปุ่น และความต้องการสร้างสังคมจีนขึ้นใหม่ตามอุดมการณ์ของเจียง ไคเชก ซึ่งเขาและบรรดาที่ปรึกษาเห็นว่าถ้าชักจูงให้นักเรียนนักศึกษา ปัญญาชน และคนที่อยู่ในเมือง เห็นว่ารัฐบาลกว๋อหมินตั่งกำลังสร้างความเป็นเอกภาพของชาติและฟื้นฟูเศรษฐกิจ คนเหล่านี้จะให้การสนับสนุนรัฐบาลและไม่เข้ากับฝ่ายคอมมิวนิสต์[2] ทำให้ใน ค.ศ. 1934 เจียง ไคเชก เริ่ม

เผยแพร่แนวคิดสร้างความเป็นเอกภาพของชาติ และนำหลักการของ ดร.ซุน ยัตเซนมาเผยแพร่ โดยเน้นเรื่องชาตินิยมและประชาธิปไตย รวมทั้งสร้างอุดมการณ์ที่ผสมผสานแนวคิดในลัทธิขงจื่อเรื่องความจงรักภักดีและความมีคุณธรรม แนวคิดสัตบุรุษของคริสเตียน (ผู้ที่ประกอบด้วยคุณธรรม) รวมทั้งการมีความคิดและการปฏิบัติที่เป็นวิทยาศาสตร์แบบตะวันตก เรียกว่า **ขบวนการชีวิตใหม่**

เจียง ไคเชก คาดหวังว่าขบวนการชีวิตใหม่จะทำให้เกิดสำนึกใหม่ต่อชาติในหมู่ประชาชนและสร้างพลังมวลชนที่ผ่านการปฏิบัติอย่างมีคุณธรรม การไม่แบ่งแยกและการมีสำนึกที่เป็นวิทยาศาสตร์ ซึ่งจะนำจีนไปสู่สังคมยุคใหม่ และจะทำให้ชาวจีนมีความตระหนักรู้ในตนเอง ดำเนินชีวิตอย่างมีเหตุมีผล เป็นไปตามหลักวิทยาศาสตร์ รวมทั้งพยายามกำจัดความเชื่อทางไสยศาสตร์ในสังคมจีนและธรรมเนียมที่ล้าสมัยให้หมดไป ซึ่งในเรื่องนี้พรรคกว๋อหมินตั่งและพรรคคอมมิวนิสต์มีแนวคิดเดียวกันเรื่องการต่อสู้กับความเชื่อทางไสยศาสตร์ของคนจีน เพราะเห็นว่าขนบธรรมเนียมโบราณเป็นอุปสรรคต่อการสร้างจีนใหม่[3] รวมถึงการเรียกร้องให้ประชาชนมีความประพฤติปฏิบัติที่ถูกต้องเหมาะสม ทั้งในเรื่องของความภักดี มีคุณธรรม การรักษาความสะอาด การสวมใส่เสื้อผ้าราคาไม่แพงแต่สะอาดสะอ้าน การรณรงค์ให้ใช้สินค้าที่ผลิตในประเทศ เป็นต้น[4]

กล่าวได้ว่า อุดมการณ์นี้ของเจียง ไคเชก สะท้อนให้เห็นวิกฤติที่จีนกำลังเผชิญอยู่ในขณะนั้น ทั้งลัทธิทหารนิยมที่กำลังแพร่หลายทั้งในยุโรปและญี่ปุ่นที่จีนกำลังประสบ ความจำเป็นในการสร้างสำนึกของคนจีนให้มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เพราะมีความแตกต่างทางความคิดที่รุนแรงในสังคม[5] แต่การเคลื่อนไหวด้านชีวิตใหม่ของเจียง ไคเชก ไม่ราบรื่นนัก เพราะในไม่ช้าจีนก็เข้าสู่สงครามเมื่อญี่ปุ่นบุกจีนใน ค.ศ. 1937

2. การเคลื่อนไหวและขยายตัวของพรรคคอมมิวนิสต์

หลังจากแนวร่วมระหว่างกว๋อหมินตั่งและคอมมิวนิสต์สิ้นสุดลง สมาชิกพรรคคอมมิวนิสต์ที่หลบหนีไปอยู่ตามหัวเมืองและชนบทได้ก่อการขึ้นในหลายพื้นที่เพื่อเผยแพร่แนวคิดไปยังชาวนา แต่แนวทางการเคลื่อนไหวของสมาชิกแต่ละกลุ่มในพรรคคอมมิวนิสต์มีความแตกต่างกันทั้งฝ่ายที่ยึดมั่นในแนวทางแบบโซเวียตกับฝ่ายที่นำแนวทางการต่อสู้มาปรับใช้ให้เข้ากับสภาพสังคมจีน

2.1 การเคลื่อนไหวของพรรคคอมมิวนิสต์หลังสิ้นสุดแนวร่วม

หลังถูกกวาดล้างใน ค.ศ. 1927 สมาชิกพรรคคอมมิวนิสต์ส่วนหนึ่งหนีไปตั้งที่มั่นในชนบทมากกว่าสิบแห่ง พร้อมกับรณรงค์ให้ชาวนาต่อต้านเจ้าที่ดิน ยึดที่ดินมาปฏิรูปและแจกจ่ายแก่ชาวนา และจากการที่สตาลิน ผู้นำองค์การคอมมิวนิสต์สากลชี้นำว่า พรรค

คอมมิวนิสต์จีนต้องปฏิวัติเพื่อขึ้นมามีอำนาจ ทำให้สมาชิกพรรคก่อการขึ้นหลายพื้นที่ใน ค.ศ. 1927 เริ่มจาก **การลุกฮือที่เมืองหนานชาง** ด้วยการบุกยึดเมืองหนานชาง (Nanchang) เมืองหลวงของมณฑลเจียงซีในวันที่ 1 สิงหาคม ค.ศ. 1927 นำโดย โจว เอินไหล (Zhou Enlai ค.ศ. 1898 – 1976) จู เต๋อ (Zhu De ค.ศ. 1886 – 1976) เฮ่อ หลง (He Long ค.ศ.1896-1969) และซ่ง ชิงหลิง ภรรยาหม้ายของ ดร.ซุน ยัตเซน ที่เมืองหนานชางพรรคคอมมิวนิสต์ตั้งคณะกรรมการปฏิวัติ มีโจว เอินไหล เป็นผู้นำ ประกาศนโยบายต่อต้านจักรวรรดินิยม ต่อต้านขุนศึก ปกป้องสิทธิกรรมกรและชาวนา แต่ไม่กี่วันต่อมากองทัพรัฐบาลยึดเมืองหนานชางคืนมาได้ พรรคคอมมิวนิสต์ต้องถอยไปทางใต้ที่เมืองซานโถว (หรือซัวเถา) การก่อการที่เมืองหนานชางต่อมากลายเป็นสัญลักษณ์แห่งการเริ่มต้นการต่อสู้ของกองกำลังติดอาวุธของพรรคคอมมิวนิสต์จีน ทำให้วันที่ 1 สิงหาคม จึงเป็นวันรำลึกถึงการก่อตั้งกองทัพปลดปล่อยประชาชน

การก่อการอีกครั้งใน ค.ศ. 1927 คือ **การจลาจลในช่วงเก็บเกี่ยวฤดูใบไม้ร่วง** (Autumn Harvest Uprising) ที่มณฑลหูหนาน หลังจากความล้มเหลวที่เมืองหนานชาง พรรคคอมมิวนิสต์จีนจัดการประชุมขึ้นในวันที่ 7 สิงหาคม มีคำสั่งให้เหมา เจ๋อตง ระดมกำลังชาวนากรรมกรก่อจลาจลที่เมืองฉางซา (Changsha) ในมณฑลหูหนาน พรรคคอมมิวนิสต์ปลุกระดมชาวนาให้เรียกร้องการโอนอำนาจการเมืองไปสู่สมาคมชาวนา ยึดที่ดินมาแจกจ่ายให้ชาวนายากจน การก่อการเริ่มขึ้นเมื่อวันที่ 8 กันยายน โดยเข้าโจมตีเมืองฉางซา ทำลายทางรถไฟสายกว่างโจว- ฮั่นโข่ว 4 วันต่อมา ทหารรัฐบาลเข้าปราบอย่างหนัก ขณะที่กรรมกรในเมืองฉางซาไม่ให้ความร่วมมือกับพรรค ดังนั้นในเดือนตุลาคม เหมา เจ๋อตงกับพรรคพวกประมาณ 700 คน จึงถอยหนีไปที่เทือกเขาจิ่งกัง หรือจิ่งกังซาน (Jinggang Shan) ซึ่งอยู่ระหว่างมณฑลหูหนานและเจียงซี จากนั้นพรรคคอมมิวนิสต์ก่อการขึ้นอีกที่เมืองซานโถวในเดือนกันยายน และที่เมืองกว่างโจวในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1927 แต่ล้มเหลวทั้งหมด

2.2 การต่อสู้ 2 แนวทางในพรรคคอมมิวนิสต์จีน

ความล้มเหลวในการจลาจลของพรรคคอมมิวนิสต์ ทำให้ในการประชุมผู้นำพรรคในวันที่ 7 สิงหาคม ค.ศ.1927 เฉิน ตู๋ซิ่ว ถูกปลดจากตำแหน่งเลขาธิการพรรค และถูกโจมตีว่าความล้มเหลวที่ผ่านมาเป็นเพราะพรรคดำเนินนโยบายอ่อนข้อให้กับฝ่ายกว๋อหมินตั่งมากไป เฉิน ตู๋ซิ่วยังถูกประณามว่าเป็นผู้นิยมลัทธิฉวยโอกาสจากการพยายามก่อการที่เมืองหนานชาง ส่วนเหมา เจ๋อตง ถูกตำหนิอย่างรุนแรงจากที่ประชุมคณะกรรมการกลางพรรคคอมมิวนิสต์ในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ.1927 จากการก่อจลาจลติดอาวุธให้ชาวนาโดยพลการ ซึ่งขัดต่อคำสั่งของสหภาพโซเวียต และถูกปลดจากทุกตำแหน่ง เหลือเพียงการเป็นสมาชิกพรรคเท่านั้น แต่เหมา เจ๋อตงไม่ทราบเรื่อง เพราะได้อพยพกำลังที่เหลืออยู่ไปที่เทือกเขาจิ่งกัง

การที่เหมา เจ๋อตง เลือกมาอยู่ที่จิ่งกังซาน เพราะมีที่ตั้งที่เหมาะสมโดยอยู่ระหว่างรอยต่อของมณฑลหูหนานกับเจียงซี หากกองทัพกว๋อหมินตั่งเข้าโจมตีก็หนีไปยังอีกมณฑลได้ ทางเข้ามีเพียงห้าทางและคับแคบ กองทัพไม่สามารถยกมาโจมตีได้จำนวนมากๆ ส่วนพื้นที่เป็นป่าปกคลุมโดยรอบและอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูกทำให้ไม่ลำบากในการหาเสบียงอาหาร

ช่วงเวลาที่จิ่งกังซานมีความสำคัญต่อประวัติศาสตร์พรรคคอมมิสนิสต์จีน เพราะเป็นที่ที่เหมา เจ๋อตง เริ่มการปฏิวัติตามแนวทางที่ไม่ได้ยึดตามลัทธิมาร์กทั้งหมด จากการมีพื้นฐานครอบครัวมาจากชนชั้นชาวนา เติบโตในชนบทและสภาพสังคมเกษตรกรรมของจีน ทำให้เหมา เจ๋อตงเห็นว่าชาวนาควรเป็นกำลังสำคัญในการปฏิวัติจีน เหมา เจ๋อตงมีนโยบายหลัก คือ จัดตั้งกองทัพปฏิวัติชาวนาและคนงาน ริบทรัพย์เจ้าที่ดิน จัดตั้งอำนาจการปกครองของพรรคในมณฑลหูหนาน และตั้งเขตโซเวียตขึ้น[6] กองทัพปฏิวัติที่ตั้งขึ้นใหม่นั้นในแต่ละหมวด แต่ละกองมีหน่วยของพรรคคอมมิวนิสต์กำกับอยู่ สมาชิกพรรคให้การศึกษาแก่ทหารเพื่อให้อ่านออกเขียนได้ มีสำนึกทางการเมือง รักษาระเบียบวินัย และฝึกอบรมด้านประชาสัมพันธ์เพื่อให้ทหารนำแนวคิดไปเผยแพร่แก่ชาวบ้าน จัดคณะกรรมการทหารดูแลทุกข์สุขทหารผู้น้อย ห้ามนายทหารรังแกทุบตีทหารผู้น้อย ให้ทหารผู้น้อยวิจารณ์ข้อบกพร่องของนายทหารได้ และต้องเปิดเผยบัญชีของกองทัพให้รู้ทั่วกันเพื่อไม่ให้มีปัญหาการทุจริต[7] สำหรับนโยบายเกี่ยวกับชาวนานั้น เหมา เจ๋อตง แบ่งชาวนาออกเป็น 3 กลุ่ม คือ พวกชาวนายากจนไม่มีที่ดินทำกิน ต้องจัดสรรที่ดินให้ทำกิน พวกชาวนากลางที่ต้องนำที่ดินมาแบ่ง และพวกราชาที่ดินที่ต้องฆ่าและยึดที่ดินมาแบ่งให้ชาวนายากจน

กองทัพของเหมา เจ๋อตง ก่อการโจมตีและยึดเมืองใกล้เคียงได้หลายแห่ง พร้อมทั้งปฏิรูปที่ดินในเขตปกครอง ทำให้ได้รับความนิยมจากชาวนามากขึ้น ต่อมาเหมา เจ๋อตงจัดตั้งรัฐบาลปกครองท้องถิ่นประกอบด้วยคนงาน ทหารและชาวนา ซึ่งเป็นกำลังสำคัญแก่ฐานที่มั่นที่เทือกเขาจิ่งกังอย่างดี ในต้น ค.ศ. 1928 จู เต๋อ นำกำลังมาสมทบกับเหมา เจ๋อตง และได้รับแต่งตั้งเป็นผู้บัญชาการกองทัพแดง ซึ่งหลังจากนี้สภาพของกองทัพแดงที่เทือกเขาจิ่งกังก็ดีขึ้นและมีชัยชนะในการสู้รบอยู่เสมอ แต่นโยบายให้ชาวนาเป็นกำลังสำคัญในการปฏิวัติของเหมา เจ๋อตง ยังถูกคัดค้านอย่างหนักจากพรรค

แนวทางโซเวียต หลังจากเฉิน ตู๋ซิ่ว ถูกปลด ฉี ชิวไป๋ (Qu Qiubai ค.ศ.1899–1935) นักเรียนจากโซเวียต ได้เป็นเลขาธิการพรรคคนต่อมาระหว่าง ค.ศ. 1927–1928 ฉี ชิวไป๋ยึดแนวทางโซเวียตในการดำเนินการปฏิวัติ คือ ถือว่าชนชั้นกรรมาชีพเป็นกำลังสำคัญในการปฏิวัติ เน้นก่อการตามเมืองใหญ่มากกว่าชนบท แต่การก่อการล้มเหลวตลอดจนถูกปลดและถูกตำหนิจากการก่อการที่ล้มเหลวของกรรมกรและชาวนาและการจัดตั้งคอมมูน (Commune) ที่เมืองกว่างโจว ฉี ชิวไป๋ยังคงอยู่ในพรรคต่อมาและในการเดินทัพทางไกล ฉี ชิวไป๋ถูกทหารกว๋อหมินตั่งจับได้และถูกประหารชีวิตเมื่อ ค.ศ. 1935

เลขาธิการพรรคคนต่อมา คือ หลี ลี่ซาน (Li Lishan ค.ศ.1900-1967) ซึ่งยึดนโยบายตามโซเวียต เรียกกันว่า แนวทางหลี ลี่ซาน ซึ่งเป็นมติพรรคคอมมิวนิสต์จากการประชุมสมาชิกพรรคในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1930 โดยยืนยันว่าชนชั้นกรรมาชีพเป็นผู้นำในการปฏิวัติและประณามสมาชิก เช่น เหมา เจ๋อตงและจู เต๋อที่เน้นชาวนาเป็นหลัก ผู้นำพรรคคอมมิวนิสต์ที่ยึดแนวทางโซเวียตเน้นว่า การปฏิวัติจะสำเร็จได้เมื่อยึดเมืองใหญ่ที่มีชนชั้นกรรมาชีพอยู่มาก และอาศัยชาวนาเป็นเพียงผู้ช่วยในการปฏิวัติ เพราะชาวนาเป็นกลุ่มที่อนุรักษ์นิยมและเฉื่อยชาทางการเมือง ต่อมาผู้นำกลุ่มโซเวียตเห็นว่าพรรคมีกำลังเข้มแข็งมากขึ้น ประกอบกับได้รับการสนับสนุนจากองค์การโคมินเทิร์น จึงก่อการยึดเมืองฉางซาและอู่ฮั่นในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1930 แต่ไม่นานก็ถูกกองทัพรัฐบาลขับไล่ออกไป

ความล้มเหลวของหลี ลี่ซาน ทำให้เขาถูกวิจารณ์ หลี ลี่ซานลาออกจากเลขาธิการพรรคใน ค.ศ. 1930 แนวทางของเหมา เจ๋อตง เรื่องการใช้ชาวนาซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศมาเป็นกำลังในการปฏิวัติเริ่มเป็นที่ยอมรับมากขึ้น แต่ยังไม่มีผลต่อแนวทางหลักของพรรค เพราะหลังจากหลี ลี่ซานพ้นตำแหน่งแล้ว กลุ่มนักปฏิวัติชาวจีน 28 คน กลับจากสหภาพโซเวียตพร้อมกับผู้แทนจากองค์การโคมินเทิร์น เรียกว่า **กลุ่ม 28 บอลเชวิก** (the 28 Bolsheviks group) เข้ามานำพรรคระหว่าง ค.ศ. 1930-1931 นักปฏิวัติกลุ่มนี้มีความรู้ทางทฤษฎีคอมมิวนิสต์ ลัทธิมาร์ก-เลนินอย่างดี ใน ค.ศ.1931 หวาง หมิง (Wang Ming ค.ศ. 1904-1974) แห่งกลุ่ม 28 บอลเชวิกขึ้นเป็นเลขาธิการพรรค และขัดแย้งทางความคิดกับเหมา เจ๋อตง อย่างมาก เพราะ หวาง หมิง อ้างถึงแต่ทฤษฎี จนเหมา เจ๋อตง ได้เขียนหนังสือชื่อคัดค้านลัทธิบูชาตำรา เป็นการตอบโต้ และกล่าวว่า ถ้าไม่มีการตรวจสอบข้อเท็จจริงต่างๆ ก็ไม่มีสิทธิออกความเห็น ทั้งนี้เพราะกลุ่ม 28 บอลเชวิกศึกษามาแต่ทฤษฎีแต่ไม่เคยศึกษาสภาพความเป็นจริงในสังคมจีน

2.3 เขตปลดปล่อยเจียงซีโซเวียต: ความสำเร็จของแนวทางเหมา

แม้พรรคจะไม่เห็นด้วยกับแนวทางปฏิวัติของเหมา เจ๋อตง แต่ปรากฏว่าฐานที่มั่นที่เทือกเขาจิ่งกังเติบโตขึ้นมาก ทำให้กองทัพรัฐบาลเข้าโจมตีอยู่เสมอ ในต้น ค.ศ. 1929 เหมา เจ๋อตง กับจู เต๋อ จึงย้ายฐานที่ตั้งใหม่ โดยมอบให้เผิง เต๋อไฮว่ (Peng Dehuai ค.ศ. 1898-1974) แม่ทัพคนสำคัญของกองทัพแดง ดูแลฐานที่จิ่งกังซาน ซึ่งภายหลังถูกโจมตีจนต้องอพยพออกไปหมด เหมา เจ๋อตง จู เต๋อ และเผิง เต๋อไฮว่ มาตั้งฐานที่มั่นแห่งใหม่ที่เมืองรุ่ยจิน บริเวณมณฑลเจียงซีต่อกับมณฑลฝูเจี้ยน ซึ่งเป็นบริเวณที่ดีกว่าที่เดิมเพราะเป็นเขตเหมืองแร่และที่ดินอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูก ระหว่างที่เหมา เจ๋อตงและพรรคพวกกำลังพัฒนาฐานรุ่ยจินจนมีความเข้มแข็งขึ้น เหมา เจ๋อตงก็ได้รับคำสั่งจากหลี ลี่ซาน เลขาธิการพรรคฯ ให้สลายฐานที่รุ่ยจินเป็นหน่วยย่อยๆ แต่เหมา เจ๋อตงไม่ปฏิบัติตาม

ค.ศ. 1931 เหมา เจ๋อตงตั้งรุ่ยจินเป็น**เขตปลดปล่อยเจียงซีโซเวียต** (Jiangxi Soviet) ซึ่งจะเป็นฐานที่สำคัญและเข้มแข็งที่สุด ภายใต้เขตเจียงซีโซเวียต พรรคคอมมิวนิสต์ยึดที่ดินจากเจ้าที่ดินมาแจกจ่ายให้ชาวนาโดยใช้สายกลาง เพื่อให้ได้การสนับสนุนทั้งจากชาวนายากจนและเจ้าที่ดินขนาดกลาง ทำให้ได้รับความนิยมจากชาวนา ซึ่งจะได้เป็นผู้ช่วยเหลือสอดส่องภัยจากภายนอกให้ พรรคคอมมิวนิสต์เผยแพร่อุดมการณ์คอมมิวนิสต์ให้แก่ชาวนา สอนให้ชาวนาเกลียดชังจักรวรรดินิยม เจ้าที่ดิน และเจียง ไคเชก และฝึกการรบแบบกองโจรให้กองทัพแดง การเคลื่อนไหวที่เขตเจียงซีโซเวียต ทำให้เหมา เจ๋อตงมีกำลังมากขึ้น โดยเขามีหลักในการสร้างอำนาจคือ การรักษาฐานมวลชนที่เข้มแข็งโดยเน้นการสนับสนุนจากประชาชนและใช้นโยบายปฏิรูปที่ดิน รักษาความเข้มแข็งของพรรค รักษากองทัพแดงให้เข้มแข็ง ควบคุมที่มั่นที่มีความสำคัญทางยุทธศาสตร์ และการตั้งเขตปกครองต้องตั้งในบริเวณที่ประชาชนเลี้ยงตนเองได้

รัฐบาลเจียงซีโซเวียตตั้งขึ้นโดยใช้ประชาชนในชนบทเป็นฐานอำนาจ มีประชาชนในการปกครองประมาณ 3 ล้านคนเศษ มีระบบเงินตราของตน มีรูปมาร์ก เลนิน บนธนบัตร มีดวงตราไปรษณียากร มีคณะบริหารประเทศ ตรากฎหมายรัฐธรรมนูญ กฎหมายที่ดิน กฎหมายแรงงาน นโยบายเศรษฐกิจ มีกองกำลังทหาร ตำรวจของตนเอง เมื่อเหมา เจ๋อตงและพรรคพวกแยกมาที่เจียงซีโซเวียตนั้น พรรคคอมมิวนิสต์จีนกำลังอยู่ในสภาพอ่อนแอและแตกแยกทางความคิด แต่ที่เขตเจียงซีโซเวียต เหมา เจ๋อตงมีอิสระในการทำงาน เพราะแยกออกมาจากศูนย์การนำของพรรค

เหมา เจ๋อตง กับกลุ่มผู้นำพรรคคอมมิวนิสต์จีนไม่ว่าจะเป็นหลี ลี่ซาน หรือกลุ่ม 28 บอลเชวิก ต่างมีแนวความคิดต่างกันเรื่องพลังมวลชนในการปฏิวัติ ซึ่งเหมา เจ๋อตง เชื่อมั่นในการใช้ชาวนาเป็นฐานกำลัง และยึดมั่นในทฤษฎีชนบทล้อมเมือง เขาได้ใช้แนวคิดของตนในการปกครองเขตปลดปล่อยเจียงซีโซเวียตและประสบผลสำเร็จด้วยดี เพราะเขตเจียงซีโซเวียตมีความเข้มแข็งขึ้นเรื่อยๆ จนเจียง ไคเชก สั่งปราบอย่างหนัก แต่สำหรับในพรรคคอมมิวนิสต์แล้วแนวคิดของเหมา เจ๋อตง ยังไม่ได้รับการยอมรับจากกลุ่ม 28 บอลเชวิก ซึ่งเป็นสายโซเวียต

3. การล้อมปราบพรรคคอมมิวนิสต์

ฐานที่มั่นที่เมืองรุ่ยจินในเขตเจียงซีโซเวียตมีความเข้มแข็งมากขึ้น มีพลเมืองในการปกครองราว 3 ล้านคนเศษ นับเป็นเขตที่เข้มแข็งมาก เจียง ไคเชกจึงสั่งให้มีการล้อมปราบถึง 5 ครั้ง

การล้อมปราบครั้งแรก ในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1930 รัฐบาลใช้กำลังทหารราวหนึ่งแสนคน ฝ่ายพรรคคอมมิวนิสต์มีเหมา เจ๋อตงกับจู เต๋อเป็นผู้นำมีกำลังทหารราว 40,000 คน แต่ใช้วิธีการสู้รบแบบสงครามกองโจร ทำให้รัฐบาลปราบไม่สำเร็จ

การล้อมปราบครั้งที่ 2 ในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1931 เจียง ไคเชกให้แม่ทัพและที่ปรึกษาทางทหารชาวเยอรมนีวางแผนการรบ กองทัพของพรรคคอมมิวนิสต์ใช้วิธีการโจมตีข้าศึกในส่วนที่กองกำลังอ่อนแอก่อน โดยได้รับรู้ข่าวความเคลื่อนไหวของกองกำลังรัฐบาลจากชาวนาที่สนับสนุนพรรคคอมมิวนิสต์

การล้อมปราบครั้งที่ 3 ในเดือนเมษายน ค.ศ. 1931 เจียง ไคเชกบัญชาการด้วยตนเอง ภายใต้กำลังทหารรัฐบาล 300,000 คน การล้อมปราบดำเนินอยู่จนถึงเดือนกันยายน แต่ไม่สามารถปราบได้

ระหว่างนี้ในเดือนกันยายน ค.ศ. 1931 กองทัพญี่ปุ่นรุกรานดินแดนแมนจูเรีย แต่เจียง ไคเชก ให้ความสนใจกับการปราบคอมมิวนิสต์มากกว่า จึงไม่สนใจต่อต้านการรุกรานของญี่ปุ่น ทำให้ผู้นำพรรคกว๋อหมินตั๋ง เช่น หวาง จิงเว่ย หู ฮั่นหมิน และ ซุน เค่อ บุตรชายของซุน ยัตเซน ร่วมกันประกาศตั้งรัฐบาลแห่งชาติขึ้นที่เมืองกว่างโจวเพื่อต่อต้านเจียง ไคเชกที่ไม่สนใจต่อต้านญี่ปุ่น ต่อมาได้ประชุมร่วมกับเจียง ไคเชก เมื่อเดือนตุลาคม ค.ศ. 1931 ทำให้เจียง ไคเชก ยอมลาออกจากตำแหน่งประธานาธิบดี แต่ยังคงคุมกำลังทหารเพียงคนเดียว ต่อมาเจียง ไคเชกและหวาง จิงเว่ย ตกลงร่วมมือกันโดยเน้นการกวาดล้างพรรคคอมมิวนิสต์จีนเป็นหลักและไม่ต่อต้านญี่ปุ่น ทำให้ผู้นำสำคัญในพรรคกว๋อหมินตั๋งหลายคนไม่พอใจและถอนตัวออกจากพรรคไป

ระยะนี้ฐานที่มั่นที่รุ่ยจินเข้มแข็งมากขึ้น มีการสถาปนา**สาธารณรัฐโซเวียตในเจียงซี**อย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ 7 พฤศจิกายน ค.ศ. 1931 มีเมืองรุ่ยจินเป็นเมืองหลวง เหมา เจ๋อตงได้รับเลือกตั้งเป็นประธานรัฐบาลชั่วคราว มีรองประธาน 2 คน กรรมการกลางบริหาร 63 คน แต่อยู่ภายใต้การนำของคณะกรรมการกลางของพรรคและคณะกรรมการกรมการเมือง เท่ากับว่าอยู่ภายใต้กลุ่ม 28 บอลเชวิก ที่นำพรรคในขณะนั้น กลุ่ม 28 บอลเชวิกเห็นว่าจากแมนจูเรียญี่ปุ่นจะเข้ารุกรานสหภาพโซเวียตที่อยู่ติดกัน กองทัพแดงซึ่งชนะกองทัพรัฐบาลแล้วถึง 3 ครั้ง จึงควรยึดเมืองใหญ่ ติดอาวุธให้คนงานและชาวนา และก่อการจลาจลขึ้นทั่วประเทศ แต่แนวทางของเหมา เจ๋อตงประสบความสำเร็จมากกว่า เพราะชาวบ้านที่ไม่ได้รับความยุติธรรมจากรัฐและถูกปกครองอย่างกดขี่หันมาเข้ากับพรรคคอมมิวนิสต์มากขึ้น และมีทหารรัฐบาลส่วนหนึ่งหันมาเข้าร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์ด้วย ทำให้ใน ค.ศ. 1932 เขตพื้นที่และกองกำลังของพรรคคอมมิวนิสต์ที่เขตเจียงซีโซเวียตขยายเพิ่มขึ้น ประชากรในพื้นที่ปกครองเพิ่มเป็น 19 ล้านคน ประกอบกับรัฐบาลกวาดล้างคอมมิวนิสต์ทั่วประเทศอย่างหนัก จนต้องสลายฐานที่เมืองชั่งไห่ใน ค.ศ.1932 สมาชิกพรรคส่วนหนึ่งจึงมาสมทบที่เมืองรุ่ยจิน ทำให้กำลังสนับสนุนมากขึ้น และกลายเป็นศูนย์กลางของพรรคคอมมิวนิสต์จีน

เจียง ไคเชก ยังคงใช้นโยบาย “สร้างความสงบภายในต่อต้านภายนอก” จึงเน้นปราบคอมมิวนิสต์ และเจรจาสงบศึกกับญี่ปุ่น โดยยกดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือคือแมนจูเรียให้ญี่ปุ่นเพื่อยุติการต่อสู้บริเวณชายแดนเพื่อจะทุ่มกำลังในการปราบคอมมิวนิสต์ก่อน ทำให้

สมาชิกพรรคกว๋อหมินตั๋งและทหารจำนวนหนึ่งไม่พอใจ หลายคนแยกตัวออกจากรัฐบาลและมาร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์

ในการล้อมปราบครั้งที่ 4 ระหว่างเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1932–เดือนมีนาคม ค.ศ. 1933 พรรคคอมมิวนิสต์มีชัยชนะด้วยยุทธวิธีของเหมา เจ๋อตง คือ โจมตีจุดอ่อนของศัตรู ไม่ถือเขตพื้นที่เป็นสำคัญ แต่เน้นสงวนกำลังคน ขณะที่ฝ่ายโซเวียตในพรรคยังยืนยันนโยบายการจัดระเบียบกองทัพ การทำสงครามป้อมค่าย คือ ตั้งมั่นในพื้นที่รอตอบโต้การบุกเข้ามาของทหารกว๋อหมินตั๋ง ขุดสนามเพลาะ และต่อต้านนโยบายปฏิรูปที่ดินของเหมา เจ๋อตง ที่เน้นการปฏิรูปสายกลาง กลุ่ม 28 บอลเชวิกโจมตีเหมา เจ๋อตง ว่าใช้นโยบายชาวนารวย ขัดต่อทฤษฎีปฏิวัติของบอลเชวิก เหมา เจ๋อตง พยายามโน้มน้าวให้ฝ่ายโซเวียตในพรรคเปลี่ยนแนวคิดจากการตั้งรับเป็นการรุกแบบกองโจรตามหัวเมืองชายทะเลสำคัญ เพื่อให้เจียง ไคเชก ส่งทหารไปคุ้มครอง แต่ฝ่ายโซเวียตไม่เห็นด้วย กล่าวว่าเป็นนโยบายของโจร หรือความคิดบ้านนอก เสียงส่วนมากในพรรคเห็นด้วยกับแนวทางของกลุ่ม 28 บอลเชวิก ขณะที่เหมา เจ๋อตง จู เต๋อ และโจว เอินไหล ไม่เห็นด้วย แต่ไม่อาจขัดขวางได้ ผลปรากฏว่าแนวทางของสายโซเวียตที่ต้องการให้ตั้งมั่นต่อสู้เพื่อยับยั้งข้าศึกไม่ให้เข้ามาในพื้นที่ของคอมมิวนิสต์ล้มเหลว กองกำลังที่เหนือกว่าของรัฐบาลบุกยึดพื้นที่ของคอมมิวนิสต์ได้ ทำให้พื้นที่เขตเจียงซีโซเวียตลดลง กองทัพแดงถูกตัดเส้นทางและถูกโจมตีทางอากาศ

การล้อมปราบครั้งที่ 5 ในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1933 กองทัพกว๋อหมินตั๋งกว่าล้านคนโจมตีฐานของพรรคคอมมิวนิสต์จีนอย่างหนักทั้งทางบก ทางอากาศ ทางโซเวียตจึงแนะนำให้เหมา เจ๋อตงย้ายฐานที่มั่น พรรคคอมมิวนิสต์จัดประชุมในวันที่ 2 ตุลาคม ค.ศ. 1934 มีมติให้ถอนที่มั่นจากเขตเจียงซีโซเวียต ต่อมาพรรคคอมมิวนิสต์จีนเรียกเหตุการณ์ซึ่งเป็นประวัติศาสตร์ครั้งสำคัญของพรรคครั้งนี้ว่า การเดินทัพทางไกล

4. การเดินทัพทางไกลและการขึ้นสู่อำนาจของเหมา เจ๋อตง

การเดินทัพทางไกล (Long March) หรือ ฉางเจิง ใช้เวลาประมาณ 370 วัน เริ่มเดินทางจากเมืองรุ่ยจิน ในเขตเจียงซีโซเวียตตั้งแต่วันที่ 16 ตุลาคม ค.ศ.1934 ไปถึงที่มั่นใหม่ที่มณฑลส่านซี ทางตะวันตกเฉียงเหนือของจีนในเดือนตุลาคม ค.ศ.1935 รวมระยะทางประมาณ 12,500 กิโลเมตร กองทัพแดงเดินทางจากเมืองรุ่ยจินไปทางตะวันตกผ่านเมืองกุ้ยหลิน มณฑลกว่างซี เมืองจุนอี้ เมืองกุ้ยหยาง มณฑลกุ้ยโจว เมืองคุนหมิง มณฑลหยุนหนาน ขึ้นเหนือข้ามแม่น้ำฉางเจียงไปยังเมืองเฉิงตู มณฑลซื่อชวน และเดินทางขึ้นเหนือจนถึงตอนเหนือของเมืองเอี๋ยนอาน (Yenan) มณฑลส่านซี รวมแล้วเดินทางผ่าน 11 มณฑล เทือกเขา 18 แห่ง ข้ามแม่น้ำ 24 สาย[8] ตลอดเส้นทางต้องเดินทางในป่าเขา เทือกเขา ออกเดินทางตอนกลางคืนเพื่อหลบซ่อนทหารรัฐบาล บางครั้งต้องเผชิญกับชนกลุ่มน้อยเผ่าต่างๆ ที่ไม่รู้ว่าจะช่วยเหลือฝ่ายรัฐบาลหรือคอมมิวนิสต์ ประกอบกับเส้นทางทุรกันดารแห้งแล้ง ยากลำบาก และ

การต้องสู้รบกับกองทัพรัฐบาลตลอดเส้นทาง ทำให้เมื่อไปถึงจุดหมายที่เมืองเอี๋ยนอานในเดือนธันวาคม ค.ศ.1936 มีผู้รอดชีวิตประมาณ 8,000–9,000 คน จากจำนวน 80,000 คน ที่เริ่มต้นเดินทางจากเจียงซี [9] ส่วนกำลังทหารแดงตามรายชื่อประมาณ 86,000 คน เมื่อมาถึงมณฑลส่านซีเหลือเพียงไม่กี่พันคน[10]

ระหว่างการเดินทางมีการประชุมพรรคที่เมืองจุนอี้ (Zunyi Conference) ในมณฑลกุ้ยโจว ระหว่างวันที่ 15–18 มกราคม ค.ศ. 1935 สมาชิกพรรคระดับแกนนำเข้าร่วมประชุม 18 คน มีการสรุปสาเหตุความล้มเหลวที่ผ่านมาว่าเกิดจากแนวทางการนำพรรคของกลุ่ม 28 บอลเชวิก เรื่องการยึดที่มั่นว่าเป็นความผิดพลาดโดยสิ้นเชิง ที่ประชุมเลือกเหมา เจ๋อตง ให้ดำรงตำแหน่งประธานคณะกรรมการทหารของพรรค ซึ่งเขาจะดำรงตำแหน่งนี้จนถึงแก่อสัญกรรมใน ค.ศ. 1976 และดำรงตำแหน่งกรรมการประจำของคณะกรรมการกรมการเมืองของพรรค โดยโจว เอินไหล อภิปรายสนับสนุนเหมา เจ๋อตง อย่างเต็มที่[11]

ความสำคัญของการประชุมที่เมืองจุนอี้ คือ เป็นการเปลี่ยนแนวทางของพรรคคอมมิวนิสต์โดยสิ้นเชิง กลุ่ม 28 บอลเชวิกสูญเสียบทบาทการนำเพราะความผิดพลาดจากนโยบายที่ผ่านมา เหมา เจ๋อตงขึ้นมามีอำนาจในพรรคอย่างแท้จริง แนวทางของเหมา เจ๋อตง เรื่องการใช้ชาวนาเป็นฐานกำลังในการปฏิวัติและยุทธวิธีสงครามกองโจรกลายเป็นแนวทางของพรรค และในการประชุมครั้งนี้ที่ประชุมตัดสินใจเลือกไปตั้งมั่นที่เมืองเอี๋ยนอาน ทางตอนเหนือของมณฑลส่านซี[12] เพราะอยู่ห่างไกลจากศูนย์อำนาจของรัฐบาลเจียง ไคเชกที่เมืองหนานจิง และใกล้กับแนวรุกรานของญี่ปุ่นทางตอนเหนือของจีน ถ้ากองทัพรัฐบาลยกมาปราบอาจจะทำให้เกิดปัญหาขัดแย้งกับญี่ปุ่นได้ง่าย ซึ่งน่าจะทำให้รัฐบาลจีนไม่เสี่ยงที่จะยกทัพมา[13]

5. สถานการณ์ในจีนช่วงสงครามจีน – ญี่ปุ่นครั้งที่ 2 ค .ศ.1937

แม้พรรคคอมมิวนิสต์จีนย้ายฐานที่มั่นมาไกลแล้ว แต่รัฐบาลยังคงปราบปรามอย่างต่อเนื่องโดยไม่สนใจต่อต้านญี่ปุ่นที่ขยายอำนาจรุกรานจีนมากขึ้น ใน ค.ศ. 1936 พรรคคอมมิวนิสต์จีนจัดตั้งสมาคมต่อต้านญี่ปุ่นเพื่อปลดปล่อยชาติจีน และสันนิบาตต่อต้านญี่ปุ่นแห่งประชาชน มีคำขวัญว่า “ชาวจีนต้องไม่ต่อสู้กับชาวจีนด้วยกันเอง” ขณะที่เจียง ไคเชกมุ่งมั่นปราบพรรคคอมมิวนิสต์จีน ทำให้ประชาชนส่วนใหญ่ไม่พอใจที่เจียง ไคเชก ไม่สนใจต่อต้านญี่ปุ่นที่กำลังรุกรานดินแดนจีน แต่กลับกวาดล้างชาวจีนด้วยกันเอง และเห็นว่าพรรคคอมมิวนิสต์สนใจประเทศชาติมากกว่าฝ่ายรัฐบาลคณะชาติ

5.1 วิกฤติการณ์ซีอาน (Xian Incident)

วิกฤติการณ์ซีอานเกิดขึ้นในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1936 จากการที่จาง เสวียเหลียง นายทหารคนสนิทของเจียง ไคเชก ซึ่งเกลียดชังญี่ปุ่นมากเพราะบิดา คือขุนศึกจาง จั้วหลิน ถูกญี่ปุ่นลอบสังหาร จาง เสวียเหลียง พยายามให้เจียง ไคเชก ต่อสู้กับญี่ปุ่นแทนการต่อสู้กับพรรคคอมมิวนิสต์ เพราะทหารของจาง เสวียเหลียง จำนวนหนึ่งได้เรียนรู้ถึงอุดมการณ์ของพรรค

คอมมิวนิสต์จีน โดยเฉพาะการต่อต้านญี่ปุ่น ทำให้จาง เสวียเหลียง เข้าใจอุดมการณ์ของพรรคคอมมิวนิสต์ดีขึ้น จึงพยายามเกลี้ยกล่อมให้เจียง ไคเชก ร่วมมือกับพรรคคอมมิวนิสต์เพื่อต่อต้านญี่ปุ่น แต่เจียง ไคเชกไม่สนใจ จาง เสวียเหลียงจึงวางแผนจับกุมเจียง ไคเชก ขณะไปตรวจราชการการปราบปรามคอมมิวนิสต์ที่เมืองซีอาน มณฑลส่านซี เพื่อบังคับให้เจียง ไคเชกร่วมมือกับพรรคคอมมิวนิสต์จีนต่อสู้กับญี่ปุ่น และยื่นข้อเสนอให้เจียง ไคเชก ตั้งรัฐบาลหนานจิงขึ้นใหม่โดยรวมกลุ่มการเมืองอื่นด้วย ให้ยุติการต่อสู้ภายในและร่วมกันต่อต้านญี่ปุ่น ปล่อยผู้นำพรรคคอมมิวนิสต์ที่ถูกจับที่เมืองซั่งไห่ ปล่อยนักโทษการเมือง ปกป้องสิทธิของประชาชนในรัฐสภา ให้มีเสรีภาพในการจัดตั้งองค์กรต่างๆ สานต่อเจตนารมย์ของซุน ยัตเซน ด้วยความจริงใจ และให้เรียกประชุมรัฐสภาเพื่อหาทางช่วยเหลือประเทศชาติ แต่เจียง ไคเชกไม่ยอมตกลงด้วย

การที่เจียง ไคเชก ถูกจับตัวครั้งนี้ทำให้มีเสียงเรียกร้องจากประชาชนที่ได้รับความเดือดร้อนจากการปกครองและญาติพี่น้องถูกฆ่าตายจากการกวาดล้างพรรคคอมมิวนิสต์ให้จับเจียง ไคเชกขึ้นศาลพิจารณาความผิดที่ผ่านมา บ้างเรียกร้องให้ประหารชีวิต แต่บางส่วนเห็นว่าเจียง ไคเชกเป็นผู้นำทหารที่มีบารมีสูง หากเจียง ไคเชกมีอันเป็นไป นายทหารลูกน้องของเจียง ไคเชกที่เป็นลูกศิษย์ของเขาตั้งแต่เป็นผู้บัญชาการโรงเรียนนายร้อยอาจก่อการแย่งอำนาจกันเหมือนยุคขุนศึก ซึ่งจะนำไปสู่ความวุ่นวายมากขึ้น และบ้างก็กลัวว่าถ้าเจียง ไคเชกเสียชีวิต ผู้นำในพรรคกว๋อหมินตั่งอย่าง หวาง จิงเว่ยที่สนับสนุนญี่ปุ่นจะขึ้นมามีอำนาจและจะทำให้ญี่ปุ่นมีอำนาจในจีนมากขึ้น

พรรคคอมมิวนิสต์ที่เอี๋ยนอานได้รับการติดต่อจากจาง เสวียเหลียง ให้ส่งตัวแทนมาร่วมพิจารณากรณีเหตุการณ์ซีอาน สตาลินส่งโทรเลขมาถึงเหมา เจ๋อตง ให้ช่วยปล่อยตัวเจียง ไคเชกทันที ทำให้เหมา เจ๋อตงไม่พอใจการแทรกแซงของโซเวียต โจว เอินไหล ตัวแทนพรรคคอมมิวนิสต์จีนเกรงว่าหาก เจียง ไคเชกเสียชีวิต เหตุการณ์จะบานปลายกลายเป็นสงครามกลางเมือง จึงเกลี้ยกล่อมให้จาง เสวียเหลียงปล่อยตัวและเจรจาให้เจียง ไคเชกยอมร่วมมือกับพรรคคอมมิวนิสต์จีน ภรรยาของเจียง ไคเชก คือ ซ่ง เหม่ยหลิง (Soong Meiling ค.ศ.1897-2003)ได้ขอร้องให้พี่สาวคือซ่ง ชิงหลิง ภรรยาหม้ายของซุน ยัตเซน ซึ่งเข้าร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์ช่วยเจรจาด้วย ส่วนซ่ง เหม่ยหลิงก็ได้เกลี้ยกล่อมเจียง ไคเชกอีกทาง เจียง ไคเชกยอมตกลงร่วมมือกับพรรคคอมมิวนิสต์จีน โดยจะมีการเจรจาถึงข้อปฏิบัติในการร่วมมือกันภายหลัง เมื่อเจียง ไคเชก ยอมรับข้อเสนอแล้ว จาง เสวียเหลียงยอมให้เจียง ไคเชกจับตัวและถูกควบคุมตัวในฐานะนักโทษตั้งแต่นั้น เมื่อพรรคกว๋อหมินตั่งต้องหนีไปที่เกาะไต้หวัน หลังจากที่พรรคคอมมิวนิสต์จีนมีชัยชนะในสงครามกลางเมืองเมื่อ ค .ศ.1949 เจียง ไคเชก ได้นำตัวจาง เสวียเหลียง ไปที่ไต้หวันด้วย

5.2 วิกฤติการณ์สะพานมาร์โค โปโล

วิกฤติการณ์สะพานมาร์โค โปโล (Marco Polo Bridge Incident) หรือวิกฤติการณ์ 7/7 ที่เกิดขึ้นในวันที่ 7 เดือน 7 (กรกฎาคม) ค.ศ. 1937 โดยญี่ปุ่นอ้างว่ามีทหารญี่ปุ่นหายไประหว่างการฝึกใกล้กับสะพานหลู่โกว (Lukou Qiao) หรือสะพานมาร์โค โปโล ชานกรุงเป่ยจิง หรือชื่อในขณะนั้นคือ เป่ยผิง ญี่ปุ่นขอเข้ามาตรวจค้นในเขตของจีน แต่ทางการจีนปฏิเสธ กองทหารญี่ปุ่นจึงบุกเข้ามาในเขตจีน สงครามที่ไม่มีการประกาศภาวะสงครามต่อกันระหว่างจีนกับญี่ปุ่นจึงเกิดขึ้นและขยายตัวออกไปตามเมืองท่าชายฝั่งทะเล จีนเป็นฝ่ายสูญเสียอย่างหนัก กล่าวได้ว่าเหตุการณ์นี้เป็นสิ่งที่กองทัพกวานตงวางแผนไว้แล้ว เพราะต้องการครอบครองดินแดนตอนเหนือของประเทศจีน สงครามลุกลามมากขึ้นในปลายเดือนกรกฎาคม ค.ศ.1937 กองทัพญี่ปุ่นยึดได้เมืองเทียนจิน เมืองเป่ยผิง และยึดเมืองอื่นๆ ในเวลาต่อมา จากนั้นการสู้รบทางเหนือได้ขยายลงมาในบริเวณภาคกลางเมื่อเข้าสู่เดือนธันวาคม

หลังเกิดเหตุการณ์ที่สะพานมาร์โค โปโล เหมา เจ๋อตง ประกาศนโยบาย 10 ประการ ได้แก่ โค่นล้มจักรวรรดินิยมญี่ปุ่น ระดมกำลังทหารของชาติทั้งหมดและกำลังประชาชนทั่วประเทศมาต่อต้านญี่ปุ่น ปฏิรูปกลไกของรัฐบาล ปรับปรุงความเป็นอยู่ของประชาชน ดำเนินนโยบายเศรษฐกิจและการคลังในยามสงคราม มีนโยบายการศึกษาที่ต่อต้านญี่ปุ่น กำจัดผู้นิยมญี่ปุ่น และสร้างเอกภาพในชาติขึ้นเพื่อต่อต้านญี่ปุ่น

5.3 แนวร่วมครั้งที่ 2 (the 2nd United Front)

การบุกจีนของญี่ปุ่นในวิกฤติการณ์ 7/7 ทำให้กระแสการเรียกร้องให้รัฐบาลร่วมมือกับพรรคคอมมิวนิสต์จีนเพิ่มมากขึ้น และช่วยผลักดันให้การเจรจาร่วมมือกันระหว่างทั้งสองฝ่ายเป็นไปโดยง่ายขึ้น ส่วนองค์การโคมินเทิร์นสนับสนุนให้พรรคคอมมิวนิสต์จีนร่วมมือกับพรรคกว๋อหมินตั่ง ดังนั้นจึงมีการประชุมร่วมกันระหว่างทั้งสองพรรค และมีข้อตกลงออกมาในวันที่ 22 กันยายน ค.ศ. 1937 ทำให้เกิดเป็นแนวร่วมครั้งที่ 2 เพื่อร่วมมือกันต่อต้านญี่ปุ่น การรวมกันเป็นแนวร่วมครั้งที่ 2 มีข้อแม้ว่า ทหารคอมมิวนิสต์ต้องอยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของสภาทหารแห่งชาติที่มีเจียง ไคเชก เป็นผู้บังคับบัญชาและเปลี่ยนชื่อเป็นกองทัพปฏิวัติแห่งชาติ หรือกองทัพลู่ที่ 8 พรรคคอมมิวนิสต์จีนต้องยกเลิกเขตการปกครองแบบคอมมิวนิสต์ให้รวมอำนาจอยู่ที่รัฐบาลเพียงแห่งเดียว งดเว้นการส่งเสริมเรื่องการต่อสู้ระหว่างชนชั้น และยกเลิกระบบที่ดินของพรรคคอมมิวนิสต์ และพรรคคอมมิวนิสต์จีนต้องสนับสนุนหลักไตรราษฎร์ของซุน ยัตเซน[14]

การที่องค์การโคมินเทิร์นสนับสนุนให้พรรคคอมมิวนิสต์จีนร่วมมือกับรัฐบาลคณะชาติอาจมาจากสาเหตุหลายประการ ประการแรก สหภาพโซเวียตไม่ไว้ใจญี่ปุ่นนับตั้งแต่ญี่ปุ่นทำสนธิสัญญาต่อต้านคอมมิวนิสต์สากล (Anti-Comintern Pact) กับเยอรมนี ในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1936 และเกรงว่าการขยายอำนาจของญี่ปุ่นในจีนจะกระทบต่อสหภาพโซเวียตเพราะมีพรมแดนติดกัน ประการต่อมา การสร้างแนวร่วมจะทำให้เจียง ไคเชก ต้องนำ

กำลังทหารที่เคยใช้ปราบพรรคคอมมิวนิสต์ ไปปราบญี่ปุ่นแทน ทำให้พรรคคอมมิวนิสต์ปลอดภัย ประการที่สาม การสร้างแนวร่วมจะเป็นประโยชน์ต่อการเผยแพร่อุดมการณ์คอมมิวนิสต์ เพื่อสร้างความนิยมในพรรคมากขึ้น โดยเฉพาะปัญญาชนจำนวนหนึ่งที่เห็นว่าพรรคคอมมิวนิสต์รักชาติและต่อต้านญี่ปุ่นอย่างแข็งขัน ต่างจากเจียง ไคเชกที่ยอมร่วมมือเพื่อรักษาชีวิตของตนเอง ที่สำคัญการต่อต้านญี่ปุ่นในพื้นที่ต่างๆ เป็นช่องทางที่ทำให้พรรคคอมมิวนิสต์ขยายพื้นที่ได้มากขึ้น

ญี่ปุ่นขยายอำนาจในจีนมากขึ้น และขยายการรบเข้ามาทางตอนกลางของจีนซึ่งเป็นที่ตั้งเมืองหลวง คือ กรุงหนานจิง และยื่นข้อเสนอแก่เจียง ไคเชกว่าถ้าร่วมมือกับญี่ปุ่น ญี่ปุ่นจะยกเลิกสิทธิสภาพนอกอาณาเขตให้จีน ไม่เรียกร้องค่าปฏิกรรมสงคราม จะช่วยป้องกันคอมมิวนิสต์ และจะไม่ผูกขาดอำนาจทางเศรษฐกิจในจีน แต่เจียง ไคเชกปฏิเสธ การสู้รบจึงดำเนินต่อไป ญี่ปุ่นโจมตีเมืองชั่งไห่นอกเขตเช่านานาชาติ ยึดเมืองชั่งไห่ในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1937 และมุ่งหน้าสู่กรุงหนานจิง เมื่อเมืองชั่งไห่แตก เจียง ไคเชกจึงออกจากกรุงหนานจิงเมื่อวันที่ 8 ธันวาคม และมอบให้แม่ทัพ ถัง เชิงจื่อ เป็นผู้บัญชาการที่หนานจิง กองทัพญี่ปุ่นที่บุกเข้ามาได้สังหารพลเรือนนับแสนคนจนเรียกเหตุการณ์นี้ว่า การข่มขืนหนานจิง (The Rape of Nanjing) ส่วนรัฐบาลย้ายไปที่เมืองอู่ฮั่น ต่อมาเมื่อเสียเมืองอู่ฮั่น จึงย้ายเมืองหลวงไปที่เมืองฉงชิ่ง มณฑลซื่อชวนเมื่อเดือนตุลาคม ค.ศ. 1938

เมื่อรัฐบาลย้ายเมืองหลวงไปอยู่ที่เมืองฉงชิ่งในปลาย ค.ศ. 1938 ได้รื้อถอนโรงงานอุตสาหกรรมกว่า 600 แห่ง ไปตั้งใหม่ที่ฉงชิ่ง และมีบรรดาปัญญาชนจำนวนมากเดินทางไปที่เมืองฉงชิ่งด้วย การย้ายไปอยู่เมืองฉงชิ่งมีผลดีในแง่ความปลอดภัยทางยุทธศาสตร์ เพราะฉงชิ่งอยู่ในหุบเขา มีหมอกหนาปกคลุมเกือบทั้งปี ทำให้การโจมตีของญี่ปุ่นทั้งทางบกทางอากาศค่อนข้างลำบาก แต่การอยู่ห่างไกลทำให้ขาดการติดต่อในการรับความช่วยเหลือจากชาติตะวันตก แต่รัฐบาลสหภาพโซเวียตได้ส่งความช่วยเหลือให้ระหว่าง ค.ศ. 1937–1941 ผ่านทางมณฑลซินเจียง และต่อมาได้รับความช่วยเหลือจากสหรัฐอเมริกา เมื่อสหรัฐอเมริกาเข้าร่วมสงครามในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1941

รัฐบาลและประชาชนที่เมืองฉงชิ่งประสบปัญหาหลายอย่าง เช่น ญี่ปุ่นยึดและปิดเส้นทางลำเลียงความช่วยเหลือไปฉงชิ่งได้หมด ทำให้ความช่วยเหลือจากภายนอกเข้าไปลำบาก ส่งผลให้ภาวะเงินเฟ้อรุนแรงขึ้น และเกิดการฉ้อราษฎร์บังหลวง โดยระหว่างเดือนธันวาคม ค.ศ. 1938 ถึงธันวาคม ค.ศ. 1941 เป็นระยะที่ญี่ปุ่นยึดเมืองสำคัญและเส้นทางยุทธศาสตร์ของจีนได้เกือบหมด แต่ถูกต่อต้านจากชาวจีน การที่ญี่ปุ่นรุกรานและยึดครองจีนได้ส่วนหนึ่งเพราะแนวร่วมครั้งที่ 2 ของพรรคคอมมิวนิสต์จีนกับพรรคก๋อหมินตั่งเป็นไปอย่างหลวมๆ เจียง ไคเชกปล่อยให้พรรคคอมมิวนิสต์ต่อสู้กับญี่ปุ่นทางจีนตอนเหนือโดยไม่ช่วยเหลือ ส่วนเหมา เจ๋อตง ได้โอกาสขยายเขตอิทธิพลของพรรคคอมมิวนิสต์ออกไปได้อย่าง

กว้างขวางในภาคเหนือ ทำให้เกิดความสุ่มเสี่ยงต่อความขัดแย้งในอนาคตระหว่างฝ่ายกว๋อหมินตั่งและพรรคคอมมิวนิสต์จีน

6. สงครามกลางเมืองจีนและชัยชนะของพรรคคอมมิวนิสต์

ระหว่างสงคราม พรรคคอมมิวนิสต์จีนถือโอกาสขยายพื้นที่เข้าไปยังส่วนต่างๆ ของจีนมากกว่าจะต่อต้านญี่ปุ่นอย่างเต็มที่ ดังที่ เหมา เจ๋อตงประกาศให้สมาชิกพรรคทราบว่ากำลังของพรรคจะใช้ในการขยายอำนาจ 70 ส่วน ร่วมมือกับพรรคกว๋อหมินตั่ง 20 ส่วน และต่อสู้กับญี่ปุ่น 10 ส่วน[15] ส่วนเจียง ไคเชกตั้งใจที่จำกัดพื้นที่ของพรรคคอมมิวนิสต์ไม่ให้ขยายไปมากกว่าที่เป็นอยู่ และหาทางบั่นทอนกำลังของฝ่ายคอมมิวนิสต์ด้วยวิธีการต่างๆ เช่น การยกเลิกกองทัพแดง การให้พรรคคอมมิวนิสต์ยุติการเผยแพร่ความคิดคอมมิวนิสต์และการโฆษณาชวนเชื่อต่างๆ ทำให้การเป็นแนวร่วมไม่ประสบความสำเร็จ

6.1 สถานการณ์ในจีนหลังสงครามโลกครั้งที่ 2

หลังสงครามสิ้นสุดลง ความตึงเครียดระหว่างฝ่ายรัฐบาลกับฝ่ายคอมมิวนิสต์เกิดขึ้นอีก พรรคคอมมิวนิสต์จีนได้ใช้ภาวะสงครามต่อต้านญี่ปุ่นปลุกระดมความรักชาติ ขยายจำนวนสมาชิกและเขตปลดปล่อย และจัดตั้งกองทัพใหม่เพื่อสู้รบกับกองทัพญี่ปุ่นแบบกองโจร ที่สำคัญคือ กองทัพลู่ที่ 8 ภายใต้การนำของจู เต๋อ ซึ่งเดิมเจียง ไคเชกยืนยันให้นำไปรวมกับกองทัพแห่งชาติ แต่เหมา เจ๋อตง เกรงว่าจะเกิดเหตุการณ์กวาดล้างพรรคคอมมิวนิสต์เหมือนที่เมืองซั่งไห่ใน ค.ศ. 1927 อีก จึงยืนยันที่จะรักษาอำนาจการบังคับบัญชาและอำนาจในการจัดระบบการปกครองในเขตยึดครองของตนไว้ กองทัพคอมมิวนิสต์อีกหน่วยคือ กองทัพใหม่ลู่ที่ 4 (New Fourth Route Army) กองทัพคอมมิวนิสต์ทั้งสองหน่วยได้เผยแพร่แนวคิดคอมมิวนิสต์ควบคู่ไปกับการต่อต้านญี่ปุ่น ทำให้มีสมาชิกเพิ่มขึ้น เขตปลดปล่อยของคอมมิวนิสต์เพิ่มมากขึ้น พื้นที่ในการปกครองเพิ่มขึ้น เมื่อสิ้นสุดสงครามมีถึง 19 เขต สมาชิกพรรคคอมมิวนิสต์เพิ่มจำนวนจากประมาณ 40,000 คน ใน ค.ศ. 1937 เพิ่มเป็น 1,200,000 คน ใน ค.ศ. 1945 กำลังทหารจากประมาณ 92,000 คน ใน ค.ศ. 1937 เพิ่มเป็นประมาณ 910,00 คน ใน ค.ศ. 1945[16]

เมื่อสงครามโลกครั้งที่ 2 ยุติลง ปัญหาที่เกิดขึ้นในจีนคือ กองทัพกว๋อหมินตั่งหรือคอมมิวนิสต์จีนจะเป็นฝ่ายปลดอาวุธทหารญี่ปุ่นในจีนที่มีมากกว่า 2 ล้านคน พื้นที่ส่วนใหญ่ที่ญี่ปุ่นยึดครองไว้อยู่ภายใต้การยึดครองของคอมมิวนิสต์ ดินแดนแมนจูเรียอยู่ภายใต้การยึดครองของสหภาพโซเวียตซึ่งส่งทหารเข้าไปปลดอาวุธทหารญี่ปุ่น ยึดครองเส้นทางรถไฟ และเมืองต่างๆ เช่น ฮาร์บิน (Harbin) ฉางชุน (Changchun) และเสิ่นหยาง ต่อมาโซเวียตรื้อถอนโรงงานอุตสาหกรรมของญี่ปุ่นในแมนจูเรียนำกลับไปโซเวียต มอบอาวุธและพื้นที่ให้พรรค

คอมมิวนิสต์จีน ทำให้กองทัพพรรคคอมมิวนิสต์ได้เปรียบรัฐบาลกว๋อหมินตั่งในแง่พื้นที่ เพราะศูนย์อำนาจของรัฐบาลอยู่ที่เมืองฉงชิ่งซึ่งอยู่ห่างไกล จึงเข้ามาปลดอาวุธทหารญี่ปุ่นช้ากว่า ส่วนพรรคคอมมิวนิสต์อยู่ทางตะวันออกและอยู่ในเขตชนบทรอบลุ่มแม่น้ำหวงเหอ ฉางเจียง หวงผู่ ทำให้เมืองใหญ่ เช่น เป่ยจิง เทียนจิน หนานจิง ซั่งไห่ ตกอยู่ในการปิดล้อมของคอมมิวนิสต์ เจียง ไคเชกขอให้สหรัฐอเมริกานำเครื่องบินมาให้ทหารกว๋อหมินตั่งใช้เดินทางไปยึดดินแดนคืน โดยใช้อาวุธที่สหรัฐอเมริกามอบให้และที่ยึดมาจากญี่ปุ่น ทำให้ทหารคอมมิวนิสต์ต้องถอยกลับไปตั้งมั่นในชนบท ทหารรัฐบาลควบคุมพื้นที่ภาคใต้และตะวันออกไว้ได้ ส่วนทางเหนือโดยเฉพาะในแมนจูเรียทหารโซเวียตยึดครองและส่งมอบต่อให้พรรคคอมมิวนิสต์จีน ทำให้ในภาคเหนือและในชนบทพรรคคอมมิวนิสต์จีนเป็นฝ่ายได้เปรียบ

ความขัดแย้งมากขึ้นจนมีแนวโน้มว่าสงครามกลางเมืองจะเกิดขึ้นในไม่ช้า สหรัฐอเมริกาพยายามให้ทั้งสองฝ่ายประนีประนอมกัน โดยส่งแพทริก เฮอร์ลีย์ (Patrick Hurley) ทูตสหรัฐอเมริกาประจำจีน และนายพลจอร์จ ซี. มาร์แชล (George C. Marshall) ไกล่เกลี่ยให้เกิดความร่วมมือและป้องกันไม่ให้เกิดสงครามกลางเมืองขึ้น เหมา เจ๋อตงมาเจรจากับเจียง ไคเชก ที่เมืองฉงชิ่งในปลายเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1945 ชาวจีนต่างหวังว่าการเจรจาจะประสบความสำเร็จเพื่อหลีกเลี่ยงสงคราม

ระหว่างการเจรจา เหมา เจ๋อตง เสนอให้จัดการประชุมสภากิจการของประเทศ (National Affairs Conference) เพื่อจัดตั้งรัฐบาลผสม ให้มีการประชุมรัฐสภา และขอให้รวมกำลังทหารทั้งสองฝ่ายเป็นกองกำลังแห่งชาติ แต่การเจรจามีปัญหาหลายประการ เช่น เหมา เจ๋อตงต้องการให้พรรคคอมมิวนิสต์ควบคุมดินแดนจีนตอนเหนือ มองโกเลียใน และเมืองใหญ่บางเมืองโดยเสรี ให้คงสถานภาพชั่วคราวในเขตยึดครองไว้ก่อน จนกว่าจะมีการร่างรัฐธรรมนูญเพื่อจัดการเลือกตั้งรัฐบาลท้องถิ่น แต่เจียง ไคเชกไม่เห็นด้วย เหมา เจ๋อตงต้องการปลดอาวุธทหารญี่ปุ่นในเขตที่พรรคคอมมิวนิสต์จีนเข้าไปรบกับญี่ปุ่น แต่เจียง ไคเชกยืนยันว่าทหารกว๋อหมินตั่งจะเป็นฝ่ายปลดอาวุธเอง และต้องการให้พรรคคอมมิวนิสต์จีนปลดอาวุธก่อนที่จะจัดตั้งรัฐบาลผสม แต่ฝ่ายคอมมิวนิสต์ต้องการให้ตั้งรัฐบาลผสมก่อนมีการปลดอาวุธ ด้วยความต้องการที่ไม่ตรงกันทำให้ทั้งฝ่ายตกลงกันไม่ได้ ประกอบกับเจียง ไคเชกมั่นใจว่าตนมีกำลังเหนือกว่าเพราะได้รับความช่วยเหลือจากสหรัฐอเมริกา และมีกองกำลังที่เหนือกว่าฝ่ายคอมมิวนิสต์ เมื่อเหมา เจ๋อตงกลับมาที่เอี๋ยนอานก็ได้เรียกระดมพลเพื่อเตรียมกองทัพแดงให้พร้อมทำสงครามปฏิวัติจีน

6.2 สงครามกลางเมืองจีน (ค.ศ. 1946 – 1949)

การเป็นตัวกลางเจรจาระหว่างฝ่ายคอมมิวนิสต์และกว๋อหมิ่นตั่งของสหรัฐอเมริกาล้มเหลว ทำให้แต่ละฝ่ายเห็นว่าอาจหลีกเลี่ยงภาวะสงครามได้ยาก นายพลมาร์แชลจึงเดินทางกลับสหรัฐอเมริกาเพื่อจัดการให้รัฐบาลจีนกู้เงิน ความขัดแย้งระหว่างรัฐบาลกว๋อหมินตั่งและ

คอมมิวนิสต์จีนเพิ่มมากขึ้น และมีการปะทะกันค่อนข้างรุนแรงในแมนจูเรียเมื่อเจียง ไคเชก ส่งทหารขึ้นเหนือในต้นเดือนมกราคม ค.ศ. 1946 เพื่อยึดแมนจูเรียคืนมา เมื่อนายพลมาร์แชลกลับมาได้ขอให้ทั้งสองฝ่ายหยุดการต่อสู้ในกลาง ค.ศ. 1946 แต่ต่อมาทั้งก๋วอหมินตั่งและคอมมิวนิสต์ตกลงปฏิบัติการเองโดยไม่สนใจความเห็นของสหรัฐอเมริกาอีก

การสู้รบในระยะแรกรัฐบาลก๋วอหมินตั่งเป็นฝ่ายได้เปรียบ สามารถยึดเมืองและเขตต่างๆ ของคอมมิวนิสต์ได้จำนวนมาก เพราะมีกำลังทหารและกำลังอาวุธมากกว่า นายพลมาร์แชลเรียกร้องให้ทั้งสองฝ่ายร่วมมือกัน และเตือนให้เจียง ไคเชก ระวังปัญหาเศรษฐกิจหลังสงคราม แต่เจียง ไคเชก คิดว่าเศรษฐกิจจีนพึ่งการเกษตรเป็นหลัก คงไม่ได้รับผลกระทบจากภาวะเศรษฐกิจของโลกจึงไม่สนใจปัญหานี้ ในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1947 ฝ่ายก๋วอหมินตั่งยึดเอี๋ยนอานเมืองหลวงของฝ่ายคอมมิวนิสต์ได้ แต่ขณะนั้นเมืองเอี๋ยนอานเป็นเสมือนสัญลักษณ์เท่านั้นเพราะมีกำลังทหารเพียงเล็กน้อย ในตอนนี้สหรัฐอเมริกาถอนตัวจากการเป็นคนกลางตั้งแต่ต้น ค.ศ. 1947 แต่เจียง ไคเชก มั่นใจว่าหากฝ่ายตนเสียเปรียบสหรัฐอเมริกาจะเข้าช่วยเหลือ ดังนั้นเจียง ไคเชก จึงเรียกประชุมสภาแห่งชาติตั้งแต่ปลาย ค.ศ. 1946 และประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับใหม่ในวันที่ 1 มกราคม ค.ศ. 1947 ด้วยความมั่นใจว่าจะมีชัยชนะ รัฐธรรมนูญฉบับนี้ยืนยันให้มีการปกครองโดยยึดหลักไตรราษฎร์ แยกอำนาจการปกครองเป็นฝ่ายบริหาร มีประธานาธิบดีเป็นประมุข วาระละ 6 ปี ฝ่ายนิติบัญญัติ และฝ่ายตุลาการ ประชาชนมีสิทธิในการออกเสียงเลือกตั้งและถอดถอน

อย่างไรก็ตาม เมื่อเข้าสู่กลาง ค.ศ. 1947 ทหารก๋วอหมินตั่งจำนวนหนึ่งต้องไปประจำในพื้นที่ที่ตีได้มา ทำให้กำลังทหารที่ใช้ในการสู้รบลดลง ขณะที่ทหารฝ่ายคอมมิวนิสต์เพิ่มจำนวนขึ้น เพราะมีทั้งชาวบ้านที่ถูกกดขี่และทหารก๋วอหมินตั่งจำนวนหนึ่งเปลี่ยนใจมาเข้าร่วมกับกองทัพคอมมิวนิสต์ ทำให้ทหารประจำการของคอมมิวนิสต์เพิ่มขึ้นจากประมาณ 166,000 คน ใน ค.ศ. 1945 เป็น 970,000 คน ในเดือนมิถุนายน ค.ศ.1948 ส่วนทหารประจำการของก๋วอหมินตั่งลดลงจาก 1,620,000 คน ในเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1945 เหลือ 980,000 คน ในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1948[17]

กองทัพแดงมีชัยชนะในมณฑลเหอหนานและเหอเป่ย ในเดือนกันยายนปีต่อมากองทัพคอมมิวนิสต์นำโดย หลิน เปียว (Lin Biao ค.ศ. 1907–1971) ทำสงครามในแมนจูเรีย สามารถทำลายกองทัพก๋วอหมินตั่งที่มีทหารจำนวนกว่าห้าแสนนายได้ พร้อมยึดเมืองฉางชุนเมืองหลวงของมณฑลจี๋หลิน (Jilin) ได้ในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1947 เดือนต่อมายึดเมืองเสิ่นหยาง เมืองหลวงของมณฑลเหลียวหนิง (Liaoning) ได้ ทำให้ดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือที่จีนเรียกว่าตงเป่ยตกเป็นของคอมมิวนิสต์ จากนั้นก็ยึดเมืองเทียนจินและเป่ยจิงได้ในเดือนมกราคมปีต่อมา ส่วนในพื้นที่อื่นๆ กองทัพแดงสามารถยึดเมืองต่างๆ มากขึ้นทำให้กองทัพแดงมีกำลังใจเพิ่มขึ้น ขณะที่ทหารรัฐบาลเริ่มหมดความมั่นใจในชัยชนะ

ปลายเดือนเมษายน ค.ศ. 1949 กองทัพคอมมิวนิสต์ยึดกรุงหนานจิงเมืองหลวงของรัฐบาลได้ เดือนต่อมาก็ยึดเมืองชั่งไห่และมณฑลต่างๆ ได้เพิ่มขึ้น หลังจากกรุงหนานจิงถูกยึด รัฐบาลเจียง ไคเชก จึงย้ายฐานไปที่เมืองกว่างโจวและเมืองฉงชิ่งในเดือนตุลาคม ส่วนพรรคคอมมิวนิสต์จีนได้เปิดประชุมสภาที่ปรึกษาทางการเมืองของประชาชนจีนขึ้นเมื่อเดือนกันยายน ค.ศ. 1949 มีมติเลือกเหมา เจ๋อตง เป็นประธานรัฐบาลกลางแห่งสาธารณรัฐประชาชนจีน ซึ่งเป็นประมุขของประเทศ และในวันที่ 1 ตุลาคม ค.ศ. 1949 เหมา เจ๋อตง ประกาศตั้งสาธารณรัฐประชาชนจีน (The People's Republic of China) อย่างเป็นทางการ ซึ่งถือเป็นการประกาศชัยชนะและการไม่ยอมรับรัฐบาลกว๋อหมินตั่ง ซึ่งยังอยู่ที่เมืองฉงชิ่ง แต่เมื่อพรรคคอมมิวนิสต์ยึดมณฑลซื่อชวนได้จึงอพยพไปที่เกาะไต้หวันในวันที่ 8 ธันวาคม ค.ศ. 1949 และตั้งรัฐบาลพลัดถิ่นของสาธารณรัฐจีนขึ้น

ในระยะแรกของสงครามกลางเมือง เห็นได้ชัดว่ารัฐบาลกว๋อหมินตั่งมีความได้เปรียบอย่างมาก เพราะมีกำลังทหารมากกว่าและได้รับความช่วยเหลือด้านการเงินและอาวุธจากสหรัฐอเมริกา ขณะที่แม้พรรคคอมมิวนิสต์จีนได้รับความช่วยเหลือจากสหภาพโซเวียต แต่เทียบกับที่รัฐบาลกว๋อหมินตั่งได้รับจากสหรัฐอเมริกาไม่ได้ แต่ผลที่สุดพรรคคอมมิวนิสต์จีนก็เป็นฝ่ายมีชัยชนะ

7. วิเคราะห์ปัจจัยที่ทำให้พรรคคอมมิวนิสต์จีนมีชัยชนะ

ประวัติศาสตร์ตั้งแต่ก่อตั้งพรรคคอมมิวนิสต์จีนใน ค.ศ. 1921–1949 เป็นเรื่องราวการต่อสู้ ทั้งการต่อสู้เรื่องอุดมการณ์และแนวทางการนำพรรคระหว่างผู้นำสายโซเวียตกับสายจีนที่มี เหมา เจ๋อตง เป็นผู้นำ และการต่อสู้กับฝ่ายกว๋อหมิ่นตั่ง จนประสบความสำเร็จ ชัยชนะของพรรคคอมมิวนิสต์ในสงครามกลางเมืองมาจากปัจจัยหลายประการ สรุปได้ดังนี้[18]

ปัจจัยด้านผู้นำและการยึดมั่นอุดมการณ์ พรรคคอมมิวนิสต์มีผู้นำที่มีความสามารถ เช่น เหมา เจ๋อตง โจว เอินไหล จู เต๋อ หลิว เช่าฉี (Liu Shaoqi, ค.ศ. 1898–1969) เผิง เต๋อไฮว่ หลิน เปียว และเติ้ง เสี่ยวผิง เป็นต้น ผู้นำเหล่านี้มีความสามารถในการบริหารจัดการและการสู้รบ และเป็นผู้ยึดมั่นอุดมการณ์ มีเป้าหมายที่จะเปลี่ยนแปลงสังคมจีนอย่างชัดเจน โดยเฉพาะมีนโยบายปฏิรูปที่ดินที่ได้รับการสนับสนุนจากประชาชน รวมทั้งสามารถนำอุดมการณ์มาร์กซ์และเลนินมาปรับให้เหมาะสมกับสภาพการณ์ของจีนได้เป็นอย่างดี

ส่วนผู้นำของพรรคกว๋อหมินตั่งมีความแตกแยกกัน ทำให้การบริหารงานขาดประสิทธิภาพและมีความผิดพลาดในการวางแผนการรบ ทำให้พรรคคอมมิวนิสต์จีนได้ชัยชนะในหลายสมรภูมิ จนนำไปสู่ความพ่ายแพ้ในที่สุด

ปัจจัยด้านการทหาร ทหารกว๋อหมินตั่งมีการฝึกฝนตามหลักวิชาการทหาร มีอาวุธที่ดีและทันสมัยจากสหรัฐอเมริกา มีประสบการณ์ทางทหารมากกว่าจากการสู้รบกับญี่ปุ่น แต่การที่สู้รบมาหลายปีทำให้เกิดความเหนื่อยอ่อน เบื่อหน่ายการสงคราม และขาดกำลังใจใน

การต่อสู้กับทหารคอมมิวนิสต์ซึ่งเป็นชาวจีนด้วยกัน ทำให้ทหารกว๋อหมินตั๋งเป็นทหารที่ขาดกำลังใจ ระเบียบวินัยหย่อนยาน ส่วนทหารคอมมิวนิสต์มีความมุ่งมั่นในการสู้รบมากกว่า เพราะหากพ่ายแพ้ก็หมายถึงความตาย รวมทั้งในช่วงสงครามต่อต้านญี่ปุ่น ทหารคอมมิวนิสต์ใช้วิธีหลีกเลี่ยงการปะทะซึ่งหน้า ปล่อยให้ทหารกว๋อหมินตั๋งเป็นฝ่ายต่อสู้มากกว่า ทำให้ฝ่ายคอมมิวนิสต์มีกำลังใจมากกว่า นอกจากนี้การที่ทหารกว๋อหมินตั๋งบางหน่วยกดขี่ข่มเหงประชาชน ทำให้ชาวบ้านจำนวนมากเข้าร่วมกับฝ่ายคอมมิวนิสต์

ปัจจัยจากปัญหาเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง การที่เจียง ไคเชก ไม่สนใจแก้ปัญหาเศรษฐกิจหลังสงคราม โดยเฉพาะปัญหาสินค้าจำเป็น เช่น ข้าว แป้งสาลี ผ้า เกลือ น้ำตาล เชื้อเพลิง ขาดแคลนและมีราคาสูง จนต้องมีการควบคุมราคาสินค้าในเมืองใหญ่ๆ แต่ภาวะเงินเฟ้อยังรุนแรง ทำให้ประชาชนไม่เชื่อถือรัฐบาล และยังเกิดปัญหาการทุจริตฉ้อราษฎร์บังหลวง เจ้าหน้าที่รัฐบาลเอาเปรียบกดขี่ประชาชน แต่เจียง ไคเชก กลับทุ่มเทงบประมาณในการต่อสู้กับคอมมิวนิสต์ ส่วนในด้านการเมือง ผู้นำพรรคกว๋อหมินตั๋งผูกขาดอำนาจ ไม่สนใจให้ประชาชนมีส่วนร่วมทางการเมือง ทำให้ประชาชนเบื่อหน่าย ไม่เชื่อถือและไม่สนับสนุน

ปัจจัยจากการขาดการสนับสนุนจากประชาชน การที่รัฐบาลเจียง ไคเชก ไม่สนใจแก้ปัญหาเศรษฐกิจ ประชาชนไม่มีความเชื่อถือศรัทธารัฐบาล และเกลียดชังเจ้าหน้าที่ของรัฐที่กดขี่ข่มเหงประชาชน ทำให้ประชาชนที่ส่วนใหญ่เป็นชาวนายากจนเข้าร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์ที่มีนโยบายปฏิรูปที่ดิน และเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการปกครองพื้นที่ที่พรรคคอมมิวนิสต์ยึดครอง

ปัจจัยด้านยุทธศาสตร์และการจัดองค์กรของพรรคคอมมิวนิสต์ สมาชิกพรรคคอมมิวนิสต์มีความเคร่งครัดในระเบียบวินัย ยึดมั่นอุดมการณ์ของพรรค รวมทั้งเผยแพร่และปลูกฝังอุดมการณ์ของพรรคในหมู่สมาชิกและประชาชนทั่วไปอย่างมีประสิทธิภาพ มียุทธศาสตร์ในการเข้าถึงมวลชนโดยถือว่าทหารและประชาชนต้องพึ่งพากัน ดังคำกล่าวว่า ทหารเปรียบเหมือนปลา ประชาชนเปรียบเหมือนน้ำ และมียุทธศาสตร์ในการต่อสู้แบบชนบทล้อมเมือง และการทำสงครามกองโจร

ปัจจัยจากภายนอก ได้แก่ การที่พรรคคอมมิวนิสต์ใช้การรุกรานจากญี่ปุ่นปลุกเร้าความรู้สึกชาตินิยมของชาวจีนให้เข้าร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์ ขณะที่เจียง ไคเชกมุ่งมั่นแต่การปราบคอมมิวนิสต์ซึ่งเป็นชาวจีนด้วยกัน และไม่สนใจต่อต้านการรุกรานของญี่ปุ่น ทำให้มีประชาชนทั้งที่เป็นฝ่ายกว๋อหมินตั๋ง ปัญญาชน และชาวบ้านทั่วไปหันมาเข้าร่วมกับคอมมิวนิสต์มากขึ้น

ปัจจัยภายนอกอีกประการ คือ นโยบายของสหรัฐอเมริกาต่อปัญหาสงครามกลางเมืองจีน การที่สหรัฐอเมริกาต้องการให้จีนมีความมั่นคงเข้มแข็งเพื่อคอยถ่วงดุลอำนาจกับญี่ปุ่น ซึ่งสหรัฐอเมริกาคิดว่าญี่ปุ่นจะเป็นศัตรูกับตน ทำให้สหรัฐอเมริกาพยายามสนับสนุนให้ฝ่ายกว๋

อหมินตั่งและคอมมิวนิสต์ร่วมมือกันบริหารประเทศ โดยไม่คำนึงถึงอุดมการณ์ที่แตกต่างกันของทั้งสองฝ่าย และเมื่อเกิดสงครามกลางเมืองขึ้น สหรัฐอเมริกาได้ให้ความช่วยเหลือรัฐบาลเจียง ไคเชก ทางการทหารมากกว่าช่วยเหลือด้านเศรษฐกิจ ส่วนเจียง ไคเชกก็หวังพึ่งความช่วยเหลือจากสหรัฐอเมริกาเป็นหลัก ไม่สนใจแก้ปัญหาด้วยตนเอง ทำให้เมื่อสหรัฐอเมริกายุติความช่วยเหลือในระยะที่เข้าสู่ภาวะคับขัน รัฐบาลกว๋อหมินตั่งจึงประสบความพ่ายแพ้อย่างรวดเร็ว

สรุป

หลังรวมประเทศสำเร็จแล้ว รัฐบาลกว๋อหมินตั่งดำเนินการฟื้นฟูประเทศหลายด้าน โดยเฉพาะการพัฒนาด้านสาธารณสุข การศึกษา และพยายามสร้างความเป็นเอกภาพในสังคมจีน และในด้านการต่างประเทศก็ดำเนินการขอแก้ไขสนธิสัญญาที่ไม่เท่าเทียมกันกับต่างชาติ แต่รัฐบาลกว๋อหมินตั่งต้องประสบปัญหาหลายประการที่เป็นอุปสรรคต่อการปกครองและบริหารประเทศ ที่สำคัญ ได้แก่ การขยายอำนาจของญี่ปุ่นในจีน และการขยายตัวของพรรคคอมมิวนิสต์จีน ในทศวรรษ 1930 พรรคคอมมิวนิสต์เริ่มขยายอิทธิพลไปยังชนบทมากขึ้นจนรัฐบาลจีนคณะชาติต้องทำการล้อมปราบอย่างหนัก จนสมาชิกพรรคคอมมิวนิสต์ต้องออกเดินทางหลบหนี ในระหว่างนี้ญี่ปุ่นขยายอำนาจเข้ามาในจีนจนเกิดสงครามจีน – ญี่ปุ่นครั้งที่ 2 ขึ้นใน ค.ศ. 1937 ทำให้เกิดแนวร่วมครั้งที่ 2 ระหว่างกว๋อหมินตั่งกับคอมมิวนิสต์เพื่อต่อต้านญี่ปุ่น แต่หลังสงครามความขัดแย้งระหว่างทั้งสองฝ่ายที่มีอุดมการณ์ทางการเมืองต่างกันจะปะทุขึ้นอีกครั้ง

หลังสงครามโลกสิ้นสุดลง ได้เกิดสงครามกลางเมืองขึ้นในจีน ประวัติศาสตร์ในระยะแรกของพรรคคอมมิวนิสต์จีนเป็นเรื่องราวการต่อสู้ ทั้งการต่อสู้เรื่องอุดมการณ์และแนวทางการนำพรรคระหว่างผู้นำสายโซเวียตกับสายจีนที่มี เหมา เจ๋อตง เป็นผู้นำ จนประสบความสำเร็จในนโยบายการใช้ชาวนาเป็นฐานกำลังในการปฏิวัติจีน แนวทางชนบทล้อมเมือง และยุทธวิธีสงครามกองโจร รวมทั้งการต่อสู้กับพรรคกว๋อหมินตั่งจนได้รับชัยชนะในสงครามกลางเมือง ทำให้พรรคคอมมิวนิสต์จีนยึดอำนาจการปกครองประเทศและสถาปนาสาธารณรัฐประชาชนจีนได้ขึ้นโดยปกครองประเทศในระบอบคอมมิวนิสต์ตั้งแต่ ค .ศ.1949 และเริ่มดำเนินการปฏิรูปประเทศตามแนวทางนี้

[1] Jonathan D. Spence. (2013). *op.cit.* p. 336.

[2] *Ibid.* p. 339.

[3] รานา มิตเตอร์. (2554). *จีนสมัยใหม่: ความรู้ฉบับพกพา.* หน้า 85.

[4] *แหล่งเดิม หน้า .86.*

[5] Jonathan D. Spence. (2013). *op.cit.* p. 340.

[6] ทวีป วรดิลก. (2547). *เหมา เจ๋อตง ฮ่องเต้นักปฏิวัติ.* หน้า 131-132.

[7] *เล่มเดิม.* หน้า 135.

[8] เอ็ดการ์ สโนว์. (2541). *ดาวแดงเหนือแผ่นดินจีน.* แปลโดย บุญศักดิ์ แสงระวี. หน้า 307.

[9] Jonathan D. Spence. (2013). *op.cit.* p. 381 ส่วน John K. Fairbank. (1992). *China A new History.* p. ระบุว่า การถอนทัพของพรรคคอมมิวนิสต์จีนเริ่มต้นมีกำลังพลประมาณ 100 305,คน และเมื่อไปถึงที่ 000 หมายในปีต่อมาเหลือประมาณ 4- หมื่นคน 8

[10] Fairbank. (1992). *op.cit.* p. 307.

[11] วุฒิชัย มูลศิลป์. (2538). "จุนอี้กับการขึ้นมามีอำนาจของ เหมา เจ๋อตุง" *วารสารสังคมศาสตร์ มศว* 1(1). หน้า 81-94.

[12] Immanuel C.Y. Hsu. (1995). *op.cit.* p.675.

[13] เขียน ธีระวิทย์. (2517). *เล่มเดิม.* หน้า 182.

[14] *แหล่งเดิม.* หน้า 191.

[15] วุฒิชัย มูลศิลป์. (2521). เล่มเดิม. หน้า 78.

[16] John K. Fairbank. (1992). *op.cit.* p. 316.

[17] Jonathan D. Spence. (2013). *op.cit*. p.453.

[18] วุฒิชัย มูลศิลป์. (2521). เล่มเดิม. หน้า 94-96, Jonathan D. Spence. (2013). *op.cit*. pp. 420-427 and Jack Gray. (2002). *op.cit*. pp. 282-284.

ภาคที่ 4 การสร้างชาติของเอเชียตะวันออกในยุคสงครามเย็น

หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ภูมิภาคเอเชียตะวันออกมีการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญที่ส่งผลมาจนปัจจุบัน โดยปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อการเมืองการปกครองของเอเชียตะวันออกปัจจุบัน คือ สถานการณ์โลกหลังสงครามที่เข้าสู่ภาวะสงครามเย็น (ค.ศ. 1947-1991) จักรวรรดินิยมญี่ปุ่นสิ้นสุดลงด้วยความพ่ายแพ้และการถูกปกครองโดยต่างชาติเป็นครั้งแรก แต่เป็นการปกครองที่ส่งผลให้ญี่ปุ่นมีรากฐานประชาธิปไตยและเศรษฐกิจทุนนิยมที่มั่นคง ซึ่งเป็นสิ่งที่สหรัฐอเมริกาสร้างขึ้นเพื่อป้องกันการขยายตัวของลัทธิคอมมิวนิสต์ในภูมิภาค จีนเกิดความแตกแยกจากอุดมการณ์การเมืองจนนำไปสู่สงครามกลางเมืองที่จบลงด้วยชัยชนะของพรรคคอมมิวนิสต์ ทำให้จีนแยกเป็น 2 ส่วนที่มีระบบการปกครองที่แตกต่างกันมาจนปัจจุบัน เช่นเดียวกับเกาหลีที่กลายเป็นสองประเทศ นอกจากนี้ประวัติศาสตร์ยุคสงครามยังสร้างความขัดแย้งที่ยาวนานระหว่างญี่ปุ่นผู้รุกราน กับผู้ถูกรุกรานอย่างจีนและเกาหลี พัฒนาการและความสัมพันธ์ของประเทศในเอเชียตะวันออกในภาคที่ 4 นี้ส่วนหนึ่งจึงเป็นผลจากบริบททางการเมืองโลก

นอกจากนี้ ในแต่ละประเทศยังมีพัฒนาการที่แตกต่างกันอันเป็นผลจากบริบทการเมืองและสังคมภายในประเทศนั้นๆ ซึ่งเนื้อหาในภาคที่ 4 นี้ จะทำให้เข้าใจสถานการณ์ทางการเมืองและสังคมของเอเชียตะวันออกตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เข้าใจปัจจัยที่มีผลต่อพัฒนาการที่แตกต่างกันของประเทศในเอเชียตะวันออกในยุคสงครามเย็น

บทที่ 12
ญี่ปุ่นยุคใหม่
ประชาธิปไตยและทุนนิยม

บทนี้วิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงของสังคมญี่ปุ่นตั้งแต่หลังสงครามภายใต้การยึดครองและระหว่างทศวรรษ 1950-1970 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่การเมือง เศรษฐกิจ และการต่างประเทศของญี่ปุ่นได้รับการวางรากฐานและกำหนดนโยบายที่ใช้เป็นแนวทางต่อมาตั้งแต่ทศวรรษ 1950 จนถึงทศวรรษ 1970 ซึ่งนโยบายหลักของญี่ปุ่นคือการเน้นพัฒนาเศรษฐกิจไม่ยุ่งเกี่ยวกับความขัดแย้งระหว่างประเทศ จนทำให้ญี่ปุ่นพัฒนาอย่างรวดเร็วจนกลายเป็นมหาอำนาจทางเศรษฐกิจของโลกในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 20 แต่การที่เน้นเศรษฐกิจเป็นหลักทำให้ญี่ปุ่นเริ่มถูกต่อต้านจากหลายประเทศ ที่มองว่าญี่ปุ่นเอาเปรียบทั้งในด้านเศรษฐกิจและด้านการเมืองระหว่างประเทศ ทำให้ญี่ปุ่นต้องปรับนโยบายเพื่อรักษาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ส่วนในด้านการเมืองภายใน ญี่ปุ่นได้รับการวางรากฐานประชาธิปไตยจากสหรัฐอเมริกา ในช่วง 3 ทศวรรษนี้การเมืองแบบประชาธิปไตยของญี่ปุ่นมีเสถียรภาพมั่นคง พรรครัฐบาลที่ครองอำนาจยาวนานคือพรรคเสรีประชาธิปไตยมีบทบาทในการกำหนดแนวทางการบริหารประเทศและการต่างประเทศ ส่วนสังคมญี่ปุ่นมีการเคลื่อนไหวทางสังคมที่สำคัญๆ หลายกรณี เช่น การต่อต้านการมีฐานทัพของสหรัฐอเมริกาในญี่ปุ่น การต่อต้านอาวุธนิวเคลียร์ การขยายตัวของบทบาทสตรี เป็นต้น

1. ญี่ปุ่นหลังสงคราม

เมื่อสงครามสิ้นสุดลง ญี่ปุ่นได้รับความบอบช้ำจากสงครามมาก คนญี่ปุ่นรู้สึกท้อแท้สิ้นหวัง ชิงชังสงคราม เมื่อสงครามสิ้นสุดลงญี่ปุ่นสูญเสียอาณานิคมและอิทธิพลต่างๆ โดยเฉพาะผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ อุตสาหกรรมของญี่ปุ่นหยุดชะงัก โรงงานและเครื่องจักรในเกาหลี และแมนจูเรียถูกยึดครองโดยสหภาพโซเวียต อุตสาหกรรมในประเทศเสียหายจากภัยสงคราม ผลผลิตทางการเกษตรลดลงประมาณ 1 ใน 3 เนื่องจากขาดเครื่องมือใหม่ๆ ขาดปุ๋ย และขาดแรงงานเป็นเวลาหลายปีเนื่องจากไปทำสงคราม เมืองใหญ่ส่วนมากถูกทำลาย ชาวญี่ปุ่นประมาณ 7 แสน 5 หมื่นคนบาดเจ็บและเสียชีวิต บ้านเรือนกว่า 3 ล้านหลังถูกทำลาย[1] ประชาชนอยู่ในภาวะสิ้นหวัง สินค้าขาดแคลน อาหารราคาแพง เศรษฐกิจได้รับการฟื้นฟูค่อนข้างช้า มีการละเมิดกฎหมายทำให้ปัญหาอาชญากรรมเพิ่มขึ้น ทหารญี่ปุ่นราว 2 ล้านคนในประเทศถูกปลดประจำการ ทหารและพลเรือนกว่า 3 ล้านคนในต่างประเทศถูกส่งกลับญี่ปุ่น[2] ทำให้อาหารขาดแคลนมากขึ้น สหรัฐอเมริกาต้องบริจาคอาหารและของใช้จำนวนมาก

ความกดดันต่าง ๆ ในสังคมญี่ปุ่นขณะนั้นทำให้ชาวญี่ปุ่นต้องการฟื้นฟูประเทศและพร้อมรับการเปลี่ยนแปลงไปสู่สิ่งที่ดีกว่า ทำให้การยึดครองของสหรัฐอเมริกาเป็นไปได้ง่ายขึ้น ประกอบกับนายพลดักลาส แมคอาร์เธอร์ (Douglas MacArthur) ผู้บัญชาการสูงสุดของฝ่ายสัมพันธมิตร (The Supreme Commander for the Allied Powers หรือ SCAP) ในญี่ปุ่น มีหน้าที่ปกครองญี่ปุ่นหลังสงคราม เป็นผู้นำที่เด็ดเดี่ยว กระตือรือร้น แสดงความเห็นใจชาวญี่ปุ่นและเต็มใจช่วยเหลือญี่ปุ่น เพื่อสร้างความเชื่อมั่นให้แก่ชาวญี่ปุ่นว่าสหรัฐอเมริกาเป็นมิตรและเข้ามาช่วยญี่ปุ่น[3] ส่วนชาวญี่ปุ่นนั้น สหรัฐอเมริกาเห็นว่าเป็นคนที่มีระเบียบวินัย มีการศึกษาอ่อนน้อม เต็มใจร่วมมือกับสหรัฐอเมริกาเพื่อปฏิรูปประเทศ ด้วยลักษณะนิสัยของชาวญี่ปุ่นที่เชื่อฟังผู้นำ ทำให้ญี่ปุ่นยินดีร่วมมือกับผู้นำชาวญี่ปุ่นและสหรัฐอเมริกา

การพ่ายแพ้ของญี่ปุ่นในสงครามโลก ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมากในญี่ปุ่นพอกับการปฏิรูปสมัยเมจิ ญี่ปุ่นถูกยึดครองเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ ฝ่ายสัมพันธมิตรนำโดยสหรัฐอเมริกาปกครองญี่ปุ่นโดยเน้นการปฏิรูป เพื่อเปลี่ยนญี่ปุ่นจากผู้ทำลายมาเป็นผู้สร้างสันติภาพ เพื่อทำลายระบบทหารของญี่ปุ่น และปลูกฝังประชาธิปไตยให้ญี่ปุ่น[4] นโยบายการยึดครองและฟื้นฟูญี่ปุ่นของสหรัฐอเมริการะหว่าง ค.ศ. 1945-1952 มีผลสำคัญต่อความสำเร็จในการพัฒนาญี่ปุ่น ประกอบกับภาวะสงครามเย็นในภูมิภาคเอเชียตะวันออกทั้งจากการที่จีนกลายเป็นคอมมิวนิสต์ใน ค.ศ. 1949 สงครามเกาหลีที่เกิดขึ้นใน ค.ศ. 1950 และภาวะความตึงเครียดในช่วงสงครามเย็นตั้งแต่ทศวรรษ 1950 ทำให้สหรัฐอเมริกาส่งเสริมให้ญี่ปุ่นเป็นปราการสำคัญของการป้องกันการขยายตัวของลัทธิคอมมิวนิสต์ในภูมิภาค ประกอบกับมาตรา 9 ในรัฐธรรมนูญโชวะ ทำให้ญี่ปุ่นไม่มีกองทัพ รวมถึงการดำเนินนโยบายต่างประเทศตามลัทธิโยชิดะที่เน้นการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นหลักและไม่เข้าไปเกี่ยวข้องกับความขัดแย้งระหว่างประเทศ ล้วนเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ญี่ปุ่นประสบความสำเร็จในการพัฒนาเศรษฐกิจ เมื่อเข้าสู่ทศวรรษ 1970 ญี่ปุ่นกลายเป็นมหาอำนาจทางเศรษฐกิจประเทศหนึ่งของโลก

2. การปฏิรูปญี่ปุ่นของสหรัฐอเมริกาช่วงแรก ค.ศ. 1945 – 1947

นโยบายที่ใช้ปกครองญี่ปุ่นร่างขึ้นโดยกระทรวงต่างประเทศสหรัฐอเมริกา หลักการส่วนใหญ่มาจากคำประกาศปอร์ตสดัม มีจุดมุ่งหมายสำคัญเพื่อมุ่งปฏิรูปญี่ปุ่นจากผู้ทำลายมาเป็นผู้สร้างสันติภาพ ป้องกันญี่ปุ่นจากการที่จะเป็นอันตรายต่อสันติภาพของโลกในอนาคต โครงร่างที่สัมพันธมิตรกำหนดใช้กับญี่ปุ่น ได้แก่ อำนาจอธิปไตยของญี่ปุ่นจำกัดอยู่เฉพาะ 4 เกาะและเกาะเล็กน้อยที่กำหนด ต้องทำลายอำนาจทางทหารให้หมดไป และปลดอาวุธกองทัพญี่ปุ่น พิจารณาโทษอาชญากรสงคราม พัฒนาองค์กรแรงงานที่เป็นประชาธิปไตย ส่งเสริมเสรีภาพส่วนบุคคล เคารพหลักสิทธิมนุษยชนขั้นพื้นฐาน ญี่ปุ่นจะได้รับโอกาสในการพัฒนาเศรษฐกิจที่สอดคล้องกับนโยบายสันติภาพ[5]

การปกครองญี่ปุ่นของฝ่ายสัมพันธมิตรดำเนินไปภายใต้หน่วยงาน 2 หน่วย คือ *คณะกรรมาธิการแห่งตะวันออกไกล* (Far Eastern Commission) ประกอบด้วยสมาชิก 13 ประเทศ ที่ร่วมรบต่อสู้กับญี่ปุ่น ทำหน้าที่ตัดสินนโยบายหลัก และ*สภาของฝ่ายสัมพันธมิตร* (Allied Council For Japan) มี 4 มหาอำนาจ คือ สหรัฐอเมริกา อังกฤษ จีน โซเวียต ทำหน้าที่ให้คำปรึกษาแนะนำแก่นายพลดักลาส แมคอาเธอร์ ซึ่งเป็นผู้บัญชาการสูงสุดของฝ่ายสัมพันธมิตร (SCAP) ที่ทำหน้าที่ปฏิบัติงานในญี่ปุ่น แต่ในทางปฏิบัติอำนาจส่วนใหญ่อยู่กับสหรัฐอเมริกา โดยขึ้นตรงต่อผู้บัญชาการสูงสุดของฝ่ายสัมพันธมิตร คือ นายพลดักลาส แมคอาร์เธอร์ ซึ่งมีอิสระในการปฏิบัติงานและได้รับอำนาจหากมีกรณีฉุกเฉินทุกอย่าง

2.1 การปฏิรูปการเมืองเพื่อสร้างประชาธิปไตย

เป้าหมายหลักของสหรัฐอเมริกา คือ การทำลายลัทธิทหารนิยมญี่ปุ่นให้หมดไปและสร้างสังคมที่เป็นประชาธิปไตยในญี่ปุ่น และปฏิรูปด้านอื่นด้วย การยึดครองช่วงแรกสหรัฐอเมริกาจึงต้องสร้างให้ญี่ปุ่นเป็นประเทศที่รักสันติและเป็นประชาธิปไตย ดังมีการดำเนินการที่สำคัญๆ เช่น

การส่งเสริมสิทธิมนุษยชน สหรัฐอเมริกามีเป้าหมายเพื่อสร้างระบอบประชาธิปไตยที่แท้จริงในญี่ปุ่น ในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1945 SCAP จึงได้ประกาศ “พระราชบัญญัติสิทธิมนุษยชนของญี่ปุ่น” เพื่อยกเลิกข้อจำกัดทางเสรีภาพ ยกเลิกกฎหมายที่จำกัดสิทธิมนุษยชน ปล่อยนักโทษการเมือง[6]

การลงโทษอาชญากรสงคราม ในกระบวนการสร้างระบอบประชาธิปไตยให้เกิดขึ้นนั้น SCAP มีความเห็นว่าจำเป็นต้องทำลายระบบทหารของญี่ปุ่น โดยยึดกองกำลังทหาร ตำรวจลับ สั่งปิดฐานทัพ คลังสรรพาวุธ โรงงานสร้างอาวุธ จัดตั้ง “ศาลทหารระหว่างประเทศสำหรับภูมิภาคตะวันออกไกล” (The International Military Tribunal for the Far East) เพื่อไต่สวนคดีอาชญากรสงคราม ปรากฏว่ามีการตัดสินแขวนคอผู้นำญี่ปุ่น 7 คน รวมถึงนายพลโตโจ ฮิเดกิ จำคุก 18 คน แยกเป็นจำคุกตลอดชีวิต 16 คน จำคุก 20 ปี 1 คน และจำคุก 7 ปี อีก 1 คน และมีอาชญากรสงครามที่ทำทารุณต่อเชลยสงครามและชนพื้นเมือง 5,000 คน[7] แต่ถูกประหารประมาณ 900 คน ต่อมาบุคคลเหล่านี้ได้รับการจารึกชื่อที่วิหารยะสุคุนิ วิหารศักดิ์สิทธิ์ในลัทธิชินโตที่กรุงโตเกียว ถือกันว่าบุคคลที่ถูกจารึกชื่อที่วิหารแห่งนี้เป็น “กันชิน” หรือเทพแห่งสงคราม ผู้อุทิศตนรับใช้องค์จักรพรรดิ การที่ “อาชญากร” ในสายตาพันธมิตรได้รับการยกย่องจากทหารญี่ปุ่น อีกทั้งนายกรัฐมนตรีของญี่ปุ่นยังไปเคารพดวงวิญญาณของ “กันชิน” เป็นประจำ จึงทำให้เกิดการประท้วงอย่างรุนแรงจากทั้งเกาหลีและจีนมาโดยตลอดจนปัจจุบัน

การเปลี่ยนแปลงสถานะของจักรพรรดิ กองบัญชาการสูงสุดของฝ่ายสัมพันธมิตรเรียกร้องให้ญี่ปุ่นร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ เพื่อเปลี่ยนแปลงสิ่งที่เห็นว่าเป็นอุปสรรคต่อระบอบประชาธิปไตย คือ สถาบันจักรพรรดิ กองบัญชาการฯ เห็นว่าสถาบันจักรพรรดิมีความสำคัญในญี่ปุ่นมายาวนาน การเปลี่ยนแปลงจึงต้องทำอย่างระมัดระวัง รอบคอบ และสำรวจความเห็นชาวอเมริกันว่าจะจัดการกับสถาบันจักรพรรดิอย่างไรใน ค.ศ. 1946 ปรากฏว่าชาวอเมริกันเห็นว่าให้ประหารชีวิตร้อยละ 33 ให้ศาลตัดสินร้อยละ17 จำคุกตลอดชีวิตร้อยละ 17 เนรเทศร้อยละ 9 ไม่ทำอะไรเพราะจักรพรรดิเป็นหัวโขนของผู้นำทหารร้อยละ 5 ใช้จักรพรรดิเป็นหุ่นเชิดในการปกครองญี่ปุ่นร้อยละ 3 ไม่มีความเห็น-ไม่ตอบร้อยละ 25[8]

จากการสำรวจพบว่า การต่อต้านจักรพรรดิญี่ปุ่นในสังคมอเมริกันมีความรุนแรงมาก มีการเรียกร้องให้ลงโทษจักรพรรดิในฐานะอาชญากรสงคราม เพราะเข้าใจว่าจักรพรรดิเป็นผู้ส่งเสริมให้ก่อสงคราม แต่ความคิดนี้ถูกคัดค้านจากพวกอนุรักษ์นิยมในญี่ปุ่นและในต่างประเทศที่มีความเข้าใจเกี่ยวกับญี่ปุ่นดีว่าสถาบันนี้มีความสำคัญมากในสังคมญี่ปุ่น และการที่ญี่ปุ่นประกาศสงครามเป็นเพราะได้รับการสนับสนุนจากที่ปรึกษาของจักรพรรดิ ไม่ใช่ความเห็นชอบหรือการตัดสินใจโดยลำพังของจักรพรรดิ นอกจากนี้ นายพลแมคอาเธอร์เห็นว่าสถาบันจักรพรรดิมีความจำเป็นต่อการรักษาเสถียรภาพทางการเมืองของญี่ปุ่นและสร้างความสะดวกในการปฏิรูป เพราะหากยกเลิกสถาบันหรือลงโทษจักรพรรดิ ชาวญี่ปุ่นอาจจะต่อต้านได้ เขาจึงโน้มน้าวให้รัฐบาลสหรัฐอเมริกาเห็นด้วยว่าต้องรักษาสถาบันนี้ไว้ภายใต้รัฐธรรมนูญ แต่ต้องปรับเปลี่ยนสถานะของจักรพรรดิ[9]

ในที่สุดในวันที่ 1 มกราคม ค.ศ. 1946 จักรพรรดิฮิโรฮิโตะจึงประกาศสละสิทธิในสถานภาพอันศักดิ์สิทธิ์ ผู้ใดจะละเมิดมิได้ และประกาศถึงความเป็นมนุษย์ของพระองค์ จากคำประกาศนี้ทำให้สถานภาพจักรพรรดิเป็นเพียงสัญลักษณ์ของประเทศ นอกจากกำหนดฐานะของจักรพรรดิไว้ว่าเป็นเพียงสัญลักษณ์ของรัฐแล้ว SCAP ยังกำหนดขอบเขตพระราชกรณียกิจของจักรพรรดิว่าต้องได้รับความเห็นชอบจากคณะรัฐมนตรี และสร้างภาพลักษณ์ใหม่ให้แก่จักรพรรดิญี่ปุ่นด้วยการให้ปรากฏพระองค์และพระราชทานพระราโชวาทแก่ประชาชน เพื่อทำให้จักรพรรดิเป็นศูนย์รวมแห่งความจงรักภักดี ให้ประชาชนรักและเลื่อมใส และลดภาพความน่าเกรงขามอย่างสถานะของจักรพรรดิในอดีต[10]

การร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ SCAP เห็นว่าญี่ปุ่นจำเป็นต้องมีรัฐธรรมนูญใหม่แทนรัฐธรรมนูญเมจิที่ขัดขวางการปกครองแบบประชาธิปไตย กองบัญชาการสูงสุดโดยนายพลแมคอาเธอร์แจ้งแก่นายกรัฐมนตรีชิเดฮะระของญี่ปุ่นว่าการปฏิรูปรัฐธรรมนูญเป็นภาระสำคัญที่สุดประการหนึ่งที่รัฐบาลญี่ปุ่นควรปฏิบัติ นายกรัฐมนตรีชิเดฮะระจึงตั้งคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ขึ้น มีนายมะซึโมโตะ โจจิ (Matsumoto Joji) ผู้เชี่ยวชาญด้านกฎหมายของญี่ปุ่นเป็นประธานคณะกรรมการ ดำเนินการแก้ไขอยู่ราว 3 เดือน ในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ.1946 คณะรัฐมนตรีเสนอร่างรัฐธรรมนูญต่อกองบัญชาการสูงสุด แต่ร่างรัฐธรรมนูญนี้ยัง

มีความเป็นอนุรักษ์นิยมอยู่มาก ไม่แตกต่างจากรัฐธรรมนูญเมจินัก และจักรพรรดิยังดำรงฐานะสูงสุดทางการเมือง เนื้อหาของรัฐธรรมนูญตรงข้ามกับคำประกาศปอร์ตสดัม คือ สถาบันจักรพรรดิยังดำรงฐานะสำคัญทางการเมือง สิทธิมนุษยชนขั้นพื้นฐานยังไม่ได้รับการประกัน[11] นายพลแมคอาเธอร์เกรงจะไม่ทันต่อการเลือกตั้งในอีก 2 เดือน จึงตั้งคณะทำงานร่างรัฐธรรมนูญของกองบัญชาการขึ้นใหม่ภายใต้การนำของพลเอกคอทนีย์ วิทนีย์ (Courtney Whitney) และเสนอว่าต้องคำนึงถึงพื้นฐาน 3 ประการ คือ[12] ประการแรก จักรพรรดิเป็นประมุขภายใต้รัฐธรรมนูญ อำนาจของจักรพรรดิถูกจำกัดลงและดำรงอยู่ในฐานะประมุขประเทศ ประการที่สอง ญี่ปุ่นจะต้องไม่ก่อหรือเข้าสู่สงครามในอนาคต ส่วนการตัดสินใจสละสิทธิ์ในการทำสงครามและการไม่มีกองทหารนั้นเกิดจากข้อเสนอของนายกรัฐมนตรีชิเดฮาระที่เสนอต่อนายพลแมคอาเธอร์ โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ประเทศต่างๆ ในโลกรู้ว่าญี่ปุ่นไม่ประสงค์จะก่อสงครามอีก[13] ประการที่สาม ญี่ปุ่นต้องยกเลิกโครงสร้างระบบฟิวดัลทั้งหมด โดยจะไม่มีการแต่งตั้งขุนนางเพิ่ม และถ้ามีตำแหน่งอยู่ ให้ยกเลิกตำแหน่งเมื่อผู้ดำรงตนสิ้นชีวิตลง และบรรดาขุนนางเหล่านี้จะไม่มีอำนาจการเมือง

รัฐธรรมนูญร่างเสร็จภายในเวลาสัปดาห์เศษ เสนอนายพลแมคอาเธอร์ให้ความเห็นชอบ และส่งให้ผู้แทนคณะรัฐมนตรีญี่ปุ่นอีกครั้งเพื่อแก้ไข และมีการประชุมร่วมกันระหว่างฝ่ายญี่ปุ่นกับฝ่ายสัมพันธมิตร ซึ่งผู้แทนคณะรัฐมนตรีญี่ปุ่นมีเวลาจำกัดในการพิจารณาร่างรัฐธรรมนูญ จึงกล่าวได้ว่าร่างรัฐธรรมนูญนี้เป็นไปตามความต้องการของนายพลแมคอาเธอร์ เมื่อทั้งสองฝ่ายตกลงกันได้แล้วจึงจัดทำรัฐธรรมนูญเป็นภาษาอังกฤษและภาษาญี่ปุ่น จักรพรรดิลงพระนามและประกาศใช้ในวันที่ 3 พฤศจิกายน ค.ศ. 1946 และมีผลบังคับใช้ในวันที่ 3 พฤษภาคม ค.ศ. 1947

สาระสำคัญของรัฐธรรมนูญโชวะ ประกอบด้วย 11 หมวด 103 มาตรา[14] บทบัญญัติสำคัญ คือ

- สถาบันจักรพรรดิเป็นเพียงสัญลักษณ์ของประเทศ (มาตรา 1)
- ญี่ปุ่นจะเป็นชาติที่ไม่มีกองทัพบก เรือ อากาศ (มาตรา 9) โดยรัฐธรรมนูญระบุว่า "ประชาชนชาวญี่ปุ่นประกาศสละสิทธิการทำสงครามในฐานะเป็นสิทธิแห่งอำนาจอธิปไตยของชาติ" ซึ่งเป็นข้อความผูกมัดไม่ให้ญี่ปุ่นมีกองทัพ[15]
- ประชาชนมีความเท่าเทียมกันทางกฎหมาย มีสิทธิเสรีภาพขั้นพื้นฐาน เช่น สิทธิการเลือกตั้ง การแสดงความคิดเห็น การนับถือศาสนา การประกอบอาชีพ การชุมนุม

รัฐธรรมนูญโชวะเปลี่ยนแปลงพื้นฐานแนวคิดการเมืองของญี่ปุ่นหลายประการ ข้อแตกต่างสำคัญระหว่างรัฐธรรมนูญเมจิกับรัฐธรรมนูญโชวะ ค .ศ.1947 โดยสรุป คือ

1) สถาบันจักรพรรดิ รัฐธรรมนูญเมจิ ระบุว่า "รัฐธรรมนูญให้อำนาจสิทธิ์ขาดไว้กับองค์จักรพรรดิ เนื่องจากทรงสืบเชื้อสายมาจากสุริยเทพ"

รัฐธรรมนูญโชวะ ระบุว่า จักรพรรดิมีฐานะเป็นสัญลักษณ์ของประเทศ เป็นศูนย์รวมจิตใจของประชาชน "จักรพรรดิจะแต่งตั้งนายกรัฐมนตรีตามความเห็นของสภา และจะแต่งตั้งหัวหน้าศาลสูงสุด ตามความเห็นของคณะรัฐมนตรี" แสดงให้เห็นว่าอำนาจการปกครองที่แท้จริงมาจากการเลือกตั้ง การปกครองในระบอบกษัตริย์อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญเป็นไปแบบเสรีนิยม อำนาจในการปกครองเป็นของประชาชนส่วนใหญ่ รัฐสภาคือองค์กรสูงสุดของประเทศ [16]

2) รัฐสภา รัฐธรรมนูญเมจิมี 2 สภา คือ สภาสูงและสภาผู้แทนราษฎร สมาชิกสภาสูงมาจากสมาชิกของขุนนางราชสำนัก คณะผู้แทนที่ได้รับการเลือกตั้งจากจักรพรรดิ

รัฐธรรมนูญโชวะระบุว่า รัฐสภาเป็นองค์กรสูงสุด อำนาจแห่งรัฐธรรมนูญเป็นองค์กรบัญญัติกฎหมายแห่งเดียวของรัฐ รัฐสภาประกอบด้วยสภาผู้แทนราษฎร และวุฒิสภา ทั้ง 2 สภามาจากการเลือกตั้ง คุณสมบัติของสมาชิกทั้ง 2 สภาและคุณสมบัติผู้มีสิทธิ์เลือกตั้งกำหนดไว้ในกฎหมาย ผู้แทนมีวาระ 4 ปี สภามีสิทธิยุบก่อน 4 ปี วุฒิสภา 6 ปี

3) คณะรัฐมนตรี รัฐธรรมนูญเมจิ คณะรัฐมนตรีไม่ต้องรับผิดชอบต่อรัฐสภา แต่รับผิดชอบต่อจักรพรรดิ รัฐธรรมนูญโชวะระบุว่าคณะรัฐมนตรีมีอำนาจสูงสุดทางการบริหาร ประกอบด้วยรัฐมนตรีเป็นหัวหน้า รัฐมนตรีต้องเป็นพลเรือน ในการใช้อำนาจบริหารให้คณะรัฐมนตรีรับผิดชอบร่วมกันนายกรัฐมนตรีได้รับเลือกจากสภา

4) ตุลาการ รัฐธรรมนูญเมจิอำนาจตุลาการมาจากจักรพรรดิ ส่วนรัฐธรรมนูญโชวะระบุว่า อำนาจตุลาการเป็นอิสระจากฝ่ายบริหาร ศาลสูงมีสิทธิพิจารณาว่าร่างกฎหมายต่างๆ สอดคล้องกับรัฐธรรมนูญหรือไม่[17]

5) การปกครองท้องถิ่น รัฐธรรมนูญเมจิไม่มีระบุไว้ ส่วนรัฐธรรมนูญโชวะระบุว่ารัฐบาลท้องถิ่นมีอำนาจและอิสระในการบริหารงาน การสร้างกฎเกณฑ์ในการบริหารงานท้องถิ่น

2.2 พัฒนาการทางการเมืองช่วงแรกภายใต้รัฐธรรมนูญโชวะ

การปฏิรูปการเมืองที่สหรัฐอเมริกาพยายามทำ คือ ผลักดันให้มีการเลือกตั้ง โดยเสนอให้รัฐสภาญี่ปุ่นออกกฎหมายเลือกตั้งใหม่ และให้สตรีมีสิทธิลงคะแนน การออกพระราชบัญญัติประกันสิทธิเสรีภาพของประชาชนเมื่อตุลาคม ค.ศ. 1945 มีส่วนช่วยกระตุ้นกิจกรรมการเมือง มีพรรคการเมืองเริ่มหาเสียง เช่น พรรคคอมมิวนิสต์ประกาศนโยบายแก้ปัญหาขาดแคลนอาหาร ควบคุมราคาสินค้า เพิ่มค่าจ้างแรงงาน ยึดอุตสาหกรรมพื้นฐานทั้งหมดที่เป็นของรัฐ และยกเลิกการยึดครองญี่ปุ่น พรรคเสรีประชาธิปไตย (LPD) มีนโยบายยึดธนาคารและอุตสาหกรรมต่างๆ เข้าเป็นของรัฐ แก้ปัญหาขาดอาหาร ควบคุมราคาสินค้าเพิ่มค่าแรง พรรคเสรีนิยมมีแนวอนุรักษ์นิยม เน้นเศรษฐกิจ เสรีนิยม ส่งเสริมให้สตรีมีสิทธิเลือกตั้ง

การจัดการเลือกตั้ง การเลือกตั้งทั่วไปครั้งที่ 1 จัดขึ้นในเดือนเมษายน ค.ศ. 1946 โยชิดะ ชิเงรุ (Yoshida Shigeru) ได้เป็นนายกรัฐมนตรี ตั้งรัฐบาลผสมระหว่างพรรคเสรีนิยมและพรรคก้าวหน้า เมื่อรัฐธรรมนูญโชวะบังคับใช้ในวันที่ 3 พฤษภาคม ค.ศ. 1947 จึงได้จัดการเลือกตั้งครั้งที่ 2 ขึ้น ซึ่งพรรคสังคมนิยมชนะการเลือกตั้ง แต่คะแนนเสียงไม่ขาด จึงมีการตั้งรัฐบาลผสม มีนายคะตายามะ เท็ตสึ เป็นนายกรัฐมนตรีอยู่ 9 เดือน ใน ค.ศ. 1948 นายโยชิดะ ชิเงรุ ขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรีครั้งที่ 2

การปลดพวกหัวรุนแรง ก่อนรัฐธรรมนูญโชวะมีผลบังคับใช้ กองบัญชาการสูงสุดของฝ่ายพันธมิตรขยายมาตรการปลดเจ้าหน้าที่ที่นิยมทหารออกจากตำแหน่งในระดับรัฐบาลท้องถิ่น วงการอุตสาหกรรม วงการเงิน และผู้มีอิทธิพลในฝ่ายสื่อสารมวลชน รัฐบาลญี่ปุ่นมีคำสั่งปลดและกีดกันบุคคลที่สนับสนุนพวกชาตินิยมหัวรุนแรงและสนับสนุนการทำสงครามออกจากตำแหน่งในหน่วยงานท้องถิ่น[18] การกำจัดพวกชาตินิยมหัวรุนแรงด้านเศรษฐกิจมีมากกว่าสาขาอื่นๆ เพราะเจ้าหน้าที่ฝ่ายยึดครองเห็นว่ากลุ่มไซบะสึต้องรับผิดชอบต่อการรุกรานต่างประเทศของทหารนิยมญี่ปุ่น ทำให้มีผู้ถูกปลดทั้งผู้บริหารระดับสูงและเจ้าหน้าที่ที่มีอิทธิพลในบริษัทต่างๆ ซึ่งแบ่งเป็น 3 ประเภท คือ บริษัทของรัฐบาล เช่น ธนาคารแห่งญี่ปุ่น บริษัทที่มีกิจการในดินแดนที่ญี่ปุ่นยึดครอง และบริษัทของกลุ่มผูกขาดหรือไซบะสึ รวมทั้งยึดทรัพย์สินต่างๆ ของบุคคลเหล่านี้[19] การกำจัดพวกชาตินิยมหัวรุนแรงของกองบัญชาการสูงสุดของฝ่ายพันธมิตรเป็นไปโดยฝ่ายญี่ปุ่นไม่ได้เห็นชอบด้วยทั้งหมด ทำให้เกิดปัญหาความไม่ยุติธรรมแก่ผู้ถูกปลดจำนวนมาก ทำให้โครงการนี้ไม่เป็นไปตามเป้าหมาย ต่อมาจึงมีการลบรายชื่อผู้ถูกปลดออกเป็นจำนวนมาก

การเคลื่อนไหวของกลุ่มแรงงาน ปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำหลังสงครามทำให้ปัญหาของกรรมกรเพิ่มขึ้น พรรคคอมมิวนิสต์จึงเรียกร้องให้มีการกำหนดค่าแรงขั้นต่ำ ให้ยกเว้นภาษีแก่ผู้มีรายได้ต่ำและเพิ่มค่าแรงให้กรรมกร กรรมกรประมาณหนึ่งแสนห้าหมื่นคนชุมนุมกันที่กรุงโตเกียวเรียกร้องให้นายกรัฐมนตรีโยชิดะลาออก และประกาศนัดหยุดงานทั่วประเทศในวันที่ 1 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1947 แต่ SCAP เข้าแทรกแซงไม่ให้มีการนัดหยุดงาน ในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1948 SCAP ออกกฎห้ามข้าราชการพลเรือนหยุดงาน ปีต่อมาได้แก้กฎหมายสหภาพแรงงานเพื่อจำกัดกิจกรรมการเมืองของสหภาพที่มีมากขึ้นและรื้อฟื้นข้อบังคับการกวาดล้างขึ้นมาใหม่ ที่เป็นเช่นนี้เพราะ SCAP ต้องการควบคุมไม่ให้สหภาพกรรมกรขยายบทบาททางการเมือง เพราะกลุ่มนี้ได้รับการสนับสนุนจากพรรคคอมมิวนิสต์ญี่ปุ่น

การเติบโตของฝ่ายอนุรักษ์นิยม หลังจากที่พรรคคอมมิวนิสต์ญี่ปุ่นมีบทบาทน้อยลงเพราะความล้มเหลวจากแผนการนัดหยุดงานทั่วประเทศใน ค.ศ. 1947 และ SCAP มีมาตรการควบคุมการเคลื่อนไหวของกรรมกรมากขึ้น ทำให้ฝ่ายอนุรักษ์นิยมในญี่ปุ่นมีบทบาทมากขึ้น โดยที่ตัวแทนจากฝ่ายอนุรักษ์นิยมพรรคต่างๆ ผลัดกันขึ้นดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี เช่น นายโยชิดะ ชิเงรุ และตั้งแต่ ค.ศ. 1950 SCAP ได้ลดการแทรกแซงทาง

การเมืองของญี่ปุ่นลงตามนโยบายของนายพลแมคอาเธอร์ที่ต้องการรัฐบาลให้ญี่ปุ่นบริหารประเทศด้วยตนเอง ทำให้การโจมตีรัฐบาลว่าถูก SCAP ควบคุมลดน้อยลงด้วย

พรรคคอมมิวนิสต์ญี่ปุ่นได้รับการสนับสนุนจากพรรคคอมมิวนิสต์จีน เมื่อพรรคคอมมิวนิสต์จีนมีชัยชนะในหลายพื้นที่ตั้งแต่ ค.ศ. 1948 จึงมีส่วนส่งเสริมความมั่นคงของพรรคคอมมิวนิสต์ญี่ปุ่นด้วย เห็นได้จากการเลือกตั้งเมื่อเดือนมกราคม ค.ศ. 1949 ตัวแทนพรรคคอมมิวนิสต์ญี่ปุ่นได้รับเลือกเข้ามาในสภาผู้แทนราษฎรถึง 35 คน จากสมาชิก 467 คน[20] แต่รัฐบาลอนุรักษ์นิยมพยายามควบคุมอิทธิพลของพรรคคอมมิวนิสต์โดยมี SCAP สนับสนุน รัฐบาลอนุรักษ์นิยมได้ออกมาตรการการใช้แรงงานใหม่โดยยึดตามมาตรฐานขององค์การแรงงานระหว่างประเทศ ตั้งกระทรวงแรงงาน และกำจัดพวกคอมมิวนิสต์ที่ควบคุมฝ่ายบริหารของสหพันธ์แรงงานต่างๆ

ขณะที่พรรคคอมมิวนิสต์จีนประสบความสำเร็จในการปฏิวัติ แต่ในญี่ปุ่นพรรคคอมมิวนิสต์กลับมีบทบาทน้อยลง SCAP พยายามทำให้ประชาชนเสื่อมศรัทธาในพรรคคอมมิวนิสต์ เช่น ในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1950 นายพลแมคอาเธอร์สั่งให้รัฐบาลญี่ปุ่นห้ามสมาชิกคณะกรรมการกลางของพรรคคอมมิวนิสต์ญี่ปุ่นและคณะกรรมการบริหารหนังสือพิมพ์รายวันของพรรคคอมมิวนิสต์เข้ายุ่งเกี่ยวกับการเมือง ทั้งการพูด การเขียนในที่สาธารณะ การทำงานในหน่วยงานของรัฐบาล ทำให้พวกคอมมิวนิสต์ต้องหลบซ่อนตัวและถูกกันออกไปจากวงการเมือง

ความก้าวหน้าของประชาธิปไตยและพรรคการเมืองสำคัญ รัฐธรรมนูญ ค.ศ. 1947 ให้ความสำคัญกับความเป็นประชาธิปไตย และสถาบันสภาผู้แทนราษฎรซึ่งได้กลายเป็นสถาบันทางการเมืองที่มีอำนาจสูงสุด เพราะมีอำนาจในการกำหนดตัวบุคคลในการจัดตั้งรัฐบาล ทำให้ผู้ที่ต้องการเข้าบริหารประเทศได้เคลื่อนไหวจัดตั้งพรรคการเมืองขึ้น เพื่อนำไปสู่การเป็นรัฐบาล ในระยะแรกของการรณรงค์ประชาธิปไตยญี่ปุ่นมีพรรคการเมืองตั้งขึ้นกว่า 300 พรรค แต่เมื่อเข้าสู่ทศวรรษ 1950 หลายพรรคสลายตัวไป บางพรรคยุบรวมกัน พรรคการเมืองสำคัญของญี่ปุ่น เช่น

พรรคเสรีประชาธิปไตย หรือ จูมินชูโต (Liberal Democratic Party – LDP) ตั้งขึ้นเมื่อ ค.ศ. 1955 จากการรวมกันของพรรคเสรีนิยมและพรรคประชาธิปไตย ซึ่งเป็นพรรคอนุรักษ์นิยม ตั้งแต่จัดตั้งขึ้นมาพรรคเสรีนิยมประชาธิปไตยได้เป็นพรรครัฐบาลเกือบทุกสมัย มีเพียงไม่กี่สมัยที่เป็นรัฐบาลผสม แต่ก็อยู่ได้ไม่นาน พรรคเสรีประชาธิปไตยก็กลับมาครองเสียงข้างมากเป็นรัฐบาลพรรคเดียว หรือบางครั้งก็เป็นรัฐบาลผสมที่พรรคเสรีประชาธิปไตยมีเสียงข้างมาก พรรคเสรีประชาธิปไตยมีนโยบายอนุรักษ์นิยม ฐานเสียงคือข้าราชการ เกษตรกร เจ้าหน้าที่บริษัทอุตสาหกรรมและรัฐวิสาหกิจ นโยบายสำคัญของพรรค คือ การรักษาและพัฒนาประชาธิปไตย ระบอบรัฐสภา ต่อต้านเผด็จการ การเคารพและสนับสนุนสิทธิ

เสรีภาพส่วนบุคคลและกฎของสังคม และการรักษาเอกราชอธิปไตยและส่งเสริมการเป็นรัฐสวัสดิการ

พรรคสังคมนิยมญี่ปุ่น (Japan Socialist Party) ตั้งขึ้นเมื่อ ค.ศ. 1945 มีนโยบายเน้นเศรษฐกิจสังคมนิยม ไม่ต้องการทำสนธิสัญญาความมั่นคงกับสหรัฐอเมริกา ฐานเสียงสำคัญคือ กรรมกรกับสหภาพ เดิมพรรคนี้ยึดนโยบายแน่วแน่ รุนแรง แต่ไม่ได้รับการยอมรับจากประชาชน จึงลดความรุนแรงลง และเปลี่ยนนโยบายให้ทันกับเหตุการณ์มากขึ้น

พรรคโคเมโตะ (Komeito Party) ตั้งขึ้นเมื่อ ค.ศ. 1946 ผู้ก่อตั้งเป็นผู้นำของพุทธศาสนิกชนนิกายนิชิเรน ในนามสมาคมโซกะ งักไค (สมาคมสร้างสรรค์คุณธรรม) มีนโยบายสายกลาง นโยบายของพรรคโคเมโต คือ ให้มีรัฐบาลที่ซื่อสัตย์ มีความรับผิดชอบต่อเยาวชน ส่งเสริมสันติภาพของโลกด้วยภราดรภาพ ไม่สนับสนุนการแก้ไขรัฐธรรมนูญ และให้ลดกำลังทหารของกองกำลังป้องกันตนเองลง พรรคนี้พยายามเผยแพร่นโยบายไปสู่ชนชั้นกลางและกรรมกร ซึ่งได้ผลดี โดยมีสมาชิกเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ใน ค.ศ. 1969 แยกตัวจากสมาคมและปรับนโยบายแยกจากศาสนาอย่างเด็ดขาด

พรรคคอมมิวนิสต์ญี่ปุ่น (Japan Communist Party) ตั้งขึ้นเมื่อ ค.ศ. 1922 เดิมมีนโยบายปฏิวัติอย่างรุนแรง แต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 มีนโยบายใหม่ คือ ปฏิวัติโดยสันติวิธี ตั้งแต่ ค.ศ. 1973 หลังวิกฤติการณ์น้ำมัน พรรคคอมมิวนิสต์หันมาใช้นโยบายเน้นการไม่พึ่งชาติอื่น แต่เป็นมิตรกับทุกชาติ และคัดค้านการขยายกองกำลังป้องกันตนเองของญี่ปุ่น

2.3 การปฏิรูปเศรษฐกิจ

ปัญหาเศรษฐกิจของญี่ปุ่นหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 คือ การขาดแคลนเครื่องอุปโภค เศรษฐกิจโดยรวมล้มละลายและเศรษฐกิจญี่ปุ่น พึ่งพาผลผลิตทางทหารอยู่มาก ไม่เป็นประชาธิปไตย กองบัญชาการสูงสุดของฝ่ายสัมพันธมิตรจึงดำเนินการปฏิรูปเศรษฐกิจ

การสลายกลุ่มผูกขาดทางธุรกิจหรือไซบะสึ ในเดือนตุลาคม ค.ศ.1945 กองบัญชาการสูงสุดของฝ่ายสัมพันธมิตรสั่งอายัดทรัพย์สินของกลุ่มไซบะสึ 15 กลุ่ม ที่ครอบงำเศรษฐกิจญี่ปุ่น เช่น มิตซุย มิซูบิชิ ซึมิโมโตะ ยาซุดะ ในปีต่อมามีการจัดตั้งคณะกรรมการสลายบริษัทผู้ถือหุ้นเพื่อขจัดอิทธิพลไซบะสึ จำกัดบทบาทสมาชิกสำคัญตระกูลไซบะสึจำนวน 56 คน ยึดทรัพย์และขายทอดตลาด ใน ค.ศ. 1947 รัฐบาลออกกฎหมายห้ามผูกขาด ห้ามบริษัทต่างๆ รวมตัวหรือทำข้อตกลงที่จะเข้าไปควบคุมการค้า[21]

การปฏิรูปที่ดิน ในยุคก่อนสงครามชาวนาส่วนใหญ่ไม่มีที่ดินทำกินของตนเองต้องจ่ายค่าเช่าสูง ทำให้ชาวนายากจนตกอยู่ในอิทธิพลของเจ้าของที่ดิน ชาวนาจำนวนมากต้องหันไปรับจ้างเป็นกรรมกรได้รับค่าจ้างต่ำ ทำให้การซื้อในประเทศต่ำ ญี่ปุ่นจึงมุ่งขยายตลาดต่างประเทศ จนนำสู่การรุกราน กองบัญชาการสูงสุดจึงมุ่งปฏิรูปที่ดินเพื่อแก้ปัญหา ในเดือน

ตุลาคม ค.ศ. 1946 รัฐบาลสมัยนายโยชิดะ ชิเงรุเสนอกฎหมายปฏิรูปที่ดินที่ทำขึ้นภายใต้การควบคุมของกองบัญชาการของฝ่ายสัมพันธมิตร โดยมีเป้าหมายเพื่อให้ชาวนามีที่ดินทำกินของตนเองและบังคับให้เจ้าของที่ดินที่ไม่ได้ทำการเกษตรเองขายที่ดินส่วนใหญ่ให้กับรัฐบาล

ข้อกำหนดสำคัญของกฎหมายปฏิรูปที่ดินมีดังนี้ ผู้ไม่ทำการเกษตรถือครองที่ดินได้เพียง 2.5 เอเคอร์ หรือ 6.25 ไร่ (1 เอเคอร์ เท่ากับ 2.5 ไร่) ผู้เช่าที่ดินทำการเกษตรมีสิทธิซื้อที่ดินโดยผ่านชำระ 30 งวดในอัตราดอกเบี้ยต่ำ คือ ร้อยละ 3.2 ต่อปี หรือผ่อนส่งภายใน 24 ปี เกษตรกรที่เช่าที่ดินจะเสียค่าเช่าที่ดินไม่เกินร้อยละ 25 ของผลผลิตที่ได้ ที่ดินที่รัฐบาลซื้อไว้จะจำหน่ายให้แก่ผู้เพาะปลูกในที่ดินนั้น การปฏิรูปเสร็จสิ้นใน ค.ศ. 1950 และมีผลน่าพอใจเพราะทำให้พื้นที่การเพาะปลูกแบบเช่าที่ลดลงมาก เกษตรกรมีที่ดินเพิ่มขึ้นร้อยละ 90[22] ชาวนาประมาณ 3 ล้านคน มีที่ดินเป็นของตนเอง[23] ปัญหาเรื่องการเช่าที่ดินและชนชั้นเจ้าที่ดินหมดไป

การปฏิรูปอุตสาหกรรม กองบัญชาการของฝ่ายสัมพันธมิตรเห็นว่ากลุ่มไซบะสึเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ไม่เอื้อต่อการพัฒนาประชาธิปไตย จึงปฏิรูปด้วยการออกกฎหมายรองรับการเคลื่อนไหวของสหภาพแรงงาน ให้ความคุ้มครองแก่กรรมกรในเรื่องสิทธิการรวมตัว สิทธิต่อรองเป็นกลุ่ม สิทธิในการนัดหยุดงาน (ค.ศ.1945) การทำลายกลุ่มผูกขาดทางธุรกิจโดยจัดตั้งคณะกรรมการตรวจสอบผู้ถือหุ้นเพื่อสลายอิทธิพลของไซบะสึ (ค.ศ.1946) ยุบบริษัทถือหุ้น 10 แห่ง กลุ่มอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ 26 แห่ง กระจายหุ้นประมาณ 600 แห่งให้ประชาชน การออกกฎหมายต่อต้านการผูกขาด และกฎหมายขจัดการรวมอำนาจทางเศรษฐกิจที่เกินควร (ค.ศ.1947) ใน ค.ศ. 1947 กฎหมายมาตรฐานแรงงานถูกประกาศใช้ โดยกำหนดเงื่อนไขขั้นต่ำของการทำงาน (8 ชั่วโมงต่อวัน) กำหนดให้ป้องกันความปลอดภัย สุขภาพอนามัย จ่ายค่าชดเชย ดูแลสภาพการทำงานของเด็กและสตรี ทำให้กรรมกรเข้าร่วมสหภาพจากร้อยละ 0 ใน ค.ศ. 1945 เพิ่มเป็นร้อยละ 50-60 ใน ค.ศ. 1948-1949 และกรรมกรได้ร่วมมือกับพรรคฝ่ายซ้ายพรรคสังคมนิยม และพรรคคอมมิวนิสต์

ระยะแรกกองบัญชาการสูงสุดสนับสนุนสหภาพแรงงาน แต่ในวันที่ 1 กุมภาพันธ์ ค.ศ.1947 มีการนัดหยุดงานทั่วประเทศ กองบัญชาการฯ จึงเข้าแทรกแซงและกดดันสหภาพออกกฎหมายห้ามลูกจ้างของรัฐนัดหยุดงาน ยอมให้มีการปลดคนงานโดยอาศัยเรื่องการเมือง ทำให้สหภาพกรรมกรที่อยู่ภายใต้การนำของฝ่ายซ้ายเสื่อมลง หลังจากพรรคคอมมิวนิสต์จีนมีชัยชนะใน ค.ศ. 1949 ทำให้สถานการณ์คอมมิวนิสต์แพร่ขยาย SCAP จึงมุ่งปฏิรูปเศรษฐกิจญี่ปุ่นมากขึ้น เพื่อหวังสกัดกั้นการขยายอิทธิพลของสหภาพโซเวียต ผลของการปฏิรูปทำให้วงการธุรกิจเป็นประชาธิปไตย และกองบัญชาการสูงสุดเริ่มเปลี่ยนแปลงนโยบายเพราะสถานการณ์คอมมิวนิสต์แพร่ขยาย จึงมุ่งปฏิรูปญี่ปุ่นด้านเศรษฐกิจ เพื่อหวังสกัดกั้นโซเวียต

2.4 นโยบายปฏิรูปสังคม

สหรัฐอเมริกาเห็นว่าความคิดชาตินิยมที่รุนแรงของญี่ปุ่นเป็นผลมาจากการปลูกฝังผ่านระบบการศึกษาและลัทธิความเชื่อ ทำให้มีการปฏิรูปการศึกษา ปลูกฝังแนวคิดสิทธิมนุษยชน และส่งเสริมเสรีภาพของคนในสังคมและสื่อมวลชน

การปฏิรูปการศึกษา มีการเปลี่ยนแปลงปรัชญาการศึกษาเพื่อรัฐ เป็นการศึกษาที่เยาวชนเลือกเรียนตามประสงค์ โดย SCAP สั่งการให้กระทรวงศึกษาธิการปรับวิธีการสอนและเนื้อหา เปลี่ยนแบบเรียนที่เน้นความจงรักภักดีและสังคมเพื่อรัฐ เป็นการสอนเรื่องสันติภาพและประชาธิปไตย หนังสือเรียนช่วงก่อนสงครามถูกยกเลิก ยกเลิกวิชาที่เกี่ยวกับชาตินิยม การศึกษาวิชาทหารและความเชื่อในสมัยสงคราม เพิ่มวิชาหน้าที่พลเมือง นักเรียนไม่ต้องทำท่าแสดงความเคารพจักรพรรดิ (บันไซ) เหมือนที่เคยทำมาตั้งแต่สมัยเมจิ

ใน ค.ศ. 1946 สหรัฐอเมริกาแนะนำให้ปรับระบบการศึกษาแบบสหรัฐอเมริกา คือ ให้ส่วนท้องถิ่นจัดการบริหารการศึกษาเอง ใน ค.ศ. 1947 ขยายการศึกษาภาคบังคับเป็น 9 ปี มีระบบการศึกษาคือ ประถมศึกษา 6 ปี มัธยมต้น 3 ปี มัธยมปลาย 3 ปี อุดมศึกษา 4 ปี ให้นักเรียนเลือกเรียนตามความต้องการ ระบบมหาวิทยาลัยขยายตัวมากขึ้นทั้งของรัฐบาลและเอกชน และเปลี่ยนชื่อมหาวิทยาลัยโดยตัดคำว่า Imperial ออกจากชื่อมหาวิทยาลัยหลายแห่ง เช่น มหาวิทยาลัย Tokyo Imperial เป็นมหาวิทยาลัย Tokyo รวมทั้งมีมหาวิทยาลัยสำหรับสตรีโดยเฉพาะด้วย[24]

การเปลี่ยนแปลงด้านศาสนา มีการยกเลิกการกำหนดให้ศาสนาชินโตเป็นศาสนาประจำชาติ ห้ามทางการอุดหนุนศาสนา ห้ามใช้ศาสนาชินโตปลุกระดมประชาชนให้รุกรานผู้อื่น ยกเลิกการสอนศาสนาชินโตในสถาบันในลักษณะการโฆษณาชวนเชื่อ ห้ามใช้ศาสนาในเรื่องการเมือง ทุกศาสนาเท่าเทียมกันทางกฎหมาย ห้ามตีพิมพ์จำหน่าย แจกจ่ายหนังสือหลักพื้นฐานโครงสร้างรัฐ เลิกใช้คำว่าโลกทั้งหมดภายใต้หลังคาเดียวกัน ยุติความเชื่อว่าจักรพรรดิญี่ปุ่นสูงส่งกว่าประมุขประเทศอื่น

การเปลี่ยนแปลงฐานะสตรี ในสมัยนี้ฐานะในสังคมของสตรีได้รับการยกย่องให้เท่าเทียมบุรุษ สตรีมีสิทธิเลือกตั้ง มีมหาวิทยาลัยสตรี มีกิจกรรมทางสังคม กิจกรรมทางการเมือง และการตั้งองค์กรสตรีต่างๆ มากขึ้น

การให้สิทธิเสรีภาพสื่อมวลชน การส่งเสริมสิทธิเสรีภาพขั้นพื้นฐานเป็นเป้าหมายหลักของสหรัฐอเมริกา จึงส่งเสริมให้สื่อมวลชนมีเสรีภาพในการแสดงความเห็น การพิมพ์ แต่ระยะแรกสหรัฐอเมริกายังควบคุมในบางเรื่องที่เกี่ยวกับความมั่นคงอยู่

3. ญี่ปุ่นภายใต้การยึดครองของสหรัฐอเมริกาช่วงที่ 2 ค.ศ. 1948 – 1952[25]

สถานการณ์การเมืองของโลกและในเอเชียตะวันออกมีการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ คือ ภาวะสงครามเย็นในเอเชียเพิ่มมากขึ้น หลังจากที่จีนตกอยู่ภายใต้การปกครองของพรรคคอมมิวนิสต์จีนใน ค.ศ. 1949 และใน ค.ศ. 1950 เกิดสงครามเกาหลี (ค.ศ. 1951–1953) ในคาบสมุทรเกาหลี ซึ่งเป็นสงครามตัวแทนครั้งแรกของสงครามเย็น ประกอบกับการเกิดภาวะเงินเฟ้อในญี่ปุ่น สาเหตุเหล่านี้ทำให้สหรัฐอเมริกาเปลี่ยนนโยบายการปกครองญี่ปุ่นโดยมีเป้าหมายทำให้ญี่ปุ่นมั่นคงทั้งการเมืองและเศรษฐกิจ เพื่อให้ญี่ปุ่นเป็นพันธมิตรของสหรัฐอเมริกาในการต่อต้านการขยายตัวของคอมมิวนิสต์ในเอเชีย

3.1 การขยายตัวของเศรษฐกิจญี่ปุ่นช่วงสงครามเกาหลี

ในช่วงสงครามเกาหลี ในด้านยุทธศาสตร์ญี่ปุ่นมีความสำคัญต่อความมั่นคงของสหรัฐอเมริกาในเอเชีย และญี่ปุ่นช่วยสร้างเสถียรภาพในแปซิฟิกด้านตะวันตก[26] นอกจากนี้ญี่ปุ่นเป็นแหล่งผลิตสินค้ายุทธปัจจัยให้สหรัฐอเมริกาและว่าจ้างบริการต่างๆ จากญี่ปุ่นเพื่อการสงคราม เงินที่สหรัฐอเมริกาใช้ในสงครามเกาหลีตกราว 2 พันล้านดอลลาร์สหรัฐฯ ซึ่งคิดเป็นร้อยละ 60 ของมูลค่าการส่งออกของญี่ปุ่น[27] ให้เศรษฐกิจของญี่ปุ่นฟื้นตัวอย่างมาก ซึ่งความสำคัญเหล่านี้ของญี่ปุ่นทำให้ญี่ปุ่นกลายเป็นพันธมิตรหลักของสหรัฐอเมริกาในเอเชีย

การส่งออกและการผลิตที่เพิ่มขึ้นของญี่ปุ่น ทำให้มูลค่าผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติ (GNP) ของญี่ปุ่นเพิ่มขึ้นร้อยละ 12 ต่อปี การที่ญี่ปุ่นได้ประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากสงครามและโยชิดะเห็นการณ์ไกลด้านเศรษฐกิจ (โดยเรียกการเติบโตทางเศรษฐกิจช่วงสงครามเกาหลีว่า “ของขวัญจากพระเจ้า” (“a gift of the gods”) และนักธุรกิจญี่ปุ่นกล่าวถึงสงครามเกาหลีว่าเป็น “สายฝนจากสวรรค์” (“blessed rain from heaven”) [28] แสดงให้เห็นว่าการผลิตของญี่ปุ่นที่ส่งให้สหรัฐอเมริกาในช่วงสงครามเกาหลีนี้ นอกจากทำให้ญี่ปุ่นฟื้นตัวทางเศรษฐกิจอย่างดีแล้ว ยังทำให้เศรษฐกิจญี่ปุ่นเติบโตและกลายเป็นรากฐานที่มั่งคงในการพัฒนาเศรษฐกิจของญี่ปุ่นต่อมา

เศรษฐกิจญี่ปุ่นเริ่มเติบโตสูงขึ้นอย่างต่อเนื่องในทศวรรษ 1950 ญี่ปุ่นซื้อเทคโนโลยีของสหรัฐอเมริกามาใช้ในภาคอุตสาหกรรม และซื้อวัตถุดิบราคาถูกจากเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แม้ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ญี่ปุ่นได้สร้างประสบการณ์ที่เลวร้ายแก่ชนพื้นเมืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แต่การเป็นพันธมิตรกับสหรัฐอเมริกาทำให้ญี่ปุ่นสามารถเข้าถึงทรัพยากรในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งหลายประเทศในภูมิภาคมีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกับสหรัฐอเมริกาในช่วงสงครามเย็น[29] ประกอบกับการที่สหรัฐอเมริกาสนับสนุนให้ญี่ปุ่นเข้าเป็นสมาชิกองค์การระหว่างประเทศต่างๆ ช่วยให้ญี่ปุ่นขยายตลาดทั้งในและนอกประเทศได้มากขึ้น

3.2 ลัทธิโยชิดะ (Yoshida Doctrine)

ในช่วงสงครามเกาหลี นายจอห์น ฟอสเตอร์ ดัลเลส เลขาธิการสภาความมั่นคงของสหรัฐอเมริกา เรียกร้องให้ญี่ปุ่นติดอาวุธอีกครั้งเพื่อช่วยสหรัฐอเมริกา แต่นายโยชิดะ ชิเงรุ นายกรัฐมนตรีของญี่ปุ่นไม่เห็นด้วย โดยยืนยันตามรัฐธรรมนูญมาตรา 9 ที่ทำให้ญี่ปุ่นไม่มีกองทัพ นายโยชิดะให้เหตุผลต่อการยืนยันว่าจะไม่มีกองทัพดังนี้ ประการแรก เศรษฐกิจญี่ปุ่นยังไม่มั่นคง การมีกำลังทหารจะทำให้ญี่ปุ่นต้องใช้งบประมาณจำนวนมากที่ควรใช้พัฒนาเศรษฐกิจ และอาจทำให้เกิดความวุ่นวายในสังคมได้เพราะมีผู้ต่อต้านการมีกองทัพ ซึ่งพวกคอมมิวนิสต์อาจฉวยโอกาสแทรกแซงถ้าเกิดความวุ่นวาย ประการที่สอง รัฐธรรมนูญระบุว่าห้ามญี่ปุ่นมีกองทัพ ประการที่สาม คนญี่ปุ่นจำนวนมากไม่ต้องการให้มีกองทัพเพราะเป็นต้นเหตุนำความสูญเสียมาสู่ประเทศจากสงครามโลกครั้งที่ 2 และประการสุดท้าย การติดอาวุธอีกครั้งของญี่ปุ่นย่อมทำให้ประเทศเพื่อนบ้านหวาดระแวง จนอาจส่งผลเสียต่อความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ[30]

นายโยชิดะได้ประกาศหลักการ 3 ประการ เป็นแนวทางเกี่ยวกับนโยบายความมั่นคงของญี่ปุ่น เรียกกันว่า ลัทธิโยชิดะ ประกอบด้วย 1) การรักษาความเป็นพันธมิตรกับสหรัฐอเมริกาเพื่อประกันความมั่นคงของญี่ปุ่น 2) เน้นความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศเพื่อช่วยสร้างความมั่นคงของเศรษฐกิจภายในประเทศ 3) ญี่ปุ่นจะหลีกเลี่ยงการเข้าไปมีส่วนพัวพันปัญหายุทธศาสตร์ต่างประเทศ[31]

นายพลแมคอาเธอร์ ผู้บัญชาการสูงสุดของฝ่ายสัมพันธมิตร สนับสนุนแนวทางของโยชิดะเรื่องการไม่มีกำลังทหารของญี่ปุ่น ขณะเดียวกันก็เสนอให้ญี่ปุ่นช่วยฝ่ายสหรัฐอเมริกาด้วยการเป็นแหล่งผลิตทางอุตสาหกรรมที่สนับสนุนกองทัพของโลกเสรีประชาธิปไตยในสงครามเกาหลี ซึ่งเป็นผลดีอย่างยิ่งต่อการเติบโตเศรษฐกิจญี่ปุ่น เพราะนอกจากญี่ปุ่นไม่ต้องเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับสงครามแล้ว เศรษฐกิจญี่ปุ่นยังขยายตัวอย่างรวดเร็วจากการผลิตสินค้ายุทธปัจจัยขายให้แก่สหรัฐอเมริกา ทำให้เศรษฐกิจของญี่ปุ่นฟื้นตัวอย่างรวดเร็ว ปัญหาเงินเฟ้อที่ดำเนินมาหลายปีหมดไป ดัชนีค่าแรงเพิ่มขึ้นกว่าร้อยละ 50 ระหว่าง ค.ศ. 1950-1952 ญี่ปุ่นได้รับเงินตราต่างประเทศจากการส่งออกสินค้าเกือบพันล้านดอลลาร์สหรัฐฯ ดัชนีการผลิตในกิจการเหมืองแร่และอุตสาหกรรมสูงขึ้นจาก 100 ใน ค .ศ.1950 เป็น 146.5 ใน ค .ศ.1952[32]

การที่นายจอห์น ฟอสเตอร์ ดัสเลส พยายามชักจูงให้ญี่ปุ่นติดอาวุธอีกครั้งและเข้าร่วมสงครามเกาหลีนั้น แม้ญี่ปุ่นสามารถปฏิเสธได้ แต่ก็เป็นผลให้นายกรัฐมนตรีโยชิดะตกลงให้สหรัฐอเมริกาตั้งฐานทัพในญี่ปุ่นได้ รวมทั้งตกลงที่จะให้ญี่ปุ่นมีกองกำลังทหารในขนาดจำกัด อันเป็นผลจากการเจรจาใน ค .ศ.1951 เพื่อทำสนธิสัญญาสันติภาพเพื่อให้เอกราชแก่ญี่ปุ่น ซึ่งสาระสำคัญของสนธิสัญญาสันติภาพข้อหนึ่ง คือ รัฐบาลญี่ปุ่นยอมให้กองกำลังต่างชาติตั้งฐานทัพอยู่ในญี่ปุ่นได้ โดยจะมีสนธิสัญญาความมั่นคงร่วมระหว่างสหรัฐอเมริกากับญี่ปุ่น เพื่อรักษาความมั่นคงปลอดภัยในตะวันออกไกลและเป็นหลักประกันความปลอดภัยของญี่ปุ่น การ

ที่ญี่ปุ่นได้ประโยชน์ด้านเศรษฐกิจจากสงครามและโยชิดะเห็นการณ์ไกลด้านเศรษฐกิจ ทำให้ญี่ปุ่นตกลงให้สหรัฐอเมริกาตั้งฐานทัพในญี่ปุ่นต่อ ยินยอมให้ญี่ปุ่นมีกองกำลังทหารในขนาดจำกัดเพื่อแลกเปลี่ยนกับการให้สหรัฐอเมริกาตกลงทำสัญญาสันติภาพกับญี่ปุ่น นอกจากนี้แม้ญี่ปุ่นจะมีกองกำลังขนาดย่อม แต่ญี่ปุ่นจะพึ่งพาสหรัฐอเมริกาในการป้องกันประเทศ โดยให้สหรัฐอเมริกาตั้งฐานทัพอากาศ เรือ บก เพื่อเป็นหลักประกันความมั่นคงระยะยาวของญี่ปุ่น

4. สนธิสัญญาสันติภาพและเอกราชญี่ปุ่น

นายพลแมคอาเธอร์ประกาศว่าการยึดครองญี่ปุ่นมี 3 ขั้นตอน คือ ทางทหาร การเมือง และเศรษฐกิจ ในขณะนั้นการยึดครองทางทหารเสร็จสิ้นแล้ว และมีมาตรการป้องกันไม่ให้ญี่ปุ่นก่อสงครามอีกในอนาคต การฟื้นฟูการเมืองให้เป็นประชาธิปไตยก็ดำเนินไปแล้ว ส่วนการปฏิรูปเศรษฐกิจอยู่ระหว่างดำเนินการ ดังนั้นจึงควรเลิกการยึดครองญี่ปุ่นด้วยการทำสนธิสัญญาสันติภาพและให้ญี่ปุ่นอยู่ภายใต้การดูแลขององค์การสหประชาชาติ[33]

4.1 สนธิสัญญาสันติภาพ

นโยบายของสหรัฐอเมริกาที่จะทำสนธิสัญญาสันติภาพกับญี่ปุ่นมีขึ้นตั้งแต่ต้น ค.ศ. 1947 นายพลแมคอาเธอร์ย้ำว่าสนธิสัญญาสันติภาพจะต้องเป็นข้อตกลงที่ประกันสันติภาพ ไม่ใช่เป็นการลงโทษเหมือนสนธิสัญญาแวร์ซายส์ในสงครามโลกครั้งที่ 1 หลังจากนั้นจึงเริ่มการประชุมกับญี่ปุ่นเกี่ยวกับสนธิสัญญาสันติภาพตั้งแต่เดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1947 สหรัฐอเมริกาได้เชิญประเทศสมาชิกคณะกรรมการตะวันออกไกลมาร่วมประชุมด้วย แต่ผ่านไปเกือบ 6 เดือนก็ยังตกลงกันไม่ได้ ทำให้สหรัฐอเมริกาเห็นว่าต้องมีการดำเนินการเมื่อให้ชาติอื่นเห็นว่าญี่ปุ่นเป็นประเทศที่มีอิสระ มีความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจ การเมือง เพื่อสร้างความมั่นคงให้ญี่ปุ่น ใน ค.ศ. 1949 สถานการณ์การเมืองระหว่างโลกคอมมิวนิสต์กับประชาธิปไตยรุนแรงขึ้นทั้งในเอเชียและยุโรป สหรัฐอเมริกาและอังกฤษจึงตกลงกันว่าจะต้องมีสนธิสัญญาสันติภาพแบบเสรีและต้องไม่ลงโทษญี่ปุ่น เพื่อให้ญี่ปุ่นเข้าเป็นพันธมิตรของฝ่ายประชาธิปไตยและเป็นปราการป้องกันการขยายตัวของสหภาพโซเวียตในเอเชีย โดยญี่ปุ่นตกลงให้สหรัฐอเมริกามีฐานทัพในญี่ปุ่น ส่วนสหรัฐอเมริกาจะป้องกันญี่ปุ่นเป็นการแลกเปลี่ยน

เมื่อสาธารณรัฐประชาชนจีนและสหภาพโซเวียตทำสนธิสัญญาสันติภาพระหว่างกันในต้น ค.ศ. 1950 และเกิดสงครามเกาหลีในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1950 ทำให้การทำสนธิสัญญาสันติภาพกับญี่ปุ่นกลายเป็นเรื่องเร่งด่วนและจำเป็นมากขึ้น สหรัฐอเมริกาแต่งตั้งนายจอห์น ฟอสเตอร์ ดัลเลส เป็นตัวแทนไปเจรจากับประเทศพันธมิตรอื่นๆ ซึ่งมีบางประเด็นที่ยังตกลงกันไม่ได้ เช่น สหภาพโซเวียต สาธารณรัฐประชาชนจีน สาธารณรัฐจีน และประเทศในเครือจักรภพไม่เห็นด้วยกับการที่สหรัฐอเมริกาจะเข้าปกครองหมู่เกาะริวกิว ส่วน

ออสเตรเลีย ฟิลิปปินส์ และสหภาพโซเวียต คัดค้านที่สหรัฐอเมริกาจะไม่เข้มงวดต่อการจัดตั้งกองทัพญี่ปุ่นขึ้นใหม่ในอนาคต[34] รวมทั้งสหภาพโซเวียตต้องการให้สาธารณรัฐประชาชนจีนเป็นตัวแทนของจีนไม่ใช่สาธารณรัฐจีน แต่สหรัฐอเมริกาปฏิเสธ

ระหว่างที่การเจรจาดำเนินอยู่นั้นในวันที่ 11 เมษายน ค.ศ. 1951 นายพลแมคอาเธอร์ ถูกปลดออกจากตำแหน่ง นายพลแมทธิว ริดจ์เวย์ เข้ามาดำรงตำแหน่งแทน นโยบายให้เอกราชญี่ปุ่นยังคงดำเนินต่อไป ในการดำเนินการทำสนธิสัญญาสันติภาพนี้รัฐมนตรีต่างประเทศสหรัฐอเมริกาเจรจากับประเทศต่างๆ โดยสหรัฐอเมริกาเป็นเจ้าภาพ ณ ซานฟรานซิสโก และมีการลงนามในวันที่ 8 กันยายน ค.ศ.1951 ประเทศพันธมิตร 55 ประเทศ ที่เคยประกาศสงครามกับญี่ปุ่นได้ร่วมประชุมสันติภาพที่เมืองซานฟรานซิสโก สหรัฐอเมริกา ประเทศคอมมิวนิสต์ภายใต้การนำของสหภาพโซเวียตไม่ยอมลงนามในสนธิสัญญา จึงมีประเทศที่ลงนามรับรอง 48 ประเทศ สาระสำคัญของสนธิสัญญาสันติภาพ ได้แก่

1. ญี่ปุ่นจะสมัครเป็นสมาชิกองค์การสหประชาชาติ โดยจะปฏิบัติตามหลักการสหประชาชาติและยึดหลักสิทธิมนุษยชนและเสถียรภาพในรัฐธรรมนูญ
2. ฝ่ายพันธมิตรรับรองอธิปไตยของญี่ปุ่นและญี่ปุ่นได้ดินแดนตามที่ประกาศในคำประกาศปอร์ตสดัม
3. ญี่ปุ่นรับรองเอกราชเกาหลี สละสิทธิในเกาะฟอร์โมซา เพสคาดอเรส คูริล สะขะลินใต้
4. ญี่ปุ่นยอมให้สหรัฐอเมริกาดูแลหมู่เกาะริวกิว โบนิน โวลคาโน
5. กองกำลังยึดครองญี่ปุ่นจะถอนออกไปภายใน 90 วัน หลังสนธิสัญญามีผลบังคับใช้
6. รัฐบาลญี่ปุ่นยอมให้กองกำลังต่างชาติตั้งฐานทัพอยู่ในญี่ปุ่นได้ โดยจะมีสนธิสัญญาความมั่นคงร่วมระหว่างสหรัฐอเมริกากับญี่ปุ่น เพื่อรักษาความมั่นคงปลอดภัยในตะวันออกไกล

4.2 สนธิสัญญาทางความมั่นคงร่วมกับสหรัฐอเมริกา

เมื่อมีการให้สัตยาบันสนธิสัญญาสันติภาพในเดือนเมษายน ค.ศ. 1952 การยึดครองญี่ปุ่นจึงสิ้นสุดลง ญี่ปุ่นกลับมาเป็นชาติเอกราชอีกครั้ง แต่ยังคงมีปัญหาตามมาเพราะมีสนธิสัญญาพิเศษระหว่างสหรัฐอเมริกากับญี่ปุ่น คือ สนธิสัญญาทางความมั่นคงร่วม (Treaty of Mutual Cooperation and Security between the United States and Japan) ซึ่งระบุว่ารัฐบาลญี่ปุ่นยอมให้มีกองทัพสหรัฐอเมริกาในญี่ปุ่น โดยมีฐานทัพใหญ่อยู่ที่เกาะโอกินาวาทางใต้ แม้ญี่ปุ่นจะได้เอกราช แต่การมีกองทัพต่างชาติภายในประเทศทำให้เกิดกระแสต่อต้าน ชาวญี่ปุ่นเห็นว่าการมีกองทัพต่างชาติอยู่ในประเทศทำให้ญี่ปุ่นไม่มีอธิปไตยอย่างแท้จริง และญี่ปุ่นอาจเสี่ยงจากการตกเป็นเป้าโจมตีจากฝ่ายตรงข้ามสหรัฐอเมริกา ทำให้เกิดการต่อต้านสหรัฐอเมริกา และฐานทัพของสหรัฐอเมริกาในญี่ปุ่น

การทำสนธิสัญญาความมั่นคงร่วมระหว่างสหรัฐอเมริกากับญี่ปุ่น ทำให้ชาวญี่ปุ่นต่อต้านอย่างหนัก เพราะสนธิสัญญานี้ไม่ได้ระบุวาระสิ้นสุด และชาวญี่ปุ่นเห็นว่าการมีกองทัพต่างชาติอยู่ในประเทศเท่ากับว่าญี่ปุ่นยังไม่มีอธิปไตยอย่างแท้จริง ดังนั้น หลังได้รับเอกราชเพียง 3 วัน กรรมกร นักศึกษา และสมาชิกพรรคคอมมิวนิสต์ได้รวมตัวกันในกรุงโตเกียว เรียกร้องให้ทหารอเมริกันถอนออกจากญี่ปุ่น โจมตีนายกรัฐมนตรีโยชิดะที่ตกลงทำสนธิสัญญากับสหรัฐอเมริกา รวมถึงเพื่อต่อต้านการจำกัดเสรีภาพทางวิชาการ การเดินขบวนมีขึ้นภายใต้การชี้นำขององค์การนักศึกษาที่มีพรรคคอมมิวนิสต์สนับสนุน และเกิดการปะทะกับตำรวจจนได้รับบาดเจ็บทั้งสองฝ่าย ผู้นำในญี่ปุ่นหลายคนรวมถึงหนังสือพิมพ์ลงข่าวโจมตีพรรคคอมมิวนิสต์ บางฉบับเสนอให้ยุบพรรคคอมมิวนิสต์ รัฐบาลจึงออกกฎหมายต่อต้านการบ่อนทำลายในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1952 ให้อำนาจคณะรัฐมนตรีที่จะห้ามกิจกรรมใดๆ ที่นำไปสู่การจลาจล ทำให้การเคลื่อนไหวทางการเมืองถูกควบคุมมากขึ้น และสนธิสัญญาความมั่นคงร่วมนี้จะเป็นปัญหาในสังคมญี่ปุ่นต่อมา[35]

5. ความสำคัญของลัทธิโยชิดะต่อแนวทางการพัฒนาญี่ปุ่น

ลัทธิโยชิดะเน้นว่าการฟื้นฟูเศรษฐกิจเป็นจุดมุ่งหมายหลักของประเทศ โดยญี่ปุ่นจะเป็นพันธมิตรกับสหรัฐอเมริกาและอังกฤษเพื่อผลประโยชน์และความมั่นคง แม้ว่าญี่ปุ่นจะมีอาวุธและกำลังทหารขนาดจำกัดแต่จะเป็นไปเพื่อป้องกันตนเองเท่านั้น ญี่ปุ่นจะไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับปัญหาระหว่างประเทศ ซึ่งจากหลักการนี้ทำให้ญี่ปุ่นสามารถทุ่มเทงบประมาณและกำลังคนในการพัฒนาเศรษฐกิจได้เต็มที่ รวมถึงหลีกเลี่ยงความขัดแย้งภายในประเทศด้วย เพราะมีประชาชนจำนวนมากไม่เห็นด้วยกับการติดอาวุธอีกครั้งของญี่ปุ่น เพราะยังหวาดกลัวหายนะจากภัยสงคราม นอกจากนี้ญี่ปุ่นก็หลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะเป็นพันธมิตรกับสหรัฐอเมริกาและยอมให้สหรัฐอเมริกาตั้งฐานทัพในญี่ปุ่น เพราะหากไม่ยินยอม ญี่ปุ่นก็จะถูกบีบให้ติดอาวุธเพื่อช่วยฝ่ายโลกเสรีในสงครามเกาหลีและเพื่อป้องกันการขยายตัวของคอมมิวนิสต์ในเอเชียตะวันออก ดังที่นายกรัฐมนตรีโยชิดะระบุไว้ว่า

> “ในฐานะที่เป็นประเทศที่เป็นเกาะ ญี่ปุ่นไม่มีทางเลือกอื่นใดนอกจากจะประกอบกิจการค้ากับต่างประเทศ หากญี่ปุ่นปรารถนาที่จะค้ำจุนประชากรจำนวน 90 ล้านของตน เมื่อเป็นเช่นนี้ หุ้นส่วนที่สำคัญที่สุดของญี่ปุ่น ควรจะเป็นสหรัฐและอังกฤษ ซึ่งทั้งสองประเทศได้มีความสัมพันธ์อันใกล้ชิดกับญี่ปุ่นทั้งในด้านการค้าและด้านประวัติศาสตร์ อีกทั้งยังเป็นประเทศที่มีความเจริญรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจและก้าวหน้าทางด้านเทคโนโลยี นี่หาใช่เป็นเรื่องยึดมั่น (dogma) หรือปรัชญาแต่อย่างใด และไม่จำเป็นว่าจะนำไปสู่ความสัมพันธ์แบบญี่ปุ่นเป็นเบี้ยล่าง หากแต่จะเป็นหนทางที่มีประสิทธิภาพและที่รวดเร็วที่สุด (จะว่าเป็นหนทางเดียวก็ว่าได้) ในการส่งเสริมให้ญี่ปุ่นมีความเจริญรุ่งเรืองต่อไป”[36]

รัฐบาลที่ปกครองประเทศในทศวรรษ 1950-1960 ต่างยึดแนวทางของโยชิดะในการบริหารประเทศและในด้านความมั่นคงของประเทศ ทำให้เศรษฐกิจญี่ปุ่นเติบโตสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้ในช่วงแรกของการฟื้นตัวทางเศรษฐกิจ ญี่ปุ่นได้ซื้อเทคโนโลยีของสหรัฐอเมริกามาใช้ในภาคอุตสาหกรรมและซื้อวัตถุดิบราคาถูกจากเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แม้ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ญี่ประสบการณ์ที่เลวร้ายแก่ชนพื้นเมืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แต่การเป็นพันธมิตรกับสหรัฐอเมริกาทำให้ญี่ปุ่นสามารถเข้าถึงทรัพยากรในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งมีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกับสหรัฐอเมริกาในช่วงสงครามเย็น[37]

กล่าวได้ว่า สงครามเกาหลีเป็นเหตุการณ์สำคัญที่ทำให้เศรษฐกิจญี่ปุ่นฟื้นตัวอย่างรวดเร็ว ส่วนลัทธิโยชิดะเป็นรากฐานสำคัญที่ทำให้เศรษฐกิจญี่ปุ่นขยายตัวอย่างมากต่อมา เพราะญี่ปุ่นได้ยึดมั่นในแนวทางของลัทธิโยชิดะอย่างจริงจังในเรื่องการไม่สร้างกำลังทางทหาร แต่ทุ่มเทงบประมาณและกำลังคนไปยังด้านเศรษฐกิจ

การเป็นพันธมิตรกับสหรัฐอเมริกาทำให้ญี่ปุ่นได้ประโยชน์อย่างยิ่ง นอกจากการที่ญี่ปุ่นพึ่งพากองทัพของสหรัฐอเมริกาในด้านความมั่นคง ทำให้งบประมาณของญี่ปุ่นส่วนใหญ่นำไปใช้ในด้านการพัฒนาประเทศแล้ว ในทศวรรษ 1950-1960 ในช่วงที่ภาวะสงครามเย็นตึงเครียด สหรัฐอเมริกาช่วยส่งเสริมการพัฒนาเศรษฐกิจญี่ปุ่น เพื่อทำให้ญี่ปุ่นมีความเข้มแข็งและเป็นปราการป้องกันการขยายตัวของคอมมิวนิสต์ในภูมิภาค สหรัฐอเมริกาจึงเปิดตลาดให้กับสินค้าญี่ปุ่นและสนับสนุนญี่ปุ่นให้เข้าเป็นสมาชิกองค์กรเศรษฐกิจต่างๆ ทำให้สินค้าญี่ปุ่นสามารถเข้าไปสู่ตลาดโลกได้อย่างกว้างขวาง รวมทั้งญี่ปุ่นสามารถเข้าถึงเทคโนโลยีใหม่ๆ จากสหรัฐอเมริกาได้ในราคาไม่แพง

กระทรวงเศรษฐกิจที่ดูแลด้านการค้าต่างประเทศและอุตสาหกรรม (Ministry of International Trade and Industry หรือ MITI)* มีบทบาทสำคัญในการกำหนดทิศทาง นโยบาย วางแผนเศรษฐกิจ และส่งเสริมการดำเนินการทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่น ทำให้เศรษฐกิจขยายตัวอย่างรวดเร็ว[38] ดังความเห็นของนักสังเกตการณ์ที่กล่าวว่า “ดูราวกับว่าสวรรค์ได้สร้างสภาพแวดล้อมระหว่างประเทศในทศวรรษ 1960 เพื่อสำหรับความเติบโตทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่นโดยแท้ มิเช่นนั้นแล้ว การที่ผลผลิตรวมของชาติ (GNP) ที่ได้เพิ่มขึ้นเป็น 4 เท่าตัวภายในช่วงเวลาทศวรรษเดียวเช่นนี้ คงจะเป็นเรื่องยากที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์โลก”[39]

ทศวรรษ 1950 และ 1960 เป็นช่วงที่ญี่ปุ่นเรียกว่า ปาฏิหาริย์ทางเศรษฐกิจ ด้วยมีปัจจัยเอื้ออำนวยหลายประการ เช่น อุปสงค์จากสงครามเกาหลีและนโยบายของรัฐบาลที่เน้นเศรษฐกิจเป็นหลัก ช่วยส่งเสริมการขยายตัวของเศรษฐกิจญี่ปุ่นอย่างเต็มที่ อุตสาหกรรมของ

* กระทรวง MITI ตั้งขึ้นเมื่อ ค.ศ.1949 ก่อนหน้านั้นญี่ปุ่นมีกระทรวงพาณิชย์และอุตสาหกรรมดูแลด้านเศรษฐกิจในช่วง ค.ศ. 1925-1943 และกระทรวงยุทโปกรณ์ดูแลระหว่าง ค.ศ.1943-1945 กระทรงพาณิชย์และอุตสาหกรรมกลับมาดูแลอีกครั้งระหว่าง ค.ศ. 1945-1949 ใน ค.ศ. 1949 จึงพัฒนาเป็นกระทรวงการค้าต่างประเทศและอุตสาหกรรม

ญี่ปุ่นเติบโตและเป็นรายได้หลักของประเทศ เช่น อุตสาหกรรมเหล็กสร้างกำไรเป็นอันดับ 2 ของโลกใน ค.ศ. 1959 และส่งผลต่อการขยายตัวของอุตสาหกรรมหนักอื่นๆ โดยญี่ปุ่นกลายเป็นผู้ผลิตเรือรายใหญ่ที่สุดของโลกใน ค.ศ. 1960[40] และร้อยละ 50 ของเรือใหม่ในโลกผลิตในญี่ปุ่น♦ อุตสาหกรรมรถยนต์ของญี่ปุ่นเป็นอีกประเภทที่เติบโตอย่างก้าวกระโดด อันเป็นผลต่อเนื่องจากผลิตพาหนะให้กองทัพสหรัฐอเมริกาในช่วงโตโยต้า และอิซุซุ ารที่นิสสันก สงครามเกาหลี จึงได้รับการถ่ายทอดเทคโนโลยีมา

เมื่อเศรษฐกิจญี่ปุ่นขยายตัว รายได้ประชาชนสูงขึ้น ความต้องการรถภายในประเทศจึงเพิ่มสูงขึ้นไปด้วย จากข้อมูลการผลิตรถยนต์สำหรับใช้ในประเทศใน ค.ศ. 1956 จำนวน 100,000 คัน เพิ่มเป็น 1 ล้านคันใน ค.ศ. 1963 และญี่ปุ่นกลายเป็นผู้ผลิตรถยนต์ที่มีรายได้อันดับสองของโลกใน ค.ศ. 1967[41] รายได้ที่เพิ่มขึ้นทำให้ประชาชนมีเงินจับจ่ายใช้สอยเครื่องอำนวยความสะดวกในชีวิตประจำวันมากขึ้น ส่งผลถึงการขยายตัวของอุตสาหกรรมเครื่องใช้ไฟฟ้าใหม่ๆ เช่น เครื่องซักผ้า โทรทัศน์ ตู้เย็น ที่กลายเป็นสินค้าส่งออกสำคัญของญี่ปุ่น ระหว่าง ค.ศ. 1960 ถึง 1971รายได้ประชาชาติเพิ่มขึ้น 3 เท่า[42] ซึ่งเป็นอัตราที่สูงมาก

ปัจจัยสำคัญที่ทำให้เศรษฐกิจญี่ปุ่นฟื้นตัวเร็วมีหลายปัจจัย ประการแรก คือ การวางรากฐานของสหรัฐอเมริกา ทั้งการปฏิรูปภาคเกษตรกรรม อุตสาหกรรม ประการที่สอง การที่สหรัฐอเมริการับภาระด้านการป้องกันประเทศ ทำให้ญี่ปุ่นทุ่มเทการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างเดียว ประการที่สาม คือ การปฏิรูปการศึกษาที่เปลี่ยนจากการศึกษาเพื่อตอบสนองความต้องการของรัฐทหารนิยมในช่วงก่อนสงคราม มาเป็นการศึกษาตามความต้องการของผู้เรียน และระบบมหาวิทยาลัยขยายตัวมากขึ้นทั้งของรัฐบาลและเอกชน ทำให้การศึกษาของญี่ปุ่นที่ก้าวหน้าอยู่แล้วพัฒนาไปอย่างรวดเร็ว สร้างประชากรที่มีคุณภาพเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาประเทศ

ประการที่สี่ คือ บทบาทของระบบราชการที่ส่งเสริมเศรษฐกิจโดยเฉพาะกระทรวงการค้าระหว่างประเทศและอุตสาหกรรม หรือ MITI มีบทบาทสำคัญในการฟื้นฟูและผลักดันอุตสาหกรรมญี่ปุ่นไปสู่ยุคการขยายตัวทางเศรษฐกิจระหว่าง ค .ศ.1955-1975[43] ประการที่ห้า ญี่ปุ่นมีระบบการเมืองที่รองรับการเติบโตทางเศรษฐกิจ รัฐธรรมนูญโชวะมีความเป็นประชาธิปไตยสูง และการเมืองมีเสถียรภาพจากโครงสร้างพรรคการเมืองที่นับจาก ค .ศ.1955 เป็นลักษณะการรวมตัวของพรรคอนุรักษ์นิยม พรรค คือ พรรคเสรีประชาธิปไตยและพรรค 2 สังคมนิยม และสามารถผูกขาดการตั้งรัฐบาลผสมสองพรรคหรือบางครั้งคือรัฐบาลพรรคเดียวของพรรคเสรีประชาธิปไตยได้ตั้งแต่ ค .ศ.1955ทศวรรษ- 1980 ทำให้นโยบายมีความ

♦ ปัจจุบันอุตสาหกรรมต่อเรือของญี่ปุ่นมีคู่แข่งสำคัญ คือ บริษัทต่อเรือของเกาหลีใต้ ซึ่งมีส่วนแบ่งถึงร้อยละ 50.6 ของตลาดต่อเรือทั่วโลก มีบริษัทต่อเรือใหญ่ๆ เช่น Hyundai Heavy Industries, Samsung Heavy Industries, Daewoo Shipbuilding & Marine Engineering, and STX Offshore & Shipbuilding และมีคู่แข่งอย่างบริษัทต่อเรือของจีนที่บริษัทของจีนติดอันดับ Top 10 บริษัทต่อเรือชั้นนำของโลก 3 แห่ง

ต่อเนื่องเป็นผลดีต่อการบริหารประเทศ ประการสุดท้ายเป็นผลจากลักษณะนิสัยของชาวญี่ปุ่น ที่มีระเบียบวินัย ขยัน อดทน และเชื่อฟังผู้นำ โดยเฉพาะความสัมพันธ์ระหว่างผู้บริหารและแรงงานมีความผูกพันกันเสมือนเป็นครอบครัวเดียวกัน ซึ่งเป็นลักษณะที่มีมาตั้งแต่อดีต ทำให้แรงงานชาวญี่ปุ่นทุ่มเททำงานหนักเพื่อความก้าวหน้าของบริษัท

สรุป

ภายใต้การปกครองของสหรัฐอเมริการะหว่าง ค.ศ. 1945-1952 สหรัฐอเมริกาได้ฟื้นฟูญี่ปุ่นในหลายด้าน โดยในช่วงแรกเน้นเปลี่ยนแปลงให้ญี่ปุ่นเป็นประเทศที่รักสันติ เป็นประชาธิปไตย มีการดำเนินการที่สำคัญ เช่น ประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับใหม่ กำหนดสถานะของจักรพรรดิให้สอดคล้องกับที่เป็นจริงคือเป็นสัญลักษณ์ของรัฐและความสามัคคีของประชาชน[44] ทำลายระบบทหาร วางรากฐานเรื่องสิทธิมนุษยชนและเสรีภาพพื้นฐาน จัดตั้งระบบรัฐสภาตามแบบของอังกฤษ สละสิทธิการทำสงครามและการมีกองทัพของญี่ปุ่น

ภายใต้ภาวะสงครามเย็นที่ขยายตัวมากขึ้นสหรัฐอเมริกาจึงเน้นฟื้นฟูญี่ปุ่นให้มั่นคงทั้งการเมือง เศรษฐกิจ เพื่อให้ญี่ปุ่นมีพื้นฐานการเมืองแบบประชาธิปไตยและเศรษฐกิจที่เข้มแข็ง โดยสหรัฐอเมริกาหวังให้ญี่ปุ่นเป็นปราการป้องกันคอมมิวนิสต์ในเอเชีย โดยการปฏิรูปเศรษฐกิจญี่ปุ่นนั้นถือว่าเป็นการปฏิรูปที่มีผลระยะยาวและส่งผลสำคัญต่อญี่ปุ่น ใน ค .ศ.1952 ญี่ปุ่นได้เอกราชอย่างสมบูรณ์ แต่สนธิสัญญาทางความมั่นคงร่วมกัน ระหว่างสหรัฐอเมริกากับญี่ปุ่น ทำให้เกิดกระแสต่อต้านและเป็นปัญหามาจนปัจจุบัน

[1] ฮิวจ์ บอร์ตัน (2526). *เล่มเดิม.* หน้า 534.

[2] ดับเบิลยู จี. บิสลีย์. (2543). *เล่มเดิม.* หน้า 426.

[3] ฮิวจ์ บอร์ตัน (2526). *เล่มเดิม.* หน้า 534.

[4] Andrew Gordon. (2014). *op.cit.* p. 229.

[5] ฮิวจ์ บอร์ตัน. (2526). *เล่มเดิม.* หน้า 531 และ ดับเบิลยู จี. บิสลีย์. (2543). *เล่มเดิม.* หน้า 426.

[6] Andrew Gordon. (2014). *op.cit.* p. 230.

[7] Hugh Borton. (1970). *op.cit.* pp 474–476.

[8] สุรางค์ศรี ตันเสียงสม. (2543*). ญี่ปุ่นบนเส้นทางมหาอำนาจทางทหารสู่มหาอำนาจทางเศรษฐกิจ.* กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. หน้า 61.

[9] Andrew Gordon. (2014). *op.cit.* p. 231.

[10] ดับเบิลยู จี. บิสลีย์. (2543). *เล่มเดิม.* หน้า 432.

[11] ฮิวจ์ บอร์ตัน. (2526). *เล่มเดิม.* หน้า 537.

[12] *แหล่งเดิม.* หน้า 537–538 .

[13] Andrew Gordon. (2014). *op.cit.* p. 231 และเพ็ญศรี กาญจโนมัย. (2527). *เล่มเดิม.* หน้า 297.

[14] ดูเพิ่มเติมใน เพ็ญศรี กาญจโนมัย. (2527). *เล่มเดิม.* หน้า 294–295 .

[15] ฮิวจ์ บอร์ตัน (2526). *เล่มเดิม.* หน้า 439.

[16] *แหล่งเดิม.* หน้า 545.

[17] *แหล่งเดิม.* หน้า 546.

[18] Andrew Gordon. (2014). *op.cit.* p. 239.

[19] เอ็ดวิน โอ. ไรส์เชาเออร์. (2525). *เล่มเดิม.* หน้า 352.

[20] ฮิวจ์ บอร์ตัน. (2526). *เล่มเดิม.* หน้า 551.

[21] Andrew Gordon. (2014). *op.cit.* p. 231.

[22] ฮิวจ์ บอร์ตัน (2526). *เล่มเดิม.* หน้า 434.

[23] *แหล่งเดิม.* หน้า 556.

[24] ดับเบิลยู จี. บิสลีย์. (2543). *เล่มเดิม.* หน้า 436 และ Andrew Gordon. (2014). *op.cit.* p. 231.

[25] เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยของผู้เขียน เรื่อง *การเปลี่ยนแปลงของสังคมญี่ปุ่นยุคหลังสงครามถึงปัจจุบัน.* (2559).

[26] แมริอุส บี. แจนเสน. (2526) *เล่มเดิม.* หน้า 138.

[27] Andrew Gordon. (2014). *op.cit.* p. 241.

[28] *Ibid.*

[29] แมริอุส บี. แจนเสน. (2526) *เล่มเดิม.* หน้า 139.

[30] ไชยวัฒน์ ค้ำชู. (2527, ม.ค.-มี.ค.). แนวโน้มของนโยบายความมั่นคงและป้องกันประเทศของญี่ปุ่น. เอเชียปริทัศน์. ปีที่ 5 (1): 2-3.

[31] David M. Potter. (2008). Evolution of Japan's Postwar Foreign Policy. (online)

[32] ฮิวจ์ บอร์ตัน (2526). *เล่มเดิม.* หน้า หน้า 559.

[33] *แหล่งเดิม*. หน้า 559.

[34] *แหล่งเดิม*. หน้า 563.

[35] ศิริพร ดาบเพชร. (2557). Anpo Protests: พัฒนาการของการเคลื่อนไหวทางการเมืองในญี่ปุ่นยุคหลังสงคราม, *วารสารสังคมศาสตร์ มศว.* ปีที่ 17: 328-338.

[36] ไชยวัฒน์ ค้ำชู. (2527, ม.ค.-มี.ค.). *เล่มเดิม.* หน้า 3-4.

[37] แมริอุส บี. แจนเสน. (2526) *เล่มเดิม.* หน้า 139.

[38] ดูเพิ่มเติมใน ประเสริฐ จิตติวัฒนพงศ์. (2542). เหตุแห่งความเจริญทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่น: บทบาทของกระทรวง MITI. ใน *ญี่ปุ่น: การเมืองและนโยบายต่างประเทศ รวมบทความทางวิชาการของ รศ.ประเสริฐ จิตติวัฒนพงศ์.* บรรณาธิการโดย ศิริพร วัชชวัลคุ. หน้า 94-109.

[39] ไชยวัฒน์ ค้ำชู. (2527, ม.ค.-มี.ค.). *เล่มเดิม.* หน้า 8-9.

[40] คริสโตเฟอร์ โกโต โจนส์. (2554). *เล่มเดิม.* หน้า 163.

[41] คริสโตเฟอร์ โกโต โจนส์. (2554). *เล่มเดิม.* หน้า .164

[42] *แหล่งเดิม.* หน้า .165

[43] ประยูร เชี่ยววัฒนา และโนมิ. (2552, พฤศจิกายน). การพัฒนาอุตสาหกรรมของญี่ปุ่น. คอลัมน์แกะรอยญี่ปุ่น. *TPA News.* (online).

[44] เอ็ดวิน โอ. ไรเชาเออร์, (2525). *นี่คือญี่ปุ่น.* หน้า 348.

บทที่ 13
ยุคการเคลื่อนไหวทางสังคมของญี่ปุ่น

การปลูกฝังประชาธิปไตย เสรีนิยม สิทธิเสรีภาพ และตัวบทกฎหมายที่เอื้ออำนวย ทำให้ชาวญี่ปุ่นยุคหลังสงครามให้ความสนใจสถานการณ์ในสังคม ประกอบกับต้นทศวรรษ 1950 หลังจีนเป็นคอมมิวนิสต์และเกิดสงครามเกาหลี ทำให้ในสังคมญี่ปุ่นมีกระแสหวาดกลัวและต่อต้านคอมมิวนิสต์ สงครามเกาหลีที่เกิดขึ้นยังทำให้มีการอภิปรายเรื่องความปลอดภัยของญี่ปุ่น เรื่องการทหารและความสำคัญของกองกำลังป้องกันตนเอง บรรดานักการเมืองมีทั้งสนับสนุนและคัดค้านการฟื้นฟูกองทัพ ส่วนนายกรัฐมนตรีโยชิดะ ชิเงรุ ไม่สนับสนุนการมีกองกำลังป้องกันตนเองอย่างเปิดเผย แต่ก็ไม่คัดค้าน

ในทศวรรษ 1950 และ 1960 จึงมีการเคลื่อนไหวในสังคมญี่ปุ่นหลายครั้งเพื่อรณรงค์ในประเด็นต่างๆ ทั้งที่เป็นสถานการณ์ภายในประเทศและสถานการณ์โลกในยุคสงครามเย็น คือ การต่อต้านสนธิสัญญาความมั่นคงร่วมระหว่างญี่ปุ่นกับสหรัฐอเมริกา การต่อต้านอาวุธนิวเคลียร์ และการต่อต้านสงครามเวียดนาม โดยมีการแสดงออกในหลายรูปแบบ ทั้งการเดินขบวนประท้วง การจลาจล การแสดงออกทางสื่อสัญลักษณ์ เช่น ภาพยนตร์ การ์ตูน ที่สะท้อนการต่อต้านนิวเคลียร์และสงครามเวียดนาม

1. การต่อต้านสนธิสัญญาความมั่นคงร่วมและการแก้ไขรัฐธรรมนูญมาตรา 9*

ระหว่างที่สถานการณ์สงครามเย็นในคาบสมุทรเกาหลีกำลังตึงเครียดนั้น ฝ่ายสัมพันธมิตรจัดการเจรจาเพื่อให้เอกราชแก่ญี่ปุ่น สหรัฐอเมริกาและอังกฤษตกลงกันว่าจะต้องมีสนธิสัญญาสันติภาพ เพื่อให้ญี่ปุ่นเข้าเป็นฝ่ายประชาธิปไตย และควรให้ญี่ปุ่นเป็นปราการป้องกันการขยายตัวของคอมมิวนิสต์ โดยญี่ปุ่นจะอนุญาตให้สหรัฐอเมริกาคงฐานทัพในญี่ปุ่นเพื่อป้องกันญี่ปุ่นเป็นการแลกเปลี่ยน

สนธิสัญญาสันติภาพที่ให้เอกราชญี่ปุ่นจึงระบุว่า รัฐบาลญี่ปุ่นยอมให้กองกำลังต่างชาติตั้งฐานทัพอยู่ในญี่ปุ่นได้ เพื่อรักษาความมั่นคงปลอดภัยในตะวันออกไกล ดังนั้นข้อตกลงในสนธิสัญญาความมั่นคงร่วมระหว่างสหรัฐอเมริกาและญี่ปุ่น (Treaty of Mutual Cooperation and Security between the United States and Japan) ลงนามใน ค.ศ. 1951 ที่มีผลบังคับใช้ใน ค.ศ.1952 ทำให้มีกองทัพสหรัฐอเมริกาในญี่ปุ่น มีฐานทัพใหญ่อยู่ที่เกาะโอกินาวาทางใต้สุดของประเทศ ข้อความในสนธิสัญญาความมั่นคงร่วมนี้สะท้อนนโยบายการป้องกันประเทศของญี่ปุ่นอย่างชัดเจน ดังข้อความว่า

> “มีผลบังคับใช้ ญี่ปุ่นจะไม่มีวิธีการที่มีประสิทธิภาพในการ (สันติภาพ) เมื่อสนธิสัญญา... ใช้สิทธิในการป้องกันตนเองที่พึงมีเพราะญี่ปุ่นได้ถูกปลดอาวุธ ภัยต่อญี่ปุ่นยังคงมีอยู่ในสถานการณ์เช่นนี้เพราะว่าลัทธิทหารนิยมที่ไร้ความรับผิดชอบยังมิได้ถูกขจัดไปจากโลก ดังนั้น ญี่ปุ่นจึงปรารถนาให้มีสนธิสัญญาความมั่นคง กับสหรัฐฯ...”[1]

สนธิสัญญาสันติภาพระบุว่า ญี่ปุ่นมีอำนาจอธิปไตยที่จะเข้าร่วมตกลงในการรักษาความมั่นคงร่วมกัน ซึ่งหมายความว่าญี่ปุ่นมีสิทธิปฏิเสธไม่ทำสนธิสัญญาความมั่นคงร่วมกับสหรัฐอเมริกาได้ แต่ฝ่ายญี่ปุ่นเห็นว่าญี่ปุ่นควรยึดมาตรา 9 ที่สละสิทธิ์การมีกองทัพ แต่อาจมีเพียงการเตรียมการเฉพาะกาลด้านการป้องกันเพื่อป้องปรามการโจมตีด้วยกำลังติดอาวุธต่อญี่ปุ่น ส่วนสหรัฐอเมริกานั้นระบุถึงความเต็มใจที่จะคงกองกำลังติดอาวุธไว้ในและบริเวณรอบๆ ญี่ปุ่นเพื่อสันติภาพและความมั่นคง และแสดงความคาดหวังว่าในอนาคตญี่ปุ่นจะเพิ่มความรับผิดชอบในการป้องกันตนเองและไม่ติดอาวุธเพื่อการรุกราน[2]

1.1 การต่อต้านสนธิสัญญาความมั่นคงระหว่างสหรัฐอเมริกากับญี่ปุ่น

สนธิสัญญาความมั่นคงระหว่างสหรัฐอเมริกากับญี่ปุ่น หรือ Anpo joyaku ที่ทำให้ยังมีฐานทัพสหรัฐอเมริกาที่โอกินาวาและฐานทัพอากาศ ฐานทัพบก ฐานทัพเรือ และที่พักอาศัยของทหารอเมริกันอยู่ตามเมืองต่างๆ ในญี่ปุ่น ทำให้ชาวญี่ปุ่นรู้สึกว่าเอกราชที่ได้มานั้นไม่สมบูรณ์ นอกจากนี้สนธิสัญญายังไม่มีการระบุวาระสิ้นสุดด้วย จึงเกิดความรู้สึกต่อต้านชาวต่างชาติโดยเฉพาะชาวอเมริกันมากขึ้น[3] หลังได้เอกราช 3 วัน กรรมกร นักศึกษา และสมาชิกพรรคคอมมิวนิสต์รวมตัวกันในกรุงโตเกียวเรียกร้องให้ทหารอเมริกันถอนออกไป และโจมตีนายกรัฐมนตรีโยชิดะ ชิเงรุ การเดินขบวนมีขึ้นภายใต้การชี้นำของปัญญาชนและองค์การนักศึกษาในโตเกียว รวมถึงกลุ่มแรงงานที่มีพรรคคอมมิวนิสต์สนับสนุน สหพันธ์นักศึกษาร่วมกับฝ่ายกรรมกรจัดตั้งเป็นแนวร่วมคัดค้าน และสหพันธ์แรงงานวางแผนเดินขบวนครั้งใหญ่ในวันแรงงาน ค.ศ. 1952 โดยมีนักศึกษานับพันประกาศเข้าร่วมด้วย นักศึกษาที่เข้าร่วมเดินขบวนเหล่านี้ นอกจากเพื่อต่อต้านการมีฐานทัพสหรัฐอเมริกาในญี่ปุ่นแล้ว ยังรวมตัวกันเพื่อต่อต้านการจำกัดเสรีภาพทางวิชาการ การเดินขบวนในวันแรงงานที่กำหนดขึ้นมีคนเข้าร่วมกว่าสี่หมื่นคน[4] และเกิดการปะทะกับตำรวจจนได้รับบาดเจ็บทั้งสองฝ่าย

ผู้นำญี่ปุ่นหลายคน รวมถึงหนังสือพิมพ์ เช่น หนังสือพิมพ์อาซาฮี โจมตีพรรคคอมมิวนิสต์ที่เป็นผู้ปลุกระดมให้เกิดเหตุการณ์นี้ บางฉบับเสนอให้ยุบพรรคคอมมิวนิสต์ รัฐบาลจึงออกกฎหมายต่อต้านการบ่อนทำลายในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1952 ให้อำนาจคณะรัฐมนตรีที่จะห้ามกิจกรรมใดๆ ที่นำไปสู่การจลาจล และการจลาจลที่เกิดขึ้นในวันแรงงานนี้ทำให้มีผู้สนับสนุนกฎหมายนี้มากขึ้น กฎหมายนี้ทำให้การเคลื่อนไหวทางการเมืองหลังจาก ค.ศ. 1952 ถูกควบคุมมากขึ้น

1.2 กองกำลังป้องกันตนเองและการอภิปรายเรื่องมาตรา 9

เรื่องการทหารเป็นที่สนใจในสังคมญี่ปุ่นอีกครั้งเมื่อสหรัฐอเมริกาและญี่ปุ่นลงนามร่วมกันในข้อตกลงในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1954 ซึ่งระบุว่าสหรัฐอเมริกาจะให้ความช่วยเหลือทางทหารแก่ญี่ปุ่นในรูปสิ่งของเครื่องมือ การบริการ และการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารระหว่างกัน[5] ในเดือนมิถุนายนนายกรัฐมนตรีโยชิดะเสนอให้ออกกฎหมายจัดตั้งกองกำลังตำรวจแห่งชาติขึ้นใหม่ ซึ่งจะทำให้ข้อผูกพันของญี่ปุ่นภายใต้สนธิสัญญาความมั่นคงร่วมสมบูรณ์ขึ้น แม้จะถูกต่อต้านโดยพรรคสังคมนิยมในสภา แต่กฎหมายก็ผ่านออกมา ทำให้กองกำลังตำรวจสำรองเปลี่ยนมาเป็นกองกำลังรักษาความปลอดภัยแห่งชาติ หรือกองกำลังป้องกันตนเอง (Self-Defense Force: SDF) มีการติดอาวุธที่ทันสมัย กำหนดให้มีกองกำลัง 150,000 คน ผู้บัญชาการสูงสุดเป็นพลเรือน ไม่มีสิทธิพิเศษ ทหารในกองกำลังมาจากอาสาสมัคร ทหารยศสูงกว่าพันเอกในกองทัพเดิมไม่มีสิทธิเข้าร่วมกองกำลัง

ต่อมาใน ค.ศ. 1957 นายคิชิ โนะบุสุเกะ นายกรัฐมนตรีจากพรรคเสรีประชาธิปไตย หรือ LDP เสนอให้แก้ไขรัฐธรรมนูญมาตรา 9 ที่ห้ามญี่ปุ่นมีกองทัพ และต้องการให้ญี่ปุ่นติดอาวุธใหม่ แต่ถูกคัดค้าน แนวคิดนี้ทำให้เกิดความแตกแยกทางการเมืองและถูกต่อต้านจากสังคมญี่ปุ่น รัฐบาลคิชิได้อนุมัติ “นโยบายพื้นฐานสำหรับการป้องกันประเทศ” (Basic Policies for National Defense) ซึ่งมีนโยบายหลัก คือ ญี่ปุ่นจะพัฒนาอาวุธให้มีประสิทธิภาพมากขึ้นในขอบเขตที่จำเป็นสำหรับการป้องกันตนเอง และญี่ปุ่นจะจัดการกับการรุกรานบนพื้นฐานของสนธิสัญญาความมั่นคงกับสหรัฐอเมริกา[6] นโยบายนี้ยึดตามลัทธิโยชิดะ

พรรคฝ่ายค้าน เช่น พรรคสังคมนิยม ไม่เห็นด้วยกับการแก้ไขรัฐธรรมนูญ แต่ฝ่ายอนุรักษ์นิยมยืนยันว่าควรเปลี่ยนแปลงรัฐธรรมนูญเพื่อตัดความคลุมเครือในสิทธิของญี่ปุ่นที่จะมีกองกำลังป้องกันตนเอง และเสนอให้ตั้งคณะกรรมาธิการพิเศษขึ้นพิจารณาปัญหาการแก้ไขรัฐธรรมนูญ แต่การออกกฎหมายเพื่อตั้งคณะกรรมาธิการพิเศษถูกคัดค้านอย่างหนักจากพรรคสังคมนิยม และการหยั่งเสียงประชาชนญี่ปุ่นส่วนใหญ่ไม่เห็นด้วยกับการแก้ไขรัฐธรรมนูญ[7] ชาวญี่ปุ่นส่วนใหญ่ยอมรับว่าการเป็นพันธมิตรกับสหรัฐอเมริกามีความจำเป็นและเป็นประโยชน์ แต่ไม่สบายใจที่ต้องเกี่ยวข้องกับสงครามเย็น และเห็นว่าญี่ปุ่นควรอยู่กลุ่มเป็นกลาง รวมทั้งมีความไม่พอใจ สหรัฐอเมริกาและต่อต้านการทดลองนิวเคลียร์ของสหรัฐอเมริกา นอกจากนี้ มีการเผยแพร่อุดมการณ์รวมกลุ่มเอเชีย (Pan-Asianism) ซึ่งนำไปสู่ความรู้สึกว่าญี่ปุ่นควรอยู่กลุ่มเดียวกับกลุ่มแอโฟร-เอเชีย ที่วางตัวเป็นกลาง และนำไปสู่ความรู้สึกชาตินิยมที่ทำให้เกิดความไม่พอใจที่ญี่ปุ่นต้องขึ้นอยู่กับสหรัฐอเมริกา ปัญหาการแก้ไขรัฐธรรมนูญดำเนินมาหลายปีโดยไม่มีข้อยุติ เพราะรัฐบาลทราบดีว่าการแก้ไขรัฐธรรมนูญต้องได้คะแนนเสียง 2 ใน 3 ซึ่งเป็นไปได้ยาก จึงยังไม่มีการดำเนินการ ต่อ

ความรู้สึกต่อต้านฐานทัพสหรัฐอเมริกาสั่งสมมานานและแสดงออกด้วยการต่อต้านเป็นระยะๆ เช่น ใน ค.ศ. 1956 ชาวบ้านที่หมู่บ้านซุนะงะวะซึ่งอยู่ชานเมืองโตเกียว เดินขบวน

ต่อต้านแผนขยายฐานทัพอากาศของสหรัฐฯ ที่อยู่ใกล้หมู่บ้าน จนมีผู้บาดเจ็บหลายร้อยคน และใน ค.ศ. 1957 มีคดีทหารอเมริกันยิงสตรีญี่ปุ่นที่เข้าไปเก็บเศษโลหะในสนามบิน ปัญหาที่เกิดขึ้นจากกรณีนี้มีทั้งว่าจะตัดสินคดีในศาลพลเรือนของญี่ปุ่น หรือศาลทหารของสหรัฐอเมริกา แม้ว่าต่อมาศาลญี่ปุ่นจะได้เป็นฝ่ายตัดสินคดี แต่จำเลยไม่ถูกลงโทษเพียงรอลงอาญา การกระทบกระทั่งเหล่านี้สร้างความไม่พอใจในหมู่ชาวญี่ปุ่นมาโดยตลอด

1.3 การเคลื่อนไหวต่อต้านการต่ออายุสนธิสัญญาความมั่นคงร่วม

นายกรัฐมนตรีคิชิเริ่มเจรจาสนธิสัญญาความมั่นคงร่วม หรือ Anpo ฉบับใหม่กับสหรัฐอเมริกาตั้งแต่ ค.ศ. 1957 โดยขอให้สหรัฐอเมริกาถอนทหารออกจากญี่ปุ่น และขอคำสัญญาว่าสหรัฐอเมริกาจะช่วยป้องกันญี่ปุ่น ถ้าญี่ปุ่นถูกรุกราน การเจรจาดำเนินต่อมาถึง ค.ศ. 1959 ผู้นำในพรรคเสรีประชาธิปไตยให้นายคิชิเจรจากับสหรัฐอเมริกา โดยขอให้ญี่ปุ่นมีสิทธิควบคุมการบริหารประเทศอย่างเต็มที่ และให้ญี่ปุ่นเข้าไปเกี่ยวข้องกับยุทธศาสตร์ของสหรัฐอเมริกาน้อยที่สุด และญี่ปุ่นยืนยันที่จะมีสิทธิยับยั้งการใช้กำลังทหารของสหรัฐอเมริกาที่ประจำอยู่ในญี่ปุ่นในการออกไปปฏิบัติการนอกประเทศญี่ปุ่น รวมทั้งต้องยกเลิกข้อความในสนธิสัญญา ค.ศ. 1952 ที่กำหนดว่ากองทหารสหรัฐอเมริกาสามารถถูกเรียกมาปราบจลาจลในญี่ปุ่นได้[8]

ระหว่างการเจรจาปรับปรุงแก้ไขสนธิสัญญาอยู่นั้น ได้เกิดกระแสต่อต้านภายในประเทศตั้งแต่ ค.ศ. 1958 ต่อมาในปลาย ค.ศ. 1959 พรรคสังคมนิยม พรรคคอมมิวนิสต์ พยายามเปิดให้มีการลงคะแนนเสียงไม่ไว้วางใจนายคิชิ และมีการประท้วงบนท้องถนนจากองค์การนักศึกษาและประชาชนที่เดินขบวนคัดค้านในวันที่ 27 พฤศจิกายน และเข้ายื่นหนังสือต่อรัฐสภาเพื่อเรียกร้องให้นายคิชิลาออก กองกำลังขององค์การนักศึกษาที่เป็นพวกหัวรุนแรงได้ชักชวนสมัครพรรคพวกราว 12,000 คน ให้บุกเข้าสู่พื้นที่ของรัฐสภา และเกิดการปะทะกับตำรวจขึ้นจนต้องถอยออกมา[9] หลังจากนั้นมีการเดินขบวนประท้วงอีกหลายครั้งจนปะทะกับเจ้าหน้าที่ตำรวจ แต่สนธิสัญญาความมั่นคงร่วมฉบับใหม่ได้รับการให้สัตยาบันในคืนวันที่ 19 พฤษภาคม ค.ศ. 1960 จากเดิมที่กำหนดไว้ในเดือนมิถุนายน สาระสำคัญของสนธิสัญญา ได้แก่ กองกำลังของสหรัฐอเมริกาในญี่ปุ่นจะไม่ถูกนำมาใช้ปราบจลาจลในญี่ปุ่น กองกำลังสหรัฐอเมริกาในญี่ปุ่นจะไปปฏิบัติการนอกประเทศโดยญี่ปุ่นไม่เห็นชอบไม่ได้ และจะปรึกษาก่อนนำอาวุธนิวเคลียร์เข้ามาในญี่ปุ่น[10] สนธิสัญญานี้มีอายุ 10 ปี หลังจากนั้นสามารถยกเลิกได้ เท่ากับว่าจะยังคงมีฐานทัพสหรัฐอเมริกาในญี่ปุ่นไปถึง ค.ศ. 1970

หากวิเคราะห์ถึงสาระของสนธิสัญญาความมั่นคงกับสหรัฐอเมริกาฉบับที่ 2 ที่แก้ไขโดยรัฐบาลนายคิชินั้น ถือว่าสนธิสัญญาฉบับนี้เป็นประโยชน์ต่อญี่ปุ่นมากกว่าฉบับ ค .ศ.1952 เพราะฉบับแรกมีข้อตกลงที่ญี่ปุ่นเสียเปรียบมาก เช่น ไม่กำหนดวันหมดอายุ ไม่ระบุขอบเขตที่

ชัดเจนในการป้องกันประเทศญี่ปุ่นของสหรัฐอเมริกา รวมถึงมีข้อกำหนดว่าญี่ปุ่นยอมให้กองกำลังสหรัฐอเมริกามีเสรีภาพในการกระทำทุกอย่างแม้บางอย่างขัดรัฐธรรมนูญ เช่น การปราบจลาจลและความไม่สงบในญี่ปุ่น และญี่ปุ่นยอมให้สหรัฐอเมริกาใช้ฐานทัพในญี่ปุ่นปฏิบัติการทางทหารกับประเทศอื่นๆ ได้ แม้ไม่เกี่ยวข้องกับญี่ปุ่น ซึ่งข้อกำหนดเหล่านี้ทำให้ถูกโจมตีว่าทำให้ญี่ปุ่นไม่มีอธิปไตยอย่างแท้จริงและจะนำญี่ปุ่นเข้าสู่ความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างประเทศ ส่วนสนธิสัญญาฉบับแก้ไข ค.ศ. 1960 ระบุว่าเมื่อครบ 10 ปี สามารถขอยกเลิกสนธิสัญญานี้ได้ คู่สัญญาต้องปฏิบัติตามรัฐธรรมนูญของญี่ปุ่นและสหรัฐอเมริกา ยกเลิกมาตราที่ให้สหรัฐอเมริกาปราบจลาจลในญี่ปุ่นได้ และระบุเพิ่มเติมว่าสหรัฐอเมริกาต้องปรึกษากับญี่ปุ่นก่อนเคลื่อนกำลังจากฐานทัพในญี่ปุ่นไปปฏิบัติการนอกญี่ปุ่นหรือก่อนที่สหรัฐอเมริกาจะนำอาวุธนิวเคลียร์เข้ามาในญี่ปุ่น[11]

หลังแก้ไขสนธิสัญญาเรียบร้อย นายกรัฐมนตรีคิชิต้องเผชิญแรงกดดันเพิ่มมากขึ้นจากการจลาจลหลายครั้งในประเทศ จากการถูกโจมตีจากกลุ่มที่ต้องการให้เลิกสนธิสัญญา จากหนังสือพิมพ์ที่วิพากษ์วิจารณ์สนธิสัญญาฉบับใหม่อย่างรุนแรง และถูกโจมตีจากการให้สัตยาบันสนธิสัญญาโดยไม่มีการอภิปรายตามแบบประชาธิปไตย และผู้ชุมนุมประท้วงเพิ่มขึ้นเพราะมีความกังวลว่าสนธิสัญญา Anpo อาจนำญี่ปุ่นเข้าสู่สงครามในภูมิภาคในฐานะพันธมิตรของสหรัฐอเมริกา แรงกดดันเหล่านี้ทำให้คิชิลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในวันที่ 23 มิถุนายน ค.ศ. 1960

ก่อนการให้สัตยาบันสนธิสัญญา ในกรุงโตเกียวได้เกิดการประท้วงของนักศึกษาและประชาชนญี่ปุ่น ที่ออกมาเดินขบวนประท้วงบนท้องถนนอย่างต่อเนื่องแทบทุกวันในช่วงเดือนพฤษภาคมและมิถุนายน ค.ศ. 1960[12] การเดินประท้วงครั้งใหญ่มีขึ้นในวันที่ 4 มิถุนายน สหภาพแรงงานโซเฮียวเป็นศูนย์กลางในการรวบรวมสมาชิกสหภาพและกลุ่มอื่นๆ รวมถึงประชาชนทั่วไปรวมแล้วกว่า 5,600,000 คน เดินขบวนในกรุงโตเกียว และมีการนัดหยุดงาน การประท้วงครั้งนี้ถือเป็นการเคลื่อนไหวของมวลชนครั้งใหญ่ที่สุดในญี่ปุ่นยุคหลังสงคราม[13] นอกจากเพื่อต่อต้านสนธิสัญญาความมั่นคงร่วมแล้ว ยังเป็นเพราะนักศึกษาประชาชนเกิดความกังวลต่อระบบประชาธิปไตยในญี่ปุ่น ผู้ประท้วงมองว่าการกระทำของรัฐบาลคิชิไม่เป็นประชาธิปไตย เพราะรีบเร่งให้สัตยาบันสนธิสัญญาโดยเปลี่ยนจากเดือนมิถุนายน มาเป็นคืนวันที่ 19 ต่อเช้ามืดวันที่ 20 พฤษภาคม เพื่อให้ทันต่อการมาเยือนญี่ปุ่นของนายดไวต์ ดี. ไอเซนฮาวร์ (Dwight D. Eisenhower) ประธานาธิบดีสหรัฐอเมริกา ในวันที่ 19 มิถุนายน นายกรัฐมนตรีคิชิจึงเรียกประชุมสภาผู้แทนอย่างเร่งด่วนโดยหวังว่าจะให้สภาผู้แทนราษฎรลงสัตยาบัน ซึ่งจะทำให้สนธิสัญญามีผลบังคับใช้โดยอัตโนมัติใน 30 วัน

พรรคฝ่ายค้านและประชาชนวิจารณ์ว่านายคิชิกระทำการขัดรัฐธรรมนูญและไม่เป็นประชาธิปไตย เพราะรวบรัดให้สัตยาบันท่ามกลางความวุ่นวายในรัฐสภาจากการที่สมาชิกพรรคฝ่ายค้านที่คัดค้านการต่ออายุสัญญาได้ถอนตัว (walk out) ออกจากที่ประชุม และ

สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรบางส่วนรวมถึงสมาชิกพรรคบางคนของนายคิชิในพรรคเสรีประชาธิปไตยประกาศไม่ให้ความร่วมมือในการลงสัตยาบัน บางส่วนพยายามขัดขวางไม่ให้สภาลงสัตยาบัน จนฝ่ายรัฐบาลต้องนำกำลังตำรวจกว่า 500 นาย เข้ามาคุ้มครองในสภา นักศึกษาประชาชนจึงเห็นว่ารัฐบาลไม่เคารพหลักการประชาธิปไตย กีดกันการแสดงความคิดเห็นในระบบรัฐสภา ไม่ยอมรับฟังเสียงส่วนน้อย[14] และยังใช้กำลังตำรวจเข้ามาบังคับการลงมติในสภา ทำให้ประชาชนเพิ่มความไม่พอใจและโกรธแค้นรัฐบาลมากขึ้น ทำให้การต่อต้านสนธิสัญญา Anpo กลายเป็นวิกฤติของชาติ บรรดานักศึกษาประชาชนญี่ปุ่นออกมาประท้วงบนท้องถนนเพิ่มมากขึ้น โดยมีการประมาณว่ามีผู้ประท้วงกว่าสิบล้านคน

นอกจากนี้นักวิชาการบางคนเสนอความเห็นว่า ชาวญี่ปุ่นเห็นว่าเหตุการณ์นี้ทำให้ไม่สามารถเชื่อถือไว้ใจนักการเมืองได้ว่าจะเป็นตัวแทนของประชาชนอย่างเต็มที่ ทำให้ประชาชนรวมตัวกันออกมาประท้วงบนท้องถนน เพื่อแสดงถึงสิทธิความเป็นพลเมืองของตน [15] เพื่อปกป้องประชาธิปไตย[16] และเรียกร้องความรับผิดชอบจากรัฐบาล จนกลายเป็นการประท้วงครั้งใหญ่ที่สุดของญี่ปุ่นหลังสงคราม ซึ่งการที่นายคิชิลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในเวลาไม่นานหลังการให้สัตยาบันสนธิสัญญา และการยกเลิกการเยือนญี่ปุ่นในนาทีสุดท้ายของนายไอเซนฮาวร์ ประธานาธิบดีสหรัฐอเมริกา เพราะเห็นการประท้วงต่อต้านสหรัฐอเมริกาอย่างรุนแรง ถือเป็นความสำเร็จที่สำคัญในการเคลื่อนไหวของขบวนการนักศึกษา[17] แม้จะไม่สามารถขัดขวางการให้สัตยาบันสนธิสัญญา Anpo ได้ก็ตาม

2. บทบาทของขบวนการนักศึกษาและฝ่ายซ้ายหัวรุนแรง

ภายใต้การปกครองของสหรัฐอเมริกา เสรีภาพในการแสดงออกทางการเมืองของชชาวญี่ปุ่นได้รับการสนับสนุนเพื่อปลูกฝังความเป็นประชาธิปไตย ประกอบกับการเปิดกว้างต่อลัทธิการเมืองต่างๆ ทำให้ผู้มีแนวคิดสังคมนิยมและคอมมิวนิสต์สามารถแสดงออกทางการเมืองได้ กลุ่มฝ่ายซ้ายเหล่านี้ได้สนับสนุนการเคลื่อนไหวของนักเรียนนักศึกษา

2.1 บทบาทของขบวนการนักศึกษาในทศวรรษ 1950

การประท้วงต่อต้านสนธิสัญญาความมั่นคงร่วมระหว่างสหรัฐอเมริกา-ญี่ปุ่น ที่เกิดขึ้นตั้งแต่ ค.ศ. 1952 นำโดยนักศึกษามหาวิทยาลัยในเซงงะกุเรง (Zengakuren) หรือองค์การนักศึกษาแห่งชาติ (the national student organization) ที่ตั้งขึ้นใน ค.ศ. 1948 และกลายเป็นองค์กรกลางสำหรับการเคลื่อนไหวเพื่อประชาธิปไตยของนักศึกษา แต่เพราะในเวลาต่อมาแกนนำของเซงงะกุเรงเข้าเป็นสมาชิกพรรคคอมมิวนิสต์ญี่ปุ่น การเคลื่อนไหวขององค์การจึงเป็นไปเพื่อเผยแพร่ประชาสัมพันธ์การเคลื่อนไหวของพรรคคอมมิวนิสต์ไปด้วย[18] การที่นักศึกษาทุกคนต้องเป็นสมาชิกองค์การเซงงะกุเรงโดยอัตโนมัติ ทำให้องค์การนี้มีสมาชิกจำนวนมากและมี

บทบาทสำคัญในการเคลื่อนไหวที่สำคัญทางการเมืองและสังคม เช่น การต่อต้านสงครามเกาหลี (ค.ศ. 1950–1953) และสหรัฐอเมริกาในการทำสงครามเกาหลี รวมถึงการต่อต้านการขยายฐานทัพสหรัฐอเมริกาที่หมู่บ้านซุนะงะวะใน ค.ศ. 1956–1957 (Sunagawa Protests) นักศึกษาจากมหาวิทยาลัยต่างๆ มีส่วนร่วมในการประท้วงต่อต้าน ซึ่งจบลงด้วยชัยชนะของฝ่ายต่อต้าน เพราะรัฐบาลญี่ปุ่นยอมยกเลิกการขยายพื้นที่ฐานทัพสหรัฐอเมริกา

การประท้วงที่หมู่บ้านซุนะงะวะกลายเป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้แกนนำนักศึกษาในเซงงะกุเรงมีความขัดแย้งทางแนวคิดและแบ่งเป็นกลุ่มต่างๆ ชัดเจนขึ้น เช่น ทะคะโนะ ฮิเดโอะ (Takano Hideo) นักศึกษาที่สนับสนุนฝ่ายคอมมิวนิสต์จากมหาวิทยาลัยวาเซดะเห็นว่าการที่รัฐบาลญี่ปุ่นยกเลิกแผนการขยายพื้นที่ฐานทัพสหรัฐอเมริกาไม่ได้เกิดจากการประท้วงของกลุ่มนักศึกษา แต่เป็นเพราะความขัดแย้งทางเศรษฐกิจที่เพิ่มขึ้นระหว่างทุนนิยมผูกขาดของญี่ปุ่นกับสหรัฐอเมริกา กระแสเรียกร้องสันติภาพของโลก และกระแสความคิดเห็นภายในประเทศที่คัดค้านการขยายพื้นที่ฐานทัพ ทะคะโนะ ฮิเดโอะจึงเสนอให้นักศึกษาให้ความสำคัญต่อประเด็นการต่อสู้ทางเศรษฐกิจมากกว่าการต่อสู้ทางการเมือง แต่แกนนำนักศึกษาคนอื่นๆ ในเซงงะกุเรงไม่เห็นด้วย และมองว่าเป็นความคิดไร้สาระ โดยนักศึกษากลุ่มนี้ยังมองว่าการต่อสู้ทางการเมืองเป็นประเด็นหลัก[19]

ในปลาย ค.ศ. 1958 การแบ่งเป็นกลุ่มต่างๆ ของนักศึกษาที่มีแนวคิดทางการเมืองและสังคมที่แตกต่างกันเห็นได้ชัดเจนมากขึ้น โดยมีทั้งพวกที่เป็นกลาง กลุ่มรักสันติ กลุ่มต่อต้านทุนนิยม กลุ่มสนับสนุนคอมมิวนิสต์ กลุ่มนิยมฝ่ายซ้าย และกลุ่มขวาจัด เป็นต้น แต่พวกที่มีบทบาทมากคือกลุ่มนักศึกษาหัวรุนแรงซึ่งได้ก่อตั้ง the Bund หรือ กลุ่มหัวรุนแรงฝ่ายซ้ายใหม่(a New Radical Left) ของพรรคคอมมิวนิสต์ญี่ปุ่นขึ้น และเพิ่มบทบาทควบคุมการเคลื่อนไหวของเซงงะกุเรง นักศึกษากลุ่มนี้มีบทบาทนำในการรณรงค์ต่อต้านสนธิสัญญา Anpo ตั้งแต่ปลาย ค.ศ. 1959 เป็นต้นมา

การเคลื่อนไหวของเซงงะกุเรงถูกโยงเข้ากับการเคลื่อนไหวของพรรคคอมมิวนิสต์ญี่ปุ่น เพราะแกนนำส่วนใหญ่ของเซงงะกุเรงเป็นสมาชิกพรรคคอมมิวนิสต์ ในช่วงแรกของยุคหลังสงครามแนวคิดของพรรคคอมมิวนิสต์เป็นที่นิยมมากขึ้นในหมู่เยาวชนญี่ปุ่น นักศึกษาหัวรุนแรงในทศวรรษ 1960 หลายคนมีส่วนร่วมในองค์การต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการเรียกร้องสิทธิเสรีภาพและการแสดงออกทางความคิดทางการเมืองตั้งแต่ในระดับมัธยม เช่น โคจิ อิคุตะ (Koji Ikuta) หนึ่งในแกนนำนักศึกษาฝ่ายซ้าย อิคุตะเป็นสมาชิกชมรมโต้วาทีของโรงเรียน ชมรมนี้มีการอภิปรายเรื่องสงครามเกาหลี และมีแนวคิดต่อต้านการทำสงครามของสหรัฐอเมริกา การอภิปรายเกี่ยวกับแนวคิดของมาร์ก–เลนินการเยี่ยมชมที่ทำการพรรคคอมมิวนิสต์ญี่ปุ่น และนักเรียนหลายคนเข้าร่วมกลุ่มเยาวชนพรรคคอมมิวนิสต์ ต่อมาอิคุตะเข้าร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์ญี่ปุ่นตั้งแต่ ค.ศ.1950 ขณะเรียนชั้นมัธยมปลาย[20] และเมื่อเข้าเรียนต่อที่มหาวิทยาลัยโตเกียว หรือที่เรียกกันในภาษาญี่ปุ่นว่า โตได (Todai) ใน ค.ศ. 1952

อิคุตะกลายเป็นแกนนำคนหนึ่งขององค์กรทางทหารของพรรคคอมมิวนิสต์ นอกจากนี้ยังมีนักศึกษาอีกเป็นจำนวนมากที่เป็นสมาชิกพรรคคอมมิวนิสต์สาขามหาวิทยาลัยโตเกียว

กลุ่มฝ่ายซ้ายในเซงงะกุเรงออกปฏิบัติการเคลื่อนไหวต่อต้าน Anpo ครั้งแรกในวันที่ 27 พฤศจิกายน ค.ศ. 1959 ด้วยการนำมวลชนจำนวนมากเดินขบวนไปยังรัฐสภาเพื่อคัดค้านสนธิสัญญาและเพื่อขับไล่นายกรัฐมนตรีคิชิออกจากตำแหน่ง ในวันที่ 16 มกราคม ค.ศ. 1960 คิชิมีกำหนดเดินทางไปสหรัฐอเมริกาเพื่อลงนามในสนธิสัญญาที่แก้ไขแล้ว เซงงะกุเรงได้ระดมนักศึกษาจำนวนมากไปยึดอาคารที่สนามบินฮาเนดะ เพื่อขัดขวางการเดินทางของคิชิ แต่ถูกตำรวจและหน่วยรักษาความปลอดภัยผลักดันออกมา แกนนำนักศึกษาและนักศึกษากว่า 70 คนถูกจับกุมและถูกตัดสินจำคุก รัฐบาลหวังว่าการจำกุมแกนนำจะทำให้ขบวนการนักศึกษาลดบทบาทลง แต่กลับกลายเป็นว่าการต่อต้านสนธิสัญญา Anpo กลายเป็นประเด็นที่ได้รับความสนใจจากสาธารณะมากยิ่งขึ้น

ในเดือนเมษายน ค.ศ. 1960 นักศึกษาที่ถูกจับได้รับการปล่อยตัวและพบว่าการต่อต้าน Anpo กำลังเป็นที่สนใจในหมู่ประชาชนทั่วไปไม่เพียงแค่ในหมู่นักศึกษา นอกจากนี้การเคลื่อนไหวต่อต้าน Anpo ตั้งแต่เดือนเมษายนเพิ่มขึ้นมาก เพราะมีนักศึกษาปี 1 เข้าสู่ระบบมหาวิทยาลัยในเดือนนี้ และจำนวนนักศึกษาปี 1 กว่า 30,000 คน เข้าร่วมการประท้วงในวันที่ 26 เมษายน ซึ่งนับเป็นจำนวนมากที่สุดของผู้ประท้วงที่เป็นนักศึกษาตั้งแต่เริ่มมีการรณรงค์ต่อต้านสนธิสัญญา Anpo ตั้งแต่ ค.ศ. 1959 โดยในการประท้วงวันที่ 27 พฤศจิกายน ค.ศ. 1959 มีนักศึกษาเข้าร่วม 20,000 คน[21]

ในระหว่างเดือนพฤษภาคม – มิถุนายน ค.ศ. 1960 การประท้วงสนธิสัญญา Anpo ที่เริ่มจากการนัดหยุดงาน การนั่งประท้วง การเดินขบวนประท้วงไปตามท้องถนน เริ่มมีการเคลื่อนไหวที่รุนแรงขึ้นโดยการนำของนักศึกษาหัวรุนแรง เช่น มีการล้อมรถและพยายามคว่ำรถของนายเจมส์ ฮาเกอร์ตี้ (James Hagerty) เลขานุการของประธานาธิบดีไอเซนฮาวร์ที่เดินทางมาญี่ปุ่น เพื่อเตรียมรับการเดินทางของไอเซนฮาวร์ที่จะมาเยือนญี่ปุ่น มีการใช้อาวุธประเภทกระบอง ท่อนเหล็ก การปะทะกับเจ้าหน้าที่ และในวันที่ 15 มิถุนายน ค.ศ.1960 มีนักศึกษาหญิงเสียชีวิตในที่ชุมนุมหน้าตึกรัฐสภาจากการปะทะกันระหว่างผู้เดินขบวนกับตำรวจ ผู้ประท้วงโจมตีว่าเป็นเพราะการกระทำที่รุนแรงของเจ้าหน้าที่ตำรวจ แต่ตำรวจอ้างว่าผู้ตายถูกอาวุธของผู้ประท้วงเอง[22] ทำให้ผู้ประท้วงไม่พอใจและไม่มั่นใจในความปลอดภัย การประท้วงเพิ่มความรุนแรงมากขึ้นจนกลายเป็นการจลาจล แม้การต่อต้านสนธิสัญญา Anpo จะไม่ประสบความสำเร็จเพราะสนธิสัญญาได้รับการให้สัตยาบันและมีผลบังคับใช้ ฐานทัพของสหรัฐอเมริกายังคงอยู่ และญี่ปุ่นยังคงมีภาพของการเป็นพันธมิตรใกล้ชิดของสหรัฐอเมริกา แต่บทบาทและการเคลื่อนไหวของขบวนการนักศึกษาในเหตุการณ์นี้ถือว่ามีความสำคัญยิ่ง

2.2 ความรุนแรงของขบวนการนักศึกษาในทศวรรษ 1960

ในทศวรรษ 1960 ขบวนการนักศึกษาในญี่ปุ่นยังคงเคลื่อนไหวทางการเมืองอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะการต่อต้านเรื่องความสัมพันธ์กับสหรัฐอเมริกาและเรื่องสงครามเวียดนาม โดยดำเนินการในฐานะเท่าเทียมกับพรรคการเมืองและสหภาพแรงงาน รวมทั้งมีการเคลื่อนไหวต่อต้านลัทธิทุนนิยม แต่วิธีการต่อต้านรัฐของนักศึกษาในทศวรรษนี้มีความรุนแรงมากขึ้น เพราะเห็นว่าการทำตามกฎหมายและไม่ใช้ความรุนแรงไม่อาจขัดขวางการให้สัตยาบันสนธิสัญญา Anpo ได้ ดังนั้นจึงหันมาใช้ความรุนแรงในการประท้วง โดยคิดว่าอาจจะทำให้ได้รับการสนับสนุนจากพรรคการเมืองฝ่ายค้าน[23]

ความขัดแย้งมากขึ้นใน ค.ศ. 1969 ได้เกิดการแตกแยกต่อสู้กันเองระหว่างนักศึกษาหัวรุนแรงฝ่ายซ้ายกลุ่มต่างๆ เพื่อแย่งชิงบทบาทการนำและเพื่อแสวงหาอำนาจ ความเชื่อถือ และเพื่อควบคุมขบวนการนักศึกษากลุ่มอื่นๆ จนลุกลามเป็นการปะทะกันอย่างรุนแรงด้วยอาวุธ จนทางการต้องปิดมหาวิทยาลัยหลายแห่งทั่วประเทศในทศวรรษ 1960 รัฐบาลต้องใช้วิธีการต่างๆ ในการปราบปรามและลงโทษนักศึกษาที่ละเมิดกฎหมายห้ามก่อการจลาจลอย่างหนัก ผลคือทำให้บทบาทของขบวนการนักศึกษาและกลุ่มคอมมิวนิสต์อ่อนแอลง โดยเฉพาะขบวนการนักศึกษานั้นหมดบทบาทการเคลื่อนไหวทางสังคมในญี่ปุ่นไปหลังจากถูกปราบปรามและควบคุมอย่างเข้มงวด ประกอบกับในทศวรรษ 1970 นักศึกษาส่วนใหญ่มีความกังวลเรื่องการหางานทำมากกว่าการมีส่วนร่วมทางการเมือง[24] จึงทำให้บทบาททางการเมืองของขบวนการนักศึกษาน้อยลง

อย่างไรก็ตาม การต่อต้านฐานทัพสหรัฐอเมริกาดำเนินมาอย่างต่อเนื่อง เพราะชาวญี่ปุ่นมีความรู้สึกว่าการมีฐานทัพของต่างชาติอยู่ที่เกาะโอกินาวา ทำให้อธิปไตยของญี่ปุ่นไม่สมบูรณ์ เพราะฐานทัพอยู่ภายใต้กฎหมายสหรัฐอเมริกา ใช้ภาษาอังกฤษเป็นภาษาราชการ ใช้เงินดอลลาร์สหรัฐ ดังนั้นจึงเสมือนว่าโอกินาวาเป็นอีกรัฐหนึ่ง ประกอบกับที่มาทางประวัติศาสตร์นั้นโอกินาวาเดิมเคยเป็นอาณาจักรริวกิวที่มีประมุขของตนปกครอง มอบบรรณาการให้กับทั้งจีนและญี่ปุ่น ไม่ได้เป็นของญี่ปุ่นมาแต่ดั้งเดิม ทำให้ในโอกินาวามีทั้งผู้ที่ต้องการอยู่รวมภายใต้การปกครองของญี่ปุ่นกับผู้ที่ต้องการให้เป็นประเทศเอกราช ทำให้ชาวญี่ปุ่นเรียกร้องให้สหรัฐอเมริกาคืนโอกินาวาให้กับญี่ปุ่นโดยสมบูรณ์ และนับตั้งแต่ที่สหรัฐอเมริกาเข้ามาตั้งฐานทัพที่โอกินาวาได้มีการกระทบกระทั่งกันระหว่างชาวโอกินาวากับทหารสหรัฐฯ อยู่หลายครั้ง ตั้งแต่ ค.ศ. 1952–1970 มีชาวญี่ปุ่นจำนวนมากเสียชีวิตหรือได้ผลกระทบจากปัญหาอาชญากรรม เช่น การฆาตกรรม การข่มขืน อุบัติเหตุทางรถยนต์ที่รถของทหารอเมริกันชนชาวบ้าน การที่ชาวประมงถูกจับกุมจากการทำประมงในเขตฐานทัพ หรือการที่ชาวบ้านถูกลงโทษจากการเข้าไปเก็บเศษเหล็กหรือของเก่าในบริเวณฐานทัพมาขาย ความขัดแย้งทั้งเรื่องเล็กๆ น้อยๆ และเรื่องใหญ่ๆ เหล่านี้สะสมมานาน และทำให้เกิดความไม่พอใจในหมู่ชาวญี่ปุ่นมากขึ้น และเมื่อมีปัญหาระหว่างคู่กรณี ได้เกิดปัญหาว่าคดีจะถูกตัดสินคดีใน

ศาลพลเรือนของญี่ปุ่นหรือศาลทหารของสหรัฐอเมริกา แม้ว่าต่อมาศาลญี่ปุ่นเป็นฝ่ายตัดสินคดี แต่จำเลยซึ่งเป็นทหารอเมริกันไม่ถูกลงโทษเพียงรอลงอาญา ทำให้ชาวญี่ปุ่นเกิดความรู้สึกว่าอำนาจอธิปไตยของตนถูกคุกคาม

3. การเคลื่อนไหวต่อต้านนิวเคลียร์และสงครามเวียดนามในทศวรรษ 1960

ในต้นทศวรรษ 1960 พรรคเสรีประชาธิปไตยมีอำนาจทางการเมืองมั่นคงขึ้น นายซาโต เอซากุ เข้าดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี และเป็นรัฐบาลที่อยู่ในตำแหน่งนานถึง 8 ปี ระหว่าง ค.ศ. 1964-1972 ปัจจัยที่ทำให้รัฐบาลชุดนี้ครองอำนาจนานที่สุดนับจากหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เพราะเศรษฐกิจของญี่ปุ่นมีความมั่นคงและดำเนินไปอย่างราบรื่น รายได้ของประชาชนและมาตรฐานการครองชีพสูงขึ้นจากความสำเร็จในการพัฒนาเศรษฐกิจ อย่างไรก็ตาม ในสมัยรัฐบาลซาโตเป็นช่วงเวลาที่มีการเคลื่อนไหวทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับการเมืองระหว่างประเทศหลายเหตุการณ์ ทั้งการต่อต้านฐานทัพสหรัฐอเมริกาที่ดำเนินมานาน การเคลื่อนไหวต่อต้านนิวเคลียร์ และการต่อต้านสงครามเวียดนาม รวมทั้งเป็นช่วงของการปรับตัวจากการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองโลกในช่วงสงครามเย็นด้วย

3.1 การรณรงค์ต่อต้านนิวเคลียร์

การถูกทิ้งระเบิดปรมาณูในสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นเหตุการณ์สำคัญที่ส่งผลผลกระทบต่อชาวญี่ปุ่นทั้งทางร่างกาย จิตใจ และเป็นสิ่งที่หลอกหลอนชาวญี่ปุ่นมาตลอด สร้างความหวาดกลัวสงครามและนิวเคลียร์ สถานการณ์การเมืองของโลกจากภาวะสงครามเย็นในปลายทศวรรษ 1950 และทศวรรษ 1960 มีความตึงเครียดมากขึ้น หลายประเทศแข่งขันกันทดลองอาวุธนิวเคลียร์และเกิดการสะสมอาวุธนิวเคลียร์ ทำให้ญี่ปุ่นเกิดความหวาดระแวงว่าจะเกิดสงครามนิวเคลียร์ขึ้นและญี่ปุ่นอาจได้รับผลกระทบ เพราะญี่ปุ่นอยู่ในฐานะที่มีความใกล้ชิดกับสหรัฐอเมริกา มีฐานทัพสหรัฐอเมริกาตั้งอยู่ในประเทศ และอยู่ในภูมิภาคที่มีความขัดแย้งทางอุดมการณ์การเมืองเช่นในคาบสมุทรเกาหลี

หลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดลง สหรัฐอเมริกาทุ่มเทในการพัฒนาอาวุธร้ายแรงเพิ่มขนาดขึ้นไปอีก เช่น ระเบิดไฮโดรเจน ระเบิดนิวเคลียร์ และระเบิดนิวตรอน เป็นต้น ในระยะแรกสหรัฐอเมริกาเป็นชาติเดียวที่ผูกขาดการเป็นเจ้าของระเบิดทั้งด้านความรู้และการผลิต และมีการทดลองระเบิดอย่างต่อเนื่อง เช่น ใน ค.ศ. 1954 ที่เรียกว่า The Lucky Dragon Incident ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่กองทัพสหรัฐฯ ได้ทำการทดสอบอาวุธคือระเบิดไฮโดรเจนที่เกาะปะการังบิกินี ในหมู่เกาะมาร์แชลในมหาสมุทรแปซิฟิก ผลคือระเบิดมีประสิทธิภาพการทำลายล้างที่รุนแรงมาก ทำให้เกิดความหวั่นเกรงและความกังวลขึ้นโดยเฉพาะในหมู่ชาวญี่ปุ่น

และนานาชาติ การทดสอบอาวุธนี้ไม่เพียงแต่สร้างความเสียหายต่อทรัพยากรทางทะเลที่ชาวประมงใช้เลี้ยงชีพ และต่อสุขภาพของชาวประมงในเรือ Lucky Dragon จนมีผู้เสียชีวิตในเวลาต่อมาจากการได้รับผลกระทบจากกระเบิด แต่ยังทำให้เกิดการแพร่กระจายของสารต่าง ๆ ที่เป็นพิษทั้งในน้ำและบนดิน สภาพแวดล้อม ระบบนิเวศเสียหายอย่างหนัก จนต้องอพยพชาวเกาะที่มีราวพันกว่าคนออกไปอยู่ที่อื่น ใน ค.ศ.1970 มีการสำรวจสารพิษตกค้างบนเกาะอีกครั้งและพบว่ายังมีสารพิษอยู่แม้ว่าจะลดลงก็ตาม

นอกจากสหรัฐอเมริกาแล้ว ชาติอื่นได้พัฒนาศักยภาพในการสร้างอาวุธประเภทนี้ได้เช่นเดียวกัน โดยใน ค.ศ. 1949 สหภาพโซเวียตมีศักยภาพเพิ่มมากขึ้นด้านนิวเคลียร์ ตามมาด้วยการเกิดสงครามเกาหลีในปีต่อมา สงครามเย็นตึงเครียดทั้งในยุโรปและเอเชีย ต่อมาใน ค.ศ. 1954 รัสเซียสามารถสร้างระเบิดไฮโดรเจนสำเร็จเช่นกัน จึงเท่ากับว่ารัสเซียไม่ได้เป็นรองสหรัฐอเมริกาอีกต่อไปแล้วในด้านการมีอาวุธที่มีอานุภาพร้ายแรงไว้ในครอบครอง แม้ว่าใน ค.ศ. 1956 นิกิตา ครุสชอฟ (Nikita Khrushchev) ผู้นำสหภาพโซเวียตประกาศนโยบายอยู่ร่วมกันโดยสันติ (Peaceful Co-existence Policy) ที่มีหลักว่าโลกเสรีและโลกคอมมิวนิสต์อยู่ร่วมกันโดยสันติได้โดยไม่ต้องทำสงคราม จากนั้นสหภาพโซเวียตผ่อนปรนความเข้มงวดในยุโรปตะวันออกและให้ความช่วยเหลือประเทศกำลังพัฒนา เช่นเดียวกับสหรัฐอเมริกาที่เปลี่ยนจากนโยบายต่างประเทศจากการทหารมาเป็นการทูต แต่สถานการณ์ขณะนั้นนับว่าสงครามเย็นได้สร้างสภาพ “ดุลแห่งความหวาดระแวง” หรือ “ดุลแห่งความหวาดกลัว” (Balance of Terror) ให้เกิดขึ้นทั้งสองฝ่าย อันเป็นผลจากการที่ต่างฝ่ายต่างมีอาวุธที่มีอานุภาพทำลายล้างสูงไว้ในครอบครอง และใน ค.ศ. 1957 สหภาพโซเวียตเป็นชาติแรกที่สามารถส่งดาวเทียมชื่อ สปุตนิก (Sputnik) เป็นดวงแรกของโลกขึ้นไปโคจรในอวกาศได้สำเร็จ เท่ากับแสดงให้เห็นว่าสหภาพโซเวียตมีความก้าวหน้าด้านวิทยาศาสตร์อวกาศกว่าสหรัฐอเมริกา จากนั้นไม่นานสหภาพโซเวียตส่งนักบินอวกาศชื่อ ยูริ กาการิน (Yuri Gagarin) เดินทางโคจรในอวกาศเป็นคนแรกของโลกอีกเช่นกัน

ดังนั้นเมื่อมีการเลือกตั้งประธานาธิบดีสหรัฐอเมริกาใน ค.ศ. 1960 สถานการณ์จึงตกอยู่ในบรรยากาศที่หวั่นเกรงว่า โลกอาจเกิดสงครามนิวเคลียร์ขึ้นได้ โดยมีความเห็นว่าสหภาพโซเวียตน่าจะเป็นชาติที่ก่อเหตุก่อนเพราะมีการพัฒนาอย่างก้าวหน้าแทบจะทุกแขนง จนสามารถแซงหน้าฝ่ายตรงข้ามในสงครามเย็นได้สำเร็จ ใน ค.ศ.1962 การเมืองโลกอยู่ในภาวะตึงเครียดมากเมื่อสหภาพโซเวียตสร้างฐานขีปนาวุธขึ้นที่ประเทศคิวบาซึ่งอยู่ทางใต้ของสหรัฐอเมริกา เพราะถือเป็นการคุกคามสหรัฐอเมริกาโดยตรง จอห์น เอฟ. เคนเนดี (John F. Kennedy) ประธานาธิบดีสหรัฐอเมริกา ประกาศปิดล้อมคิวบาและประกาศต่อสหภาพโซเวียตว่าสหรัฐอเมริกาจะใช้อาวุธนิวเคลียร์ตอบโต้ พร้อมกับขอการสนับสนุนจากสหประชาชาติและประเทศพันธมิตร นิกิตา ครุสชอฟยอมถอนขีปนาวุธออกจากคิวบา แลกกับการที่สหรัฐอเมริกาจะไม่บุกคิวบา ทำให้วิกฤติการณ์คิวบายุติลง

จากสถานการณ์โลกที่อยู่ในความหวาดกลัวเรื่องนิวเคลียร์ ทำให้ในญี่ปุ่นมีการเคลื่อนไหวในสังคมอย่างมากเช่นกัน เพราะญี่ปุ่นเป็นชาติเดียวในโลกที่เคยได้รับผลกระทบโดยตรงจากนิวเคลียร์และยังมีความหวาดกลัวภัยจากนิวเคลียร์อย่างมาก ประกอบกับการทดลองระเบิดไฮโดรเจนของสหรัฐอเมริกาใน ค.ศ. 1954 ทำให้ในญี่ปุ่นได้ตั้งองค์กรต่อต้านระเบิดนิวเคลียร์และระเบิดไฮโดรเจนขึ้นตั้งแต่ ค.ศ. 1955 แล้ว คือ Japan Council Against Atomic and Hydrogen Bombs หรือ Gensuikyo โดยมีองค์กรระดับชาติต่างๆ ในญี่ปุ่นกว่า 60 องค์กรเข้าร่วมด้วยทั้งองค์กรเยาวชน องค์กรสตรี องค์กรแรงงาน สถาบันการแพทย์ และอื่นๆ มีสมาชิก 2 ล้าน 5 แสนคน องค์กรย่อยของ Gensuikyo กระจายอยู่ในระดับเมืองและระดับท้องถิ่นรวมแล้ว 47 เขตทั่วญี่ปุ่น การรณรงค์ได้รับการสนับสนุนอย่างกว้างขวาง โดยชาวญี่ปุ่นกว่า 32 ล้านคน ร่วมลงนามต่อต้านการมีอาวุธนิวเคลียร์ [25]

รูปที่ 11 ภาพโปสเตอร์โฆษณาภาพยนตร์เรื่อง *The Birth of Gojira* ค.ศ. 1954

สังคมญี่ปุ่นยังได้สะท้อนความรู้สึกต่อความหวาดกลัวจากระเบิดนิวเคลียร์และระเบิดไฮโดรเจนผ่านภาพยนตร์เรื่อง *กำเนิดก็อตซิลา*) Godzilla) หรือ *The Birth of Gojira* * ที่สร้างใน ค.ศ. 1954 โดยนายอิชิโร ฮอนดะ เพื่อกระตุ้นให้สังคมเห็นอันตรายจากภัยของนิวเคลียร์ ก็อตซิลาเป็นเรื่องราวของสัตว์ประหลาด (nuclear monster) ที่เกิดขึ้นจากการใช้นิวเคลียร์ จนทำให้สัตว์มีความผิดปกติกลายเป็นสัตว์ประหลาดตัวใหญ่ที่มีพละกำลังมาก ขึ้นมาจากทะเลซึ่งแหล่งกำเนิดของก็อตซิลาในภาพยนตร์คือที่เกาะบิกินีซึ่งเป็นสถานที่ทดลองระเบิดของสหรัฐอเมริกานั่นเอง เมื่อก็อตซิลาเข้ามาในเมืองได้ทำลายล้างอาคารบ้านเรือนถนนหนทางจนพังยับเยิน และทางการต้องอพยพผู้คนหลบหนีและเตรียมป้องกันการบุกของสัตว์ประหลาด ภาพยนตร์เรื่องก็อตซิลาสร้างขึ้นโดยต้องการแสดงให้เห็นความหวาดกลัวว่าชาวญี่ปุ่นจำนวน

มากจะเผชิญภัยจากนิวเคลียร์อีกครั้งเหมือนกับคราวที่เมืองฮิโรชิมาและนางาซากิถูกระเบิดปรมาณูเมื่อ ค.ศ. 1945

3.2 การต่อต้านสงครามเวียดนามและการเรียกร้องสันติภาพ 1965–1970

หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ชาติตะวันตกกลับเข้าไปปกครองอาณานิคมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อีกครั้ง จนเกิดการต่อสู้เรียกร้องเอกราชในหลายพื้นที่ ตั้งแต่ ค.ศ. 1946 ในเวียดนามเกิดการต่อสู้ระหว่างกองกำลังเวียดมินห์กับฝรั่งเศส ฝรั่งเศสขอความช่วยเหลือจากสหรัฐอเมริกา โดยอ้างว่าเวียดมินห์เป็นคอมมิวนิสต์และจะทำให้เวียดนามกลายเป็นคอมมิวนิสต์ทั้งประเทศ สหรัฐอเมริกาช่วยฝรั่งเศสด้านการเงิน แต่ฝรั่งเศสไม่สามารถเอาชนะกองกำลังเวียดมินห์ที่ใช้ยุทธวิธีสงครามกองโจรได้ เมื่อเวียดมินห์มีชัยชนะในสมรภูมิที่เดียนเบียนฟูใน ค.ศ. 1954 จึง นำไปสู่การเจรจาสันติภาพที่กรุงเจนีวา ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ โดยฝรั่งเศสยอมมอบเอกราชให้เวียดนาม ลาว และกัมพูชา และจะถอนทหารออกจากอินโดจีนทั้งหมด แต่ในเวลานั้นเวียดนามแบ่งเป็นเวียดนามเหนือ เวียดนามใต้ โดยเวียดนามเหนือเป็นคอมมิวนิสต์ มีโฮจิมินห์เป็นประธานาธิบดี ส่วนเวียดนามใต้มีจักรพรรดิเบาได๋เป็นจักรพรรดิและเปลี่ยนระบอบการปกครองเป็นสาธารณรัฐใน ค.ศ. 1955 มีนายโงดินห์เดียมเป็นประธานาธิบดี

ฝ่ายเวียดนามเหนือต้องการรวมชาติ ขณะที่ฝ่ายเวียดนามใต้มีสหรัฐอเมริกาสนับสนุนเพื่อป้องกันการขยายอำนาจของคอมมิวนิสต์ในเวียดนาม ในเดือนเมษายน ค .ศ.1954 ประธานาธิบดีไอเซนฮาวร์ ของสหรัฐอเมริกา กล่าวถึงทฤษฎีโดมิโน)Domino Theoryโดย (ระบุว่าหากเวียดนามใต้ตกเป็นของฝ่ายคอมมิวนิสต์ ลัทธิคอมมิวนิสต์จะแพร่ต่อไปยังกัมพูชา ลาว และไทย สหรัฐอเมริกาจึงมีนโยบายสกัดกั้นการขยายตัวของคอมมิวนิสต์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเริ่มให้การสนับสนุนเวียดนามใต้ ใน ค.ศ.1957 ฝ่ายเวียดนามเหนือเริ่มทำสงครามกองโจรในเวียดนามใต้ ในสมัยประธานาธิบดีจอห์น เอฟ เคนเนดี สหรัฐอเมริกาเพิ่มความช่วยเหลือในเวียดนาม ใน ค.ศ. 1961 เริ่มส่งทหารอเมริกันไปเวียดนามใต้จำนวน 15,000 คน โดยอ้างว่าสหรัฐอเมริกาเป็นพันธมิตรในองค์การสนธิสัญญาป้องกันภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้หรือซีโต้ (Southeast Asia Treaty Organization–SEATO) ใน ค.ศ.1965 สหรัฐอเมริกาเข้ามายุ่งเกี่ยวกับสงครามเวียดนามมากขึ้น ประธานาธิบดีลินดอน จอห์นสัน ได้เอกสิทธิ์ใช้ทหารเต็มที่ในอินโดจีน ทำให้มีทหารอเมริกันกว่า 700,000 คน รวมถึงทหารจากชาติพันธมิตร สงครามขยายไปยังลาวและกัมพูชา ที่ประกาศเป็นกลาง

ตั้งแต่ปลายทศวรรษ 1960 ในสังคมอเมริกันได้เกิดกระแสต่อต้านสงครามเวียดนามไปทั่วโดยเฉพาะในหมู่คนหนุ่มสาวที่ออกมาเคลื่อนไหวเดินขบวนหลายต่อหลายครั้ง การต่อต้านสงครามเวียดนามและทำให้ใน ค.ศ. 1968 ริชาร์ด นิกสัน (Richard Nixon) ได้รับการ

เลือกตั้งเป็นประธานาธิบดีเพราะนโยบายยุติสงคราม สหรัฐอเมริกาบีบให้เวียดนามเหนือเข้าสู่การเจรจาด้วยการทิ้งระเบิดอย่างหนัก

ในญี่ปุ่น กลุ่มนักเรียนนักศึกษาได้เกิดการเคลื่อนไหวเพื่อต่อต้านสงครามเวียดนามเช่นเดียวกัน ระหว่าง ค.ศ. 1965-1969 มีการเดินขบวนของนักเรียนนักศึกษาในญี่ปุ่นหลายครั้งเพื่อเรียกร้องให้สหรัฐอเมริกายุติสงคราม ต่อต้านการทิ้งระเบิดขนานใหญ่ของสหรัฐอเมริกา รวมถึงต่อต้านฐานทัพสหรัฐอเมริกาที่โอกินาวาด้วย ซึ่งใน ค.ศ.1969 สหรัฐอเมริกาตกลงมอบโอกินาวาให้อยู่ภายใต้การปกครองของญี่ปุ่น และในเดือนพฤษภาคม ค .ศ.1970 สหรัฐอเมริกาคืนโอกินาวาให้เป็นของญี่ปุ่น ซึ่งในปีนี้มีชาวญี่ปุ่นหลายล้านคนออกมาประท้วงสงครามสงครามและการเป็นพันธมิตรกับสหรัฐอเมริกา รวมทั้งมีการอภิปรายเรื่องหลักสูตรการเรียนการสอนในโรงเรียนและมหาวิทยาลัยญี่ปุ่นว่ามีลักษณะ pro-American

4. รัฐบาลพรรคเสรีประชาธิปไตยกับความสำเร็จในการพัฒนาประเทศ

ในเดือนกรกฎาคม ค .ศ.1960 นายอิเคดะ ฮายาโต (Ikeda Hayato) จากพรรคเสรีประชาธิปไตย ซึ่งเคยเป็นที่ปรึกษาทางเศรษฐกิจและรัฐมนตรีกระทรวงการคลัง กระทรวงพาณิชย์และอุตสาหกรรมในรัฐบาลโยชิดะ ได้เข้ารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีต่อใน ค.ศ. 1960-1964 อิเคดะมีความรู้และประสบการณ์ในการบริหารประเทศอย่างดี ภายใต้การบริหารงานของอิเคดะ ญี่ปุ่นมีการเติบโตทั้งในด้านเศรษฐกิจ ชื่อเสียงในระดับนานาชาติ และมีการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ

ในด้านเศรษฐกิจ อิเคดะประกาศนโยบายหลัก คือ การพัฒนาเศรษฐกิจ ซึ่งกลายเป็นเป้าหมายหลักในการพัฒนาประเทศญี่ปุ่นตลอดทศวรรษ 1960 อิเคดะประกาศแผนการเพิ่มรายได้เป็นสองเท่า ให้ความสำคัญกับการพัฒนาพื้นฐานเศรษฐกิจและการส่งออกนอกประเทศ กำหนดให้ภายใน 10 ปี รายได้ประชาชาติของญี่ปุ่นจะเพิ่มเป็นสองเท่า[26] นโยบายนี้กำหนดเป้าหมายด้านต่างๆ ได้แก่ การสนับสนุนการออมทรัพย์ กระตุ้นการลงทุน คุ้มครองอุตสาหกรรมที่กำลังเติบโต และสนับสนุนการส่งออก[27] รัฐบาลจึงได้เร่งลงทุนในโครงสร้างพื้นฐานต่างๆ เพื่อส่งเสริมการลงทุนของเอกชน เช่น สร้างถนน ทางรถไฟ ท่าเรือ จัดตั้งเมืองอุตสาหกรรมขึ้นทั่วประเทศ และส่งเสริมให้เอกชนลงทุนหรือขยายการผลิต ออกกฎหมายป้องกันการผูกขาดเพื่อสนับสนุนการขยายตัวทางเศรษฐกิจ สนับสนุนการรวมตัวของบริษัทใหญ่ๆ ซึ่งเป็นการเปิดโอกาสให้บริษัทธุรกิจขนาดใหญ่ หรือ ไซบะสึ ขึ้นมามีบทบาทอีกครั้ง รวมทั้งหาตลาดต่างประเทศให้แก่บริษัทเอกชน เช่น เมื่อรัฐบาลญี่ปุ่นต้องจ่ายค่าปฏิกรรมสงครามให้ประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รัฐบาลได้ซื้อสินค้าจากบริษัทธุรกิจขนาดใหญ่ส่งมอบให้แก่ประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทำให้บริษัทเหล่านี้มีตลาดที่กว้าง

ขึ้นและขยายการผลิตได้มากขึ้น[28] แผนเพิ่มรายได้เป็นสองเท่าของอิเคดะประสบความสำเร็จ ทำให้เศรษฐกิจของญี่ปุ่นขยายตัวอย่างมากและประชาชนมีรายได้สูงขึ้น

การที่ชาวญี่ปุ่นมีรายได้สูงขึ้น มีฐานะความเป็นอยู่ดีขึ้น ทำให้การบริโภคมากขึ้น สินค้าทั้งภายในและสินค้าต่างประเทศเป็นที่นิยม การซื้อสินค้าอุปโภคบริโภคเพิ่มขึ้น เช่น อัตราการเป็นเจ้าของรถยนต์ส่วนตัวเพิ่มขึ้น มีการเดินทางเพื่อท่องเที่ยวพักผ่อนมากขึ้น ธุรกิจบันเทิงเช่นละคร ดนตรีและกีฬาเติบโตขึ้น ส่วนชาวนาที่ถือว่าเป็นฐานของสังคมญี่ปุ่นนั้นมีการเติบโตทางเศรษฐกิจมาตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เมื่อสินค้าเกษตรเป็นที่ต้องการในท้องตลาดอย่างมาก ประกอบกับรัฐบาลมีนโยบายส่งเสริมภาคเกษตรกรรม ใช้เทคโนโลยีมาปรับปรุงการเกษตรทั้งปรับปรุงพันธุ์พืชและเครื่องทุ่นแรงต่างๆ ทำให้การเกษตรใช้แรงงานน้อยลงแต่ได้ผลผลิตเพิ่มขึ้น เกษตรกรมีรายได้ในอัตราเพิ่มสูงขึ้นกว่าผู้ใช้แรงงานในเมือง[29] ซึ่งการส่งเสริมภาคเกษตรกรรมของรัฐบาลญี่ปุ่นทำให้ภาคเกษตรกรรมมีความเข้มแข็ง ไม่เกิดปัญหาความแตกต่างทางรายได้ระหว่างภาคอุตสาหกรรมและเกษตรกรรม หรือสังคมเมืองกับสังคมชนบทเหมือนในหลายๆ ประเทศที่แรงงานในภาคเกษตรกรรมมีรายได้และคุณภาพชีวิตต่ำกว่าภาคอุตสาหกรรม จึงนับเป็นความสำเร็จในการพัฒนาประเทศของญี่ปุ่น

การเติบโตของญี่ปุ่นในทศวรรษ 1960 ส่งผลให้เมืองขยายตัวอย่างมากและมีประชากรหนาแน่น ใน ค .ศ.1969 กรุงโตเกียว เมืองหลวงของญี่ปุ่นมีประชากรถึง 11 ล้านคน[30] มีทั้งคนรวย คนจน และมีมลภาวะสูงจากการขยายตัวของเมือง ของอุตสาหกรรม มีปัญหาการจราจรอย่างมากแม้จะมีระบบรถไฟใต้ดินที่กระจายไปทั่ว

ในทศวรรษ 1960 นี้ พรรคฝ่ายค้านของญี่ปุ่นทั้งฝ่ายสังคมนิยม คอมมิวนิสต์ ที่มีบทบาทในการเคลื่อนไหวทางสังคมในต้นทศวรรษค่อยๆ อ่อนแอลงและไม่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ฝ่ายสังคมนิยมที่มีบทบาทในการต่อต้านสนธิสัญญาความมั่นคงร่วมและรัฐบาลคิชิอย่างแข็งขันมีความแตกแยกกันในด้านอุดมการณ์และการจัดตั้งทำให้ฐานคะแนนเสียงลดลงเรื่อยๆ ส่วนใหญ่ได้รับการสนับสนุนเฉพาะเขตโดยเฉพาะในเขตเมืองอุตสาหกรรม เพราะได้รับการสนับสนุนจากสหภาพแรงงาน แต่ได้คะแนนเสียงน้อยจากชนชั้นกลางซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศ[31] ส่วนพรรคคอมมิวนิสต์แยกตัวโดดเดี่ยวและไม่มีฐานเสียงมากพอในการเลือกตั้ง นอกจากนี้การสนับสนุนการเคลื่อนไหวขององค์กรนักศึกษาหัวรุนแรงทำให้พรรคคอมมิวนิสต์ถูกต่อต้านและจับตามอง

ส่วนพรรคเสรีประชาธิปไตยที่ได้จัดตั้งรัฐบาลตั้งแต่ ค.ศ.1955 มีความเป็นปึกแผ่นมากกว่าแม้ว่าภายในพรรคจะแบ่งเป็นกลุ่มต่างๆ ประกอบกับความสำเร็จในการขยายตัวทางเศรษฐกิจจากการบริหารงานของรัฐบาลพรรคเสรีประชาธิปไตย ทำให้พรรคได้รับความนิยมและมีฐานเสียงมากขึ้น นอกจากนี้พรรคเสรีประชาธิปไตยใช้ความสัมพันธ์กับระบบเจ้าหน้าที่รัฐที่เป็นกลุ่มคนหัวกะทิ และใช้ความสัมพันธ์กับธุรกิจขนาดใหญ่ โดยเจ้าหน้าที่รัฐมีบทบาทในการร่างกฎหมายและปรับปรุงแก้ไขนโยบายที่ส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับกิจการธุรกิจ ระบบ

เจ้าหน้าที่รัฐถือเป็นตัวเชื่อมโยงทางสถาบันระหว่างนักการเมืองกับนักธุรกิจ ความสัมพันธ์เช่นนี้ทำให้มีเจ้าหน้ารัฐที่เกษียณแล้วจำนวนหนึ่งเข้าทำงานกับพรรคการเมืองหรือบริษัทใหญ่ๆ ที่คุ้นเคยมาก่อน หรือบางครั้งก็มีนักธุรกิจเข้าสู่แวดวงการเมือง เช่น นายทะนะกะ คากุเอะ)Tanaka Kakuei) นอกจากนี้ในสมัยรัฐบาลทะนะกะ คะกุเอะ นายกรัฐมนตรีจากพรรคเสรีประชาธิปไตย ที่เคยทำธุรกิจเหมางานโยธาของรัฐบาลมาก่อน[32] กลุ่มธุรกิจยังมีบทบาทสำคัญในการจัดหาเงินทุนสำหรับการดำเนินงานของพรรคการเมืองฝ่ายอนุรักษ์นิยม ซึ่งนิยมให้ในรูปเงินบริจาคให้แก่พรรค อย่างไรก็ตาม ฐานเสียงของพรรคเสรีประชาธิปไตยไม่ได้มีเฉพาะเจ้าหน้าที่รัฐหรือนักธุรกิจเท่านั้น แต่เขตเลือกตั้งในชนบทถือเป็นฐานเสียงสำคัญของพรรคไม่แพ้กัน

ในด้านชื่อเสียงในระดับนานาชาตินั้น ใน ค.ศ. 1964 ญี่ปุ่นได้เป็นเจ้าภาพกีฬาโอลิมปิกเป็นครั้งแรกของญี่ปุ่นและของเอเชียโดยจัดขึ้นที่กรุงโตเกียว ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการมีเสถียรภาพของญี่ปุ่นในด้านการเมือง เศรษฐกิจ และยังมีความสำคัญเพราะแสดงว่าญี่ปุ่นเป็นที่ยอมรับในเวทีโลก (ใน ค.ศ. 1936 ญี่ปุ่นได้รับเลือกให้เป็นเจ้าภาพโอลิมปิกครั้งแรกในโอลิมปิกที่โตเกียว ค.ศ.1940 แต่สงครามที่เกิดขึ้นกับจีนใน ค.ศ. 1937 และงบประมาณกีฬาถูกตัด ทำให้ญี่ปุ่นถอนตัวจากการเป็นเจ้าภาพ และเข้าสู่ภาวะสงคราม) การเป็นเจ้าภาพกีฬาระดับโลกในครั้งนี้ส่งผลตามมาหลายประการ ทั้งเป็นการฟื้นฟูสถานะในเวทีโลกของญี่ปุ่นหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นการสร้างความภาคภูมิใจในชาติและความมั่นใจของชาวญี่ปุ่นให้กลับคืนมา และเป็นการพัฒนาคุณภาพชีวิตชาวเมืองครั้งสำคัญ[33] เพราะรัฐบาลได้พัฒนาโครงการสาธารณูปโภคพื้นฐานครั้งใหญ่เพื่อรองรับการเป็นเจ้าภาพกีฬาโอลิมปิก เช่น การขยายและปรับปรุงระบบรถไฟใต้ดิน การสร้างถนนไฮเวย์ และการสร้างสนามกีฬาทันเงะ เคนโซ ซึ่งชาวญี่ปุ่นภาคภูมิใจมากเพราะมีความสวยงาม ทันสมัย

นอกจากนี้ ญี่ปุ่นได้เปิดการเดินรถไฟชิงกังเซนในวันที่ 1 ตุลาคม ค.ศ.1964 ซึ่งเป็นรถไฟที่วิ่งเร็วที่สุดในโลกในขณะนั้น แสดงถึงความสำเร็จของญี่ปุ่นในการพัฒนาเทคโนโลยีขั้นสูง นอกจากเป็นการพัฒนาด้านเทคโนโลยีการคมนาคมที่สำคัญแล้ว ญี่ปุ่นได้พัฒนาการคมนาคมด้วยรถไฟขนานใหญ่ทั้งรถไฟวิ่งภายในเมืองที่มีหลากหลายบริษัท หลายเส้นทางเดินรถ และรถไฟวิ่งระหว่างจังหวัดและภูมิภาค การคมนาคมด้วยรถไฟของญี่ปุ่นกลายเป็นส่วนหนึ่งในชีวิตประจำวันของผู้คน และทำให้เมืองขยายตัวออกไปตามเส้นทางรถไฟ ประกอบกับการขยายตัวทางเศรษฐกิจทำให้ผู้คนจากเมืองต่างๆ เข้าสู่เมืองใหญ่เพื่อประกอบอาชีพ โดยมีทั้งการเข้ามาอยู่อาศัยในเมืองใหญ่หรือการนั่งรถไฟจากชานเมืองและเมืองใกล้เคียงเข้ามาทำงานเป็นประจำทุกวัน ซึ่งการเดินทางด้วยรถไฟของคนส่วนใหญ่ยังส่งผลต่อด้านต่างๆ อีก เช่น การใช้เวลาเช้าเย็นบนรถไฟทำให้คนญี่ปุ่นซึ่งเป็นชาติที่คนมีการศึกษาใช้เวลาว่างระหว่างเดินทางอ่านหนังสือประเภทต่างๆ ทำให้ธุรกิจสิ่งพิมพ์และที่เกี่ยวข้องกับธุรกิจนี้เติบโตขึ้น ทั้งการเพิ่มขึ้นของนักเขียนประเภทต่างๆ การขยายตัวของธุรกิจกระดาษ การขนส่ง เป็นต้น

ในช่วงเวลาแห่งการเติบโตทางเศรษฐกิจนี้ สตรีญี่ปุ่นมีบทบาททางสังคมเพิ่มขึ้น มีสิทธิทางการเมืองเท่าเทียมกับผู้ชายตามกฎหมาย เพราะการส่งเสริมสิทธิสตรี สิทธิมนุษยชน ตลอดจนการขยายการศึกษา การมีมหาวิทยาลัยสตรี ทำให้มีสตรีออกมาทำงานนอกบ้านมากขึ้นแม้ว่าส่วนใหญ่ยังนิยมเป็นแม่บ้านหลังจากสมรสแล้ว ส่วนใหญ่ทำงานเป็นแรงงานในโรงงานผลิตเครื่องไฟฟ้า งานสำนักงาน และในวงการเมืองบทบาทสตรีมีมากขึ้นเช่นกัน ดังเห็นได้ว่าในสมัยรัฐบาลอิเคดะ มีรัฐมนตรีหญิงเป็นครั้งแรก คือ มาซะ นากายามา รัฐมนตรีกระทรวงสาธารณสุข[34] แต่ในทางปฏิบัติแล้วในสังคมญี่ปุ่นยังมีความเหลื่อมล้ำและไม่เสมอภาคในสิทธิ ผู้หญิงมีความเท่าเทียมทางสังคมน้อยกว่าผู้ชายแม้ทางกฎหมายจะเท่าเทียมกันก็ตาม เพราะสังคมญี่ปุ่นยังมีค่านิยมแบบตะวันออกที่ให้ความสำคัญกับผู้ชายมากกว่า ส่วนคนเชื้อชาติอื่นๆ ในสังคมญี่ปุ่นมักถูกกีดกันทางสังคม เช่น ชาวเกาหลี ชาวไอนุ เพราะสังคมญี่ปุ่นให้ความสำคัญกับกลุ่มมาก ผู้ที่เป็นคนส่วนน้อยหรือแตกต่างจากกลุ่มจึงมักถูกกีดกันหรือไม่ได้รับความสนใจ[35]

5. การปรับตัวด้านการต่างประเทศของญี่ปุ่นในทศวรรษ 1970

การพัฒนาด้านเศรษฐกิจทำให้ญี่ปุ่นประสบความสำเร็จกลายเป็นมหาอำนาจทางเศรษฐกิจในต้นทศวรรษ 1970 ประกอบกับการไม่มีภาระทางการทหารและการไม่ยุ่งเกี่ยวกับสันติภาพของโลก ทำให้ในทศวรรษนี้ญี่ปุ่นถูกโจมตีว่าเอาเปรียบทางเศรษฐกิจ มีต่อต้านสินค้าญี่ปุ่นในหลายประเทศ จากการได้เปรียบดุลการค้าของญี่ปุ่นในประเทศอื่นและการปลีกตัวไม่มีส่วนร่วมในการเมืองระหว่างประเทศด้วยข้ออ้างด้านนโยบายต่างประเทศของตน พันธมิตรอย่างสหรัฐอเมริกาก็กดดันญี่ปุ่นมากขึ้นให้ร่วมรับผิดชอบสันติภาพของโลก ทำให้ในทศวรรษนี้ญี่ปุ่นต้องปรับตัวทั้งในทางการเมืองระหว่างประเทศเพื่อรักษาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ และกำหนดแนวทางเศรษฐกิจและความสัมพันธ์ระหว่างประเทศใหม่

5.1 การปรับตัวของญี่ปุ่นในยุคผ่อนคลายความตึงเครียด (Détente)

ต้นทศวรรษ 1970 การเมืองโลกเข้าสู่ยุคผ่อนคลายความตึงเครียด ความหวาดกลัวว่าโลกอาจเกิดสงครามนิวเคลียร์ เพราะนอกจากสหรัฐอเมริกากับสหภาพโซเวียตแล้ว หลายประเทศได้ทดลองและสะสมอาวุธนิวเคลียร์ นำไปสู่การเจรจาระหว่างสหภาพโซเวียตกับสหรัฐอเมริกาเพื่อจำกัดอาวุธยุทธศาสตร์ครั้งที่ 1 (The Strategic Arms Limitation Talks-SALT I) ใน ค.ศ.1972 และมีความร่วมมือทางเศรษฐกิจและสังคมระหว่างกัน รวมทั้งประธานาธิบดีริชาร์ด นิกสัน ของสหรัฐอเมริกาเดินทางไปเยือนสาธารณรัฐประชาชนจีนใน ค.ศ. 1972 ส่วนความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างจีนและสหรัฐอเมริกาจะสถาปนาขึ้นอีกครั้งใน ค.ศ. 1979 และมีกำหนดจะเจรจาจำกัดอาวุธยุทธศาสตร์ครั้งที่ 2 ใน ค.ศ. 1979 แต่

สหภาพโซเวียตส่งทหารเข้าไปบุกอัฟกานิสถานใน ค.ศ. 1979 และสนับสนุนรัฐบาลพรรคคอมมิวนิสต์โปแลนด์ปราบปรามสหภาพแรงงานเสรี (Solidarity Labor Union) ในโปแลนด์ สหรัฐอเมริกาจึงประท้วงโดยการคว่ำบาตรทางเศรษฐกิจ และไม่ส่งนักกีฬาอเมริกันไปร่วมการแข่งขันกีฬาโอลิมปิกที่สหภาพโซเวียตใน ค.ศ.1980 ทำให้ยุคผ่อนคลายความตึงเครียดยุติลง

5.1.1 นโยบายนิวเคลียร์ของญี่ปุ่นในทศวรรษ 1970

ทศวรรษ 1960–1970 เป็นช่วงที่สงครามเย็นอยู่ในภาวะตึงเครียด นอกจากสงครามเวียดนามกำลังขยายตัวแล้ว ในคาบสมุทรเกาหลียังมีความขัดแย้งกันระหว่างเกาหลีเหนือและเกาหลีใต้ ส่วนจีนคอมมิวนิสต์ได้ทดลองอาวุธนิวเคลียร์ใน ค.ศ. 1967 ชาวญี่ปุ่นส่วนใหญ่และประเทศอื่นๆ ต่างกังวลว่าญี่ปุ่นจะสะสมอาวุธนิวเคลียร์ด้วย เพราะในช่วงทศวรรษ 1960 นักการเมืองญี่ปุ่นบางคนกล่าวเป็นนัยถึงการให้ญี่ปุ่นมีอาวุธนิวเคลียร์ และในปลายทศวรรษ 1960 เริ่มมีการเรียกร้องจากสหรัฐอเมริกาให้ญี่ปุ่นเพิ่มกำลังป้องกันตนเอง นักการเมืองบางกลุ่มในพรรคเสรีประชาธิปไตยเห็นด้วยกับข้อเสนอนี้ จึงเริ่มมีการเคลื่อนไหวเพื่อแก้ไขมาตรา 9 เพื่อให้ญี่ปุ่นมีกองทัพอย่างเป็นทางการได้ แต่นักการเมืองอีกฝ่ายไม่เห็นด้วยกับการเพิ่มกำลังและการแก้ไขรัฐธรรมนูญ ประชาชนเองก็ไม่เห็นด้วยเพราะเห็นว่าจะเป็นอันตรายต่อญี่ปุ่น และจะทำให้สหรัฐอเมริกาชักจูงญี่ปุ่นเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับสงครามในเอเชียทั้งในเวียดนามและคาบสมุทรเกาหลี[36]

กระแสต่างๆ เกี่ยวกับอาวุธนิวเคลียร์และการเพิ่มกำลังทหารได้รับการถกเถียงในสังคมญี่ปุ่นอย่างกว้างขวาง ทำให้ใน ค.ศ. 1967 นายกรัฐมนตรีซาโต เอซากุ ประกาศนโยบายเกี่ยวกับอาวุธนิวเคลียร์ของญี่ปุ่น 3 ประการว่า ญี่ปุ่นจะไม่ผลิต ไม่ครอบครอง และไม่อนุญาตให้มีการนำเข้านิวเคลียร์ ส่งเสริมการลดอาวุธนิวเคลียร์ทั่วโลก ซึ่งต่อมาได้รับการรับรองโดยมติของสภาผู้แทนราษฎรใน ค.ศ. 1971 หลักการ 3 ข้อนี้ ได้แก่ การไม่มีอาวุธนิวเคลียร์ไว้ในครอบครอง การไม่ผลิตอาวุธนิวเคลียร์ในญี่ปุ่น และการไม่นำอาวุธนิวเคลียร์เข้ามาในญี่ปุ่น[37] และนำมาสู่การลงนามในสนธิสัญญาไม่ครอบครองอาวุธนิวเคลียร์ (Treaty on the Non-proliferation of Nuclear Weapons) ทำให้นายซาโตได้รับรางวัลโนเบลสาขาสันติภาพใน ค .ศ.1974 แต่ผู้ไม่เห็นด้วยบอกว่านายซาโตได้สั่งอาวุธของสหรัฐอเมริกามาประจำกองกำลังป้องกันตนเองของญี่ปุ่น รวมถึงสนับสนุนสหรัฐอเมริกาในสงครามเวียดนาม จึงเท่ากับไม่ได้ส่งเสริมสันติภาพอย่างแท้จริง

ตั้งแต่ทศวรรษ 1960 นายกรัฐมนตรีญี่ปุ่นหลายคนได้เสนอหลักการด้านนโยบายต่างประเทศ นโยบายความมั่นคงและการป้องกันประเทศเพื่อให้ญี่ปุ่นสามารถคงบทบาทการเมืองที่สงวนตัวในสังคมระหว่างประเทศไว้ได้ โดยเน้นย้ำว่าอาวุธและกองกำลังป้องกันตนเองไม่มีสมรรถนะเพื่อนำไปใช้ในการรุกราน และจะไม่ถูกส่งไปยังต่างประเทศ แม้จะเป็นไปในรูปของคณะเจ้าหน้าที่ดูแลรักษาความสงบของสหประชาชาติ ทำให้ที่ผ่านมาญี่ปุ่นไม่เข้าไป

ยุ่งเกี่ยวกับความขัดแย้งระหว่างประเทศ นอกจากนี้ญี่ปุ่นมีนโยบายด้านนิวเคลียร์ที่ยึดเป็นหลักการ คือ ญี่ปุ่นไม่มีอาวุธนิวเคลียร์แต่จะพึ่งพาอาวุธนิวเคลียร์ของสหรัฐอเมริกา ญี่ปุ่นจะยึดหลักการอาวุธนิวเคลียร์ 3 ประการ ญี่ปุ่นจะส่งเสริมการลดกำลังอาวุธทั่วโลก และญี่ปุ่นจะใช้พลังงานนิวเคลียร์ในทางสันติ[38] รัฐบาลญี่ปุ่นได้กำหนดข้อจำกัดหลายประการเกี่ยวกับการใช้พลังงานนิวเคลียร์ โดยให้ความสำคัญต่อความรู้สึกของประชาชนญี่ปุ่นที่มีความกลัวและรังเกียจนิวเคลียร์จากประสบการณ์ในอดีตของญี่ปุ่น โดยเน้นการใช้นิวเคลียร์เพื่อสันติภาพเป็นหลักและใน ค .ศ.1976 ญี่ปุ่นได้ให้สัตยาบันสนธิสัญญาไม่เผยแพร่อาวุธนิวเคลียร์

นอกจากนี้ ญี่ปุ่นยังมีนโยบายควบคุมการส่งออกอาวุธยุทธภัณฑ์โดยใน ค .ศ.1976 โดยห้ามการส่งออกอาวุธยุทธภัณฑ์ไปยังประเทศคอมมิวนิสต์ ประเทศที่สหประชาชาติมีมติห้ามขายอาวุธให้ และประเทศที่เกี่ยวข้องหรือมีท่าทีที่จะยุ่งเกี่ยวในความขัดแย้งระหว่างประเทศ รวมถึงละเว้นการส่งออกอาวุธไปยังบริเวณอื่นๆ และห้ามการส่งออกโรงงานเพื่อผลิตอาวุธ แต่ใน ค.ศ.1983 มีการยกเว้นให้สำหรับการแลกเปลี่ยนเทคโนโลยีทางทหารระหว่างญี่ปุ่นกับสหรัฐอเมริกา[39]

5.1.2 ลัทธินิกสันและการเปลี่ยนนโยบายต่างประเทศของญี่ปุ่น

ใน ค.ศ. 1972 การเมืองโลกยุคสงครามเย็นมีการเปลี่ยนแปลง ลัทธินิกสันนำไปสู่การเปิดความสัมพันธ์ระหว่างประเทศมหาอำนาจ คือ สหรัฐอเมริกา สหภาพโซเวียต และจีน ญี่ปุ่นในฐานะพันธมิตรของสหรัฐอเมริกาต้องปรับนโยบายตามไปด้วย ส่วนในด้านเศรษฐกิจในทศวรรษนี้ญี่ปุ่นต้องเผชิญกับปัญหาจากวิกฤติการณ์น้ำมันและจากการต่อต้านสินค้าญี่ปุ่นในหลายประเทศ รวมทั้งถูกโจมตีว่าเป็นสัตว์เศรษฐกิจจากการได้เปรียบดุลการค้าของญี่ปุ่นในประเทศอื่นและการปลีกตัวไม่มีส่วนร่วมในการเมืองระหว่างประเทศด้วยข้ออ้างด้านนโยบายต่างประเทศของตน ทำให้ในทศวรรษนี้ญี่ปุ่นต้องปรับตัวทั้งในทางการเมืองระหว่างประเทศเพื่อรักษาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ และกำหนดแนวทางเศรษฐกิจและความสัมพันธ์ระหว่างประเทศใหม่

ใน ค.ศ.1970 เกิดกรณีญี่ปุ่นเรียกร้องให้สหรัฐอเมริกาคืนเกาะโอกินาวาให้ญี่ปุ่น จนนำมาสู่การลงนามสนธิสัญญาระหว่างสองประเทศใน ค .ศ.1971 โดยสหรัฐอเมริกาตกลงคืนเกาะโอกินาวาและเกาะอื่นๆ บริเวณหมู่เกาะริวกิวให้แก่ญี่ปุ่น สนธิสัญญานี้ได้รับสัตยาบันจากทั้งสองประเทศใน ค.ศ.1972 ทำให้ญี่ปุ่นมีอธิปไตยเหนือดินแดนของตนอย่างแท้จริง แม้สหรัฐอเมริกายังมีฐานทัพอยู่ที่โอกินาวา แต่สหรัฐอเมริกายอมรับข้อจำกัดสิทธิของสหรัฐฯ ในฐานทัพ เช่น การนำอาวุธเข้า-ออก

เมื่อ ริชาร์ด นิกสัน ขึ้นดำรงตำแหน่งประธานาธิบดีสหรัฐอเมริกาเมื่อ ค .ศ.1969 มีนโยบายเปลี่ยนการเผชิญหน้ากับโลกคอมมิวนิสต์มาเป็นการเจรจากัน สหรัฐอเมริกาฟื้นฟูความสัมพันธ์กับสหภาพโซเวียตและสาธารณรัฐประชาชนจีน ใน ค.ศ. 1972 ประธานาธิบดี

ริชาร์ด นิกสัน เดินทางเยือนทั้งสองประเทศใน ค.ศ.1972 ทำให้สถานการณ์สงครามเย็นผ่อนคลายลง การเปลี่ยนนโยบายต่างประเทศของสหรัฐอเมริกาและการเดินทางเยือนจีนของนิกสันนี้ รัฐบาลญี่ปุ่นไม่ได้รับทราบมาก่อนทำให้รัฐบาลนายซาโตถูกวิพากษ์วิจารณ์อย่างมาก ในฐานะที่ญี่ปุ่นเป็นพันธมิตรที่ใกล้ชิดสหรัฐอเมริกา เหตุการณ์นี้ทำให้รัฐบาลญี่ปุ่นสมัยนายกรัฐมนตรีทะนะกะ คากุเอ ต้องเปลี่ยนนโยบายต่างประเทศมาเปิดความสัมพันธ์กับจีนและสหภาพโซเวียตตามสหรัฐอเมริกาเช่นกัน ซึ่งส่งผลดีต่อญี่ปุ่นเพราะญี่ปุ่นต้องการเปิดความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจกับสองชาตินี้ ทะนะกะเดินทางเยือนสาธารณรัฐประชาชนจีนเพื่อเปิดความสัมพันธ์อย่างเป็นทางการในวันที่ 25 กันยายน ค.ศ. 1972 โดยรัฐบาลญี่ปุ่นยอมรับว่าไต้หวันเป็นดินแดนเดียวกับจีนแผ่นดินใหญ่[40] และความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างญี่ปุ่นกับไต้หวันสิ้นสุดลงโดยปริยาย

5.2 ปัญหาเศรษฐกิจในทศวรรษ 1970 กับการปรับตัวของญี่ปุ่น

ต้นทศวรรษ 1970 เศรษฐกิจญี่ปุ่นยังดำเนินไปด้วยดี ญี่ปุ่นได้เป็นเจ้าภาพจัดมหากรรมสินค้าโลก หรือ Expo 1970 ที่เมืองโอซากาใน ค.ศ.1970 ซึ่งญี่ปุ่นได้แสดงความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีขั้นสูงต่างๆ ของญี่ปุ่น และเมื่อรัฐบาลทะนะกะ คากุเอ ขึ้นบริหารประเทศใน ค .ศ.1972 ได้วางแผนพัฒนาเมืองใหญ่ทั่วประเทศ โดยรัฐบาลทุ่มงบประมาณสร้างเมืองขนาดย่อมขึ้นในภูมิภาคต่างๆ ทั่วประเทศ เพื่อลดความแออัดของเมืองใหญ่และกระจายความเจริญออกไปสู่ภูมิภาค[41] และวางโครงการขยายเส้นทางรถไฟไปทั่วประเทศ ส่งผลให้มีการจัดสรรที่ดินและกระตุ้นการก่อสร้างขึ้นทั่วประเทศ ราคาที่ดินของญี่ปุ่นเพิ่มสูงขึ้นนับเป็นการกระตุ้นเศรษฐกิจทางหนึ่ง

5.2.1 ปัญหาเศรษฐกิจและภาพลักษณ์ของญี่ปุ่น

ญี่ปุ่นประสบปัญหาเศรษฐกิจชะลอตัว สาเหตุประการแรกเกิดจากการที่นายกรัฐมนตรีทะนะกะวางแผนการสร้างเมืองทั่วเกาะญี่ปุ่น รัฐบาลได้ใช้วิธีระดมทุนจากการขายพันธบัตรและลดอัตราดอกเบี้ย แต่กลับทำให้เกิดภาวะเงินเฟ้อขึ้น ประกอบกับใน ค.ศ. 1973 เกิดเหตุการณ์ที่ยิ่งซ้ำเติมเศรษฐกิจญี่ปุ่นอีก คือ การเกิดวิกฤตการณ์น้ำมันจากภาวะสงครามในตะวันออกกลาง ทำให้เศรษฐกิจของญี่ปุ่นได้รับความกระทบกระเทือน เพราะญี่ปุ่นพึ่งพาน้ำมันเชื้อเพลิงจากต่างประเทศจำนวนมากทั้งในการผลิตสินค้าและการคมนาคมขนส่ง ภาวะเงินเฟ้อรุนแรงขึ้น ราคาสินค้าขายปลีกสูงขึ้น เศรษฐกิจตกต่ำ บริษัทจำนวนมากล้มละลาย คนตกงาน สินค้าที่จำเป็นในชีวิตประจำวันขาดตลาดทำให้ราคาสินค้ายิ่งสูงขึ้น นอกจากนี้ ในปีเดียวกันได้เกิดการประท้วงต่อต้านสินค้าญี่ปุ่นในหลายประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่สำคัญคือในประเทศไทยและอินโดนีเซีย ซึ่งเป็นผลจากการต่อต้านการได้

ดุลการค้าของญี่ปุ่น ทำให้ยอดส่งออกสินค้าของญี่ปุ่นได้รับความกระทบกระเทือน แต่ที่ส่งผลกระทบมากกว่าคือญี่ปุ่นมีภาพลักษณ์ด้านลบในประเทศคู่ค้าเหล่านี้ ความนิยมในรัฐบาลนายทะนะกะลดลงจนต้องลาออกจากตำแหน่งใน ค.ศ.1974 เพราะคะแนนนิยมตกต่ำลงจากปัญหาเศรษฐกิจและจากการถูกกล่าวหาในคดีรับสินบนจากบริษัทล็อคฮีดซึ่งเป็นบริษัทขายเครื่องบิน[42]

ปัญหาเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในต้นทศวรรษ 1970 และคดีทุจริตของทะนะกะทำให้ความนิยมในพรรคเสรีประชาธิปไตยลดลง การเลือกตั้งใน ค.ศ.1975 พรรคเสียที่นั่งในสภาไปหลายที่ อย่างไรก็ตาม นายกรัฐมนตรีทะเคโอะ แสดงความจริงใจในการสอบสวนคดีของทะนะกะโดยไม่เห็นแก่พรรคพวก และพยายามแก้ปัญหาเงินเฟ้อ แต่เมื่อผลการสอบสวนออกมาว่าเงินสินบนที่ทะนะกะได้รับส่วนหนึ่งถูกนำเข้ากองทุนการเมืองของพรรคเสรีประชาธิปไตยเอง ทำให้พรรคเสื่อมเสียชื่อเสียงมากจากวิธีการหาเงินเข้าพรรค[43] ทะเคโอะจึงลาออกจากตำแหน่งในปลาย ค.ศ. 1976

5.2.2 ลัทธิฟุกุดะ

หลังจากเกิดปัญหาเศรษฐกิจทำให้ญี่ปุ่นหันมาใช้นโยบายต่างประเทศแบบเป็นมิตรรอบด้าน หรือ “การทูตแบบไม่ยึดค่านิยม” (“value-free diplomacy”)[44] เพื่อรักษาแหล่งทรัพยากรด้านพลังงาน วัตถุดิบ และการมีความสัมพันธ์ทางการค้าที่ราบรื่นกับประเทศอื่น ยึดหลักแยกเศรษฐกิจออกจากการเมือง เพื่อหลีกเลี่ยงการเข้าไปมีส่วนพัวพันกับความขัดแย้งด้านอุดมการณ์การเมืองระหว่างประเทศ นอกจากนี้ ในเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1978 สมัยนายกรัฐมนตรีฟุกุดะ ทะเคโอะ สัญญาสันติภาพระหว่างจีนและญี่ปุ่นที่เริ่มดำเนินการมาตั้งแต่สมัยรัฐบาลทะนะกะได้รับการให้สัตยาบันจากทั้งสองชาติ ส่งผลให้เกิดความร่วมมือทางเศรษฐกิจระหว่างจีนและญี่ปุ่นมากขึ้น ซึ่งเป็นช่วงเดียวกับที่จีนจะเริ่มนโยบายปฏิรูปและเปิดประเทศ (Reform and Opening Up Policy) เพื่อพัฒนาเศรษฐกิจขนานใหญ่ในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1978 ทำให้มีส่วนกระตุ้นเศรษฐกิจญี่ปุ่นให้กลับฟื้นคืนอีกครั้ง นายกรัฐมนตรีฟุกุดะได้รับการยกย่องเรื่องความสามารถทางเศรษฐกิจ มีฉายาว่า เคยดำรง ”พ่อมดเศรษฐกิจ“ ตำแหน่งสำคัญหลายตำแหน่ง เช่น อธิบดีกรมการธนาคาร กรมงบประมาณ ต่อมาเข้าสู่วงการเมืองและได้รับตำแหน่งรัฐมนตรีกระทรวงการคลัง 1966-1965 .ศ.สมัย ระหว่าง ค 3 1971-1968 และ 1973-1974[45] ซึ่งเป็นยุครุ่งเรืองทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่น

ในสมัยรัฐบาลฟุกุดะ ญี่ปุ่นขยายความสัมพันธ์กับประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มากขึ้นหลังจากมีการต่อต้านสินค้าญี่ปุ่นเกิดขึ้นในช่วงกลางทศวรรษ 1970 ญี่ปุ่นเปลี่ยนจากการเน้นเศรษฐกิจเป็นหลักมาเป็นการให้ความช่วยเหลือเพื่อพัฒนาประเทศในภูมิภาคนี้ และเน้นความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมมากขึ้น เช่น การตั้งกองทุนการศึกษาสำหรับนักศึกษาต่างชาติที่มาศึกษาในระดับอุดมศึกษาที่ญี่ปุ่น ตั้งสมาคมนักเรียนเก่าญี่ปุ่นแห่งเอเชียตะวันออก

เฉียงใต้)JASCAA) การเข้าร่วมการประชุมสุดยอดของอาเซียนใน ค 1977 .ศ.และเยือนประเทศในอาเซียนอย่างเป็นทางการ ในครั้งนี้ฟุกุดะได้ประกาศนโยบายของญี่ปุ่นต่อเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เรียกกันว่า ลัทธิฟุกุดะ โดยเน้นการสร้างความสัมพันธ์ที่เป็นมิตร ความมั่นใจและความไว้วางใจซึ่งกันและกันภายใต้หลักความเข้าใจ) "ใจต่อใจ"mutual confidence and trust based on "heart – to – heart")[46] ยืนยันว่าญี่ปุ่นจะไม่เป็นมหาอำนาจทางทหารและจะช่วยเหลือทางเศรษฐกิจแก่อาเซียน[47]

ลัทธิฟุกุดะสะท้อนนโยบายพื้นฐานของญี่ปุ่นที่เน้นแนวทางสันติภาพและแนวทางเศรษฐกิจเพื่อความอยู่รอดของญี่ปุ่นในการสร้างความสัมพันธ์กับต่างประเทศ ในด้านสันติภาพนั้น มีหลายประเทศในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ยังหวาดระแวงญี่ปุ่นจากการรุกรานทางทหารในสมัยสงครามโลกครั้งที่ และจากการที่ญี่ปุ่นอนุญาตให้สหรัฐอเมริกาตั้ง 2 ฐานทัพในญี่ปุ่นซึ่งอาจเป็นอันตรายด้านความมั่นคงของภูมิภาค ดังนั้นฟุกุดะจึงย้ำถึงการสร้างสันติภาพและจะไม่เป็นมหาอำนาจทางทหาร ส่วนด้านเศรษฐกิจนั้น ก่อนหน้านี้ญี่ปุ่นพบปัญหาจากการที่เศรษฐกิจญี่ปุ่นพึ่งพาภายนอกเป็นหลักทั้งวัตถุดิบ ทรัพยากรเชื้อเพลิง และตลาดสินค้า ต้นทศวรรษ ที่ญี่ปุ่นเผชิญปัญหาจากวิกฤตการณ์น้ำมันและการต่อต้าน 1970 สินค้าญี่ปุ่นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทำให้ญี่ปุ่นเปลี่ยนนโยบายต่างประเทศมาเป็นการเป็นมิตรรอบด้านและความสัมพันธ์แบบ กิดการพึ่งพาและความร่วมมือกันทั้งนี้เพื่อให้เ "ใจต่อใจ" เพื่อความอยู่รอดของญี่ปุ่นทั้งในด้านการมีตลาดส่งออกสินค้า แหล่งวัตถุดิบ แหล่งเชื้อเพลิง ประเทศของข้าพเจ้าซึ่งมีประชากรหนาแน่น และทรัพยากรธรรมชาติอยู่" ดังที่ฟุกุดะยอมรับว่าน้อย ต้องพึ่งพาการติดต่อเสรีและความร่วมมือกับนอกประเทศ "[48]

ในสมัยรัฐบาลนายโอฮิระ มะซะโยะชิ ญี่ปุ่นขยายความสัมพันธ์ออกไปยังภูมิภาคอื่นอย่างเป็นทางการยิ่งขึ้น คือ เสนอแผนความร่วมมือในภาคพื้นแปซิฟิก และให้นักวิชาการศึกษาความเป็นไปได้ในการจัดตั้งองค์การความร่วมมือทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศในภาคพื้นแปซิฟิกโดยไม่คำนึงถึงความแตกต่างทางอุดมการณ์การเมือง การใช้นโยบายต่างประเทศแบบเป็นมิตรรอบด้านในทศวรรษ 1970 และพยายามสร้างความสัมพันธ์อันดีกับประเทศต่างๆ ช่วยขยายการส่งออกของญี่ปุ่นได้มากขึ้น จนสามารถแก้ปัญหาเงินเฟ้อได้

5.2.3 ภาพลักษณ์ของญี่ปุ่นในสายตานานาชาติ

หลังจากประสบความสำเร็จในการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างสูง ทำให้ญี่ปุ่นได้รับการยอมรับจากนานาชาติในฐานะชาติมหาอำนาจทางเศรษฐกิจและชาติที่มีความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีสมัยใหม่ ได้รับการยอมรับในระดับนานาชาติจากการเป็นเจ้าภาพกีฬาโอลิมปิกใน ค .ศ.1964 และเจ้าภาพงาน Expo ใน ค .ศ.1970 ใน ค.ศ.1971 จักรพรรดิฮิโรฮิโตะและจักรพรรดินีนะงะโกะเสด็จฯ เยือนประเทศอังกฤษอย่างเป็นทางการและปรากฏพระองค์คู่กับ

สมเด็จพระบรมราชินีนาถอลิซาเบธ นับเป็นกษัตริย์ญี่ปุ่นองค์แรกที่เสด็จเยือนต่างประเทศ และได้รับการถวายการต้อนรับอย่างเต็มที่ ทำให้ชาวญี่ปุ่นมีความปลาบปลื้มใจมาก

การที่ญี่ปุ่นมุ่งเน้นพัฒนาเศรษฐกิจ โดยมีสหรัฐอเมริกาเป็นคู่ค้าสำคัญอันดับหนึ่งที่ญี่ปุ่นได้ดุลการค้าเป็นประจำ ทำให้ญี่ปุ่นขัดแย้งทางเศรษฐกิจกับสหรัฐอเมริกา เพราะสหรัฐอเมริกาขาดดุลมาก นอกจากนี้เศรษฐกิจญี่ปุ่นที่ได้ดุลการค้าประเทศคู่ค้าในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ทำให้เกิดกระแสต่อต้านสินค้าญี่ปุ่น เช่น ในประเทศไทยและอินโดนีเซียมีการเดินขบวนต่อต้านสินค้าญี่ปุ่นใน ค .ศ.1972-1973 ทำให้ญี่ปุ่นต้องปรับการทูตเป็นเน้นการทูตวัฒนธรรมมากขึ้น[49]

นอกจากนี้ การที่ญี่ปุ่นยึดนโยบายไม่ยุ่งเกี่ยวกับการเมืองหรือความขัดแย้งระหว่างประเทศ ด้วยการอ้างว่าประเทศญี่ปุ่นไม่มีกองทหารจึงไม่เคยส่งทหารออกไปปฏิบัติการนอกประเทศตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 แม้จะเป็นภารกิจของกองกำลังสหประชาชาติก็ตาม แต่มักให้ความร่วมมือเป็นเงินช่วย ซึ่งถูกประเทศต่างๆ โจมตีว่าญี่ปุ่นเอาตัวรอดโดยให้ทหารชาติอื่นไปแทน ญี่ปุ่นพยายามชี้แจงมาตลอดว่าเป็นเพราะตนไม่มีกองทัพ แต่กระแสความไม่พอใจก็ยังคงอยู่ และทำให้มีเสียงวิจารณ์ญี่ปุ่นว่าเอาเปรียบเพราะญี่ปุ่นไม่ต้องใช้งบประมาณด้านการทหาร จึงนำเงินมาพัฒนาเศรษฐกิจได้อย่างเต็มที่ และเกิดการต่อต้านสินค้าญี่ปุ่นมากขึ้น ญี่ปุ่นพยายามลดความขัดแย้งเพราะกระทบต่อการค้าของตนด้วยวิธีต่างๆ เช่น การนำเข้าสินค้าของสหรัฐอเมริกามากขึ้น การเพิ่มเงินช่วยเหลือในกิจกรรมระหว่างประเทศต่างๆ ของสหรัฐอเมริกา องค์การสหประชาชาติ และการช่วยเหลือประเทศคู่ค้าในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ทั้งในรูปของเงินตรา ทุนวิจัย และการอบรมให้ความรู้ทางการผลิตอุตสาหกรรม

อิทธิพลทางทหารของสหรัฐอเมริกาเสื่อมลงจากการถอนทหารจากสงครามเวียดนามใน ค.ศ.1975 และการพิจารณาถอนทหารจากคาบสมุทรเกาหลี (แต่ต่อมาระงับไว้) ขณะที่สหภาพโซเวียตผลิตอาวุธนิวเคลียร์ในระดับเท่าเทียมกับสหรัฐอเมริกาและขยายอิทธิพลมากขึ้น รวมทั้งใน ค.ศ. 1979 สหภาพโซเวียตรุกรานอัฟกานิสถานและเวียดนามรุกรานกัมพูชาโดยสหภาพโซเวียตสนับสนุน ทำให้ภาวะผ่อนคลายความตึงเครียดสิ้นสุดลง เกิดปัญหาผู้อพยพในอินโดจีน และตามด้วยการโจมตีเวียดนามของจีน ปัญหาเหล่านี้ทำให้ญี่ปุ่นหวั่นเกรงเรื่องความมั่นคงในภูมิภาคอาเซียน ซึ่งเป็นแหล่งทรัพยากรและตลาดสินค้าของญี่ปุ่น ญี่ปุ่นจึงเริ่มปรับนโยบายด้านความมั่นคง แม้จะเน้นเศรษฐกิจเป็นอันดับหนึ่ง แต่ก็หันมาเพิ่มงบการทหารมากขึ้น

ในด้านของสหรัฐอเมริกานั้น ในทศวรรษ 1970 สหรัฐอเมริกาเพิ่มความสำคัญแก่ญี่ปุ่นมากขึ้น เพราะต้องการให้สหภาพโซเวียต จีน และญี่ปุ่น ถ่วงดุลอำนาจกันและกัน เพื่อลดการคุกคามของสหภาพโซเวียตในเอเชียตะวันออก ต้องการให้ญี่ปุ่นเข้าแทนที่สหรัฐอเมริกาที่กำลังจะถอนตัวจากดินแดนต่างๆ ในเอเชีย จึงต้องการให้ญี่ปุ่นช่วยรับภาระทางการทหารในภูมิภาคนี้ให้มากขึ้น โดยเฉพาะการรับภาระป้องกันเกาหลีใต้แทนสหรัฐอเมริกา แต่ใน ค.ศ.

1975 ญี่ปุ่นเรียกร้องให้สหรัฐอเมริกาอยู่ในเอเชียและเกาหลีต่อไป เพื่อประกันความมั่นคงปลอดภัยของญี่ปุ่น นอกจากนี้ญี่ปุ่นยังยืนยันว่าจะยึดมั่นในลัทธิโยชิดะและการไม่ยุ่งเกี่ยวกับความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างประเทศ แต่ผลที่สุดญี่ปุ่นก็ไม่อาจหลีกเลี่ยงการเรียกร้องจากนานาชาติให้ญี่ปุ่นแสดงบทบาทด้านความมั่นคงได้ เพราะในทศวรรษ 1990 ญี่ปุ่นต้องปรับนโยบายด้านความมั่นคงด้วยการส่งกองกำลังออกปฏิบัติการด้านสันติภาพในต่างประเทศเป็นครั้งแรกหลังสงครามโลกครั้งที่ 2

สรุป

ทศวรรษ 1950-1970 เป็นช่วงเวลาสำคัญในประวัติศาสตร์ยุคหลังสงครามของญี่ปุ่น เพราะสังคมญี่ปุ่นเปลี่ยนแปลงอย่างมาก เริ่มจากการฟื้นตัวทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็วในทศวรรษ 1950 โดยมีผลจากสงครามเกาหลีและนโยบายทางการเมืองของนายกรัฐมนตรีโยชิดะที่ยืนยันในเรื่องการไม่มีกองทัพและเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นเป้าหมายอันดับหนึ่ง ซึ่งกลายเป็นหลักในการพัฒนาประเทศของญี่ปุ่นต่อมาทุกรัฐบาล จนทำให้ญี่ปุ่นสามารถทุ่มเทงบประมาณส่วนใหญ่ไปในการพัฒนาประเทศ จนมีฐานะทางเศรษฐกิจที่มั่นคงในทศวรรษ 1960 และกลายเป็นมหาอำนาจทางเศรษฐกิจประเทศหนึ่งในทศวรรษ 1970

ในช่วงเวลานี้สังคมญี่ปุ่นมีการเคลื่อนไหวทางสังคมที่ประชากรหลากหลายกลุ่มมีส่วนร่วม ทั้งการเคลื่อนไหวต่อต้านฐานทัพสหรัฐอเมริกา สนธิสัญญาความมั่นคงร่วม อาวุธนิวเคลียร์ และสงครามเวียดนาม การเคลื่อนไหวในสังคมช่วงนี้มีจุดเด่นคือเป็นการแสดงให้เห็นบทบาทของขบวนการนักศึกษาที่เป็นแกนหลักของการเคลื่อนไหวในทศวรรษ 1960 โดยได้รับการสนับสนุนจากกลุ่มฝ่ายซ้ายหัวรุนแรง ซึ่งมีส่วนทำให้ขบวนการนักศึกษาที่ก่อการรุนแรงขึ้นถูกปราบปราม ทำให้บทบาทต่อสังคมของทั้งขบวนการนักศึกษาและฝ่ายซ้ายในสังคมญี่ปุ่นเสื่อมลง

นอกจากนี้ 3 ทศวรรษนี้เป็นช่วงเวลาที่สังคมญี่ปุ่นในช่วงเวลานี้มีการเปลี่ยนแปลงมาก เศรษฐกิจที่ขยายตัวทำให้ชาวญี่ปุ่นมีคุณภาพชีวิตที่สูงขึ้น สังคมเมืองขยายตัวและตามเมืองใหญ่มีประชากรหนาแน่น ส่วนใหญ่เป็นคนชั้นกลางที่เป็นมนุษย์เงินเดือน สตรีมีบทบาทในสังคมมากขึ้นทั้งการที่ยังคงทำงานหลังแต่งงานแล้ว และการเข้าสู่วงการเมือง

ญี่ปุ่นกลับสู่เวทีนานาชาติ เริ่มจากการได้รับเอกราช การเข้าเป็นสมาชิกองค์การสหประชาชาติและองค์กรระดับนานาชาติอื่นๆ การเป็นเจ้าภาพกีฬาโอลิมปิกในทศวรรษ 1960 และการขยายความสัมพันธ์ระหว่างประเทศที่กว้างขวางขึ้นในทศวรรษ 1970 แต่ญี่ปุ่นก็ต้องเผชิญกับความไม่ไว้วางใจจากนานาชาติเช่นกัน ทั้งจากความหวาดระแวงว่าญี่ปุ่นจะติดอาวุธอีกครั้งและเรื่องเศรษฐกิจที่ญี่ปุ่นได้เปรียบทางเศรษฐกิจจากประเทศคู่ค้า ทำให้เกิดการต่อต้านสินค้าญี่ปุ่นและทำให้เกิดภาพลักษณ์ด้านลบแก่ญี่ปุ่นในหลายประเทศ ซึ่งญี่ปุ่นต้อง

ปรับนโยบายการต่างประเทศและเศรษฐกิจเพื่อสร้างความสัมพันธ์ที่ดีทั้งในทางการเมืองและการค้า

นโยบายด้านการต่างประเทศและความมั่นคงนี้ยังคงมีความสำคัญในทศวรรษต่อมา โดยเฉพาะเมื่อภาวะสงครามเย็นสิ้นสุดลง แต่ได้เกิดความขัดแย้งในภูมิภาคต่างๆ ขึ้น ทำให้สหรัฐอเมริกากลับมาเรียกร้องให้ญี่ปุ่นเข้ามาช่วยรับผิดชอบภาระทางทหารมากขึ้น ซึ่งส่งผลให้เกิดการอภิปรายอย่างกว้างขวางในสังคมญี่ปุ่นที่มีทั้งฝ่ายที่ไม่ต้องการให้ญี่ปุ่นเข้าไปยุ่งเกี่ยวด้านการทหาร ไม่ต้องการให้มีกองทัพ กับฝ่ายที่ต้องการให้ญี่ปุ่นเพิ่มบทบาทนำด้านความมั่นคงและสันติภาพในระดับนานาชาติ ทำให้กระแสเรื่องการแก้รัฐธรรมนูญมาตรา 9 กลับมาเป็นที่สนใจอีกครั้งและเกิดความเห็นที่แตกต่างในสังคมญี่ปุ่น ประเด็นด้านการทหารของญี่ปุ่น การต่างประเทศ ภาพลักษณ์ญี่ปุ่น ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศของญี่ปุ่นโดยเฉพาะต่อจีนและเกาหลีที่เคยมีความขัดแย้งในสมัยจักรวรรดินิยมญี่ปุ่น รวมทั้งการเผชิญกับปัญหาเศรษฐกิจซบเซาที่ยาวนานของญี่ปุ่น

* ปรับปรุงจากบทความของผู้เขียน เรื่อง Anpo Protests: พัฒนาการของการเคลื่อนไหวทางการเมืองในญี่ปุ่นยุคหลังสงคราม, *วารสารสังคมศาสตร์ มศว*, (2557). ปีที่ 17: 328-338 และจากรายงานวิจัยเรื่อง *การเปลี่ยนแปลงของสังคมญี่ปุ่นยุคหลังสงคราม* (2559).

[1] ฮิซาฮิโกะ โอกาซากิ) .2535). *เล่มเดิม.* หน้า 93.

[2] *แหล่งเดิม.*

[3] ฮิวจ์ บอร์ตัน. (2526). *เล่มเดิม.* หน้า 571.

[4] *แหล่งเดิม.* หน้า 572.

[5] *แหล่งเดิม.* หน้า 574.

[6] ไชยวัฒน์ ค้ำชู. (2527, ม.ค.-มี.ค.). *เล่มเดิม.* หน้า 4.

[7] ฮิวจ์ บอร์ตัน. (2526). *เล่มเดิม.* หน้า 580.

[8] *แหล่งเดิม.* หน้า 590.

[9] Hasegawa. (2003). In Search of a New Radical Left: the Rise and Fall of the Anpo Bund, 1955-1960. *Stanford Journal of East Asian Affairs*, Vol 3 (no.1). p.88.

[10] เอ็ดวิน โอ. ไรเชาเออร์. (2525). *เรื่องของชนชาติญี่ปุ่น.* แปลโดย ประเสริฐ จิตติวัฒนพงศ์. หน้า 435.

[11] ดับเบิลยู.จี. บิสลีย์. (2543). *เล่มเดิม* .หน้า 456-457.

[12] Rikki Kerstern. (2009). The Intellectual Culture of Postwar Japan and the 1968-1969 University of Tokyo Protests: Repositioning the Self in Postwar Thought, *Social Science Japan Journal*, 12, pp. 227 – 245.

[13] ฮิวจ์ บอร์ตัน. (2626). *เล่มเดิม.* หน้า 589.

[14] Rikki Kerstern. (1996). *Democracy in Postwar Japan: Maruyama Masao and the Search for Autonomy.* p. 213.

[15] Hiroe Saruya. (2012). *Protests and Democracy in Japan: The Development of Movement Fields and the 1960 Anpo Protests*. p. 114. Online.

[16] Kenji Hasegawa. (2003). In Search of a New Radical left: The Rise and Fall of the Anpo Bund, 1955–1960. *Stanford Journal of East Asian Affairs,* Vol 3 (no.1): 75.

[17] S. J. Dowsey. (ed.). (1970). *Zengakuren: Japan's Revolutionary Students*. p. 3.

[18] Hiroe Saruya (2012). *op.cit.* p. 160; and Kenji Hasegawa. (2003). *op.cit.* p.76.

[19] Hiroe Saruya (2012). *op.cit.* pp. 166-167; and Kenji Hasegawa. (2003). *op.cit.* p. 80.

[20] Kenji Hasegawa. (2003). *op.cit.* p. 76.

[21] *Ibid.* p. 89.

[22] Andrew Gordon. (2013). *op.cit.* p. 276.

[23] ฮิวจ์ บอร์ตัน. (2626). *เล่มเดิม.* หน้า 613.

[24] ดับเบิลยู.จี. บิสลีย์. (2543). *เล่มเดิม* .หน้า 487.

[25] http://www.antiatom.org/english/profile/

* ภาพยนตร์ก็อตซิลาภาคล่าสุดคือ ภาคที่ 29 ออกฉายใน ค.ศ. 2016

[26] ไชยวัฒน์ ค้ำชู. (2527, ม.ค.-มี.ค.). *เล่มเดิม.* หน้า 5.

[27] แตงอ่อน มั่นใจตน) .2542). เศรษฐกิจญี่ปุ่น:หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ใน .ปัจจุบัน –*รวมบทความญี่ปุ่นศึกษา.* หน้า 233.

[28] ขุนทอง อินทรัไทย) .2526). *รู้จักญี่ปุ่น: การเมือง.* หน้า 14.

[29] ฮิวจ์ บอร์ตัน. (2626). *เล่มเดิม.* หน้า 625.

[30] *แหล่งเดิม .*

[31] ดับเบิลยู.จี. บิสลีย์, (2543). *เล่มเดิม* .หน้า 478.

[32] *แหล่งเดิม* .หน้า 475.

[33] Marius B. Jansen. (2000). *op.cit*. p. 720.

[34] ขุนทอง อินทรัไทย) .2526). *เล่มเดิม* .หน้า 15.

[35] สุริชัย หวันแก้ว. (2530). ความรู้เรื่องญี่ปุ่นในด้านสังคม. ญี่ปุ่นศึกษา. บรรณาธิการโดย ไชยวัฒน์ ค้ำชู.

[36] เพ็ญศรี กาญจโนมัย. (2527). *ประวัติศาสตร์ทั่วไปของญี่ปุ่นสมัยใหม่.* หน้า 321.

[37] ฮิซาฮิโกะ โอกาซากิ. (2535). *เล่มเดิม.* หน้า 98.

[38] ไชยวัฒน์ ค้ำชู. (2527, ม.ค.-มี.ค.). *เล่มเดิม.* หน้า 6.

[39] ฮิซาฮิโกะ โอกาซากิ. (2535). *เล่มเดิม.* หน้า 99.

[40] Marius B. Jansen. (2000). *op.cit*. p.754.

[41] ขุนทอง อินทรัไทย) .2526). *เล่มเดิม* .หน้า 20.

[42] ดับเบิลยู.จี. บิสลีย์. (2543). *เล่มเดิม .เล่มเดิม.* หน้า 483. คดีล็อคฮีดได้รับการตัดสินใน ค .ศ.1983 ผลคือทะนะกะถูกตัดสินจำคุก 5 ปี พรรคพวกถูกตัดสินจำคุก 1-3 ปี

[43] *แหล่งเดิม.*

[44] ไชยวัฒน์ ค้ำชู. (2527, ม.ค.-มี.ค.). *เล่มเดิม.* หน้า 7.

[45] ประเสริฐ จิตติวัฒนพงศ์" .(2542) .นโยบายต่อเอเชียอาคเนย์ของญี่ปุ่น: ลัทธิฟูคูดะ "*ญี่ปุ่น: การเมืองและนโยบายต่างประเทศ รวมบทความทางวิชาการของ รศ.ประเสริฐ จิตติวัฒนพงศ์.* บรรณาธิการโดย ศิริพร วัชชวัลคุ .หน้า 185.

[46] *แหล่งเดิม.* หน้า 191.

[47] *แหล่งเดิม.* หน้า 186 และขุนทอง อินทรัไทย. (2526). *เล่มเดิม.* หน้า 26.

[48] ประเสริฐ จิตติวัฒนพงศ์. (2542) *เล่มเดิม.* หน้า 192.

[49] ดูเพิ่มเติมในบทความวิจัยของผู้เขียน Siriporn Dabphet. (2019). Japan's Nation Branding through Pop Culture Diplomacy in 1980s-2010s: A Case Study in Thailand. *Proceedings of the 2019International Symposium on Social Sciences and Management*. Hokkaido, Japan. 24-22 January 2019.

บทที่ 14
การสร้างสังคมคอมมิวนิสต์
ของเหมา เจ๋อตง

ในเดือนกันยายน ค.ศ. 1949 เมื่อพรรคคอมมิวนิสต์จีนยึดพื้นที่ส่วนใหญ่ของจีนได้แล้ว พรรคคอมมิวนิสต์ได้ตั้งสภาที่ปรึกษาทางการเมืองของประชาชนจีน มีสมาชิกสภา 662 คน เป็นผู้แทนจากสถาบันต่างๆ ทำหน้าที่พิจารณาและลงมติเห็นชอบ “แนวนโยบายร่วม” (Common Programme) ซึ่งเทียบเท่าธรรมนูญการปกครองชั่วคราว นำไปสู่การตั้งองค์กรบริหารของรัฐ ได้แก่ สภาประชาชนแห่งชาติ (National People’s Congress : NPC) เป็นผู้ใช้อำนาจบริหาร นิติบัญญัติ และตุลาการ มีเหมา เจ๋อตงเป็นประธานสภาแห่งรัฐ เทียบเท่าประธานาธิบดี สภาประชาชนแห่งชาติตั้งสภาบริหารแห่งรัฐหรือรัฐบาล ทำหน้าที่บริหารประเทศ มีโจว เอินไหล เป็นประธานสภาฯ หรือนายกรัฐมนตรี

สภาประชาชนแห่งชาติได้ตั้งองค์กรอื่นๆ ได้แก่ สภากองทัพปฏิวัติดูแลกองทัพปลดปล่อยประชาชน (People’s Liberal Army: PLA) ศาลประชาชนสูงสุด และอัยการประชาชนสูงสุด มีหน้าที่ตรวจการบริหารงานของรัฐบาลและบุคลากรให้เป็นไปตามกฎหมาย สภาประชาชนแห่งชาติและสภาบริหารแห่งรัฐดำเนินนโยบายตามมติพรรคคอมมิวนิสต์จีน การจัดระเบียบองค์กรการเมืองในช่วงนี้เป็นพื้นฐานการปกครองที่สำคัญต่อการปกครองของพรรคคอมมิวนิสต์ตลอดมา

1. การฟื้นฟูประเทศด้านเศรษฐกิจ[1]

สงครามกลางเมืองทำให้เศรษฐกิจจีนตกต่ำอย่างหนัก รัฐบาลสาธารณรัฐประชาชนจีนจึงวางแผนฟื้นฟูเศรษฐกิจของประเทศ โดยระยะแรกยึดตามแนวทางพัฒนาเศรษฐกิจของสหภาพโซเวียตซึ่งเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจภาคอุตสาหกรรมเป็นหลัก รวมทั้งดำเนินนโยบายเศรษฐกิจตามแบบลัทธิเหมา ที่มีแนวคิดหลัก 3 ประการ คือ 1) แนวคิดเรื่องความขัดแย้ง ทั้งความขัดแย้งระหว่างเมืองกับชนบท ระหว่างภาคอุตสาหกรรมกับเกษตรกรรม ระหว่างแรงงานที่ใช้สมองกับแรงงานที่ใช้กำลัง 2) แนวคิดเรื่องการจัดองค์กร ซึ่งนำไปสู่การจัดตั้งระบบคอมมูนประชาชน 3) แนวคิดเรื่องการพึ่งตนเอง ที่เน้นการใช้ทรัพยากรและแรงงานที่มีอยู่ภายในประเทศ เพื่อพัฒนาเศรษฐกิจและสร้างผลผลิตให้เพียงพอต่อความต้องการของประเทศ[2] ซึ่งนำไปสู่การกำหนดนโยบายและการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจของจีนเป็นระยะต่างๆ ดังนี้

1.1 ระยะการฟื้นฟูและบูรณะประเทศ (ค.ศ. 1949–1952)

ในช่วงแรกของการฟื้นฟูประเทศ จีนเร่งแก้ปัญหาเงินเฟ้อด้วยการปฏิรูปและจัดระบบการเงินโดยโอนกิจการธนาคารทั้งหมดมาเป็นของรัฐ ตั้งสมาคมขึ้นมาควบคุมดูแลสินค้าแต่ละชนิด จ่ายเงินเดือนให้แก่ข้าราชการประจำในรูปของสินค้า เช่น ข้าว แป้ง น้ำมัน ผ้า และเชื้อเพลิง และปรับปรุงการผลิตภาคเกษตรกรรม[3] ปฏิรูปที่ดินด้วยการประกาศกฎหมายปฏิรูปการเกษตร (Agrarian Reform Law) ใน ค.ศ. 1950 โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อแก้ไขปัญหาที่ดินที่เรื้อรังมานาน เพราะประชาชนส่วนใหญ่ไม่มีที่ดินเป็นของตนเอง ขณะที่พวกเจ้าที่ดินและเกษตรที่ร่ำรวยซึ่งมีประมาณร้อยละ 10 ของประชากรในชนบทมีที่ดินมากกว่าร้อยละ 70–80

กฎหมายปฏิรูปการเกษตรมีเป้าหมายเพื่อยกเลิกสิทธิการถือครองที่ดินของชนชั้นศักดินา ด้วยการริบที่ดินและทรัพย์สินของราชาที่ดิน รวมถึงเครื่องมือในการเพาะปลูก แล้วนำมาจัดสรรให้แก่ชาวนา ทางการได้จำแนกประชาชนในภาคเกษตรออกเป็น 5 กลุ่ม คือ

1. พวกราชาที่ดิน ถือครองที่ดินจำนวนมาก ไม่ทำงานด้วยตนเอง แต่ขูดรีดผลประโยชน์จากผู้อื่น
2. ชาวนาร่ำรวย คือผู้มีที่ดินเป็นของตนเอง ทำการเพาะปลูกในที่ดินของตน รวมทั้งจ้างคนมาช่วยหรือแบ่งที่ดินให้เช่า
3. ชาวนาที่มีฐานะปานกลาง คือ ผู้มีที่ดินและทำการเพาะปลูกด้วยตนเอง
4. ชาวนายากจน คือ ผู้มีที่ดินผืนเล็กๆ หรือเครื่องมือในการเพาะปลูกอยู่บ้าง แต่ต้องขายที่ดินเพื่อความอยู่รอดหรือเช่าที่ดินจากผู้อื่น
5. ลูกจ้าง คือ ผู้ไม่มีที่ดินของตนเอง อยู่โดยการรับจ้างทำงานในไร่นา

พรรคคอมมิวนิสต์ส่งฝ่ายทำงานเข้าไปในชนบท เผยแพร่แนวทางปฏิรูปที่ดินในหมู่ประชาชน และสร้างความรู้สึกให้ชาวบ้านเกลียดชังพวกราชาที่ดิน ซึ่งรัฐบาลคิดว่าหากไม่กำจัดก็จะกลายเป็นพวกนายทุนในอนาคต ชาวนาฐานะปานกลางและยากจน รวมถึงคนที่ไม่มีที่ดินจะได้รับความช่วยเหลือ ชาวนาร่ำรวยให้อยู่ในสภาพเดิมได้ แต่ต้องกำจัดพวกราชาที่ดิน

การปฏิรูปการเกษตรดำเนินมาจนเสร็จสิ้นใน ค.ศ. 1952 สามารถจัดสรรที่ดินให้เกษตรกรได้ราว 300 ล้านคน ชาวนายากจนและลูกจ้างได้ที่ดิน 2.4 มู่ (1 มู่ ประมาณ 166 ตารางวา) ชาวนาฐานะปานกลางได้ 3 มู่ ชาวนาร่ำรวยได้ 3.82 มู่ พวกราชาที่ดินถูกกำจัดไปประมาณ 2–3 ล้านคน และได้รับการจัดสรรที่ดิน 2.12 มู่ ในบริเวณที่มีประชากรหนาแน่นที่ดินที่แบ่งให้ชาวนาจะน้อยกว่านี้ ทางการริบสัตว์เลี้ยง 2.97 ล้านตัว เครื่องมือเพาะปลูก 39.54 ล้านชิ้น บ้านเรือน 38.07 ล้านห้อง ข้าวเปลือก 7.5 ล้านตัน มาแจกจ่ายแบ่งปันให้เกษตรกร การปฏิรูปที่ดินในช่วง 2 ปีแรก ผลผลิตทั้งหมดเพิ่มขึ้นร้อยละ 9.4 และร้อยละ 15.2 ใน ค.ศ. 1951 และ1952 ตามลำดับ[4] กฎหมายปฏิรูปการเกษตรนี้นำไปสู่การจัดระบบนารวม (Collectivization) หรือคอมมูน (Commune) ซึ่งทดลองขึ้นครั้งแรกใน ค.ศ. 1953

ในภาคธุรกิจอุตสาหกรรม กิจการส่วนใหญ่เป็นของรัฐ เทคโนโลยีส่วนใหญ่ล้าสมัย รัฐบาลพยายามเปลี่ยนกิจการของเอกชนมาเป็นของรัฐ ด้วยการเข้าเป็นหุ้นส่วนกับเอกชนและค่อยๆ โอนกิจการมาเป็นของรัฐ มีการเก็บภาษี การแทรกแซงทางการเงิน การบังคับให้ดำเนินกิจการตามที่รัฐแนะนำ และควบคุมการลงทุน ทำให้ธุรกิจของเอกชนกระทบกระเทือนจนต้องโอนหรือขายให้รัฐในที่สุด รัฐบาลยังเข้าควบคุมการค้ากับต่างประเทศ ส่วนการค้าปลีก ระยะแรกรัฐอนุญาตให้เอกชนดำเนินการต่อ แต่ค่อยๆ เปลี่ยนฐานะพ่อค้าให้เป็นตัวแทนของรัฐแทน

ในการสลายธุรกิจของเอกชนนั้น รัฐใช้การรณรงค์มวลชนให้ต่อต้านนายทุน 5 ประการ คือ ต่อต้านการหนีภาษี ต่อต้านการให้สินบนเจ้าหน้าที่ของรัฐ ต่อต้านการโกงรัฐเกี่ยวกับเรื่องต่างๆ ต่อต้านการขโมยทรัพย์สินของรัฐ และต่อต้านการขโมยข้อมูลทางเศรษฐกิจของรัฐ หากนายทุนกระทำผิดจะถูกปรับอย่างหนักจนไม่มีทุน จากนั้นรัฐจะให้นายทุนกู้เงินเพื่อรัฐจะได้เข้ามาเป็นหุ้นส่วนกิจการ แล้วจะดำเนินธุรกิจตามแผนเศรษฐกิจของชาติและอยู่ในการควบคุมของรัฐ ทั้งการควบคุมการเงินของกิจการ การแบ่งกำไรตามเกณฑ์ที่รัฐกำหนด ทำให้ธุรกิจของเอกชนถูกรวมเข้าเป็นของรัฐในที่สุด และใน ค.ศ. 1955 รัฐได้แปรรูปธุรกิจเพื่อโอนกิจการมาเป็นของรัฐ นายทุนได้รับดอกเบี้ยแทนเงินปันผลจนถึง ค.ศ. 1963 ก็ไม่ได้อีก การแปรรูปจึงเสร็จสมบูรณ์ ส่วนอุตสาหกรรมในครัวเรือนนั้น รัฐตั้งสหกรณ์ขึ้นมาควบคุม ทั้งในระดับครัวเรือน ท้องถิ่น และระดับชาติ

1.2 เศรษฐกิจจีนในช่วงสงครามเกาหลี (ค.ศ. 1950–1953)

ระหว่างที่จีนกำลังเร่งฟื้นฟูเศรษฐกิจอยู่นั้น จีนต้องเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับสงครามในคาบสมุทรเกาหลีในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1950 ระหว่างเกาหลีเหนือที่เป็นฝ่ายคอมมิวนิสต์กับเกาหลีใต้ที่เป็นประชาธิปไตย ทำให้การฟื้นฟูเศรษฐกิจได้รับผลกระทบไปด้วย การที่จีนเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับสงครามเกาหลีนั้น นอกจากถูกสหภาพโซเวียตดึงเข้าไปร่วมด้วยแล้ว ยังเป็นเพราะจีนเกรงว่าถ้าสหรัฐอเมริกาบุกเกาหลีเหนือได้ สหรัฐอเมริกาจะร่วมมือกับพรรคก๋อหมินตั๋งบุกจีนด้วย จีนจึงส่งทหารไปช่วยเกาหลีเหนือ ผู้นำพรรคคอมมิวนิสต์จีนปลุกกระแสชาตินิยมในประเทศขึ้นอีก มีการรณรงค์ต่อต้านจักรวรรดินิยมสหรัฐอเมริกา และเผยแพร่คำขวัญ ต่อต้านอเมริกา ช่วยเหลือเกาหลีเหนือ

สงครามเกาหลีส่งผลกระทบต่อการพัฒนาเศรษฐกิจจีนมาก เพราะจีนส่งทหารกว่า 7 แสนนายที่ควรจะเป็นกำลังในการผลิตเข้าร่วมสงคราม และซื้ออาวุธจากโซเวียต โดยจีนจ่ายเงินคืนในรูปสินค้าส่งออกไปยังโซเวียต ทำให้การผลิตสินค้าเพื่อขายในและนอกประเทศส่วนหนึ่งของจีนเป็นการผลิตที่ไม่ได้ผลกำไรกลับมา ส่วนผลด้านการเมืองนั้น จีนถูกมองว่าเป็นชาติที่คุกคามความมั่นคงในเอเชีย สหรัฐอเมริกาใช้เวทีสหประชาชาติประณามจีนอย่างหนัก ว่าจีนเป็นผู้รุกราน จีนถูกโดดเดี่ยวจากนานาชาติ พร้อมกับที่สหรัฐอเมริกาเข้าปกป้อง

รัฐบาลสาธารณรัฐบนเกาะไต้หวันอย่างเปิดเผย ด้วยการส่งกองทัพเรือมาคุ้มครองที่ช่องแคบไต้หวัน ทำให้แผนบุกไต้หวันของพรรคคอมมิวนิสต์ต้องระงับไป และทำให้ความขัดแย้งระหว่างจีนกับสหรัฐอเมริกาเพิ่มขึ้น ชาวต่างชาติจำนวนมากถูกจับและได้รับการปล่อยตัวเมื่อรับว่ากระทำความผิด ปัญญาชนและผู้ที่เรียนจบจากประเทศตะวันตกถูกสงสัยว่าเป็นผู้ทรยศต่อชาติ ซึ่งส่งผลกระทบต่อการปกครอง การทำงาน และวงการต่างๆ[5]

1.3 ระยะแผนพัฒนาเศรษฐกิจ 5 ปี ฉบับที่ 1 (ค.ศ.1953– 1957)

หลังสงครามเกาหลี จีนเร่งพัฒนาเศรษฐกิจต่อทันที รัฐบาลประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจ 5 ปี ฉบับที่ 1 ใน ค.ศ. 1953 ซึ่งให้ความสำคัญกับภาคอุตสาหกรรมหนักและสินค้าทุน เช่น เครื่องจักร เป็นอันดับแรก โดยได้รับการช่วยเหลือแนะนำจากสหภาพโซเวียต จำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้นมีส่วนทำให้จีนเน้นการผลิตในภาคอุตสาหกรรม และพึ่งพาความช่วยเหลือจากสหภาพโซเวียตทั้งด้านเงินทุนและเทคโนโลยีการผลิต แต่เงินกู้ที่โซเวียตให้ยืมน้อยกว่าที่จีนต้องการมาก และสหภาพโซเวียตต้องการให้จีนพึ่งตนเองเป็นหลัก

ในภาคเกษตรจีนดำเนินการปฏิรูปที่ดินขั้นที่สอง ด้วยการจัดตั้งกลุ่มชาวนาเพื่อช่วยเหลือร่วมกัน เช่น นำเครื่องมือการผลิตมารวมกัน ใช้แรงงานร่วมกัน การดำเนินการตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจทำให้ภาคอุตสาหกรรมมีความก้าวหน้ามากขึ้น รัฐบาลจึงดำเนินการตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจ 5 ปี ฉบับที่ 2 ต่อทันที

ในด้านการเมือง ระยะนี้รัฐบาลทำการรณรงค์ร้อยบุปผาใน ค.ศ. 1957 (The Hundred Flowers Campaign) ที่ให้ปัญญาชนการวิพากษ์วิจารณ์ตนเองและเรื่องต่างๆ ตามแบบคอมมิวนิสต์ แต่การวิพากษ์วิจารณ์มีมากเกินไปจนกระทบถึงพรรค จึงต้องระงับการวิจารณ์และลงโทษผู้ที่วิพากษ์วิจารณ์ ปัญญาชนจำนวนมากถูกกล่าวหาว่าเป็นพวกฝ่ายขวาและต่อต้านการปฏิวัติ [6]

2. การสร้างสังคมคอมมิวนิสต์สมบูรณ์แบบ: การรณรงค์ก้าวกระโดดไกลไปข้างหน้า

เหมา เจ๋อตงในฐานะประธานประเทศและผู้นำพรรคคอมมิวนิสต์มีบทบาทสำคัญยิ่งในการกำหนดแนวทางเศรษฐกิจและการเมืองของประเทศ โดยระยะแรกยึดตามแนวเศรษฐกิจของสหภาพโซเวียต ซึ่งพัฒนาภาคอุตสาหกรรมเป็นหลัก รวมทั้งดำเนินนโยบายพัฒนาประเทศตามแบบลัทธิเหมา 3 แนวคิด ดังที่กล่าวมาข้างต้น คือ แนวคิดเรื่องความขัดแย้งระหว่างเมืองกับชนบท ระหว่างภาคอุตสาหกรรมกับเกษตรกรรม ระหว่างแรงงานที่ใช้สมองกับแรงงานที่ใช้กำลัง แนวคิดเรื่องการจัดองค์กร ระบบนารวม ระบบคอมมูนประชาชน ซึ่งทดลองขึ้นครั้งแรกใน ค.ศ. 1953 และแนวคิดเรื่องการพึ่งตนเอง ที่เน้นการใช้ทรัพยากรและแรงงานที่มีอยู่ภายในประเทศ เพื่อพัฒนาเศรษฐกิจและสร้างผลผลิตให้เพียงพอต่อความ

ต้องการของประเทศ[7] นำไปสู่การรณรงค์ก้าวกระโดดไกลไปข้างหน้าและการตั้งคอมมูนประชาชน

การรณรงค์ก้าวกระโดดไกลไปข้างหน้า (The Great Leap Forward ค.ศ. 1958–1961) หรือ ต้าเยวี่ยจิ้น ที่เริ่มขึ้นใน ค.ศ. 1958 นั้น มีที่มาจากเมื่อจีนกำลังวางแผนพัฒนา 5 ปี ฉบับที่ 2 โจว เอินไหล นายกรัฐมนตรี เสนอแนวคิดหรือหลักการเรื่อง “มากกว่า ดีกว่า เร็วกว่า” เพื่อยึดเป็นหลักการของแผนพัฒนาฉบับที่ 2 ต่อมามีผู้เพิ่มคำว่า “ถูกกว่า” เข้าไปด้วย ซึ่งเหมา เจ๋อตงเห็นด้วย ต่อมาในเดือนมกราคม ค.ศ. 1958 ระหว่างการประชุมเพื่อหาแนวทางพัฒนาประเทศในช่วงแผน 5 ปี ฉบับที่ 2 โจว เอินไหล เสนอว่าการสร้างสรรค์สังคมนิยมสามารถก้าวกระโดดได้เช่นเดียวกับทุนนิยม ซึ่งเหมา เจ๋อตง เห็นด้วย[8] ประกอบกับในปลาย ค.ศ. 1957 เหมา เจ๋อตงเดินทางเยือนสหภาพโซเวียต ซึ่งเขาประทับใจต่อความสำเร็จของสหภาพโซเวียตทั้งเรื่องการสร้างระเบิดปรมาณู และการส่งดาวเทียมสปุตนิก (Sputnik) ขึ้นสู่อวกาศ จึงเห็นว่าจีนสามารถพัฒนาได้อย่างรวดเร็วเช่นกัน

โจว เอินไหล เป็นต้นคิดในเรื่องการพัฒนาอย่างก้าวกระโดด แต่เมื่อมีความคิดว่าต้องเร่งการผลิตในอุตสาหกรรมเหล็กและเหล็กกล้าให้ทันหรือล้ำหน้าประเทศอังกฤษภายใน 15 ปี และต่อมาลดเหลือ 7 ปี 5 ปี 3 ปี ซึ่งเป็นการคาดหวังที่มากเกินไป ทำให้ โจว เอินไหลและเฉิน หยุน (Chen Yun ค.ศ. 1905–1999) นักเศรษฐศาสตร์ของพรรค รวมถึงผู้นำอีกหลายคน แสดงความไม่เห็นด้วยกับการเร่งรีบเช่นนี้ แต่เสียงส่วนใหญ่ของที่ประชุมผู้แทนพรรคเห็นด้วย ทำให้โจว เอินไหลและผู้นำที่ไม่เห็นด้วยต้องวิจารณ์ตนเอง[9] ในที่สุดแผนการรณรงค์ก้าวกระโดดไกลไปข้างหน้าก็ได้รับการดำเนินการขึ้นในกลาง ค.ศ. 1958

การรณรงค์ก้าวกระโดดไกลไปข้างหน้าเน้นการเพิ่มผลผลิตในทุกๆ ด้านเป็น 2 เท่า ด้วยแรงงานของมวลชนชาวจีน เพื่อเอาชนะชาติตะวันตก โดยแรงงานในชนบทต้องเข้ามาเป็นแรงงานในภาคอุตสาหกรรม ผู้วางแผนเศรษฐกิจกำหนดว่าจะใช้แรงงานอย่างเต็มที่ โดยสร้างโรงงานในแหล่งแรงงาน เน้นการผลิตโดยใช้แรงงานผสมกับใช้เครื่องจักร เพื่อเร่งเพิ่มผลผลิตในอุตสาหกรรมที่สำคัญ เช่น เหล็กกล้า ไฟฟ้า ถ่านหิน ให้ทันอังกฤษภายใน 15 ปี โดยระดมแรงงานเกษตรกรประมาณ 100 ล้านคน เข้าร่วมทำการผลิตในภาคอุตสาหกรรม มีการสร้างเขื่อน อ่างเก็บน้ำ คลองชลประทาน และถนน ส่วนอีก 60 ล้านคน มาสร้างเตาหลอมหลังบ้านเพื่อหลอมเหล็ก

รัฐบาลยังมีนโยบายพัฒนาการเกษตรและอุตสาหกรรม โดยใช้วิธีการผลิตแบบผสมผสาน ตามนโยบายธงแดง 3 ผืน ซึ่งประกอบด้วย การสร้างระบบสังคมนิยม การก้าวกระโดดไกลไปข้างหน้า และระบบคอมมูน ในเดือนเมษายน ค.ศ. 1958 มีการตั้งคอมมูนประชาชนแห่งแรกขึ้น คือ คอมมูนสปุตนิก (The Sputnik Commune) ที่มณฑลเหอหนาน ส่วน “มติการตั้งคอมมูนประชาชน” อย่างเป็นทางการจะมีขึ้นในเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1958 ทำให้ระบบคอมมูนขยายตัวออกไปอย่างรวดเร็ว โดยสิ้นเดือนกันยายน ค.ศ. 1959 มีคอมมูน

ถึง 26,425 แห่งในชนบท หรือเท่ากับร้อยละ 98.2 ของครัวเรือนเกษตรกรทั่วประเทศ แต่ละคอมมูนมีเกษตรกรโดยเฉลี่ย 5,000 ครัวเรือน หรือราว 30,000 คน[10]

ตามหลักการของพรรคคอมมิวนิสต์ ระบบคอมมูนจะทำให้จีนกลายเป็นคอมมิวนิสต์สมบูรณ์แบบ คือ ผู้คนจะไม่มีทรัพย์สินส่วนตัว คอมมูนจะเป็นผู้ดูแลทุกอย่างทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม ชีวิตความเป็นอยู่ ประชาชนมีหน้าที่ทำงานตามความสามารถเพื่อเพิ่มผลผลิตให้ได้สูงสุด คอมมูนมีลักษณะแตกต่างจากสหกรณ์การเกษตร กล่าวคือ ในระบบสหกรณ์ แรงงานร่วมกันผลิตเพียงอย่างเดียว ในระบบคอมมูนจะจัดให้มีการอยู่ร่วมกัน โดยรัฐเป็นฝ่ายจัดหาให้ เช่น โรงเรียน โรงเลี้ยงเด็ก โรงพยาบาล คอมมูนมีลักษณะที่กว้างกว่าสหกรณ์ เพราะสหกรณ์เน้นด้านการเกษตร แต่คอมมูนทำทุกด้าน และครอบคลุมทั้งด้านการปกครอง เศรษฐกิจ วัฒนธรรม หน่วยบริหารของคอมมูนแบ่งเป็น 3 ระดับ คือ ระดับคอมมูนหรือคณะกรรมการจัดการ มีคณะกรรมการเป็นองค์การบริหารสูงสุด ระดับกองการผลิตใหญ่ รับผิดชอบด้านอุตสาหกรรม การชลประทาน และโครงการใหญ่ๆ และระดับกองการผลิต มีคณะกรรมการและพนักงานบริหารของตนเอง

ในช่วงแรกของการรณรงค์ก้าวกระโดดไกลไปข้างหน้า มีการสร้างเขื่อน สร้างถนนเพิ่มมากขึ้น ผลผลิตในภาคอุตสาหกรรมหนักเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะผลผลิตเหล็กกล้าและถ่านหินเพิ่มขึ้นเป็น 2 เท่า แต่เหล็กที่ได้ไม่มีคุณภาพ เพราะกรรมวิธีการผลิตไม่ถูกหลัก โดยแต่ละคอมมูนสร้างเตาหลอมเหล็กขึ้นมาและนำสิ่งของเครื่องใช้ในบ้านที่ทำจากเหล็กมาหลอม ทำให้เหล็กไม่มีคุณภาพ ที่สำคัญยังส่งผลกระทบทำให้ป่าไม้ลดจำนวนลงอย่างรวดเร็ว เพราะนำไม้มาเป็นเชื้อเพลิงหลอมเหล็ก ส่วนในภาคเกษตรกรรม ทางการประกาศว่าผลผลิตธัญญาหารเพิ่มขึ้นจาก 175 ล้านตัน ใน ค.ศ. 1957 เป็น 200 ล้านตัน ใน ค .ศ.1958 แต่ต่อมาลดลงเหลือ 170 ล้านตัน ใน ค.ศ.1959 และเหลือ 160 ล้านตัน ใน ค .ศ.1960[11]

ความล้มเหลวของระบบคอมมูนและนโยบายก้าวกระโดดไกลเป็นเพราะรัฐให้ความสำคัญต่อภาคอุตสาหกรรมมากกว่าภาคเกษตรกรรม ทำให้ผลผลิตธัญญาหารลดลง เพราะแรงงานไปมุ่งผลิตในภาคอุตสาหกรรม ประชาชนขาดแรงจูงใจในการผลิต เพราะทำมากทำน้อยก็ได้ผลตอบแทนเท่ากันและเกิดความเหน็ดเหนื่อย ไม่พอใจจากการที่เจ้าหน้าที่ของรัฐขู่บังคับให้ประชาชนเร่งทำการผลิต ประกอบกับเกิดภัยธรรมชาติทั้งฝนแล้ง น้ำท่วมติดต่อกันหลายครั้งระหว่าง ค.ศ. 1959–1960 และการเกิดความขัดแย้งอย่างรุนแรงระหว่างจีนกับสหภาพโซเวียตทั้งในเรื่องปัญหาพรมแดนและอุดมการณ์คอมมิวนิสต์ ทำให้สหภาพโซเวียตถอนความช่วยเหลือทั้งหมดออกจากจีนอย่างกะทันหันใน ค.ศ. 1960 ดังนั้นระหว่าง ค.ศ. 1959–1961 จีนจึงประสบปัญหาขาดแคลนทั้งอาหาร เชื้อเพลิง เสื้อผ้า ฯลฯ ส่งผลให้เกิดความอดอยาก และมีประชาชนเสียชีวิต 20–30 ล้านคน[12]

ความล้มเหลวนี้ทำให้ เหมา เจ๋อตง ถูกวิจารณ์ จนตัดสินใจลาออกจากตำแหน่งประธานรัฐบาลกลางเมื่อเดือนธันวาคม ค.ศ. 1958 โดยให้เหตุผลว่าต้องการใช้เวลาใน

การศึกษาทฤษฎีมาร์ก-เลนิน เพื่อให้การปฏิบัติงานของพรรคและรัฐมีผลดียิ่งขึ้น[13] หลิว เซ่าฉี รองประธานรัฐบาลกลางและรองประธานคณะกรรมการกลางของพรรค ขึ้นดำรงตำแหน่งแทน และเข้ามาแก้ปัญหาเศรษฐกิจ ต่อมาหลิว เซ่าฉี กล่าวว่าภัยพิบัติจากการรณรงค์ก้าวกระโดดไกลไปข้างหน้าเกิดจากความผิดพลาดของมนุษย์ 70 ส่วน จากภัยธรรมชาติ 30 ส่วน[14] การรณรงค์ก้าวกระโดดไกลนี้ได้กลายเป็นสาเหตุแห่งความขัดแย้งด้านแนวความคิดในการพัฒนาประเทศของผู้นำพรรคคอมมิวนิสต์จีนจนนำไปสู่การกำจัดผู้นำที่มีแนวคิดต่างกันในเวลาต่อมา

3. ระยะฟื้นตัวทางเศรษฐกิจและการต่อสู้ 2 แนวทางในพรรค ค.ศ. 1962–1965

เมื่อขึ้นเป็นประธานาธิบดี หลิว เซ่าฉี ร่วมกับโจว เอินไหล นายกรัฐมนตรี แก้ปัญหาเศรษฐกิจ โดยมีเติ้ง เสี่ยวผิง (Deng Xiaoping ค.ศ. 1904-1997) เลขาธิการพรรค และเฉิน หยุน เป็นผู้ช่วย นโยบายแก้ปัญหาเศรษฐกิจนี้เรียกว่า เข็มมุ่งทั้งแปด (Eight-character Directive) ประกอบด้วยคำที่มุ่งให้มีความหมายทางเศรษฐกิจ 8 พยางค์ คือ “แก้ไข” หมายถึง แก้ไขข้อผิดพลาดทางเศรษฐกิจที่ผ่านมา “ตั้งมั่น” หมายถึง สานต่อเศรษฐกิจในส่วนที่ประสบผลสำเร็จให้มั่นคงมากขึ้น “ขยายผล” หมายถึง ขยายผลในการผลิตที่ตั้งมั่นแล้วให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น และ “ยกระดับ” หมายถึง ยกระดับคุณภาพและมาตรฐานของสินค้าและผลผลิตให้มีคุณภาพ[15] นำไปสู่การดำเนินงานที่สำคัญ คือ การแก้ปัญหาในระบบคอมมูน ด้วยการแบ่งคอมมูนให้เป็นหน่วยที่เล็กลง คือ เป็นกองการผลิตและหน่วยผลิตเพื่อให้การควบคุมและการดำเนินงานเป็นไปอย่างรัดกุม แยกคอมมูนให้มีขนาดเล็กลงเพื่อสะดวกต่อการจัดการ โดยแต่ละคอมมูนให้มีเพียง 20-30 ครัวเรือน นำระบบที่ดินส่วนตัวและระบบตลาดเสรีกลับมาใช้ รวมทั้งนำระบบความรับผิดชอบมาใช้ ภายใต้ระบบนี้ครัวเรือนการผลิตจะทำสัญญากับหน่วยงานรัฐในท้องถิ่นว่าตนสามารถรับผิดชอบการผลิตในพื้นที่มากน้อยเท่าใด ผลิตมากน้อยเพียงใด หากได้ผลผลิตตามสัญญา ครัวเรือนการผลิตจะได้รับผลตอบแทนตามสัญญา หากผลิตมากกว่าสัญญาอาจได้รับรางวัลเพิ่ม บางพื้นที่อนุญาตให้เกษตรกรมีที่ดินส่วนตัวเพื่อทำการผลิตของตนเองหลังจากทำงานให้คอมมูนแล้ว[16] ทำให้เกษตรกรมีแรงจูงใจมากขึ้น รวมทั้งเปิดตลาดนัดในชนบทเพื่อส่งเสริมการผลิตและการแลกเปลี่ยนสินค้า นำระบบราคาสินค้ามาใช้ ในภาคอุตสาหกรรมได้เพิ่มการลงทุนในอุตสาหกรรมที่ผลิตเครื่องมือเพื่อการเกษตร จัดตั้งโรงไฟฟ้าตามเขตชนบท สำรวจแหล่งน้ำมัน พัฒนาการผลิตอาวุธยุทธปัจจัย สั่งซื้อโครงการอุตสาหกรรมแบบสมบูรณ์จากยุโรปตะวันตกและญี่ปุ่น โดยเฉพาะอุตสาหกรรมเคมีภัณฑ์

การแก้ปัญหาของหลิว เซ่าฉี และเติ้ง เสี่ยวผิง ได้ผลดี ภายในระยะเวลาไม่นานผลผลิตทางการเกษตรก็เพิ่มมากขึ้นและแก้ปัญหาความอดอยากได้ เศรษฐกิจฟื้นตัวได้ใน ค.ศ. 1962 และใน ค.ศ. 1965 ผลผลิตทางการเกษตรกลับมาอยู่ในระดับเดียวกับก่อนการรณรงค์ก้าวกระโดดไกลไปข้างหน้า อุตสาหกรรมเบาขยายตัวร้อยละ 27 อุตสาหกรรมหนักขยายตัวร้อยละ

17[17] แนวทางการแก้ปัญหาแบบนี้ทำให้ เหมา เจ๋อตง เกรงว่าจะทำให้อุดมการณ์คอมมิวนิสต์สั่นคลอน และนำไปสู่แนวทางทุนนิยม นอกจากนี้ การที่เติ้ง เสี่ยวผิงเห็นว่าระบบใดก็ตามไม่ว่าจะเป็นสังคมนิยมหรือทุนนิยมถ้าแก้ปัญหาเศรษฐกิจได้ก็ดีเสมอ ดังที่เขากล่าวสนับสนุนระบบความรับผิดชอบด้วยถ้อยคำเปรียบเทียบที่จะโด่งดังต่อมา ว่า "ไม่สำคัญว่าจะเป็นแมวสีดำหรือสีขาว ตราบเท่าที่จับหนูได้ย่อมเป็นแมวดี" หรือเรียกต่อมาว่า ทฤษฎีแมวขาวแมวดำ ("white cat, black cat theory")[18] หมายความว่า ระบบใดก็ตามไม่ว่าจะเป็นสังคมนิยมหรือทุนนิยมถ้าแก้ปัญหาเศรษฐกิจได้ก็ดีเสมอ ซึ่งทำให้เติ้ง เสี่ยวผิงถูกวิพากษ์ในช่วงการปฏิวัติวัฒนธรรม ว่า *"...เติ้งเสี่ยวผิงนั้นเป็นคนที่ไม่สนใจหลักการของพรรค ไม่เอาใจใส่เรื่องการต่อสู้ทางชนชั้น ชอบพูดแต่เรื่องแมวขาวแมวดำ ไม่สนใจว่าเป็นจักรพรรดินิยมหรือมาร์กซ์นิยม..."*[19]

เหมา เจ๋อตง จึงเริ่มการรณรงค์ศึกษาสังคมนิยมขึ้นใน ค .ศ.1963 โดยเสนอให้ใส่ใจเรื่องการต่อสู้ทางชนชั้น ให้รณรงค์เรื่องการชำระล้าง 4 ประการ (the four clean-ups) ประกอบด้วย ชำระล้างบัญชีที่มีการตกแต่งตัวเลข แก้ปัญหาการปลอมตัวเลขจำนวนข้าวในคลังสินค้า ชำระล้างทรัพย์สินส่วนรวมจากการให้เอกชนถือครองทรัพย์สินได้ และชำระล้างการให้คะแนนในระบบความรับผิดชอบ[20] และนำไปสู่การออก "ข้อกำหนดก่อน 10 ประการ" (the Early Ten Points) ของเหมา เจ๋อตง ในเดือนพฤษภาคมปีเดียวกัน ซึ่งเขาเสนอให้คณะทำงานของพรรคควบคุมวิธีการปฏิบัติงาน ใช้วิธีที่เหมาะสมในการแก้ปัญหา ประณามแนวโน้มไปสู่ทุนนิยม ให้คอมมูนกลับมานำการผลิตอีกครั้ง และให้มีการต่อสู้ทางชนชั้น ซึ่งเขาเน้นเรื่องนี้อีกครั้งในปีต่อมา[21] เท่ากับแสดงให้เห็นว่าเขาไม่เห็นด้วยกับแนวทางแก้ปัญหาเศรษฐกิจของหลิว เซ่าฉีกับเติ้ง เสี่ยวผิง ประกอบกับมีเหตุการณ์ที่เหมา เจ๋อตง เห็นว่า หลิว เซ่าฉีและเติ้ง เสี่ยวผิง ไม่ให้ความสำคัญกับการรณรงค์ศึกษาสังคมนิยม เพราะใน ค.ศ. 1965 คณะผู้นำพรรคนำโดยหลิว เซ่าฉี พิมพ์ "ข้อกำหนดหลัง 10 ประการ" (the Latter Ten Points) ออกมา เพื่อจำกัดการเคลื่อนไหวเพื่อศึกษาสังคมนิยมให้อยู่ภายใต้การควบคุมขององค์การจัดตั้งพรรค ซึ่งเหมา เจ๋อตงไม่เห็นด้วย[22] ประกอบกับการแก้ปัญหาเศรษฐกิจทำให้ หลิว เซ่าฉีและเติ้ง เสี่ยวผิงได้รับการชื่นชม และทำให้นโยบายที่ผิดพลาดของเหมา เจ๋อตง ถูกวิพากษ์วิจารณ์ เหมา เจ๋อตง จึงเริ่มการรณรงค์การปฏิวัติวัฒนธรรม ใน ค.ศ. 1966

4. การปฏิวัติวัฒนธรรมและผลกระทบ (ค.ศ. 1966–1976)[23]

4.1 สาเหตุการปฏิวัติวัฒนธรรม

การปฏิวัติวัฒนธรรม หรือ การปฏิวัติวัฒนธรรมครั้งใหญ่ของชนชั้นกรรมาชีพ (The Great Proletarian Cultural Revolution) เริ่มขึ้นใน ค.ศ. 1966 นักวิชาการมีความเห็นว่าสาเหตุหลักที่เหมา เจ๋อตงรณรงค์การปฏิวัติ คือ การกำจัดฝ่ายตรงข้ามที่มีความคิดเห็นต่าง อย่างไรก็ตาม แนวคิดด้านการปฏิรูปสังคมและวัฒนธรรมจีนมีอิทธิพลต่อการปฏิวัติวัฒนธรรม

ของเหมา เจ๋อตงเช่นกัน เพราะการที่เหมา เจ๋อตงมีความคิดว่าสังคมจีนในทศวรรษ 1960 ยังมีอิทธิพลจากสมัยศักดินาอยู่มาก ทำให้เขาต้องสานต่อการปฏิวัติเพื่อทำลายสังคมศักดินาและชนชั้นให้หมดไป[24] ดังที่เขาย้ำเสมอถึงการต่อสู้ทางชนชั้นและการปฏิวัติสังคมจีน ที่มาของความคิดการปฏิวัติวัฒนธรรมของเหมา เจ๋อตง อาจมีผลมาจากประสบการณ์ของเขาในวัยหนุ่มที่จีนมีการปฏิวัติทางภูมิปัญญาและการเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรมครั้งใหญ่ในช่วง ค.ศ. 1915–1919 เหมา เจ๋อตงมีความเชื่อว่าสำนึกของมนุษย์มีผลต่อการกระทำ การที่สังคมจีนยังเป็นเช่นนี้ตามความคิดของเขา คือ มีผู้หันเหไปทางทุนนิยม พวกลัทธิแก้ และพวกที่มีความคิดศักดินาหลงเหลืออยู่ เป็นเพราะสังคมจีนเป็นสังคมที่มีสำนึกแบบจารีต หรือที่เรียกกันว่าสำนึกแบบสังคมทาส ดังนั้นจึงต้องแก้ไขสำนึกแบบจารีตหรือแบบศักดินานี้โดยกำจัดให้หมดไปโดยสิ้นเชิงทั้งค่านิยม ประเพณี และความคิดเก่าทั้งหลาย

การรณรงค์ในช่วงการปฏิวัติวัฒนธรรมทำลายผู้ที่มาจากครอบครัวนายทุนหรือชนชั้นศักดินาในอดีต และให้กำจัดสี่เก่า (Four Olds) คือ ความคิดเก่า (old thinking) วัฒนธรรมเก่า (old culture) นิสัยเก่า (old habit) และประเพณีเก่า (old custom) เป็นแนวทางเดียวกับการเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรมใหม่ในต้นทศวรรษ 1910 ซึ่งมีเป้าหมายหลัก คือ การเปลี่ยนสังคมศักดินาหรือสังคมแบบจารีตประเพณีของจีนให้เป็นสังคมแบบวิทยาศาสตร์ มีเหตุมีผล และต่อต้านลัทธิขงจื่อที่มีอิทธิพลต่อสังคมวัฒนธรรม ประเพณี และความคิดของคนจีน การเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรมใหม่ในต้นทศวรรษ 1910 นี้ เป็นความพยายามเพื่อปฏิรูปสังคมของจีนก่อนที่จะได้รับอิทธิพลลัทธิมาร์ก–เลนิน[25]

นอกจากนี้ เหมา เจ๋อตงยังได้รับแนวคิดการปฏิวัติวัฒนธรรมของเลนินด้วย แต่ความคิดของเหมา เจ๋อตงมีความแตกต่างจากเลนิน เพราะเขานำมาปรับเข้ากับสภาพสังคมจีนเอง กล่าวคือ สำหรับเลนินนั้น การพัฒนาทางวัฒนธรรมของชาวรัสเซียเป็นการดำเนินการเพื่อนำไปสู่การพัฒนาอุตสาหกรรมสมัยใหม่ของประเทศรัสเซีย แต่เหมา เจ๋อตงไม่ได้มองการปฏิวัติวัฒนธรรมในแง่การเป็นสังคมนิยมกับการผลิต แต่เขามองว่าหลักแท้จริงของการปฏิวัติวัฒนธรรมคือ การเปลี่ยนสำนึกของชาวจีนให้เป็นสำนึกของชนชั้นแรงงานอย่างแท้จริง (Proletarianization) จึงจะเป็นการปฏิวัติวัฒนธรรมที่ประสบความสำเร็จ[26]

สาเหตุการปฏิวัติวัฒนธรรมโดยสรุป ได้แก่ ประการแรก เหมา เจ๋อตงต้องการรักษาอุดมการณ์ปฏิวัติไว้ไม่ให้เปลี่ยนไปเป็นลัทธิแก้ (revisionism) ซึ่งหันเหไปในแนวทางทุนนิยม โดยเหมา เจ๋อตง มองว่าหลิว เซ่าฉี และ เติ้ง เสี่ยวผิงเป็นผู้นิยมลัทธิแก้ และกำลังจะนำประเทศไปในแนวทางทุนนิยม ทำให้มีความเห็นที่แตกต่างกันวิธีการที่ควรนำมาใช้พัฒนาประเทศ ประการที่สอง ต้องการทำลายสิ่งเก่าในอดีตที่เห็นว่าเป็นอุปสรรคต่อการปฏิวัติเรียกว่าการทำลายสี่เก่า ประกอบด้วย ความคิดเก่า วัฒนธรรมเก่า นิสัยเก่า ประเพณีเก่า

ประการที่สาม การที่เหมา เจ๋อตงถูกโจมตีจากความล้มเหลวของนโยบายก้าวกระโดดไกล ทำให้ เหมา เจ๋อตง ถูกวิจารณ์และถูกกดดันให้ออกจากตำแหน่งประธานาธิบดีตั้งแต่เดือน

ธันวาคม ค.ศ.1958 โดย หลิว เซ่าฉี ขึ้นดำรงตำแหน่งแทน แต่ เหมา เจ๋อตง ยังคงดำรงตำแหน่งประธานพรรคคอมมิวนิสต์จีนอยู่ การที่เหมา เจ๋อตงต้องสูญเสียความน่าเชื่อถือและต้องลดบทบาทลง ทำให้เขาใช้วิธีการปฏิวัติวัฒนธรรมเพื่อฟื้นฟูอำนาจ โดยกำจัดคู่แข่งทางการเมือง ประการสุดท้าย เหมา เจ๋อตงต้องการเปลี่ยนวัฒนธรรมและค่านิยมทางการเมือง โดยต้องการให้คนทุกระดับ ทุกอาชีพถือเรื่องการเมืองเป็นกิจกรรมในชีวิตประจำวัน และต้องการให้มวลชนมีส่วนร่วมทางการเมือง รวมถึงต้องการให้เยาวชนได้เรียนรู้การปฏิวัติ ด้วยการปฏิบัติจริง[27]

4.2 การเคลื่อนไหวในช่วงการปฏิวัติวัฒนธรรม

ตามมติพรรคคอมมิวนิสต์จีน ค.ศ. 1981 ช่วงเวลาของการปฏิวัติวัฒนธรรมอยู่ระหว่าง ค.ศ. 1966 ถึง ค.ศ. 1976 โดยแบ่งเป็น 3 ระยะ[28]

4.2.1 การปฏิวัติวัฒนธรรมระยะที่ 1 ค.ศ. 1966 – 1969

การปฏิวัติวัฒนธรรมระยะที่ 1 เป็นช่วงที่เหมา เจ๋อตงกำจัดคู่แข่งทางการเมือง เริ่มจากการเปลี่ยนตำแหน่งของบุคคลในคณะกรรมการกรมการเมือง (Politburo) ซึ่งเป็นองค์กรระดับสูงสุดของพรรค โดยสนับสนุนพรรคพวกของตนขึ้นมาดำรงตำแหน่งสำคัญๆ การใช้กองทัพและเยาวชนพิทักษ์แดง หรือ เรดการ์ด (Red Guards) เป็นกำลังสนับสนุน เรดการ์ดเป็นเยาวชนตั้งแต่ระดับมัธยมถึงมหาวิทยาลัยที่ได้รับการอบรมให้เชื่อฟังเหมา เจ๋อตง และอุดมการณ์คอมมิวนิสต์ เรดการ์ดเป็นกลุ่มที่เหมา เจ๋อตง ใช้กำจัดศัตรูทางการเมือง บุคคลสำคัญที่ถูกกำจัดไป คือ ประธานาธิบดีหลิว เซ่าฉี ซึ่งถูกเรดการ์ดบุกเข้าจับกุมตัวที่บ้านพักและถูกทำร้ายร่างกาย ก่อนถูกขังคุก ทำให้หลิว เซ่าฉี ส่งจดหมายลาออกจากตำแหน่งประธานาธิบดี ใน ค.ศ. 1969 หลิว เซ่าฉีเสียชีวิตในคุกเพราะมีโรคประจำตัวและไม่ได้รับการรักษา ส่วนภรรยาและบุตรของหลิว เซ่าฉีต่างก็ได้รับเคราะห์กรรมในช่วงนี้เช่นกัน สำหรับเติ้ง เสี่ยวผิงและภรรยาถูกควบคุมตัวและถูกถอดจากตำแหน่งทางการเมือง ต่อมาถูกส่งไปใช้แรงงานเป็นกรรมกรในอู่ซ่อมเครื่องจักรกลที่เมืองหนานชาง มณฑลเจียงซี

เรดการ์ดยังเคลื่อนไหวกำจัดสี่เก่าตามเป้าหมายของเหมา เจ๋อตงที่ต้องการปฏิรูปสังคมด้วยการทำลายล้างวัฒนธรรม ประเพณี และความคิดแบบสังคมศักดินาให้หมดสิ้น จึงเกิดการทำลายโบราณสถาน โบราณวัตถุ และโจมตีผู้นำระดับสูงในพรรคและกองทัพ โจว เอินไหล นายกรัฐมนตรี พยายามปกป้องช่วยเหลือครอบครัวของผู้ถูกโจมตี รวมทั้งส่งคนไปคุ้มครองป้องกันโบราณสถาน โบราณวัตถุจำนวนมากไม่ให้ถูกทำลายจากการกำจัดสี่เก่าของเรดการ์ด การที่ โจว เอินไหล ยังรักษาตำแหน่งของตนไว้ได้ เป็นเพราะเหมา เจ๋อตง ตระหนักดีว่า โจว เอินไหลเป็นคนที่ประเทศจะขาดไม่ได้ เพราะไม่ว่าการปฏิวัติวัฒนธรรมจะดำเนินไป

อย่างไร การบริหารประเทศก็ต้องดำเนินต่อไป ซึ่งโจว เอินไหล จะต้องเป็นผู้รับผิดชอบการบริหารประเทศในฐานะนายกรัฐมนตรี

4.2.2 การปฏิวัติวัฒนธรรมระยะที่ 2 ค.ศ.1969 - ค.ศ. 1973

การปฏิวัติวัฒนธรรมระยะที่ 2 เป็นช่วงที่เหมา เจ๋อตงยังให้ความสำคัญต่อการปฏิวัติเพื่อให้จีนเป็นสังคมนิยมอย่างสมบูรณ์ เรดการ์ดถูกส่งออกไป "ศึกษาในชนบท"ตั้งแต่ ค.ศ. 1967 โรงเรียนและมหาวิทยาลัยที่ถูกปิดไปกลับมาเปิดสอนอีกครั้งใน ค.ศ. 1970 จึงเน้นหลักสูตรที่ให้เยาวชนได้เรียนรู้ทั้งทางทฤษฎีและปฏิบัติ เช่น การทำงานในไร่นา ในโรงงาน การจัดหลักสูตรการเรียนที่ตอบสนองอุดมการณ์ปฏิวัติ ส่วนประเด็นการเมืองที่สำคัญ คือ ความขัดแย้งระหว่างเหมา เจ๋อตงกับหลิน เปียว และการเปลี่ยนแปลงนโยบายการต่างประเทศของจีน

การศึกษาในชนบทของเรดการ์ด ระหว่าง ค.ศ. 1967 - 1976 เยาวชนเรดการ์ดกว่า 17 ล้านคน ถูกส่งออกไปศึกษาในชนบททั่วประเทศจีน[29] เยาวชนเหล่านี้เต็มไปด้วยอุดมการณ์ที่จะปฏิวัติสังคมจีน แต่เยาวชนเหล่านี้กลับพบกับสถานการณ์ที่ไม่คาดคิด เช่น ชาวบ้านไม่ต้อนรับแต่ถูกทางการบังคับให้รับเยาวชนเรดการ์ดมาอาศัยอยู่ด้วย ชีวิตความเป็นอยู่มีความลำบาก ต้องนอนในกระท่อมที่ไม่มีเครื่องอำนวยความสะดวกและป้องกันลมหนาวไม่ได้ ขาดแคลนเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค อาหาร ต้องใช้แรงงานหนักเกินกำลัง เพราะเยาวชนส่วนใหญ่เป็นคนเมืองไม่เคยทำไร่ทำนามาก่อน บางส่วนถูกส่งไปอยู่ในที่ทุรกันดารห่างไกล เช่น เขตมองโกเลียในที่เป็นทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์และอากาศหนาวเย็น

เยาวชนเหล่านี้คิดว่าตนจะอยู่ในชนบทเพื่อศึกษาเรียนรู้เพียงไม่นานจะได้กลับไปยังบ้านเกิด แต่กลายเป็นว่าเยาวชนถูกละทิ้ง แม้เยาวชนจำนวนมากจะยื่นคำร้องขอกลับบ้านแต่ไม่ได้รับอนุญาต ความเป็นอยู่มีความลำบากและโรคภัยไข้เจ็บทำให้เยาวชนจำนวนมากเสียชีวิต นอกจากนี้เรดการ์ดต้องใช้ชีวิตอยู่ในชนบทหลายปี บางคนอยู่นานถึงสิบกว่าปีโดยไม่มีอนาคตหรือไม่รู้อนาคต ทำให้เยาวชนเหล่านี้จำนวนมากไม่ได้เข้าสู่ระบบการศึกษาอีกเลย แม้ว่าภายหลังที่เติ้ง เสี่ยวผิงมีอำนาจและอนุญาตให้เรดการ์ดกลับบ้านเกิดได้และให้กลับเข้าสู่ระบบการศึกษาอีกครั้ง แต่เรดการ์ดจำนวนมากไม่ได้เข้าเรียนหนังสืออีกแต่ไปประกอบอาชีพรับจ้างต่างๆ ส่วนคนที่ได้โอกาสเรียนต่อหลายคนได้รับทุนไปศึกษาต่อยังต่างประเทศ เรดการ์ดจำนวนมากรู้สึกผิดหวังกับการปฏิวัติและสิ่งที่เรดการ์ดต้องเผชิญทำให้บางคนเลือกที่จะตั้งรกรากอยู่ที่ต่างประเทศแทน[30]

เหมา เจ๋อตงกับหลิน เปียว หลิน เปียว เป็นอดีตแม่ทัพแดงที่มีชื่อเสียงในสงครามต่อต้านรัฐบาลกว๋อมินตั๋ง แต่ปัญหาสุขภาพทำให้ในช่วงแรกหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองเขามีบทบาททางการเมืองน้อย ชื่อของหลิน เปียวกลับมาเป็นที่สนใจใน ค.ศ. 1959 เมื่อเหมา เจ๋อ

ตงปลดจอมพลเผิง เต๋อไหวออกจากรัฐมนตรีกลาโหมหลังจากวิพากษ์วิจารณ์นโยบายก้าวกระโดดไกลที่ล้มเหลวของเหมา โดยมอบหมายให้หลิน เปียวรับตำแหน่งแทน และในปีต่อมา หลิน เปียวได้รับแต่งตั้งให้เป็นรองประธานกรรมาธิการทหารของพรรคอีกตำแหน่งหนึ่ง นักวิชาการบางท่านให้ความเห็นว่าหลิน เปียวไม่ได้สนใจหรือกระตือรือร้นกับการเลื่อนตำแหน่งใหม่นักเพราะปัญหาสุขภาพ[31] หากแต่มอบหมายให้นายพลคนอื่นทำหน้าที่รับผิดชอบแทนเป็นส่วนใหญ่ แต่ในฐานะที่เหมา เจ๋อตงสนับสนุนให้หลิน เปียวเป็นรัฐมนตรีกลาโหมและรองประธานกรรมาธิการทหาร หลิน เปียวจึงไม่มีทางเลือกเมื่อเหมา เจ๋อตงต้องการให้เขาและกองทัพสนับสนุนทางการเมือง เช่นในต้นทศวรรษ 1960 กองทัพได้จัดพิมพ์หนังสือ *สรรนิพนธ์เหมา เจ๋อตง* และ *คติพจน์ประธานเหมา* จำนวนหลายร้อยล้านเล่มเพื่อแจกไปยังทั่วประเทศ[32] ซึ่งเป็นช่วงของการปลูกฝังลัทธิบูชาเหมาในหมู่เยาวชนในโรงเรียน มหาวิทยาลัย แรงงานและชาวนา

หลิน เปียวได้รับแต่งตั้งให้เป็นทายาททางการเมืองของเหมา เจ๋อตงใน ค.ศ. 1969 เมื่อที่ประชุมสมัชชาพรรคครั้งที่ 9 ได้เลือกกรมการเมืองชุดใหม่ ซึ่งจำนวน 12 จาก 25 คนมาจากกองทัพ รวมถึงทหาร 4 คนที่ใกล้ชิดหลิน เปียว รวมถึงมีมติรับรองธรรมนูญพรรคฉบับใหม่ที่ระบุว่าหลิน เปียวเป็นทายาททางการเมืองของเหมา เจ๋อตง[33] ทำให้หลิน เปียวกลายเป็นผู้ที่มีอำนาจและอิทธิพลรองจากเหมา เจ๋อตง เพียงคนเดียว แต่ต่อมาเกิดความขัดแย้งกันด้านการสร้างอำนาจและบทบาททางการเมืองของหลิน เปียว เพราะภรรยาและบุตรชายของหลิน เปียวได้เข้ามามีบทบาททางการเมืองมากขึ้น[34] และกระทำการต่างๆ ในนามหลิน เปียว ซึ่งกล่าวได้ว่าอาจทำให้เหมา เจ๋อตงไม่ไว้ใจหลิน เปียว แม้หลิน เปียวจะเป็นทายาททางการเมืองของเหมา เจ๋อตง[35]

ความระแวงของเหมา เจ๋อตงเพิ่มขึ้น เมื่อหลิน เปียว ต้องการให้เหมา เจ๋อตง คงตำแหน่งประธานาธิบดีไว้ แต่เหมา เจ๋อตง ปฏิเสธและกล่าวหาว่าหลิน เปียว อยากเป็นประธานาธิบดีเสียเอง[36] รวมทั้งขัดแย้งเรื่องการต่างประเทศที่เหมา เจ๋อตงสนใจติดต่อกับสหรัฐอเมริกา แต่หลิน เปียวเสนอให้ฟื้นความสัมพันธ์กับสหภาพโซเวียต ต่อมากลุ่มของหลิน เปียวถูกกล่าวหาว่าเป็นพวกลัทธิแก้และคิดแผนร้ายเช่นเดียวกับที่หลิว เช่าฉี เคยประสบมาแล้ว เหมา เจ๋อตงเริ่มลดบทบาทของหลิน เปียว ต่อมาหลิน เปียวและครอบครัวเสียชีวิตจากเครื่องบินตก ตามรายงานของทางการจีนที่เปิดเผยภายหลังจากที่หลิน เปียว เสียชีวิตแล้ว ของทางการจีนระบุว่าหลิน เปียว วางแผนทำรัฐประหารแต่แผนล้มเหลวจึงหนีไปยังกรุงมอสโคว แต่เครื่องบินตกที่เขตมองโกเลียนอก ทำให้เสียชีวิตหมดทั้งลำในวันที่ 13 กันยายน ค.ศ. 1971 หลิน เปียวถูกประณามว่าวางแผนยึดอำนาจจากเหมา เจ๋อตง คัดค้านนโยบายต่อต้านอเมริกา-ช่วยเกาหลีของเหมา เจ๋อตง บ่อนทำลายตำแหน่งของเหมา เจ๋อตง พยายามฟื้นความสัมพันธ์กับสหภาพโซเวียต ต่อต้านเรื่องความต้องการให้พรรคกำหนดกองทัพของเหมา เจ๋อตง เป็นตัวแทนนักลัทธิแก้ในประเทศ และสุดท้ายหลังเสียชีวิตได้ถูกขับชื่อออกจากพรรค[37]

การฟื้นความสัมพันธ์กับสหรัฐอเมริกา เหตุการณ์สำคัญของจีนในช่วงการปฏิวัติวัฒนธรรมระยะที่ 2 คือ ในวันที่ 25 ตุลาคม ค.ศ. 1971 สาธารณรัฐประชาชนจีนได้เป็นสมาชิกองค์การสหประชาชาติ และมีที่นั่งในคณะมนตรีความมั่นคงแทนสาธารณรัฐจีน (ไต้หวัน) และฟื้นฟูความสัมพันธ์กับสหรัฐอเมริกาใน ค.ศ. 1972 ทำให้สถานการณ์สงครามเย็นของโลกเปลี่ยนโฉมหน้าจากการมีสองมหาอำนาจ คือ สหรัฐอเมริกา และสหภาพโซเวียต เป็นสามขั้วอำนาจ คือ สหรัฐอเมริกา สหภาพโซเวียต และจีน

ริชาร์ด นิกสัน ประธานาธิบดีสหรัฐอเมริกามีนโยบายเปลี่ยนการเผชิญหน้ากับโลกคอมมิวนิสต์มาเป็นการเจรจากัน โดยมอบให้ ดร. เฮนรี คิสซิงเจอร์ (Henry Kissinger) หาทางเจรจากับจีน โอกาสมาถึงเมื่อจีนได้เชิญทีมนักกีฬาปิงปองของสหรัฐอเมริกาไปแข่งขันกับทีมชาติจีน ที่สาธารณรัฐประชาชนจีนในระหว่างวันที่ 10-17 เมษายน ค.ศ. 1971 มีโจว เอินไหลให้การรับรอง เหตุการณ์นี้เรียกในประวัติศาสตร์ว่า การทูตปิงปอง (Sino-US ping-pong Diplomacy) และนำไปสู่เหตุการณ์นิกสันช็อก (Nixon shock) เมื่อประธานาธิบดีริชาร์ด นิกสัน ไปเยือนจีนระหว่างวันที่ 21-28 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1972 โดยไม่มีชาติใดรู้มาก่อน และมีแถลงการณ์ร่วมจีน-สหรัฐอเมริกา ระบุว่า สหรัฐอเมริกายอมรับว่ามีเพียงจีนเดียว (only one China) และตกลงลดกำลังทหารในไต้หวัน ส่วนความสัมพันธ์ทางการทูตอย่างเป็นทางการระหว่างจีนและสหรัฐอเมริกาจะสถาปนาขึ้นใน ค.ศ. 1979

การฟื้นฟูความสัมพันธ์กับสหรัฐอเมริกานี้ถือเป็นผลงานทางการทูตที่สำคัญที่สุดครั้งหนึ่งของโจว เอินไหล จีนยังได้ฟื้นความสัมพันธ์ทางการทูตกับญี่ปุ่น เมื่อนายกรัฐมนตรีทานะกะ คากุเอะ เดินทางเยือนจีนในวันที่ 25-30 กันยายน ค.ศ. 1972 และมีผู้นำของชาติต่างๆ เดินทางมาเยือนอีกหลายชาติ ผลที่ตามมาก็คือ จีนเริ่มเปิดความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจกับหลายประเทศ แต่ยังเป็นช่วงเริ่มต้นและจีนยังคงดำเนินแนวทางเศรษฐกิจแบบเก่า แม้ว่ายังไม่เห็นการเปลี่ยนแปลงมากนักในด้านเศรษฐกิจของจีน แต่ถือเป็นจุดเริ่มต้นของการติดต่อทางเศรษฐกิจกับประเทศทุนนิยม ซึ่งจะส่งผลต่อมาเมื่อจีนเปิดประเทศ

4.2.3 การปฏิวัติวัฒนธรรมระยะที่ 3 ค.ศ. 1973 – 1976

การปฏิวัติวัฒนธรรมระยะที่ 3 เป็นช่วงการต่อสู้ทางการเมืองเพื่อขึ้นเป็นทายาทการเมืองของเหมา เจ๋อตง ระหว่างแก๊งสี่คน (The Gang of Four) ที่นำโดยนางเจียง ชิง ภรรยาของเหมา เจ๋อตง และพรรคพวกซึ่งเป็นกำลังหลักของเหมา เจ๋อตงในการปฏิวัติวัฒนธรรมมาตั้งแต่แรก กับ เติ้ง เสี่ยวผิง และฮั่ว กว๋อเฟิง (Hua Goufeng ค.ศ.1921 - 2008) ซึ่งเป็นทายาททางการเมืองของเหมา เจ๋อตง เมื่อแก๊ง 4 คนถูกจับกุมถือเป็นการสิ้นสุดการปฏิวัติวัฒนธรรม

หลังจากหลิน เปียว เสียชีวิตแล้ว ผู้นำที่มีอำนาจและบทบาทสำคัญสูงสุดเหลือเพียง เหมา เจ๋อตง และโจว เอินไหล ใน ค.ศ. 1973 โจว เอินไหลที่ป่วยหนักด้วยโรคมะเร็งได้ขอนำ เติ้ง เสี่ยวผิงที่ถูกเนรเทศไปทำงานในชนบทที่มณฑลเจียงซีตั้งแต่ ค.ศ. 1969 – 1973 กลับมาช่วยงาน ซึ่งเหมา เจ๋อตงเห็นชอบ[38] ใน ปลาย ค.ศ. 1973 เติ้ง เสี่ยวผิงกลับมาดำรงตำแหน่งรองนายกรัฐมนตรี ช่วยงานโจว เอินไหล และดำรงตำแหน่งกรรมการประจำของกรมการเมือง และในเดือนเมษายน ค.ศ. 1974 เติ้ง เสี่ยวผิงได้เป็นตัวแทนของรัฐบาลจีนเดินทางไปร่วมการประชุมขององค์การสหประชาชาติที่นครนิวยอร์ก สหรัฐอเมริกา ซึ่งเขาได้กล่าวสุนทรพจน์ถึงทฤษฎีสามโลก (The Three Worlds Theory)* ของเหมา เจ๋อตง ในที่ประชุมด้วย

ตั้งแต่เดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1974 โจว เอินไหลเข้ารักษาตัวที่โรงพยาบาล ภาระการบริหารประเทศตกอยู่ที่เติ้ง เสี่ยวผิงมากขึ้น ใน ค.ศ. 1975 เติ้ง เสี่ยวผิงได้รับการแต่งตั้งเป็นรองประธานพรรค รองนายกรัฐมนตรีอาวุโส เมื่อกลับมามีอำนาจ เติ้ง เสี่ยวผิง ได้ฟื้นคืนอำนาจให้แก่สมาชิกพรรคและเจ้าหน้าที่พรรคที่ตกอำนาจในช่วงการปฏิวัติวัฒนธรรม การสร้างอำนาจภายในพรรคและรัฐบาล และบทบาทอันโดดเด่นของเติ้ง เสี่ยวผิงทำให้แก๊งสี่คนไม่พอใจ ความขัดแย้งของผู้นำพรรคเริ่มรุนแรงขึ้นอีกครั้ง โดยเฉพาะความขัดแย้งในเรื่องการสืบทอดตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของโจว เอินไหล และตำแหน่งประธานพรรคของเหมา เจ๋อตง รวมทั้งความขัดแย้งเรื่องแนวทางการพัฒนาประเทศก็เกิดขึ้นอีกครั้ง

เมื่อโจว เอินไหล ถึงแก่อสัญกรรมในวันที่ 8 มกราคม ค.ศ. 1976 เติ้ง เสี่ยวผิง ได้รับผิดชอบดูแลงานของนายกรัฐมนตรีแทน ในช่วงนี้ เติ้ง เสี่ยวผิง ถูกโจมตีจากแก๊งสี่คนว่าเป็นตัวแทนของพวกทุนนิยม[39] ประกอบกับการที่แก๊งสี่คนยุยงให้เหมา เจ๋อตง หวาดระแวงเติ้ง เสี่ยวผิง มาตลอด ทำให้เติ้ง เสี่ยวผิงถูกปลดออกจากทุกตำแหน่งอีกครั้ง คงเหลือแต่เพียงการเป็นสมาชิกพรรคเท่านั้น เติ้ง เสี่ยวผิง หนีไปอยู่ภายใต้การคุ้มครองของนายพลเย่ เจี้ยนอิง (Ye Jianying) ผู้บัญชาการทหารภาคกว่างโจวทางตอนใต้

แม้แก๊งสี่คนกำจัดเติ้ง เสี่ยวผิงได้ แต่ต้องผิดหวังเพราะตำแหน่งนายกรัฐมนตรีตกอยู่กับฮั่ว กว๋อเฟิง ซึ่งเป็นผู้ที่ขึ้นมามีอำนาจโดยไม่มีใครคาดคิดมาก่อน เพราะเขาเป็นเพียงเจ้าหน้าที่ท้องถิ่นชาวมณฑลส่านซี เคยเป็นเลขาธิการพรรคคอมมิวนิสต์ประจำเซียงถานในมณฑลหูหนาน ซึ่งเป็นบ้านเกิดของเหมา เจ๋อตง ฮั่ว กว๋อเฟิง ได้พบกับเหมา เจ๋อตงเมื่อเขาเป็นเลขาธิการพรรคประจำมณฑลหูหนาน ซึ่งพอใจการทำงานของฮั่ว จึงสนับสนุนจนได้ดำรงตำแหน่งรองนายกรัฐมนตรี แต่อาจกล่าวได้ว่าเขาไม่มีบารมีทางการเมือง

---

* เหมา เจ๋อตงเสนอแนวคิดทฤษฎีสามโลก ที่ว่าในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศประกอบด้วยโลกทางการเมืองและเศรษฐกิจ 3 กลุ่ม กลุ่มแรกคือมหาอำนาจนำโดยสหรัฐอเมริกา อังกฤษ และพันธมิตร กลุ่มที่สองคือกลุ่มที่มีอำนาจรองลงมา นำโดยสหภาพโซเวียต จีน และพันธมิตร และกลุ่มที่สามคือประเทศที่เป็นกลางและไม่ฝักใฝ่ฝ่ายใด ในสุนทรพจน์ที่เติ้ง เสี่ยวผิง กล่าวที่สหประชาชาตินี้ เขาเน้นถึงความร่วมมือระหว่างจีนกับประเทศที่ไม่ได้เป็นคอมมิวนิสต์

หลังจากเหมา เจ๋อตง ถึงแก่อสัญกรรมในวันที่ 9 กันยายน ค.ศ.1976 ฮั่ว กว๋อเฟิง ขึ้นดำรงตำแหน่งประธานพรรคคอมมิวนิสต์อีกตำแหน่งหนึ่ง และร่วมมือกับนายพลเย้ เจี้ยนอิง ซึ่งสนับสนุนเติ้ง เสี่ยวผิง วางแผนกำจัดแก๊งสี่คนโดยบุกเข้าจับกุมตัวในวันที่ 6 ตุลาคม ค.ศ. 1976 ทำให้แก๊งสี่คนหมดอำนาจไป ใน ค.ศ. 1981 แก๊งสี่คนถูกตัดสินโทษ เจียง ชิงและจาง ชุนเฉียวต้องโทษจำคุกตลอดชีวิต ส่วน หวาง หงเหวิน และ เหยา เหวินหยวน ต้องโทษจำคุก ประมาณ 14-16 ปี นับเป็นการสิ้นสุดการปฏิวัติวัฒนธรรม

4.3 ผลของการปฏิวัติวัฒนธรรม

การปฏิวัติวัฒนธรรมส่งผลต่อประเทศจีนหลายด้าน ทั้งด้านการเมือง สังคม วัฒนธรรม

การสูญเสียทรัพยากรบุคคล อาจกล่าวได้ว่า ผลที่ร้ายแรงที่สุดคือการสูญเสียทรัพยากรบุคคล ทั้งระดับผู้นำพรรค เจ้าหน้าที่ของรัฐ และเยาวชนของชาติ เพราะเป้าหมายสำคัญประการหนึ่งของเหมา เจ๋อตง คือ การใช้กำลังมวลชนกำจัดบุคคลสำคัญภายในพรรคและรัฐบาลที่เขาเชื่อว่าเป็นพวกเดินตามแนวทางทุนนิยม หรือลัทธิแก้ ออกไปจากตำแหน่ง แต่เหมา เจ๋อตงคงไม่คาดคิดว่าเหตุการณ์จะลุกลามบานปลายจนมีบุคคลสำคัญได้รับผลกระทบจำนวนมากและรุนแรง และเกิดความวุ่นวายขึ้นในบ้านเมือง มีการประเมินว่าอัตราการปลดเจ้าหน้าที่พรรคในที่ต่างๆ มีถึงร้อยละ 60 การทำร้ายผู้คนกลุ่มต่างๆ ทำให้ประเทศสูญเสียบุคคลระดับสูงที่มีความสามารถ เกิดสุญญากาศทางอำนาจ

การปฏิวัติวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นเป็นการทำลายการศึกษาของจีนในระดับที่รุนแรง สังคมจีนในเวลานั้นถูกกระตุ้นให้สนใจแต่เรื่องการปฏิวัติและการปฏิบัติจริง แทนการศึกษาวิชาการ ทำให้นักเรียนนักศึกษาขาดความใส่ใจในการเรียน นักเรียนบางส่วนไม่สนใจและไม่ตั้งใจเรียน โดยให้เหตุผลว่า “ไม่เรียนภาษาต่างประเทศก็ทำการปฏิวัติได้”[40] เมื่อการปฏิวัติดำเนินไประยะหนึ่งสถานศึกษาได้ปิดตัวลง ยกเว้นโรงเรียนระดับประถมศึกษาที่ยังเปิดสอน หลักสูตรการเรียนถูกปรับให้สั้นลงเพื่อจะได้มีเวลาเรียนรู้การปฏิวัติ และปรับระบบการเข้าเรียน การเลื่อนชั้นใหม่ ให้เป็นแบบที่ไม่เน้นวิชาการ ความสามารถ แต่ต้องเป็นผู้ยึดมั่นและยอมรับอุดมการณ์เหมา เจ๋อตง[41] การรับนักเรียนเข้าเรียนจะเปิดโอกาสให้แก่ชนชั้นแรงงานและชาวนาก่อนชนชั้นปัญญาชนหรือผู้มีพื้นเพจากตระกูลสูง ส่วนผู้ที่มีพื้นเพจากชนชั้นสูงต้องถูกส่งไปใช้แรงงานในชนบทและอบรมอุดมการณ์คอมมิวนิสต์ก่อน นักเรียน นักศึกษาได้รับการอบรมให้มีความรุนแรงก้าวร้าว ให้ประจานและวิพากษ์ครูบาอาจารย์ โรงเรียนและมหาวิทยาลัยกลายเป็นแหล่งชุมนุม เป็นกองบัญชาการปฏิบัติการทางทหาร อาคารสถานที่ หนังสือ ตำราเรียน ถูกทำลาย และเกิดการทำลายล้างสถาบันต่างๆ ในสังคมอย่างรุนแรง

การที่สถานศึกษาต้องปิดตัวลง ประกอบกับเยาวชนที่เป็นเรดการ์ดได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับการใช้ความรุนแรงในการเคลื่อนไหวต่างๆ ทำให้เยาวชนรุ่นนี้ไม่ได้รับการอบรมเล่าเรียน

และเมื่อถูกส่งตัวไปชนบทเยาวชนจำนวนมากก็ไม่ได้กลับเข้าสู่ระบบการศึกษาอีก และถูกปลูกฝังด้านการใช้กำลัง ความรุนแรง การปฏิวัติ ทำให้กลายเป็นบุคคลที่ไม่ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ประเทศชาติ เพราะไม่ได้รับการศึกษาเล่าเรียน เมื่อโรงเรียนและมหาวิทยาลัยเปิดเรียนอีกครั้งใน ค.ศ. 1971 ระยะเวลาการศึกษาของหลักสูตรถูกตัดให้สั้นลง หลักสูตรถูกเปลี่ยนและเน้นการเรียนรู้กับชนชั้นแรงงานมากกว่าวิชาการ ส่งผลต่อคุณภาพการศึกษาอย่างมาก จนถูกเรียกว่า "รุ่นคนที่สูญเสีย" และช่วงเวลาการปฏิวัติวัฒนธรรมถูกเรียกว่า "สิบปีที่สูญเสีย"

ผลด้านเศรษฐกิจ การปฏิวัติวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นในกลาง ค.ศ. 1966 นอกจากมีเยาวชนเข้าร่วมจำนวนมากแล้ว ยังมีกรรมกรโรงงานต่างๆ เข้าร่วมด้วย การที่กรรมกรส่วนหนึ่งเข้าร่วมการปฏิวัติทำให้ไม่ได้ทำงานและชาวนาส่วนหนึ่งไม่ทำนา นอกจากนี้ การเข้าร่วมการปฏิวัติและการจลาจลของกรรมกรที่เมืองซั่งไห่ช่วงเดือนมกราคมถึงเมษายน ค.ศ. 1967 ทำให้กำลังการผลิตภาคอุตสาหกรรมลดลงมาก แต่ภายหลังจากเหตุการณ์สงบ กำลังการผลิตในกลาง ค.ศ. 1967 กลับมาอยู่ในภาวะปกติ แต่ส่งผลให้มูลค่าผลผลิตภาคอุตสาหกรรมและเกษตรกรรมโดยรวมของประเทศใน ค.ศ. 1967 ลดลงร้อยละ 9.6 ในเขตเมือง ผลผลิตอุตสาหกรรมลดลงถึงร้อยละ 13.8 การผลิตทางเกษตรกรรมลดลงร้อยละ 1.6 ผลผลิตธัญพืชเพิ่มเล็กน้อยคือร้อยละ 2 ผลผลิตฝ้ายเพิ่มร้อยละ 1 ผลผลิตเหล็กลดลง 1 ใน 3 ผลผลิตถ่านหินลดลงร้อยละ 18 การก่อสร้างลดลง 1 ใน 3 การนำเข้าลดลงร้อยละ 12 แต่การจ้างงานของรัฐในหน่วยงานการรถไฟและคนงานเพิ่มถึง 100 เท่าใน ค.ศ. 1967[42] อันเป็นผลจากการที่เยาวชนเรดการ์ดทั่วประเทศเดินทางทัศนศึกษาในช่วงแรกของปฏิวัติวัฒนธรรม

การเดินทาง "ทัศนศึกษา" ทั่วประเทศของเรดการ์ดจำนวนหลายสิบล้านคน แม้ส่งผลให้มีการจ้างงานในหน่วยงานรถไฟมากขึ้น แต่ส่งผลกระทบต่อระบบการขนส่งและคมนาคม เพราะทำให้การขนส่งสินค้า วัตถุดิบต่างๆ ล่าช้าหรือหยุดชะงัก จากข้อมูลพบว่าในปลาย ค.ศ. 1966 มีสินค้าประเภทเครื่องอุปโภคบริโภคและวัตถุดิบที่ใช้ในการผลิตต่างๆ เช่น ถ่านหิน เครื่องมือก่อสร้าง ไม้ ตกค้างจากการขนส่งกว่า 10 ล้านตัน[43] ซึ่งส่งผลกระทบต่อเนื่องทำให้เกิดปัญหาโรงงานไม่สามารถทำการผลิตได้เพราะไม่มีวัตถุดิบในการผลิต และแรงงานว่างงาน ทำให้โจว เอินไหล นายกรัฐมนตรีเข้ามาแก้ปัญหาเพื่อให้การขนส่งและการผลิตของโรงงานดำเนินต่อไป โดยออกระเบียบการทำงานในภาคอุตสาหกรรมและภาคการสื่อสาร กำหนดเงื่อนไขว่าห้ามกรรมกรทิ้งงานและต้องทำงานวันละ 8 ชั่วโมง ส่วนการเข้าร่วมการปฏิวัติวัฒนธรรมให้เข้าร่วมหลังเลิกงานและต้องไม่กระทบต่อการทำงาน

การปฏิวัติวัฒนธรรมที่ขยายตัวและรุนแรงมากขึ้นจากการก่อการของเรดการ์ดใน ค.ศ. 1968 ส่งผลกระทบต่อภาคอุตสาหกรรมอย่างต่อเนื่อง การต่อสู้ในเขตเมืองทำให้คนงานไม่กล้าออกไปทำงาน คนงานกะเช้า กะค่ำ ต่างเข้างานช้าและกลับเร็ว การจัดการบริหารขาดประสิทธิภาพ ถูกขัดขวาง การผลิตทำไปโดยปราศจากคำชี้แนะ มูลค่าการผลิตอุตสาหกรรมโดยรวมตกลงร้อยละ 5 ผลผลิตเหล็กกล้าลดลงร้อยละ 12 มูลค่าการก่อสร้าง

พื้นฐานลดลงร้อยละ 20 ผลผลิตถ่านหินเพิ่มร้อยละ 2 แต่ยังคงต่ำกว่าก่อนการปฏิวัติวัฒนธรรม[44] กองทัพปลดปล่อยประชาชนที่เข้ามาควบคุมรักษาสถานการณ์ไม่ต้องการให้เศรษฐกิจหยุดชะงัก จึงพยายามรักษาสถานการณ์เพื่อให้การผลิตในเมืองดำเนินไปอย่างราบรื่น ส่วนในภาคเกษตรผลผลิตธัญพืชลดลง เจ้าหน้าที่ทหารในท้องถิ่นประเมินว่าธัญพืชสำรองลดลงครึ่งหนึ่งจากผลผลิตใน ค.ศ. 1967 ส่วนผลผลิตฝ้ายอยู่ในระดับเดิม หลังจากการปฏิวัติวัฒนธรรมระยะแรกที่เต็มไปด้วยความวุ่นวายทางการเมืองและการกวาดล้างบุคคลกลุ่มต่างๆ สิ้นสุดลง การดำเนินการทางเศรษฐกิจได้รับการฟื้นฟูโดยเฉพาะภาคอุตสาหกรรม เพราะภาคอุตสาหกรรมเป็นส่วนที่ได้รับผลกระทบจากการปฏิวัติวัฒนธรรมมากที่สุด[45]

ผลกระทบด้านเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในสมัยปฏิวัติวัฒนธรรม อาจสรุปได้จากมติที่ประชุมพรรคคอมมิวนิสต์จีนใน ค.ศ. 1981 ซึ่งมีมติว่า เศรษฐกิจของประเทศได้รับความเสียหายมาก แต่ไม่ได้หยุดชะงัก ส่วนการผลิตภาคเกษตรกรรมได้รับผลกระทบน้อย เห็นได้จากการที่ผลผลิตอาหารเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง และมีความสำเร็จในการเพาะพันธุ์ข้าวเจ้าผสม ส่วนด้านอุตสาหกรรมชะงักงันบางช่วง ด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยียังได้รับการพัฒนา มีความสำเร็จในการส่งดาวเทียมขึ้นสู่อวกาศและการทดลองระเบิดไฮโดรเจน แต่ความสำเร็จเหล่านี้จะมากขึ้นถ้าไม่มีการปฏิวัติวัฒนธรรม[46]

นอกจากนี้ การปฏิวัฒนธรรมยังส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจของจีน จากแนวทางของหลิว เซ่าฉีที่ใช้แนวทางเศรษฐกิจการตลาด การถือครองที่ดิน มาเป็นแนวทางแบบเหมา เจ๋อตง คือเศรษฐกิจแบบเน้นการรวมศูนย์ เน้นการทำงานควบคู่กับการศึกษาการปฏิวัติ ทำให้การเติบโตทางเศรษฐกิจไม่ได้ขยายตัวอย่างรวดเร็ว แต่ก็ไม่ได้ชะลอตัวอย่างการปฏิวัติวัฒนธรรมระยะแรกที่เกิดความวุ่นวายทางการเมืองและการกำจัดเจ้าหน้าที่พรรค

ผลด้านการต่างประเทศ จีนฟื้นฟูความสัมพันธ์กับต่างชาติอีกครั้งใน ค.ศ. 1971 หลังการพบปะกันระหว่างโจว เอินไหล กับเฮนรี่ คิสซิงเจอร์ รัฐมนตรีต่างประเทศของสหรัฐอเมริกา สหรัฐอเมริกาได้ยุติการห้ามโอนเงินดอลลาร์สหรัฐไปยังจีน และอนุญาตให้สินค้าจีนส่งไปขายยังสหรัฐอเมริกาได้เป็นครั้งแรกหลังสงครามเกาหลี[47] นอกจากนี้ ที่ประชุมสมัชชาใหญ่ขององค์การสหประชาชาติมีมติรับสาธารณรัฐประชาชนจีนเข้าเป็นสมาชิก พร้อมกับได้ที่นั่งในคณะมนตรีความมั่นคงประเภทถาวรแทนที่สาธารณรัฐจีน (ไต้หวัน)[48] ต่อมาใน ค.ศ. 1972 จีนได้ฟื้นฟูความสัมพันธ์กับสหรัฐอเมริกา ญี่ปุ่น และชาติอื่นๆ ตามมา

ผลด้านสังคม การปฏิวัติวัฒนธรรมมีผลกระทบด้านสังคมอย่างมากและลึกซึ้ง ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญต่อลักษณะของสังคมจีน ต่อชีวิตทางการเมือง และมีผลกระทบลึกซึ้งต่อชีวิตจิตใจและพฤติกรรมของผู้คนที่เกี่ยวข้องทั้งหลาย รวมทั้งต่อศิลปวัฒนธรรมของชาติและการศึกษาของชาติ

การกำจัดสี่เก่าทำให้โบราณสถาน โบราณวัตถุ งานศิลปะ สถานที่สำคัญของชาติจำนวนมากที่สะท้อนถึงความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ของชาติถูกทำลาย วรรณกรรม ตำราขงจื่อหรือเรื่องราวที่สะท้อนถึงสังคมศักดินาถูกประณาม เยาวชนถูกอบรมให้เคารพต่อเหมาเจ๋อตง และประณามประเพณีที่ต้องเคารพบิดามารดา ผู้อาวุโส ทำให้สังคมและวัฒนธรรมประเพณีของจีนได้รับผลกระทบ ซึ่งจะส่งผลต่อสังคมจีนในเวลาต่อมาที่ประชาชนขาดสิ่งยึดเหนี่ยวทางจิตใจ เช่น ศาสนา วัฒนธรรม ประเพณี ครอบครัว และไม่ให้ความสำคัญกับจรรยามารยาท

มีข้อมูลอย่างเป็นทางการว่าในช่วงการปฏิวัติวัฒนธรรม มีประชาชนกว่า 400,000 คน เสียชีวิตจากการถูกทารุณ เมื่อแก๊งสี่คนถูกจำคุกแล้วมีคำยืนยันจากนางเจียง ชิงและพรรคพวกว่า มีคนถูกใส่ความ ถูกตามรังควานมากกว่า 700,000 คน จำนวน 34,000-35,000 คน ถึงแก่ความตาย มีรายงานว่าประชาชนจำนวน 14,000 คนในมณฑลหยุนหนาน จำนวน 40,000 คนที่มณฑลกว่างตง และมากกว่า 16,000 คน ในเขตมองโกเลียในเสียชีวิต ผู้คนจำนวนมากได้รับความกระทบกระเทือนทางร่างกายและจิตใจ คนจำนวนมากต้องฆ่าตัวตาย[49] ผู้รอดชีวิตต่างมีบาดแผลทางร่างกายและจิตใจ คนนับล้านถูกจับกุมโดยพลการ ถูกขังคุก ถูกส่งไปใช้แรงงานในค่ายหรือส่งไปที่ห่างไกล ชีวิตและอาชีพถูกทำลาย คนที่เคราะห์ดีคือพวกที่ถูกจับ ขังคุก หรือส่งไปอยู่ค่ายทำงานหนัก ส่วนผู้เคราะห์ร้ายคือผู้ที่ถูกทรมานร่างกายจนเสียชีวิต เรดการ์ดที่เป็นผู้ก่อการก็ได้รับผลกระทบอย่างรุนแรง การปฏิวัติที่เยาวชนก่อการด้วยความบ้าคลั่งและรุนแรงมีผลต่อความคิดและพฤติกรรมของเยาวชนในเวลานั้นและในเวลาต่อมา ในเวลานั้นเรดการ์ดถูกหล่อหลอมด้วยพฤติกรรมที่รุนแรง ลูกโจมตีพ่อแม่ นักเรียนโจมตีครูอาจารย์ ทำให้เยาวชนเหล่านี้เรียนรู้แต่ความรุนแรงและยิ่งได้รับการสนับสนุนจากผู้มีอำนาจ ก็คิดว่าสิ่งที่ทำนั้นถูกต้องจนมีพฤติกรรมรุนแรงขึ้น ไม่มีความคิดเคารพผู้อาวุโส ไม่เห็นคุณค่าของชีวิตคน เห็นการกระทำรุนแรงเป็นเรื่องปกติและสนุกสนาน[50]

สรุป

เมื่อพรรคคอมมิวนิสต์ขึ้นปกครองประเทศจีนใน ค.ศ. 1949 ผู้นำรัฐบาลได้ดำเนินการฟื้นฟูประเทศด้านเศรษฐกิจ โดยเน้นการพัฒนาด้านอุตสาหกรรมตามแนวทางของสหภาพโซเวียตเป็นหลัก และทำการปฏิรูปที่ดินที่เป็นเป้าหมายสำคัญของพรรคฯ การเน้นภาคอุตสาหกรรม การใช้ระบบคอมมูน การรณรงค์ก้าวกระโดดไกลไปข้างหน้า และทำการรณรงค์ทางการเมือง แต่การพัฒนาเศรษฐกิจประสบกับปัญหาหลายประการ เช่น สงครามเกาหลีที่จีนได้เข้าช่วยเกาหลีเหนือ ทั้งกำลังเงิน กำลังอาวุธ และกำลังคน ทำให้เงินและแรงงานที่ควรใช้ในการพัฒนาประเทศต้องถูกนำไปใช้ในสงคราม

การปฏิรูปเศรษฐกิจและสังคมตามนโยบายของเหมา เจ๋อตง กลับส่งผลกระทบทางลบอย่างรุนแรงต่อเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และชีวิตความเป็นอยู่ของชาวจีน การใช้ระบบคอมมูนและการรณรงค์ก้าวกระโดดไกลไปข้างหน้าที่เน้นพัฒนาทั้งด้านอุตสาหกรรมและเกษตรกรรมต้องล้มเหลวลงด้วยปัจจัยหลายประการ เช่น การผลิตเหล็กกล้าไม่ได้คุณภาพ ผลผลิตทางเกษตรได้น้อยจากปัญหาภัยธรรมชาติ แรงงานอ่อนล้าจากการเร่งการผลิตภาคอุตสาหกรรมและผลผลิตภาคเกษตรกรรมลดลง การให้ความสำคัญแก่ภาคอุตสาหกรรมมากกว่าและภัยธรรมชาติที่เกิดขึ้นติดต่อกันทำให้ผลผลิตภาคเกษตรกรรมลดลง ทำให้ขาดแคลนอาหารส่งผลให้มีผู้เสียชีวิตจำนวนมาก และนำมาซึ่งผลกระทบทางการเมือง เพราะทำให้อำนาจบารมีของเหมา เจ๋อตงสั่นคลอน

เนื่องจากการดำเนินนโยบายที่ผิดพลาดและส่งผลเสีย ทำให้เหมา เจ๋อตงได้ทำการรณรงค์ทางการเมืองขึ้นมาอีกครั้ง คือ การปฏิวัติวัฒนธรรม ที่เกิดขึ้นกว่า ปี 10ซึ่งสร้างความสูญเสียแก่ประเทศจีนในหลายด้าน ทั้งการสูญเสียทรัพยากรบุคคลตั้งแต่ระดับผู้นำของพรรคของรัฐบาล เจ้าหน้าที่พรรค ปัญญาชน รวมถึงเยาวชนเรดการ์ดที่ควรจะเป็นกำลังในการพัฒนาชาติบ้านเมือง และการสูญเสียรากฐานทางศิลปวัฒนธรรมที่สั่งสมมาหลายพันปีจากการทำลายสี่เก่า

[1] ดูเพิ่มเติมใน ศิริพร ดาบเพชร. (2558). *รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์ เรื่อง พลวัตจีนภายใต้ 40 ปี นโยบายปฏิรูปและเปิดประเทศ.* บท 2.

[2] วันรักษ์ มิ่งมณีนาคิน. (2525). *เศรษฐกิจสาธารณรัฐประชาชนจีน.* หน้า 6.

[3] ทวีป วรดิลก. (2538). *ประวัติศาสตร์จีน.* หน้า 1072.

[4] วุฒิชัย มูลศิลป์. (2539). "Agrarian Reform Law (1950): กฎหมายปฏิรูปการเกษตร (พ.ศ.2493)" ใน *สารานุกรมประวัติศาสตร์สากลสมัยใหม่ : เอเชีย เล่ม 1 อักษร A-B ฉบับราชบัณฑิตยสถาน.* หน้า 62.

[5] ทวีป วรดิลก. (2547). *เล่มเดิม.* หน้า 335 และวุฒิชัย มูลศิลป์. (2544). "จีนในคริสต์ศตวรรษที่ 20". *สายธารแห่งความคิด 2.* หน้า 410.

[6] Jonathan D Spence. (2013). *The Search for Modern China.* pp. 510-513.

[7] จากงานของผู้เขียน คือ *รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการการเปลี่ยนแปลงด้านสังคมและผลกระทบต่อสังคมจีนตั้งแต่สมัยปฏิวัติวัฒนธรรม* (2560) ทุนวิจัย สกว. บทที่ 2 และหนังสือเรื่อง *การปฏิวัติวัฒนธรรมในจีน* (พิมพ์ พ.ศ. 2561 โดยคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ)

[8] วรศักดิ์ มหัทธโนบล .(2557). เศรษฐกิจการเมืองจีน. หน้า 93.

[9] *แหล่งเดิม .*

[10] Jack Gray. (2002). *op.cit.* p. 308 และ วุฒิชัย มูลศิลป์. (2544). *เล่มเดิม.* หน้า 411.

[11] Jack Gray. (2002). *op.cit.* p. 313.

[12] วุฒิชัย มูลศิลป์. (2544). *เล่มเดิม.* หน้า 412.

[13] ทวีป วรดิลก. (2547). *เล่มเดิม.* หน้า 401.

[14] Jack Gray. (2002). *op.cit.* p. 313.

[15] วรศักดิ์ มหัทธโนบล .(2557). *เล่มเดิม.* หน้า 126.

[16] *แหล่งเดิม.* หน้า 131.

[17] Jonathan D. Spence. (2013). *op.cit.* p. 534.

[18] Ezra F Vogel. (2011). *Deng Xiaoping and the Transformation of China.* pp. 164, 391

[19] เติ้ง หยง. (2546). *เติ้ง เสี่ยวผิง ว่าด้วยการปฏิวัติวัฒนธรรมและเค้าโครงความคิดเศรษฐกิจจีนใหม่.* สุขสันต์ วิเวกเมธากร แปล. หน้า 354.

[20] Jonathan D. Spence. (2013). *op.cit.* p. 533 & Jack Gray. (2002). *op.cit.* p. 325.

[21] Jack Gray. (2002). *op.cit.* p. 325.

[22] ทวีป วรดิลก. (2547). *เล่มเดิม.* หน้า 441.

[23] ปรับจากงานของผู้เขียน คือ *รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการการเปลี่ยนแปลงด้านสังคมและผลกระทบต่อสังคมจีนตั้งแต่สมัยปฏิวัติวัฒนธรรม* (2560) ทุนวิจัย สกว. และหนังสือเรื่อง *การปฏิวัติวัฒนธรรมในจีน* (2561)

[24] Maurice Meisner. (1999). *Mao's China and After.* pp. 295-296.

[25] ดูเพิ่มเติมใน ศิริพร ดาบเพชร. (2561). *การปฏิวัติวัฒนธรรมในจีน.* บท 3 วิเคราะห์สาเหตุการปฏิวัติวัฒนธรรมโดยละเอียดจากมุมมองทั้งเรื่องแนวคิดการพัฒนาประเทศ การต้องการทำลายสังคมเก่า การกำจัดคู่แข่งการเมือง และแนวคิดเรื่องการปฏิวัติสังคม การต่อสู้ทางชนชั้น ที่เหมายึดถือ

[26] Maurice Meisner. (1999). *op.cit.* p. 314.

[27] วุฒิชัย มูลศิลป์. (ตุลาคม 2540 - มกราคม 2541). "การปฏิวัติวัฒนธรรมในจีน" *วารสารราชบัณฑิตยสถาน*. หน้า 23. , เขียน ธีระวิทย์. (2519). *การเมืองการปกครองของสาธารณรัฐประชาชนจีน*. หน้า 192 -193 , เติ้ง หยง. (2546). *เติ้ง เสี่ยวผิง ว่าด้วยการปฏิวัติวัฒนธรรมและเค้าโครงความคิดเศรษฐกิจจีนใหม่*. สุขสันต์ วิเวกเมธากร แปล. John K. Fairbank. (1992). *op.cit*. pp. 385-387, Jack Gray. (2002). *op.cit*. pp. 333 - 334, 337 – 338, and Jonathan D. Spence. (2013). *op.cit*. pp. 541-548.

[28] วุฒิชัย มูลศิลป์. (ตุลาคม 2540 - มกราคม 2541). "การปฏิวัติวัฒนธรรมในจีน" *วารสารราชบัณฑิตยสถาน*. หน้า 23.

[29] Maurice Meisner. (1999). *op.cit.* pp. 346-347.

[30] ศิริพร ดาบเพชร. (2561). *เล่มเดิม.* หน้า 87.

[31] สิทธิพล เครือรัฐติกาล. (2560). หลินเปียว: ผู้นำที่ทะเยอทะยานหรือเหื่อของการปฏิวัติวัฒนธรรม ใน *ดาวร้ายในประวัติศาสตร์วัฒนธรรมจีน.* กรุงเทพฯ: ชวนอ่าน. หน้า 110-143. นำเสนอเรื่องราวของหลินเปียวซึ่งเป็นทายาททางการเมืองของเหมา เจ๋อตง แต่ต่อมาถูกประณามว่าเป็นคนมักใหญ่ใฝ่สูง จนสุดท้ายใน ค .ศ.1971 หลิน เปียวและครอบครัวเสียชีวิตจากเครื่องบินตก และถูกกล่าวหาว่าวางแผนรัฐประหารยึดอำนาจ ในบทความนี้สิทธิพลนำเสนอข้อมูลอีกด้านของหลิน เปียว จากข้อมูลของนักวิชาการและบุคคลที่ไม่ใช่ฝ่ายพรรคคอมมิวนิสต์จีน ซึ่งให้ภาพหลิน เปียวในอีกแง่มุม คือไม่ใช่คนที่มักใหญ่ใฝ่สูง ไม่สนใจเรื่องอำนาจเพราะมีปัญหาสุขภาพเรื้อรัง แต่เมื่อได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีกลาโหม และต่อมากลายเป็นทายาททางการเมืองของเหมา เจ๋อตง ทำให้หลิน เปียวหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะไม่ยุ่งเกี่ยวกับการเมือง แต่บุคลิกลักษณะของหลิน เปียวจากข้อมูลกระแสรองนั้นไม่ใช่คนเข้มแข็งเด็ดขาดทำให้การเคลื่อนไหวต่างๆ ดำเนินไปโดยคนใกล้ชิด เช่น เย่ฉวิน ภรรยา และหลิน หลี่กัว บุตรชาย แต่ก็ทำให้เหมา เจ๋อตงเริ่มไม่ไว้ใจหลิน เปียว รวมถึงเกิดความขัดแย้งกันระหว่างพรรคกับกองทัพและความขัดแย้งเรื่องนโยบายต่างประเทศระหว่างเหมา เจ๋อตงกับหลิน เปียว จนกลุ่มของหลิน เปียวเริ่มถูกเหมา เจ๋อตงลิดรอนอำนาจใน ค .ศ.1970 และเริ่มมีการกล่าวหาว่าหลิน เปียวอยากเป็นประธานาธิบดี จนสุดท้ายใน ค .ศ.1971 หลิน เปียวและครอบครัวเสียชีวิตจากเครื่องบินตก และถูกกล่าวหาว่าวางแผนรัฐประหารยึดอำนาจ

[32] Jin Qiu. (1999). *The Culture of Power: The Lin Biao Incident in the Cultural Revolution*. Stanford, CA: Stanford University Press. pp. 76-77.

[33] Roderick MacFarquhar. (1991). The Succession to Mao and the End of Maoism. In Roderick MacFarquhar & John K. Fairbank (Eds.). *The Cambridge History of China, Vol. 15, The People's Republic, Part 2, Revolutions within the Chinese Revolution, 1966-1982*. Pp.305-401. New York: Cambridge University Press.

[34] สิทธิพล เครือรัฐติกาล. (2560). *เล่มเดิม*. หน้า 133.

[35] วุฒิชัย มูลศิลป์. (ตุลาคม 2540 – มกราคม 2541). *เล่มเดิม*. หน้า 107.

[36] เขียน ธีระวิทย์. (2527). *จีนผลัดแผ่นดิน.* หน้า 12.

[37] ศิริพร ดาบเพชร. (2561). *เล่มเดิม.* หน้า 93.

[38] Ezra F. Vogel. (2011). *Deng Xiaoping and the Transformation of China*. p. 70

[39] Maurice Meisner. (1999). *Mao's China and After*. p. 403.

[40] ศรีกานดา ภูมิบริรักษ์. (2557). *เล่มเดิม.* หน้า 75.

[41] ดูเพิ่มเติมใน ศิริพร ดาบเพชร. (2561). *เล่มเดิม.* หน้า 113-119.

[42] Roderick MacFarquhar; & Michael Schoenhals. (2006). *op.cit.* p. 268.

[43] Liu Suinian; & Wu Qungan. (1986). *op.cit*. p. 345.

[44] Roderick MacFarquhar; & Michael Schoenhals. (2006). *op.cit.* p. 269.

[45] ดูรายละเอียดผลด้านเศรษฐกิจจาก ศรุตม์ เพชรสกุลวงศ์. (2549). *การปฏิวัติวัฒนธรรมครั้งใหญ่ของชนชั้นกรรมาชีพในสาธารณรัฐประชาชนจีน ค.ศ. 1966-1969*. สารนิพนธ์ (ศศ.ม. ประวัติศาสตร์เอเชีย) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

[46] *Resolution on CPC History (1949-81): Authoritative Assessment of Mao Zedong "The Cultural Revolution" Achievements of the People's Republic.* (1981). pp. 43-44. (อ้างใน ศรุตม์ เพชรสกุลวงศ์. (2549). *เล่มเดิม.* หน้า 159.

[47] Jonathan D. Spence. (2013). *op.cit*. p. 567.

[48] โดยประเทศไทยงดออกเสียง

[49] John K. Fairbank. (1992). *op.cit*. p. 387 and Maurice Meisner. (1999). *op.cit*. p. 354.

[50] Frank Dikotter. (2016). *op.cit.* p. 63.

บทที่ 15
เกาหลียุคสงครามเย็น
รัฐเผด็จการและประชาธิปไตย

ใน ค.ศ. 1945 เกาหลีได้รับเอกราชจากญี่ปุ่น แต่ต้องเผชิญกับความแตกแยกในประเทศจากความขัดแย้งทางอุดมการณ์การเมือง ระหว่างฝ่ายคอมมิวนิสต์ทางเหนือและฝ่ายประชาธิปไตยทางใต้ จนประเทศแบ่งแยกเป็นฝ่ายเหนือ ฝ่ายใต้ และเกิดสงครามเกาหลีขึ้นซึ่งเป็นสงครามตัวแทนในยุคสงครามเย็น ชัยชนะของพรรคคอมมิวนิสต์จีนใน ค.ศ. 1949 และสงครามเกาหลีที่เกิดขึ้นใน ค.ศ. 1950 ทำให้เกิดความตึงเครียดในเอเชียตะวันออกมากขึ้น สงครามเกาหลีทำให้เกาหลีฝ่ายเหนือและฝ่ายใต้แตกแยกกันอย่างสิ้นเชิงมาจนปัจจุบัน หลังสงครามสภาพการเมืองของเกาหลีใต้แม้จะอยู่ภายใต้ระบอบสาธารณรัฐ แต่เกาหลีใต้ต้องอยู่ภายใต้ผู้นำที่เป็นเผด็จการที่มีนโยบายต่อต้านคอมมิวนิสต์อยู่หลายสมัย ทำให้ได้รับการสนับสนุนจากสหรัฐอเมริกา แต่ภายใต้ยุคเผด็จการที่ยาวนานนี้ เกาหลีใต้ได้ดำเนินการพัฒนาประเทศจนกลายเป็นประเทศอุตสาหกรรมที่ประสบความสำเร็จในที่สุด และการปกครองแบบเผด็จการที่กดขี่และไม่เป็นธรรมทำให้ประชาชนเกาหลีมีบทบาทสำคัญในการเรียกร้องสิทธิเสรีภาพ ซึ่งในที่สุกเกาหลีใต้ได้มีประชาธิปไตยที่แท้จริงในทศวรรษ 1990

1. เกาหลีในยุคสงครามเย็น

หลังได้รับเอกราชเกาหลีต้องเผชิญกับความแตกแยกทางการเมืองจนเกิดการแยกประเทศเป็นฝ่ายเหนือ ฝ่ายใต้ เศรษฐกิจตกต่ำ สถานการณ์การเมืองยุคสงครามเย็นทำให้ในเกาหลีใต้มีรัฐบาลเผด็จการที่ต่อต้านคอมมิวนิสต์ขึ้นปกครองหลายสมัย

1.1 การแตกแยกของเกาหลีหลังได้เอกราช

เมื่อญี่ปุ่นประกาศยอมแพ้สงคราม ทหารญี่ปุ่นในเกาหลีถูกปลดอาวุธ โดยสหรัฐอเมริกาเข้าควบคุมทางใต้ตั้งแต่พื้นที่ใต้เส้นขนานที่ 38 ลงมา ส่วนสหภาพโซเวียตควบคุมพื้นที่เหนือเส้นขนานที่ 38 ขึ้นไป หลังจากนั้นสหภาพโซเวียตเข้ามามีบทบาทการปกครองแทนญี่ปุ่นโดยจัดตั้งรัฐบาลทหารขึ้นและออกกฎควบคุมต่างๆ เช่น การเผยแพร่สิ่งพิมพ์ต้องได้รับอนุญาตจากคณะผู้ปกครอง ห้ามการชุมนุมในที่สาธารณะ ส่วนทางใต้

สหรัฐอเมริกาใช้รูปแบบการปกครองแบบให้เสรีภาพแก่ชาวเกาหลี ยกเลิกกฎหมายหรือข้อจำกัดสิทธิพื้นฐานของชาวเกาหลีที่ออกโดยรัฐบาลอาณานิคม

ใน ค.ศ.1945 หลังจากการแบ่งแยกที่เส้นขนานที่ 38 ผู้อพยพจากเกาหลีเหนือแมนจูเรีย จีน และชาวต่างชาติอื่นๆ อพยพมายังเกาหลีใต้ ทำให้เกาหลีใต้มีประชากรเพิ่มขึ้น ส่งผลให้เกิดภาวะอดอยากขาดแคลนมากขึ้น เพราะเมื่อเกิดการแบ่งแยกพื้นที่ระหว่างฝ่ายเหนือกับฝ่ายใต้ขึ้น ฝ่ายเหนือซึ่งเป็นเขตผลิตไฟฟ้า ชลประทาน ฐานอุตสาหกรรม ได้หยุดการผลิตสาธารณูปโภคเหล่านี้สำหรับฝ่ายใต้ ทำให้ฝ่ายใต้ซึ่งเป็นเขตเกษตรกรรมและอุตสาหกรรมเบาได้รับความเดือดร้อน ไม่มีไฟฟ้ามาทำการผลิตอุตสาหกรรม โรงงานต้องหยุดผลิต อาหารขาดแคลน ประกอบกับมีพลเมืองจากฝั่งเหนืออพยพมาฝ่ายใต้ทำให้ปัญหาเพิ่มมากขึ้น โดยใน ค.ศ.1945 ฝั่งใต้มีประชากรราว 16ล้านคน เพิ่มเป็น 19 ล้านคนใน ค.ศ.1946 และเพิ่มเป็น 21 ล้านคนใน ค.ศ.1947 สหรัฐอเมริกาซึ่งส่งกำลังทหารเข้ามาปกครองเกาหลีใต้ระหว่าง ค.ศ. 1945–1948[1] ต้องให้ความช่วยเหลือทางเศรษฐกิจ อาหาร สาธารณสุข แก่เกาหลีใต้ และเจรจากับสหภาพโซเวียตเพื่อยกเลิกการแบ่งเขตที่เส้นขนาน 38 องศา

ในปลาย ค.ศ. 1945 รัฐมนตรีต่างประเทศของสหรัฐอเมริกา สหภาพโซเวียต จีน และอังกฤษ ร่วมประชุมกันเรื่องเกาหลี ที่ประชุมมีข้อสรุปว่าสหรัฐอเมริกาและสหภาพโซเวียตจะดูแลเกาหลีก่อนและเกาหลีจะมีเอกราชโดยสมบูรณ์ภายใน 5 ปี แต่หลังจากนั้นกว่า 2 ปี กลับไม่มีความคืบหน้าเรื่องเอกราชเกาหลี สหภาพโซเวียตพยายามบ่ายเบี่ยง ใน ค.ศ. 1947 สหรัฐอเมริกานำเรื่องเอกราชของเกาหลีเข้าที่ประชุมสหประชาชาติ ซึ่งมีมติว่าเกาหลีควรได้รับเอกราช ให้ถอนกองกำลังต่างชาติออกให้หมด และให้จัดการเลือกตั้งทั่วไปในต้น ค.ศ. 1948 โดยให้อยู่ภายใต้การดูแลของคณะกรรมการชั่วคราวของสหประชาชาติ แต่สหภาพโซเวียตกลับไม่ยอมให้คณะกรรมการของสหประชาชาติเข้าไป[2]

ฝ่ายเกาหลีใต้จัดการเลือกตั้งภายใต้การสนับสนุนของสหประชาชาติใน ค.ศ. 1948 ถือเป็นแบ่งแยกเกาหลีอย่างเป็นทางการ รัฐบาลเกาหลีใต้ตั้งคณะอนุกรรมการร่างรัฐธรรมนูญเน้นเรื่องเสรีภาพและประชาธิปไตย โดยหนึ่งในคณะกรรมการคือ นายรี ซิงมัน (Rhee Syng-man, ค.ศ. 1875–1965) คณะกรรมการปรึกษาเรื่องการสร้างระบบการปกครองให้เป็นสาธารณรัฐโดยสหรัฐอเมริกาให้คำแนะนำด้วย ดังนั้นรัฐธรรมนูญเกาหลีใต้จึงมีเน้นวางพื้นฐานอุดมการณ์ประชาธิปไตยให้กับเกาหลี เน้นเรื่องความเสมอภาคเท่าเทียมตามกฎหมายและเสรีภาพส่วนบุคคล เช่นเดียวกับรัฐธรรมนูญญี่ปุ่นฉบับ ค.ศ. 1947 ที่สหรัฐอเมริกาให้คำแนะนำ ในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1948 รัฐธรรมนูญได้รับการยอมรับจากรัฐสภาและประกาศใช้ในวันที่ 17 กรกฎาคม ค.ศ. 1948 จากนั้นเกาหลีใต้ได้จัดการเลือกตั้งทั่วไป นายรี ซิงมัน อายุ 73 ปี ขึ้นดำรงตำแหน่งประธานาธิบดีคนแรกของสาธารณรัฐเกาหลี สหรัฐอเมริกาให้การสนับสนุนนายรี ซิงมัน นักชาตินิยมที่มีบทบาทในรัฐบาลพลัดถิ่นสมัยอาณานิคมและเป็นผู้มีแนวคิดต่อต้านคอมมิวนิสต์อย่างมาก

1.2 สาธารณรัฐเกาหลีสมัยแรกภายใต้เผด็จการรี ซิงมัน ค.ศ. 1948–1960

หลังจากมีคณะรัฐบาลบริหารประเทศ สหรัฐอเมริกาที่ปกครองเกาหลีใต้มาตั้งแต่ ค.ศ. 1945 ได้ประกาศถอนตัวอย่างเป็นทางการและมอบอำนาจการบริหารให้รัฐบาลเกาหลีใต้ในวันที่ 15 สิงหาคม ค.ศ. 1948 ซึ่งเป็นวันเริ่มต้นของสาธารณรัฐเกาหลีสมัยแรกและถือเป็นวันชาติของเกาหลีใต้ ส่วนเกาหลีเหนือจัดการเลือกตั้งของตนเองในวันที่ 9 กันยายน ค.ศ.1948 มีคิม อิลซุง เป็นผู้นำ โดยสภาพโซเวียตและประเทศคอมมิวนิสต์อื่นๆ ให้การรับรอง

รัฐบาลรี ซิงมันได้รับการคาดหวังเรื่องการนำพาเกาหลีสู่ประชาธิปไตย และมีภารกิจเร่งด่วน คือ การสร้างชาติ สร้างรัฐบาล และการฟื้นฟูเศรษฐกิจที่ตกต่ำ นาย รี ซิงมันได้รับการคาดหวังมากว่าจะทำให้เกาหลีใต้มีการเปลี่ยนแปลง เพราะภูมิหลังของเขาคือนักชาตินิยมที่เคยลี้ภัยการเมืองอยู่ในต่างประเทศนานกว่า 30 ปี ใช้ชีวิตส่วนใหญ่อยู่ในสหรัฐอเมริกา จบการศึกษาจากมหาวิทยาลัยชั้นนำของสหรัฐอเมริกาคือ มหาวิทยาลัยจอร์จ วอชิงตัน มหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด และมหาวิทยาลัยพริ้นตัน ทำให้เขาได้รับการคาดหมายว่าเป็นผู้มีแนวคิดประชาธิปไตยและมีแนวทางการบริหารแบบสหรัฐอเมริกา[3] แต่การปกครองของรัฐบาลรี ซิงมันกลับเป็นแบบเผด็จการ ควบคุมอำนาจทางการเมืองอย่างเบ็ดเสร็จและใช้จ่ายฟุ่มเฟือย ประกอบกับรี ซิงมันไม่มีความรู้ทางเศรษฐกิจและไม่ให้ความสำคัญต่อนโยบายทางเศรษฐกิจ ทำให้ปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำยังแก้ไขไม่ได้ ต้องพึ่งความช่วยเหลือจากสหรัฐอเมริกา

ในช่วงแรกรัฐบาลรี ซิงมัน เผชิญกับการโจมตีจากกองโจรคอมมิวนิสต์ การเดินขบวนต่อต้านรัฐบาลการจลาจลที่เมืองแทกู (Taegu) และการก่อกบฏโดยพวกคอมมิวนิสต์บนเกาะเชจู (Cheju) ใน ค.ศ. 1948 ซึ่งรุนแรงมาก มีเจ้าหน้าที่เสียชีวิตหลายสิบคน รัฐบาลต้องผ่านกฎหมายความมั่นคงแห่งชาติในเดือนธันวาคมเพื่อใช้ควบคุมการเคลื่อนไหวของพวกกรรมกรและพวกต่อต้านรัฐบาล นอกจากนี้สงครามเกาหลีที่เกิดขึ้นใน ค.ศ. 1950 ยิ่งทำให้ประธานาธิบดีรี ซิงมันอ้างเรื่องความมั่นคงปกครองอย่างเผด็จการมากขึ้น

1.1.1 สงครามเกาหลี ค.ศ. 1950–1953

ในวันที่ 25 มิถุนายน ค.ศ.1950 กองทัพเกาหลีเหนือบุกข้ามเส้นขนานที่ 38 เข้าไปยังฝ่ายใต้โดยอ้างว่าเพื่อต่อต้านการปกครองที่เผด็จการของรี ซิงมันและเพื่อรวมชาติ จนลุกลามเป็นสงครามเกาหลี หลักฐานที่ได้รับการเปิดเผยหลังการล่มสลายของสหภาพโซเวียตใน ค.ศ. 1991 แสดงว่า คิม อิลซุง ผู้นำเกาหลีเหนือแสวงหาความช่วยเหลือจากสหภาพโซเวียตหลายครั้งเพื่อทำสงครามกับเกาหลีใต้ และเกาหลีเหนือได้รับความเห็นชอบจากสตาลินและเหมา เจ๋อตุง ในการทำสงคราม กองทัพเกาหลีเหนือยึดกรุงโซลของเกาหลีใต้ได้ในวันที่ 28 มิถุนายน ค.ศ. 1950 ทำให้มีแนวโน้มว่าฝ่ายเกาหลีเหนือจะรวมชาติสำเร็จ

คณะมนตรีความมั่นคงสหประชาชาติเรียกร้องให้ยุติสงครามและให้ฝ่ายเกาหลีเหนือถอนทหารออกไป แต่ผู้แทนสหภาพโซเวียตไม่เข้าประชุมและไม่ได้ใช้สิทธิ์ออกเสียงคัดค้านมติของสหประชาชาติที่ให้ส่งทหารไปช่วยฝ่ายเกาหลีใต้ กองกำลังของสหรัฐอเมริกาและประเทศพันธมิตร 15 ชาติ ในนามของกองกำลังสหประชาชาติจึงส่งกองทัพเข้าร่วมกับฝ่ายเกาหลีใต้ เกาหลีเหนือประท้วงว่าสงครามที่เปิดขึ้นเป็นสงครามกลางเมืองของเกาหลี สหประชาชาติไม่ควรเข้ายุ่งเกี่ยว ต่อมาในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1950 เหมา เจ๋อตงมีคำสั่งให้รวบรวมกองทัพและส่งทหารจีนหลายแสนนายไปช่วยเกาหลีเหนือ โดยอ้างว่าเพื่อปกป้องความมั่นคงของชาติ เพราะหากสหรัฐอเมริกาครอบครองเกาหลีได้ทั้งหมดจะกระทบความมั่นคงปลอดภัยของจีน ส่วนสหภาพโซเวียตให้การช่วยเหลืออย่างจำกัดด้วยการส่งกองทัพอากาศสนับสนุนกองทัพจีน สงครามจึงดำเนินต่อมาภายใต้การแทรกแซงของประเทศมหาอำนาจทั้งฝ่ายคอมมิวนิสต์และประชาธิปไตย

ในช่วงปลายสงคราม สหประชาชาติใช้การโจมตีทางอากาศทำให้เกาหลีเหนือถูกทำลายมากขึ้น ฝ่ายเกาหลีเหนือยื่นข้อตกลงสงบศึกกันในวันที่ 27 กรกฎาคม ค.ศ.1953 ถือเป็นการแบ่งแยกเกาหลีอย่างสิ้นเชิง

สงครามเกาหลีที่เกิดขึ้นส่งผลกระทบหลายด้าน ในด้านการเมือง รัฐบาลทั้งเกาหลีเหนือและเกาหลีใต้กลายเป็นรัฐบาลเผด็จการที่รวมอำนาจเด็ดขาด ในเกาหลีเหนือ คิม อิลซุง ใช้วิธีกำจัดคู่แข่งและรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง สร้างลัทธิบูชาบุคคลให้ประชาชนยกย่องเทิดทูนผู้นำเสมือนเทพเจ้า ส่วนเกาหลีใต้ สงครามที่เกิดขึ้นเป็นโอกาสให้ประธานาธิบดีรี ซิงมัน ถือโอกาสแก้รัฐธรรมนูญใหม่ใน ค.ศ. 1954 โดยระบุว่าประธานาธิบดีดำรงตำแหน่งได้ไม่จำกัดวาระ เพื่อให้ตนเองสามารถครองอำนาจได้ต่อไป นอกจากนี้เกาหลีใต้ได้ทำสนธิสัญญากับสหรัฐอเมริกาใน ค.ศ. 1953 ระบุว่า ถ้าเกาหลีใต้ถูกเกาหลีเหนือรุกราน สหรัฐอเมริกาจะให้ความช่วยเหลือเกาหลีใต้ทันที ซึ่งส่งผลให้มีกองกำลังของสหประชาชาติประจำอยู่ในเขตปลอดทหารของเกาหลี

ส่วนในด้านเศรษฐกิจและสังคมนั้น ภาวะสงครามทำให้เศรษฐกิจตกต่ำ สงครามที่ขยายตัวเป็นวงกว้างทำให้มีพลเรือนเสียชีวิตนับล้านคน สภาพบ้านเรือนเสียหายหนักต้องใช้ระยะเวลาและเงินจำนวนมากในการฟื้นฟู รวมถึงการฟื้นฟูสภาพจิตใจของประชาชนที่บ้านเมืองแตกแยก เกิดสงครามกลางเมือง และเกิดการแบ่งแยกประเทศอย่างเด็ดขาด

1.1.2 เหตุการณ์การปฏิวัติเดือนเมษายน ค.ศ. 1960

การปกครองที่ผูกขาดอำนาจของรี ซิงมัน ทำให้เกิดการเดินขบวนประท้วงของนักเรียนนักศึกษาในเดือนเมษายน ค.ศ. 1960 ซึ่งเกิดขึ้นจากความไม่พอใจของนักศึกษาและประชาชนต่อการปกครองของรัฐบาลที่ไม่เป็นประชาธิปไตย เพราะนับตั้งแต่ รี ซิงมัน ขึ้นเป็นประธานาธิบดีคนแรกของสาธารณรัฐเกาหลีตั้งแต่ ค.ศ. 1948 เขาได้กระทำการที่ขัดต่อความ

เป็นประชาธิปไตยซึ่งเป็นหลักการสำคัญของรัฐธรรมนูญ โดยออกมาตรการต่าง ๆ เพื่อรักษาอำนาจของตนเองทั้งการแก้ไขรัฐธรรมนูญให้ตนเองได้รับประโยชน์ การทุจริตผลการเลือกตั้ง และการปราบปรามผู้ที่มีความคิดแตกต่าง

เหตุการณ์การปฏิวัติเดือนเมษายนมีจุดเริ่มต้นมาจากการประท้วงเล็ก ๆ ของนักเรียนในเมืองแทกู ในปลายเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1960 เพื่อเรียกร้องเสรีภาพทางการศึกษา และไม่พอใจที่รัฐใช้วิธีสกปรกในการกำจัดฝ่ายตรงข้าม โดยการออกคำสั่งให้นักเรียนมัธยมในเมืองแทกูไปโรงเรียนเพื่อสอบปลายภาคในวันอาทิตย์ เพื่อไม่ให้นักเรียนเหล่านี้เข้าร่วมฟังการหาเสียงของตัวแทนพรรคฝ่ายค้าน การประท้วงของนักเรียนในเมืองแทกูกลายเป็นจุดเริ่มต้นให้เกิดการประท้วงเพื่อเรียกร้องเสรีภาพทางวิชาการ และปฏิเสธการเลือกตั้งที่ไม่เป็นธรรมในเมืองอื่นตามมา การประท้วงขยายไปทั่วประเทศจนถึงการเลือกตั้งประธานาธิบดีในวันที่ 15 มีนาคม

การเลือกตั้งเต็มไปด้วยข้อกล่าวหาว่ารี ซิงมัน โกงการเลือกตั้ง พรรคฝ่ายค้านและนักเรียนนักศึกษาที่เมืองมาซาน (Masan) เดินขบวนประท้วงแต่ถูกทางการปราบปรามอย่างรุนแรง ส่งผลให้มีประชาชนบาดเจ็บและเสียชีวิต ตำรวจกล่าวว่าการประท้วงที่เมืองมาซานมีพรรคคอมมิวนิสต์คอยบงการอยู่เบื้องหลังอยู่[4] จึงทำให้ประชาชนไม่พอใจมากและเกิดการประท้วงในภูมิภาคอื่น ๆ ตามมา ต่อมาในวันที่ 11 เมษายน มีการพบศพคิม จูยอล (Kim Ju Yeol) นักเรียนที่หายไปหลังจากเหตุการณ์การประท้วงต่อต้านการเลือกตั้ง ดังนั้นกลุ่มนักศึกษาจึงออกมาประท้วง ในวันที่ 18 เมษายน นักศึกษาจากมหาวิทยาลัยเกาหลี (Korea University) เดินขบวนออกจากมหาวิทยาลัยเพื่อไปประท้วงที่สำนักงานสมัชชาแห่งชาติ รัฐบาลยังคงใช้การปราบปรามที่รุนแรงทำให้มีนักศึกษามากกว่า 10 คน เสียชีวิต[5] ในวันที่ 19 เมษายน นักศึกษาจากมหาวิทยาลัยแห่งชาติโซล (Seoul National University) เดินทางไปประท้วงที่ด้านหน้าสำนักงานสมัชชาแห่งชาติเช่นกัน หลังจากนั้นนักศึกษาจากมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ได้เดินทางมาสมทบการประท้วงในครั้งนี้ด้วย กลุ่มนักศึกษาเดินขบวนไปที่คยองมูแดซึ่งเป็นบ้านพักประธานาธิบดีและตะโกนขับไล่รี ซิงมัน ตำรวจระดมยิงใส่กลุ่มนักศึกษาและประชาชนที่ออกมาประท้วงทั่วกรุงโซล รัฐบาลประกาศปราบปรามผู้ประท้วงโดยอ้างเป็นพวกคอมมิวนิสต์ เหตุการณ์ในครั้งนี้กลายเป็นเหตุการณ์นองเลือดมีผู้เสียชีวิต 104 คน[6] เป็นที่รู้จักกันในชื่อ การปฏิวัติเดือนเมษายน (April Revolution) เหตุการณ์นองเลือดวันอังคาร (Bloody Tuesday) หรือ การลุกฮือของนักศึกษา 4,19 การประท้วงดำเนินต่อจนถึงวันที่ 25 เมษายน แต่การใช้กำลังทหารของรี ซิงมัน ถูกสหรัฐอเมริกาเข้าแทรกแซง เจ้าหน้าที่สหรัฐอเมริกาในเกาหลีใต้แสดงท่าทีสนับสนุนประชาชน เข้าควบคุมกองทัพเกาหลี และมีท่าทีเป็นกลาง ในวันที่ 26 เมษายน การเดินขบวนขยายใหญ่ขึ้น รี ซิงมันตัดสินใจลาออกและลี้ภัยไปฮาวาย

เกาหลีใต้กลับมาสู่ประชาธิปไตยในช่วงเวลาสั้น ๆ ในสมัยรัฐบาลพลเรือนที่นำโดยชาง มยอน (Jang Myeon) ที่ปกครองเกาหลีใต้ในปี 1960 – 1961 เพราะสมัยนี้เปิดโอกาส

ให้ประชาชนทุกฝ่ายเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมือง แต่สุดท้ายอำนาจเผด็จการได้กลับมาอีกครั้งหลังจากที่ ปาร์ค จุงฮี ก้าวขึ้นมามีอำนาจภายหลังจากทำรัฐประหารในปี 1961

เกาหลีใต้เข้าสู่สมัยสาธารณรัฐที่ 2 สมัยประธานาธิบดี ยุน โบซอน (Yun Bu-seon, ค.ศ. 1960-1962) ในช่วงนี้เศรษฐกิจเกาหลีใต้ด้อยพัฒนา ชาวเกาหลีเรียกร้องให้พัฒนาเศรษฐกิจ ใน ค.ศ.1961 รัฐบาลจึงประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ 5 ปี เน้นพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานโดยสหรัฐอเมริกาให้เงินช่วยเหลือ แต่ปกครองได้เพียงหนึ่งปี ในวันที่ 16 พฤษภาคม ค.ศ.1961 ปาร์ค จุงฮีก่อรัฐประหารยึดอำนาจการปกครอง แต่ยังไม่ได้ขึ้นเป็นประธานาธิบดี จนยุน โบซอนลาออกใน ค.ศ. 1962

2. เกาหลีใต้สมัยปาร์ค จุงฮี: เผด็จการกับการพัฒนา

สมัยสาธารณรัฐที่ 3 เกาหลีใต้มีประธานาธิบดี คือ ปาร์ค จุงฮี (Park Chung-hee) ปกครองระหว่าง ค.ศ. 1962–1979

2.1 การควบคุมอำนาจของปาร์ค จุงฮี

ปาร์ค จุงฮี ก่อรัฐประหารยึดอำนาจใน ค.ศ. 1961 และปกครองมาจนถึง ค.ศ. 1979 เป็นผู้นำเผด็จการ แต่มีวิสัยทัศน์ส่งเสริมการพัฒนาเศรษฐกิจของเกาหลีใต้ ทำให้เกาหลีใต้เปลี่ยนจากประเทศเกษตรกรรมเป็นประเทศอุตสาหกรรมมาจนทุกวันนี้ ในสมัยนี้เกาหลีใต้ประสบความสำเร็จในการพัฒนาอุตสาหกรรม พัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ และวางรากฐานนโยบายสำคัญๆ ที่เป็นรากฐานการสร้างเกาหลีให้ทันสมัย อย่างไรก็ตาม การปกครองสมัยนี้อยู่ภายใต้การผูกขาดอำนาจ เรียกว่าระบอบยูชิน (Yusin) หรือการปกครองแบบรวมอำนาจเด็ดขาดที่ผู้นำรัฐบาล ในด้านการเมือง ปาร์ค จุงฮี ควบคุมอำนาจอย่างเด็ดขาด ตั้งองค์กรกลางในการสืบความลับของเกาหลี มีบทบาทด้านการสืบความลับ เพื่อช่วยในการควบคุมอำนาจการเมือง เศรษฐกิจ ควบคุมการเคลื่อนไหวของแรงงาน และกำจัดคู่แข่งทางการเมือง นอกจากนี้ปาร์ค จุงฮี ตั้งเป้าหมายการปกครองว่าจะเป็นรัฐบาลที่เป็นประชาธิปไตย โดยการกำจัดการทุจริต ส่งเสริมคนที่มีความสามารถ สร้างความยุติธรรมในสังคม ปาร์ค จุงฮี ไม่ไม่เน้นเรื่องการรวมชาติเกาหลี แต่ให้ความสำคัญกับด้านเศรษฐกิจ โดยประกาศว่าการเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นเป้าหมายหลักของเขา[7]

2.2 การพัฒนาประเทศของรัฐบาลปาร์ค จุงฮี

สมัยรัฐบาลปาร์ค จุงฮี เป็นช่วงที่เกาหลีใต้เริ่มเปลี่ยนจากชาติเกษตรกรรมเป็นอุตสาหกรรม โดยรัฐบาลมีโครงการพัฒนาเศรษฐกิจ จัดตั้งคณะกรรมการวางแผนเศรษฐกิจ การรวมศูนย์ทางเศรษฐกิจ จัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจ ฉบับที่ 2 (ค.ศ. 1967–1971) ฉบับ

ที่ 3 (ค.ศ.1972–1976) ฉบับที่ 4 (ค.ศ. 1977–1981) ฉบับที่ 5 (ค.ศ.1982–1986) ฉบับที่ 6 (ค.ศ. 1987–1991) (ปาร์ค จุงฮี เสียชีวิตใน ค.ศ. 1979 แต่แผนฉบับที่ 5–7 ได้จัดทำไว้ก่อนแล้ว) แนวทางการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจของปาร์ค จุงฮี น่าจะได้อิทธิพลมาจากสมัยที่เขารับราชการอยู่กับรัฐบาลอาณานิคมญี่ปุ่นที่แมนจูเรีย รวมถึงอาจได้อิทธิพลมาจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจของเกาหลีเหนือที่นำแผนเศรษฐกิจของสหภาพโซเวียตมาใช้[8]

สมัยรัฐบาลปาร์ค จุงฮี เน้นพัฒนาเพื่อยกระดับวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี อาชีวะ เช่น ตั้งสถาบันวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีใน ค.ศ. 1968 รับสมัครนักวิทยาศาสตร์ นักเทคโนโลยีที่มีความรู้ความสามารถ ตั้งสถาบันพัฒนาเกาหลี รับผู้จบปริญญาเอกจากสหรัฐอเมริกามาทำงานเพื่อพัฒนาประสิทธิภาพของหน่วยงาน ปาร์ค จุงฮี ยังได้ใช้วิธีการเรียนความรู้จากชาติตะวันตกด้วยการส่งชายหนุ่มชาวเกาหลีไปทำงานในเหมืองแร่ที่ประเทศเยอรมนี ส่งพยาบาลไปทำงานในโรงพยาบาลที่เยอรมนี โดยประธานาธิบดีปาร์ค จุงฮี เน้นย้ำต่อบุคคลเหล่านี้ว่าพวกเขาคือผู้ที่เสียสละเพื่อประเทศชาติในการไปทำงานที่ต่างประเทศเพื่อเรียนรู้ความรู้ต่างๆ มาใช้เพื่อพัฒนาประเทศ นอกจากนั้นโยบายเป็นมิตรกับญี่ปุ่นทำให้มีเงินหลายร้อยล้านเหรียญสหรัฐฯ เข้ามาในเกาหลีใต้ในรูปของเงินช่วยและเงินลงทุน ทำให้โรงงานเหล็กกล้าขนาดใหญ่ที่เมืองโพหังถูกตั้งขึ้น และทุกวันนี้กลายเป็นเมืองอุตสาหกรรมเหล็กกล้าที่ใหญ่ที่สุดของเกาหลีใต้ นอกจากนี้สงครามเวียดนามที่เกิดขึ้นในทศวรรษ 1960 และ 1970 ทำให้ผลิตภัณฑ์เหล็กกล้าที่ผลิตในเกาหลีใต้ถูกซื้อไปใช้ในการสงครามค่อนข้างมาก ซึ่งมีส่วนสำคัญต่อการเติบโตของอุตสาหกรรมเหล็กกล้าของเกาหลีใต้ [9]

การวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจของปาร์ค จุงฮี เน้นเรื่องการวางแผนจากรัฐและการแทรกแซงของรัฐเพื่อส่งเสริมธุรกิจภาคอุตสาหกรรม ปาร์ค จุงฮี เน้นย้ำบทบาทของรัฐบาลในการพัฒนาชาติ พัฒนาอุตสาหกรรม รวมถึงย้ำเรื่องการสร้างโอกาสที่เท่าเทียมแก่ธุรกิจเพื่อส่งเสริมการแข่งขันอย่างเสรี[10] แต่ ปาร์ค จุงฮี ออกมาตรการทางเศรษฐกิจและนโยบายต่างๆ เพื่อสนับสนุนธุรกิจของเกาหลีให้แข่งขันกับธุรกิจของต่างชาติได้ เช่น การให้เงินช่วย การส่งเสริมตลาดภายในประเทศ การออกมาตรการทางภาษีเพื่อกีดกันสินค้าต่างชาติ การลดภาษีสินค้าอุตสาหกรรมที่เกิดใหม่ของเกาหลีเพื่อช่วยผู้ประกอบการและเพื่อให้สินค้ามีราคาถูกเพื่อให้ชาวเกาหลีใช้สินค้าในประเทศแทนสินค้าต่างชาติ เป็นต้น เศรษฐกิจเกาหลีขยายตัวอย่างต่อเนื่อง บริษัทเกาหลีหลายแห่งเริ่มขยายตลาดส่งออกสู่ตลาดนานาชาติ เช่น Gold Star ผลิตเครื่องใช้ไฟฟ้า กล่าวได้ว่าการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและวางรากฐานอุตสาหกรรมและเทคโนโลยีของประเทศในสมัยปาร์ค จุงฮี เป็นรากฐานสำคัญที่ทำให้เกาหลีใต้พัฒนาจากประเทศเกษตรกรรมเป็นประเทศอุตสาหกรรม และมีความเจริญก้าวหน้าอย่างต่อเนื่องจนกลายเป็นประเทศอุตสาหกรรมเช่นทุกวันนี้

ความสำเร็จของโครงการทางเศรษฐกิจและการเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ปลายทศวรรษ 1960 ถึงต้นทศวรรษ 1970 ทำให้ปาร์ค จุงฮี ได้รับความนิยมมากในหมู่

ประชาชน ในระยะแรกที่ประธานาธิบดีปาร์คดำรงตำแหน่งเขามุ่งมั่นพัฒนาประเทศอย่างเต็มที่ โดยผลักดันนโยบายทางด้านเศรษฐกิจ เน้นอุตสาหกรรมการผลิตเพื่อส่งออก (Export-oriented strategy) ส่งผลให้เศรษฐกิจของเกาหลีใต้เจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว จนได้รับการขนานนามว่า "ปาฏิหาริย์แห่งแม่น้ำฮัน" (The Miracle on the Hangang River) แต่ในอีกด้านหนึ่งการพัฒนาทางเศรษฐกิจทำให้เกิดการทุจริตขึ้นเป็นอย่างมาก เพราะรัฐพยายามแทรกแซงและเข้าไปแสวงหาผลประโยชน์จากการลงทุนในโครงการนำเข้าและส่งออกของบริษัทต่าง ๆ เพื่อมาใช้ในการหาเสียง ประชาชนจึงเริ่มตระหนักว่าสิ่งเหล่านี้เป็นเพียงเครื่องมือของรัฐที่พยายามแสวงหาผลประโยชน์ให้กับตน และได้นำไปสู่การรวมตัวประท้วงของนักศึกษาอีกครั้ง

2.3 การต่อต้านรัฐบาลปาร์ค จุงฮี

การชุมนุมของนักศึกษาเริ่มขึ้นในช่วงที่รัฐบาลเกาหลีใต้พยายามสานสัมพันธ์ทางการทูตกับญี่ปุ่นใน ค.ศ. 1962 เพราะแผนพัฒนาเศรษฐกิจ 5 ปี (ค.ศ. 1962 – 1966) ของรัฐบาลปาร์ค จุงฮี จำเป็นต้องใช้เงินจำนวนมหาศาล ดังนั้นรัฐบาลจึงหาแหล่งเงินโดยการเจรจากับญี่ปุ่นเพื่อขอค่าปฏิกรรมสงคราม ใน ค.ศ.1964 นักศึกษาจากมหาวิทยาลัยแห่งชาติโซล มหาวิทยาลัยเกาหลี และมหาวิทยาลัยยอนเซ รวมกันออกมาชุมนุมประท้วงเพื่อเรียกร้องให้ยกเลิกการประชุมร่วมกันระหว่างเกาหลีและญี่ปุ่น เพราะมีความไม่พอใจและรู้สึกต่อต้านญี่ปุ่นจากประวัติศาสตร์ที่ผ่านมา และเรียกร้องไม่ให้สหรัฐอเมริกาเข้ามาแทรกแซงความสัมพันธ์ระหว่างเกาหลีและญี่ปุ่น[11] แต่การสานสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างเกาหลีและญี่ปุ่นยังดำเนินต่อไปจนถึง ค.ศ.1965 และมีการลงนามในสนธิสัญญาร่วมกันระหว่างเกาหลีและญี่ปุ่น ส่งผลให้เกิดการประท้วงของกลุ่มนักศึกษาอยู่ตลอด ในปีเดียวกันนั้นยังเกิดการชุมนุมประท้วงกรณีที่เกาหลีใต้ส่งทหารเข้าร่วมรบในสงครามเวียดนาม เพราะผู้ชุมนุมเห็นว่ารัฐบาลยอมทำตามข้อเรียกร้องของสหรัฐอเมริกามากเกินไป[12]

การปกครองที่เป็นเผด็จการทำให้ปาร์ค จุงฮีถูกต่อต้านมากขึ้นโดยเฉพาะหลังจากการแก้ไขรัฐธรรมนูญใน ค.ศ.1967 เพื่อให้ประธานาธิบดีดำรงตำแหน่งติดต่อกันได้มากกว่า 2 วาระ[13] กระแสต่อต้านปาร์ค จุงฮี เพิ่มมากขึ้นแต่เขายังสามารถคุมอำนาจไว้ได้ จนมีการเลือกตั้งประธานาธิบดีใน ค.ศ. 1971 ปาร์ค จุงฮีชนะการเลือกตั้งแต่คะแนนเสียงชนะคู่แข่งไม่มาก ทำให้เขาแก้ไขรัฐธรรมนูญอีกครั้งใน ค.ศ. 1972 เพื่อสถาปนาการปกครองระบอบทหารอย่างเต็มรูปแบบเพื่อคุมอำนาจอย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาด โดยเฉพาะการควบคุมเรื่องสิทธิทางการเมืองและสิทธิในการแสดงความคิดเห็นของประชาชน

การปกครองที่เผด็จการและผูกขาดอำนาจทำให้กระแสต่อต้านเพิ่มขึ้น กลุ่มนักศึกษาประท้วงต่อต้านรัฐธรรมนูญฉบับยูชิน (Yushin Constitution) ที่ประกาศใช้ใน ค.ศ. 1972 เพราะหลักการที่เขียนเพิ่มขึ้นมาในรัฐธรรมนูญฉบับนี้ได้สร้างเงื่อนไขที่ทำให้ประธานาธิบดีปาร์คและพรรคพวกกุมอำนาจทางการเมืองต่อไปได้ การประท้วงของนักศึกษาทำให้ตลอด

ค.ศ. 1974 – 1975 ประธานาธิบดีปาร์คจึงต้องออกกฤษฎีกาหลายฉบับโดยมุ่งเป้าไปยังกลุ่มนักศึกษาเป็นหลัก และได้กล่าวว่าหากผู้ใดวิพากษ์วิจารณ์เกี่ยวกับรัฐธรรมนูญฉบับนี้ถือว่าเป็นการละเมิดกฎหมาย กองทัพมีอำนาจในการตรวจค้นมหาวิทยาลัย และสามารถสั่งห้ามไม่ให้กลุ่มนักศึกษาเข้าไปยุ่งกิจกรรมทางการเมืองได้ ประกอบกับในช่วงนี้ครึ่งหลังของทศวรรษ 1970 การเติบโตทางเศรษฐกิจของเกาหลีใต้ชะลอตัว การส่งออกลดลง เกิดภาวะเงินเฟ้อ บริษัทหลายแห่งต้องลดคนงานหรือเลิกจ้างงาน ทำให้เกิดการประท้วงและไม่พอใจรัฐบาลมากขึ้นเมื่อรัฐบาลใช้กำลังปราบปรามกลุ่มแรงงานที่ประท้วงอย่างสงบ ทำให้การประท้วงลุกลามเป็นการต่อต้านระบอบเผด็จการปาร์ค จุงฮี ผู้นำในรัฐบาลมีความเห็นแตกแยกกันและมีคำถามเกี่ยวกับความชอบธรรมของนายปาร์ค จุงฮี สถานการณ์ทางการเมืองเริ่มเลวร้ายลงเรื่อย ๆ เมื่อเกิดการชุมนุมประท้วงของนักศึกษาใน ค.ศ. 1979 ที่เมืองปูซานและเมืองมาซาน (Bu-Ma Democratic Protests) การประท้วงของสองเมืองนี้ทำให้นายคิม แจกิล ผู้อำนวยการสำนักข่าวกรองแห่งชาติ (KCIA) ผู้ที่ประธานาธิบดีปาร์คให้ความไว้ใจ สังหารประธานาธิบดีปาร์ค จุงฮี ในวันที่ 26 ตุลาคม ค.ศ. 1979 เพราะมีความคิดเห็นที่แตกต่างเกี่ยวกับแนวทางในการจัดการผู้ชุมนุมประท้วง[14]

3. การจลาจลที่เมืองกวางจู ค.ศ. 1980

การจลาจลที่เมืองกวางจู (Gwangju Uprising) หรือ “เหตุการณ์การเรียกร้องประชาธิปไตยกวางจู” ค.ศ. 1980 หรือที่คนเกาหลีรู้จักกันในชื่อ ควังจูมินจู-ฮวาอุนดง เป็นเหตุการณ์การเรียกร้องทางการเมืองที่สำคัญในประวัติศาสตร์สมัยใหม่ของเกาหลีใต้ และเป็นเหตุการณ์นองเลือดครั้งใหญ่ เหตุการณ์ครั้งนี้เกิดขึ้นจากความสิ้นหวังของประชาชนที่ต้องตกอยู่ภายใต้อำนาจของเผด็จการอีกครั้งภายหลังจากที่มีการรัฐประหาร วันที่ 12 ธันวาคม ค.ศ. 1979

นายพลชุน ดูฮวาน (Chun Doo-hwan) เป็นผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการปราบปรามนักศึกษาใน ค.ศ. 1979 ขึ้นดำรงเป็นประธานาธิบดีใน ค.ศ. 1980-1988 การเข้ามายึดอำนาจทางการเมืองที่ผิดกฎหมายของนายพลชุน ดูฮวาน สร้างความไม่พอใจให้แก่ประชาชนเป็นอย่างมาก ส่วนสหรัฐอเมริกานั้นแม้จะไม่พอใจกับการใช้กำลังทหารในการปราบนักศึกษา แต่จำเป็นต้องสนับสนุนให้ชุน ดูฮวานมีอำนาจ เพื่อให้เกาหลีใต้มีความมั่นคงภายใต้ “ทหารใหม่”[15] เพราะในปีนี้ได้เกิดการประท้วงในอิหร่านที่ทำให้กษัตริย์และราชวงศ์แห่งอิหร่านถูกบีบให้ออกนอกประเทศ เกิดการเดินขบวนครั้งใหญ่ การใช้กำลังปราบปราม ทำให้คณะปกครองนำโดยอยาโตลาห์ โคไมนี ซึ่งเป็นฝ่ายตรงข้ามสหรัฐอเมริกา ขึ้นสู่อำนาจและเปลี่ยนรูปแบบการปกครองของอิหร่านเป็นรัฐอิสลาม อิทธิพลของสหรัฐอเมริกาในอิหร่านหมดสิ้นลง สหรัฐอเมริกาจึงไม่ต้องการให้เกิดสถานการณ์เช่นนี้ในเกาหลี เพราะภาวะสงครามเย็นได้

กลับมาคุกรุ่นอีกครั้งตั้งแต่ ค.ศ. 1979 เมื่อสหภาพโซเวียตบุกอัฟกานิสถาน ทำให้ยุคผ่อนคลายความตึงเครียดยุติลง

การที่ชุน ดูฮวาน ใช้กำลังยึดอำนาจทางการเมืองและประเทศถูกปกครองแบบเผด็จการอีกครั้งหลังจากสิ้นสมัยปาร์ค จุงฮีที่ปกครองมาอย่างยาวนานกว่า 18 ปี ทำให้ความหวังของประชาชนที่ต้องการกลับคืนสู่ระบอบการปกครองประชาธิปไตยต้องพังทลายลงอีกครั้ง ทำให้เกิดการออกมาเรียกร้องของนักศึกษาและประชาชนชาวกวางจู ในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1980 เพราะถึงแม้ว่าจะมีการคัดเลือกให้ ชเว คยูฮา (Choi Kyu-Hah) ที่ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในขณะนั้น ดำรงตำแหน่งประธานาธิบดีแทน แต่อำนาจที่แท้จริงกลับตกอยู่ที่กลุ่มทหารใหม่ (Neo-Military) ซึ่งนำโดยนายพลชุน ดูฮวาน และนายพลโร แตวู (Roh Tae-woo) ที่ยึดอำนาจโดยทำรัฐประหารในวันที่ 12 ธันวาคม 1979 หลังจากรัฐประหาร กลุ่มทหารแทรกแซงการทำงานของประธานาธิบดีชุน ดูฮวาน โดยขยายระยะเวลากฎอัยการศึกถ่วงเวลาการแก้ไขรัฐธรรมนูญ จัดตั้ง “ปฏิบัติการเค” (King Operation) เพื่อครอบงำสื่อมวลชน และสั่งการให้มีการฝึกซ้อมชุงจัง (Chungjeong training) เพื่อเป็นแผนป้องกันการต่อต้านของกลุ่มนักศึกษาและเพื่อให้เกิดความปลอดภัยต่อการครอบครองอำนาจ[16]

ภายหลังจากการรัฐประหาร 12 ธันวาคม ค.ศ. 1979 กลุ่มนักศึกษาเริ่มดำเนินการฟื้นฟูองค์กรนักศึกษาขึ้นในช่วงเปิดภาคเรียนฤดูใบไม้ผลิ ค.ศ. 1980 โดยมีการจัดการเลือกตั้งประธานสภานักเรียนทั่วไป (General Student Council) ซึ่งจัดขึ้นที่มหาวิทยาลัยแห่งชาติโซล (Seoul National University) เป็นแห่งแรก หลังจากนั้นจึงเกิดการเลือกตั้งที่มหาวิทยาลัยอื่น ๆ ทั่วประเทศตามมา[17] องค์กรนักศึกษาได้พยายามเรียกร้องให้ยกเลิกกฎอัยการศึกที่ประกาศขึ้นหลังจากการเสียชีวิตของปาร์ค จุงฮี เรียกร้องเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น เรียกร้องให้ยกเลิกการฝึกฝนทหาร ขับไล่กลุ่มทหารที่เป็นทายาทระบอบยูชินของปาร์ค จุงฮี และเปิดเผยเบื้องหลังของการรัฐประหาร 12 ธันวาคมของกลุ่มทหารใหม่ รวมถึงเปลี่ยนมหาวิทยาลัยให้เป็นฐานในการปฏิบัติการเคลื่อนไหวเพื่อประชาธิปไตย[18] ในวันที่ 6 เมษายน ค.ศ.1980 สภานักศึกษามหาวิทยาลัยชอนนัม (Chonnam National University) ที่เมืองกวางจู ได้จัดการประชุมเนื่องจากมีข่าวลือว่ากลุ่มทหารใหม่ซึ่งนำโดยชอน ดูฮวานกำลังวางแผนยึดอำนาจ และพยายามฟื้นฟูระบอบเผด็จการให้กลับมาดังเดิม กลุ่มสภานักศึกษาเมืองกวางจูวางแผนการประท้วง โดยจัดการชุมนุมในวันที่ 8–14 ภายในรั้วมหาวิทยาลัย สภานักศึกษามหาวิทยาลัยชอนนัมและคณะกรรมการรณรงค์เพื่อประชาธิปไตยมหาวิทยาลัยโชซอน (Chosun University) ได้ออกแถลงการณ์ร่วมกันเพื่อเรียกร้องให้รัฐบาลยกเลิกกฎอัยการศึก และได้มีการเดินขบวนประท้วงบนถนนในวันสุดท้ายของการประชุม

ในวันที่ 15 พฤษภาคม นักศึกษา 15,000 คน จากทุกมหาวิทยาลัยในเมืองกวางจูได้ออกมารวมตัวกันประท้วงในวันนี้[19] หลังจากนั้นในวันที่ 16 พฤษภาคม นักศึกษาจาก 9 มหาวิทยาลัยในเมืองกวางจู ได้จัดการชุมนุมประท้วงในวันครบรอบ 19 ปี ของการรัฐประหาร

16 พฤษภาคม ค.ศ. 1961 และได้มีการเผาหุ่นจำลองที่เป็นสัญลักษณ์ของการรัฐประหารในครั้งนั้นด้วย [20] เพราะผู้นำนักศึกษากวางจูเชื่อว่าการประท้วงในครั้งนี้จะเป็นการเพิ่มพลังของนักศึกษา และถึงความตั้งใจของพวกเขาในการต่อต้านรัฐบาล[21]

ฝ่ายทหารเห็นว่าการเคลื่อนไหวของนักศึกษาเป็นการท้าทายอำนาจของกลุ่มทหาร ดังนั้นจึงประกาศกฎอัยการศึกในวันที่ 17 พฤษภาคม โดยครอบคลุมพื้นที่ทั่วประเทศ รวมถึงปิดสถานศึกษาทุกแห่งทั่วประเทศ ห้ามนัดหยุดงาน และห้ามประท้วงทางการเมือง นอกจากนั้นยังมีการจับกุมตัวนักการเมืองฝ่ายตรงข้ามอย่าง คิม แดจุง ผู้ซึ่งเปรียบเสมือนเป็นสัญลักษณ์ของคนกวางจูในข้อหาวางแผนก่อการจลาจล ทันทีหลังจากที่มีการประกาศใช้กฎอัยการศึก กลุ่มทหารใหม่ได้ส่งกองกำลังทหารเข้าควบคุมเมืองสำคัญทั่วเกาหลีใต้โดยมีเมืองกวางจูเป็นเป้าหมายหลัก

ช่วงเช้ามืดของเช้าวันที่ 18 พฤษภาคม กองกำลังทหารเข้าควบคุมมหาวิทยาลัยชอนนัม มหาวิทยาลัยโชซอน และวิทยาลัยท้องถิ่น นักศึกษาจึงออกมารวมตัวเพื่อชุมนุมกันที่หน้ามหาวิทยาลัยชอนนัมเพื่อเรียกร้องให้ยกเลิกกฎอัยการศึก และเรียกร้องให้ชอน ดูฮวาน ออกจากตำแหน่ง กลุ่มทหารจึงใช้วิธีปราบปรามกลุ่มนักศึกษาที่ออกมาประท้วงในครั้งนี้ด้วยความรุนแรงจนปางตาย เพราะเชื่อว่ากลุ่มนักศึกษาและประชาชนที่ออกมาต่อต้านกองกำลังในครั้งนี้เป็นพวกที่ถูกบงการโดยพรรคคอมมิวนิสต์จากเกาหลีเหนือ

การกระทำดังกล่าวของฝ่ายทหารสร้างความโกรธแค้นให้แก่ประชาชนชาวกวางจูเป็นอย่างมาก จนนำไปสู่การขยายตัวของการชุมนุมของประชาชนในวันต่อมา คือ วันที่ 19 พฤษภาคม ประชาชนออกมาเรียกร้องให้ทหารยุติการใช้กำลังเข้าสลายการชุมนุม ยกเลิกการประกาศกฎอัยการศึก และให้ปล่อยคิม แดจุง ออกจากการคุมขัง อย่างไรก็ตาม การเรียกร้องให้ครั้งนี้กลับไม่เป็นผล เพราะทหารยังคงสั่งการให้ใช้อาวุธในการสลายการชุมนุม รวมถึงทุบตีคนหนุ่มสาวที่หลบซ่อนอยู่ภายในบ้านและได้ลากพวกเขาออกมาที่ถนน[22] สถานการณ์ได้เลวร้ายลงเรื่อย ๆ แต่ทางรัฐบาลกลับไม่แสดงท่าทีใดๆ ต่อสิ่งที่เกิดขึ้น แม้แต่สื่อมวลชนก็ไม่นำเสนอข่าวอย่างตรงไปตรงมาเกี่ยวกับสิ่งที่เกิดขึ้น ทำให้บทบาทของประชาชนในวันนี้เริ่มเปลี่ยนไป จากที่แต่เดิมเป็นฝ่ายตั้งรับเปลี่ยนมาเป็นฝ่ายโจมตีแทน[23] การต่อสู้ของนักศึกษาและประชาชนในเหตุการณ์เรียกร้องประชาธิปไตยกวางจูกินเวลากว่า 10 วัน (วันที่ 18–27 พฤษภาคม) วันสุดท้ายของเหตุการณ์ คือ วันที่ 27 พฤษภาคม ค.ศ. 1980 รัฐบาลสั่งให้หน่วยจู่โจมพิเศษของกองทัพกลับเข้าไปโจมตีกลุ่มผู้ชุมนุมได้สำเร็จ การลุกขึ้นสู้เพื่อประชาธิปไตยของประชาชนและนักศึกษาชาวกวางจูในครั้งนี้จึงได้จบด้วยความพ่ายแพ้ของประชาชน

การลุกขึ้นสู้เพื่อต่อต้านอำนาจเผด็จการทหารของนักศึกษาที่เมืองกวางจูใน ค.ศ. 1980 เป็นเหตุการณ์หนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงการเข้ามามีบทบาทสำคัญทางการเมืองของกลุ่มนักศึกษา ที่เกิดจากปัจจัยหลายประการ คือ ความต้องการหลุดพ้นจากอำนาจเผด็จการ การตื่นตัวทางการเมืองของกลุ่มนักศึกษาที่มีพัฒนาการมาตั้งแต่การปฏิวัติเดือนเมษายน การลุก

ขึ้นสู้ที่สำคัญของประชาชนในภูมิภาคตั้งแต่อดีต และความรู้สึกภูมิภาคนิยมของคนกวางจูที่ไม่ได้รับความยุติธรรม

เหตุการณ์เรียกร้องประชาธิปไตยกวางจูเป็นการแสดงออกทางการเมืองของกลุ่มนักศึกษาเกาหลีใต้ที่เด่นชัดที่สุด เพราะใน ค.ศ. 1980 เป็นปีที่นักศึกษาเมืองกวางจูมีการรวมกลุ่มกันครั้งใหญ่เพื่อเรียกร้องประชาธิปไตยภายในมหาวิทยาลัย รวมถึงยังเป็นกลุ่มทางสังคมกลุ่มแรกที่ออกมาเคลื่อนไหวบนท้องถนน จนทำให้ประชาชนทั่วไปเห็นถึงความสำคัญในการเรียกร้องสิทธิของตน และออกมามีส่วนร่วมในการเคลื่อนไหวร่วมกับนักศึกษาในที่สุด นอกจากนั้นตลอดระยะเวลา 10 วัน ในเมืองกวางจูตั้งแต่วันที่ 18 – 27 พฤษภาคม นักศึกษายังได้แสดงบทบาทการเป็นผู้นำการประท้วงบนท้องถนนอีกด้วย ภายหลังจากเหตุการณ์การเรียกร้องประชาธิปไตยกวางจูประชาชนชาวเกาหลีตระเริ่มตระหนักถึงประชาธิปไตยและสิทธิมนุษยชนมากขึ้น ผลจากความพ่ายแพ้ของเหตุการณ์ครั้งนี้ไม่ได้เป็นเพียงแค่ความเจ็บปวดและความสิ้นหวังในประวัติศาสตร์ แต่ยังเป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้มีการรวมตัวของนักศึกษาและกลุ่มทางสังคมอื่น ๆ ที่มีความแข็งแกร่งขึ้นกว่าเดิม

4. การพัฒนาเข้าสู่สังคมประชาธิปไตยของเกาหลีใต้

รัฐบาลชุน ดูฮวานเป็นรัฐบาลอำนาจนิยมที่เข้มงวดมากกว่าสมัยก่อนหน้า ประชาชนมีความรู้สึกว่าแม้ปาร์ค จุงฮีเป็นเผด็จการ แต่ยังให้ความสำคัญต่อเศรษฐกิจ และฟังความต้องการทางเศรษฐกิจของประชาชน ทำให้เศรษฐกิจเกาหลีเติบโตอย่างมากในสมัยปาร์ค จุงฮี เห็นได้จากรายได้ต่อหัวของผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติใน ค.ศ. 1963 คือ 100 เหรียญสหรัฐฯ เป็น 1,640 เหรียญสหรัฐฯ ใน ค.ศ. 1979 ซึ่งเป็นปีที่เขาเสียชีวิต[24] ทำให้ประชาชนมีข้อเปรียบเทียบมากขึ้น

การต่อต้านชุน ดูฮวานดำเนินมาอย่างต่อเนื่อง รวมถึงการต่อต้านลัทธิอเมริกันที่มีอิทธิพลในเกาหลีใต้ ใน ค.ศ. 1987 เกิดการเสียชีวิตของนายปาร์ค จงโชล นักศึกษามหาวิทยาลัยแห่งชาติโซล ในขณะที่ถูกตำรวจสอบสวนและมีการทารุณกรรม ทำให้เกิดการเดินขบวนครั้งใหญ่ใน ค.ศ.1987 จนนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงการปกครองสู่ระบอบประชาธิปไตย

หลังจากชุน ดูฮวานหมดอำนาจไป เกาหลีใต้เข้าสู่สมัยสาธารณรัฐที่ 6 มีนายโร แตวู นายทหารเกษียณ เป็นประธานาธิบดีตั้งแต่ ค.ศ. 1988–1993 สมัยโร แตวูเป็นครั้งแรกที่เกาหลีใต้มีการเลือกตั้งที่ได้รับการยอมรับว่าเป็นธรรม โร แตวูซึ่งเป็นเพื่อนของชุน ดูฮวานและมีบทบาทในสมัยที่ทหารปกครองมาก่อนหน้าประกาศดำเนินการปฏิรูปประชาธิปไตยในประเทศอย่างจริงจัง นับจากนั้นเกาหลีใต้จึงมีรัฐบาลพลเรือนและมีประชาธิปไตยที่มั่นคง ในสมัยนี้เป็นช่วงเวลาที่เศรษฐกิจเกาหลีใต้เติบโต

หลังจากนายโร แตวู ปกครองประเทศ ได้ประกาศเจตนารมย์ว่าจะส่งเสริมให้ประเทศก้าวไปสู่สังคมอุตสาหกรรมประชาธิปไตย เช่นเดียวกับประเทศในยุโรป สหรัฐอเมริกา และญี่ปุ่น ให้สำเร็จก่อนจะสิ้นสุดคริสต์ศตวรรษที่ 20 จะเห็นได้ว่าสมัยนี้เน้นการส่งเสริมเศรษฐกิจเช่นเดียวกับสมัยปาร์ค จุงฮี แต่สิ่งที่แตกต่างคือการเน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนตามแบบสังคมประชาธิปไตย และเน้นการกระจายความเจริญทางเศรษฐกิจไปสู่ประชาชนอย่างเท่าเทียมกัน เพื่อลดความแตกต่างทางรายได้ระหว่างภาคอุตสาหกรรมกับภาคเกษตรกรรม และระหว่างคนในชนบทและในเมือง[25] และส่งเสริมกลไกการตลาดมากขึ้นโดยลดบทบาทการแทรกแซงของภาครัฐ

นอกจากนี้รัฐบาลยังเน้นการใช้นโยบายส่งเสริมการส่งออก การพัฒนาเทคโนโลยี และการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ทำให้เกาหลีใต้ได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่องและเต็มที่ จนได้รับการยกย่องเป็น 1 ใน 4 เสือแห่งเอเชีย ร่วมกับ ฮ่องกง สิงคโปร์ ไต้หวัน และเกาหลีใต้ได้เป็นเจ้าภาพกีฬาโอลิมปิกเป็นครั้งแรกใน ค.ศ. 1988 นับเป็นความสำเร็จของเกาหลีใต้ทั้งในทางการเมืองที่เป็นประชาธิปไตยอย่างแท้จริง เศรษฐกิจเจริญก้าวหน้า และได้รับการยอมรับในระดับนานาชาติ

สรุป

เกาหลีหลังจากได้รับเอกราชจากญี่ปุ่นหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เกาหลีเผชิญปัญหาความแตกแยกทางการเมืองภายในระหว่างฝ่ายคอมมิวนิสต์และประชาธิปไตยที่ประเทศที่สามเข้าไปเกี่ยวข้อง คือ สหรัฐอเมริกา สหภาพโซเวียต และจีน ความขัดแย้งนำไปสู่สงครามในคาบสมุทรเกาหลีซึ่งถือเป็นสงครามตัวแทนในยุคสงครามเย็น จนนำไปสู่การแบ่งแยกประเทศเกาหลีอย่างเป็นทางการมาจนทุกวันนี้ ในทางการเมืองนั้นเกาหลีเหนืออยู่ภายใต้การปกครองของรัฐบาลคอมมิวนิสต์ที่ผูกขาดอำนาจจากคิม อิลซุง มาสู่คิม จองอิล ผู้นำคนปัจจุบัน

ส่วนเกาหลีใต้ในระยะแรกแม้เป็นการปกครองของรัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้ง แต่เป็นรัฐบาลเผด็จการที่ผู้ปกครองคือ รี ซิงมัน อ้างความมั่นคงเรื่องภัยคอมมิวนิสต์ควบคุมอำนาจจนถูกโค่นล้มไป จากนั้นเกาหลีใต้มีรัฐบาลทหารมาตั้งแต่ ค.ศ. 1961–1993 ในสมัยรัฐบาลปาร์ค จุงฮี ที่ครองอำนาจยาวนานกว่า 2 ทศวรรษ เป็นผู้นำเผด็จการที่ควบคุมอำนาจเบ็ดเสร็จ แต่มีวิสัยทัศน์ด้านการพัฒนาประเทศ วางรากฐานเศรษฐกิจของเกาหลีใต้ด้วยการส่งเสริมด้านเทคโนโลยี อุตสาหกรรม และส่งเสริมเศรษฐกิจภายใน จนทำให้เศรษฐกิจเกาหลีใต้เติบโตอย่างต่อเนื่อง ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญของการเติบโตของเกาหลีใต้ในปัจจุบัน ในทางการเมืองเกาหลีใต้ต้องเผชิญกับการปกครองของเผด็จการมายาวนาน จนถึงทศวรรษ 1990 จึงได้เป็นประชาธิปไตยที่แท้จริง

[1] จอห์น กี-เชียง โอ. (2547).*การเมืองเกาหลีใต้.* แปลโดย เกียรติชัย พงษ์พาณิชย์. หน้า 60-61

[2] *แหล่งเดิม.* หน้า 63.

[3] *แหล่งเดิม.* หน้า 72.

[4] ธัญญา ผลอนันต์. (2517). *รอยเลือดในเกาหลี.* หน้า 64.

[5] Seo Joong-Seok. (2007). *Contemporary History of South Korea – 60 Years.* p. 89.

[6] *Ibid.* p. 94.

[7] Jon Woronoff. (1983). *Korea's Economy: Man-Made Miracle*, p. 28.

[8] Werner Kamppeter. (2008). Dictatorship, Democracy and Economic Regime Reflections on the Experience of South Korea. (online)

[9] *Ibid.*

[10] Jon Woronoff. (1983). *op.cit.* p. 28.

[11] ชิน ซองโฮ. (2559). *นโยบายการต่างประเทศของเกาหลีใต้.* แปลโดย ภัททิรา จิตเกษม. หน้า 86.

[12] วิเชียร อินทะสี. (2553). *พลวัตความเป็นประชาธิปไตยในเกาหลีใต้ : สองทศวรรษภายหลังจากการชุมนุมใหญ่ใน ค.ศ. 1987.* หน้า 100.

[13] สติธร ธนานิธิโชติ. (2556). การสร้างความปรองดองแห่งชาติ: กรณีศึกษาเกาหลีใต้. *รายงานวิจัยการสร้างความปรองดองแห่งชาติ.* หน้า ก1-3.

[14] *แหล่งเดิม.*

[15] จอห์น กี-เชียง โอ. (2547). *เล่มเดิม.* หน้า 165.

[16] Ahn Jong-cheol. (2002). The Significance of Settling the Past of the December 12 Coup and the May 18 Gwangju Uprising. *Korea Journal.* 42(3): p. 117.

[17] The May 18 Memorial Foundation. (2007). *The May 18 Gwangju Democratic Uprising.* p. 80.

[18] Ahn Jong-cheol. (2002). *op. cit.* 42(3): p. 118.

[19] Seo Joong-Seo. (2007). *Contemporary History of South Korea – 60 Years.* หน้า 236.

[20] *Ibid.* p. 236.

[21] Lee Jai Eui. (2000). *op. cit.* p.24.

[22] Seo Joong-Seo. (2007). *op. cit.* p. 238.

[23] The May 18 History Compilation Committee of Gwangju. (2015). *The May 18 Gwangju Democratic Uprising.* p. 92.

[24] จอห์น กี-เชียง โอ. (2547). *เล่มเดิม.* หน้า 169.

[25] *แหล่งเดิม.* หน้า 221.

ภาค 5 เอเชียตะวันออกร่วมสมัย

เอเชียตะวันออกร่วมสมัยกล่าวถึงพัฒนาการของประเทศในภูมิภาคเอเชียตะวันออกตั้งแต่ยุคหลังสงครามเย็นถึงปัจจุบัน ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงอย่างมากเมื่อเปรียบเทียบกับยุคหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 จีนเริ่มการปกครองของพรรคคอมมิวนิสต์ใน ค.ศ. 1949 ด้วยการพยายามสร้างสังคมคอมมิวนิสต์สมบูรณ์แบบของเหมา เจ๋อตง ที่ทำการรณรงค์ต่างๆ ทางสังคม เศรษฐกิจและการเมือง ก่อนจะเปลี่ยนเป็นการปฏิรูปเศรษฐกิจตามแนวทุนนิยมสมัยเติ้งเสี่ยวผิง ที่กลายเป็นแนวทางบริหารประเทศของจีนจนปัจจุบัน และทำให้จีนกลายเป็นประเทศคอมมิวนิสต์ที่เป็นทุนนิยมและร่ำรวย ส่วนญี่ปุ่นจากความตกต่ำหลังแพ้สงคราม ญี่ปุ่นฟื้นตัวได้อย่างรวดเร็วจากการวางรากฐานและช่วยเหลือของสหรัฐอเมริกาทั้งด้านการสร้างสังคมประชาธิปไตย การพัฒนาเศรษฐกิจอุตสาหกรรม ทำให้ญี่ปุ่นซึ่งมีทรัพยากรบุคคลที่มีคุณภาพอยู่แล้วสามารถพัฒนาเศรษฐกิจได้อย่างเจริญก้าวหน้า ส่วนคาบสมุทรเกาหลีที่มีความไม่มั่นคงจากสงครามเกาหลี เกาหลีใต้ภายใต้การปกครองของเผด็จการกว่า 40 ปีในทศวรรษ 1950-1980 ได้เปลี่ยนเป็นประเทศประชาธิปไตยในทศวรรษ 1990 และพัฒนาเศรษฐกิจอย่างก้าวหน้าในปัจจุบัน ส่วนเกาหลีเหนือยังคงเป็นประเทศคอมมิวนิสต์ที่ปิดตัวเอง นอกจากนี้ประเทศในภูมิภาคต่างมีปัญหาภายในที่กระทบต่อสังคมและความมั่นคง นอกจากนี้ ยังมีปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างกันทั้งจากความขัดแย้งในประวัติศาสตร์และความขัดแย้งจากปัญหาปัจจุบัน

บทที่ 16
นโยบายปฏิรูป และเปิดประเทศของจีน

ตั้งแต่ ค.ศ. 2010 จีนเป็นประเทศที่เศรษฐกิจโตเป็นอันดับสองของโลก และใน ค.ศ. 2013 ธนาคารโลกคาดการณ์ว่า จีนจะกำจัดความยากจนได้ใน ค.ศ. 2022[1] และในปัจจุบันจีนกลายเป็นประเทศที่มีความแตกต่างทางรายได้มากที่สุดประเทศหนึ่ง ซึ่งเป็นปัญหาสำคัญที่รัฐบาลประกาศเป็นวาระแห่งชาติที่ต้องแก้ไข การเติบโตทางเศรษฐกิจนี้เป็นผลมาจากนโยบายพัฒนาประเทศที่เริ่มขึ้นในปลาย ค.ศ. 1978 เมื่อเติ้ง เสี่ยวผิง เสนอให้นำนโยบายสี่ทันสมัย (Four Modernizations) มาใช้ และใน ค.ศ. 1978 จีนได้ประกาศนโยบายปฏิรูปและเปิดประเทศจีน (The Reform and Opening Up Policies) ซึ่งเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญของการพัฒนาเศรษฐกิจ

การปฏิรูปประเทศจีนในทศวรรษ 1980 เป็นช่วงวางพื้นฐานเศรษฐกิจแบบใหม่และเป็นช่วงแห่งการเรียนรู้และปรับตัว การปฏิรูปช่วงแรกมีจุดเด่น คือ การนำระบบความรับผิดชอบหรือระบบสัญญามาใช้ ซึ่งประสบความสำเร็จมากโดยเฉพาะภาคเกษตรกรรมที่ทำให้ผลผลิตเพิ่มขึ้น มีราคาสูงขึ้น มีการเปิดประเทศและตั้งเขตเศรษฐกิจพิเศษเพื่อส่งเสริมการลงทุนจากต่างชาติ การปฏิรูปเศรษฐกิจในทศวรรษแรกนี้ ทำให้เศรษฐกิจและความเป็นอยู่ของประชาชนดีขึ้น ส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงหลายอย่างในสังคมจีนทั้งในด้านเศรษฐกิจ ชีวิตความเป็นอยู่ และค่านิยมในสังคม

1. การปฏิรูปเศรษฐกิจภายใต้นโยบายปฏิรูปและเปิดประเทศ[2]

ในการประชุมเต็มคณะครั้งที่ 3 ของสมัชชาพรรคที่ 11 เมื่อเดือนธันวาคม ค.ศ. 1978 ที่ประชุมพรรคมีมติเรื่องการปฏิรูปประเทศ แต่มีความเห็น 2 แนวทาง คือ เติ้ง เสี่ยวผิง สนับสนุนนโยบายปฏิรูป มีเป้าหมายเพื่อการขยายตัวทางเศรษฐกิจที่รวดเร็วและการติดต่อกับโลกภายนอก ซึ่งเป็นแนวทางที่ใกล้เคียงกับแนวทางเศรษฐกิจการตลาด ส่วนเฉิน หยุน นักเศรษฐศาสตร์และผู้นำอาวุโสของพรรคฯ สนับสนุนให้ดำเนินการตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจ 5 ปี ฉบับที่ 1 ค.ศ. 1953–1957 ซึ่งเน้นการวางแผนจากส่วนกลาง ตามแนวทางเดิมของพรรค[3] แต่นโยบายปฏิรูปได้รับการสนับสนุน

1.1 แผนการปฏิรูปประเทศ

การปฏิรูปประเทศระยะแรกเรียกกันว่า **สี่ทันสมัย** เพื่อพัฒนาประเทศให้ทันสมัยด้านการเกษตร อุตสาหกรรม วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี และการทหาร ใน ค.ศ. 1978 เติ้ง เสี่ยวผิงเสนอให้นำนโยบายสี่ทันสมัยที่อดีตนายกรัฐมนตรีโจว เอินไหล เคยเสนอไว้เมื่อ ค.ศ. 1975 มาใช้ เพื่อเป็นโครงการพัฒนาเศรษฐกิจระหว่าง ค.ศ. 1978–1985 ส่วน**การปฏิรูปและเปิดประเทศ** มีเป้าหมายเพื่อปฏิรูปเศรษฐกิจ เพื่อรับการลงทุนจากภายนอก และเพื่อทำให้จีนพัฒนาจากประเทศด้อยพัฒนาเป็นประเทศพัฒนาในระดับกลาง เมื่อเริ่มต้นการปฏิรูปนั้น จีนมีประชากร 962 ล้านคน ประชากรกว่า 250 ล้านคน อยู่ในพื้นที่ยากจนที่สุด[4] และจีนจัดอยู่ในประเทศยากจน ประชากรมีรายได้ต่ำ ทำให้ผู้นำจีนต้องเร่งฟื้นฟูประเทศและแก้ปัญหาความอดอยากยากจนของประชากร โดยเฉพาะปัญหาการขาดแคลนอาหาร รวมทั้งดำเนินการพัฒนาประเทศในด้านต่าง ๆ อย่างจริงจัง นโยบายปฏิรูปที่รัฐบาลจีนประกาศออกมานี้ไม่ได้กล่าวถึงระบบเศรษฐกิจการตลาด แต่เมื่อการปฏิรูปดำเนินไประบบเศรษฐกิจการตลาดเข้ามาแทนที่การควบคุมของรัฐ

การปฏิรูปในทศวรรษ 1980 แบ่งออกเป็น 2 ช่วงสำคัญ การปฏิรูปช่วงแรก คือ ค.ศ. 1978–1982 เป็นช่วงของ**การวางแนวทางใหม่** (Readjustment) การดำเนินการที่สำคัญ คือ การปฏิรูปการเกษตรกรรม การเปิดเสรีทางอุตสาหกรรมให้แก่วิสาหกิจในท้องถิ่น การวางแนวทางใหม่ด้านระบบการเงินการธนาคาร และการตั้งเขตเศรษฐกิจพิเศษ

การปฏิรูปในช่วงที่ 2 คือ ค.ศ. 1982–1989 เป็นช่วงเริ่มต้น**ระบบเศรษฐกิจสังคมนิยมการตลาด** (market socialism) การยกเลิกระบบคอมมูน การเริ่มต้นระบบกลไกราคา และการเปิดประเทศรับการลงทุนจากต่างชาติ[5]

นอกจากนี้ในที่ประชุมสมัชชาพรรคคอมมิวนิสต์จีนครั้งที่ 12 ในเดือนกันยายน ค.ศ. 1982 พรรคได้วางแผนระยะยาวสำหรับการปฏิรูปในช่วง 20 ปีแรกไว้ด้วย โดยในสิบปีแรก คือ ค.ศ. 1980-1989 เป็นช่วงการวางแนวทางใหม่ๆ สำหรับเศรษฐกิจภาคต่างๆ โดยอยู่บนพื้นฐานการพัฒนาภาคเกษตรกรรม พลังงาน การศึกษา วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี และการคมนาคม และแผนการปฏิรูปในช่วงสิบปีหลัง คือ ค.ศ. 1990 – 1999 เป็นช่วงการพัฒนาจีนสู่ความเจริญทางเศรษฐกิจ การกำหนดนโยบายการเปิดประเทศที่เน้นด้านการติดต่อและแลกเปลี่ยนทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยีกับต่างชาติ การรับเอาเทคโนโลยีจากต่างชาติมาใช้เพื่อประโยชน์ของจีน โดยจีนจะคงความเป็นตัวของตัวเองไว้[6]

การประชุมครั้งนี้ยังกล่าวถึงการเป็นประชาธิปไตยแห่งสังคมนิยมที่จีนจะสร้างระบบกฎหมายและระบอบการเมืองที่นำมาซึ่งความเสมอภาค สามัคคี และการร่วมมือกันของคนในชาติ การสร้างสรรค์อารยธรรมทางวัตถุและจิตวิญญาณ[7] ซึ่งหมายความว่าแม้จีนจะปฏิรูปเศรษฐกิจให้เจริญก้าวหน้าโดยใช้แนวทางทุนนิยม แต่จีนจะยึดมั่นในแนวทางสังคมนิยมเป็น

หลัก แนวทางนี้ต่อมาเติ้ง เสี่ยวผิง เรียกว่า **สังคมนิยมแบบจีน** (Socialism with Chinese Characteristics)

1.2 การดำเนินการปฏิรูปประเทศ

การปฏิรูปภาคเกษตรกรรม ในช่วงแรกมีเป้าหมายเพื่อแก้ปัญหาผลผลิตตกต่ำ และเพื่อฟื้นฟูเศรษฐกิจในชนบท เพราะเกษตรกรรมเป็นพื้นฐานเศรษฐกิจหลักของจีนแล้ว ประชากรส่วนใหญ่ของประเทศซึ่งอาศัยอยู่ในชนบทเผชิญกับภาวะอดอยากยากจนมายาวนาน รัฐบาลทดลองปฏิรูปการเกษตรใน ค.ศ. 1976 ที่มณฑลซื่อชวน ภายใต้การดูแลของ จ้าว จื่อหยาง (Zhao Ziyang)* เลขาธิการพรรคลำดับที่ 1 แห่งมณฑลซื่อชวน ซึ่งเป็นมณฑลใหญ่มีประชากรกว่า 100 ล้านคน แต่มีปัญหาอดอยากยากจนอย่างหนัก และที่มณฑลอานฮุย (Anhui) ภายใต้การดูแลของ ว่าน หลี่ (Wan Li) รองนายกรัฐมนตรีผู้รับผิดชอบด้านการเกษตร ทั้งสองสนับสนุนแนวคิดการปฏิรูประบอบสังคมนิยม ส่งเสริมให้มวลชนกินดีอยู่ดี และสร้างความไว้วางใจให้ประชาชนด้วยการแสดงความโปร่งใสของทางการ เพราะที่ผ่านมาประชาชนได้รับผลกระทบจากการเรียกรับสินบนและการทุจริตของเจ้าหน้าที่ในท้องถิ่น ซึ่งเป็นสาเหตุหนึ่งของความยากลำบากของประชาชนมาโดยตลอด ในการปฏิรูปนี้มีการชักชวนให้ชาวบ้านเข้ามาร่วมปฏิรูป เช่น มีการเผยแพร่คำกล่าวว่า *ถ้าคุณอยากกินธัญพืช เรียกหาจื่อหยาง, ถ้าคุณอยากกินข้าว เรียกหาว่าน หลี่"*[8] และมีการปฏิรูปที่มณฑลเหอหนานและซานตงด้วย

ระบบความรับผิดชอบ การปฏิรูปการเกษตรเริ่มจากการนำระบบความรับผิดชอบ (Responsibility system) หรือระบบสัญญา (Contract system) มาใช้ โดยแต่ละท้องถิ่นมีหน่วยการผลิตทำหน้าที่ดูแลเกษตรกรให้ทำการผลิตและส่งมอบผลผลิตให้รัฐ คณะกรรมการของหน่วยการผลิตรับผิดชอบด้านการจัดการ การวางแผน ทางการทำสัญญากับกลุ่มแรงงานเพื่อจัดแบ่งสรรรายได้ตามผลผลิต ถ้าผลิตได้เกินกำหนดจะได้รับรางวัลตอบแทน[9] และเพิ่มแรงจูงใจด้วยการเพิ่มราคาสินค้าเกษตรกรรม เพื่อลดช่องว่างทางรายได้ระหว่างเมืองกับชนบท[10]

การทดลองในสองมณฑลนี้ประสบความสำเร็จ เกษตรกรมีผลผลิตเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว จากนั้นใน ค.ศ. 1980 คณะกรรมการของมณฑลอานฮุยจึงเปลี่ยนการทำสัญญากับกลุ่มแรงงานมาเป็นการทำสัญญากับครัวเรือน (Household Responsibility System) ซึ่งตกลงกันว่าชาวนาสามารถถือครองที่ดินส่วนตัว แต่ต้องจ่ายภาษีที่ดินและส่งผลผลิตจำนวนหนึ่งให้แก่รัฐ แต่ขายผลผลิตส่วนเกินได้ และมีอิสระในการผลิต เช่น พื้นที่ที่ไม่เหมาะสมต่อการปลูกข้าวเจ้า ข้าวสาลี สามารถปลูกพืชชนิดอื่นได้[11]

ส่วนในพื้นที่อื่นๆ นั้น ทางการจีนออกระเบียบการดำเนินงานของคอมมูนในชนบทเพื่อสร้างแรงจูงใจแก่ชาวนา ด้วยการให้ความมั่นคงในชีวิตและเสรีภาพในการผลิต ทำให้เริ่มมีการให้สิทธิการถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดิน การให้สิทธิคอมมูนและครัวเรือนในการบริหารจัดการต่างๆ เช่น การปลูกพืชตามที่เห็นสมควร การเลือกวิธีการเพิ่มผลผลิต การแจกจ่ายผลผลิตและรายได้[12] ทางการจีนประกาศสนับสนุนการใช้รูปแบบการทำสัญญานี้ทั่วประเทศ และขยายระบบการทำสัญญาไปสู่การทรัพย์สินอื่น เช่น เครื่องมือ เครื่องจักรในการผลิต และสัตว์ใช้งาน เพื่อให้ครัวเรือนนำไปใช้ประโยชน์ด้วย และกำหนดชนิดของพืชที่ปลูก กำหนดปริมาณผลผลิตที่ต้องหักเข้ากองกลางเพื่อใช้ในการบริหารคอมมูน เพื่อเป็นค่าบำรุงรักษาปัจจัยพื้นฐานและการชลประทาน[13]

กลาง ค.ศ. 1980 รัฐบาลใช้ระบบความรับผิดชอบทั้งภาคเกษตรและอุตสาหกรรมในภาคเกษตร รัฐบาลส่งเสริมให้มีการจัดสรรที่ดินส่วนตัวให้แก่เกษตรกรแต่ละครัวเรือน เกษตรกรสามารถหารายได้เสริมจากการประกอบกิจกรรมส่วนตัวหลังจากว่างจากงานส่วนรวม ระบบนี้เรียกอีกอย่างว่า ระบบสัญญาที่ดินชนบท (rural land contract) เพราะเกษตรกรจะประมูลการใช้ที่ดินเพื่อเพาะปลูกหรือเลี้ยงสัตว์ให้ได้ตามสัญญา แล้วนำมาขายหรือส่งให้กับทางการ ผลผลิตส่วนเกินที่ได้ ทางการอนุญาตให้นำไปขายที่ตลาดเสรีซึ่งรัฐบาลจัดให้ การที่ชาวนามีที่ดินส่วนตัวและเริ่มเพาะปลูกเพื่อเลี้ยงตัวเองทำให้เกษตรกรมีแรงจูงใจในการผลิตมากขึ้น เพราะได้ค่าตอบแทนและจะได้มากขึ้นหากเพิ่มผลผลิตได้หรือลดต้นทุนได้ รัฐบาลยังสนับสนุนด้วยการจัดหาเครื่องมือทางการเกษตร จัดหาพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ และปรับปรุงอุตสาหกรรมการบริการในท้องถิ่นเพื่อประโยชน์ของเกษตรกร

การดำเนินงานภายใต้ระบบสัญญาในระยะแรกนั้น รัฐบาลกำหนดเวลาการเช่าที่ดินไว้ 2–3 ปี ต่อมาเพิ่มเป็น 15 ปี และ 30 ปี รวมทั้งอนุญาตให้เกษตรกรโอนสิทธิ์การเช่าที่ดินให้ผู้อื่นเช่าต่อได้ และส่งเสริมให้เกษตรกรบุกเบิกที่ดินที่เคยเสียหายเพราะภัยธรรมชาติ โดยออกมาตรการจูงใจ เช่น การไม่เก็บภาษีในช่วง 5 ปีแรก และเกษตรกรที่เพาะปลูกในที่ดินของรัฐ ผลกำไรที่ได้ในระหว่าง ค.ศ. 1980–1985 จะเป็นของผู้ผลิตซึ่งผู้ผลิตสามารถนำกำไรนั้นมาเป็นทุนในการผลิตส่วนตัวของตนได้[14] ในการประชุมสมัชชาพรรคที่ 11 เมื่อปลาย ค.ศ. 1978 ที่ประชุมเห็นชอบให้นำเข้าเมล็ดพืชได้เพื่อประโยชน์ของการบริโภคในเมือง ส่งผลให้ทางการลดโควตาการรับซื้อแบบบังคับโดยรัฐบาลลง ซึ่งหมายความว่าจำนวนผลผลิตที่เกษตรกรต้องส่งให้ทางการลดลง ทำให้มีผลผลิตส่วนเกินเหลือมากขึ้น เมื่อผลเป็นเช่นนี้รัฐจึงลดสัดส่วนโควตาลดลงปีต่อปี ทำให้เกษตรกรมีผลผลิตที่ส่งขายตลาดเพิ่มขึ้น[15] ผลก็คือภายใน ค.ศ. 1984 การขาดแคลนอาหารที่เคยเป็นปัญหาใหญ่ของชนบทมีสถานการณ์ที่ดีขึ้น ชาวนามีผลผลิตเหลือจากที่นำไปขายซึ่งเก็บไว้ในยุ้งฉาง ทำให้ปัญหาการขาดแคลนอาหารลดลง

ระบบกลไกราคาและภาษี ต่อมารัฐบาลนำระบบกลไกราคาและภาษีมาใช้ เพื่อสร้างรายได้ให้แก่แรงงานภาคเกษตร โดยปรับราคาสินค้าตามความต้องการของตลาด และเปลี่ยน

วิธีเก็บภาษีที่จากเดิมผลผลิตส่วนใหญ่ถูกเก็บเป็นของรัฐ มาเป็นการเก็บภาษีด้วยการแยกผลผลิตเป็นส่วนๆ แบ่งเป็นผลผลิตที่ต้องเสียภาษี ผลผลิตของผู้ผลิต และผลผลิตที่ผู้ผลิตนำไปขายได้ ทำให้เกษตรกรมีแรงจูงใจในการทำงานมากยิ่งขึ้น เพราะผลผลิตส่วนใหญ่และกำไรเป็นของเกษตรกร ระบบความรับผิดชอบได้ผลดี ผลผลิตเพิ่มขึ้น ระบบกลไกราคาทำให้เกษตรกรรายได้เพิ่มขึ้น ราคาอย่างเป็นทางการสำหรับการขายผลผลิตส่วนเกินของชาวนาขึ้นไปถึงร้อยละ 50[16] ราคาน้ำมันพืช เนื้อ และปลา เพิ่มขึ้น เมื่อถึง ค.ศ. 1984 ครัวเรือนเข้าสู่ระบบความรับผิดชอบเกือบร้อยละ 98[17] ใน ค.ศ. 1985 ทางการจีนจึงยกเลิกระบบการรับซื้อโดยรัฐบาลเป็นผู้กำหนดในภาคเกษตรกรรม ทำให้เข้าสู่ระบบเศรษฐกิจการตลาดที่เป็นอิสระ ยกเว้นผลผลิตบางประเภทที่ยังควบคุมตลาดอยู่ เช่น ฝ้าย[18] ความสำเร็จของระบบความรับผิดชอบทำให้ระบบการเกษตรแบบคอมมูนถูกยกเลิกไปในเวลาต่อมา และถือเป็นการปฏิรูปการเกษตรในระดับรากฐาน ที่ส่งเสริมให้เกษตรกรแต่ละครัวเรือนเป็นหน่วยการผลิตที่เข้มแข็ง สามารถเลี้ยงตัวเองได้ และมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นจากที่เคยมีสภาพยากจนอดอยาก

การปฏิรูปภาคอุตสาหกรรม ช่วงแรกของการปฏิรูปอุตสาหกรรมรัฐลดการควบคุมลงและนำระบบความรับผิดชอบมาใช้เช่นกัน รวมทั้งปฏิรูปการจัดองค์กรด้วยการให้ความสำคัญเรื่องความชำนาญเฉพาะด้าน เพิ่มการประสานงานระหว่างหน่วยงานให้มากขึ้น และจัดตั้งบรรษัทเครื่องจักรกลการเกษตรให้เป็นศูนย์ประสานงานกับมณฑลต่างๆ เพื่อให้การปฏิรูปอุตสาหกรรมมีประสิทธิภาพ คณะกรรมการกลางของพรรคออก “ระเบียบว่าด้วยการตัดสินใจเบื้องต้นเกี่ยวกับปัญหาบางประการในการเร่งรัดพัฒนาอุตสาหกรรม”[19] เพื่อเป็นแนวทางในการปรับปรุงระบบการจัดการ ประกอบด้วยหลักสำคัญ คือ ฟื้นฟูระบบความรับผิดชอบแทนการสั่งการจากพรรค กำหนดเป้าหมายทางเศรษฐกิจเพื่อวัดผลงานของแต่ละท้องถิ่น เช่น ปริมาณผลผลิต คุณภาพ ต้นทุน และการจัดสรรทรัพยากร เป็นต้น

ในส่วนที่เป็นวิสาหกิจของรัฐ คณะกรรมการพรรคมอบหมายให้ผู้จัดการวิสาหกิจแต่ละแห่งรับผิดชอบดำเนินการมากขึ้นทั้งในด้านปริมาณและคุณภาพ มีการสร้างแรงจูงใจแก่เจ้าหน้าที่ระดับหัวหน้าและแรงงาน เช่น การเลื่อนตำแหน่ง การขึ้นเงินเดือน การให้รางวัลตอบแทนแก่แรงงานตามปริมาณงานที่ได้ การให้ค่าล่วงเวลา และกำหนดให้วิสาหกิจเก็บผลกำไรจากผลผลิตส่วนเกินไว้ได้ และนำกำไรไปลงทุนในอุตสาหกรรมการผลิตสินค้าอุปโภคบริโภค

อุตสาหกรรมที่เพิ่มขึ้นในช่วงแรกเป็นอุตสาหกรรมเบาประเภทสินค้าอุปโภคบริโภค เพราะตลาดต้องการ และรัฐกำหนดให้การผลิตสินค้าอุปโภคบริโภคขึ้นอยู่กับท้องถิ่นแทนการควบคุมจากส่วนกลาง ทำให้ส่วนท้องถิ่นเน้นไปที่อุตสาหกรรมเบา เพราะตลาดต้องการและลงทุนไม่สูง ใช้เครื่องจักรที่มีอยู่ในท้องถิ่นได้ ในช่วงแรกส่วนกลางยังควบคุมโครงสร้างราคาสินค้า ไม่ปล่อยตามกลไกตลาด ทำให้เกิดปัญหาด้านการตลาด ระบบราคา และปัญหาอื่นตามมา เช่น ปัจจัยการผลิตขาดแคลน แรงงานเรียกร้องค่าแรงเพิ่ม และปิดตลาดเพื่อกัน

ไม่ให้ผลผลิตของต่างพื้นที่เข้ามาขายในพื้นที่ของตน[20] ทำให้รัฐบาลนำระบบกลไกราคาและตลาดเสรีเข้ามาใช้เช่นเดียวกับภาคเกษตรกรรม เพื่อทำให้เกิดแรงจูงใจในการผลิต

การปฏิรูปอีกด้านคือ การกระจายอำนาจสู่ระบบธนาคาร[21] ธนาคารแห่งชาติจีนเป็นผู้กำหนดนโยบายกลางเพื่อประสานงานกับภาคอุตสาหกรรมและพาณิชยกรรม เช่น การแลกเปลี่ยนเงินตราต่างประเทศ การลงทุนจากต่างประเทศ การให้เงินกู้สำหรับลงทุน สนับสนุนการปรับปรุงโรงงานให้ทันสมัย เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการผลิต โดยให้ทุนแก่ภาคอุตสาหกรรมด้วยการออกใบหุ้น ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการตั้งตลาดหุ้น ต่อมาเขตบริหารส่วนท้องถิ่นจำนวน 2 ใน 5 แห่ง กลายเป็นแหล่งผลิตเหล็กกล้าของชาติ และจำนวน 2 ใน 3 แห่ง ผลิตปูนซีเมนต์เพื่อส่งออก[22] อันเป็นผลจากการส่งเสริมให้ท้องถิ่นมีบทบาทในการผลิตและการส่งเสริมอุตสาหกรรม

ทางการจีนเห็นว่าความก้าวหน้าด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีจะช่วยส่งเสริมให้การปฏิรูปอุตสาหกรรมของจีนพัฒนาได้อย่างแท้จริง การรับความรู้ด้านเทคโนโลยีจากต่างประเทศจึงเป็นสิ่งจำเป็น ซึ่งจีนจำเป็นต้องเปิดประเทศติดต่อกับชาติตะวันตกเพื่อประโยชน์ทางด้านเทคโนโลยีและการพัฒนาเศรษฐกิจ ทำให้ทางการจีนมีนโยบายเปิดประเทศตามมา

1.3 นโยบายเปิดประเทศและเขตเศรษฐกิจพิเศษ

ใน ค.ศ. 1980 กฎหมายสำหรับเขตเศรษฐกิจพิเศษแห่งมณฑลกว่างตง (Special Economy Zone of Guangdong Province) ประกาศใช้ รัฐบาลจีนกำหนดให้ 4 เมือง คือ เซินเจิ้น (Shenzhen) จูไห่ (Zhuhai) ซานโถว (Shantou–ซัวเถา) ในมณฑลกว่างตง (Guangdong) และเซี่ยเหมิน (Xiamen) ในมณฑลฝูเจี้ยน (Fujian) เป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษ ทั้งหมดตั้งอยู่บนชายฝั่งทะเลของมณฑลกว่างตงและมณฑลฝูเจี้ยน

ในการตั้งเขตเศรษฐกิจพิเศษ เติ้ง เสี่ยวผิงวางแผนสร้างเมืองมหานคร ที่ประกอบด้วยด้วยภาคอุตสาหกรรม การค้า การเกษตร ปศุสัตว์ อสังหาริมทรัพย์ และอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว[23] ระบบการจัดการที่ทันสมัยที่จะใช้ในเขตเศรษฐกิจพิเศษนี้ จะถูกนำมาไปใช้ในที่อื่นๆ โดยรัฐบาลกลางและหน่วยงานของพรรค เติ้ง เสี่ยวผิงจึงคาดหวังว่าการปฏิบัติงานของพรรคฯ และรัฐบาลจะมีประสิทธิภาพมากขึ้น[24] เติ้ง เสี่ยวผิง ตระหนักดีว่าการเปิดเขตเศรษฐกิจพิเศษทางภาคตะวันออกจะทำให้คนในกว่างตงและเซินเจิ้นร่ำรวยก่อนที่อื่น แต่เขาได้กล่าวว่า พื้นที่ที่รวยก่อนควรจะช่วยพื้นที่อื่นให้รวยเหมือนๆ กันด้วย[25]

นโยบายเปิดประเทศของจีนมีเป้าหมายเพื่อรับเทคโนโลยีจากต่างชาติและเพื่อส่งเสริมการลงทุนจากต่างประเทศ อนุญาตให้ประเทศต่างๆ รวมทั้งประเทศทุนนิยมเข้าไปตั้งโรงงานหรือลงทุนร่วมกับจีน โดยมีจุดประสงค์เพื่อผลิตสินค้าส่งออกไม่ใช่เป็นการเปิดประเทศจีนให้กับสินค้าต่างชาติ[26] ในเขตเศรษฐกิจพิเศษมีการดำเนินงานดังนี้

1) ดำเนินการโดยเน้นการลงทุนจากต่างชาติ ทำการผลิตเพื่อส่งออก การดำเนินธุรกิจมีทั้งแบบร่วมทุนและร่วมมือระหว่างจีนกับต่างประเทศและธุรกิจที่ดำเนินโดยต่างประเทศเป็นหลัก
2) การดำเนินการในเขตเศรษฐกิจพิเศษเป็นไปตามกลไกของตลาด
3) นักธุรกิจที่เข้าไปลงทุนในเขตเศรษฐกิจพิเศษจะได้รับความอนุเคราะห์และความสะดวกด้านภาษี รวมถึงด้านอื่นๆ เป็นพิเศษ
4) การบริหารภายในเขตเศรษฐกิจพิเศษจะต่างไปจากเขตภายในของจีน

รัฐบาลจีนกำหนดเงื่อนไขสำคัญให้นักลงทุนต่างชาติปฏิบัติตาม คือ การลงทุนของต่างชาติต้องไม่ทำลายอธิปไตยของจีน ไม่ขัดกับกฎหมายจีน สอดคล้องต่อความต้องการของจีน และไม่ก่อให้เกิดมลภาวะเป็นพิษต่อประเทศจีน

ทางการจีนต้องการให้เขตนี้เป็นที่สนใจจากนักลงทุนนานาชาติ จึงให้สิทธิพิเศษด้วยการยกเว้นภาษีเป็นพิเศษโดยดูตัวอย่างจากฮ่องกงที่เจริญก้าวหน้า และกลายเป็นเมืองที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดีที่สุดแห่งหนึ่งของโลกจากการเป็นเสมือนพ่อค้าคนกลางระหว่างประเทศต่างๆ[27] และให้สิทธินักลงทุนหรือนักธุรกิจต่างชาติกำหนดระบบการบริหารได้เอง แต่ต้องมีผู้บริหารชาวจีนร่วมในคณะกรรมการด้วย[28] รวมทั้งปฏิรูประบบกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการลงทุน การเงินการคลัง และภาษีการลงทุน การส่งออกและนำเข้า ให้มีมาตรฐานเพื่อสร้างความมั่นใจให้กับนักลงทุนต่างชาติและให้เกิดความคล่องตัวมากขึ้น และปรับปรุงระบบการเงินการธนาคาร โดยอยู่ภายใต้การควบคุมของธนาคารประชาชนจีน เช่น จัดระบบการดำเนินงานให้มีมาตรฐานมากขึ้น และจัดตั้งธนาคารประเภทต่างๆ ขึ้นมา

การตัดสินใจเปิดมณฑลกว่างตง ฝูเจี้ยน และมณฑลชายฝั่งทะเลอื่นๆ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงฐานที่ตั้งอุตสาหกรรมจากจีนตอนในที่กำหนดในสมัยเหมา เจ๋อตง มาสู่บริเวณพื้นที่ชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก ซึ่งในสมัยเหมา เจ๋อตงมีนโยบายหลีกเลี่ยงความเสี่ยงด้านความมั่นคงของประเทศที่ใกล้เขตแดนจีน ทำให้มากกว่าครึ่งของเงินลงทุนของจีนถูกนำไปลงทุนในเขตพื้นที่ตอนใน ที่เรียกว่า เขต “the Third Front” ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของโครงการ “the Third Front” ของรัฐบาลจีนสมัยเหมา เจ๋อตงเพื่อลงทุนในพื้นที่ห่างไกลทางภาคตะวันตกและตะวันตกเฉียงเหนือระหว่าง ค.ศ. 1964-1971[29] แต่เติ้ง เสี่ยวผิงเห็นว่าความเสี่ยงที่จะถูกโจมตีด้วยกำลังจากต่างประเทศมีน้อย ประกอบกับพื้นที่ชายฝั่งทะเลมีความเหมาะสมมากกว่าในด้านการขนส่ง ระบบสาธารณูปโภค และผู้เชี่ยวชาญด้านการค้ากับต่างประเทศเพราะมีประสบการณ์ในการติดต่อกับต่างชาติและการค้ากับฮ่องกงมา ต่อเนื่อง เติ้ง เสี่ยวผิงจึงตัดสินใจพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเล[30] ซึ่งน่าสนใจว่าหากเหมา เจ๋อตงยังเป็นผู้นำประเทศอยู่พื้นที่ตอนในของประเทศจะได้รับการพัฒนาไปในทิศทางใด

การเปิดเขตเศรษฐกิจพิเศษในช่วงแรกถือว่าประสบความสำเร็จ มีบริษัทร่วมทุนระหว่างจีนกับต่างชาติเพิ่มขึ้นกว่าร้อยแห่ง การลงทุนในเขตเศรษฐกิจพิเศษมีสามแบบ คือ การ

ลงทุนร่วม การทำความร่วมมือทั้งการวิจัย พัฒนาและแลกเปลี่ยนทางวิชาการ และนักลงทุนต่างชาติลงทุนในกิจการที่จีนไม่เชี่ยวชาญ เติ้ง เสี่ยวผิง อนุญาตให้บริษัทต่างชาติใช้ระบบการบริหารจัดการและกำลังคนของตนเอง โดยสนับสนุนให้เขตเศรษฐกิจพิเศษใช้ระบบตลาด ระบบอุตสาหกรรม การก่อสร้าง การจัดการด้านแรงงาน ระบบการเงิน และเงินตราต่างประเทศ[31] ซึ่งน่าจะเป็นเพราะเพื่อดึงดูดให้นักลงทุนต่างชาติที่ยังไม่มั่นใจระบบของจีนเข้ามาลงทุนโดยสามารถใช้ระบบและคนของตนเอง และจีนจะได้เรียนรู้ประสบการณ์การบริหารจัดการจากต่างชาติด้วย

ในบรรดาเขตเศรษฐกิจพิเศษทั้งหมด **เมืองเซินเจิ้น**เป็นเขตที่ประสบความสำเร็จที่สุด เมื่อเติ้ง เสี่ยวผิงเลือกเซินเจิ้นเป็นหนึ่งในเขตเศรษฐกิจพิเศษนั้น เซินเจิ้นมีประชากรราว 70,000 คน ส่วนใหญ่ทำอาชีพประมง และทำไร่ทำนา การคมนาคมลำบากไม่มีรถประจำทางให้บริการ การเดินทางเข้าเมืองใช้การเดินหรือเช่าจักรยานจากสถานีรถไฟเท่านั้น[32] แต่เติ้ง เสี่ยวผิงเห็นว่า เซินเจิ้นอยู่ใกล้ฮ่องกง ขณะนั้นฮ่องกงเป็นของอังกฤษและมีเศรษฐกิจก้าวหน้า เซินเจิ้นจึงน่าจะดึงดูดให้นักธุรกิจต่างชาติในฮ่องกงเข้ามาลงทุนในจีนได้ไม่ยาก ซึ่งเติ้ง เสี่ยวผิงคาดการณ์ได้ถูกต้อง เพราะใน ค.ศ. 1981 ร้อยละ 91 ของนักลงทุนต่างชาติในเซินเจิ้น คือ ชาวฮ่องกง[33]

ช่วงแรกนักลงทุนต่างชาติประสบปัญหาจากช่องว่างทางกฎหมายที่ทำให้เกิดการฟ้องร้องกันอยู่เสมอ รวมทั้งการเรียกรับสินบนจากนักลงทุนต่างชาติ ส่งผลให้นักลงทุนต่างชาติจำนวนหนึ่งถอนการลงทุนและปิดบริษัท[34] ทำให้มีเสียงเรียกร้องให้ออกกฎหมายใหม่ที่มีมาตรฐาน ใน ค.ศ. 1982 รัฐบาลจีนออกกฎหมายเพื่อแก้ไขปัญหา ทั้งกฎหมายอัตราค่าจ้าง กฎหมายการลงทุน สถาบันการเงิน และปรับปรุงการศาล รวมทั้งตั้งโรงเรียนอบรมด้านกฎหมาย[35] ทำให้นักลงทุนต่างชาติกลับมาลงทุนเพิ่มขึ้น และทำให้การเปิดเขตเศรษฐกิจพิเศษของจีนประสบความสำเร็จ นำไปสู่การตัดสินใจเปิดกว้างทางเศรษฐกิจที่มากขึ้น

1.4 การขยายตัวของการปฏิรูป

ความสำเร็จของเขตเศรษฐกิจพิเศษทำให้ผู้นำเห็นร่วมกันว่า การปฏิรูปควรขยายสู่ภาคเศรษฐกิจทั้งหมด โดยเฉพาะภาคอุตสาหกรรมและการพัฒนาเขตเมือง ในการประชุมพรรคคอมมิวนิสต์จีน ค.ศ. 1982 เติ้ง เสี่ยวผิงกล่าวปราศรัยเพื่อทำความเข้าใจถึงนโยบาย โดยเน้นว่าการปฏิรูปไม่ใช่การละทิ้งลัทธิมาร์ก ไม่ใช่ทำให้จีนเป็นแบบตะวันตก แต่ต้องการฟื้นฟูความชอบธรรมของพรรคหลังการปฏิวัติวัฒนธรรม รวมถึงเพื่อสร้างชาติและรัฐที่เข้มแข็ง ความมั่นคงทางการเมืองยังสำคัญที่สุด เติ้ง เสี่ยวผิงกล่าวว่า การพัฒนาจีนให้ทันสมัยต้องดำเนินไปบนพื้นฐานสำคัญ 2 ประการ คือ การเป็นมิตรกับนานาชาติ และความมั่นคงทางการเมืองภายในของจีน[36] ดังนั้นการปฏิรูปประเทศจึงไม่ได้หมายความว่าพรรคคอมมิวนิสต์จะคืน

อำนาจให้ประชาชน แต่พรรคคอมมิวนิสต์จีนจะยังเป็นผู้ดูแลปกป้องอนาคตของชาติต่อไปโดยวิถีทางที่เหมาะสมกับจีน ซึ่งเต้ง เสี่ยวผิง เรียกว่าเป็นสังคมนิยมตามแบบจีน ดังที่เขากล่าวว่า

> "ในการนำนโยบายการสร้างประเทศให้ทันสมัยไปใช้นั้น เราต้องก้าวไปข้างหน้าจากสภาพความเป็นจริงของจีน ทั้งในแง่ของการปฏิวัติและการสร้าง (ชาติ) เราควรเรียนรู้และใช้ประสบการณ์ของต่างชาติด้วย แต่เราจะย่ำอยู่กับที่ หากเราเดินตามประสบการณ์ของต่างชาติและเลียนแบบต่างชาติในประเด็นนี้ เรามีบทเรียนมามาก เราต้องผสานสัจธรรมของลัทธิมาร์กซิสต์เข้ากับสภาพความเป็นจริงที่เป็นรูปธรรมของประเทศจีน แล้วสร้างประวัติศาสตร์ของตัวเอง สร้างลัทธิสังคมนิยมด้วยบุคลิกของชาวจีน นั่นเป็นบทสรุปพื้นฐานที่เราได้จากการทบทวนประวัติศาสตร์อันยาวนานของเรา"[37]

จากคำกล่าวนี้แสดงให้เห็นว่าเต้ง เสี่ยวผิง มั่นใจว่าแม้จีนจะนำแนวทางทุนนิยมเข้ามาใช้ แต่รัฐบาลสามารถควบคุมอิทธิพลของทุนนิยมหรือผลต่างๆ ที่จะเกิดขึ้นจากการเปิดประเทศได้ การปฏิรูปและเปิดประเทศจึงดำเนินต่อไป ใน ค.ศ. 1984 รัฐบาลจีนปรับโครงสร้างเศรษฐกิจ เช่น ใช้ระบบกลไกราคาเพื่อสร้างแรงจูงใจทางเศรษฐกิจ และเปิดเขตเศรษฐกิจเพิ่มขึ้นตามแนวชายฝั่งตะวันออกของจีน ใน ค.ศ. 1987 รัฐบาลกำหนดให้เกาะไห่หนาน (Hainan–ไหหลำ) มีฐานะเป็นมณฑล และเป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษอีกแห่งใน ค.ศ. 1988 ทำให้เกาะไห่หนานกลายเป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษที่ใหญ่ที่สุด

เขตเศรษฐกิจพิเศษเหล่านี้ตั้งอยู่บริเวณชายฝั่งทะเลด้านตะวันออก ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ชาติตะวันตกมีความคุ้นเคยมาตั้งแต่สมัยปลายราชวงศ์ชิง เพราะเป็นเขตที่ชาติตะวันตกเข้ามาติดต่อค้าขาย บางเมืองเป็นเมืองท่าตามสนธิสัญญา บางเมืองเคยเป็นเขตเช่าของชาติตะวันตก จึงเป็นเขตที่มีพื้นฐานด้านการค้าและอุตสาหกรรมมาแต่เดิม ประชาชนมีความคุ้นเคยกับวัฒนธรรมตะวันตกมากกว่าพื้นที่อื่น นอกจากนี้ พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นภูมิลำเนาของชาวจีนโพ้นทะเลที่อพยพไปทำมาหากินและตั้งหลักแหล่งอยู่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ สหรัฐอเมริกา และยุโรป เช่น ฮักกา (จีนแคะ) แต้จิ๋ว ฮกเกี้ยน กวางตุ้ง พื้นที่เหล่านี้จึงดึงดูดชาวจีนโพ้นทะเลให้เข้ามาลงทุน เพราะมีความเข้าใจวัฒนธรรม ภาษา และมีความผูกพันกับบ้านเกิด[38] เหตุผลสำคัญอีกประการในการจำกัดพื้นที่เปิดสำหรับต่างชาติไว้บริเวณชายฝั่งทะเล คือ ทางการจีนสามารถควบคุมการขยายตัวของระบบทุนนิยมไว้ได้ในช่วงแรกของการเปิดประเทศ[39]

2. ผลจากการปฏิรูปและเปิดประเทศในทศวรรษ 1980

การปฏิรูปและเปิดประเทศส่งผลให้จีนเติบโตทั้งในภาคเกษตรกรรม อุตสาหกรรม การลงทุนและการค้ากับต่างประเทศ มีการพัฒนาระบบการเงิน การธนาคาร ระบบกฎหมายการค้าการลงทุน รวมถึงมีผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อประชาชนและต่อสังคมจีน

2.1 ผลด้านเศรษฐกิจ

ภาคเกษตรกรรม ระบบสัญญาและระบบราคาทำให้ภาคเกษตรกรรมก้าวไปอย่างรวดเร็ว เพราะชาวนามีแรงจูงใจในการผลิตจากการได้เป็นเจ้าของที่ดินและมีอิสระในการผลิตและการขายสินค้าตามราคาตลาด เกษตรกรทุ่มเทและกระตือรือร้นเพื่อเพิ่มผลผลิตให้ได้มากที่สุด ทำให้เกษตรกรมีรายได้ดีกว่าเดิม อัตราการเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรในทศวรรษ 1980 ขยายตัวประมาณ 2 เท่าครึ่ง ซึ่งมากกว่าการเพิ่มของจำนวนประชากร[40] การปฏิรูปการเกษตรถือเป็นการปฏิรูปชนบทที่กระจายอำนาจจากคอมมูนมาเป็นของเกษตรกรด้วย จากความสำเร็จของระบบสัญญา ทำให้ระบบคอมมูนทั่วประเทศถูกยกเลิกใน ค.ศ. 1984

โอกาสทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นทำให้คนจำนวนมากในหมู่บ้านชนบทเปิดรับหรือตื่นตัวต่อเศรษฐกิจแบบใหม่ เอกชนมีบทบาทในภาคเศรษฐกิจมากขึ้น ทั้งที่เป็นลูกจ้างในโรงงาน ในเหมืองถ่านหิน การก่อสร้าง ชาวชนบทที่ไปรับจ้างทำงานช่วยเพิ่มรายได้ให้ครอบครัวในชนบทมากขึ้นถึงร้อยละ 14 – 30[41] ชาวนามีสภาพชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น บางส่วนที่พอมีฐานะได้ลงทุนในกิจการขนาดเล็ก เช่น เสื้อผ้าใยสังเคราะห์ เข็มขัดหนัง ซึ่งต่อมาหลายกิจการพัฒนาเป็นอุตสาหกรรมสิ่งทอ อุตสาหกรรมเครื่องหนัง

ภาคอุตสาหกรรม พัฒนามากขึ้นทั้งอุตสาหกรรมหนัก เช่น อุตสาหกรรมเหล็กกล้า น้ำมัน พลังงานไฟฟ้า ถ่านหิน และอุตสาหกรรมเบา เช่น สินค้าอุปโภคบริโภค เสื้อผ้า เครื่องไฟฟ้า ผลจากการปฏิรูปทำให้ผลผลิตในภาคอุตสาหกรรมเพิ่มขึ้น โดยมีอัตราขยายตัวเฉลี่ยร้อยละ 10 นับตั้งแต่ ค.ศ. 1978–1992[42] ปัจจัยที่ทำให้อุตสาหกรรมขยายตัวมาจากการที่ทางการจีนส่งเสริมให้วิสาหกิจบริหารเงินทุนและผลกำไรอย่างอิสระ การปรับปรุงระบบธนาคารเรื่องการให้สินเชื่อแก่โรงงานและวิสาหกิจ การให้เอกชนเข้ามามีบทบาทมากขึ้นทำให้เกิดธุรกิจพาณิชย์ของเอกชน กิจการร่วมทุน กิจการที่ต่างชาติเป็นเจ้าของ มีการปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐานต่างๆ ที่จำเป็นต่อการพัฒนาประเทศ เช่น เส้นทางคมนาคมขนส่ง โรงงานผลิตไฟฟ้า ทำให้การจ้างงานและการขยายการผลิตเพิ่มมากขึ้น

ในช่วงสิบปีแรกของการปฏิรูปภาคอุตสาหกรรมมีปัญหามากเช่นกัน โดยเฉพาะการดำเนินงานของวิสาหกิจประเภทต่างๆ ตั้งแต่ ค.ศ. 1978 การอนุญาตให้ดำเนินการโดยอิสระทำให้มีวิสาหกิจเกิดขึ้นจำนวนมากทั่วประเทศ เติ้ง เสี่ยวผิงกล่าวถึงสถานการณ์เช่นนี้ไว้ว่า การปฏิรูปชนบทก้าวไปเร็วมาก ทางการไม่ทันตั้งตัวรับสภาพการพัฒนาอุตสาหกรรมหมู่บ้านและเมืองใหญ่[43] หลายแห่งไม่มีความพร้อมทั้งในด้านการบริหารงาน ทุน ความรู้ ฝีมือแรงงาน และสาธารณูปโภค นอกจากนี้วิสาหกิจที่เกิดขึ้นในชนบทหรือเมืองเล็ก สู้วิสาหกิจที่อยู่ในเมืองใหญ่ไม่ได้ในด้านทำเลที่ตั้งและความพร้อม ทำให้ขาดทุนและต้องปิดตัวไปจำนวนมาก โดยในทศวรรษ 1980 มีรัฐวิสาหกิจในภาคอุตสาหกรรมต้องปิดตัวลงกว่า 40,000 แห่ง[44]

นอกจากนี้ การพัฒนาอุตสาหกรรมระยะแรกนั้น จีนขาดดุลการค้าต่างประเทศสูง เพราะต้องนำเข้าสินค้าประเภททุนและเครื่องจักรจากต่างประเทศ ทำให้รัฐบาลส่งเสริมการลงทุนจากต่างชาติและการร่วมทุนระหว่างจีนกับต่างชาติมากกว่าการลงทุนของจีนเอง เพื่อนำเงินต่างประเทศโดยเฉพาะที่เป็นเงินดอลลาร์สหรัฐฯ เข้าประเทศ และเพื่อนำเทคโนโลยีจากต่างชาติเข้ามาพัฒนาเทคโนโลยีของจีน

การลงทุนจากภายนอกและการค้ากับต่างประเทศ เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เศรษฐกิจขยายตัวระหว่าง ค.ศ. 1983-1985 การลงทุนในช่วงนี้มี 3 แบบ คือ การลงทุนร่วมในด้านธุรกิจต่างๆ ความร่วมมือในด้านวิจัย-พัฒนาและแลกเปลี่ยนทางวิชาการ และต่างประเทศลงทุนในกิจการที่จีนไม่มีความรู้มาก่อน[45] เงินลงทุนจำนวนมากจากต่างประเทศหลั่งไหลเข้าสู่ประเทศจีน และนักธุรกิจเอกชนเริ่มลงทุนในกิจการต่างๆ มากขึ้น การขยายตัวของการลงทุนจากภายนอกในช่วง ค.ศ. 1979–1991 เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง ดังจะเห็นว่ามีโครงการร่วมทุนระหว่างรัฐบาลชาวจีนและชาวต่างชาติถึง 40,000 โครงการในช่วงเวลานี้[46] โดยเป็นการลงทุนในภาคการก่อสร้างปัจจัยพื้นฐาน การพัฒนาอสังหาริมทรัพย์ อุตสาหกรรมถ่านหิน พลังงานไฟฟ้า การขนส่ง และโทรคมนาคม[47]

การลงทุนของต่างชาติทำให้เกิดการเพิ่มรายได้ในจีนในรูปของเงินตราต่างประเทศที่จีนได้จากการส่งออกมากขึ้น เมื่อจีนเปิดเขตเศรษฐกิจพิเศษเพิ่มขึ้นและการสร้างระบบสาธารณูปโภคในเมืองใหญ่ๆ เสร็จสิ้น ทำให้ในทศวรรษต่อมาการลงทุนจากต่างประเทศจะขยายตัวอย่างต่อเนื่อง การปฏิรูปส่งผลดีต่อเศรษฐกิจจีนอย่างชัดเจน ภาคเศรษฐกิจทั้งเกษตรกรรม อุตสาหกรรม การลงทุน เติบโตอย่างชัดเจน อย่างไรก็ตาม การปฏิรูปเศรษฐกิจไม่ได้มีเฉพาะความสำเร็จเท่านั้น จีนมีปัญหาจากการปฏิรูปและเปิดประเทศหลายประการ

2.2 ปัญหาจากการปฏิรูปเศรษฐกิจในสมัยแรก

การพัฒนาประเทศส่งผลดีต่อเศรษฐกิจจีนอย่างมาก แต่ขณะเดียวกันก็มีปัญหาหลายด้าน ได้แก่

ปัญหาจากระบบความรับผิดชอบ เกิดจากการที่ทางการจัดสรรที่ดินออกเป็นส่วนย่อยมากเกินไป และการจัดหน่วยการผลิตระดับครอบครัวทำให้รัฐไม่สามารถควบคุมและดูแลระบบสาธารณูปโภคในท้องถิ่นได้ทั่วถึง เช่น ระบบชลประทาน จนรัฐต้องออกประกาศให้ชาวนาทุกครอบครัวมาให้แรงงานแก่รัฐปีละ 10–20 วัน เพื่อซ่อมบำรุงระบบชลประทาน นอกจากนี้ยังมีปัญหาการทำสัญญาระหว่างทางการกับครอบครัวชาวนาที่มีอยู่ประมาณ 180 ล้านครอบครัว ซึ่งแต่ละครอบครัวจะมีที่นาไม่มากนัก เพราะการที่รัฐใช้ระบบสัญญาให้ชาวนาถือครองที่ดินได้ ทำให้การถือครองที่ดินผืนใหญ่ลดลง ที่ดินถูกแยกย่อยเป็นที่นาขนาดเล็ก แต่เกษตรกรต้องสิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายในการนำเครื่องจักรมาใช้ในการผลิต จากข้อมูลใน ค.ศ.

1986 ร้อยละ 51 ของที่นามีขนาดเล็กกว่า 0.3 เฮกเตอร์หรือประมาณ 1.88 ไร่[48] รัฐบาลต้องแก้ปัญหาด้วยการสนับสนุนให้ตั้งเป็นสหกรณ์เพื่อขยายพื้นที่การเพาะปลูก[49] แต่ปัญหาการถือครองที่ดินขนาดเล็กที่ทำให้รายได้ไม่คุ้มค่าการลงทุนยังคงมีอยู่ ซึ่งข้อมูลใน ค.ศ. 1990 ระบุว่าชาวนาร้อยละ 54 ถือครองที่ดินขนาดเล็ก

ปัญหาความแตกต่างทางรายได้ การพัฒนาเศรษฐกิจในบางพื้นที่ทำให้เกิดความแตกต่างด้านการกระจายรายได้ เกษตรกรในบางพื้นที่หรือประชากรในเขตเมืองมีรายได้มากขึ้น มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น แต่ประชากรส่วนใหญ่เข้าไม่ถึงโอกาสทางเศรษฐกิจ หรือไม่มีส่วนร่วมในการเติบโตทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะผู้ที่ขาดการศึกษายากจน ไม่มีทุน อยู่ในพื้นที่ห่างไกลหรืออยู่นอกพื้นที่พัฒนา ทำให้เกิดปัญหาแรงงานย้ายถิ่นตามมาโดยเฉพาะในทศวรรษ 1990 เป็นต้นมา ความแตกต่างด้านรายได้ยังเกิดขึ้นจากการที่รัฐเน้นการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลด้านตะวันออกก่อน ทำให้เกิดความแตกต่างในฐานะทางเศรษฐกิจระหว่างมณฑลชายฝั่งทะเลกับมณฑลตอนใน ซึ่งจะกลายเป็นปัญหาสำคัญในเวลาต่อมา

ปัญหาการขาดดุลของรัฐบาล ในทศวรรษแรกของการปฏิรูปประเทศ รัฐบาลมีภาระค่าใช้จ่ายมากเพื่อใช้ในการดำเนินการต่างๆ เช่น การอุดหนุนราคาอาหารในเมืองเพื่อไม่ให้ราคาสินค้าประเภทอาหารเพิ่มสูงขึ้นอย่างรวดเร็วตามกลไกตลาด การใช้เงินตราต่างประเทศในการซื้อเครื่องจักร ธัญพืช การขยายโครงการสาธารณูปโภคให้ทันกับการขยายตัวของเมืองและธุรกิจ การขยายพื้นที่พักอาศัยในเมืองรองรับแรงงานอพยพ การจ่ายค่าจ้างและโบนัสของแรงงานที่เพิ่มขึ้น ค่าใช้จ่ายเหล่านี้ทำให้รายได้ทางการคลังของประเทศลดลง จนเกิดภาวะขาดดุล ใน ค.ศ. 1984 รัฐบาลจีนแก้ปัญหาด้วยการลดขนาดการก่อสร้างในโครงการสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐานลง รวมถึงลดระดับการพัฒนาเศรษฐกิจลง เพื่อแก้ปัญหาเงินเฟ้อและลดภาระชาวนาและแรงงานที่ต้องถูกเก็บภาษี[50]

ปัญหาโครงสร้างสาธารณูปโภคพื้นฐานไม่เพียงพอ การที่จีนมีเงินทุนไม่เพียงพอต่อการลงทุนพัฒนาโครงสร้างสาธารณูปโภค ทำให้หลายพื้นที่ยังไม่สามารถพัฒนาได้ เช่น หลายพื้นที่มีปัญหาด้านการชลประทาน ไม่มีน้ำเพียงพอต่อการเพาะปลูก ทำให้จีนต้องหาทางพัฒนาระบบการชลประทานด้วยเทคโนโลยีใหม่ๆ[51] ส่วนในภาคอุตสาหกรรม ช่วงแรกการพัฒนาล่าช้าเพราะไม่มีเงินสร้างถนน ไฟฟ้า ประปา ทำให้พื้นที่หลายแห่งถูกทิ้งร้างไปก่อนหรือใช้วิธีแก้ปัญหาอื่นๆ เช่น ในเซินเจิ้นมีไฟฟ้าไม่พอใช้ในภาคอุตสาหกรรมและในเมือง ต้องใช้วิธีให้โรงงานใช้ระบบทำงาน 4 วัน หยุด 3 วัน รัฐบาลต้องแก้ปัญหาสาธารณูปโภคพื้นฐานอย่างเร่งด่วนเพื่อดึงดูดนักลงทุนต่างชาติ โดยส่งเสริมการลงทุนโครงสร้างพื้นฐานซึ่งเป็นการใช้เงินลงทุนของต่างชาติและให้ผลประโยชน์ด้านสัมปทาน และอนุมัติให้นักลงทุนเช่าที่ดินในเมืองสำคัญๆ เพื่อหารายได้และให้นักลงทุนทำการพัฒนาไปในตัว แต่แนวทางนี้ในระยะแรกถูกคัดค้านจากผู้นำพรรคฯบางคนที่ไม่ต้องการเปิดประเทศให้แก่นักลงทุนต่างชาติมากเกินไป[52]

ปัญหาจากการรับค่านิยมต่างชาติ การเปิดประเทศทำให้ค่านิยมตะวันตกหลั่งไหลเข้ามาในจีนด้วย ทั้งแนวคิดเสรีประชาธิปไตยแบบตะวันตก การใช้ชีวิตแบบตะวันตก ซึ่งส่งผลต่อวิถีชีวิตชาวจีนมาก เห็นได้จากการที่ประชาชนนิยมบริโภคสินค้าฟุ่มเฟือยมากขึ้น การเพิ่มขึ้นของสถานบันเทิงที่เปิดอย่างเสรี รวมถึงปัญหาต่างๆ เช่น ค่านิยมที่เป็นวัตถุ ตลาดมืด การก่ออาชญากรรม ยาเสพติด โสเภณี การฉ้อราษฎร์บังหลวง และที่เห็นได้ชัดเจนที่สุด คือ การเรียกร้องประชาธิปไตยที่จัตุรัสเทียนอานเหมินใน ค.ศ. 1989

3. ความขัดแย้งจากการปฏิรูปประเทศ

การพัฒนาประเทศประสบความสำเร็จและได้รับการตอบรับจากประชาชนส่วนใหญ่ แต่ก็ถูกวิพากษ์วิจารณ์และคัดค้านจากบางกลุ่ม

3.1 ความขัดแย้งเกี่ยวกับนโยบายปฏิรูปประเทศ

เมื่อเริ่มปฏิรูปประเทศใน ค.ศ. 1978 ผู้นำระดับสูงของพรรคคือ เติ้ง เสี่ยวผิง และเฉิน หยุน มีแนวคิดแตกต่างกัน เติ้ง เสี่ยวผิง สนับสนุนแนวทางพัฒนาเศรษฐกิจอย่างรวดเร็วและกลไกตลาด แต่เฉิน หยุน สนับสนุนแนวทางการควบคุมจากส่วนกลาง แนวทางของเติ้ง เสี่ยวผิงได้รับการนำไปปฏิบัติในที่สุด แต่ตลอดทศวรรษแรกของการปฏิรูปประเทศนั้น ความขัดแย้งทางนโยบายยังดำเนินอยู่ตลอด เช่น เมื่อจีนมีนโยบายเปิดเขตเศรษฐกิจพิเศษให้ต่างชาติ เฉิน หยุน ไม่เห็นด้วย โดยให้เหตุผลทางเศรษฐกิจว่าการลงทุนจากต่างชาติไม่ใช่ทางออกในการพัฒนาเศรษฐกิจจีน นายทุนต่างชาติเน้นแสวงหาผลกำไรเท่านั้น จีนจะไม่ได้ประโยชน์จากการลงทุนของต่างชาติ ส่วนเหตุผลด้านการเมืองนั้นเฉิน หยุน และผู้นำสายอนุรักษ์นิยมบางคนกังวลเรื่องการแทรกแซงจากต่างชาติเพราะเห็นจากประสบการณ์ของจีนในอดีต ที่ถูกลัทธิจักรวรรดินิยมตะวันตกคุกคาม ดังนั้น การเปิดเขตเศรษฐกิจพิเศษอาจทำให้พื้นที่เหล่านี้กลายเป็นเขตสัมปทานของต่างชาติเหมือนในอดีตก็เป็นได้[53]

กลุ่มผู้นำอาวุโสบางคนเห็นว่า การปฏิรูปและการเปิดประเทศเป็นการดำเนินนโยบายที่ก้าวเร็วเกินไป ทำให้เกิดปัญหาตามมามากมาย เช่น ปัญหาสังคมที่มีการหลั่งไหลของวัฒนธรรมตะวันตกและแนวคิดเสรีนิยมเข้าสู่จีน ปัญหาการทุจริต ปัญหาราคาสินค้าขึ้นสูง รายได้ไม่เพียงพอกับรายจ่าย เฉิน หยุน นักเศรษฐศาสตร์และสมาชิกอาวุโสของคณะกรรมการประจำของกรมการเมืองตำหนินโยบายปฏิรูป และเรียกร้องให้มีการแก้ไขปัญหาต่างๆ ส่วนกลุ่มทหารอาวุโสไม่เห็นด้วยกับนโยบายปรับปรุงกองทัพ เพราะต้องถูกปลดเกษียณพ้นจากตำแหน่งเดิม นโยบายการลดกำลังทหารทำให้ฝ่ายทหารได้รับงบประมาณน้อยลง ที่สำคัญทหารส่วนใหญ่ยังมีความคิดอนุรักษ์นิยมและติดอยู่กับแนวความคิดของเหมา เจ๋อตง

แม้ว่ากลุ่มที่คัดค้านนโยบายของเติ้ง เสี่ยวผิงจะมีน้อย แต่มีกระแสต่อต้านที่ส่งผลต่อความมั่นคงของรัฐบาลและพรรค รัฐบาลจึงเริ่ม**การรณรงค์ต่อต้านมลภาวะทางจิตใจ** (spiritual pollution) ใน ค.ศ.1983 โดยมีจุดประสงค์เพื่อป้องกันการแพร่เข้ามาของวัฒนธรรมและแนวคิดตะวันตก และเพื่อแสดงให้ฝ่ายอนุรักษ์นิยมเห็นว่ารัฐบาลพยายามป้องกันไม่ให้แนวคิดที่อาจเป็นอันตรายต่อระบอบคอมมิวนิสต์เผยแพร่เข้ามา แต่การเปิดประเทศก็นำแนวคิดตะวันตกเข้ามาในหมู่นักศึกษา ปัญญาชน โดยเฉพาะตามเมืองใหญ่อย่างเป่ยจิง และซั่งไห่ ซึ่งเรียกร้องสิทธิเสรีภาพมากขึ้น ถึงขั้นมีการเดินขบวนในกรุงเป่ยจิงเมื่อเดือนธันวาคม ค.ศ.1986 และแพร่ไปสู่เมืองอื่นๆ อีก ทางการได้เข้าปราบปรามและพยายามใช้มาตรการผ่อนปรน เช่น ปล่อยตัวผู้นำนักศึกษา

ความเห็นต่างของผู้นำระดับสูงด้านการปฏิรูปและเปิดประเทศทำให้หลายโครงการไม่ได้รับการอนุมัติ บันทึกของจ้าว จื่อหยาง อดีตนายกรัฐมนตรีของจีนให้ข้อมูลว่า ใน ค.ศ. 1987 นักลงทุนชาวอเมริกันเชื้อสายจีนเสนอเช่าพื้นที่เขตผู่ตง ซึ่งปัจจุบันคือเขตเมืองใหม่ของเมืองซั่งไห่ โดยขอเช่า 30–50 ปี เพื่อรับประกันผลตอบแทนที่บริษัทจะได้จากการพัฒนาที่ดินแต่เฉิน หยุน เห็นว่าซั่งไห่เป็นเขตที่มีความอ่อนไหวและสำคัญ เนื่องจากเคยเป็นเขตอิทธิพลต่างชาติในสมัยจักรวรรดินิยม ประชาชนคุ้นเคยกับระบบทุนนิยมและชาวต่างชาติมากกว่าพื้นที่อื่น[54] โครงการดังกล่าวจึงถูกเลื่อนออกไปในทศวรรษ 1990 หลังจากเติ้ง เสี่ยวผิง ยืนยันนโยบายปฏิรูปและเปิดประเทศ

3.2 การเรียกร้องสิทธิเสรีภาพ

การเรียกร้องเสรีภาพของปัญญาชนเริ่มมาตั้งแต่ ค.ศ. 1978 แล้ว โดย เว่ย จิงเซิง (Wei Jingsheng) ได้เขียนโปสเตอร์หรือกำแพงประชาธิปไตยเรียกร้องทันสมัยที่ 5 หรือประชาธิปไตย ตั้งแต่เดือนธันวาคม ค.ศ.1978 แต่ความเคลื่อนไหวของนักศึกษาใน ค.ศ. 1986 นี้ ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองจีนอย่างกระทันหัน หู เย่าปัง ในฐานะเลขาธิการพรรคที่ต้องรับผิดชอบควบคุมแนวทางของพรรค ถูกบังคับให้วิจารณ์ตนเองถึงความผิดพลาดเรื่องหลักการทางการเมือง และต้องลาออกจากตำแหน่งเลขาธิการพรรคในเดือนมกราคม ค.ศ. 1987 โดยนายกรัฐมนตรีจ้าว จื่อ หยาง รักษาการแทน

หู เย่าปังได้รับแต่งตั้งเป็นเลขาธิการพรรคคอมมิวนิสต์ใน ค.ศ.1981 และมักถูกฝ่ายอนุรักษ์นิยมโจมตีอยู่เสมอ เพราะหู เย่าปังชอบวิพากษ์วิจารณ์นโยบายของ เหมา เจ๋อตง ส่วนฝ่ายอนุรักษ์นิยมในกองทัพไม่ยอมรับบทบาทและสถานะของหู เย่าปัง เพราะถือว่ายังมีอาวุโสไม่มากพอที่จะเป็นเลขาธิการพรรคและไม่เคยมีบทบาททางการเมืองมาก่อน รวมทั้งไม่พอใจที่หู เย่าปัง ในฐานะเลขาธิการพรรคซึ่งต้องรับผิดชอบงานด้านอุดมการณ์ แต่กลับยอมให้มีการเผยแพร่แนวความคิดแบบเสรีนิยม และสนับสนุนให้นักศึกษาปัญญาชนแสดงความคิดเห็นทางการเมืองมาตลอด ฝ่ายอนุรักษ์นิยมเห็นว่าเป็นการท้าทายอำนาจพรรคโดยตรง และไม่

พอใจที่ หู เย่าปัง ไม่สามารถควบคุมสถานการณ์การเดินขบวนของนักศึกษาได้ ทำให้ หู เย่าปังต้องลาออกใน ค.ศ. 1987

การที่หู เย่าปัง ลาออกจากเลขาธิการพรรคในเดือนมกราคม ค.ศ.1987 ถือเป็นชัยชนะของฝ่ายอนุรักษ์นิยม ที่ต่อต้านนโยบายปฏิรูปเศรษฐกิจของเติ้ง เสี่ยวผิง มาโดยตลอด และแสดงให้เห็นถึงความขัดแย้งระหว่างฝ่ายปฏิรูปกับฝ่ายอนุรักษ์ แต่ในการประชุมพรรคครั้งที่ 13 ในเดือนตุลาคม–พฤศจิกายน ค.ศ.1987 ได้แสดงให้เห็นถึงบทบาทและอิทธิพลของเติ้ง เสี่ยวผิง ที่ยังมีต่อการเมืองภายในของจีน โดยในการประชุมครั้งนี้มีการเลือกตั้งตำแหน่งสำคัญๆ ของคณะกรรมการกลางของพรรค ซึ่งบุคคลที่เติ้ง เสี่ยวผิง สนับสนุนและกำหนดให้เป็นผู้สืบทอดทางการเมืองต่างได้รับคัดเลือกให้ดำรงตำแหน่งสำคัญทั้งสิ้น เช่น จ้าว จื่อหยาง เป็นเลขาธิการพรรคและรองประธานคนที่ 1 ของคณะกรรมการกิจการทหาร หลี่ เผิง (Li Peng) เป็นกรรมการประจำกรมการเมืองและรักษาการตำแหน่งนายกรัฐมนตรี รวมทั้งกดดันให้ผู้นำอาวุโสของฝ่ายอนุรักษ์นิยม เช่น เฉิน หยุน (อายุ 82 ปี) ว่าน หลี่ (อายุ 71 ปี) เผิง เจิน (อายุ 85 ปี) ลาออกจากตำแหน่งกรรมการประจำกรมการเมือง ซึ่งเป็นองค์การบริหารที่กำหนดนโยบายสำคัญของพรรค ส่วนเติ้ง เสี่ยวผิง ก็ลาออกจากทุกตำแหน่ง ยกเว้นตำแหน่งประธานคณะกรรมการกิจการทหาร นับว่าเป็นชัยชนะของเติ้ง เสี่ยวผิง ในการจำกัดบทบาทของผู้นำอาวุโสฝ่ายอนุรักษ์นิยม การเปลี่ยนแปลงนี้เท่ากับว่าเติ้ง เสี่ยวผิง วางตัวให้ จ้าว จื่อหยาง เป็นผู้สืบทอดอำนาจ และในสมาชิกคณะกรรมการกรมการเมืองส่วนใหญ่เป็นผู้ที่สนับสนุนแผนปฏิรูปเศรษฐกิจของเติ้ง เสี่ยวผิง

วิกฤติการณ์เทียนอานเหมิน (Tiananmen Square Incident 1989) หลังลาออกจากตำแหน่งเลขาธิการพรรค หู เย่าปัง เก็บตัวอยู่เงียบๆ จนเสียชีวิตด้วยโรคประจำตัวเมื่อวันที่ 15 เมษายน ค.ศ.1989 นักเรียนนักศึกษาที่กรุงเปย่จิงได้รวมตัวกันที่จัตุรัสเทียนอานเหมินเพื่อไว้อาลัย จนกลายเป็นการเรียกร้องประชาธิปไตยและเรียกร้องให้ปฏิรูปการเมืองและปราบปรามการทุจริต การชุมนุมขยายไปยังเมืองอื่นๆ ทางการต้องประกาศห้ามการชุมนุม แต่นักศึกษาปัญญาชนและประชาชนทั่วไปยังคงชุมนุมกันอยู่ที่จตุรัสเทียนอานเหมิน

การเจรจาระหว่างรัฐบาลและผู้ชุมนุมไม่อาจตกลงกันได้ ผู้ชุมนุมจำนวนหนึ่งจึงอดข้าวประท้วงเพื่อให้รัฐบาลยินยอมตามข้อเรียกร้อง ในวันที่ 19 พฤษภาคม 1989 จ้าว จื่อหยาง เลขาธิการพรรคคอมมิวนิสต์จีน ทายาททางการเมืองที่เติ้ง เสี่ยวผิง เลือกมา และหลี่ เผิง นายกรัฐมนตรี เดินทางไปพบนักศึกษาที่จตุรัสเทียนอานเหมินแต่ยังตกลงกันไม่ได้ เพราะนักศึกษาเรียกร้องสิทธิในการเจรจาและเรียกร้องเพื่อให้เพิ่มรายได้และสวัสดิการของคนงาน ต่อมามีการประชุมของคณะกรรมการประจำของกรมการเมือง ซึ่งความเห็นแตกเป็น 2 ฝ่าย เกี่ยวกับมาตรการในการยุติการชุมนุมประท้วง จ้าว จื่อ หยางเห็นว่าควรใช้การประนีประนอมและเปิดการเจรจากับนักศึกษา ส่วนผู้นำอาวุโส เช่น เติ้ง เสี่ยวผิง เผิง เจิน หลี่ เซียนเหนียน เฉิน หยุน รวมทั้ง หลี่ เผิง มีมติให้ประกาศกฎอัยการศึกและใช้กำลังเข้าปราบปราม จ้าว จื่อห

ยางไม่เห็นด้วยกับมตินี้จึงขอลาป่วย 3 วัน และไม่ร่วมในการประกาศกฎอัยการศึกกับนายกรัฐมนตรีหลี่ เผิง และประธานาธิบดีหยาง ช่างคุน (Yang Shangkun) เมื่อวันที่ 20 พฤษภาคม ค.ศ. 1989[55]

กำลังของกองทัพปลดปล่อยประชาชนเข้ากวาดล้างผู้ชุมนุมที่จัตุรัสเทียนอานเหมินในเช้ามืดวันที่ 4 มิถุนายน เหตุการณ์นี้ถูกเรียกว่าการสังหารหมู่ที่จัตุรัสเทียนอานเหมิน (Tiananmen Square Massacre) ทำให้มีผู้เสียชีวิตประมาณ 1,000–2,600 คน จากการประมาณของผู้สังเกตการณ์ แต่ทางการแถลงว่ามีผู้เสียชีวิตราว 300 คน และส่วนใหญ่เป็นทหาร[56] นอกจากนี้ยังมีการกวาดล้างผู้ชุมนุมในเมืองใหญ่ๆ ในมณฑลอื่นๆ ด้วย ต่อมาวันที่ 23 - 24 มิถุนายน คณะกรรมการกลางของพรรคได้จัดการประชุมลงมติว่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นการกบฏต่อต้านการปฏิวัติ (Counter Revolutionary Rebellion) ลงมติว่าจ้าว จื่อหยาง ทำความผิดที่สนับสนุนความปั่นป่วน แบ่งพรรคออกเป็นฝ่าย และมีมติปลดจ้าว จื่อหยาง ออกจากทุกตำแหน่งในพรรค คงเหลือแต่การเป็นสมาชิกพรรค และถูกกักตัวในบ้านพักนานถึง 16 ปี

4. ชัยชนะของฝ่ายปฏิรูปในทศวรรษ 1990

หลังการปราบปรามประชาชนที่จัตุรัสเทียนอานเหมิน ได้เกิดความตึงเครียดในวงการเมืองจีนระหว่างผู้นำที่เห็นด้วยและไม่เห็นด้วยกับการปฏิรูป ทำให้การดำเนินการต่างๆ หยุดชะงัก ส่วนนานาชาติต่างประณามจีนในเหตุการณ์นี้ แต่ในต้นทศวรรษ 1990 เมื่อสถานการณ์การเมืองโลกเกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ เริ่มจากการประกาศนโยบายเปิด - ปรับของสหภาพโซเวียตในปลายทศวรรษ 1980 สมัยประธานาธิบดีมิคาอิล กอร์บาชอฟ ตามด้วยการทำลายกำแพงเบอร์ลินซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของสงครามเย็นในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1990 และการล่มสลายของสหภาพโซเวียตในเดือนธันวาคมเมื่อ ค.ศ. 1991 ทำให้ภาวะสงครามเย็นตั้งแต่ ค.ศ. 1947 ยุติลงอย่างเป็นทางการหลัง ท่ามกลางบริบทการเมืองโลกที่เปลี่ยนไปและการปฏิรูปเศรษฐกิจของจีนที่ดำเนินมาได้สิบปีแล้วและกำลังไปได้ดี ทำให้เติ้ง เสี่ยวผิงตัดสินใจที่จะดำเนินโยบายปฏิรูปประเทศต่อไป และกลายเป็นนโยบายของชาติตั้งแต่ ค.ศ. 1992

4.1 กระแสต่อต้านหลังวิกฤติการณ์เทียนอานเหมิน

เมื่อจ้าว จื่อหยางถูกปลดจากเลขาธิการพรรคแล้ว เติ้ง เสี่ยวผิงได้เลือกเจียง เจ๋อหมิน (Jiang Zemin) เลขาธิการพรรคประจำซั่งไห่ ขึ้นมาดำรงตำแหน่งแทน และในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ.1989 เติ้ง เสี่ยวผิง ลาออกจากตำแหน่งประธานคณะกรรมการทหาร โดยเจียง เจ๋อหมินดำรงตำแหน่งแทน แต่เติ้ง เสี่ยวผิงยังเป็นผู้ที่มีอำนาจมากที่สุด

ในช่วงนี้ผู้นำจีนแยกได้เป็น 2 กลุ่ม กลุ่มแรกเป็นกลุ่มผู้นำรุ่นอาวุโสที่มีชีวิตร่วมสมัยกับเติ้ง เสี่ยวผิง เช่น เฉิน หยุน เผิง เจิน หยาง ซ่างคุน และ ว่าน หลี่ ในบรรดาผู้ที่ไม่เห็นด้วยกับการปฏิรูปเหล่านี้ เฉิน หยุน และ หยาง ซ่างคุน ซึ่งเป็นผู้นำอาวุโสของพรรคฯ มีความเห็นแตกต่างกับเติ้ง เสี่ยวผิงอยู่เสมอ[57] เฉิน หยุน เป็นนักเศรษฐศาสตร์คนสำคัญของพรรคฯ ที่ไม่เห็นด้วยกับการปฏิรูปตามแนวทางทุนนิยมมาตั้งแต่แรก และไม่เห็นด้วยกับการปฏิรูปและเปิดประเทศที่เร็วเกินไป ดังนั้นหลังจากเกิดการประท้วงของนักศึกษาประชาชนที่จัตุรัสเทียนอานเหมิน ฝ่ายนี้จึงมองว่าเป็นเพราะการปฏิรูปที่ทำให้แนวคิดเสรีภาพและประชาธิปไตยแบบตะวันตกเข้ามามากขึ้น จึงดูเหมือนว่าเติ้ง เสี่ยวผิงต้องรับผิดชอบต่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น และควรทบทวนนโยบายการปฏิรูปและเปิดประเทศใหม่ เฉิน หยุน และหลี่ เผิง เสนอให้กลับไปใช้แนวทางเศรษฐกิจสังคมนิยม[58] ในช่วงนี้การปฏิรูปประเทศจึงหยุดชะงักลง เพราะเกิดความไม่แน่ใจในสถานการณ์ที่เกิดขึ้น เติ้ง เสี่ยวผิงเองก็ยังไม่แสดงท่าทีใดๆ

นอกจากนี้ใน ค.ศ. 1989 การปกครองของพรรคคอมมิวนิสต์ในยุโรปตะวันออกทยอยสิ้นสุดอำนาจลง เริ่มจากพรรคคอมมิวนิสต์ในโปแลนด์แพ้การเลือกตั้งในเดือนมิถุนายน การพังทลายของกำแพงเบอร์ลินซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของสงครามเย็นในเดือนพฤศจิกายน และการสิ้นสุดอำนาจและชีวิตของนิโคไล เชาเชสคู อดีตผู้นำเผด็จการของโรมาเนียในเดือนธันวาคม เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในยุโรปตะวันออกทำให้ฝ่ายคัดค้านการปฏิรูปในพรรคคอมมิวนิสต์จีนมีน้ำหนักยิ่งขึ้น และสองปีต่อมาในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1991 สหภาพโซเวียตก็ล่มสลายลง สาธารณรัฐต่างๆ แยกตัวเป็นรัฐอิสระ สิ้นสุดการปกครองระบอบคอมมิวนิสต์ที่เกิดขึ้นมาตั้งแต่ ค.ศ. 1917

การล่มสลายของสหภาพโซเวียตและการแยกตัวของสาธารณรัฐในอดีตสหภาพฯ ยิ่งทำให้ผู้นำจีนคิดถึงเขตปกครองตนเองที่มีกลุ่มชาติพันธุ์อาศัยอยู่ทั้งทิเบต ซินเจียง มองโกเลียใน ซึ่งหลายพื้นที่มีการเรียกร้องการแยกดินแดน โดยเฉพาะเขตปกครองตนเองซินเจียงอุยกูร์ทางตะวันตกเฉียงใต้ของจีนที่ติดต่อกับเอเชียกลาง ซึ่งมีประเทศเกิดใหม่หลายประเทศหลังการล่มสลายของสหภาพโซเวียต ชาวอุยกูร์ในซินเจียงมีเชื้อสายเติร์กและนับถือศาสนาอิสลามเหมือนชาวเติร์กในสาธารณรัฐเติร์กเมนิสถาน (Turkmenistan)[59] ดังนั้นหากมองในมุมของผู้นำจีน การปกครองด้วยอำนาจเด็ดขาดของพรรคคอมมิวนิสต์เท่านั้นที่จะทำให้ดินแดนจีนไม่ถูกแบ่งแยก และไม่เผชิญชะตากรรมแบบเดียวกับสหภาพโซเวียต

ส่วนกระแสต่อต้านจากต่างประเทศ หลังเหตุการณ์ปราบปรามประชาชนที่จัตุรัสเทียนอานเหมินใน ค.ศ. 1989 นานาชาติโดยเฉพาะชาติตะวันตกประณามจีนอย่างรุนแรง ความร่วมมือทางการทูต เศรษฐกิจ การทหาร และอื่นๆ หยุดชะงัก[60] เติ้ง เสี่ยวผิง ตอบโต้ท่าทีของชาติตะวันตก ว่า ชาติจักรวรรดินิยมตะวันตกและทุนนิยมผูกขาดของชาติตะวันตกกำลังทำลายความมั่นคงของจีน ประเทศที่พัฒนาแล้วพูดถึงแต่เรื่องสิทธิมนุษยชน เสรีภาพ และประชาธิปไตย และใช้เป็นข้ออ้างเข้ามาแทรกแซงในจีนและประเทศกำลังพัฒนาประเทศอื่นๆ

ก็เพื่อผลประโยชน์ของชาติตะวันตกเอง เติ้ง เสี่ยวผิงกล่าวอีกว่า จากประวัติศาสตร์ที่ผ่านมาจีนถูกชาติตะวันตกคุกคามตั้งแต่สงครามฝิ่น และมีประชาชนจีนจำนวนมากมายที่ถูกละเมิดสิทธิมนุษยชนโดยชาติตะวันตก[61]

สถานการณ์ที่จีนเผชิญอยู่ทั้งการเมืองภายในพรรคคอมมิวนิสต์ คำถามถึงความชอบธรรมในอำนาจของเติ้ง เสี่ยวผิง คำถามถึงการปฏิรูป รวมถึงการประณามจากชาติตะวันตก ทำให้เติ้ง เสี่ยวผิงเห็นชอบต่อการรณรงค์สร้างความรักชาติผ่านการจัดการศึกษา ซึ่งเป็นความพยายามที่จะให้คนรุ่นใหม่มีความภาคภูมิใจในชาติและไม่นิยมชมชอบค่านิยมตะวันตกมากเกินไป[62] การรณรงค์นี้มีตั้งแต่ระดับอนุบาลจนถึงมหาวิทยาลัยเพื่อปลูกฝังแนวคิดรักชาติต่อเยาวชนจีนทุกรุ่น สำหรับเติ้ง เสี่ยวผิง แม้เป็นผู้ริเริ่มการปฏิรูปและเปิดประเทศ แต่ดังที่กล่าวมาแล้วว่า เติ้ง เสี่ยวผิงรับเฉพาะแนวทางเศรษฐกิจ ไม่รับระบบการเมืองแบบประชาธิปไตยจากชาติตะวันตก เพราะมองว่าจะทำให้จีนอ่อนแอ ดังนั้นเติ้ง เสี่ยวผิงจึงยืนยันถึงอำนาจการปกครองของพรรคคอมมิวนิสต์จีนเพียงพรรคเดียว และเขาต้องดำเนินนโยบายอย่างระมัดระวังมากขึ้นเพราะฝ่ายอนุรักษ์นิยมในพรรคฯ ไม่เห็นด้วยต่อกับแนวทางเศรษฐกิจการตลาด เติ้ง เสี่ยวผิงพยายามโน้มน้าวผู้นำสายอนุรักษ์นิยมให้เห็นด้วยกับแนวทางเศรษฐกิจการตลาด

ในการประชุมคณะกรรมการกลางของพรรคฯ ใน ค.ศ.1990 เติ้ง เสี่ยงผิงกล่าวเตือนผู้นำเหล่านี้ว่าหากต้องการรักษาระบบสังคมนิยมไว้ พวกเขาต้องใช้ทั้งระบบเศรษฐกิจการตลาดและเศรษฐกิจแบบวางแผนจากส่วนกลางเท่าๆ กัน และไม่ควรกลัวที่จะเสี่ยง[63] ที่เติ้ง เสี่ยวผิงกล่าวเช่นนี้น่าจะเป็นเพราะว่าก่อนเหตุการณ์ที่จัตุรัสเทียนอานเหมิน เศรษฐกิจของจีนกำลังดำเนินไปอย่างก้าวหน้า ประชาชนจำนวนมากได้เข้ามามีส่วนร่วมและมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น คนเหล่านี้ไม่ว่าจะเป็นนักลงทุน นักธุรกิจ และแรงงานทุกระดับต่างคาดหวังต่อการมีนโยบายที่ชัดเจนของรัฐบาล และแน่นอนว่าพวกเขาเหล่านี้น่าจะคาดหวังถึงการสานต่อการปฏิรูปเศรษฐกิจ การปฏิรูปที่ชะงักงันหลังเกิดเหตุการณ์ใน ค.ศ.1989 และภาวะเงินเฟ้อที่ราคาสิ่งของต่างๆ เพิ่มขึ้น ทำให้ประชาชนเกิดความไม่พอใจ ประกอบกับการนำมาตรการเก่าๆ กลับมาใช้ ทำให้ประชาชนไม่แน่ใจว่าการปฏิรูปจะดำเนินต่อไปหรือไม่[64]

นับตั้งแต่กลาง ค.ศ.1989-1990 ยังไม่มีความชัดเจนจากรัฐบาลว่าจีนจะเดินไปในทางใดต่อ เพราะเติ้ง เสี่ยวผิงเองก็ต้องระวังกระแสคัดค้านจากผู้มีอำนาจในพรรคฯ ที่ไม่เห็นด้วยกับเขาเช่นกัน[65] ขณะเดียวกันการปฏิรูปการเมืองก็ยังไม่มีการดำเนินการใดๆ ทั้งนี้บรรดานักศึกษาปัญญาชนเรียกร้องมาตลอดให้มีการตรวจสอบพรรคคอมมิวนิสต์และผู้นำในระดับต่างๆ เพื่อแก้ปัญหาการทุจริต ดังนั้นนักศึกษาปัญญาชนจึงไม่เห็นด้วยกับฝ่ายอนุรักษ์นิยม เพราะเกรงว่าหากจีนยึดแนวทางสังคมนิยมแบบเดิม การปฏิรูปการเมืองและเศรษฐกิจย่อมไม่มีทางเกิดขึ้น

4.2 กระแสการปฏิรูปฟื้นตัว

ในช่วงที่การพัฒนาประเทศของจีนหยุดชะงักเพราะทิศทางการเมืองนั้น เพื่อนบ้านของจีนในภูมิภาคเอเชียตะวันออกอย่างเกาหลีใต้ ฮ่องกง และไต้หวัน รวมถึงสิงคโปร์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีอัตราการเติบโตทางเศรษฐกิจสูงและได้รับการยกย่องเป็นสี่เสือแห่งเอเชีย (The Four Asian Tigers) หรือมังกรแห่งเอเชีย (Asian Dragons) ทำให้เติ้ง เสี่ยวผิงได้กล่าวเตือนว่า จีนต้องก้าวต่อไปข้างหน้าไม่เช่นนั้นจะถูกทิ้งไว้ข้างหลังตลอดไป[66] เติ้ง เสี่ยวผิงมองว่าหากพรรคคอมมิวนิสต์จีนต้องการคงอยู่ในอำนาจต่อไป พรรคจำเป็นต้องเริ่มแนวทางใหม่ๆ อย่างรวดเร็ว เพราะประชาชนเริ่มแสดงความไม่พอใจต่อการชะงักงันทางเศรษฐกิจ

กระแสคัดค้านในพรรคฯ ทำให้เติ้ง เสี่ยวผิงยังไม่แสดงท่าทีชัดเจนเรื่องการปฏิรูป แต่ในต้น ค .ศ.1991 เขาส่งสัญญาณว่าการปฏิรูปจะดำเนินต่อไป โดยหนังสือพิมพ์เสรีภาพรายวัน (Liberation Daily) ของเมืองชั่งไห่ ภายใต้การดูแลของจู หรงจี นายกเทศมนตรีนครชั่งไห่ พันธมิตรของเติ้ง เสี่ยวผิง ตีพิมพ์บทความที่ระบุว่า“การปฏิรูปและเปิดประเทศเป็นเพื่อสิ่งเดียวที่จะทำให้ประเทศชาติมีความมั่งคั่งและประชาชนมีความมั่นคง”[67] ซึ่งเป็นเสมือนข้อความที่ชัดเจนจากเติ้ง เสี่ยวผิงว่าการปฏิรูปประเทศจะดำเนินต่อไป แต่สื่อหลักของประเทศเช่น หนังสือพิมพ์ประชาชน (People’s Daily) หรือเหรินหมิน รื่อเป้า (Renmin Ribao) ไม่ตีพิมพ์บทความนี้ซ้ำ แสดงให้เห็นว่าฝ่ายอนุรักษ์นิยมในพรรคฯ ยังมีความเข้มแข็งอยู่ และมีรายงานปรากฏว่าในการประชุมผู้นำพรรคฯ ในปลาย ค.ศ. 1991 เติ้ง เสี่ยวผิงได้รับคำเตือนจากผู้นำสายอนุรักษ์นิยม ว่า หากเศรษฐกิจไม่สามารถรุ่งเรืองได้ ประชาชนจะไม่สนับสนุนพรรคฯ อีก ชาติอื่นจะกดดันและคุกคามจีน และในที่สุดพรรคฯ ก็จะล่มสลาย[68]

นอกจากนี้ ใน ค.ศ. 1991 จีนเริ่มดำเนินการเพื่อเข้าสู่เศรษฐกิจตลาดสังคมนิยม (Market Socialism) อย่างจริงจัง ซึ่งมีปัจจัยมาจากสถานการณ์โลกในช่วงเวลานี้ คือ การทยอยแยกตัวออกจากสหภาพโซเวียตของสาธารณรัฐต่างๆ และชัยชนะในสงครามอ่าวเปอร์เซียของกองกำลังสหประชาชาติที่นำโดยสหรัฐอเมริกาและพันธมิตรซึ่งเป็นผู้นำในโลกเสรีประชาธิปไตย หรือโลกทุนนิยม ซึ่งน่าจะทำให้พรรคคอมมิวนิสต์จีนตระหนักว่าหากต้องการรักษาอำนาจการปกครองของพรรคเอาไว้และทำให้จีนมีตัวตนในเวทีโลก จีนจะต้องมีการเปลี่ยนแปลง ซึ่งสถานการณ์ในเวทีโลกและความจำเป็นในการปฏิรูปเศรษฐกิจของจีน ทำให้พรรคคอมมิวนิสต์จีนเริ่มกระบวนการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจตลาดสังคมนิยมอย่างเต็มตัวมากขึ้น รวมทั้งรณรงค์ต่อต้านคอร์รัปชั่นและความไม่เท่าเทียมทางรายได้ที่เริ่มเพิ่มมากขึ้นระหว่างพื้นที่ต่างๆ ซึ่งเป็นสาเหตุความไม่พอใจของประชาชน

ในช่วงเวลานี้พรรคคอมมิวนิสต์จีนมีความคิดว่าอาจจะใช้แนวทางการวางแผนจากส่วนกลางอีกครั้งเพื่อทำให้การปฏิรูปเป็นไปในทิศทางเดียวกัน[69] การที่ความคิดเรื่องการรวมศูนย์ถูกนำมาพิจารณาอีกครั้งนี้ อาจเกิดขึ้นจากการที่พรรคฯ เห็นว่าการปฏิรูปชนบทในช่วงทศวรรษแรกที่ให้อำนาจการตัดสินใจต่อหน่วยงานในท้องถิ่น ทำให้เกิดการขยายตัวทาง

เศรษฐกิจที่มากจนควบคุมไม่ได้และไม่สอดคล้องกับปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในขณะนั้นทั้งทุน แรงงาน หรือสาธารณูปโภค ทำให้วิสาหกิจขาดทุนมาก และเกิดภาวะเงินเฟ้อขึ้น ซึ่งวิสาหกิจในหลายพื้นที่ใช้เงินที่ควรเป็นค่าแรงของชาวนามาลงทุนก่อน เมื่อขาดทุนก็ส่งผลกระทบต่อชาวนาจำนวนมาก[70]

ความสำคัญของการเยือนเขตเศรษฐกิจพิเศษ จุดสำคัญที่แสดงให้เห็นว่าการปฏิรูปเศรษฐกิจจะดำเนินต่อไป คือ การที่เติ้ง เสี่ยวผิง เดินทางไปเมืองชั่งไห่ในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1991 ขณะนั้นเมืองนี้กำลังได้รับการพัฒนาให้เป็นศูนย์กลางการเงินและเศรษฐกิจ และในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ.1992 เติ้ง เสี่ยวผิง เดินทางลงใต้อีกครั้ง ไปเมืองอู่ฮั่น เมืองหลวงมณฑลหูเป่ย ในภาคกลางของจีน เซินเจิ้นและจูไห่ ในมณฑลกว่างตง และเมืองชั่งไห่ เหตุการณ์นี้เรียกว่า หนานซุ่น (Nanxun) หรือ การท่องเที่ยวภาคใต้ เป็นเหตุการณ์สำคัญครั้งหนึ่งในประวัติศาสตร์การเมืองของจีน เหมือนกับการรณรงค์ก้าวกระโดดไกลไปข้างหน้าในปลายทศวรรษ 1950 การปฏิวัติวัฒนธรรมในปลายทศวรรษ 1960 และเหตุการณ์ที่จัตุรัสเทียนอานเหมิน ค.ศ.1989 นักวิชาการเปรียบเทียบว่าการเดินทางลงใต้ครั้งนี้ของเติ้ง เสี่ยวผิง ที่ทำให้การปฏิรูปประเทศจีนดำเนินต่อไป ถือเป็น “มรดก” สำคัญที่เติ้ง เสี่ยวผิงทิ้งไว้ให้กับจีน และมีความสำคัญเปรียบเสมือนการปฏิวัติของซุน ยัตเซน ที่เปลี่ยนจีนเป็นระบอบสาธารณรัฐ และการปฏิวัติของพรรคคอมมิวนิสต์ที่นำโดยเหมา เจ๋อตง[71]

การปรากฏตัวของเติ้ง เสี่ยวผิง ที่เขตเศรษฐกิจพิเศษและที่ชั่งไห่ เป็นการแสดงให้เห็นว่าการปฏิรูปเศรษฐกิจยังเป็นเป้าหมายหลักของจีน เติ้ง เสี่ยวผิงพยายามทำให้สมาชิกระดับสูงของพรรคเห็นความจำเป็นและความสำคัญของการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างเร่งด่วน ส่วนนัยยะทางการเมืองนั้นอาจวิเคราะห์ได้ว่าเติ้ง เสี่ยวผิงกำลังแสดงให้เห็นว่าเขามีอำนาจเหนือกลุ่มอนุรักษ์นิยมในพรรคฯ ที่ไม่เห็นด้วยกับแนวทางปฏิรูปเศรษฐกิจแบบการตลาด

ในช่วงแรกสื่อหลักของประเทศไม่ค่อยให้ความสำคัญต่อการรายงานข่าวการเดินทางไปเขตเศรษฐกิจพิเศษของเติ้ง เสี่ยวผิงมากนัก แต่เติ้ง เสี่ยวผิงพยายามเน้นย้ำเรื่องการเปิดประเทศ การพัฒนาเศรษฐกิจ และการพัฒนาท้องถิ่นต่างๆ ในทุกๆ เมืองที่เขาเดินทางไป[72] สาขาของพรรคฯ ตามเมืองและมณฑลโดยเฉพาะบริเวณฝั่งตะวันออกจึงเริ่มให้ความสำคัญและตอบรับนโยบายพัฒนาของเติ้ง เสี่ยวผิงมากขึ้น จนต่อมาหนังสือพิมพ์ประชาชน (เหรินหมินรื่อเป้า) หนังสือพิมพ์อันดับหนึ่งของประเทศลงข่าวการเยือนภาคใต้ของเติ้ง เสี่ยวผิง ทำให้สื่ออื่นๆ ของรัฐพากันเสนอข่าวและเขียนถึงแต่ความสำเร็จของเขตเศรษฐกิจพิเศษ รวมทั้งเสนอข่าวเกี่ยวกับนโยบายและคำกล่าวของเติ้ง เสี่ยวผิง ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับนโยบายปฏิรูป เช่น คำกล่าวของเติ้ง เสี่ยวผิง ที่ว่า “อุดมคติไม่สามารถตอบสนองความต้องการอาหารได้” และที่กว่างตง เติ้ง เสี่ยวผิง กล่าวว่า “ให้นำกำลังมาใช้ในการพัฒนาเศรษฐกิจ” และ “การพัฒนาเศรษฐกิจอย่างรวดเร็วเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับจีน”[73] ที่เมืองเซินเจิ้น เติ้ง เสี่ยวผิงกล่าวว่า การที่

จะทำให้สังคมนิยมเหนือกว่าทุนนิยมคือ คนจีนต้องเรียนรู้และซึบซับความสำเร็จของทุกอารยธรรม รวมถึงของประเทศทุนนิยมที่พัฒนาแล้ว

เติ้ง เสี่ยวผิงย้ำให้เรียนรู้จากประสบการณ์ การปฏิรูปจะทำให้จีนเข้มแข็งมั่นคงมากกว่าอดีต และ “เราจะไม่ทำตัวเหมือนผู้หญิงที่ถูกมัดเท้า”[74] และ “การพัฒนาคือหลักการสูงสุด”[75] ที่มณฑลกว่างตง เติ้ง เสี่ยวผิง ไปเยือนบริเวณปากแม่น้ำเพิร์ล (Pearl River) ซึ่งเคยเป็นที่ตั้งสถานกงสุลสมัยราชวงศ์ชิงและเป็นบริเวณที่สงครามฝิ่นครั้งที่ 1 (ค.ศ. 1839-1842) เริ่มต้นขึ้น ซึ่งเขาได้กล่าวถึงเหตุการณ์ในอดีต และกล่าวว่า “คนที่ล้าหลังถูกคุกคามและถูกรังแก พวกเรายากจนมานานกว่าพันปี แต่เราจะไม่จนอีกต่อไปแล้ว”[76] และย้ำว่า “ให้นำกำลังมาใช้ในการพัฒนาเศรษฐกิจ” และ “การพัฒนาเศรษฐกิจอย่างรวดเร็วเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับจีน” [77]

สุนทรพจน์ของเติ้ง เสี่ยวผิง แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนถึงความตั้งใจในการดำเนินการปฏิรูปเศรษฐกิจต่อไป เติ้ง เสี่ยวผิงมองว่าหนทางเดียวที่จะทำให้จีนกลับคืนสู่ความยิ่งใหญ่เหมือนในอดีต คือต้องทำให้จีนมีความเข้มแข็งและมั่งคั่งโดยการพัฒนาเศรษฐกิจ ดังที่เขากล่าวว่า “จีนไม่สามารถปิดประตูหรือคิดเพียงแต่ปกป้องเขตแดนของตนเท่านั้น จีนควรเปิดออกสู่โลกภายนอก”[78]

สุนทรพจน์ของเติ้ง เสี่ยวผิง แสดงให้เห็นว่าเขาเข้าใจสภาพการณ์ของจีนดี ทั้งเรื่องที่พื้นที่ส่วนใหญ่โดยเฉพาะบริเวณตอนในของประเทศยังไม่ได้รับการพัฒนา ทำให้เกิดความแตกต่างด้านรายได้ระหว่างประชาชนในพื้นที่เศรษฐกิจและพื้นที่อื่น ทำให้เกิดความรู้สึกไม่พอใจในหมู่ประชาชนในพื้นที่ต่างๆ ดังนั้นการที่จีนจะเปิดและปฏิรูปเศรษฐกิจครั้งที่ 2 นี้ เติ้ง เสี่ยวผิงจึงกล่าวว่าการพัฒนาเศรษฐกิจและความเท่าเทียมทางรายได้ไม่สามารถเกิดขึ้นได้พร้อมกันในทุกๆ ที่ เพราะการพัฒนาประเทศต้องทำอย่างเป็นขั้นเป็นตอน พื้นที่บางแห่งมีสภาพที่ดีกว่า เหมาะสมกว่าย่อมพัฒนาได้เร็วกว่า แต่พื้นที่พัฒนาแล้วก็ควรช่วยเหลือพื้นที่ที่ยังไม่ได้พัฒนาด้วยการนำเงินกำไรและภาษีมาช่วยพัฒนาพื้นที่ยากจน เติ้ง เสี่ยวผิงเรียกร้องต่อประชาชนจีนว่า ถ้าคนทั้งชาติช่วยเหลือกัน จีนจะสามารถแก้ปัญหาความแตกต่างระหว่างพื้นที่ร่ำรวยบริเวณชายฝั่งทะเลกับพื้นที่ยากจนในดินแดนตอนในได้อย่างราบรื่น[79] คำกล่าวของเติ้ง เสี่ยวผิงนี้สะท้อนถึงสภาพที่เกิดขึ้นในจีนในเวลานั้นได้อย่างชัดเจน ทั้งการเติบโตทางเศรษฐกิจเฉพาะบางพื้นที่ ความรู้สึกไม่พอใจของคนนอกพื้นที่พัฒนาแล้ว และปัญหาความแตกต่างทางรายได้ที่เกิดขึ้น ขณะเดียวคำกล่าวนี้ก็ย้ำให้คนจีนในทุกพื้นที่ร่วมมือกันพัฒนาประเทศ และย้ำให้คนในพื้นที่ร่ำรวยตระหนักถึงการช่วยรัฐพัฒนาพื้นที่ยากจน

การเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจเป็นไปอย่างคึกคักและกลายเป็นเรื่องหลักทางการเมืองจีน การปฏิรูปเศรษฐกิจของเติ้ง เสี่ยวผิง ทำให้ฝ่ายอนุรักษ์นิยมไม่พอใจมานานแล้ว แต่กระแสการเคลื่อนไหวของการปฏิรูปนี้ถือว่าเป็นกระแสที่แรงมากเกินกว่าที่ฝ่ายอนุรักษ์จะทำลายได้ การปรากฏตัวของ เติ้ง เสี่ยวผิง ที่เขตเศรษฐกิจพิเศษ เป็นการแสดงถึงแนวทางที่เน้นการ

ปฏิรูปเศรษฐกิจและเป็นการแสดงว่าตนมีอำนาจเหนือฝ่ายอนุรักษ์นิยม ต่อมาฝ่ายปฏิรูปประกาศทำลายสิ่งที่เรียกว่า **3 เหล็ก** ประกอบด้วย ชามเหล็ก หมายถึง สวัสดิการต่างๆ ที่ข้ารัฐการจีนจะได้รับตลอดไป เก้าอี้เหล็ก หมายถึง ตำแหน่งที่ข้ารัฐการจะดำรงอยู่ได้ตลอดไป และเงินเดือนเหล็ก หมายถึง รายได้ในรูปต่าง ๆ ที่ชอบธรรมที่ข้ารัฐการจะได้รับตลอดไป 3 เหล็ก คือระบบที่รัฐบาลรับประกันการมีงานทำของคนจีน ซึ่งกลายเป็นภาระทางเศรษฐกิจของประเทศ[80]

หลังจากนั้นการปฏิรูปต่างๆ ได้ออกมามากมาย ฝ่ายอนุรักษ์นิยมไม่อาจแสดงการคัดค้านอย่างเปิดเผย หรือถ้าจะแสดงการคัดค้านก็จะเริ่มต้นด้วยการกล่าวสนับสนุนนโยบายการปฏิรูปก่อน แล้วจึงกล่าวแสดงความไม่เห็นด้วยเรื่องการปฏิรูปตามวัฒนธรรมตะวันตก รวมถึงนโยบายเปิดเขตเศรษฐกิจพิเศษ แต่เมื่อมาถึงเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1992 หลังจากการรณรงค์การปฏิรูปครั้งนี้ผ่านไปได้เพียง 6 เดือนรัฐบาลจีนก็ประกาศว่าจะยุติการโจมตี 3 เหล็ก การประกาศยุติครั้งนี้อาจเป็นไปได้ว่าเพื่อรอมชอมกับฝ่ายอนุรักษ์นิยม แต่ “ชามเหล็ก” ถูกทำลายลงไปแทบไม่มีเหลือ [81]

จากการต่อสู้ทางนโยบายระหว่างสองฝ่าย ผลปรากฏว่าฝ่ายปฏิรูปกลายเป็นฝ่ายมีชัยชนะ หลังจากการประชุมสมัชชาพรรคคอมมิวนิสต์จีนครั้งที่ 14 ในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1992 สถานการณ์แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนถึงการกำจัดผู้นำอาวุโสฝ่ายอนุรักษ์นิยม ซึ่งฝ่ายอนุรักษ์นิยมในช่วงนี้ไม่ได้หมายถึงฝ่ายซ้ายหัวเก่าแบบเดียวกับแก๊งสี่คน แต่หมายถึงฝ่ายที่ไม่เห็นด้วยกับการปฏิรูปเศรษฐกิจของที่เติ้ง เสี่ยวผิง โดยเฉพาะเรื่องการนำระบบทุนนิยมมาเป็นแนวทางสำคัญในการปฏิรูป จู หรงจี (Zhu Rongji) ผู้ที่มีแนวคิดปฏิรูป เชี่ยวชาญทางเศรษฐกิจ ดำรงนายกเทศมนตรีนครซั่งไห่ตั้งแต่ ค.ศ. 1987 ซึ่งเป็นตำแหน่งสำคัญ และเป็นผู้ที่เติ้ง เสี่ยวผิงสนับสนุน ได้ดำรงตำแหน่งกรรมการประจำกรมการเมือง[82] ส่วนผู้นำอาวุโสลาออกจากตำแหน่งไปหลายคน การประชุมครั้งนี้มีการแต่งตั้งสมาชิกเพิ่มจากเดิมโดยผู้ที่ได้รับการแต่งตั้งส่วนใหญ่เป็นคนรุ่นใหม่ ทำให้อำนาจของฝ่ายปฏิรูปอยู่เหนือฝ่ายอนุรักษ์นิยม ส่วนเติ้ง เสี่ยวผิง ยังมีอำนาจมั่นคงและการปฏิรูปดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง มีผู้ดำเนินงานสำคัญ คือ เจียง เจ๋อหมิน และจู หรงจี บรรดาผู้นำอาวุโสที่เหลืออยู่ไม่กี่คนก็ไม่มีอำนาจเท่าเติ้ง เสี่ยวผิง

การที่เติ้ง เสี่ยงผิง ไม่รับตำแหน่งทางการเมือง มีผู้วิเคราะห์ว่าเติ้ง เสี่ยวผิงและพรรคพวกเลือกที่จะอยู่แนวหลัง สร้างภาพพจน์ให้โลกเห็นว่าไม่ต้องการอำนาจ แต่แท้จริงแล้วยังหวงแหนอำนาจ มีอำนาจและใช้อำนาจ เติ้ง เสี่ยวผิงใช้ประสบการณ์ความสามารถส่วนตัวในการแย่งชิงอำนาจและรักษาอำนาจด้วยความขยันส่วนตัว ใช้ประเพณีจีนที่ให้ความเคารพยำเกรงผู้อาวุโสเป็นเครื่องมือและการมีพรรคพวกหรือผู้ที่เคยประสบเคราะห์กรรมทางการเมืองเหมือนกันเป็นผู้สนับสนุน รวมทั้งแสวงหาทายาททางการเมืองที่อยู่ในโอวาทและเป็นผู้ที่เขาคัดเลือกขึ้นมาเอง[83] ดังเช่นเจียง เจ๋อหมิน และ จู หรงจี ผู้นำรุ่นที่ 3 ซึ่งภายใต้การบริหารประเทศของผู้นำรุ่นนี้เศรษฐกิจจีนเติบโตอย่างรวดเร็ว

สรุป

การปฏิรูปประเทศตามนโยบายสี่ทันสมัยและการเปิดประเทศในทศวรรษ 1980 ส่งผลดีต่อเศรษฐกิจของจีนทั้งในภาคเกษตรกรรม อุตสาหกรรม ประชากรในเมืองและในชนบทได้รับผลจากการปฏิรูปและเปิดประเทศในทศวรรษนี้ทั้งในทางบวกและทางลบ นอกจากการเติบโตทางเศรษฐกิจแล้ว การปฏิรูปและเปิดประเทศส่งผลกต่อวิถีชีวิตชาวจีนทั้งในเมืองและในชนบท การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นมีทั้งโอกาสที่เข้ามาสู่ท้องถิ่น ทำให้ชาวบ้านในชนบทเข้าสู่ภาคธุรกิจทั้งการเป็นลูกจ้าง เป็นนายทุนในกิจการขนาดเล็ก พื้นที่เปิดทางเศรษฐกิจบริเวณชายฝั่งทะเลมีโอกาสทางเศรษฐกิจมากกว่าพื้นที่ตอนใน

การที่จีนในปัจจุบันกลายเป็นประเทศที่มีเศรษฐกิจเติบโตเป็นอันดับต้นๆ ของโลก และขยายบทบาททางเศรษฐกิจ การทหาร และการเมืองในเวทีโลกได้อย่างประสบความสำเร็จนี้กล่าวได้ว่าเป็นผลมาจากการพัฒนาประเทศ นับตั้งแต่ทศวรรษ 1990 เศรษฐกิจจีนขยายตัวอย่างมาก ประชาชนมีฐานะดีขึ้น มีการศึกษามากขึ้น ทำให้เริ่มมีการเรียกร้องสิทธิมากขึ้น แต่ทางการจีนดำเนินนโยบายควบคุมอำนาจอย่างเด็ดขาด เพื่อป้องกันไม่ให้เหตุการณ์ที่เกิดใน ค.ศ. 1989 ซ้ำรอยอีก

การตัดสินใจเปิดและปฏิรูปประเทศจีนต่อของเติ้ง เสี่ยวผิงใน ค.ศ. 1992 นับเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญของเศรษฐกิจจีน ตัวเลขการเติบโตทางเศรษฐกิจเพิ่มสูงขึ้นทั้ง GDP ตัวเลขการลงทุน และรายได้ประชาชาติ ความเจริญของจีนยังเห็นได้ชัดจากการเปลี่ยนแปลงของเมืองที่เกิดเมืองใหญ่ที่เป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจมากขึ้น นอกจากนี้จีนยังขยายบทบาททางการเมือง เศรษฐกิจและวัฒนธรรมไปยังประเทศต่างๆ ผ่านความร่วมมือระดับชาติและเอกชน ทำให้ภาพลักษณ์ของจีนในระดับโลกเปลี่ยนไปในทางที่ดีขึ้น

อย่างไรก็ตาม การเติบโตทางเศรษฐกิจในทศวรรษนี้ส่งผลให้จีนประสบปัญหาสังคมมากขึ้น ที่สำคัญคือ ปัญหาการทุจริตที่เพิ่มมากขึ้น เจ้าหน้าที่รัฐในทุกระดับเข้าไปเกี่ยวข้องกับการทุจริตเพราะมีโอกาสในการหาผลประโยชน์มากขึ้น ปัญหาที่พบมากคือการเรียกรับสินบนจากนักธุรกิจชาวจีนและชาวต่างชาติที่เข้ามาติดต่อเพื่อให้เกิดความสะดวกรวดเร็วในการทำธุรกิจ หรือการทุจริตในโครงการต่างๆ ของรัฐ ซึ่งปัญหาการทุจริตของจีนจะยิ่งรุนแรงมากขึ้นในทศวรรษต่อมา จนรัฐบาลต้องกำหนดเป็นนโยบายแห่งชาติเพื่อปราบปราม นอกจากนี้จีนยังประสบปัญหาความไม่เท่าเทียมทางด้านรายได้ระหว่างในเมืองกับชนบท และระหว่างในเมืองใหญ่กับเมืองเล็ก ปัญหาเหล่านี้จะเพิ่มมากขึ้นในทศวรรษต่อมา

[1] Xie, Yu and Zhou, Xiang, (2014), "Income Inequality in Today's China" Proceedings of the National Academy of Sciences, Vol. 111, No. 19, pp. 6928-6933.

[2] บทนี้ปรับปรุงจากงานหลายชิ้นของผู้เขียน ได้แก่ บทความ *China's Economic development: Income Inequality and Ethnicity* (2016) และเรื่อง Lessons from China's Experince in Its Development. (2016) ซึ่งทั้ง 2 เรื่อง มาจากรายงานการวิจัย *พลวัตของจีนภายใต้ 40 ปี นโยบายสี่ทันสมัย* (2558) จากหนังสือ *ประวัติศาสตร์จีนสมัยใหม่จากคริสต์ศตวรรษที่ 19 ถึงปัจจุบัน* (2557) บทที่ 8 และบทความ *นโยบายสี่ทันสมัยกับการพัฒนาเศรษฐกิจของจีน* (2545).

[3] เปา พู่; และคนอื่นๆ. (2552). *เล่มเดิม. บันทึกลับจ้าวจื่อหยาง เบื้องหลังเหตุการณ์นองเลือดเทียนอันเหมิน.* หน้า 166.

[4] Jonathan Fenby. (2008). *The Penguin History of Modern China: The Fall and Rise of a Great Power, 1850 to the Present*. p. 552.

[5] Chris Bramall. (2009). *Chinese Economic Development.* p. 330

[6] วรศักดิ์ มหัทธโนบล. (2557). *เศรษฐกิจการเมืองจีน.* หน้า 287.

[7] *แหล่งเดิม.* หน้า 288 – 289.

[*] จ้าว จื่อหยาง เป็นนักการเมืองสายปฏิรูปของพรรคฯ ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีระหว่าง ค.ศ. 1980 – 1987 และดำรงตำแหน่งเลขาธิการพรรคคอมมิวนิสต์ระหว่าง ค.ศ. 1987 – 1989 ถูกปลดจากตำแหน่งระหว่างเหตุการณ์การประท้วงของนักศึกษาประชาชนที่จัตุรัสเทียนอานเหมิน ค.ศ. 1989 โดยปรากฏตัวต่อสาธารณชนครั้งสุดท้ายเมื่อวันที่ 19 พฤษภาคม

[8] Chris Bramall. (2009). *op.cit*. p.337.

[9] John K. Fairbank. (1992). *op.cit.* p. 411.

[10] เปา พู่; และคนอื่นๆ. (2552). *เล่มเดิม.* หน้า 174.

[11] Jonathan Fenby. (2008). *op.cit.* p. 553

[12] วรศักดิ์ มหัทธโนบล. (2557). *เล่มเดิม.* หน้า 292.

[13] วันรักษ์ มิ่งมณีนาคิน. (2535). *รายงานการวิจัยเรื่อง นโยบายสี่ทันสมัยในสาธารณรัฐประชาชนจีน: บทเรียนและแนวโน้ม.* หน้า 7.

[14] วรศักดิ์ มหัทธโนบล. (2557). *เล่มเดิม.* หน้า 294.

[15] เปา พู่; และคนอื่นๆ. (2552). *เล่มเดิม.* หน้า 174–175.

[16] Jonathan Fenby. (2008). *op.cit.* p.553 .

[17] *Ibid.*

[18] เปา พู่; และคนอื่นๆ. (2552). *เล่มเดิม.* หน้า 217.

[19] วันรักษ์ มิ่งมณีนาคิน. (2535). *เล่มเดิม.* หน้า 23.

[20] John K. Fairbank. (1992). *op.cit.* p. 416.

[21] *Ibid.* p.416.

[22] John K. Fairbank. (1992). *op.cit.* p. 415.

[23] Ezra F. Vogel. (2013). *op.cit* p. 399.

[24] *Ibid.*

[25] *Ibid.* p. 401.

[26] วุฒิชัย มูลศิลป์. (2542). *เล่มเดิม*. หน้า 33.

[27] Constance Clark. (1998). The Politics of Place Making in Shenzhen, China. *Berkeley Planning Journal* 12: 103 – 125. (อ้างใน เท็ด ซี. ฟิชแมน. (2550). *เปิดปูมมังกร China, INC*. วัฒนา มานะวิบูลย์ แปล. หน้า 109).

[28] วรศักดิ์ มหัทธโนบล. (2557). *เล่มเดิม*. หน้า 299.

[29] ดูเพิ่มเติมใน Barry Naughton. (Sep. 1988). The Third Front: Defence Industrialization in the Chinese Interior. *The China Quarterly*. No.115 (Sep 1988), pp. 351 – 386.

[30] Ezra F. Vogel. (2013). *op.cit.* p. 401.

[31] *Ibid.* p. 400.

[32] Constance Clark. (1998). *op.cit.* (อ้างใน เท็ด ซี. ฟิชแมน. (2550). *เล่มเดิม*. หน้า 107).

[33] "The Development of China's Special Economic Zones "(online)

[34] *Ibid.*

[35] John K. Fairbank. (1992). *op.cit.* p. 417.

[36] Martin Jacques. (2009). *When China Rules the World: The Rise of the Middle Kingdom and the End of the Western World.* p.180.

[37] เท็ด ซี. ฟิชแมน. (2550). *เล่มเดิม*. หน้า 108 – 109.

[38] วรศักดิ์ มหัทธโนบล. (2557). *เล่มเดิม*. หน้า 303.

[39] *แหล่งเดิม*. หน้า 302.

[40] John K. Fairbank. (1992). *op.cit.* p. 412.

[41] เท็ด ซี. ฟิชแมน. (2550). *เล่มเดิม*. หน้า 77.

[42] วรศักดิ์ มหัทธโนบล. (2557). *เล่มเดิม*. หน้า 308.

[43] เท็ด ซี. ฟิชแมน. (2550). *เล่มเดิม*. หน้า 63.

[44] *แหล่งเดิม* .หน้า 93.

[45] วรศักดิ์ มหัทธโนบล .(2557). *เล่มเดิม*. หน้า 301.

[46] John K. Fairbank.)1992) *op. .cit*p .417.

[47] กระทรวงการต่างประเทศ. (2541). *เศรษฐกิจจีนและแนวโน้มในปี 2541*. หน้า 1.

[48] Chris Bramall. (2009). *op.cit*. p. 342.

[49]จุลชีพ ชินวรรโณ. (2531). "จีน," ใน *เอเชียรายปี 1988 / 2531*. หน้า 162.

[50] เปา พู่; และคนอื่นๆ. (2552). *เล่มเดิม*. หน้า 176.

[51] Chris Bramall. (2009). *op.cit*. pp. 341-342.

[52] เปา พู่; และคนอื่นๆ. (2552). *เล่มเดิม*. หน้า 191.

[53] เปา พู่; และคนอื่นๆ. (2552). หน้า 179– 180.

[54] *แหล่งเดิม*. หน้า 192-193.

[55] Jonathan D. Spence. (2013). *op.cit.* p. 661 และดู *บันทึกลับจ้าวจื่อหยาง: เบื้องหลังเหตุการณ์นองเลือดเทียนอันเหมิน* แปลจาก *Prisoner of the State: The Secret Journal of Premier Zhao Ziyang* ซึ่งเรียบเรียงและถอดความจากเทปบันทึกเสียงของจ้าว จื่อหยาง หลังจากพ้นตำแหน่งและถูกควบคุมตัวในบ้านพัก ฉบับแปลภาษาไทยโดยสำนักพิมพ์มติชน (2552)

[56] วุฒิชัย มูลศิลป์. (2544). *เล่มเดิม*. หน้า 417.

[57] ศิริพร ดาบเพชร. (2545). การแย่งชิงอำนาจในกลุ่มผู้นำพรรคคอมมิวนิสต์จีน .*วารสารประวัติศาสตร์* . หน้า 76-102.

[58] Orville Schell and John Delury. (2013). *op.cit*. p.318.

[59] Lai Hongyi. (2009). "China's Ethnic Policies and Challenges" *East Asian Policy*, Jul/Sep 2009, Vol.1 No.3: 5-13.

[60] Harry Harding. (1990). The Impact of Tiananmen on China's Foreign Policy. China's *Foreign Relations after Tiananmen: Challenges for the U.S.* p.5.

[61] Orville Schell and John Delury. (2013). *op.cit*. pp. 317-318.

[62] ดู Zhao Suisheng. (1998). A State -Led Nationalism: The Patriotic Education Campaigns in Post-Tiananmen China". *Communist and Post-Communist Studies*. 31, no.3: 287-302.

[63] Orville Schell and John Delury. (2013). *op.cit*. p. 319.

[64] เปา พู่; และคนอื่นๆ. (2552). *เล่มเดิม.* หน้า 418.

[65] ดูเพิ่มเติมใน ศิริพร ดาบเพชร .(2545). *เล่มเดิม.*

[66] Orville Schell and John Delury. (2013). *op.cit*. p. 319.

[67] *Ibid.*

[68] Roderick MacFarquhar. (1992). Deng's Last Campaign. *New York Review of Books,* (online)

[69] Chris Bramall. (2009). *op.cit*. p. 352.

[70] วรศักดิ์ มหัทธโนบล .(2557). *เล่มเดิม* . หน้า 382 และเท็ด ซี. ฟิชแมน. (2550). *เล่มเดิม*. หน้า 93.

[71] John Wong; Zheng Yongnian. (Editors). (2001). *The Nanxun Legacy and China's Development in the Post-Deng Era.* p.83.

[72] *Ibid.*

[73] Jonathan D. Spence. (2013). *op.cit.* p. 670.

[74] Deng Xiaoping, (January 18 – February 21, 1992). Excerpts from talks given in Wuchang, Shenzhen, Zhuhai and Shanghai. *Selected Works* Vol. 3. (online)

[75] *Ibid.*

[76] *Ibid.*

[77] Jonathan D. Spence. (2013). *op.cit.* p. 670.

[78] Benjamin Yang. (1998). *Deng: A Political Biography*. p. 226.

[79] John Wong; Zheng. Yongnian. (Editors). (2001). *op.cit.* pp. 83-84.

[80] วรศักดิ์ มหัทธโนบล. (2536). "จีน". ใน *เอเชียรายปี 1993/2536.* หน้า 199.

[81] *แหล่งเดิม.* หน้า 200.

[82] ค.ศ.1993 จู หรงจี เป็นรองนายกรัฐมนตรีดูแลด้านเศรษฐกิจ และเป็นนายกรัฐมนตรี ค .ศ.1998-2003

[83] เขียน ธีระวิทย์. (2533). *แหล่งเดิม.* หน้า 25.

บทที่ 17
การปรับตัวของญี่ปุ่นในสังคมโลก
ในทศวรรษ 1980– 1990

ทศวรรษ 1980 เศรษฐกิจญี่ปุ่นเจริญรุ่งเรือง สังคมเมืองขยายตัว และเกิดปัญหาสังคมหลายประการจากการพัฒนาประเทศ นอกจากนี้รัฐบาลญี่ปุ่นใช้นโยบายทางวัฒนธรรมเพื่อสร้างความสัมพันธ์อันดีกับประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มากขึ้น เพื่อลดการต่อต้านการขยายอิทธิพลทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่น ทศวรรษ 1990 ญี่ปุ่นเผชิญกับภาวะเศรษฐกิจฟองสบู่ใน ค.ศ.1991 และปัญหาวิกฤติเศรษฐกิจในเอเชียใน ค.ศ.1997 ทำให้เศรษฐกิจถดถอยยาวนานจนปัจจุบัน

ส่วนด้านการต่างประเทศ สงครามเย็นสิ้นสุดลงใน ค.ศ.1991 และเกิดสงครามในหลายพื้นที่ของโลกที่สหประชาชาติเข้าไปรักษาสันติภาพ ทำให้เกิดการอภิปรายด้านความมั่นคงในสังคมญี่ปุ่นมากขึ้น กระแสเรียกร้องให้ญี่ปุ่นเข้าร่วมรับผิดชอบด้านสันติภาพระดับโลก ทำให้ญี่ปุ่นส่งกองกำลังออกปฏิบัติการนอกประเทศเป็นครั้งแรก และความสัมพันธ์ระหว่างญี่ปุ่นกับจีนและเกาหลีกลายเป็นประเด็นระหว่างประเทศอีกครั้งอันเป็นผลจากการครบรอบ 50 ปีการสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2 ใน ค.ศ.1995

บทนี้ศึกษาการเปลี่ยนแปลงและการปรับตัวของญี่ปุ่นตั้งแต่ทศวรรษ 1980 – 1990 ซึ่งเป็นช่วงที่ญี่ปุ่นเผชิญปัญหาทางเศรษฐกิจ การเมืองภายในมีประเด็นสำคัญๆ ทั้งความรู้สึกของประชาชนต่อวงการเมือง นักการเมือง และประเด็นการแก้ไขรัฐธรรมนูญมาตรา 9 ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างประเทศมีความขัดแย้ง ซึ่งญี่ปุ่นพยายามแก้ปัญหาทั้งระหว่างญี่ปุ่นกับพันธมิตรทางความมั่นคงอย่างสหรัฐอเมริกา และระหว่างญี่ปุ่นกับจีนและเกาหลี นอกจากนี้ในช่วงนี้สังคมญี่ปุ่นมีปัญหาหลายประการจากการเติบโตของสังคมเมือง

1. ประเด็นสำคัญในสังคมญี่ปุ่นในทศวรรษ 1980

ทศวรรษ 1980 ความเจริญก้าวหน้าทางเศรษฐกิจทำให้ชาวญี่ปุ่นมีมาตรฐานการครองชีพที่ดี การแพทย์ทันสมัย ทำให้ประชากรมีอายุยืน จนเกิดความกังวลว่าสังคมญี่ปุ่นในอนาคตจะเป็นสังคมผู้สูงอายุ (aging society) เมืองใหญ่มีประชากรหนาแน่น มีการแข่งขันในสังคมสูงตั้งแต่วัยเด็กที่แข่งขันกันเรียนโดยมีเป้าหมายเพื่อการเข้าเรียนต่อในมหาวิทยาลัยที่มีชื่อเสียง เพื่อการได้เข้าทำงานในบริษัทที่มีชื่อเสียงและมีหน้าที่การงานดี และการทุ่มเททำงานหนักตามแบบวัฒนธรรมของชาวญี่ปุ่น จนเกิดความเครียดมากขึ้นและมีโรคการเสียชีวิตจากการทำงานหนัก

ขณะเดียวกันสถานการณ์การเมืองญี่ปุ่นที่เคยมั่นคงจากการครองอำนาจยาวนานของพรรคเสรีประชาธิปไตย เริ่มมีความนิยมลดลงจากคดีทุจริตของอดีตนายกรัฐมนตรีทะนะกะ ทำให้พรรคเสียที่นั่งที่เคยผูกขาดมานาน

ในด้านการต่างประเทศตั้งแต่ทศวรรษ 1980 ญี่ปุ่นต้องปรับตัวทั้งในด้านความสัมพันธ์กับต่างประเทศและด้านความมั่นคง ในด้านความสัมพันธ์กับนานาชาตินั้น เมื่อญี่ปุ่นพัฒนาเศรษฐกิจจนประสบความสำเร็จกลายเป็นชาติมหาอำนาจทางเศรษฐกิจแล้ว ญี่ปุ่นกลับได้รับสมญาว่าเป็นสัตว์เศรษฐกิจที่กำลังสร้างความเป็นมหาอำนาจอีกครั้ง[1] แต่เป็นมหาอำนาจทางเศรษฐกิจด้วยการใช้เงินเยน (Yen) แทนอาวุธ ทำให้เกิดความรู้สึกต่อต้านญี่ปุ่นว่าจะเข้าครอบงำชาติอื่นอีกครั้ง ต่างกันที่ว่าในอดีตญี่ปุ่นใช้กำลังทหารเข้ายึดครองดินแดนต่างๆ แต่ในยุคปัจจุบันใช้อำนาจทางเศรษฐกิจ การต่อต้านสินค้าญี่ปุ่นในหลายประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทำให้ญี่ปุ่นหันมาใช้นโยบายแบบเป็นมิตรรอบด้าน และใช้นโยบายทางวัฒนธรรมเพิ่มขึ้นเพื่อลดความรู้สึกต่อต้านจากชาติต่างๆ

ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างญี่ปุ่นกับสหรัฐอเมริกานั้นมีความตึงเครียดขึ้นทั้งในเรื่องเศรษฐกิจและความมั่นคง อันเป็นผลจากการที่ญี่ปุ่นได้เปรียบดุลการค้าฝ่ายเดียวมาโดยตลอด และจากการที่สหรัฐอเมริกาเรียกร้องให้ญี่ปุ่นเข้ามารับผิดชอบทางความมั่นคงในภูมิภาคและในเวทีโลก แต่ญี่ปุ่นอ้างเรื่องมาตรา 9 ทั้งการไม่มีกองทัพและการไม่ส่งกองกำลังออกปฏิบัติการนอกประเทศมาโดยตลอด กระแสเรียกร้องให้ญี่ปุ่นติดอาวุธหรือเข้ามามีส่วนร่วมด้านสันติภาพของโลกมีมากขึ้น กระแสการแก้ไขรัฐธรรมนูญมาตรา 9 เพื่อให้ญี่ปุ่นมีกองทัพอีกครั้งกลับมาเป็นที่โต้เถียงกันในสังคม

ภายในประเทศนั้น ความเจริญทางเศรษฐกิจทำให้การต่อต้านฐานทัพสหรัฐอเมริกาที่เป็นประเด็นต่อต้านในสังคมญี่ปุ่นมาตลอดถูกมองข้ามไปบ้าง ปัญหาเรื่องมลพิษ ความแออัดของประชากรในเมือง และปัญหาเรื่องสวัสดิการของประชาชนได้รับความสนใจมากขึ้น รัฐบาลพยายามแก้ไขปัญหาด้วยความร่วมมือกับภาคเอกชนและบริษัท ทำให้บรรเทาความเดือดร้อนของผู้คนลงไปมาก[2] โดยเฉพาะคดีการฟ้องร้องของผู้ป่วยโรคมินามาตะได้รับการตัดสินหลายคดีในทศวรรษนี้

ประเด็นสำคัญด้านสังคมที่เริ่มเห็นได้ชัดเจนในทศวรรษ 1980 นี้ คือ เรื่องสิทธิสตรี การเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุ ปัญหาความรุนแรงในสังคม และปัญหาสุขภาพจากการพัฒนาประเทศ

1.1 สิทธิสตรีญี่ปุ่น

ภายใต้การปกครองของสหรัฐอเมริกาหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 สตรีญี่ปุ่นได้รับสิทธิความเท่าเทียมในสังคมตามกฎหมาย มีการส่งเสริมการศึกษาและบทบาทในสังคมของสตรีมากขึ้นทั้งการทำงานในบริษัทหรือในแวดวงการเมือง แม้ว่าในทางปฏิบัติแล้วสิทธิและความเสมอภาคในสังคมของสตรีญี่ปุ่นยังน้อยอยู่ สตรีญี่ปุ่นถูกกีดกันจากโอกาสการทำงานหรือมี

ความก้าวหน้าไม่เท่าผู้ชาย เหตุผลหนึ่งเป็นเพราะค่านิยมของญี่ปุ่นที่ส่งเสริมกันมากในยุคแห่งการขยายตัวทางเศรษฐกิจอย่างสูงในทศวรรษ 1960 คือ ค่านิยมว่า ผู้ชายทำงาน ผู้หญิงอยู่บ้าน ค่านิยมนี้มีพื้นฐานส่วนหนึ่งมาจากค่านิยมเก่าแก่ในสังคมญี่ปุ่นที่ให้ความสำคัญกับผู้ชายมากกว่า เป็นการแยกบทบาททางสังคมให้ผู้ชายเป็นหัวหน้าครอบครัวทำงานรับผิดชอบดูแลครอบครัว ส่วนผู้หญิงดูแลบ้านและลูก แรงงานผู้หญิงมีโอกาสก้าวหน้าในงานน้อยกว่าและได้ค่าตอบแทนต่ำกว่าผู้ชาย ทำให้ผู้หญิงไม่ค่อยทำงานประจำในบริษัท แต่เลือกเป็นแรงงานทำงานบางเวลา (part-time workers) และเป็นงานชั่วคราวเป็นส่วนใหญ่ ดังข้อมูลใน ค .ศ. 1984 ว่าแรงงานบางเวลาของญี่ปุ่น 2 ใน 3 เป็นผู้หญิง[3] และผู้หญิงส่วนใหญ่ลาออกจากงานเมื่อแต่งงาน ทำให้ผู้หญิงไม่ได้รับมอบหมายให้ทำหน้าที่สำคัญในบริษัท ส่วนใหญ่ได้รับหน้าที่ให้ทำงานสำนักงานทั่วไป เช่น ถ่ายเอกสาร จัดประชุม ทำบัญชี ไม่ใช่ฝ่ายวางแผนหรือกำหนดนโยบาย

เมื่อสังคมขยายตัวจากการที่เศรษฐกิจญี่ปุ่นเจริญก้าวหน้าขึ้น มีผู้หญิงเข้ามาเป็นแรงงานในบริษัทต่างๆ มากขึ้น นำไปสู่การออกกฎหมายที่ส่งเสริมสวัสดิภาพและโอกาสของแรงงานสตรี เช่น กฎหมายสวัสดิการหญิงทำงาน ค .ศ.1972 ต่อมาใน ค .ศ.1985 ญี่ปุ่นรับรองอนุสัญญาว่าด้วยการยกเลิกการกีดกันสตรีซึ่งเป็นอนุสัญญาที่เป็นผลมาจากการประชุมระหว่างประเทศต่างๆ เพื่อการปลดปล่อยสตรีซึ่งจัดประชุมอย่างต่อเนื่องหลายครั้งในทศวรรษ 1970 อนุสัญญานี้ออกมาใน ค .ศ.1979 แต่ญี่ปุ่นให้การรับรองใน ค .ศ.1985 ซึ่งมีผลต่อเนื่องทำให้ญี่ปุ่นได้แก้ไขกฎหมายต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับสตรี เช่น ประมวลกฎหมายแพ่ง กฎหมายมรดก กฎหมายสัญชาติ ทั้งนี้รัฐบาลมองว่าผู้หญิงเป็นกำลังสำคัญและต้องสร้างแรงจูงใจให้ผู้หญิงเข้าสู่การทำงาน เนื่องจากที่ผ่านมาความก้าวหน้าในอาชีพของผู้หญิงญี่ปุ่นมีน้อยกว่าผู้ชาย รวมทั้งได้รับเงินเดือน สิทธิ สวัสดิการน้อยกว่า[4] รวมถึงค่านิยมในสังคมที่นิยมให้ผู้หญิงเป็นแม่บ้านดูแลครอบครัวเป็นหลัก กฎหมายเหล่านี้จึงมีส่วนกระตุ้นให้ผู้หญิงเข้าสู่ตลาดแรงงานพร้อมๆ กับการทำหน้าที่แม่บ้านได้

กฎหมายต่างๆ ที่ออกมาเพื่อส่งเสริมสิทธิการทำงานของสตรีนั้นทำให้ใน ค .ศ.1985 มีจำนวนสตรีที่ทำงานเพิ่มขึ้นเป็น 23,470,000 คน จากจำนวน 22,800,000 คนใน ค .ศ. 1984 โดยทำงานในภาคบริการถึงร้อยละ 67 แต่แรงงานหญิงยังได้ค่าจ้างน้อยกว่าผู้ชาย คือได้ค่าจ้างราว 2 ใน 5 ของค่าแรงผู้ชาย ดังตัวเลขความแตกต่างของค่าจ้างใน ค.ศ.1976 คือ ผู้ชายได้ 100 ผู้หญิงได้ 56 ต่อหน่วยเวลาเท่ากัน ใน ค .ศ.1984 ผู้ชายได้ 100 แต่ผู้หญิงได้ 52[5] ทำให้ใน ค .ศ.1986 รัฐบาลญี่ปุ่นออกกฎหมายชื่อความเสมอภาคในการจ้างงานระหว่างหญิงและชาย อย่างไรก็ตาม ศูนย์จัดหางานแห่งญี่ปุ่นได้วิจัยศึกษาทัศนะของบริษัทและประชาชนในเขตเมืองโตเกียวและจังหวัดใกล้เคียงที่มีต่อกฎหมายฉบับนี้ พบว่า บริษัทร้อยละ 25 ยินดีจ้างผู้หญิงที่จบการศึกษาจากมหาวิทยาลัย แต่ร้อยละ 19 บอกว่าจะลดจำนวนการจ้างแรงงานผู้หญิงลง ร้อยละ 53 ระบุว่าจะไม่เปลี่ยนแปลงนโยบายเกี่ยวกับแรงงานผู้หญิงของ

บริษัท และร้อยละ 60 ของบริษัทที่ทำการสำรวจไม่มีการจ้างแรงงานผู้หญิงที่จบปริญญาตรีเลย และเห็นว่าเป็นความยุ่งยากที่จะจ้างแรงงานชาย-หญิงให้มีจำนวนเท่ากัน และร้อยละ 43 ของบริษัทเหล่านี้ยอมรับว่ามีระบบที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างแรงงานชาย-หญิง และเป็นการยากที่จะให้แรงงานผู้หญิงได้สิทธิเท่าเทียมแรงงานผู้ชาย แต่หากผู้หญิงทำงานได้มาตรฐานเดียวกับผู้ชายก็จะปรับปรุงสิทธิและสวัสดิการให้เท่าเทียมกัน[6]

กฎหมายความเสมอภาคในการจ้างงานระหว่างหญิงและชาย ค .ศ.1986 ได้รับการแก้ไขใน ค .ศ.1997 เพื่อปรับปรุงให้ผู้หญิงมีโอกาสในการจ้างงานที่เท่าเทียมกับผู้ชายอย่างแท้จริง และรัฐบาลยังได้ออกกฎหมายลาดูแลบุตรและครอบครัว ค .ศ.1999 เพื่อให้ผู้หญิงไม่ต้องลาออกจากงานหลังจากมีบุตร ทั้งนี้ญี่ปุ่นเริ่มมีปัญหาประชากรวัยแรงงานลดลงและเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุอย่างชัดเจนในทศวรรษ 1990 ทำให้รัฐบาลหาทางส่งเสริมให้ผู้หญิงแต่งงานและมีบุตร และออกกฎหมายที่เอื้อต่อการดูแลครอบครัวของแรงงานผู้หญิง เพราะการที่สังคมญี่ปุ่นกลายเป็นสังคมเมืองมากขึ้น คนรุ่นใหม่ที่มีการศึกษาสูงแต่งงานช้าลงหรือไม่แต่งงาน หรือแต่งงานแล้วไม่นิยมมีลูกหรือมีลูกแค่ 1-2 คน ทำให้สัดส่วนประชากรญี่ปุ่นวัยเด็กและวัยหนุ่มสาวลดลงมาก ส่วนประชากรวัยกลางคนและวัยชราเพิ่มขึ้น ซึ่งกลุ่มวัยกลางคนในทศวรรษ 1980 และ 1990 นี้จะกลายเป็นประชากรวัยสูงอายุในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 21 ญี่ปุ่นจะประสบปัญหาจากการเป็นสังคมผู้สูงอายุ ทั้งการที่ต้องขาดแคลนแรงงาน การที่รัฐต้องใช้เงินจำนวนมากดูแลประชากรสูงอายุที่กลายเป็นประชากรส่วนใหญ่ของประเทศ

1.2 สังคมสูงวัยกับการขาดแคลนแรงงานและปัญหาสังคม

หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 อัตราการเกิดและการตายของประชากรทั่วโลกอยู่ในภาวะต่ำ อันเป็นผลจากการพัฒนาด้านสุขภาพอนามัยและการควบคุมอัตราประชากรในหลายประเทศ ในประเทศญี่ปุ่นนั้นหลังจากประเทศเข้าสู่ภาวะสงบสุขและเศรษฐกิจขยายตัวระหว่าง ค .ศ.1955-1965 ทำให้มีการจ้างงานแรงงานอย่างเต็มที่ โดยบริษัทเอกชนญี่ปุ่นนั้นใช้ระบบการจ้างงานตลอดชีพ ระบบเงินเดือนตามอาวุโส และระบบการทำงานเป็นทีม ซึ่งระบบเหล่านี้เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เศรษฐกิจญี่ปุ่นเจริญก้าวหน้าเพราะความทุ่มเทของแรงงาน ความมั่นคงของแรงงานมีสูงเพราะเศรษฐกิจญี่ปุ่นเติบโตอย่างต่อเนื่อง จนถึง ค.ศ .1973 ญี่ปุ่นเผชิญวิกฤติเศรษฐกิจจากวิกฤติการณ์น้ำมัน ซึ่งส่งผลกระทบอย่างหนักจนหลายบริษัทต้องลดจำนวนแรงงานหรือปิดตัวลงไป อัตราการว่างงานเพิ่มขึ้นทุกปี นักศึกษาที่เพิ่งเรียนจบตกงานเป็นจำนวนมาก หลายบริษัทที่ต้องลดจำนวนแรงงานได้เลือกแรงงานในวัยกลางคน คือ 45 ปีขึ้นไป ออกก่อนเพื่อลดภาระการเงินของบริษัท เพราะเป็นกลุ่มที่ได้เงินเดือนสูงตามระบบเงินเดือนตามอาวุโส[7]

แม้เศรษฐกิจญี่ปุ่นจะสามารถฟื้นตัวจากวิกฤติการณ์น้ำมันได้ แต่วิกฤตินี้ส่งผลให้เศรษฐกิจญี่ปุ่นชะลอตัวอย่างต่อเนื่อง รวมถึงเกิดเป็นปัญหาสังคมเพราะการที่คนวัยกลางคน

จำนวนมากต้องออกจากงานทำให้รัฐบาลต้องรับภาระเพิ่มขึ้น และการที่เศรษฐกิจญี่ปุ่นไม่เติบโตอย่างรวดเร็วเหมือนทศวรรษ 1960 อีกก็ทำให้คนวัยกลางคนที่ได้กลับเข้าทำงานอีกครั้งมีเพียงจำนวนหนึ่งเท่านั้น รวมทั้งคนเหล่านี้ที่เคยได้รับเงินเดือนสูงก่อนเกิดปัญหาเศรษฐกิจต้องยอมลดเงินเดือนของตนเองลงเพื่อให้มีงานทำ

ใน ค .ศ.1985 การสำรวจสำมะโนประชากรพบว่าในญี่ปุ่น จำนวนประชากรวัยสูงอายุ คือ 65 ปีขึ้นไปมีประมาณ 12.4 ล้านคน คิดเป็นร้อยละ 10.3 ของประชากรทั้งประเทศ ซึ่งเป็นอัตราที่เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยใน ค .ศ.1976 ญี่ปุ่นมีประชากรสูงวัยร้อยละ 7 และเพิ่มเป็นร้อยละ 9.8 ใน ค .ศ.1983 โดยสัดส่วนประชากรสูงอายุเพศหญิงมีมากกว่าเพศชายเกินครึ่ง คือ ใน ค .ศ.1985 ประชากรสูงวัยเพศหญิงมีจำนวน 7.32 ล้านคน ส่วนประชากรสูงวัยเพศชายมีจำนวน 3.08 ล้านคน และประชากรเพศหญิงมีอายุยืนกว่าเพศชาย ซึ่งหมายความว่าจำนวนประชากรสูงวัยของญี่ปุ่นในทศวรรษ 1970 และ 1980 เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง และมีแนวโน้มที่จะเพิ่มสูงขึ้นในทศวรรษต่อๆ ไป เพราะญี่ปุ่นมีมาตรฐานการครองชีพที่ดี มีการรักษาพยาบาลที่ก้าวหน้า ทำให้ประชากรมีอายุยืน[8] รวมทั้งคนญี่ปุ่นมีลูกช้าลงกว่าเมื่อก่อนเนื่องจากการเข้าสู่การศึกษาระดับสูงและการทำงาน รัฐบาลญี่ปุ่นในทศวรรษ 1980 ตระหนักดีว่าอนาคตสังคมญี่ปุ่นจะกลายเป็นสังคมผู้สูงอายุที่ประชากรสูงวัยกลายเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศ ซึ่งเป็นเรื่องที่น่าเป็นห่วงมากสำหรับสังคมญี่ปุ่น เพราะจะไม่มีประชากรวัยแรงงานที่เพียงพอและประเทศจะมีภาระเรื่องสวัสดิการ รวมทั้งเป็นปัญหาสังคมด้วยเพราะการที่ญี่ปุ่นพัฒนาประเทศเป็นประเทศอุตสาหกรรมทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมากในสังคม ทั้งการที่เปลี่ยนจากสังคมเกษตรกรรมที่คนรุ่นต่างๆ ในครอบครัวอยู่ร่วมกันมาเป็นสังคมอุตสาหกรรมที่คนหนุ่มสาวอพยพไปทำงานในเมืองใหญ่หรือย้ายไปอยู่อาศัยในที่ต่างๆ และการที่โครงสร้างครอบครัวเปลี่ยนเป็นครอบครัวเดี่ยวแบบสมัยใหม่ตามแบบตะวันตกย่อมทำให้ผู้สูงอายุต้องอยู่ตามลำพัง [9]

1.3 ปัญหาความรุนแรงในสังคม

สังคมญี่ปุ่นเป็นสังคมที่ได้รับการยอมรับว่าเป็นสังคมที่เป็นระเบียบเรียบร้อยและสงบสุข ผู้คนมีวินัยสูง เป็นสังคมต้นแบบที่หลายๆ ประเทศดูเป็นแบบอย่าง อย่างไรก็ตาม ญี่ปุ่นมีปัญหาสังคมที่รุนแรงอยู่หลายประการท่ามกลางความสงบเรียบร้อยนี้ ปัญหาในสังคมญี่ปุ่นที่คุ้นเคยกันดี คือ ปัญหามาเฟียหรือที่รู้จักกันดีในชื่อ ยากูซ่า ที่เกี่ยวข้องกับอาชญากรรมต่างๆ เช่น การค้ายาเสพติด การเปิดบ่อนพนันผิดกฎหมาย การเรียกเก็บค่าคุ้มครองจากสถานบันเทิงหรือบุคคลมีชื่อเสียง และการค้ามนุษย์ เป็นต้น นอกจากนี้ในสังคมญี่ปุ่นยังมีปัญหาความรุนแรงในสังคมอันเป็นผลจากความกดดันต่างๆ ทั้งจากการแข่งขันกันสูงในทุกระดับไม่ว่าจะในวัยเรียนวัยทำงาน ปัญหาการครองชีพ ความกดดันในการทำงาน เป็นต้น

ปัญหาความรุนแรงในสังคมญี่ปุ่นที่เกิดขึ้นจากความกดดันต่างๆ ในสังคม เช่น ปัญหาความรุนแรงในสถานศึกษา ระบบการศึกษาของญี่ปุ่นได้รับการยอมรับว่ามีคุณภาพและมาตรฐานสูงมาก ในทศวรรษ 1980 นักเรียนเข้าเรียนต่อระดับมัธยมปลายเกือบร้อยละ 100 และเกินร้อยละ 50 เข้าเรียนต่อมหาวิทยาลัย[10] แต่นายนะกะโซะเนะ ยะสุฮิโร นายกรัฐมนตรีญี่ปุ่นระหว่าง ค .ศ.1982-1987 เสนอให้มีการปฏิรูประบบการศึกษา เพราะเห็นว่าคนรุ่นใหม่ขาดคุณภาพและขาดจริยธรรม ส่วนคนรุ่นผู้ใหญ่ก็เห็นว่าเยาวชนญี่ปุ่นขาดจริยธรรม ขาดความขยันในการทำงานหนัก ไม่มีความเคารพผู้อาวุโส ขาดความคิดในการสร้างสรรค์เพราะใส่ใจแต่การท่องจำ รวมถึงให้ความสำคัญกับความสำเร็จทางการเรียนมากเกินไปจนทุ่มเทเวลาส่วนใหญ่ไปกับการเรียนกวดวิชา ซึ่งในทศวรรษ 1980 โรงเรียนกวดวิชากลายเป็นอุตสาหกรรมธุรกิจขนาดใหญ่ มีมากถึงราว 120,000 แห่ง[11] การไม่สนใจสังคมรอบตัวและเน้นแต่การแข่งขันทางการเรียนทำให้เยาวชนญี่ปุ่นส่วนหนึ่งขาดทักษะการใช้ชีวิตและมีความกดดันจนเกิดปัญหาเด็กวัยรุ่นประพฤติผิดและมีการกระทำที่รุนแรงขึ้น

การปฏิรูปประเทศในสมัยเมจินั้น ญี่ปุ่นยึดหลักพัฒนาประเทศให้ทันสมัยแบบตะวันตกแต่ยึดมั่นจริยธรรมแบบตะวันออก ซึ่งหมายถึงคุณธรรมในลัทธิขงจื่อ ลัทธิชินโตและลัทธิบูชิโด ที่หล่อหลอมให้คนญี่ปุ่นศึกษาหาความรู้แบบสมัยใหม่ แต่จงรักภักดีต่อชาติและจักรพรรดิ จนพัฒนาเป็นลัทธิชาตินิยมและลัทธิทหารนิยมที่นำญี่ปุ่นเข้าสู่สงคราม หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เมื่อสหรัฐอเมริกาเข้ามาปฏิรูปการศึกษาของญี่ปุ่นจึงยกเลิกรูปแบบการศึกษาและหลักการต่างๆ ที่จะนำไปสู่ชาตินิยมหัวรุนแรง เน้นการเรียนการสอนทางวิชาการเท่านั้น ประกอบกับสังคมญี่ปุ่นที่ขยายตัวอย่างมากทางเศรษฐกิจจนเกิดการแข่งขันกันเพื่อความก้าวหน้าในการงาน เด็กนักเรียนต่างสนใจกับการศึกษาและแข่งขันกันเพื่อสอบเข้าเรียนต่อในโรงเรียนและมหาวิทยาลัยที่มีชื่อเสียงเพื่ออนาคตการงานที่ดี จนถูกวิจารณ์ว่าขาดคุณธรรมจริยธรรม ขาดทักษะการใช้ชีวิต และมีเยาวชนทำผิดมากขึ้นจนกลายเป็นปัญหาที่สังคมญี่ปุ่นให้ความสำคัญมากในทศวรรษ 1980

ต้นทศวรรษ 1980 รัฐบาลและสื่อมวลชนให้ความสนใจกับประเด็นความรุนแรงของวัยรุ่นที่ก่ออาชญากรรมทั้งในและนอกโรงเรียนสูงถึงร้อยละ 43.9 โดยใน ค.ศ. 1981 มีจำนวนเด็กวัยรุ่นถูกพิจารณาลงโทษจากการละเมิดกฎหมาย การใช้อาวุธปล้นและฆาตกรรมประมาณ 127,000 คน[12] ในช่วงนี้มีหลายเหตุการณ์ที่เป็นความรุนแรงในสถานศึกษา ทั้งปัญหาการข่มเหงรังแกในโรงเรียนกว่าร้อยละ 80 ในเขตกรุงโตเกียวใน ค.ศ. 1981[13] การที่เด็กนักเรียนมัธยมปลายทำร้ายครูในห้องเรียนจนเสียชีวิตใน ค.ศ. 1985 นักเรียนมัธยมปลายอาละวาดและทำร้ายครูบาดเจ็บกว่า 10 คน และยุติลงด้วยการที่ครูต้องคุกเข่าขอโทษนักเรียนใน ค .ศ. 1986 การฆ่าตัวตายของนักเรียนหญิงอายุ 13 ปี ที่ถูกเพื่อนทำร้ายและด่าว่าจนไม่อยากไปโรงเรียน เป็นต้น[14] และการฆาตกรรมเพื่อนนักเรียนจนกลายเป็นข่าวใหญ่ใน ค.ศ. 1981 และ 1983 ที่สร้างความตื่นตะลึงในสังคมญี่ปุ่นและเกิดกระแสให้ผู้เกี่ยวข้องใส่ใจอบรมดูแลเด็กๆ

ให้ดี คดีฆาตกรรมเพื่อนนักเรียนนี้เกิดจากปัญหาในโรงเรียนที่นักเรียนกลั่นแกล้งกัน หรือทำร้ายข่มขู่เพื่อนนักเรียนซึ่งเป็นคดีที่เกิดขึ้นมากที่สุดและส่งผลต่างๆ กันทั้งการที่เหยื่อฆ่าตัวตาย หรือฆ่าผู้ทำร้ายตนเอง ดังข้อมูลว่าใน ค .ศ.1986 มีการรายงานคดีการข่มเหงรังแกในโรงเรียนถึง 155,066 คดี[15]

ความรุนแรงในสถานศึกษาเป็นปัญหาใหญ่ เพราะสังคมญี่ปุ่นเป็นสังคมที่ให้ความสำคัญกับกลุ่มและองค์กร คนที่แตกต่างจะถูกกีดกันออกไป และเมื่อคนส่วนใหญ่หรือคนที่มีอิทธิพลในกลุ่มหรือองค์กรแสดงความรังเกียจแล้ว คนที่ถูกกีดกันออกไปก็ถือว่าเป็นคนนอกกลุ่มซึ่งอาจไม่มีคนคบหาหรือถูกรังแก ซึ่งถือเป็นความรุนแรงในสังคมโรงเรียน เพราะเด็กที่มีปัญหาเช่นนี้มักไม่กล้าบอกครูหรือพ่อแม่ หรือมีกรณีที่บอกแล้วแต่ครูไม่สนใจเพราะคิดว่าเป็นเรื่องกลั่นแกล้งกันธรรมดาของนักเรียน จนทำให้มีนักเรียนบางคนฆ่าตัวตายหรือฆ่าผู้อื่น ปัญหานี้มีมาอย่างต่อเนื่องและหลายครั้งที่กลายเป็นคดีฆาตกรรมที่รุนแรงโดยเยาวชนเป็นผู้ก่อการ นับเป็นปัญหาสังคมของญี่ปุ่นที่แก้ไขได้ยากมาจนปัจจุบัน

ปัญหาสังคมที่เกิดขึ้นในญี่ปุ่นในทศวรรษ 1980 ทั้งความรุนแรงในหมู่วัยรุ่น การเริ่มเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุ การแข่งขันในสังคมในอาชีพการงาน การถูกวิพากษ์ว่าคนรุ่นใหม่ละเลยเรื่องคุณธรรมจริยธรรมแบบตะวันออก และการถูกกดดันเรียกร้องจากสหรัฐอเมริกาให้มีส่วนร่วมทางทหารให้มากขึ้นในช่วงความตึงเครียดทางการเมืองในยุคสงครามเย็นที่ปะทุขึ้นอีกในทศวรรษนี้ ทำให้คนญี่ปุ่นโดยเฉพาะนักวิชาการ สื่อสารมวลชน ต่างเสนอความคิดเห็นต่างๆ ทั้งประเด็นด้านสังคมและด้านนโยบายด้านการป้องกันประเทศของญี่ปุ่น

ข้อเสนอของปัญญาชนเหล่านี้เพื่อแก้ปัญหาในสังคมญี่ปุ่น คือ ให้ย้อนกลับไปศึกษาประวัติศาสตร์ญี่ปุ่นในทศวรรษ 1880 เมื่อญี่ปุ่นกำลังพัฒนาประเทศให้ทันสมัยในสมัยเมจิ เพื่อเอาตัวรอดจากลัทธิจักรวรรดินิยมและสร้างญี่ปุ่นให้ก้าวหน้า เปรียบเทียบกับสถานการณ์ที่ญี่ปุ่นกำลังเผชิญในทศวรรษ 1980 การถูกคุกคามจากจักรวรรดินิยมตะวันตกในอดีตอาจเปรียบได้กับการกดดันจากสหรัฐอเมริกา และการปรับตัวของสังคมญี่ปุ่นในอดีตเพื่อรักษาเอกลักษณ์และเอกราชของญี่ปุ่นเปรียบได้กับการที่คนยุคทศวรรษ 1980 ที่กำลังเกิดคำถามถึงความเป็นญี่ปุ่นที่แท้จริง เพราะหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 การปฏิรูปการศึกษาและศาสนาทำให้ลัทธิความเชื่อต่างๆ ของญี่ปุ่นที่เคยมีบทบาทในสังคมและสร้างชาตินิยมถูกยกเลิกไป คนรุ่นใหม่ที่เติบโตท่ามกลางเป้าหมายการขยายตัวทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่นจึงถูกวิจารณ์จากนายนะกะโซะเนะ นายกรัฐมนตรีในเวลานั้นว่าขาดคุณภาพและจริยธรรม และเสนอให้ปฏิรูปการศึกษาเพื่อให้คนญี่ปุ่นรุ่นใหม่ได้รู้จักและชื่นชมวัฒนธรรมดั้งเดิมและเชื่อมั่นในเอกลักษณ์ความเป็นชาติญี่ปุ่น[16]

1.4 การเกิดขึ้นของวัฒนธรรมประชานิยม (popular culture)

การประสบความสำเร็จทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่นยังทำให้เกิดแนวคิดชาตินิยมแบบใหม่ จากความภาคภูมิใจที่สามารถพัฒนาญี่ปุ่นให้ก้าวหน้าได้ด้วยกำลังของตนเอง แม้สหรัฐอเมริกาจะมองว่าสนธิสัญญาความมั่นคงระหว่างกันมีส่วนช่วยอย่างมากต่อการพัฒนาของญี่ปุ่น ในช่วงเวลานี้ญี่ปุ่นเริ่มมีความคิดที่จะฟื้นฟูวัฒนธรรมดั้งเดิมของประเทศขึ้นมาแทนที่วัฒนธรรมตะวันตก เห็นภาพได้จากแนวคิดในงานเขียนของนักเขียนชื่อดังที่ปรากฏขึ้นตั้งแต่ในช่วงที่เศรษฐกิจญี่ปุ่นเริ่มเดินหน้าอย่าง มิชิมะ ยุกิโอะ ซึ่งนำเสนอปัญหาที่ทำให้สังคมญี่ปุ่นมีสภาพถดถอย และมีความเชื่อว่า ชาวญี่ปุ่นกำลังสับสนในคุณค่าของตนเองเพราะวัฒนธรรมตะวันตกที่แทรกซึมเข้ามา แต่แนวคิดและการกระทำของมิชิมะนั้นสุดโต่งจนเกินไป แตกต่างจากนักเขียนในยุคเดียวกันอีกคน คือ คะวะบาตะ ยะสึนาริ ซึ่งสร้างงานเขียนที่นำความงดงามของญี่ปุ่นดั่งเดิมกลับมาแสดงให้เห็นอีกครั้งอย่างมีสุนทรียศาสตร์ แต่ทั้งสองต่างมีจุดร่วมเดียวกันคือต้องการนำเสนอถึงความภูมิใจในวัฒนธรรมญี่ปุ่นเหนือตะวันตก[17]

ความเปลี่ยนแปลงในสังคมอีกอย่างหนึ่งที่มีผลมาจากความเจริญก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ คือ คนญี่ปุ่นรุ่นใหม่ที่เกิดหลังสงครามมีความเป็นปัจเจกบุคคลมากขึ้นเนื่องจากสภาพที่บีบคั้นทางเศรษฐกิจ ซึ่งในที่นี้ไม่ได้หมายถึงการความดิ้นรนเพื่อเอาตัวรอด แต่กล่าวถึงความตรึงเครียดในระบบการแข่งขันเพื่อความก้าวหน้า เช่น ในสำนักงาน หรือ โรงเรียน คนรุ่นใหม่ถูกเรียกว่า “สายพันธุ์ใหม่” มีลักษณะมั่นใจและภาคภูมิใจในความมั่งคั่งของญี่ปุ่น ไม่รับรู้ความยากลำบากของคนรุ่นสงครามโลก คนสายพันธุ์ใหม่นี้ทุ่มเทกับการทำงานเพื่อการเติบโตทางเศรษฐกิจ เคร่งเครียด และบ่นเรื่องการทำงานหนักจนไม่มีเวลาแสวงหาความสุขจากความร่ำรวยทางเศรษฐกิจ และการเสียชีวิตจากการทำงานหนักกลายเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นบ่อยครั้ง[18] ความเคลื่อนไหวทางสังคมเหล่านี้ก่อให้เกิดวัฒนธรรมย่อยในรูปแบบต่างๆ ขึ้น เช่น ความนิยมในการใช้บริการบาร์โฮสต์ (Host Club) เพื่อพักผ่อนหย่อนใจ วัฒนธรรมการนัดบอด การรับจ้างเป็นเพื่อนเที่ยวของเด็กสาวเพื่อแลกกับสิ่งของ วัฒนธรรมโอตาคุ[1*] และโรคหลีกเลี่ยงการเข้าสังคม[♦] รวมไปถึงการเกิดลัทธิใหม่อย่างลัทธิโอมชินริเคียว[•]

---

* โอตาคุ (Otaku) คือ ผู้ที่คลั่งไคล้และหมกมุ่นอยู่กับสิ่งใดสิ่งหนึ่งอย่างหนัก ส่วนมากจะเกี่ยวข้องกับเกม คอมพิวเตอร์ การ์ตูน และไอดอล

♦ โรคหลีกเลี่ยงการเข้าสังคม หรือ ฮิคิโคโมริ (Hikikomori) คือ ผู้ที่ปลีกตัวออกจากสังคมอย่างสุดโต่ง มีสาเหตุมาจากเรื่องราวส่วนบุคคลและเรื่องราวทางสังคมที่บุคคลนั้นๆ ประสบมา

• โอมชินริเคียว (Omu Shinrikyo) เป็นลัทธิที่ก่อตั้งขึ้นใน ค.ศ. 1987 โดยนำหลักคำสอนของศาสนาพุทธและฮินดูมาผสมกัน และเชื่อในเรื่องของวันสิ้นโลก สาวกของลัทธิโอมชินริเคียวได้ก่อความวุ่นวายอย่างอุกอาจหลายครั้ง เหตุการณ์ที่ร้ายแรงที่สุดคือ การปล่อยแก๊สพิษซารินในรถไฟฟ้าใต้ดินเมื่อ ค.ศ. 1995 ที่ส่งผลให้มีผู้บาดเจ็บและเสียชีวิตเป็นจำนวนมาก

นักวิชาการบางคนกล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมญี่ปุ่นว่า “มักเห็นว่าวัฒนธรรมของญี่ปุ่นนั้นมีความแปลกประหลาด ซึ่งอาจจะเป็นปัญหาสำหรับการอยู่ร่วมกันกับสังคมนานาชาติ”[19] วัฒนธรรมญี่ปุ่นมีลักษณะเฉพาะตรงที่สามารถนำวัฒนธรรมที่เกิดแต่จารีตเดิม ตั้งแต่ครั้งก่อนสมัยสงครามมาผสมผสานรวมกับวัฒนธรรมใหม่โดยยังรักษาบางสิ่งซึ่งมีคุณค่าอยู่แล้วให้คงอยู่สืบไปได้ ตัวอย่างของลักษณะวัฒนธรรมแบบเก่าของญี่ปุ่น คือ การมีความสัมพันธ์ที่เข้มแข็งภายในกลุ่ม และนิสัยที่เน้นหนักเรื่องความขยันและประหยัดอดออม คุณธรรมเกี่ยวกับหน้าที่ในการทำงานทำให้ชาวญี่ปุ่นพร้อมที่จะปฏิบัติงานอย่างเต็มที่ โดยหวังผลประโยชน์ของตนเองเป็นส่วนน้อยเมื่อเทียบกับหน่วยงานหรือบริษัท ซึ่งลักษณะเหล่านี้ยังคงตกทอดมาถึงวัฒนธรรมญี่ปุ่นในปัจจุบัน นอกจากนี้ญี่ปุ่นยังมีความสามารถในการแยกแยะและซึมซับเอาส่วนดีของวัฒนธรรมจากแหล่งอื่น มาปรับใช้ให้เข้ากับสภาพสังคมของตนเอง เมื่อจำเป็นต้องพัฒนาประเทศให้เข้ากับความเป็นสากลตามอย่างโลกตะวันตก ญี่ปุ่นจึงพยายามที่จะเรียนรู้แม้อาจจะไม่สำเร็จได้ภายในเวลาอันรวดเร็ว และในขณะเดียวกันญี่ปุ่นก็ไม่เคยหยุดที่จะมองหาความเป็นเอกลักษณ์ของตนเองไปพร้อมๆ กัน

ในความคิดของชาวญี่ปุ่น สิ่งที่ญี่ปุ่นจำเป็นต้องทำมากที่สุดคือ การค้นให้พบธาตุแท้ของวัฒนธรรมที่สอดคล้องกับอารยธรรมโลกในรูปแบบปัจจุบันจะทำให้ญี่ปุ่นสามารถปรับวัฒนธรรมของตนเองให้เข้ากับกระแสของโลกได้[20] จะเห็นได้ว่าญี่ปุ่นให้ความสนใจและกระตือรือร้นที่จะเรียนรู้และเข้าใจค่านิยมที่หลากหลายในวัฒนธรรมอื่นๆ ญี่ปุ่นจึงสามารถเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมของตนเอง ทั้งจากที่รับมาและปรับให้เข้ากับชาวญี่ปุ่นแล้ว และวัฒนธรรมดั้งเดิมซึ่งเป็นสิ่งที่ทำให้เห็นเนื้อแท้ของวัฒนธรรมญี่ปุ่นให้กลมกลืนกับสังคมอื่นเหมือนอย่างที่วัฒนธรรมตะวันตกเคยทำสำเร็จมาแล้ว วัฒนธรรมสากลที่ตกผลึกแล้วได้ถูกหลอมรวมเข้ากับวัฒนธรรมเดิมอันเป็นเอกลักษณ์ของญี่ปุ่น เกิดเป็นวัฒนธรรมรูปแบบใหม่ที่เริ่มเป็นที่แพร่หลายและมีอิทธิพลเข้าถึงประชาชนได้ทุกเพศทุกวัยเพราะมีหลากหลายลักษณะและเข้ากับคนทุกระดับชั้นในสังคมได้เป็นอย่างดีจนกลายเป็นวัฒนธรรมมวลชน หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า **วัฒนธรรมประชานิยม** (Popular Culture) ซึ่งหมายถึง วัฒนธรรมของคนส่วนใหญ่ซึ่งแพร่หลายมากกว่าและคนทั่วไปชื่นชอบ จึงเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า วัฒนธรรมมวลชน (Mass Culture) มักเกี่ยวกับความบันเทิง การกีฬา โทรทัศน์ ภาพยนตร์และเพลงสมัยใหม่ ซึ่งต่างกับวัฒนธรรมชั้นสูง(High Culture) ของคนที่มีการศึกษาสูง เช่น ดนตรีคลาสสิก นวนิยายแบบลึกซึ้ง กวีนิพนธ์[21]

วัฒนธรรมประชานิยมเป็นวัฒนธรรมที่มีความเรียบง่าย ไม่มีเอกลักษณ์ตายตัว เป็นสิ่งที่ปรับเปลี่ยนไปตามยุคสมัย และเป็นวัฒนธรรมที่แพร่หลายร่วมกันของกลุ่มคนที่ไม่มีวันเลือนหายเพราะแทรกซึมอยู่ในทุกสังคม จึงไม่จำเป็นต้องอนุรักษ์ แต่ขณะเดียวกันก็ต้องสร้างสรรค์สิ่งใหม่ๆ ขึ้นมาเรื่อยๆ เพื่อให้คนจำนวนมากชื่นชมได้ บางครั้งวัฒนธรรมประชานิยมคือการดึงความมีเอกลักษณ์มาผสมกับสิ่งอื่นๆ เข้าด้วยกัน เช่น การนำเสนอ

ลักษณะเฉพาะของสังคมตนเองผ่านผลงานทางวัฒนธรรม เรียกได้ว่าการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมนี้นั้นขึ้นอยู่กับความนิยมส่วนมากของประชาชน และในแต่ละสังคมจะมีวัฒนธรรมประชานิยมเป็นของตนเอง

ความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและการสื่อสารทั้งทางโทรทัศน์ วิทยุ หรืออินเตอร์เน็ต ทำให้วัฒนธรรมประชานิยมในรูปแบบของสื่อภาพยนตร์ วรรณกรรม เพลง แฟชั่น และสินค้าอุปโภคบริโภค แพร่ไปอย่างรวดเร็วและขยายอิทธิพลได้กว้างขวาง วัฒนธรรมประชานิยมที่แตกแขนงเป็นหลายรูปแบบได้รับความสนใจอย่างทั่วถึง ในทัศนะของนักประเพณีนิยมวัฒนธรรมประชานิยมเป็นวัฒนธรรมชั้นต่ำ แต่นักเสรีนิยมและกลุ่มหัวรุนแรงเห็นว่าวัฒนธรรมดังกล่าวสะท้อนรสนิยมที่แท้จริงของคนส่วนใหญ่[22] วัฒนธรรมประชานิยมยังแสดงให้เห็นถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและสภาพความเป็นจริงของสังคมนั้นๆ

เมื่อวัฒนธรรมประชานิยมเริ่มมีอิทธิพลมากขึ้น บางครั้งจึงถูกนำมาใช้ประโยชน์เป็นนโยบายระหว่างประเทศ ที่เกื้อหนุนให้ประเทศใดประเทศหนึ่งขยายอิทธิพลเข้าไปมีส่วนร่วมทางวัฒนธรรมกับสังคมอื่นได้อย่างแนบเนียน ดังเช่นญี่ปุ่นที่ใช้ประโยชน์จากวัฒนธรรมประชานิยมในรูปแบบของพลังอำนาจอ่อน (Soft Power)* ด้วยเหตุนี้เราจึงพบเห็นวัฒนธรรมของญี่ปุ่นแทรกตัวอยู่ในหลายๆ สังคม

รูปแบบของวัฒนธรรมประชานิยมในสังคมญี่ปุ่นสมัยใหม่ เป็นการรวมตัวกันของอิทธิพลจาก ภาพยนตร์ โทรทัศน์ การ์ตูน และเพลงป๊อป ซึ่งเพิ่งเกิดขึ้นในยุคหลังและเริ่มเคลื่อนย้ายอิทธิพลทางวัฒนธรรมออกสู่นานาประเทศในช่วงทศวรรษที่ 1980-1990 วัฒนธรรมประชานิยมหลักๆ ของญี่ปุ่นแบ่งออกเป็น 5 ประเภท คือ 1) ภาพยนตร์ และภาพยนตร์ชุดทางโทรทัศน์ 2) หนังสือการ์ตูน (Manga) และภาพยนตร์การ์ตูน (Anime) 3) เพลง และนักร้อง 4) แฟชั่น และ 5) เกมประเภทต่างๆ[23]

วัฒนธรรมประชานิยมหลักในทศวรรษ 1980 ที่ญี่ปุ่นส่งออกไปยังต่างประเทศและประสบความสำเร็จได้รับความนิยมอย่างมาก คือ ภาพยนตร์ชุดทางโทรทัศน์ หนังสือและภาพยนตร์การ์ตูน โดยภาพยนตร์โทรทัศน์ที่ได้รับความนิยมอย่างสูง เช่น โอชิน (1983) และสิงห์สาวนักสืบ (1985) ส่วนหนังสือการ์ตูนและภาพยนตร์การ์ตูนที่เป็นที่นิยมแพร่หลายเช่น ภาพยนตร์การ์ตูนจากสตูดิโอจิบลิ (Ghibli) เจ้าหนูพลังปรมาณู ดราก้อนบอล กันดั้ม หน้ากากเสือ และเรื่องที่รู้จักกันดีและกล่าวได้ว่ามีชื่อเสียงที่สุดคือ หนังสือและภาพยนตร์การ์ตูนเรื่องโดราเอมอน

* พลังอำนาจอ่อน (Soft Power) เป็นแนวคิดที่อธิบายถึงความสามารถในการดึงดูด ชักจูง ปรับเปลี่ยน "ความคิด" หรือ "ความนิยม" ของคนอื่น โดยปราศจากการใช้กำลังไม่ว่าจะเป็นทางทหารหรือทางเศรษฐกิจ

2. การปรับตัวของญี่ปุ่นด้านการต่างประเทศ

ทศวรรษ 1980 ญี่ปุ่นปรับตัวด้านการต่างประเทศ ทั้งการเปลี่ยนนโยบายจากการใช้เศรษฐกิจนำหน้ามาเป็นการสร้างความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมและความรู้สึกใกล้ชิด เพื่อลดการต่อต้านจากการที่ญี่ปุ่นได้เปรียบทางเศรษฐกิจต่อนานาชาติ ส่วนในด้านความมั่นคงประเด็นการติดอาวุธให้กองกำลังป้องกันตนเองและการแก้ไขมาตรา 9 ได้รับความสนใจอีกครั้งเพราะสถานการณ์สงครามเย็นกลับมาตึงเครียดจากการที่สหภาพโซเวียตบุกอัฟกานิสถานใน ค.ศ. 1979 และสงครามในอินโดจีนที่ยังไม่ยุติ

แรงกดดันเรื่องการแก้ไขมาตรา 9 ญี่ปุ่นกับสหรัฐอเมริกามีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกันอย่างยิ่งนับตั้งแต่สหรัฐอเมริกาเข้ามาปกครองญี่ปุ่นหลังสงคราม ทั้งการที่สหรัฐอเมริกาอยู่ในฐานะผู้ปกป้องทางทหารให้แก่ญี่ปุ่นและคู่ค้าอันดับหนึ่ง ในด้านการทหารนั้นแม้ที่ผ่านมาสหรัฐอเมริกาพยายามให้ญี่ปุ่นติดอาวุธและช่วยสหรัฐอเมริการับผิดชอบด้านความมั่นคงในภูมิภาค แต่ญี่ปุ่นปฏิเสธมาตลอดแลกกับการที่ให้สหรัฐอเมริกามีฐานทัพอยู่ในญี่ปุ่นที่โอกินาวาแม้ถูกชาวญี่ปุ่นต่อต้านมาโดยตลอด

ในการถูกกดดันให้เพิ่มกำลังทางทหารนั้น นักวิชาการญี่ปุ่นได้อภิปรายโดยศึกษาแนวคิดของนักปราชญ์คนสำคัญของญี่ปุ่นในสมัยเมจิ คือ ฟุคุซาวา ยุกิชิ และโทกุโตมิ โซโฮ (Tokutomi Soho ค.ศ.1863–1957) ที่มีความเห็นต่างกันเรื่องอนาคตของญี่ปุ่น โดยฟุคุซาวา ยุกิชิเห็นว่าชนชั้นกลางหรือพวกที่มาจากอดีตซามูไรเป็นกำลังสำคัญในการสร้างชาติในด้านการค้าและอุตสาหกรรม และสนับสนุนให้เพิ่มกำลังทางทหารเพื่อความเข้มแข็งของญี่ปุ่น ส่วนโทกุโตมิ โซโฮสนับสนุนการพัฒนาเศรษฐกิจมากกว่าการทหาร[24] ปัญญาชนญี่ปุ่นในทศวรรษ 1980 ศึกษาแนวคิดของปัญญาชนในทศวรรษ 1880 เพื่อหาแนวทางด้านความมั่นคงสำหรับญี่ปุ่นในขณะนั้น และจะเห็นได้ว่านักการเมืองและคนในสังคมญี่ปุ่นในทศวรรษ 1980 ก็มีความเห็นเป็น 2 แนวทางเช่นกัน คือฝ่ายหนึ่งเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจ ไม่เห็นด้วยกับการเพิ่มบทบาททางทหาร ขณะที่อีกฝ่ายเสนอให้มีการแก้ไขรัฐธรรมนูญเพื่อญี่ปุ่นจะได้มีกองทัพ โดยอ้างเหตุผลในด้านการป้องกันตนเองเป็นหลัก

นโยบายการทูตวัฒนธรรมของญี่ปุ่น การเติบโตด้านเศรษฐกิจและอุตสาหกรรมที่ทำให้ญี่ปุ่นกลายมหาอำนาจทางเศรษฐกิจเทียบเคียงกับสหรัฐอเมริกาซึ่งเป็นประเทศมหาอำนาจของโลกได้ภายในระยะเวลาไม่นาน ความเจริญเหล่านี้ส่งผลให้ญี่ปุ่นเป็นประเทศชั้นนำของทวีปเอเชียที่เข้มแข็งทั้งทางเศรษฐกิจและสังคม บทบาทของญี่ปุ่นต่อโลกจึงเพิ่มมากขึ้น พอๆ กับที่ต้องเผชิญปัญหาที่มีมากเนื่องจากความเจริญก้าวหน้า คือ ปัญหาเศรษฐกิจเรื้อรังที่ยากจะแก้ไข ปัญหาสังคมที่รอการปรับปรุง รวมไปถึงปัญหาธรรมชาติเรื่องภัยพิบัติที่ไม่สามารถคาดการณ์ได้ ด้วยเหตุนี้ญี่ปุ่นจึงต้องรักษาและพัฒนาสิ่งที่ดีอยู่แล้วให้ดีขึ้นกว่าเก่า

เช่น หาช่องทางสร้างผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจมากกว่าเดิม ไม่หยุดที่จะพัฒนาอุตสาหกรรมและเทคโนโลยีที่มีความสำคัญอย่างมากในโลกปัจจุบัน

การที่ญี่ปุ่นดำเนินนโยบายมุ่งเศรษฐกิจและผลกำไรเป็นหลัก และได้เปรียบดุลการค้าประเทศต่างๆ มาโดยตลอด ทำให้เกิดกระแสต่อต้านทั้งในเอเชียและยุโรปที่มีความรู้สึกวิตกกังวลและไม่พอใจการหาผลประโยชน์แต่ฝ่ายเดียวของญี่ปุ่น จนเกิดกระแสต่อต้านสินค้าญี่ปุ่นในหลายประเทศในทศวรรษ 1970 รัฐบาลญี่ปุ่นยอมรับว่าความประพฤติของนักธุรกิจญี่ปุ่นบางคนที่ไปลงทุนยังต่างประเทศนั้นไม่อาจยอมรับได้ เพราะเป็นการแสวงหาผลประโยชน์ฝ่ายเดียวหรือเอาเปรียบคนท้องถิ่นที่เป็นแรงงานเกินไป รวมไปถึงการที่ญี่ปุ่นเข้าครอบงำทางเศรษฐกิจ ในการเดินทางเยือนประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ของนายกรัฐมนตรีทะนะกะใน ค.ศ. 1974 จึงนับเป็นการเปิดโลกทัศน์ในอีกแง่มุมให้ชาวญี่ปุ่นได้รับรู้ว่าภาพลักษณ์ของญี่ปุ่นในสายตาของนานาประเทศขณะนั้นย่ำแย่มากเพียงใด แม้ญี่ปุ่นจะเข้าใจดีว่าทั่วโลกเคยมีมุมมองต่อญี่ปุ่นในแง่ลบมาครั้งหนึ่งแล้วในช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง ด้วยความต้องการที่จะลบคำประณามว่าญี่ปุ่นเป็นชาติโหดร้ายจากเหตุการณ์ในอดีต ญี่ปุ่นจึงหันมาเน้นนโยบายเศรษฐกิจ แต่ความทะเยอทะยานในการมุ่งหาความสำเร็จจากผลกำไรอย่างเกินควรในครั้งนี้ทำให้ญี่ปุ่นถูกมองว่าเห็นแก่ตัวและคิดถึงแต่ผลประโยชน์ของตนเอง ทั้งจากการเข้ามาแสวงหาทรัพยากรหรือวัตถุดิบราคาถูกและแรงงานราคาถูก และผูกขาดตลาดสินค้าอุตสาหกรรมในประเทศคู่ค้า ทำให้เกิดการต่อต้านสินค้าญี่ปุ่นขึ้นในทศวรรษ 1970

ญี่ปุ่นจึงเริ่มหันมาใช้นโยบายการทูตวัฒนธรรม เช่น การตั้งมูลนิธิ Japan Foundation ขึ้นในประเทศต่างๆ ซึ่งมีส่วนสำคัญในการดำเนินงานแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมระหว่างประเทศญี่ปุ่นและประเทศอื่นๆ อย่างเต็มรูปแบบ และสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์กับองค์กรและบุคคลที่มีบทบาทเกี่ยวข้องกับด้านศิลปวัฒนธรรม มูลนิธินี้มีบทบาทมาจนถึงปัจจุบัน และมีโครงการหลากหลายที่เกิดขึ้นเพื่อส่งออกวัฒนธรรมญี่ปุ่นในเชิงการทูต การดำเนินการเหล่านี้เป็นความพยายามของญี่ปุ่นที่จะทำให้ชาติอื่นมองญี่ปุ่นในแง่ดีขึ้น

หนังสือพิมพ์ในญี่ปุ่นกล่าวว่า การที่ญี่ปุ่นสร้างความมั่งคั่งร่ำรวยแต่ฝ่ายเดียวโดยไม่แบ่งปันให้กับประเทศอื่นๆ โดยเฉพาะประเทศกำลังพัฒนาได้มีโอกาสร่ำรวยบ้างนับเป็นอันตรายอย่างร้ายแรงของญี่ปุ่น[25] จะเห็นว่าชาวญี่ปุ่นรู้สึกตัวทันทีว่าความวุ่นวายต่างๆ หรือการต่อต้านญี่ปุ่นในต่างประเทศ เกิดขึ้นจากนโยบายมุ่งเศรษฐกิจที่แม้จะสร้างให้ญี่ปุ่นเจริญก้าวหน้า แต่ก็มีผลในแง่ลบสะท้อนกลับอย่างรุนแรง ดังเห็นได้ว่าในครึ่งแรกของทศวรรษ 1980 ยังมีการต่อต้านสินค้าญี่ปุ่นหลายครั้ง เช่น ค.ศ. 1983 ค .ศ.1984 และ ค.ศ.1985 ซึ่งญี่ปุ่นถูกโจมตีว่าเอาเปรียบทางเศรษฐกิจและไม่จริงใจในการถ่ายทอดเทคโนโลยี[26] ทำให้ญี่ปุ่นพยายามสร้างความสัมพันธ์อันดีกับนานาประเทศเพื่อรักษาความมั่นคงทางเศรษฐกิจและสร้างภาพลักษณ์ด้านดีของญี่ปุ่นให้เกิดขึ้น ญี่ปุ่นจึงทบทวนนโยบายต่างประเทศเสียใหม่ ทำให้นโยบายด้านวัฒนธรรมเริ่มเข้ามามีบทบาทมากในปลายทศวรรษ 1980[27]

ญี่ปุ่นส่งออกทางวัฒนธรรมตั้งแต่ครึ่งแรกของทศวรรษ 1980 โดยส่งออกรายการโทรทัศน์ทั้งละครและการ์ตูนไปยังประเทศต่างๆ ในภูมิภาคเอเชียเป็นครั้งแรก ตัวอย่างเช่น ในประเทศไทยตั้งแต่ ค .ศ.1980 มีรายการการ์ตูนที่แพร่ภาพการ์ตูนญี่ปุ่นทางสถานีโทรทัศน์ ทำให้การ์ตูนญี่ปุ่นได้รับความนิยมมาก เรื่องที่มีชื่อเสียง เช่น แคนดี้ แคนดี้ คินนิคุแมน อิกคิวซังเณรน้อยเจ้าปัญญา และโดราเอมอน ส่วนรายการละครโทรทัศน์ที่ได้รับความนิยมมาก คือละครชุด โอชิน ที่เริ่มเข้ามาฉายในประเทศไทยครั้งแรกใน ค.ศ.1984 จากนั้นมีละครโทรทัศน์ของญี่ปุ่นเข้ามาฉายอย่างต่อเนื่อง รวมถึงการแพร่โฆษณาจากญี่ปุ่น เช่น ขนมขบเคี้ยว ยี่ห้อป๊อกกี้และโคลล่อน ตามด้วยการนำสินค้าต่างๆ ทางวัฒนธรรมของบริษัท Sanrio มาขาย เช่น อุปกรณ์เครื่องเขียน ตุ๊กตา ของใช้ในชีวิตประจำวัน สินค้าทางวัฒนธรรมญี่ปุ่นเหล่านี้ได้รับความนิยมมากและค่อยๆ แทรกซึมเข้าไปในชีวิตประจำวันของคนในประเทศต่างๆ โดยที่ไม่เกิดความรู้สึกต่อต้านเหมือนการต่อต้านสินค้าอุตสาหกรรมของญี่ปุ่น[28]

ความสำเร็จจากการส่งออกทางวัฒนธรรมญี่ปุ่นนี้ ทำให้ใน ค.ศ. 1988 รัฐบาลญี่ปุ่นสมัยนายกรัฐมนตรีทะเคชิตะ โนะโบรุ กำหนดนโยบายส่งออกทางวัฒนธรรมเป็นนโยบายของรัฐบาล โดยเป็นนโยบายที่ส่งเสริมทั้งด้านความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ด้านเศรษฐกิจ และด้านวัฒนธรรมที่ช่วยสร้างภาพลักษณ์ที่ดีให้แก่ญี่ปุ่น นโยบายส่งออกทางวัฒนธรรมนี้ขยายไปอย่างกว้างขวาง ทั้งการส่งออกอุตสาหกรรมหนังสือการ์ตูน ภาพยนตร์การ์ตูน ละครชุดทางโทรทัศน์ เพลง และเกมคอมพิวเตอร์ วิดีโอเกม เกมบอย และเกมออนไลน์

3. ญี่ปุ่นในทศวรรษ 1990 วิกฤติเศรษฐกิจและประเด็นความมั่นคง

ในทศวรรษ 1990 ญี่ปุ่นมีปัญหาที่กระทบต่อสังคมอย่างมาก เศรษฐกิจญี่ปุ่นเกิดภาวะชะงักงันมากที่สุดในรอบ 10 ปี ในด้านการเมือง คดีทุจริตของนักการเมืองทำให้ประชาชนขาดความเชื่อมั่นต่อรัฐบาลพรรคเสรีประชาธิปไตยและข้าราชการ ในด้านสังคม การแพร่ขยายของลัทธิบริโภคนิยมที่ฝังรากลึกในสังคมญี่ปุ่นทำให้เกิดการแข่งขันดิ้นรนเพื่อให้ได้มาซึ่งข้าวของเงินทองหรือสินค้าราคาแพง และเกิดวัฒนธรรมใหม่ของกลุ่มคนที่หมกมุ่นกับเรื่องใดเรื่องหนึ่งเกินไป จนเกิดการหลีกเลี่ยงสังคม และเกิดปัญหาสังคมอื่นๆ ตามมา ในด้านการต่างประเทศ สถานการณ์การเมืองโลกจากการสิ้นสุดสงครามเย็นและสงครามในหลายภูมิภาค ทำให้ญี่ปุ่นถูกกดดันมากขึ้นให้มีส่วนร่วมรับผิดชอบสันติภาพของโลก จนในทศวรรษนี้ญี่ปุ่นได้ส่งกองกำลังออกไปปฏิบัติการนอกประเทศเป็นครั้งแรกตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2

3.1 ภาวะเศรษฐกิจถดถอยกับผลกระทบต่อสังคมญี่ปุ่น

ในช่วงทศวรรษที่ 1960 – 1970 ตัวเลขทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่นเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว เพราะการเติบโตของอุตสาหกรรมเหล็ก ที่มีกำไรมากจนส่งผลต่อเนื่องให้อุตสาหกรรมอื่นๆ ใน

ประเทศเติบโตขึ้นไปด้วย โดยเฉพาะอุตสาหกรรมต่อเรือและรถยนต์ และอุตสาหกรรมเครื่องใช้ไฟฟ้าและอิเล็กทรอนิกส์ จนกระทั่งเกิดวิกฤติค่าเงินเยนตั้งแต่ ค .ศ.1987 เนื่องจากทั่วโลกไม่สามารถแก้ไขวิกฤติการณ์น้ำมันที่เกิดขึ้นก่อนหน้านี้ได้[29] กระทบมาถึงเศรษฐกิจญี่ปุ่น ค่าเงินเยนที่สูงขึ้นทำให้ญี่ปุ่นเสียเปรียบทางการค้า และความต้องการสินค้าญี่ปุ่นของต่างประเทศมีปริมาณน้อยลง บริษัทญี่ปุ่นจำนวนมากย้ายฐานการผลิตไปสู่ต่างประเทศเพราะวิกฤติเงินเยนที่ทำให้ค่าใช้จ่ายและค่าแรงในประเทศสูงขึ้น ส่งผลให้ญี่ปุ่นเกิดภาวะชะงักงันทางเศรษฐกิจ นอกจากนี้ผลกำไรที่มากเกินไปจนเกิดสภาพคล่องทางการเงินที่เป็นการเปิดทางให้นักธุรกิจเข้ามาเก็งกำไร ทำให้เกิดภาวะเศรษฐกิจฟองสบู่ใน ค .ศ.1991 เศรษฐกิจญี่ปุ่นจึงเสียหายอย่างมหาศาลและมีปริมาณหนี้เสียจำนวนมาก

ภาวะเศรษฐกิจฟองสบู่ทำให้เศรษฐกิจญี่ปุ่นชะงักงันและตกต่ำที่สุดในรอบ 10 ปี ตัวเลขอัตราการว่างงานใน ค.ศ. 1991 เฉลี่ยเดือนละ 2.2 หรือราว 14.2 ล้านคน สูงกว่าปีที่ผ่านมาร้อยละ 0.1[30] แต่การค้าต่างประเทศของญี่ปุ่นยังมีมูลค่าสูง และเกินดุลถึง 106.6 พันล้านดอลลาร์สหรัฐฯ[31] สูงกว่าปีที่ผ่านมาถึงร้อยละ 38[32] หากดูเฉพาะตัวเลขเศรษฐกิจก็อาจเข้าใจได้ว่ามูลค่าการค้าต่างประเทศที่สูงจะช่วยแก้ปัญหาเศรษฐกิจภายในได้ แต่การได้ดุลการค้าต่างประเทศนี้กลับทำให้ญี่ปุ่นถูกกดดันจากประเทศคู่ค้าให้เปิดตลาดภายในของญี่ปุ่นให้สินค้าต่างชาติมากขึ้น โดยเฉพาะสินค้าเกษตรเช่นข้าว ข้อเรียกร้องของประเทศคู่ค้านี้ทำให้เกิดกระแสวิพากษ์วิจารณ์ในประเทศญี่ปุ่นโดยเฉพาะในหมู่ชาวนาที่เกรงว่าข้าวต่างประเทศที่มีราคาถูกกว่าข้าวญี่ปุ่นจะทำให้ข้าวญี่ปุ่นขายได้น้อยลง

รัฐบาลของนายกรัฐมนตรีมิยะซะวะ คิอีชิ ได้รับคำวิจารณ์อย่างมากจากการแก้ปัญหาด้วยการเปิดตลาดสินค้าญี่ปุ่นนี้ แม้ว่าจะออกนโยบายปฏิรูปการเงินเพื่อส่งเสริมการเติบโตทางเศรษฐกิจ แต่คะแนนนิยมลดลงและต่อมานักการเมืองในกลุ่มของนายมิยะซะวะพัวพันกับคดีสินบน ทำให้รัฐสภามีมติไม่ไว้วางใจรัฐบาล นายมิยะซะวะต้องลาออกจากตำแหน่งใน ค.ศ. 1993 และทำให้พรรคเสรีประชาธิปไตยที่เป็นพรรครัฐบาลมาตั้งแต่ ค.ศ.1955 เสียอำนาจให้ฝ่ายค้าน เกิดเป็นรัฐบาลผสมขึ้น มีแกนนำคือพรรคญี่ปุ่นใหม่ที่นำโดยโฮโซกะวะ โมะริฮิโร โดยพรรคเสรีประชาธิปไตยเป็นฝ่ายค้าน

รัฐบาลผสมเผชิญปัญหาหลายประการ รวมถึงด้านการเมืองที่พรรคเสรีประชาธิปไตยยังมีความเข้มแข็งและประสบการณ์การเมืองมาก รัฐบาลผสมถูกโจมตีจากฝ่ายค้านคือพรรคเสรีประชาธิปไตยจนมีการเปลี่ยนรัฐบาลหลายครั้ง[33] พรรคเสรีประชาธิปไตยกลับมาเป็นรัฐบาลอีกครั้งใน ค.ศ. 1996 เพราะประชาชนเห็นว่ารัฐบาลที่มาจากพรรคอื่นก็ไม่อาจแก้ปัญหาของประชาชนได้ดีพอ แต่เพราะประชาชนเสื่อมศรัทธานักการเมืองจากพรรคที่มีคดีความทุจริตหลายครั้ง ทำให้ไม่สามารถเป็นรัฐบาลพรรคเดียวได้โดยนำพรรคสังคมนิยมมาร่วมรัฐบาลด้วย

ปัญหาการเมืองและการเปลี่ยนรัฐบาลบ่อยครั้งจนการดำเนินนโยบายไม่ต่อเนื่องมีผลกระทบทำให้เศรษฐกิจญี่ปุ่นอยู่ในภาวะชะลอตัว และมีอัตราการขยายตัวทางเศรษฐกิจต่ำ และยังถูกซ้ำเติมด้วยการเกิดแผ่นดินไหวครั้งใหญ่ที่เมืองโกเบที่ทำให้เกิดการสูญเสียทั้งชีวิตผู้คนจำนวนมาก ตลอดจนทรัพย์สิน อาคารบ้านเรือน และระบบสาธารณูปโภคต่างๆ ตามด้วยวิกฤตเศรษฐกิจเอเชียหรือวิกฤติเศรษฐกิจต้มยำกุ้ง ค.ศ.1997 ที่กระทบเศรษฐกิจญี่ปุ่นครั้งใหญ่อีกระลอก ส่งผลให้ญี่ปุ่นเกิดภาวะเศรษฐกิจชะลอตัวมาตลอดทศวรรษ 1990 และต่อเนื่องมาถึงทศวรรษ 2000

3.2 การปรับตัวด้านความมั่นคงและการทหารของญี่ปุ่น

ประเด็นด้านความมั่นคงและการทหารของญี่ปุ่นเป็นเรื่องหนึ่งที่มีการอภิปรายกันอย่างกว้างขวางในทศวรรษ 1990 นี้ โดยมีประเด็นสำคัญ คือ ฐานทัพของสหรัฐอเมริกาในญี่ปุ่น และการเพิ่มกำลังทางทหารของญี่ปุ่น ตั้งแต่ปลาย ค.ศ. 1987 รัฐบาลญี่ปุ่นเริ่มปรับนโยบายด้านความมั่นคง โดยสมัยนายกรัฐมนตรีนะกะโซะเนะได้ยกเลิกนโยบายที่กำหนดไว้ตั้งแต่ ค.ศ. 1976 เกี่ยวกับงบประมาณด้านการทหารว่าต่ำกว่าร้อยละ 1 ของผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติ (GNP) เพื่อเพิ่มความเข้มแข็งด้านการทหารของญี่ปุ่นและเห็นว่าการกำหนดอัตราว่าไม่เกินร้อยละ 1 ของ GNP นี้ล้าสมัยแล้ว เพราะในทศวรรษ 1980 เศรษฐกิจญี่ปุ่นไม่ได้เติบโตสูงเหมือนเมื่อก่อน ทำให้ในความเป็นจริงอัตรางบประมาณด้านการทหารที่ตั้งไว้ลดลงตามไปด้วย และเกรงว่าการจำกัดงบประมาณจะกระทบต่อการเสริมสร้างกำลังป้องกันประเทศของญี่ปุ่น[34]

ประเด็นความมั่นคงและการทหารกลับมาเป็นที่ถกเถียงของสังคมอีกครั้ง เพราะการสิ้นสุดสงครามเย็นใน ค.ศ.1991 ทำให้เหตุผลด้านความมั่นคงที่สหรัฐอเมริกาต้องมีกองทัพอยู่ในญี่ปุ่นมีน้ำหนักลดลง และการที่ญี่ปุ่นเป็นประเทศมหาอำนาจทางเศรษฐกิจอันดับต้นๆ ของโลกทำให้สหรัฐอเมริกาและอีกหลายประเทศเรียกร้องให้ญี่ปุ่นเพิ่มความรับผิดชอบด้านสันติภาพของโลกให้มากขึ้น โดยไม่ใช่เพียงแค่การบริจาคเงินให้สหประชาชาติหรือองค์กรอื่นๆ เหมือนที่ผ่านมาเท่านั้น

การเพิ่มกำลังทหารและการแก้ไขรัฐธรรมนูญเพื่อให้ญี่ปุ่นสามารถมีกองทัพได้ เป็นประเด็นที่ญี่ปุ่นถูกเรียกร้องมาโดยตลอดจากสหรัฐอเมริกาตั้งแต่เกิดสงครามเกาหลีขึ้นใน ค .ศ.1950 แต่รัฐบาลญี่ปุ่นยืนยันโดยอ้างรัฐธรรมนูญว่าญี่ปุ่นไม่สามารถมีกองทัพได้ แม้มีนักการเมืองบางคนเห็นชอบกับการแก้รัฐธรรมนูญ แต่สังคมส่วนใหญ่ยังคัดค้าน การที่จีนกลายเป็นคอมมิวนิสต์และเกิดสงครามเกาหลีขึ้นทำให้สหรัฐอเมริกาและญี่ปุ่นกังวลเรื่องอิทธิพลของคอมมิวนิสต์ที่อาจจะแพร่เข้ามาในญี่ปุ่น จึงมีการตั้งกองกำลังจำนวน 75,000 คนขึ้นสำหรับการรักษาความปลอดภัยของญี่ปุ่น เรียกว่ากองกำลังตำรวจสำรองแห่งชาติ (National Police Reserve) และเปลี่ยนชื่อเป็น กองกำลังเพื่อความปลอดภัยแห่งชาติ

(National Safety Force) เมื่อ ค.ศ. 1952 เพิ่มกำลังขึ้นเป็นแสนคน และมีกำลังทางเรือประมาณหนึ่งหมื่นคน ค.ศ. 1954 เปลี่ยนชื่อเป็นกองกำลังป้องกันตนเอง (Self-Defense Force) พร้อมกับมีกำลังทางอากาศด้วย กองกำลังนี้แม้ไม่ใช่กองทัพตามแบบสากล แต่มีลักษณะตามแบบกองทัพและมีอาวุธที่มีประสิทธิภาพ แต่กล่าวได้ว่าปัจจัยสำคัญที่สุดด้านความมั่นคงของญี่ปุ่นคือการตั้งฐานทัพสหรัฐอเมริกาที่เกาะโอกินาวา

ต้นทศวรรษ 1990 สถานการณ์การเมืองโลกมีการเปลี่ยนแปลงหลายประการ ทั้งการสิ้นสุดสงครามเย็น การเกิดสงครามอ่าวเปอร์เซีย การสิ้นสุดสงครามกลางเมืองในกัมพูชา การเกิดสงครามกลางเมืองจากความขัดแย้งในหลายประเทศทั้งในตะวันออกกลาง ยุโรป และแอฟริกา ทำให้กองกำลังของสหประชาชาติต้องเข้าไปจัดการรักษาสันติภาพ หลายประเทศเรียกร้องให้ญี่ปุ่นมีส่วนร่วมในปฏิบัติการทางสันติภาพเหล่านี้ เพราะที่ผ่านมาญี่ปุ่นใช้การบริจาคเงินให้สหประชาชาติและองค์กรต่างๆ ทำให้ถูกวิจารณ์ว่าญี่ปุ่นเอาเปรียบและส่งทหารชาติอื่นไปสู่สงครามแทน โดยเฉพาะเมื่อเกิดสงครามอ่าวเปอร์เซียใน ค.ศ.1991 ญี่ปุ่นมอบเงินจำนวน 11 ล้านดอลลาร์สหรัฐฯ ให้กองกำลังนานาชาติ ให้เงินช่วยเหลือประเทศในพื้นที่อ่าวเปอร์เซียอีก 4 พันล้านดอลลาร์สหรัฐฯ และส่งคณะแพทย์ไปให้ความช่วยเหลือด้วย แต่นอกจาก “จ่ายมากแต่ไม่ได้รับการขอบคุณ” แล้ว ญี่ปุ่นกลับถูกคำวิจารณ์เพราะประเทศอื่นต้องการให้ญี่ปุ่นมีส่วนร่วมด้านกำลังคนไม่ใช่ด้านการเงิน รวมถึงญี่ปุ่นมีผลประโยชน์จากทรัพยากรน้ำมันจากคูเวตและบริเวณตะวันออกกลาง จึงถูกมองว่าญี่ปุ่นควรมีส่วนร่วมทางทหารด้วย[35]

สถานะของญี่ปุ่นในเวทีโลกกลายเป็นที่อภิปรายทั้งในหมู่ชาวญี่ปุ่นและภายนอกประเทศ ฝ่ายหนึ่งเห็นว่าในเวลานี้ญี่ปุ่นเป็นมหาอำนาจทางเศรษฐกิจ มีความมั่นคงและเป็นที่ยอมรับในระดับนานาชาติ ญี่ปุ่นควรแสดงบทบาทในระดับโลกมากขึ้น ผู้นำรัฐบาลบางคนต้องการให้ญี่ปุ่นมีบทบาทในเวทีสหประชาชาติมากขึ้น แต่อีกฝ่ายเห็นว่าการเพิ่มบทบาทของญี่ปุ่นในเวทีโลกมากขึ้น จะทำให้ญี่ปุ่นต้องเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับประเด็นความขัดแย้งของประเทศต่างๆ แรงกดดันจากเวทีโลกทำให้ญี่ปุ่นเริ่มปรับนโยบายความมั่นคงโดยเพิ่มงบการทหารมากขึ้นเพื่อผ่อนคลายแรงกดดันเหล่านี้

ในด้านการประนีประนอมกับนานาชาติด้านสันติภาพนั้น ในทศวรรษนี้ญี่ปุ่นเริ่มส่งกองกำลังป้องกันตนเองออกไปร่วมปฏิบัติการในนามขององค์การสหประชาชาติ ความกดดันจากการถูกวิจารณ์ในระดับนานาชาติจากกรณีการจ่ายเงินด้านการทหารเพียงอย่างเดียว ทำให้หลังจากสงครามอ่าวเปอร์เซียรัฐบาลญี่ปุ่นต้องปรับนโยบายด้านการทหารใหม่ โดยออกพระราชบัญญัติความร่วมมือสันติภาพ (International Peace Cooperation Bill) เพื่อให้สามารถส่งทหารญี่ปุ่นไปร่วมปฏิบัติการเพื่อสันติภาพร่วมกับกองกำลังของสหประชาชาติ พระราชบัญญัตินี้ได้รับการอภิปรายในสภานานกว่า 9 เดือน เพราะมีฝ่ายที่ไม่เห็นด้วยมากทั้ง

ฝ่ายค้านและประชาชนในญี่ปุ่น แต่ในที่สุดพระราชบัญญัตินี้ผ่านสภาและมีผลบังคับใช้ใน ค.ศ. 1992[36]

การปฏิบัติการด้านสันติภาพครั้งแรกของกองกำลังป้องกันตนเองในนามสหประชาชาติ คือ การรักษาความสงบและจัดการเลือกตั้งในกัมพูชาในนามของสหประชาชาติ ใน ค.ศ. 1992 หลังสิ้นสุดสงครามกลางเมืองกัมพูชา ในช่วง ค.ศ.1992-1996 กองกำลังป้องกันตนเองของญี่ปุ่นออกปฏิบัติการนอกประเทศร่วมกับสหประชาชาติถึง 4 ครั้ง คือ ช่วยดูแลการเลือกตั้งที่ประเทศแองโกลาใน ค .ศ.1992 ประเทศโมแซมบิกใน ค .ศ.1993-1995 ประเทศเอลซาวาดอร์ใน ค .ศ.1994 และเข้าร่วมสังเกตการณ์ที่ที่ราบสูงโกลันในพื้นที่ระหว่างอิสราเอลกับซีเรียใน ค .ศ.1996[37] การเข้าร่วมกับสหประชาชาติในพื้นที่ต่างๆ เหล่านี้แสดงให้เห็นถึงการเพิ่มบทบาทที่สำคัญของญี่ปุ่นในระดับนานาชาติ และใน ค.ศ. 2004 ญี่ปุ่นส่งกองกำลังไปอิรักซึ่งถือเป็นการปฏิบัติการในสมรภูมิครั้งแรกหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ปฏิบัติการเหล่านี้ของกองกำลังป้องกันตนเองแสดงถึงการขยายบทบาทครั้งสำคัญของญี่ปุ่นในเวทีการเมืองระหว่างประเทศ

มีผู้วิเคราะห์ว่าการปรับนโยบายด้านความมั่นคงของญี่ปุ่นที่ให้ส่งกองกำลังออกไปภายนอกได้นั้นเป็นไปตามแรงกดดันภายนอก ไม่ใช่ความต้องการที่แท้จริงของญี่ปุ่น[38] เพราะจากการสำรวจประชามติในช่วงที่พระราชบัญญัติปฏิบัติการรักษาสันติภาพประกาศทั้ง 3 ครั้ง พบว่ามีผู้ไม่สนับสนุนมากกว่าผู้สนับสนุนพระราชบัญญัตินี้แม้สัดส่วนจะต่างกันไม่มากก็ตาม คือ 37 : 31, 47 : 41, 46 : 36 และ 36 : 36 แต่เมื่อมีการส่งทหารออกไปปฏิบัติครั้งแรกยังต่างประเทศจริงใน ค.ศ. 1992 – 1993 ประชามติที่สนับสนุนการปฏิบัติการทางสันติภาพทุกครั้งสูงกว่าการไม่สนับสนุนและสูงขึ้นเรื่อยๆ เช่น คราวส่งไปกัมพูชา ค.ศ. 1992 มีผู้สนับสนุนร้อยละ 59 ไม่สนับสนุนร้อยละ 36 ส่งไปโมแซมบิก ค.ศ. 1993 มีเสียงสนับสนุนร้อยละ 57 ไม่สนับสนุนร้อยละ 26 และเมื่อส่งทหารไปรวันดา ค.ศ. 1993 มีผู้สนับสนุนถึงร้อยละ 84 ไม่สนับสนุนเพียงร้อยละ 9 เท่านั้น[39]

จากตัวเลขประชามติเหล่านี้อาจวิเคราะห์ได้ว่า ที่มีการสนับสนุนมากเพราะประชาชนญี่ปุ่นเห็นว่ากองกำลังญี่ปุ่นไปปฏิบัติการทางสันติภาพและมนุษยธรรมเช่น การรักษาความสงบ การฟื้นฟูสาธารณูปโภค ถนนหนทาง และการจัดการเลือกตั้ง และภารกิจด้านการส่งกำลังบำรุง เช่น การขนส่ง คมนาคม การรักษาพยาบาล ซึ่งสร้างภาพลักษณ์ที่ดีให้แก่ญี่ปุ่น ไม่ใช่การทำสงครามที่เป็นเรื่องที่สังคมญี่ปุ่นยังต่อต้าน

ในเวทีการเมืองระหว่างประเทศนั้น รัฐบาลญี่ปุ่นหลายสมัยพยายามเรียกร้องให้มีการปฏิรูปคณะมนตรีความมั่นคงแห่งสหประชาชาติ เพื่อที่ญี่ปุ่นจะได้เข้าเป็นสมาชิกคณะมนตรีฯ ประเภทถาวร เช่นเดียวกับสมาชิกถาวรอีก 5 ประเทศ โดยเฉพาะในสมัยนายกรัฐมนตรีจุนอิจิโร โคะอิซุมิ (ค.ศ.2001-2006) พยายามผลักดันเรื่องนี้อย่างหนักในเวทีสหประชาชาติ แต่ยังไม่ประสบความสำเร็จ[40] อย่างไรก็ตาม ในญี่ปุ่นมีทั้งฝ่ายที่เห็นด้วยและไม่เห็นด้วย เพราะ

การเป็นสมาชิกคณะมนตรีความมั่นคงประเภทถาวรย่อมหมายความว่าญี่ปุ่นต้องเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับการเมืองหรือความขัดแย้งระหว่างประเทศ และมีความเป็นไปได้ว่าจะต้องส่งทหารเข้าร่วมในการระงับความขัดแย้งในพื้นที่ต่างๆ ของโลกซึ่งเป็นข้อห้ามในรัฐธรรมนูญของญี่ปุ่น

ที่สำคัญเมื่อสงครามเย็นสิ้นสุดลงในต้นทศวรรษ 1990 ในญี่ปุ่นมีการอภิปรายถึงความจำเป็นของการมีอยู่ของฐานทัพสหรัฐอเมริกาในโอกินาวา และเกิดกระแสต่อต้านกองทัพสหรัฐอเมริกาในญี่ปุ่นขึ้นมาอีกครั้ง นอกจากนี้การมีอยู่ของฐานทัพสหรัฐอเมริกาบนแผ่นดินญี่ปุ่นยังทำให้เกิดเป็นประเด็นโต้แย้งกันเมื่อมีการเจรจาเพื่อสันติภาพในคาบสมุทรเกาหลี เกาหลี การประท้วงเพื่อให้สหรัฐอเมริกาถอนฐานทัพออกไปจากญี่ปุ่นเกิดขึ้นบ่อยครั้งและในหลายๆ พื้นที่ เพราะภาวะสงครามเย็นที่สิ้นสุดลงทำให้เหตุผลของการตั้งฐานทัพของสหรัฐอเมริกาในญี่ปุ่นมีน้ำหนักน้อยลง ภัยคุกคามจากคอมมิวนิสต์จีน เกาหลีเหนือ และสหภาพโซเวียตดังที่หวาดกลัวในทศวรรษ 1950 ไม่มีอีกแล้ว

การมีอยู่ของฐานทัพสหรัฐอเมริกาที่โอกินาวาแม้ทำให้ญี่ปุ่นได้พึ่งพาในด้านความมั่นคง แต่ในทางการเมืองและสังคมแล้วฐานทัพสหรัฐอเมริกาในญี่ปุ่นแสดงถึงการไม่มีอำนาจอธิปไตยอย่างแท้จริงของญี่ปุ่น ทำให้เกิดการต่อต้านทั้งรัฐบาลญี่ปุ่นที่ยังยินยอมให้มีฐานทัพต่างชาติอยู่ในญี่ปุ่นและการต่อต้านฐานทัพสหรัฐอเมริกาที่มีมาอย่างต่อเนื่องยาวนาน โดยเฉพาะหลายๆ ครั้งได้เกิดกรณีความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านญี่ปุ่นกับทหารอเมริกันหรือเกิดคดีอาชญากรรมที่กระทบต่อความรู้สึกของคนญี่ปุ่น เช่น ใน ค .ศ.1995 เกิดคดีอาชญากรรมร้ายแรงจากการที่ทหารอเมริกันที่โอกินาวา 3 นาย ลักพาตัวและข่มขืนเด็กหญิงญี่ปุ่นวัย 12 ปี เหตุการณ์นี้รวมถึงกรณีอื่นๆ ทำให้เกิดการประท้วงต่อต้านฐานทัพสหรัฐอเมริกาในทศวรรษนี้หลายต่อหลายครั้งทั้งที่เกาะโอกินาวาและบนเกาะหลักอื่นๆ การประท้วงครั้งใหญ่ที่สุดในช่วงนี้มีประชาชนเข้าร่วมกว่า 85,000 คน การประท้วงเหล่านี้มีผลทำให้ทางการญี่ปุ่นและสหรัฐอเมริกาตกลงที่จะลดระดับกองทัพที่โอกินาวาและส่งอาวุธยุทธภัณฑ์บางส่วนออกไปไว้ยังเกาะที่มีประชากรน้อย[41] ประเด็นยังคงได้รับการอภิปรายและสร้างความขัดแย้งในสังคมญี่ปุ่นต่อมาจนปัจจุบัน

สรุป

ทศวรรษ 1980 เป็นช่วงเวลาที่เศรษฐกิจญี่ปุ่นขยายตัวอย่างมาก สังคมเติบโตอย่างรวดเร็ว คนรุ่นหนุ่มสาวที่เติบโตมาหลังสงครามมีเป้าหมายในการทำงานหนักเพื่อสร้างฐานะความเป็นอยู่ การอุทิศตัวให้แก่องค์กรมีสูงจนเกิดความตึงเครียดในสังคมมากขึ้น การแข่งขันกันในสังคมค่อนข้างสูงทั้งในการเรียนและการทำงานทำให้เกิดปัญหาสังคมหลายประการตามมา เช่น ความรุนแรงในสถานศึกษา การเสียชีวิตจากการทำงานหนัก ปัญหาสิ่งแวดล้อม นอกจากนี้ญี่ปุ่นเริ่มเริ่มเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุ

ในด้านการต่างประเทศ รัฐบาลญี่ปุ่นเริ่มใช้นโยบายทางวัฒนธรรมในการสร้างความสัมพันธ์กับต่างประเทศเพื่อลดการต่อต้านการขยายอิทธิพลทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่นหลังจากมีการต่อต้านสินค้าญี่ปุ่นในหลายประเทศนับตั้งแต่ทศวรรษ 1970 ต่อเนื่องมาถึงต้นทศวรรษ 1980

ในต้นทศวรรษ 1990 ญี่ปุ่นเกิดปัญหาเศรษฐกิจฟองสบู่ที่ส่งผลกระทบรุนแรงต่อเศรษฐกิจญี่ปุ่น และยังส่งผลให้พรรคเสรีประชาธิปไตยเสียที่นั่งไม่ได้จัดตั้งรัฐบาลเป็นครั้งแรกเพราะคะแนนนิยมลดลงจากปัญหาจากคดีทุจริตของนักการเมือง ตามด้วยวิกฤติเศรษฐกิจในเอเชียใน ค.ศ. 1997 ที่ทำให้เศรษฐกิจญี่ปุ่นถดถอยเป็นระยะเวลานาน

ในด้านการต่างประเทศ ทศวรรษ 1990 เกิดการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญของการเมืองโลก คือ การสิ้นสุดภาวะสงครามเย็นใน ค.ศ. 1991 ตามด้วยการเกิดสงครามในหลายพื้นที่ของโลกที่สหประชาชาติเข้าไปดูแล การที่ญี่ปุ่นมอบแต่เงินบริจาคให้แก่สหประชาชาติ ทำให้เกิดการวิจารณ์ญี่ปุ่นและมีการเรียกร้องให้ญี่ปุ่นส่งกองกำลังเข้าร่วมด้านสันติภาพด้วย แรงกดดันต่างๆ ทำให้ญี่ปุ่นได้ส่งกองกำลังออกปฏิบัติการนอกประเทศครั้งแรกในทศวรรษนี้

[1] ไชยวัฒน์ ค้ำชู; และเขียน ธีระวิทย์. (2537, กันยายน – ธันวาคม). "ญี่ปุ่นในสังคมโลก" *วารสารเอเชียปริทัศน์.* 15 (3): 15.

[2] เพ็ญศรี กาญจโนมัย. (2527). *เล่มเดิม.* หน้า 329.

[3] สุริชัย หวันแก้ว. (2530). ปัญหาซึ่งท้าทายสังคมญี่ปุ่นปัจจุบัน ใน *ญี่ปุ่นศึกษา.* บรรณาธิการโดย ไชยวัฒน์ ค้ำชู. หน้า 278.

[4] บารนี บุญทรง. (2547, กรกฎาคม-ธันวาคม). บทบาทและหน้าที่ของผู้หญิงทำงานในสังคมญี่ปุ่นตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่สอง. *วารสารศิลปศาสตร์.* 4(2): 46-47.

[5] สุริชัย หวันแก้ว. (2530). *เล่มเดิม.* หน้า 276 และ 278.

[6] *แหล่งเดิม.* หน้า 277.

[7] *แหล่งเดิม.* หน้า 287.

[8] สมศักดิ์ ดำรงสุนทรชัย. (2548, พฤษภาคม). Aged Society. *ผู้จัดการ.* 22(260): 86.

[9] เบ็ญจา จิรภัทรพิมล. (2539). ผู้สูงอายุและสภาพชีวิตความเป็นอยู่ในญี่ปุ่น. ใน *ญี่ปุ่นศึกษา.* 1(1): 115.

[10] สุริชัย หวันแก้ว. (2530). *เล่มเดิม.* หน้า 281.

[11] *แหล่งเดิม.* หน้า 282-283.

[12] เพ็ญศรี กาญจโนมัย. (2527). *เล่มเดิม.* หน้า 340.

[13] สุริชัย หวันแก้ว. (2530). *เล่มเดิม.* หน้า 284.

[14] Linda L. Arthur. (1991). Do or Die: School Violence, Teenage Suicide and Educational Pressure in Japan. Online.

[15] *Ibid.* p. 54.

[16] สุสุริชัย หวันแก้ว. (2530). *เล่มเดิม.* หน้า 282.

[17] คริสต์โตเฟอร์ โกโต-โจนส์. (2554). *เล่มเดิม.* หน้า 179.

[18] *แหล่งเดิม.* หน้า 185.

[19] ยาซูสุเกะ มูราคามิ และยูตากะ โกโซ. (ม.ป.ป.). *ญี่ปุ่นใหม่ในศตวรรษที่ 21.* แปลโดย เจตน์ เจริญโท และดำรงศักดิ์ จินดากุล. หน้า 41.

[20] *แหล่งเดิม.* หน้า 52.

[21] สำนักงานราชบัณฑิตยสภา. (2552). วัฒนธรรมประชานิยม. *พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน* (ออนไลน์)

[22] *แหล่งเดิม.*

[23] ปัทมา จันทร์เจริญสุข. (2552). การ์ตูนญี่ปุ่น : Soft Power ของนโยบายด้านวัฒนธรรมของประเทศญี่ปุ่น. ใน *รายงานการประชุมวิชาการ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสน ครั้งที่ 6.* หน้า 1487.

[24] เพ็ญศรี กาญจโนมัย. (2527). *เล่มเดิม.* หน้า 339.

[25] สนิท เอกชัย. (2517). *ชำแหละญี่ปุ่น.* หน้า 161.

[26] ประเสริฐ จิตติวัฒนพงศ์. (2533). *การเมืองและนโยบายต่างประเทศญี่ปุ่น.* หน้า 188.

[27] ดูเพิ่มเติมใน Siriporn Dabphet. (2019). Japan's Nation Branding through Pop Culture Diplomacy in 1980s-2010s: A Case Study in Thailand.

[28] อรรถจักร สัตยานุรักษ์. (2550, มีนาคม 21). Japanization กระแสญี่ปุ่นนิยมที่มากกว่าตัวและหัวใจ. (online) อรรถจักร สัตยานุรักษ์. (2555). *Japanization*. กรุงเทพฯ: Open Book. และ อุบลรัตน์ ศิริยุวศักดิ์. (2549) คลื่นวัฒนธรรมป๊อปเกาหลี โฉมหน้าทุนวัฒนธรรมเอเชีย. *เอกสารประกอบ การประชุมประจำปีทางมานุษยวิทยา ครั้งที่ 5 วัฒนธรรม บริโภค บริโภควัฒนธรรม.* หน้า 2-3.

[29] อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. (2555). *Japanization.* หน้า 51.

[30] ไชยวัฒน์ ค้ำชู. (2536). ญี่ปุ่น. *เอเชียรายปี 1993/2536*. หน้า 221.

[31] ไชยวัฒน์ ค้ำชู. (2537, ก.ย.- ธ.ค.). ญี่ปุ่นในสังคมโลก. *เอเชียปริทัศน์.* 15(3): 15.

[32] ไชยวัฒน์ ค้ำชู. (2536). *เล่มเดิม.* หน้า 222.

[33] จันทร์ฉาย ภัคอธิคม. (2552). *ประวัติศาสตร์ญี่ปุ่นสมัยใหม่.* หน้า 500-503.

[34] ไชยวัฒน์ ค้ำชู. (2537, ก.ย.- ธ.ค.). *เล่มเดิม.* หน้า 32 ; และ ฮิซาฮิโกะ โอกาซากิ. (2535). *เล่มเดิม*. หน้า 100.

[35] ประเสริฐ จิตติวัฒนพงศ์. (2542). การส่งทหารออกนอกประเทศไปปฏิบัติการรักษาสันติภาพของญี่ปุ่น. ใน *เล่มเดิม.* หน้า 224 และ 237.

[36] *แหล่งเดิม.* หน้า 228.

[37] Andrew Gordon. (2003). *A Modern History of Japan*. p. 330.

[38] ประเสริฐ จิตติวัฒนพงศ์. (2542). *เล่มเดิม.* หน้า 238.

[39] *แหล่งเดิม.* หน้า 238.

[40] Asahi Shimbun. (2004). Koizumi: No Shift in Article 9. (online)

[41] Andrew Gordon. (2014). *op.cit.* p. 330.

บทที่ 18
จีน การเติบโตทางเศรษฐกิจ กับปัญหาสำคัญของชาติ

ภายใต้การบริหารประเทศของเจียง เจ๋อหมิน และจู หรงจี ผู้นำรุ่นที่ 3 นั้น เศรษฐกิจจีนในทศวรรษ 1990 เติบโตอย่างรวดเร็ว ฐานะทางเศรษฐกิจของจีนดีขึ้นอย่างมาก และหลังการประชุมสมัชชาพรรคที่ 16 ใน ค.ศ. 2002 หู จิ่นเทา (Hu Jiintao) เลขาธิการพรรคคอมมิวนิสต์ซึ่งเป็นทายาททางการเมืองของ เจียง เจ๋อหมิน ขึ้นดำรงตำแหน่งประธานาธิบดี และดำรงตำแหน่งประธานคณะกรรมการทหารแห่งชาติในปีต่อมา และมี เวิน เจียเป่า (Wen Jiabao) เป็นนายกรัฐมนตรี ผู้นำรุ่นนี้ยังคงสานต่อนโยบายปฏิรูปประเทศของเติ้ง เสี่ยวผิง และในต้นทศวรรษ 2010 จีนมีการเปลี่ยนแปลงผู้นำ นายสี จิ้นผิง (Xi Jinping) ได้ขึ้นเป็นผู้นำสูงสุดของพรรคคอมมิวนิสต์จีนตั้งแต่วันที่ 15 พฤศจิกายน ค.ศ. 2012 และในเดือนมีนาคม ค.ศ. 2013 สี จิ้นผิง ขึ้นดำรงตำแหน่งประธานาธิบดีจีน นายหลี่ เค่อเฉียง (Li Keqiang) ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ผู้นำจีนทั้งสองคนนี้ต้องบริหารประเทศท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงและความท้าทายต่างๆ ทั้งในด้านเศรษฐกิจ การเมืองระหว่างประเทศ

ในทศวรรษ 2010 เศรษฐกิจจีนยังคงเติบโตอย่างต่อเนื่อง จีนพัฒนาความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีซึ่งเป็นหนึ่งในเป้าหมายหลักของการพัฒนาประเทศตั้งแต่ ค.ศ. 1978 ได้สำเร็จ โดยจีนสามารถส่งยานสำรวจอวกาศได้หลายครั้ง และมีพัฒนาการทางเทคโนโลยีสูง ในด้านการเมืองระดับโลกจีนถือเป็นมหาอำนาจประเทศหนึ่งของโลก มีบทบาทสำคัญในทางการเมืองและเศรษฐกิจ

ในทางวัฒนธรรมจีนเริ่มกลับเข้าไปยังภูมิภาคเอเชียผ่านความร่วมมือทางวัฒนธรรม จีนส่งเสริมการตั้งสถาบันขงจื๊อในหลายประเทศเพื่อความร่วมมือทางการศึกษาและวัฒนธรรม หรือในทางหนึ่งคือเพื่อเผยแพร่วัฒนธรรมจีน นอกจากนี้จีนในฐานะประเทศร่ำรวยได้ให้ความช่วยเหลือประเทศในเอเชีย แอฟริกา ละตินอเมริกา ทำให้จีนขยายบทบาทในเวทีโลกมากขึ้น

จีนมีปัญหาสำคัญที่เกิดขึ้นในสังคมจีนอันเป็นผลสืบเนื่องจากการพัฒนาประเทศ ปัญหาสำคัญอันดับต้นๆ ที่จีนกำลังเผชิญและแก้ปัญหา คือ ความไม่เท่าเทียมทางรายได้ ปัญหาการทุจริต ปัญหาสิ่งแวดล้อม ซึ่งเพิ่มมากขึ้นตามการเติบโตของเศรษฐกิจ นอกจากนี้ในทศวรรษ 2010 จีนเริ่มขาดแคลนประชากรวัยทำงาน ทำให้แรงงานของจีนลดลงและแรงงานจีนที่เคยมีจุดเด่นอยู่ที่ค่าแรงถูกได้เรียกร้องค่าแรงและสวัสดิการเพิ่มขึ้น ปัญหานี้เป็นปัญหาสำคัญอีกประเด็นของจีนที่ต้องแก้ไข

1. ปัญหาความไม่เท่าเทียมทางรายได้

การปฏิรูปและเปิดประเทศในสมัยเติ้ง เสี่ยวผิง เป็นจุดเริ่มต้นการพัฒนาเศรษบกิจของจีนที่ประสบความสำเร็จอย่างมาก แต่การพัฒนาที่เน้นเมืองชายฝั่งทะเลตะวันออกเป็นหลักและพัฒนาพื้นที่ตอนกลางและภาคตะวันตกล่าช้า และการเน้นพัฒนาอุตสาหกรรมเป็นหลัก ทำให้เกิดความเจริญที่ไม่สมดุลระหว่างภูมิภาคและระหว่างภาคเกษตรกรรมกับอุตสาหกรรม ซึ่งผลกระทบที่เกิดขึ้นมีทั้งในด้านเศรษฐกิจสังคมและการเมือง เพราะพื้นที่ชายแดนภาคตะวันตกเป็นเขตปกครองตนเองของชนกลุ่มน้อย ซึ่งบางพื้นที่มีความขัดแย้งทางการเมืองกับรัฐบาลจีนอยู่แล้ว เช่น เขตปกครองตนเองซินเจียงอุยกูร์ ที่มีกลุ่มอุยกูร์หัวรุนแรงต้องการได้เอกราชจากจีน ทางการจีนจึงมีนโยบายปรับปรุงคุณภาพชีวิตของประชาชน และส่งเสริมการกระจายรายได้ที่เท่าเทียมระหว่างพื้นที่ชายทะเลภาคตะวันออก ภาคใต้ กับพื้นที่ตอนในของจีน

ความไม่สมดุลด้านรายได้ระหว่างคนในเขตเมืองและชนบทที่เพิ่มมากขึ้น ทำให้ตั้งแต่ ค.ศ. 2000 รัฐบาลจีนส่งเสริมการพัฒนาพื้นที่ทางภาคตะวันตก ซึ่งส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ที่เป็นเขตปกครองตนเอง เพื่อกระจายความเจริญทางเศรษฐกิจออกไป และเพื่อกระตุ้นเศรษฐกิจภายในประเทศ[1] การส่งเสริมพัฒนาเศรษฐกิจในภาคตะวันตกทำให้เศรษฐกิจจีนโดยรวมยังขยายตัวต่อเนื่อง และทำให้พื้นที่ภาคตะวันตกได้รับการพัฒนาอย่างจริงจังหลังจากที่จีนเน้นพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลมากว่า 2 ทศวรรษ ในทศวรรษ 2000 อัตรา GDP ในภาคตะวันตกของจีนเติบโตเฉลี่ยร้อยละ 11.7 ต่อปีในช่วง ค.ศ. 2000 – 2008 และรัฐบาลจัดสรรงบประมาณลงทุนกว่าร้อยละ 43 ไปยังภาคตะวันตกเพื่อกระตุ้นเศรษฐกิจภายในประเทศ[2]

รัฐบาลจีนโยนายกรัฐมนตรีหลี่ เค่อเฉียง มีนโยบายสร้างความเป็นเมืองให้กับชนบท (Urbanization) เพื่อกระจายความเจริญไปสู่ชนบทจีน รวมทั้งตั้งเป้าหมายที่จะให้ชาวจีนทุกคนมีรายได้เฉลี่ยต่อหัวต่อปีเพิ่มขึ้นอีกเท่าตัวภายใน ค.ศ. 2020 รัฐบาลกำหนดนโยบายการพัฒนาพื้นที่ภาคตะวันตก เรียกว่า นโยบายมุ่งตะวันตก (Go – West Policy) เป็นยุทธศาสตร์แห่งชาติและเขียนไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของจีน ระยะ 5 ปี ฉบับที่ 12 ค.ศ. 2011 – 2015 และใน ค.ศ. 2013 ประธานาธิบดีสี จิ้นผิง กล่าวถึงโครงการ One Belt, One Road ที่จะเชื่อมเส้นทางการค้าเริ่มจากจีนไปทางตะวันตก เข้าสู่เอเชียกลางและไปจนถึงยุโรป ซึ่งพื้นที่ภาคตะวันตกของจีนอยู่ในโครงการนี้ด้วย[3]

นโยบายต่างๆ ที่ส่งเสริมการพัฒนาของภาคตะวันตก มีเป้าหมายเพื่อกระจายความเจริญและพัฒนาพื้นที่ตอนในทางภาคตะวันตกให้มีความเจริญใกล้เคียงกับพื้นที่ทางภาคตะวันออก เพื่อลดความแตกต่างด้านรายได้ระหว่างพื้นที่พัฒนาแล้วทางชายฝั่งตะวันออกกับพื้นที่กำลังพัฒนาทางตะวันตก และเพื่อขยายอุตสาหกรรมจากภาคตะวันออกมายังพื้นที่ภาคตะวันตก ประกอบด้วยพื้นที่ใน 6 มณฑล คือ ส่านซี ซื่อชวน หยุนหนาน กุ้ยโจว กันซู่ ชิงไห่

และใน 5 เขตปกครองตนเอง คือ มองโกเลียใน หนิงเซี่ย กว่างซีจ้วง ซินเจียงอุยกูร์ และทิเบต และมหานครฉงชิ่ง ในมณฑลซื่อชวน พื้นที่ทั้งหมดนี้มีประชากรรวมประมาณ 370 ล้านคน หรือราวร้อยละ 27 ของประชากรทั้งประเทศ และมีผลิตภัณฑ์มวลรวม (GDP) ประมาณร้อยละ 18 ของทั้งประเทศ[4]

การพัฒนาภาคตะวันตกมีเป้าหมายทั้งในด้านเศรษฐกิจและสังคม คือ เพื่อพัฒนาเศรษฐกิจภาคตะวันตกอย่างรวดเร็วและต่อเนื่อง เพื่อยกระดับความสามารถในการแข่งขันของจีนในระบบเศรษฐกิจโลก เพื่อสร้างความทันสมัยและสร้างความอยู่ดีกินดี หรือ เสี่ยวคัง (Xiaokang) และเพื่อสร้างความสามัคคีของประชากรในชาติและสร้างความสงบสุขในสังคมและพื้นที่ชายแดน และเพื่อต้องทำให้คนในชนบทและคนเมืองมีความเข้าใจวัฒนธรรมการใช้ชีวิตที่ต่างกันเพื่อลดความขัดแย้งในสังคม[5]

2. ปัญหาสิ่งแวดล้อม

การพัฒนาเศรษฐกิจที่ผ่านมาของจีนใช้ทรัพยากรต่างๆ ไปจำนวนมาก อุตสาหกรรมหนักบางประเภทใช้แรงงานมาก ใช้พลังงานสูง รวมทั้งก่อปัญหามลภาวะซึ่งหลายพื้นที่ประสบปัญหามลภาวะค่อนข้างรุนแรง และอยู่ในสภาพเลวร้ายมาอย่างต่อเนื่อง ส่งผลต่อทั้งสภาพสิ่งแวดล้อมและสุขภาพของประชาชน รัฐบาลจีนตระหนักดีถึงปัญหาสิ่งแวดล้อม แต่บ่อยครั้งที่แสดงความเฉยเมยต่อการออกกฎหมายเพื่อควบคุมมลภาวะ เพราะต้องการให้เศรษฐกิจขยายตัว อย่างไรก็ตาม สิ่งหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่ารัฐบาลจีนให้ความสำคัญกับประเด็นนี้ คือ การกำหนดไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของจีนระยะ 5 ปี ฉบับที่ 11 (ค.ศ. 2006 – 2010) ว่าจะลดการใช้พลังงาน วางแผนพัฒนาพลังงานทดแทนและให้ความสำคัญกับสิ่งแวดล้อม โดยจีนได้ดำเนินการรณรงค์ลดการใช้พลังงานในทุกภาคส่วนโดยเฉพาะภาคอุตสาหกรรม ซึ่งใน ค.ศ. 2007 การใช้พลังงานของจีนต่อ GDP ลดลงร้อยละ 3.27 ใน ค.ศ. 2008 ลดลงร้อยละ 2.62[6] นอกจากนี้ใน ค.ศ. 2008 ที่จีนเป็นเจ้าภาพกีฬาโอลิมปิก จีนได้ส่งเสริมการใช้พลังงานสะอาด เช่น การผลิตกระแสไฟฟ้าจากพลังงานแสงอาทิตย์ การนำน้ำกลับมาใช้ใหม่ และการใช้น้ำฝน เป็นต้น

การขยายตัวทางเศรษฐกิจทำให้ปัญหาสิ่งแวดล้อมในจีนที่อยู่ในสภาพเลวร้าย ทั้งปัญหามลภาวะในอากาศ น้ำเสียและปนเปื้อนสารพิษจากการปล่อยน้ำเสียและการกำจัดน้ำเสียจากโรงงานอุตสาหกรรมที่ไม่ได้มาตรฐาน จากข้อมูลใน ค.ศ. 2012 ของธนาคารแห่งการพัฒนาเอเชีย (Asian Development Bank) รายงานว่ามีเพียงร้อยละ 1 จากเมืองใหญ่กว่า 500 เมืองในจีนที่มีคุณภาพอากาศได้มาตรฐานตามมาตรฐานขององค์การอนามัยโลก จากการสำรวจใน ค.ศ. 2013 พบว่าในเมืองใหญ่กว่า 74 แห่งของจีน เช่น มหานครซั่งไห่และมหานครเป่ยจิงเมืองหลวงของจีนถูกจัดว่ามีมลภาวะในอากาศสูงมาก เมื่อเทียบกับเมืองใหญ่ใน

สหรัฐอเมริกามลภาวะทางอากาศในเปย์จริงสูงกว่าถึง 25 เท่า[7] เมืองใหญ่ของจีน 7 แห่งติดใน การจัดอันดับเมือง 10 แห่งของโลกที่มีปัญหามลภาวะร้ายแรง[8] แสดงให้เห็นว่าปัญหามลภาวะในจีนนั้นรุนแรงมาก รัฐบาลถูกกดดันให้ปิดโรงงานอุตสาหกรรมบางแห่งที่ไม่มีระบบรักษาสิ่งแวดล้อมที่ได้มาตรฐาน และควบคุมจำนวนรถยนต์บนท้องถนนเพื่อลดการปล่อยอากาศเสีย นอกจากนี้หน่วยงานด้านสิ่งแวดล้อมของจีนยังได้ประเมินว่าเมืองกว่าร้อยละ 90 ของจีนมีปัญหาน้ำเสีย โดย 2 ใน 3 นี้มีปัญหาขั้นรุนแรง[9]

เมื่อรัฐบาลจีนมีเป้าหมายพึ่งพาตนเองทางเศรษฐกิจและทรัพยากร จึงมีนโยบายลดการให้ความสำคัญกับอุตสาหกรรมที่ใช้ทรัพยากรสิ้นเปลืองและก่อปัญหาสิ่งแวดล้อม เช่น อุตสาหกรรมสิ่งทอ เสื้อผ้า อุตสาหกรรมที่ทำลายสิ่งแวดล้อมเช่น ยาฆ่าแมลง การผลิตสินค้าโลหะ เช่น เงิน สังกะสี เป็นต้น โดยยกเลิกการให้ภาษีคืนแก่ภาคส่งออกสังกะสี ลดอัตราภาษีคืนที่ให้กับการส่งออกยาฆ่าแมลงและสินค้าโลหะบางประเภท[10]

การดำเนินนโยบายเพื่อสร้างสมดุลและพึ่งพาตนเองทางเศรษฐกิจของจีนมีการดำเนินการที่สำคัญๆ ดังที่กล่าวมาแล้ว คือ การพึ่งตลาดภายใน ลดการพึ่งตลาดภายนอก การส่งเสริมภาคบริการ การส่งเสริมให้ใช้พลังงานอย่างประหยัด มีประสิทธิภาพ ส่งเสริมการใช้พลังงานสะอาดที่ไม่ก่อปัญหาสิ่งแวดล้อม เพราะปัญหาสิ่งแวดล้อมเป็นปัญหาใหญ่ของจีนที่ส่งผลกระทบทั้งต่อคุณภาพชีวิตของประชากรและต่อสิ่งแวดล้อม โดยมีเป้าหมายที่สำคัญคือ วางแผนลดการใช้พลังงานจากถ่านหินซึ่งการทำเหมืองถ่านหินและการใช้พลังงานจากถ่านหินจำนวนมากของจีนนั้นได้สร้างมลภาวะทั้งในอากาศ น้ำ และดิน ใน ค.ศ. 2012 จีนเป็นประเทศที่ใช้พลังงานจากถ่านหินมากถึงร้อยละ 80 ของพลังงานเชื้อเพลิงทั้งหมด มีโรงไฟฟ้าถ่านหินมากกว่า 2,300 แห่ง[11] และโรงไฟฟ้าถ่านหินเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ทำให้ปัญหามลภาวะทางอากาศของจีนเพิ่มตามไปด้วย

ปัญหามลภาวะทางอากาศที่เลวร้ายของจีนทำให้ตั้งแต่ ค.ศ. 2012 จีนเริ่มลดการใช้พลังงานจากถ่านหินลงอย่างจริงจัง และรัฐบาลประกาศทำสงครามกับมลภาวะ และตั้งเป้าว่าจะฟื้นฟูคุณภาพอากาศของจีนภายในปลาย ค.ศ. 2013 รัฐบาลดำเนินการรณรงค์การใช้พลังงานทดแทน ลดการใช้ถ่านหินอย่างจริงจัง ทำให้ใน ค.ศ. 2014 สมาคมอุตสาหกรรมถ่านหินแห่งจีนประเมินว่าเป็นครั้งแรกในรอบศตวรรษที่จีนใช้ถ่านหินลดลง[12]

ทางการจีนพยายามแก้กฎหมายมลพิษทางอากาศ ด้วยการร่างกฎหมายที่เพิ่มโทษให้หนักขึ้นแก่ผู้ก่อมลพิษ ให้อำนาจเจ้าหน้าที่ท้องถิ่นจัดการปัญหาในท้องถิ่นที่เพิ่มขึ้น การแก้กฎหมายนี้ทำขึ้นท่ามกลางกระแสที่ประชาชนกำลังตื่นตัวเรื่องสิ่งแวดล้อม เพราะสิ่งแวดล้อมในจีนเสื่อมโทรมลงไปมาก รวมถึงปัญหาจากมลภาวะได้ส่งผลกระทบต่อสุขภาพของประชาชนโดยตรง ซึ่งหลายปีที่ผ่านมาประชาชนจีนเสียชีวิตจากโรคมะเร็ง โรคเกี่ยวกับทางเดินหายใจมากขึ้น ประชาชนจึงให้ความสนใจต่อปัญหามลภาวะมากขึ้น และคัดค้านโครงการต่างๆ ที่อาจส่งผลกระทบต่อพวกเขา เช่น ในปลาย ค.ศ. 2013 ชาวบ้านชุมนุมคัดค้านการก่อสร้าง

โรงงานปิโตรเคมีในเมืองหนิงปอนานหลายวัน ทำให้รัฐบาลท้องถิ่นต้องสั่งระงับโครงการ ใน ค.ศ. 2014 ชาวเมืองต้าเหลียน (Dalian) มณฑลเหลียวหนิง (Liaoning) ทางตะวันออกเฉียงเหนือ รวมตัวประท้วงโครงการโรงงานพาราไซลีนซึ่งเป็นสารประกอบใช้ในโรงงานเกี่ยวกับสี การเคลือบเงา จนทางการต้องสั่งระงับโครงการเช่นกัน ส่วนใน ค.ศ. 2015 มีการประท้วงใหญ่ในปลายเดือนมีนาคม ชาวเมืองเม่าหมิง (Maoming) ในมณฑลกว่างตง หลายร้อยคนรวมตัวคัดค้านการก่อสร้างโรงงานปิโตรเคมีในพื้นที่ และในช่วงกลางเดือนเมษายน ชาวเมืองอวี้หัง (Yuhang) ใกล้กับนครหางโจว (Hangzhou) เมืองเอกของมณฑลเจ้อเจียง ชุมนุมคัดค้านโครงการก่อสร้างเตาเผาขยะ เพราะเห็นว่าจะเป็นอันตรายต่อสุขภาพและจะทำให้ปัญหามลภาวะเพิ่มขึ้น การชุมนุมยืดเยื้อกว่า 2 สัปดาห์ ทำให้ตำรวจกว่าร้อยคนต้องเข้าสลายการชุมนุม

ปัญหามลภาวะในจีนต้องใช้เวลาและความร่วมมือในการแก้ไข เพราะเกี่ยวข้องกับหลายภาคส่วน แต่ในปัจจุบันก็มีแนวโน้มการแก้ปัญหาที่ดีขึ้นทั้งในด้านการให้ความรู้ความสำคัญต่อสิ่งแวดล้อม และการมีส่วนร่วมของประชาชน

3. ปัญหาการทุจริต

ปัญหาการทุจริตในจีน โดยเฉพาะโดยเจ้าหน้าที่ของรัฐทุกระดับเป็นปัญหาที่รุนแรงมาก คดีทุจริตจำนวนมากมีเจ้าหน้าที่ของรัฐและพรรคทั้งระดับท้องถิ่นหรือระดับสูงเข้าไปเกี่ยวข้อง รัฐบาลจีนพยายามแก้ปัญหามานานแล้วตั้งแต่สมัยที่พรรคคอมมิวนิสต์ขึ้นปกครองประเทศได้ไม่นาน รัฐบาลทุกสมัยให้ความสำคัญกับการแก้ปัญหานี้และกำหนดโทษสูงสุด คือ การประหารชีวิต และดำเนินการอย่างจริงจัง แต่ปัญหาก็ยังไม่หมดไป และดูเหมือนจะเพิ่มมากขึ้นตามการเติบโตทางเศรษฐกิจของจีน คนรวยหรือเศรษฐีใหม่ในสังคมจีนจำนวนมากเข้าไปเกี่ยวข้องกับการติดสินบนเจ้าหน้าที่รัฐ และได้ผลประโยชน์มหาศาลจนก่อร่างสร้างตัวได้ หยู ย่งติ้ง (Yu Yongding) นักเศรษฐศาสตร์ที่มีชื่อเสียงของจีนวิเคราะห์ว่า การทุจริตที่สร้างความมั่งคั่งให้แก่คนกลุ่มหนึ่งนี้เป็นอันตรายที่บ่อนทำลายสังคมและความมั่นคงของรัฐบาล เพราะการใช้ชีวิตที่ฟุ่งเฟ้อของคนรวยตรงข้ามกับวิถีชีวิตที่ยากลำบากของคนยากจนในเมืองจีน คุณภาพชีวิตของคนจนได้รับการพัฒนาอย่างช้าๆ แต่คนรวยที่ไม่สุจริตกลับมั่งคั่งขึ้น สิ่งเหล่านี้สร้างความตึงเครียดในสังคมและการต่อต้านเรื่องแบบนี้กำลังก่อตัวในสังคมจีน[13] ดังนั้นถ้ารัฐบาลไม่เร่งแก้ปัญหาก็อาจเกิดผลเสียต่อรัฐบาลและพรรคคอมมิวนิสต์จีนได้

เมื่อการปฏิรูปและเปิดประเทศเกิดขึ้นนั้น รัฐบาลจีนได้ปฏิรูประบบกฎหมายด้วย เพราะนโยบายส่งเสริมการส่งออกและสนับสนุนการลงทุนจากต่างประเทศจำเป็นที่จะต้องมีกฎหมายที่ยุติธรรมและทันสมัย อย่างไรก็ตาม การปฏิรูปเศรษฐกิจทำให้เจ้าหน้าที่ของรัฐเข้ามาเกี่ยวข้องกับการขยายตัวของเศรษฐกิจมากขึ้น ซึ่งผลก็คือนำมาซึ่งการทุจริตที่เพิ่มขึ้น ปัญหา

ที่รุนแรงขึ้นทำให้ใน ค.ศ. 1993 ทางการจีนได้เริ่มรณรงค์ต่อต้านการทุจริต แต่ไม่ประสบความสำเร็จ

กล่าวได้ว่า การที่ปัญหาการทุจริตในจีนไม่ลดลงและการรณรงค์ต่อต้านการทุจริตไม่ค่อยเห็นผลนั้น เพราะระบบการปกครองแบบพรรคเดียวของจีนทำให้การบริหารขาดความโปร่งใส ขาดระบบตรวจสอบและถ่วงดุลอย่างเข้มข้น สื่อไม่มีเสรีภาพในการนำเสนอข่าวสาร และกระบวนการยุติธรรมขาดอำนาจที่เป็นอิสระ นอกจากนี้ การกระจายอำนาจไปยังรัฐบาลท้องถิ่นของจีนเพื่อให้เกิดความคล่องตัวทางเศรษฐกิจมีผลให้รัฐบาลท้องถิ่นค่อนข้างมีอิสระในการบริหาร และบ่อยครั้งที่เจ้าหน้าที่ของรัฐบาลท้องถิ่นเพิกเฉยหรือละเลยในการบังคับใช้กฎหมาย ซึ่งเป็นช่องทางให้เกิดการทุจริตโดยเจ้าหน้าที่รัฐเพิ่มขึ้น เช่น การรับสินบนเพื่อผลประโยชน์ต่างๆ การรับสินบนเพื่อไม่ดำเนินคดีกับนายทุนที่ทำผิดกฎหมาย หรือการรับสินบนเพื่อไม่เข้มงวดกับการตรวจสอบธุรกิจของนายทุน เป็นต้น การทุจริตเหล่านี้ส่งผลหลายประการ เช่น ทำให้มีการละเมิดกฎหมายสิ่งแวดล้อม ทำให้สินค้าไม่มีมาตรฐานถูกผลิตออกมาขายซึ่งส่งผลเสียต่อผู้บริโภค เช่นกรณีการมีสารเมลามีนปนเปื้อนในนมผงสำหรับเด็กจนทำให้มีเด็กเสียชีวิตและป่วยมากกว่า 53,000 คน ใน ค.ศ. 2008[14]

การทุจริตเป็นหนึ่งในปัญหาสำคัญที่สุดของจีน ดังตัวเลขที่หน่วยงานต่อต้านการทุจริตในจีนรายงานว่าใน ค.ศ. 2009 เจ้าหน้าที่รัฐจำนวน 106,000 คน ถูกตัดสินว่ามีความผิดในคดีทุจริต และจากการสำรวจใน ค.ศ. 2008 ระบุว่าร้อยละ 38 ของผู้ตอบแบบสอบถามเห็นว่าการทุจริตโดยเจ้าหน้าที่รัฐเป็นปัญหาใหญ่มากของจีนและพรรคคอมมิวนิสต์ ขณะที่การสำรวจใน ค.ศ.2012 ผู้ตอบแบบสอบถามที่เห็นว่าเจ้าที่รัฐเกี่ยวข้องกับการทุจริตเพิ่มเป็นร้อยละ 50 [15]

ปัญหาการทุจริตบั่นทอนความมั่นคงของจีนมาก ทำให้เมื่อนายสี จิ้นผิง ขึ้นเป็นประธานาธิบดีเมื่อเดือนมีนาคม ค.ศ. 2013 ได้ประกาศนโยบายต่อต้านและปราบปรามการทุจริตทุกระดับ “ทั้งเสือ (เจ้าหน้าที่ระดับสูง) และแมลงหวี่ (เจ้าหน้าที่ผู้น้อย) จะปราบโดยไม่มีข้อยกเว้น” เพราะ “การทุจริตจะนำไปสู่ความล่มสลายของพรรคและความตกต่ำของประเทศชาติ”[16] สี จิ้นผิงได้ปรับโครงสร้างการบริหารจัดการเพื่อการควบคุมและสอดส่องดูแลการทำงานของหน่วยงานต่างๆ ให้มากขึ้นโดยตั้งกลุ่มย่อยนำการปฏิรูปด้านต่างๆ เช่น ตั้งคณะกรรมการด้านความมั่นคงแห่งรัฐ คณะกรรมการการเงิน การต่างประเทศ โดยสี จิ้นผิงเป็นประธานในคณะกรรมการทุกคณะ ซึ่งแสดงถึงการรวมศูนย์อำนาจของเขา นอกจากนี้ สี จิ้นผิง ได้สร้างเครือข่ายเพื่อคอยเป็นหูเป็นตาและจัดการต่างๆ 3 กลุ่ม คือ เครือข่ายเจ้าหน้าที่ระดับสูง ที่เคยทำงาน เกิด หรือเป็นบุตรหลานของเจ้าหน้าที่พรรคฯ ที่มณฑลส่านซี ซึ่งเป็นพื้นที่ที่บิดาของสี จิ้นผิงเคยปกครอง เครือข่ายเพื่อนนักเรียนมัธยมและมหาวิทยาลัยชิงฮวา (Qinghua) ที่เขาเคยศึกษา และเครือข่ายมณฑลทหารหนานจิง เพราะคุมมณฑลที่สี จิ้นผิงเคยดำรงตำแหน่ง เช่น เจ้อเจียง

นอกจากนี้สี จิ้นผิงประกาศนโยบายปฏิรูปเพื่อปรับปรุงการทำงานของหน่วยงานรัฐ เรียกกันว่า “กฎเหล็ก 11 ข้อของสีจิ้นผิง” เพื่อใช้กับเจ้าหน้าที่รัฐและนายทหารทุกระดับ และภาคเอกชน ซึ่งได้รับความเห็นชอบจากคณะกรรมการกรมการเมือง หรือ โปลิตบูโร กฎเหล็กเหล่านี้ เช่น ห้ามใช้จ่ายเงินหลวงอย่างฟุ่มเฟือย ในระหว่างไปตรวจราชการต้องไม่พักโรงแรมหรู ห้ามจัดเลี้ยงด้วยอาหารราคาแพงหรือสั่งอาหารจนล้นโต๊ะ ให้เจ้าหน้าที่และนายทหารระดับสูงทุกคนอบรมสั่งสอนบุตรภรรยาให้กระทำตนเป็นเยี่ยงอย่างในการรับใช้ราชการด้วยความซื่อสัตย์สุจริต ห้ามรับสินบนทั้งหน้าบ้าน ในบ้าน และ หลังบ้าน ด้วยเหตุแห่งหน้าที่ของตนเป็นอันขาด ห้ามเจ้าหน้าที่และนายทหารระดับสูงเดินทางไปต่างประเทศโดยไม่ได้รับอนุญาต ให้พิสูจน์ที่มาของทรัพย์สิน เช่น รถหรู นาฬิการาคาแพง ห้ามมีบัญชีเงินฝากในต่างประเทศ ให้เอากลับมาฝากในประเทศ และบุตรหลานที่เรียนอยู่ต่างประเทศ ต้องกลับมาเรียนในประเทศให้หมด[17] กฎหลายข้อมุ่งใช้กับเจ้าหน้าที่ระดับสูงในพรรคและรัฐบาลเป็นหลัก เพราะเป็นกลุ่มที่มีอำนาจ เงินทอง และพรรคพวกที่มีอำนาจเช่นกัน

มาตรการปราบปรามการทุจริตของสี จิ้นผิงนี้ ได้รับเสียงตอบรับจากประชาชนจีนมาก แต่ก็มีคำถามว่าจะมีการปฏิบัติจริงจังแค่ไหน เพราะผู้ที่มีส่วนพัวพันกับการทุจริตจำนวนมากเป็นเจ้าหน้าที่ระดับสูง แต่ไม่สามารถเอาผิดได้ และพรรคจะลงโทษคนของพรรคเองหรือไม่ ซึ่งรัฐบาลจีนภายใต้การนำของสี จิ้นผิง ได้แสดงให้เห็นว่ารัฐบาลปราบปรามการทุจริตอย่างจริงจังและจัดการลงโทษกับเจ้าหน้าที่ทุกระดับ แม้จะเป็นเจ้าหน้าที่ระดับสูงก็ตาม มีหลายคดีที่เจ้าหน้าที่รัฐในส่วนกลาง ส่วนท้องถิ่น หรือนักธุรกิจถูกจับและลงโทษ ทำให้เกิดความร่วมมือทั้งการสอดส่องและการให้เบาะแสทั้งในภาครัฐ ภาคเอกชน และประชาชนทั่วไป[18] คดีสำคัญๆ หลายคดี เช่น นายป๋อ ซีไหล อดีตเลขาธิการพรรคคอมมิวนิสต์ สาขามหานครฉงชิ่ง มณฑลซื่อชวน ผู้ซึ่งมีโอกาสจะได้เป็นผู้นำของประเทศในอนาคต ถูกปลดและถูกศาลตัดสินลงโทษจำคุกตลอดชีวิตไปเมื่อเดือนกันยายน ค.ศ. 2013 เพราะเกี่ยวข้องกับคดีทุจริต คดีฆาตกรรมนักธุรกิจชาวอังกฤษ และคดีร้ายแรงอื่นๆ โดยถูกพบว่ามีเครือข่ายการทุจริตเกี่ยวข้องกับเหวิน เฉียง อดีตผู้บัญชาการตำรวจและหัวหน้าศาลประจำเมืองฉงชิ่ง ซึ่งคดีนี้มีผู้ถูกจับกุมอีกกว่า 3,000 คน และเหวิน เฉียง ถูกตัดสินประหารชีวิต หรือกรณีนายโจว หย่งคัง อดีตผู้นำระดับสูงของพรรคอันดับ 3 ถูกจับและลงโทษข้อหาทุจริต โดยมีทรัพย์สินซุกซ่อนอยู่ในชื่อของคนในครอบครัวและคนสนิทรวมแล้วกว่า 90,000 ล้านหยวน หรือกว่า 450,000 ล้านบาท และการลงโทษประหารชีวิต นายหลิว ฮั่น มหาเศรษฐีและอดีตประธานกลุ่มบริษัทฮั่นหลง มายนิ่งเจ้าของกิจการเหมืองแร่รายใหญ่ระดับทวีปเอเชีย ผู้ติดอันดับ 230 ของผู้ที่ร่ำรวยที่สุดของประเทศ ซึ่งมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับโจว ปิน บุตรชายคนโตของโจว หย่งคัง ใน 13 ข้อหา ทั้งสมคบกันทุจริต พัวพันมาเฟียเปิดบ่อนพนัน ค้าอาวุธปืนผิดกฎหมายในมณฑลซื่อชวน ลักขโมย กรรโชกทรัพย์ ฟอกเงิน ก่อคดีอาชญากรรมทางการเงิน รวมแล้วกว่า 7,000 ล้านดอลลาร์

สหรัฐฯ ตลอดช่วง 20 ปีที่ผ่านมาสมัยที่โจว หย่งคัง มีเป็นเลขาธิการพรรคประจำซื่อชวน รวมถึงมีคดีอาชญากรรมด้วย

ประธานาธิบดีสี จิ้นผิง แสดงให้เห็นว่ารัฐบาลของเขาดำเนินการปราบการทุจริตอย่างจริงจัง ไม่เว้นแม้แต่คนใกล้ชิดผู้นำ เช่น กระทรวงทรัพยากรมนุษย์และความมั่นคงทางสังคม ปลดหลี่ เค่อหมิง น้องชายคนเล็กสุดของนายกรัฐมนตรีหลี่ เค่อเฉียง ออกจากตำแหน่งรองผู้อำนวยการสำนักงานบริหารการผูกขาดใบยาสูบแห่งชาติ ซึ่งเขาดำรงตำแหน่งนี้ตั้งแต่ ค.ศ. 2003 โดยย้ายไปเป็นประธานคณะกรรมการกำกับดูแลกิจการรัฐวิสาหกิจแทน เพื่อขจัดข้อครหาเรื่องผลประโยชน์ทับซ้อน

จากการใช้นโยบายปราบปรามการทุจริตอย่างจริงจัง ทำให้มีบุคคลสำคัญทางการเมือง การทหารถูกลงโทษจากคดีทุจริต เช่น นายโจว โหยวคัง คนสนิทของอดีตประธานาธิบดีหู จิ่นเทา นายหลี่ ซื่อหุน อดีตเลขานุการของหู จิ่นเทา นายพลสู ช่ายโหว รองประธานคณะกรรมการทหารสมัยหู จิ่นเทา เป็นต้น และมี “แมลง” หรือเจ้าหน้าที่ผู้น้อยเอกชน ถูกลงโทษราว 100,000 คน[19] อย่างไรก็ดี นักวิชาการตั้งข้อสังเกตว่าบุคคลเหล่านี้เป็นคนใกล้ชิดอีกกลุ่มอำนาจ คือขั้วของนายป๋อ ซีไหล ผู้นำระดับสูงอีกคนของพรรคที่ถูกลงโทษเช่นกัน การลงโทษข้อหาทุจริตแก่บุคคลเหล่านี้นอกจากเพื่อปราบปรามการทุจริตแล้ว ยังอาจเพราะเพื่อตัดอำนาจของผู้นำกลุ่มอื่น[20]

แม้ทางการจีนมีนโยบายปราบปรามการทุจริตทั้งในหมู่ “เสือ” และ “แมลงหวี่” อย่างจริงจัง และมีการดำเนินการอย่างเฉียบขาดดังตัวอย่างการลงโทษที่กล่าวมานั้น แต่จากการจัดดัชนีภาพลักษณ์การทุจริต (Corruption Perceptions Index) โดยองค์การเพื่อความโปร่งใสนานาชาติ (Transparency International) ซึ่งเป็นองค์กรอิสระนานาชาติ ก่อตั้งขึ้นเพื่อรณรงค์การแก้ไขปัญหาทุจริต มีเครือข่าย120 ประเทศทั่วโลก และเป็นองค์กรที่ได้รับการยอมรับปรากฏว่า ใน ค.ศ. 2012 และ 2013 จีนอยู่อันดับที่ 80 จาก 177 ประเทศ แต่ใน ค.ศ. 2014 จีนตกลงมาถึง 20 อันดับ มีคะแนนความโปร่งใสเพียง 36 จาก 100 คะแนน อยู่ในอันดับ 100 จากทั้งหมด 175 ประเทศ [21] ซึ่งแสดงว่าการทุจริตภายในจีนยังไม่ลดลง ทางการจีนกล่าวว่าแม้อันดับของจีนจะลดลง แต่สาธารณชนจะตัดสินความสำเร็จของรัฐบาลจีนจากการปราบปรามการทุจริตที่เห็นผลอย่างเป็นรูปธรรม และจีนไม่สนใจผลการจัดอันดับนี้[22]

ส่วนประธานาธิบดีสี จิ้นผิง กล่าวว่า จีนกำลังเข้าสู่ขั้นที่สองของการปราบปรามการทุจริต นั่นคือ จีนต้องสร้างองค์กรต่างๆ ให้มีประสิทธิภาพเพื่อป้องกันการทุจริต ระบบที่ดีจะป้องกันไม่ให้เจ้าหน้าที่มีโอกาสทุจริต รวมทั้งรณรงค์ให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการป้องกันการทุจริต เช่น ให้ถ่ายรูปไว้เป็นหลักฐานและแจ้งคณะกรรมการป้องกันการทุจริตแห่งชาติของจีน (China’s Central Commission for Discipline Inspection : CCDI) เมื่อพบเห็นการทุจริต หรือแจ้งผ่านเวปไซต์ของหน่วยงาน เมื่อการปราบปรามการทุจริตขั้นที่ 2 สำเร็จแล้ว จีนจะเข้าสู่ขั้นที่ 3 คือ การที่เจ้าหน้าที่รัฐจะไม่คิดเกี่ยวกับการทุจริตเลย ซึ่งสี จิ้นผิงถือว่าเมื่อถึงขั้นนี้จะ

เปลี่ยนวัฒนธรรมการเมืองแบบเก่าของจีนไปได้ และทั้งเจ้าหน้าที่รัฐและประชาชนจะไม่คิดและไม่ทำการทุจริต[23] จากการดำเนินการอย่างจริงจังของผู้นำจีนเพื่อปราบปรามการทุจริต ทำให้มีแนวโน้มว่าในอนาคตปัญหานี้ของจีนน่าจะลดลง แต่อาจจะยากที่ปัญหาการทุจริตจะหมดไป

การที่ปัญหาการทุจริตของจีนยังเป็นปัญหาใหญ่ของจีนนั้น ส่วนหนึ่งน่าจะเป็นเพราะจีนมีการปกครองในระบบพรรคเดียวที่ไม่มีการตรวจสอบจากประชาชนหรือสื่อมวลชน การที่จีนปกครองในระบอบคอมมิวนิสต์ ทำให้ประชาชนหรือสื่อมวลชนไม่สามารถตรวจสอบและวิพากษ์วิจารณ์การทำงานของรัฐบาลได้ ระบบการตรวจสอบจึงไม่สามารถทำได้ การทุจริตจึงยังมีอยู่ เพราะประชาชนหรือผู้ทราบเบาะแสการทุจริตไม่กล้าแจ้งข้อมูลให้ทางการทราบ เพราะอาจเป็นอันตรายต่อตนเอง แนวทางหนึ่งที่จีนจะแก้ปัญหาการทุจริตได้คือ การสร้างความโปร่งใสในการบริหารประเทศของรัฐบาลทุกระดับและขององค์กรต่างๆ ของรัฐ การให้สามารถตรวจสอบการดำเนินงานหรือผลประโยชน์ต่างๆ ได้ ซึ่งการมีระบบตรวจสอบจะช่วยป้องกันการทุจริตได้ทางหนึ่ง

อย่างไรก็ตาม อาจกล่าวได้ว่าทางการจีนน่าจะไม่เลือกให้มีระบบการตรวจสอบอย่างเปิดเผย เพราะจะหมายถึงการวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาล ซึ่งอาจนำมาซึ่งผลกระทบต่ออำนาจการปกครองของพรรคคอมมิวนิสต์จีน และผู้นำจีนย่อมศึกษากรณีนโยบายเปิด-ปรับของอดีตสหภาพโซเวียตเป็นตัวอย่าง ซึ่งผลของการเปิดเสรีทางการเมืองและให้เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นในช่วงปลายของสหภาพโซเวียตนั้น ทำให้เกิดการวิพากษ์วิจารณ์พรรคและผู้นำและการนำแนวทางประชาธิปไตยมาใช้ อันนำมาซึ่งความล่มสลายของสหภาพโซเวียตในที่สุด ดังนั้นหากจีนไม่เลือกที่จะให้มีระบบตรวจสอบ ปัญหาการทุจริตก็ยากที่จะหมดไปแม้จะมีการลงโทษอย่างรุนแรงก็ตาม

4. ปัญหาความมั่นคงภายในของจีนกรณีซินเจียงอุยกูร์

ดินแดนซินเจียงมีประชากรส่วนใหญ่เป็นชนกลุ่มน้อยชาวอุยกูร์ที่นับถือศาสนาอิสลาม ดินแดนนี้ตกเป็นของราชวงศ์ชิงตั้งแต่สมัยจักรพรรดิเฉียนหลง เรียกว่า มณฑลอี้หลี แต่ราชสำนักชิงเข้าไปควบคุมเฉพาะด้านการทหารเท่านั้น และตั้งแต่ครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 19 รัสเซียพยายามขยายอำนาจมาทางตะวันตกของจีนโดยเฉพาะที่ซินเจียง หลังเหตุการณ์กบฏที่ซินเจียง ใน ค.ศ.1884 ราชวงศ์ชิงได้ทำข้อตกลงทางพรมแดนกับรัสเซีย และประกาศยืนยันอำนาจเหนือซินเจียง

หลังสิ้นสุดราชวงศ์ชิง ปัญหาภายในของจีนทำให้รัสเซียเข้ามามีอิทธิพลทางการเมืองและเศรษฐกิจในซินเจียง ในค.ศ. 1944 ซินเจียงประกาศเป็นประเทศสาธารณรัฐเตอรกีสถาน

ตะวันออก แต่ถูกจีนยึดได้ใน ค.ศ. 1946 และตกอยู่ใต้อำนาจจีนคอมมิวนิสต์ใน ค.ศ. 1949 รัฐบาลจีนตั้งซินเจียงเป็นเขตปกครองตนเองซินเจียงอุยกูร์ใน ค.ศ.1955

ปัญหาด้านความมั่นคงของจีนกรณีซินเจียง เกิดจากความแตกต่างด้านเชื้อชาติและศาสนา ที่ชาวซินเจียงส่วนใหญ่เป็นชาวอุยกูร์นับถือศาสนาอิสลาม การปกครองที่เข้มงวดของรัฐบาลจีนในดินแดนนี้ทำให้เกิดความขัดแย้งมาโดยตลอด ประกอบกับชาวซินเจียงอุยกูร์ไม่พอใจนโยบายดูดกลืนชาติของรัฐบาลจีนที่ให้ชาวจีนฮั่นอพยพเข้ามาอยู่ที่ซินเจียง เพราะเกรงว่าจะถูกกลืนชาติ นอกจากนี้ยังมีความไม่พอใจจากนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจที่ในช่วงแรกของการพัฒนาประเทศ รัฐบาลให้ความสำคัญกับดินแดนตอนในน้อย และประชากรทางภาคตะวันตกมีฐานะทางเศรษฐกิจต่ำกว่าประชากรในเขตชายฝั่งตะวันออก ปัญหาต่างๆ เหล่านี้ทำให้หลายครั้งเกิดความขัดแย้งรุนแรงจนถึงขั้นการใช้กำลังทหารเข้าปราบปราม

เมื่อโลกให้ความสนใจและกังวลกับปัญหาการก่อการร้ายที่มีชาวมุสลิมหัวรุนแรงเข้าไปเกี่ยวข้องในหลายพื้นที่ หลายเหตุการณ์ นับตั้งแต่เหตุการณ์ 9/11 ในเดือนกันยายน ค.ศ. 2001 รัฐบาลจีนก็มองชาวอุยกูร์ด้วยความระแวง เหตุการณ์ล่าสุดที่เกิดขึ้นในเดือนตุลาคม ค.ศ. 2013 ที่ชาวซินเจียงอุยกูร์ 3 คน ขับรถพุ่งใส่ฝูงชนที่จตุรัสเทียนอานเหมิน ในกรุงเป่ยจิงจนไฟลุกและมีผู้เสียชีวิต แม้ผู้ขับรถจะยืนยันว่าเป็นอุบัติเหตุ แต่รัฐบาลจีนตั้งข้อสันนิษฐานว่าทั้งสามคนอาจเป็นหรือเกี่ยวข้องกับผู้ก่อการร้ายในปัญหาซินเจียงอุยกูร์ และก่อนหน้านี้ไม่นานทางการจีนได้จับกุมชาวอุยกูร์ 140 คน ทำให้ปัญหาซินเจียงกลับมาเป็นที่สนใจอีกครั้ง อาจกล่าวได้ว่า ปัญหาทิเบตและซินเจียงยากที่จะยุติ เพราะดินแดนทั้งสองแห่งต่างมีความต้องการได้อิสรภาพ ซึ่งจีนไม่มีวันยอมให้ เพราะจะกระทบต่อความมั่นคงของจีนที่มีชนกลุ่มน้อยอยู่ในพื้นที่ต่างๆ จำนวนมาก

ประเด็นที่ควรพิจารณาสำหรับปัญหาด้านความมั่นคงภายในของจีน คือ ดินแดนที่มีการต่อต้านทั้งซินเจียง ทิเบต เคยอยู่ใต้อำนาจราชวงศ์ชิงแบบหลวมๆ และมีอิสระในการปกครองอยู่ระยะหนึ่งในช่วงที่จีนมีปัญหาการเมืองภายในและภาวะสงคราม ทั้งสองเขตกลับมาถูกยึดครองอีกครั้งในทศวรรษ 1940 จึงทำให้มีความแปลกแยกจากดินแดนที่มีชนกลุ่มน้อยอื่นของจีน ดังนั้นปัญหาที่จีนเผชิญมาตลอดคือ การดำเนินนโยบายต่อกลุ่มชาติพันธุ์เหล่านี้เพื่อสร้างเอกภาพภายในประเทศ นอกจากนี้ การเคลื่อนไหวของชนกลุ่มน้อยยังเกี่ยวพันกับความสัมพันธ์ระหว่างประเทศของจีนด้วย เพราะหลายครั้งที่การเคลื่อนไหวได้รับการสนับสนุนทั้งทางตรงและทางอ้อมจากภายนอก เช่น อินเดียกรณีทิเบตและดาไลลามะ รัสเซียในความพยายามขยายอำนาจในซินเจียงในอดีต และปัจจุบันคือสาธารณรัฐในเอเชียกลาง หรือแม้กระทั่งบทบาทของสหรัฐอเมริกาต่อกรณีไต้หวัน นอกจากนี้ ยังรวมถึงบทบาทขององค์การสหประชาชาติ และองค์การด้านสิทธิมนุษยชนระดับสากล ที่แสดงบทบาทในเวลาที่จีนปฏิบัติการรุนแรงในการปราบปรามชนกลุ่มน้อย ดังนั้น การดำเนินนโยบายใดๆ ของจีนต่อดินแดนเหล่านี้จึงไม่ใช่เป็นเรื่องภายในของจีนเท่านั้น

สรุป

ในคริสต์ศตวรรษที่ 21 จีนมีพัฒนาการทางเศรษฐกิจที่สำคัญ ซึ่งทำให้เศรษฐกิจจีนขยายตัวอย่างมาก กล่าวคือ จีนใช้ระบบเศรษฐกิจการตลาดอย่างเต็มตัวทั้งในด้านการเปิดเสรีทางด้านราคาสินค้า การใช้เศรษฐกิจแบบทุนนิยมและการค้าเสรี โดยจีนเข้าเป็นสมาชิกองค์การการค้าโลกในปลาย ค.ศ. 2001 และปรับการบริหารเศรษฐกิจภายในประเทศเป็นเสรีนิยม นอกจากนี้ในช่วงนี้จีนสามารถแก้ปัญหาความยากจนโดยรวมของประเทศได้สำเร็จ และขยายการพัฒนาเศรษฐกิจไปยังพื้นที่ตอนในและชายแดนมากขึ้น แต่การพัฒนาเศรษฐกิจตลอดเกือบ 40 ปีที่ผ่านมา ทำให้จีนประสบปัญหาหลายประการ ที่สำคัญคือ ช่องว่างทางรายได้ที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างเมืองกับชนบท ซึ่งกระทบต่อปัญหาสังคมและการเมืองด้วย เพราะพื้นที่ที่รายได้น้อยส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ของชนกลุ่มน้อย รวมทั้งปัญหาสิ่งแวดล้อมและปัญหาการทุจริตที่รุนแรง ซึ่งจีนอยู่ระหว่างการแก้ไขปัญหาเหล่านี้เพื่อสร้างความยั่งยืนทางเศรษฐกิจของตนเองในอนาคต

ความสำเร็จของการปฏิรูปและเปิดประเทศทำให้จีนในปัจจุบันเป็นชาติมหาอำนาจทางเศรษฐกิจประเทศหนึ่ง แม้จะมีปัญหาต่างๆ ที่ต้องเร่งแก้ไขก็ตาม ในเวทีโลกบทบาทของจีนเพิ่มสูงขึ้นเช่นกัน ทำให้จีนเป็นที่จับตามองทั้งในด้านมหาอำนาจที่คานอำนาจกับสหรัฐอเมริกาในเวทีโลกทั้งในทางการเมืองและเศรษฐกิจ และบางครั้งจีนก็ถูกจับตามองในฐานะมหาอำนาจที่ใช้กำลังทหารที่เหนือกว่าเพื่อผลประโยชน์ของตนในกรณีปัญหาด้านดินแดนกับเพื่อนบ้านในทะเลจีนใต้ บทบาทของจีนเหล่านี้จะเป็นอย่างไรต่อไปขึ้นกับความมั่นคงทางเศรษฐกิจและการเมืองของจีนในอนาคต

[1] ดูเพิ่มเติมใน ศิริพร ดาบเพชร. (2558). รายงานการวิจัย *พลวัตของจีนภายใต้ 40 ปี นโยบายสี่ทันสมัย*. บทที่ 5.

[2] อักษรศรี พานิชสาส์น. (2556). "มุ่งสู่จีนตะวันตก (Go – West Policy)" (ออนไลน์)

[3] *แหล่งเดิม.*

[4] อักษรศรี พานิชสาส์น. (2556). "มุ่งสู่จีนตะวันตก (Go – West Policy)" (ออนไลน์)

[5] พรชัย ตระกูลวรานนท์. (2558). "สังคมจีน" บรรยายในการสัมมนาเอเชียตะวันออกในปี 2015 ณ สถาบันเอเชียตะวันออกศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ศูนย์รังสิต วันที่ 19 มีนาคม 2558

[6] *Ibid*. p. 199.

[7] National Public Radio, "Beijing's 'Airpocalypse' Spurs Pollution Controls, Public Pressure," January 14, 2013. (online)

[8] Tracy Staedter. (2013). "7 of 10 Most Air-Polluted Cities Are in China" (online)

[9] Gerry Mullany. (2013). "Concerns Grow About 'Severely Polluted' Water in China's Cities," *New York Times*, February 20, 2013. (Accessed September 7, 2015). (online)

[10] ศูนย์วิจัยกสิกรไทย, บจก. (2551). "ทิศทางเศรษฐกิจจีนหลังโอลิมปิก 2008 : ปรับโครงสร้างเพื่อเติบโตอย่างสมดุล" (ออนไลน์)

[11] รัตนศิริ กิตติก้องนภางค์. (2558). "ความหวังท่ามกลางม่านหมอกมลพิษ จุดเปลี่ยนจากถ่านหินสู่พลังงานหมุนเวียนของจีน" (24 กุมภาพันธ์ 2558). (ออนไลน์)

[12] *แหล่งเดิม.*

[13] Martin Jacques. (2012). *op.cit.* p. 196.

[14] *Ibid.*

[15] *China President Jiang Zemin Handbook – Strategic Information and Materials*. (2015). p.31.

[16] Euan McKirdy. (2014, December). China slips down corruption perception index, despite high-profile crackdown. (online)

[17] http://www.bangkokbiznews.com/blog/detail/512033#sthash.chnvc9tB.dpuf.

[18] อิสรนันท์. (2558). "ขบวนการหักเขี้ยวเสือและเด็ดปีกแมลงหวี่แมลงวัน" ของสี จิ้นผิง (2)" (24 กุมภาพันธ์ 2558) (ออนไลน์) The Trial of Zhou Yongkang and China's Rule of Law (15 June 2015)

[19] สุรชัย ศิริไกร. (2558). "เอเชียตะวันออกในปี 2015" บรรยายในการสัมมนาเอเชียตะวันออกในปี 2015 ณ สถาบันเอเชียตะวันออกศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ศูนย์รังสิต วันที่ 19 มีนาคม 2558

[20] สรุปความจากการบรรยายของ จุลชีพ ชินวรรโณ "จีนใน 2015" ในการสัมมนาเอเชียตะวันออกในปี 2015 ณ สถาบันเอเชียตะวันออกศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ศูนย์รังสิต วันที่ 19 มีนาคม 2558

[21] คะแนนความโปร่งใสของจีนใน ค.ศ. 2012 และ 2013 อยู่ที่ 39 และ 40 ตามลำดับ (online).

[22] Euan McKirdy. (2014). *op.cit.*

[23] Chen Dingding. (2015, July 2) "China's Anti-Corruption Campaign Enters Phase Two" (online)

บทที่ 19
ญี่ปุ่นในคริสต์ศตวรรษที่ 21

คริสต์ศตวรรษที่ 21 ญี่ปุ่นมีการเปลี่ยนแปลงหลายประการ ตลอดทศวรรษ 2000 ญี่ปุ่นยังเผชิญกับภาวะเศรษฐกิจซบเซาต่อเนื่องยาวนานมาจากทศวรรษก่อน ส่วนข้อพิพาทจากประวัติศาสตร์และเขตแดนทางทะเลทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างญี่ปุ่นกับเพื่อนบ้าน คือ จีนและเกาหลีใต้ไม่ราบรื่นนัก โดยเฉพาะเมื่อครบรอบ 70 ปี การสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2 เมื่อ ค.ศ. 2015 ประเด็นประวัติศาสตร์กลับมาเป็นที่อภิปรายกันอีกครั้ง ด้านสังคม รัฐบาลญี่ปุ่นพยายามแก้ปัญหาเศรษฐกิจซบเซาด้วยการส่งออกสินค้าทางวัฒนธรรมมากขึ้นและจริงจังขึ้น และในทศวรรษนี้ปัญหาสำคัญที่เป็นผลมาจากการพัฒนาเศรษฐกิจเริ่มคลี่คลายมากขึ้นคือปัญหาโรคมินะมะตะ

1. ประเด็นสำคัญในสังคมญี่ปุ่น

1.1 ข้อถกเถียงเรื่องการแก้ไขรัฐธรรมนูญมาตรา 9

ตั้งแต่ทศวรรษ 1990 ญี่ปุ่นเพิ่มบทบาททางทหารของตนเองมากขึ้น ด้วยการเข้าร่วมงานด้านสันติภาพกับกองกำลังของสหประชาชาติ แต่ญี่ปุ่นยังถูกกดดันให้เพิ่มบทบาททางทหารให้มากขึ้น รัฐบาลญี่ปุ่นหลายชุดที่ผ่านมาตีความรัฐธรรมนูญมาตรา 9 แบบยืดหยุ่น คือ แม้ว่ามาตรา 9 ระบุชัดว่าห้ามญี่ปุ่นมีกองทัพ แต่กองกำลังป้องกันตนเองที่มีทั้งกองกำลังทางบก เรือ อากาศ มีลักษณะเหมือนกองทัพโดยสมบูรณ์ บนแนวคิดว่ามีไว้เพื่อป้องกันตนเอง แต่นับตั้งแต่ทศวรรษ 1990 มีความพยายามทั้งจากภายนอกประเทศและภายในประเทศของนักการเมืองบางกลุ่มในพรรคเสรีประชาธิปไตย ที่สนับสนุนให้ญี่ปุ่นแก้ไขรัฐธรรมนูญเพื่อจัดตั้งกองทัพ

พรรคเสรีประชาธิปไตยซึ่งเป็นพรรคอนุรักษ์นิยมและเป็นรัฐบาลมาเป็นส่วนใหญ่ จึงพยายามเคลื่อนไหวให้มีการแก้ไขรัฐธรรมนูญเพื่อให้ญี่ปุ่นมีกองทัพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังจากที่สหรัฐอเมริกาเผชิญกับภัยก่อการร้ายที่รุนแรงขึ้นหลังเกิดเหตุการณ์ 9/11 เมื่อวันที่ 11 เดือนกันยายน ค.ศ. 2001 และการก่อการร้ายรูปแบบใหม่แพร่ไปทั่วโลก ทำให้รัฐบาลญี่ปุ่นผ่านกฎหมายต่อต้านการก่อการร้ายฉบับใหม่ที่อนุญาตให้กองกำลังป้องกันตนเองเข้าร่วมกับการปฏิบัติการของสหรัฐอเมริกาในอัฟกานิสถาน[1]

การปฏิบัติการในต่างประเทศของกองกำลังป้องกันตนเองแสดงถึงการขยายบทบาทครั้งสำคัญของญี่ปุ่นในเวทีการเมืองระหว่างประเทศ รัฐบาลญี่ปุ่นหลายสมัยเรียกร้องให้มีการ

ปฏิรูปคณะมนตรีความมั่นคงแห่งสหประชาชาติ เพื่อที่ญี่ปุ่นจะได้เข้าเป็นสมาชิกคณะมนตรีฯ ประเภทถาวร เช่นเดียวกับสมาชิกถาวรอีก 5 ประเทศ ในสมัยนายกรัฐมนตรีโคะอิซุมิพยายามผลักดันให้สหประชาชาติพิจารณาเพิ่มจำนวนสมาชิกคณะมนตรีฯ ประเภทถาวร แต่ยังไม่ประสบความสำเร็จ ในญี่ปุ่นมีทั้งฝ่ายที่เห็นด้วยและไม่เห็นด้วย เพราะการเป็นสมาชิกคณะมนตรีความมั่นคงแบบถาวรย่อมหมายความว่าญี่ปุ่นต้องเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับการเมืองหรือความขัดแย้งระหว่างประเทศ และมีความเป็นไปได้ว่าจะต้องส่งทหารเข้าร่วมในการระงับความขัดแย้งในพื้นที่ต่างๆ ของโลกซึ่งเป็นข้อห้ามในรัฐธรรมนูญของญี่ปุ่น

นโยบายความมั่นคงของญี่ปุ่นได้รับการอภิปรายหลายครั้งเพื่อแก้ไขปรับปรุงกฎหมายเก่าและมีความพยายามให้มีการแก้ไขรัฐธรรมนูญเพื่อให้ญี่ปุ่นมีกองทัพ นโยบายที่มีการแก้ไขปรับปรุง เช่น การปฏิรูปโครงสร้างและสายการบังคับบัญชาของหน่วยงานด้านความมั่นคง การเพิ่มประสิทธิภาพของระบบป้องกันภัยทางอากาศให้สูงขึ้น โดยเฉพาะเมื่อเกาหลีเหนือมีท่าทีคุกคามด้านความมั่นคงของภูมิภาคตั้งแต่ทศวรรษ 2000

ในสมัยรัฐบาลนายโคะอิซุมิในต้นทศวรรษ 2000 และรัฐบาลนายชินโซ อาเบะ (ค.ศ. 2006-2007 และ 2012-ปัจจุบัน) ดำเนินการมาตลอดเพื่อแก้ไขรัฐธรรมนูญมาตรา 9 แต่ถูกคัดค้านจากสมาชิกพรรคเสรีประชาธิปไตยเองที่มีทั้งฝ่ายที่สนับสนุนการแก้รัฐธรรมนูญเพื่อให้ญี่ปุ่นมีกองทัพและฝ่ายที่ไม่เห็นด้วย ประชาชนและพรรคการเมืองอื่นๆ ที่ไม่ต้องการให้ญี่ปุ่นติดอาวุธอีก และประเทศที่เคยถูกกองทัพญี่ปุ่นเข้าไปโจมตี เช่น จีน เกาหลีใต้ และประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งการดำเนินการเพื่อแก้ไขมาตรา 9 ของรัฐบาลญี่ปุ่นนี้ทำให้เกิดความหวาดระแวงจากประเทศเหล่านี้

นอกจากนี้ เอเชียตะวันออกและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีปัญหาความขัดแย้งในทะเลจีนใต้ ที่เกิดจากการอ้างสิทธิเหนือหมู่เกาะสแปรตลีย์ (Spratly Islands) ระหว่างประเทศจีน ไต้หวัน อินโดนีเซีย บรูไน ฟิลิปปินส์ มาเลเซีย และเวียดนาม ซึ่งมีผลประโยชน์คือแหล่งน้ำมันก๊าซธรรมชาติ ประเทศเหล่านี้ต่างอ้างสิทธิด้วยการนำกองทหารไปตั้งคุมกัน ทำเครื่องหมายแสดงอธิปไตย กองทัพเรือ กองทัพอากาศ ลาดตระเวน จีนในฐานะประเทศมหาอำนาจและมีกำลังทหารเข้มแข็งได้แสดงแสนยานุภาพทางทหารเพื่ออ้างสิทธิ์หลายครั้ง รวมทั้งการข่มขู่ด้วยกำลังอาวุธ

ดังนั้นการที่ญี่ปุ่นเป็นพันธมิตรทางทหารกับสหรัฐอเมริกา การเพิ่มกำลังทางทหารของกองกำลังป้องกันตนเองหรือการแก้ไขรัฐธรรมนูญเพื่อให้มีกองทัพตามกฎหมายจึงเป็นประเด็นที่จีนมีความกังวลว่า กำลังทหารของญี่ปุ่นอาจจะช่วยเสริมกำลังของสหรัฐอเมริกาเพื่อคานอำนาจจีนในภูมิภาคนี้ก็เป็นได้ ดังนั้นการเพิ่มกำลังทางทหารของญี่ปุ่นหรือการแก้รัฐธรรมนูญเพื่อให้มีกองทัพของญี่ปุ่นจึงมีเสียงคัดค้านทั้งจากภายนอกและภายในประเทศ ซึ่งหากรัฐบาลญี่ปุ่นชุดใดตัดสินใจให้มีกองทัพ ความขัดแย้งน่าจะเกิดขึ้นในสังคมญี่ปุ่น

1.2 โรคมินามาตะ ปัญหาจากการพัฒนาประเทศ

การเติบโตทางเศรษฐกิจและการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมอย่างรวดเร็วของญี่ปุ่นตั้งแต่ทศวรรษ 1950 นั้น ส่งผลให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมเป็นพิษอย่างรุนแรงและเกิดโรคภัยชนิดใหม่ที่ส่งผลร้ายแรงต่อชีวิตผู้คน คือ โรคมินะมะตะ (Minamata diseases) ซึ่งเป็นโรคที่เกิดจากสารปรอทที่เป็นพิษต่ออวัยวะสำคัญของร่างกาย ได้แก่ สมอง ไต ตับ ทำให้เกิดอาการเป็นพิษทั้งเฉียบพลันและเรื้อรัง จนถึงขั้นเสียชีวิตได้ สาเหตุเกิดจากโรงงานปล่อยน้ำเสียที่มีสารปรอทลงแหล่งน้ำโดยไม่มีการควบคุม

โรคมินะมะตะมาจากชื่อของเมืองเล็กๆ แห่งหนึ่งตั้งอยู่ในพื้นที่บริเวณอ่าวมินะมะตะ (Minamata Bay) บนเกาะคิวชูทางใต้ของญี่ปุ่นซึ่งเป็นเขตอุตสาหกรรมประมงที่สำคัญเขตหนึ่งของญี่ปุ่น ชาวบ้านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำประมง และเป็นที่ตั้งของโรงงานผลิตปุ๋ยเคมีและสารเคมีชื่อว่า บริษัทนิปปอนชิสโสะ (the Chisso Corporation's chemical) ที่เปิดมาตั้งแต่ ค .ศ.1908 เป็นโรงงานอุตสาหกรรมที่มีอิทธิพลมากในท้องถิ่นเพราะทำรายได้ให้แก่ท้องถิ่นมากจากภาษี และชาวบ้านส่วนหนึ่งทำงานอยู่ในโรงงานนี้ ใน ค .ศ.1932 โรงงานเริ่มผลิต acetaldehyde หรือเอทธานอล (ethanal) ซึ่งใช้เป็นสารกึ่งกลางของการผลิตสารเคมีอื่นหลายชนิด โดยในปีนี้ผลิตเอทธานอลได้ถึง 210 ตันต่อปี และใน ค .ศ.1951 ผลผลิตเพิ่มขึ้นถึง 6,000 ตันต่อปี คิดเป็นมูลค่าผลผลิตมากกว่าร้อยละ 50 ของเอทธานอลรวมทั้งประเทศ แต่การผลิตนี้ได้ปล่อยน้ำเสียที่มีสารปรอทลงสู่อ่าวมินะมะตะตั้งแต่ ค .ศ.1932 – 1968[2] ซึ่งสารนี้เป็นพิษต่อสิ่งมีชีวิตในน้ำ เป็นอันตรายต่อแหล่งน้ำดื่มและมีผลให้เกิดการระคายเคืองต่อดวงตา ผิวหนัง และระบบทางเดินหายใจ ถ้าสูดดมเข้าไปปริมาณมากทำให้เกิดปอดบวมน้ำ กดการหายใจ และความดันสูงขึ้น

ใน ค .ศ.1956 ได้เกิดโรคประหลาดขึ้นกับชาวบ้านในหมู่บ้านแห่งหนึ่งที่เมืองมินะมะตะจนกลายเป็นข่าวดังไปทั่วโลก ผู้ป่วยที่เป็นเด็กหญิงอายุ 3 และ 5 ขวบ มาพบแพทย์ด้วยอาการประหลาด ในรายงานของแพทย์ที่ระบุอาการของเด็กหญิงวัย 5 ขวบ ที่เป็นผู้ป่วยคนแรกว่า มีอาการกรีดร้อง นัยน์ตาดำขยายกว้างเล็กน้อย ลิ้นแห้ง มีการกระตุกเป็นบางครั้ง แขนขาเคลื่อนไหวลำบาก สายตามองได้ในมุมแคบลง แต่ไม่พบความผิดปกติภายในอย่างอื่น อาการเหล่านี้เพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ จนกระทั่งแขนและขาบิดงออย่างรุนแรง[3] เพราะกล้ามเนื้อส่วนต่างๆ ของร่างกายทำงานไม่ประสานกัน แพทย์ไม่สามารถวินิจฉัยโรคได้ว่าเกิดจากสาเหตุใด จากนั้นมีเด็กอีก 8 คน มีอาการป่วยแบบเดียวกัน แพทย์ได้ออกสำรวจผู้ป่วยพบว่าอาการสำคัญ คือ มีการอักเสบบริเวณสมองหรือผิดปกติอย่างรุนแรงในระบบประสาทส่วนกลาง ผู้อำนวยการโรงพยาบาลทำรายงานถึงสำนักงานสาธารณสุขของเมืองมินะมะตะเมื่อวันที่ 1 พฤษภาคม ค .ศ.1956 ว่า เกิดโรคระบาดไม่ทราบชื่อชนิดหนึ่งมีอาการต่อระบบประสาทส่วนกลาง

จากนั้นใน ค .ศ.1959 พบผู้ป่วย 55 คน เสียชีวิต 17 คน[4] ต่อมาแพทย์ระบุว่าก่อนหน้านี้หลายปีได้มีผู้ป่วยที่มีอาการเช่นนี้มาก่อนแล้วแต่ไม่แพร่หลาย

คณะแพทย์มหาวิทยาลัยคุมะโมโตศึกษาสาเหตุของโรค ทั้งการตรวจวิเคราะห์น้ำเสียและกากตะกอนที่เก็บจากจุดระบายและในอ่าวมินะมะตะ การเก็บตัวอย่างปลาและหอยจากทะเลมาวิเคราะห์ เก็บเครื่องปรุงและเครื่องประกอบอาหาร เช่น ซอสถั่วเหลือง และทำการชันสูตรศพ ใน ค .ศ.1959 จึงประกาศว่าสาเหตุของโรคเกิดจากน้ำเสียจากโรงงานของบริษัทชิสโสะ เพราะพบโลหะหนักหลายชนิดในอ่าวมินะมะตะและดินจากบริเวณที่ทิ้งน้ำเสียของโรงงาน คณะแพทย์เรียกโรคนี้ว่า โรคมินะมะตะ เป็นโรคที่เกิดจากการปนเปื้อนของสารปรอทบริเวณรอบ ๆ อ่าวมินะมะตะ[5] ซึ่งทำให้ปลาและสัตว์น้ำได้รับสารปรอทเข้าไป เมื่อคนหรือสัตว์ที่กินปลาและสัตว์น้ำเข้าไปจะได้รับปรอทไปสะสมอยู่ในร่างกาย ซึ่งทำลายสมองและไตทำให้พิการและเสียชีวิต โรคนี้รักษาให้หายขาดไม่ได้เพราะสารปรอททำลายระบบประสาทและสมองและมีผลต่อทารกในครรภ์ที่มารดารับประทานอาหารทะเลที่ปนเปื้อนสารปรอทเข้าไป ทำให้เด็กที่เกิดมามีอาการพิการทางสมองตั้งแต่เกิด

โรคมินะมะตะกลายเป็นประเด็นที่สนใจของสังคม สหกรณ์ประมงชายฝั่งทะเลบริเวณนั้นเรียกร้องให้บริษัทชิสโสะจ่ายค่าชดเชยแก่อุตสาหกรรมประมง ปิดทางระบายน้ำลงอ่าวและสร้างระบบป้องกันน้ำเสีย ในเดือนตุลาคม ค.ศ.1959 กระทรวงการค้าต่างประเทศและอุตสาหกรรมหรือ MITI สั่งให้บริษัทชิสโสะปรับปรุงการระบายน้ำเสียลงอ่าวมินะมะตะและสร้างระบบป้องกันการปล่อยน้ำเสียให้เสร็จภายในสิ้นปี ในเดือนธันวาคม บริษัทชิสโสะทำข้อตกลงกับสหกรณ์ประมงจ่ายค่าชดเชยความเสียหายในการประมงในจำนวนที่ไม่มากนัก[6] จากนั้นผู้ป่วยจำนวนมากได้เรียกร้องค่าชดเชยจากบริษัทชิสโสะ แต่ไม่ได้รับความสนใจ และทางบริษัทจ้างนักวิทยาศาสตร์มาทำการทดลอง แม้ว่านักวิจัยที่บริษัทจ้างมาพยายามเบี่ยงเบนสาเหตุ แต่ยังมีแพทย์และนักวิทยาศาสตร์จำนวนหนึ่งระบุว่าการปล่อยน้ำเสียของบริษัทชิสโสะเป็นสาเหตุของโรค[7]

ผู้ป่วยโรคมินะมะตะต้องเผชิญความกดดันทั้งจากอาการป่วยและการถูกต่อต้านจากสังคม ชาวเมืองมินะมะตะในหมู่บ้านอื่นๆ ไม่พอใจว่าทำให้เมืองเสียชื่อเสียง ส่วนผู้ป่วยหรือญาติก็ถูกรังเกียจ เช่น ไม่ยอมขายของให้ หรือไม่ยอมรับเงินจากมือของผู้ป่วยหรือญาติเพราะกลัวติดโรคแม้จะมีการเผยแพร่ว่าไม่ใช่โรคติดต่อก็ตาม และทางการให้ความสำคัญต่อผู้ป่วยหรือรักษาสิทธิของผู้ป่วยน้อยมาก และทางบริษัทยังคงปล่อยน้ำเสียลงสู่ทะเลโดยไม่มีมาตรการป้องกันไม่ว่าจากภาครัฐหรือบริษัท[8]

โรคมินะมะตะส่งผลกระทบทั้งต่อร่างกายและจิตใจของผู้ป่วยและครอบครัวมายาวนาน นอกจากในระยะสิบปีแรกที่ทางการญี่ปุ่นไม่ให้ความสำคัญต่อผู้ป่วยและไม่จริงจังในการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมแล้ว ผู้ป่วยต้องดิ้นรนต่อสู้เพื่อเรียกร้องสิทธิและค่าชดเชยด้วยตนเอง เพราะคณะกรรมการที่ตั้งขึ้นโดยรัฐคำนึงถึงความเสียหายของผู้ป่วยน้อย[9] ผู้ป่วยมีความรู้สึกว่า

ที่ผ่านมากการเยียวยาของรัฐไม่จริงใจ ไม่เห็นใจผู้ป่วยและใช้เวลานาน จนใน ค .ศ.1968 รัฐบาลจึงยอมรับว่าโรคมินะมะตะเป็นโรคมลพิษที่เกิดจากน้ำเสียของโรงงาน ทำให้กลุ่มผู้ป่วยที่เมืองมินะมะตะเริ่มกลับมาเรียกร้องค่าชดเชยการเจ็บป่วยจากบริษัทอีกครั้ง

การฟ้องร้องต่อศาลของผู้ป่วยที่เมืองมินะมะตะใน ค .ศ.1969 ได้รับการช่วยเหลือจากแพทย์ นักวิจัย นักกฎหมาย รวมถึงสหภาพแรงงานชิสโสะ ทำให้สื่อมวลชน สนใจนำเสนอข่าวอย่างละเอียดและต่อเนื่อง และเกิดเป็นการเคลื่อนไหวภาคประชาชนที่มีพลังมากที่สุดครั้งหนึ่งในประวัติศาสตร์การเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมของญี่ปุ่น[10] คดีนี้ศาลชั้นต้นตัดสินใน ค .ศ.1973 ให้โจทก์ชนะ บริษัทต้องจ่ายเงินชดเชยความเสียหายให้ทั้งผู้ป่วยและครอบครัวผู้ที่เสียชีวิตไปแล้ว และบริษัทต้องรับผิดชอบด้านสิ่งแวดล้อม ต่อมามีการฟ้องร้องบริษัทชิสโสะอีกหลายคดีในหลายปีต่อมา โดยมีโจทก์ยื่นฟ้องมากกว่า 2,000 คนคดีส่วนใหญ่สิ้นสุดด้วยการไกล่เกลี่ยของคณะอนุญาโตตุลาการโดยฝ่ายผู้ป่วยตกลงรับค่าชดเชยรายละ 2.6 ล้านเยน และรัฐบาลไม่ต้องแถลงยอมรับผิด

การพัฒนาประเทศของญี่ปุ่นที่เน้นการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมหนักได้สร้างผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและชีวิตมนุษย์อย่างรุนแรง ตั้งแต่กลางทศวรรษ 1960 มลพิษทางอากาศและในน้ำของญี่ปุ่นมีความรุนแรงขึ้นและกลายเป็นปัญหาสำคัญของประเทศ รวมทั้งเกิดผลทางลบต่อการเติบโตอย่างรวดเร็วของอุตสาหกรรมเคมีภัณฑ์และอุตสาหกรรมหนัก กฎหมายควบคุมมลพิษออกมาใน ค .ศ.1967 และใน ค.ศ. 1968 รัฐบาลจึงยอมรับหลังเกิดเหตุตั้งแต่ 12 ปีก่อนว่าสาเหตุการเกิดโรคมินามาตะเกิดจากการปนเปื้อนของสารพิษจากโรงงานที่ปล่อยน้ำเสีย

นอกจากนี้ การเยียวยาผู้ป่วยยังล่าช้าและเต็มไปด้วยปัญหา จนผู้ป่วยส่วนใหญ่เพิกเฉยต่อกลไกของรัฐบาลที่ไม่เอื้อประโยชน์ต่อผู้ป่วย และตัดสินใจฟ้องร้องดำเนินคดีเอง ประเด็นหนึ่งที่สร้างความสะเทือนใจแก่ผู้ป่วยคือการที่รัฐบาลตั้งคณะกรรมการขึ้น เพื่อคัดกรองและได้ใบรับรองแพทย์เพื่อยืนยันการเป็นผู้ป่วย ซึ่งคณะกรรมการมีเกณฑ์ที่ตายตัวโดยพิจารณาจากผู้ที่มีอาการหนักหรือเข้าข่าย ส่วนผู้ที่มีอาการเรื้อรังหรือมีอาการบางอย่างไม่ได้รับการรับรอง ทำให้สูญเสียสิทธิในการรักษาพยาบาลหรือเรียกร้องค่าชดเชย[11]

ใน ค .ศ.2004 มีการตัดสินของศาลฎีกาสั่งให้บริษัทชิสโสะจ่ายเงินชดเชยแก่เหยื่อโรคมินะมะตะจำนวน 86 ล้านดอลลาร์สหรัฐฯ และให้บริษัทจัดการแก้ปัญหาการปนเปื้อนของสารพิษในน้ำ ที่สำคัญในคำตัดสินระบุว่ารัฐบาลล้มเหลวในการควบคุมปัญหามลพิษจนทำให้ปัญหาลุกลาม รวมทั้งทางการยังปล่อยปละละเลยผู้ป่วยให้ได้รับความทุกข์โดยปราศจากความช่วยเหลือ ทางการจึงเป็นผู้ละเมิดสิทธิผู้ป่วย กระทรวงสิ่งแวดล้อมและรัฐบาลญี่ปุ่นได้แถลงคำขอโทษเพื่อแสดงความรับผิดชอบตามการตัดสินของศาล และจ่ายเงินค่าชดเชยตามคำตัดสิน แต่ยังคงไม่เปลี่ยนหลักเกณฑ์การรับรองผู้ป่วย และเพิกเฉยต่อข้อเรียกร้องที่ขอให้มีการศึกษา

ทางระบาดวิทยาอย่างจริงจังเพื่อจะได้ทราบขอบเขตและระดับผลกระทบที่เกิดขึ้นจริงอย่างเป็นวิชาการ[12]

กระบวนการทางกฎหมายและการฟ้องร้องเพื่อเรียกร้องเงินชดเชยของผู้ป่วยยังดำเนินอยู่จนถึงปัจจุบัน ปัจจุบันผู้ป่วยส่วนใหญ่มีอายุมากขึ้น ส่วนใหญ่มีอายุมากกว่า 60 ปี เพราะเวลาผ่านมากว่า 60 ปีแล้วนับจากการพบโรคมินะมะตะเป็นครั้งแรก ทำให้ผู้ป่วยเหล่านี้มีความกังวลมากขึ้นเกี่ยวกับผลกระทบของโรคต่อปัญหาสุขภาพผู้สูงอายุ[13]

โรคมินะมะตะไม่ใช่แค่ปัญหาสุขภาพหรือปัญหาสิ่งแวดล้อมเท่านั้น แต่ยังมีความสำคัญในแง่ที่ทำให้เกิดความขัดแย้งหลายประการในสังคม ไม่เพียงแต่เฉพาะผู้ป่วยกับโรงงาน หรือกับรัฐบาลเท่านั้น แต่ยังทำให้เกิดปัญหาความแตกแยกในชุมชนอย่างรุนแรง เพราะผู้ที่ไม่เจ็บป่วยบางคนมองว่าผู้ป่วยโรคมินะมะตะทำให้เมืองมีภาพลักษณ์ที่ไม่ดี ผู้ป่วยและครอบครัวถูกต่อต้านและได้รับความกดดันจากชุมชนหรือเพื่อนบ้าน สินค้าจากอุตสาหกรรมประมงจากเมืองมินะมะตะขายไม่ได้เพราะประชาชนญี่ปุ่นต่างหวาดกลัวการปนเปื้อนสารเคมี ทำให้ชาวเมืองบางส่วนมีความคิดว่าถึงขั้นเปลี่ยนชื่อเมือง ซึ่งปัญหาเหล่านี้ทางการต้องมีส่วนสำคัญในการแก้ไขเพื่อสร้างความเข้าใจที่ดีต่อกันและเยียวยาผู้ป่วยที่ต่อสู้มานานกว่า 60 ปี

2. สังคมสูงวัยของญี่ปุ่น

องค์การสหประชาชาติให้นิยามว่า ผู้สูงอายุ หมายถึง ประชากรที่มีอายุมากกว่า 60 ปีขึ้นไป และแบ่งออกเป็น 3 ระดับ คือ ระดับการก้าวสู่สังคมสูงวัย (Aging society) เป็นสังคมที่มีประชากรอายุ 60 ปีขึ้นไปมากกว่าร้อยละ 10 ของประชากรทั้งประเทศหรือมีประชากรอายุตั้งแต่ 65 ปีมากกว่าร้อยละ 7 ของประชากรทั้งประเทศ ระดับสังคมสูงวัยโดยสมบูรณ์ (Aged society) เป็นสังคมที่มีประชากรอายุ 60 ปีขึ้นไป มากกว่าร้อยละ 20 ของประชากรทั้งประเทศหรือมีประชากรอายุตั้งแต่ 65 ปี มากกว่าร้อยละ 14 ของประชากรทั้งประเทศ และระดับสังคมสูงวัยอย่างเต็มที่ (Super-aged society) หมายถึง สังคมหรือประเทศที่มีประชากรอายุ 65 ปีขึ้นไปมากกว่า ร้อยละ 20 ของประชากรทั้งประเทศ ปัจจุบันประเทศต่างๆ กำลังก้าวเข้าสู่สังคมสูงวัย โดยญี่ปุ่นเป็นประเทศที่ถูกระบุว่าก้าวสู่ประเทศสังคมสูงวัยอย่างเต็มที่เป็นประเทศแรกใน ค.ศ. 2006[14]

2.1 การเข้าสู่สังคมสูงวัยของญี่ปุ่น

ญี่ปุ่นเป็นประเทศที่มีสัดส่วนผู้สูงอายุมากที่สุดในโลกและเป็นประเทศแรกๆ ที่เข้าสู่การเป็นสังคมสูงวัยตั้งแต่ ค.ศ. 1970 (คือมีประชากรอายุตั้งแต่ 65 ปี เกินร้อยละ 7) และญี่ปุ่นกลายเป็นสังคมผู้วัยโดยสมบูรณ์เมื่อ ค.ศ. 1994 (คือมีประชากรอายุตั้งแต่ 65 ปี เกิน

ร้อยละ 14) ใน ค.ศ. 2014 ร้อยละ 26 ของประชากรญี่ปุ่นมีอายุมากกว่า 65 ปี และจากข้อมูลสำนักงานสถิติแห่งชาติญี่ปุ่นเมื่อ ค.ศ. 2016 ประชากรญี่ปุ่นจำนวนทั้งหมดประมาณ 126,950,000 คน แบ่งเป็น ผู้ชาย 61,750,000 คน ผู้หญิง 65,200,000 คน เมื่อแบ่งเป็นช่วงอายุโดยไม่แบ่งเพศชายหญิง พบว่าแรกเกิดจนถึงอายุ 14 ปี มีจำนวนประชากร 15,970,000 คน อายุ 15 ปี ถึง 64 ปี มีจำนวน 76,370,000 คน และอายุ 65 ปีขึ้นไป มีจำนวน 34,610,000 คน ประชากรอายุ 65 ปีขึ้นไป คิดเป็นประมาณร้อยละ 23 ของประชากรญี่ปุ่น ซึ่งถือว่าเป็นสังคมสูงวัยอย่างเต็มที่ คือมีประชากรอายุตั้งแต่ 65 ปี เกินร้อยละ 20 และมีแนวโน้มที่จะเพิ่มสูงขึ้นเรื่อยๆ โดยมีการคาดการณ์ว่าภายใน ค.ศ. 2020 ประเทศญี่ปุ่นจะมีประชากรสูงวัยถึงร้อยละ 29 และจะเพิ่มเป็นร้อยละ 38.8 ภายใน ค.ศ. 2050[15]

สาเหตุที่ทำให้ญี่ปุ่นกลายเป็นสังคมสูงวัยอย่างรวดเร็ว เพราะญี่ปุ่นเป็นประเทศที่มีประชากรอายุยืนยาวที่สุดในโลก อัตราการเสียชีวิตต่ำ[16] แต่มีอัตราการฆ่าตัวตายสูง โดยเฉพาะในประชากรเพศชายอายุระหว่าง 15-39 ปีและมีอัตราเด็กเกิดใหม่ที่ต่ำติดต่อกันมาเป็นระยะเวลานาน[17] ตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา อัตราการเกิดและการตายของประชากรทั่วโลกอยู่ในภาวะต่ำ อันเป็นผลจากการพัฒนาด้านสุขภาพอนามัยและการควบคุมอัตราประชากรในหลายประเทศ ในประเทศญี่ปุ่นนั้นหลังจากประเทศเข้าสู่ภาวะสงบสุขและเศรษฐกิจขยายตัวระหว่าง ค.ศ. 1955-1965 ทำให้มีการจ้างงานแรงงานอย่างเต็มที่ โดยบริษัทเอกชนญี่ปุ่นนั้นใช้ระบบการจ้างงานตลอดชีพ ระบบเงินเดือนตามอาวุโส และระบบการทำงานเป็นทีม ซึ่งระบบเหล่านี้เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เศรษฐกิจญี่ปุ่นเจริญก้าวหน้าเพราะความทุ่มเทของแรงงาน ความมั่นคงของแรงงานมีสูงเพราะเศรษฐกิจญี่ปุ่นเติบโตอย่างต่อเนื่อง ความเติบโตมั่งคั่งทางเศรษฐกิจทำให้ใน ค.ศ. 1961 ญี่ปุ่นจึงใช้ระบบประกันสุขภาพและประกันเงินบำนาญ (health insurance and pension insurance systems)

ญี่ปุ่นเผชิญวิกฤติเศรษฐกิจจากวิกฤติการณ์น้ำมัน ค.ศ. 1973 ซึ่งส่งผลกระทบอย่างหนักจนหลายบริษัทต้องลดจำนวนแรงงานหรือปิดตัวลงไป อัตราการว่างงานเพิ่มขึ้นทุกปี นักศึกษาที่เพิ่งเรียนจบตกงานเป็นจำนวนมาก หลายบริษัทที่ต้องลดจำนวนแรงงานได้เลือกแรงงานในวัยกลางคน คือ 45 ปีขึ้นไป ออกก่อนเพื่อลดภาระการเงินของบริษัท เพราะเป็นกลุ่มที่ได้เงินเดือนสูงตามระบบเงินเดือนตามอาวุโส[18] แม้เศรษฐกิจญี่ปุ่นสามารถฟื้นตัวได้ แต่วิกฤตินี้ส่งผลให้เศรษฐกิจญี่ปุ่นชะลอตัวอย่างต่อเนื่อง รวมถึงส่งผลเป็นปัญหาสังคมเพราะการที่คนวัยกลางคนจำนวนมากต้องออกจากงานทำให้รัฐบาลต้องรับภาระเพิ่มขึ้น และการที่เศรษฐกิจญี่ปุ่นไม่เติบโตอย่างรวดเร็วเหมือนทศวรรษ 1960 อีกก็ทำให้คนวัยกลางคนที่ได้กลับเข้าทำงานอีกครั้งมีเพียงจำนวนหนึ่งเท่านั้น รวมทั้งคนเหล่านี้ที่เคยได้รับเงินเดือนสูงก่อนเกิดปัญหาเศรษฐกิจต้องยอมลดเงินเดือนของตนเองลงเพื่อให้มีงานทำ

2.2 นโยบายสังคมสูงวัยของญี่ปุ่น

ใน ค.ศ. 1973 ญี่ปุ่นได้ออกนโยบายสวัสดิการสังคมขั้นสูง (“first year of high-level social welfare”) ที่ต่อมากลับส่งผลกระทบต่องบประมาณของประเทศอย่างมาก (กล่าวคือ ในปีนี้ทางการญี่ปุ่นได้ออกนโยบายการดูแลผู้สูงอายุโดยเริ่มให้ผู้สูงอายุที่อายุ 70 ปีขึ้นไปไม่ต้องเสียค่ารักษาพยาบาล ส่งผลให้จำนวนผู้สูงอายุที่เข้าโรงพยาบาลเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วและเป็นผู้สูงอายุในภาวะพึ่งพิง (Social admission) ที่ยังไม่ได้ต้องการการรักษาทางแพทย์มากนัก แต่เมื่อมีนโยบายไม่ต้องเสียค่ารักษาพยาบาลกลับทำให้ผู้สูงอายุจำนวนมากใช้บริการทางการแพทย์มากขึ้นโดยไม่จำเป็น[19] นโยบายนี้ของรัฐบาลถูกวิจารณ์และมีแรงกดดันทางการเมืองและจากสื่อในประเด็นรายจ่ายด้านสงเคราะห์สุขภาพของผู้สูงอายุในสังคมสูงวัยที่เป็นภาระจำนวนมหาศาลของงบประมาณของประเทศ[20] ในขณะเดียวกันระบบการดูแลผู้สูงอายุภายในครอบครัวเริ่มประสบภาวะวิกฤติหรือขาดแคลน เพราะระบบครอบครัวญี่ปุ่นที่เคยเป็นครอบครัวขยายเปลี่ยนไปเป็นครอบครัวเดี่ยว และการดูแลผู้อาวุโสในครอบครัวลดน้อยลงจากปัจจัยต่างๆ ใน ค.ศ. 1983 รัฐบาลญี่ปุ่นจึงยกเลิกการรักษาฟรีผู้มีอายุ 70 ขึ้นไป

ใน ค.ศ. 1985 ญี่ปุ่นมีการสำรวจสำมะโนประชากรพบว่าจำนวนประชากรวัยสูงอายุ คือ 65 ปีขึ้นไปมีประมาณ 12.4 ล้านคน คิดเป็นร้อยละ 10.3 ของประชากรทั้งประเทศ ซึ่งเป็นอัตราที่เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยใน ค.ศ. 1976 ญี่ปุ่นมีประชากรสูงวัยร้อยละ 7 และเพิ่มเป็นร้อยละ 9.8 ใน ค.ศ. 1983 โดยสัดส่วนประชากรสูงอายุเพศหญิงมีมากกว่าเพศชายเกินครึ่ง คือ ใน ค.ศ. 1985 ประชากรสูงวัยเพศหญิงมีจำนวน 7.32 ล้านคน ส่วนประชากรสูงวัยเพศชายมีจำนวน 3.08 ล้านคน และประชากรเพศหญิงมีอายุยืนกว่าเพศชาย ซึ่งหมายความว่าจำนวนประชากรสูงวัยของญี่ปุ่นในทศวรรษ 1970 และ 1980 เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง และมีแนวโน้มที่จะเพิ่มสูงขึ้นในทศวรรษต่อๆ ไป เพราะญี่ปุ่นมีมาตรฐานการครองชีพที่ดี มีการรักษาพยาบาลที่ก้าวหน้า ทำให้ประชากรมีอายุยืน[21] รวมทั้งคนญี่ปุ่นมีลูกช้าลงกว่าเมื่อก่อนเนื่องจากการเข้าสู่การศึกษาระดับสูงและการทำงาน

รัฐบาลญี่ปุ่นในทศวรรษ 1980 ตระหนักดีว่าอนาคตสังคมญี่ปุ่นจะกลายเป็นสังคมสูงวัยที่ประชากรสูงวัยกลายเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศ ซึ่งเป็นเรื่องที่น่าเป็นห่วงมากสำหรับสังคมญี่ปุ่น เพราะจะไม่มีประชากรวัยแรงงานที่เพียงพอและประเทศจะมีภาระเรื่องสวัสดิการ[22] รวมทั้งเป็นปัญหาสังคมด้วยเพราะการที่ญี่ปุ่นพัฒนาประเทศเป็นประเทศอุตสาหกรรมทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมากในสังคม ทั้งการที่เปลี่ยนจากสังคมเกษตรกรรมที่คนรุ่นต่างๆ ในครอบครัวอยู่ร่วมกันมาเป็นสังคมอุตสาหกรรมที่คนหนุ่มสาวอพยพไปทำงานในเมืองใหญ่หรือย้ายไปอยู่อาศัยในที่ต่างๆ และการที่โครงสร้างครอบครัวเปลี่ยนเป็นครอบครัวเดี่ยวแบบสมัยใหม่ตามแบบตะวันตกย่อมทำให้ผู้สูงอายุต้องอยู่ตามลำพัง[23]

การที่สังคมญี่ปุ่นกลายเป็นสังคมเมืองมากขึ้น คนรุ่นใหม่ที่มีการศึกษาสูงแต่งงานช้าลงหรือไม่แต่งงาน หรือแต่งงานแล้วไม่นิยมมีลูกหรือมีลูกแค่ 1-2 คน ทำให้สัดส่วนประชากร

ญี่ปุ่นวัยเด็กและวัยหนุ่มสาวลดลงมาก ส่วนประชากรวัยกลางคนและวัยชราเพิ่มขึ้น ซึ่งกลุ่มวัยกลางคนในทศวรรษ 1980 และ 1990 นี้จะกลายเป็นประชากรวัยสูงอายุในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 21 ญี่ปุ่นจะประสบปัญหาจากการเป็นสังคมสูงวัย ทั้งการที่ต้องขาดแคลนแรงงาน การที่รัฐต้องใช้เงินจำนวนมากดูแลประชากรสูงอายุที่กลายเป็นประชากรส่วนใหญ่ของประเทศ ทำให้ใน ค.ศ. 1989 รัฐบาลญี่ปุ่นออกแผนส่งเสริมสุขภาพและสวัสดิการผู้สูงอายุ เรียกว่า แผนทองคำ (Gold Plan) มียุทธศาสตร์ 10 ปี เป้าหมายของแผนนี้ที่สำคัญคือเพื่อรองรับปัญหาผู้สูงอายุในภาวะพึ่งพิงที่เพิ่มมากขึ้นและมีค่าใช้จ่ายสูงมากขึ้น รวมทั้งเพื่อแก้ปัญหาการขาดแคลนการดูแลผู้สูงอายุทั้งที่บ้านและในสถานบริบาล ซึ่งแผนทองคำต้องการปรับเปลี่ยนจากการอยู่ในโรงพยาบาลหรือสถานบริบาลนานๆ เป็นการให้อยู่บ้านและสถานบริบาลของชุมชน กำหนดเป้าหมายขยายจำนวนเตียงในสถานบริบาลเป็นสองเท่า เพิ่มจำนวนเจ้าหน้าที่ในสถานบริบาลเป็นสามเท่า และเพิ่มศูนย์ดูแลกลางวันสิบเท่า รวมทั้งสร้างโครงการใหม่ๆ เช่น การให้องค์กรท้องถิ่นเป็นผู้ประสานงานสถานบริบาล ให้เทศบาลแต่ละแห่งมีการสำรวจผู้สูงอายุในเขตตนเพื่อปฏิบัติตามแผน รวมทั้งมีการจัดทำแผนปฏิบัติการของแต่ละเขตซึ่งช่วยให้ประชาชนให้ความสนใจและเป็นโอกาสให้สามารถผลักดันนโยบายระดับชาติ[24]

หลังจากใช้แผนทองคำมาระยะหนึ่ง ผลปรากฏว่าธุรกิจดูแลสุขภาพเติบโตอย่างรวดเร็ว รายจ่ายด้านนี้เพิ่มขึ้นร้อยละ 10-15 ต่อปี แต่ความต้องการของประชาชนยังสูงกว่าที่แผนทองคำกำหนดไว้ ทำให้ใน ค.ศ. 1994 รัฐบาลญี่ปุ่นได้ปรับแผนดูแลผู้สูงอายุใหม่ เรียกว่า “แผนทองคำใหม่” มีเป้าหมายเพื่อเพิ่มจำนวนเตียงและศูนย์ดูแล และการให้บริการถึงบ้านฯลฯ ขึ้นอีก แม้ว่าจะได้ผลดีขึ้นในการดูแลผู้สูงอายุแต่ต้องใช้งบประมาณสูงมากและไม่เหมาะกับจำนวนผู้สูงอายุของญี่ปุ่นที่จะเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ รวมถึงมีปัญหาข้าราชการส่วนท้องถิ่นไม่มีความรู้ทางวิชาการที่เกี่ยวข้องแต่ต้องมาบริหารงาน การเข้าถึงบริการให้เฉพาะผู้มีรายได้น้อย การให้บริการของแต่ละเขตไม่เหมือนกัน และผู้ใช้บริการต้องใช้โรงพยาบาลตามที่กำหนดเท่านั้นทำให้ไม่สามารถเลือกบริการได้

ในทศวรรษ 1990 ญี่ปุ่นเผชิญกับวิกฤติเศรษฐกิจฟองสบู่ในประเทศใน ค.ศ. 1991 และวิกฤติเศรษฐกิจต้มยำกุ้งใน ค.ศ. 1997 ซึ่งส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจและการคลังของญี่ปุ่นอย่างมาก ประกอบกับญี่ปุ่นมีปัญหาประชากรวัยแรงงานลดลงและเข้าสู่สังคมสูงวัยอย่างชัดเจน ทำให้รัฐบาลหาทางส่งเสริมให้ผู้หญิงแต่งงานและมีบุตร และออกกฎหมายที่เอื้อต่อการดูแลครอบครัวของแรงงานผู้หญิงใน ค.ศ. 1997 รัฐบาลญี่ปุ่นแก้ไขกฎหมายความเสมอภาคในการจ้างงานระหว่างหญิงและชาย ค.ศ. 1986 เพื่อปรับปรุงให้ผู้หญิงมีโอกาสในการจ้างงานที่เท่าเทียมกับผู้ชายอย่างแท้จริง และรัฐบาลยังได้ออกกฎหมายลาดูแลบุตรและครอบครัว ค.ศ. 1999 เพื่อให้ผู้หญิงไม่ต้องลาออกจากงานหลังจากมีบุตร เพราะที่ผ่านมาผู้หญิงญี่ปุ่นมีโอกาสก้าวหน้าทางอาชีพน้อย เพราะค่านิยมที่ผู้หญิงต้องเป็นแม่บ้านเลี้ยงลูก ทำให้ผู้หญิงส่วนหนึ่งไม่ได้รับการมอบหมายตำแหน่งงานที่สำคัญๆ รวมถึงผู้หญิงบางส่วนตัดสินใจไม่แต่งงาน

หรือไม่มีบุตร หรือมีบุตรช้า เพื่อประกอบอาชีพของตนเองก่อน ทางการจึงหามาตรการเพื่อแก้ไขปัญหาที่กลายเป็นค่านิยมของสังคมญี่ปุ่นมาช้านาน โดยเฉพาะการส่งเสริมให้คนหนุ่มสาวแต่งงานและให้คู่แต่งงานมีบุตรเพื่อแก้ปัญหาขาดแคลนประชากรและการเป็นสังคมสูงวัย

ญี่ปุ่นเป็นประเทศพัฒนาแล้วที่มีระบบการดูแลผู้สูงอายุที่ดีมาก ที่สำคัญญี่ปุ่นไม่ได้ดูแต่เรื่องการประกันสังคมและการประกันการดูแลผู้สูงอายุเท่านั้น แต่ได้พยายามหามาตรการอย่างอื่นมาเสริม เช่น ใน ค.ศ. 1995 รัฐบาลญี่ปุ่นออกกฎหมาย “มาตรการสำหรับสังคมผู้สูงอายุ” เพื่อสร้างสังคมที่ประชาชนทุกกลุ่มอายุสามารถดำรงชีพได้ตลอดชีวิตอย่างมีความมั่นคง และปีต่อมาได้กำหนดมาตรการต่างๆ เพื่อแก้ปัญหาสังคมสูงวัย ซึ่งได้ประกาศใช้ใน ค.ศ. 2001 มีการส่งเสริมให้ภาคเอกชนจ้างงานผู้สูงอายุมากขึ้นโดยการออกกฎหมายใน ค.ศ. 2006 ให้ภาคเอกชนจ้างพนักงานจนอายุ 65 ปี แบบค่อยเป็นค่อยไป และนายจ้างสามารถลดเงินเดือนพนักงานที่สูงอายุได้ มีพนักงานไม่น้อยที่ถูกลดเงินเดือนครึ่งหนึ่ง เมื่ออายุ 60 ปี โดยยังทำงานในตำแหน่งเดิม ซึ่งนอกจากช่วยแก้ปัญหาแรงงานวัยทำงานขาดแคลนแล้ว ยังมีผลในทางจิตวิทยาทำให้ผู้สูงอายุที่ยังทำงานรู้สึกว่าตนมีคุณค่า มีงานทำและมีรายได้แทนที่จะพึ่งพาครอบครัวหรือรัฐบาลอย่างเดียว[25] ซึ่งผลทางจิตใจนี้มีผลดีต่อเนื่องเพราะช่วยลดอัตราจำนวนผู้สูงอายุที่ป่วยด้วยโรคซึมเศร้าและเมื่อจิตใจดี มีกำลังใจ ได้ออกมาทำงาน มีส่วนช่วยให้สุขภาพผู้สูงอายุแข็งแรง มีความกระตือรือร้น มีความสุข ลดจำนวนผู้ป่วยหรือการต้องดูแลผู้สูงอายุในสถานบริบาลลง

นอกจากนั้น รัฐบาลยังมีมาตรการอื่นๆ ที่ส่งเสริมให้ผู้สูงอายุพึ่งตนเองมากขึ้น เช่น แผนยุทธศาสตร์ส่งเสริมสุขภาพและสวัสดิการของผู้สูงอายุ และจัดโครงสร้างสาธารณะต่างๆ ที่รองรับสังคมผู้สูงอายุเพื่อให้ผู้สูงอายุดูแลตนเองได้และออกมาใช้ชีวิตนอกบ้านได้อย่างสะดวกปลอดภัย ซึ่งรัฐต้องใช้งบประมาณจำนวนมากในการรองรับสังคมผู้สูงอายุของประเทศ และแม้ว่าเศรษฐกิจญี่ปุ่นกำลังกลับมาฟื้นตัว บริบทสังคมสูงวัยอย่างเต็มตัว (Mature Elderly Society) และจำนวนประชากรโดยรวมที่ลดลงยังเป็นปัจจัยท้าทายสำหรับญี่ปุ่น

3. นโยบาย Cool Japan ก้าวใหม่ของการทูตวัฒนธรรม

ในทศวรรษ 1980 ญี่ปุ่นเริ่มนโยบายส่งออกทางวัฒนธรรมเพื่อแก้ปัญหาความรู้สึกต่อต้านการขยายอำนาจทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่น แม้รัฐบาลในช่วงนี้กำหนดนโยบายเป็นนโยบาย แต่เป็นไปในแบบนโยบายเชิงรับ คือ ญี่ปุ่นถูกประเทศที่ด้อยพัฒนากว่ามองว่าญี่ปุ่นเป็นต้นแบบของความก้าวหน้าและควรเอาอย่างตาม อิทธิพลทางวัฒนธรรมของญี่ปุ่นนี้เป็นอิทธิพลที่ญี่ปุ่นไม่ได้เป็นคนริเริ่มหรือลงทุนลงแรงไปอะไรมากนัก เพียงแต่ส่งเสริมไปตามน้ำ[26] แต่ในขณะที่การดำเนินธุรกิจในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ของญี่ปุ่นกำลังเดินหน้าไปได้ด้วยดี ได้เกิดวิกฤตการณ์ฟองสบู่แตกที่เกิดขึ้นในญี่ปุ่นเมื่อ ค .ศ.1991 ขณะที่เศรษฐกิจญี่ปุ่นยังไม่ฟื้น

ตัวจากวิกฤติเศรษฐกิจภายในประเทศ ญี่ปุ่นต้องเผชิญกับวิกฤตเศรษฐกิจอีกครั้งคือวิกฤติเศรษฐกิจต้มยำกุ้งในเอเชีย ค.ศ.1997 ซึ่งส่งผลกระทบรุนแรงต่อการค้าการลงทุนของญี่ปุ่น และทำให้ญี่ปุ่นประสบกับภาวะเศรษฐกิจตกต่ำในระยะยาว กระแสนิยมญี่ปุ่นผ่านวัฒนธรรมประชานิยมซึ่งเป็นอำนาจอย่างอ่อน หรือ Soft Power ในรูปแบบนี้จึงเริ่มหมดอิทธิพลลงไป

3.1 การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการส่งออกวัฒนธรรมญี่ปุ่น

ญี่ปุ่นต้องแสวงหานโยบายใหม่เพื่อนำอิทธิพลของตนกลับมาอีกครั้ง แม้จะค่อนข้างยาก เพราะในช่วงที่ความนิยมญี่ปุ่นซบเซาลงไป กระแสโลกที่ไม่เคยหยุดนิ่งก็นำความนิยมใหม่มาแทนที่ญี่ปุ่น และการที่คนในสังคมมีความเป็นปัจเจกชนมากขึ้นยังทำให้เกิดเสรีในการเลือกรับวัฒนธรรมอย่างหลากหลาย ญี่ปุ่นจึงต้องหันมาใช้นโยบายการทูตเชิงวัฒนธรรม คือ เผยแพร่วัฒนธรรมประชานิยมอย่างจริงจังเพื่อฟื้นฟูกระแสนิยมญี่ปุ่นให้กลับมามีอิทธิพลอีกครั้ง Soft Power แบบเชิงรับนี้ จึงต้องเปลี่ยนแปลงให้เป็นลักษณะในเชิงรุกแทน และมีความเห็นจาก ดักลาส แมคเกรย์ (Douglas McGray) นักเขียนชาวอเมริกันในบทความเรื่องนโยบายต่างประเทศของสหรัฐอเมริกา ในวารสาร Foreign Affairs ใน ค.ศ. 2002 ว่า ญี่ปุ่นสามารถเรียกคืนความเป็นมหาอำนาจผ่านทางวัฒนธรรมที่แพร่ขยายไปทั่วโลกได้ แม้แต่ในเวลาที่ประเทศประสบกับปัญหาด้านเศรษฐกิจและการเมือง[27] เพราะวัฒนธรรมประชานิยมเข้าถึงผู้คนได้ง่ายจึงค่อยๆ แทรกซึมเข้าสู่สังคมได้อย่างไม่ถูกต่อต้าน และแม้ว่าอิทธิพลทางวัฒนธรรมของญี่ปุ่นนั้นจะลดลงไปในหลายประเทศ แต่ภายในประเทศญี่ปุ่นนั้นวัฒนธรรมประชานิยมยังคงมีความเคลื่อนไหวอยู่เสมอ การจะใช้ประโยชน์จากสิ่งที่มีอยู่แล้วจึงไม่ใช่เรื่องลำบากใดๆ ด้วยเหตุนี้ภาครัฐจึงสนใจที่จะสนับสนุนการส่งออกทางวัฒนธรรมมากขึ้น โดยการจัดกิจกรรมเพื่อเผยแพร่วัฒนธรรมญี่ปุ่นมากมาย เช่น โครงการแลกเปลี่ยนอาเซียน-ญี่ปุ่น และงานเสวนาด้านวัฒนธรรมระดับโลกใน ค.ศ. 2003

3.2 Cool Japan การทูตวัฒนธรรมยุคใหม่

นโยบายส่งออกทางวัฒนธรรมเป็นกระแสเรื่อยมาในสังคมญี่ปุ่น จนกระทั่งเริ่มเป็นรูปเป็นร่างขึ้นเมื่อกระทรวงเศรษฐกิจ การค้า และอุตสาหกรรมของญี่ปุ่น (METI) ได้ผลักดันการส่งออกทางวัฒนธรรมอย่างเป็นทางการใน ค.ศ. 2010 และประกาศให้การส่งออกวัฒนธรรมป๊อปเป็นหนึ่งในยุทธศาสตร์การเติบโตของญี่ปุ่นในอนาคต[28] โดยเรียกนโยบายนี้ว่า “คูลเจแปน” (Cool Japan)และจะส่งออก ภาพยนตร์ การ์ตูน ดนตรี เกม อาหาร และแฟชั่น เป็นโครงสร้างพื้นฐาน กระทรวงการค้าต่างประเทศและอุตสาหกรรมของญี่ปุ่น (MITI) ได้จัดตั้งหน่วยงาน Intellectual Property Strategy Headquarters Japan ขึ้นใน ค.ศ. 2011 เพื่อดำเนินแผนปฏิบัติการที่เกี่ยวข้องกับ Cool Japan โดยมีเป้าหมายที่จะส่งออกสินค้าจากความสร้างสรรค์ของญี่ปุ่น

ให้ได้ 140 พันล้านเหรียญสหรัฐฯ ใน ค.ศ. 2020[29] และค้นหา สร้าง เผยแพร่ เสริมสร้างความนิยม เตรียมความพร้อมพื้นฐานที่เกี่ยวข้องกับคูลเจแปนอย่างเป็นรูปธรรม

ในสมัยที่ 2 ของรัฐบาลนายกรัฐมนตรีชินโซ อะเบะ (ดำรงตำแหน่งสมัยที่สอง ค.ศ. 2012- ปัจจุบัน) นโยบายคูลเจแปนกลายเป็นหนึ่งในยุทธศาสตร์สำคัญของนโยบาย Abenomics เพื่อฟื้นฟูและปฏิรูปเศรษฐกิจญี่ปุ่น เนื่องจากรัฐบาลญี่ปุ่นเล็งเห็นแล้วว่าในอนาคตตลาดสินค้าวัฒนธรรมจะขยายตัวกว้างและมีความหลากหลายมากขึ้น เนื่องจากกระแสวัฒนธรรมประชานิยมที่มีความคล้ายคลึงกันมากจากประเทศเกาหลีนั้นมีอิทธิพลขึ้นเรื่อยๆ แม้แต่ในประเทศญี่ปุ่นเอง จนเบียดบังความนิยมต่อวัฒนธรรมญี่ปุ่นให้ลดลงไป ยุทธศาสตร์คลูเจแปนจึงเริ่มจากการส่งเสริมการ์ตูนซึ่งเป็นสื่ออันเข้มแข็งและเป็นภาพจำที่ทำให้นึกถึงญี่ปุ่นได้ชัดเจนที่สุดในสายตาชาวต่างชาติ โดยกระทรวงวัฒนธรรมญี่ปุ่นได้แต่งตั้งให้ “โดราเอมอน” ซึ่งเป็นทูตของการเผยแพร่วัฒนธรรมญี่ปุ่นตั้งแต่ใน ค.ศ. 2008 รับหน้าที่เป็นทูตโอลิมปิกใน ค.ศ. 2020 ที่ญี่ปุ่นจะเป็นเจ้าภาพด้วยเช่นกัน จากนั้นได้มีการตั้งตัวการ์ตูนอื่นๆ เป็นทูตวัฒนธรรมด้วย และในการปิดกีฬาโอลิมปิก ค.ศ. 2016 ที่ประเทศบราซิล ญี่ปุ่นในฐานะเจ้าภาพโอลิมปิก Tokyo 2020 ได้ไปรับมอบธงโอลิมปิกและมีการแสดงที่แสดงให้เห็นถึงความเป็น Cool Japan และ pop culture ของญี่ปุ่น คือ การแสดงที่ใช้ความก้าวหน้าทางเทคโนโยลีแสงสีเสียงนำเสนอตัวการ์ตูนในวิดีโอเกมชื่อดัง Super Mario และนายกรัฐมนตรีชินโซ อาเบะแต่งกายเป็นตัวการ์ตูนนี้ด้วย

รัฐบาลญี่ปุ่นจัดตั้งกองทุนคูลเจแปน (Cool Japan Fund) ขึ้นใน ค.ศ. 2013 เพื่อช่วยเหลือการลงทุนในธุรกิจที่อาจมีความเสี่ยงของภาคเอกชน โดยโครงการที่เอกชนจะลงทุนต้องเป็นโครงการที่ตรงกับนโยบายคลูเจแปนของรัฐบาล กลุ่มหลักๆ ที่ได้รับการสนับสนุน คือ ด้านสื่อบันเทิง อาหาร และแฟชั่น เป็นต้น กองทุนนี้เป็นการร่วมทุนระหว่างภาครัฐ คือ กระทรวงเศรษฐกิจ การค้าและอุตสาหกรรมกับเอกชน โดยโครงการต่างๆ ที่เกิดขึ้นภายใต้กองทุนจะทำหน้าที่สร้างพื้นฐานเพื่อการเผยแพร่ความนิยมญี่ปุ่นในต่างประเทศในส่วนที่ใหญ่เกินกว่าภาคเอกชนจะดำเนินการได้เอง เช่น การสร้าง Japan Mall หรือ Japan Street และการมีช่องโทรทัศน์ที่ออกอากาศรายการเกี่ยวกับวัฒนธรรมญี่ปุ่นในประเทศ การสนับสนุนเงินทุนแก่ผู้ประกอบการและนักออกแบบที่มีความคิดสร้างสรรค์แต่ขาดแคลนแหล่งเงินทุน รวมไปถึงการให้ชาวต่างชาติที่มีชื่อเสียงมาเป็นทูตทางวัฒนธรรมของญี่ปุ่นและกลับไปเผยแพร่วัฒนธรรมญี่ปุ่นในประเทศของตน เช่น การเชิญดาราและศิลปินจากประเทศไทยไปเป็นทูตการท่องเที่ยว เป็นต้น[30] การดำเนินการนี้ทำให้ชาวต่างชาติเข้าถึงวัฒนธรรมประชานิยมของญี่ปุ่นได้อย่างง่ายดายขึ้นผ่านทางรายการทีวีต่างๆ ที่พาผู้ชมไปเรียนรู้วัฒนธรรมมวลชนในประเทศอย่างใกล้ชิด เช่น รายการ Tokyo Kawaii TV ของช่อง NHK ที่เสนอวัฒนธรรมซึ่งกำลัง

เป็นที่นิยมของวัยรุ่นญี่ปุ่นในปัจจุบันอย่างเจาะลึก และรายการคลูเจแปนที่นำเสนอเกี่ยวกับแฟชั่น อนิเมชั่น สถาปัตยกรรม อาหาร ฯลฯ ในด้านที่จะแสดงความเท่ของญี่ปุ่นออกมา เรียกได้ว่า การใช้ยุทธศาสตร์คูลเจแปนนั้นทำให้ญี่ปุ่นสามารถปรับนโยบายการทูตเชิงวัฒนธรรมของตนเองได้ทันยุคทันสมัย และสร้างจุดยืนให้แก่ญี่ปุ่นได้จากการเผยแพร่วัฒนธรรมอันเป็นตัวตนแบบญี่ปุ่นอย่างแท้จริง

สรุป

ทศวรรษ 2000 และทศวรรษ 2010 เป็นช่วงเวลาที่ญี่ปุ่นมีการเปลี่ยนแปลงหลายประการ ตลอดทศวรรษ 2000 ญี่ปุ่นยังเผชิญกับภาวะเศรษฐกิจซบเซาต่อเนื่องยาวนานมาจากทศวรรษ และในทศวรรษนี้ญี่ปุ่นต้องพบกับปัญหาเศรษฐกิจโลกอีกครั้ง คือ วิกฤติแฮมเบอร์เกอร์ใน ค.ศ. 2008 ที่เกิดขึ้นในสหรัฐอเมริกาและส่งผลไปทั่วโลก ทำให้เศรษฐกิจญี่ปุ่นชะลอตัวอีกครั้ง

ด้านการเมือง พรรคเสรีประชาธิปไตยกลับมาจัดตั้งรัฐบาลอีกครั้ง แต่ไม่สามารถผูกขาดอำนาจได้เบ็ดเสร็จเหมือนในอดีต และมีการประท้วงฐานทัพสหรัฐอเมริกาที่โอกินาวายังเกิดขึ้นอยู่เรื่อยๆ และความพยายามในการแก้ไขรัฐธรรมนูญมาตรา 9 มีความจริงจังมากขึ้น

ด้านสังคม การเข้าสู่สังคมสู.วัยของญี่ปุ่นทำให้ประเทศประสบปัญหาทั้งในด้านสังคมที่ขาดแคลนประชากรวัยแรงงาน ด้านเศรษฐกิจที่รัฐต้องใช้งบประมาณจำนวนมากในการบริหารจัดการเพื่อรองรับสังคมสูงวัย และญี่ปุ่นให้ความสำคัญมากขึ้นกับการส่งออกทางวัฒนธรรม ส่วนหนึ่งเพื่อสร้างวัฒนธรรมญี่ปุ่นให้เป็นสินค้าทางเศรษฐกิจเพื่อแก้ปัญหาภาวะเศรษฐกิจภายในประเทศ อีกส่วนหนึ่งคือเหตุผลทางวัฒนธรรมเพื่อทำให้วัฒนธรรมญี่ปุ่นเป็นที่รู้จักและทำให้ผู้รับวัฒนธรรมมีความรู้สึกใกล้ชิดกับญี่ปุ่นมากขึ้น นอกจากนี้ปัญหาสำคัญในสังคมญี่ปุ่นที่เป็นผลมาจากการพัฒนาเศรษฐกิจตั้งแต่ทศวรรษ 1950 คือ โรคมินะมะตะได้รับการสนใจและกว่าที่ผู้ป่วยจะได้รับความยุติธรรมก็ล่วงเลยมานาน จึงเป็นเสมือนจุดด่างของการพัฒนาเศรษฐกิจและจุดด่างของระบบราชการญี่ปุ่น

[1] Andrew Gordon. (2014). *op.cit.* p. 331.

[2] Minamata Disease. Online.

[3] Noriyuki Hachiya. (2006). The History and the Present of Minamata Disease. *JMAJ.* 49(3): 112-118. 112.

[4] *Ibid.* p. 113.

[5] *Ibid.* pp. 113-114.

[6] *Ibid.* p. 114.

[7] เพ็ญโฉม ตั้ง. (2550). มินามาตะ เรื่องราวที่มากกว่าโรคร้าย. หน้า 4. (ออนไลน์).

[8] *Ibid.* p. 115.

[9] เพ็ญโฉม ตั้ง. (2550). *เล่มเดิม* .หน้า 11.

[10] *แหล่งเดิม.* หน้า 8.

[11] Noriyuki Hachiya. (2006). *op.cit.* p. 117.

[12] *แหล่งเดิม.* หน้า 12 และ Noriyuki Hachiya. (2006). *op.cit.* p .118.

[13] Noriyuki Hachiya. (2006). *op.cit.* pp. 117-118.

[14] Jack Dallin. (2016). The Issue of Japan's Aging Population. *Law School International Immersion Program Papers*, No. 81. p.1.

[15] *Ibid.*

[16] Kojima H. (1995, December). Aging in Japan: Population Policy Implications. *Korea J Popul Dev.* 24(2):197-214. (online)

[17] Jack Dallin. (2016). *op.cit.* pp.1-2.

[18] สุริชัย หวันแก้ว. (2530). ความรู้เรื่องญี่ปุ่นในด้านสังคม ใน *ญี่ปุ่นศึกษา.* บรรณาธิการโดย ไชยวัฒน์ ค้ำชู. หน้า 287

[19] Ai Oku; Ichimura, Eri & Tsukamoto, Mika. (2017). Aging Population in Asian Countries – Lessons from Japanese Experiences. *PRI Discussion Paper Series*, No.17A-12. p.1.

[20] สราวุธ ไพฑูรย์พงษ์. (2558, กันยายน 23). *การปฏิรูปการดูแลผู้สูงอายุระยะยาวในประเทศญี่ปุ่น.* (ออนไลน์)

[21] สมศักดิ์ ดำรงสุนทรชัย. (2548, พฤษภาคม). Aged Society. *ผู้จัดการ.* 22(260). หน้า 86

[22] เบ็ญจา จิรภัทรพิมล. (2539). ผู้สูงอายุและสภาพชีวิตความเป็นอยู่ในญี่ปุ่น. ใน *ญี่ปุ่นศึกษา.* 1(1), หน้า 115

[23] ศิริพร ดาบเพชร. (2559). *รายงานการวิจัยเรื่อง การเปลี่ยนแปลงของสังคมญี่ปุ่นยุคหลังสงครามถึงปัจจุบัน.* หน้า 82.

[24] สราวุธ ไพฑูรย์พงษ์. (2558, กันยายน 23). *เล่มเดิม.* (ออนไลน์)

[25] Zlata Rodionova, (2016). Japan's elderly keep working well past retirement age. *Independent.* (online)

[26]ชุตินันท์ ทักษิณาภินันท์. (2552). การเปลี่ยนแปลง Soft Power ของญี่ปุ่น : จากต้นแบบของการพัฒนาไปสู่การเป็นทูตวัฒนธรรม. ใน *การประชุมวิชาการระดับชาติ เครือข่ายญี่ปุ่นศึกษาในประเทศไทยครั้งที่ 2.* หน้า 85.

[27] Little Thoughts (นามแฝง). (2012). *ความเจ๋งมวลรวมประชาชาติ กับการเรียกคืนความแข็งแกร่งของญี่ปุ่น: COOL JAPAN.* หน้า 59.

[28] *แหล่งเดิม.*

[29] สยามอินเทลลิเจนท์. (2555). *Cool Japan กรณีศึกษาการส่งออก "วัฒนธรรมและความสร้างสรรค์" ของญี่ปุ่น*. (ออนไลน์).

[30] จับตาเอเชียตะวันออก. (2557). *ยุทธศาสตร์ "Cool Japan"*. (ออนไลน์)

บทที่ 20
การเติบโตทางเศรษฐกิจของเกาหลีใต้

สาธารณรัฐเกาหลี (Republic of Korea) หรือเกาหลีใต้ ปัจจุบันเป็นประเทศที่มีความก้าวหน้าในด้านอุตสาหกรรมและความทันสมัย อันเป็นผลสำเร็จจากการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศในช่วงทศวรรษที่ 1960 สมัยประธานาธิบดีปาร์ค จุงฮี ที่ประกาศนโยบายพัฒนาเศรษฐกิจด้วยการพัฒนาอุตสาหกรรมหนัก และประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศตั้งแต่ ค.ศ. 1962 – 1976 จนในช่วงต้นทศวรรษที่ 1990 เกาหลีใต้สามารถขึ้นมาเป็นหนึ่งในสี่ประเทศเอเชียที่มีความเจริญในด้านอุตสาหกรรมและความทันสมัย[1] การเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็วทำให้เกาหลีใต้เป็นที่สนใจจากนานาชาติ เนื่องจากก่อนหน้านี้เกาหลีใต้เป็นประเทศแร้นแค้นจากภาวะสงครามเกาหลี ค.ศ. 1950 – 1953 และแทบไม่มีบทบาทสำคัญในเอเชียเลย เกาหลีใต้ได้พยายามอย่างมากในการใช้นโยบายต่าง ๆ เพื่อปรับปรุงและพัฒนาประเทศโดยเฉพาะในด้านเศรษฐกิจที่เน้นการส่งออกอุตสาหกรรมดังที่ได้เห็นในปัจจุบัน

1. การวางรากฐานเศรษฐกิจสมัยปาร์ค จุงฮี

หลังสงครามเกาหลีสิ้นสุดลง สภาพทางสังคมและเศรษฐกิจของสาธารณรัฐเกาหลีหรือเกาหลีใต้ตกต่ำถึงขีดสุด ประชาชนมีความเป็นอยู่อย่างลำบาก อัตราความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเฉลี่ยเพิ่มขึ้นปีละ 8.4 เปอร์เซ็นต์ รายได้ประชาชาติ (Gross National Product : GNP) เพียง 87 เหรียญสหรัฐต่อคนเท่านั้น[2] เกาหลีใต้ยุคหลังสงครามมีฐานะยากจนยิ่งกว่าประเทศในทวีปแอฟริกา แต่ตั้งแต่ ค.ศ. 1963 เป็นต้นมา เศรษฐกิจได้รับการพัฒนาขึ้น จากนโยบายพัฒนาประเทศของประธานาธิบดีปาร์ค จุงฮี ที่เน้นฟื้นฟูเศรษฐกิจของประเทศด้วยการส่งออก และได้รับความช่วยเหลือทางการเงินจากต่างประเทศโดยเฉพาะสหรัฐอเมริกาและญี่ปุ่น [3] จนถึงทศวรรษ 1990 เกาหลีใต้กลายเป็น 1 ใน 4 เสือแห่งเอเชีย ร่วมกับไต้หวัน สิงคโปร์ ฮ่องกง ที่เศรษฐกิจเติบโตอย่างรวดเร็ว

1.1 การเติบโตทางเศรษฐกิจของเกาหลีใต้

ปาร์ค จุงฮีประกาศนโยบายสร้างความทันสมัยให้เกาหลีใต้ด้วยการพัฒนาเศรษฐกิจ ส่งผลให้เกิดแผนการพัฒนาเศรษฐกิจระยะห้าปีเกิดขึ้นเป็นครั้งแรกใน ค.ศ. 1962 พร้อมกับ

การวางนโยบายทางการศึกษาที่มีการพัฒนาไปอย่างสอดคล้องกัน แผนพัฒนาเศรษฐกิจสมัยนายปาร์ค จุงฮี มี 4 ฉบับ ได้แก่

แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติระยะห้าปีฉบับที่ 1 (ค.ศ. 1962 – 1966) สร้างพื้นฐานเศรษฐกิจแบบพึ่งพาตนเอง และพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานของประเทศ มีนโยบายหลักคือ เพิ่มแหล่งพลังงาน เพิ่มรายได้ เพิ่มการจ้างงาน ปรับปรุงความไม่สมดุลของโครงสร้างทางเศรษฐกิจ ขยายอุตสาหกรรมหลักและโครงสร้างพื้นฐานทางสังคม ปรับปรุงดุลการชำระเงินโดยการส่งเสริมการส่งออก และพัฒนาเทคโนโลยี

แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติระยะห้าปีฉบับที่ 2 (ค.ศ. 1967 – 1971) มีวัตถุประสงค์เพื่อปรับปรุงโครงสร้างอุตสาหกรรมให้ทันสมัย เปลี่ยนเป็นอุตสาหกรรมหนักโดยเน้นอุตสาหกรรมเหล็กและอุตสาหกรรมการผลิต พร้อมทั้งส่งเสริมเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเอง ขณะเดียวกันก็ได้มีการพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี และกำลังคน

แผนพัฒนาเศรษฐกิจระยะห้าปีฉบับที่ 3 (ค.ศ. 1972 – 1976) มีวัตถุประสงค์เพื่อยกระดับโครงสร้างอุตสาหกรรม อุตสาหกรรมหนักและอุตสาหกรรมปิโตรเคมี พัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี และทรัพยากรมนุษย์ พึ่งพาตนเองได้ในการผลิตอาหาร สนับสนุนการพัฒนาที่ดินและสร้างความสมดุลของการพัฒนาในแต่ละภูมิภาค

แผนพัฒนาเศรษฐกิจระยะห้าปีฉบับที่ 4 (ค.ศ. 1977 – 1981) มีวัตถุประสงค์เพื่อให้เกาหลีใต้เติบโตอย่างยั่งยืน ส่งเสริมการคิดค้นทางเทคโนโลยีและปรับปรุงประสิทธิภาพภายใต้แนวคิดการเติบโต ความเท่าเทียม และความมีประสิทธิภาพ ยกระดับโครงสร้างอุตสาหกรรม พัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เพิ่มอัตราการจ้างงานและพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ รวมทั้งมีนโยบายส่งเสริมการลงทุนทางการเงินในต่างประเทศ ส่งเสริมความสามารถในการแข่งขันทั้งภายในและภายนอกประเทศ พัฒนาการบริหารการจัดการทางเศรษฐกิจและสถาบันที่เกี่ยวข้อง และขยายการเคลื่อนไหวในระดับหมู่บ้านผ่านโครงการแซมาอึล อุลดง (Saemaul Undong)[4*]

จะเห็นได้ว่า ในช่วงแรกของแผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ 1 รัฐบาลเกาหลีใต้มุ่งพัฒนาเศรษฐกิจโดยใช้แรงงานคนเป็นหลัก ตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ 2 เป็นต้นมาเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจโดยการส่งออกเป็นหลัก เน้นการพัฒนาอุตสาหกรรมหนักและเคมีภัณฑ์ (“heavy and Chemical Industrialization”) ผลิตเหล็กกล้า การต่อเรือ รถยนต์ เครื่องจักรกล อิเลกทรอนิกส์ และเคมีภัณฑ์ [5] เพื่อหลีกเลี่ยงการแข่งขันกับประเทศกำลังพัฒนาที่ใช้อุตสาหกรรมใช้แรงงานในการส่งออก[6] และส่งเสริมเรื่องภาษีสินค้า ราคาสินค้า เช่น รถยนต์ฮุ

[*] โครงการแซมาอึล อุลดง คือ การเคลื่อนไหวในการพัฒนาชุมชน อันเป็นการสร้างหมู่บ้านหรือชุมชนเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของชาวบ้านโดยตั้งอยู่บนความมุ่งมั่นในความอุตสาหะ การพึ่งพาตนเองและการร่วมมือกัน ซึ่งจุดประสงค์เริ่มแรกของโครงการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อขจัดปัญหาความเหลื่อมล้ำทางรายได้ระหว่างธุรกิจอุตสาหกรรมและการเกษตรกรรม

นไดของเกาหลีได้รับสิทธิพิเศษทางภาษีในการผลิตและขาย รวมทั้งตั้งหน่วยงาน Korea Trade Promotion Corporation (KOTRA) เพื่อส่งเสริมการส่งออก สร้างเครือข่ายในต่างประเทศ และจัดตั้งธนาคารเพื่อการแลกเปลี่ยนเงินตราเกาหลี (Korea Exchange Bank) ขึ้น ทำให้อุตสาหกรรมหนักของเกาหลีใต้ขยายตัวอย่างรวดเร็ว เศรษฐกิจของเกาหลีใต้มีสถานะที่ดีขึ้น โดยมีรายได้ประชาติมีอัตราเฉลี่ยเพิ่มขึ้นร้อยละ 8.7 ต่อปี และสัดส่วนการส่งของออกสินค้าอุตสาหกรรมเพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 86 ใน ค.ศ. 1973[7]

การพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศในสมัยประธานาธิบดีปาร์ค จุงฮี ดำเนินไปโดยการชี้นำโดยรัฐและมีการเข้าแทรกแซงทางเศรษฐกิจอย่างเต็มรูปแบบ[8] ส่งผลให้ในช่วงเวลาดังกล่าวเกิดกลุ่มแชโบล (Chaebol) ขึ้น[†] เช่น บริษัทซัมซุง (Samsung) ฮุนได (Hyundai) ลอตเต้ (Lotte) และแอลจี (LG) โดยมีรัฐทำหน้าที่เป็นผู้เปิดให้บริษัทเอกชนกู้เงินได้ในอัตราดอกเบี้ยที่ต่ำเพื่อสร้างต้นทุนในการผลิตที่ต่ำที่สุด อุตสาหกรรมหนักของเกาหลีใต้เติบโตได้เพราะเกิดจากการลงทุนของกลุ่มแชโบล ที่ทำหน้าที่เป็นผู้ผลิตและส่งออกสินค้าของเกาหลีออกไปยังต่างประเทศ การเกิดกลุ่มแชโบลส่งผลให้เกิดการขยายตัวทางเศรษฐกิจและเมือง อีกทั้งยังเป็นแรงผลักดันสำคัญในการเร่งพัฒนาเทคโนโลยีเพื่อแข่งขันกับตลาดโลก กลุ่มบริษัทโปฮังเหล็กและเหล็กกล้า หรือ POSCO (P'ohang Iron and Steel Company) เป็นตัวอย่างธุรกิจที่ประสบความสำเร็จ พัฒนาเป็นโรงงานผลิตเหล็กกล้าที่ดีที่สุด 1 ใน 5 ของโลกในปัจจุบัน

เกาหลีใต้สามารถฟื้นฟูประเทศได้ด้วยการนำของประธานาธิบดีปาร์ค จุงฮี ผ่านแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติระยะห้าปี ที่เน้นการส่งออกโดยเฉพาะอุตสาหกรรมหนักประกอบกับการกำหนดนโยบายการศึกษาให้สอดคล้องกับนโยบายทางเศรษฐกิจโดยการผลิตบุคคลากรผู้มีความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีรวมทั้งช่างเทคนิคต่างๆ เพื่อรองรับตลาดแรงงานและส่งเสริมโครงสร้างอุตสาหกรรมของประเทศ ส่งผลให้เศรษฐกิจของเกาหลีใต้สามารถพัฒนาไปได้อย่างรวดเร็วจนสามารถกลายเป็นหนึ่งในประเทศอุตสาหกรรมใหม่ภายในระยะเวลา 20 ปี นับจากทศวรรษ 1970

1.2 ผลสำเร็จของนโยบายพัฒนาประเทศ

ตลอดระยะเวลาการดำเนินงานของประธานาธิบดีปาร์ค จุงฮี ผลของการดำเนินแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติระยะห้าปีทั้ง 4 ฉบับ ประสบความสำเร็จเป็นอย่างมาก นับตั้งแต่ ค.ศ. 1962 มูลค่าปริมาณสินค้าส่งออกมีอัตราเติบโตขึ้น จากเดิมมีมูลค่าเพียง 41 ล้าน

[†] แชโบล (Chaebol) แปลว่า อาณาจักรการเงิน เป็นคำที่คนเกาหลีใช้เรียกธุรกิจครอบครัวขนาดใหญ่ ซึ่งได้รับคำนิยามจากนักวิชาการว่าหมายถึงกลุ่มธุรกิจที่ขยายธุรกิจครอบคลุมอุตสาหกรรมซึ่งไม่จำเป็นต้องมีความเกี่ยวข้องกัน มีความเป็นเจ้าของและถูกควบคุมบริหารโดยตระกูลใดตระกูลหนึ่งรวมถึงเครือญาติ และจะต้องมีทรัพย์สินรวมหรือยอดขายต่อปีมากกว่าปีละสองล้านวอน หรือประมาณ 1,800 ล้านดอลลาร์สหรัฐ

ดอลลาร์สหรัฐเพิ่มขึ้นเป็น 3.3 พันล้านดอลลาร์สหรัฐใน ค.ศ. 1973[9] และมีผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติ (GNP) ที่เพิ่มขึ้นอย่างเห็นได้ชัดดังตารางข้างล่าง การเติบโตทางเศรษฐกิจของเกาหลีใต้ในช่วงเวลาดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงคุณภาพในการดำเนินงานของรัฐบาลและการยอมรับจากนานาชาติในด้านคุณภาพและประสิทธิภาพทางเทคโนโลยีของเกาหลีใต้ที่มีมากขึ้น ทำให้ในช่วงเวลากลางทศวรรษ 1980 เกาหลีใต้สามารถขึ้นมาเป็นหนึ่งในประเทศอุตสาหกรรมใหม่ (Newly Industrialized Countries : NIC) ได้[10]

ดัชนีทางเศรษฐกิจของเกาหลีใต้ ทศวรรษ 1960 – 1970

รายการ	ค.ศ. 1962	ค.ศ. 1967	ค.ศ. 1972	ค.ศ. 1977	ค.ศ. 1978	ค.ศ. 1979
ประชากร (ล้านคน)	26.2	30.1	33.5	36.4	37.0	-
ผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติ (GNP) (ล้านเหรียญสหรัฐ)	2,272	4,236	9,824	34,406	45,983	58,628
ผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติต่อบุคคล (GNP per Capita) (ล้านเหรียญสหรัฐ)	86	140	293	944	1,243	1,559

ที่มา : ชูลิต สถาวร. (2523). *รายงานเรื่อง พื้นฐานเศรษฐกิจของสาธารณรัฐเกาหลี (รายงานที่ ต. 25/2523).* หน้า 14.

รายได้ในภาพรวมของการพัฒนาเศรษฐกิจเกาหลีใต้สูงขึ้น แต่การมุ่งเน้นเศรษฐกิจในภาคอุตสาหกรรมส่งผลให้เกิดปัญหาการกระจายรายได้ที่ไม่เท่าเทียมกัน ในทศวรรษ 1970 และต้นทศวรรษ 1980 สัดส่วนรายได้ของประชากรระดับล่างสุดร้อยละ 40 ของประชากรทั้งหมดลดลงจากร้อยละ 19.3 เหลือเพียง 17.7 ในขณะที่รายได้ของประชากรระดับบนร้อยละ 20 ของประชากรทั้งหมดเพิ่มขึ้นจากร้อยละ 41.8 เป็นร้อยละ 43.7[11]

2. เศรษฐกิจสังคมเกาหลีใต้ตั้งแต่ทศวรรษ 1980

ตั้งแต่ทศวรรษ 1980 ถึงก่อนวิกฤติเศรษฐกิจ ค.ศ. 1997 เกาหลีใต้อยู่ภายใต้การบริหารของประธานาธิบดีชุน ดูฮวาน (Chun Doo-hwan ค.ศ. 1980 – 1988) ประธานาธิบดีโร แทวู (Roh Tae-woo ค.ศ. 1988 – 1993) และประธานาธิบดีคิม ยองซัม (Kim Young-sam ค.ศ. 1993-1998) ในช่วงเวลานี้ ในเกาหลีใต้เกิดการเรียกร้องสิทธิเสรีภาพและประชาธิปไตยที่นำโดยนักเรียนนักศึกษาและประชาชนหลายครั้ง จนในต้นทศวรรษ 1993 เกาหลีใต้จึงมีรัฐบาลพลเรือนที่เป็นประชาธิปไตยอย่างแท้จริงเป็นครั้งแรก ส่วนด้านเศรษฐกิจ

ในทศวรรษ 1970 เศรษฐกิจของเกาหลีใต้ประสบปัญหาอย่างหนักหลังได้รับผลกระทบจากวิกฤตการณ์น้ำมันครั้งที่สอง เมื่อ ค.ศ. 1979 – 1981[12] และจากการสุดสิ้นของสงครามเย็นใน ค.ศ. 1991 โลกเข้าสู่ยุคโลกาภิวัตน์ที่เน้นการค้าเสรี ประชาธิปไตย สิทธิมนุษยชน และสิ่งแวดล้อม ส่งผลให้เกิดกลุ่มตลาดใหม่ๆ ขึ้นในภูมิภาคต่างๆ ทำให้เกิดสงครามทางการค้าของกลุ่มประเทศหรือองค์กรระดับภูมิภาคจากการตั้งกำแพงภาษี ทำให้เกาหลีใต้จึงเริ่มมีการเปิดเสรีทางเศรษฐกิจเพิ่มขึ้น พร้อมกับการปรับเปลี่ยนนโยบายทางการศึกษาเพื่อสอดรับกับนโยบายเศรษฐกิจของประเทศและสภาวการณ์ของโลก

2.1 สมัยประธานาธิบดีชุน ดูฮวัน ค.ศ. 1980 – 1988

ในช่วงแรกของการปกครอง รัฐบาลชุน ดูฮวันประสบกับปัญหาเศรษฐกิจอย่างหนักหลังได้รับผลกระทบจากวิกฤตการณ์น้ำมันครั้งที่สองใน ค.ศ. 1979 – 1981 ส่งผลให้การส่งออกอุตสาหกรรมหนักและอุตสาหกรรมเคมีซึ่งเป็นธุรกิจรายได้หลักของประเทศลดลง รัฐบาลจึงประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติระยะห้าปี 2 ฉบับ คือ แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติระยะห้าปีฉบับที่ 5 (ค.ศ. 1982 – 1986) เพื่อรักษาเสถียรภาพทางเศรษฐกิจและให้ภาคเอกชนเป็นผู้นำในการเติบโต โดยปรับเปลี่ยนรูปแบบเศรษฐกิจจากแทรกแซงมาเป็นผู้สนับสนุนทางอ้อม ออกกฎหมาย the Law on Monopoly Regulation and Fair Trade[13] เพื่อสนับสนุนการแข่งขันทางเศรษฐกิจ ลดรายจ่ายของภาครัฐ และลดการกู้ยืมเงินเพื่อหนุนกลุ่มธุรกิจแชโบล รวมทั้งสนับสนุนการพัฒนาเทคโนโลยีด้วยการออกกฎหมายส่งเสริมการพัฒนาเทคโนโลยีใน ค.ศ. 1981[14] เพื่อยกระดับคุณภาพและเทคโนโลยีอุตสาหกรรมให้สูงขึ้น ต่อมาได้มีการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติระยะห้าปีฉบับที่ 6 (ค.ศ. 1987 - 1991) รัฐบาลสนับสนุนเศรษฐกิจแบบเสรีมากยิ่งขึ้นเพื่อรับกับกระแสโลกาภิวัตน์ที่กำลังเข้ามา โดยพยายามควบคุมเศรษฐกิจให้เป็นไปตามกลไกลทางการค้ามากยิ่งขึ้น

2.2 สมัยประธานาธิบดีโร แทวู ค.ศ. 1988 – 1993

ในสมัยประธานาธิบดีโร แทวู รัฐบาลยกระดับการเปิดเสรีทางการค้ามากขึ้นจากการลงนามรับรองมาตราที่ 8 ของกองทุนการเงินระหว่างประเทศ[15] (International Monetary Fund : IMF) เพื่อยกเลิกมาตรการควบคุมการนำเข้า ลดข้อจำกัดการนำเข้า รวมถึงลดอัตราภาษีนำเข้า กล่าวได้ว่าในช่วงเวลานี้เกาหลีใต้เปิดประตูเศรษฐกิจสู่การค้าเสรีอย่างจริงจังเป็นครั้งแรก โดยการเปิดให้ชาวต่างชาติเข้ามาลงทุนในตลาดหุ้นภายในประเทศพร้อมทั้งลดกฎเกณฑ์ในการลงทุนของบริษัทภายในประเทศ[16]

ด้วยผลจากเศรษฐกิจโลกที่มีการแข่งขันกันมากขึ้นหลังสิ้นสุดสงครามเย็น ประเทศต่างๆ เร่งพัฒนาเศรษฐกิจด้วยการส่งออกเช่นเดียวกัน อีกทั้งการลงทุนในทางเศรษฐกิจในยุค

โลกาภิวัตน์ที่มีการลงทุนข้ามประเทศด้วยการเข้ามาของบริษัทต่างๆ ของชาวต่างชาติ ดังนั้น ตลอดระยะเวลาการบริหารประเทศ ทั้งรัฐบาลชุน ดูฮวัน และรัฐบาลโร แทวู ได้แก้ไขรัฐธรรมนูญฉบับที่ 5 มาตราที่ 29 วรรค 5 ที่กล่าวถึงการศึกษาตลอดชีวิต[17] เพื่อขยายโอกาสทางการศึกษาของผู้คนมากยิ่งขึ้น ซึ่งตามกฎหมายใน ค.ศ. 1982 ได้ระบุถึงพระราชบัญญัติการศึกษาทางสังคม โดยกำหนดให้ประชาชนทุกคนมีโอกาสได้รับการศึกษาตลอดชีวิตโดยเพิ่มความหลากหลายทางการศึกษา เสรีภาพทางการศึกษา และประชาธิปไตยทางการศึกษา[18] นอกจากนี้ยังมีการส่งเสริมการศึกษาทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเพื่อรับกับเศรษฐกิจอุตสาหกรรมของประเทศโดยจัดตั้งสถาบันที่มุ่งเน้นการวิจัย เช่น มหาวิทยาลัยโพฮัง (Pohang University) และสถาบัน Korea Advanced Institute for Science and Technology

2.3 สมัยประธานาธิบดีคิม ยองซัม ค.ศ. 1993–1998

ในสมัยประธานาธิบดีคิม ยองซัม โลกเข้าสู่ยุคโลกาภิวัตน์ (Globalization) ประเทศต่างๆ ถูกดึงเข้าสู่สังคมนานาชาติได้ง่ายมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะอิทธิพลของอินเทอร์เน็ตที่ทำให้ผู้คนจากทั่วทุกมุมโลกสามารถเข้าถึงข้อมูลได้ง่าย และการลงทุนของบริษัทข้ามชาติ ด้วยเหตุนี้ประธานาธิบดีคิม ยังซัมจึงมีแนวคิดในการนำเกาหลีใต้เข้าสู่การเป็นสมาชิกชุมชนนานาชาติด้วยการเข้าร่วมเป็นสมาชิกองค์กรทางการเงินระดับนาชาติ ได้แก่ องค์การเพื่อความร่วมมือและการพัฒนาทางเศรษฐกิจ (Organization for Economic Cooperation and Development : OECD) และองค์การการค้าโลก (World Trade Organization : WTO) พร้อมจัดตั้งแผนการเซไกเอวา (The Segyehwa Plan)[19] ขึ้นเพื่อปฏิรูปประเทศในด้านต่างๆ และเปลี่ยนวิธีการทางอุตสาหกรรมโดยส่งเสริมพัฒนาการผลิตด้วยเทคโนโลยีขั้นสูงมากขึ้น ดังนั้น การดำเนินนโยบายทางการศึกษาจึงถูกปรับเปลี่ยนตามเพื่อสอดรับกับแนวทางการบริหารเศรษฐกิจของประเทศ โดยให้เสรีภาพทางการศึกษาแก่ประชาชนในการเลือกรับการศึกษาเพื่อก่อให้เกิดความหลากหลายทางแนวคิดและอาชีพ รองรับการแข่งขันที่เพิ่มมากขึ้น และเพื่อพัฒนาประเทศให้ก้าวทันนานาชาติ ด้วยเหตุนี้จึงมีการจัดตั้ง The President Commission of Education Reform ขึ้น ทำหน้าที่กำหนดแผนการปฏิรูปการศึกษาทั่วประเทศบนพื้นฐานความคิด Think globally, Act locally[20]

ในการปฏิรูปทางการศึกษา ประธานาธิบดีคิม ยังซัม กำหนดวิสัยทัศน์ของการเป็นรัฐสวัสดิการทางการศึกษาหรืออุดมรัฐทางการศึกษา (Edutopia) เพื่อสร้างเกาหลีสมัยใหม่ด้วยการเพิ่มความหลากหลายและความเชี่ยวชาญเฉพาะด้านของมหาวิทยาลัยด้วยการเพิ่มงบประมาณทางการศึกษาประมาณร้อยละ 5 ของ GNP[21] เพื่อจัดตั้งระบบสารสนเทศทางการศึกษาและระบบประเมินเพื่อช่วยให้ผู้เรียนมีโอกาสในการเลือกรูปแบบการศึกษา จัดตั้งการศึกษาสายอาชีพ ปฏิรูปกฎหมายทางการศึกษาระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษา และใน

ระดับอุดมศึกษา เพิ่มโอกาสในการสอบเข้ามหาวิทยาลัยด้วยหลากหลายวิธี และอนุญาตให้โรงเรียนเอกชนสามารถบริหารงานอย่างเป็นอิสระได้

นอกจากเปิดเสรีทางการศึกษาและเพิ่มโอกาสในการศึกษาให้แก่ประชาชนแล้ว รัฐบาลยังเพิ่มความร่วมมือระหว่างหน่วยงานทางการศึกษากับหน่วยงานทางภาคอุตสาหกรรม เพื่อสร้างบุคคลากรที่มีความสามารถและตรงความต้องการทางการตลาด โดยมีการปรับหลักสูตรการศึกษาที่หันมาเน้นเชิงปฏิบัติมากขึ้น พร้อมทั้งสร้างหลักสูตรเฉพาะทางเพื่อพัฒนาศักยภาพ ขณะเดียวกันในทางอาชีวศึกษาก็ได้มีการปรับหรือเพิ่มโรงเรียนเฉพาะทางขึ้น เช่น การก่อตั้งโรงเรียนมัธยมศึกษาการออกแบบแห่งเมืองปูซาน (Busan High School)[22]

3. การปรับตัวของเกาหลีใต้หลังวิกฤติเศรษฐกิจเอเชีย ค.ศ. 1997

การพัฒนาเศรษฐกิจที่ผ่านมาของเกาหลีใต้ประสบผลสำเร็จ ทำให้ประเทศเจริญก้าวหน้าภายใต้การดำเนินการของกลุ่มแชโบลและการเข้าแทรกแซงจากรัฐบาล แต่การพัฒนาเศรษฐกิจที่เร่งรัด การผูกเศรษฐกิจของประเทศไว้กับกลุ่มแชโบลทำให้ขาดการแข่งขันตามกลไกตลาด ส่งผลให้เกาหลีใต้ได้รับผลกระทบจากวิกฤตการเงินในเอเชีย ค.ศ. 1997 อย่างมาก ผลกระทบทางเศรษฐกิจในช่วงเวลาดังกล่าวประกอบกับอิทธิพลของกระแสโลกาภิวัตน์ทำให้หลัง ค.ศ. 1997 เป็นต้นมา เกาหลีใต้ได้หันมาส่งเสริมและพัฒนาวัฒนธรรมเกาหลีเพื่อให้กลายเป็นอีกหนึ่งสินค้าในการฟื้นฟูประเทศ

3.1 เกาหลีใต้กับวิกฤติเศรษฐกิจเอเชีย

การเกิดวิกฤตเศรษฐกิจในเอเชียเมื่อ ค.ศ. 1997 ส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจของเกาหลีใต้อย่างหนัก ซึ่งสาเหตุที่ทำให้เกาหลีใต้ได้รับผลกระทบจากวิกฤตเศรษฐกิจดังกล่าวสามารถวิเคราะห์ได้หลายประการ ดังนี้[23] ประการแรก เป็นผลจากการผูกขาดรายได้เศรษฐกิจจากการส่งออกโดยกลุ่มธุรกิจแชโบลส่งผลให้เศรษฐกิจของประเทศล้มลงตามเมื่อกลุ่มธุรกิจดังกล่าวประสบภาวะวิกฤตเศรษฐกิจอย่างหนักจนมีการปิดตัวลงหรือล้มละลาย สาเหตุประการต่อมา เกิดจากรายได้สนับสนุนการดำเนินเศรษฐกิจเพื่อส่งเสริมการส่งออกของรัฐบาลนั้นมาจากการกู้ยืมเงินต่างประเทศ การเกิดวิกฤตดังกล่าวส่งผลให้ผู้ปล่อยกู้ต่างพากันเลิกปล่อยเงินกู้ให้กับธนาคารเกาหลีใต้ เพราะเงินที่นำมาคืนให้กับแหล่งกู้นั้นย่อมได้มาจากกลุ่มแชโบล การล้มละลายของกลุ่มแชโบลบางกลุ่มจึงเท่ากับว่าเกาหลีใต้ขาดรายได้ก้อนใหญ่ของประเทศ และเงินทุนสำรองในประเทศของเกาหลีใต้เองก็มีไม่เพียงพอต่อการจ่ายเพื่อขอกู้ยืมหรือชำระหนี้ สาเหตุประการสุดท้าย เป็นผลจากการเปิดตลาดของเสรีของประเทศประกอบกับความเป็นโลกาภิวัตน์ทำให้เกิดการแข่งขันทางเศรษฐกิจที่สูงขึ้น เศรษฐกิจของเกาหลีที่เคยถูกชักจูงมาเป็นเวลานานจึงไม่สามารถปรับตัวให้ทันกับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วได้

จากวิกฤตดังกล่าว ประธานาธิบดีคิม แดจุงจึงแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจด้วยการขอรับความช่วยเหลือจาก IMF รวมถึงธนาคารโลก และธนาคารเพื่อการพัฒนาเอเชียเพื่อเสริมสร้างเงินสำรองของประเทศ การยื่นมือเพื่อขอรับความช่วยเหลือดังกล่าวทำให้ระบบเศรษฐกิจของเกาหลีใต้เปลี่ยนไปอย่างสิ้นเชิง กล่าวคือ เกาหลีใต้ต้องปฏิบัติตามเงื่อนของของ IMF ในการทำให้ระบบเศรษฐกิจของประเทศเป็นไปอย่างเสรี อาทิ ยกเลิกการอุดหนุนทางการค้า ปรับลดอัตราภาษีศุลกากร ดำเนินการเปิดเสรีทางเศรษฐกิจตามแนวทางขององค์การเพื่อความร่วมมือและการพัฒนาทางเศรษฐกิจ[24]

3.2 การปรับตัวด้านสังคมและนโยบายการศึกษา

สังคมเกาหลีมีการแข่งขันสูงทั้งในด้านหน้าที่การงาน และการแข่งขันกันเข้าศึกษาในมหาวิทยาลัย เพราะการสอบติดมหาวิทยาลัยที่มีชื่อเสียงนั้นเปรียบเสมือนโอกาสที่ทำให้ชีวิตดีขึ้น ตามหลักลัทธิขงจื่อที่ยังอยู่ในสังคมเกาหลีทำให้คนเกาหลีมองว่าการสอบติดมหาลัยระดับประเทศเปรียบเสมือนการสอบผ่านยังบันหรือการสอบขุนนางในอดีตที่ทำให้ผู้คนสามารถก้าวไปสู่สังคมชนชั้นสูงได้ ทำให้สังคมเกาหลีใต้มีความเครียดค่อนข้างสูงและสภาพการแข่งขันสูง เมื่อเกิดวิกฤติเศรษฐกิจใน ค.ศ. 1997 ที่ทำให้มีบริษัทจำนวนมากล้มละลาย ลดจำนวนลูกจ้าง หรือปลดพนักงานออก สภาพเช่นนี้ส่งผลกระทบต่อสังคมเกาหลีมาก ทำให้มีการปรับตัวทางสังคมด้วยการปรับนโยบายการศึกษาใหม่

3.2.1 การปรับนโยบายการศึกษาสมัยประธานาธิบดีคิม แดจุง (Kim Dae-jung ค.ศ. 1998-2003)

การเปิดเศรษฐกิจของประเทศให้เป็นเสรีอย่างเต็มรูปแบบทำให้ประธานาธิบดีคิม แดจุงเปลี่ยนแนวทางการพัฒนาประเทศด้วยแนวคิดเสรีนิยมสมัยใหม่ (Neo-Liberalism) เป็นการเปลี่ยนไปสู่สังคมฐานความรู้ที่เน้นความสามารถของทรัพยากรมนุษย์ ส่งผลให้มีการปรับเปลี่ยนนโยบายทางการศึกษา โดยมุ่งเน้นการแข่งขัน สมรรถภาพ และประสิทธิภาพของทรัพยากรมนุษย์มากขึ้น พร้อมกับการพัฒนาเทคโนโลยีสารสนเทศควบคู่ไปกับการส่งเสริมการทำวิจัยทางวิทยาศาสตร์และวิศวกรรมเพื่อให้ประเทศสามารถแข่งขันในระดับนานาชาติได้ และรองรับการขยายตัวทางตลาดที่เกิดการหมุนเวียนทรัพยากรง่ายยิ่งขึ้นในช่วงโลกาภิวัตน์ เช่น ใน ค.ศ. 1997 มีปริมาณการจ้างงานในอุตสาหกรรมการบริการประมาณร้อยละ 67.3 แต่ในเดือนตุลาคม ค.ศ. 2001 มีอัตราการจ้างงานเพิ่มขึ้นร้อยละ 2.1[25]

ในการปฏิรูปทางการศึกษาได้มีการจัดตั้งกระทรวงการศึกษาและการพัฒนาบุคลากร (Ministry of Education and Human Resources Development) ขึ้นเพื่อเพิ่มอัตราการแข่งขันในเศรษฐกิจการส่งออก และสนับสนุนการแสวงหาตลาดใหม่ที่ใหญ่ขึ้นในต่างประเทศ มีการ

ปฏิรูปสภาพแวดล้อมของโรงเรียนผ่านแผนการปฏิรูปการศึกษาแนวใหม่ (Neo-education Reformation Plan)[26] มีการจัดการศึกษาแบบใหม่ผ่านอินเทอร์เน็ต และสถาบันโปลีเทคนิคของบริษัท สนับสนุนทุนวิจัยแก่มหาวิทยาลัยเพื่อส่งเสริมการศึกษาระดับ World Class หรือโครงการ Brain Korea 21 (BK21) เพื่อพัฒนาศักยภาพของผู้เรียนให้เป็นผู้เชี่ยวชาญระดับโลกโดยเน้นความรู้ด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี และเพิ่มความร่วมมือระหว่างรัฐบาลกับภาคอุตสาหกรรมในการพัฒนาระดับท้องถิ่น เช่น ตั้งมหาวิทยาลัยใหม่เพื่อนวัตกรรมท้องถิ่น (New University for Regional Innovation : NURI) หรือโครงการผู้นำความร่วมมือระหว่างอุตสาหกรรมและมหาวิทยาลัย (Leaders in Industry-University Cooperation : LINC)[27]

3.2.2 นโยบายการศึกษาสมัยประธานาธิบดีโร มูฮยอน (Roh Moo-Hyun ค.ศ. 2003–2008) และประธานาธิบดีลี มย็องบัค (Lee Myung-Bak ค.ศ. 2008–2013)

ประธานาธิบดีโร มูฮยอนสานต่อแนวคิดของประธานาธิบดีคิม แดจุง โดยเน้นความเท่าเทียมกันในโอกาสและคุณภาพทางการศึกษาที่มุ่งเน้นทัศนคติและความสามารถของผู้เรียน รวมทั้งสนับสนุนทางด้านวัฒนธรรมด้วยการเพิ่มสถาบันการศึกษาด้านศิลปะ จากเดิม 4 แห่ง เป็น 70 แห่ง เช่น มหาวิทยาลัยจุงอัง (Chung Ang University) เปิดภาควิชาการละครเป็นครั้งแรกในเกาหลีเมื่อ ค.ศ. 1959[28] มหาวิทยาลัยฮันยาง (Han Yang University) ก่อตั้งวิทยาลัยดนตรีใน ค.ศ. 1960[29] และสามปีถัดมาได้ก่อตั้งวิทยาลัยศิลปะและพลศึกษาขึ้นใน ค.ศ. 1963[30] วิทยาลัยศิลปะโซล (Seoul Art College) ตั้งโรงเรียนการละครขึ้นใน ค.ศ. 1962[31] และมหาวิทยาลัยดงกุก (Dong Kuk University) ตั้งวิทยาลัยศิลปะขึ้นใน ค.ศ. 1987[32]

สมัยประธานาธิบดีลี มย็องบัค ได้ขยายแนวทางระบบการศึกษาให้มีความหลากหลายมากยิ่งขึ้น ด้วยการสนับสนุนการกระจายอำนาจงานด้านนโยบายทางการศึกษา และขยายโครงการให้ทุนทางการศึกษาจากรัฐบาลนับตั้งแต่ที่มีการก่อตั้งมูลนิธิทุนการศึกษาเกาหลีขึ้นเมื่อ ค.ศ. 2008[33] การสร้างความร่วมมือระหว่างรัฐบาลและมหาวิทยาลัยในการให้ทุนการศึกษา และการจัดโครงการแลกเปลี่ยนของครูและนักเรียนเพื่อพัฒนาความสามารถ

จะเห็นได้ว่า การกำหนดนโยบายทางการศึกษาแต่ละสมัยนั้นเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทของสังคมโลกและเศรษฐกิจอย่างสอดคล้อง ซึ่งทางรัฐบาลได้เล็งเห็นถึงความสำคัญของการใช้ทรัพยากรมนุษย์อย่างมีคุณค่าและเกิดประสิทธิภาพสูงสุดโดยมีแนวคิดลัทธิขงจื๊อเป็นส่วนประกอบสำคัญที่เน้นย้ำถึงความสำคัญของการศึกษาเพื่อสร้างประเทศ

4. การพัฒนาประเทศด้วยวัฒนธรรมเศรษฐกิจ : การเติบโตของกระแสเกาหลี

กระแสโลกาภิวัตน์ที่ทำให้ข่าวสารแพร่ไปทั่วอย่างรวดเร็วและการติดต่อสื่อสารที่สะดวกรวดเร็วมากขึ้นด้วยยุคอินเตอร์เน็ต ในทางหนึ่งทำให้เกิดความสะดวกและง่ายในการสื่อสารและรับข่าวสาร แต่อีกทางหนึ่งกระแสโลกาภิวัตน์ก็นำไปสู่การแทรกแซงของต่างชาติได้โดยง่ายโดยเฉพาะในทางการเมืองและเศรษฐกิจ เกาหลีใต้หลังจากประสบวิกฤตทางเศรษฐกิจใน ค.ศ. 1997 จึงเล็งเห็นว่าเพื่อให้รอดพ้นจากการตกเป็นทาสทางเศรษฐกิจของประเทศที่มีอำนาจและแข็งแรงกว่า ต้องพัฒนาประเทศให้ทันสมัยด้วยการพัฒนาการศึกษาควบคู่กับเทคโนโลยีเพื่อให้รอดพ้นจากการถูกเอาเปรียบทางเศรษฐกิจหลังการเปิดนโยบายเสรีที่ให้ต่างชาติเข้ามาลงทุนได้ โดยเฉพาะในสมัยประธานาธิบดีคิม แดจุงได้เล็งเห็นถึงผลในเชิงลบจากการให้ความสำคัญกลุ่มธุรกิจแชโบลเพียงกลุ่มเดียว วิกฤตเศรษฐกิจทำให้บริษัทในกลุ่มธุรกิจแชโบลต้องล้มละลายหรือปิดกิจการลงเป็นจำนวนมาก ประกอบกับการเข้ามาของวัฒนธรรมต่างชาติซึ่งส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจของประเทศเป็นอย่างมาก ประธานาธิบดีคิม แดจุงจึงให้ความสำคัญและให้การสนับสนุนกลุ่มธุรกิจขนาดกลางและขนาดย่อมในการดำเนินธุรกิจ โดยเฉพาะการผลักดันอุตสาหกรรมวัฒนธรรมขึ้นมาเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาประเทศ และออกนโยบายควบคุมธุรกิจแชโบลในการซื้อหุ้นบริษัทขนาดเล็กและขนาดกลาง รวมทั้งเปิดการลงทุนจากต่างประเทศเพื่อลดถอนอำนาจของกลุ่มธุรกิจแชโบล

ขณะเดียวกันความหลากหลายของสังคมที่มีการเผยแพร่วัฒนธรรมอย่างรวดเร็วและเข้าถึงได้ง่ายจากความสามารถของอินเทอร์เน็ต รวมไปถึงการสร้างเครือข่ายทางเศรษฐกิจและสังคมข้ามเขตแดนภายใต้สังคมโลกาภิวัตน์ทำให้ตั้งแต่สมัยประธานาธิบดีคิม แดจุงเป็นต้นมาได้ประกาศใช้อุตสาหกรรมทางวัฒนธรรมเป็นหนึ่งในแผนการพัฒนาเศรษฐกิจภายใต้รูปแบบสังคมฐานความรู้โดยมีสหรัฐอเมริกาและอังกฤษเป็นบรรทัดฐานในการสร้างอุตสาหกรรมทางวัฒนธรรม[34] จนเกิดเป็นกระแสเกาหลีในเวลาต่อมาและได้รับความนิยมจากนานาชาติโดยเฉพาะสามประเทศในภูมิภาคเอเชีย คือ จีน ญี่ปุ่น และไทย

การพัฒนาวัฒนธรรมเกาหลีเพื่อสร้างเป็นอุตสาหกรรมบันเทิง เริ่มมีการดำเนินการเป็นครั้งแรกในสมัยประธานาธิบดีคิม ยองซัม ที่เริ่มบริหารประเทศใน ค.ศ. 1993 ก่อนจะผลักดันให้กลายเป็นอุตสาหกรรมส่งออกอย่างจริงจังในสมัยประธานาธิบดีคิม แดจุง และได้รับการพัฒนาจนกลายเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญของประเทศในคริสต์ศตวรรษที่ 21 การพัฒนาอุตสาหกรรมทางวัฒนธรรมจึงแบ่งเป็น 2 ช่วง คือ ช่วงก่อน ค.ศ. 1993 และหลัง ค.ศ. 1993

4.1 การพัฒนาอุตสาหกรรมทางวัฒนธรรมก่อน ค.ศ. 1993

ตั้งแต่ ค.ศ. 1961 – 1992 ภาพรวมของวัฒนธรรมเกาหลีนั้นไม่ค่อยได้รับการพัฒนาในเชิงสร้างสรรค์และมีอิสระในทางการผลิตมากนัก วัฒนธรรมเกาหลีรวมไปถึงสื่อบันเทิง

ต่างๆ ถูกควบคุมภายใต้คำสั่งของรัฐบาลเพื่อสร้างฐานอำนาจที่มั่นคงให้แก่รัฐบาลอำนาจเผด็จการทหารและเพื่อป้องกันการใช้สื่อบันเทิงรวมไปถึงวัฒนธรรมเป็นช่องทางในการต่อต้านหรือปลุกปั่นมวลชนเพื่อขึ้นมาล้มรัฐบาล โดยแบ่งออกเป็นสามช่วงเวลาด้วยกัน ดังนี้

4.1.1 สมัยประธานาธิบดีปาร์ค จุงฮี

ปาร์ค จุงฮีประกาศใช้นโยบาย Censor เพื่อปิดกั้นสื่อหรือเนื้อหาต่างๆ ที่อาจก่อให้เกิดการต่อต้านหรือการปลุกปั่นทางการเมืองและสังคมอันเป็นเหตุก่อให้เกิดความวุ่นวายในช่วงเวลาการปกครอง รวมถึงประกาศใช้แผนงาน กฎหมาย และจัดตั้งหน่วยงานต่างๆ ขึ้นมาเพื่อควบคุมสื่อ พร้อมบทลงโทษที่รุนแรง เช่น การตั้งคณะรัฐมนตรีการสื่อสารสาธารณะ (Ministry of Public Information) ใน ค.ศ. 1961 และศูนย์การผลิตภาพยนตร์แห่งชาติ (National Film Production Center) ในปีต่อมา การประกาศใช้กฎหมายภาพยนตร์ (Motion Picture Law)[35] เพื่อวางกรอบการฉายภาพยนตร์ ใน ค.ศ. 1972 ได้ประกาศใช้แผนห้าปีสำหรับการฟื้นฟูวัฒนธรรมและศิลปะแห่งชาติ (First Five-Year Plan for Reviving National Culture and Arts)[36] รวมทั้งแก้ไขกฎหมายภาพยนตร์ใน ค.ศ. 1974 โดยตั้งคณะกรรมการเกี่ยวกับข้อมูลสาธารณะและวัฒนธรรมขึ้นเพื่อดูแลกฎหมายการฉายภาพยนตร์ขึ้นเพื่อทำให้นโยบาย Censor มีบทลงโทษที่รุนแรงขึ้น

ผลจากการควบคุมสื่อในสมัยนี้ ทำให้มีภาพยนตร์บางประเภทเท่านั้นที่ได้รับอนุญาตให้ถ่ายทอด ได้แก่ แนวต่อสู้ (Action) ศิลปะการต่อสู้ (Material art) หญิงบริการ (Hostess Film) ละครเร้าอารมณ์ (Melodrama) หรือภาพยนตร์เชิงโฆษณาชวนเชื่อของรัฐบาล ส่วนผลงานเพลงที่ได้รับอนุญาตต้องเป็นเพลงปลุกใจหรือแสดงออกถึงความรักชาติ ดนตรีแนวร็อก แอนด์โรล ป็อป หรือฮิปปี้ ถูกสั่งห้ามเผยแพร่เด็ดขาด เนื่องจากดนตรีแนวดังกล่าวเคยถูกใช้เพื่อแสดงการต่อต้านสหรัฐอเมริกาในช่วงทศวรรษ 1960 จากการเกณฑ์ทหารไปร่วมรบในสงครามเวียดนาม ตัวอย่างนักดนตรีเกาหลีที่ได้รับบทลงโทษจากนโยบาย Censor คือ ชิน จุนฮยอน (Shin Jun Hyeon) ผู้ให้กำเนิดดนตรีร็อกในช่วงทศวรรษ 1950 – 1980[37]

4.1.2 สมัยประธานาธิบดีชุน ดูฮวัน

ประธานาธิบดีชุน ดูฮวันยังคงใช้นโยบาย Censor และประกาศพระราชบัญญัติการบังคับพื้นฐาน (Basic Press Act of 1980) เพื่อควบคุมสื่อโดยเฉพาะโทรทัศน์ เนื่องจากประธานาธิบดีชอน ดูฮวันต้องการเพิ่มความชอบธรรมของรัฐบาลทหาร ทำให้สถานีโทรทัศน์ช่อง KBS และ MBS กลายเป็นมาสถานีโทรทัศน์ช่องหลักของเกาหลี[38] และได้รับจากสนับสนุนจากรัฐบาล นอกจากนี้ทางด้านวัฒนธรรมได้ประกาศแผนการใหม่สำหรับการพัฒนาทางวัฒนธรรม ค.ศ. 1981 (New Plan for Cultural Development) ประกอบด้วยกฎหมายการ

สนับสนุนวัฒนธรรมท้องถิ่น ค.ศ. 1984 (Promotion of Local Culture Law) และแผนทางวัฒนธรรมในแผนพัฒนาเศรษฐกิจระยะห้าปี ฉบับที่ 6 ที่เริ่มใช้ใน ค.ศ. 1986 มีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างอัตลักษณ์วัฒนธรรมประจำชาติ นำเสนอความเป็นเลิศในทางศิลปะ พัฒนาสวัสดิการทางวัฒนธรรม นำเสนอวัฒนธรรมท้องถิ่น และเริ่มมีการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมกับต่างชาติ

ในช่วงนี้รัฐบาลยังคงเข้าควบคุมสื่ออยู่ แต่มีการลดการควบคุมทางด้านวัฒนธรรมลงเรื่อยๆ จากการเปิดโอกาสการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมกับชาวต่างชาติ ผลจากการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมดังกล่าวทำให้เกิดกลุ่มศิลปินขึ้นเป็นครั้งแรก คือ วง Sobangcha ใน ค.ศ. 1982[39] ซึ่งมีการผสมผสานดนตรีแนวป็อปและอิเล็กทรอนิกส์แดนซ์ (Electronic Dance) เข้าด้วยกัน นอกจากนี้ยังมีดนตรีแนวบัลลาด (Ballad) ซึ่งได้รับความนิยมเป็นอย่างมากในช่วงทศวรรษ 1980[40]

4.1.3 สมัยประธานาธิบดีโร แทวู

ประธานาธิบดีโร แทวูประกาศแผนแม่บทสิบปีสำหรับการพัฒนาวัฒนธรรม (Ten-Year Master Plan for Cultural Developing) ใน ค.ศ. 1990 มีการสร้างสวัสดิการวัฒนธรรม ยกเลิกนโยบาย Censor และปรับปรุงกระทรวงวัฒนธรรม จนนำไปสู่การฟื้นฟูสถาบันที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมหลายองค์กร เช่น พิพิธภัณฑ์พื้นบ้าน หอสมุดแห่งชาติ พิพิธภัณฑ์ชุนจู (Chun Joo Museum) และสถาบันแห่งชาติภาษาเกาหลี

การยกเลิกนโยบาย Censor ประกอบกับการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมกับต่างชาติส่งผลให้วัฒนธรรมเกาหลีได้รับการพัฒนาและเติบโตขึ้นเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะใน ค.ศ. 1992 กลุ่มศิลปินวง Seo Taiji & Boys ได้กลายเป็นผู้ปฏิวัติวงการเพลงเกาหลีจากการนำดนตรีแนวร็อก แดนซ์ และฮิปฮ็อปจากฝั่งตะวันตกเข้ามาประยุกต์ใช้ในการแต่งเพลง[41] และการแต่งกายที่ทันสมัย การเกิดของกลุ่มศิลปินวง Seo Taiji & Boys จึงเปรียบเสมือนจุดเปลี่ยนสำคัญของวงการอุตสาหกรรมความบันเทิงที่รับรูปแบบดนตรีทางตะวันตกเข้ามาใช้ และดนตรีแนวฮิปฮอปก็ได้รับความนิยมตั้ง แต่นั้นมาจนถึงปัจจุบัน[42] และเปิดรับภาพยนตร์จากนานาชาติมากยิ่งขึ้นโดยเฉพาะภาพยนตร์ฮอลลีวูด

4.2 การพัฒนาอุตสาหกรรมทางวัฒนธรรมตั้งแต่ ค.ศ. 1993 – 2013

ตั้งแต่ ค.ศ. 1993 เป็นต้นมา วัฒนธรรมเกาหลีได้รับการส่งเสริมมากขึ้น โดยในช่วงแรก ก่อนเกิดวิกฤตเศรษฐกิจ ค.ศ. 1997 อุตสาหกรรมบันเทิงของเกาหลีถูกเร่งพัฒนาเพื่อแข่งขันกับอุตสาหกรรมบันเทิงของต่างชาติ แต่หลังวิกฤตการเงินในเอเชียเกิดขึ้น อุตสาหกรรมบันเทิงของเกาหลีได้รับการพัฒนาให้มีบทบาทในทางเศรษฐกิจมากยิ่งขึ้น และเริ่มมีส่วนเกี่ยวข้องในทางการทูตตั้งแต่ ค.ศ. 2008 – 2013 เป็นต้นมา

4.2.1 สมัยประธานาธิบดีคิม ยองซัม

การเปิดรับอุตสาหกรรมบันเทิงต่างชาติเข้ามาในเกาหลีใต้ในช่วงเวลาก่อนหน้า ส่งผลให้อุตสาหกรรมบันเทิงเกาหลีได้รับผลกระทบ ดังรายได้การขายบัตรชมภาพยนตร์ต่างชาติเพิ่มขึ้นจากร้อยละ 53 ใน ค.ศ. 1987 เป็น 87 ใน ค.ศ. 1994[43] ภาพยนตร์จากสหรัฐอเมริกาที่ฉายในเกาหลีใต้ระหว่าง ค.ศ. 1988 – 2001 มีจำนวนถึง 818 เรื่อง[44] และมีการเทียบรายได้ระหว่างภาพยนตร์ฮอลลีวูดเรื่อง Jurassic Park กับการส่งออกรถยนต์ของบริษัทฮุนไดใน ค.ศ. 1994 ว่าสร้างรายได้ในระดับใกล้กัน[45] ทำให้ประธานาธิบดีคิม ยองซัมให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมบันเทิงมากยิ่งขึ้น ตั้งแต่ ค.ศ. 1993 เป็นต้นมา รัฐบาลออกนโยบายและกฎหมายส่งเสริมการลงทุนในอุตสาหกรรมวัฒนธรรม เช่น ออกแผนพัฒนาระยะห้าปีใหม่สำหรับการส่งเสริมการพัฒนาวัฒนธรรม เพื่อเชิญชวนให้กลุ่มธุรกิจแชโบลร่วมลงทุน โดยรัฐบาลหวังพึ่งเทคโนโลยีและเงินทุนของกลุ่มธุรกิจแชโบลในการสร้างผลงานให้มีคุณภาพแข่งขันกับต่างประเทศได้ ออกกฎหมายส่งเสริมภาพยนตร์ภายในประเทศด้วยการกระตุ้นทางการเงิน ออกแผนแม่บทสำหรับสวัสดิการทางวัฒนธรรม ซึ่งประสบผลสำเร็จ โดยตั้งแต่ ค.ศ. 1999 การส่งออกละครโทรทัศน์สู่ต่างประเทศแพร่หลายมากขึ้นโดยเฉพาะประเทศในภูมิภาคเอเชีย[46] ส่วนวงการดนตรีเกาหลีเติบโตขึ้นในช่วงเดียวกัน

4.2.2 สมัยประธานาธิบดีคิม แดจุง

กระแสตอบรับจากการส่งออกละครโทรทัศน์และกระแสโลกาภิวัตน์ทำให้ประธานาธิบดีคิม แดจุงส่งเสริมการพัฒนาเศรษฐกิจบนพื้นฐานความรู้อันมีวัฒนธรรมเกาหลีเป็นหนึ่งในเป้าหมายของการพัฒนาเศรษฐกิจหลัง ค.ศ. 1997[47] รัฐบาลจัดทำแผนปฏิบัติการ 5 ปี และแผน 10 ปี (Korea 2010 Culture, Creativity and Content)[48] ขึ้นภายใต้การดำเนินงานของกระทรวงวัฒนธรรมและการท่องเที่ยว ทำหน้าที่วางรากฐานความเข้มแข็งของอุตสาหกรรมวัฒนธรรม มีการสร้างศูนย์วัฒนธรรมและศิลปะขนาดใหญ่ในกรุงโซล ขยายศูนย์ศิลปะแห่งกรุงโซล และศูนย์ศิลปะการแสดงพื้นเมืองแห่งชาติ ปรับปรุงศูนย์วัฒนธรรมกษัตริย์เซจอง และโรงละครแห่งชาติเพื่อให้เกาหลีกลายเป็นเมืองวัฒนธรรม[49] ประกาศใช้แผนการส่งเสริมการเผยแพร่วีดีทัศน์ และออกพระราชบัญญัติอุตสาหกรรมวัฒนธรรมใน ค.ศ. 1999 จัดตั้งกองทุนสนับสนุนอุตสาหกรรมวัฒนธรรม (Cultural Industry Promotion Fund) โดยให้เงินสนับสนุนในการส่งเสริมกิจการภาพยนตร์เกาหลีสูงถึง 125 ล้านดอลลาร์สหรัฐ[50] ออกแผนพัฒนาและส่งเสริมการส่งออกอุตสาหกรรมทางวัฒนธรรม และสนับสนุนกลุ่มธุรกิจขนาดกลางและขนาดย่อม

4.2.3 สมัยประธานาธิบดีโร มูฮยอน

ประธานาธิบดีโร มูฮยอน สานต่อแนวคิดในการพัฒนาและส่งเสริมอุตสาหกรรมทางวัฒนธรรมเพื่อการส่งออก รวมถึงการใช้กระแสเกาหลีในฐานะตัวแทนการกระชับความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับเกาหลีจากการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม[51] มีการประกาศแผนวัฒนธรรมฉบับแรกเมื่อ ค.ศ. 2003 ด้วยการพัฒนาวัฒนธรรมประจำชาติเกาหลีให้กลายเป็นเกาหลีที่สร้างสรรค์ (Creative Korea) ด้วยการจัดให้ศิลปะเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของอุตสาหกรรมวัฒนธรรม[52] และใน ค.ศ. 2006 ได้จัดทำกฎบัตรวัฒนธรรม (Cultural Charter)[53] ขึ้น โดยระบุถึงสิทธิทางวัฒนธรรมที่จะได้รับการดูแล รวมถึงจัดตั้งและปฏิรูปองค์กรด้านการส่งออกอุตสาหกรรม เช่น ตั้งสำนักงานด้านเนื้อหาวัฒนธรรมมีหน้าที่ให้การคุ้มครองผู้สร้างสรรค์ผลงานเพื่อให้ได้รับผลตอบแทนอย่างยุติธรรมและปกป้องทรัพย์สินทางปัญญา สนับสนุนให้องค์กรการท่องเที่ยวเกาหลีทำหน้าที่กรองละครโทรทัศน์และภาพยนตร์เพื่อขายสินค้าที่เกี่ยวกับกระแสวัฒนธรรมเกาหลี พัฒนากองทุนเกาหลีเพื่อการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมนานาชาติ (Korea Foundation for International Culture Exchange : KOFICE) มีเป้าหมายเพื่อทำนุบำรุงอุตสาหกรรมวัฒนธรรมในพื้นที่ต่างๆ และส่งเสริมการสนับสนุนอุตสาหกรรมทางวัฒนธรรมในต่างประเทศ การจัดตั้งเมืองแห่งสื่อโสตทัศน์ในเมืองปูซาน (Pusan) เมืองแห่งการออกแบบแฟชั่นในเมืองแดกู (Daegoo) Hallyuwood ในเมืองโกยาง (Goyang) ใน ค.ศ. 2003 -2004 กระแสเกาหลีเพิ่มมากขึ้นจากความนิยมของผู้ชมต่างชาติที่ได้ชมละครโทรทัศน์เกาหลีเรื่องแดจังกึม จอมนางแห่งวังหลัง (Dae Jung Geum) ทั้งในทวีปเอเชีย บางประเทศในตะวันออกกลาง แอฟริกา หรือแม้กระทั่งในอเมริกาและยุโรป[54]

4.2.4 สมัยประธานาธิบดีลี มย็องบัค

สมัยประธานาธิบดีลี มย็องบัค การใช้กระแสเกาหลีเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศยังได้รับการสานต่ออย่างต่อเนื่อง กระแสเกาหลีเริ่มมีบทบาทและความสำคัญเพิ่มมากขึ้นภายใต้นโยบาย Global Korea ด้วยการทำให้เกาหลีใต้มีการพัฒนาในระดับโลกด้วยวิธีการอันสร้างสรรค์[55] และมีส่วนเกี่ยวข้องในเวทีนานาชาติมากยิ่งขึ้นโดยใช้กระแสเกาหลีเป็นตัวแทนในการพัฒนาภาพลักษณ์ของประเทศหรือในฐานะทูตทางวัฒนธรรม ดังเห็นอย่างเด่นชัดจากการแต่งตั้งให้ศิลปิน Super Junior ของเกาหลีใต้เป็นตัวแทนในการกระชับความสัมพันธ์ในงานครบรอบความสัมพันธ์ไทย-เกาหลี 50 ปี ใน ค.ศ. 2008[56] เรียกการทูตดังกล่าวว่า การทูตที่เน้นประชาชนเป็นศูนย์กลาง (People Centered Diplomacy)[57] แนวการทูตดังกล่าวบัญญัติขึ้นใช้อย่างจริงจังหลังจากที่กระทรวงการต่างประเทศเกาหลีใต้ประกาศใช้ คู่มือการทูตวัฒนธรรม (Cultural Diplomacy Manual) ขึ้นเป็นครั้งแรกใน ค.ศ. 2010[58] และได้รับการสานต่อในสมัยประธานาธิบดีปาร์ค กึนฮเย (Park Geun Hye : ค.ศ. 2013 - 2017)

สรุป

การพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศให้เจริญก้าวหน้านอกจากจะอาศัยความสามารถของรัฐบาลในการวางแผนและควบคุมการบริหารเศรษฐกิจของประเทศแล้ว การออกนโยบายทางการศึกษาให้สอดคล้องกับการดำเนินนโยบายทางเศรษฐกิจยังเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้เศรษฐกิจของประเทศได้รับการพัฒนาอย่างก้าวหน้าอีกด้วย ดังจะเห็นได้ว่าในแต่ละช่วงสมัยของประธานาธิบดีแห่งเกาหลีใต้ได้มีการออกนโยบายสนับสนุนทางด้านการศึกษาที่สอดคล้องกับการดำเนินนโยบายทางเศรษฐกิจในช่วงเวลานั้นๆ

การพัฒนาประเทศของเกาหลีใต้ในช่วงแรกนั้นดำเนินไปด้วยการส่งออกอุตสาหกรรมหนัก แต่เมื่อเกิดวิกฤตการเงินในเอเชียขึ้นเมื่อ ค.ศ. 1997 รัฐบาลเล็งเห็นถึงประสิทธิภาพและผลจากการส่งออกวัฒนธรรมเกาหลีในรูปแบบสื่อบันเทิง ซึ่งสามารถสร้างรายได้ให้กับประเทศเป็นอย่างมาก อีกทั้งยังทำให้ประเทศเกาหลีใต้ได้รับความนิยมและเป็นที่รู้จักในหมู่ชาวต่างชาติมากยิ่งขึ้น การพัฒนาเศรษฐกิจจึงหันมาเน้นการส่งเสริมการส่งออกอุตสาหกรรมวัฒนธรรมเกาหลี ซึ่งได้รับการผลักดันและสานต่อเรื่อยมาจนถึงสมัยประธานาธิบดีลี มย็องบัค ซึ่งได้ให้ความสำคัญแก่กระแสเกาหลีมากยิ่งจนกลายเป็นหนึ่งในเครื่องมือทางการทูต ผลจากการส่งเสริมและผลักดันอุตสาหกรรมทางวัฒนธรรม จนได้รับความนิยมเกิดเป็นกระแสเกาหลี (Korean Wave)

การส่งออกอุตสาหกรรมทางวัฒนธรรมไม่เพียงแต่ช่วยพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศเท่านั้น แต่ช่วยสร้างและส่งเสริมภาพลักษณ์ของประเทศเกาหลีใต้และทำให้เป็นที่รู้จักในนานาชาติอีกด้วย นับตั้งแต่มีการพัฒนา ผลักดัน และส่งเสริมการส่งออกอุตสาหกรรมดังกล่าวในสมัยประธานาธิบดีคิม ยองซัมเรื่อยมาจนถึงสมัยประธานาธิบดีลี มย็องบัค กระแสเกาหลีได้รับความนิยมอย่างต่อเนื่องโดยเฉพาะตั้งแต่ ค.ศ. 2003 เป็นต้นมา นับตั้งแต่ละครเรื่องแดจังกึมออกอากาศ กระแสเกาหลีเป็นที่นิยมมากขึ้นอย่างต่อเนื่องโดยเฉพาะความนิยมในการบริโภควัฒนธรรมทางโทรทัศน์และทางดนตรี ซึ่งทำรายได้เข้าประเทศเกาหลีใต้อย่างมหาศาลและเป็นตัวอย่างให้หลายๆ ประทศหันมาให้ความสำคัญกับการส่งออกอุตสาหกรรมบันเทิงเช่นเดียวกับเกาหลีใต้

[1] ฮย็อนนา มุน. (2560). *การเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจเกาหลีและการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างครอบครัวเกาหลี.* แปลโดย พรรณนิภา ซอง. หน้า 2.

[2] ดำรง ฐานดี. (2530). *เกาหลีใต้ : บทบาทของรัฐในการพัฒนาประเทศ.* หน้า 28.

[3] Bruce Cumings. (2005) *op.cit.* p. 304.

[4] ดูเพิ่มเติมใน ดำรง ฐานดี. (2530). *เกาหลีใต้ : บทบาทของรัฐในการพัฒนาประเทศ.* หน้า 79-112.

[5] Bruce Cumings. (2005) *op.cit.* p. 322 และ อาภารัศมี ณะมณี. (2556). *การนำนโยบายสู่การปฏิบัติ : กรณีศึกษาแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 11 ของไทยและนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของเกาหลีใต้.* หน้า 65

[6] โครงการเกาหลีศึกษา สถาบันเอเชียตะวันออกศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. (2546). *เกาหลีในโลกาภิวัฒน์ : ปัจจุบันและแนวโน้มศตวรรษที่ 21.* หน้า 161-162.

[7] จองหว่า ลี. (2542). *ความเติบโตทางเศรษฐกิจและการพัฒนามนุษย์ในประเทศเกาหลีใต้ ช่วงปี พ.ศ. 2488 – 2535.* หน้า 6.

[8] Bruce Cumings. (2005) *op.cit.* p. 168.

[9] ภูวดล ทรงประเสริฐ. (2521). *ประวัติศาสตร์เกาหลีสมัยใหม่.* หน้า 263-264.

[10] สมานลักษณ์ ตัณฑิกุล. (2550, กรกฎาคม-กันยายน). เส้นทางพลิกวิกฤติ เศรษฐกิจโสมขาว. *วารสารเศรษฐกิจอุตสาหกรรม.* 3(9): 15.

[11] *แหล่งเดิม.* หน้า 62.

[12] นิธิ เนื่องจำนงค์. (2551, 1 มกราคม – มิถุนายน). โลกาภิวัตน์ทางเศรษฐกิจ และการปรับตัวของรัฐพัฒนาการ : ศึกษากรณีนโยบายอุตสาหกรรมของเกาหลีใต้. หน้า 70.

[13] อาภารัศมี ณะมณี. (2556). การนำนโยบายสู่การปฏิบัติ : กรณีศึกษาแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 11 ของไทยและนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของเกาหลีใต้. หน้า 70.

[14] นิธิ เนื่องจำนงค์. (2551, 1 มกราคม – มิถุนายน). *เล่มเดิม.* หน้า 72.

[15] ชนินทร์ มีโภคี. (2560). การพัฒนาเศรษฐกิจประเทศเกาหลีในปัจจุบันและแนวโน้มในศตวรรษที่ 21. ใน *เกาหลีในโลกาภิวัตน์ : ปัจจุบันและแนวโน้มศตวรรษ 21.* หน้า 167.

[16] ฮวีซัง มุน. (2560). แรงขับเคลื่อนในการพัฒนาเศรษฐกิจของสาธารณรัฐเกาหลี. แปลโดย กมล บุษบรรณ์. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. หน้า 35.

[17] Kaeung Hun Yoon. (2014). The Change and Structure of Korean Education Policy in History. *Italian Journal of Sociology of Education.* (Online)

[18] *Ibid.*

[19] ศักดิ์ชัย นิรัญทวี. (2540). *รายงานการปฏิรูปการศึกษาของประเทศสาธารณรัฐเกาหลีใต้.* หน้า 7.

[20] *แหล่งเดิม.* หน้า 10.

[21] Kaeung Hun Yoon. (2014). (Online)

[22] นภดล ชาติประเสริฐ. (2560). การศึกษาของเกาหลีใต้. ใน *เกาหลีปัจจุบัน Korea Today.* หน้า 201.

[23] ชนินทร์ มีโภคี. (2560). *เล่มเดิม.* หน้า 169.

[24] *แหล่งเดิม.* หน้า 170.

[25] สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี. (2546). *ยุทธศาสตร์การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์สำหรับเกาหลี ก้าวสู่อนาคตด้วยพลังทรัพยากรมนุษย์.* แปลโดย ศรีน้อย โพวาทอง. หน้า 19.

[26] Kaeung Hun Yoon. (2014). (Online)

[27] นภดล ชาติประเสริฐ. (2560). *เล่มเดิม.* หน้า 202.

[28] Chung Ang University College of Arts. (2018). *Undergraduate.* (Online)

[29] HanYang University. (2018). *College of Music.* (Online)

[30] *Ibid.*

[31] Seoul Institutes of The Art. (2018). *School of Performance.* (Online)

[32] Dongkuk University. (2018). *College of Arts.* (Online)

[33] Kaeung Hun Yoon. (2014). (Online)

[34] อึนนี ฮง. (2560). กำเนิดกระแสเกาหลี. แปลโดย วิลาส วศินสังสร. หน้า 105.

[35] Molly Hyo Kim. (2016). Film Censorship Policy During Park Chung Hee's Military Regime (1960–1979) and Hostess Films. *IAFOR Journal of Cultural Studies.* (Online)

[36] Ibid.

[37] อึนนี ฮง. (2560). *เล่มเดิม.* หน้า 118.

[38] *แหล่งเดิม.* หน้า 89.

[39] ฮวีชัง มุน. (2560). *แรงขับเคลื่อนในการพัฒนาเศรษฐกิจของสาธารณรัฐเกาหลี.* แปลโดย กมล บุษบรรณ์. หน้า 79.

[40] แดเนียล ทิวดอร์. (2560). *มหัศจรรย์เกาหลี จากเถ้าถ่านสู่มหาอำนาจเศรษฐกิจและวัฒนธรรม.* หน้า 355.

[41] *แหล่งเดิม.* หน้า 356.

[42] Mi Sook Park. (2018). South Korea Cultural History between 1960s and 2012. (Online)

[43] อึนนี ฮง. (2560). *เล่มเดิม.* หน้า 192.

[44] Kaeung Hun Yoon. (2014). (Online)

[45] *Ibid.*

[46] Mi Sook Park. (2018). (Online)

[47] Tae Young Kim; & Dal Young Jin. (2016). Cultural Policy in the Korean Wave: An Analysis of Cultural Diplomacy Embedded in Presidential Speeches. *International Journal of Communication.* (Online)

[48] อุบลรัตน์ ศิริยุวศักดิ์. (2549). คลื่นวัฒนธรรมป๊อปเกาหลี โฉมหน้าทุนวัฒนธรรมเอเชีย. หน้า 2.

[49] ดำรง ฐานดี. (2552). *สังคมและวัฒนธรรมจีน เรื่อง เอเชียตะวันออกเฉียงเหนือ : ความสัมพันธ์ระหว่างจีน เกาหลี และญี่ปุ่น จากยุคโบราณจนถึงปัจจุบัน.* หน้า 369.

[50] Kaeung Hun Yoon. (2014). T (Online)

[51] Tae Young Kim; & Dal Young Jin. (2016). Cultural Policy in the Korean Wave: An Analysis of Cultural Diplomacy Embedded in Presidential Speeches. International Journal of Communication. (Online)

[52] Mi Sook Park. (2018). (Online)

[53] *Ibid.*

[54] Martin Roll. (2018). Korean Wave (Hallyu) – Rise of Korea's Cultural Economy & Pop Culture. (Online)

[55] ฮวีชัง มุน. (2560). *เล่มเดิม.* หน้า 155.

[56] Pingbook. (2559). Super Junior ได้รับแต่งตั้งเป็นทูตกระชับความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ เนื่องในโอกาสครบรอบ 50 ปี ไทย-เกาหลี (2008-05-01). (ออนไลน์)

[57] เสกสรร อานันทศิริเกียรติ. (2561). K-Pop-อาหารเกาหลี-ทุนเรียนต่อ: ที่คลั่งไคล้เกาหลีนั้นไม่ใช่เรื่องบังเอิญ แต่มาจาก 'การทูตสาธารณะ'. (ออนไลน์)

[58] *แหล่งเดิม.*

บทที่ 21
ความสัมพันธ์ในเอเชียตะวันออกปัจจุบัน

ภูมิภาคเอเชียตะวันออกในปัจจุบันมีความมั่นคงทางเศรษฐกิจและการเมือง และมีความสัมพันธ์ที่เป็นมิตรต่อกัน แต่มีปัญหาที่กระทบต่อความสัมพันธ์เช่นกัน บทส่งท้ายนี้จะนำเสนอประเด็นสำคัญๆ ที่มีผลต่อความสัมพันธ์ระหว่างประเทศในภูมิภาค 2 ประเด็น คือ ความสัมพันธ์ในประวัติศาสตร์บาดแผลจากยุคจักรวรรดินิยมญี่ปุ่นระหว่างญี่ปุ่นกับจีนและเกาหลี และปัญหาจากการอ้างสิทธิเหนือเขตแดนทางทะเลที่ปัจจัยทางการเมืองและความสัมพันธ์ในประวัติศาสตร์ถูกดึงมาเกี่ยวข้องด้วย

1. ความขัดแย้งจากความสัมพันธ์ในประวัติศาสตร์*

หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เอเชียตะวันออกอยู่ในสภาวะที่ไม่มั่นคงภายใต้ความตึงเครียดของสงครามเย็น ญี่ปุ่นแพ้สงครามและถูกปกครองโดยสหรัฐอเมริกา จีนเกิดสงครามกลางเมืองและพรรคคอมมิวนิสต์ขึ้นปกครองประเทศ เกาหลีอยู่ในภาวะแตกแยกและสงครามเกาหลี หลังได้รับเอกราชญี่ปุ่นกลายเป็นพันธมิตรใกล้ชิดของสหรัฐอเมริกา จีนยุคเหมา เจ๋อตง และเกาหลีเหนือกำลังสร้างสังคมคอมมิวนิสต์ด้วยการรณรงค์ต่างๆ และกลายเป็นศัตรูกับฝ่ายโลกเสรีประชาธิปไตย ส่วนเกาหลีใต้ถูกปกครองด้วยผู้นำเผด็จการที่สหรัฐอเมริกาหนุนหลังและอยู่ภายใต้ความตึงเครียดของสงครามเย็น ทำให้เรื่องความสัมพันธ์ในยุคจักรวรรดินิยมไม่เคยถูกนำมาอภิปรายระหว่างกัน ต่างจากเยอรมนีหลังสงครามโลกที่แม้จะแยกเป็นเยอรมนีตะวันตกและตะวันออก แต่ผู้นำเยอรมนียุคหลังสงครามได้ปรับความสัมพันธ์กับนานาประเทศ ยอมรับว่าการกระทำของนาซีเยอรมันช่วงสงครามคืออาชญากรรมต่อมนุษยชาติ เหตุการณ์ได้รับการศึกษาและอภิปรายอย่างเปิดเผย ทำให้มีการการเรียนรู้ข้อผิดพลาดในอดีตอย่างตรงไปตรงมา และมีการแก้ไขปรับปรุงความสัมพันธ์ ประวัติศาสตร์บาดแผลจากยุคนาซีเยอรมันจึงไม่ได้ส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ของประเทศในยุโรป

ต่างจากที่เกิดขึ้นในภูมิภาคเอเชียตะวันออก ซึ่งสถานการณ์การเมืองโลกที่เข้ามาเกี่ยวข้องและแบ่งแยกประเทศเป็นฝ่ายการเมืองในยุคสงครามเย็น ทำให้ที่ประเทศคู่กรณีคือ จีน ญี่ปุ่น เกาหลี ไม่มีโอกาสพูดถึงเรื่องนี้เลยตั้งแต่สงครามสิ้นสุดลงจนถึงทศวรรษ 1990 ทำให้ความสัมพันธ์ในประวัติศาสตร์ถูกนำมาเป็นข้อขัดแย้งอยู่เสมอ ต่างจากในยุโรปที่ชาติต่างๆ ตั้งแต่หลังสงครามไม่ได้นำการกระทำของนาซีเยอรมันมาเป็นข้อขัดข้องใจต่อประเทศเยอรมนี ซึ่งสาเหตุที่ความสัมพันธ์ในอดีตยังมีผลกระทบต่อความสัมพันธ์ของทั้ง 3 ชาตินี้เป็นเพราะ

ปัญหาไม่เคยได้รับการพูดคุยกันอย่างตรงไปตรงมาและที่ผ่านมาญี่ปุ่นไม่ยอมรับการกระทำของกองทัพญี่ปุ่นโดยเฉพาะที่กระทำต่อพลเรือนทั้งชายและหญิงในชาติอื่น

1.1 การเคลื่อนไหวเรื่องสิทธิสตรีในเกาหลีใต้และการเรียกร้องของหญิงบำเรอ (comfort woman)

ประวัติศาสตร์บาดแผลจากยุคจักรวรรดินิยมญี่ปุ่นมีผลต่อความสัมพันธ์ระหว่างญี่ปุ่นกับจีนและเกาหลีชัดเจนขึ้นในทศวรรษ 1990 เมื่อจีนและเกาหลีใต้เริ่มมีความมั่นคงทางเศรษฐกิจ หากพิจารณาในบริบทสถานการณ์โลก ตั้งแต่ต้นทศวรรษ 1990 กระแสโลกาภิวัตน์เรื่องสิทธิมนุษยชนได้รับความสนใจมากขึ้น ประกอบกับการเมืองเกาหลีใต้มีความเป็นประชาธิปไตยเต็มตัว ทำให้การเรียกร้องเรื่องสิทธิมนุษยชนได้รับความสนใจมากขึ้น ซึ่งการเรียกร้องและเคลื่อนไหวด้านสิทธิมนุษยชนมีในเกาหลีใต้มากกว่าจีน เพราะรูปแบบการปกครองแบบคอมมิวนิสต์ของจีนและผลจากวิกฤติการณ์เทียนอานเหมินใน ค.ศ. 1989 ทำให้ทางการจีนควบคุมประชาชนอย่างเข้มงวด

ในเกาหลีใต้การเรียกร้องให้แก้ไขกฎหมายเกี่ยวกับสิทธิสตรีมีมาตั้งแต่ทศวรรษ 1980 โดยองค์กรเพื่อสิทธิสตรี เช่น KNCW)Korean National Council of Women (ที่ตั้งขึ้นตั้งแต่ ค .ศ.1959 รณรงค์สร้างจิตสำนึกในสังคมต่อต้านความรุนแรงทางเพศที่เป็นเรื่องของการละเมิดสิทธิมนุษยชน และตั้งแต่ ค .ศ.1982 การรณรงค์เน้นไปที่การกำจัดความรุนแรงทางเพศและการผลักดันให้เกิดการออกกฎหมายต่อต้านความรุนแรงทางเพศต่อผู้หญิง[1] ในต้นทศวรรษ 1990 ได้เกิดเหตุการณ์ความรุนแรงทางเพศต่อสตรี 2 ครั้ง ที่สังคมให้ความสนใจ จึงทำให้สังคมเกาหลีใต้ตระหนักถึงปัญหาความรุนแรงทางเพศต่อผู้หญิงมากขึ้น นำไปสู่ความต้องการใหม่ของขบวนการสตรีในการเรียกร้องให้มีการบัญญัติข้อกฎหมายเกี่ยวกับการต่อต้านความรุนแรงทางเพศเพื่อเป็นหลักประกันความปลอดภัยในการใช้ชีวิตอยู่ในสังคมของผู้หญิง ในช่วงเวลานี้เองที่อดีตหญิงบำเรอชาวเกาหลีในกองทัพญี่ปุ่นสมัยสงครามได้ออกมาเรียกร้องสิทธิของตนเองมากขึ้น

หญิงบำเรอหรือ comfort women นั้นเป็นประเด็นที่เป็นข้อขัดแย้งกันมายาวนาน หญิงบำเรอ ในภาษาญี่ปุ่นเรียกว่า Ianfu (อิอันฟุมีทั้งผู้หญิงที่สมัครใจมาทำงานเพราะได้รับ (ค่าตอบแทนที่ดีกว่าการเป็นแรงงาน กับกลุ่มที่ถูกหลอก ลักพาตัว หรือบังคับมีการประมาณว่าผู้หญิงเกาหลีจำนวน100,000-200,000 คน ต้องกลายเป็นหญิงบำเรอ นอกจากผู้หญิงชาวเกาหลี ญี่ปุ่นยังได้นำผู้หญิงจีน ฟิลิปปินส์ ไปเป็นเป็นหญิงบำเรอทหารญี่ปุ่นในพื้นที่ต่างๆ ด้วย แต่มีจำนวนน้อยกว่า[2] โดยมี comfort station ในประเทศต่างๆประมาณ แห่ง 2,000 รวมถึงมีหญิงบำเรอที่เป็นชาวญี่ปุ่นเองด้วย ซึ่งกลุ่มนี้ได้รับการปฏิบัติที่ดีกว่าหญิงต่างชาติ

เรื่องของหญิงบำเรอเริ่มเป็นที่สนใจของสาธารณชนเมื่อมีการสร้างภาพยนตร์เรื่อง *หญิงชราในโอกินาวาคำให้การของหญิง :บำเรอ) An Old Lady in Okinawa: Testimony of a Military Comfort Women*) ใน ค.ศ.1979 ซึ่งเป็นภาพยนตร์ที่สร้างจากเรื่องราวของเพ พอง กี)Pae Pong Gi) หญิงบำเรอชาวเกาหลี ประเด็นโต้แย้งเกี่ยวกับหญิงบำเรอเริ่มเป็นที่สนใจอีกครั้งใน ค .ศ.1991 เมื่ออดีตหญิงบำเรอชาวเกาหลีคิม ฮักซุน)Kim Haksunออกมาเปิดเผย (เรื่องราวการกระทำทารุณกรรมทางเพศของทหารญี่ปุ่นต่อสาธารณชน ทำให้มีอดีตหญิงบำเรอ อีก2 คน ร่วมกันยื่นเรื่องฟ้องร้องรัฐบาลญี่ปุ่น เรียกร้องคำขอโทษอย่างเป็นทางการและค่าเสียหายจากรัฐบาลญี่ปุ่น[3] ทำให้เกิดการวิพากษ์วิจารณ์ว่ากรณีหญิงบำเรอเป็นตัวอย่างการละเมิดสิทธิมนุษยชนที่รุนแรงและเป็นการกระทำรุนแรงที่ไม่สามารถยอมรับได้ต่อสตรี การยื่นฟ้องรัฐบาลญี่ปุ่นของอดีตหญิงบำเรอชาวเกาหลีนี้ได้รับการสนับสนุนจากกลุ่มส่งเสริมสิทธิสตรีในญี่ปุ่นด้วย[4] ที่ผ่านมารัฐบาลญี่ปุ่นในยุคหลังสงครามตปฏิเสธความเกี่ยวข้องของรัฐบาลญี่ปุ่นกับการจัดหาหญิงบำเรอในค่ายทหารที่เรียกกันว่า comfort station แต่ใน ค .ศ.1992 นักประวัติศาสตร์ญี่ปุ่นได้เปิดเผยหลักฐานที่ยืนยันว่ารัฐบาลสมัยสงครามเกี่ยวข้องโดยตรงกับการตั้ง comfort station และหญิงบำเรอถูกปฏิบัติเหมือนเป็นทาสมากกว่าเป็นโสเภณีธรรมดา[5]

ดังนั้น ในทศวรรษ 1990 นี้ ทางการเกาหลีใต้ให้ความสนใจเรื่องนี้โดยยื่นเรื่องถึงองค์การสหประชาชาติหลายครั้ง เพื่อให้เกิดการดำเนินการต่อรัฐบาลญี่ปุ่นในการชดใช้ค่าเสียหายทั้งทางการเงินและสภาพจิตใจต่อหญิงบำเรอ[6]

การเปิดเผยเรื่องหญิงบำเรอสร้างกระแสความสนใจอย่างแพร่หลายถึงสิทธิสตรีในฐานะสิทธิมนุษชนที่ถูกล่วงละเมิดอย่างรุนแรงในเกาหลีใต้ และการตอบสนองโดยความสนใจจากทั้งรัฐบาลและกระแสสังคมโลกทำให้ผู้หญิงเกาหลีใต้ที่เคยมีประสบการณ์ถูกกระทำความรุนแรงทางเพศกล้าออกมาจากกรอบศีลธรรมของผู้หญิงที่ต้องอยู่ใต้อำนาจของผู้ชายเพื่อเปิดเผยเรื่องราวเหล่านี้มากขึ้น แม้จะถูกกระแสโต้กลับจากกลุ่มคนในสังคมบางส่วนที่ยังคงแนวคิดอนุรักษ์นิยมอยู่ก็ตาม

นอกจากนี้ ในเดือนธันวาคม ค .ศ.1993 รัฐบาลเกาหลีใต้ออกพระราชบัญญัติลงโทษอาชญากรและปกป้องเหยื่อจากความรุนแรง อันเป็นผลจากความร่วมมือระหว่างรัฐบาลกับองค์กรเพื่อสิทธิสตรี มาตราที่ 8 กำหนดว่าผู้ที่กระทำความผิดอันก่อให้เกิดอันตรายแก่ผู้อื่นเพื่อป้องกันตัวจากอาชญากรรมตามที่ระบุในกฎหมายจะไม่ถูกลงโทษ[7] ถือเป็นการปกป้องผู้ตกเป็นเหยื่อจากความผิดในการป้องกันตัวจากความรุนแรงทางเพศตามที่องค์กรสตรีต้องการให้เกิดขึ้นในกฎหมาย แต่เนื้อหาในส่วนอื่นของกฎหมายไม่สามารถตอบสนองความต้องการของกลุ่มสตรีได้ เนื่องจากกฎหมายไม่ได้ว่าระบุว่าอาชญากรรมนั้นครอบคลุมไปถึงเรื่องความรุนแรงทางเพศอย่างชัดเจน ทำให้สถานการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมเกาหลีใต้ภายหลังการบังคับใช้กฎหมายลงโทษอาชญากรและปกป้องเหยื่อจากความรุนแรงนั้น มีช่องโหว่ที่ทำให้เกิดการตั้งคำถามต่อสถานะของสตรีในแง่ศีลธรรมของเหยื่อผู้ถูกกระทำความรุนแรงทางเพศ

ใน ค .ศ.1992 นายมิยะซะวะ คิอีชิ นายกรัฐมนตรีญี่ปุ่นเดินทางเยือนกรุงโซล ประเทศเกาหลีใต้ ในครั้งนี้เขากล่าวคำขอโทษต่อหญิงบำเรอ และกล่าวแสดงความเสียใจอย่างสุดซึ้งต่อผู้ได้รับความทุกข์ทรมานในช่วงเวลานั้น แต่ยังคงไม่กล่าวคำขอโทษต่อการกระทำทั้งหมดของกองทัพญี่ปุ่น จนกระทั่งในโอกาสครบรอบ 50 ปีของการสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2 ใน ค .ศ.1995 นายกรัฐมนตรีมุระยะมะ โทะมิชิ ได้กล่าวแสดงความเสียใจอย่างสุดซึ้งและพูดคำว่า ต่อความก้าวร้าวของญี่ปุ่นในอดีตและต่อการปกครองอาณานิคม "ขอโทษจากใจ" ของญี่ปุ่น[8] ซึ่งเป็นสาเหตุความทุกข์ทรมานของประชาชนในเอเชีย นับเป็นครั้งแรกที่ทางการญี่ปุ่นกล่าวขอโทษต่อเหตุการณ์ ไม่ใช่เพียงแค่กล่าวแสดงความเสียใจอย่างเดียวหรือกล่าวขอโทษเฉพาะหญิงบำเรอ และนายกรัฐมนตรีมุรายามะได้ก่อตั้งกองทุนสตรีแห่งเอเชียขึ้นในรูปแบบกองทุนเอกชน เพื่อดำเนินการจ่ายค่าชดเชยต่อผู้ที่เคยเป็นหญิงบำเรอ ใน 2-3 ประเทศในเอเชีย และจ่ายค่าชดเชยให้อดีตหญิงบำเรอราว คน ก่อนที่กองทุนจะยุติไปใน 500 2007 .ศ.คความขัดแย้งระหว่างประเทศจากประเด็นนี้ยังคงมีมาอย่างต่อเนื่อง

ในปลายทศวรรษ 1990 เรื่องของหญิงบำเรอถูกเขียนไว้ในหนังสือเรียนระดับชั้นมัธยมของญี่ปุ่น แต่พรรคอนุรักษ์นิยมให้นำเรื่องนี้ออกจากแบบเรียนในทศวรรษ 2000 ชาวญี่ปุ่นจำนวนมากมีความเห็นในเรื่องหญิงบำเรอในช่วงสงครามแตกต่างกัน ใน ค .ศ.2013 นายกเทศมนตรีเมืองโอซากาแสดงความเห็นว่า หญิงบำเรอเป็น ของกองทัพ "ความจำเป็น" ากแสดงความไม่เห็นด้วยกับความเห็นเช่นนี้ญี่ปุ่นในเวลานั้น ทำให้ชาวญี่ปุ่นจำนวนม[9]

1.2 ความขัดแย้งกรณีการเยือนศาลเจ้ายะสึคุนิและแบบเรียนประวัติศาสตร์

ศาลเจ้ายะสึคุนิได้รับการยกย่องเป็นวิหารศักดิ์สิทธิ์ในลัทธิชินโต สร้างขึ้นในสมัยเมจิ เพื่อเชิดชูจักรพรรดิเมจิและนำป้ายวิญญาณของซามูไรที่เสียชีวิตจากการรบเพื่อจักรพรรดิมาไว้ที่นี่ ถือกันว่าบุคคลที่ถูกจารึกชื่อที่วิหารแห่งนี้เป็น เกนชิน (Kenshin) หรือเทพแห่งสงคราม ผู้อุทิศตนรับใช้จักรพรรดิ นอกจากนี้ศาลเจ้าอื่นๆ ในลัทธิชินโตหรือวัดพุทธอยู่ภายใต้การดูแลของกระทรวงมหาดไทย แต่ศาลเจ้ายะสึคุนิอยู่ภายใต้การดูแลของกระทรวงทหารบก วันที่รำลึกศาลเจ้าผูกพันกับวันสำคัญทางทหาร เช่น วันที่ชนะสงครามกับจีน ค 1895 .ศ.วันชนะสงครามกับรัสเซีย ค 1905 .ศ.

ลัทธิทหารนิยม 2 หลังสงครามโลกครั้งที่และชาตินิยมสุดโต่งถูกกำจัด กองทัพถูกยกเลิก ความยากลำบากหลังสงครามทำให้ประชาชนรู้สึกต่อต้านทหาร ศาลเจ้ายะสึคุนิหมดความสำคัญลง รูปปั้นทหารในที่ต่างๆ ถูกทำลายหรือโบกปูนทับ จนถึงทศวรรษ และ 1960 เมื่อเศรษฐกิจของญี่ปุ่นมีความมั่นคง บรรดาญาติพี่น้องของอดีตทหาร สมาคมทหาร 1970 ผ่านศึก สมาคมญาติผู้เสียชีวิตในช่วงสงครามซึ่งมีอยู่ในทุกจังหวัดและเป็นฐานเสียงสำคัญของพรรคเสรีประชาธิปไตย(LDP) ที่เป็นรัฐบาลมาตั้งแต่ทศวรรษ 1950 และเป็นพรรคอนุรักษ์

นิยม ได้เรียกร้องและกดดันให้พรรค LDP ฟื้นฟูความสำคัญและเกียรติยศของอดีตทหาร ให้ผู้นำรัฐบาลไปเคารพป้ายวิญญาณที่ศาลเจ้ายะสึคุนิ ประกอบกับการที่ญี่ปุ่นเห็นว่าการกระทำของญี่ปุ่นเป็นการช่วย “ปลดปล่อย” ชนพื้นเมืองเอเชียจากจักรวรรดินิยมตะวันตก ดังนั้นผู้นำทางการเมืองและผู้นำทางทหารของญี่ปุ่นในสมัยนั้นจึงถือเป็น “วีรบุรุษ” ของชาติในสายตาของผู้นำและชาวญี่ปุ่น แม้บุคคลเหล่านั้นจะถูกลงโทษโดยศาลทหารระหว่างประเทศสำหรับภูมิภาคตะวันออกไกลใน ค.ศ. 1948 ที่ให้ลงโทษประหารชีวิต 7 คน จำคุกตลอดชีวิต 16 คน จำคุก 20 ปี 1 คน และจำคุก 7 ปี อีก 1 คน[10] บุคคลเหล่านี้ได้รับการจารึกชื่อและมีป้ายวิญญาณที่ศาลเจ้ายะสึคุนิที่กรุงโตเกียว และได้รับยกย่องเป็น “เกนชิน” แต่เป็นอาชญากรสงครามในสายตาของชาติอื่น

รูปที่ 12 ศาลเจ้ายะสึคุนิ ที่กรุงโตเกียว (ภาพถ่ายโดยผู้เขียน)

1981 .ศ.ใน คศาลเจ้ายะสึคุนิได้รับการฟื้นฟูความสำคัญให้เป็นศาลเจ้าระดับ A (the Class-A war criminals) และอัญเชิญดวงวิญญาณอาชญากรสงครามสำคัญอย่างนายพลฮิเดกิ โตโจ มาที่ศาลเจ้า ทำให้จีนและเกาหลีประท้วงญี่ปุ่นอย่างหนัก[11] ต่อมาใน ค .ศ. 1985นายนะกะโซะเนะ ยะสุฮิโร เป็นนายกรัฐมนตรีคนแรกที่เดินทางไปเคารพป้ายวิญญาณทหารที่ศาลเจ้า การที่อาชญากรสงครามได้รับการยกย่อง รวมทั้งนายกรัฐมนตรีญี่ปุ่นหลายคนไปเคารพดวงวิญญาณของ “เกนชิน” เป็นประจำ ทำให้เกิดการประท้วงจากทั้งเกาหลีใต้และจีนอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะทุกครั้งที่นายกรัฐมนตรีญี่ปุ่นเดินทางไปเยือนศาลเจ้ายะสึคุนิอย่างเป็นทางการ เพราะถือว่าไปในนามของรัฐบาล เงินที่บริจาคให้ศาลเจ้าเป็นเงินของรัฐบาล นอกจากนี้ ที่ศาลเจ้ายะสึคุนิยังมีป้ายวิญญาณของทหารชาวไต้หวันและเกาหลีที่เป็นอาณานิคม

ของญี่ปุ่นและเข้าร่วมในกองทัพญี่ปุ่นด้วย ทำให้ญาติของทหารไต้หวันและเกาหลีไม่พอใจ ต้องการให้เชิญดวงวิญญาณญาติของตนออกมา

ตั้งแต่ต้นทศวรรษ1990 หลายประเทศที่เป็นคู่กรณีต่างเรียกร้อง จาก "คำขอโทษ" ญี่ปุ่น เพราะที่ผ่านมาตั้งแต่ทศวรรษ1950 รัฐบาลญี่ปุ่นหลายสมัยได้แต่กล่าวแสดง ความ" ต่อการกระทำขอ "เสียใจงทหารญี่ปุ่น แต่ไม่เคยกล่าวคำขอโทษแม้จะถูกเรียกร้องให้ขอโทษ เหตุผลที่ทางการญี่ปุ่นไม่กล่าวคำขอโทษเพราะการขอโทษเท่ากับการยอมรับในสิ่งที่ทหาร ญี่ปุ่นกระทำ ซึ่งญี่ปุ่นอาจมีความกังวลว่าประเทศที่เคยได้รับผลกระทบอาจใช้โอกาสที่ทางการ ญี่ปุ่นกล่าวคำขอโทษนี้ว่าเป็นการยอมรับผิดชอบตามกฎหมาย ซึ่งจะทำให้มีการเรียกร้อง ค่าเสียหายหรือค่าชดเชยตามมาอีกหลายประเทศ หรืออาจจะเป็นการเรียกร้องผลประโยชน์ ทางธุรกิจหรือข้อตกลงทางการเมืองกับญี่ปุ่น[12] นอกจากนี้พวกชาตินิยมในญี่ปุ่นไม่ต้องการให้ รัฐบาลนำเงินไปชดเชยค่าเสียหายและไม่ต้องการให้ยอมรับว่ามีการกระทำทารุณโดยกองทัพ ญี่ปุ่น ผู้นำญี่ปุ่นที่ผ่านมาจึงหลีกเลี่ยงที่จะกล่าวคำขอโทษ แต่กล่าวแสดงความเสียใจทั้งต่อการ ปกครองที่กดขี่ในอาณานิคมและการกระทำต่อหญิงบริการชาติต่างๆ ทั้งชาวเกาหลี ไต้หวัน จีน ฟิลิปปินส์ อินโดนีเซีย โดยส่วนใหญ่เป็นสตรีชาวเกาหลี

ใน ค .ศ.1992 นายคิอิชิ มิยาซาวะ)Kiichi Miyazawa.ศ.ค ,1991-1993) นายกรัฐมนตรี ญี่ปุ่นเดินทางเยือนกรุงโซล ประเทศเกาหลีใต้ ในครั้งนี้เขากล่าวคำขอโทษต่อหญิงบริการ และ กล่าวแสดงความเสียใจอย่างสุดซึ้งต่อผู้ได้รับความทุกข์ทรมานในช่วงเวลานั้น แต่ยังคงไม่กล่าว คำขอโทษต่อการกระทำทั้งหมดของกองทัพญี่ปุ่น จนกระทั่งในโอกาสครบรอบ 50 ปี การสิ้นสุด สงครามโลกครั้งที่ 2 เมื่อ ค .ศ.1995 นายกรัฐมนตรีโทมิอิชิ มุรายามะ)Tomiichii Murayama ค .ศ.1994-1996) ได้กล่าวแสดงความเสียใจอย่างสุดซึ้งและพูดคำว่า ต่อความ "ขอโทษจากใจ" ก้าวร้าวของญี่ปุ่นในอดีตและต่อการปกครองอาณานิคมของญี่ปุ่น[13] ซึ่งเป็นสาเหตุความทุกข์ ทรมานของประชาชนในเอเชีย นับเป็นครั้งแรกที่ทางการญี่ปุ่นกล่าวขอโทษต่อเหตุการณ์ ไม่ใช่ เพียงแค่กล่าวแสดงความเสียใจอย่างเดียวหรือกล่าวขอโทษเฉพาะหญิงบริการ และ นายกรัฐมนตรีมุรายามะได้ก่อตั้งกองทุนสตรีแห่งเอเชียขึ้นในรูปแบบกองทุนเอกชน เพื่อ ดำเนินการจ่ายค่าชดเชยต่อผู้ที่เคยเป็นหญิงบริการ ใน 2-3 ประเทศในเอเชีย และจ่ายค่าชดเชย ให้อดีตหญิงบริการราว 2007 .ศ.คน ก่อนที่กองทุนจะยุติไปใน ค 500ความขัดแย้งระหว่าง ประเทศจากประเด็นนี้ยังคงมีมาอย่างต่อเนื่อง

ในปลายทศวรรษ 1990 เรื่องของหญิงบริการถูกเขียนไว้ในหนังสือเรียนระดับชั้น มัธยมของญี่ปุ่น แต่พรรคอนุรักษ์นิยมให้นำเรื่องนี้ออกจากแบบเรียนในทศวรรษ 2000 ชาว ญี่ปุ่นจำนวนมากมีความเห็นในเรื่องหญิงบริการในช่วงสงครามแตกต่างกัน ใน ค .ศ.2013 นายกเทศมนตรีเมืองโอซากาแสดงความเห็นว่า หญิงบริการเป็น ของกองทัพ "ความจำเป็น" ญี่ปุ่นในเวลานั้น ทำให้ชาวญี่ปุ่นจำนวนมากแสดงความไม่เห็นด้วยกับความเห็นเช่นนี้[14]

ประเด็นสำคัญประเด็นหนึ่งที่เป็นความขัดแย้งทางประวัติศาสตร์ที่จีน เกาหลี และบางชาติในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตำหนิญี่ปุ่นอย่างมาก คือ ในทศวรรษ 1990 มีคำอธิบายเกี่ยวกับการขยายอำนาจของญี่ปุ่นในช่วงก่อนและระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่นักประวัติศาสตร์ชาตินิยมในญี่ปุ่นกล่าวว่า การกระทำของญี่ปุ่นชาติอื่นๆ ในเอเชียในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นการ ชาติเอเชียจากจักรวรรดินิยมตะวันตก และ "ปลดปล่อย" กิดผลก่อให้เดีต่อชาติต่างๆ มากกว่าผลเสีย รวมทั้งไม่ยอมรับว่าทหารญี่ปุ่นรุกรานและกระทำการโหดเหี้ยมรุนแรงต่อชาวจีนและเกาหลีอย่างที่ทั้งสองชาติกล่าวอ้าง เช่น กรณีเหตุการณ์ที่เมืองหนานจิงใน ค .ศ.1937 หรือการปกครองเกาหลีอย่างกดขี่ และญี่ปุ่นไม่ยอมรับจำนวนผู้เสียชีวิตที่เกิดจากการกระทำของกองทัพญี่ปุ่นจำนวน 3 แสนคน ตามที่ทางการจีนประกาศออกมา ฝ่ายญี่ปุ่นกล่าวว่ามีการปล้นและสังหารพลเรือนบ้าง แต่ไม่มากเท่าที่ทางการจีนอ้างและไม่กล่าวถึงการข่มขืนและการทารุณกรรม[15]

ประเด็นการ ปรากฏชาติในเอเชียของญี่ปุ่นในช่วงสงครามนี้ "ปลดปล่อย"อยู่ในหนังสือเรียนประวัติศาสตร์ของนักเรียนญี่ปุ่นในทศวรรษ 1990 ด้วย ซึ่งกลุ่มชาตินิยมในญี่ปุ่นเห็นว่าควรสอนนักเรียนให้ภาคภูมิใจในความเป็นคนญี่ปุ่นที่ได้ช่วยปลดปล่อยชาวเอเชียจากจักรวรรดินิยมตะวันตก และเห็นว่าไม่ควรสอนนักเรียนเกี่ยวกับประเด็นหญิงบริการและการสังหารหมู่พลเรือน[16] ทำให้เกิดเป็นประเด็นขัดแย้งระหว่างประเทศขึ้น เพราะชาติที่ถูกญี่ปุ่นเข้าไปรุกรานไม่ยอมรับคำกล่าวอ้างนี้ของญี่ปุ่น เพราะเห็นว่าเป็นการรุกราน ไม่ใช่เป็นการ "ปลดปล่อย" ความเห็นของกลุ่มชาตินิยมในญี่ปุ่นและประเด็นในหนังสือแบบเรียนประวัติศาสตร์ของญี่ปุ่นทำให้เกิดการประท้วงญี่ปุ่นในจีนและเกาหลีอย่างรุนแรง

ใน ค .ศ.2001 ความขัดแย้งเกิดขึ้นอีก เมื่อสมาคมเพื่อเขียนแบบเรียนใหม่ซึ่งเป็นองค์กรเอกชน) Association to Write New Textbooks) เขียนแบบเรียนที่ใช้แนวคิดชาตินิยม กระทรวงศึกษาธิการของญี่ปุ่นบังคับให้คณะผู้เขียนแก้ไขข้อความเพื่อลดความขัดแย้งและให้แก้ไขข้อมูลที่ผิดพลาดกว่าร้อยแห่ง แต่กระทรวงศึกษาธิการอนุญาตให้ใช้แบบเรียนนี้ในโรงเรียนได้หลังแก้ไขแล้ว ทำให้นักประวัติศาสตร์ ครูและประชาชนญี่ปุ่นจำนวนมาก รวมถึงรัฐบาลจีน รัฐบาลเกาหลีใต้ และประชาชนในสองประเทศนี้วิจารณ์การตัดสินใจของทางการญี่ปุ่นและแบบเรียนนี้อย่างหนัก แม้ว่ามีโรงเรียนระดับจังหวัดและเทศบาลเพียงร้อยละ 1 เท่านั้นที่เลือกใช้แบบเรียนเล่มนี้ แต่ประเด็นนี้ยังเป็นข้อถกเถียงกันมาจนปัจจุบันว่าจะสอนประวัติศาสตร์ช่วงนี้ต่อเยาวชนญี่ปุ่นอย่างไร[17]

เหตุการณ์ประวัติศาสตร์ในช่วงสงครามของญี่ปุ่นกับประเทศต่างๆ ทำให้ทางการญี่ปุ่นต้องกล่าวแสดงความเสียใจอยู่เสมอ เช่น ในต้นเดือนเมษายน ค.ศ. 2005 นายจุนอิจิโร โคะอิซุมิ นายกรัฐมนตรีของญี่ปุ่น ต้องกล่าว "ยอมรับจากใจจริงถึงความเป็นจริงทางประวัติศาสตร์นั้นอย่างสำนึกผิด และอยากขออภัยอยู่ตลอดเวลา" ต่อที่ประชุมผู้นำประเทศ

เอเชีย – แอฟริกา ที่เมืองบันดุง ประเทศอินโดนีเซีย เมื่อวันที่ 22 เมษายน ค.ศ. 2005 เนื่องในโอกาสครบรอบ 50 ปี ของการประชุมดังกล่าว

ในโอกาสครบรอบ70 ปีสงครามโลกครั้งที่ 2 ใน ค .ศ.2015 ประเด็นความขัดแย้งในประวัติศาสตร์เหล่านี้ได้รับการอภิปรายกันอีกครั้ง ประเทศที่ได้รับผลกระทบจากการรุกรานของญี่ปุ่นเรียกร้องคำขอโทษอีกครั้ง ซึ่งนายอะเบะ ชินโซ นายกรัฐมนตรีญี่ปุ่นได้กล่าวคำขอโทษอีกครั้ง และกล่าวว่าต่อไปนี้นานาชาติควรจะมองไปข้างหน้า ต่อมาในวันที่ 28 ธันวาคม ค .ศ.2015 รัฐบาลญี่ปุ่นและเกาหลีใต้ทำข้อตกลงกันระบุว่า รัฐบาลญี่ปุ่นจะจ่ายเงินชดเชย 1 พันล้านเยน หรือ 8.3 ล้านดอลลาร์สหรัฐฯ เข้ากองทุนเพื่อช่วยเหลืออดีตหญิงบำเรอ ที่ผ่านมาในการประชุมระดับนานาชาติแทบทุกเวทีโดยเฉพาะการประชุมสหประชาชาติ เกาหลีใต้มักยกกรณีที่ญี่ปุ่นรุกรานและทำทารุณกรรมในช่วงสงครามมากล่าวถึงเสมอ รวมถึงญี่ปุ่นยังถูกโจมตีจากองค์กรสิทธิมนุษยชนสากล และองค์กรสิทธิสตรีในระดับต่างๆ อยู่เสมอ ทำให้เกิดผลกระทบด้านความสัมพันธ์ทางการทูตและความขัดแย้งจากประวัติศาสตร์นี้ยังส่งผลต่อความมั่นคงในภูมิภาคด้วย

ดังนั้น รัฐบาลทั้งสองชาติตกลงจะยุติการวิจารณ์และตำหนิกันในเวทีโลกและในที่ประชุมสหประชาชาติ นายอะเบะกล่าวถึงข้อตกลงนี้ว่า รัฐบาลญี่ปุ่นได้ทำหน้าที่ต่อคนรุ่นปัจจุบันโดยหาทางแก้ไขปัญหาข้อขัดแย้งที่มีมายาวนานกว่า 70 ปี นับจากสิ้นสุดสงคราม[18] แต่ในเกาหลีใต้มีข้อวิจารณ์ว่าเงินชดเลยที่อดีตหญิงบำเรอได้รับนั้นน้อยไป แต่ทางการเกาหลีใต้ให้เหตุผลว่าที่ต้องยอมรับเพราะทุกวันนี้อดีตหญิงบำเรอที่ปัจจุบันสูงอายุแล้วมีเหลืออยู่เพียงอของญี่ปุ่นและเรียกร้องมากขึ้นซึ่งย่อมต้องใช้ระยะเกว่าคน หากไม่ตกลงรับข้อเสน 40วลาในการเจรจา อดีตหญิงบำเรอเหล่านี้อาจจะไม่ได้รับการชดเชยใดๆ เลยก่อนถึงแก่กรรม

นอกจากนี้ ในเกาหลีใต้และในจีนมีข้อวิจารณ์ว่า แม้ญี่ปุ่นมีข้อตกลงที่จะชดเชยให้กับผู้เสียหาย แต่ข้อตกลงนี้ไม่ได้กล่าวถึงการค้นหาความจริงและการศึกษาประวัติศาสตร์ ดังมีข้อวิเคราะห์ว่าการที่เหตุการณ์ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ไม่ได้รับการอภิปรายอย่างเปิดกว้างนับจากสงครามสิ้นสุดลงนั้นเป็นเพราะภาวะสงครามเย็นที่เกิดขึ้นตามมา สถานการณ์การเมืองโลกต้องให้ความสนใจกับสงครามเย็นที่กำลังลุกลามในหลายพื้นที่ การที่จีนกลายเป็นคอมมิวนิสต์ใน ค 1949 .ศ.ตามด้วยสงครามเกาหลีใน ค 1953 – 1950 .ศ.และการแบ่งแยกคาบสมุทรเกาหลี ดังนั้น ผู้ที่เกี่ยวข้องกับสงครามโลกจึงไม่มีโอกาสได้บอกเล่าความรู้สึกของพวกเขา ข้อตกลงอย่างเป็นทางการระหว่างประเทศหรือต่อผู้เสียหายไม่เคยเกิดขึ้น[19] ทำให้บาดแผลจากสงครามไม่เคยได้รับการแก้ไขอย่างเต็มที่ และการค้นหาความจริงทางประวัติศาสตร์ไม่เคยเกิดขึ้น

2. ปัญหาจากการอ้างสิทธิเหนือเขตแดนทางทะเล

2.1 ญี่ปุ่นกับจีนกรณีเกาะเตียวหยู หรือ เซนกะกุ*

เกาะเตียวหยู (Diaoyu) ในชื่อจีน หรือเซนกะกุ (Senkaku) ในชื่อญี่ปุ่นเป็นเกาะร้างไม่มีคนอาศัย จีน ญี่ปุ่นแข่งกันอ้างกรรมสิทธิ์มาตั้งแต่สงครามจีน-ญี่ปุ่น ค.ศ. 1894-1895 ประเด็นพิพาทในปัจจุบันเกิดจากการที่รัฐบาลญี่ปุ่นประกาศซื้อเกาะ 3 เกาะ จากเอกชนชาวญี่ปุ่นที่อ้างว่าเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์เหนือหมู่ ในเดือนกันยายน ค.ศ. 2012 รัฐบาลจีนประท้วงและกล่าวหาว่าญี่ปุ่นละเมิดข้อตกลงร่วม ค.ศ.1978 ที่ให้ทั้งสองประเทศทำประมงในพื้นที่และกำหนดให้ประเด็นกรรมสิทธิ์เหนือพื้นที่เหนือน่านน้ำบริเวณดังกล่าวเป็นการพิจารณาของคนรุ่นหลัง ความขัดแย้งขยายวงกว้างจากระดับรัฐบาลลงไปถึงระดับประชาชน มีการระงับการลงทุน การท่องเที่ยว ฯลฯ ระหว่างจีนและญี่ปุ่น การทำลายทรัพย์สิน บริษัท และร้านค้าสัญชาติญี่ปุ่นในจีน

ผลกระทบสำคัญต่อความสัมพันธ์ของญี่ปุ่นกับจีน คือ ด้านเศรษฐกิจ เพราะความขัดแย้งเกิดขึ้นระหว่างจีนซึ่งเป็นมหาอำนาจทางเศรษฐกิจลำดับที่ 2 ของโลก กับญี่ปุ่นที่เป็นมหาอำนาจทางเศรษฐกิจลำดับที่ 3 การที่จีนตอบโต้ด้วยมาตรการทางเศรษฐกิจ เช่น ระงับการลงทุน การค้า และการท่องเที่ยวในญี่ปุ่น ทำให้สร้างแรงกดดันต่อการเมืองภายในญี่ปุ่น เพราะจีนเป็นตลาดส่งออกรายใหญ่ที่สุดของญี่ปุ่น ส่วนญี่ปุ่นเป็นตลาดลำดับสามของจีน และได้ดุลการค้ากับจีน ดังนั้นญี่ปุ่นจะเป็นฝ่ายเสียหายมากกว่าหากความขัดแย้งยังไม่ยุติ

ความขัดแย้งระหว่างญี่ปุ่นกับจีนยังมีผลกระทบต่อสหรัฐอเมริกา ซึ่งเป็นพันธมิตรทางทหารของญี่ปุ่นด้วย กล่าวคือ ข้อพิพาทส่งผลต่อการดำเนินนโยบายความเป็นพันธมิตรและยุทธศาสตร์ปรับสมดุลในเอเชียแปซิฟิกของสหรัฐอเมริกา เพราะเกิดคำถามว่าสหรัฐอเมริกาจะดำเนินนโยบายอย่างไร จึงจะสามารถคงความเป็นพันธมิตรที่ดีกับญี่ปุ่นและยึดมั่นในสนธิสัญญาต่างๆ ที่ผูกพันกับญี่ปุ่น โดยเฉพาะการให้ความคุ้มครองทางทหาร ในขณะที่มีประเด็นเกี่ยวพันกับจีน หากสหรัฐอเมริกาเอนเอียงเข้าข้างญี่ปุ่นมากเกินไป ย่อมจะไม่เป็นประโยชน์ และอาจส่งผลเสียต่อความสัมพันธ์ระหว่างสหรัฐอเมริกาและจีนได้

ในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 2013 รัฐบาลจีนประกาศเขตแสดงตนเพื่อการป้องกันภัยทางอากาศ (Air Defense Identification Zone หรือ ADIZ) เหนือน่านฟ้าทะเลจีนตะวันออก หรือการประกาศความเป็นเจ้าของเขตน่านฟ้า ซึ่งบางส่วนทับซ้อนเขตแสดงตนของเกาหลีใต้ ญี่ปุ่นและไต้หวัน ทั้งยังทับซ้อนเขตแสดงตนของญี่ปุ่นเหนือหมู่เกาะเตียวหยู/เซนกะกุ ความขัดแย้งระหว่างประเทศเหล่านี้ซึ่งเกี่ยวพันถึงสหรัฐอเมริกา ทำให้รองประธานาธิบดีโจ ไบเดนของสหรัฐอเมริกา ต้องเดินทางมาพูดคุยกับรัฐบาลญี่ปุ่น จีน เกาหลีใต้ กล่าวได้ว่าการประกาศของจีนนี้เป็นทั้งการแสดงความก้าวร้าวด้านนโยบายต่างประเทศ ที่จีนอาจมั่นใจในความเป็น

มหาอำนาจของตนมากขึ้น และเป็นทั้งชนวนที่ทำให้ความขัดแย้งภายในภูมิภาคปะทุขึ้นอีก จีนอ้างว่าที่ผ่านมาญี่ปุ่นและเกาหลีใต้ภายใต้การปกป้องของสหรัฐอเมริกา ได้ประกาศเขตแสดงตนและขอให้ประเทศอื่นปฏิบัติตาม ดังเช่น ใน ค.ศ. 1969 ค.ศ.1972 และ ค.ศ. 2010 ญี่ปุ่นประกาศเขตแสดงตน ดังนั้นจีนจึงประกาศเขตแสดงตนบ้าง อย่างไรก็ตาม ญี่ปุ่นตอบโต้ว่าแม้ที่ผ่านมาญี่ปุ่นจะประกาศเขตแสดงตนของญี่ปุ่น แต่จีนไม่เคยยอมรับ ดังนั้นญี่ปุ่นจึงไม่อาจยอมรับเขตแสดงตนของจีนได้[20]

ความขัดแย้งในพื้นที่นี้น่าจะยุติลงได้ยาก ความขัดแย้งที่ยุติลงชั่วคราวด้วยความรอมชอมกันทั้งสองประเทศ เพราะต่างก็ได้รับผลกระทบ แต่ก็ไม่มีหลักประกันที่แน่นอนว่าในอนาคตปัญหานี้จะไม่เกิดขึ้นมาอีก และหากเกิดขึ้นปัญหาจะไม่ลุกลาม ทั้งนี้สาเหตุประการหนึ่งที่ทำให้ความขัดแย้งระหว่างสองชาติขยายตัวและประชาชนมีอารมณ์ร่วม ส่วนหนึ่งเป็นเพราะความขัดแย้งในประวัติศาสตร์ที่สองชาติมีต่อกัน

2.2 ญี่ปุ่น-เกาหลีใต้กรณีหมู่เกาะทะเคชิมะ หรือ ดอคโก

ญี่ปุ่นและเกาหลีใต้ในปัจจุบันเป็นประเทศคู่ค้าทางเศรษฐกิจที่มีความสำคัญต่อกัน แต่ทั้งสองประเทศมีความขัดแย้งทางประวัติศาสตร์กันเมื่อญี่ปุ่นยึดครองเกาหลีเป็นอาณานิคม ซึ่งส่งผลต่อความสัมพันธ์ทางการเมืองระหว่างสองประเทศมายาวนาน นอกจากนี้ทั้งสองชาติยังมีข้อพิพาทเรื่องสิทธิครอบครองหมู่เกาะทะเคชิมะ (Takeshima) ที่เกาหลีเรียกว่า ดอคโด (Dokdo)

หมู่เกาะทะเคชิมะหรือดอคโดตั้งอยู่ในทะเลตะวันออกระหว่างญี่ปุ่นกับเกาหลีใต้ เป็นหมู่เกาะที่ไม่มีคนอาศัยอยู่ แต่เป็นแหล่งทรัพยากรพลังงาน คือ ก๊าซธรรมชาติและประมงที่อุดมสมบูรณ์ เกาหลีใต้อ้างว่าหมู่เกาะนี้เป็นของตนมาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 5 และเกาหลีได้ตรวจตราเกาะทุกๆ 3 ปี และใน ค.ศ. 1900 รัฐบาลเกาหลีออกกฎหมายกำหนดให้หมู่เกาะนี้ขึ้นกับเขตการปกครองเกาะ Ulung จนเกาหลีถูกญี่ปุ่นยึดครองใน ค.ศ. 1910 และเมื่อญี่ปุ่นแพ้สงครามโลกใน ค.ศ. 1945 เกาหลีได้เอกราชจากญี่ปุ่นและญี่ปุ่นต้องคืนดินแดนที่ยึดครองคืนให้ประเทศเจ้าของเดิม ดังนั้นเกาหลีจึงได้หมู่เกาะนี้คืน ส่วนญี่ปุ่นอ้างว่าตนอ้างสิทธิ์ครอบครองเกาะตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 17 และใน ค.ศ. 1905 ญี่ปุ่นผนวกเกาะทะเคชิมะเข้าเป็นส่วนหนึ่งของจังหวัดชิมาเนะ (Shimane) หมู่เกาะนี้จึงเป็นของญี่ปุ่นมาก่อนการยึดเกาหลีเป็นอาณานิคม จึงไม่ต้องคืนให้เกาหลีเมื่อญี่ปุ่นแพ้สงคราม และใน ค.ศ. 1951 ข้อตกลงในสนธิสัญญาสันติภาพที่ซานฟรานซิสโก (San Francisco Peace Treaty) ที่สหรัฐอเมริกาให้เอกราชญี่ปุ่นนั้น สหรัฐฯ ปฏิเสธการอ้างสิทธิของเกาหลีบนหมู่เกาะบริเวณนี้ ทำให้ระหว่าง ค.ศ. 1952-1954 ทั้งสองชาติมีข้อพิพาทเรื่องหมู่เกาะนี้บ่อยครั้ง[21]

ใน ค.ศ. 1996 ทั้งสองชาติตกลงจะจัดสรรทรัพยากรในพื้นที่ทับซ้อนร่วมกัน แต่ชาวเกาหลีใต้ประท้วงหน้าสถานทูตญี่ปุ่น เพราะเห็นว่าเกาหลีใต้เป็นเจ้าของหมู่เกาะ นอกจากนี้

หนังสือเรียนประวัติศาสตร์ของนักเรียนญี่ปุ่นในทศวรรษ 1990 และที่เขียนใน ค.ศ. 2001 เป็นแบบเรียนที่มีแนวคิดชาตินิยมระบุว่า คนญี่ปุ่นได้ช่วยปลดปล่อยชาวเอเชียจากจักรวรรดินิยมตะวันตก ไม่ใช่การรุกราน และใน ค.ศ. 2005 รัฐบาลญี่ปุ่นประกาศว่าหมู่เกาะนี้เป็นของญี่ปุ่น รวมถึงระบุไว้ในหนังสือแบบเรียนประวัติศาสตร์ของญี่ปุ่นว่าญี่ปุ่นครอบครองหมู่เกาะนี้มาตั้งแต่อดีต ทำให้ชาวเกาหลีใต้ประท้วงอย่างรุนแรงหน้าสถานทูตญี่ปุ่นในเกาหลีใต้ จากนั้นใน ค.ศ. 2006 รัฐบาลญี่ปุ่นประกาศแผนสำรวจหมู่เกาะทะเลชิมะทำให้ทางเกาหลีใต้ไม่พอใจประกาศว่าจะใช้กำลังเข้าตอบโต้ ทำให้สถานการณ์ระหว่างประเทศตึงเครียด จนตัวแทนรัฐบาลทั้งสองประเทศต้องเจรจากันเพื่อยุติความขัดแย้ง แม้ยังไม่เกิดการปะทะกันทางทหาร แต่กรณีพิพาทเหนือหมู่เกาะนี้ยังเป็นปัญหาของทั้งสองประเทศมาจนปัจจุบัน และกระทบทั้งต่อความมั่นคงและความสัมพันธ์ในภูมิภาค

* ปรับปรุงจากส่วนหนึ่งในงานของผู้เขียน หัวข้อ ความขัดแย้งจากประวัติศาสตร์สมัยสงคราม ใน *ญี่ปุ่นกับการสร้างจักรวรรดินิยม*.242-234 หน้า .(2559) .

[1] Kyounghee Kim) .1998 .(*Gender Politics in South Korea :The Contemporary Women's Movement and Gender Policies, 1980 –1996* .p .177

[2] วุฒิชัย มูลศิลป์) .2548). *เล่มเดิม*. หน้า 338

[3] Kyounghee Kim) .1998 .(*op .cit* .p .193.

[4] Andrew Gordon. (2003). *op.cit.* p. 331

[5] *Ibid.*

[6] Kyounghee Kim) .1998 .(op .cit .p .194.

[7] National Law Information Center) .2018 .(Punishment of Violence, etc .Act) .Online.(

[8] Carol Gluck; Ranna Mitter, and Charles K. Armstrong, (2015, August 3). The Seventieth Anniversary of World War II's End in Asia: Three Perspectives. *The Journal of Asian Studies.* 74, p. 532.

[9] *Ibid.*

[10] Hugh Borton. *Japan's Modern Century. From Perry to 1970.* pp. 474–476.

[11] Toshiya Takahashi .(2014) .Abe's Yasukuni visit: the view from Japan .Online.

[12] Kirk Spitzer. (2012). Why Japan Is Still Not Sorry Enough. Retrieved February 20, 2016. From http://nation.time.com/2012/12/11/why-japan-is-still-not-sorry-enough/

[13] Carol Gluck and et.al. (2015, August 3). *op.cit.* p. 532.

[14] *Ibid.*

[15] วุฒิชัย มูลศิลป์2551) .). *ไทย จีน ญี่ปุ่น ในยุคจักรวรรดินิยมใหม่* หน้า .347.

[16] Andrew Gordon. (2003). *op.cit.* p. 332

[17] *Ibid.*

[18] Holly Yan, KJ Kwon, Junko Ogura and Tiffany Ap) .2015, December 29). South Korea, Japan reach agreement on 'comfort women'. (Online).

[19] Jaview C. Hernandez. (2015, November 12). Q. and A.: Ezra F. Vogel on China's Shifting Relations with Japan and Taiwan. (Online).

* หัวข้อปัญหาเขตแดนระหว่างญี่ปุ่นกับจีน และญี่ปุ่นกับเกาหลี เป็นส่วนหนึ่งของงานของผู้เขียน ใน *เอกสารคำสอนวิชา ปศ* เอเชียตะวันออกใน 16 บทที่ (2559) *ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกสมัยใหม่ 331* ปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศของเอเชียตะวันออก หน้ 3 ปัจจุบัน หัวข้อที่า .246-244

[20] ชาญชัย คุ้มปัญญา" .เผยธาตุแท้รัฐบาลจีน ญี่ปุ่นและสหรัฐ ผ่านการประกาศ ADIZ ของจีน" คอลัมน์ "สถานการณ์โลก" *ไทยโพสต์* ปีที่ 18 ฉบับที่ 6243 ,8 ธันวาคม 2556.

[21] ส่วนเศรษฐกิจต่างประเทศ ฝ่ายวิชาการ" .(2549) .หมู่เกาะทาเคชิมาความขัดแย้งสำคัญระหว่าง...เกาหลีใต้และญี่ปุ่น.(ออนไลน์) .

ส่งท้าย

ปัจจุบันภูมิภาคเอเชียตะวันออกมีบทบาทและความสำคัญทั้งในด้านการเมืองและเศรษฐกิจในเวทีโลก โดยเฉพาะจีนจากที่เคยเป็นชาติยิ่งใหญ่แต่ตกต่ำลง การปรับตัวที่ล่าช้าทำให้จีนในปลายสมัยราชวงศ์ชิงถูกจักรวรรดินิยมตะวันตกและญี่ปุ่นคุกคามอย่างมาก จนสูญสิ้นสถานะประเทศที่เคยเป็นศูนย์กลางโลก ระบอบจักรพรรดิที่มีมากว่าสองพันปีสิ้นสุดลง ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 จีนยังคงตกต่ำบ้านเมืองแตกแยก เกิดสงครามกลางเมือง และแบ่งแยกประเทศด้วยความขัดแย้งจากอุดมการณ์การเมือง กว่า 40 ปีหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นคอมมิวนิสต์ จีนฟื้นตัวทางเศรษฐกิจและปฏิรูปประเทศจนกลายเป็นคอมมิวนิสต์ที่ร่ำรวย มีบทบาททางการเมืองโลกในฐานะประเทศมหาอำนาจที่มีแสนยานุภาพทางทหาร และเศรษฐกิจที่เติบโตเป็นอันดับต้นของโลก

จีนกลายเป็นประเทศที่มีบทบาทมากขึ้นในเวทีโลก และขยายอำนาจผ่านเครือข่ายเศรษฐกิจระหว่างประเทศ เช่น โครงการ One Belt, One Road ที่สร้างเครือข่ายผ่านความร่วมมือทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม และร่วมมือกับประเทศสมาชิกกลุ่มบริคส์ (BRICS) คือ บราซิล รัสเซีย อินเดีย และแอฟริกาใต้ จัดตั้งธนาคารเพื่อการพัฒนาใหม่ (New Development Bank: NDB) ซึ่งเป็นความพยายามของจีนที่จะสร้างความมั่นคงของเงินหยวน รวมถึงตั้งธนาคารเพื่อการลงทุนสาธารณูปโภคแห่งเอเชีย (Asia Infrastructure Investment Bank: AIIB) โดยรัฐบาลจีนใช้เงินลงทุนในฐานะผู้ถือหุ้นใหญ่ถึง 50,000 ล้านดอลลาร์สหรัฐฯ ซึ่งจะเป็นธนาคารภูมิภาคแห่งใหม่ขึ้นเทียบชั้นกับธนาคารเพื่อการพัฒนาเอเชีย (Asian Development Bank : ADB) ที่ริเริ่มโดยญี่ปุ่น ปัจจุบันมีสมาชิกกว่า 50 ประเทศร่วมลงนามก่อตั้งธนาคาร AIIB การดำเนินการต่างๆ เหล่านี้ของจีนทำให้จีนเป็นที่จับตามองของนานาชาติ และจีนกลายเป็นมหาอำนาจทางเศรษฐกิจในภูมิภาคแทนที่ญี่ปุ่นที่ประสบภาวะเศรษฐกิจชะลอตัวมานาน

ส่วนญี่ปุ่นที่ประสบความสำเร็จจากการปฏิรูปประเทศสมัยเมจิ ได้สร้างจักรวรรดิญี่ปุ่นอันยิ่งใหญ่ท่ามกลางความชื่นชม ตื่นตะลึง และหวาดเกรงของประเทศอื่น เพราะจักรวรรดิญี่ปุ่นอันก้าวร้าวได้รุกรานชาติอื่นและก่อสงครามในภูมิภาค ความพ่ายแพ้ในสงครามครั้งสุดท้ายของกองทัพญี่ปุ่นหรือสงครามมหาเอเชียบูรพาที่กลายเป็นส่วนหนึ่งของสงครามโลกครั้งที่ 2 นั้น นอกจากทำให้จักรวรรดิญี่ปุ่นล่มสลายลงแล้ว ยังทำให้ญี่ปุ่นถูกปกครองโดยชาวต่างชาติเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ และเปลี่ยนแปลงสังคมญี่ปุ่นไม่ต่างจากการปฏิรูปเมจิ ในทางการเมืองญี่ปุ่นถูกวางรากฐานประชาธิปไตยที่มั่นคง กองทัพถูกทำลายและกลายเป็นมหาอำนาจทางเศรษฐกิจของโลกในเวลาเพียง 2 ทศวรรษหลังได้เอกราช แต่การพัฒนาทางเศรษฐกิจส่งผลกระทบต่อสังคมญี่ปุ่นหลายประการ

สถานการณ์ปัจจุบันที่น่าสนใจของญี่ปุ่นนั้น คือ ความพยายามแก้ไขรัฐธรรมนูญเพื่อให้มีการจัดตั้งกองทัพได้อีกครั้ง ซึ่งรัฐบาลพรรคเสรีประชาธิปไตยโดยเฉพาะในสมัยนายกรัฐมนตรีคนปัจจุบันคือ ชินโซ อาเบะ ได้ดำเนินการอย่างต่อเนื่องในการนำเรื่องนี้เข้าพิจารณาในรัฐสภา และมีแนวโน้มว่าญี่ปุ่นอาจจะมีกองทัพอีกครั้ง ซึ่งคงก่อให้เกิดปฏิกิริยาต่างๆ จากประเทศในภูมิภาคที่เคยได้รับผลกระทบจากกองทัพญี่ปุ่น ดังนั้นสถานการณ์ของเอเชียตะวันออกในปัจจุบันจึงมีประเด็นที่น่าสนใจติดตามต่อไป

สำหรับเกาหลีที่ปิดตัวเองและมีความแตกแยกภายใน ทำให้เกาหลีถูกแทรกแซงและกลายเป็นพื้นที่แข่งขันอำนาจของมหาอำนาจ จนระบอบกษัตริย์หมดอำนาจ เกาหลีตกเป็นเมืองขึ้นของญี่ปุ่นที่ปกครองควบคุมเกาหลีอย่างเข้มงวดทางวัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมือง หลังได้เอกราชเกาหลีแตกแยกเป็น 2 ประเทศ จากอุดมการณ์การเมือง ปัจจุบันเกาหลีเหนือยังคงเป็นประเทศคอมมิวนิสต์ที่ปิดตัวเอง ส่วนเกาหลีใต้จากความยากจนและยากลำบากหลังสงครามเกาหลี และการปกครองแบบเผด็จการกว่า 40 ปี เกาหลีใต้สามารถพัฒนาเป็นประเทศอุตสาหกรรมที่ร่ำรวย มีประชาธิปไตยที่มั่นคง และปัจจุบันเป็นที่รู้จักดีทั่วโลกในด้านอุตสาหกรรมวัฒนธรรมบันเทิง

นอกจากนี้ ปัญหาที่ประเทศส่วนใหญ่ในภูมิภาคนี้กำลังเผชิญคือ ปัญหาสังคมจากการเข้าสู่สังคมสูงวัย ซึ่งญี่ปุ่น เกาหลีใต้ กำลังประสบปัญหา และจีนมีปัญหาประชากรวัยแรงงานลดลงจากนโยบายลูกคนเดียว และกำลังจะเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุเช่นกัน รวมทั้งจีนมีปัญหาสิ่งแวดล้อมที่ส่งผลกระทบค่อนข้างรุนแรงซึ่งรัฐบาลจีนได้ถือเป็นปัญหาระดับชาติที่ต้องเร่งแก้ไข ส่วนเกาหลีปัญหาสำคัญคือการที่สิทธิสตรีในสังคมยังมีน้อยแม้ว่าจะเป็นประเทศพัฒนาแล้ว ทำให้มีปัญหาเรื่องความไม่เท่าเทียมในสังคมและการใช้ความรุนแรงต่อสตรี ที่อเป็นปัญหาสำคัญ ดังนั้น ท่ามกลางความสำเร็จจากการพัฒนาประเทศ แต่ทุกประเทศมีปัญหาสังคมที่รอการแก้ไขอยู่อย่างเร่งด่วน

ภูมิภาคเอเชียตะวันออกในปัจจุบันเป็นภูมิภาคที่มีความมั่นคงทางเศรษฐกิจและการเมือง และมีความสัมพันธ์ทางการเมืองที่เป็นมิตรต่อกัน อย่างไรก็ตาม ภูมิภาคเอเชียตะวันออกมีปัญหาที่กระทบต่อความมั่นคงเช่นกัน ทั้งปัญหาในคาบสมุทรเกาหลี ปัญหาเขตแดนทางทะเล และปัญหาจากความสัมพันธ์ในประวัติศาสตร์ นอกจากนี้จีนยังมีปัญหาที่กระทบต่อความมั่นคงของจีนเองและต่อภายนอก คือ กรณีที่เกี่ยวข้องกับชนกลุ่มน้อยและกรณีไต้หวัน ซึ่งปัญหาเหล่านี้มีส่วนสำคัญที่ทำให้ภูมิภาคนี้เกิดความไม่มั่นคง

ความขัดแย้งจากสาเหตุในประวัติศาสตร์ของประเทศในภูมิภาคเอเชียตะวันออกบ่อยครั้งถูกนำมาปลุกเร้ากระแสชาตินิยมภายในประเทศ จนทำให้สถานการณ์บานปลายและรุนแรง เช่น ในยามที่มีข้อขัดแย้งด้านเขตแดนระหว่างจีนกับญี่ปุ่นกรณีเกาะเตียวหยู/เซนกะกุ หรือข้อขัดแย้งระหว่างเกาหลีกับญี่ปุ่นกรณีเกาะดอกโด/ทะเคชิมะ หรือในยามที่จีนและเกาหลีประท้วงต่อต้านแบบเรียนประวัติศาสตร์ของญี่ปุ่น นอกจากนี้ การเมืองภายในประเทศยังมีส่วน

ส่งเสริมแนวคิดชาตินิยมจากประวัติศาสตร์บาดแผลด้วย กล่าวคือ หลังเหตุการณ์การปราบปรามประชาชนที่จัตุรัสเทียนอานเหมินใน ค 1989 .ศ.ของรัฐบาลจีน ทำให้เยาวชนคนรุ่นใหม่ของจีนมีความไม่พอใจพรรคคอมมิวนิสต์ หรือในช่วงที่รัฐบาลจีนปราบปรามชนกลุ่มน้อยชาวอุยกูร์ในซินเจียง หรือการคุกคามข่มขู่ผู้เรียกร้องทางการเมืองนั้น หากมีการวิพากษ์วิจารณ์พรรคคอมมิวนิสต์จีนหรือรัฐบาล ผู้นำพรรคคอมมิวนิสต์จีนมักจะใช้ประโยชน์จากการต่อต้านญี่ปุ่นสร้างความรู้สึกชาตินิยมในชาติและการสนับสนุนรัฐบาลพรรคคอมมิวนิสต์จีน

จากประวัติศาสตร์กว่า 2 ศตวรรษของเอเชียตะวันออก จะเห็นได้ว่าประวัติศาสตร์ส่งผลกระทบมาจนปัจจุบัน ดังนั้นการศึกษาประวัติศาสตร์จึงควรเป็นไปเพื่อสร้างความเข้าใจให้เกิดขึ้น เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติและมั่นคง การศึกษาประวัติศาสตร์จึงต้องมีการค้นหาความจริงที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ และคนรุ่นปัจจุบันต้องยอมรับว่าประวัติศาสตร์เป็นสิ่งที่ผ่านไปแล้ว ไม่ควรนำมาเป็นสาเหตุความขัดแย้งในปัจจุบัน แต่ควรเรียนรู้อย่างรอบด้าน วิเคราะห์วิพากษ์หลักฐานอย่างมีเหตุผล และใช้ประวัติศาสตร์เป็นบทเรียน เพื่อสร้างความเข้าใจและความร่วมมือระหว่างกัน แทนที่จะอยู่อย่างขัดแย้งหรือยึดถือตัวตนชาติของตนเป็นใหญ่ ซึ่งจะทำให้เกิดความขัดแย้งต่อไปไม่จบสิ้น

บรรณานุกรมเลือกสรร

หนังสือและบทความ

โกโต-โจนส์, คริสโตเฟอร์. (2554). *ญี่ปุ่นสมัยใหม่ ความรู้ฉบับพกพา.* แปลโดย พลอยแสง เอกญาติ. กรุงเทพฯ : โอเพ่นเวิลด์ส.

เขียน ธีระวิทย์. (2527). *จีนผลัดแผ่นดิน.* กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช.

_____. (2519). *การเมืองการปกครองของสาธารณรัฐประชาชนจีน.* กรุงเทพฯ : กราฟฟิคอาร์ต.

_____. (2517). *วิวัฒนาการการปกครองของจีน.* กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช

คุนิโอะ, โยะชิอะระ. (2546). *ชาติและการเติบโตทางเศรษฐกิจ: เกาหลีและไทย.* แปลโดย สุกัญญา นิธังกร; และ อนงค์ โรจน์วณิชย์. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

จำลอง พิศนาคะ. (2517). *ขบวนการหงเว่ยปิง.* กรุงเทพฯ : อักษรบัณฑิต

แจนเสน, แมริอุส บี. (2526). *โลกทัศน์ญี่ปุ่น.* บรรณาธิการแปลโดย วุฒิชัย มูลศิลป์. กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย.

จุลชีพ ชินวรรโณ "จีนใน 2015" บรรยายในการสัมมนาเอเชียตะวันออกในปี 2015 สถาบันเอเชียตะวันออกศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ศูนย์รังสิต วันที่ 19 มีนาคม 2558

ชนินทร์ มีโภคี. (2560). บทที่ 3 การพัฒนาและการเปลี่ยนผ่านของเศรษฐกิจเกาหลีใต้. *เกาหลีปัจจุบัน.* หน้า 105-143. บรรณาธิการโดย นภดล ชาติประเสริฐ. กรุงเทพฯ: สถาบันเอเชียตะวันออกศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

_____. (2546). การพัฒนาเศรษฐกิจประเทศเกาหลีในปัจจุบันและแนวโน้มในศตวรรษที่ 21. *เกาหลีในโลกาภิวัตน์ : ปัจจุบันและแนวโน้มศตวรรษ 21.* หน้า 151-194. กรุงเทพฯ: สถาบันเอเชียตะวันออกศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ชิน, ซองโฮ. (2559). *นโยบายการต่างประเทศของเกาหลีใต้.* แปลโดย ภัททิรา จิตต์เกษม. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ดำรง ฐานดี. (2552). *สังคมและวัฒนธรรมจีน เรื่อง เอเชียตะวันออกเฉียงเหนือ : ความสัมพันธ์ระหว่างจีน เกาหลี และญี่ปุ่น – จากยุคโบราณจนถึงปัจจุบัน.* กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

_____. (2530). *เกาหลีใต้ : บทบาทของรัฐในการพัฒนาประเทศ.* กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

เติ้ง หยง. (2546). *เติ้ง เสี่ยวผิง ว่าด้วยการปฏิวัติวัฒนธรรมและเค้าโครงความคิดเศรษฐกิจจีนใหม่.* สุขสันต์ วิเวกเมธากร แปล. กรุงเทพฯ : ไฮเออร์ เพรส.

ทวีป วรดิลก. (2547). *เหมา เจ๋อตง ฮ่องเต้นักปฏิวัติ.* กรุงเทพฯ : มติชน.

_____. (2542). *ประวัติศาสตร์จีน.* กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ.

ทิวดอร์, แดเนียล. (2560). *มหัศจรรย์เกาหลี จากเถ้าถ่านสู่มหาอำนาจเศรษฐกิจและ* แปลโดย ฐิติพงษ์ เหลืองอรุณเลิศ. กรุงเทพฯ: openworlds.

นภดล ชาติประเสริฐ. (2560). *เกาหลีใต้ปัจจุบัน.* ปทุมธานี: ศูนย์เกาหลีศึกษา สถาบันเอเชียตะวันออกศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

_____. (2542). แนวคิดเกี่ยวกับสาเหตุอันนำไปสู่การปฏิวัติในประเทศจีน ค.ศ. 1911: มุมมองที่แตกต่าง. *อารยธรรมตะวันออก.* หน้า 303 – 310. ศรีสุรางค์ พูลทรัพย์ บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

นอร์แมน, อี เอช. (2526). *ญี่ปุ่นการก่อตัวเป็นชาติสมัยใหม่.* แปลโดย พรรณี ฉัตรพลรักษ์ และคณะ. กรุงเทพ ฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

นิตยา (พลพิพัฒนพงศ์) ชวี. (2542). *วัฒนธรรมจีน.* กรุงเทพฯ: สุวีริยสาส์น.

บอร์ตัน, ฮิวจ์. (2526). *ศตวรรษใหม่ของญี่ปุ่น: จากเปอรี่ถึงปัจจุบัน.* บรรณาธิการแปลโดย วุฒิชัย มูลศิลป์ และสุภัทรา นีลวัชระ. กรุงเทพฯ : แสงรุ้งการพิมพ์.

บิสลีย์, ดับเบิลยู.จี. (2543). *ประวัติศาสตร์ญี่ปุ่นสมัยใหม่.* แปลโดย ทองสุก เกตุโรจน์. กรุงเทพฯ : กรมวิชาการ.

บุญศักดิ์ แสงระวี. (2543). *ครอบครัวปฏิวัติของเหมา เจ๋อตง.* กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ

_____. (2538). *เติ้ง เสี่ยวผิง ชีวิตและการต่อสู้.* กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ

เบลโล, วอลแดน; และ โรเชนเฟลด์, สเตฟานี. (2539). *มังกรกำสรวล วิกฤตฟองสบู่ของเอเชีย เล่ม 1.* แปลโดย กรรณิการ์ พรมเสาร์. กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์.

ปกรณ์ ลิมปนุสรณ์ (บรรณาธิการ). (2560). *ดาวร้ายในประวัติศาสตร์จีน.* กรุงเทพฯ: ชวนอ่าน.

ปัก, จุง ฮี. (2518). *พลังแห่งประชาชาติ.* แปลโดย กนิษฐา กาญจนจารี. กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา

ประเสริฐ จิตติวัฒนพงศ์. (2526). *ญี่ปุ่น: การแสวงหาฐานะเท่าเทียม.* กรุงเทพฯ : คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

พรชัย ตระกูลวรานนท์. (2558). "สังคมจีน" บรรยายในการสัมมนาเอเชียตะวันออกในปี 2015 สถาบันเอเชียตะวันออกศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ศูนย์รังสิต วันที่ 19 มีนาคม 2558

พัฒน์นรี ศรีศุภโอฬาร. (2560). บทที่ 4 ธุรกิจเกาหลีใต้ในปัจจุบัน. *เกาหลีปัจจุบัน.* หน้า 145-187. บรรณาธิการโดย นภดล ชาติประเสริฐ. กรุงเทพฯ: สถาบันเอเชียตะวันออกศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

พิพาดา ยังเจริญ. (2556). *ประวัติศาสตร์เกาหลีตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ถึงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 20.* กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พิษณุ สุนทรารักษ์. (2546). การพัฒนาของเกาหลีใต้ : พรมแดนแห่งความรู้. *เกาหลีในโลกาภิวัตน์: ปัจจุบันและแนวโน้มศตวรรษ 21.* หน้า 61-107. กรุงเทพฯ: สถาบันเอเชียตะวันออกศึกษา มหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์

เพ็ญศรี กาญจโนมัย. (2540). *สังคมและวัฒนธรรมญี่ปุ่น.* กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

_____. (2538). *ญี่ปุ่นสมัยใหม่.* กรุงเทพ : เนติกุลการพิมพ์.

ไพบูลย์ ปีตะเสน. (2560). บทที่ 5 การศึกษาของเกาหลีใต้. *เกาหลีปัจจุบัน.* หน้า 189-243. บรรณาธิการโดย นภดล ชาติประเสริฐ. กรุงเทพฯ: สถาบันเอเชียตะวันออกศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ฟาง จี้เฉิง และ เจียง กุ้ยหนง. (2539). *โจว เอินไหล จารึกไว้ในใจชน.* แปลโดย บุญศักดิ์ แสงระวี. กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ

ฟูกุดาเกะ, ทาดาชิ, (2538). *โครงสร้างสังคมญี่ปุ่น.* แปลโดย บุญยง ชื่นสุวิมล. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

แฟร์แบงค์, จอห์น เค., ไรเชาเออร์, เอ็ดวิน โอ และ เครก,แอลเบิร์ต เอ็ม. (2520-2521). *เอเชียตะวันออกยุคใหม่* (เล่ม 1-4). แปลโดย เพ็ชรี สุมิตรและคณะ. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

ภูวดล ทรงประเสริฐ. (2521). *ประวัติศาสตร์เกาหลีสมัยใหม่.* กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

มุน, ฮวีชัง. (2560). *แรงขับเคลื่อนในการพัฒนาเศรษฐกิจของสาธารณรัฐเกาหลี.* แปลโดย กมล บุษบรรณ์. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

มุน ฮย็อนนา. (2560). *การเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจเกาหลีและการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างครอบครัว*

เกาหลี. แปลโดย พรรณนิภา ซอง. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

มิตเตอร์, รานา. (2562). *ประวัติศาสตร์จีนสมัยใหม่ 100 ปี การปฏิวัติอันขมขื่น.* แปลโดย สิทธิมาน ลิมปนุสรณ์. กรุงเทพฯ: บุ๊คสเคป.

_____. (2554). *จีนสมัยใหม่: ความรู้ฉบับพกพา.* แปลโดย กิตติพงศ์ สนธิสัมพันธ์.กรุงเทพฯ: โอเพ่นเวิลด์ส.

มูเนมิซึ, มุซึ. (2532). *เคน เคน โรคุ (Ken Ken Roku) บันทึกการทูตของผู้นำญี่ปุ่นเกี่ยวกับสงครามกับจีน เมื่อ ค.ศ.1894-95.* แปลโดย กมล เพ็ญศรีนุกูร. กรุงเทพฯ: สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ยุง จาง. (2539). *หงส์ป่า* 2 เล่ม. แปลโดย จิตราภรณ์ ตันรัตนกุล. กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์

ไรเชาเออร์, เอ็ดวิน โอ. (2525). *นี่คือญี่ปุ่น.* แปลโดย ประเสริฐ จิตติวัฒนพงศ์. กรุงเทพ ฯ : กราฟฟิคอาร์ต.

_____. (2524). *ญี่ปุ่น.* บรรณาธิการแปลโดย วุฒิชัย มูลศิลป์ และสุภัทรา นีลวัชระ. กรุงเทพฯ : เคล็ดไทย.

ลี, จอง หว่า. (2542). *ความเติบโตทางเศรษฐกิจและการพัฒนามนุษย์ในประเทศเกาหลีใต้ช่วงปี พ.ศ. 2488 – 2535.* แปลโดย สายนันทน์ หัสดิน. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ.

วรศักดิ์ มหัทธโนบล. (2557). *เศรษฐกิจการเมืองจีน.* กรุงเทพฯ : สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

วาสนา วงศ์สุรวัฒน์. (2555). "หงซิ่วเฉวียน: ต้นแบบนักปฏิวัติจีน". *เหตุเกิดในราชวงศ์ชิง.* กรุงเทพ: ชวนอ่าน.

วิเชียร อินทะสี. (2556). *พลวัตความเป็นประชาธิปไตยในเกาหลีใต้ : จากอำนาจนิยมสู่ประชาธิปไตยที่มั่นคง.* กรุงเทพฯ : ศูนย์หนังสือจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

_____. (2553). *พลวัตความเป็นประชาธิปไตยในเกาหลีใต้ : สองทศวรรษภายหลังจากการชุมนุมใหญ่ใน ค.ศ. 1987.* กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

วัชระ ชีวะโกเศรษฐ แปลและเรียบเรียง. (2539). *ซุนยัตเซ็น ผู้พลิกประวัติศาสตร์จีน.* กรุงเทพฯ: ธรรมชาติ.

วุฒิชัย มูลศิลป์. (2551). *ไทย จีน ญี่ปุ่น ในยุคจักรวรรดินิยมใหม่ วิเคราะห์ เปรียบเทียบ.* กรุงเทพฯ: สุวีริยาสาส์น.

_____. (2544). จีนในคริสต์ศตวรรษที่ 20. *สายธารแห่งความคิด 2.* หน้า 399 – 423. บรรณาธิการโดย วุฒิชัย มูลศิลป์. กรุงเทพฯ : กองทุนเพื่อวิชาการ วรุณยุพา สนิทวงศ์ฯ.

_____. (2542). "เติ้ง เสี่ยวผิง กับการทำประเทศจีนให้ทันสมัย". *วารสารประวัติศาสตร์* หน้า 24-41.

_____. (ต.ค. 2540-ม.ค. 2541). "การปฏิวัติวัฒนธรรมในจีน". *วารสารราชบัณฑิตยสถาน.* 23 (1): 85-119.

_____. (2524, พฤษภาคม-สิงหาคม). "ปัญหาของจีนในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19" *วารสารประวัติศาสตร์* 6 (2): 55-62.

ศักดิ์ชัย นิรัญทวี. (2540). *รายงาน การปฏิรูปการศึกษาของประเทศสาธารณรัฐเกาหลี.* กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ.

ศิริพร ดาบเพชร. (2561). *การปฏิวัติวัฒนธรรมในจีน.* กรุงเทพฯ: คณะสังคมศาสตร์ มศว.

_____. (2560, มกราคม-ธันวาคม). แนวคิดผู้นำกับการเปลี่ยนแปลงของจีนในสมัยปฏิวัติวัฒนธรรมและสมัยปฏิรูป. *วารสารสังคมศาสตร์ มศว,* ปีที่ 20. หน้า 257-270.

_____. (2559). *ญี่ปุ่นกับการสร้างจักรวรรดินิยม.* กรุงเทพฯ: ภาควิชาประวัติศาสตร์ มศว.

_____. (2557, มกราคม–ธันวาคม). "Anpo Protests: พัฒนาการของการเคลื่อนไหวทางการเมืองในญี่ปุ่นยุคหลังสงคราม". *วารสารสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ*, 17: 328–338.

_____. (2557). "ภาวะไร้รากของสังคมจีน: ภาพสะท้อนจากกรณีฝ่าหลุนกง". *วารสารประวัติศาสตร์*, 39: 134-151.

_____. (2556ก). *ประวัติศาสตร์จีนสมัยใหม่ จากคริสต์ศตวรรษที่ 19 ถึงปัจจุบัน.* กรุงเทพฯ: เลย์ปรินส์การพิมพ์.

_____. (2556ข). *ประวัติศาสตร์ญี่ปุ่นสมัยใหม่: จากปลายสมัยโทกุงาวะถึงการสิ้นสุดจักรวรรดินิยมญี่ปุ่น.* กรุงเทพฯ: เลย์ปรินส์การพิมพ์.

_____. (2545). "การแย่งชิงอำนาจในกลุ่มผู้นำพรรคคอมมิวนิสต์จีน". *วารสารประวัติศาสตร์*, 76-102.

ศิริพร ดาบเพชร และอนงคณา มานิตพิสิฐกุล. (2545). "นโยบายสี่ทันสมัยกับการพัฒนาเศรษฐกิจของจีน". *วารสารสังคมศาสตร์ มศว*, 47–67.

สตอรี่, ริชาร์ด. (2528). *ญี่ปุ่นกับความเสื่อมของจักรวรรดินิยมตะวันตกในเอเชีย 1894 - 1943.* บรรณาธิการแปลโดย วุฒิชัย มูลศิลป์ และ สุภัทรา นีลวัชระ. กรุงเทพฯ : เคล็ดไทย.

สติธร ธนานิธิโชติ. (2556). การสร้างความปรองดองแห่งชาติ: กรณีศึกษาเกาหลีใต้. *รายงานวิจัยการสร้างความปรองดองแห่งชาติ.* กรุงเทพฯ : สถาบันพระปกเกล้า.

สโนว์,เอ็ดการ์. (2541). *ดาวแดงเหนือแผ่นดินจีน.* แปลโดย บุญศักดิ์ แสงระวี. กรุงเทพฯ : มติชน.

สิทธิพล เครือรัฐติกาล. (2555). *ประวัติศาสตร์จีนสมัยใหม่.* กรุงเทพฯ: ชวนอ่าน.

สุรชัย ศิริไกร. (2558). "เอเชียตะวันออกในปี 2015" บรรยายในการสัมมนาเอเชียตะวันออกในปี 2015 สถาบันเอเชียตะวันออกศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ศูนย์รังสิต วันที่ 19 มีนาคม 2558.

สุรางค์ศรี ตันเสียงสม. (2543). *ญี่ปุ่นบนเส้นทางมหาอำนาจทางทหารสู่มหาอำนาจทางเศรษฐกิจ.* กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

หน่วยเรียบเรียงหนังสือชุดประวัติศาสตร์ยุคใกล้ของจีน.(แปล). (2519). *การปฏิวัติไท่ผิงเทียนกว๋อ.* ปักกิ่ง : สำนักพิมพ์ภาษาต่างประเทศ ปักกิ่ง.

_____. (2519). *การปฏิวัติซินไฮ่.* ปักกิ่ง : สำนักพิมพ์ภาษาต่างประเทศ ปักกิ่ง.

_____. (2519). *ขบวนการอี้เหอถวน.* ปักกิ่ง: สำนักพิมพ์ภาษาต่างประเทศ ปักกิ่ง.

_____. (2519). *สงครามฝิ่น.* ปักกิ่ง : สำนักพิมพ์ภาษาต่างประเทศปักกิ่ง.

เหมา เหมา. (2537). *ป่าเตี้ยของฉัน.* แปลโดย สุขสันต์ วิเวกเมธากร. กรุงเทพฯ : ผู้จัดการ.

อีแวนส์, ริชาร์ด. (2540). *เติ้ง เสี่ยวผิง ผู้รังสรรค์จีนยุคใหม่.* แปลโดย ดรุณี แซ่ลิ่ว. กรุงเทพฯ : คู่แข่งบุคส์.

อั้ยชิง เจี่ยวหรอ, ฟู่อี้. (2531). *จากจักรพรรดิสู่สามัญชน.* แปลโดย ยุพเรศ วินัยธร. กรุงเทพฯ: รวมทรรศน์.

อุบลรัตน์ ศิริยุวศักดิ์. (2549). *คลื่นวัฒนธรรมป๊อปเกาหลี โฉมหน้าทุนวัฒนธรรมเอเชีย.* กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสุนการวิจัย.

โอ, กี-เชียง จอห์น. (2547). *การเมืองเกาหลีใต้.* แปลโดย เกียรติชัย พงษ์พาณิชย์. กรุงเทพฯ: มติชน.

โอเวอร์โฮล, วิลเลียม เอช. (2538). *จีนเขย่าโลก: มหาอำนาจใหม่ทางเศรษฐกิจ.* แปลโดย บุญรัตน์ อภิชาติไตรสรณ์. กรุงเทพฯ : เดอะเนชั่น.

ฮง, อึนนี. (2560). *กำเนิดกระแสเกาหลี.* แปลโดย วิลาส วศินสังวร. กรุงเทพฯ: โอ.เอส.พริ้นติ้ง เฮ้าส์.

ฮอลลิเดย์, จอห์น และเกแวน แม็คคอร์แมค. (2518). *จักรวรรดินิยมญี่ปุ่นปัจจุบัน.* แปลโดย เสน่ห์ จามริก. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.

Ahn Jong-cheol. (2002). The Significance of Settling the Past of the December 12 Coup and the May 18 Gwangju Uprising. *Korea Journal*. 42(3).

Bai Shouyi (ed.). (1993). *An Outline History of China 1919-1949.* Beijing: Foreign Language Press.

_____. (ed.). (1982). *An Outline History of China*. Beijing: Foreign Language Press.

Beasley, W.G. (1987). *Japanese Imperialism 1894 – 1945*. Oxford: Oxford University Press.

_____. (1972). *The Meiji Restoration*. California: Stanford University Press.

_____. (2000). *The Rise of Modern Japan: Political, Economic and Social Change since 1850.* 3rd Edition. London: Palgrave Macmillan.

Borton, Hugh. (1970) *Japan's modern Century: From Perry to 1970.* New York: The Ronald Press Co.

Caprio, Mark. (2009). *Japanese Assimilation Policies in Colonial Korea, 1910-1945.* Washington: University of Washington Press.

Chang, Hsin-pao. (1964). Commissioner Lin and the Opium War. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Chang, Jung. (2013). *Empress Dowager Cixi: The Concubine Who Launched Modern* China. London: Jonathan Cape.

Choi, Sheena. (2013). Protesting Identity: Memories of the Kwangju Uprising and Effects on Identity Formation of Youths. *Educational Perspectives.* 46(1-2): p.15.

Chung, Tan (1978). *China & the Brave New World: A Study of the Origins of the Opium War*. Durham, N.C.: Carolina Academic Press.

Dabphet, Siriporn. (2019). Japan's Nation Branding through Pop Culture Diplomacy in 1980s-2010s: A Case Study in Thailand. *Proceedings of the 2019 International Symposium on Social Sciences and Management.* Hokkaido, Japan. 22–24 January 2019.

_____. (2018, July - December). "Mao Zedong Thought" and the Cultural Revolution. International of East Asian Studies. Vol.22, No.2: 22 - 35.

_____. (2016). China's Economic Development: Income Inequality and Ethnicity. *Proceedings of the 2016 ICBTS International Social Sciences Humanities and Education Research Conference*. Boston, USA. June 28 – July 4, 2016. pp. 87 – 94.

_____. (2015). Lessons from China's Experience in Its Development. *Proceedings of The International Conference: The 11th Inter-University Cooperation Program*, "ASIAN Community Knowledge Networks" Kathmandu University, Nepal, 30 March - 3 April 2015. pp. 335 – 345.

Duus, Peter. (1976). *The Rise of Modern Japan.* Boston: Houghton Muffin.

Ebrey, Patricia B. (1996). *The Cambridge Illustrated History of China*. Cambridge: Cambridge University Press.

Fairbank, John K. (1998). *China A New History.* Cambridge, Mass: Harvard University Press.

_____. (1988). *The Great Chinese Revolution 1800-1985*. London: Picador.

_____. (1953). *Trade and Diplomacy on the China Coast: The Opening of the Treaty Ports 1842 – 1854.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Fenby, Jonathan (2008). *The Penguin History of Modern China: The Fall and Rise of a Great Power, 1850 to the Present.* London: The Penguin Group.

Fujitani, Takashi. (1996). *Splendid Monarchy: Power and Pageantry in Modern Japan.* California: University of California Press.

Gray, Jack. (2002). *Rebellions and Revolutions, China from 1800s to 2000.* New York: Oxford University Press.

Gordon, Andrew (2014). *A Modern History of Japan.* Oxford: Oxford University Press.

Gluck, Carol; Ranna Mitter, and Charles K. Armstrong, (2015). The Seventieth Anniversary of World War II's End in Asia: Three Perspectives. The Journal of Asian Studies. 74, (3, August): 531 – 537.

Harding, Harry. (1990). *The Impact of Tiananmen on China's Foreign Policy. China's Foreign Relations after Tiananmen: Challenges for the U.S.* Seattle: The National Bureau of Asian and Soviet Research.

Hsu, Immanuel C.Y. (1995). *The Rise of Modern China.* 5th Ed. New York: Oxford University Press.

Huffman, James L. (2011). *Modern Japan: A History in Documents.* 2nd Ed. Oxford: Oxford University Press.

_____. (2010). *Japan and Imperialism, 1853-1945 (Key Issues in Asian Studies).* Ann Arbor: Association for Asian Studies Inc.

Jacques, Martin. (2009). *When China Rules the World: The Rise of the Middle Kingdom and the End of the Western World*. London: The Penguin Group.

Jansen, Marius B. (2000). *The Making of Modern Japan*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.

Keene, Donald. (2002). *Emperor of Japan: Meiji and His World 1852-1912*. New York: Columbia University Press.

Kim, Seungkyung. (2014). *The Korean women's movement and the state.* New York: Routledge.

Kim, Patricia. (2008). *Chinese Student Protests: Explaining the Student Movements of the 1980s and the Lack of Protests since 1989.* Berkeley Undergraduate Journal, 21 (2): 1– 44.

Kwong, J. (1988). "The 1986 Student Demonstrations in China: A Democracy Movement?" *Asian Survey*: 970-985.

Lieberthal, Kenneth. (1995). *Governing China, From Revolution through Reform*. New York: W.W. Norton & Company Inc.

Lipman, Jonathan N., Barbara Molony, and Michael Robinson, (2011). *Modern East Asia: An Integrated History.* London: Laurence King Publication.

MacFarquhar, Rodorick. (1993). *The Politics of China 1949–1989*. New York: Cambridge University Press.

Meisner, Maurice. (1999). *Mao's China and After.* 3rd Edition. New York: The Free Press.

_____. (1996). *The Deng Xiaoping Era, An Inquiry into the Fate of Chinese Socialism 1978-1994.* New York: Hill and Wang.

Rossabi, Morris. (2014). *A History of China.* West Sussex: Wiley Blackwell.

Reischauer, Edwin O. (1977). *The Japanese.* Cambridge, Mass: Harvard University Press.

Sansom, G. B. (1950). *The Western World and Japan*. London: The Cresset Press.

Schell, Orville and Delury, John. (2013). *Wealth and Power: China's Long March to the Twenty-First Century.* New York: Random House.

Shambaugh, David. (2013). *China Goes Global the Partial Power.* Oxford: Oxford University Press.

Sheng, Hu. (1991). *From the Opium War to the May Fourth Movement.* 2 Vols. Beijing: Foreign Language Press

Spence, Jonathan D. (2013). *The Search for Modern China*. 3nd Edition. New York: W.W. Norton.

The May 18 History Compilation Committee of Gwangju. (2015). *The May 18 Gwangju Democratic Uprising.* Gwangju: Korea.

Tipton, Elise. (2002). *Modern Japan: A Social and Political History*. London: Routledge.

Totman, Conrad. (2005). *A History of Japan*. Malden, Mass.: Blackwell.

Twitchett, Denis and Fairbank, John K. (editors). (1980). *The Cambridge History of China, Vol. 10 Part 1 Late Ch'ing, 1800-1911.* Cambridge: Cambridge University Press.

_____. (1979). *The Cambridge History of China, Vol. 11 Part 2 Late Ch'ing, 1800-1911.* Cambridge: Cambridge University Press.

Vogel, Ezra F. (2013). *Deng Xiaoping and the Transformation of China.* Harvard: Belknap Press.

Waters, Harry J. (1997). *China's Economic Development Strategies for the 21st Century.* California: Praege.

Wong, John and Yongnian, Zheng. (Eds). (2001). *The Nanxun Legacy and China's Development in the Post-Deng Era.* Singapore: Singapore University Press.

Woronoff, Jon. (1983). *Korea's Economy: Man-Made Miracle.* Seoul: Si-sa-yong-O-sa Publishers, Inc.

Wright, Mary C. (1962). *The Last Stand of Chinese Conservatism: The T'ung-chih Restoration, 1862-1874.* 2nd Edition. Stanford: Stanford University Press.

Yang, Benjamin. (1998). *Deng: A Political Biography*. New York: M.E. Sharpe.

วิทยานิพนธ์และงานวิจัย

ธมาภรณ์ พูมพิจ. (2547). *การตอบสนองของจีนต่อการคุกคามของชาติมหาอำนาจระหว่าง ค.ศ. 1895 – 1912.* สารนิพนธ์ ศศ.ม. (ประวัติศาสตร์เอเชีย). บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร.

ประจักษ์ แป๊ะสกุล. (2548). *สภาพการเมืองจีนที่มีผลต่อการเคลื่อนไหวทางการเมืองของปัญญาชนจีนในยุคขุนศึก ค.ศ.1916-1928* .สารนิพนธ์ ศศ.ม. (ประวัติศาสตร์เอเชีย). บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร.

วันรักษ์ มิ่งมณีนาคิน. (2535). *รายงานผลการวิจัยเรื่องนโยบายสี่ทันสมัยในสาธารณรัฐประชาชนจีน: บทเรียนและแนวโน้ม.* กรุงเทพฯ : สถาบันเอเชียตะวันออกศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ศิริพร ดาบเพชร. (2560). *รายงานวิจัยเรื่อง การเปลี่ยนแปลงด้านสังคมและผลกระทบต่อสังคมจีนตั้งแต่สมัยปฏิวัติวัฒนธรรม*. ทุนส่งเสริมนักวิจัยรุ่นใหม่ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ปี 2558 – 2560.

_____. (2559). *รายงานการวิจัยเรื่อง การเปลี่ยนแปลงของสังคมญี่ปุ่นยุคหลังสงครามถึงปัจจุบัน.*

ทุนวิจัยเงินรายได้คณะสังคมศาสตร์ ปี 2558.กรุงเทพฯ: คณะสังคมศาสตร์ มศว.

_____. (2558). *รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์ เรื่อง พลวัตจีนภายใต้ 40 ปี นโยบายปฏิรูปและเปิดประเทศ.* ทุนวิจัยเงินรายได้คณะสังคมศาสตร์ปี 2557. กรุงเทพฯ: คณะสังคมศาสตร์ มศว.

อนงคณา มานิตพิสิฐกุล. (2543). *การตอบสนองต่อการคุกคามของชาติตะวันตกของจีนปลายสมัยราชวงศ์ชิง (ค.ศ.1861-1895).* สารนิพนธ์ ศศ.ม. (ประวัติศาสตร์เอเชีย). บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร.

Online Sources

อักษรศรี พานิชสาส์น.(2558) "One Belt, One Road" กรุงเทพธุรกิจ 26/02/2015 http://www.bangkokbiznews.com/ blog/detail/633823 (เข้าถึงข้อมูลเมื่อ 1 สิงหาคม 2558)

_____. (2558). "เศรษฐกิจจีนเข้าสู่ new low หรือ new normal กันแน่?" กรุงเทพธุรกิจ. 29/01/2015 http://www.bangkokbiznews.com/ blog/detail/631590 (เข้าถึงข้อมูล 24กันยายน 2558)

_____. (2556). "มุ่งสู่จีนตะวันตก (Go – West Policy)" http://www.siamturakij.com/main/news/content.php (เข้าถึงข้อมูลเมื่อ 18 กันยายน 2558).

Chen, Dingding. (2015, July 2) "China's Anti-Corruption Campaign Enters Phase Two" http://thediplomat.com/2015/07/chinas-anti-corruption-campaign-enters-phase-two/(Accessed September 24, 2015)

Hernandez, Jaview C. Q. and A.: Ezra F. Vogel. (2015, November 12). China's Shifting Relations with Japan and Taiwan. https://www.chinafile.com/links/q-and-ezra-f-vogel-chinas-shifting-relations-japan-and-taiwan (Retrieved February 26, 2016).

Kamppeter, Werner. (2008). Dictatorship, Democracy and Economic Regime Reflections on the Experience of South Korea. http://library.fes.de/pdf-files/iez/05399.pdf (Retrieved December 26, 2015).

Kim, Jin Young; & Lee, Jong Oh. (2014). *Korean Pop Culture: A Decade of Ups and Downs. International Journal of Multimedia and Ubiquitous Engineering.* 9(3): 129-134. Retrieved September 2, 2018, from http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/summary?doi

Kim, Tae Young; & Jin, Dal Yong. (2016). Cultural Policy in the Korean Wave: An Analysis of Cultural Diplomacy Embedded in Presidential Speeches. *International Journal of Communication.* 10: 5514-5534. Retrieved September 14, 2018, from https://ijoc.org/index.php/ijoc/article/view/5128

Park, Mi Sook. (2015). South Korea Cultural History between 1960s and 2015. *International Journal of Korean Humanities and Social Sciences*. 1: 71-118. Retrieved October 18, 2018, from https://pressto.amu.edu.pl/index.php/kr/article/view/6509

Potter, David M. (2008). "Evolution of Japan's Postwar Foreign Policy". https://office.nanzan-u.ac.jp/cie/gaiyo/kiyo/pdf_09/kenkyu_03.pdf (Retrieved November 13, 2015).

Yan, Holly; KJ Kwon, Junko Ogura and Tiffany Ap. (2015, December 29). South Korea, Japan reach agreement on 'comfort women'. http://edition.cnn.com/2015 /12/28/asia/south-korea-japan-comfort-women/index.html (Retrieved February 26, 2016).

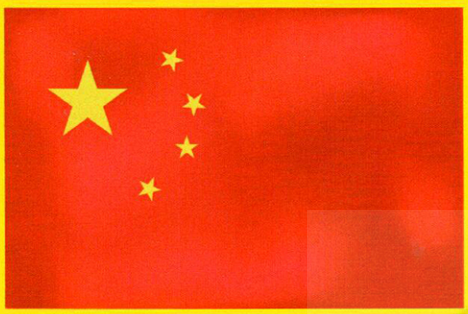

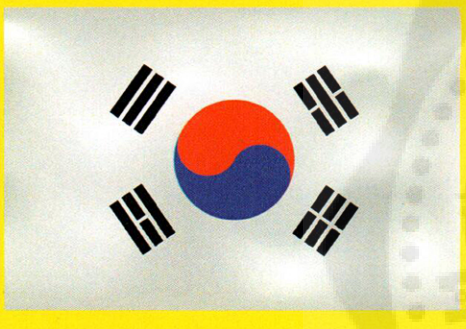

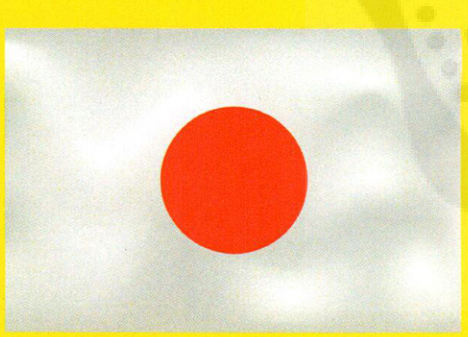

ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกสมัยใหม่

กล่าวถึงพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ การเปลี่ยนแปลง
ทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม
ของจีน ญี่ปุ่น และเกาหลีใต้
ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 19 ถึงปัจจุบัน
การปรับตัวในยุคจักรวรรดินิยม ลัทธิอาณานิคม
การต่อสู้ทางแนวคิดและอุดมการณ์การเมือง
การปฏิรูปและปฏิวัติทางการเมืองการปกครอง
และภูมิปัญญา เอเชียตะวันออกในช่วงสงครามเย็น
และเอเชียตะวันออกในยุคโลกาภิวัตน์

ISBN: 978-616-296-196-0